НАШ ЈЕЗИК
L св. 2

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Рајна ДРАГИЋЕВИЋ, др Јелена ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ,
др Весна ЛОМПАР, др Драгана МРШЕВИЋ РАДОВИЋ,
др Марина НИКОЛИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ,
др Ђорђе ОТАШЕВИЋ, др Милица РАДОВИЋ ТЕШИЋ,
др Стана РИСТИЋ, др Марина СПАСОЈЕВИЋ,
др Срето ТАНАСИЋ

Уредник
др СРЕТО ТАНАСИЋ

Секретар
др Марина Спасојевић

Ову свеску *Нашег језика* приредиле су
др Марина Николић и др Марина Спасојевић.

Рецензенти
др Марина Николић, др Владан Јовановић,
др Марина Спасојевић, др Срето Танасић

Према мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије
бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. г. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од 1960. до 1975. г. (књ. X/3–4–XX1/1–2) уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. Часопис је од 1996. до 2005. г. (књ. XXXI–XXXVI) уређивао Мирослав Николић.

Наш језик излази у две годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, ел. пошта: isj@isj.sanu.ac.rs, nasjezikisjsanu@gmail.com.

Штампа Планета принт, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81
НАШ језик / уредник Срето Танасић. – Год. 1, бр. 1 (1932/1933) – год. 8, бр. 1 (1941); Н.С. Књ. 1 (1949/1950)–. – Београд: Институт за српски језик САНУ, 1932/1933– (Београд, Планета принт).

Полугодишње
ISSN 0027-8084 = Наш језик
COBISS.SR–ID 615951

Проф. др Срето Танасић, дописни члан АНУРС

Радове на страницама овог броја
часописа Наш језик колеге,
пријатељи и некадашњи студенти
посвећују проф. др Срети Танасићу,
дописном члану АНУРС,
поводом седамдесет година живота
са искреним жељама за дугим животом
и непрекидним стваралаштвом

TABULA GRATULATORIA

Алановић, Миливој
Антонић, Ивана
Арсенијевић, Нада
Бабић, Биљана
Батас, Ана
Бјелетић, Марта
Богдановић, Недељко
Бојовић, Драга
Брборић, Вељко
Вељовић, Бојана
Влајић-Поповић, Јасна
Војводић, Дојчил
Вуковић, Ненад
Вуловић, Наташа
Голубовић, Ана
Гутков, Владимир П.
Дешић, Милорад
Димковић Телебаковић, Гордана
Драгићевић, Рајна
Ђинђић, Марија
Ђорђевић, Весна
Ђуркин, Веселина
Ђуровић, Сања
Зец, Драга
Иванова, Најда
Ивановић, Милена
Ивашченко, Викторија Људвиговна
Илић, Мирјана
Јакушкина, Јекатерина
Јанковић, Јелена
Јањић, Јелена
Јањић, Марина
Јањушевић Оливери, Ана
Јовановић Симић, Јелена
Јовановић, Владан
Јовановић, Ивана
Јовановић, Јована
Јовановић, Миодраг
Јошић, Нађо
Јуришић, Марина
Керкез, Драгана
Киш, Наташа
Кликовац, Душка
Ковачевић, Милош
Козомара, Драгомир
Кубурић Мацура, Мијана
Куљанин, Сања
Лаброска, Веселинка
Лазић Коњик, Ивана
Лазић, Драгана
Левушкина, Ружица
Ломпар, Весна
Лончар Раичевић, Александра
Марић, Биљана
Марковић, Александра
Марковић, Јордана
Маслова, Алина Ј.
Миланов, Наташа
Милановић, Нина
Милорадовић, Софија
Милосављевић, Бојана
Милосављевић, Тања
Митић, Ивана
Младеновић, Радивоје
Московљевић Поповић, Јасмина
Мршевић Радовић, Драгана
Николић, Марина
Николић, Мирослав

Номађи, Мотоки
Окука, Милош
Опачић, Марија
Остојић, Бранислав
Оташевић, Ђорђе
Павловић, Јелена
Павловић, Слободан
Петковић, Јелена
Петровић Савић, Мирјана
Пипер, Предраг
Поломац, Владимир
Поповић, Људмила
Радан, Михај
Радовић Тешић, Милица
Рељић, Митра
Реметић, Слободан
Ристић, Стана
Ружић, Владислава
Русимовић, Тања
Сабо, Олга
Савић Грујић, Ана
Савић, Виктор
Савова, Димка
Самарџић, Биљана
Сикимић, Биљана
Симић, Зоран
Симић, Радоје
Спасојевић, Марина
Станић, Данијела
Станковић, Станислав
Станојчић, Славко
Стипчевић, Балша
Стојановић, Јелица
Стојановић, Милица
Стојисављевић, Мирјана
Танасић Лазић, Тијана
Тешановић, Драго
Тјапко, Галина
Толстој, Светлана
Томић, Бојана
Тополињска, Зузана
Тошовић, Бранко
Трајковић, Татјана
Трнавац, Радослава
Ћирић, Љубисав
Ускату, Миљана-Радмила
Филиповић, Весна
Цветковић Теофиловић, Ирена
Цвијовић, Драгана
Чутура, Илијана
Шипка, Данко

НАШ ЈЕЗИК

Књига L Св. 2 (2019)

САДРЖАЈ

Повод

Седамдесет година живота др Срете Танасића – пола века љубави према српскоме језику (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ) . . . 1–7

Библиографија радова др Срете Танасића (ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ) 9–30

Срето Танасић у српској лингвистици

Стандардизација српског језика и језичка култура у проучавањима Срете Танасића (МАРИНА М. НИКОЛИЋ) 31–37

Срето Танасић против језичких манипулација (БИЉАНА С. САМАРЏИЋ) 39–47

Значај Танасићевих истраживања за лексикографски третман трпног глаголског придева у Речнику САНУ (ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ) 49–57

Акцентологија и фонологија

Силазни акценти на непочетним слоговима ријечи у српском књижевном језику (МИЛОРАД П. ДЕШИЋ) 59–64

О прозодијским аспектима риме у српској поезији (ДРАГА С. ЗЕЦ) 65–75

Белићеви погледи на акценте и културу говора у часопису *Наш језик* из данашње перспективе (АЛЕКСАНДРА Р. ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, МАРИНА С. ЈАЊИЋ) 77–85

О неким спорним рефлексима *јата* (САЊА М. КУЉАНИН). . . . 87–93

Морфологија и творба речи

О архаизмима у српском језику, посебно граматичким (ПРЕДРАГ Ј. ПИПЕР) 95–107

Прелазни карактер префиксоида у савременом српском језику (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ) 109–116
Морфолошка средства којима се појачава или ослабљује значење мотивне речи у творби (нацрт за једну могућу морфологију градуабилности) (МИРЈАНА К. ИЛИЋ) 117–122
Статус лексеме *сам* у савременом српском језику (АНА М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ) 123–129
Узвици у служби других врста речи у српском језику (ИВАНА В. ЛАЗИЋ-КОЊИК) 131–139
Експресивна вредност збирних именица које означавају етничке, националне, верске скупине (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ) 141–150
О могућим семантичким дистинкцијама глаголских именица у српском језику *признање : признавање, придружење : придруживање* и сл. у контексту актуелне политике (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ) 151–159
Видско парњаштво и акционалност (префикс *за-*) (ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ) 161–168

Синтакса и семантика

О двјема спорним конструкцијама у српском језику (*за* + инфинитив и *за* + акузатив у значењу одређивања правца кретања) (БРАНИСЛАВ М. ОСТОЈИЋ) 169–176
Значење и контекст: неки проблеми око значења и употребе глаголских личних облика (РАДОЈЕ Д. СИМИЋ, ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ) 177–187
О реченицама са спојем *а и* у везничкој позицији (МИЛОШ М. КОВАЧЕВИЋ) 189–196
Синтаксичке конструкције ‘глагол + *ми се*’ у српском језику (ДИМКА В. САВОВА) 197–204
О једној посебној контрафактивној конструкцији у српском језику (ЉУДМИЛА В. ПОПОВИЋ) 205–220
Синтакса и семантика предикатског израза *упознати (се)* (ВЛАДИСЛАВА Ж. РУЖИЋ) 221–236
О предлогу *поврх* (ДУШКА Б. КЛИКОВАЦ) 237–258
Синтакса и семантика предлога *при* (ИВАНА Н. АНТОНИЋ) . . 259–268
О српском глаголу *радити* (НАДА Л. АРСЕНИЈЕВИЋ) 269–280
Значењски ресурси функционалних глагола: на примеру предиката ’сукобити се’ (МИЛИВОЈ Б. АЛАНОВИЋ) 281–288
Утицај полипрефиксације глагола на њихово синтаксичко окружење (МИЛИЦА Љ. СТОЈАНОВИЋ) 289–295
О (лексичко-граматичким) значењима глаголских речи (ИВАНА Р. ЈОВАНОВИЋ) 297–306

Негација као језичка категорија – општи осврт (ЈЕЛЕНА Л. ПЕТКОВИЋ) 307–314
Један тип безличних реченица у српском и руском (у контексту језичке слике света) (БИЉАНА Ж. МАРИЋ) 315–322
Асиндетске структуре с концесивним значењем у савременом српском језику (МИЈАНА Ч. КУБУРИЋ МАЦУРА) 323–334
О употреби израза *један/једно с другим* и *једна с другом* у српском језику (ИВАНА З. МИТИЋ) 335–342
Линеаризација протосоцијативних и псеудосоцијативних конструкција у српском језику (МАРИЈА М. ОПАЧИЋ) 343–351
Императив као маркер неочекиваности (ДРАГАНА М. КЕРКЕЗ) . . 353–359
Статус финалних реченица у *Зборницима закона и уредбених указа* из пете деценије 19. века (ЈЕЛЕНА М. ПАВЛОВИЋ ЈОВАНОВИЋ) 361–368

Лексикологија, лексикографија и терминологија

Рјечници као средство успостављања ауторитета (ДАНКО М. ШИПКА) 369–386
Слов'янська термінографія кінця XX – початку XXI століть у діалозі традиційної та електронної бібліографії (ВІКТОРІЯ Л. ІВАЩЕНКО) 387–397
Нова лексика у области туризма у савременом српском језику (ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ) 399–408
Саобраћајна терминологија у савременом српском језику (ГОРДАНА Д. ДИМКОВИЋ ТЕЛЕБАКОВИЋ) 409–418
Винаверове крушке *крушуменка* и *бергамка* и ријеч-двије поводом њих (НЕЂО Г. ЈОШИЋ) 419–427
Називи за печурке у српским народним говорима (МАРИНА С. ЈУРИШИЋ, ЈЕЛЕНА Д. ЈАНКОВИЋ) 429–439
Турцизми у 20. тому Речника САНУ (МАРИЈА С. ЂИНЂИЋ) . . 441–448
Прилог опису семантике придева *празан* (НАТАША М. МИЛАНОВ) 449–456
Једно запажање о прилогу *вуковски* у српском језику (ИРЕНА Р. ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ) 457–463

Стилистика

Превођење као креативни и лингвистички изазов у савременом српском језику (НЕНАД Б. ВУКОВИЋ) 465–471
О стилистичким особинама Андрићева наратива у роману *На Дрини ћуприја* (ГАЛИНА Г. ТЈАПКО) 473–485
Заграде у Андрићевим романима (БРАНКО Ђ. ТОШОВИЋ) 487–494

Суфикси *-ица* и *-ка* у језику Петра Кочића
(ДРАГО В. ТЕШАНОВИЋ, ДРАГАНА Д. ЛАЗИЋ) 495–506
Индивидуална лексика у дјелу Исидоре Секулић (творбено--семантичке одлике именица) (ВЕСЕЛИНА В. ЂУРКИН) 507–520
„Унутрашњост“ поетонима *Тигар* Бранка Ћопића
(МИРЈАНА Н. СТОЈИСАВЉЕВИЋ) 521–527
(Не)референцијалност антецедента релативних клауза у песми „Он“ Сунчице Денић (ТАЊА З. РУСИМОВИЋ) 529–540

Прагматика

О пружању утехе саговорнику у говору свакодневне комуникације
(БОЈАНА С. МИЛОСАВЉЕВИЋ) 541–550
Реторичка структурална теорија и реализација елементарних јединица дискурса на примеру онлајн коментара у српском и руском језику (РАДОСЛАВА М. ТРНАВАЦ) 551–570

Дијалектологија

О једној старој падежној конструкцији у говору источнобосанских Ера – генитив издвајања из скупине
(СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ) 571–576
Третман полисемије и хомонимије у дијалекатским речницима
(МАРТА Ж. БЈЕЛЕТИЋ) 577–585
Језичке крхотине и дијалекатски речник
(НЕДЕЉКО Р. БОГДАНОВИЋ) 587–593
Говори Црне Горе у основици српског књижевног језика
(МИОДРАГ В. ЈОВАНОВИЋ) 595–603
Западнобоснийская диалектная лексика в общесербском контексте (на примере говора Манячи)
(ЕКАТЕРИНА И. ЯКУШКИНА) 605–613
Неке позајмљенице у коларској терминологији говора Карашева
(МИХАЈ Н. РАДАН, МИЉАНА-РАДМИЛА М. УСКАТУ) . . 615–626
О акценту као прилогу очувању дијалекта
(ЈОРДАНА С. МАРКОВИЋ) 627–636
Репартиција рефлекса вокалног *л* у говорима Лужнице и Пирота
(ЉУБИСАВ Н. ЋИРИЋ) 637–644
Рефлекси финалног *л* у лексеми *заова* у говорима призренско--тимочке дијалекатске зоне (АНА Р. САВИЋ-ГРУЈИЋ) . . . 645–653
Вокалске редукције у говору Бастаса
(ДРАГОМИР В. КОЗОМАРА) 655–662
О приступима у досадашњим истраживањима синтаксе падежа у херцеговачко-крајишким говорима (ЗОРАН М. СИМИЋ) . 663–677

Циљне (намерне, финалне) реченице у сиринићком говору (РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ, БОЈАНА М. ВЕЉОВИЋ) 679–685
Вербализација концепта *здравље* у тимочко-лужничким говорима (ТАЊА З. МИЛОСАВЉЕВИЋ) 687–694

Ономастика

Marginalia onomastyczne (ZUZANNA V. TOPOLINSKA) 695–698
О релационим микротопонимима у Рађевини (МИРЈАНА С. ПЕТРОВИЋ-САВИЋ) 699–705
Прилог реконструкцији ојконима *Вогошћа* (ЈЕЛЕНА В. ЈАЊИЋ) 707–714

Социолингвистика

Linguistic Ideology and the Art of Re-Edition on the Second Edition of Ioann Rajić's *History of Various Slavic Peoples* (1823) (MOTOKI Y. NOMACHI) 715–725
Знање студената о ауторству наших правописа (ВЕЉКО Ж. БРБОРИЋ) 727–735
Стандардни и матерњи језик из другачије перспективе (НАТАША Б. КИШ) 737–744
О уништеном писаном наслеђу на Косову и Метохији (на примеру сачуваног дела једне породичне архиве) (МИТРА М. РЕЉИЋ) 745–752

Лингвокултурологија

Сложенице са именицом *вода* у српским народним говорима и српској култури (СОФИЈА Р. МИЛОРАДОВИЋ, ВЛАДАН З. ЈОВАНОВИЋ) 753–763
„Богатство“ – конвенционални суд у систему вредности у српском језику и култури (НАТАША С. ВУЛОВИЋ) 765–772
Стереотип о Ери (ДАНИЈЕЛА С. СТАНИЋ) 773–781

Граматографија

Српско-рускословенски међуодноси у српским граматикама рускословенског језика прве половине 19. века (НАЈДА И. ИВАНОВА) 783–790
Србска Граматика за гимназіялну младежь Княжества Србіє Владимира Вујића (1856) (МИЛОШ Ђ. ОКУКА) 791–802

Библиографија

Преглед библиографија објављених у часопису *Наш језик* (АНА В. ГОЛУБОВИЋ) 803–811

Повод

СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА ЖИВОТА ДР СРЕТЕ ТАНАСИЋА – ПОЛА ВЕКА ЉУБАВИ ПРЕМА СРПСКОМЕ ЈЕЗИКУ

Вишедеценијско научно и педагошко деловање др Срете Танасића у области српског језика, као и његов приљежан и предан рад на пољу неговања српског језика и писма, подстакло је Уређивачки одбор часописа *Наш језик* да поводом седамдесетогодишњице његовог живота странице овога броја попуни у част слављеника. Многобројни чланови лингвистичке научне заједнице окупљене око проучавања српског језика, али и других словенских језика, код нас и у иностранству, свесрдно су се одазвали својим прилозима поводом јубилеја др Срете Танасића. Плодотворно бављење српским језиком др Срето Танасић започео је опредељењем за студије српског језика и књижевности пре пола века, па је и то повод да се сагледа његов вишестрани допринос у србистици и славистици.

Др Срето Танасић[1] рођен је 27. јуна 1949. године у Подновљу (општина Добој). У родном месту стекао је основно образовање, а средњошколско у Дервенти, завршивши учитељску школу, што га је донекле усмерило и на избор студија везан за педагошку делатност. Филозофски факултет у Сарајеву, Групу за српскохрватски језик и историју југословенских књижевности уписао је октобра 1969. године, где је у року дипломирао септембра 1973. године, први у генерацији. Одбранио је дипломски рад из језика, и то код знаменитог професора – академика Јована Вуковића, а чланови комисије били су проф. др Светозар Марковића и доц. др Ксенија Милошевић.[2] На истом факултету, као запажен студент, уписао је постдипломске студије из језика, заправо уписали су га академик Вуковић и његова наследница проф.

[1] Биографске податке за овај текст црпли смо из књиге Милош Јевтић, *Разумевање језика: разговори са Срето̄м Танасићем*, Београд: НМ Либрис, 2017 (Колекције *Одговори*, књ. 12).

[2] То је био тзв. А дипломски, а из књижевности – Б дипломски положио је после треће године, тј. годину дана раније.

др Ксенија Милошевић. На област Танасићевог научног интересовања и усавршавања највише је, уз академика Вуковића, утицала проф. др Ксенија Милошевић, под чијим је менторством радио магистарски рад, а потом по њеном предлогу пријавио и започео рад на докторској дисертацији. Прерани одлазак ју је, нажалост, спречио и да до краја води ову тезу. Синтакса савременог српског језика, на првом месту синтакса глагола, била је у жижи научног интересовања С. Танасића приликом израде обе тезе. Магистарску тезу *Пасивне конструкције у савременом српскохрватском језику и њихова семантичка анализа (на материјалу дневне штампе)* одбранио је 1980. године, а докторску дисертацију под насловом *Презент у савременом српскохрватском језику* одбранио је 1991. године на Филозофском факултету Универзитета у Сарајеву.

Тек свршени студент Срето Танасић запослио се у Институту за језик у Сарајеву као асистент приправник 1. новембра 1973. године, где је касније био у звању асистента и научног сарадника. Значај за његово научно и стручно усавршавање свакако је имао боравак на Универзитету „Ломоносов“ у Москви школске 1975/76. године, када је као лектор предавао српскохрватски језик. Његову научну каријеру у Сарајеву прекинуо је грађански рат у Босни и Херцеговини. Са породицом је 1992. године прешао у Србију, најпре у Горњи Милановац, а потом у Београд, трудећи се све време да у тим немилим тренуцима одржи контакт са струком. Референце из Сарајева, „школа“ из које је поникао и спремност да се прихвати сваког задатка везаног за струку омогућили су му да се укључи у научне и стручне токове у новој средини.

По доласку у Београд могу се пратити две основне линије по којима је узрастала научна каријера др Срете Танасића – једна се везује за рад у Институту за српски језик САНУ, а друга за универзитетски наставни рад, најпре, на Департману за српски језик Филозофског факултета у Нишу, а доције и на другим факултетима. У обе ове установе дошао је до највиших звања. Избором у звање научни сарадник 1994. године започиње и његов стални радни однос у Институту за српски језик САНУ, који и сматра својом матичном кућом и за који је у највећој мери и везано његово деловање. Уследило је звање виши научни сарадник 1998. године, а звање научни саветник 2005. године. Од 2009. године др Срето Танасић је руководилац институтског пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика*, основаног 2005. године. Такорећи више од једне деценије био је на челу Института за српски језик САНУ. Био је, најпре, заменик директора од маја 2004. године, а од маја 2006. вршилац дужности директора Института до децембра

2010. године, када је изабран за директора Института за српски језик САНУ. Нови мандат му је поверен у децембру 2014, када је опет изабран на исту функцију. Био је директор све до одласка у пензију – 27. јуна 2016. године.

На Филозофском факултету Универзитета у Нишу, где је у звање доцента изабран 1993. године, у звање ванредног професора 2001, а у звање редовног професора 2008. године, предавао је више предмета из области савременог српског језика – синтаксу, стилистику и норму. Ипак, звање редовног професора стекао је као професор на предмету Синтакса савременог српског језика. Радио је као хонорарни наставник на овом факултету до 1. октобра 2016. године. Универзитетска делатност др Срете Танасића везује се и за наставу на Филозофском потоњем Филолошком факултету у Бањој Луци, где је од 1996. до 2011. године био хонорарни професор за савремени српски језик. Поред поменутог лекторског искуства из сарајевских дана на Универзитету „Ломоносов“ у Москви, октобра 2008. године и новембра 2013. године др Срето Танасић, сада као професор и научни саветник, обрео се у овој престижној установи, где је по позиву држао предавања из савременог српског језика.

За дописног члана АНУРС изабран је 21. децембра 2018. године.

Улога др Срете Танасића не огледа се само у изградњи школског наставничког кадра кроз основне студије и дипломске испите на факултетима на којима је предавао већ и у стварању наставно-научног кадра и на другим универзитетима и у Институту за српски језик САНУ. Био је члан комисија за одбрану преко четрдесет магистарских и докторских дисертација на универзитетима у Београду, Новом Саду, Крагујевцу, Косовској Митровици, Бањој Луци и Источном Сарајеву, те члан комисија у овим високошколским установама за изборе у наставничка звања, а у Институту је био члан или председник већег броја комисија за изборе у научна звања. У време док је био на челу Института за српски језик САНУ кадровска структура се знатно подмладила и ојачала новим докторима наука, а у том духу се и касније наставило.

Др Срето Танасић је активни посленик у научном, стручном и просветном животу у сваком погледу. Сарадник је у уредништвима више научних и стручних гласила. Пре свега, члан је уређивачког одбора и главни уредник (од 2005) часописа за савремени српски језик и језичку културу *Наш језик*. Такође има учешће и у редакцијама часописâ *Јужнословенски филолог* (чији је секретар био), *Славистика* и *Задужбина*, из Београда, *Годишњак за језик и књижевност* Филозофског факултета у Нишу, *Исходишта*, у издању Западног универзи-

тета у Темишвару и Филозофског факултета у Нишу, те члан редакције часописа *Хришћанска мисао* из Београда.

Био је члан, као и председник, организационих одбора великог броја домаћих и међународних научних скупова који су се одржавали у САНУ, Институту за српски језик САНУ, Матици српској, Филозофском факултету у Нишу, Филолошком у Београду (често под окриљем Славистичког друштва Србије) итд. Такође је био члан Програмског одбора 16. Међународног конгреса слависта у Београду 2018. године. Уредио је више књига и зборника из области језика, од којих су многе и потекле са скупова које је организовао: *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова* I, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007; *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова* II, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007; *Зборник радова Института за српски језик САНУ* I. *Посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008; *Граматика и лексика у словенским језицима. Зборник радова с међународног симпозијума*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2011; В. П. Гудков, *Грамматические очерки / Граматички огледи*, са Јекатерином Јакушкином, Београд: Славистичко друштво Србије, 2013; *Зборник радова Института за српски језик САНУ* II. *Српски језик и актуелна питања језичке политике*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014; *Зборник радова Института за српски језик САНУ* III. *Српски језик и актуелна питања језичког нормирања*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016; *Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика. Поводом двадесет година од оснивања*, са Вељком Брборићем, Јованом Вуксановићем и Миланом Тасићем, Београд: НМ Либрис, Одбор за стандардизацију српског језика, 2017. Рецензирао је неколико зборника и монографија домаћег и међународног карактера, као и велики број радова не само за часописе и зборнике у чијим је уредништвима већ и за друге публикације у чијим се садржајима налазе радови везани за области његовог проучавања. Такође је сарадник САНУ и АНУРС на изради *Српског дијалектолошког атласа.* Учествовао је с рефератом на великом броју домаћих и међународних научних конференција, међу којима су најпрестижнији 15. Међународни конгрес слависта у Минску 2013. године и 16. Међународни конгрес слависта у Београду 2018. године.

Др Срето Танасић учествује у раду бројних научних и стручних тела. Члан је Одбора за језик АНУРС, члан Комисије за језик и књижевност АНУРС за израду *Енциклопедије Републике Српске*, потпредседник Славистичког друштва Србије. И у раду Матице српске у

Новом Саду има значајних задужења као стални члан, потом као члан њеног Одбора за књижевност и језик, те члан њене комисије за доделу награде за допринос српској језичкој култури. Члан је Одбора за награду „Павле и Милка Ивић“, члан Управног одбора Задужбине Иве Андрића, члан Вукове задужбине у Београду. Био је члан Матичног научног одбора за језик и књижевност Министарства за науку Републике Србије у два мандата.

Председник Одбора за стандардизацију српског језика др Срето Танасић постао је 12. децембра 2017. године. Иначе је био дугогодишњи члан Одбора и једно време потпредседник, те члан Одборове Комисије за синтаксу и Комисије за односе са јавношћу и решавање неодложних питања тзв. Малог одбора. Његово дотадашње искуство у раду Одбора, затим у науци и настави, организовању научног живота и популаризацији науке, свакако су допринели томе да може стати на чело највишег саветодавног стручног тела за српски језик, које делује више од две деценије.

За приљежан петодеценијски рад, осим радних признања у виду руководећих обавеза, нису изостале ни награде и захвалнице. Др Срето Танасић је 2004. године добио награду Министарства науке Републике Србије за научни рад, а 2006. награду „Павле Ивић“ за 2005. годину за *Синтаксу савременога српског језика. Проста реченица*, као коаутор књиге, Захвалницу Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву 27. маја 2008, Повељу захвалности Филолошког факултета Универзитета у Београду 6. октобра 2015, Повељу почасног члана Славистичког друштва Србије за посебан допринос раду Друштва 3. фебруара 2018. и признање „Културни образац“ од Министарства културе и информисања Републике Србије 2019. године.

О резултатима научноистраживачког и стручног рада др Срете Танасића најверније сведочи библиографија.[3] Са више од 250 јединица, она говори о плодоносном раду на пољу изучавања српског језика, али и о вишеструким интересовањима и способностима које је аутор показао кроз оригинална истраживања, синтезе, приказе, осврте, рецензије, енциклопедијске јединице, библиографије, преводе са руског (научне и литерарне) и др. Несумњиво, централно место у научном опусу др Срете Танасића заузима синтакса савременога српског језика, што су наговестиле и његова магистарска и докторска теза. Међутим, аутор је окренут и темама из савременог српског стандардног језика и језичке културе, питањима стандардног језика, језичке политике и језичког

[3] В. у наставку овог текста: Весна Ђорђевић, Библиографија радова др Срете Танасића.

планирања, стилистике, дијалектологије ијекавских говора БиХ – синтаксе и лексике, те улози појединих часописа, дела и лингвиста у развоју науке о српском језику итд.

Међу монографијама налази се шест ауторских (*Презент у савременом српском језику*, 1996; *Синтаксичке теме*, 2005, 2009; *Из синтаксе српске реченице*, 2012; *Синтакса пасива у савременом српском језику*, 2014 и *Из синтаксе и семантике српског језика*, 2019), затим поглавља *Синтакса глагола* односно *Асиндетске реченице* у коауторским књигама *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица* (2005) и *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (2018), те књига *Разумевање језика: разговори са Сретом Танасићем* (из колекције *Одговори* Милоша Јевтића).

Монографија произашла из текста докторске дисертације *Презент у савременом српском језику*, у едицији „Библиотека Јужнословенског филолога“, представља промену у приступу синтакси глаголских облика у српском језику. У овој књизи аутор је доградио Белићев методолошки приступ индикатива и релатива укључивањем теорије референцијалности/нереференцијалности, чиме су правазиђене одређене тешкоће у тумачењу глаголских облика. Позитивна рецепција ове књиге у србистици и славистици допринела је ширењу приступа др Срете Танасића и отворила је пут за поглавље о глаголским облицима у великој *Синтакси* 2005. године. Ово поглавље је данас основна литература на скоро свим србистичким катедрама. Допринос др Срете Танасића синтакси од првих научних истраживања огледа се и у осветљавању проблематике пасива у српском језику. Приступ теми се заснива на учењу (одрживом до данас) петроградске школе о глаголској дијатези, те на учењима о референцијалности/нереференцијалности глаголске радње. Радови из ауторовог вишедеценијског бављења овом проблематиком, са изменама и допунама, као и они написани за ту прилику, обједињени су у књизи *Синтакса пасива у савременом српском језику*. Осим пасивом и синтаксом глаголских облика, др Срето Танасић бави се и синтаксом речнице и синтаксом предлошко-падежних конструкција. Неизоставно, све посматране појаве тумачи и из семантичког угла.

Битан сегмент у научном опусу др Срете Танасића заузимају теме из области функционисања српског језика у време српско-хрватског језичког заједништва и после његовог расцепа, првенствено на простору БиХ. Поред научних радова у којима осветљава језичку ситуацију од половине XX века до данас, знатан допринос спознању тамошњих лингвистичких и ванлингвистичких прилика доноси књига разговора са М. Јевтићем *Разумевање језика*. Ова књига представља документарно

штиво, које многоструко надмашује аутобиографске реминисценције на школовање и младост нашег истакнутог србисте. Књига је сведочанство о једном времену, о механизму по ком је функционисала једна држава, једна република, па и језик у њој, како се водила језичка политика у БиХ, ко су биле кључне личности у томе итд.[4] У својим разговорима са Милошем Јевтићем др Срето Танасић домишљато дочарава и завичај, и Сарајево, и Москву и Петроград, али исто тако реалистично преноси и какав је био живот у време распада СФРЈ. Скромно, али поступно и аналитички, вођен Јевтићевим питањима, скицира степенице србистике и славистике којима се пео и по којима се и сада стамено креће. Занимљиво је подсећање на то како се некада „шиљило“ научно перо – од коректура зборника, писања приказа, израде библиографија, па до првог научног рада пут једног асистента био је вишегодишњи.

Др Срето Танасић је имао и бројне јавне наступе на радију и телевизији говорећи и пишући на страницама дневних листова и недељника о српском језику и ћирилици, увек инсистирајући на очувању њеног примата, о неговању језичке културе, о неопходности побољшања статуса српског језика у школству и друштву уопште. Такође је на те теме држао и бројна предавање, учествовао на трибинама итд.

Својим истраживањима заснованим на релевантној грађи и уз примену теоријско-методолошких приступа који су неретко били нови у српској лингвистици или у испитивању неке појаве у српском језику, др Срето Танасић је обезбедио себи угледно место у науци о српском језику и славистици. О његовој сарадњи са бројним страним славистима и угледу међу њима сведоче и имена приложника у овом броју. Његова агилност и активност на свим пољима организовања научног и стручног србистичког живота допринела је његовом угледу и међу српским научницима (а не само србистима) и широм јавности.

Читајући радове који испуњавају овај број часописа *Наш језик*, на уму свакако треба имати, с једне стране, научно и педагошко деловање др Срете Танасића, а с друге стране, јубилеј нашег часописа, чије је педесето годиште управо пред нама. Слављеницима приносимо лепе жеље за успехом и трајањем.

Марина Љ. Спасојевић

---

[4] Истакнути професори и асистенти из времена студија др Срете Танасића, осим академика Јована Вуковића и Ксеније Милошевић, били су Светозар Марковић, Бранко Милановић, Херта Куна, Богдан Л. Дабић, Малик И. Мулић, Милош Окука, Новица Петковић, Никола и Светозар Кољевић, Славко Леовац, Зденко Лешић, Љубомир Зуковић, Радован Вучковић, Бранко Летић, Драгиша Живковић, Меша Селимовић. Многи од њих своје каријере наставили су у Србији, а неки у иностранству.

УДК 012 Танасић С.

Библиографски прилог
Примљено 25. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ДР СРЕТЕ ТАНАСИЋА

Монографске публикације

Танасић, Срето: *Презент у савременом српском језику*, Београд: Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 12, 1996, 192 стр.

Танасић, Срето: *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига, 2005, 229 стр.

Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица* (у редакцији Милке Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005, 345–476 [Синтакса глагола].

Танасић, Срето: *Синтаксичке теме*, друго издање – измењено и проширено, Београд: Београдска књига, 2009, 251 стр.

Танасић, Срето: *Из синтаксе српске реченице*, Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ, 2012, 221 стр.

Танасић, Срето: *Синтакса пасива у савременом српском језику*, Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ, 2014, 259 стр.

Разумевање језика: разговори са Сретом Танасићем / [разговоре водио] Милош Јевтић, Београд: НМ либрис, 2017, 253 стр. (Колекција *Одговори*, 212).

Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (у редакцији Предрага Пипера), Београд: Институт за српски

* vesna.djordjevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2018, 597–633 [Асиндетске реченице].

Танасић, Срето: *Из синтаксе и семантике српског језика*, Нови Сад: Прометеј, 2019, 245 стр.

Студије и чланци

Танасић, Срето: Неке синтаксичке особине листа *Босне*, *Радови* VIII, Сарајево 1981, 283–397.

Tanasić, Sreto: Pasivne konstrukcije sa trpnim pridjevom u srpskohrvatskom jeziku (sintaksičko-semantička analiza), *Radovi* IX, Sarajevo 1982, 66–124.

Tanasić, Sreto: O imperativu u savremenom srpskohrvatskom jeziku, *Književni jezik* 13/1, Sarajevo 1984, 15–26.

Танасић, Срето: Улога језичких средстава у изградњи Вујасиновићеве умјетничке визије свијета, *Значења* 8, Добој 1985, 128–142.

Танасић, Срето: Реченица као сигнал нереференцијалности глаголске радње, *Књижевни језик* 15/1, Сарајево 1986, 177–181.

Tanasić, Sreto: Pasivne konstrukcije za iskazivanje referencijalne i nereferencijalne prošlosti, *Književni jezik* 15/3–4, Sarajevo 1986, 321–326.

Танасић, Срето: О дијалогу у књижевноумјетничком стилу, *Књижевни језик* 16/3–4, Сарајево 1987, 251–257.

Танасић, Срето: Руска верзија *Граматике* Стојана Новаковића (У поводу стогодишњице излажења), *Књижевни језик* 19/2, Сарајево 1990, 89–100.

Танасић, Срето: Декомпоновање глагола и зависносложена реченица, *Prizma* 1, Сарајево 1990, 47–55.

Танасић, Срето: Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и нереференцијалних садашњих радњи у савременом српскохрватском језику, *Књижевни језик* 20/1, Сарајево 1991, 99–106.

Tanasić, Sreto: Glagolski oblici u jeziku novinske reklame, u: Branko Tošović (ur.), *Jezik i stil u sredstvima informisanja*, Sarajevo: Svjetlost Sarajevo, 1991, 130–136.

Танасић, Срето: Негирани презент у упитним реченицама, *Књижевни језик* 20/3–4, Сарајево 1991, 247–243 [Рад је предат за тај број часописа, који је изашао из штампе 1997, о чему сведочи уводна напомена Редакције].

Танасић, Срето: Инструментал за живо у пасивним конструкцијама, *Наш језик* 29/3–4, Београд 1993, 173–181.

Танасић, Срето: Декомпоновање глагола и структура просте реченице, *Јужнословенски филолог* 51, Београд 1995, 157–166.

Танасић, Срето: О употреби глагола *требати*, *Наш језик* 30/1–5, Београд 1995, 44–52.

Танасић, Срето: Ријечница – врата ријечима (једна незабиљежена ријеч), *Расковник* 21/81–82, Београд 1995, 93–100.

Танасић, Срето: Исказивање агенса уз девербативне именице, *Јужнословенски филолог* 52, Београд 1996, 79–87.

Танасић, Срето: О перфекту и плусквамперфекту имперфективних глагола, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 39/1, Нови Сад 1996, 91–97.

Танасић, Срето: Супротне реченице с везницима *него* и *већ*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 39/2, Нови Сад 1996, 191–197.

Танасић, Срето: Декомпоновање глагола у књижевноумјетничком стилу, *Stylistyka* 5, Ополе 1996, 305–312.

Танасић, Срето: Глагол између рјечника и синтаксе, *Наш језик* 31/1–5, Београд 1996, 24–34.

Танасић, Срето: Збирна вишекратност као синтаксичко-семантички тип мноштва радњи, *Јужнословенски филолог* 53, Београд 1997, 99–105.

Танасић, Срето: Конструкција *под* + *акузатив* с временским значењем, *Наш језик* 32/1–2, Београд 1997, 38–43.

Танасић, Срето: Један тип бесубјекатске реченице у српском језику, *Јужнословенски филолог* 54, Београд 1998, 87–94.

Танасић, Срето: *Босанска вила* о словенским језицима, у: Богољуб Станковић (прир.), *Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини*, Београд: Славистичко друштво Србије, 1998, 434–438.

Танасић, Срето: Настава граматике и говорна култура, у: Петар Пијановић (ур.), *Језик и култура говора у образовању*, Београд: Институт за педагошка истраживања, Завод за уџбенике и наставна средства, 1998, 297–303.

Танасић, Срето: Јован Вуковић као синтаксичар, у: Слободан Реметић (ур.), *Личност и дјело академика Јована Вуковића*, Београд: Удружење Дурмитораца у Београду, Стручна књига, 1998, 71–81.

Танасић, Срето: Семантика глагола и итеративност, *Јужнословенски филолог* 55, Београд 1999, 37–45.

Танасић, Срето: Временска употреба конструкција *на* + *акузатив* и *у* + *акузатив* са именицама које значе годишња доба, *Наш језик* 33/1–2, Београд 1999, 15–23.

Танасић, Срето: Пасив у научном стилу српскога језика, у: Станислав Гајда (ур.), *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*, Ополе: Универзитет у Ополу, 1999, 241–247.

Танасић, Срето: Verbal Forms in Pushkin's Verses: Expression of Tenses in the Originals and in Translations, *Facta Universitatis. Series Linguistics and Literature* vol 2, № 6, Ниш 1999, 15–19.

Танасић, Срето: Неке карактеристике просте реченице у језику дневне штампе, у: Јудита Планкош (ур.), *Актуелни проблеми граматике српског језика*, Суботица: Градска библиотека – Београд: Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ, 1999, 215–219.

Танасић, Срето: *Босанска вила* о српском језику, *Јужнословенски филолог* 56/3–4, Београд 2000, 1161–1168.

Танасић, Срето: Један тип сложене предлошко-падежне конструкције у говору Вучијака, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 43, Нови Сад 2000, 589–593.

Танасић, Срето: Опозиција референцијалност/нереференцијалност и пасивна дијатеза, *Јужнословенски филолог* 57, Београд 2001, 33–40.

Танасић, Срето: Језичка ситуација у Босни и Херцеговини: комуникацијско јединство и симболичка разведеност, с нагласком на проблематици у школству, u: Svein Mønesland (ur.), *Jezik i demokratizacija*, Posebna izdanja, knjiga 12, Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 2001, 249–259.

Танасић, Срето: Исказивање времена у српским народним пјесмама, у: Замир Тарлаанов (ред.), *Язык и поэтика фольклора*, Петрозаводск: Универзитет у Петрозаводску, 2001, 36–43.

Танасић, Срето: Један поглед на србистику, у: Драго Бранковић (ур.), *Филозофско-филолошке науке на почетку 21. вијека*, Бања Лука: Филозофски факултет, 2001, 243–249.

Танасић, Срето: Стандардни језик и дијалекти, *Наш језик* 34/1–2, Београд 2001, 123–130.

Танасић, Срето: Љубомир Стојановић о употреби глаголских облика – између језичког осјећања и науке свога времена, у: Видан Николић (ур.), *Љубомир Стојановић – живот и дело*, Ужице: Учитељски факултет, 2002, 243–249.

Танасић, Срето: Допринос Михаила Стевановића изучавању пасивне дијатезе у српском језику, *Гласник Одјељења умјетности* 21, Подгорица 2003, 73–79.

Танасић, Срето: Језичке теме у *Српском књижевном гласнику*, у: Станиша Тутњевић, Марко Недић (ур.), *Сто година Српског књижевног гласника*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2003, 205–211.

Танасић, Срето: Пјесничка породица Илића и развој српског језика, у: Марта Фрајнд, Весна Матовић (ур.), *Породица Јована Илића у српској књижевности и култури*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2003, 93–98.

Танасић, Срето: Безличне реченице с уопштеним агенсом, *Јужнословенски филолог* 60, Београд 2004, 41–55.

Танасић, Срето: О статусу српског језика у реформи образовања, у: Славко Зорић, Ненад Громовић (ур.), *Округли сто „Реформа образовања у Србији“*, Београд: Синдикат образовања, науке и културе, 2004, 43–45.

Танасић, Срето: О конструкцији *к/ка + дативу* у говору Срба добојског краја, *Српски језик* 9/1–2, Београд 2004, 351–355.

Танасић, Срето: *Српска граматика* Стојана Новаковића као уџбеник српског језика за Русе, *Славистика* 8, Београд 2004, 63–67.

Танасић, Срето: Допринос Јована Вуковића изучавању синтаксе глагола у српском језику, у: Ненад Вуковић (ур.), *Живот и дјело академика Јована Вуковића*, Подгорица 2004, 132–144.

Танасић, Срето: Језичке теме у старијим српским часописима, *Браничево* 2, Пожаревац 2004, 189–194.

Танасић, Срето: Из синтаксе говора Срба добојског краја: падежи са финалним значењем, у: Јудита Планкош (ур.), *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица: Градска библиотека – Нови Сад: Филозофски факултет, Матица српска – Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, Народна библиотека Србије, 2004, 479–488.

Tanasić, Sreto: Neke jezičke osobine srpskih narodnih pjesama u BiH, u: Sven Mønesland (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Oslo: Institut za istočnoevropske i orijentalne studije – Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 2005, 147–157.

Tanasić, Sreto: Jezik štampe do 1918. godine, u: Sven Mønesland (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Oslo: Institut za istočnoevropske i orijentalne studije – Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 2005, 345–364.

Танасић, Срето: Језик и дијалекти Подрињa, у: Небојша Јовановић (ур.), *Дрина*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 410–415.

Танасић, Срето: Статус плусквамперфекта у српском стандардном језику, у: Бранислав Остојић (ур.), *Шести лингвистички скуп Бошковићеви дани*, Подгорица: ЦАНУ, 2005, 231–239.

Танасић, Срето: Упрошћавање везничких скупова у сложеној реченици у српском језику, *Јужнословенски филолог* 62, Београд 2006, 53–71.

Танасић, Срето: Један случај модалне употребе футура другог у говору Срба добојског краја, *Годишњак за српски језик и књижевност* год. 20, бр. 8, Ниш 2006, 435–443.

Танасић, Срето: Језичка ситуација у Босни и Херцеговини: комуникацијско јединство и упадљива симболичка разведеност, с нагласком на проблематици у школству, у: Бранислав Брборић, Јован Вуксановић, Радојко Гачевић (ур.), *Српски језик у нормативном огледалу*, Београд: Београдска књига, 2006, 322–330 [Прештампан рад из 2001. године].

Танасић, Срето: Из проблематике реченица с везницима *кад*, *док* и *чим*, *Наш језик* 38/1–4, Београд 2007, 15–26.

Танасић, Срето: Из проблематике безличних реченица: реченице са глаголом *имати*, *Зборник Матице српске за славистику* 71–72, Нови Сад 2007, 319–328.

Танасић, Срето: Двије ријеке у добојском крају, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 60, Нови Сад 2007, 899–904.

Танасић, Срето: Безличне реченице с модалним глаголима у савременом српском језику, *Probleme de filologie slavă / Проблеми словенске филологије*, Темишвар 2007, 207–213.

Танасић, Срето: Источни и западни словенски језици у *Јужнословенском филологу*, *Славистика* 11, Београд 2007, 174–178.

Танасић, Срето: Словенске синтаксе и српска синтакса, *Јужнословенски филолог* 63, Београд 2007, 227–231.

Танасић, Срето: Јован Вуковић као научник, у: Милош Ковачевић (ур.), *Допринос Срба из Босне и Херцеговине науци и култури*, Посебна издања, Научни скупови, књ. 1, Пале: Филозофски факултет Пале, Универзитет у Источном Сарајеву, 2007, 15–27.

Танасић, Срето, Драго Ћупић: Шездесет година Института за српски језик САНУ, у: Срето Танасић (ур.), *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова* I, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, 11–18.

Танасић, Срето: Један тип безличне реченице с глаголом *морати*, *Српски језик* 13/1–2, Београд 2008, 181–187.

Танасић, Срето: Мјесто Института за српски језик САНУ у српској славистичкој баштини (Поводом шездесет година постојања), *Славистика* 12, Београд 2008, 13–23.

Танасић, Срето: Један случај везе између значења глаголске лексеме и типа реченице у савременом српском језику, *Јужнословенски филолог* 64, Београд 2008, 473–480.

Tanasić, Sreto: Sintaksa glagola, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2008, 183–203 [poglavlje u knjizi].

Танасић, Срето: 60 година Института за српски језик САНУ, *Prevodilac* 27/1–2, Београд 2008, 58–62.

Танасић, Срето: *Босанска вила* о приручницима српског језика, у: Милош Ковачевић (ур.), *Сто двадесет пет година високог образовања у Босни и Херцеговини*, Посебна издања, књ. 2/2, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2008, 107–116.

Танасић, Срето: Стандардизација језика као социолингвистичка потреба, у: Срето Танасић (ур.), *Зборник Института за српски језик САНУ* I. *Посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008, 599–606.

Танасић, Срето: Временска одредба зависне временске реченице у савременом српском језику, *Јужнословенски филолог* 65, Београд 2009, 109–119.

Танасић, Срето: Темељи модерне српске синтаксе (Једно подсјећање на Ђуру Даничића), *Наш језик* 40/1–4, Београд 2009, 53–59.

Танасић, Срето: Актуелна питања српског стандардног језика, *Нова зора* 20–21, Билећа–Гацко 2009, 188–194.

Танасић, Срето: Једна специфична употреба конструкције *под + акузатив* у српском говору Подновља и околине, *Годишњак Филозофског факултета у Нишу* год. 22, бр. 9, Ниш 2009, 493–502.

Танасић, Срето: Безличне реченице с фазним глаголом у предикату у савременом српском језику, у: Милош Ковачевић (ур.), *Наука и настава на универзитету*, Посебна издања, књ. 3/1, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2009, 41–50.

Танасић, Срето: Руске теме у *Јужнословенском филологу*, *Славистика* 13, Београд 2009, 350–357.

Танасић, Срето: Мјесто *Нашег језика* у изучавању српског стандардног језика (Поводом 40. књиге нове серије), *Наш језик* 40/1–4, Београд 2009, 3–5.

Танасић, Срето: Међуоднос пишчевог језика и језика јунака у дијалошком дискурсу Кочићевих приповједака, у: Станиша Тутњевић (ур.), *Пе-*

тар Кочић данас, Научни скупови, књ. XV, Одјељење књижевности и умјетности, књ. 6, Бања Лука: АНУРС, 2009, 443–461.

Танасић, Срето: Безлична реченица у приповијеткама Милована Глишића, *Српски језик* 15/1–2, Београд 2010, 333–341.

Танасић, Срето: Представљање субјекта и објекта при номинализацији, *Јужнословенски филолог* 47, Београд 2010, 465–480.

Танасић, Срето: Међуоднос рефлексивне пасивне и обезличене реченице, *Радови Филозофског факултета у Источном Сарајеву* 12/1, Пале 2010, 259–266.

Танасић, Срето: Стандардизација српског језика и језичка култура, *Даница* 18, Београд 2010, 109–115.

Танасић, Срето: Александар Белић и Институт за српски језик, *Наш језик* 41/3–4, Београд 2010, 107–111.

Танасић, Срето: Референцијална и нереференцијална прошлост у дјелу *Три света* Сунчице Денић, у: Софија Милорадовић (ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, књ. 1: *Језик и народна традиција*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2010, 353–361.

Танасић, Срето: Временска реченица у приповијеткама Радоја Домановића, у: Милета Букумирић (ур.), *Зборник радова Филозофског факултета. Посебно издање посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2010, 573–582.

Танасић, Срето: Зависне контрастне реченице, *Јужнословенски филолог* 67, Београд 2011, 121–134.

Танасић, Срето: О једном типу реченица с глаголом *требати*, *Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу* год. 24, бр. 11, Ниш 2011, 47–51.

Танасић, Срето: О координираној вези зависних клауза у српском језику, *Радови Филозофског факултета Пале* 13/1, Пале 2011, 117–128.

Танасић, Срето: Везничка и прилошка употреба спојева *тек што*, *само што*, *таман што*, у: Срето Танасић (ур.), *Граматика и лексика у словенским језицима*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2011, 567–573.

Танасић, Срето: Језичко стваралаштво у прози Милоша Црњанског, у: Весна Матовић, Миодраг Матицки (ур.), *Творци српског књижевног језика*, Београд: Вукова задужбина, Институт за књижевност и уметност, 2011, 221–230.

Танасић, Срето: Софка – живот у сјећањима, у: Сунчица Денић (ур.), Нечиста крв *Боре Станковића сто година после (1910–2010)*, Ниш: Универзитет у Нишу – Врање: Учитељски факултет у Врању, 2011, 230–238.

Танасић, Срето: Реченица у *Повељи о пријатељству и трговини са Дубровником* Стефана Немање, у: Срђан Словић (ур.), *Духовно стваралаштво Чедомирта Ребића*, Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 2011, 228–239.

Танасић, Срето: Узрочне реченице с везником *ако* у савременом српском језику, *Српски језик* 17, Београд 2012, 53–63.

Танасић, Срето: Агенс у пасивним реченицама у савременом српском језику, *Јужнословенски филолог* 68, Београд 2012, 71–90.

Танасић, Срето: Допринос Богољуба Станковића проучавању асиндетизма, *Славистика* 16, Београд 2012, 54–60.

Танасић, Срето: Ново о директном објекту у српском језику, *Наш језик* 43/1–2, Београд 2012, 113–115.

Танасић, Срето: Мјесто часописа *Наш језик* у изучавању и стандардизацији српског језика, *Наш језик* 43/3–4, Београд 2012, 3–10.

Танасић, Срето: Експлицитни и неексплицитни агенс у пасивним конструкцијама у језику медија, у: Милош Ковачевић (ур.), *Наука и идентитет* 6/1, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2012, 137–145.

Танасић, Срето: Пасивне реченице у прози Иве Андрића, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1: *Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2012, 93–101.

Танасић, Срето: Језичка ситуација у Босни и Херцеговини: комуникацијско јединство и упадљива симболичка разведеност, у: Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.), *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens Univesität Graz – Beograd: Beogradska knjiga, 2012, 301–310 [Прештампан рад из 2001. године].

Танасић, Срето: Језичка ситуација у Босни и Херцеговини послије Другог свјетског рата, у: Милош Ковачевић (ур.), *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске*, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2012, 65–103.

Танасић, Срето: Пасивне реченице у прози Иве Андрића, у: Милош Ковачевић (ур.), *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске*, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2012, 283–297 [Прештампан рад, в. изнад трећу јединицу].

Танасић, Срето: Простор и вријеме у приповијеткама Григорија Божовића, у: Драги Маликовић (ур.), *Косово и Метохија 1912–2012*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2012, 751–762.

Танасић, Срето: Језик и језичка политика у Босни и Херцеговини послије Другог свјетског рата, у: Слободан Реметић (прир.), *Језик и писмо у Републици Српској*, Научни скупови, књ. XXIV, Одјељење књижевности и умјетности, књ. 13, Бања Лука: АНУРС, 2012, 171–222.

Танасић, Срето: Временско и узрочно значење везника *пошто* у савременом српском језику, *Јужнословенски филолог* 69, Београд 2013, 319–334.

Танасић, Срето: Слагање везника и партикула у координираним конструкцијама, *Зборник Матице српске за славистику* 83, Нови Сад 2013, 231–241.

Танасић, Срето: О реченичној кондензацији у *Травничкој хроници* Иве Андрића, *Српски језик* 18, Београд 2013, 35–43.

Танасић, Срето: Падежи за обиљежавање времена у говору источнобосанских Ера, *Годишњак за српски језик* год. 26, бр. 13, Ниш 2013, 529–542.

Танасић, Срето: Вуковска линија у језику Кочићеве и Ћопићеве прозе, у: Милош Ковачевић (ур.), *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске* II. *Књижевни класици Републике Српске: Кочић и Ћопић*, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2013, 45–66.

Танасић, Срето: Безлична реченица у *Травничкој хроници*, у: Бојана Димитријевић (ур.), *Наука и свет* 3, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2013, 177–191.

Танасић, Срето: Из проблематике временских реченица у прози Радослава Братића, у: Милош Ковачевић (ур.), *Наука и традиција* 7/1, Пале: Филозофски факултет у Источном Сарајеву, 2013, 19–28.

Танасић, Срето: Вријеме у прози Бранка Ћопића: падежне конструкције, *Радови Филозофског факултета Пале*, *Филолошке науке* 15/1, Пале 2013, 87–100.

Танасић, Срето: Ћирилица као почетак и крај српске културе, у: Милош Ковачевић (ур.), *Одбрана српске ћирилице*, хрестоматија, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2013, 186–196.

Танасић, Срето: Исказивање времена у *Сеобама* Милоша Црњанског, у: Михај Радан (ур.), *Српски језик на мултикултуралном простору Баната*, Посебна издања, књ. 16, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2013, 240–249.

Танасић, Срето: Декомпоновање глагола у роману *На Дрини ћуприја* Иве Андрића, у: Branko Tošović (ur.), *Andrićeva ćuprija*, Grac: Institut für Slawistikder Karl-Franzes-Universitä Graz – Beograd: Beogradska knjiga – Banja Luka: NUB Republike Srpske, Svet knjige, 2013, 923–930.

Танасић, Срето: *Јужнословенски филолог* у српској филологији, *Наш језик* 44/3–4, Београд 2014, 3–15.

Танасић, Срето: Вукова ријеч нас окупља – Вуково дјело нас обавезује, *Октоих* 4/5, Никшић 2014, 177–183.

Танасић, Срето: О временским реченицама с потенцијалом у предикату, *Јужнословенски филолог* 70, Београд 2014, 137–150.

Танасић, Срето: Стопаница, *Годишњак за српски језик* год. 27, бр. 14, Ниш 2014, 271–278.

Танасић, Срето: Српски слависти у *Јужнословенском филологу* о словенским језицима, *Славистика* 18, Београд 2014, 198–206.

Танасић, Срето: Конкретно и универзално у прози Радослава Братића, у: Милош Ковачевић (ур.), *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске* III: *Слика Босне и Херцеговине у дјелима писаца Републике Српске*, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2014, 71–88.

Танасић, Срето: Значај научних институција за статус српског језика, у: Срето Танасић (ур.), *Зборник Института за српски језик САНУ* II. *Српски језик и актуелна питања језичке политике*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, 41–60.

Танасић, Срето: Вријеме у прози Јована Дучића: реченица с везником *кад*, у: Бојана Димитријевић (ур.), *Наука и савремени универзитет. Свет у књижевности – књижевност у свету* 2, Ниш: Филозофски факултет, 2014, 171–179.

Tanasić, Sreto: Jezik – nacionalni simbol i/li sredstvo komunikacije, u: Spasoje Tuševljak (ur.), *Ekonomija i kriza*, Pale: Ekonomski fakultet Pale, 2014, 227–229.

Танасић, Срето: Стандардизација као социолингвистичка потреба, у: Момчило Вуксановић (ур.), *Насиље над српским језиком*, Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 2014, 162–170.

Танасић, Срето: О исказивању момента изненадности у прози за дјецу Бранка Ћопића, у: Тиодор Росић, Виолета Јовановић (ур.), *Књижевност за децу у науци и настави*, Посебна издања, књ. 18, Јагодина: Факултет педагошких наука, 2014, 61–69.

Танасић, Срето: Асиндетске реченице с конкретизатором, *Јужнословенски филолог* 71/3–4, Београд 2015, 91–120.

Танасић, Срето: О дијалогу у прози Бранка Ћопића: глаголи у уводним конструкцијама, *Српски језик* 20, Београд 2015, 117–126.

Танасић, Срето: Вук нас враћа нашој стварности, *Слово* год.12, бр. 45, Никшић 2015, 158–164.

Танасић, Срето: Преслица, *Даница*, Београд 2015, 188–197.

Танасић, Срето: Александар Белић о Вуку Караџићу, у: Нада Милошевић Ђорђевић (ур.), *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)*, Научни скупови, књ. 156, Одељење језика и књижевности, књ. 27, Београд: САНУ, 2015, 71–86.

Танасић, Срето: Шта нам значи ћирилица и шта нам се дешава, у: Гордана Јовановић (ур.), *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности* VI, Дани српског духовног преображења XXII, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 2015, 323–332.

Танасић, Срето: Из синтаксичке проблематике српских говора у Босни и Херцеговини, у: Милош Ковачевић, Владимир Поломац (ур.), *Зборник у част Радивоја Младеновића*, Крагујевац: *Филолошко-уметнички факултет*, 2015, 53–82.

Танасић, Срето: Употреба везника *након што* у језику српских писаца – (дез)-интеграциона црта српског језика, у: Милош Ковачевић (ур.), *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске* IV. *Будућност српског језика и књижевности у Републици Српској и процеси (дез)интеграција*, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2015, 145–168.

Танасић, Срето: Нагомилавање предлошко-падежних конструкција с временским значењем, у: Људмила Поповић, Дојчил Војводић, Мотоки Номаћи (ур.), *У простору лингвистичке славистике. Зборник научних радова поводом 65 година живота академика Предрага Пипера*, Београд: Филолошки факултет, 2015, 695–703.

Танасић, Срето: *Сеобе* Милоша Црњанског: на путу између стварног и жељеног – један могући језички аспект, у: Михај Радан (ур.), *Исходишта* 1, Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији, Филозофски факултет, 2015, 417–428.

Танасић, Срето: Планирање издавачке дјелатности, у: Срето Танасић (ур.), *Зборник Института за српски језик САНУ* III. *Српски језик и актуелна питања језичког планирања*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016, 53–60.

Танасић, Срето: Призренско-тимочка дијалекатска зона у Српском дијалектолошком зборнику, у: Јордана Марковић (ур.), *Зборник Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2016, 9–15.

Танасић, Срето: Обрасци српског језика у руском издању Новаковићеве граматике српског језика, у: Гордана Јовановић (ур.), *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности* VII, Дани српскога духовног преображења XXIII, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“ – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016, 237–243.

Танасић, Срето: Српска граматика данас, *Јужнословенски филолог* 73/3–4, Београд 2017, 229–258.

Танасић, Срето: Александар Белић и *Јужнословенски филолог*, у: Драгана Мршевић-Радовић, Бошко Сувајџић, Срето Танасић (ур.), *Александар Белић српски лингвиста века*, књ. 2, Београд: Међународни славистички центар, Филолошки факултет, 2017, 49–65.

Танасић, Срето: О синтакси језика листа *Наша реч*, *Исходишта* 3, Темишвар: Западни универзитет у Темишвару – Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2017, 431–448.

Танасић, Срето: Три незабиљежена глагола, *Наш језик* 48/3–4, Београд 2017, 209–215.

Танасић, Срето: Седамдесет година Института за српски језик САНУ, *Слово* год. 14, бр. 52–53, Никшић 2017, 39–47.

Танасић, Срето: Мјесто Стаке Скендерове у српској историји, филологији и култури, у: Јелена Јањић, Биљана Бабић (ур.), *Хаџи Стака Скендерова и српска култура у Босни и Херцеговини*, Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2017, 67–79.

Танасић, Срето: Одбор за стандардизацију српског језика – двадесет година дјеловања, у: Вељко Брборић, Јован Вуксановић, Милан Тасић, Срето Танасић (прир.), *Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика. Поводом 20 година од оснивања*, Београд: НМ Либрис, Одбор за стандардизацију српског језика, 2017, 9–12.

Танасић, Срето: Језичка политика у српском језику [на представљању Зборника Института за српски језик САНУ III: *Српски језик и актуелна питања језичког планирања*, главни уредник Срето Танасић], *Трибина библиотеке САНУ* 5/5, Београд, 2017, 342–351.

Танасић, Срето: Безличне партиципске реченице у српском језику, у: Рајна Драгићевић, Вељко Брборић (ур.), *Српска славистика: колективна*

монографија, т. 1: *Језик*, Зборник радова за XVI Међународни конгрес слависта, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018, 407–423.

Танасић, Срето: Двадесет година рада Одбора за стандардизацију српског језика, *Наш језик* 49/1, Београд 2018, 13–26.

Танасић, Срето: Глагол *пројевати* у српском говору Вучијака, у: Драгомир Козомара, Слађана Цукут (прир.), *Зборник посвећен професору Милану Драгичевићу*, Бања Лука: Филолошки факултет, 2018, 68–77.

Танасић, Срето: Ћирилица као почетак и крај српске културе, *Сретања* 1, Бања Лука 2018, 211–219.

Танасић, Срето: Андрић наш савремени, у: Душко Бабић, Јована Илић (прир.), *Стазе Иве Андрића*, Београд: Филолошка гимназија, Завод за унапређивање образовања и васпитања, 2018, 9–19.

Танасић, Срето: Српски језик наш данашњи, *Доситејев врт – Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић“* год. VI, бр. 2, Београд 2018, 18–190.

Танасић, Срето: За српски језик и његово писмо – ћирилицу, у: Рајко Танасијевић (ур.), *Говори српски – пиши ћирилицом*, Београд: Филип Вишњић, 2018, 163–171.

Танасић, Срето: Одбор за стандардизацију српског језика – искуства и поуке из двадесетогодишњег рада, *Списи Одбора за стандардизацију српског језика* XII–XV, Београд, 2018, 72–79.

Танасић, Срето: Одбор за стандардизацију српског језика и правопис, у: Милош Ковачевић (прир.), *Нови прилози правопису (Зборник радова са научног скупа „Актеулна питања српског правописа“ одржаног у Андрићграду 13. 10. 2018)*, Нови Сад: Матица српска – Вишеград: Андрићев институт, 2019, 19–27.

Танасић, Срето: О исказивању постериорности у листу *Наша реч*, у: *Живот посвећен трагању за етничким идентитетом. Зборник у част универзитетског професора Михаја Миље Радана поводом 65. рођендана*, Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2019, 245–253.

Танасић, Срето: Сербская грамматика сегодня, *Стефанос* 4 (36), Москва: МГУ Ломоносов, 2019, 96–117 [Руска варијанта рада објављеног у *Јужнословенском филологу* 73/3–4, Београд 2017, 222–258].

Танасић, Срето: О нужности проучавања српског језика, у: *Српски језик и српско писмо данас*, Научни скупови, књ. XV, Одјељење књижевности и умјетности, књ. 24, Бања Лука: АНУРС, 2019, 47–58.

Танасић, Срето: Преслица, у: Недељко Богдановић (ур.), *Од вештице до светице. Жена у народном говору и искуству*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Удружење истраживача Haemimontana, 2019, 147–159 [измењен рад под истим насловом објављен у Даници].

Танасић, Срето: Уз преслицу се испредао живот, у: Недељко Богдановић (ур.), *Од вештице до светице. Жена у народном говору и искуству*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Удружење истраживача Haemimontana, 2019, 217–220.

Танасић, Срето: За српску језичку културу, *Алексиначки језички поучник*, Алексинац 2019, 185–190.

Танасић, Срето: Повеља Кулина бана. 830 година од настанка, *Жрнов – часопис за културу, науку и уметност*, Београд 2019, стр.

Танасић, Срето: Српска језичка култура, *Исток – часопис за књижевност, уметност и културну баштину* 23, Књажевац 2019, 112–120.

Прикази, критике, рецензије

Танасић, Срето: Контрастивно изучавање руског и српског језика (*Выражение обстоятельственых отношении в русском языке. Конструкции со значением места времени, причини и цели действии* – Москва, „Русский язык“, 1977, стр. 288), *Књижевни језик* 8/3, Сарајево 1979, 51–55 [приказ].

Tanasić, Sreto: Naš jezik u praksi (Institut za jezik i književnost u Sarajevu, priručnici 2, 1979), *Književni jezik* 9/3, Sarajevo 1980, 51–53 [prikaz].

Танасић, Срето: Милка Ивић, *Лингвистички огледи*, Просвета Београд, 1983, *Књижевни језик* 14/3, Сарајево 1985, 107–111 [приказ].

Танасић, Срето: Афирмативно о књижевнојезичкој политици (Милош Окука, *Језик и политика*, Сарајево, 1983), *Značenja* 4, бр. 10, Добој 1986, 168–170 [приказ].

Танасић, Срето: Зборник радова о Вуку Стеф. Караџићу (*Путеви* XXXVIII, Бањалука, новембар–децембар 1987, односно јануар–фебруар 1988), *Књижевни језик* 17/4, Сарајево 1988, 242–245 [приказ].

Tanasić, Sreto: Ivo Pranjković, August Musić, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb 1989, *Književni jezik* 19/1, Sarajevo 1990, 52–56 [prikaz].

Танасић, Срето: Школски час српскохрватског језика и књижевности, *Школски час* 10/5, Горњи Милановац 1992, 4–7 [приказ].

Танасић, Срето: *Славянски езици. Граматични очерци*, Българска академия на науките, Институт за български език, София, *Јужнословенски филолог* 51, Београд 1995, 319–324 [приказ].

Танасић, Срето: Проучавање глаголске стилистике, *Јужнословенски филолог* 52, Београд 1996, 220–223 [приказ].

Танасић, Срето: Значајан допринос синтакси и семантици српског и словенских језика, *Зборник Матице српске за славистику* 50–51, Нови Сад 1996, 294–297 [приказ].

Танасић, Срето: Наша језичка култура, *Задужбина* 9, бр. 3, Београд 1996, 13 [приказ].

Танасић, Срето: Предраг Пипер, *Језик и простор*, *Славистика* 1, Београд 1997, 182–183 [приказ].

Танасић, Срето: Седма свеска *Баштине*, *Задужбина* 10, бр. 37, Београд 1997, 13 [приказ].

Танасић, Срето: 27. међународни састанак слависта у Вукове дане, *Преводилац* 1997/1–4, Београд 1997, 71–74 [приказ].

Танасић, Срето: Нови славистички часопис: *Славистика*, *Јужнословенски филолог* 54, Београд 1998, 254–256 [приказ].

Танасић, Срето: И језичка и етнолошка мапа (Д. Ћупић – Ж. Ћупић: *Рјечник говора Загарача*, САНУ и Институт за српски језик САНУ, Београд 1997), *Просвјетни рад*, Подгорица 1998, 25 [приказ].

Танасић, Срето: Нов приступ проучавању глагола (о књизи Б. Тошовића *Глаголски категоријал*, Грац, 1988), *Јужнословенски филолог* 55, Београд 1999, 156–162 [приказ].

Танасић, Срето: Милка Ивић: *Лингвистички огледи 3*, *Славистика* 4, Београд 2000, 309–312 [приказ].

Танасић, Срето: Из савремене руске србистике (В. П. Гудков, *Славистика. Сербистика*, Москва, издательство МГУ, 1999), *Наш језик* 33/3–4, Београд 2000, 333–337 [приказ].

Танасић, Срето: Милка Ивић: *Лингвистички огледи, три* (Библиотека XX век, Београд, 1999/2000, 197 стр.), *Лингвистичке актуелности* 1/1, Београд 2000, 39–40 [приказ].

Танасић, Срето: О култури српског народа на Косову и Метохији (*Баштина, гласник Института за српску културу*, Приштина, 1998/1999), *Задужбина*, Београд јун 2000, 13 [приказ].

Танасић, Срето: Значајан допринос славистици: *HandbuchderSüdosteuropa-Linguistik*, *Јужнословенски филолог* 57, Београд 2001, 96–100 [приказ].

Танасић, Срето: *Баштина 10*, *Задужбина*, Београд децембар 2001, 13 [приказ].

Танасић, Срето: Руски прилози србистици (В. П. Гудков: *Славистика. Сербистика*), *Задужбина*, Београд март 2001, 13 [приказ].

Танасић, Срето: Промишљање језика (Мишо Кулић: *Језик прије језика*, Београд, 2000), *Борба. Свет књиге*, 18. јануар 2001, 1 [приказ].

Танасић, Срето: Слободан Павловић: *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија. Књ. 16, Београд 2000, стр. 170, *Јужнословенски филолог* 58, Београд 2002, 137–139 [приказ].

Танасић, Срето: Допринос изграђивању језичке културе (Драго Ћупић, Егон Фекете и Богдан Терзић: *Слово о језику*. Језички приручник. Књига друга, Партенон Београд, 2002, 258 стр.), *Књижевност и језик* 49/3–4, Београд 2002, 333–337 [приказ].

Танасић, Срето: Уз четврту књигу *Лингвиистичких огледа* Милке Ивић, *Наш језик* 34/3–4, Београд 2002–2003, 281–285 [приказ].

Танасић, Срето: Људмила Поповић: *Епистоларни дискурс украјинског и српског језика*, *Јужнословенски филолог* 59, Београд 2003, 192–196 [приказ].

Танасић, Срето: Ивана Антонић: *Временска реченица*, *Годишњак за српски језик и књижевност* 7, Ниш, 2003, 255–258 [приказ].

Танасић, Срето: Предраг Пипер: *Српски између великих и малих језика*, Београдска књига, Београд 2003, 296 стр., *Књижевност и језик* 50/4, Београд 2003, 433–438 [приказ].

Танасић, Срето: Сведочанство о прошлости и садашњости (Баштина 12, Приштина–Лепосавић), *Задужбина*, Београд март 2003, 13 [приказ].

Танасић, Срето: WienerslawistischeAlmanach 57: Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca, *Јужнословенски филолог* 60, Београд 2004, 209–212 [приказ].

Танасић, Срето: Нови језички савјетник, *Наш језик* 35/1–4, Београд 2004, 163–166 [приказ].

Танасић, Срето: Милорад Радовановић, *Планирање језика и други списи*, *Наш језик* 36/1–4, Београд 2005, 146–149 [приказ].

Танасић, Срето: Милка Ивић, О речима: Когнитивни, граматички и културолошки аспекти српске лексике. *Лингвистички огледи*, *пет*, стр. 171, *Славистика* 10, Београд 2006, 393–396 [приказ].

Танасић, Срето: *О Великом речнику страних речи и израза* И. Клајна и М. Шипке, *Крајина* 6/21–22, зима–прољеће 2007, Бања Лука – Београд, 227–232 [приказ].

Танасић, Срето: Шеста књига *Лингвистичких огледа* Милке Ивић, *Наш језик* 38/1–4, Београд 2007, 107–110 [приказ].

Танасић, Срето: Нова истраживања језичке слике стварности, *Наш језик* 39/1–4, Београд 2008, 10–103 [приказ].

Танасић, Срето: Милорад Радовановић, Стари и нови списи, *Јужнословенски филолог* 65, Београд 2009, 440–444 [приказ].

Танасић, Срето: Вјара Малцијева, Зузана Тополињска, Маја Ђукановић и Предраг Пипер: *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције* (ур. Предраг Пипер), Београдска књига, Београд 2009, *Славистика* 14, Београд 2010, 364–367 [приказ].

Танасић, Срето: Писмо мајци. Tanja Petrović, *Srbi u Beloj Krajini*, *Задужбина* 22, Београд 2010, 13 [приказ].

Танасић, Срето: Милорад Радовановић: *Увод у фази лингвистику*, *Јужнословенски филолог* 67, Београд 2011, 312–316 [приказ].

Танасић, Срето: Вељко Брборић, *Правопис и школа*, *Наш језик* 42/1–2, Београд 2011, 61–65 [приказ].

Танасић, Срето: *Граматика и лексика у словенским језицима*: зборник радова с међународног научног симпозијума, *Јужнословенски филолог* 68, Београд 2012, 169–174 [приказ].

Танасић, Срето: Творци српског књижевног језика. Зборник радова, ур. Весна Матовић и Миодраг Матицки, Вукова Задужбина и Институт за књижевност и уметност у Београду, Београд 2011, 352 стр., *Лингвистичке актуелности* 20, Београд 2012, 81–83 [приказ].

Танасић, Срето: Славистика XVI, *Лингвистичке актуелности* 22, Београд 2013, 37–40 [приказ].

Танасић, Срето: *Граматика и лексика у словенским језицима: зборник радова с међународног симпозијума*, главни уредник Срето Танасић, Нови Сад : Матица српска; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2011, *Трибина Библиотеке САНУ* 1/1, Београд 2013, 183–186 [приказ].

Танасић, Срето: Поговор у књизи В. П. Гудков, *Грамматические очерки – граматички огледи*, Београд: Славистичко друштво Србије, 2013, 185–187 [поговор].

Танасић, Срето: Kajoko Jamasaki: *Gramatika savremenog japanskog jezika I, II*, *Лингвистичке актуелности* 24, Београд 2014, 65–67 [приказ].

Танасић, Срето: *Нормативна граматика српског језика* / Предраг Пипер, Иван Клајн. – Нови Сад: Матица српска, *Трибина Библиотеке САНУ* 3/3, Београд 2015, 37–41 [приказ].

Танасић, Срето: Митра Рељић, *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспект)*, *Наш језик* 46/3–4, Београд 2016, 121–128 [приказ].

Танасић, Срето: *Зборник Института за српски језик САНУ 2: Српски језик и актуелна питања језичке политике*, *Трибина Библиотеке САНУ* 4/4, Београд 2016, 90–96 [приказ].

Танасић, Срето: Извод из рецензије, у: Биљана Бабић, Јелена Јањић (ур.), *Сопронова печатња*, Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2016, 119–120 [рецензија].

Танасић, Срето: Књига о допунама придјева, *Јужнословенски филолог* 73/3–4, Београд 2017, 419–422 [приказ].

Танасић, Срето: Монографија о акционалности у савременом украјинском и српском језику, *Славистика* 21, Београд 2017, 466–469 [приказ].

Танасић, Срето: Допринос јапанских слависта српској филологији, *Славистика* 21, Београд 2017, 439–441 [приказ].

Прегледи, осврти

Танасић, Срето: Десет година Сарајевског лингвистичког кружока, *Књижевни језик* 12/2, Сарајево 1983, 107–111 [прегледни рад].

Танасић, Срето: Десет година *Школског часа*, *Просветни преглед: Педагошка пракса*, Београд 1992, 7 [осврт].

Танасић, Срето: Одбор за стандардизацију српског језика, *Преводилац* 1–2, Београд 1998, 66–69 [осврт].

Танасић, Срето: Живот и дело академика Павла Ивића, *Јужнословенски филолог* 61, Београд 2005, 244–248 [осврт].

Танасић, Срето: Синтакса глагола, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 48/1–2, Нови Сад 2005, 350–352 [осврт].

Танасић, Срето: Водеће мјесто у свијету славистике (*Јужнословенски филолог* – шездесет књига за деведесет година – наднаслов), *Задужбина*, Београд јун 2005, 5 [осврт].

Танасић, Срето: Два наша јубилеја (седамдесет пет година *Нашег језика* и шездесет година Института), *Наш језик* 38/1–4, Београд 2007, 1–4 [осврт].

Танасић, Срето: Српски језик и српски писци, *Нова зора* 15–16, Београд–Гацко–Билећа 2008, 94–98 [осврт].

Танасић, Срето: Сто година *Јужнословенског филолога*, *Трибина Библиотеке САНУ* 2/2, Београд 2014, 177–181 [осврт].

Танасић, Срето: У Херцеговини Радослава Братића, *Књижевне новине* 21–22, Београд јануар–фебруар 2014, 14 [осврт].

Танасић, Срето: Неопходно донети закон о језику, *Задужбина*, Београд мај 2015, 7 [осврт].

Танасић, Срето: О српском језику данас (о *Зборнику Института за српски језик, књ. 2: Српски језик и актуелна питања језичке политике*, главни уредник Срето Танасић), *Трибина Библиотеке САНУ* 4/4, Београд 2016, 90–96 [осврт].

Танасић, Срето: Јединствен часопис у славистичком свету, *Трибина Библиотеке САНУ* 4/4, Београд 2016, 246–251 [осврт].

Танасић, Срето: Институт за српски језик САНУ. Седамдесет година успешног рада, *Задужбина*, Београд мај 2018, 6 [осврт].

Сећања

Танасић, Срето: Ксенија Милошевић, *Јужнословенски филолог* 49, Београд 1993, 259–261 [некролог].

Танасић, Срето: Богдан Л. Дабић (1935–2007), *Наш језик* 38/1–4, Београд 2007, 143–144 [некролог].

Танасић, Срето: Један одлазак. Егон Фекете, *Наш језик* 40/1–4, Београд 2009, 149–150 [некролог].

Танасић, Срето: Егон Фекете, *Преводилац* 1–2, Београд 2009, 85–86 [некролог].

Танасић, Срето: Др Драго Ћупић, *Наш језик* 41/1–2, Београд 2010, 81–83 [некролог].

Танасић, Срето: Одлазак великог пријатеља Вукове задужбине. Драго Ћупић (1932–2014), *Задужбина* 22, Београд 2010, 4 [некролог].

Танасић, Срето: Милка Ивић, *Глас САНУ* CDXVIII, Одељење језика и књижевности, књ. 28, Београд 2011, 31–36 [некролог].

Танасић, Срето: Милка Ивић (1923–2011), *Наш језик* 42/1–2, Београд 2011, 87–92 [некролог].

Танасић, Срето: Одлазак у вечност: Милка Ивић (1923–2011), *Задужбина* 22/92, Београд 2011, 4 [некролог].

Танасић, Срето: Милан Шипка (1931–2011), *Наш језик* 42/3–4, Београд 2011, 67–69 [некролог].

Танасић, Срето: Гордана Вушовић Радивојевић, *Наш језик* 43/1–2, Београд 2012, 121–122 [некролог].

Танасић, Срето: Богдан Терзић (1. 12. 1928 – 17. 1. 2016), *Наш језик* 46/1–2, Београд 2016, 123–128 [некролог].

Прилози лексикографији

Tanasić, Sreto, Branko Milanović: *Školski rječnik terminoloških višestrukosti, sv. 1: Jezik i književnost, II. Književnost. Priručnici 1*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 1979, 101–156.

Tanasić, Sreto, Jelena Berberović: *Školski rječnik terminoloških višestrukosti, sv. 3: I. Filozofija. Priručnici 1*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 1979, 1–40.

Tanasić, Sreto, Jelena Berberović: *Školski rječnik terminoloških višestrukosti, sv. 3: II. Logika. Priručnici 1*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 1979, 41–76.

Tanasić, Sreto, Ismet Dizdarević: *Školski rječnik terminoloških višestrukosti, sv. 3: III. Psihologija. Priručnici 1*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 1979, 77–132.

Tanasić, Sreto, Ismet Dizdarević: *Školski rječnik terminoloških višestrukosti, sv. 3: IV. Sociologija. Priručnici 1*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 1979, 133–171.

Tanasić, Sreto, Veselin Perić, Naila Valjevac, Ljiljana Stančić i Ibrahim Čedić: *Školski rječnik terminoloških višestrukosti, sv. 5: Matematika. Priručnici 1*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 1979, 215.

Танасић, Срето: Војна реченица, *Српска енциклопедија*, т. 2, Нови Сад: Матица српска – Београд: САНУ, Завод за уџбенике, 2013, 728 [енциклопедијска јединица].

Танасић, Срето, Слободан Реметић: Вуковић, Јован, *Српска енциклопедија*, т. 2, Нови Сад: Матица српска – Београд: САНУ, Завод за уџбенике, 2013, 902–903 [енциклопедијска јединица].

Танасић, Срето: Бабић Миланка, *Енциклопедија Републике Српске* 1: А–Б, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2017, 177–178 [енциклопедијска јединица].

Танасић, Срето, Слободан Реметић: Баотић Јосип, *Енциклопедија Републике Српске* 1: А–Б, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2017, 287 [енциклопедијска јединица].

Танасић, Срето: Билбија Снежана, *Енциклопедија Републике Српске* 1: А–Б, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2017, 385 [енциклопедијска јединица].

Танасић, Срето, Слободан Реметић: Вуковић, Јован, *Енциклопедија Републике Српске* 2: В–Г, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2018, 357 [енциклопедијска јединица].

Танасић, Срето, Слободан Реметић: Тијана Васиљевић Стокић, *Енциклопедија Републике Српске* 2: В–Г, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2018, 49 [енциклопедијска јединица].

Танасић, Срето: Дабић, Богдан Л., *Српска енциклопедија*, т. 3, књ. 1, Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска академија наука и уметности. Завод за уџбенике, 2018, 723 [енциклопедијска јединица].

Библиографски прилози

Танасић, Срето: Библиографија за 1977. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 35 (за Ср БиХ), Београд 1979, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1978. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 36 (за Ср БиХ), Београд 1980, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1980. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 38 (за СР БиХ), Београд 1982, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1981. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 39 (за СР БиХ), Београд 1983, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1982. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 40 (за СР БиХ), Београд 1984, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1983. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 41 (за СР БиХ), Београд 1985, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1984. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 43 (за СР БиХ), Београд 1986, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1985. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 44 (за СР БиХ), Београд 1987, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1986. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 45 (за СР БиХ), Београд 1988, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1987. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 45 (за СР БиХ), Београд 1989, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1988. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 46 (за СР БиХ), Београд 1990, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија докторских дисертација и магистарских радова из области језика одбрањених на Универзитету у Сарајеву, *Prizma* 1, Сарајево 1990, 181–184.

Танасић, Срето: Библиографија за 1989. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 47 (за СР БиХ), Београд 1991, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1990. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 48, Београд 1992, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија за 1991. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и лингвистике које су изашле у Југославији, *Јужнословенски филолог* 49 (за СР БиХ), Београд 1993, коауторство.

Танасић, Срето: Библиографија Ономатолошких прилога, у: Драго Ћупић (прир.), Павле Ивић (гл. ур.), *Сто година лексикографског рада у САНУ*, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, Београд 1993, 67–70.

Резимеи

Танасић, Срето: Настава граматике и говорна култура, *Језички развој и култура говора у образовању*, Београд 1997, 297–303.

Танасић, Срето: Комуникацијско јединство и упадљива симболичка разведеност – с нагласком на проблематици у школству, *Језик и демократизација*, Неум 2001, 32–33.

Танасић, Срето: Синтакса падежа у говору Вучијака у свјетлу контаката са сусједним икавским говорима, *13. mednarodni slavistični kongres*, Ljubljana 2003, 256–257.

Танасић, Срето: Из проблематики безличных предложений в сербскомязыке / Безличне реченице у савременом српском језику, *Славянскиеязыки и культуры в современно мире*, Москва 2009, 86–87.

Танасић, Срето: Представљање субјекта и објекта при номинализацији, *Седамнаести Конгрес Савеза слависти́чких друшта́ва Србије*, Сокобања 2009, 31–32.

Танасић, Срето: Временно-причинная полисемантичность союзов *пошто*, *кад*, *чим* и *док* в современном сербском языке, *Славянские языки и литературиы*, Москва 2013, 358–360.

Танасић, Срето: Язык и юмор в романе *Случаи из жизни Николетины Бурсача* Бранко Чопича, *Вторая мировая война в славянских литературах и языках*, Москва 2015, 83–84.

Танасић, Срето: Партиципске безличне реченице, *XVI међународни конгрес слависта (20–27. VIII 2018). Тезе и резимеи*, т. 1: *Језик*, Београд: Међународни комитет слависта, Савез слависти́чких друштава Србије, 2018, 239–240.

Тезе

Танасић, Срето: *Пасивне конструкције у савременом српскохрватском језику и њихова семантичка анализа (на материјалу дневне штампе)*, магистарски рад, одбрањен 1. априла 1980. године, Филозофски факултет Универзитета у Сарајеву (ментор: проф. др Ксенија Милошевић, чланови комисије: проф. др Новица Петковић, проф. др Милоје Ђорђевић).

Танасић, Срето: *Презент у савременом српскохрватском језику*, докторска дисертација, одбрањена 25. априла 1991. године, Филозофски факултет Универзитета у Сарајеву (председник комисије: проф. др Милош Ковачевић, чланови комисије: проф. др Милош Окука, проф. др Богдан Л. Дабић).

Преводи с руског

Танасић, Срето: Г. В. Флоровски, *Путеви руског богословља*, Подгорица: ЦИД, 1997, 656.

Танасић, Срето: Јуриј Лошчиц, *Унион. Српска прича руска бајка*, Београд: Равера прес, 1997, 293.

Танасић, Срето: Лав П. Карсавин, *О личности*, Подгорица: ЦИД, 2004, 319.

Танасић, Срето: Јуриј М. Лошчиц, *Српска прича руска бајка 1*: *Унион*, Београд: Хришћанска мисао, 2005, 272.

Танасић, Срето: Јуриј М. Лошчиц, *Српска прича руска бајка 2*: *Полумир*, Београд: Хришћанска мисао, 2005, 253.

Танасић, Срето: На чему раде научници, у: Павле Ивић, *Целокупна дела* X/2****. *Расправе, студије, чланци* 2. *О дијалектологији*, прир. Слободан Реметић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2018, 194–195.

Танасић, Срето: Писмо редакцији, у: Павле Ивић, *Целокупна дела* X/2****. *Расправе, студије, чланци* 2. *О дијалектологији*, прир. Слободан Реметић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2018, 195–201.

Танасић, Срето: Један неистражени штокавски говор са двојаким рефлексом *ě, у: Павле Ивић, *Целокупна дела* X/2****. *Расправе, студије, чланци* 2. *О дијалектологији*, прир. Слободан Реметић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2018, 342–354.

Танасић, Срето: Систем уопштавајуће транскрипције, у: Павле Ивић, *Целокупна дела* X/2****. *Расправе, студије, чланци* 2. *О дијалектологији*, прир. Слободан Реметић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2018, 397–405.

ПОПУЛАРНИ ТЕКСТОВИ

Интервјуи

Танасић, Срето: Пут у речи, *Радио Београд*, Други програм, 2. 12. 2001.

Танасић, Срето: Нема простора за научну гимнастику, *Глас Српске*, 6. 12. 2011, 25.

Танасић, Срето: Српски језик је моћан, развијен, животан, *Наша реч* 1184, Темишвар, 26. 10. 2012, 6–7.

Танасић, Срето: На трагу тешког кривотворења у култури, *Печат* 15, фебруар 2013, 52–55.

Танасић, Срето: Духовна ризница, у: Станко Стојиљковић (аутор), *Алхемија науке*, Београд: Школски сервис Гајић, 289–292 (преузет интервју из *Политике*, 29. 6. 2013).

Танасић, Срето: Узмеш ли туђу реч, себе си потуђио (о Институту, кадровима, Речнику САНУ), *Политика*, Магазин 882, 24. 8. 2014 [са другим саговорницима].

Танасић, Срето: Српско становиште, *Српска РТВ Црна Гора*, 7. 9. 2014.

Танасић, Срето: Одумирањем српског језика постаћемо робови, *Глас Српске Бања Лука*, 4. 2. 2015.

Танасић, Срето: Све што смо створили чува се у језику, *Политика*, 12. 9. 2015 [интервју водила Марина Вулићевић].

Танасић, Срето: Чувањем ћирилице чувамо национално благо, портал *Urednik*, 29. 1. 2016, Ниш [интервју водила Марина Филиповић].

Танасић, Срето: Чувањем језика чувамо национални идентитет, *Бдење* 48/49, Сврљиг 2016, 166–176 [интервју преузет с портала *Urednik*, 29. 1. 2016].

Танасић, Срето: Преименовањем језика цијепају се нација и језички простор, *Срна*, 10. 2. 2016.

Танасић, Срето: Језик периферије опрезнији према иновацијама, *Наша реч* 1399, Темишвар, 16. 12. 2016, 4–6.

Танасић, Срето: Српском језику се често оспорава статус службеног језика, *Срна*, 21. 2. 2017.

Танасић, Срето: Интервью проф. доктора Срето Танасича журналу Русистика без граница, *Русистика без граница*, 2018/1, Софија, 107–111.

Танасић, Срето: У служби српског језика: академик Слободан Реметић, проф. др Срето Танасић, *Часопис за књижевност, уметност и културну баштину* 17, април–јун, Књажевац, 2018, 27–61.

Танасић, Срето: У служби српског језика, Разговори у редакцији о актуелним питањима језичке културе, саговорници Слободан Реметић и Срето Танасић, Поводом XVI међународног конгреса слависта, *Исток*, Посебна издања, Књажевац 2018, 73. Посебан отисак из *Истока* 17, 2018.

Танасић, Срето: Латиница није српско писмо, *Политика*, 15. 8. 2018.

Текстови у новинама

Танасић, Срето: Лингвиста светског гласа, *Политика*, 26. 2. 2010 [поводом 50. годишњице од смрти Александра Белића].

Танасић, Срето: Треба ли нам глагол *требати*, *Политика*, 24. 11. 2015, 21.

Танасић, Срето: Јесте да смо на Балкану, али имамо и своје, *Политика*, 30. 11. 2015, 7.

Танасић, Срето: Вера је Србима идентитет, *Православље* 1176, 15. 3. 2016, 8–9.

Танасић, Срето: Шта ради Одбор за српски језик, *Политика*, 26. 10. 2016, 15.

Танасић, Срето: Јесу ли наше речи – наше, *Политика*, 10. 12. 2016.

Танасић, Срето: Лингвиста са најдужим стажом на челу САНУ, *Политика*, 29. 12. 2016, 13.

Танасић, Срето: Свест младих је најбоља гаранција опстанка српског језика и ћирилице, *Билтен Српског културног центра „Ћирилица“* бр. 5, октобар–децембар 2019, Београд, 5–9.

Танасић, Срето: Чија је Повеља Кулина Бана?, *Православље* 1262, 15. октобар 2019, 39–41.

УДК 811.163.41'26
811.163.41'272(497)

Оригинални научни рад
Примљено 30. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МАРИНА М. НИКОЛИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

СТАНДАРДИЗАЦИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА У ПРОУЧАВАЊИМА СРЕТЕ ТАНАСИЋА

Циљ овог рада јесте представити допринос Срете Танасића стандардизацији српског језика и српској језичкој култури. Др Срето Танасић, професор универзитета и научни саветник, дугогодишњи директор Института за српски језик САНУ, дописни члан АНУРС и председник Одбора за стандардизацију српског језика, кроз све ове улоге, али на различите начине, утицао је на развој српског стандарда и нормативистике, као посебне лингвистичке дисциплине. Научним радовима и књигама, учешћима на научним конференцијама и присуством у медијима знатно је побољшао видљивост проблема са којима се суочава србистика. У раду ће посебно бити речи о потреби за језичком политиком у Србији и препрекама које се јављају у њеном васпостављању и спровођењу.

Кључне речи: Срето Танасић, стандардизација језика, језичка култура, језичка политика.

1. Значајни део научног опуса Срете Танасића, уз синтаксу савременог српског језика, чине питања српског стандардног језика и језичке културе, и то на целокупном српском језичком простору. За Срету Танасића се може рећи да је најбољи сведок, али и тумач распада српскохрватске језичке заједнице и настанка нових политичких језика, пре свих бошњачког (Танасић 2011).[1] Међутим, осим кроз научни рад, Срето Танасић у великој мери допринео је пољу српске језичке културе

* marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178012), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Овај рад прештампаван је у два наврата, 2006. и 2011. године (в. библиографију Срете Танасића на почетку овог броја часописа).

и језичког нормирања као дугогодишњи директор Института за српски језик САНУ и руководилац пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика*, а можда највише кроз своје активности у Одбору за стандардизацију српског језика, најпре као члан, потпредседник и, на крају, његов председник (од 2017. године).[2]

Ако се пажљиво осмотри богата библиографија Срете Танасића, види се извесна хомогеност у предмету истраживања. Радови од почетка научне каријере припадају области синтаксе (глаголски облици, падежни облици, пасив, номинализације, декомпоновање глагола, независне и зависне реченице итд.), нешто ређе дијалектологији, а те теме остају основни предмет интересовања овог лингвисте током читаве његове плодотворне научне каријере.

2. Однос дијалекат–стандард. Иако су дијалекти на периферији интересовања Срете Танасића, за језичку културу чини се значајан рад „Стандардни језик и дијалекти“ из 2001. године (Танасић 2001б). У њему Танасић предочава проблеме приликом усвајања стандардног језика код деце чији је завичајни говор ушао у основицу стандардног српског језика. Танасић је изнео неке ставове о односу између стандарда и народних говора, које стално треба имати у виду:

а) нема бољег ни лошијег дијалекта, нити правилнијег или неправилнијег, без обзира да ли је неки ушао у основицу стандардног језика;

б) требало би све ученике, без обзира са ког дијалекатског подручја они долазили, упознати с основним особинама осталих дијалеката;

в) дијалекти из основице стандардног језика нису једнаки стандардном језику;

г) опозицију правилно–неправилно требало би избегавати када је реч о дијалектима и стандарду, посебно у домену лексике.

Срето Танасић, као изразити традиционалиста, врло се одговорно односи према српској лингвистичкој традицији и великанима српске лингвистике, као што је Александар Белић, који је оснивач највећих српских лингвистичких часописа *Српског дијалектолошког зборника*

[2] Одбор је основан после распада Југославије и српскохрватског језичког заједништва, а основале су га институције са српског језичког простора одговорне за проучавање и бригу о српском језику и писму: три академије наука и уметности и сви државни факултети на којима се студира српски језик у Србији, Црној Гори и Републици Српској, те Матица српска, Институт за српски језик САНУ и Српска књижевна задруга. Циљ Одбора је окупљање стручњака и научних институција ради изучавања српског језика које би водило осавремењавању књижевнојезичке норме, те језичко планирање које би водило језичкој политици примереној ситуацији насталој после распада бивше државе Југославије.

(1905), *Јужнословенског филолога* (1913) и *Нашег језика* (1932), а затим и Института за српски језик САНУ. Без поштовања традиције и уважавања претходника који су етаблирали српску науку о језику, даљи њен развој и модернизација, према Танасићу, нису могући.[3]

Једна од активности Срете Танасића, као председника Одбора за стандардизацију српског језика, јесте залагање за увођење српског језика на факултете, будући да научни радови, према његовим речима, врве од граматичких и других грешака. Одбор за стандардизацију често је указивао на лош статус српског језика у Србији,[4] о чему, између осталог, сведоче и слабо познавање српског стандардног језика, функционална неписменост, ниска свест о значају матерњег језика у свим сферама живота. Танасић, у име Одбора и захтевајући увођење српског језика на факултете, наводи основне проблеме српске језичке културе код факултетски образованих људи: на факултету се не учи српски нити је обавезно добро владање српским стандардним језиком, мали је број часова у основној школи и још мањи у средњој, српски језик није обавезан предмет на страним филологијама, а потпуно изостаје на другим наставничким факултетима.

3. О српској језичкој политици. На тему увођења српског језика на факултете надовезује се тема језичке полике, будући да ширење српског језика на универзитет представља једну њену могућу стратегију. Међутим, Конференција универзитета Србије на седници одржаној у јулу 2019. године одбацила је овакву препоруку Одбора за стандардизацију, уз образложење аутономије универзитета, која подразумева аутономију у наставним садржајима који се на факултетима предају.

Срето Танасић био је главни уредник два зборника Института за српски језик САНУ *Српски језик и актуелна питања језичке политике* и *Српски језик и актуелна питања језичког планирања*, који су објављени после научних скупова посвећених проблемима српске језичке политике (2013), односно језичког планирања (2017), а у својим радовима (Танасић 2014, 2016) истиче значај Института за српски језика САНУ за креирање српске језичке политике, али покреће и значајна питања планирања издавачке делатности, објављивања речника који недостају српском језику, уџбеника из стилистике, прагматике, семантике, као и

[3] http://www.politika.rs/scc/clanak/371078. О Белићу је Танасић писао у више радова, в. библиографију.

[4] Под статусом се овде мисли на непостојање правне регулативе или непотпуну и недоследну примену Устава и постојећих закона којима се уређују питања употребе српског језика и писма.

велике граматике, која би имала кодификацијску улогу за друге граматике (Танасић 2017).[5] Све су ово важни инструменти стандардног језика, који нажалост српскоме још увек недостају.

Танасић често истиче неопходност сарадње између државе и лингвиста с циљем утврђивања језичке политике, као важног елемента укупне националне политике. Исправно је да језичку политику креирају стручњаци у сарадњи са државом, а језичку политику треба да спроводи држава у сарадњи са струком. Одсуство тако устројене језичке политике посредно је довела до неразумљивости и непримерености језика администрације, ниског степена језичке културе у већини средстава информисања, у јавном и политичком животу, лошег статуса српског језика у светским славистичким центрима и неповољнијег положаја ћирилице.

4. Ћирилица. Танасић у свакој прилици наглашава како је ћирилица један од кључних елемената српског националног идентитета, те да је у основи српске културе, да је духовна ризница српског народа (Танасић 2015). Велики број радова обрађује тему ћирилице, њене заштите и очувања, као и њеног места у српској култури и националном идентитету.

Танасић је, уз остале активности, суделовао и у телу које се бавило писањем предлога измена и допуна *Закона о службеној употреби језика и писама*, али у међувремену је усвајање таквог измењеног закона остављено по страни из политичких разлога, иако потреба за уређивањем језика и писма у службеној употреби остаје. Закон познаје само службену употребу језика и писама, па се предлаже да ћирилица буде службено писмо у Републици Србији, а законом ће бити предвиђене и казне за непоступање у складу са члановима који регулишу употребу службеног језика и матичног ћириличког писма.[6]

5. Позајмљенице у српском језику. Ставови Срете Танасића о позајмљеницама дубоко су потковани савременим лингвистичким знањима о тој теми, те он заступа такав угао гледања да не постоји језик без туђица, али се према страним речима треба односити с мером и захтевом да се прилагођавају законима српског језика. Поштовање тих захтева говори и о култури наше јавности и, шире, о уређености и организованости српског друштва, иако се ови услови мање испуњавају него раније.

[5] http://www.politika.rs/scc/clanak/369974.

[6] http://www.politika.rs/scc/clanak/409356/Latinica-nije-srpsko-pismo.

Танасић не негира промене у језику, иако се оне не дешавају брзо. Развој српског језика данас карактерише појава европеизације, на једној страни, и захватање процеса балканизације, на другој страни.

6. О институционалној борби за науку, језичку културу и језичку политику. Као директор Института за српски језик САНУ, Срето Танасић залагао се за промену начина финансирања науке и научних института, као и за додатну подршку националним научним дисциплинама. Најважнија научна институција задужена за српски језик, па и за његову стандардизацију, према Танасићу, јесте Институт за српски језик САНУ. Поводом јубиларних година (нпр. поводом шездесетогодишњице в. Танасић 2008), али и у свакој другој прилици, Танасић не пропушта да значај Института смести у први план. Институт за српски језик САНУ незаобилазна је институција када је реч и о језичкој политици, којом треба да руководи држава (Танасић 2014).

Танасић користи сваку прилику да извести о резултатима часописа за српску језичку културу *Наш језик*, чији је главни уредник, а који је, како сам аутор каже: „у извјесној мјери и љетопис наше науке о савременом српском стандардном језику“, али и данас „има статус нашег водећег националног часописа за савремени српски стандардни језик и језичку културу“ (Танасић 2012: 9).

7. Језичке препоруке. Изгледа да је проучавање безличних реченица довело Срету Танасића до проблема са глаголом *требати*, његовој безличној употреби и честим нормативним грешкама које се том приликом јављају. Рад „О употреби глагола *требати*“, из 1995. године, представља први Танасићев прилог решавању нормативних проблема у српском језику.[7] Иако се о безличној употреби глагола *требати* писало и пре и након овог рада, може се са сигурношћу рећи да је то најпотпунија таква студија. Због честог јављања неприхватљивих конструкција с овим глаголом, аутор износи проблеме, узроке и последице такве употребе, као и решења, односно начине структурирања реченица које би биле у складу са српском језичком нормом. То се чини најпре избегавањем субјекта у иницијалној позицији (*Требало је да Јелена допутује* уместо неправилних *Јелена је требала/требало да вечерас допутује*), осим код односних реченица, где то није могуће (*Та женидба, која је требало да му отвори врата у виши и пријатнији живот, затворила га је и везала заувек* или *Стигао је друг, који треба да нам покаже пут*).

[7] Прерађено у: Срето Танасић, Треба ли нам глагол *требати*, *Политика*, 24. 11. 2015, 21, http://www.politika.rs/scc/clanak/344047.

Осим прилога о употреби глагола *требати*, Танасић се још у два наврата бави конкретним језичким препорукама. У фељтону који је излазио у листу *Политика*, под називом *Сачувајмо српски језик*, најпре пише о балканизацији српског језика, која се огледа у стварању тзв. футуроида, односно неправилном грађењу футура I,[8] а затим и о везнику *након (што)*, за који се неоправдано сматра да је кроатизам.[9]

8. Срето Танасић реагује у свакој ситуацији у којој је српски угрожен, да ли је то захтев за увођење тзв. босанског језика у програме Јавног сервиса, у судској пракси или другде, или је то присвајање *Мирослављевог јеванђеља* од стране хрватских лингвиста, који тај споменик сматрају својом баштином исписаном непостојећом хрватском латиницом, било да је постала фреквентна погрешна употреба неке речи или конструкције. Танасић реагује вишеструко, својим научним прилозима (радовима и учешћима на научним скуповима), кроз активности Одбора за стандардизацију српског језика, који увек правовремено износи став, али и личним иступима у јавност.[10]

ЛИТЕРАТУРА

Танасић 1995: Срето Танасић, О употреби глагола *требати*, *Наш језик* XXX/1–5, Београд, 44–52.

Танасић 2001а: Срето Танасић, Језичка ситуација у Босни и Херцеговини: комуникацијско јединство и симболичка разведеност, с нагласком на проблематици у школству, у: *Jezik i demokratizacija*, ur. Svein Mønesland, Sarajevo: Institut za srpski jezik u Sarajevu, 249–259.

Танасић 2001б: Срето Танасић, Стандардни језик и дијалекти, *Наш језик* XXXIV/1–2, Београд, 123–130.

Танасић 2008: Срето Танасић, Мјесто Института за српски језик САНУ у српској славистичкој баштини (Поводом шездесет година постојања), *Славистика* XII, Београд, 13–23

Танасић 2012: Срето Танасић, Мјесто часописа *Наш језик* у изучавању и стандардизацији српског језика, *Наш језик* XLIII/3–4, Београд, 3–10.

Танасић 2014: Срето Танасић, Значај научних институција за статус српског језика, у: *Зборник Института за српски језик САНУ* II. *Српски језик*

[8] Срето Танасић, Јесте да смо на Балкану, али имамо и своје, *Политика*, 30. 11. 2015, 7, http://www.politika.rs/scc/clanak/344429.

[9] Срето Танасић, Јесу ли наше речи – наше, *Политика*, 10. 12. 2016, http://www.politika.rs/scc/clanak/369661.

[10] http://www.pecat.co.rs/2013/02/prof-dr-sreto-tanasic-na-tragu-teskog-krivotvorenja-u-kulturi/.

и актуелна питања језичке политике, ур. Срето Танасић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 41–60.

Танасић 2015: Срето Танасић, Шта нам значи ћирилица и шта нам се дешава, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности* VI, Дани српскога духовног преображења XXII, ур. Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 323–332.

Танасић 2016: Срето Танасић, Планирање издавачке дјелатности, у: *Зборник Института за српски језик САНУ* III. *Српски језик и актуелна питања језичког планирања*, ур. Срето Танасић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 53–60.

Танасић 2017: Срето Танасић, Српска граматика данас, *Јужнословенски филолог* LXXIII/3–4, Београд, 229–258.

Marina M. Nikolić

LANGUAGE CULTURE AND STANDARDIZATION OF SERBIAN LANGUAGE IN SRETO TANASIĆ'S RESEARCHES

S u m m a r y

The aim of this work is to present the contribution of Sreto Tanasić to the stadardization of contemporary Serbian language and to Serbian language culture. Sreto Tanasić, PhD, full professor at University of Niš, prinicipal research fellow and director of Institute for Serbian langugage SASA, correspondent member of the Academy of Sciences and Arts of the Republic of Srpska and prezident of The Board for Standardization of Serbian language, in different ways contribute to development of the Serbian standard and norm, as special linguistic discipline. With numerous scientific papers, books, science conferences and thanks to media he promote Serbian language and Serbistics. From his point of view, the special issue today is the lack of apropriate Serbian langugage policy.

Keywords: Sreto Tanasić, language standardization, language culture, languge policy.

УДК 811.163.41
811.163.41'272(497.6)

Оригинални научни рад
Примљено 25. септембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

БИЉАНА С. САМАРЏИЋ*
(Универзитет у Источном Сарајеву,
Филозофски факултет Пале,
Катедра за србистику)

СРЕТО ТАНАСИЋ ПРОТИВ ЈЕЗИЧКИХ МАНИПУЛАЦИЈА

У раду се даје поглед на ставове и идеје Срета Танасића против језичких манипулација босанских лингвиста који покушавају српски језик приказати као варијанту босанског, а српско ћириличко културно насљеђе присвојити.

Кључне ријечи: Срето Танасић, српски језик, тзв. босански језик, ћирилица.

Проф. др Срето Танасић, дописни члан АНУРС и предсједник Одбора за стандардизацију српског језика САНУ, уважено је име српске филолошке сцене. У центру његовог дјеловања јесте, управо, заштита српског језика и ћирилице у циљу очувања српске културе и идентитета. Снага једног народа почива на његовој култури, због тога су увијек сви напади кроз историју на српски народ увијек прво вођени преко језика и писма – српског језика и српске ћирилице. Српски народ баштини вишевјековну културну традицију похрањену на идентитетском писму – ћирилици. То богато свједочанство српске историје и културе јасно показује снагу и величину српског народа. Није онда ни чудо што су кроз историју и данас управо изражени насртаји на српски културни идентитет. Танасић увијек се налазио на вјетрометини тих напада, научно показујући да квазикритеријуми не могу бити узети као релевантни научни критеријуми. На питање новинара из *Гласа Српске* „да ли са одумирањем језика одумире нација“, Танасић је одговорио: „Možda bi bolje bilo upitati se: da li sa odumiranjem nacije i kulture odumire i jezik?

* vsbiljana@gmail.com

Jedinstven nacionalni jezički i kulturni prostor čuvaju naciju. To su naši stari znali, srpski intelektualci prije 100 godina. Tako nam srpski pjesnik s primorja Marko Car piše 1910. godine u 'Bosanskoj vili', upozorava da je srpski jezik najznačajnije sredstvo u očuvanju nacije. I oni su na tome radili, ne uvijek u povoljnim uslovima, kada je austrougarski kundak pronosio demokratiju. Pa su i robijali zbog zalaganja za očuvanje srpskog nacionalnog bića. Jesmo li danas dostojni svojih predaka ili nas je 'zahvatila zapadnjačka Rijeka', kako reče pisac pjesme 'Na Gazimestanu', ako je se i sjećamo, ili je svjesno zaboravljamo. A svaki gubitak na kulturnom planu znači korak bliže ropstvu ili nestajanju" (https://www.glassrpske.com/lat/plus/intervju/sreto-tanasic-za-glas-srpske-odumiranjem-srpskog-jezika-postacemo-robovi/, преузето 12. 9. 2019). Истина, нешто српске културне баштине сачувано је и записано и на глагољици и латиници. Међутим, највећи дио српске културе је, управо, на ћирилици. „Српски језик и његово писмо ћирилица представљају један од најважнијих чинилаца у чувању јединства српског културног простора", поручио је Танасић у раду *Ћирилица као почетак и крај српске културе* (2013: 186). Будући да је „ћирилица као писмо на коме се чува таква културна баштина, азбука која је Вуковом реформом прилагођена тако да готово идеално одржава фонолошки систем савременог српског језика, представља вриједност које се ни један народ ни под каквим условима не би одрекао" (Танасић 2013: 187). Онда није ни чудо што босански лингвисти желе „парче тог корпуса", јер би им он донио жељену историју, насљеђе и културу. Препознао је то С. Танасић и са другим уваженим српским лингвистима показао да се са историјом и традицијом трговати не може. Његове изјаве су увијек прецизне и јасне. Тако нпр. у једној изјави за СРНУ рекао је: „Цијепање српског језичког простора иде у прилог мијењању националног идентитета и преименовању Срба у друге новокомпоноване народе, а тиме и цијепању српског националног корпуса" и нагласио да су „босански језик", као и „црногорски", само посебна имена једног језика који се традиционално звао српски, а дата су из политичких разлога. Другим ријечима, Танасић јасно *оцјењује* да се о „босанском језику" не може говорити као о посебном језику, те да је сам назив „некоректан, јер није изведен ни из имена народа Бошњака, па да се зове 'бошњачки језик'. Очито су на дјелу претензије Бошњака да свој стандард наметну у цијелој БиХ као књижевни језик за све, док би српски и хрватски били нешто што је дошло са стране", те закључује да је: „матерњи језик муслимана на овим просторима – српски, како су га дуго и звали, бар већина, који је онда добрим дијелом 20. вијека називан 'српскохрватски језик'. Ако Бошњаци тако хоће да зову свој

израз, нико их не може присилити да одустану од те намјере. Али, нико не смије присиљавати ни Србе и Хрвате да га зову тако, а не према узусима српског језика“ (https://www.glassrpske.com/cir/plus/teme/Tanasic-Preimenovanjem-jezika-cijepaju-se-nacija-i-jezicki-prostor/, преузето 15. 9. 2019). Пратећи језичку политику у Босни и Херцеговини од Другог свјетског рата до почетка деведесетих година, настао је рад који је С. Танасић излагао у оквиру округлог стола Академије науке и умјетности Републике Српске *Језик и писмо у Републици Српској* (2012). У том раду прати креирање нове језичке политике у Босни и Херцеговини, која је већ седамдесетих година била осмишљена. Таква књижевнојезичка политика тежила је осмишљавању језика који неће довести до проблема функционисања језика у БиХ, као тронационалној републици, или до затварања према другим истојезичким срединама, који ће „дати“ нови идентитет. Танасић је детаљно показао цијели процес језичке политике у БиХ послије Другог свјетског рата. Наиме, послије Другог свјетског рата Босна и Херцеговина се „активно укључила у оживљавање српскохрватског језичког заједништва“ (Танасић 2012: 171). Танасић истиче да је Јован Вуковић најзаслужнији у томе што је Сарајево постало равноправни члан са Новим Садом, Загребом и Београдом у реализацији закључака Новосадског договора. „У Сарајеву је одржан и Пети конгрес Савеза славистичких друштава Југославије 1965. године. Потврђивање двоваријантске раслојености српскохрватског језика на том конгресу означило је почетак крупних промјена у вези са заједничким језиком“ (Танасић 2012: 171). Поводом Петог конгреса у Сарајеву огласио се и академик Михаило Стевановић, професор с Београдског универзитета, радом Ко ставља у процеп Речник српскохрватског књижевног језика МС и МХ (1969), у којем полемише са свим оним лингвистима који говоре о постојању варијаната унутар српскохрватског језика и закључује: „Јединственост језика и постојање варијаната у њему међусобно се искључују“ (1969: 198). Танасић је подврагао детаљној анализи језичке процесе у Босни и Херцеговини и одјеке поменутог конгреса у Сарајеву и дошао до сљедећих закључака:

> а) „Није оправдано тврдити да је Сарајево ушло на велика врата у разговоре око функционисања српскохрватског језика седамдесетих година двадесетог вијека – њега је, као равноправног учесника, увео Јован Вуковић поводом Новосадског договора 1954. године и у вријеме израде јединственог правописа и рјечника на основу закључака тога договора.“

б) „Хрватски лингвисти су са наглашеним задовољством примили тезу Милке Ивић на конгресу југословенских слависта у Сарајеву о двоваријантској природи српскохрватског језика.“

в) „Иако су хрватски лингвисти тврдили како су се за питање двију варијаната позвани искључиво Београд и Загреб, да ни конгрес о томе не може одлучивати, они су износили своје виђење језичке ситуације у Босни и Херцеговини.“

г) Седамдесетих година језичка политика у Босни и Херцеговини биће уграђена у провођење такве књижевнојезичке политике која ће као „вид ’исправљања неправде’ без обзира на стање на терену од увођења савременог књижевног језика у БиХ с првим писаним текстовима још у доба турске окупације“ (2012: 181–182).

Хрватским лингвистима послужио је Сарајевски конгрес југословенских слависта као подстицај за даља роварења и дјеловања. Тако у *Резолуцији Загребачког лингвистичког круга* (Jezik 5/1965/66) и другим документима (*Закључци Пленума Друштва књижевника Хрватске о проблемима савременог језика хрватске књижевности, знаности, школства и средстава масовне комуникације* /Jezik 1965–1966/, *Изјава о јединству и варијантама хрватскосрпскога књижевног језика* /Jezik 1965–1966/), јасно се пише о постојању варијаната и субваријаната које настају „интерференцијом двију варијаната, као што је то случај у БиХ“. Истина, још увијек се говори о једном језику који је варијантно раслојен. У овим и сличним документима расправља се и о језичкој ситуацији и у Босни и Херцеговини. Како анализира С. Танасић: „Босни и Херцеговини је већ намијењен статус – не посебна варијанта, већ субваријанта, сад ипак на одређен начин изван источне варијанте, какво стање су констатовали исти ти хрватски лингвисти само годину дана раније на сарајевском конгресу. Из ових докумената могао би се стећи утисак да се неприродно брзо десила тако крупна промјена у овој републици: само годину дана раније најугледнији хрватски лингвисти су тврдили да се у БиХ језички израз уклапа у источну варијанту, по њима неправедно наметнуту, а сад се већ ту види посебан језички лик – субваријанта, интерференција двију варијаната“ (Танасић 2012: 184–185). Сви ови документи и размишљања представљали су припрему за даља дјеловања и потезе хрватске лингвистичке сцене који су директно утицали и на књижевнојезичку ситуацију у Босни и Херцеговини. Већ 1967. године објављена је у Загребу *Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика*. Услиједио је одговор београдских писаца у *Предлогу за размишљање*. Овај „однос“ на

релацији Загреб – Београд, изазвао је узбуну у Сарајеву. „Народи Босне и Херцеговине – Срби, Хрвати и Муслимани равноправно се и слободно служе и једном и другом варијантом хрватскосрпског, односно српскохрватског језика, мијешајући њихова варијантна обиљежја. Зато Изворни комитет сматра да свако вјештачко фаворизовање и наметање ове или оне варијанте, или њихових особина, било од кога и било коме, представља повреду права сваког човјека на слободан избор и употребу језичких изражајних могућности, његових облика, нарјечја и писма (латиничког и ћириличког) како у свакодневној употреби, тако и у науци, публицистици, средствима информисања“ (Танасић 2012: 193–194, према Шипка 2001: 169–170). Настало је вријеме превирања, расправа и бурних језичких догађаја. У даљим дешавањима на релацији Београд–Загреб, а кроз утицаје на Сарајево, у вези са концептом књижевнојезичке политике у Босни и Херцеговини, Танасић се пита *да ли је било могуће очекивати да се он може одржати кад је већ прије његовог осмишљавања у Хрватској промовисана теорија варијаната чија се најзначајнија карактеристика огледала у националном карактеру, а уз то се није давало никакво право српском народу у погледу језичке посебности.* Посебан моменат у језичкој политици у БиХ превидио је Асим Пецо, видјевши промовисање босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза. Иако га је Исмет Смаиловић увјеравао да се не иде ка стварању нити посебног језика нити посебне варијанте, он се морао огласити истакавши сљедеће: „Мада сам из уводног излагања друга Шипке, и данашње дневне штампе видио да то није званичан став, из излагања других референата стиче се утисак да се овдје иде ка посебном стандардном изразу што би се могло схватити и ка посебном књижевном језику“ (Пецо 1974: 109), те нагласио да нема никаквих основа за изграђивање посебног босанскохерцеговачког стандардног израза. Услиједило је низ скупова. Мостарско савјетовање је упамћен као скуп са много полемика, а са њега је и Јован Вуковић дисквалификован из будућих одлучивања о књижевнојезичкој политици у Босни и Херцеговини. Уочи друштвених промјена с почетка деведесетих година, распада Југославије и рата на подручју Босне и Херцеговине, књижевнојезичка политика изгубила је друштвену подршку. Основан је Институт за језик у Сарајеву у циљу да се „освијетли српскохрватски језик у овој републици“ (Танасић 2012: 214).

Босанска лингвистичка сцена иступила је и корак даље у најновијем периоду. „Босанки језик“ се приказује не као варијанта, већ као засебан језик са својом „дугом“ историјом и културом, а „босанчица“ поприма, такође, посебан статус. Танасић сматра „да не постоји озбиљан

стручњак који би у босанском нашао и једну одлику језика која би га разликовала од српског“ (http://www.novosti.rs/вести/насловна/друштво.395.html:487917-Politika-uvela-bosanski-jezik, преузето 16. 9. 2019).

Иако је српски народ прошао вишевјековно ропство, у којем је не само сачувао већ и изњедрио један велики дио културне баштине, посебно оне дипломатичке грађе која јасно показује живу употребу народног српског језика и његовог писма ћирилице, као основе не само српског народа већ и других, ипак у данашње вријеме притисци на ова два свјетионика српског народа су можда већи него икада кроз историју. С једне стране је небрига српског народа о своме писму и језику, а са друге стране су константни притисци посебно бошњачке лингвополитичке сцене. Зато С. Танасић и каже: „Srpski jezik nama poručuje. Moramo da pročujemo. Nikuda nećemo stići odričući se sebe. Nije nam ni opravdanje ni utjeha što to činimo i nesvjesno. Briga i odgovornost je svih onih kojim je srpski jezik maternji jezik da se prema njemu odnose odgovorno. Samoporicanje i samodestrukcija ne mogu nam donijeti ništa dobro, nećemo zbog toga biti nagrađeni; ko sebe ne cijeni nikad neće biti cijenjen ni od drugih – time samo podstiče veće propadanje. Vrijeme je da se, uklapajući se u savremeno doba, probudimo, da počnemo voditi brigu o sebi, o svojim vrijednostima i nacionalnim interesima. Naša je obaveza da vraćamo svijest o značaju nacionalne kulture i jezika“ (https://www.glassrpske.com/lat/plus/intervju/sreto-tanasic-za-glas-srpske-odumiranjem-srpskog-jezika-postacemo-robovi/, преузето: 14. 9. 2019).

На том мјесту, као филолог, Танасић се активно укључио у филолошке расправе са оним „лингвистима“ и струјама који промовишу варијанте српског језика као засебне језике, посебно мислимо на промоцију тзв. босанског језика, који је само политичко име српског језика. Срето Танасић јасно увиђа да је „босански језик“ највећа пријетња српском језику, јер босански лингвисти намећу да је то језик не само бошњачког народа, него језик свих конститутивних народа Босне и Херцеговине. Другим ријечима, *босанском* језику данас даје се значење не језика Бошњака, него Калајев(ск)о значење земаљског језика – језика свих становника Босне и Херцеговине. Схвативши босанску језичку политику, с групом стручњака ушао је у јавни и медијски и научни „рат“ у циљу сузбијања агресивног наметања тзв. босанског језика и покушаја да он постане надређен, а српски језик тек његова национална варијанта, и заустављања присвајања српске културне баштине средњовјековне Босне и Хума. У том смислу се на првом мјесту нашла и *Повеља Кулина бана*, као можда најбољи показатељ фалсификовања. Танасић зато јавно и поручује да *Повеља*

Кулина бана није камен темељац „босанске писмености и државе“, нити „родни лист Босне“, већ је ова повеља најстарији писани споменик на српском народном језику. „Uostalom, godinu dana pre nastanka Povelje Kulina bana, rimski papa u pismu dubrovačkom nadbiskupu kaže da je Bosna srpsko kraljevstvo. I nije to jedini papski dokument od ovog vremena do polovine 13. veka u kome se Bosna tako krsti“ (SRNA, Info/Drustvo/Povelja-Kulina-bana-srpski-jezik.html, преузето 15. 9. 2019).

Брига о националном језику и писму представља основу националне политике, тј. брига о српском стандардном језику и ћирилици неопходна је, јер су они чувари јединственог српског националног и културног простора. „У српском језику похрањена је цјелокупна српска историја, подаци о његовој духовној и материјалној култури“ (Танасић 2018: 163). Средњовјековна српска грађа показатељ је те историје и културе, па није ни чудо што се врши таква отимачина српске баштине, јер то није присвајање споменика, већ присвајање историје. Босански лингвисти иду и корак даље, на начин да присвајају не само средњовјековно српско насљеђе већ и савремену српску писану баштину. Зато Танасић и опомиње да се многа дјела српских аутора из Босне и Херцеговине књиже у босанску књижевност, а у Свеучилишној библиотеци у Загребу све што је написано ијекавски и латинично се подводи под хрватски језик. Ту се изгледа поставио само један критеријум – самовоља библиотекара, будући да су они самовољно одређивали националну и језичку припадност аутора, одбацујући све филолошке критеријуме и тако су нпр. једног Кочића, Ћопића и Андрића сврстали под писце *босанског* језика. На тај начин смо дошли на терен језичке политике и језичког планирања кроз политику језика и политику планирања. „У овоме треба видјети поред дрскости друге стране и нашу неодговорност и несналажење, па и небригу државе. Потребно је покренути пројекат изградње српског ијекавског корпуса“ поручује Танасић (2018: 166). Да би *босански* приказали као појам шири од појма *бошњачки народ*, бошњачки лингвисти фалсификују српску културну баштину БиХ представљајући је као *босанску*; те на тај начин *босански* постаје супериорнији, односно надређени појму *бошњачки*. То се посебно види када је у питању *Повеља Кулина бана.* Дакле, споменичка баштина са простора БиХ приказује се под *босанство*. Иста слика је и са ћирилицом, која је била протјеривана и забрањивана и у БиХ и у Хрватској (за вријеме Првог и Другог свјетског рата), а данас као *босанска и хрватска ћирилица* издиже цијели један корпус српске књижевности приказане фалсификованим оквиром *несрпске* ћирилице.

Статус српског народа у Босни и Херцеговини неодвојиво је везан за статус српског језика. Бошњачка политика и лингвистика ради на приказу *босанског језика* у којем су обједињени и Срби као Босанци православци и Хрвати као Босанци католици. За афирмацију тих тежњи укључене су све институције друштва и признати су сви модели и поступци, без обзира на научну и историјску релевантност. Срето Танасић је спознао намјеру босанске лингвистичке школе и својим научним и људским дјеловањем стао у одбрану српског културног насљеђа.

ИЗВОРИ

Глас Српске 2019: https://www.glassrpske.com/lat/plus/intervju/sreto-tanasic-za-glas-srpske-odumiranjem-srpskog-jezika-postacemo-robovi/, преузето 12. 9. 2019.

Глас Српске 2019: https://www.glassrpske.com/lat/plus/intervju/sreto-tanasic-za-glas-srpske-odumiranjem-srpskog-jezika-postacemo-robovi/176457, преузето 14. 9. 2019.

Глас Српске 2019: https://www.glassrpske.com/cir/plus/teme/Tanasic-Preimenovanjem-jezika-cijepaju-se-nacija-i-jezicki-prostor/, преузето 15. 9. 2019.

Срна 2019: SRNA, Info/Drustvo/Povelja-Kulina-bana-srpski-jezik.html, преузето 15. 9. 2019.

Новости 2019: http://www.novosti.rs/вести/насловна/друштво.395.html:487917-Politika-uvela-bosanski-jezik, преузето 16. 9. 2019.

ЛИТЕРАТУРА

Пецо 1974: Asim Peco, O ravnopravnosti pisama, jeziku administracije i bosanskohercegovačkom standardnom izrazu, u: *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*, ur. Radivoje Papić, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 107–110.

Стевановић 1969: Михаило Стевановић, Ко ставља у процеп Речник српскохрватског књижевног језика МС и МХ, *Летопис Матице српске* 403/1, Нови Сад, 74–104.

Танасић 2012: Срето Танасић, Језичка политика у Босни и Херцеговини послије Другог свјетског рата, у: *Језик и писмо у Републици Српској*, прир. Слободан Реметић, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 171–222.

Танасић 2013: Срето Танасић, Ћирилица као почетак и крај српске културе, у: *У одбрану српске ћирилице*, ур. Милош Ковачевић, Пале: СПКД „Просвјета“, 186–196.

Танасић 2018: Срето Танасић, За српски језик и његово писмо – ћирилицу, у: *Говори српски пиши ћирилицом*, Београд: Филип Вишњић, 163–171.

Шипка 2001: Milan Šipka, Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000), u: *Zbornik dokumenata*, Sarajevo: Institut za jezik.

Биляна С. Самарджич

СРЕТО ТАНАСИЧ ПРОТИВ ЯЗЫКОВЫХ МАНИПУЛЯЦИЙ БОСНИЙСКИХ ЛИНГВИСТОВ

Резюме

В статье выражен взгляд на подходы и идеи Срета Танасича, руководителя Совета по стандартизации сербского языка САНУ (Сербской академии наук и искусств) и давнего директора Института сербского языка САНУ против языковых манипуляций боснийских лингвистов, которые стараются представить сербский язык вариантом боснийского и присвоить сербское кириллическое языковое наследие. Сила каждого народа лежит в его культуре, поэтому через историю все атаки на сербский народ первично велись через язык и письмо. Сербский народ хранит многовековую культурную традицию, которая сохранена на письме сербской идентичности – кириллице. Такое богатое свидетельство сербской истории и культуры четко показывает силу и величие сербского народа. Сербский язык и его письмо кириллица являются самыми важными элементами в сохранении единства сербского культурного простора, а академик Танасич, выдающееся имя сербской филологии, своими трудами строит путь этой обороны.

Ключевые слова: Срето Танасич, сербский язык, так называемый *боснийский язык*, кириллица.

УДК 811.163.41'374

Оригинални научни рад
Примљено 2. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

ЗНАЧАЈ ТАНАСИЋЕВИХ ИСТРАЖИВАЊА ЗА ЛЕКСИКОГРАФСКИ ТРЕТМАН ТРПНОГ ГЛАГОЛСКОГ ПРИДЕВА У РЕЧНИКУ САНУ

У раду се са лексикографског аспекта анализира категорија трпног придева и његов статус у дескриптивном речнику тезаурусног типа. Указује се на проблеме и недоумице у обради овог типа лексема у пракси израде Речника САНУ, што је последица функционално-граматичке и семантичке специфичности ових глаголских придева у српском језику. С тим у вези посебна пажња поклања се третману трпних придева са придевском функцијом. На крају се предочавају резултати истраживања С. Танасића корисни за лексикографску праксу.

Кључне речи: трпни глаголски придев, придевска функција, Речник САНУ, лексикографска обрада, дефиниција.

Међу бројним лексикографским недоумицама са којима се чланови ауторског колектива Речника САНУ перманентно сусрећу у разним фазама обраде, једно од нарочито осетљивих питања, које инспирише креативну полемику међу лексикографима монументалног дела – јесте обрада трпног глаголског придева у придевској служби у овом описном речнику тезаурусног типа. У основи проблема лежи двојака природа трпног глаголског придева, узрокована партиципским пореклом овог облика,[1] а оличена у његовој способности да у одређеним позицијама

* jovana.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Посреди је стари словенски партицип перфекта пасива, о чијем је двојаком значењу у српском језику подробно писао још П. Ђорђић (1931).

реализује глаголско, а у другим придевско значење. Циљ је да се још једном укаже на проблеме који се јављају у третману трпног придева у савременој лексикографској пракси услед дивергентне природе овог облика, да се размотре и прокоментаришу различита решења, предоче извесна ограничења неких поступака и истакне значај неколиких запажања С. Танасића у вези са овим питањима, које би свагда ваљало имати на уму у обради глагола и глаголских придева у придевској служби описном речнику.

1. Трпни глаголски придев као предмет интересовања у србистичкој литератури

Дивергентност трпног придева на морфосинтаксичком нивоу, те семантичке особености које из ње произилазе, били су у српској лингвистици у фокусу интересовања истраживача са различитих аспеката и предмет су већег броја радова. Граматичари (Маретић 1963: 663; Стевановић 1979: 726; Станојчић–Поповић 2008: 405) истичу да је глаголска компонента значења доминантна у контекстима у којима се трпни придев појављује у функцији предиката пасивне реченице, док у атрибутској, апозитивној и предикативној функцији овај облик развија семантичку вредност правог придева – „значи сталну особину“ и својствене су му морфолошке категорије правих придева – „има деклинацију, облике неодређеног и одређеног вида, компарацију“ (Станојчић–Поповић 2008: 405). Међутим, већ је А. Белић, разматрајући двојаку природу трпног глаголског придева, запазио да функција овог облика није довољна да се објасни његова сложена семантика. С тим у вези, истиче да је за утврђивање „стварне вредности“ трпног придева неопходно узети у обзир „однос његова значења према значењу оне речи у чијој је служби тај облик“ (Белић 1937: 130).

Поједини су лингвисти у својим радовима ставили акценат на проучавање придевске (атрибутске и/или предикативне) употребе трпног глаголског придева, а за лексикографски проблем којим се бавимо релевантни су најпре закључци М. Стевановића (1962, 1979), који је настојао да утврди морфолошке и семантичке карактеристике глаголâ чији трпни придеви развијају значење и функцију правих придева. Аутор је посебну пажњу посветио испитивању категорије глаголског рода у процесу лексикализације трпног придева, при чему је дошао до закључка да се трпни придев „свих прелазних глагола“ употребљава у функцији правог придева да означи особину или стање предмета који настају као резултат или последица (из)вршења дате радње (Стевановић 1962: 208).

Другој групи аутора припадају они који у својим истраживањима усмеравају пажњу на проучавање конструкције са трпним придевом и глаголом *бити*, са циљем да утврде када се њоме у српском језику исказује пасивна дијатеза, а када се трпни придев у копулативној конструкцији јавља у функцији именског дела предиката (в. нпр. Милошевић 1973, 1974; Танасић 1982, 1996). К. Милошевић говори о „синтаксичкофункционалном двојству“ конструкције са глаголом *бити* и трпним придевом, а посебно је интересују контекстуална средства којима се „пребацује тежиште“ на једно од потенцијалних двају граматичких својстава такве конструкције (Милошевић 1973: 423). С. Танасић (1982, 1996) у неколиким радовима истиче значај лексичко-семантичке класе глагола као фактора који одређује значење трпног придева у копулативним конструкцијама, настојећи да покаже када је посреди пасив, а када копулативно-адјективни модел.[2]

У новије време, трпном придеву истраживачи приступају са лексикографског аспекта (Јовановић 2013а, 2013б; Спасојевић 2013), са циљем да укажу на проблеме који стоје пред обрађивачима, а тичу се третмана трпних придева, пре свега у придевској служби, у дескриптивним речницима српског језика. Ј. Јовановић у двама радовима настојала је да испита када се овај формално глаголски облик потпуно лексикализује у српском језику, те у лексикографској обради у РСАНУ и РМС добија статус самосталне одреднице. Ауторка сматра да би трпном придеву у речнику увек требало дати статус засебне одреднице уколико у грађи постоје примери за његову атрибутску употребу, јер атрибутска позиција даје овом облику обележје одређеног вида и могућност промене кроз падеже. Систематично истраживање посвећено обради трпног (и радног) глаголског придева с придевском конституентском вредношћу у српској дескриптивној лексикографији спровела је М. Спасојевић (2013) на корпусу РСАНУ и РМС. Циљ ауторкине анализе јесте да укаже на најпогодније и најекономичније поступке које би требало усталити у лексикографској пракси, те чијом се применом не би пренебрегавале „морфолошке, семантичке и синтаксичке особености придевски употребљених глаголских придева“, односно не би долазила „у колизију категоријална обележја глаголске и придевске лексеме“ (Спасојевић 2013: 312; 316). Обе ауторке сматрају да би трпни придев ваљало регистровати у посебном речничком чланку уколико грађа потврђује његову употребу у придевској служби. При томе би

[2] Аутор напомиње да пасивну дијатезу могу градити само прелазни глаголи, док трпни придеви образовани од рефлексивних и медијалних глагола у копулативној конструкцији „имају вриједност обичног придјева“ (Танасић 1996: 26–27).

функционално-граматичком дефиницијом ’*у прид. служби: трп. пр. од X*’, под тачком 1, требало представити оне реализације које одговарају значењима глаголске лексеме, док лексикализована значења (уколико она постоје) треба дефинисати описно, тј. обрадити као секундарне реализације под бројевима 2, 3. итд. у истом чланку.[3]

2. Лексикографски третман трпног придева у Речнику САНУ

Када је реч о лексикографском третману трпног придева у Речнику САНУ, основни обрађивачи се налазе пред дилемом већ на првом кораку – приликом разврставања листића са примерима у којима се тај облик јавља у функцијама превасходно својственим придевима, односно у намери да утврде која компонента значења узима превагу у датој конструкцији, придевска или глаголска. Први проблем се, дакле, јавља када основни обрађивач одлучује о успостављању самосталне придевске одреднице, која би сугерисала потпуну лексикализацију, тј. попридевљавање трпног глаголског придева. У обради овог типа лексема у Академијином речнику углавном се примењује семантички критеријум, а таква лексикографска пракса у складу је са чланом 302 *Упутства* за израду Речника САНУ,[4] у коме стоји да „трпне глаголске придеве треба давати као засебне одреднице само кад су постали прави придеви (нпр. *ваљан*, *васпитан* итд.), а постали су прави придеви ако се могу дефинисати тако да дефиниција не буде с каквим трпним придевом: нпр. *одеран* (трпни придев): *(који је) поцепан*; *васпитан* (прави придев): *који се уљудно, учтиво понаша*“. Одавде закључујемо да трпни глаголски придев у Речнику САНУ треба регистровати као засебну придевску одредницу у случајевима када он у придевској функцији развија неку семантичку компоненту која није својствена глаголској лексеми. Ипак, анализа речничких чланака чије су одредничке речи попридевљени трпни глаголски придеви у Речнику САНУ показује да лексикографска пракса каткад одступа од сугерисаног решења, и то на двама нивоима. Упркос сугестији која стоји у *Упутствима*, дешава се да лексикографска дефиниција садржи само синонимне придеве који су пореклом такође трпни придеви одговарајућих глагола: нпр. *извинут* „повијен, поврнут“, *исцепан* „подеран, поцепан похабан“, *надвијен* „наднесен, наткриљен изнад нечега; лучно савијен, повијен“, *обешен* „спуштен, повијен наниже, опуштен“ и др. Обрађивачко искуство које имамо у лексикографском раду сугерише нам да овакав поступак у опису трпног глаголског придева у Речнику САНУ, с једне стране,

[3] Више о томе в. Спасојевић 2013: 315–317; Јовановић 2013а: 208–209.

[4] *Упутства* су намењена за интерну употребу обрађивачима Речника САНУ.

може бити последица чињенице да у лексичком фонду српског језика нема одговарајућег описног придева који би послужио као синоним датом трпном. С друге стране, у намери да следе предложени семантички критеријум, основни обрађивачи наилазе на проблем када се сусретну са примерима у којима трпни глаголски придев има придевску (обично атрибутску) конституентску вредност. Наиме, семантичко „померање“ атрибутски употребљеног трпног придева у односу на глаголску лексему не подразумева нужно да овај облик развија нове семантичке компоненте, као што је случај са репрезентативним придевом *васпитан* „који се уљудно, учтиво понаша“ и бројним другим (нпр. *натегнут* „који је без природности, спонтаности, усиљен, извештачен“, *одсечен* „окомит, стрм“ итд.). Често се уопште не мења семска структура трпног придева, већ атрибутска употреба даје овом облику нијансу резултативности, тачније, даје му значење *сталне особине предмета* на коме је радња вршена или извршена, на које су указивали Белић (1934: 39) и Стевановић (1962: 208). Компонента детерминативности у семантичкој интерпретацији, која се добија атрибутском употребом трпног придева и која разликује његово значење од значења глаголске радње – наводи лексикографе да овакве облике региструју као засебне лексеме и у случајевима када их је заправо тешко интерпретирати на начин који *Упутства* сугеришу.

Други тип одступања од предложеног системског решења при опису лексикализованог трпног придева у РСАНУ тиче се примене (функционално-)граматичке дефиниције као примарне,[5] што подразумева да је семантика придевски употребљеног трпног придева једнака семантици глаголске лексеме у основи. Даље се у полисемантичкој структури одреднице, као секундарне, бележе реализације које су својствене искључиво придевима и не налазимо их код глаголске лексеме (нпр. *обојен* 1. трп. пр. од обојити (се); 2. који није беле расе (најчешће о људима црне расе, о црнцима); 3. фиг. а. (о људском гласу) звонак, звучан, пријатан за уво; б. који има извесне особине, одлике или примесе нечега; в. који прихвата идеје неке политичке партије, идејне струје и сл.).

Коначно, највише проблема практичној лексикографији доносе примери атрибутске употребе трпног придева у којима на основу контекста није могуће сасвим поуздано утврдити да ли је овај облик изгубио глаголско значење или је нијанса пасивности у њему и даље уочљива. Будући да је у пракси често тешко диференцирати стање/особину коју неки предмет развија од радње глагола који проузрокује то

[5] Најуобичајенија формула је *у прид. служби: трп. пр. од* X, али постоје још неколике варијанте (в. Спасојевић 2013; Јовановић 2013а).

стање, дешава се да лексикографи у Речнику САНУ овакве примере бележе као потврду глаголског значења, вођени пре свега семантичким критеријумом, односно чињеницом да трпни придев у позицији атрибута није развио нове семантичке компоненте у односу на глаголску лексему у основи. Уочено је, ипак, да је такав приступ проблематичан са аспекта граматике, јер подразумева да се глаголско значење радње потврђује примерима у којима дати глагол добија парадигматска обележја придевâ.[6] Отуда обрађивачи теже да сличне примере избегавају у пракси, имајући на уму неопходност одговарајућег лексикографско-граматичког третмана глаголских и придевских лексема. С тиме су им у вези нарочито корисна запажања С. Танасића о лексикографској обради глагола у Речнику САНУ, тј. ауторове сугестије које указују на нужност ваљаног посматрања и позиционирања глагола „између рјечника и синтаксе“ (Танасић 1996: 24).

3. Значај Танасићевих истраживања за системско решавање проблема лексикографске обраде трпног придева у РСАНУ

Говорећи о неким аспектима обраде глаголских лексема у речницима српског језика, С. Танасић (1996) први је указао на проблеме и недоумице пред којима се налазе лексикографи приликом одређивања значења и функције трпног придева у различитим примерима из речничке грађе. Том приликом, аутор се посебно осврнуо на хомонимичност конструкције са трпним придевом уз помоћни глагол у српском језику, а његова запажања о томе када са сигурношћу можемо говорити о пасивној дијатези, а када трпни придев има придевску конституентску вредност – изузетно су корисна обрађивачима. С. Танасић начинио је и једну врсту семантичке класификације глагола од којих се уобичајено образују трпни придеви, указујући на чињеницу да нису сви глаголи једнако склони да граде трпне придеве са једним и другим значењем. Тако, рецимо, од глагола кретања и говорења трпни придеви обично имају глаголску вредност, док је придевско значење ових облика карактеристичније за трансформативне глаголе, глаголе опажања, осећања и интелектуалних радњи.[7] Осим лексичко-семантичке класе глагола, као битне факторе који устројавају значење трпног придева у конструкцији са помоћним глаголом *бити*/*јесам*, С. Танасић истиче категорије глаголског вида и рода. Како даље у раду напомиње (Танасић 1996: 28), нарочито тежак задатак за обрађиваче представља

[6] Више о колизији категоријалних особености глаголских и придевских лексема при обради трпних придева у описним речницима в. у Спасојевић 2013.

[7] Више о томе в. у Танасић 1982.

управо утврђивање границе „између трпних придјева који су постали прави придјеви и оних који то нису“, будући да се само први од њих у Речнику САНУ обрађују у засебној одредници. С тим у вези, аутор констатује да недоумице не треба да буде онда када се у примерима из грађе обрађивач сусретне са трпним придевом од непрелазног, односно од повратног глагола, јер је тада несумњиво посреди прави придев – исп. нпр. *заљубљен* < *заљубити се*, *забринут* < *забринути се*, *замишљен* < *замислити се* и др. (Танасић 1996: 28–29; Милошевић 1973: 426).[8]

Коначно, приликом системског решавања проблема обраде трпног придева у Речнику САНУ треба посебно узети у обзир две Танасићеве констатације – прву, да се приликом одабира примерâ који у једнојезичним речницима служе као потврда значењâ приписаних некој лексеми „мора водити рачуна о разним граматичким питањима везаним за дату категорију ријечи која се обрађује“ и другу, да је „логично да се за илустрацију значења неког глагола наводе такви примјери гдје трпни придјев има глаголску вриједност“ (Танасић 1996: 24–25). Имајући у виду наведена ауторова запажања, као и закључке до којих је дошла М. Спасојевић анализирајући лексикографски третман трпног придева са придевском конституентском вредношћу, чини се да би морфосинтаксичком аспекту требало дати предност над семантичким када је посреди лексикализација и дефинисање трпних придева у РСАНУ.

ИЗВОР

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1937: Александар Белић, Више семантике!, *Наш језик* V/5–6, Београд, 129–135.

Ђорђић 1931: Петар Ђорђић, О старословенским трпним придевима, *Јужнословенски филолог* XI, Београд, 89–172.

Јовановић 2013а: Јована Јовановић, Обрада трпних придева у дескриптивним речницима српског језика, у: *70 години българска академична лексикография*, ур. Лилия Крумова-Цветкова, Диана Благоева, Сия Колковска, София: Българското лексикографско дружество, Сек-

[8] Више о случајевима лексикализације трпног придева од прелазних глагола, в. у Танасић 1996: 29–31.

ция за българска лексикология и лексикография при Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН, 203–210.

Јовановић 2013б: Јована Јовановић, Семантичка дивергентност трпног придева и његов третман у савременој лексикографији, у: *Језици и културе у времену и простору* II/2, ур. Снежана Гудурић, Нови Сад: Филозофски факултет, 243–254.

Маретић [3]1963: Tomislav Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Милошевић 1973: Ксенија Милошевић, Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкција Cop. (praes. perf.) – part. pass. у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог* XXX, Београд, 423–437.

Милошевић 1974: Ксенија Милошевић, Улога имперфективног вида и неких других елемената глаголског значења у семантичком конституисању и интерпретацији једног типа предиката: *конструкција Cop (praes) + part. pass. (V impf)*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XVII/1, Нови Сад, 139–171.

Спасојевић 2013: Марина Спасојевић, О радном и трпном глаголском придеву са лексикографског аспекта, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 42/1, Београд, 309–319.

Станојчић–Поповић [11]2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Стевановић 1962: Михаило Стевановић, Придевска служба трпног придева од глагола који немају тог облика, *Наш језик* XII/7–10, Београд, 201–208.

Стевановић [3]1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Танасић 1982: Срето Танасић, Пасивне конструкције са трпним придјевом у српскохрватском језику. Синтаксичко-семантичка интерпретација, *Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву* IX, Сарајево, 66–124.

Танасић 1996: Срето Танасић, Глагол између рјечника и синтаксе, *Наш језик* XXXI/1–5, Београд, 24–34.

Jovana B. Jovanović

THE IMPORTANCE OF TANASIC'S RESEARCHES FOR THE LEXICOGRAPHIC TREATMENT OF PASSIVE PARTICIPLE IN THE SASA DICTIONARY

S u m m a r y

The article focuses on passive participle and it's treatment in descriptive lexicography, specifically in the SASA Dictionary. The analysis which this article presents indicates that there is no uniform systemic standpoint in defining of this type of lexemes. Therefore, we seek to describe some of the difficulties that lexicographers are faced with in lexicographic descriptions of passive participle and appropriate verb in the SASA Dictionary and to propose some observations that Sreto Tanasic suggested in his researches considering this problem.

Keywords: passive participle, adjective, Dictionary of SASA, lexicographic description, definition.

УДК 811.163.41'342.8

Оригинални научни рад
Примљено 14. октобра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИЛОРАД П. ДЕШИЋ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)

СИЛАЗНИ АКЦЕНТИ НА НЕПОЧЕТНИМ СЛОГОВИМА РИЈЕЧИ У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Према српској акценатској норми силазни акценти могу стајати само на почетним слоговима ријечи. Међутим, у говору и образованих и необразованих људи, независно од дијалекатске базе говорника, често се одступа од Вук–Даничићеве акцентуације. Поставило се питање: да ли се безизузетно придржавати прописаних правила или ипак дозвољавати изузетке у неким случајевима? Лингвисти износе различита мишљења о томе. У раду се посебно говори о силазним акцентима сложеница, ријечи са префиксима и префиксоидима и ријечи страног поријекла.

Кључне ријечи: силазни акценат, непочетни слог, норма, сложеница, префикс, префиксоид, ријечи страног поријекла.

1. О српском књижевном акценту досад је доста писано. Предмет расправе била је његова природа, систематизација, основна правила, али и прихватање вуковске акцентуације као нормативне. С правом је истицано да је српски стандардни акценат веома компликован, да није лако истовремено осјетити, одредити мјесто акцента, његов дужи или краћи изговор, узлазну или силазну интонацију. То је тешко и онима који у свом говору имају четири акцента, а посебно онима чији говор није у основици књижевног језика. Због тога су доста честа одступања од акценатске норме. Разлоге за кршење норме не треба тражити само у дијалектима који су знатније удаљени од стандарда него, прије свега,

* milorad.desic@gmail.com

у неадекватној настави акцената, најприје на факултетима па онда и у нашим школама.

2. Једно од основних правила српског акценатског стандарда јесте да силазни акценти стоје само на почетним слоговима ријечи. Лингвисти немају јединствен став о томе: једни су за поштовање поменутог правила, и то без икаквих изузетака, а други еластичније прилазе томе питању и дозвољавају да се у одређеним случајевима одступи од прописане норме. Кад се о овоме расправља, обично се полази од Вуковог *Рјечника* и наводи се само по неколико примјера у којима се акценти, силазни и узлазни, не држе Вук–Даничићеве акцентуације. Ми ћемо овдје дати много ширу листу изузетака од основних правила, можда досад најпотпунију. Примјери су узимани из другог издања Вуковог *Српског рјечника* (1852), који је приредио Јован Кашић.

На првом мјесту су сложенице, у којима други дио чува свој акценат, овог пута краткосилазни: *богобо̏јāзан*, *Злопо̏глēђа*, *јединоду̏шно*, *очеви̏днū*, *очиглѐднū*, *ūр̂вобра̏шучед*, *ūр̂вобра̏шучеда*, *ранора̏нилац*, *своје во̏љно*; *ка̏днока̏д/ка̏днока̀да*, *којегдѐ/којегдјѐ/којегђѐ*, *којека̏д*, *којека̏ко*, *којеку̏д /којеку̀дā*. Слично је и код сложених приједлога, са *врх(вр)* и *сред* у другом дијелу: *извр̏х* (*извр̏*), *ūовр̏х* (*ūовр̏*), *савр̏х* (*савр̏*), *увр̏х*; *кросрѐд*, *насрѐд*, *ūосрѐд*, *ūрекосрѐд* (*ūреосрѐд*), *сасрѐд*, *усрѐд*.

Посебан случај представљају спојеви са *го̏д* (*го̏ђ*) (једном *го̀д* и *го̀ђ*), који имају опште значење. Због таквог значења, они се по данашњем правопису пишу растављено – *го̏д* је одвојено и акцентовано, док су некад представљани као једна ријеч: *дого̀д* (*дого̀ђ*) (данас: *док го̏д*), *ка̀дагво̏д* (*ка̀дагво̏ђ*), *ка̀кавго̏д* (*ка̀кавго̏ђ*), *ка̏когво̏д* (*ка̏когво̏ђ*), *когаго̏д* (од *ко̏год* и *ш̄ко̏год*) (*когаго̏ђ* (од *ко̏гођ* и *ш̄ко̏гођ*)), *којигво̏д* (*којигво̏ђ*, *којигво̏дер*, *којигво̏дир*, *којигво̏ђер*), *коликогво̏д* (*коликогво̏ђ*), *кудго̏д* (*кудаго̏д*, *кудго̏ђ*, *кудаго̏ђ*).

У *Рјечнику* су неки узвици нестандардно акцентовани – акценат је на крајњем слогу, а узлазни на једносложним ријечима: *ала̀*, *идиди̏*, *и̏ѝ*, *и̏ју̀*, *јала̀*, *оо̀*, *ош̄ê*, *ŷјдо̀*; *ви̏ш̄*, *ма̀ц* (*ма̏ц*), *му̀сј*. Овдје није ријеч о кршењу норме јер узвици имају специфичан изговор и зато не подлијежу строгом нормирању. Акцентовање узвика треба схватити условно јер се исти узвик често изговара и са стандардним акцентима и са нестандардним (краћим од кратких и дужим од дугих, на крајњим слоговима ријечи итд.).

Забиљежени су и сљедећи примјери у којима се одступа од основних правила – краткоузлазни акценат се налази на једносложним ријечима, а дугосилазни на унутрашњем слогу ријечи: *вѐ* (= вас), *ћѐ си ја̀*?

(„виче муж жену, а и она њега тако“), *о̀лес а̀јнц* („као Шваба тралала“ – према њемачком *alles eins*); *кола̑лом, ла̀лом* (припјев на бабинама).

3. Поменути примјери из Вуковог *Рјечника* указују на давнашњу тенденцију у српском језику да у сложеницама други дио чува свој акценат, чак и онда кад је силазни. Могли бисмо се запитати: зашто у овом дјелу нема много више потврда за овакву појаву? Један од могућих одговора био би: у Вуково вријеме било је далеко мање сложеница него у данашњем српском језику. То се јасно види кад се упореди грађа из Вуковог *Рјечника* и једнотомног *Речника српскога језика* (2007). Наиме, довољно је навести само два поређења сложеница, оних са *много-* у првом дијелу и оних са *само-* на почетку: код Вука су наведене само двије сложенице са почетним *много-*, а у савременом рјечнику 79; у Вуковом *Рјечнику* дато је нешто мање од 40 сложеница са почетним *само-*, а у *Речнику српскога језика* има их преко 190. У вишетомним рјечницима данашњег српског језика број сложеница свакако је знатно већи. Самим тиме повећава се број могућности за јављање силазних акцената на првом слогу другог дијела сложеница.

У нашем данашњем језику велики је број сложеница са силазним акцентима на почетку другог дијела. Из мноштва потврда наводимо само један дио. Ту су најприје: *високоцѐњенӣ/високоцѝјењенӣ*, *водопрѝвреда*, *југоза̑пад*, *југоисӣок*, *кудика̑мо*, *многопо̏шӣовӣнӣ*, *нископро̏дукӣӣван*, *новоо̏снова̄н*, *ого̏ле* (и *ого́ле*) / *ого̏ље*, *опшӣепо̏знӣӣ*, *пољопрѝвреда*, *пољопрѝвреднӣк*, *самоо̏принос*, *самоу̏права*, *самоу̏слуга*, *с(ј)евероза̑пад*, *с(ј)евероисӣочнӣ*, *у̀м(ј)ереноко̏нӣиненӣа̄лнӣ*.

У неким случајевима силазни акценти на крајњим и унутрашњим слоговима сложеница јављају се само у неким облицима: а) обично у основном облику (лексички акценат) и б) у осталим облицима (морфолошки акценат):

а) *бле́дожу̂ӣ* (*бле́дожу̂ӣӣ*), *бле́дожу́ӣа* и *бледо̀жу̂ӣ–блијѐдожу̂ӣ* (*блијѐдожу̂ӣӣ*), *блијѐдожу́ӣа* и *бљедо̀жу̂ӣ*; *за̀ӣворено̀жу̂ӣ* (*за̀ӣворено̀жу̂ӣӣ*), *за̀ӣворено̀жу́ӣа*; *којеко̏*, *којеко̀га* (и *којѐко*, *којѐког*);

б) *водоинсӣала̀ӣе̄р*, вок. *водоинсӣалаӣе̄ру*; *водоснабд(ј)ѐва̄ч*, вок. *водосна̏бд(ј)ева̄чу.*

Лингвисти који сматрају да се силазни акценти не треба никада да нађу на непочетним слоговима ријечи траже да се умјесто уобичајеног *пољопрѝвреда*, *купопро̏даја*, *самоу̏права* обавезно говори *пољо̏привреда/пољопрѝвреда*, *купо̀продаја/купопро̀даја*, *само̀управа/самоу̏права*. Препоручени изговор, са краткоузлазним акцентом умјесто краткосилазног, на истом слогу или на слогу помјереном ка почетку

ријечи, дјелује као нешто вјештачко, неприродно. Наведени примјери од Вука до данас показују да су силазни акценти на почетку другог дијела сложеница сасвим обична појава, независно од дијалекатске базе говорника, и да би је због велике раширености требало сматрати нормативно прихватљивом. Уосталом, ова појава се све више, иако недосљедно, примјећује и у нашим рјечницима.

4. Слично сложеницама, и код ријечи са префиксима и префиксоидима испољава се тенденција да основа чува свој акценат. Тако се могу наћи силазни акценти на слогу који долази иза префикса или префиксоида, најчешће двосложног (рјеђе једносложног и тросложног). С обзиром на велику распрострањеност оваквих акцената, има разлога да их узмемо као нормативно признате. Из богате грађе издвојићемо сљедеће примјере: *биохе̂мија*, *ванпри̏вреда*, *ви̏цеко̂нзул*, *ѐкстрадо̀бит*, *електропри̏вреда*, *ква̀зиц(ј)ѐснтк*, *контрана̂пад/контрана́пад*, *ну̏зза̂рада/ну̏ззара́да*, *противна̂пад/противна́пад*, *противу̏слуга/про̀тивуслуга*; *а̀рхидо̀знат, аутоса̀обраћајнт*, *ванстра̀начкт*, *ѐкстраскро̀ман*, *интера̀ктиван*, *квазино̀в/ква̀зино̀в* (*квазино̀ва/ква̀зино̀ва)*, *квазима̀терија̀лан/ква̀зима̀терија̀лан*, *контрапро̀дуктиван/ко̀нтрапро̀дуктиван*, *микрота̀ласнт*, *мултина̀ционалан*, *пострѐволуционаран*, *противу̀ставан*, *радиоа̀ктиван*, *супермо̀де̄ран/су̀пермо̀де̄ран*, *супрано̀рма̄лан*, *термоа̀кумулациони*, *ултраљу̀бичаст/у̀ултраљу̀бичаст.*

У извјесним случајевима силазни акценти на крајњим и унутрашњим слоговима ријечи са префиксима и префиксоидима јављају се само у неким облицима – а) обично у основном облику и б) у осталим облицима:

а) *супе̄рја̂к* (*супе̄рја̂кт*), *супе̄рја́ка/су̀пе̄рја̂к* (*су̀пе̄рја̂кт*), *су̀пе̄рја́ка*; *ултрабр̂з* (*ултрабр̂зт*), *ултрабр́за/у̀ултрабр̂з* (*у̀ултрабр̂зт*), *у̀ултрабр́за*;

б) *вицеадмѝра̄л*, вок. *вицеа̀дмира̄ле / ви̏цеадмѝра̄л*, вок. *ви̏цеа̀дмира̄ле*; *ѐкшамтѝо̄н*, вок. *ѐксша̀мтио̄не*; *електроинжѐњѐ̄р*, вок. *електро̏инжењѐ̄ру*; *контраадмѝра̄л*, вок. *контраа̀дмира̄ле / ко̀нтраадмѝра̄л*, вок. *ко̀нтраа̀дмира̄ле*; *мултимилио̀не̄р*, вок. *мултими̏лионе̄ру*; *пра̀пра̀баба*, ген. мн. *пра̀пра̀баба̄*; *супердр̀жава*, ген. мн. *супердр̀жава̄*; *ултрадѐсница*, ген. мн. *ултрадѐснтца̄.*

5. Најзад, нешто о акценту ријечи страног поријекла. Наиме, акценти у примјерима: *детерцѐнт*, *команда̀нт*; *интереса̀нтан*, *интелигѐнтан*; *алуми̂нијум*, *аудицција*, *Аустра̂лија*, *инвестицција*, *радија̂тор* сматрају се нестандардним па се препоручује да се мјесто силазних акцената на крајњим и унутрашњим слоговима изговарају узлазни, помјерени за један слог ка почетку ријечи или остају на истом

унутрашњем слогу: *де̄тѐрцент̄*, *кома̀ндант̄*; *инт̄ересàнт̄ан*, *инт̄елигѐнт̄ан*; *алу̀м̄нијум*, *ауди̏ција*, *Ау̀ст̄ра̄лија*, *инвест̄и̏ција*, *радѝја̄т̄ор*. Свакако би се требало и даље држати ове препоруке колико је могуће више (изузимајући сложенице и ријечи са префиксима и префиксоидима). Међутим, неће бити лако одупријети се акценту ријечи страног поријекла, којих је сваког дана све више. Данас су се потпуно одомаћиле неке стране ријечи са силазним акцентима на непочетним слоговима: *визавû*, *дефа̀кт̄о*, *п̄ар екселâнс*; *Леонâрдо*, *Са̀н Францѝско* и др. У једној групи примјера силазни акценат се јавља на крају ријечи само у основном облику, али не и у промјени: *бесежê* (али *бесежѐа*), *дидит̄û* (*дидит̄ѝја*), *п̄асп̄арт̄ȳ* (*п̄асп̄арт̄ȳа*); *Анрû* (*Анрѝја*), *Бибисû* (*Бибисѝја*), *Монт̄ê*ањ (*Монт̄е́ња*) итд. Ваљало би настојати да се не проширује знатније листа страних ријечи у којима се одступа од основних правила српске акцентуације.

6. Анализирана грађа показује да у савременом српском језику има одступања од акценатске норме, по којој се силазни акценти могу да нађу само на почетним слоговима ријечи. То потврђују, прије свега, сложенице са силазним акцентима на почетку другог дијела (на унутрашњим, па и крајњим слоговима ријечи), а онда и ријечи код којих силазни акценти стоје на слогу који долази иза префикса или префиксоида (основа чува свој акценат). Због велике распрострањености ове појаве, требало би овакве акценте сматрати нормативно прихватљивим. Међутим, ван норме и даље су силазни акценти на непочетним слоговима у ријечима страног поријекла (понеки су се изузетно одомаћили), изузев неких сложеница и ријечи са префиксима и префиксоидима. Такви акценти су нестандардни и у појединим нашим дијалектима.

ЛИТЕРАТУРА

Дешић 2015: Милорад Дешић, *Правоп̄ис срп̄ског језика – школско издање*, Београд: Klett.

Ивић 1966: Павле Ивић, О Вуковом Рјечнику из 1818. године (поговор), у: Вук Стеф. Караџић, *Срп̄ски рјечник (1818)*, Београд: Просвета.

Караџић 1987: Вук Стеф Караџић, *Срп̄ски рјечник (1852)*, Београд: Просвета.

Кашић 1987: Јован Кашић, О Српском рјечнику из 1852 (поговор), у: Вук Стеф Караџић, *Срп̄ски рјечник (1852)*, Београд: Просвета.

Николић 2007: Мирослав Николић, *Речник срп̄ског језика*, ред. и ур. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска.

Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). I. Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научно дело.

Milorad P. Dešić

FALLING STRESS IN NON-INITIAL SYLLABLES IN STANDARD SERBIAN LANGUAGE

Summary

Analyzed material shows occurrence of deviations from stress rules in contemporary Serbian language, which otherwise allow for falling stress only in initial syllables. This is supported, most of all, by compounds with falling stress at the beginning of the second element (in both middle and final syllables), as well as by words where falling stress occurs in the syllable following a prefix or prefixoid (where the stem keeps its stress). Due to pervasiveness of such occurrence, such stress should be deemed as acceptable within the standard. However, the falling stress in non-initial syllables in words of foreign origin is still beyond standard (despite some of them having become very common), except for certain compounds and words with a prefix or prefixoid. Such stress is nonstandard in certain of our dialects.

Keywords: falling stress, non-initial syllable, standard, compound, prefix, prefixoid, words of foreign origin.

УДК 801.6
821.163.41.08-1

Оригинални научни рад
Примљено 3. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ДРАГА С. ЗЕЦ*
(Универзитет Корнел, САД)

О ПРОЗОДИЈСКИМ АСПЕКТИМА РИМЕ У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ

Предмет овог рада је фонолошка организација риме у српској поезији испитана на песничком делу Јована Дучића и Милана Ракића. Нагласак рада је на прозодијским аспектима риме и њиховој улози у реализацији гласовне подударности међу речима које се римују. Размотрена су три прозодијска параметра, експираторни акценат, вокалска дужина и лексички тон, и показано да, у различитим комбинацијама, ова три параметра остварују различите степене прозодијске подударности. Тако, у Дучићевој и Ракићевој поезији, речи које се римују могу остварити прозодијску подударност у сва три параметра, или у два, само једном, или ни у једном. Квантитативна анализа показује да се код Дучића и Ракића овај широк распон прозодијске подударности међу речима које се римују реализује у различитим пропорцијама, с тим што код Дучића налазимо виши степен прозодијске разноврсности него код Ракића.

Кључне речи: прозодија, акценат, вокалска дужина, лексички тон, рима.

1. Увод

Рима је вид звучног понављања које, према Виктору Жирмунском, припада плану поетске инструментовке (Жирмунски 1923). Тачније, стихови везани римом имају истоветне, или бар сличне, завршетке, као што се види у следећем примеру, где су делови стиха који се римују подвучени.

(1) Милан Ракић, *Орхидеја*
Тајанствени сутон, пун љубави стра̏сне, АСНЕ

* dz17@cornell.edu

Шаптао је чежњу кроз мирисне грâне, АНЕ
Док последња румен на западу гȁсне, АСНЕ
И мир, мир свечани пада на све стрâне. АНЕ

Захваљујући том, и не само том својству, рима има значајну улогу у обликовању поетских форми, као сигнал краја стиха или као принцип организације строфе.

Рима може бити и предмет лингвистичког истраживања и, из те перспективе, проучава се као фонолошки феномен. За фонологију, науку о организацији звучне стране језичког система, од пресудног је значаја да се стихови везани римом завршавају фонолошки подударним звучним материјалом. Како фонолошке структуре, као део општег језичког система, постоје независно од поетских структура, могуће је, дакле, говорити о чисто фонолошкој организацији риме независно од њене поетске функције. Предмет овог рада су управо фонолошки аспекти риме. Мада је наравно важно разумети како се звучна понављања која граде риму користе у поетске сврхе, о томе овом приликом неће бити речи.

Овде ћемо се бавити римом у српској уметничкој поезији, тако да ће се гласовне подударности међу стиховима разматрати у оквиру фонолошке организације српског језика. Циљ нам је да покажемо како, и у којој мери, различити типови гласовних подударности учествују у структурирању риме као поетског инструмента.

2. Фонолошки аспекти риме

Стихови везани римом, као што је већ речено, имају исте завршетке који се подударају по релевантним фонолошким обележјима. Од кључног значаја су два типа подударности: подударност у квалитету гласова, и подударност у прозодијским параметрима.

У поетским традицијама које користе риму, укључујући и српско песништво, основно фонолошко својство по коме се подударају крајеви стихова јесте квалитет гласова, како вокала тако и консонаната. Тако, у примеру (1), све риме обухватају низ од претпоследњег вокала до краја стиха и, као такве, стандардно се сврставају у женске риме. Ово се може изразити и прецизније, уводећи појам домена риме, који ћемо дефинисати позивајући се на метричку организацију стиха. У општем случају, домен риме почиње вокалом у последњем јаком времену стиха и укључује све гласове који му следе. У примеру (1) доменом риме обухваћене су две метричке позиције, дакле, два слога, први у јаком а други у слабом времену стиха. Из примера се лако може видети да па-

рови речи које се римују остварују потпуну подударност гласова унутар домена риме (који је истакнут подвлачењем). Тако се рима АСНЕ остварује речима *сӣра̏сне* / *га̏сне*, а рима АНЕ речима *гра̑не* / *сӣра̑не*.

Други тип фонолошке подударности у домену риме је подударност прозодијских параметара. Овде ћемо се првенствено бавити овим аспектом риме и римовања. Прозодијски параметри су стандардно везани за вокал којим отпочиње домен риме, односно за вокал који се јавља у последњем јаком времену стиха. Тако су на овом вокалу, у примеру (1), назначена његова акценатска својства, што ће бити пракса и у осталим стиховима које наводимо.

Прозодијски систем стандардног српског језика се, као што је познато, одликује богатством параметара, међу којима су најистакнутији експираторни акценатски удар, вокалска дужина и кретање лексичког тона. Сваки од ових параметара поседује јасан корелат у фонетској равни, као што је детаљно документовано у експерименталним фонетским студијама које се баве прозодијским аспектима српског језика.[1] Поред тога што се реализује самостално у фонетској равни, сваки од прозодијских параметара учествује у фонолошким интеракцијама и, тако, значајно утиче на профилисање прозодијских својстава фонолошког система.

Важно је напоменути да српски прозодијски систем, због своје изузетне сложености, пружа јединствене податке о улози прозодије у грађењу рима; податке какве нећемо наћи у мање комплексним прозодијским системима карактеристичним за већину европских језика. По броју прозодијских параметара, наш језик се, дакле, битно разликује од језика чије су поетске традиције нашим песницима биле добро, или чак веома добро познате, за које је обично карактеристичан или само експираторни акценат или у некима додатно и вокалски квантитет. Насупрот томе, српским песницима стоје на располагању чак три прозодијска параметра. Можемо, дакле, са сигурношћу тврдити да су српски песници развијали поетску традицију римовања, или бар њене прозодијске компоненте, претежно у дослуху са сопственим језичким осећајем. У овом погледу тешко да је било могуће ослањати се на узоре са стране.

3. Улога прозодијских параметара у грађењу риме

Тежиште овог рада је на следећим питањима: како се, у једном сложеном прозодијском систему, какав налазимо у стандардном српском језику, остварује прозодијска подударност у паровима речи које се

[1] О овоме, пре свега, в. Лехисте–Ивић 1986, такође и Зига–Зец 2013.

римују? Односно, да ли у песничкој пракси римовање претпоставља подударност сва три прозодијска параметра? Или је довољно да се подударају два, или чак само један параметар? Или можда ниједан? Одговори на ова питања омогућиће увид у поетске аспекте риме, или тачније, степен у којем се у песничкој пракси користе могућности које пружа прозодијски систем српског језика.

Према важећем гледишту у српској лингвистици, прозодијски параметри које смо већ набројали, експираторни акценат, вокалска дужина и лексички тон, нису фонолошки независни, већ се групишу у четири тонски и квантитетски сложена акцента: краткосилазни, краткоузлазни, дугосилазни и дугоузлазни. Овде ћемо, међутим, усвојити гледиште које је први изнео Роман Јакобсон, по којем сваки од ова три прозодијска параметра самостално делује унутар фонолошког система (Јакобсон 1949; Браун–Маколи 1965; Инкелас–Зец 1988; Зец 1999; Зига–Зец 2013). Ова знатно друкчија слика у односу на традиционалну омогућује далеко прецизнији увид у учешће појединих прозодијских параметара, као и њихових различитих комбинација, у формирању рима. Прозодијску подударност ћемо испитивати на материјалу двосложних, односно женских рима, у којима се остварује целокупан репертоар могућих прозодијских опозиција. Мушке риме, које су једносложне, не остварују опозицију у кретању лексичког тона, који је у овом случају увек силазне природе.

Табела (2) приказује могуће комбинације акценатских типова, као и различите степене прозодијске подударности који се у свакој од комбинација остварују. Могу се, дакле, подударати сва три прозодијска парметра, као под (а); два, као под (б) и (в), где је акценат комбинован са квантитетом у првом, и са кретањем тона у другом случају; само један, као под (г), где фигурира само подударност по експираторном акценту; и ниједан, као под (д). Уз то, важна је разлика између прва четири случаја у табели (2), где се подударност остварује по бар једном прозодијском параметру, и случаја (2д), где нема подударности ни по једном од три параметра.[2] Мада због прегледности користимо традиционално обележавање акценатских типова, у табели су јасно приказани различити степени подударности прозодијских параметара, што је из фонолошке перспективе могуће једино ако се претпостави њихова формална самосталност.[3]

[2] Овде узимамо у обзир само примарна прозодијска обележја, она која се јављају на акцентованом вокалу. Иако се неакцентовани вокали могу разликовати и по квантитету и по кретању тона, у овом раду се не бавимо њиховом улогом у грађењу риме. О овоме в. Кошутић 1941: 221.

[3] Теоријски је детаљно обрађено представљање прозодијских параметара у духу савремених фонолошких приступа (в. Инкелас–Зец 1988; Зец 1999; Зига–Зец 2013).

(2) Видови прозодијске подударности

(кс = краткосилазни; дс = дугосилазни; ку = краткоузлазни; ду = дугоузлазни; 0 = одсуство акцента)

	Прозодијске комбинације	Подударност у параметрима		
		експираторни акценат	вокалска дужина	кретање тона
(а)	кс/кс; дс/дс; ку/ку; ду/ду	✔	✔	✔
(б)	кс/ку; дс/ду	✔	✔	✖
(в)	кс/дс; ку/ду	✔	✖	✔
(г)	кс/ду; ку/дс	✔	✖	✖
(д)	кс/0; дс/0; ку/0; ду/0	✖	✖	✖

Који су од ових различитих степена прозодијске подударности, или неподударности, релевантни за риме и римовање у песничкој пракси? Ово ћемо испитати анализом риме у поезији Јована Дучића и Милана Ракића.

4. Прозодијска подударност у Дучићевим и Ракићевим римама

Примери које ћемо навести јасно показују да риме које се јављају у опусу Јована Дучића и Милана Ракића могу припадати било којем од пет прозодијских типова у табели (2). У примеру (1) остварена је прозодијска подударност по сва три параметра, што одговара првом случају у табели (2). То се, наравно, види по истоветним акценатским обележјима парова речи које се римују. У обе речи које граде риму АСНЕ, вокал којим почиње домен риме обележен је краткосилазним акцентом; а речи које граде риму АНЕ обе су обележене дугосилазним акцентом.

Подударност по сва три параметра видимо и у стиховима из Дучићеве песме *Соната*, наведеним у (3). Речи које граде риму ЕЋЕ обе носе краткосилазни, а оне које граде риму ЕМУ, дугоузлазни акценат.

(3) Јован Дучић, *Соната*

Хтедох да запевам млад дитирамб срѐ̏ће,	ЕЋЕ
А ја најтужнију испевах поéму;	ЕМУ
Почнем да се надам, а осетим вѐ̏ће	ЕЋЕ
Неку слутњу давну, заспалу и нéму.	ЕМУ

Али потпуна прозодијска подударност није и једина одлика риме у нашој поетској традицији. Следећи пример из Ракићевог опуса

илуструје подударност у два од три могућа прозодијска параметра; дакле, случајеве (2б) и (2в) у табели (2).

(4) Милан Ракић, *Далида*

У мојој души увек места ѝма	ИМА
За пун заборав, за све што ће рêдом	ЕДОМ
Навалити на мене као пли́ма	ИМА
И све, због тебе, заменити бе́дом.	ЕДОМ

Вокали на почетку домена риме су, у оба случаја, носиоци експираторног акцента. Речи које граде риму ЕДОМ подударају се, додатно, по квантитету, пошто обе имају дуге акцентоване вокале, али се разликују по кретању тона: *рêдом* је под силазним, а *бе́дом* под узлазним акцентом; рима ЕДОМ, дакле, припада случају (б) у табели (2). Рима ИМА потпада под случај (2в), пошто је граде речи које се подударају по кретању тона, али не и по квантитету вокала. И *ѝма* и *пли́ма* имају узлазни акценат, који у једном случају пада на кратак, а у другом на дуг вокал.

Подударност у два од могућа три прозодијска параметра налазимо и у следећим стиховима из Дучићеве песме *Досада*:

(5) Јован Дучић, *Досада*

И немо и споро ослушкује тàда	АДА
Неку тамну јесен у души, где тàко	АКО
Дан гасне без туге, без свести, пола́ко	АКО
И чујем, у мени лист за листом пȁда.	АДА

Речи које припадају рими АДА, *тàда* и *пȁда*, подударне су по дужини вокала и, наравно, експираторном акценту, али не и по кретању тона и, као такве, припадају случају (2б). Рима АКО припада случају (2в), пошто се *тàко* и *пола́ко* разликују по вокалској дужини, мада су идентичне по друга два параметра.

Следећи пример илуструје подударност у само једном прозодијском параметру, чиме је реализован случај (2г). Обе риме у Дучићевим стиховима наведеним у (6), ОДА и ЕНЕ, подударне су захваљујући присуству експираторног акцента на вокалу којим почиње домен риме, али се разликују и по вокалској дужини и по кретању лексичког тона.

(6) Јован Дучић, *Подне*

Љубичасте горе, гранитне, до свȍда,	ОДА
Зрцале се у дну; мирно и без пѐне,	ЕНЕ

Површина шушти и целива сте́не; ЕНЕ
Свод се светли топал, стаклен, изнад во́да. ОДА

Није, међутим, нужна ни подударност у акценту. Случај (2д) илустрован је примером (7), из Ракићеве поезије. Међу речима везаним римом ЕНЕ нема прозодијске подударности ни у једном од три прозодијска параметра пошто акценат у речи *на̀мучене* не пада на вокал којим почиње домен риме. Речи везане римом АНА подударају по сва три прозодијска параметра.

(7) Милан Ракић, *Тај огромни месец лимунове боје*
Но ако и прошлост изневери мѐне, ЕНЕ
Буде ли и она варка пуна ра̂на, АНА
Заклопићу очи своје на̀мучене ЕНЕ
С ужасом што икад видех светлост да̂на… АНА

Наводимо и пример из поезије Јована Дучића који илуструје случај (2д). Речи које у примеру (8) граде риму АМА нису прозодијски подударне ни по једном параметру. Рима АЊА, међутим, остварује потпуну прозодијску подударност.

(8) Јован Дучић, *Носшалгија*
Јесење поподне мре у за̂весама, АМА
Тужно цвили ветар из далеког гра̂ња. АЊА
Мир. То је свечани тренут кад се са̂ња, АЊА
И кад душа хоће да остане са́ма. АМА

Да закључимо, у наведеним примерима из Дучићеве и Ракићеве поезије јављају се сви степени прозодијске подударности набројани у табели (2). Поред потпуне подударности, налазимо и различите степене делимичне подударности, као и одсуство било какве подударности у прозодијским параметрима.

5. Квантитативна анализа прозодијске подударности

У претходном одељку смо показали да су и код Дучића и код Ракића риме прозодијски реализоване у широком распону, који укључује све случајеве прозодијске подударности. Али кључно питање односи се на то у којој размери је заступљен сваки од пет прозодијских типова риме из табеле (2). Да бисмо ово испитали, пописали смо риме у песничким збиркама ова два песника (наведеним у изворима). За сваку пописану риму означили смо степен прозодијске и гласовне подударности, а затим смо квантитативно обрадили добијене податке. Добили

смо укупно 520 рима у Дучићевој и 826 у Ракићевој збирци. Укључили смо само двосложне, односно женске риме, које у обрађеним збиркама доминирају и код Ракића и код Дучића.

Размотрићемо прво однос између рима у којима је прозодијска подударност одсутна, и оних с подударношћу у бар једном прозодијском параметру; дакле, између (2д), с једне стране, и (2а, б, в, г), с друге. Код Дучића налазимо 86 рима без прозодијске подударности од укупно 520, а код Ракића 54 од укупно 826 пописаних рима. Графикон (9) показује да је прозодијска подударност одсутна у 17% Дучићевих рима, док је код Ракића удео таквих рима 7%, дакле, знатно нижи.

(9) Риме у поезији Дучића и Ракића без прозодијске подударности (црни стуб) и подударне по бар једном прозодијском параметру (сиви стуб)

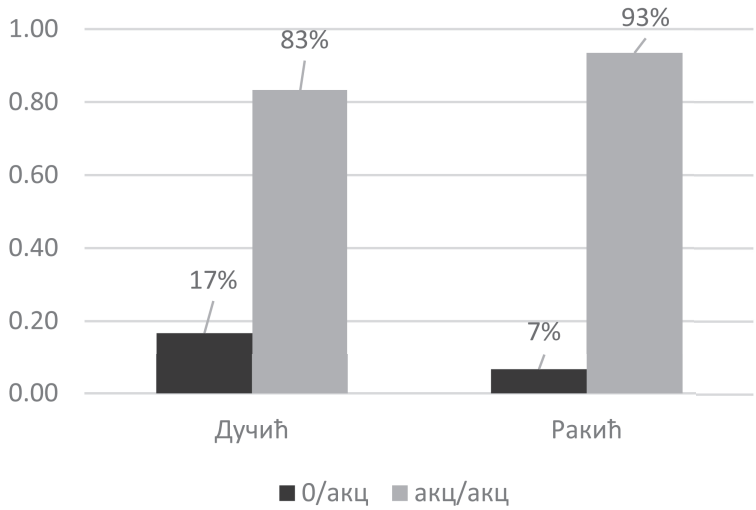

Од једнаког значаја је и питање у којој мери су у поетском материјалу који испитујемо заступљена четири прозодијска типа риме с подударношћу у бар једном прозодијском параметру, дакле, типови (2а, б, в, г). Ово ћемо анализирати на скупу рима у којима је остварен бар минималан степен прозодијске подударности. Таквих рима има 434 код Дучића и 772 код Ракића (или, као што показује графикон (9), 83% од укупног броја рима код Дучића и 93% код Ракића).

Разлике између Дучићеве и Ракићеве поезије у релативној заступљености ова четири прозодијска типа риме приказане су у графикону (10).

(10) Пропорције рима у Дучићевој (испрекидана линија) и Ракићевој (пуна линија) поезији подударних у три (3-АДТ), два (2-АД и 2-АТ), и једном (1-А) прозодијском параметру;

А = експираторни акценат, Д = вокалска дужина, Т = лексички тон

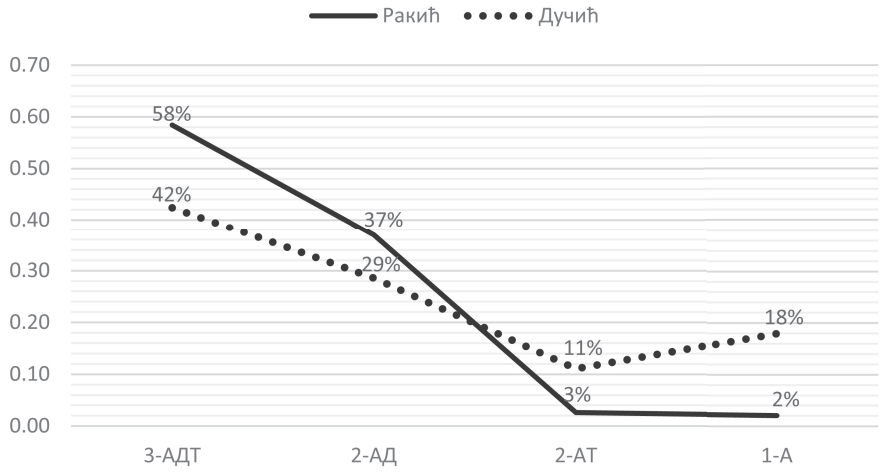

Код оба песника се у највишем проценту јављају риме подударне по сва три параметра (3-АДТ). Међутим, док је код Ракића њихова заступљеност 58%, код Дучића је 42%, дакле, знатно нижа. Одмах за њима, код оба песника, долазе риме подударне у експираторном акценту и вокалској дужини (2-АД), које су, опет, у вишем проценту заступљене код Ракића него код Дучића. Значајно је да ова два прозодијска типа обухватају 95% рима у Ракићевој поезији, док у Дучићевој поезији не обухватају више од 71%. Могло би се чак рећи да је за оба песника подударност у вокалској дужини веома важно својство риме, које се код Ракића, са 95% остварености, ближи поетској константи, док је код Дучића ближе поетској доминанти.

Следећа два прозодијска типа риме јављају се код Ракића у само 5%. Подударност у експираторном акценту и кретању тона (2-АТ) присутна је у 3%, а подударност само у експираторном акценту (1-А) у 2% рима. Ова два прозодијска типа су код Ракића од маргиналног значаја. Тако ниска заступљеност само незнатно доприноси прозодијској разноврсности риме. Међутим, код Дучића су ова два прозодијска типа заступљена у знатно вишем степену, са 29%. Подударност у експираторном акценту и кретању тона (2-АТ) присутна је у 11%, а подударност само у експираторном акценту (1-А) у чак 18% рима. Дакле, код

Дучића је заступљеност прозодијских типова риме у графикону (10) унеколико равномернија него код Ракића.

6. Уместо закључка

Залажући се за риме које су потпуно подударне у фонолошким параметрима, Радован Кошутић, наш познати метричар, каже следеће:

„Да ли кваре ритам и сликови са различитим акцентом? У добром слику треба да се поклапају сви гласови […] Ако се и акценти поклапају, у нас се добија савршен слик“ (Кошутић 1941: 220).

Овде је јасно изнесен вредносни суд, према којем су „савршене“ само риме с подударношћу у сва три прозодијска параметра. Остали прозодијски типови рима су, рекло би се, или мање савршени, или чак сасвим несавршени. Из ове перспективе, и Дучићеве и Ракићеве риме су далеко од онога што је за Кошутића „савршен слик“; с тим што је Ракић можда нешто ближе прописаном идеалу.

Али Кошутићев суд је ипак одвише строг, с недовољно осећаја за финије поетске варијације. За формирање рима значајна је колико подударност прозодијских параметара, толико и вешто дозирање различитих степена неподударности. Управо ово уочавамо и код наша два песника ране модерне. Док код Ракића претеже подударност прозодијских параметара, код Дучића претеже њихова неподударност, што доприноси већој униформности Ракићевих, и већој разноврсности Дучићевих рима.

ИЗВОРИ

Дучић 1908: Јован Дучић, *Песме*, Београд; Српска књижевна задруга.

Ракић 1947: Милан М. Ракић, *Песме Милана Ракића*, Милица М. Ракић, Београд: „Давидовић“.

ЛИТЕРАТУРА

Браун–Маколи 1965: Wayles E. Browne, James McCawley, Srpskohrvatski akcenat, *Зборник за филологију и лингвистику* VIII, 147–151.

Жирмунски 1923: Виктор Жирмунский, *Рифма. Ее история и теория*, Петербург: Академия.

Зец 1999: Draga Zec, Footed tones and tonal feet: Rhythmic constituency in a pitch-accent language, *Phonology* 16, 225–264.

Зига–Зец 2013: Elizabeth Zsiga, Draga Zec, Contextual evidence for the representation of pitch accents in Standard Serbian, *Language and Speech* 56, 69–104.

Инкелас–Зец 1988: Sharon Inkelas, Draga Zec, Serbo-Croatian pitch accent: the interaction of tone, stress, and intonation, *Language* 64, 227–248.

Јакобсон 1949: Roman Jakobson, On the Identification of Phonemic Entities, *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* V, 205–213.

Кошутић 1941: Радован Кошутић, *О тонској метрици у новој српској поезији*, Београд–Суботица: Минерва.

Лехисте–Ивић 1986: Ilse Lehiste, Pavle Ivić, *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*, Cambridge: MIT Press.

Draga S. Zec

ON THE PROSODIC ASPECTS OF RHYME IN SERBIAN POETRY

S u m m a r y

This paper presents a quantitative study of the phonological aspects of rhyme in Serbian poetry, with a focus on the role of prosodic parameters in creating sound similarities among rhyming words. The poetic material that serves as a basis for this study is the rhyming practice of two prominent poets of early modernism, Jovan Dučić and Milan Rakić. The central finding of this investigation is that stress, vocalic quantity and lexical tone, the three crucial prosodic parameters of pitch accent, create several levels of prosodic similarity among rhyming pairs. Thus, rhyming pairs may exemplify a full match in all three prosodic parameters, or a partial match in two, or only one parameter, or no match at all. But while the two poets use the same range of the prosodic types of rhymes, they use them in considerably different proportions. As a result, Rakić's rhymes exhibit greater prosodic uniformity, in contrast to Dučić's rhymes, which exhibit greater prosodic diversity.

Keywords: prosody, stress, vocalic quantity, lexical tone, rhyme.

УДК 811.163.41'342.8
050НАШ ЈЕЗИК

Оригинални научни рад
Примљено 8. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

АЛЕКСАНДРА Р. ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ*
МАРИНА С. ЈАЊИЋ
(Универзитет у Нишу,
Филозофски факултет,
Департман за српски језик)**

БЕЛИЋЕВИ ПОГЛЕДИ НА АКЦЕНТЕ И КУЛТУРУ ГОВОРА У ЧАСОПИСУ *НАШ ЈЕЗИК* ИЗ ДАНАШЊЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Рад се бави анализом Белићевих чланака о акцентима и говорној култури објављених у часопису *Наш језик*. Циљ ових ретроспективних анализа јесте њихово поређење са данашњим статусом Белићевих начела. Задаци рада јесу преиспитивање темељних лингвистичких начела у вези са акцентуацијом и културом говора кроз призму савремених лингвистичких погледа из наведених области.

Кључне речи: акценат, дикција, култура говора, позоришни језик, Белић, *Наш језик*.

1. *Увод*. Заједно са својим ученицима Белић је 1932. године основао језичку публикацију *Наш језик*, у којој је настојао да што ваљаније популаризује науку о савременом језику. У *Нашем језику* се, поред осталих Белићевих радова, појавило и неколико студија и чланака о акцентуацији српског језика и култури говора (Позоришни језик – 1933, Српскохрватски књижевни језик – 1933, Једно начелно питање – 1933, Дикција – 1934, Позоришни језик – 1938, Стилистика и граматика – 1939, Српски језик и књижевност у средњој школи – 1950, Из новије

* aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројеката *Динамика структура српског језика* (бр. 178014) и *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, и пројекта Универзитета у Нишу – Филозофског факултета *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* (бр. 360/1-16-10-01).

акцентуације – 1951, Из новије акцентуације – 1952, О уједначавању у књижевном језику – 1952). Са аспекта језичке дијахроније изузетно је занимљиво и значајно осврнути се на његове радове настале безмало пре стотину година како бисмо могли упоредито тадашњу лингвистичку слику са данашњом. Овим радом желимо утврдити колико су се ствари у језичким схватањима и приступима заиста промениле, и то понајпре у вези са акцентуацијом, као најосетљивијим језичким нивоом. Како је прозодијски систем полазни у креирању језичке слике, заокружићемо је ширим контекстом говорне културе која се ослања на ортоепију, али и друга питања нормативистике, стилистике и шире употребе језика у друштву. Говорна култура прати развој језичке заједнице и у складу са друштвеним оквиром мења се, усклађујући свој лик са културним нормативима које дати тренутак намеће. У том смислу, језичка култура представља културно огледало историјског тренутка у коме се институционализује, те питања друштвеног развоја стоје у реципроцитету са питањима неговања језичке културе.

1.1. Управо је ова констатација у потпуном складу са радовима Александра Белића о култури говора у часопису *Наш језик*. Наиме, од самих почетака Белић је показивао значајну пажњу језичкој култури и непрестано у својим радовима истицао потребу за њеним развојем и усавршавањем у свим језичким структурама и областима њеног неговања: од језичке праксе преко језичких норматива, па све до школске наставе и језичких курсева на високој школи. И данас, по природи својој веома комплексно и разуђено подручје, култура говора задире у све поре језичке структуре, обухвата питања естетике и стилистике говора те социолингвистичког контекста у коме се говорни чин остварује. „Колико год се данас у говорну културу укључивале разне нове перспективе и садржаји, владање нормом књижевног језика и даље је њен темељ и незаобилазни квалитет“ (Јокановић-Михајлов 2012: 9). Управо је Белићев приступ култури изражавања утемељен у промовисању језичке кодификације на свим граматичким нивоима. А свакако најупечатљивији и најзвучнији јесте прозодијски ниво, те питања књижевног српскохрватског акцента.

2. *Белићеви радови о акценшуацији*. Белић је често истицао да ће нормативни књижевни српскохрватски акценат моћи да се утврди тек након темељних описа наших народних говора који леже у основици књижевног језика, али и оних који су архаични. Управо је пруочавајући чакавске говоре, а затим и архаичне говоре источне и јужне Србије, установио низ елемената значајних за историју језика, на којима је за-

сновао чувену теорију о метатонији прасловенских акцената, која је изнета у расправи под називом Промена акцената у прасловенском језику, објављеној у првој књизи *Јужнословенског филолога* (1913). У својим *Акценатским студијама* Белић (1914) детаљно разрађује једно од сложенијих питања словенске лингвистике које је само делимично било расветљено у радовима Лескина, Фортунатова и Де Сосира. Полазећи од чакавске акцентуације – њеним поређењем са акцентуацијом других српскохрватских дијалеката и акцентуацијом осталих словенских језика „на различитости акцената дуже и краће придевске форме, објаснио је условљеност промене једних акцената у друге мењањем облика истих основних речи“ (Стевановић 1988: 30).

2.1. У Белићевом чланку Из новије акцентуације (I), објављеном 1951. године у *Нашем језику*, износе се основни принципи акцентуације српског језика, са посебним освртом на спорна питања, која представљају колебања у савременој говорној пракси. Тако нпр. говорећи о акценатским особинама у унутрашњости речи, Белић уместо силазних акцената на унутрашњим слоговима, као што је обележено код Вука (*Злоӣдглеђа*, *очиглѐдан, очевѝдно*), предлаже повлачење акцената у оваквим случајевима: *очѝгледан, очѐвидно.* У примерима типа *Злоӣдглеђа* акценат треба да се понаша као и у страним речима (*интересàнтан, Југдслāвија*), а када је реч о акценту сложеница, он избегава обележавање акцента на другој „индивидуалној“ речи како се силазни акценат не би нашао на унутрашњем слогу наглашене речи (*мнѐгоӣоштовāнӣ*, *мнѐговољенӣ*). На тај начин, реч која чини саставни део сложенице постаје проклитична или енклитична, или тиме „што се дугосилазни и краткосилазни акценти са средњих слогова преносе за један слог унапред као краткоузлазни или дугоузлазни акценти, или тако што акценти задржавају своје место претварајући дугосилазни у дугоузлазни, а краткосилазни у краткоузлазни“ (Белић 1951: 230).

2.1.1. Посебна пажња у овом раду посвећена је заменицама и прилозима са додатом речцом *гдѐ*, која им даје засебно значење. Чим значење заменице или прилога са тим додатим речцама постаје јединствено, оне се утапају у реч којој су додате и свој акценат предају претходном слогу. У примерима „*ко-гдѐ* зна“ и „он није ма *кòгод*“ у првом случају *год* има засебно дистрибутивно значење, а у другом *год* чини целину са заменицом, значећи *нико.* У облицима *којекѝд*, *којегдѐ*, *којекāд* „чува се други део сложене заменице, имајући тако засебно значење и уносећи тако свој индивидуални акценат који показује да су то нове творевине (Белић 1951: 233).

2.1.2. Када је реч о акценту страних речи, такође се инсистира на помереном узлазном акценту (*Аѝстра̄лија*, *Сла̀во̄нија*, *а̄тѐнта̄тор*) или задржавању акцента на истом месту уз промену тона (*ауди́ција*, *инте̄лигѐнта̄н*, *компе̄тѐнта̄н*); тако је и у осталим случајевима, нпр. у генитиву множине *Далма̀та̄на̄ца̄*, *по̄јѐда̄на̄ца̄*.

2.2. Рад Из новије акцентуације (II), који је објављен 1952. године у *Нашем језику*, у центру пажње има бројне акценатске дублете и колебања која се јављају у говорном књижевном језику (*пле̄тѐ̄мо/пле̄тѐ̄мо*; *донѐсѐ̄мо*, *одвѐдѐ̄мо*). Предност се даје облицима „који су постали општи за један крај, али се напоредо могу допустити и споредни облици који упорно владају језиком извесних крајева (Белић 1952: 150).

2.2.1. Када је реч о неакцентованим дужинама, Белић инсистира на чувању прописа Вуковог књижевног језика које је разрадио Ђура Даничић у својим акценатским студијама. Иако је присутан процес скраћивања дужина у многим крајевима наше земље, Белић не сматра да је дошло време за принципску реализацију њихове употребе.

2.2.2. Белић је веома добро познавао принципе Вуковог гледања на књижевни језик и његову чврсту основу у народним говорима. Ставовима изнетим у овим, али и у многим другим радовима доследно указује на то да се никаква одступања од Вукове и Даничићеве норме не могу дозвољавати и да Вукова акцентуација треба да постане акцентуација нашег књижевног говорног језика. С друге стране, говорећи о књижевном језику у Београду, Белић је свестан чињенице да је „све као код Вука, па ипак је све другачије“ (Белић 1940: 196).

2.2.3. Оваква гледишта задржали су и водећи лингвисти после Другог светског рата (Стевановић 1963; Пецо 1971; Пешикан 1976), који, без обзира на бројна одступања од књижевне норме, инсистирају на основама „вуковског система“.

Питање да ли је наша ортоепска норма довољно савремена и данас изазива велика неслагања међу водећим лингвистима, што је и сасвим оправдано јер су се и могле очекивати промене на акценатском плану у периоду од 150 година. Већина је за очување основних правила Вук–Даничићеве акцентуације, уз указивање на неопходност дограђивања и осавремењавања акценатске норме. „Треба имати у виду да није могуће према свом избору мењати неке елементе система, било којег па ни акценатског, а да се у том систему не изазове ланчана реакција и поремећај његове укупне структуре“ (Јокановић-Михајлов 2012: 249).

3.1. *Белићеви радови о језичкој култури*. Први Белићев чланак који је посвећен улози језика у позоришту објављен је 1933. године у часопису *Наш језик*. Основна улога позоришта свуда у свету, између осталог, треба да буде стварање говорног књижевног језика, те ко жели да чује прави изговор књижевног језика или неког страног језика треба да посети велика државна позоришта јер су „позоришта храмови уметности, а глумци слуге, службеници, свештеници његови“ (Белић 1933: 66). Белић је, пишући ове редове, имао намеру да истакне значај позоришта, опере и живе речи, чија је улога да шири „несумњиво најлепши, најодабранији, најугледнији говорни књижевни језик“, те да на тај начин утиче на школу и друштво (Белић 1933: 67). Позориште има задатак да створи тип говорног књижевног језика којим морају владати сви глумци са лакоћом и виртуозношћу и мора се постарати да пронађе средства како да се дође до његовог дефинитивног стварања.

Оцењујући говор београдских позоришта, он закључује да језичка и уметничка говорна култура код нас нису на високом ступњу – њој се не даје довољан значај ни у школи, ни у позоришту, ни у јавном животу.

3.2. У другом чланку о позоришту Белић истиче потребу утврђивања једног типа књижевног говорног позоришног језика за цео наш народ. Владање гласом и језиком мора бити основица у уметничкој вештини глумаца, а позориште треба да буде расадник говорног књижевног језика, који је од великог значаја за културу једног народа. Први задатак за висок говорни израз у позоришту је „изразит начин говорења, тј. правилан самогласнички и сугласнички систем и правилан акценат у исправно изговореној ритмичкој реченици или реченичном склопу“. Говорећи о акценатским приликама у Београду, Белић истиче да акценатски систем образованих Београђана представља у главним цртама Вукову акценатску систему или сремачку систему, којој је слична акцентуација северозападне Србије (Ваљева, Тамнаве, Поцерине, Мачве, Јадра). Акценте те системе треба типично изговарати, а нарочито кратки силазни и кратки узлазни, јер се дуга два акцента обично добро изговарају (Белић 1938: 132).

3.2.1. Белић запажа да до сцене често допиру и остаци других акценатских система. У општим цртама, од Косова, преко Жупе, Левча, Темнића и Ресаве, заузимајући и целу североисточну Србију, пружа се акценатски систем косовско-ресавског говора, који има велики број досељеника у Београду. Осим ресавске акценатске системе, постоји и тимочка (торлачка или шопска), која такође допире до Београда. Она је архаична, иде даље од ресавске, а основна одлика јој је скраћивање

свих дугих акцената и дужина (оваквим акценатским системом је некада говорио део Палилуле).

Најзад, Београд улази у Шумадију, а шумадијски акценат такође има својих специфичности, а једна од изразитијих је кановачки изговор. Белић на сцени београдских позоришта запажа дужење кратких узлазних акцената у тој мери да одају утисак кановачког изговора.

3.2.2. Због свега наведеног он истиче да „Вуков језик мора бити концентрациона тачка која води ка јединству“. Глумачка уметност је једна од најсложенијих, она стално износи пред нас нове творевине писаца, али у осветљавању оних који их пред нама оживљавају. „Права жива реч са сцене оживљава књижевни језик једног народа и све га више оспособљава да постане правом живом духовном везом међу свим његовим представницима“ (Белић 1938: 137).

3.3. У раду Српски језик и књижевност у средњој школи Белић наглашава: 1. важност наставе матерњег језика у свим школама и 2. неопходност изучавања српског језика и књижевности за наставнике свих струка. „Већ пре много година код народа код којих је култура на високом ступњу, па према томе и култура језика и књижевности, истицано је да и код њих стално народни језик и књижевност треба у средњој школи да заузму изузетно место“ (Белић 1950: 2). Ову своју тврдњу Белић поткрепљује цитатом из енглеских извора у којима се инсистира на детаљном изучавању енглеског књижевног језика у средњим школама, као и на томе да књижевни енглески језик буде основица наставе за све енглеске народе. Надаље он набраја на који начин се утемељује усавршавање књижевног језика од најранијих нивоа наставе као задатак свих школа, и то: 1. систематским увежбавањем правилног изговора свих гласова да би се осигурала јасна артикулација гласова; 2. увежбавање употребе књижевног језика у циљу јасности и правилности при говору и писању; 3. вежбање гласног изражајног читања. Такође, он истиче да је овакав норматив присутан и код других културних народа. Белић закључује: „Настава матерњег језика, његова књижевног израза, владање књижевним језиком и разумевање његових оссбина мора бити основица сваке истинске народне просвете. Тако се обично говори свугде у свету, па и код нас; али када се види примена тог умесног принципа, тада је јасно да су те речи само далек и недостижан циљ, а не стварност. Према томе, потребно је ту основну мисао разрадити тако да би њено потпуно остварење нашло места у средњошколској настави“ (Белић 1950: 3). После толико много времена, питање владања књижевнојезичком нормом и неговања језичке кул-

туре и даље је актуелно у нашем друштву, пре свега зато што је настава књижевности преузела примат над наставом језика у средњој школи, па се недостатак језичког усавршавања рефлектује и на академске нивое образовања.[1] У даљем тексту Белић детаљно објашњава два нивоа проучавања и неговања српскохрватског језика:

1. ступањ: изучавање и увежбавање правилне артикулације и акцентуације;

2. ступањ: изучавање „стварних особина књижевног језика“: граматике, речника књижевног језика, његових изражајних могућности, синтаксе и стилистике, те нормативне граматике; језик се мора сагледати као део стварности, средство културе, као израз нашег мишљења.

„На тај начин, то познавање језика постало би део ђачке културе која би остала за цео живот. Са тим би се налазила у вези и ђачка писменост и усмена говорна култура“ (Белић 1950: 4). Белић је, дакле, под утицајем ондашњих развијених култура, био свестан значаја стицања и неговања језичке културе, која се најтемељније може изучити управо у школи. Критички је настројен према актуелном културном тренутку, истичући да се ова питања не вреднују у друштву колико би требало и да немају оно место и значај које им припада. Он каже: „Зато добра дикција, и код говорника, и наставника, и уметника није код нас онолико ствар која се по себи разуме како би требало. Међутим један од услова да добра реч освоји срца и слушалаца и читалаца јесте да буде уметнички не само написана него и изречена“ (Белић 1950: 4). Надаље, Белић детаљно објашњава шта све подразумева изучавање језика и стицање говорне културе у настави. Између осталог, истиче да је дотадашњи приступ језику формалистички и да би га требало променити. Још једном је велики Александар Белић отворио важан сегмент сагледавања језика који, чини се, до дана данашњег није превазиђен, но се настава језика сматра сувопарном и досадном.

3.4. О уједначавању у књижевном језику – наслов је чланка у коме се Белић бави питањима језичке стандардизације. Он истиче да се књижевни језик не мења често и да је стабилност норме једна од његових најважнијих особина. Извесних ревизија и промена мора бити, али тек када се накупи довољно грађе која би ишла у прилог променама. „Наш језик, исто као и сваки други књижевни језик, који је снажно средство наше културе и наш најближи пратилац у свима догађајима и

[1] Међу савременим лингвистима који се залажу за изучавање српског стандардног језика у средњим школама и на факултетима налази се и проф. Срето Танасић.

нашег живота и живота наших народа заслужује да га са свих страна брижљиво негујемо, чувамо његово богатство и његове лепоте, да бисмо га, у што већој потпуности, предали новим поколењима која ће даље развијати и једно и друго“ (Белић 1953: 8). Овакви Белићеви ставови су модерни и актуелни и данас.

3.5. Белић се бавио и разним питањима говорне културе, као што су: основе стандардизације језика, саоднос народног и књижевног језика, али је значајну пажњу поклањао и питањима језичке стилистике (теоретске и практичне мисли о њој) као важне компоненте језичке културе.

4. *Закључак.* Акценатска питања као што су ретенција циркумфлекса ван иницијалног слога у посуђеницама и туђицама, статус постакценатских дужина у српском језику и акценатски дублети, којима се бавио Белић у часопису *Наш језик*, и даље остају отворена, без јединствених погледа на ову проблематику. Међутим, уклањање постојеће законитости (везаност силазних акцената за први слог) довело би до нарушавања основних принципа новоштокавске политоније, чиме би се урушио систем који почива на континуитету акценатских модела.

Несумњиво је, на основу ретроспективе Белићевих радова, да је његова мисао, за оно време изузетно студиозна и авангардна у погледу свеколиког језичког развитка, па и у ставовима о акцентуацији и језичкој култури, још увек актуелна и инспиративна за лингвисте новога доба.

Часопис *Наш језик*, који је покренуо Александар Белић, и данашњих дана оправдава своје циљеве и задатке, захваљујући својим уредницима, а међу њима и Срети Танасићу, у чију част се посвећују ови радови и овај број часописа.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1913: Александар Белић, Промена акцената у прасловенском језику, *Јужнословенски филолог* I/1–2, Београд, 38–66.

Белић 1914: Александар Белић, *Акценатске студије*, Посебно издање, књ. 42, Београд: СКАН.

Белић1933: Александар Белић, Позоришни језик, *Наш језик* II/3, Београд, 65–67.

Белић 1934: Александар Белић, Дикција, *Наш језик* II/5, Београд, 191–163.

Белић 1938: Александар Белић, Позоришни језик, *Наш језик* VI/5–6, Београд, 129–137.

Белић 1940: Александар Белић, Београд и књижевни језик, *Наш језик* VII/2, Београд, 193–196.

Белић 1950: Александар Белић, Српски језик и књижевност у средњој школи, *Наш језик* II/1–2, Београд, 1–9.

Белић 1951: Александар Белић, Из новије акцентуације (I), *Наш језик* II/7–10, Београд, 227–337.

Белић 1952: Александар Белић, Из новије акцентуације (II), *Наш језик* II/5–6, Београд, 149–153.

Белић 1953: Александар Белић, О уједначавању у књижевном језику, *Наш језик* IV/1–2, Београд, 1–8.

Јокановић-Михајлов 2012: Јелица Јокановић-Михајлов, *Прозодија и говорна култ̄ура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Пецо 1971: Асим Пецо, *Основи акцент̄ологије срп̄скохрват̄ског језика*, Београд: Научна књига.

Пешикан 1976: Митар Пешикан, О утицају радија, телевизије и других новинарских служби на језичку културу, *Наш језик* XXII/1–2, Београд, 69–76.

Стевановић 1963: Михаило Стевановић, За чување акценатског система књижевног језика, *Наш језик* XIII/1–2, Београд, 1–10.

Стевановић 1988: Михаило Стевановић, *Од Вука до Белића и даље*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Aleksandra R. Lončar Raičević
Marina S. Janjić

BELIC'S VIEWS ON ACCENTS AND CULTURE OF SPEECH IN THE PERIODICAL *NAŠ JEZIK* FROM TODAY'S PERSPECTIVE

S u m m a r y

This paper analyzes articles of A. Belić on accents and speech culture, which were published in the magazine *Naš jezik* (Our Language). The aim of this retrospective analysis is to compare them with the current status of Belić's principles. The tasks of the paper are reviewing the basic linguistic principles relating to accentuation of speech and culture through the prism of contemporary linguistic views in these areas.

Keywords: accent, diction, speech culture, theater language, Belić, *Naš jezik*.

УДК 811.163.41'342.4
811.163.41'354

Оригинални научни рад
Примљено 28. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

САЊА М. КУЉАНИН*
(Универзитет у Источном Сарајеву,
Филозофски факултет,
Катедра за србистику)

О НЕКИМ СПОРНИМ РЕФЛЕКСИМА *ЈАТА*

У раду смо у најкраћем указали на нарушавање норме српског језика ијекавског изговора у вези са замјеном некадашњег *јаѣа* или екавског *е*. На основу краћег теста, издвојили смо најфреквентније грешке, а то су: дуго *јаѣ* умјесто двосложним *ије* замијењено је једносложним *је*; кратко *е* испред којег је сугласник *р*, а испред њега још неки сугласник, гдје по правилу остаје *е*, често се замјењује рефлексима *је* и *ије*. Нарушавају се и остала правила ијекавизације, али ипак у нешто мањој мјери. Уочено је да ијекавска норма није у потпуности усвојена у основном и средњошколском образовању. Неопходно је у образовном процесу ортоепији и ортографији посветити више пажње, као уосталом и другим језичким нормама, јер је функционална писменост на ниском нивоу.

Кључне ријечи: стари глас *јаѣ*, екавско *е*, ијекавски рефлекс *ије*, *је*, нарушавање ијекавске норме.

У овоме раду желимо указати на стање у српском језику ијекавског изговора у Републици Српској и на нарушавање правописне норме у вези са замјеном старог вокала *јаѣ* (ѣ, ě), јер проблеми у вези с тим у ортоепији и ортографији стандардног језика спадају међу најчешће. Нећемо се бавити историјским развојем ни дефинисањем изговорне вриједности старог гласа *јаѣ*, јер за то и за обимније истраживање и навођење већег броја примјера у вези са наведеном темом требало би много више простора. Због тога ћемо најчешће примјере нарушавања ијекавске норме издвојити на основу дугогодишњег рада са студен-

* sanja.kuljanin@ffuis.edu.ba

тима српског језика, новинарства, педагогије, њемачког језика, као и лекторисања разноврсних текстова.

Познато је да је стари вокал *јат* из народног језика нестао у 14. вијеку, као једна од апсолутних гласовних промјена, и да је замијењен другим гласовима (*и*, *е*, *је*, *ије*), те у складу с тим у штокавским дијалектима имамо екавску, ијекавску и икавску замјену. „Српски књижевни (стандардни) језик има два равноправна изговора: екавски и ијекавски“ (Правопис 2010: 22). Стандардни језик екавског изговора карактерише дуги и кратки вокал *е* као досљедна, типична замјена некадашњег гласа *јат* (само у неколико случајева умјесто очекиваног *е* налази се вокал *и*, нпр. новији, старији, тресијах, плетијах, нисам, ниси). Међутим, у ијекавском стандардном изговору немамо такву досљедност у замјени *јата*, будући да је тај стари вокал дао различите рефлексе, а то су већ поменута четири: *ије*, *је*, *и*, *е*. Због тога само у ијекавским говорима и постоје ортоепске и ортографске недоумице и неуједначености у писању ијекавизама. Говорници српског језика ијекавског изговора норму у вези са ијекавизацијом, и у говору и у писању, најчешће нарушавају при замјени некадашњег дугог *јата* једносложним *је* умјесто двосложног *ије* (нпр. лексеме прим*ије*тити, захт*ије*вати, потц*ије*нити, пром*ије*нити, употр*ије*бити, дон*ије*ти и др. најчешће се пишу с рефлексом *је*). Међутим, има чак и обрнутих примјера када се умјесто рефлекса *је* пише *ије*: нпр. именица *дјеца*, која се сасвим регуларно тако и изговара, понекад се у тестовима са примјерима које треба ијекавизирати може наћи и у облику д*и*јеца, а то је случај и са неким другим примјерима с кратким екавским *е*, али су они, срећом, ипак ријетки; с именицом *рјечник* утолико је друкчије што је у тестовима уочено да се она пише с двосложним *ије* и да већина студената, али и осталих говорника, за разлику од претходног примјера, скоро увијек гријеши и у изговору и у писању те лексеме. Оваква огрешења о норму показују да прописана основна правила о замјени дугог и кратког *јата* нису потпуно усвојена и да говорници не осјећају довољно двосложност замјене *јата*, а да би у ријечима с дугим *јатом* јасније осјетили дужину, може им помоћи изговарање тих ријечи у екавском облику: „Кад ради проверавања изговоримо слог с јатом кратко, при изговору таквих речи осећамо несклад, па ћемо тако разабрати да је слог с јатом заправо дуг. Стога, дакле, због практичних разлога говоримо да према дугом екавском *е* […] пишемо и изговарамо у ијекавском говору *ије*“ (Правопис 1960: 24). Према кратком *јату* у ијекавском је изговору рефлекс *је*. „И овде ћемо кадшто јасније осетити краткоћу слога ако реч изговоримо екавски […], па ћемо дакле према

кратком екавском *е* […] писати и изговарати у ијекавском *је*“ (Правопис 1960: 25).

Ијекавци такође често не поштују ни правило о изузецима од основног правила ијекавског књижевног изговора да екавском дугом *е* одговара ијекавско *је̄* „у итеративима (углавном изведеним од *м(ј)есто*, *м(ј)ера*, *с(ј)ести*“ (Правопис 2010: 23), као нпр. *намјештати*, *засједати*, *премјерати*. Ту говорници већином осјећају дужину, али пошто ни ово правило није у потпуности усвојено, дешава се да често пишу двосложно *ије*, а не прописано *је̄*, поготово када је ријеч о глаголу *засједати*, који се обично пише у погрешном облику зас*и*једати, како је често записано на кајрону или у кролу неких телевизијских програма.

Веома је фреквентно нарушавање ортоепске и ортографске ијекавске норме у примјерима гдје се умјесто *је* и *ије* изговарају и пишу екавски облици, дакле остаје *е*, а најчешће је то случај са сљедећим лексемама: *овдје*, *доље*, *недјеља*, *понедјељак*, *сљедећи*, *посљедњи*, *обје*, *двије*, *послије*, тако да их у Републици Српској, али ништа мање ни у цијелој БиХ, веома често изговарају и пишу као екавске облике: *овде*, *доле*, *недеља*, *понедељак*, *следећи*, *последњи*, *обе*, *две*, *после*.

У ијекавском изговору важи правописно правило да умјесто екавског кратког *е* испред *о* насталог од *л* на крају слога односно ријечи имамо рефлекс *и*. У вези с тим такође су честа огрешења о норму. Наиме, веома често у разговорном стилу, у ијекавизирању у питањима из тестова, па и у титловима у серијама и филмовима неких телевизијских програма у примјерима као што су *хтио*, *волио*, *желио*, *видио*, *живио*, *предио*, *допринио* могу се уочити погрешни облици попут *хтјео*, *предјео*, *доприњео*, а нешто рјеђе и *вољео*, *видјео*, *желјео* („Колико сам те се *ужељео*“ – титл из једне телевизијске серије). Проблем је очито у томе што ово правило такође није у потпуности усвојено иако, сматрамо, да не би требало да буде проблема с тим будући да нема потешкоћа око дужине екавског *е*, нити је правило компликовано да се не може научити и запамтити. При томе ученике или студенте треба упутити на *л* које је (на крају слога или ријечи) прешло у *о*, а које могу препознати у женском или средњем роду глаголског придјева радног (*хтјела*, *хтјело*, *вољела* итд.) или у падежима именице (*предио*, *предјела* итд.). У вези са замјеном екавског кратког *е* вокалом *и* испред *ј* (*гријати*, *сијати*, *умију*, *разумију*) ријетко се гријеши. Изузетак је само лексема *вијати*, *вију*, која је у том, ијекавском облику већини непозната, јер употребљавају екавске облике *вејати*, *веју*.

Највише недосљедности у замјени некадашњег *јата* или екавског *е* примјећује се у вези са сљедећим правилом: „У кратким слоговима

иза групе сугласника чији је задњи члан *р* неутрализована је разлика између ек. и ијек. изговора (замена јата је *е*): *брегови*, *бреговит*, *времена*, *вредноћа*, *вреднији*, *грешка*, *грешан*, *грешник* […]“ (Правопис 2010: 24). И ово је једно од правила о изузецима од основног правила ијекавизирања, које не би требало да ствара недоумице будући да се краткоћа слога лако осјећа, а није тешко запамтити да се испред тог кратког екавског *е* налази *р*, а испред њега још неки сугласник. Међутим, у овом случају норма се веома често нарушава, па умјесто *е* имамо *је*, а некада чак и двосложно *ије*. Правило, дакле, није потпуно усвојено, што потврђује чињеница да се врло ријетко гријеши при ијекавизирању неких лексема (нпр. брегови, времена, стрелица), али неке друге лексеме, које спадају под исто правило, неупоредиво чешће се пишу погрешно (*спрјечавати*, *врједнији*, чак и *вриједнији*, *повриједњивати* и др.). На сва ова правила о замјени *јата* или екавског *е* треба стално указивати и у основној и у средњој школи, обнављати их и утврђивати.

На основу искуства стеченог у дугогодишњем раду са студентима примијетили смо да они имају слабо предзнање из правописа и граматике, уопште из језика, тако да студенти нпр. новинарства, педагогије, њемачког и српског језика у првом семестру свог студија на тестовима из Српског језика 1 не постижу добре резултате, што показује да основна знања из језика нису утврђена у основној и средњој школи. Таква је ситуација и са замјеном *јата*, коју смо провјерили једним краћим тестом из предмета Српски језик 1, а радили су га управо већ поменути студенти прве године (који још нису полагали испит из тог предмета). У тесту је требало ијекавизирати сљедеће лексеме: *захтев*, *захтевати*, *потценити*, *хтео*, *смејати се*, *предео*, *стрела*, *стрелица*, *брегови*, *спречавати*, *вреднији*, *заседати*, *премештати*, *смерница*, *наслеђе*, *приметити*, *безгрешан*, *допринео*, *дете*, *детета*, *време*, *времена*, *употребити*, *употреба*, *корен*, *коренит*, *заменити*, *замењивати*, *дремати*, *дремуцкати*. Резултати су потврдили претходно наведене примјере нарушавања ијекавске норме. Наиме, од четрдесет студената, колико их је радило тест, највише их је погријешило у вези са замјеном дугог *јата* или екавског дугог *е*, тј. умјесто рефлекса *ије* употријебили су једносложно *је*: двадесет шесторо је погрешно ијекавизирало глагол *примијетити*, деветнаесторо *захтијевати*, дванаесторо *потцијенити*, такође дванаесторо погрешно је ијекавизирало именицу *корјен*, једанаесторо глагол *замијенити*, седморо *употријебити* и по шесторо *дријемати*, *стријела*, *дијете*. Именица *насљеђе*, како гласи ијекавски облик према *Правопису српскога језика* (2010: 28), погрешно је ијекавизирана двадесет два пута. Од осталих примјера са једносложним *је* дванаест пута погрешно

је написана именица *смјерница*, исто толико и *корјенит*, четири пута глагол *замјењивати*, три пута облик *дјетета*. Итеративи *засједати* и *премјештати* такође су у већем броју погрешно ијекавизирани, први деветнаест, а други четрнаест пута. Када је ријеч о примјерима с рефлексом *и* од екавског *е* које се нашло испред *о* насталог од *л* на крају ријечи, није се много гријешило, па тако у писању облика *хтио* није било погрешних одговора, али је *допринио* погрешно ијекавизирало дванаесторо, а *предио* шесторо студената. Нарушавање норме веома је фреквентно, као што смо раније већ рекли, у ријечима које у ијекавском облику имају рефлекс *е*. Занимљиво је да у лексемама *употреба* и *времена* није било грешака, али је истовремено облик *вреднији* двадесет пута погрешно написан, *спречавати* седамнаест, *брегови* девет, *дремуцкати* седам, *безгрешан* шест и *стрелица* четири пута. Грешке у вези са рефлексом *е* свакодневно можемо запазити такође у титловима, као нпр.: „Нас *поврјеђују* људи…“; „*Вриједновала* сам такву особу…“; „Само *повриједђујеш* људе…“, па се питамо шта раде лектори и да ли их телевизијске куће данас уопште имају.

Очито је да језички проблеми у вези са замјеном *јата*, као уосталом и са другим стварима у језику, нису безначајни. А овај проблем чак може бити и добар разлог за језичке расправе, често и са политичком и идеолошком позадином. За то је веома погодна ситуација у БиХ, гдје се стварају варијантски стандарднојезички изрази српскога језика, хрватски и бошњачки, којима се по сваку цијену настоји дистанцирати од заједничког стандарда. За такву сврху у хрватским и бошњачким граматикама употријебљено је и једно од правила замјене *јата*. То је већ помињано правило о кратком *е* иза групе сугласника чији је задњи члан *р* када се неутрализује разлика између ек. и ијек. изговора (замјена *јата* је *е*), као у примјерима: *брегови*, *времена*, *вреднији*, *трезнији*, *грешка* и др. И у *Hrvatskom pravopisu* (Бабић и др. 2004) имамо исто правило да се иза, како кажу, покривенога *р* пише *е* (а не *је*), такође *брегови*, *времена*, *стрелица* и др., али неколико редова даље стоји да се иза покривенога *р* може писати и *е* и *је*: „а) у облицима једносложних именица мушког рода које немају дугоузлазни нагласак у генитиву једнине“, и опет исти примјери: „*брегови-брјегови*, *црепови-црјепови*“ и сл. и под „б) у твореницама од ријечи *гријех*, *спријечити*, *унаприједити*“, уз примјере: *грјешан*, *спрјечавати*, *унапрјеђивати* и др. У недосљедностима и лутању у хрватском правопису нуде се двострукости како би се могло бирати између *погрешка* и *погрјешка*, *стрелица* и *стрјелица* (1994. године), а онда се укидају дублети (2000. године) и пише се само *стрјелица*, *брјеговит*, *брјежуљак* итд., итд. Међутим, можемо навести и овај цитат: „Ствари не стоје бит-

но друкчије ни с тзв. јатом иза покривенога р. Наиме, писање брегови, грешка, времена, вреднији и сл. није резултат ничијег хира нити наметања, него својеврсног ’разједначења’ скупова сугласник + р + је који су, како се то лаички каже, тешки за изговор“ (Селак 2007: 136). У *Gramatici bosanskoga jezika* у вези са истом замјеном *јаѿа* каже се сљедеће: „Постоје у босанскоме језику и двојни облици, са *је* и са *е*; од именице гријех: грјехота / грехота, грјешка / грешка […]. У дјелима бошњачких и босанскохерцеговачких писаца има појава досљеднијега писања *је* (од *јаѿа*) иза групе сугласник + р и у многим другим облицима, нпр.: брјегови, брјеговит, брјежуљак, црјепови, дозрјети, дрјемљив, крјешталица, окрјепљивати, поврједа, спрјечавати […] и сл. Стога се овакви облици у босанскоме језику не могу сматрати неправилним (мада они још нису на прецизнији начин нормирани)“ (Јахић–Халиловић–Палић 2000: 166). Јасно је да се оваквим правописним „правилима“, која су вјештачка и на силу, само жели удаљити од свега што подсјећа на екавски изговор, тј. једини циљ таквих нормативних рјешења јесте жеља за језичком диференцијацијом и дистанцирањем. Такве збрке, двострукости и недосљедности, бар у толикој мјери, нема у српској нормативној литератури, али и поред тога српски ијекавци тешко усвајају правила о замјени *јаѿа*, а хрватски и бошњачки можда и теже с обзиром на њихова замршена јатовска правила. Српским говорницима утолико је лакше што правописна норма није доживјела веће промјене у односу на *Правоѿис срѿскохрваѿског језика* из 1960. године. Наиме, *Правоѿис срѿскога језика* „ту норму само осавремењује, дорађује и у потребној мери прилагођава и поправља, држећи се начела постојаности и континуитета српске књижевнојезичке културе и норме“ (Правопис 2010: 9).

Очигледно је да се на бх. језичком простору и није лако снаћи у вези са замјеном некадашњег *јаѿа*. Несналажење и недоумице српских ијекаваца углавном су посљедица непрепознавања дужине и краткоће слога с некадашњим *јаѿом* или екавским *е*, али и непосвећивања пажње правилима и изузецима од основних правила замјене *јаѿа* или њихово дјелимично усвајање. Српски ијекавци свакодневно се сусрећу с ненормираним језичким облицима, у штампи, на радију, телевизији, интернету, чак и у уџбеницима, у литератури, а ни у школи се изучавању и његовању српског језика не посвећује довољно простора и пажње. Осим тога, наставни програми за српски језик су преопширни и презахтјевни, а ученици на крају немају ни основно знање, које сваки образован човјек мора да има. Немарност и игнорантски однос према норми превазићи ћемо само изучавањем и његовањем српског језика.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић и др. [7]2004: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.

Јахић–Халиловић–Палић 2000: Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe.

Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика* (са правописним речником), Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска.

Правопис 2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.

Селак 2007: Ante Selak, Problemi hrvatske središnje jekavštine u normiranju hrvatskoga jezika u 20. stoljeću, *Fluminensia* 19, Rijeka, 115–140.

Саня М. Кулянин

К ВОПРОСУ О НЕКОТОРЫХ СПОРНЫХ РЕФЛЕКСАХ *ЯТЯ*

Р е з ю м е

В работе указываем самым коротким путем на нарушение нормы сербского языка иекавского произношения в связи с заменой прежнего *ятя* или экавского *е*. На основании короткого текста, выделены самые частотные ошибки, а именно: долгое *ять* вместо двусложным *ије* заменяется односложным *је*; краткое *е*, предшествующее согласному *р*, перед которым стоит еще какой-н. согласный, где, по правилу, остает *е*, часто заменяется рефлексами *је* и *ије*. Нарушаются и остальные правила иекавизации, но в меньшей степени. Отсутствие правильного употребления и недоумения сербских иекавцев, в основном, являются последствием того, что они не различают долготы и краткости слога с прежним *ять* или экавским *е*, но и того что они не обращают внимания на правила и исключения от основных правил замены *ять* или того, что они их частично усваивают. Необходимо в образовательном процессе посвятить больше внимания орфоэпии и орфографии, а также другим языковым нормам так как функциональная грамотность находится на низком уровне.

Ключевые слова: старый звук *ять*, экавско *е*, иекавские рефлексы *ије*, *је*, нарушение иекавской нормы.

УДК 811.163.41'373.44

Оригинални научни рад
Примљено 7. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ПРЕДРАГ Ј. ПИПЕР*
(Српска академија наука и уметности, Београд)**

О АРХАИЗМИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ, ПОСЕБНО ГРАМАТИЧКИМ

Рад има за предмет граматичке, лексичке и друге језичке јединице које се употребљавају и доживљавају тако да мање или више асоцирају на језичку прошлост, на чему се заснива њихов стилогени потенцијал. Разматрају се разлике између архаизама, анахронизама, архаичних иновација и историзама, као и припадност граматичких архаизама различитим врстама речи и различитим граматичким категоријама.

Кључне речи: архаизми, анахронизми, историзми, поетизми, реликтни облици, језички нивои, врсте речи, граматика, стилистика.

1. Сталне промене у животу језика испољавају се, поред осталог, у томе што се неке језичке јединице током времена све ређе употребљавају, често добијајући посебну стилску вредност, или излазе из употребе зато што у ванјезичкој стварности више не постоје њихови денотати, нпр. када престану да постоје неке установе, престаје потреба за њиховим називима у савременом језику.

Особинама појединих врста архаизама у српском језику, као и питањима њиховог лексиколошког описа и лексикографске обраде, посвећено је више радова, али за сада нема целовите монографске обраде архаизама у српском језику, а готово да нема ни доприноса проучавању граматичких архаизама, осим малобројних успутних напомена.

* predrag.piper@ya.ru

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Циљ овога чланка је да се исцрпније него до сада укаже на опште одлике архаизма, као и на проблем недовољне испитаности граматичких архаизама у савременом српском књижевном језику.

2. Застареле речи и облици чине разнородну класу језичких јединица, а њихова типологија мора се заснивати на више критеријума. Могу се разликовати речи и облици који су застарели у савременом језику, и они који то нису, али таква подела, иако тачна, сасвим је површна, као што би таква била и подела према степену њихове разумљивости за говорне представнике српског језика.

Застареле речи и облици би се такође могли поделити на оне који су аутохтони (нпр. *закон* ’вера’, *књига* ’писмо’, *беседа* ’реч’) и на оне који представљају позајмљенице (нпр. *ћумрукана* ’царинарница’, *одаја* ’просторија’, *фиранга* ’завеса’) с даљим могућим ужим диференцирањем застарелих позајмљеница по пореклу.

Донекле би сложенија била подела застарелих речи и облика на застареле и обликом и садржајем, нпр. *вилајет*, *нахија*, *срез*, и на делимично застареле, било само обликом, нпр. *читатељ* према *читалац*, било само једним од значења, уп. *бешика* ’непаран унутрашњи орган…’ према архаичном *бешика* ’колевка’.

Међутим, као што је познато, нису све застареле речи и облици архаизми. У сваком језику постоји релативно широк круг језичких јединица које се ретко употребљавају и које припадају претежно пасивном језичком фонду. Оне обухватају и застареле јединице и оне које нису застареле иако су ретко у употреби, нпр. *крпље*, *ронац*, *рунолист* и сл. Застареле јединице, најчешће лексеме, обично имају посебну стилску вредност, јер су карактеристичне за ближу или даљу језичку прошлост. Ако је застарелост таквих јединица последица чињенице да класа њихових денотата више не постоји, сматрају се историзмима (*логотет*, *самоуправљање*, *шестоперац*), а ако то није узрок њихове застарелости, разликују се по томе да ли имају синониме без стилске обојености по застарелости (што су архаизми, уп. *чивија* према *ексер*), или их немају (то нису архаизми као стилска категорија, него су то само застареле лексеме, нпр. *блокеј*, *мастионица*, *попара*) и они су често кандидати за историзме.

3. Термин *архаизам* (од латинизованог старогрчког ἀρχαῖος „стари, древни“) најчешће се примењује на лексичке архаизме (нпр. *ат*), мада архаизми могу бити и фонетски (нпр. старомосковски изговор неких гласова у савременом руском књижевном језику),[1] творбени (нпр.

[1] В. неколико примера фонетских и правописних архаизама из романа Радована Бели Марковића *Лајковачка друга: Жао ми је што нас, Пајића, нема толико пак о*

американски према савременом *амерички*), граматички (нпр. реченице с везником *илӣти* према савременом *или*), графијски (нпр. употреба црквенословенских слова у тексту на савременом српском језику), правописни (нпр. делимична или потпуна примена неког старијег правописног принципа мимо актуелне правописне норме, нпр. *србски* или *убски*), а могу бити и семантички када се архаизовању подвргава само једно значење или само један члан хомонимског пара (нпр. *част̄* у значењу ’део’, уп. *на равне част̄и*), фразеолошки (нпр. *слат̄и /некога/ од Понт̄ија до Пилат̄а*), терминолошки (нпр. *п̄рирок*) итд.

Таква подела, обично у некој сажетијој варијанти, представља најчешћи угао гледања на архаизме (в. Шански 1960; Шмељов 1960). У основи, то је класификација архаизама по језичким нивоима и међунивоима којима архаизми припадају[2] мада она обухвата и архаизме који су издвојени по неком другом критеријуму, нпр. правопис није језички ниво, а семантички архаизми могу бити не само лексичко-семантички него и морфолошко-семантички или синтаксичко-семантички.

Са становишта лексичко-семантичке класификације речи по врстама могли би се разликовати именички архаизми (нпр. *аеро-п̄лан*), заменички (нпр. облик *свију*), придевски (нпр. *васцели*), прилошки (нпр. *вазда*), глаголски (нпр. *благодарит̄и*) итд., а са становишта граматичких категорија могли би се разликовати архаизми у оквиру категорије падежа (нпр. *о Пет̄рову дне*), рода (нпр. *редак звер*), броја (нпр. *чет̄ворма*) итд.

Пошто ни узроци због којих неке речи добијају статус застарелих нису исти, не само што се историзми одвајају од архаизама него се и унутар архаизама могу издвајати они који су, будући позајмљенице, из пуристичких разлога потиснути синонимима који нису позајмљенице (уп. *ђозлуци* према *наочаре*), или који су услед језичке помодности потиснути неким (новим) позајмљеницама (уп. *гот̄овина* према *кеш*).

Квалификација и доживљавање неке језичке јединице као архаичне може имати и субјективну димензију као одлика идиолекта, а не социолекта. Оно што неком представнику старије генерације не звучи (изразито) архаично, представницима њима савремене млађе и најмлађе генерације може изгледати (врло) архаично, а може им бити и непознато.

сваком дерву да висимо, ондак нек иде п̄руга куд је п̄ошла, а којино се возе – нека виде шт̄а се у Србији ради; *Свет̄ се дели на оне који све т̄ајне знаду и на гулију која не зна ни п̄ут̄е ни вет̄рове, већ онако т̄аба, у п̄раздном мест̄у, с крвавом п̄еном око уст̄ију*; *Није ме брига за селску авлију, али: п̄рво глава, ондак Јанићевка*.

[2] Поједини од тако издвојених архаизама у српском језику добили су лингвистички опис, в. Ђорђић 1971; Радовић-Тешић 1982; Јоцић 2007; 2010; Раичевић 2011; Ђукић 2017.

4. Опште одлике архаизама, као сложеног језичког подсистема, јесу њихова релативно ниска учесталост употребе, стилска маркираност архаизма и постојање њему изофункционалне јединице која је фреквентнија, а није стилски маркирана по обележју архаичности (нпр. *исцелити* /арх./ према *излечити*; *њи̑н* /арх./ према *њихов*; *ӣрса* /арх./ према *груди*; *целивати* /арх./ према *пољубити*), као и сфере употребе архаизама, пре свега, у књижевности, у духовној литератури, у наглашено свечаном изражавању, у шаљиво узвишном изражавању (персифлажа) или у пуристичкој функцији (када архаизам није страног порекла).

Иако може изгледати умесно терминолошки разликовати оне језичке јединице које су потпуно прешле у историју језика (нпр. *кӣљаник*) и језичке јединице које се и даље користе у савременом језику, али ретко и с посебном стилском вредношћу (нпр. *дӣеша*, *дувар*, *чивија*), таква терминолошка дистинкција у српској лингвистичкој терминологији није уобичајена, а против ње би говорила и чињеница да и оне језичке јединице које изгледају као неповратно застареле могу, макар и ретко, „оживети“, нпр. у језику неког романа, као анахронизми (Брајт 1992), уп. *У земљи Србији сваког варошанина, ма он био у старом* АНЦУГУ, *за геометера сматрају* (Бели Марковић, ЛП).

За разлику од анахронизама, архаизми који су устаљени или чести у поезији укључени су у категорију поетизама, нпр. *бајна*, *љуба*, *ӣрса* и сл.

Иако архаизовање језичких јединица изгледа као иреверзибилан процес, што најчешће и јесте, понекад се среће и деархаизовање архаизама, када нека језичка јединица изгуби обележје архаичности и постане фреквентнија него што је пре тога била, за шта се предлаже термин „архаична иновација“, нпр. предлог *зарад* (Јоцић 2007), уп. *Не износите нетачне информације* ЗАРАД *политичких циљева*. За разлику од анахронизама као лексема из језичке прошлости употребљених у савременом тексту са стилском функцијом сличној улози архаизама, архаичне иновације немају то својство и представљају само бивше архаизме.

Реликтни облици (нпр. *хоћу*, *могу* или облици дуала у функцији паукала, нпр. *четири брата* и сл.) такође повезују савремени језик с језичком прошлошћу, али не припадају граматичким архаизмима јер немају других обележја архаизама.

5. Архаизми се разликују и по степену архаизованости (в. Радовић-Тешић 1982: 257–258), што се испољава, пре свега, у степену учесталости употребе, и интензитету стилске маркираности. Једни архаизми су на самој граници преласка у домен језичке прошлости и потпуног изласка из употребе у савременом језику (нпр. *дӣеша*), а ар-

хаичност других може бити мање изражена (нпр. *пенкало*), тако да се степени архаизованости крећу од изразито архаизоване употребе неке јединице, до оне где је пре реч о релативно ређој употреби него о архаизованости. На пример, у именским изразима с предлогом *насупрот* именица је обично у дативу, уп. *Библиотека се налази* НАСУПРОТ *школи*, али у таквим случајевима уместо датива није погрешна ни употреба генитива (*насупрот школе*), што је у данашњем српском књижевном језику ређе, али се не би могло сматрати граматичким архаизмом.

Добар пример да релативно нижа учесталост употребе не мора бити праћена архаизованошћу нити је знак повлачења јединице или читаве категорије из језичког система представља и плусквамперфекат, уп. „Плусквамперфекат је претеритални глаголски облик који у савременом српском језику има стабилно место. Међутим, у стручној литератури и граматикама нису потпуно и довољно прецизно описани домени његове употребе. Зато се и данас изричу тврдње да је овај глаголски облик у процесу нестајања, што није тачно. Овакав погрешан закључак се изводи на основу његове мање фреквенције у односу на перфекат“ (Танасић 2005: 411).

Различите степене архаизованости граматичких облика показују и падежни облици основних бројева *два*, *три* и *четири*. Употреба косих падежних облика бројева *два*, *три* и поготову *четири*, нарочито у предлошким конструкцијама (нпр. *с* ТРИМА *студентима*, *с* ЧЕТИРИМА *студентима*) у савременом српском књижевном језику постаје граматички архаизам и има одлику наглашено исправног говора (граматичка хиперкоректност), који може звучати неуобичајено, нпр. *У више од* ДВАЈУ *случајева били су у праву*, *Добио је честитке од* ТРИЈУ *пријатеља*, *Примио је саучешће од* ЧЕТИРИЈУ *колега*. Поготову се ретко употребљавају облици за датив, инструментал и локатив броја *четири*, нпр. *Дошао је са* ЧЕТИРИМА *пријатељима*. У таквим случајевима препоручује се употреба облика за номинатив и одговарајућег предлога, нпр. *Кренуо је према те* ТРИ *особе*, *Дошао је са четири пријатеља*. Падежне облике броја *два* многи говорни представници српског језика доживљавају као застареле и избегавају их (иако их нормативна граматика препоручује) користећи уместо њих облик номинатива (уп. *у те две књиге* и *у тим двема књигама*), док коси падежни облици броја *три* имају јаче изражено обележје архаичности, а коси падежни облици броја *четири*, будући још архаичнији, врло ретко се употребљавају.

6. Степен архаизованости је један од основних извора стилогеног потенцијала архаизма. Језичке јединице с јачом архаизованошћу изразитије се издвајају на позадини контекста у којем нема језичких

јединица с тим стилским обележјем и с којима се архаизми налазе у стилском контрасту. Такав контраст је јачи у дијалогу на савременом језику (нпр. […] *с поносом могу да кажем како сам био међу првима који су се укрцали на Повленску барку, наш* МНИМИ КОРАБ *отиснут на пучину неспутане мисли, који и данас плови кроз магле и сунчевине, недоумивим Океаном Времена* […] Бели Марковић, ОП) него у наративном тексту на неку историјску тему, али може бити и одлика индивидуалног пишчевог стила и књижевног рукописа, укључујући и анахронизме као лексеме таквог степена застарелости да су на ивици разумевања или су сасвим неразумљиви за савремене читаоце који немају потребна знања из историје српског језика (нпр. *Уздам се да је доста то што сањам, ако је Творац, или ти неки* КОНШТРИКТОР *земаљски, хотио да ме* КАШТИГУЈЕ *прогонством у варош ту и такову* Бели Марковић, ЛП), док претерана употреба архаизама и анахронизама, када није уметнички оправдана, води извештачености, усиљености и стилском маниризму.

Анахронизми су изван употребе у живом језику док не буду понекад из стилских разлога ревитализовани, а њихово разумевање препушта се наслућивању на основу контекста, или тражи посебна филолошка тумачења (в. Ђорђић 1931), без чега могу бити погрешно интерпретирани (в. Пипер 1999).

Поред тога, архаизми могу имати двоструку или вишеструку стилску маркираност, нпр. *бувара* (арх., сленг), *прса* (арх., поет.), *писменица* (арх., терм.).

7. Граматички архаизми могу припадати различитим врстама речи и различитим граматичким категоријама, обухватајући или читаве категорије, што је ређе, или и њихове парадигме, или поједине облике.

Први случај најбоље илуструје употреба имперфекта будући да је у савременом српском књижевном језику употреба имперфекта у изразитом повлачењу пред облицима перфекта (уп. *Он стајаше испред врата* и *Он је стајао испред врата*). Уп. у вези с тим напомену Срете Танасића: „Имперфекат је временски глаголски облик који је у савременом српском језику увелико потиснут из употребе“ (Танасић 2005: 429).

Примери реченица с предикатом у облику имперфекта обично се срећу у делима са духовном или историјском тематиком, пре свега у преводима Светог писма, чији се језик у многим појединостима разликује од савременог српског књижевног језика, нпр. *И кад* ИЂАХУ *животиње,* ИЂАХУ *и точкови уз њих; и кад* СЕ *животиње* ПОДИЗАХУ *од земље,* ПОДИЗАХУ СЕ *и точкови* (Језек. 1: 10; ССР 2018). Иако ретко, имперфекат се ипак среће и у српској књижевности XX века, уп. *Иза де-*

снога врха Демир-Капије, на једном брдашцу, СЕЂАШЕ *на овнујској кожи стравичан аштаман* (Божовић, АСК), посебно у историјској прози, нпр. *А она* ВИКАШЕ *његово име, […] паде на њега и* ЉУБЉАШЕ *га* (Црњански, ИД); *А фратар* СТАЈАШЕ *танак и тврд као крст, са рукама дугим као још неупаљене воштанице* (Црњански, ИД); *У Никанора, бели анђео* СТАЈАШЕ *непокретно у златној прашини у отвору врата и дуго му говораше* (Ненадић, АСК); *Доротеј плану као булка, руменило му се разли по јагодицама, поглед му се упи у грбаво лице и напрегнут као струна* ИШЧЕКИВАШЕ *хоће ли још шта сазнати* (Ненадић, АСК); *Веома сам, наиме, несрећан што не* ИМАДИЈАХ *више „гешмека“ за свој „топрак“, за родни крај* (Бели Марковић, ЛП).

Други случај, када је у српском језику граматички архаизам само елеменат неке парадигме, а не цела категорија или парадигма, има разноврсније облике заступљене у различитим врстама речи и у различитим граматичким категоријама. Такви граматички архаизми срећу се у различитим врстама речи (в. даље).

8. Тако, на пример, иако је у *Српском рјечнику* Вука Караџића употребљен локатив *у Боци*, данас је тај облик и застарео и ненормативан, припадајући потпуно језичкој прошлости, а једино исправан облик у савременом српском језику јесте (*у*) *Боки*. Међу страним географским називима је сибиларизација прихваћена за неколико познатијих назива (*Африци*, *Америци*, *Аљасци*, *Корзици*), али чешће изостаје (*Меки*, *Казабланки*, *Мајорки*, *Небраски*, *Малаги*, *Волги*, *Омахи*, *Риги* итд.).

Неке двосложне и тросложне именице мушког рода с краткосилазним акцентом на првом слогу и с дугим крајњим слогом, а са значењем нечега што није живо, имале су у локативу једнине (али не и у дативу једнине) уместо силазног акцента на првом слогу узлазни акценат на крајњем слогу основе, што је данас акценатски и граматички архаизам, нпр. *по обли́ку*, *у ваздýху*, *у погле́ду*, *на сала́шу*, *у Врба́су*, *на Миша́ру*, *у том догађа́ју*, *на пороћа́ју* итд. У данашњем српском књижевном језику у локативу једнине таквих именица преовладава акценат осталих падежа, осим у ретким устаљеним изразима, нпр. *у обли́ку*, *у погле́ду*, *у том погле́ду* (исправно је, чак обичније, и: *у /том/ по̏глēду*) или *Виси у ваздýху* (исправно је и: *Виси у ва̏здȳху*).

Именица *срце* има у генитиву множине, поред облика *срца̂*, и, такође исправан, старији, данас песнички и архаичан облик *срдаца*.

Посесивни генитив с предлогом *у* данас представља граматички архаизам у српском књижевном језику, односно представља књишки облик, или одлику личног стила, или облик који је у ограниченој регионалној употреби, нпр. *У* МЕНЕ *је стан мањи него* У ЊЕГА, или се понекад

среће у научном или стручном тексту нпр. *У особа с некрозом коже боја коже је тамнија*; *Достојевски у Срба* (наслов). У данашњем српском књижевном језику обичнији је израз *Достојевски код Срба* и сл.

У граматичке архаизме спада и словенски генитив као употреба именице или именског израза у генитиву уз прелазне глаголе с негацијом, нпр. *Нада мном се небо затворило, / Не прима ми плача ни молитве* (Петар II Петровић Његош) или: *Ја сам хришћанин и не једем меса уз пост* (Свети Николај 2017). У највећем броју случајева словенски генитив представља граматички архаизам у савременом српском књижевном језику (данас би се рекло: *Не прима ми плач ни молитву*), али се у савременом српском језику словенски генитив ипак среће и без обележја застарелости, уп. *Не видим потребе за тим* поред једнако исправног *Не видим потребу за тим*.

9. У граматичке архаизме спада скраћени облик заменице трећег лица мушког или средњег рода – *њ*, нпр. *Одмах је помислила на њ* (уп. *Одмах је помислила на њега*), који се употребљава као изговорна целина с предлогом који му претходи, а који мора бити акцентован.

Облик присвојне заменице *њен* има и ређу варијанту *њезин* (-*а*, -*о*), а у множини, поред *њихов*, постоји, као граматички архаизам, варијанта *њи̂н* (-*а*, -*о*).

Заменички граматички архаизам представља датив у конструкцији с властитим именом типа *брат му Јован* (нпр. *Споменик су подигли Петар Марковић и брат му Јован*) уместо стилски неутралног именског израза са присвојном заменицом трећег лица и личним именом.

У генитиву множине заменице *сав*, поред исправног облика *свих*, понекад и понегде у употреби је и облик *свију*, који је у савременом српском књижевном језику граматички архаизам (в. Пипер–Клајн 2014: 28, 80, 89, 340, 352, 356, 417 и др.).

Када општу заменицу треба у функцији субјекта употребити самостално, а не као одредбу неке именице, тада се уместо облика за номинатив *сваки* користи облик *свако* или, ређе и донекле архаично, *свак*, нпр. *Свак то ради на свој начин*.

10. Поред раније поменутих граматичких архаизама у промени основних бројева (т. 5), карактеристичан случај представљају и збирни бројеви. У данашњем српском књижевном језику зависни падежи збирних бројева од *четворо* навише (нпр. *четворга*) такође спадају у граматичке архаизме и врло ретко се употребљавају.

11. У глаголском систему среће се више граматичких архаизама. На пример, глагол *ткати* има презент *ткам*, *ткаш* итд. (императив *ткај*, глаголски прилог *ткајући*, радни придев *ткао*, *ткала*…, трпни придев *ткан*), док презентски облици *ткем*, *ткеш*…, или *чем*, *чеш*… данас представљају граматички архаизам.

Глагол *заспати* у трећем лицу множине има облик *заспе* (нпр. *Они* ЗАСПЕ *чим легну*), поред ређег и данас застарелог (*Они*) *заспу* у том значењу (али треће лица множине *заспу* у презенту глагола *засути* сасвим је уобичајено и нема дублетни облик).

У савременом српском језику граматички архаизам представља и употреба наративног императива, нпр. *Пре рата никако нису летовали у граду, него како* НАИЂИ *лето, они ти лепо* НАБАВИ *огрев за зиму,* СМЕСТИ *га у подрум … па* ХАЛД *на Златибор* (Стевановић 1969).

12. Архаизама има и међу предлозима, односно у именским изразима с предлозима. На пример, према традиционалној акцентуацији, заснованој првенствено на источнохерцеговачким говорима, када се проклитика нађе испред неких речи са силазним акцентом, кратким или дугим, она постаје наглашена добијајући краткосилазни (ретко краткоузлазни) акценат, док следећа реч постаје неакцентована као у конструкцијама *у град*, *на воду*, *из куће* и сл., са изговором: [ȕгра̄д], [нȁводу], [ѝскућē]. Такво преношење акцента на проклитику у данашњем српском језику не представља нарушавање књижевнојезичке норме, али на екавском подручју нема већу распрострањеност или може имати обележје извесне архаичности.

Испред акузативних енклитика *ме*, *те* (такође *њу*, *се*) предлог на сугласник може бити наглашен и добити на крају *-а̄*, нпр. *ȕза̄ ме*, *прѐда̄ те*, а једносложни предлог на самогласник испред акузативних енклитика *ме*, *те* мора имати дугоузлазни акценат, нпр. *за́ ме*, *на́ те* (тако и енклитика повратне заменице, нпр. *на́ се*). Такве конструкције су граматички архаизми у савременом српском књижевном језику.

Именски изрази с генитивом и предлогом *код* у значењу усмерености ка неком месту дуго су се сматрали некњижевним, а препоручивао се, као исправан, облик датива, нпр. *Отишао је брату* уместо *Отишао је код брата*. У савременом српском књижевном језику просторни генитив с предлогом *код* и значењем усмерености кретања скоро је сасвим истиснуо у тој функцији просторни датив, који добија боју граматичког архаизма, са изузетком неких посебних случајева као када је у структури управне речи префикс *при-*, нпр. *Пришао је брату*.

Граматичким архаизмима припада и употреба предлога *уз* у именским изразима с временским акузативом, нпр. *Ја сам хришћанин и не једем меса* *уз пост* (Свети Николај 2017).

Слично је са употребом допусног генитива с предлогом *упркос*, што је данас граматички архаизам, који се повлачи пред употребом допусног датива с предлогом *упркос*, нпр. *Упркос препоруци лекара отишао је на утакмицу.*

13. И неки аспекти реченичне линеаризације могу имати одлике граматичке архаизације. На пример, препозитивна употреба предлога *ради* стилски је неутрална и много обичнија него његова постпозитивна употреба, која има нијансу архаичности, нпр. *Опрости им* *мене ради* (Пипер–Клајн 2014: 348).

14. Везник *или*ти представља граматички архаизам у синтаксичком систему савременог српског књижевног језика и данас се користи ради стилизације исказа као књишког или ради шаљиве стилизације исказа као привидно књишког. Најчешће значи истоветност онога што се износи у следећем предикацијском делу са оним што је изнето у претходном делу сложене реченице, нпр. *Они су тада одлучили да пресавију табак* *илити да се обрате суду* (СССЈ).

15. У зависносложеним реченицама с релативном клаузом и релативизатором *који* слободни генитив као синтаксички израз посесорског значења антецедента представља архаичан облик у српском језичком стандарду (мада остаје у оквиру књижевнојезичке норме), нпр. *Помињу се и друге подлоге, колих састав је обично именом назначен* (ССР); *Допусне су, дакле, оне зависне реченице колих садржина не погодује вршењу, тј. постојању или настајању онога што се казује главном реченицом, а ово се и при томе врши или изврши* (Стевановић 1969).

16. У зависносложеним реченицама с просторном клаузом уместо граматичког архаизма *камо* у српском језику се у адлативном значењу обично употребљава везнички прилог *куда*, нпр. *Ученици разрогачише очи и упреше их онамо* *камо* *им је учитељ гледао, према западу* (Миланковић, АСК).

17. Зависносложене реченице с временском клаузом с везником *докле* и свршеном предикацијом клаузе уз свршену предикацију управног дела сложене реченице и задовољење одређених семантичких услова повукао се из система временских зависних реченичних форми, па се у савременом стандардном српском језику може сматрати арха-

ичном формом пре него супстандардном. Уп. *Казаће деце, докле га капетан на муке стави, све што о Сремцу зна* (ССР).

18. Зависносложене реченице с временском клаузом која почиње везником *докле* и има терминативно значење такође су граматички архаизам у савременом српском књижевном језику, уп. *Јер ће можда проћи 30–40 година докле буде готов велики академски речник који је засновао пок. Ђ. Даничић* (ССР).

19. Не на последњем месту, проблем граматичких архаизама, као и свих други архаизама, има и нормативну димензију будући да статус архаизма имају, пре свега, оне јединице и категорије које су такву квалификацију добиле у граматичким и другим лингвистичким радовима нормативистичке оријентације иако су архаизмима у ширем смислу обухваћене и појаве које образовани говорни представници осећају као архаизме иако оне још нису добиле тај квалификатив у граматикама и речницима.

20. Исцрпно проучавање лексичких и граматичких архаизама морало би се заснивати на евидентирању свих језичких јединица и категорија које су у најрепрезентативнијим речницима и граматикама савременог језика, као и у посебним радовима у којима се обрађују, добиле квалификатив „архаизам“, на подацима добијеним из репрезентативног електронског језичког корпуса, на подацима фреквенцијског речника, као и на анкетирању репрезентативних говорних представника српског језика, што је задатак за будућа, монографска истраживања.

ИЗВОРИ

Бели Марковић ЛП: Радован Бели Марковић, *Лајовачка пруга*, Београд: Вукотић медија, 2014, http://www.vukoticmedia.rs/wp-content/uploads/2014/09/Lajkovacka-pruga.pdf.

Бели Марковић ОП: Милош Јевтић, *Отворена поља: разговори с Радованом Бели Марковићем*, Београд: НМ Либрис, у припреми.

Божовић, АСК: Григорије Божовић, *Косовске приче*, Антологија српске књижевности, http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs.

Миланковић, АСК: Милутин Миланковић, *Кроз царство наука*, Антологија српске књижевности, http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs.

Ненадић, АСК: Добрило Ненадић, *Дорошеј*, Антологија српске књижевности, http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs.

Пипер–Клајн [2]2014: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Свети Николај 2017: https://sofiografskaskola.com/wp-content/uploads/2017/10/Свети-Владика-Николај-Охридски-пролог.pdf.

ССР: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, у ред. Предрага Пипера, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.

СССЈ: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005.

Црњански 1983: Милош Црњански, *Изабрана дела*, књ. 12, Београд: Нолит.

ЛИТЕРАТУРА

Брајт 1992: William Bright (ed.), *International Encyclopedia of Linguistics*, Vol. 1, New York – Oxford: Oxford University Press.

Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, Архаизми, у: *Српска енциклопедија*, том 1, књ. 1 (А–Беобанка), ур. Чедомир Попов, Драган Станић, Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике.

Ђорђић 1933: Петар Ђорђић, Око израза *насушни*, *Наш језик* II, Београд, 50–53.

Ђорђић 1971: Петар Ђорђић, „Глас вапијућег у пустињи“ и „Глас вопыющего в пустыне“, *Годишњак Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду* XIV/1, Нови Сад, 361–372.

Пипер 1999: Предраг Пипер, Сам большой: о значењима и преводима једног Пушкиновог стиха, у: *Мили Стојнић у част*, ур. Богољуб Станковић, Београд: Славистичко друштво Србије, 129–141.

Пипер–Клајн [2]2014: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Радовић-Тешић 1982: Милица Радовић-Тешић, Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, у: *Лексикологија и лексикографија*, ур. Драго Ћупић, Београд: Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 257–262.

Раичевић 2011: Драгана Раичевић, Именице са архаичним секундарним значењима у савременом српском језику, *Српски језик* XVI, Београд, 515–529.

ССР: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић,

Срето Танасић, Биљана Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, у ред. Предрага Пипера, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.

СССЈ: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005.

Стевановић 1969: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Танасић 2005: Срето Танасић, Синтакса глагола, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 345–476.

Шански 1960: Николай М. Шанский. Устаревшие слова в лексике современного русского языка, *Русский язык в школе* 3, 27–33.

Шмељов 1960: Дмитрий Н. Шмелев, *Архаические формы в современном русском языке*, Москва: Учпедгиз.

Предраг Й. Пипер

О АРХАИЗМАХ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ, В ЧАСТНОСТИ ГРАММАТИЧЕСКИХ

Р е з ю м е

Предметом настоящей статьи являются лексические, грамматические и другие языковые единицы в современном сербском языке, употребление которых подчеркивает связь настоящего с прошлым в структуре языка и является специальным стилистическим средством. В статье рассматриваются различия между разновидностями архаизмов и предлагаются критерии типологии архаизмов как отдельной языковой подсистемы сербского языка. Особое внимание в статье уделяется грамматическим архаизмам в сербском языке, до сих пор не получившим исчерпывающего описания и объяснения в научной литературе.

Ключевые слова: архаизмы, анахронизмы, историзмы, поэтизмы, реликтовые формы, языковые уровни, части речи, грамматика, стилистика.

УДК 811.163.41'373.611

Оригинални научни рад
Примљено 23. октобра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)**

ПРЕЛАЗНИ КАРАКТЕР ПРЕФИКСОИДА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се представља неколико погледа на статус и поделе страних препозитивних компонената у славистичкој литератури. Износи се полазиште да се статус ових јединица временом мења и да он зависи од степена могућности самосталне употребе ових јединица. Због тога у вези с њима не постоји трајна подела, већ се класификације морају мењати у складу са њиховом употребом у сваком језику понаособ и не морају бити исте у свим словенским језицима, а нарочито не морају бити усклађене са статусом које су имале у класичним језицима из којих потичу.

Кључне речи: префиксоид, радиксоид, афиксоид, префикс, препозитивна компонента, српски језик, словенски језици.

1. Префиксоид – коренска или афиксална морфема? У вези са статусом префиксоида, дериватолози углавном размишљају о томе да ли они спадају у коренске или у афиксалне морфеме. Од статуса префиксоида зависи да ли твореница која садржи ову компоненту спада у сложенице или у префиксале. Већина аутора сматра да префиксоиди спадају у везане основе. Навешћемо неколико приступа.

У уџбенику Ж. Станојчића и Љ. Поповића (2005: 136), префиксоиди су дефинисани као „везане морфеме сличне префиксима, тј. ствар-

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

но основе речи из грчког, одн. латинског језика које се у датом облику налазе само у сложеницама: *аеро-*, *ауто-*, *хидро-*, *макро-*, *микро-*, *агро-*, нпр. у речима као што су *аеродром*, *аеродинамика*, *аерофотографија*, *аутосугестија*, *хидроградња*, *хидродинамика*, *макроекономија*, *микроатмосфера*, *агроиндустрија*, *агропроизводи*.“

Приступ префиксоиду као везаној основи у средњошколском уџбенику вероватно је преузет од С. Бабића (2002: 37). Овај аутор префиксоиде сматра везаним основама и каже да није лако такве јединице одредити као префикс или као везану основу, посебно ако су те јединице страног порекла. Као критеријум, Бабић узима могућност њиховог сврставања у оне које су блиске пунозначним или помоћним речима, и то на основу поседовања значења својственог пунозначним или помоћним речима. Ако се јединица може свести на пунозначну реч, третира се као везана основа, а ако се може посматрати као помоћна реч, она спада у префиксе. Тако се, на пример, *агро-*, *хидро-*, *макро-*, *микро-* третирају као везане основе, јер значе *земљо-*, *водо-*, *велико-*, *мало-*, а јединице *анти-*, *архи-*, *интер-*, *супер-*, *ултра-* спадају у префиксе јер значе *против*, *изнад*, *међу*, *нај* итд. „Префиксима сличне основе каткада се називају префиксоиди, а суфиксима – суфиксоиди, но тиме се уједно казује да нису префикси ни суфикси, него само да су њима слични“ (Бабић 2002: 37). Префиксоид је, дакле, према С. Бабићу, везана основа (а не афикс), а да би била префиксоид, мора имати значење као пунозначна реч (именица или придев). Ако таква јединица има значење непунозначне речи (прилошко или предлошко), она спада у префиксе.

И. Клајн (2002: 145) прихвата Бабићеву сугестију „да оне елементе који се не могу идентификовати ни с каквом одређеном сасмосталном речју (као у примеру *пра-*) треба сматрати префиксима“. Он наводи и следеће критеријуме (исп. Клајн 2002: 145–156): а) ако је у првом делу основа од које постоје изведенице, онда нема сумње да је префиксоид, нпр. *психо-* (*психички*), *етно-* (*етнички*), *термо-* (*термички*), *хидро-* (*хидрант*) итд.; б) велика већина префиксоида има два слога, само неколико их има по три, а „четворосложних префиксоида практично и нема“; в) финално *о* је једно од типичних обележја префиксоида. И. Клајн, међутим, примећује да ови критеријуми представљају само тенденције, а не законитости за препознавање префиксоида. Закључујемо, на крају, да И. Клајн префиксоиде сматра основама, иако их убраја у афиксоиде (а то значи да им даје посебан статус у оквиру основа), да их разликује од префикса, али да грађење речи са префиксоидима убраја у *слагање* с афиксоидима (Клајн 2002: 141).

Сличан приступ имају и хрватске лингвисткиње Б. Тафра и П. Кошутар (2009: 99–100). На примеру именице *екологија* оне показују да компонента *еко-* не може бити морфема јер се у том случају екологија састоји из два афиксоида (префиксоида и суфиксоида), а такве лексеме не постоје. Ипак, ауторкама остаје једна недоумица – ако су *еко-* и *-логија* основе, остаје нејасно због чега им се не могу додати префикси или суфикси.

Баш као и И. Клајн, тако и неки хрватски лингвисти сматрају да творбу речи са префиксоидима треба посматрати као посебан начин творбе (исп. Михаљевић–Рамадановић 2006; Тафра–Кошутар 2009), а Клајн, поновимо, тај начин творбе сматра слагањем с афиксоидима, чиме се потврђује његово уверење да су префиксоиди, ипак, основе, а не морфеме.

2. Страни префиксоиди и/или префикси. На једној страни, проблем је, као што је приказано, идентификовати ове јединице као основе или као морфеме, али, с друге стране, постоји проблем њиховог статуса као афикса или афиксоида (тј. префикса или префиксоида). Иако постоје и препозитивне компоненте домаћег порекла (*пољо-*, *југо-*, *ново-*, *бео-*), највеће недоумице изазивају оне страног порекла. Иван Клајн (2002: 197–203), примењујући критеријум порекла, строго је раздвојио стране префиксе од домаћих префикса и од префиксоида, поделио стране префиксе на грчке и латинске, па је, рецимо, компонента *супер-* одређена као латински префикс (исто као код Бабића, али према другачијем критеријуму). Међу грчке префиксе спадају *макро-*, *микро-*, *хипер-* и др., а међу латинске *макси-*, *мини-*, *мулти-*, *ултра-* итд.

И. Клајн (2002: 194) примећује да стране префиксе треба одвојити од домаћих, не само због порекла већ и због неких специфичности које поседују: јављају се претежно у ученим речима новијег порекла; спајају се већином са страним основама; у односу на врсте речи понашају се супротно од домаћих (највише их има с именицама, мање с придевима, а најмање с глаголима); ретко улазе у префиксално-суфиксалне творенице.

Јасно је, дакле, да многи страни префикси, нарочито они вишесложни, нису типични префикси. Тако, на пример, у многим граматикама стоји да компонента *супер-* спада у префиксе јер по пореклу то јесте. Поставља се питање да ли је порекло довољан критеријум да *супер-*, *хипер-*, *мулти-* итд. и данас убрајамо у префиксе. Како решити однос између страног префиксоида и префикса у наставној пракси? Зар треба очекивати да наставник и ученик користе речнике страних речи како би утврдили да ли је нека јединица префикс или префиксоид? И

има ли смисла као посебне начине творбе посматрати грађење речи додавањем страних префикса, домаћих префикса, страних префиксоида, домаћих префиксоида?

И аутори неких важнијих граматика у словенском свету поступају као И. Клајн, па интернационалне препозитивне компоненте деле, према пореклу, на префиксе и префиксоиде.

Руски лингвисти (Шведова и др. 1980: 311) придевске префиксе *суб-*, *супер-*, *транс-*, *ултра-*, *екстра-* раздвајају од везаних компонената сложеница *квази-*, *псеудо-*, *био-*, *гео-*, *хидро-*, *микро-*, *макро-*, *моно-*, *поли-* (Шведова и др. 1980: 320).

И украјински лингвисти међу именичким префиксима наводе и: *анти-*, *архи-*, *вице-*, *екстра-*, *супер-*, *ултра-* итд. (исп. Русановски и др. 1986: 199).

Другачије о томе размишља бугарска лингвисткиња Ц. Аврамова (2003: 34), која све овакве стране препозитивне компоненте дели на префиксоиде и радиксоиде. Критеријуми за њихово разликовање нису претерано прецизни, али обично се предлаже критеријум апстрактно/конкретно, непредметно/предметно. Радиксоиди изражавају предметно значење (*авио-*, *ауто-*, *агро-*, *био-*, *видео-*, *диско-*, *еко-*, *електро-*, *енерго-*, *евро-*, *крими-*, *нарко-*, *радио-*, *теле-*), а префиксоиди (*анти-*, *вице-*, *екс-*, *квази-*, *контра-*, *микро-*, *макро-*, *мега-*, *мини-*, *нео-*, *пост-*, *псеудо-*, *супер-*, *ултра-*, *хипер-*, *тот-*) означавају односе (локативне, темпоралне, квалитативне, квантитативне, хијерархијске итд.). Префиксоиди су ближи префиксима него радиксоиди, јер ни префикси немају предметно значење. Неки аутори (на пример, бугарска лингвисткиња Ц. Аврамова) грађење твореница помоћу префиксоида сматрају деривацијом, а грађење помоћу радиксоида – композицијом. Као посебан тип твореница издвајају се тзв. *афиксоидни композити*, који се састоје из радиксоида и суфиксоида, нпр. *еврофил*.

Тако, за Ц. Аврамову, *супер-* представља префиксоид (зато што означава нешто апстрактно и непредметно), за С. Бабића – то је префикс (зато што му је значење блиско непунозначним, помоћним речима), а за И. Клајна – то је такође префикс, али према критеријуму порекла.

3. Страни префиксоиди као везане основе, афиксоиди или афикси – предлог. У решавању овог питања врло конструктиван приступ има Н. В. Ваганова. Полазећи од руске литературе и терминологије, Н. В. Ваганова (2013: 36) афиксоиде сматра морфемама „переходного характера“ (прелазног карактера) и примећује да они представљају развојну етапу од корена ка афиксу. Ауторка износи мишљење Јанко-Триницке да су афиксоиди по пореклу коренске морфеме које су током

језичког развоја изгубиле коренску семантику и добиле типизовану, која личи на семантику афиксâ. Она, затим, запажа „дифузни карактер“ ових јединица и објашњава их на примеру компоненте *мулти-* у руском језику. Наиме, у енглеском језику ова јединица представља префиксоид, а у руском језику се приближава префиксу.

Овде је врло важно нагласити фазикарактер препозитивних компонената, немогућност прецизног утврђивања њиховог статуса, променљивост њиховог идентитета од основе ка афиксоиду, од афиксоида ка афиксу, од основе или од афиксоида ка самосталној лексеми итд. Због те флуидности у статусу ових јединица, сматрамо оправданим мишљење пољске лингвисткиње А. Нагурко (2000), која оправдава чињеницу да пољски лингвисти овакве јединице најчешће неодређено зову *czastki* (елементи), а творенице са таквим елементима – *złozenia*, *złozenia jednostronnie motywowane*, *quasi-złozenia* итд.

Једно од могућих терминолошких решења (да би се избегло одређивање таквих јединица као коренских морфема, афикса или афиксоида) јесте употреба термина *препозитивна компонента*. Друга могућност јесте да се све ове јединице обједине под једним термином *префиксоид* и да се даље не рашчлањавају на префиксе и префиксоиде, јер се страни вишесложни префикси све више приближавају префиксоидима.

Компоненте *ауто-*, *авио-*, *радио-* нико не би третирао као префиксе, јер је јасно да то нису. У вези с њима постоји дилема да ли их уврстити у основе или у префиксоиде, али у вези с јединицама *супер-*, *мулти-*, *макро-*, *мини-* и другим вишесложним страним префиксима више није јасно да ли још увек спадају у префиксе или у префиксоиде.

Сматрамо да се компонента *супер-* и све остале које се, по пореклу, третирају као страни префикси не могу више тако посматрати, јер су у последње време знатно измениле свој статус и приближиле се јединицама као што су *авио-*, *аудио-*, *радио-* итд. Највидљивија манифестација измене њиховог статуса јесте довољно семантичко „оснаживање“ које им омогућава самосталну употребу. Све ове јединице, из обе групе, све чешће се самостално употребљавају, а та чињеница у потпуности обесмишљава њихово сврставање у везане основе или у префиксе. Нису све оне стигле до истог степена слободне употребе, али њихова лексикализација и прелазак у категорију непроменљивих придева или прилога чини их јединицама које су на путу од афикса ка лексеми, а не више од везане основе ка афиксу. Зато их не бисмо више делили према критеријуму порекла (јер су најновије употребне могућности ових компонената то обесмислиле), већ према

критеријуму значења. Зар има смисла о јединици *супер* говорити као о некаквом префиксу или о везаној основи када се она данас користи као придев, прилог и, на крају, као афиксоид? Обратимо пажњу на примере:[1]

Не могу сви људи да буду хипер! (*Данас*, 2019).

Расписан је позив за бесплатни мониторинг за микро, мала и средња предузећа (*Данас*, 2019).

Важно је да се прецизира да ли су електране изграђене у Европи мале или мини (*Данас*, 2019).

Ове које намеравају да граде у Србији више су микро него мини (*Данас*, 2019).

Постоји слика да је оно што је микро исто као оно што је макро (*Пешчаник*, 2005).

Музика не приказује; она је фигура; не даје средину, живот, већ оно што је ултра (СрпКор, 2013).

Премда је паковање било мини, уживање је било макси (СрпКор, 2013).

Засад ради само једна „мулти“ основна школа (*Политика*, 2000–2001).

Државна управа, полиција и здравство су увелико „мулти“ (*Политика*, 2000–2001).

Мало ми је смешно да је иста резолуција била ултра, супер, гига, мега, а сад је одједном крш (СрпКор, 2013).

Јасно је да се последњих деценија препозитивне компоненте семантички и функционално обогаћују, што им омогућава осамостаљивање. Оваква употреба још увек је карактеристична само за разговорни функционални стил и, донекле, за новинарски, али судећи по томе у којој се мери повећава број непромењљивих детерминатора у српском језику, можемо само очекивати њихово даље ширење.[2]

---

[1]Аутор рада захваљује на примерима доц. др Милошу Утвићу, који се потрудио да их пронађе у СрпКору и другим изворима на интернету.

[2] У раду Правописна решења нових речи у српским штампаним медијима (Драгићевић 2019) скренули смо пажњу и на све већи број именичких спојева у којима је једна именица детерминатор другој (*мегафон дипломатија*, *гулаш комунизам*, *бикини судија*), којима се такође увећава употреба непромењљивих детерминатора у српском језику. Предложили смо да се сви овакви спојеви пишу са цртицом, а да се сви спојеви са препозитивним компонентама пишу састављено. Тиме би се, бар у некој мери, смањила неконтролисана употреба непромењљивих детерминатора који нису у духу српског језика. Без те интервенције, према закону аналогије, слободно ће се сви префиксоиди, без изузетка, употребљавати и као самосталне речи.

4. Закључне напомене. Имајући у виду све што је у раду речено, сматрамо да треба преиспитати поделу вишесложних страних препозитивних компонената на префиксе (који по пореклу спадају у ову групу: *супер-*, *хипер-*) и префиксоиде (обично настале скраћивањем неких страних речи: *радио-*, *ауто-*) и увести поделу ових јединица по значењу. Прихватљива је подела коју предлаже Ц. Аврамова на префиксоиде и радиксоиде. Префиксоиди означавају односе (локативне, темпоралне, квалитативне, квантитативне, хијерархијске итд.: *анти-*, *вице-*, *екс-*, *квази-*, *контра-*, *микро-*, *макро-*, *мега-*, *мини-*, *нео-*, *пост-*, *псеудо-*, *супер-*, *ултра-*, *хипер-*, *тот-*, а радиксоиди изражавају предметно значење (*авио-*, *ауто-*, *агро-*, *био-*, *видео-*, *диско-*, *еко-*, *електро-*, *енерго-*, *евро-*, *крими-*, *нарко-*, *радио-*, *теле-*). Прихватљиво је, такође, да за све ове јединице користимо заједнички термин – *препозитивна компонента.*

ЛИТЕРАТУРА

Аврамова 2003: Цветанка Аврамова, *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век*, София: Heron Press.

Бабић 2002: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, treće, poboljšano izdanje, Zagreb: Nakladni zavod Globus, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Ваганова 2013: Наталья В. Ваганова, Морфемный статус препозитивного элемента MULTI- (МУЛЬТИ-) в английском и русском языках, *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского* 1(2), Нижний Новгород, 36–40.

Драгићевић 2019: Рајна Драгићевић, Правописна решења нових речи у српским штампаним медијима, у: *Нови прилози српском правопису (Зборник радова са научног скупа „Актуелна питања српског правописа“ одржаног у Андрићграду 13. 10. 2018)*, Нови Сад: Матица српска – Вишеград: Андрићев институт, 141–153.

Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део: слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

Михаљевић–Радмановић 2006: Milica Mihaljević, Ermina Radmanović, Razradba tvorbenih načina u nazivlju (s posebnim obzirom na odnos među složenicama bez spojnika -o-, sraslicama i tvorenicama s prefiksoidima), *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32, Zagreb, 193–211.

Нагурко 2000: Alicja Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, wyd. 4, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Русановски и др. 1986: Виталий М. Русановский (от. ред.), *Украинская грамматика*, Киев: Академия наук Украинской ССР, Институт языковедения им. А. А. Потебни, Наукова думка.

Станојчић–Поповић 2005: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика за I, II, III, IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Тафра–Кошутар 2009: Branka Tafra, Petra Košutar, Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku, *Suvremena lingvistika* 67, Zagreb, 87–107.

Шведова и др. 1980: Наталья Ю. Шведова (гл. ред.), *Русская грамматика*, том I, Москва: Академия наук СССР, Институт русского языка, Издательство „Наука“.

Rajna M. Dragićević

THE TRANSIENT CHARACTER OF PREFIXOIDS IN MODERN SERBIAN

Summary

The paper presents several views on the status and divisions of foreign prepositive components in the literature about slavic languages. The starting point is that the status of these units changes over the time and that it depends on the degree of the possibility of independent usage of these units. Therefore, there is no permanent division in relation to them, but the classifications must be changed according to their usage in each language individually and may not be the same in all Slavic languages, in particular they need not be harmonized with the status they had in the classical languages from whom they originate.

Keywords: prefixod, radixoid, affixoid, prefix, prepositive component, Serbian, Slavic languages.

УДК 811.163.41'373.611
811.163.41'37

Оригинални научни рад
Примљено 2. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИРЈАНА К. ИЛИЋ*
(Универзитет у Нишу,
Филозофски факултет,
Департман за српски језик)

МОРФОЛОШКА СРЕДСТВА КОЈИМА СЕ ПОЈАЧАВА ИЛИ ОСЛАБЉУЈЕ ЗНАЧЕЊЕ МОТИВНЕ РЕЧИ У ТВОРБИ (НАЦРТ ЗА ЈЕДНУ МОГУЋУ МОРФОЛОГИЈУ ГРАДУАБИЛНОСТИ)

У раду се разматрају морфолошка средства у функцији градуабилности којима се модификује значење мотивне речи у творби. Посматрају се и позитивне и негативне скале градуабилности, тј. оне ситуације када се појачава значење мотивне речи (позитивна скала) и када се ослабљује значење мотивне речи (негативна скала). Анализа обухвата лексику семантичког поља боје у српском језику. Лексика боја у градуабилним скалама представља део једног ширег концепта морфологије градуабилности у српском језику.

Кључне речи: морфологија градуабилности, творба речи, скала градуабилности, морфема, лексика боја.

У *Енциклопедијском речнику модерне лингвистике* Дејвид Кристал (1988: 85) под одредницом *градуабилан* каже да је то термин којим се у граматици и семантици означава анализа смисаоног односа међу лексичким јединицама на основу могућности поређења. Дакле, успоставља се одређен степеновани однос између елемената одређене групе језичких (лексичких) јединица. „Семантичка категорија степена, на пример, граматикализована је (тј. граматички се изражава) средствима којима се исказује нека врста поређења: степеновањем придева и прилога, компаративним конструкцијама (синтагмама и реченица-

* mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

ма), градационим реченицама. У тим структурама граматикализација категорије је у највећем степену“ (Николић 2014: 13).

Када говори о категорији степена, Марина Николић (2014: 13) каже да ова категорија припада семантичким категоријама. И даље наводи: „Независно од тога да ли је степен посматран као јединствена семантичка категорија или се квантитет, квалитет и компаративност схватају као посебна функционална поља с квалитативно-квантитативним језгром, квалитет, квантитет и градација представљају универзалне језичке појаве. Свако појединачно својство (квалитет) односи се на ужи или шири круг објеката, појава, процеса, а то својтво се може јавити с мањим или већим интензитетом (квантитетом), односно у мањем или већем степену појављивања, а процес промене особине може бити одређен и измерен помоћу градације“ (Николић 2014: 16).

Морфологија градуабилности.[1] Овако смо назвали систем у српском језику којим се означава степеновање неке особине и грађење облика за исказивање неке градуабилности (компарација придева, компарација прилога), деминутива и аугментатива (именице, придеви, глаголи), стварање нијанси неке именоване датости (придеви). Тако смо, дакле, назвали стварање облика за исказивање неједнакости у обиму, степену, интензитету..., променом морфолошке структуре речи.

Све је то обухваћено и појмовима градације, нијансирања, па и компарације. Једну појаву ипак одавде искључујемо, а и она је на неки начин компарација (по времену трајања и карактеру извршења, са семантичко-синтаксичким карактером) – то је творба глагола различитог вида. Овога пута то остаје изван наше пажње. Такође, надамо се, за другу прилику, остаје разматрање синтагматског исказивања односа које овде узимамо под општим именоном градуабилност, нпр. *велик* → *већи* {већи од X} → *највећи* {већи од X^n, односно већи од свих}; не обрађује се поступак у заградама {...}. Из обраде изостаје и могућност исказивања градуабилне ситуације лексичким синонимом: X има *кућу* {Не кућу него *палату*!}.

Човек језиком вреднује свет који га окружује. То вредновање и диференцирање по степенима заступљености, односно мање заступљености може се изражавати у језику на више начина:

[1] **Градуабилан,** -лна, -лно лат. < Gradus – корак, ступањ, који се односи на ступњеве; поступан, постепен, ступњевит, степенаст; **градуирати** сврстати по ступњевима, ступњевати, степеновати, сврстати по узлазном или силазном реду.

– на формалнојезичком плану, облички;

– на семантичком плану, контекстуално без ванлингвистичких елемената или помоћу њих.

Определили смо се да кроз морфологију градуабилности, како смо је именовали за прилику овог истраживања, покажемо у којој мери језик и облички може да искаже значењску могућност степеновања одређених лексема, и то у оба правца: у позитивном смислу, тј. у мери веће заступљености од прототипичне вредности, и у негативном смислу, тј. у мери мањој од прототипичне вредности.

Градуабилност придева и прилога

За ову прилику, ограничили смо се на лексику којом се именују боје, тј. колоритне датости у српском језику, и то само на придеве *бео* и *црн*.[2] Изабрали смо придеве за боје јер се они, пре свега, могу нијансирати према заступљености и квантитета колоритне датости. Они показују следеће могућности обличке варијабилности с обзиром на појачавање и умањење значењских вредности основних немаркираних лексема.

Једна од распрострањених обличких могућности степеновања квалитета, рецимо, код придева и прилога, постиже се одређеним афиксалним морфемама. Међутим, овде разликујемо две, наизглед, сличне ситуације:

1. појачавање семантичке вредности мотивне речи;

2. слабљење семантичке вредности мотивне речи.

Појачавање семантичке вредности мотивне речи подразумева да постоји немаркирани нулти облик, којем се додавањем творбеног форманта на основу појачава значење и добија облик са заступљенијом особином у квантитативном смислу. Овај процес подразумева да постоји прототипична вредност, која је присутна у језичкој јединици нултог степена. Следећи степен добија се такође додавањем афиксалне морфеме.

Примери: А. бео, бељи (бел + -ји), најбељи (нај + бел + -ји).

Б. 1. белкаст (РСЈ), беличаст, белушав (РЈС);

2. белцат.

Под А имамо системско, граматикализовано степеновање, у основи кога стоји концепт колективног прототипа. Концепт колективног прототипа омогућава системност саме појаве. За први степен постоји ограничен број суфиксалних морфема које додајемо на основе

[2] Лексеме *бео* и *црн*, као и оне од њих изведене, наводе се према *Речнику српскога језика* Матице српске. У даљем тексту РСЈ.

свих постојећих придевских и прилошких основа (*-ји*, *-ији*, *-ши*).[3] У дијалекту, на пример, имамо исту појаву, с том разликом што се као морфолошко средство уводи префиксална морфема за први степен заступљености (убав, поубав < *по-* + убав).

Под Б имамо случајеве индивидуализованог степеновања, у основи којег се налази концепт индивидуализованог прототипа. У РСЈ *беличасш* се дефинише као: *помало бео, који је с белом нијансом*. Дакле, *беличасш* је онај који је помало бео с аспекта онога који гледа (индивидуа). Овај модел такође се гради додавањем афиксалних (суфиксалних) морфема на основу мотивне речи (облика нултог степена), али није системски, другим речима, није граматикализован. Несистематичност показује:

– постојање више афиксалних (суфиксалних) морфема: *-асш*, *-ичасш*, *-ушасш*;

– не постоји могућност додавања малог броја афиксалних морфема на све придевске и прилошке основе;

– и за појачавање и за слабљење значењске вредности мотивне речи јавља се суфиксална морфема (*белцаш*, *беличасш*);

– семантичка вредност зависи од позиције посматрача (учесника) у комуникационом процесу (она није неутрална већ идивидуална, персонализована).

Нијансна вредност може се постићи на системски (граматикализован) и несистемски (неграматикализован) начин.

Модел је исти (додавање афиксалне морфеме на основу немаркиране значењске вредности /мотивна реч/), али се варијанте модела разликују:

– различите су афиксалне морфеме: а) *-ји*, *-ији*, *-ши*; б) *-асш*, *-икасш*, *-ичасш*, *-ушасш* итд.;

– низ *а* је затворен скуп, а низ *б* је отворени скуп с великом могућношћу варијабилности;

– низ *а* је немаркиран у односу на учеснике у комуникацији, а низ *б* је маркиран по том основу.

Градуабилност код именица изведених од придева *бео* и *црн*

Именице изведене од придева *бео* и *црн*, према РСЈ: *белина*, *белило* и *црнина*, *црнило*, које дефинишу својство онога што је бело, бела боја предмета, коже и сл.; и средство за бељење; односно црна одећа; и особина онога што је црно, црна боја, такође у неким контекстима могу

[3] Изузимамо само неколике примере са суплетивизмом, типа *добар*, *бољи*, *најбољи*.

изражавати одређену градуабилност, рецимо, белина: *интензивна, изузетна белина*: црнина: *интензивна, изузетна црнина* и сл.

Појачавање степена означеног постиже се синтаксичким средствима на синтагматском плану, увођењем лексичке јединице у својству интензификатора.

Градуабилност напушта морфолошки ниво у смислу морфемског средства и сели се на синтаксички. Она сада има шири план, синтагму, а обличко и семантичко средство интензивирања заступљености особине референта постиже се лексемом. Могуће је да до овога принципа долази и због чињенице да у изведеној именици сада имамо двореферентну лексему (предмет беле боје).

Градуабилност код глагола изведених од придева *бео* и *црн*

РСЈ глагол *белити* дефинише као чинити (се) белим, бојити у бело, док се глагол *црнити* дефинише као чинити (се) црним, тамним, бојити у црно.

И овде имамо исту ситуацију као код именица изведених од ових придева. У питању су такође двореферентне лексеме (чинити да нешто добије колоритну вредност, радња, акција и колоритна вредност) које је могуће значењски појачати или умањити, али до градуабилности и у позитивном и у негативном правцу скале долази на синтаксичком плану и уз помоћ лексема у функцији интензификатора или квалификатора ослабљеног дејства (*јако се белити*, *слабо се белити* и сл.).

Морфологија градуабилности, уколико би обухватила различите скале позитивног и негативног смера, показала би да интензивирање, односно умањивање степена заступљености неке особине зависи од више чинилаца:

– концепта прототипичне вредности (колективна/индивидуална);

– од референцијалне вредности мотивне речи (проста лексема, другостепени дериват);

– од типа морфолошког система (аналитичка/синтетичка компарација).

Све ове карактеристике ваљало би показати на много обимнијем језичком материјалу, који подразумева не само системске карактеристике језика већ језик у оквиру комуникационог процеса, јер квалитет подразумева врдносни став, а овај опет неминовно укључује и учесника у комуникационом процесу.

ИЗВОР

РСЈ: *Речник српскога језика*, ред. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска, 2007.

ЛИТЕРАТУРА

Кристал 1988: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: Нолит.

Лајонс 1978: John Lyons, *Semantics*, 1, Cambridge: Cambridge University Press.

Ланакер 1987: William Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar*, 1, Stanford: Stanford University Press.

Ланакер 1991: William Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar*, 2, Stanford: Stanford University Press.

Николић 2014: Марина Николић, *Категорија степена у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Радовановић 2007: Милорад Радовановић, Појам градуелности у лингвистици, логици и науци уопште, *Зборник Матице српске за славистику* 73–74, Нови Сад, 337–350.

Миряна К. Илич

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА, КОТОРЫМИ УСИЛИВАЕТСЯ ИЛИ СЛАБЕЕТ ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВОДЯЩЕГО СЛОВА В СЛОВООБРАЗОВАНИИ (ПРОЕКТ ОДНОЙ ВОЗМОЖНОЙ МОРФОЛОГИИ ГРАДУАБИЛЬНОСТИ)

Резюме

В работе рассматриваются морфологические средства в функции градуабильности, которыми модифицируется значение производящего слова в словообразовании. Отмечены и положительные и отрицательные шкалы градуабильности, т. е. те ситуации, когда усиливается значение производящего слова (положительная шкала) и когда слабеет значение производящего слова (отрицательная шкала). Анализ охватывает лексику семантического поля цветов в сербском языке. Лексика цветов в градуабильных шкалах представляет собой часть более широкого концепта морфологии градуабильности в сербском языке.

Ключевые слова: морфология градуабильности, словообразование, шкала градуабильности, морфема, лексика цветов.

УДК 811.163.41'367.62
811.163.41'37

Оригинални научни рад
Примљено 25. новембра 2019. г.
Прихваћено 15. децембра 2019. г.

АНА М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ*
(Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет,
Одсек за српски језик и књижевност)

СТАТУС ЛЕКСЕМЕ *САМ* У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду, полазећи од морфолошких, синтаксичких и семантичких критеријума, испитујемо статус лексеме *сам* у савременом српском језику. С обзиром на то да рјечнички опис и одређење ове лексеме у граматикама уносе низ недоумица, у овом истраживању ћемо, ослањајући се на примјере из Електронског корпуса српског језика, али и на самостално сакупљену грађу, покушати да утврдимо којој врсти ријечи припада лексема *сам*, те да прецизирамо синтаксичке услове у којима она преузима улогу типичну за друге класе ријечи.

Кључне ријечи: лексема *сам*, придјев, замјеница, асеверативна партикула, интензификатор.

1. Лексема *сам* се у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (РМС) одређује прво као замјеница, а потом и као придјев, и то у склопу исте лексикографске одреднице. Да је ријеч о специфичној језичкој јединици, свједочи и напомена у *Српској граматици* 1, у којој се каже да је *сам* једна од оних ријечи које се налазе на прелазу између замјеница и придјева (Симић 2002: 159).

2. Вриједност замјенице „за свако лице“, према лексикографском опису (РМС 5: 618–619), лексема *сам* има када се нађе уз именице или личне замјенице, при чему „служи за истицање“ и означава: лице које самостално врши радњу, које је извор или носилац радње или пак истиче важност, односно углед неког лица, при чему су њени сино-

* anna.janjusevic@gmail.com

ними *лично* и *главом*, односно *чак и* и *дапаче.* Рјечнички опис пружа информације да се овом лексемом могу истицати и механички изведене радње, као и просторне и временске околности вршења радње, а као синоними се притом наводе *баш* и *управо. Сам* се у истој одредници идентификује и као придјев, када има значење: одвојен од других, без иког другог (*усамљен*); који је без породице; који је без примјесе (*чист*, *прави*, *несумњив*).

2.1. Лексикографски опис према коме замјеница *сам* „служи за истицање“, уз навођење синонима – *лично*, *главом*, *чак и*, *дапаче*, *баш*, *управо* – указује на то да се ова лексема у савременом српском језику не понаша као типична замјеница. Ни егзеплификација дата у лексикографској одредници не приказује лексему *сам* као замјеницу. Једино у примјеру: *Јави цијели догађај везиру… молећи га да што прије сам главом стигне на Орлово поље – сам* анафорски упућује на претходно именовано лице. У свим осталим примјерима[1] лексема *сам* не упућује на лица нити на појаве, већ стоји уз супстантивне ријечи, са којима се слаже у роду, броју и падежу.

2.2. Овдје ваља напоменути да је спорно и замјеничко значење приказано под 1в. – механички, несвјесно изведене радње, без ичије помоћи, које је илустровано примјерима: *То неће никнути само од себе; Увијек се мора тежити за побједом… а не чекати да она… сама падне* (РМС). Наиме, ни овдје ријечи *само*, односно *сама* не упућују на лица или предмете (они су означени показном замјеницом *то*, односно личном замјеницом *она*), већ се налазе у предикатском дијелу реченице у својству предикатског апозитива. Чињеница да лексема *сам* у оваквим случајевима *квалификује* агенс у вријеме вршења радње указује на то да ово значење и није замјеничко, него придјевско.

3. Ни граматичка литература не пружа поуздане податаке о лексеми *сам*.

3.1. Тако се ова ријеч у *Граматици српског језика за странце* идентификује двојако – као детерминатор, тј. као упућивачка ријеч подређена именици са којом се слаже у роду, броју и падежу[2] и као замјеница, при чему се истиче да се у овој другој служби среће само у номинативу, и то у функцији субјекта и ’предикативне допуне’. Међутим, примјери који илуструју употребу ’замјенице’ *сам* у својству предикатива – Ja sam često sâma (kod kuće); Danas sam sâm (dođi da

[1] Исп. нпр. *Шта би рекли моји, шта пријатељи, шта на посљетку и поглавито ти сам* и друге примјере у РМС 5: 618–619.

[2] О схватању детерминатора у овој граматици в. Мразовић [2]2009: 286.

porazgovaramo) (Мразовић [2]2009: 370–371) – откривају заправо придјевско значење ’одвојен од других, усамљен’.

3.2. И у *Нормативној граматици српског језика* се истиче да замјеница *сам* „упућује на субјекат реченице у којој је употребљена уз податак да он врши радњу без помоћи других лица“, због чега аутори ријеч *сам* одређују као социјативно-повратну замјеницу (Пипер–Клајн 2003: 99). Међутим, примјер који илуструје употребу замјенице *сам* у овој граматици – *Ана је решила задатак сама* – показује да ова ријеч не упућује на субјекат (он је већ именован властитом именицом), него представља предикатски апозитив. Према нашем мишљењу, ријеч *сам* у наведеном примјеру нема упућивачку вриједност, већ се њоме износи квалификација претходно именованог агенса, која је притом у вези са реченичном предикацијом. То значи да се и у овом случају *сам* понаша као придјев.

4. Из свега до сада наведеног произлази да постоји више отворених проблема у вези са лексемом *сам*. Као прво, егземплификација и у рјечнику и у наведеним граматикама показује да долази до мијешања придјевске и замјеничке вриједности лексеме *сам*. Као друго, остаје и даље нејасан статус ове лексеме у реченицама у којима *сам* стоји уз супстантив и „служи за истицање“. И као треће, поставља се питање којој врсти ријечи заправо припада лексема *сам*. У наставку рада, ослањајући се на примјере из корпуса, покушаћемо да одговоримо на ова питања.

4.1. Из цитираних двију граматика, када се одбаце спорни примјери, изводимо закључак да з а м ј е н и ч к у в р и ј е д н о с т ријеч *сам* има само када се њоме упућује на вршиоца радње, тј. када самостално врши функцију субјекта. Такву употребу илуструју примјери:

> (1) Drugo, ako ne znaš da izračunaš ni svoju korist ni svoju štetu, nije čudo što si neprilagođen. *Sam* si za to kriv… (ЕК); Jesi li se predao? *Sam* si rekao da se i onaj koji se bori mora predati jednom (ЕК); Stavio mu je na raspolaganje svoju kancelariju, a *sam* je privremeno uzeo pomoćnikovu (ЕК); […] a jeftinija im je i većina proizvoda „kućne hemije“ – referiše za naš list ova Lozničanka. I *sami* smo se uverili u razlike u cenama […] (ЕК).

Замјеничко *сам* супституентно је личном замјеницом (исп. *Сам/Ти* си за то крив; Ставио ми је на располагање своју канцеларију, а *сам/он* је привремено узео помоћникову), с тим што *сам* носи додатну прагматичку информацију која вршиоца радње супротставља другим могућим агенсима (*Сам* си за то крив = *Ти* си за то крив, *а не неко други*).

4.2. С друге стране, *сам* се понаша као п р и д ј е в када означава квалификацију супстантива, било да се том квалификацијом саопштава да је агенс *самосшалан* у вршењу радње (2а), било да је *усамљен* (2б) или се пак казује да одређени предмет/појава има одлике типичне за дату класу, те такво *сам* стоји у синонимском односу са придјевима *йрави*, *чисши* (2в). Придјевско *сам* се најчешће налази у предикатском дијелу реченице, и то у својству предикатског апозитива (2а), или пак у склопу именског предиката (2б). Осим ове функције, придјев *сам* се јавља и уз именице у својству њиховог атрибута (2в), и то обично у конструкцијама са градуативном партикулом *све:*

(2а) […] Kada je sišla u svoj dom, Ona ga je *sama* vodila […] (ЕК); Već šestogodišnja deca, kad ogladne, traže *sama* šta će pojesti […] (ЕК);

(2б) Opet je *sam*, ali svestan da drukčije i ne može biti (ЕК); Ona se osjećaše *sama*, sasvim *sama*, uz neuračunljivog oca, bez majke koja se negdje izgubila u svijetu i o kojoj nije ništa čula (ЕК);

(2в) Pa na tom tatinom brodu mornari su sve *sami* mudri mudraci (ЕК, А. Поповић); U međuvremenu je dobio poruku da ih, baš zato što su sve *sami* uglednici, treba na prevaru vezati i predati Turcima […] (ЕК).

4.3. Примјерима (2в) слични су они у којима *сам* стоји не само уз именице него и уз личне замјенице, и како наводи П. Мразовић ([2]2009: 290) „služi za njihovo isticanje sa značenjem 'lično'“. Наша грађа показује да лексема *сам* у тој функцији прати именице, замјенице, али и именичке синтагме у свим реченичним позицијама – субјекатској (3а), објекатској (3б), адвербијалној (3в), атрибутској (3г) и предикатској (3д):

(3а) Ne smije da otvori oči, boji se da će ga *sam* pogled, izdati (Лалић: 60);[3] I *sami* zidovi, prozori i vrata, pomnjivo čišćeni i bijeljeni, ostavljaju dojam nečeg vjekovnog i starog, starog kao što je star kamen i zemlja (Андрић: 58); *Сам* живот није ништа друго него нека врста рака (Бећковић: 92); Што не макну некуд ову бакицу, лед је убио, јер ћу се и ја *сам* расплакати (Ћопић: 196);

(3б) Основна начела те теорије дао је педесетих година 19. вијека Богослав Шулек, док је *саму* теорију научно осмислио […] „патријарх славистике“ […] (Ковачевић: 51);

(3в) Pred *sam* suton je prestao snije (Андрић: 18); Врата широм отворена; на *самом* прагу стоји дубоки мирис жеженог воска […] (Секулић:

[3] Подвлачењем обиљежавамо наглашени супстантив.

34); Zbog *samog* nadimka četnici ga nijesu mogli osuditi na smrt […] (Лалић: 67);

(3г) Сам тај критеријум на неки начин доводи у питање и „научност“ *саме* социолингвистике […] (Ковачевић: 25);

(3д) На изглед мирују ствари, али је у *самим* њима неко бивање, везало се за њих да траје докле и оне (Настасијевић: 115).

У свим наведеним примјерима лексема *сам* наглашава да је управо појам означен именицом или замјеницом (а не неки други од потенцијално способних) у вези са радњом исказаном глаголом у предикату, а умјесто *сам* би, без битнијег утицаја на значење исказа, могле бити употријебљене асеверативне партикуле *баш* и *управо*, односно партикуле *лично* и *главом*, ако се комуникативно истиче именица која означава лице или пак лична замјеница.[4] То све значи да се лексема *сам*, када је употријебљена уз именице и именичке замјенице, понаша као права п а р т и к у л а, с тим што задржава обиљежја рода, броја и падежа, која су карактеристична за именске ријечи.

4.4. Грађа наведена у овом раду показује да лексема *сам*, поред трију поменутих категорија посједује и категорију придјевског вида. Тако се ова лексема употребљава искључиво у неодређеном придјевском виду у склопу предикатива или када има функцију предикатског апозитива. Истог је вида и замјеничко *сам.* С друге стране, интензификаторско *сам*, осим примјера употребе у номинативу једнине мушког рода[5] и уз личне замјенице, има одређени придјевски вид (исп. примјере који не само својим акцентом него и наставком недвосмислено указују на то: на *самом* прагу стоји дубоки мирис жеженог воска; Због *самог* надимка четници га нијесу могли осудити на смрт). Све ово упућује на закључак да је лексема *сам* примарно придјев, који, усљед губљења једних а јачања других компоненти из свог семантичког опсега, и то у одређеним синтаксичким условима, секундарно остварује улоге типичне за личне замјенице или пак за асеверативне партикуле.

5. Из свега до сада изложеног изводимо сљедеће закључке. Лексема *сам* по својим морфолошким карактеристикама припада класи придјева. Придјев *сам* има квалификативно значење, реализовано као 1) *самосталност* у вршењу радње, односно социјална издвојеност (*усамљеност*) и 2) *самосвојност* (синоними: *чист*, *прави*, *без примјеса*). Прво значење придјев *сам* остварује када се нађе у предикатском дијелу

[4] О асеверативним партикулама в. Јањушевић Оливери 2014.

[5] У нашој грађи евидентирана су само два примјера са обликом *сами* у номинативу једнине мушког рода: To je bilo pred *sami* ručak... (ЕК); Nemaš sreće za udaju, i ostavi se udaje, pa da te *sami* beli golub zaprosi (ЕК).

реченице (као предикатив и предикатски апозитив), а друго када има функцију конгруентног атрибута именице, при чему је обично праћен градуативном партикулом *све*.

5.1. Када квалификатвино значење самосталности у вршењу радње изблиједи, а *сам* се почне употребљавати као језичко средство којим се самостално упућује на вршиоца радње, онда се ова лексема понаша као замјеница. Ипак, замјеничко *сам* није у потпуности еквивалентно личним замјеницама, јер чува и нијансу свог придјевског значења, при чему се, према нашем мишљењу, активира квалификативно значење самосвојности, због чега такво *сам* носи и додатну информацију – то лице, *а не неко друго*.

5.2. Исто значење је активно и када лексема *сам* стоји уз именице и именичке замјенице, које притом могу имати различите функције у реченици. Тако употријебљено *сам* не служи за упућивање (пошто већ стоји уз ријечи које означавају денотате из ванјезичке стварности или упућују на њих), те се своди заправо на партикулу са функцијом комуникативног наглашавања садржаја означеног именицом или личном замјеницом. За разлику од партикула, које не ступају у синтагматске односе са ријечју коју појачавају, интензификатор *сам* увијек представља зависни члан синтагме у чијем је центру именица (или лична замјеница), од које добија ознаке рода, броја и падежа.

ИЗВОРИ

Андрић: Ivo Andrić, *Ex Ponto. Nemiri. Lirika*, Sabrana djela Ive Andrića, knj. 11, Sarajevo: Svjetlost, 1976.

Бећковић: Матија Бећковић, *О међувремену*, Београд: Политика – Народна књига, 2006.

ЕК: *Корпус савременог српског језика*, http://www.korpus.matf.bg.ac.rs.

Ковачевић: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: СКЗ–БИГЗ, 2003.

Лалић: Mihailo Lalić, *Svadba*, Podgorica: Biblioteka Vijesti, 2004.

Настасијевић: Момчило Настасијевић, *Песме. Приповетке. Драме*, Српска књижевност у сто књига, књ. 72, Нови Сад: Матица српска – Београд: СКЗ, 1958.

Секулић: Исидора Секулић, *Изравнања*, Београд: Гутенбергова галаксија, 2000.

Ћопић: Бранко Ћопић, *Делије на Бихаћу*, Сабрана дела Бранка Ћопића, књ. 15, Београд: Просвета, 1985.

ЛИТЕРАТУРА

Јањушевић Оливери 2014: Ана Јањушевић Оливери, Прагматичко-семантичка анализа асеверативних партикула у савременом српском језику, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* XLIV/2, Косовска Митровица, 315–333.

Мразовић [2]2009: Pavica Mrazović [u saradnji sa Zorom Vukadinović], *Gramatika srpskog jezika za strance*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Пипер–Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, V, Нови Сад: Матица српска, 1973.

Симић 2002: Радоје Симић, *Српска граматика* 1, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Никшић: Јасен.

Ана М. Янюшевич Оливери

СТАТУС ЛЕКСЕМЫ *САМ* В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В настоящей работе, исходя из морфологических, синтаксических и семантических критериев, рассматриваем статус лексемы *сам* в современном сербском языке. С учетом того, что словарное описание и определение этой лексемы в грамматиках вносят ряд недоумений, в настоящем исследовании, опираясь на примеры Электронного корпуса сербского языка, а также на самостоятельно собранный материал, устанавливаем часть речи, к которой относится лексема *сам*, и уточняем синтаксические условия, в которых она вторично берет на себя роль типичную для других классов слов.

Ключевые слова: лексема *сам*, имя прилагательное, местоимение, асеверативная частица, интенсификатор.

УДК 811.163.41'367.628
811.163.41'37

Оригинални научни рад
Примљено 10. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ИВАНА В. ЛАЗИЋ-КОЊИК*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

УЗВИЦИ У СЛУЖБИ ДРУГИХ ВРСТА РЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се разматра употреба узвика у позицији и функцији других врста речи с циљем да се покаже да таква њихова функција, иако није типична, није занемарљива.

Кључне речи: српски језик, узвици, семантика, синтакса, транспозиција.

1. Предмет овога рада су узвици посматрани са синтаксичко-семантичког становишта, с циљем да се, у односу на критеријум синтаксичке функције, одреде њихова граматичка обележја релевантна за лексикографски опис.

1.1. О проблемима граматичке и семантичке типологије узвика и лексикографским поступцима за представљање узвика у речницима српског језика писали смо у раду Стијовић и др. 2019. У овом раду, пажњу ћемо усмерити на граматичко-прагматички аспект проблема: на питање синтаксичких функција и одређења категоријалних граница међу различитим употребама узвика, односно међу узвицима и другим врстама речи, питања која имају прворазредни значај за успостављање и структурирање речничког чланка у лексикографији.

1.2. У нашој граматичкој и лингвистичкој литератури истакнута је употреба других врста речи или спојева речи у служби узвика (исп.

* ivana.konjik@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Стијовић и др. 2019: 40–41),[1] али употреба узвика у служби других врста речи, иако није непримећена у радовима, није истакнута у граматикама. Тако се нпр. у случајевима када узвици врше функцију предиката у реченици говори као о изузецима, осим у случајевима ономатопејских узвика, за које се наводи да им је оваква употреба уобичајена (Пипер и др. 2005: 309–310; Тошовић 2006: 63–64; Поповић 2014: 142 и даље).[2] Узвици који могу вршити функцију предиката називају се у граматикама глаголски или предикатски узвици (Пипер–Клајн 2013: 51, 218).

1.2.1. Поред глаголских, помињу се и императивни и показно-императивни узвици, које чине „неглаголске речи са искључиво предикатском, императивном функцијом“, нпр. На! Гле! Пис! Шибе! ево, ето, ено (Пипер и др. 2005: 309),[3] али се у том случају мешају два плана у анализи, морфолошки и синтаксички (прагматички) и проблематизују границе међу врстама речи, које су у бројним наведеним примерима спорне, а резултат таквог приступа јесте да се једна те иста реч убраја истовремено у узвике и у неку другу врсту речи, дакле, управо оно што се у граматичким класификацијама жели избећи.[4]

1.3. Могућност обављања осталих синтаксичких функција у реченици – субјекатске, објекатске, адвербијалне и др., уопште се не назначава у граматикама; њих помињу једино Р. Симеон (1969/I: 698–699), Ј. Јокановић-Михајлов (1998: 251), С. Ристић (2012) и Н. Ивановић (2013: 215–218).

2. С тим у вези поставља се питање како треба третирати предикатску и друге нетипичне употребе узвика у српском језику: да ли као оказионалне или нормалне употребе; да ли као транспозицију или као творбену конверзију.[5]

---

[1] Нпр., Будало!, Ђубре!, Добро јутро! Здраво! Срећан рођендан!, Није него! итд. (исп. Пипер–Клајн 2013: 217–218).

[2] Узвике овог типа, нпр. *луй* у примеру: *Неко луй у прозор*, Б. Тошовић формално одређује као узвике, а семантички као глаголе (Тошовић 2006: 61).

[3] О презентативима *ево*, *ето*, *ено* и њиховим непартикулским функцијама и лексикографској обради в. такође Ристић 2012: 102, где се констатује и то да је функција глагола код партикуле *ено*, у РСАНУ, погрешно одређена као узвик.

[4] Проблем одређења категорије узвика присутан је не само у нашем већ и у другим језицима (исп. Иванов 2015: 36–37; Глигорић 2017: 346–347). Узвицима се у нашим граматикама по правилу посвећивало мало пажње, као и другим несамосталним речима, које су обрађиване успутно уз значајније теме. У речнику, међутим, ова питања није могуће избећи, па су многа значајна запажања у вези са граматичким и семантичким особинама узвика уочена и показана управо у речницима у њиховој обради (Ристић 2012: 88).

[5] На овом месту искористићемо прилику да се најсрдачније захвалимо колегиници Стани Ристић, која се у србистици највише бавила питањима разграничења гра-

3. Под транспозицијом[6] се у литератури обично подразумева употреба једне врсте речи у позицији и функцији друге врсте речи, за разлику од творбеног процеса конверзије,[7] којим једна врста речи у потпуности прелази у другу врсту променом функције. Како се транспозиција може односити на различите видове употребљавања речи у другој функцији (од контекстуално употребљених речи у другој функцији до промене функције и целе врсте речи)[8] у лексикографији се јавља проблем разграничавања транспозиције и конверзије (Ристић 2012: 92; Тафра 2005: 113).

4. Полазећи од чињенице да је први задатак у лексикографији приликом успостављања лексикографске одреднице одређивање граматичке категорије којој нека лексема и поједине њене употребе припадају, покушаћемо у даљем раду да одговоримо на постављено питање, остављајући по страни за ову прилику комплементарно и до извесне мере у литератури осветљено питање обрнуте употребе других врста речи у служби узвика, које је такође у директној вези са граматичким и категоријалним одређењем ове врсте.

4.1. Циљ је да покажемо да узвици (као и све друге врсте речи) могу обављати све реченичне службе и да таква њихова функција, иако није типична, није занемарљива. Као материјал за илустрацију послужиће примери ексцерпирани из речника (РСАНУ и РМС) и други примери, о чему ће податак бити наведен у загради после примера.

5. Узвици као непромењиве, граматичке и у основи асемантичне речи немају конституентску функцију у реченици. За њих је карактеристична изолована синтаксичка позиција, синтаксичка самосталност и прагматичка функција. Ипак, узвици се могу употребљавати и са конституентском функцијом, када врше службу других врста речи. Таква њихова употреба у реченици праћена је изразитом експресивизацијом и модификовањем семантичког садржаја који се трансформише из непојмовног у појмовни (исп. Гортан-Премк 1997: 30).

5.1. Различити типови транспозиција показују динамичност и различите модификације значења, а бројни примери сведоче да је ова-

---

матичке и семантичке врсте речи са лексикографског и лексиколошког становишта, на корисним запажањима и предлозима.

[6] Појам је у науку увео Ш. Бали (Иванов 2015: 37). Термини транспозиција и конверзија се често употребљавају синонимно (исп. Тафра 2005: 99). У раду Тошовић 2006 употребљава се назив *лексичко-граматичко камелеонство*, у Ивановић 2013: 254 *суконверзија*.

[7] О творбеном процесу конверзије и критеријумима за њену проверу писала је Б. Тафра (2005: 99–114). В. такође Ристић 2012.

[8] Када је транспозицијом захваћена читава граматичка врста или њен већи део, може се говорити о репрезентацији (Иванов 2015: 37).

ква употреба узвика у служби других врста речи нормална и устаљена појава у језику која има своје утемељење не само у флексибилности граматичких правила него и у њиховом усклађивању са прагматичким и стилистичким правилима, која заједно регулишу употребу језичких јединица, па и узвика, у складу са елементарним, основним правилом језичке економије. То ће се показати на изабраним примерима различитих врста узвика: експресивних: *их*, *ах*, *авај*, *куку*, *леле*, *благо, иха*, *охохо*, *хеј*, комуникативних: *ћао*, *еја*, императивних: *ајде*, ономатопејских: *вау*, *фију*, *крк*, *ӣљус*, *куц*, *ӣрес*, *хоӣ*, *фрк*, метајезичких: *бла-бла-ӣруђ* и поетско-фолклорних: *алелуја*.[9]

5.2. За разлику од пунозначних речи, код којих се промена лексичке категорије огледа и на морфолошком плану, код узвика, као и код других помоћних речи, по правилу нема никаквих морфолошких обележја која би на то указивала, због чега главни критеријум препознавања постаје функционално-семантички (исп. Радовић-Тешић 2009: 138; Ивановић 2013: 208–225). Да би се промена могла окарактерисати као конверзија, потребно је да се измене лексичко и граматичко значење и граматичка, морфолошка и синтаксичка својства, како је познато (Тафра 2005: 100).

5.3. У позицији именице узвици добијају типичне именичке функције, субјекатску и објекатску, као и оне мање уобичајене, адвербијалну и функцију предикатива, односно именског дела предиката, или допунског предикатива:

– субјекатска: Литија је прошла … многостручни се *Алелуја* утиша (РСАНУ алелуја 2); Ни *благо* да дође, ни *куку* да не дође (РСАНУ благо 2 и куку 5);

– објекатска: Слушају деца *авај* самртни (РСАНУ авај 2); Прозрела сам ја твоје *ах* и *ох*, не претварај се (Јокановић-Михајлов 1998: 251);

– адвербијална: Фијук бича варварскога, | Што кроз *авај, куку, леле*, | Својим грозним јеком јечи, | Потресоше небо плаво (РСАНУ ку̏ку 5);

– предикатив/допунски предикатив: Је ли, јеси ти, бре, нормална! Па ово је неки *фију, фију*! Умало ме није ликвидирао (интернет).[10] Мачку тепањем зову [деца] и цица-маца; псето [зову] *вау* или куца (РСАНУ вау 2).

У позицији придева имају атрибутску функцију или функцију предикатива:

– атрибутска: Запалише два огња жива … и загрејаше два казана воде. Милош дође до *ђиди* невоље, да га не би жива изгорели, и водом га врелом попарили (РСАНУ ђиди 2);

[9] О врстама узвика према значењу в. Стијовић и др. 2019: 43–50.

[10] https://www.danas.rs/kolumna/dragoljub-petrovic/fiju-fiju/, 6. 12. 2019.

– предикатив: Сваки пут психолог би са било чије стране био представљан као докотор за особе које су мало *фију фију*, како би моји пријатељи рекли (интернет).[11]

У позицији глагола узвици могу имати предикатску функцију:

Ништа не ради, по цео дан само *бла-бла-трућ* (Стијовић и др. 2019: 49); А затим, изненада, он је био здрав. Потпуно здрав. Нормалан. Грозница је ишчезла – *фију*! Зујање у глави – *фију*! Било је то загонетно оздрављење, варљиво као и сама болест (ЕКСЈ)[12]; Буразеру, мене су након уласка у Скупштину града Вршца звали једном, понудили, одбио и *ћао* (интернет).[13]

У позицији прилога имају адвербијалну функцију, тј. функцију прилошке одредбе, а могу се јавити и као центри партитивних синтагми (у трећем примеру):

Ето … Човјек! … Жив и здрав, ходи и ради, и – *хоп*, умре (РМС хопа 2); Јеси давно дошао? – *И-ха*! (РСАНУ иха 2); Док воз стигне, имамо ми још *охохо* времена да се наспавамо (Јокановић-Михајлов 1998: 251); Како рекли, *фрк* се послушали (РМС фрк 2).[14]

У позицији типичној за партикуле њихову функцију:

Видите ли тамо далеко … тамо, *хеј*, где се савија свод небески (РМС хеј 2);[15] Је ли де тако, кумо драга, ну? – *Еја, еја*, баш тако, – одврати кума (РСАНУ еја б).

5.4. Узвици у позицији и функцији других врста речи по изузетку могу добити морфолошка обележја промене функције, што илуструје следећи пример, у којем су узвици *ах* и *их* добили облике множине и деклинацију као именице: *Видаковићево „ихъ“ и „ахъ“ было є предметомъ найнесташніє сатире, докле се време ніє смиловало, те у новіимъ кньижевнымъ появленіяма видимо гдигди више* ***ихова*** *и* ***ахова****, него кодъ самогъ нѣга* (РСАНУ їх 2). Тамо где узвик замењује глагол редовно добија одговарајућу рекцијску допуну односно одредбу, нпр. *пљус* + у + акузатив: *Узме камичак, полагано га баци на жабца … животињица се подиже, ћипну и* ***пљус!*** *у воду* (РСАНУ пљус), *трес* + по + локатив: … *а она мене* ***трес!*** *столицом по глави* … (Тошовић 2006: 65), *крк* + инструментал: *Може неки ајдук да искочи из шуме, па*

[11] https://ememblog.rs/2019/10/12/da-li-je-pravo-vreme-da-odete-kod-psihologa-otvoreni-razgovor-i-moje-iskustvo/, 6. 12. 2019.

[12] http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=fiju&qt=s&pa=word&au=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100, 6. 12. 2019.

[13] https://twitter.com/sinoviKorduna/status/1190618232773914626, 6. 12. 2019.

[14] Лексема *фрк* у наведеном примеру реализује функцију одредбе у значењу ’одмах, сместа’, а не партикуле, како је представљено у речнику.

[15] У овом примеру узвик *хеј* употребљен је у функцији партикуле за истицање, а не у функцији одредбе, како је погрешно представљено у речнику.

тек само ***крк*** *ножем!* (РСАНУ кр̏к[6]), итд.[16] Такође се могу употребити са енклитичким обликом помоћног глагола у функцији предиката *У једаред ће неко* ***куц, куц, куц*** *на вратима, кад тамо, а оно једна девојчица* (Поповић 2014: 144), а у ретким случајевима имају и глаголску парадигму: *Ој девојко, драга душо моја,* | ***Ајмо*** *моме двору бијеломе* (РСАНУ ајде 2а).[17]

6. У погледу значења, може се извести општи закључак да узвици у већини примера не добијају ново значење, већ и даље подразумевају осећање, расположење које се изражава узвиком, односно ономатопејску радњу итд. Стога и није реч о преласку у другу врсту речи, тј. о конверзији, већ о употреби у функцији друге врсте речи, транспозицији, па је поступак описа примењен у речницима, првенствено у РСАНУ, по којем се такве нове употребе не издвајају као посебне одреднице, као хомоними, већ се представљају у виду подзначења са одговарајућим напоменама типа *у именичкој служби*, *у глаголској служби* и сл., оправдан и у складу са принципима обраде у овом речнику.[18]

6.1. Примери типа *ђиди невоље*, *крк ножем*, *пљус у воду*, *трес столицом по глави*, *авај самрти* и сл. показују да се узвици са променом позиције и функције у реченици могу јавити у споју са другим јединицама, када долази до модификације значења која се одвија на нивоу појединих компонената (исп. Ристић 2009: 12–13). Поставља се питање да ли примере морфолошког поименичења, лексичког слагања и примере са обележјима глаголске флексије, који у речницима нису

---

[16] О разноврсности предлошко-падежних допуна на примеру узвика *трес* у функцији предиката в. Тошовић 2006: 64–65.

[17] Б. Тошовић (2006: 64) издваја узвике са парадигмом као посебну врсту, у коју убраја узвик *хајде/хајдемо/хајдете* и још неке речи са узвичном функцијом. Такви узвици се могу сматрати „неправилницима“, тј. речима које немају све граматичке категорије своје лексичко-граматичке врсте (према Тафра 2005: 67), односно у нашем случају речима које имају и неке граматичке категорије које нису својствене врсти.

[18] Уп. чл. 313 у Упутствима за израду РСАНУ, у којем се за представљање транспозиције у лексикографској обради предлаже поступак полисемне структуре чланка, а за представљање конверзије успостављање одвојене одреднице. О представљању процеса конверзије у српској тезаурусној лексикографији код граматичких речи в. Ристић 2012.

За лексикографски опис од значаја је и питање какви се ефекти постижу транспозицијом узвика, јер су то главни разлози због којих ће се уместо глагола, именице, прилога итд. употребити узвик. Истраживања Љ. Поповића на примеру ономатопејских узвика показују да су ефекти употребе ономатопејских узвика у предикатској функцији многобројни јер се поред већег степена иконичности остварује и много снажнији утисак уз економичност изражавања (Поповић 2014: 149–150).

издвојени у посебне одреднице, треба посматрати на исти начин као претходне. У таквим случајевима требало би посебно испитивати да ли се ради о конверзији, што на овом месту због ограниченог обима није могуће, а ако се не нађе одговор, ваљало би такве случајеве издвајати и сврставати у „сиве“, граничне, фази зоне.

6.2. Специфичну потешкоћу (изузетак) представљају не сасвим малобројни гранични случајеви узвика и партикула, нпр. *благо*, *бре*, *де* и др. „јер се њихова двојака природа реализује истовремено“, а у таквим се случајевима као најбоље решење предлаже двострука граматичка квалификација „узвик и речца“ (Ристић 1999: 99).[19]

7. Да закључимо. Без обзира на то што немају никакве формалне показатеље промене, способност транспозиције, и то не само вербалне, како бележе граматике, која је најзаступљенија међу ономатопејским узвицима (а за неке и једина њихова функција, в. нпр. *ӣљус* у РСАНУ), већ и супстантивне, адјективне, адвербијалне и партикулске, имају све врсте узвика. Централни део њиховог лексичког значења чине јединице (употребе) које примарно имају прагматичку функцију и синтаксички су самосталне, а значењски разноврсне, док се на периферији налазе јединице које секундарно реализују друге синтаксичке функције. Све док такве секундарне јединице не почну примарно да репрезентују другу врсту речи, оне задржавају статус основне врсте речи којој припадају (исп. Ристић 1999: 99). У појединачним случајевима узвици добијају морфолошка обележја других врста речи. Такве се употребе морају посебно испитивати да би се утврдило да ли је дошло до конверзије.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник срӣскохрваӣскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник срӣскохрваӣског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(о-хрватск)и језик, 1959–.

ЛИТЕРАТУРА

Глигорић 2017: Igor Marko Gligorić, Sintaktičko određenje uzvika, *Rasprave* 43/2, Zagreb, 343–358.

[19] О проблему разликовања узвика и речци у српском језику са лексиколошког и лексикографског становишта писала је С. Ристић у више својих радова (в. Ристић 2012: 101–104 и тамо наведену литературу). О овоме такође в. Ивановић 2013: 218.

Гортан-Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Иванов 2015: Владимир А. Иванов, Употребление междометий в функции других частей речи в русском языке, *Изв. Сарат. ун-та. Нов. сер. Сер. Филология. Журналистика* 15/4, 36–41.

Ивановић 2013: Ненад Ивановић, *Речник САНУ и његова улога у лексичкој стандардизацији српског језика (са историјског и лексикографског аспекта)*, необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.

Јокановић-Михајлов 1998: Јелица Јокановић-Михајлов, Узвици као врста речи, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 27/1, Београд, 247–252.

Пипер и др. 2015: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

Пипер–Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 2014: Ljubomir Popović, The Use of Onomatopeic Interjections in Serbo-Croatian and Other Standard Languages of Štokavian Origin (A Case of Functional Inerconnection of Discourse and Grammar and Discourse and Lexicon), in: *Grammaticalization and Lexicalization in the Slavic Languages*, eds. Motoki Nomachi, Andrii Danylenko, Predrag Piper , München–Berlin–Washington: Otto Sagner, 104–152.

Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.

Ристић 1999: Стана Ристић, Партикуле и њихови функционални елементи, у: Стана Ристић, Милана Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање*, Београд: Филолошки факултет, 93–117.

Ристић 2009: Стана Ристић, *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ристић 2012: Стана Ристић, Граматичке речи у дескриптивном речнику, у: Стана Ристић *О речима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 87–106.

Симеон 1969/I: Simeon Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I–II, Zagreb: Matica hrvatska.

Стијовић и др. 2019: Рада Стијовић, Ивана Лазић Коњик, Марина Спасојевић, Узвици у савременом српском језику: класификација и лексикографска обрада, *Јужнословенски филолог* LXXV/1, Београд, 37–61.

Тафра 2005: Branka Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.

Тошовић 2006: Бранко Тошовић, Лексичко-граматичко камелеонство, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 35/1, Београд, 61–73.

Упутства: *Упутства за израду РСАНУ*, рукопис за интерну употребу, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ивана В. Лазич-Коник

УПОТРЕБЛЕНИЕ МЕЖДОМЕТИЙ В ФУНКЦИИ ДРУГИХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В работе рассматривается употребление междометий в позиции и функции других частей речи с точки зрения лексикографической обработки. Указывается, что транспозиция (вербальная, адъективная, адвербиальная и партикуляционная) характерна для всех классов междометий. Обзор материала показывает, что все еще нет достаточно семантических причин выделить смежные случаи междометий и других частей речи в отдельные лексемы (слова), за исключением примеров, которых следует исследовать обособленно.

Ключевые слова: сербский язык, междометия, семантика, синтаксис, транспозиция.

УДК 811.163.41'367.622.21
811.163.41'37
811.163.41'373.611

Оригинални научни рад
Примљено 26. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

ЕКСПРЕСИВНА ВРЕДНОСТ ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА КОЈЕ ОЗНАЧАВАЈУ ЕТНИЧКЕ, НАЦИОНАЛНЕ, ВЕРСКЕ СКУПИНЕ

У раду се истражује условљеност семантичке вредности појединих збирних именица суфиксима којима су деривиране (*-ад*, *-ија*, *-ина*, *-лук*, *-ство*). Наиме, неки именички деривати са збирним значењем испољавају експресивну вредност када именују етничке, националне, верске скупине, нпр. *Арапчад*, *Бугарија*, *Влахалук*, *Влашчадија*, *ђаурлук*, *Јевре́јчад*, *католичанство*, *каурија*, *Мађарија*, *Немчадија*, *словенство*, *српство*, *Српчад*, *татарија*, *хришћанлук*, *хришћанство*, *црнчад*, *Швабурија* и сл. Изрицањем позитивног или негативног става говорника према садржају који је предмет његове пажње, збирна именица добија функцију оцене. Циљ истраживања јесте да се са творбено-семантичког аспекта анализирају лексеме којима се именују наведени скупови етничких, националних, верских групација и које у зависности од контекста имају позитивну или негативну квалификацију. Такође се испитује и творбена конкуренција збирних именица са наведеним суфиксима.

Кључне речи: српски језик, збирна именица, етник, експресивност, позитивна/негативна оцена.

1. Збирне именице означавају мноштво живих и неживих ентитета у оквиру недељиве целине. Суфикси којима се деривирају збирне именице учествују у бележењу како неутралне лексике са збирним значењем, тако и експресива са значењем збира. Међу лексемама пејоративног или погрдног значења посебну групу чине збирне имени-

* cvijovicdragana@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

це којима се означавају скупине људи на основу припадности етничкој, националној, територијалној, верској групацији. Међутим, нису сви експресиви негативно обојени. Позитивна или негативна квалификација у великој мери зависи од суфикса којим је деривирана збирна именица, као и од контекстуалне реализације у којој је употребљена. У раду ће се истаћи главне семантичке карактеристике суфикса којима се деривирају збирне именице, а потом ће се на основу њих извршити поређење грађе из корпуса и испитати творбена конкуренција у бележењу таквих скупина маркираних у језику. Грађу за истраживање чине именички деривати ексцерпирани из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (РСАНУ) и *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС), а контролни корпус чини *Електронски корпус српског језика* Математичког факултета Универзитета у Београду, као и контекстуалне реализације преузете са интернета из различитих функционалних стилова.

2. Збирне именице на *-ад* (и проширена варијанта на *-чад*) са значењем етничких, расних или територијалних представника, као што су *Американчад*, *Арапчад*, *Бугарчад*, *Буњевчад*, *Влашчад*, *Јевејчад*, *Латинчад*, *Мађарчад*, *Немчад*, *Срчад*, *Цинцарчад*, *црнчад* и сл. изведене су од деминутива и означавају колективе младих људских бића. Оне у основи имају деминутивно и хипокористичко значење, односно код њих доминира сема ’мало/умањујуће’ као компонента узраста и допунске позитивне компоненте ’мио’, ’драг’ (исп. Јовановић В. 2010: 84). Према томе, уочава се да наведени експресиви имају углавном позитивну квалификацију, о којој се обавештавамо путем сема ’мио’, ’драг’, ’нежан’, ’ситан’, ’мали’, ’нејак’, ’умилан’. Међутим, деловањем одређених екстралингвистичких фактора — историјска димензија, временски оквир, социјални статус, друштвени параметри и сл. поједина деминутивна и хипокористичка образовања збирног карактера бивају маркирана у језику углавном негативно. Исказивањем одсуства емпатије блискости, оне одражавају негативну пејоративну експресију у језику, те доминирају компоненте ’непожељан’, ’неадекватан’, ’несимпатичан’.

Примери негативних контекстуалних реализација из РСАНУ и РМС: У троје сам допадала руке, | Ево данас, брате, у четврте, | Међ’ дванаест браће Арапчади (НП Вук 2, 373); Нећу да знам за ту цинцарчад и за ту Бугарчад (Рув. И. 3, 291); Откуда је то двоје Турадн те сте ми их на дару довели? (Њег., РМС).

2.1. Збирне именице на *-ија* (и проширене творбене варијанте *-адија*, *-арија*, *-урија*, *-штија*), као нпр. *Арапија*, *Бугарија*, *Бугаршија*,

Буњевадија, *Влашчадија*, *Грчадија*, *иноверија*, *каурија*, *латиншшија*, *Мађарија*, *Немчарија*, *Србадија*, *тшарија*, *Турадија*, *Турчија*, *Циганија*, *Чифушарија*, *Швабурија*, *Шокадија*, мотивисане су како местом порекла, тако и другим својствима која се везују за дати етнос, или пак припадношћу одређеној вероисповести. Збирне именице на *-ија* испољавају експресивну вредност више но друге именице са збирним значењем, нашта нарочито утиче суфикс *-ија* и његове проширене варијанте (*-адија*, *-арија*, *-урија*, *-шшија*) јер у себи садрже експресивну компоненту (в. и Ристић 2004: 95–105). Изражена пејоративност везује се за одређене друштвено-историјске прилике и присуство, односно одсуство емпатије у датом временском тренутку на релацији говорник – појам на који се односи. Дуплирањем збирног суфикса код појединих лексема постижу се слични стилски ефекти. Како је приметила С. Ристић (2004: 100), нпр. именица *Србадија* интерпретира се позитивно, а етник *Турадија* негативно: Русто паде – кликну Србадија, а уздахну листом Турадија (Радич. 2, РМС). Разлог томе лежи у начину поимања датог етноса у одређеном временском и друштвено-историјском тренутку. Према томе, поред лингвистичких фактора који утичу на значење и перцепцију одређеног етноса, велики утицај имају и екстралингвистички моменти којима је окружен дати етнос. Услед јаке афективности која је изазвана ванјезичким разлозима, уочава се да поједине лексеме попримају позитивну или негативну конотацију.

Пејоративизацији подлеже већи број етнонима збирног значења, међутим, употреба суфикса *-адија* не везује се искључиво за негативан контекст. Поједине лексичке јединице су неекспресивне, нпр. *Буњевадија*, *Грчадија*, *Немчадија*, док се чини да етноними *Влашчадија*, *Шокадија* имају пејоративни призвук јер апелативи *влах*, *шокац* и сл. имају погрдно значење (в. Шипка 2012: 130).

И друге збирне именице образоване проширеним варијантама суфикса *-ија* (*-арија*, *-урија*, *-шшија*) исказују пејоративност, односно иронију или пак погрду, у зависности од друштвеног контекста.

Примери контекстуалних реализација из РСАНУ и РМС: Све сама Бугарштија (КМ, Ел. Г. 1); Викао [је] и хулио на Нијемце и на све своје земљаке из царства аустријскога, називајући их: Швабама и Швабуријом (Вук, РМС).

Аугментативне именице збирног значења са суфиксом *-шшина* такође имају пејоративан карактер, те се употребљавају у експресивној функцији како би се исказао емотиван говорников став према садржају који се аугментира: Таково политично устроєно народа тогъ сматрала є ... феудалистична Мађарштина као трнъ у оку (Поз. 1849, 231); Међу

Чесима [се] намножи доста немштине (Зеч. Мил. 2, 175); Понекад, пошто чују о којој већој победи, они [ратни забушанти] искупе свираче, па им она Циганштина по целе ноћи шкрипи и урличе (Вас. Д., РМС). Тиме се чвршће потврђује гледиште да збирност овде функционише искључиво у функцији оцене, односно изрицања негативног става.

Уочава се да се збирна образовања из ове тематске скупине употребљавају уместо неутралних плуралских облика (*Бугари*, *Власи*, *Мађари*, *Цигани* и сл.) када говорник жели да постигне појачан стилски ефекат у говору износећи свој емотиван суд о предмету његове пажње. Наиме, оно што се у датом друштвеном, историјском, културном тренутку високо котира на скали јесте вредно, а оно што не припада, односно одскаче, маркирано је.

Бугарин	Бугари	Бугар*ија*, Бугар*штина*
Влах	Власи	Влаш*чадија*
Мађар	Мађари	Мађар*ија*
Циганин	Цигани	Циган*чад*, Циган*ија*, Циган*штина*

Табела 1: Приказ збирних образовања у односу на плуралске облике појединих етноса

Иначе, појмови који се реализују преко збирних именица путем творбе могу варирати по квантитету (димензији, величини) или по квалитету и управо су те квантитативне и квалитативне компоненте значења подложне субјективној оцени, „па је то разлог због чега се и код њих реализују пејоративне/хипокористичне компоненте значења или други типови експресивне употребе“ (Ристић 2004: 104).

2.2. Именице којима се именује припадност одређеној нацији, нпр. *српство* у значењу под **б.** (Српство) *српски народ, сви Срби.* — Или је то зар зла судба раздробљеног Српства да кроз сузе само … манифестује своју заједницу осећања (БК 1906, РМС) реализују збирно значење јер се њиме подразумева читав колектив, збир јединки које су повезане у једно националном припадношћу. Дакле, јединке су спојене у целину и репрезентују скуп припадника одређеној нацији. На исти начин се понашају и именице *Латинство*, *Немство*, *Словенство*, *Хрватство* и др.

Примери контекстуалних реализација из РСАНУ и РМС и са интернета: Главни дакле садржај ... јест ... непрестани дотицај и борба Славенства с Латинством и Нијемством (Радић С. 2, 7); Код Хрвата и Словенаца ... је католичко хришћанство значило уједно и политичку власт Немства (Ђор. В. 3, 13); Услијед провале Турака остало је Хрват-

ство без ... своје природне географске подлоге (Крл., РМС); Сав културни свет и све Српство упрло [је] очи у Црну Гору; А где је Српство, ту су и Свети Сава и светосавље и круна и олтар; Ово исто могли би и Хрвати рећи за Хрватство, и Словенци за Словенство; Посебно великом притиску изложено је Словенство.

Међутим, када изражавају извесно национално осећање, дух онда се збирне именице на *-ство* понашају као апстрактне именице: *албанство*, *бошњаштво*, *германство*, *латинство*, *мађарство*, *немство*, *словенство*, *српство*, *хрватство*, *црногорство*, нпр. **српство** с **а.** *карактеристичне особине српског народа.* — У чистом српству овог села још су се разазнавале Србија, Лика и Босна по презименима (Поп. Ј., РМС). Збирне именице употребљене на овакав начин су неретко на неки начин стилски маркиране или су експресивно обремењене колективним рецепцијама других. На основу тога јасно се може сагледати друштвено-историјски аспект и политичко-идеолошке прилике које се везују за одређени временски период. Тако се идеја словенства везује за нека прошла времена, па употреба и значење ове збирне именице полако слаби и новијим генерацијама вероватно није позната, док се именице као што су *албанство*, *бошњаштво*, *хрватство*, *црногорство*, *шиптарство*,[1] а неке од њих су се нарочито активирале у последње време у складу са политичким превирањима, идеолошким и верским приликама, често употребљавају с експресивном вредношћу пејоративно обојене, дакле, испољавају веома изражену експресију и негативан став говорника према свему што је албанско, бошњачко, хрватско.

То потврђују и примери употребе са интернета: Тако је нпр. албанство дефинисано као надрелигијска категорија, која обједињује католике, муслимане и православце изреком: Вера Албанца је албанство; Ви сте били приморани да напустите албанске земље али никада нисте напустили албанство; Бошњаштво је највеће зло које је икад погодило Босанске Муслимане; Најбучнији у свему су они појединци чије је бошњаштво веома крхко или га понеки немају; Не значи то да је црногорство комплекс једноставан и једнострук, нити да се црногорство може носити само на један начин; Штавише, били су поносни на своје шиптарство; Једина њихова вера је шиптарство – то их уједињује, а конфесија је небитна.

Експресивни набој поред регуларних неутралних контекстуалних реализација имају и именице које означавају верску припадност: *кавурство*, *католичанство*, *муслиманство*, *хришћанство*. Збирна именица **кавурство** с зб. покр. *каурски свет, каури.* — Он ћ' у море потопит ка-

[1] Именица *шиптарство* је део разговорног језика и има погрдан и пејоративан призвук.

уре, ... | То кавурство и тог ђавур?[2] краља (Њег. 6, 68) исказује погрдан, подсмешљив став према онима који не верују, према немуслиманима.

Примери експресивне употребе у смислу неодобравања, неприхватања: Горски Вијенац ... је морално правдање уопште борбе права против тираније, крста против полумјесеца, српства против муслиманства (Дивац Н., СКГл НС 16, 554); [Сава] иде у Никеју и [излаже] политичке и верске разлоге, који га нагоне, да буде против католичанства (Ћор. В. 3, 16).

За разлику од ових, именица хришћанство има позитивну конотацију, о чему сведоче и примери употребе са интернета: Хришћанство је моја област; Хришћанство је почело управо таквим поимањем света; Када се појавило хришћанство, старе паганске религије се нису лако предавале; Видео је да је хришћанство у успону.

2.3. Предмет пажње чине и именички деривати са суфиксом *-лук*. Међутим, именице из ове творбене скупине полако излазе из употребе и осећају се застарелим. М. Стевановић (1986: 493) приликом описивања суфикса *-лук* као засебну групу издваја именице које означавају колектив и истиче да оне означавају земљу, област или крај заједно са становништвом које их насељава: *Арнаутлук*, *Влахалук*, *Латинлук* (и *латинлук*), *лацманлук* (*Лацманлук*), потом именице које означавају конфесију: *ђаурлук* и именице којима се особе именују према некој карактеристици, особености и сл.: *гурбетлук*, *дуњалук*. Осим збирног карактера и представљања свеобухватног јединства колектива, поседују и извесну експресивност. Код већине именица садржај је маркиран негативном оценом говорника у смислу ниподаштавања, погрде, омаловажавања и непризнавања. Уз сему збирности присутне су и додатне негативне компоненте које су условљене одређеним друштвено-историјским, верским, етничким и сличним околностима, али треба напоменути да је погрдна оцена уткана у садржај мотивне именице, те није нужно суфикс *-лук* утицао на експресивност. „Познато је да и сами Албанци сматрају погрдним назив Арнаут/Арнаутин, а припадници нашег народа нарочито су под погрдним подразумевали назив Латин којим су именовали оне који нису били храбри и човечни“ (Стевановић 1986: 493).

Именице формиране суфиксом *-лук*, а које остварују збирно значење имају своје конкуренте у именицама на *-адија*, *-ија*, *-ство*, које су, чини се, у савременом српском језику распрострањеније и њихова употреба је чешћа иако у дескриптивним речницима понеке имају

[2] Пример је у РСАНУ на овај начин забележен.

равноправан статус: *Арнаутлук – Арнаутија*, *Влахалук – Влашчадија*, *гурбетлук – гурбетија*, *ђаурлук – ђаурија*, *Латинлук — Латинија – Латинчад*, *циганлук – циганија*.

3. Закључне напомене

суфикс	етник	позитивна/негативна/неутрална конотација
-ад	Бугар*чад*	позитивна (+)
-ија	Бугар*ија*, Бугар*штија*	негативна (–)
-ина	Бугар*штина*	негативна (–)
-ство	Бугар*ство*	неутрална (0)

суфикс	етник	позитивна/негативна конотација
-ад	Мађар*чад*	позитивна (+)
-ија	Мађар*ија*	негативна (–)
-ина	Мађар*штина*	негативна (–)

Табела 2: Конкурентност суфикса за збирност при изрицању позитивне/ негативне оцене

Из наведених табела уочљива је примарна експресивна функција коју имају суфикси за збирност. Суфикс *-ад* због обавезних компоненти ’мало’, ’младо’ има позитивну конотацију, типа *Арапчад*, *Немчад*, *Српчад*, док су суфикси *-ија* и *-ина* изразито експресивни и у обележавању етничких, националних, верских скупина, а услед услед додатних екстралингвистичких фактора углавном испољавају негативну оцену: *латиншшија*, *Немчадија*, *Турадија*, *Циганшшина*. За разлику од претходних, суфикс *-ство* у именовању људских референата са значењем припадности одређеној етничкој групи, народности или националности, остаје неутралан у примерима типа *Латинство*, *Словенство*, док је врло експресивно обојен у примерима типа *Албанство* (*албанство*), *Бошњашшво* (*бошњашшво*), *Српство* (*српство*), *Хрватство* (*хрватство*).

Табеларни приказ конкурентности суфикса за збирност при изрицању позитивне/негативне оцене у називима етничких, националних скупина указује на то да је више именичких деривата збирног значења са негативном конотацијом који су условљени друштвеном заједницом која успоставља стандарде и вредносна мерила.

„Погрдно значење оваквих речи је последица семантичких трансформација које се заснивају на различитим ванјезичким факто-

рима — на објективном знању или пак на представама, уверењима које говорник има о именованом појму, односно на његовом субјективном ставу, емотивном односу и вредновању неких особина које приписује припадницима конкретне етничке скупине“ (Јовановић Ј. 2016: 91).

Дакле, појачан емотивни набој израз је одређеног временског раздобља (ратних сукоба, верских и културно-етничких превирања) за које се везује дати етнос или конфесија, те представља одраз колективне експресије.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967−1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I−XIX, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959−.

СрпКор: *Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду*, http://korpus.matf.bg.ac.rs.html.

ЛИТЕРАТУРА

Вељковић Станковић 2011: Драгана Вељковић Станковић, *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности*, Београд: Филолошки факултет, Чигоја штампа.

Гортан Премк 1997: Даринка Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик.

Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Јовановић В. 2010: Владан Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Јовановић Ј. 2016: Јована Јовановић, Када је Босанац глуп, а Црногорац лењ, у: *Речи под лупом, зборник радова о лексици српског језика*, прир. Рајна Драгићевић, Београд: Танеси, 91–93.

Јовановић Ј. 2018: Јована Јовановић, *Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику*, необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.

Милосављевић 2007: Бојана Милосављевић, Какав глас бије Грке?!, у: *Глас у језику, књижевности и култури*, Београд: Philologia, 159−168.

Ристић 2004: Стана Ристић, Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом *-ија*, у: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 95–105.

Стевановић 1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматичко системи и књижевнојезичка норма). I. Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научна књига.

Шипка 2012: Милан Шипка, О пејоративној употреби етника и етнонима у српском језику, у: *Наука и идентитет*, 6/1, Пале: Филозофски факултет, 127–135.

Драгана Й. Цвийович

ЭКСПРЕССИВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ СОБИРАТЕЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ЭТНИЧЕСКИЕ, НАЦИОНАЛЬНЫЕ И РЕЛИГИОЗНЫЕ ГРУППЫ

Р е з ю м е

Предметом работы является обусловленность семантического значения отдельных собирательных существительных суффиксами, которыми они произведены (*-ад*, *-ија*, *-ина*, *-лук*, *-ство*). Отдельные дериваты существительных со собирательным значением проявляют экспрессивность, когда называют этнические, национальные, религиозные группы, напр. *Арапчад*, *Бугарија*, *Влахалук*, *Влашчадија*, *ђаурлук*, *Јеврејчад*, *католичанство*, *каурија*, *Мађарија*, *Мађаронство*, *Немчадија*, *словенство*, *српство*, *Српчад*, *татарија*, *хришћанлук*, *хришћанство*, *црнчад*, *Швабурија* и т. п. Выражением положительной или отрицательной позиции говорящего к содержанию, которое является предметом его внимания, собирательное существительное получает функцию оценки. Целью исследования является словообразовательно-семантический анализ лексем, называющих приведенные совокупности этнических, национальных, религиозных группировок, причем они в зависимости от контекста обладают положительной или отрицательной квалификацией. Наряду с этим, указывается и на словообразовательную конкуренцию собирательных существительных с приведенными суффиксами. Оказывается, что анализируемые суффиксы собирательности имеют экспрессивную функцию, а именно: суффикс *-ад* (*Арапчад*, *Немчад*, *Српчад*) первично положительную квалификацию; суффиксы *ија* и *-ина* (*латинштија*, *Немчадија*, *Турадија*, *Циганштина*) крайне отрицательную оценку; суффикс *-ство* в именовании человеческих референтов со значением принадлежности к определенной этнической группе, народности или национальности остается нейтральным в примерах типа *Латинство*, *Словенство*, в то время как он весьма экспрессивно окрашен в примерах типа *Албан-*

сшво (албансшво), *Бошњашшво (бошњашшво*), *Срйсшво (срйсшво)*, *Хрвашсшво (хрвашсшво)*. Следовательно, усиленный эмоциональный заряд является выражением определенного периода времени (военных столкновений, религиозных и культурно-этнических потрясений), с которым связан данный этнос или конфессия и поэтому представляет собой отражение коллективной экспрессии.

Ключевые слова: сербский язык, собирательное существительное, этник, экспрессивность, положительная/отрицательная оценка, словообразовательная конкуренция.

УДК 811.163.41'367.622.16
811.163.41'37

Оригинални научни рад
Примљен 28. новембра 2019. г.
Прихваћен 16. децембра 2019. г.

МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

О МОГУЋИМ СЕМАНТИЧКИМ ДИСТИНКЦИЈАМА ГЛАГОЛСКИХ ИМЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ *ПРИЗНАЊЕ* : *ПРИЗНАВАЊЕ*, *ПРИДРУЖЕЊЕ* : *ПРИДРУЖИВАЊЕ* И СЛ. У КОНТЕКСТУ АКТУЕЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Предмет рада представља могућа семантичка дистинкција између глаголских именица на *-ње* типа *признање* : *признавање*, *придружење* : *придруживање* и сл. изведених од видских парњака посматрана кроз класификацију именица на процесуалне и резултативне, као и теличност њихових мотивних глагола. Будући да се оне у језичкој пракси (медијском, политичком, правно-административном, научном дискурсу) користе синонимно, циљ је да се покаже могу ли се ту успоставити правила њихове употребе с обзиром на вид мотивног глагола и значење, или би то био само граматички конструкт.

Кључне речи: глаголске именице, глаголски вид, семантика, структурна анализа, теличност.

1. Глаголске именице на *-ње*[1] и њихов међуоднос са глаголским видом мотивних глагола у науци о српском језику представља често

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] У традиционалној сербокроатистичкој граматичкој литератури (Маретић, Брабец, Стевановић, Катичић, Бариħ, Клајн) постоји дистинкција између термина *глаголске именице* за именице мотивисане глаголом на *-ње* и *-ће* (< *-је*), док је за именице са другим суфиксима резервисан назив *девербативне/девербалне именице* или други називи. С друге стране, има и лингвиста који користе назив *глаголске именице* за све именице које имају глаголску мотивацију и означавају радњу (попут Станојчића и

осветљавану тему. Уопштена схема да се од сваког несвршеног глагола регуларно творе глаголске именице на *-ње* и да њихова значења одговарају глаголској семантици (Белић 1933: 262) давно је коригована (Вуковић 1950: 149–154) и касније допуњавана (Терзић 1969: 47; Клајн 1998: 152–153; Клајн 2003: 167–175), јер постоји читав низ несвршених глагола који наспрам себе немају глаголску именицу. Од свршених глагола ређе се граде глаголске именице овим суфиксом и у том случају долази до унутрашње промене значења, тј. до лексикализације у односу на глагол и његова значења (*завештање*, *отуђење*), али то се може догодити и код глаголских именица од несвршених глагола (*знање*, *боловање*, *мишљење*, *печење*) (Клајн 1998: 149).[2] Будући да је глаголски вид функционална граматичка категорија, показано је и да наспрам глаголског видског пара не стоји увек пар глаголских именица чија се семантика и употреба диференцирају у зависности од вида мотивног глагола, тј. у пракси се глаголске именице од свршених глагола употребљавају на месту где би се по значењу употребиле именице од несвршених глагола, и обрнуто (Вуковић 1949: 48; Вуковић 1950: 47–53; Терзић 1969: 67, 70; Клајн 2003: 175), што Терзић тумачи потискивањем видске опозиције лексичком.

2. Овај прилог настао је као одговор на питање коју је лексему исправно користити у правним актима: *признање* или *признавање* у значењу ’сагласност да је нешто правилно, основано по закону’. Питање нам је упутио дипл. правник А. Ристић као недоумицу приликом израде мастер рада под насловом *Признање држава и влада и успостављање дипломатских односа у новијој српској пракси*,[3] сведочећи нам примерима о колебањима на која је наишао у употреби ових двеју именица. Наиме, у правној литератури, када је реч о овој теми, приметио је да се скоро доследно користи реч *признање* (нпр. М. Крећа, *Међународно јавно право*, Београд, 2012, 169–180; М. Јовановић, О филозофским разматрањима међународноправног признања држава и влада, *Филозофија и друштво* XVII, 2000; Т. Шурлан, Признање у међународном праву: случај Косова и Метохије, *Зборник за друштвене науке Матице српске* 151/2, 2015), али има и текстова у којима се користе обе именице у истом контексту (нпр. A. Roberts, ur., *Satou* –

др.), а има и оних који их све обједињују термином *девербативне/девербалне*, попут Радовановића (више в. Ковачевић 2008: 229–213; Клајн 1998: 150).

[2] Лексикализација значи претварање глаголске именице у праву када она не значи само радњу *nomen actionis*, него резултат радње, предмет, поступак, или друге појмове метонимијски повезане с глаголом.

[3] Александар Ристић, *Признање држава и влада и успостављање дипломатских односа у новијој српској пракси*, одбрањен мастер рад, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2019.

Diplomatska praksa, Beograd, 2013, 72–74). То је такође примећено и у правној пракси. Поред онога што одговара стању у литератури, нпр. *Одлука о* ***признању*** *Чешке Републике и Словачке Републике* (*Службени лист СРЈ*, бр. 54/92; 28. 12. 1992), *Одлука о* ***признању*** *Еритреје* (*Службени лист СРЈ*, бр. 51/93; 27. 8. 1993), посведочено је и *Одлука о* ***признавању*** *Републике Словеније* (*Службени лист СРЈ*, бр. 54/92; 13. 8. 1992), *Одлука о* ***признавању*** *Републике Црне Горе* (*Службени гласник РС*, бр. 51/06; 15. 6. 2006) итд. Дакле, имамо ситуацију у којој се глаголске именице мотивисане глаголима супротног вида користе варијантно.

2.1. Аналогно наведеном примеру функционишу и друге глаголске именице настале од видских парњака попут *придружење* и *придруживање*, *прикључење* и *прикључивање* и бројне друге, као *зближење* и *зближавање*, *изједначење* и *изједначавање*, *остварење* и *остваривање*, *приближење* и *приближавање*. Конкуренцију њихове употребе илустроваћемо изабраним примерима из језика јавног информисања посведочених у СрпКор:

признање : *признавање*: Nama je veoma stalo da Savezna vlada ostvari međunarodno *priznanje* SRJ (Politika, 14. 10. 2000); Inicijativa koju su pokrenuli DPS i SDP podrazumeva zahtev za međunarodno *priznanje* Crne Gore i Srbije (Politika, 25. 10. 2000); Neminovno je da će uvlačenje rasprava o težnjama za međunarodnim *priznanjem* Crne Gore otežati kasniju saradnju Srbije i Crne Gore (Politika, 12. 1. 2001); Postoji alternativna politika i da je glavni prioritet spoljne politike „sprečavanje *priznanja* Kosova kao države“ (Korać, Žarko, Vreme kohabilitacije, Peščanik, 21. 5. 2012); … dok će im Nikolić uzvratiti pitanjem da li je *priznanje* Kosova zaista preduslov za EU integracije Srbije (Ćirić, Saša, Lice Srbije, Peščanik, 11. 6. 2012) : … *priznavanje* kineske provincije Tajvan je deo „antimakedonske strategije“ (Politika, 5. 9. 2000); Postoji spremnost za potpuno *priznavanje* Jugoslavije (Politika, 17. 10. 2000); Odlazak Rodofinikina u Srbiju imao je veliki značaj jer je to predstavljalo de fakto *priznavanje* državnosti srpskim ustanicima (Politika, 3. 6. 2001); … uz prethodno *priznavanje* Crne Gore od strane Ujedinjenih nacija (Politika, 18. 12. 2002);

придружење : *придруживање*: To je *pridruženje* demokratske Jugoslavije porodici demokratskih nacija (Politika, 11. 1. 2001); Oni su predočili i da SRJ u tom cilju mora ispuniti uslove za „*pridruženje* EU“ (Politika, 23. 1. 2001); Kad su počela slična istraživanja i kad su se neke zemlje juga Evrope pridružile EU, *pridruženje* je simbolički označavalo pristupanje modernom vremenu (Politika, 27. 7. 2001) : *Pridruživanje* Evropskoj uniji nameće prilagođavanje evropskim standardima (Politika, 22. 10. 2000);

Zajednički interes – *pridruživanje* EU (Politika, 26. 5. 2001); Dovodi se u pitanje *pridruživanje* EU (Politika, 20. 6. 2001);

прикључење : *прикључивање*: SR Jugoslavija je ispunila sve uslove za *priključenje* MMF-u (Politika, 21. 12. 2000); Nemoguće je zamisliti *priključenje* naše zemlje Evropskoj uniji bez usklađivanja pravnih propisa (Politika, 27. 4. 2001); Na prvom referendumu za *priključenje* Irske Evropskoj zajednici izjasnilo se 1972. godine 71 odsto građana (Politika, 17. 6. 2001) : Sa te pozicije SRJ startuje, najzad, u pravu tranziciju a cilj joj je što brže *priključivanje* razvijenoj Evropi (Politika, 18. 12. 2000); IA … uoči osamostaljivanja Makedonije imali „svoj veliki plan“ za *priključivanje* „Pirinske Makedonije“ … matičnoj Republici Makedoniji (Politika, 1. 6. 2001).

3. Какву слику пружају дескриптивни речници. *Признавање*[4] је глаголска именица од несвршеног глагола *признавати (се)*, док је *признање* глаголска именица од глагола свршеног вида *признати (се)*. Прва се у потпуности граматичком дефиницијом упућује на мотивни глагол, док је код друге представљена полисемантичка структура са описним дефиницијама у шестотомном речнику Матице српске (РМС). У Матичином једнотомнику (РСЈ) изостала је именица *признавање*.

признавање с *гл. им. од признавати (се).*

признавати (се), признајем (се) *несврш. и уч. према признати (се).*

признати, -ам сврш. **1.** *изјавити, саопштити да је нешто истинито, стварно*. — Био је спреман да ... призна да би било боље да није дошло до тог брака. *Адум.* Није хтела признати своје кривице, па баш да и сама увиди да је крива. *Вес.* **2.** *изразити своју сагласност, изјавити, сложити се с тим да је нешто правилно, основано на закону.* — Књаз Долгоруки [је] … Шћепана признао за цара. *Мат.* Она … неће да призна државни монопол. *Козарч.* **3.** *јавно признати кога својим дететом.* — Тај додатак се даје ... за ванбрачно признато дијете. *Мј. 1926.* Он беше њезин син ... Одмах је признаде да му је мати и паде јој к ногама. *Нед.* **4.** *јавно изјавити коме поштовање за какву услугу, уважити.* — Вук је признат „свугде у свету“, само га није хтела признати отаџбина његова. *Бел.* ~ **се** *јавно, отворено изјавити за себе нешто:* ~ кривцем.

признање с **1.** *лична изјава о истинитости чега.* — Начелник је шутио, а нитко није извлачио из њега признање. *Гор.* **2.** *друштвено уважавање, поштовање.* — Он [Станковић] је у књижевност

[4] Због ограничености простора ми ћемо се у даљем разматрању задржати на првом пару.

ушао правим путем … и ишао је с постојаношћу којој се мора одати признање. *Прод.* Одавали [су] признање палом другу. *Хорв.*

Из приложених речничких чланака треба претпоставити да глагол *признавати* има сва значења као глагол *признати*, те глаголска именица *признавање* и значење које одговара другом глаголском значењу ’израз сагласности, изјава, слагање с тим да је нешто правилно, основано на закону; акт, документ којим се то потврђује’, док оно код именице *признање* није експлицитно регистровано. Дакле, пуко ишчитавање речничког текста искључује могућност употребе друге именице у овом значењу (што може бити непостојање грађе у време настанка РМС), а видели смо да је она заступљена у језичкој пракси.

4. У покушају да се овакви парови интерпретирају, користићемо теоријски оквир структурне анализе А. Алексијаду (2001; 2009), на чију је примену указао Борко Ковачевић (2017: 490). Наиме, карактеристике глаголске именице условљене су бројем и типом именичких и глаголских функционалних пројекција које доминирају апстрактним лексичким центром. На основу тога разликују се *процесуалне (праве) глаголске именице*, у чијем центру, осим именичких функционалних пројекција броја, конгруенције итд., доминирају и глаголске функционалне пројекције вида, стања и догађајности (*eventity* v), и *резултативне глаголске именице*, код којих нису заступљене набројане функционалне пројекције глаголских категорија. Њихова дистинкција илустрована је паром примера: ***Решавање*** *проблема је трајало два дана* : ***Решење*** *је у књизи*. Процесуалне (праве) глаголске именице настају од глагола несвршеног вида, док резултативне глаголске именице настају од глагола свршеног вида. Прве означавају процес, док су друге референцијалне као прототипичне именице, тј. њихова значења су често конкретизована као код прототипичних именица. Дакле, ова би класификација нужно наметнула дистинкцију да именице *признавање*, *придруживање*, *прикључивање* и сл. могу да означе процес, трајање одређене догађајности, њену отвореност, док именице *признање*, *придружење*, *прикључење* искључиво резултат, достигнуће, целину, конкретизацију, те би се један државно-политички чин управо могао означавати само последњим именицама. Но, горенаведени примери показују да глаголске именице од несвршених глагола такође означавају резултат, достигнуће, целину, конкретизацију. Чиме се то може објаснити?

5. Како је међу мотивним глаголима посреди видска опозиција (семантичко непоклапање показаће речници већег обима, попут Реч-

ника САНУ), размотрићемо још једну семантичку категорију која се везује за глаголе – теличност или лексички аспект (о овоме детаљно Станојевић 2012). Наиме, телични глаголи подразумевају да њима означена ситуација има инхерентни крај и да не може у том облику да се настави њено вршење, док ателични глаголи немају такву границу. Тест за одређивање је: V_{tel} + *за X времена* (Написао је домаћи *за пола сата*): V_{atel} + *х времена* (Писао је домаћи *пола сата*).[5] Када сагледамо теличност глагола *признавати* и *признати* у значењима која нас интересују 'изражавати своју сагласност, изјављивати, слагати се с тим да је нешто правилно, основано на закону' односно 'изразити своју сагласност, изјавити, сложити се с тим да је нешто правилно, основано на закону', фокус у оба случаја је целина радње, тј. финални сегмент у коме је достигнут циљ. Међутим, како објаснити целину као обележје свршених глагола код несвршених глагола? „Са ателичним имперфективним глаголима сваки тренутак интервала током којег је на снази њима означена радња може бити финалан, па се таква радња увек може пресећи неком другом, па чак и зауставити … Маркирањем финалног момента радње представљене у трајању, што је својствено управо ателичним перфективним глаголима, радња се у ствари представља као недељива целина (истицање М. С.)“ (Станојевић 2012: 150–151), што значи да не постоји конфликт између ателичних несвршених глагола и целине радње. Могуће је да је то разлог што су глаголске именице од несвршених глагола, достижући виши степен лексикализације означавањем финалног момента радње као резултата, циља, у правним и новинским текстовима, где је изражена номинализација, поделиле улогу са глаголским именицама од свршених глагола и постале њихови конкуренти. Иначе, примери са глаголом *признавати*, *придруживати* и сл. не срећу се у овом контексту: *Признавали су на преговорима државу (*неколико сати*) : Признали су на преговорима државу (*за неколико сати*); *Придруживали су се ЕУ (*пет година*) : Придружили су се ЕУ (*за пет година*), већ само глаголске именице. Чак и када се жели представити процес, користе се глаголске именице, а не глаголи.

6. Потенцијал видске опозиције свршених и несвршених глагола код глаголских именица мотивисаних њима према структурној анализи може се искористити за семантичко диференцирање: *признање* као писмени акт или службени чин (којим се означава целовитост, изврше-

[5] Како се у србистици вид често дефинише као (не)ограниченост вршења радње, то се може повући паралела свршени/телични, несвршени/ателични. У раду Станојевић 2012 указује се да се ово не може уопштити и да свршени глаголи могу бити ателични (као делимитативни *поседети*, *попричати*), а несвршени телични (као *прелазити (стазу за два минута)*, *излазити (за два минута)*).

ност), а *признавање* за процес, који представља структуру појединачних чинова, који траје, који се састоји из више оделитих јединица. Рецимо: *Потписали су признање Еритреје*, али *Борба за (не)признавање Косова траје годинама.* Међутим, није реч о обавезујућој дистинкцији која би се уздигла на ниво правила, јер се у примерима са ненегираним именицама оне међусобно могу замењивати без суштинске промене смисла, како је то и у ранијој литератури показано. И посматране глаголске именице од несвршених глагола такође означавају резултат, достигнуће, целину, конкретизацију, односно достижу ниво лексикализације својствен именицама од свршених глагола из видског пара.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967−1976.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.

СрпКор: *Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду*, http://korpus.matf.bg.ac.rs.html.

ЛИТЕРАТУРА

Алексијаду 2001: Artemis Alexiadou, *Functional Structure in Nominals*: *Nominalization and Ergativity*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Алексијаду 2009: Artemis Alexiadou, On the role of syntactic locality in morphological processes: the case of (Greek) derived nominals, *Quantification, definiteness and nominalization*, eds. Anastasia Giannakidou, Monika Rathert, Oxford: Oxford University Press, 253–280, http://ifla.uni-stuttgart.de/institut/mitarbeiter/artemis/ artemissaabrrev.pdf.

Белић 1933: Александар Белић, О грађењу глаголских именица на *-ње* и *-ће*, *Наш језик* I, Београд, 262–268.

Вуковић 1949: Јован Вуковић, Глаголске именице на *-ње* и *-ће*, *Питања савременог књижевног језика* 1, Сарајево, 40–53.

Вуковић 1950: Јован Вуковић, Глаголске именице на *-ње* и *-ће*, *Питања савременог књижевног језика* 2, Сарајево, 149–171.

Клајн 1998: Иван Клајн, Граматички и лексикографски статус глаголских именица од несвршених глагола, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 27/2, Београд, 149–157.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику 2. Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике, Институт за српски језик САНУ − Нови Сад: Матица српска.

Ковачевић 2008: Борко Ковачевић, О класификацији глаголских именица у савременом српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 37/1, Београд, 229–240.

Ковачевић 2017: Борко Ковачевић, О глаголским именицама које су модификоване прилогом у савременом српском језику, *Српски језик* XXII, Београд, 489–499.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

Станојевић 2012: Веран Станојевић, Перфективност и теличност у српском са освртом на ситуацију у француском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 41/1, Београд, 141–155.

Стевановић 1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). I. Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научна књига.

Марина Л. Спасоевич

К ВОПРОСУ О ВОЗМОЖНЫХ СЕМАНТИЧЕСКИХ РАЗЛИЧЕНИЯХ ОТГЛАГОЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ *ПРИЗНАЊЕ* : *ПРИЗНАВАЊЕ*, *ПРИДРУЖЕЊЕ* : *ПРИДРУЖИВАЊЕ* И Т. П. В КОНТЕКСТЕ АКТУАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

Резюме

В сербском языке регулярное образование отглагольных существительных от несовершенных глаголов стало привычным и их значения соответствуют глагольной семантике (что в словарях так и обозначается: *отгл. сущ. от X*), в то время как от совершенных глаголов реже образуются отглагольные существительные и в тех случаях они сдвигают (часто уточняют) свои значения по отношению к глагольным (что в словаре особенно определяется). Потенциал видовой оппозиции совершенных и несовершенных глаголов в паре отглагольных существительных *признање* и *признавање* может использоваться для *признање* как письменный акт или официальный поступок (которым обозначается целостность, совершение), а *признавање* для процесса, действия, представляющего собой структуру отдельных поступков, которые длятся, которые состоят из более отдельных единиц. Например: *Потписали су акт о признању Косова*, но *Борба за (не)признавање Косова траје годинама*. Впрочем, речь идет об оттенках в значении, не об

обязательном различении, возвышенном на уровень правила, так как в примерах с неотрицаемыми существительными они взаимозаменяемы без существенного изменения смысла. То же самое ис существительными *придружење* и *придруживање*, а также и с другими существительными.

Ключевые слова: отглагольные существительные, глагольный вид, семантика.

УДК 811.163.41'373.611
811.163.41'37

Оригинални научни рад
Примљено 4. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

ВИДСКО ПАРЊАШТВО И АКЦИОНАЛНОСТ (ПРЕФИКС *ЗА*-)

У овом раду се разматра однос између акционалности и видског парњаштва. Анализирани су глаголи изведени префиксом *за*- који се у литератури сматрају носиоцима почетног акционалног значења, са циљем да се помоћу анализе речничких дефиниција и контекстуалне анализе утврди постоји ли значењска подударност између посматраних глагола на *за*- и њихових мотивних глагола, у ком случају ти глаголи остварују однос видског парњаштва са својим мотивним глаголима. Издвојене су две групе глагола на *за*- с почетним значењем (инхоативни и ингресивни глаголи) који задовољавају услове да буду сматрани видским парњацима.

Кључне речи: видски пар, чиста перфективизација, префиксација, префикс *за*-, акционалност, почетно значење, српски језик.

У овом раду бавићемо се односом између акционалности и видског парњаштва, конкретније – префиксираним глаголима који испуњавају услове да буду сматрани „правим“ видским парњацима, а истовремено се могу тумачити као представници акционалних значења. Пажњу ћемо посветити глаголима изведеним префиксом *за*- који се у литератури сматрају носиоцима почетног акционалног значења. Циљ нам је да утврдимо да ли се између посматраних глагола на *за*- и њихових мотивних глагола остварује однос видског парњаштва. Да би два глагола чинила видски пар, неопходно је да је разлика међу њима само видска, не и лексичка (Пипер–Клајн 2014: 177), па смо лексичку подударност између мотивног и мотивисаног глагола утврђивали на основу

* vesna.djordjevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

семантичких описа датих у речницима – сагледавали смо семантичке реализације изведеница у односу на семантичке реализације мотивног глагола, као и на основу примера употребе глагола и заменљивости глагола у истом контексту. Овај поступак примењивала је И. Грицкат у више својих радова (1966–1967; 1984–1985), а у новије време коришћен је у раду Ђуровић–Спасојевић (2014), те у радовима Ђорђевић (2018а; 2018б; 2019), где су анализирани видски парњаци изведени префиксом *из-* и *на-*. Грађа за истраживање ексцерпирана је из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (РСАНУ) и *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС), одакле смо преузимали и семантичке описе и примере употребе.

У даљем тексту размотрићемо глаголе на *за-* који задовољавају критеријуме за видске парњаке, а истовремено припадају акционалној групи почетних глагола.

Почетну фазу радње на примеру префиксираних глагола разматрала је Љ. Поповић, која акционалну класу почетних глагола издваја путем формуле „почети + лексичко значење глагола са потенцијалном граничношћу“ (Поповић 2008: 180). Анализом корпуса ауторка је утврдила да се почетно-фазна значења префикса *за-* могу разврстати на ингресивна (моментално наступање и крај почетне фазе која отвара перспективу за даљи ток радње: *закорачати*), инцептивна (наступање радње или процеса као тренутак првог временског тренутка њиховог постојања: *запевати*) и инхоативна[1] (постепена промена ситуације или резултат постепене промене ситуације: *зарђати*).[2] Различити типови почетног значења условљени су семантиком мотивног глагола (Ивановић 2016: 41).

У домаћој литератури почетно значење раздваја се од значења чисте перфективности[3] (уп. Стевановић 1981: 435–437; Бабић 1986: 494; Клајн 2002: 251–254; Мразовић–Вукадиновић 2009: 90; Пипер–Клајн 2014: 244–245), јер је почетност лексички нанос префикса *за-* којег нема у мотивном глаголу. Међутим, у појединим примерима тешко је

[1] М. Ивановић (2016: 34) запажа да се у српској лингвистици термин *инхоативни глаголи* често употребљава за означавање свих почетних глагола (уп. Грубор 1953; Новаков 2005; Клајн 2002). У овом раду глаголе тог типа називаћемо *почетним глаголима*, а њихово значење *почетним значењем*, у складу са студијама Поповић 2008 и Ивановић 2016, док ћемо термин *инхоативност* (*инхоативни глаголи*, *инхоативно значење*) употребљавати да означимо посебан тип почетног значења.

[2] Реч је о устаљеној подели почетних глагола у лингвистичкој, пре свега славистичкој литератури.

[3] Значење чисте перфективности у традиционалној литератури описује се као ’свршеност радње, достизање циља’, ’завршетак радње – финитивно значење’, ’постизање резултата – резултативно значење’, ’извршење радње’ и сл.

раздвојити глаголе с префиксом *за-* са значењем чисте перфективизације и глаголе с префиксом *за-* са почетним значењем. Тако су се међу примерима чистих перфективних глагола у Клајн (2002: 254) нашли глаголи *замутити* и *зарђати*, којима се исказује инхоативно значење – подразумевана је промена ситуације до које је дошло постепено, односно достизање резултата постепеном променом ситуације. Љ. Поповић (2008: 182) објашњава да је перспектива посматрања тока процеса и стања код ових глагола једнако отворена напред и назад: „напред, јер се ради о почетној фази процеса који постепено прелази у трајно стање, а назад, јер се ради о резултату својеврсне претпочетне фазе у којој су се накупили предуслови за иницијацију процеса или стања“. Глаголе наведеног значењског типа срећемо и у примерима видских парњака које даје И. Грицкат (1966–1967: 208–209): *кржљати – закржљати*, *маглити – замаглити*, *рђати – зарђати* и др.

Поставља се питање како се односити према глаголима овог типа у погледу остваривања видског парњаштва. Како смо у овом раду пошли од речничких дефиниција глагола и примера, уочили смо да глаголи инхоативног значења показују комплементарност у значењу с мотивним глаголима: *буђати – забуђати*, *глув(ј)ети – заглув(ј)ети*, *глупавити – заглупавити*, *данити – заданити*, *модрети – замодрети*, *пуст(ј)ети – запуст(ј)ети*, *рутавити – зарутавити*, *сенчити – засенчити*, *смрадити – засмрадити*, *студ(ј)ети – застуд(ј)ети*, *тупи(ј)ети – затупи(ј)ети*, *чемерити – зачемерити* и др.

Комплементарност значења је могућа, јер се у основи посматраних префиксираних глагола налазе инхоативни глаголи са значењем постепеног стицања одређеног обележја.[4] Као илустрацију глагола овога типа навешћемо речничке описе и примере за неколико парова глагола:

забуђати (*се*) ’1. постати буђав, уплеснивити се’

Хлеб ми <u>је</u> од дугог стајања <u>забуђао</u> (Ред.). (БиХ, Грђ. 1).

буђати (*се*) ’1. постајати буђав, плеснивити (се); исп. буђавети’

Дигни оне ствари са земље да <u>не буђају</u> (Драгачево, Ков. Р.).

заглупи(ј)ети ’постати глуп, оглупети’

Можда ... још нисам срела онога, који би ме нагнао да <u>заглупим</u> од љубави (Ђорђ. П. 3, 184).

[4] Термин који М. Ивановић користи за инхоативне глаголе на *за-* је *иницијално-резултативни глаголи*, чије мотивне глаголе назива *еволутивним глаголима*.

глӯ(ј)е̄ти ’1. а. постајати глуп; син. глупавети’

Сушим се као дрво, тупим, глупим, нисам за ништа на свијету (Шен. А. 9, 277).

заст̄уд(ј)е̄ти ’постати студено, захладнети’

И ево застудјет ће повечер брзо (М–И).

ст̄уд(ј)е̄ти ’постајати студено’

Зима близу. Студи (Јакш. М).

Следећи имплицитне поставке дате у Грицкат (1966–1967: 208–209)[5] и Клајн (2002: 253), глаголи инцептивног значења типа *засијат̄и* не представљају видске парњаке својим мотивним глаголима. Ови глаголи, за разлику од инхоативних глагола типа *заглӯ(ј)е̄ти*, не подразумевају достизање обележја којем тежи мотивна радња, већ исказују први тренутак настанка радње или процеса. Ипак, инцептивност није увек једноставно одвојити од инхоативности и треба посегнути за контекстом како би се одредило које је значење актуализовано.

Инхоативни глаголи често се дефинишу у речницима помоћу исте лексеме, само супротног вида, као и мотивни глаголи: *заглӯ(ј)е̄ти*: ’постати глуп’ – *глӯ(ј)е̄ти*: ’постајати глуп’, док је за глаголе инцептивног значења у речничком опису истакнут почетак радње: *засијат̄и*: ’почети сијати’. У речницима овакав начин дефинисања није доследан.

На пример, семантички опис глагола *базд(ј)е̄ти* гласи: ’испуштати јак, непријатан мирис, задах, заударати’, а глагола *забазд(ј)е̄ти* ’одати непријатан мирис, засмрдети’, што упућује на однос видске корелативности међу њима. Међутим, глагол *забазд(ј)е̄ти* означава инцептивност – почетак вршења радње без „претпочетне“ фазе, што није истакнуто у речничкој дефиницији, али је видљиво из речничких примера:

Месо чвркну, по соби забазди смуд као у тортурницама (Рак. Мита 15, 35). Момак што чисти лампе … забазди на петролеум као да је сад из бурета изишао (Нуш. 3, 74). фиг. Тај владин орган … стане тако „трућати“, да из њега „забазди“ признање (Одј. 1886, 90/1).

Такође, мотивни глагол *базд(ј)е̄ти* значи активно испољавање обележја, а не процес стицања или измене обележја:

[5] Ауторка је истакла да почетно значење не учествује у чистој перфективизацији. У примерима за чисту перфективизацију које И. Грицкат наводи нема инцептивних глагола, али има инхоативних, из чега закључујемо да је ауторка под почетношћу подразумевала инцептивност.

Улицом близу срушене Славије, која је још баздела на малтер и на лешеве, корачале су две девојке (Поп. Ј. 3, 203). Ево базди из њега ракија к'о из бачве (Срет. М. 7, 87).

Слично, за глагол *засив(ј)ети* назначена је у семантичком опису корелативност с глаголом *сив(ј)ети* ('постати сив') и инцептивност ('почети сивети'), али су дати само примери инцептивног значења:

И наједном засиви, | као прегорело је све (Наст. 5, 50). Чим јечам засиви не бојим се више глади (Крагујевац, Радој. Вл.). Ниче кућерак из влажног тла као отровна печурка. Преконоћ. У дан засиви нагнут кров од зарђалог олупаног лима (Минд. 2, 113). Падоше голубови, па се само засиви ливада (Крагујевац, Радој. Вл.). Наједанпут ми се теле засиви пред очима (И.).

Потешкоће задају и глаголи који се у једном контексту остварују као инцептивни, а у другом показују комплементарност значења с мотивним глаголом. Такав је случај с глаголом *занизати*:

1. 'почети низати, ређати; нанизати, поређати (у неком споју)'

Храбре Перицу, присиљавају га да заниже новим здравицама (Јелић В. 2, 167).

2. 'почети низати, ређати; нанизати, поређати (у неком споју)'

Мара је занизала дукате да јој се не би растресли по сандуку (Слав., Стиј.). Доња страна му [подруму] од брвна … Ова су брвна „занизана" и могу се по потреби вадити (Мићић Љ. 1, 418). (БиХ, Грђ. 1).

У примерима под бројем два глагол *занизати* заменљив је глаголом *нанизати*, што је назначено и у семантичком опису и одговара значењу мотивног глагола *низати* ('правити низ, ниску'), док се у првом примеру не исказује резултат постепене промене ситуације, већ је реч о инцептивности, првом тренутку настајања радње.

Изведенице типа *закалуђерити*, *задевојчити* и сл. такође показују комплементарност у значењу с мотивним глаголима, што уочава И. Грицкат (1966–1967: 209), док их Љ. Поповић посматра као почетно-резултативне глаголе – глаголе у којима је подразумевана претфаза чији је резултат започињање нове ситуације.[6] Од глагола овог типа развијају се секундарне имперфективизације, а без секундарних им-

[6] М. Ивановић (2016: 41) не раздваја инхоативне и почетно-резултативне глаголе, већ примере оба типа (нпр. *заволети* и *завладати*) посматра у оквиру значења које назива иницијално-резултативним, што сматрамо оправданим, јер је резултативност присутна у оба типа почетног значења.

перфективних глагола потврђени су само парови: *кнежити – закнежити*, *кумити – закумити*, *цурити се – зацурити се*.[7]

Глаголи *зачудити се* и *заинатити се* убрајају се у литератури у видске парњаке (в. Грицкат 1966–1967: 209; Клајн 2002: 254), при чему И. Грицкат примећује да се у њима „назире“ почетносвршено значење, али да је та функција префикса избледела, што је у складу с мишљењима аспектолога који специфичност префикса *за-* виде управо у споју два супротна значења – почетка и завршетка радње.[8] У нашој грађи забележени су глаголи којима се изражава ингресивност и који показују подударност у значењу са својим мотивним глаголима: *дичити – задичити*, *желети / жељети – зажелети / зажељети*, *јогунити – зајогунити*, *нећати – занећати*, *н(ај)екати – зан(ај)екати*. Карактеристика ових парова јесу мотивни глаголи који не изражавају радњу која стреми свом природном завршетку. Сагледавање и упоређивање речничких описа и примера употребе указује на њихову значењску подударност, а видску опозицију:

дичити ’I. а. чинити дичним, лепим, красити, ресити’

> Из газдине куће зазвао је још двије дјевојке, да му сватове веселе и диче (Берт. 1, 16).

задичити ’I. учинити дичним, украсити; улепшати, дати чему диван, величанствен изглед’

> Град и варош бејаху дивно окићени славолуцима, који су својом лепотом задичили светковину (Ђорђ. Вл. 14, 458).

зажелети / *зажељети* ’I. 1. а. осетити жељу за нечим, пожелети’

> Што око не види, срце не зажели (НПосл Вук). Кад први пут чујеш ријеч: срећа, зажелићеш да је прибавиш цијелом свијету (Андрић 1, 106).

желети / *жељети* ’I. 1. а. осећати потребу, чезнути, маштати, жудети за неким, нечим’

> Нема дана који ми желимо, | Нит’ блаженства за којим чезнемо (Њег. 9, 103).

---

[7] Према неким глаголима овог типа није забележен мотивни глагол (нпр. *зафратрити*), па ни такви примери, у којима се мотивација може тумачити као именичка, нису укључени у грађу.

[8] Такво становиште заступа нпр. С. О. Соколова (2003: 214), која анализира значење префикса *за-* у украјинском језику.

Анализа је показала да одвајање почетног значења и значења чисте перфективности у префиксираним глаголима са *за-* није једноставно. Полазећи од речничких описа и примера, тј. потврда њихове контекстуалне употребе, утврдили смо да постоје глаголи на *за-* који представљају и видске парњаке, а могу се посматрати и као носиоци почетног значења. Реч је о инхоативним глаголима којима се изражава постепена промена ситуације или резултат постепене промене ситуације задат мотивним глаголом: *забуђати*, *заглӯ(ј)ети*, *зачемерити* и др. Другу варијанту почетног значења представљају инцептивни глаголи, који означавају настанак радње и почетак прве фазе у одвијању радње (глаголи типа *за̄(ј)евати*) и не остварују видско парњаштво с мотивним глаголима. Самеравање лексичких значења мотивних и мотивисаних глагола показало је да је видско парњаштво могуће и када су у основи префиксираних глагола ингресивни глаголи, који не теже природном завршетку, граници (глаголи типа *зажелети / зажељети*). Овим глаголима исказује се моментално наступање и крај почетне фазе.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 1959–.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod „Globus“.

Грицкат 1966–1967: Ирена Грицкат, Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације (начелна разматрања и савремена српскохрватска грађа), *Јужнословенски филолог* XXVII/1–2, Београд, 185–221.

Грицкат 1984–1985: Ирена Грицкат, Одлике глаголског видског парњаштва као семантички индикатори, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII, Нови Сад, 197–203.

Ђорђевић 2018а: Весна Ђорђевић, Ка речнику видских парова типа *имперфективни глагол : префиксирани перфективни глагол*, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 47/1, Београд, 43–50.

Ђорђевић 2018б: Vesna Đorđević, Vidsko parnjaštvo i kategorija akcionalnosti (primer prefiksiranih glagola distributivnog značenja), *Philologica* LXXVII, Bratislava, 103–110.

Ђорђевић 2019: Весна Ђорђевић, Видско парњаштво и акционалност, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 48/1, Београд, 249–258.

Ђуровић–Спасојевић 2014: Сања Ђуровић, Марина Спасојевић, Још један поглед на видске парњаке у српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVII/1, Нови Сад, 183–197.

Ивановић 2016: Милена Ивановић, *Акционалност – семантика и форма у савременом украјинском и српском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику 1. Слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

Мразовић–Вукадиновић [2]2009: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Пипер–Клајн [2]2014: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 2008: Људмила Поповић, *Језичка слика стварности. Когнитивни аспект контрастивне анализе*, Београд: Филолошки факултет.

Соколова 2003: Світлана О. Соколова, *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові*, Київ: НАН України; Інститут української мови.

Стевановић [4]1981: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Vesna N. Đorđević

ASPECTUAL PAIRS AND AKTIONSART (PREFIX *ZA*-)

Summary

This article deals with the relation between the pure aspectual meaning and aktionsart meaning. The central part of the paper is dedicated to the analysis of dictionary definitions and contextual analysis of verbs formed with prefix *za*- whose semantics corresponds to the semantics of a specific actional verb class – inchoative verbs (expressing proces of beginning or becoming). We have aimed to illustrate that these aktionsart verbs could be treated as aspectual counterparts as well, because their lexical meanings are corresponding with imperfective counterparts.

Keywords: aspectual pairs, pure perfectivization, prefixation, prefix *za*-, aktionsart, inchoative meaning, Serbian language.

УДК 811.163.41'367.7

Оригинални научни рад
Примљено 28. октобра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

БРАНИСЛАВ М. ОСТОЈИЋ*
(Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица)

О ДВЈЕМА СПОРНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(*за* + инфинитив и *за* + акузатив у значењу одређивања правца кретања)

У овом чланку аутор расправља о конструкцијама *за* + инфинитив и *за* + акузатив у значењу одређивања правца кретања, о њиховом поријеклу, распрострањености у стиловима језичке комуникације и свим књижевнојезичким стиловима и укључивању у синтаксички систем српскога језика. Посебну пажњу аутор је посветио њиховом статусу са становишта књижевнојезичке норме.

Кључне ријечи: конструкције, *за* + инфинитив, *за* + акузатив, поријекло, распрострањеност, синтаксички систем, нормативни статус.

Једно је конструкција – Имате ли што *за попити*? (*за* + инфинитив), а друга – Путујем *за Београд* (*за* + акузатив у значењу одређивања правца кретања). Обје конструкције су коментарисане и у некадашњем српскохрватском језику с обзиром на нормативни статус и поријекло.

Узећу најприје прву конструкцију: *за* + инфинитив.

Предлог *за* се употребљавао с инфинитивом у српскохрватском језику, употребљава се данас у српском језику, у свим стиловима језичке комуникације и свим књижевнојезичким стиловима, иако су наши нормативни прописи квалификовали ову предлошко-глаголску везу као једну од грубљих грешака у књижевном језику. Такав пропис налазимо у Маретићеву *Језичком савјетнику* (Загреб 1924), па затим и у нашим каснијим нормативима – у *Савременом српскохрватском језику* М. Стевановића (Београд 1974) и у *Књижевном језику у теорији*

* branislav.ostojic.durmitor@gmail.com

и пракси Љ. Јонкеа (Загреб 1965). Ту су везу осуђивали, а и данас осуђују и устају против ове, како кажу, „грубе грешке“ писци школских уџбеника, језичких савјетника и поука у нашим стручним часописима.

Сви који се баве нормативном проблематиком ову конструкцију проглашавају грубом синтаксичком грешком, увезеном из других језика. Најчешће у њој виде романски (наводно према конструкцијама с италијанским *per*) или германски утицај (према конструкцијама с њемачким *zu*), а није мали број и оних који у њој виде галицизам, грцизам или балканизам.

Ову конструкцију одбацују наши најстарији нормативци, који на њу гледају као на туђицу. Они се чврсто држе историјскојезичких критеријума у нормирању, а ослонац у норми им је на ономе што је аутентично и што се развија у духу тога језика. И касније неки наши лингвисти упозоравају на то како је веза *за* + инфинитив сувишна у српскохрватском језику, те да у свим службама има своје синониме и подстичу на „енергичну лекторску интервенцију“ (Мелвингер 1984: 76–77). Други, опет, с парвом оспоравају таква схватања доказујући на врло поузданим примјерима ограниченост таквог замјењивања. Замјена је, на примјер, немогућа тамо гдје је конструкција устаљена „односно потпуно фразеологизирана“ (Прањковић 1987: 4–59).

За објашњење поријекла ове конструкције и њене распрострањености у нашој језичкој пракси нужно је истаћи сљедеће.

Прво. Важнија синтаксичка питања у вези са овом предлошко-инфинитивном конструкцијом, или „уопште нијесу постављена или су постављена на криви начин“ (Рјечник ЈАЗУ XXI: 666–667). Разлози су дубље природе, али основни је што су се неки наши, не само старији лингвисти, „просто такмичили у томе да сваку појаву за коју се налази аналогија у неком већем језику прогласе резултатом страног утицаја.“ Притом је највише страдала синтакса као најкомпликованија и најнејаснија област.

Друго. Први пут веза *за* + инфинитив јавља се на источном дијелу српскохрватске језичке територије 1189. године (*Велики Жупан С. Немања*, Мон. серб. 4), затим је нотирана на југу у запису из 1407. године (*Отворено писмо Дубровчанима*, Спом. срп. 2, 59) (Остојић 1985: 12; Рјечник ЈАЗУ XXI: 666–667). Континуитет њене употребе је чврст у писаним документима кроз цијели средњи вијек (Остојић 1985: 126).

Треће. Конструкција је забиљежена у многим нашим народним говорима, и то не само у јужним, боље рећи приморским, који гравитирају према Италији, нити пак само у сјеверним, већ и у централним нашим говорима. За појаву знају сва три српскохрватска наречја, знају за њу

неки црногорски говори, херцеговачки, косовско-метохијски, славонски, посавски, говори Срема, па и босански говори (Остојић 1985: 126).

Четврто. а) Требало би уважити чињеницу да је инфинитив по поријеклу именица, а по природи „глаголски именски облик“. Он означава процес (радњу) и по томе је глагол, а самим тим што именује процес (радњу) сличан је именици. Удаљава се и од једне и од друге категорије ријечи – од глагола што се не уклапа у све глаголске категорије (лице и број), а од именица што нема падежа, рода и броја (Бошковић 1965: 245–247).

б) У ранијим фазама свога развоја инфинитив се и у развоју језика којему припада функционално више осјећао као самостална категорија, па се, разумљиво је, и чешће јавља у самосталним функцијама у реченици – у субјекатској функцији, на примјер, или је пак био обичнији с предлозима приближавајући се тако именици и, на неки начин, обиљежавајући своју самосталност.

в) Инфинитив, дакле, именује радњу, а предлог *за* има значење намјене и циља. Веза предлога *за* с инфинитивом је најекономичнији начин да се обавјештењу о имену радње придода и обавјештење о циљу и намјени. То се акузативно значење придодаје и другим индеклинабилним ријечима (*за данас*, *за овдје*, *за десет* и сл.) (Прањковић 1987: 5–6).

Ако се узму у обзир поменути подаци, онда би се могло и друкчије тумачити поријекло ове предлошко-инфинитивне везе.

У сваком случају, тачно је да веза *за* + инфинитив не може бити у језику наших писаца предвуковске, вуковске и поствуковске епохе никакав утицај са стране. Дошла је она у њихов језик из народних говора у већини случајева и потпомогнута је утицајем књижевнојезичке традиције. Није ту утицај из италијанског или француског језика, није могла оставити трага ни њемачка литература. Саму појаву *за* + инфинитив, пратећи је у историјско-језичком континуитету, везали бисмо прије за балканизам који је, уосталом, везан и за грчку синтаксу (Грицкат 1971: 88).

Даља испитивања, уз уважавање чињенице да се инфинитив – чија природа, не само у српскохрватском језику, него и иначе, није довољно испитана – у најстаријим епохама и нашега језика често удруживао с предлозима (Грицкат 1975: 57), и то баш с предлозима који означавају циљ или намјену – могла би се окренути и у смјеру доказивања аутентичности ове особине у српскохрватском језику (Остојић 1985: 291–292).

Прецизним извлачењем на видјело свеукупности функционисања ове предлошко-инфинитивне везе са писаним документима разних

садржинских слојева и разних епоха, а прије свих оних најстаријих, дошло би се до прецизнијих и убједљивијих доказа о поменутој аутентичности (Остојић 1985: 292).

Свједоци смо, исто тако, чињенице да конструкција *за* + инфинитив, упркос томе што су наши нормативци углавном јединствени у спорењу њене нормативности, упорно одолијева свим прогонима и намеће се као свакодневна појава у свим књижевнојезичким стиловима. Чак, посебним утицајем средстава масовне комуникације и њиховим ширењем као да се све више учвршћује. Њу, дакле, сретамо у усменом народном стваралаштву, у писаним текстовима и административно-правним документима, код наших најстаријих писаца, а честа је и у језику наших савременика. Забиљежена је у многим дијалектолошким студијама, сретамо је у новинама и другим јавним гласилима. Она је, дакле, сасвим укоријењена у синтаксички систем српскога језика, што се види и по конструкцијама типа – *камен за под главу, бурек за овдје*, *бурек за вани, пшеница за у млин* и сл. гдје се инфинитиви: *спавати, јести, носити* подразумијевају (Прањковић 1987: 4–5), па нормативци у својим професионалним захватима морају бити опрезни. Не смију подлећи старијим схватањима и конструкцију проглашавати као „супстандардну синтаксичку иновацију“. У таквој констатацији је, како рече један лингвиста „тачно само да је конструкција синтаксичка и ништа више“ (Прањковић 1987: 4). Не може се рећи за нешто што је старо преко осам вијекова да је иновација. Она, додуше, није подједнако обична у свим стандарднојезичким стиловима. Најфренквентнија је у разговорном и публицистичком. Честа је и у књижевноумјетничком. Но, све су то књижевнојезички стилови. Разговорни је некодифициран, али не значи да и он није књижевнојезички. Нема, дакле, никаква разлога ову конструкцију проглашавати супстандардном и тјерати је из свих сфера књижевног језика, што се показало као немогуће.

Узећу сада другу конструкцију: *за* + акузатив у значењу одређивања правца кретања.

Спорна је и употреба предлога *за* с акузативом у значењу одређивања правца кретања (*Путујем за Београд*). И не само да су разлике испољене у расправама и чланцима у нашим научностручним часописима и језичким поукама по листовима већ и у приручницима и уџбеницима, па и у водећим нормативним граматикама. Различито се просуђивало о могућностима предлошко-падежне синтагме *за* + акузатив при означавању просторних односа, а посебно о његовој употреби у атрибутској и адвербијално-просторној функцији (*Је ли то воз за Београд?* и *Вози ли тај воз за Београд?*). Доскоро се није говорило о

двојној функцији ове предлошко-падежне везе. Није се говорило посебно о атрибутској функцији *за* + акузатив, вјероватно због тога што она није ни спорна. У тој служби је једино могућа веза *за* + акузатив (*Воз за Београд*). О другој функцији мишљења су подијељена.

Овдје су такође спорна два питања. Спорно је поријекло ове предлошко-падежне везе у значењу намјене правца кретања и њено нормативно санкционисање у том значењу. Једни тврде да је „замјена предлога *у* предлогом *за* дошла по угледу на романске и германске језике, особито под утицајем француског, италијанског и њемачког, јер су под њиховим утицајем били наши народни говори, а преко њих и наш књижевни језик (Храсте 1969–1970: 89–90). Други мисле „да смо приједлог *за* наслиједили из прасловенског језика и он се подудара у значењу у свим словенским језицима“, а […] функцију предлога *за с* акузативом у значењу намјере у правцу могло се код нас развити […] и на нашем тлу, независно од других језика, из које друге по значењу сродне функције“ (Мулић 1970–1971: 58).

Ова два питања су за многе наше нормативце чврсто везана једно са другим. Гледајући, управо, на везу *за* + акузатив са значењем намјере у правцу као на страну појаву проскрибовали су је као некњижевну појаву из српскохрватског језика (Храсте 1969–1970: 90).

Неки су опет, објашњавајући овакву употребу предлошко-падежне везе *за* + акузатив као аутохтону појаву, остајали неутрални истичући да ће „о томе своје рећи вријеме и живи језик“ (Мулић 1970–1971: 57–59), а они малобројни, на челу са М. Стевановићем (1974: 433–434), истицали су да „више оправдања нема за проскрибовани исказ типа *Путујем за Сарајево*, односно не виде никаквог „ни синтаксички ни семантички релевантног разлога“ за то да се употреба примјера типа – *Вози ли тај воз за Сарајево* разликује од употребе примјера типа – *Је ли то воз за Сарајево?*

Заступници првога схватања истичу да је необична употреба предлога *за* с акузативом за исказивање правца кретања. Необично је, на примјер, како они кажу – *Путујем за Сарајево*…, *за Љубљану*…, *за Крагујевац*. Љепше је рећи – *Путујем у Сарајево*…, *у Љубљану*…, *у Крагујевац* и сл. Употреба овога предлога умјесто предлога *у* (*Путујем за Београд* умјесто *Путујем у Београд*) страног је поријекла (романског или германског) и да би сваки онај којему је стало до правилнога народнога израза у својим текстовима морао претпоставити приједлошки израз с предлогом *у* за изрицање правца кретања (Јонке 1965: 396). Међутим, присталице супротног схватања нормативни статус везе *за* + акузатив везују за правац кретања, али

само ако појам с именом у акузативу у правцу кога се врши кретање именује неко мјесто или земљу (*Путујем за Пешту*, *за Сарајево*, *за Русију*) (Стевановић 1974: 434).

Понекад, поред правца кретања, да би се истакао и циљ завршетка кретања у мјесто означеног акузативом, поред предлога *за* употребљава се и предлог *у* у истој вези. Такви двојни предлози подједнако су обични и у атрибутској служби (*Нису ово пути за у небо плаво*) и у прилошкој (*Они су из Бранковине за у Тополу пошли*) (Стевановић 1974: 433–434). Ни употреба предлога *за* ни *у* једног поред другог с акузативом није спорна у нашим нормативним приручницима код оних који иначе санкционишу везу *за* + акузатив у поменутом значењу.

Није спорно ни то да је употреба предлошко-падежне везе *за* + акузатив у значењу правца кретања врло распрострањена, што констатују и лингвисти који иначе проскрибују исказе с тим у вези. „А број примјера – како рече М. Стевановић – из језика писаца и свакако тачна констатација једног данашњег граматичара да се на цијелом подручју хрватскога и српскога језика чује […] употреба предлога *за* с акузативом уз глаголе кретања за ознаку правца – јасно говори супротно од схватања тога граматичара и његових истомишљеника према којима је таква употреба неправилна“ (Стевановић 1974: 434). Има је на цијелом простору српско-хрватског језичког подручја у свим књижевнојезичким стиловима, па је због тога и чудно зашто јој споре право на нормативност. Чудно кажемо чак и онда када бисмо били сигурни да је, на примјер, веза дошла из француског језика према *Се trainptir Pariz*, односно према било којем другом страном језику, како су истицали неки наши познати лингвисти (Јонке 1965: 395).

На основу свега реченог, могло би се закључити сљедеће. Континуитет употребе конструкција *за* + инфинитив и *за* + акузатив чврст је у писаним документима од 1198. године, па затим кроз цио средњи вијек. Сретамо их у усменом народном ставралаштву, у народним говорима, у писаним текстовима, код наших најновијих писаца и у језику наших савременика. Упркос томе што их нормативци споре, упорно одолијевају свим прогонима и намећу се у свим стиловима језичке комуникације и свим књижевнојезичким стиловима. Укоријењени су у синтаксички систем српскога језика, па по свему судећи њихов статус са становишта књижевнојезичке норме српскога језика не би требало доводити у питање.**

** Рад академика Остојића Уредништво сматра прилогом преиспитивању норме, а не нормативном препоруком.

ЛИТЕРАТУРА

Бошковић 1965: Радосав Бошковић, О пореклу словенског инфинитива, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XXXI, Београд, 245–247.

Грицкат 1972: Ирена Грицкат, *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старосрпским ћирилским споменицима*, Београд: Народна библиотека Србије.

Грицкат 1975: Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Народна библиотека Србије.

Јонке 1952–1953: Ljudevit Jonke, *To nije za vjerovati*, Jezik 1, Zagreb, 151–152.

Јонке 1965: Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb: Znanje.

Клајн 1978: Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, Београд: Нолит.

Маретић 1924: Tomo Maretić, *Jezički savjetnik*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Маретић [3]1963: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Мелвингер 1984: Jasna Melvinger, Supstandardni predloški infinitiv i odgovarajuća sintaksička sredstva u hrvatskom književnom jeziku, *Jezik* XXIX, Zagreb, 74–77.

Мелвингер 1989: Jasna Melvinger, Prijedloški padežni izraz *za* + A u označavanju prostornih odnosa, *Jezik* XXXVI, Zagreb, 410–415.

Мулић 1970–1971: Malik Mulić, Nešto o prijedlogu za u značenju namjene u pravcu, *Jezik* XVIII, Zagreb, 57–59.

Остојић 1985: Бранислав Остојић, *О црногорском књижевнојезичком изразу*, Титоград: Унирекс.

Павешић 1971: Slavko Pavešić, *Jezički savjetnik sa gramatikom*, Zagreb: Matica hrvatska.

Прањковић 1987: Ivo Pranjković, Konstrukcije s prijedlogom za ispred nesklonjivih komponenata, *Jezik* 35/1, Zagreb, 1–6.

Рјечник ЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

Стевановић 1974: Михаило Стевановић, С*савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Станојчић 1977: Живојин Станојчић, *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића II*, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.

Храсте 1969–1970: Mate Hraste, Putujem za Rijeku ili Putujem u Rijeku, *Jezik* V, Zagreb, 82–90.

Branislav M. Ostojić

ON TWO DISPUTE STRUCTURES IN THE SERBIAN LANGUAGE (*FOR* + INFINITVES И *FOR* + ACCUSATIVE IN MEANING OF DIRECTION OF MOVEMENT)

Summary

Based on all of the above, the following could be concluded: The continuity of the use of constructions *for* + infinitives and *for* + accusative is firm in the written documents of 1198, and then throughout the Middle Ages. We meet them in oral folklore, in folk speeches, in written texts, with our most recent writers and in the language of our contemporaries. Despite being challenged by the norms, they persistently resist all persecution and impose themselves in all styles of linguistic communication and all literary styles. They are rooted in the syntactic system of the Serbian language, so in all likelihood their status from the point of view of the literary language norm of the Serbian language should not be questioned.

Keywords: constructions, *for* + infinitives, *for* + accusative, origin, distribution, syntactic system, literary language norm.

УДК 811.163.41'367.7
81'42

Оригинални научни рад
Примљено 7. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

РАДОЈЕ Д. СИМИЋ
ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)**

ЗНАЧЕЊЕ И КОНТЕКСТ: НЕКИ ПРОБЛЕМИ ОКО ЗНАЧЕЊА И УПОТРЕБЕ ГЛАГОЛСКИХ ЛИЧНИХ ОБЛИКА

Аутори се у предложеном раду баве појмом ’контекста’ и ’контекстуализације’, који је у своја разматрања о употреби личних глаголских облика увео Срето Танасић. Ми ћемо покушати да подробније опишемо и дефинишемо тај појам.

Кључне речи: значење, (јукста/апо/ат/интра)контекст, контекстуализација, глаголски облик.

1. О теми

1. Повод за овај рад представља мишљење које је изразио француски лингвиста П. Л. Тома (2007) о једној особености перфективних глагола коју Белић у својим истраживањима – по његову мишљењу – није приметио, нити његова пунктуална теорија допушта да је примети, а то је нпр. да перфективни глаголи на семантичком плану нису увек носиоци тренутности. Напомену Ђ. Грубора: „*Дићи* се измучио док је, за сат, дигао сидро са дна мора, а Белић му признаје само тренутак“ – Тома поткрепљује даљим примерима типа: ’Принцеза је преспавала

* jelenajo@beograd.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси* (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

сто година у дворцу усред шуме', додајући овоме и обратне примере тренутног значења имперфективних глагола: 'Гледао ју је само једну секунду'.

2. Ово је наравно само доказ да граматичке категорије у целини, па и глаголски вид међу њима, не копирају ропски природне односе, већ их увек на специфичан начин одражавају системом односа у самом језику; под притиском контекста, међутим, подложни су варијацији, па и неутрализацији. 'Гледао ју је' не зависи од дужине трајања, већ од тога да ли је гледањем обухваћена целина радње, или је она ухваћена као процес којем се не виде границе. Не слажемо се са Томаовим (и Груборовим) занемаривањем контекста, и отклона од основног значења форми под његовим притиском ('за сат', 'сто година'). Размотрићемо још неке случајеве и утврдити улогу контекста у реализацији зачења глаголских облика.

3. Ослонац за расправу биће нам схватања С. Танасића (2005: 345–476) формулисана у синтетичкој студији објављеној у оквиру обимне *Синтаксе савременога српског језика* ауторског колектива (Пипер и др. 2005) у редакцији М. Ивић.

2. Расправа

1. Лингвистичкој грађи могуће је прићи, и прилази се са врло различитих страна, а то води разноликим резултатима и схватањима и теоријским убеђењима. У расправи о постављеним питањима ми нећемо ићи даље у прегледу ранијих достигнућа у области о којој је реч од линије са које је сам С. Танасић (345–346) кренуо – од схватања Александра Белића о индикативу и релативу (в. нпр. Белић 1998: 202, 223 и д.). Ту чињеницу Танасић тумачи друкчије од Белића: као двојакост 'темпоралне детерминације':

> Образујући реченични предикат, временски глаголски облици (а, под одређеним контекстуалним условима, и модални) служе као примарно средство за темпоралну детерминацију саме предикације. Смисао темпоралне детерминације глаголским обликом састоји се у ситуирању предикације у одређени временски простор. То се чини тако што се глаголским обликом у предикату исказује радња временски одређена према некој тачки у времену. С обзиром на то која се тачка узима за временско одмеравање радње говоримо о врсти временске детерминације глаголским облицима [...]
>
> Говори се, наиме, о индикативној и релативној детерминацији. Ова подела се врши на осову тога према којој тачки у времену се одме-

рава моменат вршења радње (= време предикације). Када се моменат вршења одмерава према моменту говора, онда је посреди индикативна детерминација [...]

Кад се радња јавља као истовремена, прошла или будућа у односу на неку другу радњу исказану (временским) глаголским обликом, реч је о релативној временској детерминацији [...]

а) Прва битна ствар у Танасићевим објашњењима јесте оно што он назива ’детерминацијом’. Предикат је у тим објашњењима ’детерминативна’ реч у односу на субјекат, с којим чини јединствену конструкцију. ’Временска детерминација’ може сугерирати да предикат ’временски детерминише’ субјекат. Субјекат, међутим, није ’временски детерминабилан’. Зато је можда ближе истини Белићево (1998: 69) мишљење да се глаголским личним обликом радња „приписује лицу као особина за извесно време“. Изгледа да је боље рећи да је та ’особина’ личним глаголским обликом ’овремењена’ (ако хоћемо: ’темпорализована’). Дакле, детерминатив је сам носилац временског значења, и то са поласком од неког упоришта чији стожер чини време говорења, иако није увек ’временски одређена’.

(1) Време говорења, према томе, упориште је за темпорализацију глаголског личног облика, али то не мора бити експлицитно поменуто (а може: ’управо’, те ’сада’, ’овог часа’ и сл.): – *Јован (управо) полази у школу*. – За овај случај вреди објашњење А. Белића (1998: 226), по којем „нису потребни никакви знаци да се обележи презент, већ је довољна његова напоредност са говором говорног лица: управо, говор говорног лица и јесте реченица у првом или којем другом лицу које оно изговара. Радња те реченице и јесте напоредна са самим изговарањем њеним. Своју ’истовременост’ презент остварује простом употребом у реченици која описује садашњи догађај – дакле – у посебном контексту.

(2) Време говорења може бити двоструко реализовано. То се дешава у декларативним реченицама – када говорно лице извештава о говору субјекта управне реченице, а зависна о садржају тога говора. Управна реченица посредује између догађања у зависној клаузи и времена говорења: – *Мама јавља баки како Јован (управо) полази у школу.* – *Мама је јавила баки како Јован (управо) полази у школу.* – У првом од два случаја говорно лице ’реферише’ о ’маминој’ (тј. субјекта реченице) говорној активности у време кад и само говори, а мама говори о догађају који је истовремен са њеним говором и говором извештача. У другом пак случају додађај означен презентом ’полази’ истовремен је са говором субјекта управне реченице, а претходи говору говорног лица.

(3) Постоје и други начини посредног овремењавања глаголског облика у предикату: – *Изненада стигли гости, а Јован (управо) полази у школу. – Беше пола осам, и Јован (управо) полази у школу.* – Прва од две реченице у почетном примеру описује прошли догађај, а друга упућује на истовремени Јованов полазак у школу. Тако је презентска радња посредством контекста окарактерисана као прошла у односу на време говорења. У другом случају ’беше пола осам’ упућује на прошлост у односу на време говорења, а презент ’полази’ имплицира истовременост са тим прошлим временом.

(4) Презент може и друкчије бити употребљен: – *Јован на време полази у школу. – Јован полази школу „Мајка Југовића“.* – Говорно лице не извештава о одређеном догађају, већ о дешавању које би Белић (1998: 239) окарактерисао као израз „глаголског значења као особине субјектове за дано време“, с тим што овде време заправо није ’дано’, већ ’полази’ временски остаје неодређено.

б) Реч, узета као посебна језичка чињеница, ради ’слагања’ се однекуд преузима: из језичких резерви похрањених у (под)свести онога који их жели употребити – у (под)свести говорника, како се обично каже. Премештањем из једнога у други амбијент она подлеже двојаким операцијама: искључењу из системских корелација и укључењу у односе који се образују у исказној форми: реченици, субреченичним и надреченичним, или нереченичним низовима речи. Први тип односа – у систему – Де Сосир (1969: 46) назива асоцијативним (или парадигматским), а други – синтагматским.

в) Постоји трећи тип односа: они се добијају „у ситуирању предикације у одређени временски простор“, односно у ’актуелизацији’: „[...] актуелизација је повезивање семантичке структуре реченице с њеном прагматичком структуром, а тим путем и са говорном ситуацијом“ (Пипер и др. 2005: 27).

> У прагматичку структуру реченице улазе [...] елементи помоћу којих се пропозиција повезује с конкретном говорном ситуацијом и њеним учесницима [...] На пример, у реченици – *Ми смо седели онде*. – перфекатски облик глагола у предикату локализује означену ситуацију у прошлост у односу на време говорне ситуације, лични облик глагола као и лична заменица упућују на групу лица међу којима је говорник, а заменички прилог упућује на место означене ситуације у односу на место на којем се налази говорно лице.

3. Ваља нама сада некако дефинисати ’контекстуализацију’. Свуда у нашим примерима време које показује презент једнозначно од услова његове употребе.

а) Танасићев израз ’временска детерминација глаголским облицима’ морао би донекле бити преформулисан. Још је Стојан Новаковић (1902: 1) уствpдио: „Језик у употреби није ништа друго него низ речи сложених у реченице“. ’Слагање’ се врши по одређеним начелима, од којих је први: опис предмета споразумевања; – а други: избор речи које одговарају описаном предмету, на једној страни, те обличка конвергенција, односно обличко прилагођавање које одговара међусобном односу речи у описној конструкцији, а и сврси с којом се ’слагање’ обавља, тј. с којом се гради и употребљава реченица, боље: исказна форма – и које је израз тих односа.

б) Један од појмова који се тиче односа међу јединицама у амбијентима како смо их горе дефинисали – у систему, у исказној форми или у условима у којима се врши споразумевање – Танасић узгред помиње под називом ’контекст’. Контекст је кратко дефинисан код Клајна и Шипке (2008 s.v.) као: „1. говорна или мисаона целина којој припада нека реч, реченица и сл., и на основу које се одређује тачно значење и смисао датог дела говора. 2. оно са чим посматрана појава чини целину, у оквиру чега добија прави смисао или израз“. С тим у вези, ’слагање’, тј. укључење јединица у дати амбијент већ смо назвали ’контекстуализацијом’.’Премештање’ из једнога у други контекст сврсисходно је онда обележити термином ’трансконтекстуализација’, односно ако употребимо мање екстреман израз, онда ’преконтекстуализација’ или сл.; а измештање је онда ’деконтекстуализација’.

в) Контекстуализацијом деконтекстуализована (нпр. изузета из система или у сврху цитирања или сл. преузета из неког изворног говорног амбијента) или ванконтекстна, самостална језичка јединица, постаје део шире целине, било да се ради о говорним формама или ситуацији у којој се употребљавају као средство споразумевања.

г) На овом ступњу наше расправе поставља се питање о две ствари: прво, о томе које и какве ’целине’ могу чинити контекст; а друго – које могу подлећи контекстуализацији. Оно што о томе мисли А. Белић (1998: 34) упућује на то да постоји и извесна разлика међу тим ’целинама’, али по правилу она није стриктна.

(1) Објашњавајући ’самосталност’/’несмосталност’ речи он пише:

> Да се све речи могу јављати у реченици, то је добро познато и о томе не треба трошити речи. Питање је само у овоме: које се речи морају јављати у реченици или у реченичним деловима (у групама речи, такозваним синтагмама), а које се речи могу јављати и изван реченице. Прве речи, које се могу јављати само у групама речи (у синтагма-

ма) или у реченици, ја називам несамосталним речима, а оне које се, не губећи ништа од свога значења, своје функције и свога облика, – могу јављати и изван реченице и изван синтагме – ја називам самосталним речима.

(2) Смисао Белићевих експликација постаје јаснији када он у наставку расправе на истом месту изјављује „да се у овом правцу као тачка посматрања узима нешто што је шире од реченице, али што, поред осталог, и њу обухвата.“

То је целокупност говора или језика. Јер самостална реч, група речи (синтагма) и реченица обухватају све оно што се може назвати потпуношћу изражајних средстава једног језика [...] Све су ове три категорије, наравно, узете само утолико уколико претстављају засебне, самосталне језичке категорије (исп. *камен*, *госпо̄дска кућа*, *ве̄тар бесни*), тј. такве које су саме собом довољне да се њима може исказати у потпуности оно што обележавају.

Реч је по Белићу о ’говорном тоталитету’ по себи, али се нама чини да се ту ради о језичким ’целинама’ сложенијег састава које су кадре да у себе приме јединице нижег структурног ранга. За реч то су синтагма и реченица, а за реченицу то су шире конструктивне целине каква је на пример вишереченична исказна форма, или текст/дискурс састављен од низа таквих форми.

Уместо ’исказати’ боље би било рећи ’описати’, јер, само исказна јединица „може исказати у потпуности оно што обележава“, док низови мономног (’камен’) и полиномног типа (’господска кућа’) само називају свој садржај, без ’потпуног исказивања’.

4. Ако се сада вратимо Танасићевој расправи о личним глаголским облицима – прво ваља погледати како он заправо гледа на контекстуалне прилике у којима они функционишу.

а) Први проблем отвара ’актуелизација’ како је дефинисана у књизи и како смо је горе навели. Она се тиче реченичне структуре, тј. по Пиперу ’пропозиције’, апстрактног садржаја добивеног из системских значења речи (Пипер и др. 2005: 27):

Предикатско-аргументска структура као значењска структура реченице назива се пропозиција. Свака пропозиција смештена је у одређени модални оквир [...] и локализована јеу односу на време говорне ситуације (а често непосредно или посредно и у односу на простор говорне сиуације), чиме се значењска структура реченице уклапа у прагматичку структуру реченице.

> У прагматичку структуру реченице улазе, дакле, елементи помоћу којих се пропозиција повезује с конкретном говорном ситуацијом и њеним учесницима [...]

(1) Није одавде сасвим јасно где је ситуирана сама пропозиција: да ли ’слагање’ елемената од којих се састоји чини део самога ’говорног чина’ (Серл 1991), или представља неку виртуелну основу, модел или образац, по којем настаје реченица. У сваком случају ипак је значајно сазнање да постоји дистинкција између апстрактног (’когнитивног’) и конкретизованог вида семантичке структуре реченице (//исказа).

(2) У питању је и однос двеју структура, тј. шта је заправо актуелизација: да ли потоња настаје из прве некаквим превођењем појмовног садржаја у структуру сачињену од конкретних сазнајних елемената, или простом пројекцијом апстрактне структуре на реалитете обележене речима у саставу реченице (//исказа). Први би се процес могао сматрати прекодификцијом, а други заправо преконтекстуализацијом: из контекста апстрактних системских односа у односе засноване на структури описаног реалитета. По ономе што – у сагласности са прашком теоријом[1] – износе аутори (Пипер и др. 2005: 25), реченица је заправо само виртуелна подлога исказа, а овај потоњи је изговорена реченица:

> Реченица која је исказана (изговорена или написана) у конкретној говорној ситуацији, са одређеним комуникативним циљем јесте исказ. У примеру *’Он зове’ је реченица*. – сегмент *Он зове* није исказ, али у примеру *Он зове. Пожури. – Он зове* је и реченица и исказ (ако је употребљен у одређеној говорној ситуацији са одређеним комуникативним циљем).

б) Мука је само што је *Он зове* у оба случаја „употребљено у одређеној говорној ситуацији са одређеним комуникативним циљем“. Само што је у првом случају изговор мотивисан поучавањем о суштини комуникације, док је у другом употребљен ради извештавања о ономе на што речи у његовом саставу упућују. Битно је овде да реченица у оба вида има идентичну структуру, а разликује се по интенционалном моменту. Излази да је конкретни вид реченице – исказ – само интенционализовани вид реченице као неинтенционалне структуре. Актуелизација је, по томе – интенционализација дате (пропозитивне) структуре.

в) Аутори ипак говоре о средствима актуелизације, која представљају (или постају уношењем у структуру) реалне елементе реченице, што ће рећи да мисао о пројектовању мора бити одбачена, а теорија (пре)контекстуализације представља једину солуцију за објашњење

[1] Исп. Симић – Симић Јовановић 2017/1: 100.

’слагања’ компонената у структуру реченице (//исказа), или по Пиперу и др. (2005: 25–26), преиначењу реченичне структуре у исказну форму:

> У структури реченице постоје посебна средства (пре свега, лични глаголски облици, личне и показне заменице) којима се она може везати за говорну ситуацију и постати исказ. Везивањем за говорну ситуацију реченица се актуелизује. У процесу актуелизације реченичног садржаја реченица се преводи из језичког система у говор. На пример, у реченици *Ти данас полажеш испит* садржај реченице ’полагање испита’ везује се за говорну ситуацију заменицом другог лица, која упућује на саговорника, као и прилогом *данас* и глаголом у презентском облику, који упућује на време говорне ситуације и тиме актуелизују садржај дате реченице.

5. Унутар појма актуелизације Танасић расправља још о неким појавама које доводи у везу са појмом контекста. У вези са категоризацијом глаголских значења на индикативна и релативна, и употребу „при режиму временске трансформације“, он пише и следеће (Танасић 2005: 347):

> Временска трансформација глаголског облика значи његову употребу у одређеним контекстуалним условима за исказивање времена које није карактеристично за дати глаголски облик. При таквој употреби временских глаголских облика моменат говора не служи као референтна тачка. Такву употребу презента [...] могу илустровати следећи примери: − *Идем ја јуче и сретнем старог пријатеља.* – *Сутра идемо у позориште.* – Таква употреба временских глаголских облика служи за приближавање прошлих и будућих радњи њиховим представљањем тако као да се врше у садашњости [...].

а) Што је речено може важити за презент, јер нпр. перфекат и футур се понашају друкчије: *Ишао (сам) ја јуче улицом* [...] – *Сутра ћемо ићи у позориште*. – Прилошка реч у последња два случаја само прецизира време у прошлости или будућности, што је заправо случај и у примерима са презентом. Сам презент је облик који у оваквим приликама радњу ’приближава садашњости’ из простог разлога што је његово основно значење садашњости, а прилошка реч утиче на осећај проширености садашњег времена и на (’блиску’) прошлост или будућност. Реч је, дакле, о ’слагању’.

б) Али сви ови случајеви поучни су у једном посебном правцу. Наиме, питање је шта се дешава са реченицом када је у њу импостирана прилошка одредба? – Одговор је: она постаје ’проширена’. Термин ’трансформација’ без сумње је на правом месту. Но шта је онда са личним глаголским обликом? – Он мења контекст: налази се у другом

окружењу, зато мења и значење: оно бива прецизирано, или се у неком правцу помера. Преконтекстуализација изазива овде пресемантизацију.

6. Сличну појаву као што је управо описана аутор у подробнијем прегледу грађе назива ’транспозицијом’ у прошлост (Танасић 2005: 376), нпр. *Седим тако јуче за столом и слушам вести*; или будућност (382), нпр. *Аутобус полази тек ујутру*. У Симеонову речнику (1969 s.v.) стоји да је трансформација „преображај, преобразба, претворба, обрат, промјена, метаморфоза, преокрет“, а транспозиција „пријенос, преношење из једног подручја на друго“. Једно је, дакле, промена облика, састава или сл., а друго премештање с једног места на друго – унутар структуре или изван ње (или сван унутра, изнутра ван) или сл. У терминима који проширују појам контекста и контекстуалности појаве представљају ’претекстуализацију’ и сл.

а) Питање је како схватити транспозицију у прагматици личних глаголских облика, и како је објаснити. Поћи ћемо од Танасићевог појма ’референтна тачка’ (в. горе), и имплицитног објашњења да се она (код презента) може, али не мора поклапати са ’временом говора’. Узећемо да је ’референтна тачка’ заправо време дешавања онога на што упућује глаголски облик. Време говора у том би се случају могло назвати и ’тачком (временом) реферисања’ о радњи.

б) Под одређеним условима и ’време говора (реферисања)’, као и време догађања, може на парадоксалан начин бити измештено из позиције реферисања. То се дешава кад говорно лице обавештава о ’туђем говору’ (Ковачевић 2012), нпр.: – *Вера је испричала да се Дарко и Ана тајно састају и да ће се ускоро венчати*. – Презент ’(да) се састају’ и футур ’(ће) се венчати’ временски су оријентисани према перфекту ’је испричала’, а не према времену обавештавања о Вериној причи. Такве случајеве Танасић назива ’релативом’, али у тај појам укључује употребу личних глаголских облика у свим зависним реченицама: нпр. (стр. 365): „обликом презента исказују се релативне прошле радње само у зависносложеним реченицама, и то тако што се у управној клаузи налази неки претеритални глаголски облик, а презент се јавља у зависној клаузи“ (*Гледао је како се кола спуштају према баруштини. – Послови ће трајати док не падне снег*). Танасићева идеја сводљива је на Белићев став: „Цео смисао зависности или зависног индикатива, тј. релатива, који је у основици сваке зависности, у томе је што се временско значење (или начинско) какве зависне реченице доводи у склад са главним или управним временом главне реченице“ (Белић 1998: 252). Касније је тај став Белићев превазиђен, па је утврђено (исп. Симић 1966: 153): „[...] у допунским реченицама вре-

ме релативно употребљених глаголских облика обично се одређује у односу на време радње управног глагола; – а у одредбеним само у одређеним случајевима“.

7. Но ово су споредни моменти који нам само за тренутак одвлаче пажњу. А на главном правцу наше расправе о контексту и контекстуализацији стоји још значајнија ствар на коју је Танасић скренуо пажњу. То је утицај врсте реченичних односа, а с тим у вези и синтагматских односа у целини гледано – на понашање сваке јединице по себи. Врсте односа које сугерира Танасићев појмовни апарат крећу се од линеарне сучељености двеју синтаксички потпуно дискретних јединица (*Облачи се, сигурно ће бити кише*), коју можемо назвати (нешто шире схвативши основно значење термина)[2] јукстапозицијом јединица; преко апозиције: колокације истозначних назива или описа (*Иван Кнежевић, кнез од Семберије // Кнез Иво од Семберије; – Научници истражују опаку болест, покушавају утврдити ефикасну терапију против ње*); споја двеју јединица од којих једна упућује на особину или сл. друге, о дређује је – атпозиција (*добра мајка, тешко живети; – Дошао сам у среду; – Мајка ће доћи кад зађе сунце*); до интрапозиције – импостираности садржаја једне јединице у семантички потенцијал друге, чије значење тим постаје конкретно (*Утврдили су узрок болести*. – ’утврдити’ своје значење употпуњује прако допунског ’узрок’).

3. Сводне напомене

1. Преведено у појмовни систем ’контекстуализације’, оно што је утврђено у претходној расправи добија терминолошке ознаке јукстаконтекст, апоконтекст, атконтекст и интраконтекст.

2. Свака од названих врста контекста има своје специфичности, о којима је већ било речи, дакле: јукстаконтекст се тиче јединца које су постављене у јединствени низ јединица, али задржавају обличку и значењску самосталност; апозиција се тиче јединица које су повезане идентитетом садржаја на који упућују, а не морају бити обличкi повезане; атпозиција подразумева да једна од јединица, или једне од јединица у конструкцији упућују на особености онога што назива друга; интрапозициони однос постоји између речи која није довољна да сама упути на конкретни садржај, и речи или конструкције која тај садржај описује.

[2] Исп. Симеон 1969 (s.v.): „spoj dvaju ili više riječi prostim stavljanjem pored sebe“.

ЛИТЕРАТУРА

Клајн–Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи*, Нови Сад: Прометеј.

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, О граматичко-стилистичком термино--систему туђег говора, *Српски језик* XVII, Београд, 13–38.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

Серл 1991: Џон Серл, *Говорни чинови*, Београд: Нолит.

Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

Симић 1966: Радоје Симић, Глаголска времена у зависним реченицама, *Наш језик* XV/1–2, Београд, 1–77; *Наш језик* XV/3–4, Београд, 121–157.

Симић – Јовановић Симић 2017: Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић, *Српска синтакса*, 1–7, Београд: Научно друштво за неговање српског језика, Јасен.

Сосир 1969: Фердинанд де Сосир, *Општа лингвистика*, Београд: Нолит.

Танасић 2005: Срето Танасић, Синтакса глагола, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 345–476.

Тома 2007: Paul-Louis Thomas, Ка одређењу ’инваријанте’ глаголског вида, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1, Београд, 53–65.

Radoje D. Simić
Jelena R. Jovanović Simić

MEANING AND CONTEXT: SOME PROBLEMS ABOUT THE SIGNIFICANCE AND USE OF VERBAL PERSONAL FORMS

S u m m a r y

The authors of this paper deal with the concept of ’context’ and ’contextualization’ introduced by Sreto Tanasic in his considerations of the use of personal verb forms. We will try to describe and define this term in more detail.

Keywords: meaning, (juksta/apo/at/intra) context, contextualization, verb form.

УДК 811.163.41'367.335.1
811.163.41'371

Оригинални научни рад
Примљено 17. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИЛОШ М. КОВАЧЕВИЋ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Универзитет у Крагујевцу,
Филолошко-уметнички факултет,
Одсек за филологију, Катедра за српски језик)**

О РЕЧЕНИЦАМА СА СПОЈЕМ *А И* У ВЕЗНИЧКОЈ ПОЗИЦИЈИ

У раду се освјетљава синтаксички и семантички статус привидно везничког споја *а и*. То није спој двају везника, него спој везника (*а*) и партикуле (*и*), случајно остварен у реченицама у којима долази до интензификације првог поствезничког члана координиране клаузе. У раду се врши класификација и даје опис овог типа независносложених реченица прије свега с обзиром на то да ли партикула има статус обавезног или факултативног интензификатора. Анализа показује да реченице с овим спојем нису јединствена структурно-семантичка цјелина, него да се унутар њих могу издвојити најмање три семантичка подтипа.

Кључне ријечи: везник, везнички спој, партикула, интензификатор, координирана реченица.

Говорећи о могућности изражавања и супротног и саставног значења везником *а*, М. Стевановић ће написати: „Ако је потребно означити и саставност и супротност двају непосредно узастопних реченица које су једним елементом супротне, а другим саставне, онда се употребе оба везника и *а* и *и*, и то увек на првом месту *а*, као у примеру: *Над свом том журбом и криком сјало је сунце, а и земља бјелином засјењивала* (Д. Шимуновић). У овоме случају је, на једној страни, по-

* mkovacevic31@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

требно било дати супротност: земљу према сунцу, а на другој страни истоветност предиката: сијање (сунца) и засењивање (које долази од белине). Зато су ту и употребљени и везник за супротност (*а*) и везник за истоветност (*и*) – један за другим“ (Стевановић 1979: 804).

Много је спорнога, да не кажемо нетачнога, у наведеној Стевановићевој констатацији. Најприје, да се везници *а* и *и* могу употријебити „један за другим“. У литератури је, поводом питања „контактног положаја“ било која два независна везника, већ констатовано да „у српском стандардном језику није могуће гомилање (контактни положај) двају координираних везника. У случајевима који су хомоформни ’споју’ независних везника ради се увијек о споју назависног везника и партикуле, с тим да у том споју независни везник мора бити испред партикуле“ (Ковачевић 1998: 266). А „контактни положај партикуле и везника условљен је положајем фокусиране ријечи у структури координиране клаузе. Фокусирани члан, наиме, мора бити у иницијалној позицији координиране клаузе да би дошло до контактног положаја независног везника и партикуле; чим се тај услов изневјери, могућност реализације ’споја’ изостаје“ (Ковачевић 1998: 265). Пошто у српском језику независни везник може доћи само у међуклаузалној позицији, унутарклаузалном помјерању „подобна“ је само партикула. А то помјерање партикуле испред члана који се фокусира, односно интензивира истовремено је показатељ која је од двију компонената из споја *а и* везник а која партикула.

До реализација споја *а и* долази, дакле, само у случајевима када је партикулом *и* фокусиран (интензивиран) први, поствезнички члан независне клаузе; партикулу и тај члан ћемо при навођењу примјера (а сви су примјери ексцерпирани из језика новина) истицати курзивом, а везник подвлачењем:

(1) Твоја похвала њима значи десет пута више него моја, а *и твоја критика* има већи ефекат (Политика, 30. 8. 2019, 23); Ради се пуном паром, а *и обавезе* према извођачима се извршавају на време (Вечерње новости, 9. 4. 2008, 19); Они свакодневно постају све дрскији, а *и њихов број* расте (Вечерње новости, 11. 10. 2009, 16); Ливерпул је брзо стигао до другог гола, а *и о њему* ће се причати (Блиц, 11. 11. 2019, 29); Другачија је атмосфера, а *и моја тактика* ће се мало променити (Блиц, 8. 6. 2008, 41); итд.

До реализација „споја“ *а и* не може доћи ако је реченични члан који се интензивира у било којој клаузалној позицији изван поствезничке, као нпр.:

(1а) У тиму желим најбоље стручњаке, а задржаћу *и свог претходника* Небојшу Старчевића (Вечерње новости, 4. 11. 2007, 3); Радикалски кандидат [је] сигуран у првом, а у предности [је] *и у другом кругу* председничких избора (Правда, 3–4. 11. 2007, 2); Руска федерација има највеће светске залихе [гаса], 47,65 трилиона кубика, а највећи је *и извозник* (Вечерње новости, 27. 1. 2008, 7); Туче Партизан, а бију *и Гробари* (Курир, 5. 7. 2008, 23); итд.

У свим наведеним примјерима предикат коодиниране клаузе је потврдан, зато је за интензификацију и употријебљена партикула *и*. Да је предикат координиране клаузе одричан, интензификација било ког ванпредикатског члана вршила би се партикулом *ни*, а не партикулом *и*. Наиме, „избор потврдног (И) или одричног (НИ) облика партикуле директно је условљен обликом предиката реченице: уколико у реченици предикат има морфолошки потврдну форму, за интензификацију (појачање) било ког реченичног члана употребљава се партикула И; ако пак предикат реченице има морфолошки одричну форму, и други чланови ’његове’ реченице истичу се партикулом НИ“ (Ковачевић 2002: 35), чему су потврда и сљедећи примјери, у којима се због одричности предиката координиране клаузе не остварује „спој“ *а и*, него *а ни*:

(1б) Колико се сећам, он је само једном био овде, а *ни наши* нису званично много одлазили тамо (НИН, 15. 11. 2007, 13); Мира не би умела, а *ни хтела* да тако топло опише Огњенку (Блиц, 3. 2. 2008, 21); Била је тврда утакмица, а *ни временске прилике* нам нису ишле на руку (Блиц, 6. 4. 2008, 43); Они су је [песму] певали, али је нису никад снимили, а *ни платили* (Курир, 4. 1. 2008, 16); итд.

Премјештање из везничке позиције и преобразба у негирани интензификатор *ни* у клаузама с одричниом предикатом, недвосмислено показују да у споју *а и* лексема *и* није везник него интензификатор, па самим тим ни спој *а и* није спој двају везника – него везника (*а*) и партикуле (*и*). Ту је интензификаторов „контактни положај са координатором сасвим случајан“, што не значи и да је изостављив (Вукић 2014: 214).

У свим примјерима реченица са везничко-интензификаторским спојем *а и* интензификатор *и* нема исти структурно-семантички статус. У неким примјерима он може, а у неким не може бити изостављен. А управо је (не)могућност изостављања интензификатора *и* представља један од најочигледнијих критеријума за одређење семантичке вриједности координиране *а*-клаузе. У неким примјерима *и* има статус *обавезног интензификатора*, а у неким – *факултативног интензификатора*. Партикуле које су „неиспустиве компоненте сложени(ји)х

језичких јединица – представљају *обавезне интензификаторе*“ (Ковачевић 2015: 98). Партикуле чијим се испуштањем само укида компонента комуникативног или стилско-експресивног наглашавања без промјене структурне и основне семантичке вриједности клаузе – сматрамо *факултативним интензификаторима*.

Партикула *и* у контактном или дистантном споју *а и* има статус обавезног интензификатора у случајевима у којима би њено изостављање довело до неграматичности (неовјерености) координиране реченице. Друкчије речено, независносложена реченица би са самим везником *а* била смисаоно неприхватљива, али је зато потпуно граматична са самим везником *и*, чему су потврда сљедећи примјери:

(2) Некако су се склопиле звезде, *а и* [→ **а* / → *и*] нашла сам добре партнере (Блиц, 22. 9. 2007, 24); Девојка ми је љубоморна као пас, *а и* [→ **а* / → *и*] ја сам (Правда, 26. 9. 2007, 18); Мало се шегачим, *а и* [→ **а* / → *и*] уживам у томе (Блиц, 24. 2. 2008, 34); Овде је повољније, *а и* [→ **а* / → *и*] нађем све што ми треба (Вечерње новости, 15. 10. 2019, 12); Можда смо имали већу жељу за победом од њих, *а и* [→ **а* / → *и*] одиграли смо боље (Курир, 2. 2. 2008, 23); Они свакодневно постају све дрскији, *а и* [→ **а* / → *и*] њихов број расте (Вечерње новости, 11. 10. 2009, 16); Анатомски савршене лутке су увек расположене за секс, *а и* [→ **а* / → *и*] добро кувају (Вечерње новости, 13. 1. 2008, 15); Не зна, *а и* [→ **а* / → *и*] не жели да зна (Пипер 2018: 70); Неће да раде, *а и* [→ **а* / → *и*] не треба да раде (Пипер 2018:70);[1] итд.

У наведеним реченицама није могуће употријебити везник *а* а да не буде употријебљена и партикула *и*, што значи да је у њима партикула неиспустива, и тек захваљујући њој клауза с везником *а* добија копулативно значење. Спој *а и* у датим реченицама има вриједност копулативног везника *и*. А тај копулативни везник није могао бити реализован због тога што је хомоформан с партикулом која иза њега слиједи. У вези *а и* „форма партикуле у функцији интензификатора условљава немогућност реализације хомоформног везника *и*, јер се никад у контактном положају не могу реализовати било који хомоформни везник и партикула. Није, дакле, могућа комбинација **и и*, од којих је прво *и*

[1] П. Пипер под саставне реченице са спојем *а и* неоправдано (на неоправданост указују и форме реченица у наведеним примјерима) уврштава <u>само</u> оне с двама негираним предикатима у кооординираним клаузама. Он, наиме, каже: „Подврсту саставних реченица с везником *а* у споју са *и* чине и реченице са додатним значењем истицања негације, у којима се негирањем глагола у предикату једног предикацијског дела проширује негација исказана у предикату другог дела и истиче разлика између првог и другог предикацијског дела сложене реченице“ (Пипер 2018: 70).

везник а друго *и* партикула“ (Ковачевић 1998: 256–257). Пошто није могућ контактни положај хомоформних везника и партикуле, једна од те двије јединице мора се супституисати неком другом јединицом.[2] Замјена партикуле *и* готово да није могућа, јер она међу партикулама нема ниједног релативног синонима, па се зато копулативни везник *и* супституише везником *а*, који у одређеним контекстима може бити и копулативни. У реченицама какве су напријед наведене (2), у којима је искључено супротно значење – партикула *и* није само обавезни интензификатор него и обавезни семантички конкретизатор везника *а*.[3]

Према томе, све реченице наведеног (2) типа, у којима се спој *а и* може супституисати везником *и*, док се искључује супституција везником *а*, јесу *саставӣне независне реченице* с копулативно употријебљеним везником *а* и партикулом *и* као обавезним интензификатором у функцији обавезног везничког (семантичког) конкретизатора. „У таквим конструкцијама везник [А] постаје формална ознака координације, с тим што се примећује да је он, осим тога, ознака ефекта неочекиваности, изненађења“ (Вукић 2014: 213).

Уколико се у реченицама са везничко-интензификаторским спојем *а и* тај спој не може супституисати везником *и*, него само везником *а*, у питању су *сӯпротӣне координиране независне реченице*, са факултативним (испустивим) интензификаторим *и*, што потврђују сљедећи примјери и њихове трансформације:

(3) Домаће штедње у динарима практично нема, *а и* [→ *а* / → **и*] она у девизама је недовољна (Вечерње новости, 5. 1. 2008, 2); Пуно радим, *а и* [→ *а* / → **и*] Игор има много пословних обавеза (Курир, 19. 8. 2009, 13); итд.

Наведени примјери су примјери независносложених реченица са недвосмисленим супротним клаузама с везником *а*, док употреба партикуле *и*, у случајном контактном положају са везником, нема никаквог утицаја на семантику независне супротне клаузе, будући да партикула има искључиво улогу комуникативно-експресивног наглашавања садржаја лексеме или синтагме испред које стоји.

Највећи број реченица са контактним спојем везника *а* и партикуле *и* подлијеже двострукој интерпретацији, или, како би рекао

[2] О могућностима комбиновања различитих копулативних везника с партикулама *и* и *ни* в. у: Танасић 2013: 229–241.

[3] Конкретизатор везничког значења, или семантички конкретизатор „јесте реч или скуп речи у постпозицији у односу на значењски недовољно спецификован везник, чија је функција семантичка спецификација тог везника и клаузе која се њиме везује“ (Вукић 2014: 59; уп. Ковачевић 2003: 76).

Стевановић, има „супротно-саставно“ значење, зато што се у тим реченицама спој може замијенити и везником *а* и везником *и*, а да реченица остане овјерена. Само се при тим двјема интерпретација статуса партикуле мијења: при одређењу супротног значења партикула *и* има статус факултативне, при одређењу копулатвног (саставног) статуса независне клаузе, партикула *и* добија статус обавезне. Но, покажимо то на примјерима:

(4) Твоја похвала њима значи десет пута више него моја, *а и* [→ *а* / → *и*] твоја критика има већи ефекат (Политика, 30. 8. 2019, 23); Ливерпул је брзо стигао до другог гола, *а и* [→ *а* / → *и*] о њему ће се причати (Блиц, 11. 11. 2019, 29); Прошле сезоне се пет пута уписао у стрелце, *а и* [→ *а* / → *и*] ове сезоне је већ успео да постигне један гол (Блиц, 23. 9. 2007, 32); Са умњацима се може, *а и* [→ *а* / → *и*] не мора (Танасић 2013: 232, Вечерње новости); Они су други део одиграли изузетно добро, *а и* [→ *а* / → *и*] ми смо им мало помагали (Вечерње новости, 15. 1. 2008, 45); Потоп је на видику, *а и* [→ *а* / → *и*] видик се примакао (Политика, 30. 6. 2014, 12); Порез ће бити већи, *а и* [→ *а* / → *и*] плаћаће га већи број грађана (Блиц, 16. 4. 2009, 5); Његови пасови су правовремени и прецизни, *а и* [→ *а* / → *и*] шут му је и даље снажан (Данас, 29. 7. 1997, 17); Валонци немају ништа против да се присаједине Француској, *а и* [→ *а* / → *и*] за Французе су добродошли (Вечерње новости, 31. 7. 2008, 14); ... сви вукови су на броју, *а и* [→ *а* / → *и*] сви ловци су сити, задовољни и румени (Блиц, 24. 2. 2008, 38); итд.

У свим наведеним примјерима, како се види, реченица може бити интерпретирана или као супротна, које значење задаје сам супротни везник *а* (којим се може супституисати цијели спој *а и*). Реченица, међутим, може бити интерпретирана као саставна ако партикулу *и* сматрамо обавезним конкретизатором везничког значења, јер она као обавезни конкретизатор супротног везника нужно том везнику задаје функцију саставног. Тада се, дакле, спој *а и* може супституисати самим везником *и* као верификатором копулативне семантичке вриједности независносложене реченице. Овакве реченице, дакле, могу бити интерпретиране или као супротне или као саставне, али никако, како то сматра М. Стевановић, као „супротно-саставне“, будући да не може постојати реченица чији би један дио припадао једној реченичној врсти, а други – другој. Увијек се статус реченице одређује према доминантној а критеријалној структурно-семантичкој компоненти.

Да закључимо. Спој *а и* није нити може бити спој двају везника, у питању је увијек спој везника (*а*) и интензификаторске партикуле (*и*). Контактни положај партикуле и везника је потпуно случајан, и

остварује се само у случајевима када се интензивира први поствезнички реченични члан координиране клаузе. Зависно од тога да ли партикула има статус обавезног или факултативног интензификатора, све се реченице овога типа могу разврстати у три подгрупе: а) саставне реченице, у којима је спој *а и* замјењив само копулативним везником *и*, и у којима партикула *и* има статус и обавезног интензификатора и обавезног конкретизатора везничког значења (нпр.: Мало се шегачим, *а и* уживам у томе), 2. супротне реченице, у којима је спој *а и* замјењив само везником *а*, и у којима партикула *и* има статус факултативног интензификатора (нпр.: Домаће штедње у динарима практично нема, *а и* она у девизама је недовољна), и 3. „двозначне“ реченице, тј. реченице у којима је спој *а и* замјењив и везником *а* и везником *и*, с тим што при замјени везником *а* партикула има статус факултативног интензификатора, а при замјени везником *и* – обавезног интензификатора и конкретизатора везничког значења (нпр.: Са политичарима се може, *а и* не мора).

ЛИТЕРАТУРА

Вукић 2014: Маја Вукић, *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, Пале: Филозофски факултет.

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа – Србиње: СПКД „Просвјета“.

Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, Дистрибуција и правила употребе партикула И и НИ, у: Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српскоме језику*, Ниш: Издавачка делатност Универзитета у Нишу, 33–57.

Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, Конкуренција простих независних везника и везника са обавезним конкретизатором у српскоме језику, у: *Граматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга, 74–96.

Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, Партикуле НИ и И у функцији обавезног интензификатора, у: Милош Ковачевић, *О реченици и њеним члановима*, Београд: Јасен, 97–118.

Пипер 2018: Предраг Пипер, Напоредносложене реченице, у: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, у ред. Предрага Пипера, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 35–90.

Стевановић [3]1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Танасић 2013: Срето Танасић, Слагање везника и партикула у координираним конструкцијама, *Зборник Матице српске за славистику* 83, Нови Сад, 229–241.

Miloš M. Kovačević

ON THE SENTENCES WITH THE CONJUNCTIVE COMPOUND *A I* IN THE POSITION OF CONJUNCTIONS

Summary

The paper analyzes the syntactic-semantic status of the apparently conjunctive compound *a i*. The analysis showed that the compound *a i* are neither nor can be the junction of two conjunctions, but that it is always the junction of the conjunction (*a*) and the intensifier particle (*i*). The contact position of the particle and the conjunction is completely accidental, and is only realized when the first post-conjuction sentence member of the coordinated clause is intensified. Depending on whether the particle has the status of obligatory or facultative intensifier, all sentences of this type are classified into three subgroups: 1) compound sentences, in which the compound *a i* is interchangeable only by the copulative conjunction *i*, and in which the particle *i* has the status of both obligatory intensifier and obligatory concretizer of conjunction meaning (for example: Malo se šalim, *a i* uživam u tome), 2) opposite sentences, in which compound *a i* is interchangeable only with the conjunction *a*, and in which the particle *i* has the status of an optional intensifier (for example: Štednje u dinarima pratkično nema, *a i* ona u devizama je nedovoljna), and 3) "ambiguous" sentences, ie. sentences in which the conjunction *a* is also interchangeable with the conjunction *i* but, insofar the conjunction *a* is replaced the particle has the status of a facultative intensifier, and in the case of the substitution with the conjunction *i* – the status of the obligatory intensifier and concretizer of the connective meaning (for example: Sa političarima se može, *a i* ne mora).

Keywords: conjunction, conjunctive compound, particle, intensifier, coordinated sentence.

УДК 811.163.41'367.332.6
811.16'36

Оригинални научни рад
Примљено 20. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ДИМКА В. САВОВА*
(Софијски универзитет „Св. Кл. Охридски“,
Факултет за словенску филологију)

СИНТАКСИЧКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ‘ГЛАГОЛ + *МИ СЕ*’ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У чланку се код одређивања предмета истраживања полази од формалног критеријума – присутности елемената ‘логички субјекат у дативу’ + ‘елеменат *се*’ + ‘глагол’, а затим се семантика карактеристична за истакнути синтаксички модел дефинише и класификује.

Кључне речи: логички субјекат, дативни субјекат, повратни глаголи, доживљавач.

У литератури о српском и/или хрватском језику о таквим конструкцијама пишу М. Ивић, М. Стевановић, Љуб. Поповић, З. Бабић, Б. Белај, Б. Стипчевић, И. Палић и др. На њих се осврће, упоређујући их с другим конструкцијама, и С. Танасић. Обично се као такве у српском језику разматрају само конструкције које ми овде, на основу једне особине њихове семантике, називамо даље *импулсивнима* (нпр. *једе ми се*; *иде ми се*). У другим случајевима основни критеријум је присутност семантичке улоге *доживљавача* у позицији индиректног објекта у дативу, при чему се тако укључују и конструкције без повратног елемента *се* (нпр. код Стипчевић 2014). Ми овде одређујемо домен тог модела конструкција у српском језику користећи један заједнички формални критеријум – присутност елемената *ми* (логичког субјекта у дативу) + *се*, додатих глаголском облику. Међутим, сматрамо да је ова врста формалне конструкције одраз одређене синтаксичке семантике, од које полазимо у анализи и која нам омогућује да у закључцима игноришемо до одређеног формалног и семантичког нивоа лексичко-граматич-

* dimkasav@abv.bg

ку разлику међу глаголима везану за њихову особину ‘повратност’, да бисмо обратили пажњу на типолошке сличности и разлике између изражаваних типова ситуација.

Као што је познато, разматране синтаксичке конструкције распрострањене су у словенским језицима. Оне су једна од подврста деагентивних конструкција, наиме, конструкција с логичким субјектом (у акузативу или дативу, а в. код М. Ковачевића (2017) и о логичком субјекту у неким предлошким конструкцијама с акузативом и другим падежима). За конструкције с логичким субјектом, у целини узев, карактеристична је једна подврста деагентивних синтаксичких трансформација помоћу које се вршилац или доживљавач од агенса (= субјекта, тј. активног учесника радње, који може да је својом вољом контролише и да одговара за њу: ***ја*** *се сшидим*; ***ја*** *мислим да Р*; ***ја*** *желим певашти* и сл.) претвара у њеног пасивног учесника (*сшид* ***ме*** *је*; *чини* ***ми*** *се да*; *пева* ***ми*** *се*). Од поставке коју смо навели на самом почетку чланка (наиме – од посебне семантичке перспективе конструкција са ‘*ми се*’), произлази друга поставка коју овде заступамо, наиме – одговарајућа агентивна конструкција која реченици враћа агенса (доживљавача или вршиоца) изражаване радње на место субјекта не гради се обавезно од истог глагола, уп.: *Прича ми се* (деагент.) и *Ја желим причашти* (агент.), где је глагол исти, али: *Чини ми се да шти ниси у праву* (деагент.), односно: *Ја мислим да шти ниси у праву* (агент.), где су глаголи различити.

У конструкцијама које нас овде занимају наведеном деагентивном значењу додаје се семантичка нијанса везана за повратни облик глагола коју можемо дефинисати као посебно истицање самосталности радње и њене независности од вршиочеве воље: *пева се* (самостална појава) → *некоме, чини се* (самостална појава) → *некоме*. Искрсава питање шта разликује доживљавача у конструкцијама са *ми се* од доживљавача из групе конструкција са логичким субјектом у дативу, али без елемента *се* (нпр. *допада ми се* ↔ *годи ми*; *дало ми се* ↔ *успело ми је*; *слошило ми се* ↔ *позлило ми је*)? Мада је тешко осетити и објаснити ту разлику, чини нам се да она долази до изражаја у начелној разлици између улога адресата и локализатора у датом догађају. Иако изгледа донекле неприродно замислити логички субјекат као локализатор, чини нам се да је улогу логичког субјекта *ми* у конструкцијама са *ми се* најадекватније представити помоћу идеје о живом локализатору, на коме се врши дати догађај и који је пасиван до крајности, као што је пасиван и локализатор неке природне појаве, уп.: ***Напољу*** *се смрачило* ↔ ***У души ми*** *се смрачило* или *Смрачило* ***ми*** *се*. Одговарајуће стање или процес, који се у разматраним конструкцијама приказују кроз унутрашњу перспек-

тиву логичког субјекта, потпуно су самостални и независни од воље субјекта, што се формално бележи повратним елементом *се*. Такву самосталност и независност од локализатора има и свака природна појава која се одвија на њему (али тамо није потребно да се та независност експлицира преко елемента *се*, уп. *смркава се*, али *свиће*). Док код логичког субјекта у дативу у конструкцијама без елемента *се* представа о адресату унутрашњег догађаја остаје и не долази до представе о крајњем степену пасивности; он остаје пасивни учесник – неодвојиви део догађаја (*то* ***ми*** *годи*), уп. нпр.: *досадило ми да то радим* ↔ *досадило ми се да то радим.*

Класификација разматраних конструкција у српском језику коју овде предлажемо израђена је на основу анализе више од 15.000 примера ексцерпираних из електронског корпуса српског језика.

1. Конструкције прве групе стварају перспективу у којој догађаји или физичке радње укључују вршиоца као учесника, али је њихово извршење условљено нечим што је непознато и тешко се да дефинисати, а што је спољашње у односу на вршиоца. Већином су то конструкције с глаголима *дешавати се* и *догађати се*, које значе одвијање датог догађаја независно од субјектове воље, али вољом стицаја околности, нпр.: *... ja sam se gušio u dnevnim rutinama, pa mi se dešavalo* ***da ih se danima ne setim*** → уп. без одговарајуће конструкције: *ja sam se gušio u dnevnim rutinama,* ***pa ih se ponekad danima nisam sećao***. Другим конструкцијама из те групе изражавају се и друге варијанте пресудне улоге неког неодредивог спољашњег чиниоца. Рецимо, у примеру *...a taman zamahnula da prolije vodu, kad joj se nešto dade pogledati uz sokak a otud se valja fil, pravo na nju* субјекат врши сам радњу, али не својом вољом, него вољом нечег неодредивог. Конструкција *даје ми се* чешће се појављује у негативном облику и у супротном значењу: *Otići ću odavde. Nekoliko puta sam polazio, ali mi se* ***nije*** *dalo: ili se opijem, ili izgubim na kartama – dodade Kec*. Синоними за *даје ми се* јесу конструкције (с формалним субјектом) *пружила ми се прилика/могућност да нешто урадим.* Воља неке неодредиве снаге не само да дозвољава или спречава реализацију догађаја, она даје индивидуи, у оквиру деонтичке модалности, сталну могућност да врши неке радње – такво је значење конструкције *може ми се*: *Ali i da ga istera, misliš mari on? Skrckao je taj paricu, pa mu se može i bez službe.* Нека неодредива снага може да награђује напоре у извршењу радње (*Mekri je nastavila da ih prati i to joj se isplatilo*), да награђује вршиоца који није уложио никакве претходне напоре (*'Ja još Srbina kome je ovo profesija nisam upoznao!?' reče Brajan, Englez. 'Danas ti se baš posrećilo!' rekoh ja k'o iz topa*), да предодређује

будуће догађаје (*Siromah Najtli! Jadnik! Rđavo mu se piše*). У значењу конструкција из ове групе можда проналазимо присуство у српској језичкој свести инстанце која је виша од човека – судбину или Бога.

2. У једну сасвим малу групу могу се сврстати конструкције у којима радња изражава измакли контроли вербални или физички одраз неког психичког стања или неке мисли. У српском језику такво значење имају само конструкције *отело ми се* и *омакло ми се*: − *Iznenada si to izbacio, otelo ti se*; *Rekao sam: svejedno? To mi se zbilja omaklo*. Семантика двају глагола је везана за негирање учешћа воље вршиоца и према томе, за његово ослобађање одговорности за радњу.

3. У последњу групу сврставамо конструкције које директно улазе у унутрашњи свет доживљавача и изражавају његово физиолошко или психолошко стање.

3.1. У прву групу издвајамо конструкције са глаголима који значе неке перцептивне и мисаоне процесе везане за епистемичну модалност који се врше мимо воље и контроле вршиоца. Њихова употреба најчешће или ублажује епистемични став доживљавача, који не приказује као неоспориву истинитост (... *govori: Vidi mu se, kaže, da neke mađije vladaju u ljudskom životu, a ne Bog, niti volja ljudska*), или пак оне директно значе неистинитост перцепираног догађаја (*Tada mu se prisnilo da je sala utonula u potpunu tamu...*). Међу свим конструкцијама разматраног у чланку типа без сумње највећи је број конструкција са глаголом *чинити се некоме* из ове прве групе (*U mraku, išli smo neznano kuda, činilo mi se bez plana i smisla. Ali sa ciljem...; Tada mi se učinilo da vidim nekog*). Друге такве конструкције јесу: *указало ми се; привидело ми се; открива ми се* (овде се истинитост зависног суда подразумева, тј. доживљавач се поново не ангажује да тврди да је тај суд истинит); *приказује ми се* и др.

3.2. Једна прилично бројна група обухвата конструкције са значењем физиолошког стања које је задесило организам доживљавача а које није везано за потребе организма. Језик је вербализовао у бројним нијансама неповољна за организам физиолошка стања, док за повољно стање налазимо само два примера: *U glavi mu se razbistrilo...*; *...u duši kao da ti se razvedri, čisto zadrhtiš, ili se preneš...*

Неповољна физиолошка стања не могу се уопште контролисати и остављају доживљавача пасивног у највећој мери: *Zamagli mu se pred očima*; *Sad joj se smrklo!*; *Steže mu se u grlu.*

3.3. У трећу групу сврставамо унутрашња стања доживљавача која су изазвана неком његовом потребом, при чему се та потреба може

разматрати у оквиру једне двостепене скале – од физиолошке потребе до свесне и контролисане жеље или мотивације за извршење радње. У оба случаја доживљавач добија импулс да (не) изврши одговарајућу радњу, зато конструкције из ове групе називамо *имӣулсивне*, нпр.: *Spava mi se. Nikad ne legnem pre tri*: или: *Meni se nije odustajalo, mada mi se baš nije skakalo u hladnu vodu.* (в. о њима детаљније у Савова 2020).

3.4. Последњу подврсту конструкција које улазе у унутрашњи свет доживљавача чине конструкције које значе унутрашња стања – благи степен емотивног односа[1], позитивног или негативног, према неком каузатору (објекту или догађају). Глагола ове врсте је мало: *свиђа ми се, доӣада ми се, мили ми се, сажалило ми се на неког, осладило ми се* с позитивним и *досадило ми се* с негативним односом, уп.: *Sto puta htedoh da se ubijem, ali mi se još milelo živeti*; *Mnogo mi se dopada ovde!*; *Nadam se da će uticati da ponovo porastem, jer mi se već dosadilo da budem ovako malo stvorenje!* У овој групи семантика глагола, тачније, однос, позитивни или негативни, према каузатору смањује степен пасивности доживљавача и приближава га више пасивном адресату, нарочито ако је каузатор номинализован, уп. горенаведени пример *Mnogo mi se dopada ovde!* са реченицом с каузатором именицом: *Mnogo mi se dopada* ***ova haljina****!*

4. На крају ћемо се осврнути и на конструкције са негативним обликом глагола. Природна је употреба свих врста конструкција о којима је било речи у том облику. Нпр.: *Ne steže mu se više u grlu*; *Ali kad ti se to ne mili, ne mili ti se.* Међутим, пада у очи да се најчешће у негативном облику користе импулсивне конструкције – са значењем потребе организма и посебно са значењем жеље, уп.: *Čaj mora da je bio zelen ili se bio suviše ustajao, jer joj se dugo nije spavalo posle toga*; *… nije mi se išlo u preduzeće, nije mi se izlazilo na ulicu, još manje mi se išlo u klub, nije mi se čak ni kod kuće sedelo.* Та се чињеница може онтолошки објаснити опаском да од свих приказаних семантичких група: одвијања догађаја, перцепцијских и мисаоних процеса, физиолошких стања, релевантнија је за најаву њихова позитивна варијанта (*шӣо ми се десило*; *шӣо ми се ошӣело*; *шӣако ми се чини*; *у глави ми се врӣи*), међутим, жеље су за човека подједнако релевантне како у позитивном тако и у негативном облику (*ӣева ми се*, *не ӣева ми се*).

5. У резултату извршене анализе и класификације размотрених конструкција можемо извести следеће закључке.

[1] Уп. с агентивном перспективом јаког степена односа: *волим*, *мрзим* итд.

5.1. Значење глагола из разматраних конструкција везано је или за психолошка или физиолошка стања логичког субјекта, или за „осамостаљење“ од њега физичких радњи или спољашњих догађаја чији је он вршилац или учесник – у ситуацијама када те радње „чекају“ на повољни стицај околности или пак на неки други разлог да би се одвиле. Релевантни за семантику конструкција су самостални и независни од воље и контроле субјекта карактер стања, радњи и догађаја, као и максимална пасивност субјекта која га приближава представи о локализатору (живом) догађаја.

5.2. Значење унутрашњих физиолошких и психолошких стања доживљавача успоставило се код конструкција: 1) с глаголима перцепције у којима је релевантна епистемична вредност перцепираног догађаја, али се субјекат не ангажује тврдњом да је његова перцепција истина: *открило ми се* (оцена истинитости зависне пропозиције подразумева се као пресупозиција) → *чини ми се* (неувереност у истинитост) → *приснило ми се* (увереност у неистинитост); 2) са глаголима који значе физиолошка стања, углавном негативна, неповезана са потребама организма (*гади ми се*); 3) с глаголима који значе стања везана за потребе субјекта и његовог организма (*спава ми се*); 4) с глаголима који значе стања везана за жеље субјекта (*не одлази ми се*); 5) са глаголима са значењем благог емотивног односа, углавном позитивног, према неком каузатору (*свиђа ми се*).

5.3. Значење „осамостаљења“ радњи и догађаја од логичког субјекта може се надградити на било коју физичку радњу или догађај, важна је унутрашња перспектива кроз коју су радње приказане – истиче се да оне не зависе од воље вршиоца, него од воље неке неодређене снаге, уп.: *Често срећем на улици Ивана* → *Често ми се деси да сретнем на улици Ивана*.

5.4. Код упоређивања истих конструкција у пољском, руском и бугарском језику у Савова 2019 издвајамо укупно 5 група конструкција које су различито заступљене у сваком од језика – конструкције које значе: 1) физичке радње чији се квалитет реализације оцењује као добар или лош, али он не зависи од воље вршиоца (*pisało mi się dobrze*); 2) менталне или перцепцијске процесе који не подлежу човековој вољи (*wydało mi się, że...*) – ублажава се епистемични став доживљавача; 3) радње и процесе који зависе од спољашњих неодредивих околности (*układało mi się*; *налага ми се*); 4) радње које експлицирају психичке процесе: изговорене реплике, извршени поступци (*powiedziało mi się*) – смањује се одговорност вршиоца; 5) импулсе и физиолошка и емо-

тивна стања која не зависе или пак до неке мере зависе од наше воље (*nudzi mi się*).[2]

На основу извршене анализе можемо уопштити да у српском језику 1. група није посведочена; 2. група је добро заступљена, као и у остала три језика (*чини ми се*; *привидело ми се*); 3. група је заступљена пре свега преко глагола *догађати се* и *дешавати се* са значењем стицаја околности (остали глаголи с другим семантичким нијансама нису фреквентни: *дало ми се*; *може ми се*); 4. група сасвим је слабо заступљена (*омакло ми се*); највеће је како у српском тако и у бугарском језику присуство последње, 5. групе – импулсивних конструкција (*не улази ми се у собу*). У наведеном раду нису издвојене у посебну групу конструкције попут *допада ми се* са значењем емотивног односа, тако да би то била још једна, 6. група. Она је фреквентна, мада и с ограниченим бројем глагола, у три од поменута четири језика: српском (*допада ми се*; *осладило ми се*), пољском (*podoba mi się*) и руском (*мне нравится*). У бугарском језику она готово и није присутна – уп. (*харесва ми, мило ми е* без елемента *се*), срећа се само конструкција *услажда ми се*. То говори о појачању активности у представи о логичком субјекту у бугарском језику код те групе конструкција.

Истакнута представа о максималној пасивности субјекта код разматраних конструкција јесте „наличје“ изражаване у језику идеје о активности неке туђе снаге за вршиоца дате радње која се у њу меша. Судећи по издвојеним групама, за српску језичку свест таква се активна туђа снага са пресудном улогом може појавити код следећих врста догађаја: менталног стања (перципирања), жеље, физиолошког стања, непосредног спољашњег изражавања менталног стања, благог емотивног односа; међутим, та се снага може мешати и у догађај вршења сваке физичке радње.

ИЗВОР

Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php.

ЛИТЕРАТУРА

Ковачевић 2017: Милош Ковачевић, Конкурентност једног типа предлошког генитивног, акузативног, инструменталног и локативног ло-

[2] Свих 5 група је најубедљивије заступљено у пољском језику, док се у руском и бугарском језику неке од њих не срећу, или бар нису толико фреквентне.

гичког субјекта, у: Милош Ковачевић, *Српски језик под лупом науке*, Београд: Завод за уџбенике, 171–192.

Савова 2019: Димка Савова, O pewnym typie konstrukcji deagentywnych w językach polskim, rosyjskim i bułgarskim (perspektywa etnoskładniowa), *Etnolingwistyka* 31, Lublin, 121–132.

Савова 2020: Димка Савова, Импулсивне синтаксичке конструкције ‘глагол + *ми се*’ у српском разговорном језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 49/1, Београд, 19–27.

Стипчевић 2014: Балша Стипчевић, *Дативне рекцијске конструкције с непрелазним глаголима у савременом српском језику*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10016/bdef:Content/get (преузето 15. 10. 2019).

Димка В. Савова

СИНТАКСИЧЕСКИЕ КОНСТРУКЦИИ ‘ГЛАГОЛ + *МИ СЕ*’ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

При определении предмета анализа в статье применяется формальный критерий (наличие элементов *ми се* + *глагол*), за которым очерчивается общая характеристика выражаемой семантики: независимость события от воли и контроля субъекта и крайняя пассивность субъекта, доходящая до представления о локализаторе. Выделяются разновидности и характер соответственных выражаемых ситуаций и ищется их типология в сербском языковом сознании.

Ключевые слова: логический субъект, субъект в дативе, возвратные глаголы, экспериенцер.

УДК 811.163.41'367.7
811.163.41'37

Оригинални научни рад
Примљено 23. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ЉУДМИЛА В. ПОПОВИЋ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за славистику)**

О ЈЕДНОЈ ПОСЕБНОЈ КОНТРАФАКТИВНОЈ КОНСТРУКЦИЈИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се разматра конструкција са крњим перфектом или имперфектом глагола *бити* и инфинитивом у српском језику, попут: *био/било радити*; *бијаше учити*. Путем детаљне анализе бројних примера, као и посредством њиховог поређења са другим сличним конструкцијама у српском језику, показано је да се ради о посебној контрафактивној конструкцији за изражавање деонтичке модалности. Разлика између персоналног и имперсоналног облика глагола *бити* у овој конструкцији објашњава се различитим типовима модалности, која може бити интерно и екстерно оријентисана. Постојање сличних конструкција у западнословенским и источнословенским језицима даје аутору основа за претпоставку о томе да се ради о архаичној општесловенској конструкцији која је временом потиснута на периферију граматичких система словенских језика.

Кључне речи: конструкција *бити* + инфинитив, деонтичка модалност, контрафактивност, српски језик.

1. Предмет овог рада представљају конструкције са крњим перфектом или имперфектом глагола *бити* и инфинитивом, које су веома распрострањене у разговорном српском језику, посебно у његовим говорима, на које су се систематично осврталиграматичари и дијалектолози дајући им различито тумачење. Ради се о конструкцијама, попут: ***било доћи*** *на време*; ***била се склонити***; ***био*** *раније* ***устати***;

* ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

не бијаше трчати и сл. Осим радова у којима се ова појава третира као стандардна или супстандардна, без обзира на ограничења хоризонталне стратификације (Стојановић 1921: 205; Вуковић 1954: 263–272; Грицкат 1954: 146–147; Стевановић 1974: 630; Ивић М. 1972: 130–131; Мразовић–Вукадиновић 1990: 162; Ковачевић 2018: 152–153), она се такође разматра у оквиру бројних дијалектолошких студија. Потоње сведоче о посебној распрострањености различитих варијаната ове конструкције у црногорским говорима (Пешикан 1965: 204), али и херцеговачким (Пижурица 1981: 209), банатским шумадијско-војвођанским (Ивић П. и др. 1997: 386), тимочко-лужничким и сврљишким (Богдановић 1979), као и у тутинско-новопазарско-сјеничком говору зетско-сјеничког дијалекта (Вељовић 2018: 398–400).[1] Као што видимо, ареал распрострањености конструкције је заиста велики, а разуђеност њених облика сведочи о томе да се не ради о спорадичној појави која би могла да се објасни утицајем другог језика или случајном девијацијом, већ подстиче на то да се тражи њен дубљи узрок. То што је разматрана конструкција честа и у хрватском језику (Мелвингер 1980: 111–121), као и у пољском, украјинском и староруском (Тополињска 2008: 167–174; Вимер 2017: 294–297; Поповић 2019), наводи на помисао да је у питању архаична општесловенска конструкција са модалним глаголом *бити* и инфинитивом у служби предиката.

У потрази за одговором на питање о пореклу те конструкције, у првом делу нашег рада размотрићемо детаљно њене варијанте у српском језику, док ћемо у другом посветити посебну пажњу семантичкој анализи и аргументовати претпоставку о контрафактивној природи израза, као и о модалној употреби глагола *бити* у њему. Потискивање разматране конструкције на периферију у свим горенаведеним словенским језицима, о чему сведоче цитирани радови, могло је бити узроковано важним факторима развоја граматике, међу којима издвајамо следеће:

а) десемантизација глагола *бити*, који се у модерним словенским језицима првенствено користи као копулативни облик за исказивање лично-временских граматичких значења уз именски део предиката, чиме је потиснута његова модална употреба у глаголском предикату уз инфинитив;

---

[1] Овим путем изражавам посебну захвалност Софији Милорадовић на помоћи у прикупљању литературе о дијалектолошким истраживањима разматране конструкције у српском језику. Захваљујем и Бјорну Вимеру на могућности увида у његов рад у којем су предочене сличне конструкције у пољском језику.

б) постојање у језику великог броја специјализованих лексичких средстава, првенствено прилога у служби предиката, дакле, модалних предикатива, који често стају на пут граматикализацији перифрастичних конструкција, о чему је, рецимо, писала Руселина Ницолова у вези са презумптивним конструкцијама у бугарском језику, које су такође потиснуте на граматичку периферију (Ницолова 2018).

Разматрана конструкција биће поређена са контрафактивним плусквамперфектом, који је заступљен у свим наведеним словенским језицима. Примере употребе таквог плусквамперфекта можемо чути у књижевном бугарском, пољском и украјинском језику, али и у српским дијалектима.

2. У србистици први је скренуо пажњу на конструкцију „инфинитив с партиципом претерита другим од глагола бити“ Љ. Стојановић, који је у поглављу „Инфинитив“ рада О значењу и употреби глаголских облика у реченицама (Стојановић 1921: 187–211) забележио да се наведена конструкција може „употребити место претерита одречно-упитних реченица, <u>којима се више укорава или окривљује него што се пита</u>[2]; а кад је одречан место претерита упитних реченица. Нпр. ***Био*** *раније* ***доћи*** (= Што ниси раније дошао? Или што раније не дође?). – ***Не био*** *му* ***давати*** (= Што си му давао?). – ***Не био*** *га* ***звати***. *–Ако с' смијеш маленој вечери, ти је* ***био*** *већу* ***прибавити****!* – ***Била*** *ме, мајко, од треће* ***звати***. – *Ти* ***не био продавати*** *кума.* – ***Био хрвати*** *на Косову*. Место партиципа може доћи имперфекат глагола бити. Нпр. ***Бјеше*** (= била) *ми га* ***давати*** *докле могах жвакати* (= што ми га ниси давала„)“ (Стојановић 1921: 205).

Полазећи од Стојановићевог запажања, ове и друге примере темељно анализира Јован Вуковић у раду Модални облици с имперфектом и перфектом глагола *бити* + инфинитив главног глагола (Вуковић 1954: 263–272). Као и Стојановић, који помиње ове конструкције као уобичајене, јер је рад у целини посвећен питањима употребе глаголских облика са циљем, како наводи аутор, да се одреде „њихова значења у данашњем српском језику с ослонцем на језичко осећање носилаца“ (Стојановић 1921: 187), Вуковић третира ове конструкције као књижевне, али истиче да су оне посебно распрострањене у херцеговачким (црногорским и западнохерцеговачким) говорима, често и у варијанти са имперфектом глагола *бити*: „Да је Стојановићу била више позната у извесним нашим говорима уобичајена употреба глаголске конструкције с инфинитивом на којој се задржао, и да су му

[2] Овде и даље у тексту издвајање подвлачењем је наше (Љ. П.).

били познати и примери из савремених наших текстова ове наше глаголске конструкције, он не би остао у недоумици кад је застао над изразом и са имперфектом глагола *бити* за конструкције датога значења“ (Вуковић 1954: 265).

Јован Вуковић пажљиво разматра Стојановићев осврт на наведене конструкције полемишући са претходним ставом о њиховој одричноупитној семантици и инсистира на њиховој модалној интерпретацији. Наиме, аутор сматра да се ради о изразима који су функционално истоветни конструкцијама са перфектом глагола *требати* и инфинитивом пунозначног глагола. „Био раније доћи – значи: требало је раније доћи (да раније дођеш) – а ти ниси дошао“, и наставља, „чим је у питању радња коју је са становишта говорника требало (из)вршити, а она није (из)вршена – и за њу се зна да није (из)вршена, онда сам по себи долази и призвук прекора, и израз се са тим увек наглашеним призвуком прекора усталио у одређеном облику реченице“ (Вуковић 1954: 264). Овде је важно да Вуковић увиђа контрафактивну вредност конструкције инсистирајући на споредности њене експресивне илокуције, која је последица незадовољеног хоризонта очекивања говорног лица (говорник би желео да се ситуација одвијала на другачији начин, стога својим исказом моделира паралелни ток те ситуације, онакав какав је по њему једини исправан). Када Вуковић говори о наглашеном дебитивном модалном значењу ове конструкције, он истиче да је оно „константно и примарно“ (Вуковић 1954: 264).

Јован Вуковић разматра конструкцију као посебан глаголски облик који се јавља у две варијанте. У говорима црногорске Херцеговине уобичајена је варијанта са крњим перфектом глагола *бити*: „**био доћи** на вријеме, па би попио каву; **био стрпати** оно сијено, да ти данас не труне у плашћу; **био** ме **послушати** да обучеш кабаницу, па се не би тако сквасио до коже; **био** ми **казати** да ћеш сутра на пазар, – потражио бих ти пара; **не био** га **задиркивати**, − не би ми се сад претучен вратио; **не био смицати** овце па не би ишао гола врата, и без гуња и без кабанице“ и сл.

Друга варијанта – са глаголом *бити* у безличном облику, како Вуковић тврди, може се чути у широј области „наших средишњих и југозападних говора“, и то „у вредности личног“: „**било**, пусто, **доћи** на вријеме, па би имао топал ручак; **било пазити** ово мала оваца да не гледаш сад у другога кашику млијека“ (Вуковић 1954: 265). Занимљиво је да аутор не парафразира примере са личним обликом глагола *бити*, али за оне са безличним *било* осећа ту потребу, што сведочи да је та варијанта конструкције мање уобичајена и захтева додатно тумачење:

„било доћи на вријеме = да си дошао на вријеме, требало је да дођеш на вријеме“ (Вуковић 1954: 265).

Западније у Херцеговини, како наводи Вуковић, ови изрази су у употреби са имперфектом: „**бијаше доћи**, попио би кафу (да си дошао попио би кафу, требало је да дођеш па би попио кафу); **бијаше размислити** мало више, да не лупаш сад главом; бијаше купити што ти треба у кућу, да не позаимаш сад у другога. Безлично: **бијаше слушати** паметнијега да не бих данас онакав био каква ме видиш…“ (Вуковић 1954: 266). Притом Вуковић није сигуран да се конструкције са перфектом и имперфектом употребљавају напоредо и, полазећи од свог личног искуства, нагиње мишљењу да се те две варијанте и ареално раздвајају. Даље наводи бројне примере из српске књижевности у којима функционишу оба временска облика глагола *бити*.

Темпоралну неуједначеност глагола *бити* Вуковић објашњава тиме да „имперфекат и перфекат немају више својих посебних боја, да тако кажемо, временског претериталног значења, као што би то морали имати да се, ма где то било, ради о посебним облицима глагола *бити* у посебном значењу овога глагола“ (Вуковић 1954: 267). Занимљиво је да међу примерима из књижевности које наводи Вуковић само у делима Марка Миљанова налазимо примере како са личним тако и са безличним обликом: „Е **не било рећи** што не ваља, а већ пошто си река, и ако си га убио“; „ **Не били се** ми сиромаху **ругат**’, што смо тражили, оно смо и нашли“ (Вуковић 1954: 267, Миљанов), док су, рецимо, код осталих писаца – Симе Матавуља, Стјепана Митрова Љубише, Његоша и др. – употребљене личне конструкције:

> А што ћу ти ја драга, **бијаше се пружити**, колико се можеш покрити“ (Вуковић 1954: 266, Матавуљ); **Бијаше се** са мном **договорити** хоћеш ли је дати, па ти шћах казати да је обећана (Вуковић 1954: 266, С. Митров Љубиша); **Не био** их **пуштават** од себе, **био дозват** док ти божић прође, два три сина старога Мартина (Вуковић 1954: 266, Његош).

3. Митар Пешикан у монографији *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори* (Пешикан 1965), у поглављу о употреби глаголских облика, посебно описује конструкцију *бијо дођ*, где одбацује Маретићеву семантичку интерпретацију „морање у прошлости“ и, позивајући се на Вуковића, дефинише је као „требање у прошлости“. Пешикан говори о томе да је у питању типична за староцрногорске говоре модална конструкција, а то што се она ређе користи, условљено је „ограниченошћу њеног значењског поља“ (Пешикан 1965: 204). Ипак Пешикан тврди да разматрана конструкција и конструкција *требало*

је + инфинитив нису еквивалентне јер искази попут *бијо дођ* „могу доћи само тамо где је субјекат сам крив за неповољну или незгодну ситуацију у којој се нашао. Другим речима, овим обликом се (кад је у потврдној форми) казује радња <u>коју је требало да врши и изврши субјекат у сопственом интересу</u>“ (Пешикан 1965: 204). Пешикан такође наглашава да није забележио ову конструкцију са безличним обликом глагола *бити* (Пешикан 1965: 204).

Занимљиво је да у наставку поглавља о глаголским облицима, после *бијо дођ*, аутор разматра друге типове контрафактивних конструкција у староцрногорским говорима − оне са глаголима *имати* и *хтети*, што сведочи о томе да је истраживач објединио сва три типа конструкција у један блок, мада свака од њих има своју специфичну семантику. Помоћу конструкције *има* + инфинитив преноси се информација о неизвршеној ситуацији у прошлости која се по мишљењу говорног лица могла десити, али таква ситуација не би била повољна: „**има** ме **убит** онај поган“ (Пешикан 1965: 204) = замало ме није убио онај зликовац. Ситуација није реализовна, али је могла да су се ствари одвијале другачије. За разлику од конструкције са гаголом *бити*, у овом типу се не експлицира шта је спречило предвиђени развој ситуације. Како наводи истраживач, глагол *имати* много се ређе јавља у имперфекту и не може се употребити са негацијом (Пешикан 1965: 204).

Контрафактивне кострукције са глаголом *хтети* (*ћах* + инфинитив) такође описују могући неповољни развој ситуације који је спречен због настанка повољне околности: „**ћаш-умријет** да не дође доктор“ (Пешикан 1965: 206) = ти би умро да није дошао доктор. Овде пак јесте обавезна допуна која описује ситуацију која је спречила да дође до очекиваног развоја ситуације.

Примере сличне конструкцији са глаголом *ићаг* + инфинитив налазимо и у истраживању *Говор околине Колашина* Мате Пижурице. Аутор разматра овај перифрастични облик као „потенцијал за прошлост“: **Ићасмо** душу **испустити** да није Мируне (Пижурица 1981: 209).

Конструкцију *шћа(х), шћаше* + инфинитив у тутинско-новопазарско-сјеничком говору разматра и Бојана Вељовић, која наводи да се њоме исказује радња „која се у прошлости није (из)вршила иако су за њено (из)вршење постојали реални услови.“ Ауторка такође наводи да „неизвршење глаголом именоване радње углавном се на прагматичком плану оцењује као позитивна, повољна околност (у смислу ’добро је што се то није догодило’). У контекстима је поред именовања радње таквог типа обично у зависној или напоредној реченици саопштена и радња која је довела до спречавања њене реализације“ (Вељовић 2018: 400).

Уколико посматрамо хронолошки редослед радњи у свим наведеним конструкцијама са глаголима *бити*, *имати* и *хтети* у модалној употреби, онда се у свакој од њих јасно оцртава неколико временских планова. Радња која је спречила одређени ток догађаја припада ближој прошлости, коју можемо условно означити као прошлост I степена, а ситуација која је неуспешна (јер није реализована иницијална намера у вези са њом) удаљенија је од тренутка говора, те, условно речено, припада прошлости II степена. Наводимо примере из цитираног рада са издвојеном конструкцијом која означава прошлост II степена: **шћаше** је и **убит** да и не раздвоји; **шћаше** све ово **растурит** да му дадосмо (Вељовић 2018: 400). За разлику од конструкције са глаголом *бити*, овај тип не карактерише деонтичка или дебитивна модалност. Дата конструкција описује потенцијалну ситуацију као једну од могућих ситуација које су могле добити свој развој да их нису спречиле одређене околности. Ако конструкција са глаголом *бити* описује ситуацију са аспекта неповољне последице за коју је, по мишљењу говорног лица, крив саговорник који није поступио у складу са говорниковим назорима (или треће лице), друге две (*има* + инфинитив и *(ш)ћах* + инфинитив) описују ситуацију у прошлости с аспекта, најчешће, повољне последице за коју је одговорно треће лице или се тај исход приписује изненадној околности која је спречила неповољни развој ситуације. У сва три случаја конструкција је контрафактивна – описана је претпостављена ситуација која припада прошлости II степена кроз призму ситуације из прошлости I степена − неповољне или повољне са тачке гледишта говорног лица. Оцена ситуације у прошлости I степена износи се у тренутку који припада времену говорне ситуације (в. табелу):

ДОДАТАК I

4. Из наведеног у табели следи да конструкција *бити* + инфинитив спада у тип контрафактивне деонтичке. По својим карактеристикама она је слична контрафактивном плусквамперфекту[3] (в. о том

[3] У једном типу разматране конструкције, која се у равни импликатуре корелише са реторичким питањем (*био* + инфинитив = зашто …?), о којима су писали Стојановић (1921) и Стевановић (1974), исказана је контрафактивност, али је ситуација која је навела говорно лице да реагује исказана презентом уместо претериталним обликом: „Ако с' смијеш маленој вечери, ти је **био** већу **прибавити**! (Стојановић 1921: 205) – 'Ниси набавио бољу вечеру, те се немој смејати овој'; „**Био узети** госпоја-Сиду, кад ти тако срце пуца за њом (Стевановић 1974: 630, С. Сремац) – 'Ниси узео госпоја-Сиду, те немој да је толико хвалиш'. Такав презент, међутим, у овом контексту означава ситуацију која је непосредно претходила самом исказу, те описује прошлост I степена, уп. у наведеним примерима: прошлост II степена − 'саговорник није прибавио вечеру'; 'саговорник

облику више у Дал 1997; Плунгјан 2004; Поповић 2012а, 2012б), који се јавља и у појединим српским дијалектима. Индикативно је да се наведени контрафактивни облици (*бити* + инфинитив и плусквамперфекат) описују у тим дијалектима један поред другога.

Примере контрафактивног плусквамперфекта и контрафактивне модалне конструкције са глаголом *бити*, који су наведени у два узастопна одељка, налазимо у књизи *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта* (Ивић П. и др. 1997: 386). Аутори ове колективне монографије наводе примере личне конструкције *бити* + инфинитив, коју одређују као перифрастичну за означавање радње коју је требало извршити али то није учињено: „**Био** ти **бројати** цигаре; **Био се** ти **јавити**; **Био** ти радити; Ноћас ништа нисам спавала – **Не била ићи** на игранку; **Не била се родити** така“ (Ивић П. и др. 1997: 386), а у следећем одељку истог поглавља описан је плусквамперфекат у контрафактивој употреби: „Да он **није био дао** чика-Ђури, не би Ђура мого ићи“.

Сличне примере разматране конструкције, али са безличним обликом *било*, налазимо и у тимочко-лужничком и сврљишком говору, који су описани у истраживању Недељка Богдановића Говори Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979). У одељку 584. ове монографије аутор пише: „Крњи перфекат глагола *буде* у конструкцији *да* + презент употребљава се са значењем ’требало је’: **било да се не обсрташ** на тој куче (Б – значи ваљало је да не окрећеш пажњу ка том човеку), **било да си** човек **купи**, **остаји**, па да има кд му доде човек у кућу; **било да си човек тури** на књижицу (требало је ставити у штедњу).“ Већ у следећем одељку аутор наводи податке о плусквамперфекту у модалној употреби у истом говору, где, између осталог, налазимо контрафактивни плусквамперфекат: „585. Плусквамперфекат свршеног глагола употребљава се у функцији жељног начина, уп.: да **се бејо** некако **за’послил**, лакше би ишло“ (Богдановић 1979).

Индикативно је да су конструкције са безличним обликом глагола *бити* чести како у говорима југоисточне Србије (призренско-тимочким) тако и у говорима зетско-сјеничког дијалекта југозападне Србије. У поменутој монографији о тутинско-новопазарско-сјеничком говору Бојана Вељовић запажа о разматраним конструкцијама следеће:

> „Ова конструкција сасвим је обична у испитиваном говору иако није забележен велики број примера. Јавља се увек у истом морфолошком

није ожењио госпоја-Сиду’; прошлост I степена – ’саговорник се смејао’; ’саговорник је бранио госпоја-Сиду’; комуникативна ситуација – реакција говорног лица чији формални израз прелази у пресупозицију − ’кажем’.

лику са обликом *било* и инфинитивом. Чешћа је са негираном формом глагола:

Јако га је, **било мисл'ит** на вријеме; **било размишљат**; јако те убио, бога ми **не било** га **дират**; казни га бок, **не било узимат** туђе; нека плаче сад, **не било махнитат**; е, **не било се свађат**.

Наведени перифрастични облик употребљава се за обележавање радње чије се (из)вршење у прошлости (није) догодило, што из перспективе говорног лица намеће потребу да се осим констатовања (не) извршења саопшти и став личног неслагања са датом чињеницом, оличен у наглашеној нијанси прекора због (не)вршења обележене акције, а уједно и став ликовања због последица које су након тога уследиле. Стога ова синтаксичка јединица поседује и компоненту модалности, односно осим информативне носилац је и експресивне вредности" (Вељовић 2018: 398–399).

У делима српских књижевника, по мишљењу истраживача, чешћи су примери употребе разматране конструкције са личним обликом глагола *бити*. Тако Милош Ковачевић у студији о модалном глаголу *бити* у српском језику (Ковачевић 2018: 153) тврди да је „конгруентни модални глагол *бити* и у потврдној и у одричној форми" једини присутан у делима српских књижевника и наводи следеће примере из литературе:

Био, бога ми, **чувати** боље своју кућу ко и остали људи (Вуковић 1954: 267, М. Глишић); „А, брате, **био пазити** на свој народ" (Грицкат 1954: 146, Ј. Веселиновић); А он […] **био седети** у својој земљи (Грицкат 1954: 146, П. Тодоровић); **Не био се родити** за учитеља, већ за министра (Речник МС 1967: 208, К. Трифковић).

По мишљењу овог истраживача, ради се о модалним конструкцијама, једним од бројних у којима се глагол *бити* у српском језику јавља у модалној функцији. Такав тип конструкције, по аутору, одликује <u>појачана експресивност</u>: „Ове врло експресивно обојене модалне реченице увијек имају значење пријекора због (не)извршене радње коју (ни)је у прошлости требало извршити" (Ковачевић 2018: 153).

Очигледно је да су примери са инфинитивом и глаголом *бити* у свим наведеним истраживањима спадају у исти тип конструкције у којој је описана ситуација која се није реализовала у прошлости II степена, с тим што у њеној семантици осим контрафактивности изражена и деонтичка модалност. <u>Адресат исказа или треће лице нису поступили онако како је по мишљењу говорног лица једино исправно било поступити</u>. Отуд је „константно модално дебитивно значење" о којем је писао Ј. Вуковић (1954: 264) или значење „требања" на којем је инсистирао М. Пешикан (1965: 204). Негативан говорников став није толико

условљен тиме што се ситуација није развијала у повољном правцу по адресата или треће лице, већ тиме што адресат или треће лице нису поступили онако како би он желео. Уп. наведене примере: **Бијаше се** са мном **договорити** хоћеш ли је дати, па ти шћах казати да је обећана (Вуковић 1954: 266, С. Митров Љубиша); Ноћас ништа нисам спавала – **Не била ићи** на игранку (Ивић П. и др. 1997: 386).

Из наведеног следи да су две главне одлике разматране конструкције контрафактивност и деонтичка модалност, која је, међутим, усмерена ка прошлости.

Конструкција која чини предмет овог рада, као што смо видели, јавља се у следећим могућим облицима: а) персоналном или имперсоналном; б) са крњим перфектом или имперфектом глагола *бити*.

Граматички субјекат персоналног типа ове конструкције исказан је заменицом другог или трећег лица: *био ти устао*, *...била она слушала*, док се логички субјекат може исказати у индиректном падежу, посебно у сложеној реченици: ***био устао*** *на време, не би ти: Dat. воз побегао*; *јако те: Acc. убио, бога ми* ***не било га дирати***.

У имперсоналним конструкцијама *било* + инфинитив могуће је исказивање логичког субјекта заменицом у индиректном падежу како у простој тако и у сложеној реченици: ***било*** *ти: Dat. раније* ***мислити***; *казни га: Acc. бок,* ***не било узимати*** *туђе*.

У случају употребе конструкције без формално исказаног субјекта, могуће је одредити лице само према контексту: *било* [*ти/му/јој/им/ми/нам/вам*] *је устати раније.* У персоналним конструкцијама − због одсуства личног облика копулативног глагола, у случају крњег перфекта, и подударности облика другог и трећег лица једнине имперфекта (*био* [*ти/он/ја*] *доћи*; *бијаше* [*ти/он/она*] *слушати*) такође се ради о конструкцији са контекстуалном нулом субјекта: $0_{(S=Adresat)}$ *био/бијаше/било* + inf: *био доћи*; *била рећи*; *не била ићи*; *бијаше слушати*; *бијаше се договорити*; *било слушати*; *било мислити*.

У конструкцијама са конгруисаним глаголом *бити* могућа је и употреба вокатива којим се ословљава адресат, који је истовремено и субјекат радње $Voc._{(Adresat = S)}$: ***Била*** *ме, мајко, од пређе* ***звати*** (Стојановић 1921: 205).

У појединим случајевима искази могу бити аутоилокутивни (Поповић 2005), тј. њихова интенција може бити усмерена на само говорно лице, које жали што није поступило у одређеној ситуацији друкчије. У том случају субјекат може бити исказан заменицом у првом лицу једнине или множине или, ако је у питању облик имперфекта, неисказан: *не били се ми сиромаху ругати*; *бијах слушати паметнијега.*

У источним говорима уобичајена је имперсонална конструкција са аналитичким инфинитивом *било* + да + презент: **било да се не обсрташ** на тој куче.

Постојање двају основних облика – персоналног и имперсоналног у којем се може јавити глагол *бити* у разматраној конструкцији можемо објаснити истим разлогом из којег се у српском језику јављају персоналне и имперсоналне конструкције са глаголом *требати*. У једном од својих претходних радова (в. Поповић 2018) показали смо да се глагол *требати* у безличном облику користи за исказивање тзв. екстерне модалности која је оријентисана на спољне показатеље ситуације, тј. не укључује вољу субјекта радње која је исказана у пропозицији, док се лични облик глагола *требати* оријентише на оне околности које зависе од учесника ситуације. У потоњем случају ради се о интерно оријентисаној модалности.

Наведена два типа модалности (Ван дер Аувера − Плунгјан 1998) одређују и употребу безличног и личног облика глагола *бити* уз инфинитив. Ради поређења наводимо и украјинске еквиваленте конструкција, који уочљиво илуструју разлику између поменутих типова модалности:

1) Било раније доћи = Требало је да дођеш раније = (укр.) Треба було, щоб ти прийшов раніше.

2) Био раније дошао = Требао си да дођеш раније = (укр.) Тобі треба було раніше прийти.

Датив субјекта у украјинској конструкцији из примера (2) јасно упућује на интерно оријентисану модалност, док се у примеру (1) ради о екстерно оријентисаној модалности.

Глагол *бити* у облику крњег перфекта или имперфекта употребљен уз инфинитив упућује на прошлост II степена у конструкцијама ретроспективно оријентисане деонтичке модалности.

Ова специфична конструкција у оквиру хипотетичког суда подсећа на контрафактивни плусквамперфекат који се среће у бројним словенским језицима, али и у српским дијалектима, уп. (укр.) *Якби був встав вчасно, то не запізнився б* и ***Було встати*** *вчасно, то не запізнився б*; (срп. дијал.) *Да* ***ниси била ишла*** *на игранку, спавала би.* ***Не била ићи*** *на игранку, спавала би*. Обе конструкције описују реалну ситуацију (St_3) која је неуспешна са говорникове позиције јер није задовољила његов хоризонт очекивања у вези са њом, те је дошло до реализације непожељне ситуације (St_2) која је проистекла (→) из (St_3), а претходи у времену (<) комуникативној ситуацији (St_1), при чему се све време има у виду да је био могућ друкчији развој догађаја, када

би ситуација $St_{3'}$ водила пожељној ситуацији $St_{2''}$, која би претходила у времену говорној ситуацији St_1.

ВИДИ ДОДАТАК II

Разлика између контрафактивног плусквамперфекта и описиване конструкције састоји се у томе да у првом случају говорник моделира макроситуацију: ситуација $St_{3'}$ *могла би* водити ситуацији $St_{2''}$, а у случају контрафактивне деонтичке конструкције − ситуација $St_{3'}$ *требало је* да води ситуацији $St_{2''}$. Стога је деонтичка контрафактивна конструкција *био/било* + инфинитив додатно обележена експресивном илокуцијом – најчешће упућује на негативан говорников став у вези са ситуацијом (St_3) која није довела до ситуације ($St_{2'}$), која је, по њему, једина исправна.

Анализа показује да се ради о хибридној конструкцији, која је исказана персоналним и имперсоналним обликом крњег перфекта или имперфекта, при чему се персоналним обликом глагола бити исказује интерно оријентисана модалност, а имперсоналним – екстерна. У конструкцији долази до прожимања темпоралног и модалног граматичког значења, тако да је модално доминантно, а темпорално − рецесивно. Проблем функционалног споја временског облика плусквамперфекта и деонтичке модалности разрешава реинтерпретација темпоралности као контрафактивне, што је преводи у ireалис. **Контрафактивне деонтичке конструкције описују догађај који је, по говорниковом мишљењу, требало иницирати саговорнику или трећем лицу како би дошло до другачијег развоја ситуације, описане у другом делу конструкције или исказане контекстуално.**

С обзиром на то да се овај тип конструкције среће не само у српском већ и у другим словенским језицима, можемо претпоставити да се ради о архаичној општесловенској конструкцији. Дијахронијски оријентисаном опису ове конструкције, као и разлозима њеног потискивања на периферију граматичког система у свим словенским језицима посвећен је посебан рад аутора.

ЛИТЕРАТУРА

Богдановић 1979: Недељко Богдановић, Говори Бучума и Белог Потока, *Српски дијалектолошки зборник* XXV, Београд, 1178.

Ван дер Аувера – Плунгјан 1998: Johan Van der Auwera, Vladimir A. Plungian, Modality's semantic map, *Linguistic typology* 2, 79–124.

Вељовић 2018: Бојана Вељовић, Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, *Српски дијалектолошки зборник* LXV/1, Београд.

Вимер 2017: Björn Wiemer, Main clause infinitival predicates and their equivalents in Slavic: Why they are not instances of insubordination, in: *Infinitives at the Syntax-Semantics Interface, A Diachronic Perspective*, ed. Łukasz Jędrzejowski, Berlin−Boston: Walter de Gruyter GmbH, 265−339.

Грицкат 1954: Ирена Грицкат, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*, Београд: САНУ.

Дал 1997: Östen Dahl, The relation between past time reference and counterfactuality: a new look, in: *On Conditionals Again*, eds. Angeliki Athanasiadou, René Dirven, Amsterdam: Benjamins, 97−114.

Ивић М. 1972: Milka Ivić, Problematika srpskohrvtskog infinitiva, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XV/2, Нови Сад, 115–138.

Ивић П. и др. 1997: Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови), *Српски дијалектолошки зборник* XLIII, Београд, 1–575.

Ковачевић 2018: Милош Ковачевић, Глагол *бити* као модални глагол у саставу сложеног глаголског предиката, у: *Колективна монографија. Радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта 1. Језик*, ур. Рајна Драгићевић, Вељко Брборић, Београд: Савез славистичких друштава Србије, Чигоја штампа, 141−159.

Мелвингер 1980: Jasmina Melvinger, *Sintaksa i semantika infinitiva u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*, doktorska disertacija, Osijek: Filozofski fakultet.

Мразовић−Вукадиновић 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića − Novi Sad: Dobra vest.

Пешикан 1965: Митар Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник* XV, Београд, 1–294.

Пижурица 1981: Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.

Плунгјан 2004: Владимир Плунгян, О контрафактических значениях плюсквамперфекта, in: *Irrealis and Irreality*, eds. Yury A. Lander, Vladimir A. Plungian, Anna Yu. Urmanchieva, Moscow: Gnosis, 273–291.

Поповић 2005: Људмила Поповић, Комуникативне функције просте реченице, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савремено-*

га српског језика. Проста реченица, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 983−1057.

Поповић 2012а: Людмила Попович, Граматичні та семантичні функції плюсквамперфекта в сучасній українській мові, в: *Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя академіка НАН України В. Г. Скляренка*, ред. Вітáлій Г. Скляренко, Київ: УНАН, 653–673.

Поповић 2012б: Људмила Поповић, Функције плусквамперфекта у савременом српском и украјинском језику, *Јужнословенски филолог* LXVIII, Београд, 113–145.

Поповић 2018: Људмила Поповић, О узајамном утицају категорија дијатезе и модалности у српском језику на примеру глагола *требати*, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 47/1, Београд, 9−21.

Поповић 2019: Људмила Поповић, О контрафактивном плусквамперфекту и императиву у словенским језицима, in: *Posiedzenie Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski Wydział Neofilologii, Katedra Lingwistyki Formalnej, 46−48.

Стевановић [2]1974: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Тополињска 2008: Zuzanna Topolińska, *Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze 1. Problemy predikacji*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

Людмила В. Попович

ОБ ОСОБОМ ТИПЕ КОНТРАФАКТИЧЕСКОЙ КОНСТРУКЦИИ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Работа посвящена анализу конструкции с усеченным перфектом и имперфектом глагола *бити* + инфинитив в сербском языке, нпр.: *био/било радити*; *бијаше учити* и пр. Рассмотрены примеры данной конструкции в различных говорах и диалектах сербского языка, а также работы сербских лингвистов, посвященные ее описанию. Посредством сравнения рассматриваемой конструкции и сочетаний инфинитива с модальными глаголами *имати* и *хтети* в сербских говорах (*има* + инфинитив; *шћа(х)/оћаг* + инфинитив) показано, что во всех трех случаях речь идет о модальных контрафактических конструкциях. Спецификой конструкции *бити* + инфинитив, сравнительно с двумя другими, яв-

ляется то, что она употребляется с целью выражения ретроспективно ориентированной деонтической модальности, а не гипотетической. В ней говорящий высказывает свое мнение по поводу развития ситуации в прошедшем II степени, которая должна была, по его мнению, привести к иной ситуации в прошедшем I степени. Конструкция *бити* + инфинитив соотносима с контрафактическим плюсквамперфектом, однако она дополнительно экспрессивно маркирована, так как говорящий обвиняет собеседника или третье лицо в неблагоприятном исходе – возникновении ситуации, принадлежащей прошедшему I степени.

Анализ показал, что речь идет о гибридной конструкции, в которой глагол *бити* может функционировать в личной и безличной форме перфекта, а также в форме имперфекта, при этом конструкции с личной формой указывают на так называемую внутренне ориентированную модальность, а с безличной – на внешнюю.

В конструкции *бити* + инфинитив временной план, соотносимый с плюсквамперфектом, сочетается с деонтическим, при этом модальное значение доминантно, а темпоральное – рецессивно. Данное сочетание возможно благодаря темпоральной реинтерпретации в сторону контрафактичности, что переводит глагольную форму в ирреалис. Контрафактические деонтические конструкции описывают ирреальное действие, которое, по мнению говорящего, (не) нужно было совершить адресату или третьему лицу, для того чтобы ситуация развивалась по-другому и, возможно, привела к иному результату, описанному в другой части конструкции или восстанавливаемому из контекста высказывания.

Так как тип данной конструкции с безличной формой глагола *быть* встречается и в других западных и восточных славянских языках, можно предположить, что речь идет об архаической общеславянской конструкции, сравнительному анализу которой в разных славянских языках посвящена отдельная статья автора.

Ключевые слова: конструкция *бити* + инфинитив, деонтическая модальность, контрафактичность, сербский язык.

ДОДАТАК

I

Упоредна анализа контрафактивних конструкција *бити* + инфинитив, *имати* + инфинитив, *хтети* + инфинитив

Прошлост II степена	бијо дођ	***има ме убит***	***ћаш умријет***
Реална ситуација у прошлости II степена	X није дошао	X није убио Y	X није умро
Прошлост I степена	***ја би попио каву***	–	***да не дође доктор***
Реална ситуација у прошлости I степена	X није пио кафу	нешто се десило што је спречило X	дошао је доктор
Говорников став	негативан	позитиван	позитиван
Тип ретроспективне модалности	**деонтичка** (требало је доћи)	хипотетичка (могао ме је убити)	хипотетичка (могао си да умреш)

II

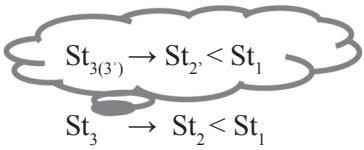

УДК 811.163.41'367.332.7
811.163.41'37

Оригинални научни рад
Примљено 11. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ВЛАДИСЛАВА Ж. РУЖИЋ*
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет,
Одсек за српски језик и лингвистику)

СИНТАКСА И СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТСКОГ ИЗРАЗА *УПОЗНАТИ (СЕ)*

Реч је о предикату *упознати* (*упознавати*) у активној транзитивној, рефлексивној и партиципској форми, чија је синтаксичка реализација испитана првенствено у језику масмедија, при чему је вођено рачуна о његовој лексичкој и контекстној семантици. Тежиште у раду стављено је на појаву различитих рекцијских облика уз двопрефиксални глагол[1] *упозна(ва)ти (се)*, будући да примери ексцерпирани из српског електронског корпуса и са интернета показују да се често инструментал са предлогом *са* у функцији пропозиционог објекта замењује локативом са предлогом *о (упознати* кога *(се) са чиме / о чему)*, те је било неопходно објаснити под којим условима се то дешава.

Кључне речи: синтакса, лексичка семантика, предикат *упознати (се)*, предлошка рекција.

1. *Увод*. Будући да глаголи српскога језика (као и других словенских језика) имају веома сложену, развијену семантичку структуру, као и укупни валентни потенцијал, о томе је нужно водити рачуна приликом њиховог представљања на синтаксичком плану и у лексикограф-

* vlaslo@ptt.rs

[1] Што се тиче двопрефиксалности, префикс *у-* ретко се појављује код већ префиксираног глагола, те Клајн наводи само неколико таквих глагола: *упознати*, *упоредити*, *упокорити, уобличити* (Клајн 2002: 289). Испитујући двопрефиксалне глаголе, Рајна Драгићевић је утврдила да се они понашају као дводелне, а не као троделне јединице, и да се првим префиксом модификује значење остатка јединице, а то је префиксирани глагол (Драгићевић 2018: 347).

ским описима (Апресјан 1974: 133–156).[2] На то да савремени речници морају бити опремљени и подацима битним за употребу речи у реченици, својевремено је скренула пажњу З. Тополињска (2002: 33–34): „Да би речници пружили што тачнију информацију о некој речи, потребно је да садрже и морфосинтаксичке информације, и то „са акцентом на њеној синтаксичкој компоненти“, као нпр. податак о глаголској рекцији.

У неколико научних прилога (Ружић 2008; 2009; 2012; 2017), бавећи се рекцијом различитих група глаголских израза, указивала сам на могућности варирања падежних, односно рекцијских облика уз исте[3] или значењски блиске глаголске лексеме на конкретној, савременој језичкој грађи, а при томе сам њихова актуелна значења доводила у корелацију са семантичким описима у речничким одредницама и реализацијама у контексту. Пажњу сам усмеравала на појаву одређених падежних форми у глаголским синтагмама које су у нашим медијима шире распрострањене, а чији је нормативни статус под знаком питања.

Овом приликом испитујем семантичко-граматичке особености и различите употребне вредности само једне глаголске лексеме, која је била обухваћена, због локативне рекције, мојим претходним истраживањем (Ружић 2017: 103–105). Циљ ми је да сада потпуније сагледам на обимнијој језичкој грађи[4] ову глаголску лексему у позицији предиката активне и пасивне дијатезе са семантичко-синтаксичког аспекта.

Како је давно утврдила Гортан Премк (1977: 237): „Глаголску рекцију условљава, с једне стране, семантички садржај глаголске речи и, с друге стране, општи систем семантичко-синтаксичких односа зависних речи према глаголу и начин његовог граматичког уобличавања.“ Стога сам у раду најпре упућивала на постојеће речничке одреднице у којима је обрађена глаголска лексема *упознати (се)*, да бих издвојила њене основне семантичке и синтаксичке позиције, као и релевантна обележја допуна, илуструјући све примерима из српског електронског корпуса. Након тога позабавила сам се употребом локатива са предло-

[2] „Модель управления слова мыслится как особая зона словарной статьи данноо слова, в которой помещена синтаксическая информация о нем“ (Апресјан 1974: 133).

[3] Појаву када коегзистирају у једном периоду развоја језика две различите падежне форме уз исти глагол Гортан Премк (1977) назвала је двојаком глаголском рекцијом.

[4] Корпус је сачињен од примера ексцерпираних из текстова који чине неетикетирани електронски корпус српског језика (http:/www.korpus.matf.bg.ac.yu) и оних које бележи претраживач Google (Инт.) на интернету за српске медије. То су махом примери из масмедија, али и из других извора.

гом *о* уз глагол типа *обавестӣти се* и *упознати се*, будући да је његова појава уз овај други глагол евидентна у посматраном корпусу.[5] Основни циљ овако конципираног рада био ми је да појаву тог падежа уз глагол *упознати (се)* објасним у датом контексту.

2. *Значење и рекција глагола упознати према речницима*. Значењу транзитивног глагола *упознати* и његове рефлексивне форме датом у дефиницијама Речника МС под 1. („учинити познатим, стећи познавање, познати, сазнати, проучити једну ствар“, односно „стећи познавање чега, проучити једну ствар“), одговара предлошко-инструментална рекцијска допуна *с(а) чиме*, нпр.: с планом, са обичајима, с важним успоном.[6] У Речнику српскога језика, у подзначењским ликовима глагола *упознати* назначена је и рекција: а. (**кога с чим**), б. (**кога с ким**) и рефлексивног *упознати се* (**с чим**) и (**с ким**).[7] Једино под в. („стећи знање о некоме и нечему“) наведен је само пример у акузативу (~ *план*).

Речник ЈАЗУ (1967–1971: 729) бележи глагол *упознати* у значењу „познати кога, склопити познанство с ким“ и уз њега као допуну беспредлошки акузатив, док се рефлексивна форма истог глагола повезује с допуном у инструменталу са предлогом *с*. У Речнику синонима (Лалевић 1972: 5134) транзитивно-каузативни глагол *упознати* (кога) одређен је овако: „изнети неке податке говором или писмом да се неко што потпуније обавести“, а као семантички сродни дати су глаголи *известӣти* и *обавестӣти*.[8]

---

[5] Да се ради о погрешној употреби овога облика уз глагол *упознати*, скренули су пажњу аутори *Језичког поучника* на примеру:„Домаћини су упознали госте о стању на терену“ (Ћупић 2002: 85). На супстандардност овог рекцијског облика указује и П. Пипер (2005: 614).

[6] Глагол *упознати* има и акузативну допуну: „Мора да је … упознала *живот* у свој његовој прљавштини“ (РМС), као и у значењу под 2. „препознати неко лице, сетити се, утврдити истоветност“. У истом речнику за узајамноповратни *упознати се* дат је следећи опис: 2. „учинити познанство с неким, представити се једно другом (нови познаници)“ и под 3. „погрешно закључити помисливши да је неко непознато лице познаник, пребацити се у упознавању (кога, чега)“.

[7] И у РМС издвојено је транзитивно-социјативно значење глагола *упознати* под 3. и дата рекција (кога с ким) са детаљнијим описом: „представити једног другоме, подстаћи (их) да рукујући се један другоме кажу своја имена, одн. презимена“.

[8] У Речнику САНУ основно значење глагола *обавестӣти* дато је под I.1. „упознати некога с каквим догађајем, ситуацијом и сл. … известити, информисати“, а рефлексивна форма истог глагола под II.1.а. „доћи до обавештења, сазнања о некоме или нечему, информисати се; распитати се“.

У *Речнику глагола са допунама*, чији сам коаутор (Петровић 1989),[9] основни семантички ликови глагола *упознати (се)* и видског парњака *упознавати (се)* посматрани су у корелацији са рекцијским типовима и категоријалним обележјем рода, а у оквиру сваке пододреднице дати су примери у виду синтагме или реченице:

упознати, упознавати обав. (компл.) прел.
1. **некога, нешто** ~ житеље малог места, живот мрава, старе обичаје
2. **некога са нечим** („упутити кога у шта“) ~ ученике са достигнућима у области културе, раднике са планом развоја
3. **некога са неким** („представити кога коме“) ~ најбољу другарицу са братом

упознати се, упознавати се узајамноповр.; прел.
I. 1. **један другог**[10] („стећи знања о коме“): *За све ове године добро су се упознали*.
1.1. **један са другим** („представити се један другом“): *Она се упознаје са њим на забави*.
II. **са нечим** („стећи знања о чему, проучити што“) ~ са кућним редом, са животом и обичајима становника тог краја.

Будући да је то граматички речник, у првом је плану рекција. Приликом селекције именских допуна вођено је рачуна о општем семантичком обележју допуне, као и о реципрочности. Облик *један другог* уз *упознати се*, у датом контексту, указује на његову примарну транзитивност, док интерпретација обликом *један са другим* говори о његовој конкретној, референцијалној вредности[11] („тад, том приликом су се њих двоје упознали“).

3. *Глагол упознати (се) у стандардном српском језику.* Анализу сам извршила према одредницама у Речнику глагола (1989), унутар параграфа, с тим што је семантички опис опширнији и употпуњен подацима о синтаксичком понашању предиката, као и примерима из корпуса.

[9] То је први мали рекцијски речник са глаголима из корпуса савременог српског језика, чије су семантичке дефиниције углавном преузимане из шестотомног дескриптивног речника МС, уз извесне измене.

[10] То је заменички израз за реципроцитет уз узајамноповратни глагол (Пипер 1982). Под реципроцитетом као категоријалним обележјем глаголског рода исти аутор подразумева акцију са најмање два учесника који су мање-више подједнако ангажовани у њој.

[11] В. о критеријуму референцијално/нереференцијално код С. Танасића (2005: 7–18).

3.1. Прво (1), у основном значењу („спознати, сазнати нешто о некоме, о нечему, тј. стећи какву представу о коме, чему, проучити нешто“) примарно транзитивни глагол *упознати (упознавати)*[12] добија именску допуну у акузативу (кога/шта) са обележјем персоналност (+, –): *упознати своје ученике, истакнутог уметника, културу* и *традиционалне вредности тог краја*… Овај глагол гради двовалентни предикат са два актанта, од којих је први свесни носилац дате активности, а објекатским је у потпуности обухваћена или персона као ’личност’[13] или пак каква апстрактна предметност (живот и његови појавни облици, менталитет људи, историја, култура, обичаји и све друго што је везано за човека уопште и животињски свет). Нпр.:

> Biolog5_n.txt: *Sve ove odluke i pojave* života *upoznaćeš*[14] u biologiji tokom svoga školovanja u osnovnoj školi; Flj-lasi_n.txt: Imao sam tu sreću ili nesreću, da *sam upoznao terorizam* iznutra…; Flj-filo_n.txt: Kao velikoškolac *upoznaće profesora svetske književnosti Bogdana Popovića*, koji će ga i posle svršenih studija uzimati u zaštitu …; ilustrov_n.txt: Svakodnevno *je upoznavala uspešne i poznate*, o kojima je dotad samo slušala; Flj-filo_n.txt: Novaković nije studirao ni na jednom zapadnom univerzitetu; *Evropu je upoznao* u Beogradu iz knjiga i iz kazivanja profesora Velike škole koji su studirali u Evropi…

Друго (2), компонента транзитивно-социјативне релације садржана је у каузативном[15] *упознати* (некога са нечим): „учинити да неко стекне какво (са)знање о томе, подучити кога, упутити кога у што“.[16] У функцији предиката он везује три актанта, од којих први персонални има улогу каузатора, а други каузираног објекта, који постаје носилац процеса стицања знања, овладавања каквим апстрактним садржајем, означеним објекатском допуном у инструменталу.[17] Уколико се предикатски израз допуни зависном реченицом, испред њеног везника оба-

[12] Као такав, он спада у семантичку класу когнитивних глагола.

[13] Овај глагол се може се наћи и у комуникативно маркираном контексту када је питању чин склапања познанства везан за једну ситуацију (*Упознао га је на семинару*).

[14] Ретко се јавља и беспредлошки објекатски генитив, нпр.: Flj-duci_n.txt: Kao malo koji naš pesnik Dučić *je* široko video i istinski *upoznao sveta*. Živeo je, boravio ili službovao u mnogim svetskim metropolama, *upoznao mnoge zemlje*.

[15] Под каузативношћу се подразумева „прелазност неке глаголске радње на неки објекат, као и свјесно вршење те радње“ (Батистић 1978: 75).

[16] Према РМС, глагол *упутити* има и значења: 2.а. обавестити (о чему) / упознати (кога с чиме). – Мајсторовић вас је већ упутио у ствар?; б. посаветовати, поучити, научити, уредити; 3. рећи (коме), а *упутити се* значи и 2. научити, обавестити се, упознати се.

[17] То је предлошки, нетипични објекат. О типологији тог објекта у српском језику в. Петровић 2000.

везна је појава просентенцијалног израза *с тим*, којим се упућује на реченични садржај.[18] Нпр.

> eliade_n.txt: Od kraja prethodnog veka, istraživanja orijentalista postepeno *su upoznavala zapad sa ekscentričnošću i maštovitošću azijskih društava i kultura*; Flj-filo_n.txt: … čitanke koje *su osnovce upoznavale sa svetskim piscima* …; rts090610.txt: Solana *je Savet bezbednosti UN upoznao s tim da* je Unija 18. maja prihvatila koncept mogućeg razvoja vojne misije u BiH iz 'izvršne u misiju izgradnje kapaciteta i obuke'; rts081030.txt: Premijer RS kaže da *ga je* Čović *upoznao s tim da* se Hrvati zalažu za federalno uređenje BiH u kome će biti četiri federalne jedinice …; poli070209.txt: … Zbog svega ovoga neće biti loše da *našu političku* klasu *upoznamo s tim šta* građani traže od sledeće vlade Srbije.

Говорећи о специфичности предлога *у*[19] уз именицу у акузативу с когнитивног аспекта, Д. Кликовац (2000: 204) објашњава значења глагола *упутити се* (у нешто), односно *упутити* (некога у нешто), као и њему сродних *продрети*, *проникнути*, помоћу глаголских лексема „упознати,[20] разумети нешто“ и „*упознати* некога са нечим“, тј. „подучити некога у нечему“, користећи се метафором: ПОЗНАВАЊЕ, РАЗУМЕВАЊЕ НЕЧЕГА ЈЕ УЛАЗАК У ТО, У УНУТРАШЊОСТ ТОГА (а то је апстрактни ентитет).

Треће (3), каузативни глагол непосредне социјативности *упознати* кога са ким („представити кога коме, повезати, успоставити контакт између две персоне“) остварује се по претходном синтаксичком моделу са три актанта (каузатором и објектима каузације), који носе обележје персоналност (+). Овим предикатским изразом имплициран је заправо комуникативни чин непосредног представљања, упознавања, евентуално, посредством неке друштвене мреже (нпр. Инстаграма), када први актер иницира чин упознавања између две особе. Употреба овога предиката маркирана је референцијалношћу: *Мој брат је тада упознао свога друга са мојом другарицом*. Сам чин склапања познанства везан је увек за једну ситуацију и одређени временски тренутак.

---

[18] М. Ивић је давно указала на улогу заменице *то*, „при морфологисању структуре“ зависне реченице, чија је појава испред њеног везника условљена рекцијом управних глагола (Ивић 1983: 127–128). О улози катафорски употребљених показних заменица у структури зависносложених реченица в. детаљније код Ковачевића (2007).

[19] Предлози као синсемантичне речи семантички су несамостални, али имају свој 'семантички садржај' јер означавају 'однос према именичком појму' и 'однос именичке речи према управном члану синтагме' (Гортан Премк 1984: 37).

[20] Према РСЈ, префикс *у-* значи: а. продирање, доспевање у нешто, у оквире, у унутрашњост нечега. Новији приступи проучавању српских глагола с одређеним префиксима презентовани су у радовима Ј. Ајдановић (2016).

Инструментал уз ове транзитивне глаголе „са обележјем непосредне социјативности у инхерентној семантици“ јесте подтип социјативног инструментала и има „функцију кообјекта“ (Антонић 2005: 266).

3.2. Слично претходном, али без посредника у повезивању других учесника у чину упознавања, употребљава се узајамноповратни глагол *упознати се* (са ким) у значењу (I1) „представити се један другом“. Он се остварује у функцији предиката са обележјем непосредне социјативности када се између два учесника у радњи успоставља „однос партнерства“ у чину склапања познанства, а то може бити формализовано на више начина, као нпр.

> poli0103_n.txt: Javio se na oglas i *upoznao se sa gazdom, kosovskim Albancem*; danica95_n.txt: … kako saznajemo iz prvog dnevničkog zapisa … *upoznala se sa Lazom* dugog i sparnog leta 1891. kada je njemu bilo 50, a njoj 20 godina; Flj-filo_n.txt: … knjiga koje je kao poklon dobijao sa posvetom francuskih pisaca, prevodio ih, *upoznavao se sa njima* prilikom njihove posete Beogradu i potom dopisivao…; Flj-bora_n.txt: Pokojni Nebojša Popović o tome je opširno pričao: *Aleksandar Nikolić i ja smo se upoznali* 1942. godine kad se naša košarka u okupiranom Beogradu i te kako igrala; kuldod02_n.txt: poticali iz potpuno različitih životnih miljea … od momenta kad *su se upoznali* u Parizu otpočinje vidan uticaj jednog na rad onog drugog.

Уколико се датим предикатским изразом преноси информација о томе да је партнерски однос трајао неко време тако да су један о другоме могли сазнати много тога, онда је семантичка интерпретација исказа другачија (*Дружећи се годинама, они су се добро упознали*; *Током година су се упознавали*). У првом примеру је имплицирано да они сада добро познају један другог, а у другом да је процес упознавања текао постепено, са прекидима, можда и са неочекиваним исходом (*... а ипак се нису добро упознали*), док би одредба за интензификацију *све више* уз учестали глагол донела другачије тумачење.[21]

3.2.1. И на крају ове анализе, урађене на основу семантичко-граматичких карактеристика и контекстуалних вредности глагола *упознати (се)*, задржаћемо се на значењском лику под II. Семантички опис глагола *упознати се* (са чим) сличан је транзитивном *упознати* (под 1: „стећи, стицати знања о чему, овладавати каквим садржајем, сазнати/научити што, проучити нешто“), а из морфолошких разлога нема допуну у беспредлошком акузативу, већ се везује за инструментал (са чим),

[21] Одредбом за фреквенцију уз тај глагол (*више пута су се упознавали*) означило би се понављање тог чина симултаног узајамног представљања.

што потврђује и РМС. Постоји, међутим, разлика у селекцији именичких лексема у акузативу уз транзитивни и инструменталу са предлогом *с* уз рефлексивни *упознати се*, што ћемо показати даље.

Овај глагол Антонић (2005: 244–245) одређује као сентенцијално--транзитивни са предлошким пропозиционим објектом у инструменталу. Према мишљењу Арсенијевић (2007: 384), инструментал као падеж индиректног објекта са обележјем комплетне обухватности јесте кореспондент акузативу као падежу директног објекта.

На комплексност семантике тог предикатског израза већ сам указала, утврдивши да „сам чин упознавања са каквим садржајем подразумева процес сазнавања, учења, долажења до различитих података“[22] (Ружић 2017: 103), што показују примери сагледани у контексту:

> poli010521.txt: Studenti i učenici, privrednici i službenici na mnogobrojnim seminarima i kursevima *upoznaju se sa osnovama rada na kompjuteru* i elektronskom komunikacijom; poli010206.txt: „Takođe, ovaj skup će omogućiti srpskim medijima da uhvate i tehnološki korak i *upoznaju se sa novim trendovima u savremenom novinarstvu*“, istakao je ambasador Velike Britanije u našoj zemlji…; poli070611.txt: … zatim bi trebalo da prođu novinarski rad i *upoznaju se sa funkcionisanjem medija* kako ne bi očekivali nemoguće; poli000902.txt: … obaveštajac vojnopomorskih snaga SAD *upoznaje se sa rezultatima istrage* povodom svog hapšenja u aprilu; kuldod00_n.txt: … *upoznajem se sa umetnošću svog vršnjaka*, otkriva mi se jedan svet …; prag-znanj.xml: … zameni vozilo i *upozna se sa uslovima osiguranja u slučaju nezgode*; prag-znanj.xml: … *upozna se sa pravilima zaštite na radu i osiguranja za odštetu* …; poli060310.txt: tražena je transparentnost i mogućnost da svako virtuelno otvori njena vrata i *upozna se sa aktivnostima* … SANU; (Zakon o krivičnom postupku: 842-06.txt): … i *upoznaje se sa posebnim merama zaštite* koje će se primeniti tokom njegovog saslušanja.

Видска разлика (*упознајем се* / *упознао сам се* са каквим садржајем) не мора да утиче на семантичку интерпретацију исказа јер се по правилу и употребом свршеног глагола пресупонира да је процес упознавања трајао неко време како би актант овладао тим садржајем. А да то упознавање може бити краткотрајно, летимично, парцијално да се тек стекне увид у какав материјални садржај, програм и сл., откривају ови примери:

[22] То често подразумева да се извесно време проведе негде (на курсевима) како би се проучили програми, различити видови стваралаштва, тенденције у разним областима рада итд.

diplprotkl.txt: *Upoznajte se sa listom gostiju*, dođite bar 15 minuta ranije i ponudite svoju pomoć; poli0012_n.txt: Tokom boravka u Smederevu Đinđić je sa saradnicima posetio fabriku železničkih vozila „Želvoz“ i *upoznao se sa problemima ovog kolektiva* …; poli0008_n.txt: Potpredsednik Tomić razgledao je proizvodne hale u „Zavarivaču“ i *upoznao se sa programima proizvodnje kotlova* za centralno grejanje…

Ако упоредимо могућност удруживања глагола *упознати* (шта) и *упознати се* (са чим) са различитим именичким лексемама, тј. његову лексичку колокабилност, видимо да се велики број именица (нпр. *списак*, *поглавље*, *мере*, *услови*, *резултати*) углавном употребљава у инструменталу, док се ограничен број јавља у акузативу (нпр. *живот*, *обичаји*, *план*), што значи да је много шири избор лексема у инструменталу него акузативу. Семантички потенцијал инструментала са предлогом *са*, укључује поред компоненте комплетне обухватности каквог апстрактног садржаја и псеудосоцијативну (повезаност са појединим, одређеним сегментима једне целине: *детаљима, именима из списка* итд.).

Бележим и много примера са партиципском формом овог глаголског облика и инструменталом са предлогом *с* или допунском клаузом испред чијег везника стоји катафорски заменички израз *с тим*:

poli0012_n.txt: Obavili smo preliminarne razgovore. Partner *je upoznat sa situacijom i mogućnostima hipodroma*; poli0010_n.txt: Narod *je upoznat sa stavom vlade* da se takav sporazum ne može prihvatiti; poli0010_n.txt: … taj novi menadžer *mora biti* dobro *upoznat sa standardima i pravilima savremenog poslovanja* …; poli0101_n.txt: Remus *je odlično upoznat sa stanjem u našem fudbalu*, redovno prati sve što se događa kod nas; Flj-filo_n.txt: Daničić je iz Beča došao u Beograd kao formiran filolog, *dobro upoznat sa stanjem u savremenoj nauci o jeziku*; poli080722.txt: Direktor ZIN-a je tom prilikom istakao i da *je* Đelić *bio upoznat s tim da* je za novi pasoš neophodno obezbediti repromaterijal na čiju isporuku se čeka; poli010509.txt: Goran Ćirić kaže da *nije upoznat s tim kakvu* će tačno odluku doneti Vlada…

Према резултатима опсежних истраживања везаним за пасивну дијатезу у српском језику, аутор С. Танасић (2005: 105–106) истиче хомонимичност конструкције са трпним придевом, „која произилази из семантичког потенцијала трпног придјева“, што је понекад тешко диференцирати чак и у ширем контексту. У примерима горе партицип глагола *упознати* може бити предикат пасивне структуре уколико је у датом исказу присутно обележје динамичност (в. први пример), а при медиопасивној интерпретацији субјекту се приписује улога реципијента („познато му је“).

За разлику од трпног придева *обавештен*, који може имати и атрибутску функцију (... *из добро обавештених извора*),[23] трпни придев *упознат* не може се наћи у тој позицији.

4. *О локативној допуни глагола обавестити* и *упознати*.[24] Говорећи о локативу са предлогом *о* у функцији допуне, Батистић (1972: 43–47) даје подужи списак глагола и именица из свог корпуса којима се означава превасходно „говорење и мишљење (у широком смислу)“ тврдећи да се тај локатив шири уз глаголске именице. Локативом с предлогом *о* уз глаголе говорења истиче се тема, тј. даје се тематски оквир каквог говорног чина, док допуном у акузативу „у први план избија предмет говорења“ (Прањковић 2007: 134). Арсенијевић (2011: 365) указује на то да је локативом са предлогом *о* уз комуникативне и друге глаголе и именице „објекатски однос представљен … као индиректна релација ’са комплетним обухватањем појма у пасивној улози’“.

Будући да глаголи *известити* и *обавестити (се)*[25] имају допуну у локативу с предлогом *о*, појава истог падежног облика уз глагол *упознати (се)* може бити аналошка, и по неким блиским значењским карактеристикама, и по видском обележју, као и употреби у сличним комуникативним ситуацијама.[26] Према тумачењу И. Антонић (2005: 277–279), глагол *обавестити* (кога о чему) сложене је прелазности, док је глагол *обавестити се* просте прелазности, а локатив уз њих има функцију пропозиционог објекта.

У примерима доле предикатски израз *упознати (се)* добија обележја лексема комуникативно-обавештајног типа (уп. *упознати кога о чему – обавестити кога о чему*; *упознати се о чему – обавестити се о чему*), што је омогућило ширење предлошког локатива уз њега, а потискивање инструментала с предлогом *са* у датој позицији.[27] Локативна рекција доминира у језику масмедија и правном дискурсу. Нпр.

---

[23] Трпни придев *обавештен* има и значење 2.а. тачно подробно упознат с чим, добро упућен у што.

[24] Глагол *упознати* дат је и у семантичком опису глагола *известити* у Речнику синонима (Лалевић 1972): упознати о оном што се дешава у свету. И према РСАНУ, у семантичкој дефиницији лексеме истог глагола налазимо *упознати* и *обавестити*. Отуд овакви примери у новинама: poli080816.txt: *Nisam upoznat o detaljima pregovora* u vezi sa prodajom…

[25] У РМС уз дефиницију овога глагола дат је пример: *о догађајима*.

[26] У примерима РСАНУ уз глагол *известити* допуне су беспредлошки акузатив, локатив с предлогом *о*, зависна реченица.

[27] Обавештен значи: који је добро упућен у што, упознат с нечим, информисан, према РСАНУ, а у РМС се наводи и пример: *обавештени кругови*.

poli080927.txt: Ovaj termin se … koristi u policijskim saopštenjima kojima *se* javnost *upoznaje o pokretanju krivičnih postupaka* protiv nasilnika …; poli010214.txt:_… sa delegacijom Instituta za srpsku kulturu iz Prištine koja *ga je upoznala o brojnim problemima* Instituta i njegovih saradnika …; Zakon 2372_10.txt: … nosilac projekta dužan je da pismeno prijavi upravljaču zaštićenog područja, koji je u obavezi da ga *upozna o mogućnostima* za obavljanje istih, kao i o daljoj proceduri; Zakon 4141-04.txt: … ako zaposlenog, na način utvrđen ovim zakonom, *ne upozna o obavljanju procesa rada* na bezbedan način …; konzularno.txt: osvrće na slučaj meksičkog državljanina Marfija … koji se žalio da *nije upoznat o pravu* po članu 36. Bečke konvencije; poli101008.txt: … je juče izjavio da *nije upoznat o pretkrivičnom postupku* političke pozadine ubistva premijera Zorana Đinđića …; poli000909.txt: … on potvrđuje da *su* rukovodeće strukture u Zagrebu *bile* na vreme *upoznate o događajima* u Gospiću; poli0009_n.txt: … radi se o ’klasičnoj otmici’ *o kojoj* niko od Hrvata iz Federacije i kantonalnog MUP-a *nije bio upoznat*; poli080816.txt: *Nisam upoznat o detaljima pregovora* u vezi sa prodajom, ali sam siguran da studenti neće plaćati višu cenu studiranja.

Приметили смо да се у једним новинама појављују исте апстрактне именичке лексеме у два различита рекцијска облика, од којих је друга супстандардна, нпр.:

poli060426.txt: … na sastanku s predsednikom opštine Dimitrovgrad Veselinom Veliškovom dvojica predsednika *upoznaće se s političko-ekonomskom situacijom* u tom delu Srbije; poli010610.txt: „Naši sagovornici *su upoznati o situaciji* na Balkanu i data je puna podrška vlastima u Makedoniji u suprotstavljanju ekstremistima.“

У агенцијским вестима из Републике Српске такође налазимо често примере са предикатским изразом *упознати (се) / упознат* и допуном у локативу са предлогом *о*, како у насловима тако и у самом тексту, било да су новинарски коментари, дијалошке секвенце или парафразиране реченице саговорника. Именичке лексеме у локативу означавају најчешће какве активности (као и у примерима горе), па чак и вољне (намера), друштвене догађаје, резултате, услове и сл., али и конкретне објекте (знаменитости), што је неадекватно јер се овим локативом упућује у целини узев на тему какве комуникативно-интелектуалне радње, а не на одређени предметни садржај.

https://www.rtrs.tv: Лутовац *није упознат о активностима* посланика ДС-а у Бањалуци – … Зоран Лутовац изјавио је данас Срни да *није упознат о посјети посланика* ове странке Бањалуци, као ни о њиховим активностима у том граду; www.arhivyu.gov.rs: … и сада

сам много боље *упознат о догађајима* који су се догађали у том периоду; СРНА: Директор Завода за заштиту споменика *упознати о стању Титове пећине*; http://centarzakulturukv.com/otvorena-izloz-ba-srpskog-naucnika-milutina-milankovica/: Генерални секретар Савеза иноватора Републике Српске, Љубиша Пашић, рекао је да ће изложба бити постављена како *би се*, првенствено млади, боље *упознали о открићима овог српског научника* …; http://is-radio.com/: Средњошколци *се упознали о студирању на Економском факултету*; https://opstinavisegrad.com/srna: Највећи дио времена ученици су провели *упознајући се о животу Јевреја* који су живјели на овом подручју … Директор … Дивна Васић рекла је да су ученици имали предавање о Јеврејима, а *упознати су и о животу и дјелу* Исака Самоковлије и Лотикином животу; … Ученица Марија Ђурђевић каже да *су се упознали о знаменитостима* града и о Јеврејима који су живјели на подручју општине Вишеград; http://sindikatupravers.ba/tag/foca-visegrad/page/2/: Министрицу *смо упознали о намјери* да ћемо у оквиру Министарства породице омладине и спорта формирати синдикалну организацију …; http://mup.vladars.net/index.php?vijest=15470&vrsta=saopstenja: … припадници МУП-а проводе програм превентивних активности, да *би* млади *били упознати о могућностима* што безбједнијег коришћења савремене технологије … „Седам година ученике *упознајемо о различитим облицима* угрожавања којима су изложени на друштвеним мрежема и штетним посљедицама …“, навео је начелник Шикман; http://ssp.org.rs/sg-uzice-osamnaesti-memorijalni-turnir-u-malom-fudbalu-zeljko-simic/: Овим путем Вас позивамо да узмете учешће на турниру и *упознајемо о условима пријаве екипа* за учешће.

4.1. У нашим новинама и глаголска именица *упознавање* добија, истина ретко, допуну у локативу са предлогом *о* уместо објекатског генитива или инструментала са предлогом *с*, нпр.:

poli070113.txt: Dakle, prijavljeni dođe na kraći razgovor, pa sledi obuka za rad, te *upoznavanje o životu na brodu* što sve zajedno traje od dva do četiri dana; poli010215.txt: … u kom dobu deteta započeti sa *upoznavanjem o različitostima* …; m143-4-117.xml: Bez prethodnog kompleksnog *upoznavanja o položaju vizuelnog u filmskoj slici*, teško da se može pojmiti značaj pomaka u percepciji filma…

5. *Закључци.* Анализа је показала како се глагол *упознати / упознавати (се)* у одређеним значењима повезује са различитим облицима и типовима допуна и појављује у контекстима који утичу на његову семантичку интерпретацију и синтаксичку реализацију.

Будући да у свом основном семантичком потенцијалу садржи компоненте које га сврставају у глаголе типа ’спознаје’ („стећи представу о коме, чему“ и „учинити да неко стекне знање о чему, да спозна нешто“) структурира транзитивни предикат активне дијатезе с објекатском допуном у акузативу (кога,[28] што) или каузативно-транзитивни са две допуне – акузативном и инструменталном (кога са чим). Притом субјекат има улогу носиоца „процеса упознавања с каквим апстрактним садржајем“ или улогу каузатора, онога који преноси на персонални објекат своја сазнања. И његова рефлексивна форма има сличну семантичку вредност када се везује за именску допуну у инструменталу којом се означава каква апстрактна предметност (уп. *упознати* нешто / *упознати се* са нечим). Објекатски акузатив кореспондира с овим предлошким, псеудосоцијативним инструменталом. Запазили смо да се за глагол *упознати* везује много мањи број лексема у акузативу него у инструменталу са предлогом *са*, због његовог ширег семантичког опсега, па је отуд тај рекцијски облик (са чим) далеко фреквентнији у корпусу.

Као узајамноповратни са обележјем непосредне социјативности, овај глагол се остварује у активној дијатези са два актанта са истом улогом „у чину међусобног представљања“ (*упознати се* са ким, један с другим). За исти „чин непосредног упознавања“ везана је и употреба каузативно-социјативног *упознати* (кога са ким), али и транзитивног *упознати* (кога) онда када је то конкретна ситуација склапања познанства, што је маркирано референцијалношћу.

У великом броју примера у корпусу уз предикатски израз *упознати (се)* регистровали смо појаву локатива са предлогом *о* (уп. *упознао га је о томе*; *упознао се о томе*; *упознат је о томе*), и то су углавном комуникативно обележене ситуације, те смо закључили да је то по аналогији са глаголом *обавестити (се)*, чија је употреба, међутим, карактеристична за комуникативни чин „давања обавештења о чему“ или „добијања информација о чему“, обично посредством неког комуникативног канала. А будући да су то често такви садржаји који не могу бити предмети обавештавања већ спознавања, проучавања, употреба таквог локатива није прихватљива.

ЛИТЕРАТУРА

Ајџановић 2016: Јелена Ајџановић, Садржинска и структурна својства глагола са значењем квантификације – семантичко-деривациона анали-

[28] У смислу *упознати* некога „као личност са свим карактеристикама, манирима“ итд. или нпр. *житељe неког места* – „њихов менталитет, начин живота“ и др.

за, у: *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију. Зборник у част Љиљани Суботић*, ур. Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић,, Нови Сад: Филозофски факултет, 365–379.

Антонић 2005: Ивана Антонић, *Синтакса и семантика падежа*, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 119–300.

Апресјан 1974: Юрий Д. Апресян, *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Москва: Наука.

Арсенијевић 2007: Нада Арсенијевић, Транзитивност и падежи објекта у српском језику, *Зборник Матице српске за славистику* 71–72, Нови Сад, 377–391.

Арсенијевић 2011: Нада Арсенијевић, Синтакса и семантика предлога *о*, *Зборник у част Гордани Вуковић. Лексикологија. Ономастика. Синтакса*, ур. Владислава Ружић, Слободан Павловић, Нови Сад: Филозофски факултет, 353–367.

Батистић 1972: Tatjana Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.

Батистић 1978: Tatjana Batistić, O nekim aspektima analize kauzativnih glagola, *Јужнословенски филолог* XXXIV, Београд, 59–87.

Гортан Премк 1977: Даринка Гортан Премк, О неким питањима двојаке глаголске рекције, *Јужнословенски филолог* XXXIII, Београд, 237–246.

Гортан Премк 1984: Даринка Гортан Премк, Обрада предлога у великим описним речницима, у: *Лексикографија и лексикологија*, ур. Јован Јерковић, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 35–40.

Драгићевић 2018: Рајна Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.

Ивић 1983: Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd: Prosveta.

ЈАЗУ 1880–1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику* 1. *Слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

Кликовац 2000: Duška Klikovac, *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*, Beograd: Filološki fakultet.

Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, Улога форичких замјеничких односа у структурирању реченице, у: Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 49–70.

Лалевић 1972: Miodrag Lalević, *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*, Beograd: Leksikografski zavod – Sveznanje.

Петровић 1989: Владислава Петровић, Коста Дудић, *Речник глагола са допунама.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника – Сарајево: Свјетлост.

Петровић 2000: Владислава Петровић, О предлошком објекту у српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, Нови Сад, 437–445.

Пипер 1986: Предраг Пипер, Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима, *Јужнословенски филолог* XLII, Београд, 9–20.

Пипер 2005: Предраг Пипер, Семантичке категорије у простој реченици, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига Нови Сад: Матица српска, 575–983.

Прањковић 2007: Ivo Pranjković, Glagoli govorenja i njihove dopune, *Зборник Матице српске за славистику* 71–72, Нови Сад, 133–141.

РМС 1973: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, V, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ 2001: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, XVI, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ.

РСЈ 2007: *Речник српскога језика*, ред. и ур. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска.

Ружић 2008: Владислава Ружић, Синтаксички спојеви с изразима типа рачунати *на то / са тим*, у: *Зборник Института за српски језик САНУ* I, ур. Срето Танасић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 529–542.

Ружић 2009: Владислава Ружић, Глагол типа *чекати* као управни предикат, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LII/1, Нови Сад, 191–204.

Ружић 2012: Владислава Ружић, Рекција и норма, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 41/1, Београд, 103–112.

Ружић 2017: Владислава Ружић, Рекцијско-семантички потенцијал глаголске синтагме, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 46/1, Београд, 99–110.

Танасић 2005: Срето Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига.

Тополињска 2002: Зузана Тополињска, Шта тражим у речнику?, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 33–37.

Ћупић 2002: Драго Ћупић, Егон Фекете, Богдан Терзић, *Слово о језику. Језички поучник*, 2, Београд: Партенон.

Владислава Ж. Ружич

СИНТАКСИС И СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТНОГО ВЫРАЖЕНИЯ *УПОЗНАТИ (СЕ)*

Резюме

Описывая основные семантическо-синтаксические признаки глагола *упознати (се)* на корпусе современного сербского языка, автор установил, что этот глагол, прежде всего, относится к переходным глаголам ‘осознания’ (с объектным аккузативом и инструменталом с предлогами), в то время как для его рефлексивной формы важна взаимная возвратность (друг с другом, один с другим). Неперсональным дополнением в инструментале (с чем-н.) обозначается предмет осознания, так что оно кореспондирует с объектным аккузативом, но семантический потенциал инструментального дополнения шире. Анализ показывает, что возрастание употребления локатива с предлогом *о* при этом предикатном выражении в языке средств массовой коммуникации, вместо инструментала с предлогами, можно считать аналогическим и субстандартным явлением.

Ключевые слова: современный сербский язык, семантическо-синтаксический анализ, глагол *упознати (се)*.

УДК 811.163.41'367.633
811.163.41'371

Оригинални научни рад
Примљено 1. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ДУШКА Б. КЛИКОВАЦ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима)**

О ПРЕДЛОГУ *ПОВРХ*

У раду се анализира семантика предлога *поврх* – било да је употребљен самостално или у оквиру текстуалних конектора – као и употреба самих тих конектора. На теоријским основама когнитивне лингвистике, утврђују се односи у физичком простору које он означава (при чему се реконструише и „семантичка мрежа“ коју сачињавају његова просторна значења) и апстрактна значења добијена њиховим метафоричким пројекцијама у апстрактне домене.

Кључне речи: српски језик, когнитивна лингвистика, предлог *поврх*, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, текстуални конектори *поврх тога* и *поврх свега*, појмовна метафора.

1. Увод

1.1. Предмет овог рада је предлог *поврх* – његова значења која има самостално или у оквиру текстуалних конектора, као и употреба самих тих конектора.

С обзиром на то да је одредница *поврх* обрађена у недавно изашлом, 20. тому *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (у даљем тексту: *РСАНУ*), овакав подухват могао би се чинити излишан. Међутим, нама ће, између осталог, бити циљ да утврдимо семантичку структуру, одн. „значењску мрежу“ овог предлога – што није (и не може бити) циљ ниједног речника. Овај задатак нам се учинио уто-

* klikovac@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене* (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

лико изазовнијим што примери из *РСАНУ* указују на веома различита значења овог предлога – при чему наше властито језичко осећање у вези с тим значењима није увек поуздано. Даље, у оваквом једном истраживању могуће је забележити нијансе за које у речнику нема простора. Најзад, учинило нам се да је у самом *РСАНУ* ова одредница у неким детаљима могла бити другачије обрађена; напомене о томе даваћемо на одговарајућим местима у току анализе.

Наш корпус сачињава 500 примера из електронског *Корпуса савременог српског језика* (скраћеница: ЕК, доступан на адреси www.korpus.matf.bg.ac.rs), као и примери које смо ексцерпирали из следећих дела: *Башта сљезове боје* Б. Ћопића (скраћеница: Ћопић), *Антологија народних приповедака* М. Ђурића (*Ант.*), *Приповетке* Л. Лазаревића (Лаз.) и *Бакоња фра-Брне* С. Матавуља (Мат.) (сва та дела могу се наћи у „Антологији српске књижевности“ на сајту Учитељског факултета у Београду, http://www.uf.bg.ac.rs/). Најзад, у обзир смо узели и примере из *РСАНУ*, као и из грађе за тај речник, на чијем се коришћењу захваљујемо Уређивачком одбору *РСАНУ*.

Теоријске основе за ово истраживање чини когнитивна лингвистика. Наша анализа предлога *поврх* подсетиће, у теоријско-методолошком погледу, унеколико на анализу енглеског предлога *over* (’изнад’, ’над’, ’преко’, ’по’) К. Бругман (в. Лејкоф 1987: 416–461, Тејлор [3]2003: 112–118), којом је започело истраживање предлога у когнитивној лингвистици и која је ушла у саме темеље овог приступа. Наиме, претпоставља се да свака полисемична лексема представља категорију подзначења организовану по принципу „породичних сличности“ (Витгенштајн), односно на основу једног или више прототипичних чланова. При томе су просторна значења примарна, а апстрактна изведена од њих когнитивним механизмима метафоре и метонимије. Тај приступ је своју потврду доживео управо на изучавању предлога и префикса (у енг. глаголских партикула), као лексичких јединица које су традиционално тешко подложне семантичкој анализи, а примењен је на том материјалу и код нас (за предлоге в. Кликовац 2004, [2]2006, 2019; Расулић 2004, 2006; за шири теоријски оквир в. и Расулић–Кликовац 2014).

Литературе о овом предлогу практично нема (површно га обрађује само Стевановић [3]1979); стога смо остали ограничени на његову обраду у *РСАНУ*. Одсуство радова о овом предлогу значи да се он у предлошком систему сматра мање важним, маргиналним.[1] Наш задатак ће се састојати и у томе да утврдимо какав је тачно његов статус.

[1] На ту маргиналност свакако указује број примера из малочас наведеног корпуса наших писаца: у Ћопићевој *Башти сљезове боје* налазимо га трипут, у *Антологији*

Најпре ћемо анализирати просторна значења предлога *йоврх*, заједно с њиховим метафоричким преношењем у апстрактне просторе (т. 2, резиме у т. 3), а затим ћемо се позабавити његовим значењема синонимичним предлогу *осим* (т. 4). На крају ћемо резимирати његова значења у оквиру текстуалних конектора (т. 5), осврнути се и на његово допусно значење (т. 6) и израз *биши йоврх некога* (т. 7). Рад завршавамо Закључком (т. 8).

1.2. Предлог *йоврх,* који стоји испред именичке јединице у генитиву,[2] требао би, строго говорећи, да гласи *йоврху* – јер је настао од предлошко-падежне конструкције с именицом *врх* и предлогом *йо*, који стоји испред именичке јединице у локативу. Таквог предлога, међутим, нема, као што нема, како констатује И. Грицкат, ни предлога *уврху*, који би се употребљавао у локативном значењу, за разлику од акузативног *уврх* (Грицкат 1962).[3] Ипак, и за *йоврх* важи исто што и за предлоге *уврх, наврх, йокрај, украј, удно* и др.: они, како ауторка објашњава, могу бити употребљени у оба та значења.

Просторна значења предлога *йоврх* раздвојићемо у три групе. У првим двема она имају, у складу с етимологијом тог предлога, везе са врхом односно површином локализатора (у даљем тексту: Л);[4] треће значење такву везу нема. Прва и трећа група су, као поткатегорије значења, организоване око прототипа.

2. Просторна значења и њихове метафоричке пројекције

1. просторно значење: „по врху/површини“

1а. Л је у овом случају објекат који има врх (дакле, и истакнуту вертикалну димензију), или је пак површина. ОЛ се креће по том врху одн. површини.

народних йриповедака два пута, а у Ћосићевом роману *Корени* само једном. У *Йриповешкама* Лазе Лазаревића има десет примера, а код Матавуља (у роману *Бакоња фра-Брне*) – четири. Додајмо и да Андрић у *Травничкој хроници* предлог *йоврх* није употребио ниједанпут.

[2] Стевовић (1955–1956: 233) сматра да је такав генитив „у општој падежној функцији (чист падежни однос – номинална претстава у зависној функцији)“.

[3] Постоји израз *йо врху*, који *РСАНУ* бележи у значењу „осим тога, уз то, штавише“: *И користио се човјек с шиме лијейо, а йо врху, користио йензију* (*Мусавашт*, 1908). Међутим, приликом претварања те конструкције у предлог именица стоји у облику акузатива, као облику у којем се адвербијализује (в. и Стевовић 1955–1956: 220).

[4] Предлози су речи које означавају односе између предмета или апстрактних појава. Тај однос није симетричан: један од учесника у том односу има улогу оријентира, а други се у односу на њега оријентише. Први називамо локализатор, а други објекат локализације (даље: ОЛ).

ОЛ може бити материја која се креће по врху Л (пр. 1, 2) или по његовој површини (пр. 3, 4, 5). Између Л и ОЛ, дакле, постоји контакт. Кретање ОЛ је пре свега хоризонтално: нема представе о његовом притиску на Л.

(1) Град у рупи, брдима окружен, а кад се грејна сезона захукта дими из многих котларница. Ни ветра довољно, кад задува оде поврх брда[5] (ЕК: *Политика*, 2006).[6]

(2) [...] утиском о кретању воде низ падине брда током јаких киша, продора и смера ветрова, уздизања поврх гребена или спуштања преко благих превоја (ЕК: *Политика*, 2007).

(3) Иде Лика по вр' Велебита, / А Корана по вр' Плешевице (Грађа за *РСАНУ*: Нар. песма, 1892).

(4) Неке реке упадаю у землю, и неку дужь теку изподь землѣ, па после опеть изађу и по врхь землѣ иду (*РСАНУ*: М. Спасић, 1848).

(5) Чује се тихо струјање поврх траве (Грађа за *РСАНУ*: *Република*, 1959).

ОЛ може припадати и категорији предмета; у примерима из корпуса његов контакт са Л је овлашан (пр. 6), можда и повремен (пр. 7), или га и нема, али је растојање између Л и ОЛ врло мало (пр. 8):

(6) Гуди, гуди, гудало, / Поврх танких жица! (*РСАНУ*: М. Шапчанин, 1883).

(7) Звездин голман је лопту кратко одбио, јер је ударац био врло јак, а лопта ишла поврх каљуге [...] (ЕК: *Политика*, 2001).

(8) Даровити голман Рада Дејан Радић једноставно није видео лопту од превише играча [...] и лопта је поврх траве као тане улетела у голманов десни угао (ЕК: *Политика*, 2000).[7]

---

[5] Узимамо да ветар припада, као маргинални члан, категорији МАТЕРИЈЕ (нема облик одн. границе, али није видљив, иако се осећа тактилно). Слично је и у вези са струјањем у пр. 5, које метонимијски стоји за ваздух који струји.

[6] У примерима подвлачимо предлог *поврх*, а евентуалне друге релевантне делове штампамо полумасним слогом. За примере из *РСАНУ* и из грађе за тај речник наводимо иницијал имена и презиме писца, одн. назив публикације, али и годину кад је дело објављено, као податак који може бити релевантан.

[7] На овај начин бисмо интерпретирали и пример *Само кад и кад спази добро око двије по двије грлице, како таласајући се стрјеловито лете поврх ниске стрни* (J. Козарац), који се у *РСАНУ* наводи под значењем 1.а: „у просторном смислу означава [...] да се нешто налази или врши, дешава изнад појма са именом у генитиву“ – што би било наше 3. значење.

Бележимо и један пример који сматрамо необичним, јер је ОЛ човек, који, крећући се, ствара и изражен вертикални притисак на Л.[8] Одговарајући предлог би био *пре̄ко*, али га је аутор избегао вероватно зато што га већ употребљава у тој реченици:

(9) Поврх неколико каменова прелазило се **преко** једне баре (Грађа за *РСАНУ*: С. Живадиновић, 1937).

Ако између ОЛ и Л постоји потпун контакт, *по̄врх* се може заменити предлогом *пре̄ко* ако Л има границе (пр. 1, 2, 3) или, ако их нема, предлогом *по̄* (пр. 4). Међутим, некад *по̄врх* нема синонима, што је нарочито случај кад је контакт између Л и ОЛ овлашан. У том погледу речит је пр. 6: *пре̄ко жица* би значило пун контакт између гудала и жица и одређени притисак гудала на жице, а *по̄врх жица* значи да гудало једва додирује жице; а у пр. 7 синоним за *по̄врх* не би било *изнад*, него *тӣк изнад*.

Значење 1а представљамо сликом 1 (танка стрелица означава кретање, дебела стрелица материју, а круг предмет):

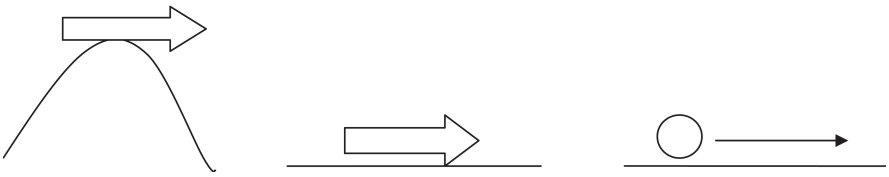

Слика 1

1б. У другом случају и Л и ОЛ имају изражене површине (не нужно хоризонталне). Они су или у контакту (локативно значење – пр. 10, 11, 12, 14, 15) или доспевају у контакт (акузативно значење – пр. 13, 16). Кретање ОЛ се своди на простирање.

Синоним је предлог *пре̄ко*, који је и уобичајенији – уз ограду да *пре̄ко* сугерише и притисак ОЛ на Л, а *по̄врх* такву слику не ствара. Могућ је и предлог *на*, али идеје простирања онда нема (али се опет имплицира притисак ОЛ на Л). ОЛ може бити и течност која ствара прекривач преко Л (пр. 16). Пр. 15 сугерише да би *по̄врх* могло бити употребљено као стилска (архаична) варијанта предлога *на*:

(10) Он, тј. мој отац, носио се, разуме се, турски. Чисто га гледам како се облачи: џемадан од црвене кадифе с неколико катова златна гајтана; поврх њега ћурче од зелене чохе (Лаз.).

[8] Са другим ОЛ пример би, по нашем осећању, био сасвим прихватљив: *Поврх неколико каменова па̄ук пре̄ђе пре̄ко баре*.

(11) На кољенима му се надули беневреци, а под кољенима стегао поткољенице кожне. На ногама му поврх издртијех назувака испријечане опанчине (Мат.).

(12) Само што сам књигу стрпао у тајни џеп пелерине, Шметау се вратио носећи пажљиво пресавијено одело и поврх њега образину (ЕК: М. Новаковић).

(13) Уто се врати слуга носећи наручје сијена, којим напуни најбољи кревет. [...] Поврх сијена слуга прострије чисте плахте, које извади из бисага, а **сврх** тога метну покриваче (Мат.).

(14) У овом делу света кућом се сматра један објекат – простор омеђен зидовима и кровом поврх свега (ЕК: *Политика*, 2007).

(15) Само оста Ноје и што беше с њим у корабљи. И осташе дебеле воде сто и педесет дана поврх земље (ЕК: *Политика*, 2002).

(16) Кад отворите конзерву од парадајза, а парадајз одмах не утрошите, преручите га из лимене кутије у какву стаклену посуду и поврх парадајза наспите мало растопљене млаке масти (ЕК: П. Марковић).

Један пример из корпуса звучи по нашем језичком осећању необично, јер је одевни предмет пребачен преко нагог тела: *поврх* као да подразумева да се један одевни предмет налази преко другог:

(17) [...] посрће, огрнут, поврх обнаженог грудног коша, доламом пребаченом преко рамена [...] (ЕК: Ж. Павловић).

У следећим примерима и Л и ОЛ су апстрактни: ОЛ (у пр. 18 то је политички шљам, а у пр. 19 обмањивање себе) концептуализује се као нека врста материје, а Л као ентитет који има површину (у пр. 1 је то друштво, које је метонимијски везано за подручје на којем је смештено) или макар димензију дужине (у 2. примеру је то састанак, као временски ентитет који се разуме као линеарно протегнут). Оба примера звуче необично, а употреба предлога *поврх* у пр. 18 у нескладу је са идејом притиска, који се у примеру експлицитно помиње:

(18) Данас није последњи политички шљам пао поврх српског друштва, притискао и паралисао друштвени организам... (Грађа за *РСАНУ*: *Самоуправа*, 1903).

(19) Састанак Младенов са својом женом био је много лакши, него што би човек мислио. [...] Слатко обмањивање себе сама разли се по врх овога састанка, и прекрили све црне мисли [...] (Грађа за *РСАНУ*: Л. Лазаревић, 1899).

Значење 1б представљамо сликом 2:

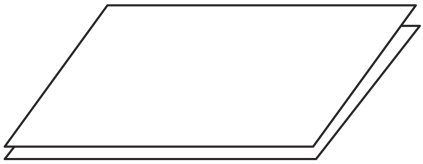

Слика 2

2. просторно значење: „на врху/површини“

У једној групи примера у оквиру овог значења Л је објекат који има изражену вертикалну димензију. ОЛ доспева на врх Л (пр. 23) или се, знатно чешће, на врху Л налази (остали примери). Предлог *йоврх* перспективизује пре свега налажење ОЛ на висини – идеје ослонца, одн. притиска ОЛ на Л нема.

Синоним је – уз малочас наведену ограду – *на* или, евентуално, *на врху* (пр. 25); али ако би се *на* могло интерпретирати у смислу налажења не на горњој, него на некој другој површини Л (пр. 26, 27), или ако би предлог другачије перспективизовао Л (пр. 28), онда је синоним *изнад*.

(20) Усред те ограде уздиже се један брежуљак ... а поврх тога брежуљка је начињена властелинска кућа (*РСАНУ*: В. Радојевић и М. Анастасијевић, 1910).

(21) Тамо се већ вуче колона – збег. Таљиге са дењцима, поврх ствари људи (ЕК: Б. Пекић).

(22) На рачве метну се друге отање праве сове, а поврх њих намјести се љеса (Грађа за *РСАНУ*: Л. Грђић-Бјелокосић).

(23) Ова се кошница метне поврх прве... (Грађа за *РСАНУ*: К. Мршуљ, 1930).

(24) Ако ћу га пољубити / Усред чела и свукуда / И у тјеме поврх главе! (Грађа за *РСАНУ*: *ЗНЖ*, 1914).[9]

(25) [...] ако се читав период представи кругом, довољно је повући хоризонтални пречник да би се тај круг поделио на две половине од којих свака представља један полупериод [...]; ако посматрамо само горњи полукруг, и ако повучемо његов вертикални полупречник, једна његова крајња тачка пашће у средиште; она одговара „средини времена“. Тако добијена фигура је знак, то јест алхемијски симбол минералне владавине; ако се поврх њега дода крст, добија се симбол „кугле света“ [...] (ЕК: Р. Генон).

(26) За 6 месеци израсте потпуно ново копито из набора коже поврх копита (Грађа за *РСАНУ*: А. Вуковић, 1929).

[9] Овај пример је специфичан по томе што је ОЛ део Л.

(27) Стародавна прича о чудноватој риби, која имађаше поврх својих чељусти главу човечију и на репу ноге човечије... (Грађа за *РСАНУ*: М. Зечевић, 1896).

(28) Собица је мала и узана / ... На тавану поврх другог спрата... (Грађа за *РСАНУ*: А. Харамбашић, 1895).

И овде бележимо једно метафоричко проширење у домен времена и, одатле, метонимијски, у домен узрочно-последичних односа (ДОГАЂАЈИ СУ ПРЕДМЕТИ, СУКЦЕСИВНОСТ ДОГАЂАЈА ЈЕ РЕЂАЊЕ ПРЕДМЕТА ЈЕДАН НА ДРУГИ, ПРОТОК ВРЕМЕНА ЈЕ ВЕРТИКАЛНО КРЕТАЊЕ); пример данас звучи необично (а пошто је то једини такав у читавом нашем корпусу, не знамо ни да ли је икада звучао обично):

(29) ... банке подјељују подузетницима зајмове поврх примљених штедних уложака (Грађа за *РСАНУ*: *Хрвашско коло*).

У другој групи примера у оквиру овог значења Л је површина, ОЛ је предмет или материја; значење може бити локативно (пр. 30, 31) или акузативно (пр. 32). Синоним за *поврх* је опет *на*, мада има случајева кад би се морало рећи *на површину* (пр. 32):

(30) [...] зеленијех вода, поврх којих плуташе ... невиђено цвијеће... (Грађа за *РСАНУ*: И. Војновић, 1917).

(31) [...] црвено одсјахивање сунчано поврх плавкасте реке (Грађа за *РСАНУ*: М. Глишић, 1900).

(32) [...] свака пождерана паштета изађе напоље, баш као уље поврх воде (Грађа за *РСАНУ*: Љ. Јонке, 1953).

Ово значење представљено је сликом 3:

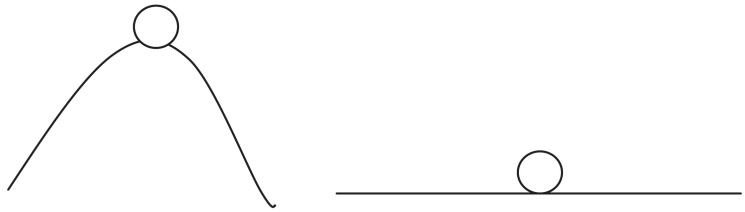

Слика 3

3. просторно значење: „изнад“

Ово значење је посведочено највећим бројем примера и има продуктивна метафоричка проширења.

3а. У најтипичнијем у овој групи значења, ОЛ се налази на месту (пр. 34, 35, 37, 38, 39) или доспева на место (пр. 33, 36) које је на већој висини у вертикалној линији од Л. Контакта нема, а растојање између

ОЛ и Л може бити од сразмерно малог до веома великог (примере смо и поређали по таквом редоследу). Пр. 37 сугерише да је *йоврх* стилска варијанта предлога *изнад*, тј. употребљено је вероватно зато што у тој реченици већ постоји тај предлог:

(33) [...] као што се на мајчиној машини игла намести поврх шава (ЕК: А. Тишма).

(34) Свуд унаоколо бијаху велики ормани пуни књига, које су махом миши начели, а поврх књига велике слике светаца, провинцијала итд., на платну (Мат.).

(35) Он гледа у нас; видело се да гледа у нас, али му поглед беше упрт за читав педаљ поврх нас (Лаз.).[10]

(36) [...] он презриво пљуцну на гранату и диже је поврх своје главе (Ћопић).

(37) Све је шаблонизовано, декор је исти: омалена говорница, за њом Мира Марковић, иза ње углађени кандидати, **изнад** њих, поврх бине, стилизована птица, Слобин постер и знак СПС (ЕК: *Полиѿика*, 2001).

(38) [...] њеки коштуњав и наполак голи светац, клечи у ваздуху, високо поврх једне гомиле људи, а раширио руке и заковрнуо очима (Мат.).

(39) Сава, која је била тако опала да је се готово на сваком месту могла газити, сањиво отицаше, одбијајући слабачак црвенкаст рефлекс од облачка поврх ње (Лаз.).

Ово значење представићемо сликом 4 (испрекидана линија означава исту вертикалну линију на којој се налазе Л и ОЛ; ОЛ је представљен мањим, а Л већим кругом):

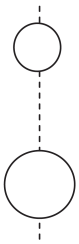

Слика 4

Овај однос између два ентитета из просторног домена преноси се у метафоричке просторе интензитета (пр. 40), важности (пр. 41) и квалитета (пр. 42), на основу појмовних метафора БИТИ ВИШЕГ ИНТЕН-

[10] У том примеру поглед је концептуализован КАО ИЗДУЖЕНИ ПРЕДМЕТ КОЈИ ЈЕ ПРУЖЕН ОД ПОСМАТРАЧЕВОГ ОКА ДО ПОСМАТРАНОГ ПРЕДМЕТА (опширније в. у Кликовац 2004: 75–76).

ЗИТЕТА ЈЕ БИТИ ИЗНАД, БИТИ ВАЖНИЈИ ЈЕ БИТИ ИЗНАД И БИТИ КВАЛИТЕТНИЈИ ЈЕ БИТИ ИЗНАД:[11]

(40) У Сен-Силпису ме одмах научише да сматрам за детињарију све оно што ме је г. Дипанлу био научио да ценим поврх свега (Грађа за *РСАНУ*: Р. Кнежевић, 1930).

(41) Онај језик на којем би се почела вршити божанска служба вере ... истицао би се тиме самим поврх осталих (*РСАНУ*: С. Новаковић, 1893).

(42) То је био човек поврх других људи, рођен за част своме веку (Грађа за *РСАНУ*: М. Милићевић, 1879).

Значење засновано на метафори ВАЖНИЈЕ ЈЕ ВИШЕ *īоврх* има и у комбинацији са предлогом *īоред*. *РСАНУ* примере 43 и 44 наводи као илустрацију израза *īоред и īоврх*, чије значење дефинише на следећи начин: „уз то и стојећи изнад тога (по значају и др.).“

(43) Код њих се [племена] поред и поврх сталешких свести јавља и свест о неким вишим заједничким интересима (*РСАНУ*: Ј. Скерлић).

(44) По основном Закону Академије ... Академија је била установљена поред и поврх дотадашњег Српског Ученог Друштва као научна установа вишега ступња (*РСАНУ*: Ј. Скерлић).

Исто значење предлог *īоврх* има и у оквиру текстуалног конектора *īоврх свега*, којим се уводи ставка која је важнија од претходне, одн. најважнија од свих претходних или од свих које се подразумевају. *Поврх свега* би значило „нарочито“, „више од свега“, „најважније од свега“:

(45) О, како му ту беше драго све: и стари орахов орман, и зарфови отети од неког турског паше још у првом нашем устанку, и скрхани ногари за кацом у подруму, и икона светога Николе с двокрилним и увијеним носом, налик на два пужа, и фистан у сарачани, у којем се његова мајка венчала, и опет, опет, и поврх свега: весело, благо и пуначко лице његове жене, и стидљива нада да ће бити отац... (Лаз.).

(46) У новом закону сачуваше старинске српске обичаје, а, поврх свега, заједничко крсно име, светога Луку (*РСАНУ*: С. Матавуљ, 1889).

(47) Нарочито треба ... дубље аналисати дух и правац његова [Јакшићева] певања и потражити му истинску карактеристику ... а поврх свега, одати му пуну правду и признање (*РСАНУ*: Љ. Недић).

(48) Премијер Војислав Коштуница изјавио је да се уношењем јужне покрајине у преамбулу устава [...] јасно ставља до знања да је са стано-

[11] Опширније о тим метафорама и њиховим лексичким реализацијама в. у Расулић (2004).

виштa историјских и правних чињеница, а поврх свега међународног права, Косово и Метохија саставни део Србије (ЕК: *Политика*, 2006).

(49) У стрељаштву златном медаљом на Светском првенству у Загребу, у недељу, обрадовала нас је 19. годишња Бранкица Зарић, а на Светском првенству за јуниоре у веслању сребрне медаље земљи донеле су две наше посаде... Списак успеха „плавих“ у овим летњим данима као да нема краја. Сениорска кошаркашка репрезентација која се припрема за СП у Јапану такође бележи успехе у одмеравању снага са својим ривалима на турниру у италијанском Бормију, а, поврх свега, **као круна**, дошао је тријумф на Европском шампионату за младе кошаркаше у турском граду Измиру (ЕК: *Политика*, 2006).

(50) Достигли су [тренери] професионални врх, приредили врхунску спортску представу да би је онда надмашили друштвено-расним дометом. **Мимо** тога, а можда поврх свега, уједно су охрабрили милионе других да испробају још неискушени, упоредни размах супарништва и пријатељства (ЕК: *Политика*, 2007).

3б. У овом случају ОЛ се налази изнад Л (пр. 51, 52), или доспева (пр. 53) на положај изнад Л, али не у вертикалној, него у косој линији. ОЛ је обично објекат смештен на некој косој узвисини. Пр. 52 сугерише да је *поврх* стилска варијанта предлога *изнад*:

(51) Као да више, поврх вароши, по брдима, околним селима нису бивале оне тихе, сигурне ноћи као пре (ЕК: Б. Станковић).

(52) Министарство економије расписало конкурс за идејно решење будућег етносела које ће бити лоцирано на Водну поврх Скопља [...] По идеји министра економије Вере Рафајловске, на планини Водно **изнад** Скопља почетком наредне године треба да почне изградња првог етно-села у Македонији (ЕК: *Политика*, 2007).

(53) [...] док дођоше поврх кућа, испод села засја дуга (*РСАНУ*: И. Ћипико, 1904).

Ово значење приказаћемо сликом 5:

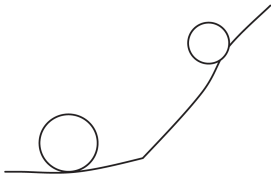

Слика 5

3в. У следећем случају ОЛ се налази изнад Л у вертикалној линији, с њим је и у контакту, али без ослонца или подупирања (иначе би то значење спадало у сферу предлога *на*):

(54) Суро мрко-плаво небо могло се видјети из његова кревета само поврх крова Лојетове куће (Грађа за *РСАНУ*: П. Шегедин, 1946).

(55) Сунце се беше расплинуло у далекој прекосавској равници, и само још поврх места где га је нестало пружаху се у небо дугачке, светле беличасте зраке [...] (Лаз.).

(56) антрешељ, антрашељ – место између два дела товара поврх самара (ЕК: Г. Божовић [у речнику мање познатих речи]).

Ово значење приказујемо сликом 6:

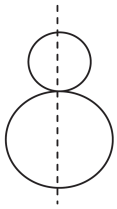

Слика 6

3г. ОЛ се може налазити на већој висини од Л у хоризонталној равни. Тако у пр. 57 *īоврх* вероватно значи „северно од“. Иако је то значење посведочено само једним примером, по нашем језичком осећању је сасвим прихватљиво:

(57) Други [крак реке Зујевине] тече поврх Слатине крај Пашинице куле (*РСАНУ*: С. и В. Трифковић, 1908).[12]

То значење приказује слика 7:

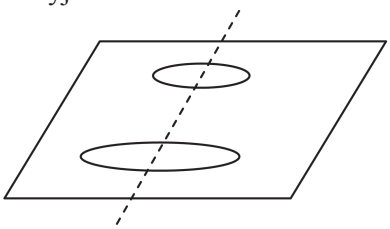

Слика 7

3д. У овом значењу предлог *īоврх* значи исто што и *над*, тј. да се ОЛ налази на већој висини од Л, али гравитира ка њему – тако што је нагнут према њему, усредсређен на њега, у интеракцији с њим и сл.:

[12] У *РСАНУ* тај пример стоји на последњем месту под дефиницијом „означава [...] да се нешто креће горњом површином нечега или прелазећи преко ње“. Међутим, контекст је следећи: „[...] ријека Зујевина која тече источно од Блажуја па се више Слатине дијели на два крака, од којих један тече кроз Слатину изнад Пашиних Тукова и улива се више Карамусића, а други тече поврх Слатине крај Пашинице куле кроз село Осијек и улива се ниже овог у Босну.“ Дакле, крај Зујевине о којем је реч не тече преко Слатине.

(58) И тако [Стипа] ... дошао дотле, да њему овако разумну и паметну није земљу орати, поврх бразда гурити се и на сунцу пржити (Грађа за *РСАНУ*: И. Козарац, 1906).

(59) Било је мушкића, али понајвише је женски', које су повр' болесника говориле нике молитве... (Грађа за *РСАНУ*: *ЗНЖ* , 1904).[13]

(60) [...] наспрам фотографског апарата и фотографа испод црне мараме поврх справе за снимање [...] (ЕК: Ж. Павловић).

Ово значење приказаћемо сликом 8 (гравитирање ОЛ према Л сугерисано је обликом ОЛ):

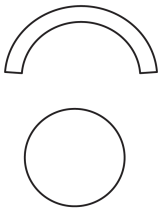

Слика 8

3ђ. На крају, ОЛ се може хоризонтално кретати на некој висини изнад Л. Синоними су *изнад* и, ако је Л ограничен, *йреко*. По томе што се ОЛ креће, ово значење је блиско значењу 1а, али контакта између ОЛ и Л нема; штавише, они могу бити веома удаљени. Пр. 63 сугерише да је *йоврх* употребљено као стилска варијанта већ употребљеног предлога *изнад*:

(61) Док је он лежао, летали су орлови поврх њега... (Грађа за *РСАНУ*: Нар. прип., 1870).

(62) Да је пчела, па високо, поврх дрвећа да одзујн (Ћосић).

(63) [...] поготову што су се **изнад** кровова црнеле вране, и кружиле поврх сандука и оних крупних птица што су гледале с ограде (ЕК: М. Булатовић).

Ово значење приказаћемо сликом 9:

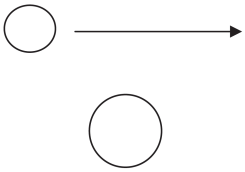

Слика 9

[13] На исти начин интерпретирали бисмо, пре свега на основу синонимичног предлога *над* – и пример *Твоја рука увијек йоврх мене виси, / ко йосљедња звијезда* ***над*** *йонором града* (*РСАНУ*: Н. Полић, 1936), иако је у *РСАНУ* тај пример дат под значењем „да се нешто налази или врши, дешава изнад појма са именом у генитиву".

3. Просторна значења: резиме и коментар

3.1. Значењска мрежа предлога *по̄врх*, која се састоји од међусобно повезаних значења, може се представити као на слици 10:

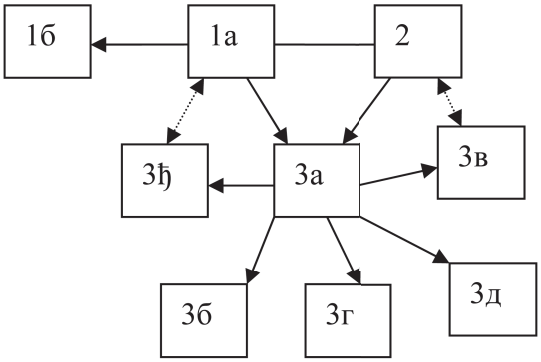

Слика 10

Речима изражено: значења 1а („по врху/површини“) и 2 („на врху/површини“) у вези су с етимологијом овог предлога (при чему је значење 1а примарно у односу на 2, које је од њега могло бити добијено метонимијом: ако се нешто креће по врху одн. површини нечега, онда се у једном тренутку на том врху одн. површини и налази). Значење 1а трансформисано је у значење 1б („преко површине“), где се кретање своди на простирање.

Оно што је заједничко значењима 1а и 2 – а то је налажење ОЛ на већој висини од Л – налази се и у значењу 3а, само што компонента контакта изостаје. Од значења 3а добијена су, одређеним трансформацијама, значења 3б (ОЛ је изнад Л у косој, а не вертикалној линији), 3в (ОЛ и Л се додирују, али Л не подупире ОЛ), 3г (однос између Л и ОЛ је оборен у хоризонталну раван), 3д (ОЛ гравитира према Л), 3ђ (ОЛ се креће изнад Л). Значење 3ђ има заједничку компоненту са значењем 1а, а значење 3в са 2.

Структура ове категорије занимљива је из више разлога. Најпре, не постоји ниједна значењска компонента заједничка свим значењима: у највећем броју њих ОЛ заузима виши положај у вертикалном простору у односу на Л, али то не мора бити случај са значењем 1б, а у значењу 3г вертикала постоји у хоризонталној равни.

Друго. Етимолошко значење предлога *по̄врх* (1а) је, свакако, примарно по постанку. Међутим, оно није ни најчешће ни централно у значењској мрежи. И најчешће и централно у значењској мрежи – у том смислу што се од њега развија највећи број значења – јесте значење

3, дакле оно које није повезано с етимологијом тог предлога, тј. оно које за њега није изворно. Оно по чему значења 1а и 2 ипак заузимају посебно место, јесте то што се у неким случајевима не могу изразити ниједном другим предлогом – тј. дистинктивна су у односу на *īреко*, одн. прецизнија у односу на *изнад*.

Треће. Неке значењске компоненте у различитим значењима предлога *īоврх* могу бити чак и опречне. Наиме, Л и ОЛ могу бити у контакту (1а, 1б, 2, 3в), али и удаљени један од других (3а, 3б, 3г, 3д, 3ђ); ОЛ се може кретати с једне на другу страну Л (1а, 3ђ), али се може налазити на месту изнад њега или на то место долазити (остала значења). Такође, ОЛ је начелно усмерен од Л (што се добро види у значењу 1а по томе што ОЛ може бити само у овлашном или повременом контакту са Л, али и у значењу 2, по томе што се ОЛ не ослања на Л), али може њему и гравитирати (значење 3д).

3.2. То све значи да предлог *īоврх* практично покрива основна значења свих најважнијих предлога који означавају односе у вертикалној димензији – *īреко, īо, на, изнад, над*. Тако широк значењски распон има, међутим, и своје последице.

Једна од последица тога јесте двосмисленост неких примера. Најпре, пошто *īоврх* може подразумевати и контакт између Л и ОЛ, а и одсуство контакта, неки примери у том погледу нису јасни:

(64) Не може се, примјерице, одгонетати, што заправо значе они облици, најсличнији срцу, који се појављују [на фрескама] поврх глава насликаних фигура... (Грађа за *РСАНУ*: *Рēпублика*, 1957).

(65) Мењају се годишња доба, пролећу зраци поврх мене, засипају јесењске таме и зраче ми зимске ноћи, а Месец јасан и зао не оставља ме да усним (Грађа за *РСАНУ*: М. Дединац, 1947).[14]

А пошто *īоврх* може имати веома различита значења, неки примери нису јасни ни у погледу тога које је значење у питању. Тако у примеру

(66) Њешто ми се забијели поврх поља Косовога (*РСАНУ*: Нар. песма, РЈА)[15]

īоврх може значити и „вертикално изнад Л (у ваздуху)“ – значење 3в, и „укосо изнад Л (на косој узвисини)“ – значење 3б.

[14] Овај пример је у *РСАНУ* наведен двапут: у оквиру значења 1.а.1) („да се нешто налази или врши, дешава изнад појма са именом у генитиву“) и 1.б. („да се неко или нешто налази близу, са стране нечег, близу краја нечег, али на већој висини од појма с именом у генитиву, више, извише, изнад“), заједно с примерима у вези са значењем које смо овде навели под IIIб – што је, очигледно, грешка.

[15] Занимљиво је да је овај пример наведен у *РСАНУ* као први у читавом чланку.

Слично томе, у примеру

(67) По замисли овдашњег инжењера Исидора Јањића, каменорезац из Чачка Франческо Бербеља саградио је поврх костурнице пирамиду од камена „плави ток“ [...]. (ЕК: *Политика*, 2008)

поврх може означавати два различита положаја, у зависности од значења речи *костурница*: ако је у питању место на земљи где су закопане кости, онда *поврх* има значење „изнад Л у вертикалној линији“ (3в); ако пак означава грађевину у којој су смештене кости, онда може имати значење „укосо изнад (на косој равни)“ или чак и „над“.

Одатле потиче је и поремећено језичко осећање у вези с њим, нарочито код новијих писаца. Наиме, у неким примерима се чини да је *поврх* употребљено неприкладно. Такви су већ наведени пр. 9, 17, 18, а такав је и следећи:

(68) [...] клечећи поваздан у углу учионице поврх зрневља окруњеног кукуруза (ЕК: Ж. Павловић).

Наиме, на кукурузу се клечи по казни, зато што су колена ослоњена на кукуруз и тај положај је болан. Предлог *поврх*, међутим, импликацију ослонца нема. А да такве непрецизности не потичу из најновијег времена, показује један пример из пера Боре Станковића:

(69) [...] а кола су била пуна свеже и меке сламе и поврх ње, у среди, црнео се Марко мртав, испружен, укочен [...] (ЕК: Б. Станковић).

Наиме, ако је слама била мека, Марко би у њу утонуо, па не би био на њеној површини.

4. Значење „осим“

4.1. Предлог *поврх* често има једно значење предлога *осим* – оно које *РСАНУ* дефинише под 1.б. одреднице *осим*: „одређује да се ономе што је означено именом у генитиву још нешто додаје: поред, уз.“ Додаћемо да је значење предлога *поврх* специфичније, зато што подразумева да је оно чему се нешто додаје (Л) знатно и за дату прилику довољно, а да је појам који се придодаје (ОЛ) додатак преко те довољне мере. Стога се, рецимо, у пр. 70 *осим* може заменити са *поврх*, а у пр. 71 не може:

(70) А осим тога узрока, по коме већ можемо мислити да је у Срба било књижевности и пре најстаријих за сад познатих споменика, има и други узрок (*РСАНУ*: Ђ. Даничић).

(71) Осим шпанског народа, само је француски народ могао дати овако мрачног фанатика (*РСАНУ*: Ј. Дучић).

У овом значењу предлога *поврх* у питању је метафоричка концептуализација додавања: ДОДАВАЊЕ ПОЈМА НЕКОМ ВЕЋ ПОСТОЈЕЋЕМ (КОЈИ ЈЕ ИСТЕ ВРСТЕ) ЈЕСТЕ СТАВЉАЊЕ ЈЕДНОГ ПРЕДМЕТА НА ДРУГИ (ВЕЋ ПОСТОЈЕЋИ). Ово значење се метафорички надовезује на први случај у оквиру значења 2а („на врху“): Л је већ сам по себи сразмерно висок.

Значење предлога *поврх* појачано је често и речима *и, ни*, одн. речцом *још*, а и речју *сав/сви*, која стоји на почетку именичке јединице која означава Л:

(72) Ноћи о поноћи Турци измакну оставивши веселој баки поврх главе **и** лијепо своје чадорје с храном и другим обиљем (*Ант.*).

(73) Стога дело, поврх своје тако изузетне лепоте, пружа читаоцу **и** један драматичан призор отимања од болести и смрти (ЕК: *Политика*, 2008).

(74) Следи ли онда, поврх финансијске и економске, **и** хуманитарна криза? (ЕК: *Политика*, 2009).

(75) Касније сам постао поета. Поврх свих гнусоба, **још и** песник (ЕК: С. Басара).

(76) Он је истовремено процењио да ће [...] порески приход бити ове године увећан за **још** 30 милијарди франака, поврх претходно најављених 50 милијарди франака (ЕК: *Политика*, 2000).

(77) [...] право у тај мрачни ледени, влажни пакао где су га убацили у једну од неколико ћелија тако грубо да је при паду, поврх **свих** осталих повреда које је задобио, угњечио раме (ЕК: В. Арсенијевић).

Иза предлога *поврх* може бити употребљено и анафоричко *тога* (евентуално *овога* – пр. 82) или анафоричко *свега (тога)*. Тако су формирани текстуални конектори *поврх тога/овога* и *поврх свега (тога)*. Синоним би им могао бити конектор *на то*. Ти конектори уводе ставку која се разуме као додатна, јер јој претходи ставка (ставке) које су већ знатне и за дату сврху довољне.

Поврх тога:

(78) ... тако је ... природа била жива, одуховљена, а поврх тога **и** лијепа (Грађа за *РСАНУ*: А. Базала, 1909).

(79) Помислите да је Пјер све наследио, и да је поврх тога признат за законитог сина (Грађа за *РСАНУ*: З. Глушчевић).

(80) За то пак што си ми поклонио живот ево ти блага, сребра и злата, па понеси колико ти год драго и колико понијети можеш, а поврх тога, изабери дјевојку коју ти срце твоје обегенише [...] (*Ант.*).

(81) Наравски да је нисам ударио. Где да бијем бремениту жену. И још у униформи. [...] Поврх тога, моја је Јулијана била појача женска. Не би, бојим се, дала на себе (ЕК: Б. Пекић).

(82) У другом кораку, за који нису дефинисани рокови, Пјонгјанг треба да сачини комплетан инвентар својих нуклеарних инсталација и планова и комплетно их онеспособи, да би за то био награђен пакетом помоћи који се мери са 950.000 тона мазута. Прерачунато по данашњим ценама, укупна помоћ вреди око 330 милиона долара. САД ће, поврх овога, скинути Северну Кореју са своје листе спонзора тероризма и одмрзнути јој блокиране рачуне (ЕК: *Политика*, 2007).

Поврх свега (тога):

(83) Шишатовачки архимандрит има: 14 мотика винограда, 800 дрвета шљива, 120 акова винских и ракијских судова, и поврх свега 3 винске каце од 150 акова (ЕК: *Политика*, 2000).

(84) Пикасов пројекат је, међутим, одбачен као превише екстравагантан. Идеја о „антиспоменику“, просторној композицији „сатканој ни из чега, као поезија и као слава“, коју је поврх свега **још** требало покопати у земљу, била је заиста преурањена (ЕК: *Политика*, 2000).

(85) Предуго траје та црна анатема коју је, праведно или неправедно, свет бацио на нас. У душе се већ увлачи умор, збуњеност, болна недоумица. Седмогодишњи рок, одређен за сличне колективне несреће, одавно је истекао. **И још**, поврх свега, вишемесечна суша (ЕК: *Политика*, 2000).

4.2. Предлог *осим* има и значење, у *РСАНУ* наведено под т. 1.а, „одређује изузимање, издвајање, искључивање онога што је означено речју у генитиву: изузев, са изузетком, сем.“ Чини се да у неким примерима такво значење има и предлог *поврх* – дакле, без импликације да је Л већ сам по себи знатан одн. довољан у датој ситуацији:

(86) Црне очи се лагано окретоше плавима и поврх туге која је владала у њима засија се зрак осмеха... (Грађа за *РСАНУ*: М. Јанковић, 1924).

(87) Може бити да има још каквијех гатања поврх варице, али то бабе радо не показују (Грађа за *РСАНУ*: Л. Грђић-Бјелокосић, 1908).

(88) Није добио много више обавести поврх онога што је сам знао... (Грађа за *РСАНУ*: С. Мусулин, 1947).

5. Значења предлога *поврх* у оквиру текстуалних конектора – резиме

Предлог *поврх* се јавља у оквиру текстуалних конектора *поврх тога* (евентуално *поврх овога*), *поврх свега (тога)* и *поврх свега*. У

првим двама има значење које се метафорички надовезује на значење „на врху“ (прва група примера у оквиру значења 2). У последњем има значење које се метафорички надовезује на значење 3а.

Другим речима, конектор *поврх свега* има два значења: (1) уводи ставку која је у односу на претходну/претходне додатна (у том смислу што је и та претходна довољна у датом контексту) – како смо видели у т. 4.1, и (2) уводи ставку која је важнија од претходних, одн. најважнија од свих – како смо видели у вези са значењем 3а. Иако су та два значења веома различита, па чак и опречна,[16] некад се не може одредити које је у питању:[17]

(89) Лежаји су дашчани, уски, кратки, неудобни, а поврх свега тако густо збијени (ЕК: Б. Пекић).

(90) Уморни и знојави, гробари су се вукли с муком теглећи товар на даскама. Боси и дрњави, а поврх свега **и** јако пијани, с боцама ракије у џеповима, њих двојица су плели кораке путем и све се више приближавали гробљу (ЕК: М. Булатовић).[18]

Колико ова два случаја могу бити неразлучена, види се и по томе што, осим израза *поред и поврх*, о којем смо говорили у вези са значењем 3а, постоји и спој *мимо и поврх* – наоко синонимичан – који уводи додатну ставку (а исп. и пр. 50, где *поврх* у споју *мимо тога и поврх свега* уводи најважнију ставку):

(91) Када то кажемо, морамо тврдити да је комунизам, **мимо и** поврх негативних ефеката услед недостатка демократије, имао **додатне** негативне ефекте (ЕК: *Политика*, 2010).

---

[16] Можемо замислити овакво објашњење зашто, на пример, неко не треба да буде примљен на посао: „Прво, ружан је; друго, лењ је; *поврх свега*, неспособан је за тај посао.“ У том случају ставка која се уводи конектором поврх свега најважнија је од свих. Међутим, могућ је и обрнут редослед: „Прво, потпуно је неспособан за тај посао. Друго, лењ је. Поврх свега, ружан је.“ У том случају последња ставка је најмање важна, ирелевантна, јер су и прве две довољне за аргументацију.

[17] *РСАНУ* нема никакав податак о томе – пре свега зато што у примерима из грађе по правилу није дат контекст пре конектора, који је за анализу његовог значења управо кључни.

[18] Има примера који су двосмислени и у погледу тога да ли је *поврх свега* у њима конектор или не, нпр.: ... *поврх свега волела је свога вереника*... (Грађа за *РСАНУ*: Н. Вучетић, 1872). Наиме, *поврх свега* може значити „највише од свега другог“, и *свега* не мора бити употребљено анафорички, него уопштено; а може бити и конектор који најављује најважнију ставку у домену говорних чинова: „најважније од свега, треба рећи...“ У другом случају *свега* је употребљено анафорички. Наравно, текстуални конектор би требало одвојити зарезом.

6. Допусно значење: „и поред, без обзира на, упркос“

Идеја да се ОЛ додаје на Л у физичком простору може се транспоновати у област концесије: иако би присуство Л могло да омета додавање ОЛ, ОЛ се ипак додаје. На начин на који је то значење могло да се развије можда упућује следећи пример:

(92) „Држ’ ти бабо Јелу Мандушића,
„Ако мене суђен данак дође,
„Немој Јелу пуштати другоме,
„Ожени се поврх моје мајке!“ (Грађа за *РСАНУ*: Нар. песма, 1929).

Наиме, *поврх* у том примеру значи „поред“ („тако да моја мајка остане твоја жена“), али лако прелази у „и поред“ („без обзира на то што је она ту“).[19]

У следећим примерима допусно значење је сасвим јасно:

(93) Она је ... простачки врећала мужев понос; дичила се без зазора пороком; пљунула на оца; пред стотинама других грлила Арапа и поврх свега обранила мужа (Грађа за *РСАНУ*: В. Ћоровић, 1920).[20]

(94) Краљ као државни господар и законодавац имао је ... власт да у свему поврх обичаја наређује и нове рабоше и дажбине (Грађа за *РСАНУ*: С. Новаковић).[21]

7. Израз *бити поврх неког*

РСАНУ бележи и израз *бити поврх неког*, са значењем „захватити, захватати одређену људску заједницу (о неком догађају, стању и др.)“. Ево једног од два наведена примера:

(95) Ми смо код народа кô и Османлије, па дигне ли се буна, то је одмах поврх нас (Е. Мулабдић, 1898).

Израз је данас, како се чини, сасвим застарео: на њега нисмо наишли у нашем корпусу, а могло би се рећи да је у питању метафоричка пројекција заснована на значењу 1б.

---

[19] Други начин на који је предлог *поврх* могао развити ово значење јесте аналогија према одговарајућем значењу предлога *преко*, који му је често синоним (може се употребити и у пр. 94: *радити нешто преко обичаја*).

[20] Овај пример је у *РСАНУ* дат под изразом *поврх свега*, са значењем „више од, изнад свега осталог“.

[21] *РСАНУ* овај пример наводи под т. 2.б. „да нешто постоји, да се дешава поред нечег другог (и поред тога, уз то, осим тога)“. Међутим, *и поред тога* има допусно значење, а *уз то* и *осим тога* немају. Дати пример је једини са допусним значењем у оквиру те тачке. Дакле, допусно значење је укључено у значење надовезивања, што, сматрамо, није оправдано.

8. Закључак

Предлог *поврх* је један од примера како основно значење речи – а у случају месних предлога то је значење односа у физичком простору – може бити у употреби секундарно, док преовлађује апстрактно значење – овог пута у оквиру текстуалних конектора. То се показује и у ЕК: од укупно 500 прегледаних примера, лавовски део отпада на оне у којима је *поврх* у саставу текстуалних конектора: примера са *поврх свега* има 250, а оних са *поврх тога* отприлике двоструко мање. Насупрот томе, примерâ за односе у физичком простору има 40. Предлог *поврх* је, дакле, у употреби сразмерно редак у свом основном значењу, али чест у свом апстрактном значењу у оквиру конектора.

Кад означава односе у физичком простору, он покрива практично све случајеве односа између два објекта у вертикалној димензији; због тога је његово значење често неодређено, а језичко осећање у вези с њим помућено. Случајеви у којима нема синонима постоје, и такви примери се бележе и у савременом језику; али кад има синонима (а то су *преко, на* и *изнад*), онда он често служи као њихова стилска (архаична или „финија“, „књижевнија“) алтернатива.

ЛИТЕРАТУРА

Грицкат1962: Ирена Грицкат, О једној особености прилога и прилошких синтагми у српскохрватском језику, *Наш језик* XIII/3–6, Београд, 78–89.

Кликовац [2]2006: Duška Klikovac, *Semantika predloga – Studija iz kognitivne lingvistike*, Beograd: Filološki fakultet.

Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: XX vek.

Кликовац 2019: Душка Кликовац, *Српски језик у светлу когнитивне лингвистике*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Лејкоф 1987: George Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things – What Categories Reveal about the Mind*, Chicago: The University of Chicago Press.

Расулић 2004: Katarina Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo*, Beograd: Filološki fakultet.

Расулић 2006: Катарина Расулић, Тако близу, а тако далеко: О метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима близу и далеко, у: *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, ур. Предраг Пипер, Београд: САНУ, 231–259.

Расулић–Кликовац 2014: Катарина Расулић, Душка Кликовац (ур.), *Језик и сазнање – Хрестоматија из когнитивне лингвистике*, Београд: Филолошки факултет.

Стевановић [3]1979: М[ихаило] Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Стевовић 1955–1956: Игрутин Стевовић, О питању конструкција падежа с предлозима [„О падежним конструкцијама с предлозима над, изнад и сл.“], *Јужнословенски филолог* XXI, Београд: 215–236.

Тејлор [3]2003: John Taylor, *Linguistic Categorization*, Oxford: Oxford University Press.

Duška B. Klikovac

ON THE SERBIAN PREPOSITION *POVRH (‘ON TOP OF’)*

Summary

This paper explores the semantics and usage of the Serbian preposition *povrh* (*‘on top of’*) – used both autonomously as a preposition or within textual connectors (with a view also to the usage of such connectors, in particular, *povrh toga ‘on top of that’* and *povrh svega ‘on top of all’*). Based on the theoretical tenets of cognitive linguistics, the analysis establishes the physical space relations denoted by the preposition *povrh* (thereby reconstructing the “semantic network” of its spatial senses) and identifies its abstract senses resulting from the metaphorical projections of the pertinent spatial relations into abstract domains.

Keywords: the Serbian language, cognitive linguistics, preposition *povrh* (*‘on top of’*), *The Dictionary of Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language,* textual connectors *povrh toga* (*‘on top of that’*) and *povrh svega* (*‘on top of all’*), conceptual metaphor.

УДК 811.163.41'367.633

Оригинални научни рад
Примљено 2. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ИВАНА Н. АНТОНИЋ*
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет,
Одсек за српски језик и лингвистику)**

СИНТАКСА И СЕМАНТИКА ПРЕДЛОГА *ПРИ*

У раду се анализира морфологија, синтакса, синтаксичка семантика и семантика предлога при као структурног елемента предлошког локатива у стандардном српском језику.

Кључне речи: лингвистика, српски језик, синтакса, семантика, синтаксичка семантика, локатив, предлог при.

1. МОРФОЛОГИЈА ПРЕДЛОГА *ПРИ*. Предлог при [< старосрпски и старословенски при],[1] према генези, спада у групу примарних предлога, а на основу морфолошке структуре припада групи једночланих предлошких јединица. У стандардном српском језику, налази се у групи ниско фреквентних предлога, уског семантичког поља, веома ниског колокабилног лексичког потенцијала, а високог потенцијала идиоматизације са суженим доменом функционално-стилске употребе. У корпусу српске језичке грађе из 20. века, уочљиво је стално опадање учесталости његове употребе, најчешће заменом другим предлозима, и то у спацијалном и темпорално-ситуационом семантичком пољу. У том пољу је лексичка колокабилност виша, а идиоматизација изразито ниска или потпуно изостаје. У идиолектима појединих писаца, првен-

* iantonic@ff.uns.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања стандардног српског језика* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Основна литература: Стевановић [3]1979; Батистић 1972; Антонић 2005; Речник ЈАЗУ; РМС 1973.

ствено оних који су стварали у првој половини и током средине 20. века, као и у појединим видовима административног функционалног стила, појављује и као уочљива стилска одлика.[2]

2. СИНТАКСА ПРЕДЛОГА *ПРИ*. Синхроно посматрано, у стандардном српском језику, предлог *при* део је предлошког локатива.[3] Овај се предлог не може појавити као елемент предлошког структурног лика неког другог падежа, а не комбинује се ни с прилозима. Предлог при у везаној структури са локативом просентенцијалног / прономиналног то и шта чини елемент вишечланог везника и при том(е) / и да при том(е), а при том(е) / а да при том(е), и при чему, а при чему који се најчешће појављује као унутарреченични везнички конектив у координираним структурама са копулативно-конкомитантним или диферентивно-конкомитантним значењем. У таквом споју, али и самостално, без координираног (и / и да) или диферентивног (а / а да) везника, функционише и на међуреченичном нивоу као предлошко-падежни конектив. У оба случаја због присуства просентенцијалног / прономиналног елемента успоставља анафорски однос према препонованој пропозицији.

3. СИНТАКСИЧКА СЕМАНТИКА ПРЕДЛОГА *ПРИ* КАО СТРУКТУРНОГ ЕЛЕМЕНТА ЛОКАТИВА. Полазни критериј поштује основну хијерархију елемената у устројству синтаксичко-семантичких јединица, а пажња се усмерава на синтаксичко-семантичке услове нужне за конституисање структурног модела. Локатив с предлогом при функционише као предикатски имплемент, и адвербни детерминатор: спацијални, темпорални, и то најчешће као темпорално-ситуациони, и ситуациони.

3.1. ПРЕДЛОГ *ПРИ* КАО ЕЛЕМЕНТ ПРЕДИКАТСКОГ ЛОКАТИВА.

Модел V_{Cop} + при N_{Lok} – локатив с предлогом при формално у функцији предикатског имплемента: семантичког језгра уз копулу. Инвентар именица које се могу појавити у локативу своди се на именице: *новац*, *свесш* и *йамеш*.

[2] Корпус језичке грађе в. у списку Извора. Због ограниченог простора, принуђена сам да наводим минималан број примера.

[3] Судећи према грађи коју наводи Рјечник ЈАЗУ, и која прати појаву предлога при од 13. века, тако је и дијахроно. Помиње се, додуше, „*vrlo rijetko*“ појава овога предлога с инструменталом, али уз напомену да „*nije upravo prijedlog* pri, *nego* prid *(t.j. pred), t.j. -d nije zapisano*“ и „*vrlo neobičan akuzativ s prijedlogom* pri *u dva primjera*“ (Rječnik JAZU: odrednica PRI, str. 829). Уп. и Павловић 2006.

Ако се ради о структури с именицом *новац*, копула *је* имплицира значење ’имати // немати / поседовати // не поседовати’, а локатив с предлогом при кореспондира с акузативом објекта у семантичкој улози посесума. Нпр.

Тренутно није *при новцу.* [→ Тренутно нема *новца*.][4]

Ако се ради о именици *свест* у основном значењу, тада локативна структура има адјективску вредност и одговара придеву *свестан* са значењем ’у свесном стању / у стању пуне свести’. Нпр.

Убрзо после операције био је *при свести.* [→ Убрзо после операције био је *свестан*]. Уп. и: [...] мада је био потпуно *при свести*, опран, умивен, [...], чињаше се жут и помодрео, [...] (МЦ, 39).

Ако се предлог при комбинује с именицом *свест*, односно именицом *памет, ум,* у секундарном значењу, у колокацији са придевом *чист/здрав/бистар*: *бити при (чистој) свести / при здравој памети / при бистром уму*, или са заменицом *себе*, ради се о потпуно идиоматизованој структури са значењем ’рационално/разложно просуђивати’, а често исказано у негираном облику. Нпр.

Шта то радиш?! Јеси ли ти *при свести*?! Уп. и: [...] и само ако се докаже да самоубица није био *при здравој свести* и чистој памети, [...] (ИА, НДЋ).[5] [...] ако жели да остане *при памети*, [...] (ИА, Г). [...] лепо сам видео, *при бистром уму* сам био, [...] (ДЋ, 144). [...] говори ли он то озбиљно и је ли *при себи* (ИА, ТХ).

Овом моделу припада и идиоматизована структура са глаголом *остати* и прономинаним / просентенцијалним апстрактним локализатором, катафорски оријентисаним на пропозицију исказану да-клаузом: *остати при своме*, *остати при томе да* V ’остати истог мишљења / не променити мишљење (у вези с чиме)’. Нпр.

Остала је *при своме*. Упркос свему, остајем *при томе да треба завршити посао до краја*. Уп. и: Био је припремио новац и обукао се, али ипак остаде *при првој одлуци* (ИА, НДЋ). [...] али је Хаџи-Омеровића не само остала *при својој замисли* него му је и саопштила [...] (ИА, НДЋ).

[4] Данас је сасвим неуобичајен Ненадићев пример: [...] докле ли ће старац, је ли *при путу*, [...] (Ненадић, 37), а одговара инструменталу с предлогом за, такође у идиоматизованој структури, у војвођанским говорима: Ако си *за путем*, немој се задржавати [→ Ако *крећеш*, немој се задржавати].

[5] Сви примери из Андрићевог језика преузети су из електронског Gralis-Korpusa, који је формиран на пројекту *Andrić-Inicijative: Ivo Andrić u evropskom kontekstu*, којим руководи проф. Б. Тошовић, у Институту за славистику на Универзитету у Грацу.

3.2. ПРЕДЛОГ *ПРИ* КАО ЕЛЕМЕНТ СПАЦИЈАЛНОГ (ПРОСТОРНОГ) ЛОКАТИВА.

3.2.1. Спацијална идентификација локационог типа.

Модел а) V + при N_{Lok} – локатив с предлогом при са значењем непосредне просторне локализације уз глаголе *радити*, *деловати*, *одржавати се* ако именица у локативу представља општи или специфични назив институције, установе, организације или верске заједнице. Нпр.

Центар за српски језик као страни ради *при Одсеку*. Уп. и: Давна, који је жалио што мора да живи у овој босанској пустињи уместо *при Амбасади* [...] (ИА, ТХ). Био је каим *при некој џамији* [...] (ИА, ОПЛ).

У овом моделу предлог при семантички је еквивалентан предлогу на са значењем непосредне локализације површином локализатора и обележјем треће просторне димензије, висине, по вертикалној оси, пренесеним на апстрактни план хијерархијски и вредносно устројених друштвених односа, а у неким случајевима и предлога у. Структура с предлогом при углавном је одлика формалног и административног стила, а структура с предлогом на/у стилски неутрална. Модел б) $V_{имати/немати}$ + при $ProN_{RefLok}$ – локатив с предлогом при повратне заменице за свако лице у пуном облику уз глагол *имати / немати* с посесивним значењем. Нпр.

Немам *при себи* личну карту. Уп. и: Младићи су истресли сав новац што су имали *при себи*, [...] (ИА, Г). [...] и да није ни имао крста *при себи*, (ИА, ТХ). [...] ни сабље ни пушке нема *при себи* (ИА, ТХ).

Локативна падежна структура у овом моделу, у савременом језику, у повлачењу је, а замењују је семантички еквивалентне структуре акузатива с предлогом уз (Имам *уз себе* нешто новца) и нарочито генитива с предлогом код (Немам *код себе* личну карту).

3.2.2. Спацијална идентификација оријентационог типа.

Модел а) V + при N_{Lok} – локатив с предлогом при са значењем посредне просторне локализације с обележјем проксималности (близина локализатору) у савременом језику углавном се комбинује са локализатором *земља*, у језику метеорологије или *корен,* у језику ботанике, али се у језичком корпусу из прве половине 20. века може срести уз још понеку именицу. Нпр.

Регистрован је слаб мраз *при земљи.* Стабљика биљке *при корену* је задебљана. Уп. и: Најпосле су сејмени пронашли у једном удаљеном селу двоје близнади, *при сиси*, (ИА, НДЋ). Из даљине се само наслућивало да кроз њега иде колац за који су му везане ноге *при*

чланцима, [...] (ИА, НДЋ). [...] малне изгуби главу у једној сечи, *при ушоци Дунава*; [...] (МЦ, 17). Учини му се да, *при једном прозору* на спрату, виде лице митрополитово, [...] (МЦ, 108109).

Или са именицама *дно*, *врх*, *крај*, самостално или у својству фрагментизатора уз спацијални локализатор у генитиву. Нпр.

Кад вино буде *ПРИ дну* бурета, источићемо га. Остало је још нешто трешања *ПРИ врху* дрвета. Засадио је тај орах тамо *ПРИ крају* баште.[6] Уп. и: Двојица Цигана окренуше укрућено тело на леђа и стадоше да му вежу ноге *при дну* уз колац (ИА, НДЋ). Ту су, наиме, на средњем стубу који се *при врху* проширује, [...] (ИА, НДЋ). [...] и она је памтила још ту светлост под дугим, *при крају* широким трепавицама, [...] (МЦ, 42).

Модел б) V_{Cop} / $V_{имати/немати}$ + при N_{Lok} – локатив именице *рука* с предлогом при уз копулу са значењем ’налазити се’ или уз глагол *имати // немати* у идиоматизованој структури са значењем ’налазити се // не налазити се / имати // немати шта надохват руке / у близини’. Нпр.

Није ми сада *при руци*. Добићеш касније. Уп. и: А све што им треба имају *при руци* и под кључем, [...] (ИА, ТХ).

3.3. ПРЕДЛОГ *ПРИ* КАО ЕЛЕМЕНТ ТЕМПОРАЛНОГ (ВРЕМЕНСКОГ) ЛОКАТИВА.

3.3.1. Темпорална идентификација локационог типа – линеарна симултаност с обележјем процесуалност (+/–) (непосредна временска локализација необележена у погледу представе о протоку времена). На присуство представе о процесуалности, или на њено одсуство, утицаће семантика именице у локативу, семантика и аспект реченичне предикације, или контекст.

Модел V + при N_{DeVLok} – локатив с предлогом при девербативних именица, најчешће изведених од имперфективног глагола, као кондензатора временске клаузе. Уколико је реченична предикација имперфективна остварује се потпуна симултаност, а ако је перфективна исказује се делимична симултаност.

[6] Овде је фокус на спацијалном локализатору у локативу, па се просторни однос одређује као спацијална идентификација оријентационог типа. Уколико је фокус на спацијалном локализатору у генитиву, онда се просторни однос одређује као спацијална идентификација локационог типа.

• Клауза с везником КАДА, нпр.

При повратку с једног од путовања купио је тај сувенир [→ *(Онда) Када се враћао* ...]. Уп. и: Многи је босански спахија, бранећи свој угарски спахилук у борбама *при том повлачењу*, оставио кости у мађарској земљи (ИА, НДЋ). [...] задивљени и очарани близином вароши, [...], што је била прошла брзо пред очима њиховим, *при заласку Сунца*, [...] (МЦ, 14).

• Клауза с везником ДОК, нпр.

Прва ми је слабост што *при картању* не могу пажњу да концентришем [→ ... *док се картам* ...]. Уп. и: Људи су је посматрали са чуђењем или гонили да не смета *при раду* (ИА, НДЋ). Жене из села су јој помогле *при порођају* [...] (ИА, НДЋ).

• А у многим случајевима и временске клаузе с везником У СИТУАЦИЈИ КАДА с обележјем ситуационе околности (као еквивалент генитива с предлогом ПРИЛИКОМ), нпр.

При набавци основних средстава потребно је претходно тражити понуде. [→ *У ситуацији када се набављају основна средства .... → Приликом набавке* ...]

У примерима с именицама које су у семантичкој вези с базичним глаголом, али код којих је степен супстантивизације јачи од глаголског порекла стиче се утисак да је обележје ситуационе околности чешће у првом семантичком плану, а темпорални однос у позадинском.

Уп.: [...] важна питања могу да чекају, да се ни у ком случају не решавају у неком турском хану, *при случајном сусрету* [...] (ИА, ТХ). [...] њему се учини да му трче, један по један, својим страшним трчећим кораком, [...], као *при вежби* (МЦ, 6). Губећи *при коцки*, [...] они заборавише [...] (МЦ, 72). [...] кад би, *при вечери*, пре коцкања, говорио, [...] (МЦ, 73).

Слично је и у примерима са именицама које саме по себи нису реченични кондензатори, али су површински експоненти базичних сентенцијалних форми: клаузе с темпоралним везником ДОК/КАДА или реченице с конкомитантним везником И ПРИ ТОМ. Значење обеју структура засновано је на односу симултаности.

Уп.: [...] један његов земљак и стари друг, [...], рекао му је *при чашици калвадоса*: [...] (ИА, ТХ). И често се у таквим приликама чује и види понеки недоучен софта или пропао трговац како *при ракији* громко држи суд над обореним везиром, [...] (ИА, ТХ). На први поглед он је по свом опхођењу и одевању, по свом држању *при јелу и пићу* био потпун и савршен грађанин (ИА, ЗПП). *При речи* Сарајево, [...], нешто га је хладно [...] пресекло по пасу (ИА, НСС).

У неким синтаксичко-семантичким ситуацијама, у примерима нарочито из административног језика, темпорална семантичка база с обележјем ситуационе околности може добити и кондиционалну семантичку интерпретацију. Нпр.

ПРИ овом начину транспорта нема губитака. [→ *Онда када / у ситуацији када / АКО се примени овај начин транспорта / се транспортује на овај начин*, нема губитака.]

3.3.2. Темпорална идентификација локационог типа – пунктуална симултаност.

Модел V + при N_{DeVLok} – локатив девербативне именице с предлогом при као кондензатор временске клаузе са везником управо када. Основни граматичко-семантички услов је перфективност реченичне предикације, присуство обележја итерације, а уколико се ради о имперфективној предикацији, нужна узрочно-последична веза реченичне и кондензоване предикације. У неким случајевима и девербативна именица изведена од перфективног глагола.[7] Нпр.

При изласку из зграде срео је господина Јовановића. [→ *Управо када је излазио* из зграде, ...]. Уп. и: *Разнежи се при тој помисли* [...] (ИА, НДЋ). Онај грч који *се* увек *стегне* у Гласинчанину *при помену* његовог положаја [...] (ИА, НДЋ). Било је тешко одмах *при уласку* [...] *разабрати* [...] (ИА, ОПЛ). *При паду* је *ударио* десном руком [...] (ИА, НСС).

3.3.3. Темпорална идентификација оријентационог типа.

Модел V + при N_{Lok} – локатив с предлогом при именица *крај*, *свршетак* самостално или у својству фрагментизатора уз темпорални локализатор у генитиву. Нпр.

При крају зиме снег је већ сасвим окопнио.[8] Уп. и: *При крају* фратри одлучно одбише и слаткише и јужно воће (ИА, ТХ). И увек би се *при почетку*[9] или *при свршетку* часа нашао ту и генерал у црној коњичкој униформи (ИА, ОПЛ). *При крају службе* били су потпуно уморни, [...] (МЦ, 23). [...] обећавајући му нешто ванредно, *при свршетку* (МЦ, 92).

---

[7] О значењу пунктуалне симултаности и условима за његову реализацију детаљније погледати у Антонић 2001.

[8] Овде је фокус на темпоралном локализатору у локативу па се временски однос одређује као темпорална идентификација оријентационог типа. Уколико је фокус на темпоралном локализатору у генитиву онда се временски однос одређује као темпорална идентификација локационог типа са издвајањем завршног сегмента унутар идентификованог локализатора.

[9] Локатив с предлогом при именице *почетак* као темпорални детерминатор може имати само значење темпоралне идентификације локационог типа: *при почетку* ≡ *на почетку*.

3.4. ПРЕДЛОГ *ПРИ* КАО ЕЛЕМЕНТ СИТУАЦИОНОГ ЛОКАТИВА.

Модел V + ПРИ N_{Lok} – локатив с предлогом ПРИ именице типа *светлост* (+ N_{Gen}) или *температура*, *врућина*, *хладноћа*. Нпр.

Читао је *ПРИ светлости* свеће. Најбоље је чувати *при температури* +15. Уп. и: [...] и, *при млечној светлости* порцеланске лампе, продужи свој одмор [...] (ИА, НДЋ). Додуше, био је пијан до несвести и заноћио је ту на мосту, под ведрим небом, *при температури* од – 15 Ц (ИА, НДЋ). *При оваквој врућини* месо пропадне за два дана (ДН, 75).

Примери са другим именицама, бележени у језику Андрића и Црњанског, данас су ретки:

За тих пет година никад није ни ватру наложио ни *при свећи* легао (ИА, НДЋ). Шета, пева, чита *при лампи*, јер су сви прозори чврсто затворени (ИА, НСС). [...] увек нов предео који Госпођица посматра *при електрици*, (ИА, Г). [...] а једно вече, *при отвореним вратима*, [...], пресвукла је своју нову, млетачку хаљину (МЦ, 33).

4. СЕМАНТИКА ПРЕДЛОГА *ПРИ*. У савременом стандардном српском језику предлог при као структурни елемент предлошког локатива покрива уско семантичко поље, у којем, захваљујући лексичком потенцијалу овога предлога, централно место припада значењу спацијалне идентификације оријентационог типа са обележјем спацијалне квантификације типа проксималност – близина локализатору (Очекује се мраз *при земљи*; Маховина се нахватала *при дну* стабла). Обележје проксималности (уколико није нумерички квантификовано) у начелу је релативна и субјективна категорија, али у случају предлога при могло би се рећи да се ради о непосредној проксималности која може имплицирати и обележје контакт [+] (Кад вино буде *при дну* ≡ *близу дна* бурета ⇒ Кад вино буде *на дну* бурета, источићемо га).[10] Управо захваљујући таквом семантичком потенцијалу, у колокацији с одређеним типовима локализатора, предлогом при може бити и исказано и значење спацијалне идентификације локационог типа (Настава се одржава *при* ≡ *на Институту* за стране језике; Немам *при себи* ≡ *уз себе* ≡ *код себе* личну карту).[11] Исто значење имплицира и локатив с предлогом при као имплемент / семантичко језгро у копулативној

[10] Уп. и дијахроне примере које наводи Rječnik JAZU са локализаторима који се данас више не појављују с предлогом при, нпр. Месо *при кости*, а земља *при кршу* ваља, а који се данас појављују у колокацији с локационим предлогом на.

[11] Уп. и Андрићев пример: Заправо, њима и није било посве лако *при души* (Андрић, ТХ).

структури у неким примерима (Остајем *при* ≡ *на своме/томе да*). На темељу спацијалне идентификације локационог типа остварује се транспозиција у темпорално семантичко поље у којем се локативна структура с предлогом при доминантно остварује са значењем темпоралне идентификације локационог типа симултаност линеарна или пунктуална (*При избору* кандидата комисија ће узимати у обзир следеће чињенице; Жене из села су јој помогле *при порођају* [...]), што је основа и значења ситуационе околности и када се остварује као додатно обележје непосредној временској локализацији (Стекао је о њему добар утисак већ *при првом сусрету*; Њих троје, *при чашици мараскина*, разговарали су још дуго [...]) и када се остварује као категоријално значење (Читао је *ПРИ светлости* свеће; *При великим врућинама* никоме није до рада). Само у колокацији са именицама *крај*, *свршетак* предлог при остварује се у пољу темпоралне идентификације оријентационог типа и са обележјем непосредне проксималности (*При крају* ≡ *пред крај службе* били су потпуно уморни, [...]). На самој периферији семантичког поља предлога при налазе се структуре са изразито високим степеном идиоматизације у којима није могуће установити семантичку базу, примарну или секундарну, из које је изведена колокациона веза предлога при и појма денотираног именицом у локативу (Нисам баш *при новцу*; Убрзо после операције био је *при свести*; Није он *при здравој памети*).

ИЗВОРИ

АСК: *Антологија српске књижевности*, Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду и Microsoft.

ДН: Добрило Ненадић, *Доротеј*, АСК, 2009.

ДЋ: Добрица Ћосић, *Корени*, АСК, 2009.

ЖТ: Жарко Требјешанин, *Представа о детету у српској култури*, АСК, 2009.

ИА: Иво Андрић, Gralis-Korpus [НДЋ: *На Дрини ћуприја*; ТХ: *Травничка хроника*, ПА: *Проклета авлија*, Г: *Госпођица*, ОПЛ: *Омерпаша Латас*, НСС: *На сунчаној страни*, ЗПП: *Знакови поред пута*], http://www-gewi.uni-graz.at/ gralis/ korpusarium/ gralis _korpus.html (стање 5. 11. 2019).

МЦ: Милош Црњански, *Сеобе*, АСК, 2010.

НП: Новица Петковић, *Два српска романа: Студије о Сеобама и Нечистој крви*, АСК, 2010.

НСПМ: *Нова српска политичка мисао*, Часопис за политичку теорију и друштевена истраживања, http://www.nspm.rs/ стање новембар 2019.

СВЈ: Светлана Велмар Јанковић, *Дорћол*, АСК, 2009.

ЛИТЕРАТУРА

Антонић 2001: Ivana Antonić, *Vremenska rečenica*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Антонић 2005: Ивана Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

Батистић 1972: Tatjana Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.

Павловић 2006: Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*, Нови Сад: Матица српска.

РМС 1973: *Речник српскохрватскога књиженог језика*, књига пета, Нови Сад: Матица српска.

Рјечник ЈАЗУ: *Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Стевановић [3]1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Ivana N. Antonić

SYNTAX AND SEMANTICS OF THE PREPOSITION *PRI*

Summary

The subject matter of this paper is morphological, syntactic, syntactic-semantics and semantic features of the preposition PRI as a structural element of the prepositional locative in the Standard Serbian Language. The locative case with the preposition PRI has the function of the predicative implement, i.e. the semantic core at the copula, adverbial determiner: special, temporal, temporal + the feature of situational circumstances, and situational as the independent determiner.

Keywords: linguistics, the Serbian language, syntax, semantics, syntactic-semantics, the locative case, the preposition PRI.

УДК 811.163.41'367.625
811.163.41'371

Оригинални научни рад
Примљено 27. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

НАДА Л. АРСЕНИЈЕВИЋ*
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет,
Одсек за српски језик и лингвистику)**

О СРПСКОМ ГЛАГОЛУ *РАДИТИ*

У раду су анализиране семантичке и рекцијске особености глагола *радити* у стандардном српском језику. У зависности од контекста у којем је реализован, овај глагол може бити тројако протумачен – као лексема која семантизује актуелно дејство, затим која може означавати стваралачку и модификативну активност и, коначно, која може спецификовати професионални ангажман, запослење. Различити рекцијски односи резултат су његове полисемантичности.

Кључне речи: српски језик, синтаксичко-семантичка обележја глагола *радити*.

1. Готово у свакој традиционалној србистичкој граматици глаголи су дефинисани као променљиве речи којима се означава радња, стање и збивање (Белић 1998: 549–550; Миновић 1987: 147; Станојчић и др. 1989: 95; Стевановић 1981: 323). Ове три доминанте могу се, по речима Срете Танасића (2005: 19): „схватити и као одређене ситуације које човјек у различитим приликама уочава и о њима саопштава.“ С обзиром на то да се по Белићевом мишљењу (1998: 549) глаголом упућује на особину живих бића и понекад предмета, није чудно што су многоструке манифестације људског рада богато и веома свестрано језички заступљене (Криле 1979: 102). Иако су при дефинисању глагола општеприхваћени појмови *рад* и *радња*, са значењем „свесне људске

* nada.arsenijevic@ff.uns.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик*: *синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја републике Србије.

активности, делатности чији је циљ постизање корисног учинка (РСЈ 2007: 1102, 1105), глагол *радити* не експлицира врсту акта, чина, покрета, поступка, деловања које предузима посматрани актер. Он би се могао сматрати општим глаголом радње, тако да покрива различите ангажмане, пре свега људске.

1.1. Веома широко и опште схваћено значење активности обезбеђује му и улогу функционалног члана при декомпоновању појединих глагола, као на пример:

Процена ће се радити за сваки пројекат; *Ја радим вежбе сваког јутра*; *Наставићемо да радимо посао који су започели досадашњи ректор професор др Дејан Поповић и његов тим* (СрпКор).[11]

1.2. Иако електронски корпус савременог српског језика (СрпКор) садржи неколико хиљада примера,[2] колико је нама познато, о глаголу *радити* у српском језику није посебно писано. Поред фреквентности, овај глагол је интересантан и по свом рекцијском потенцијалу.

2. Осим у српском, глагол *радити* се појављује и у осталим словенским језицима, што указује на заједничко старословенско порекло. Према етимолошком речнику (Скок 1973: 97) првобитно је имао значење ’бринути се’ (настојати), па синтагма *радити о послу* заправо семантизује синтагму *бринути се о послу*. Овакву првобитну семантику потврђују и, сада углавном архаични, примери с локативним допунама:

Само о стоци раде [...] (РМС 1973: 327); *Обичај је да се четвртком не ради о земљи* (РСАНУ 2001, 109).

2.1. Мада је данас ретка таква морфолошка потврда значења бриге о неком послу, ова семантичка компонента има свој континуитет. Пре свега она се испољава као *актуелно дејство* живих појмова који пажњу усмеравају на предмет рада, старање о њему (’чинити, деловати, пословати’), а код неживих појмова она се просто своди на функционисање сходно њиховој природи или намени.

2.2. Поред тога што прати и надгледа, човек као активни субјекат креира и моделује, мења свет око себе. Са развојем људске свести и способности ширио се круг делатности, па се обогаћивала и семантика глагола *радити*, тако да он данас означава и *стваралачку и модификативну активност* (’правити, стварати, спремати, обрађивати’).

[1] Међу овим примерима посебно су интересантни они у којима је семантички садржај глагола *радити* редуплициран, као у последњем наведеном случају. И глагол и именска лексема *посао* у основи значе ’деловање’, које се код глагола дефинише и као ’обављање посла’ (РСЈ 2007: 977 и 1104).

[2] Само је 1. лице презента глагола *радити* забележено у 4468 примера.

2.3. Трајно понављане радње с видљивим резултатима, о којима се човек односи с пажњом и бригом, прерастају у специјализоване делатности, препознатљивих карактеристика, а њихов агенс у обученог вршиоца. Будући да је у таквом контексту фокус пажње на самој активности и актеру који учествује у њеној реализацији, као једно од значења глагола *радити* издваја се значење *занимања*, *запослења на неком радном месту*.

2.4. Данашњу полисемантичност српског глагола *радити* потврђују и примери где је он преводни еквивалент више различитих глагола, нпр. у пољском су то: *pracować*, *robić*, *działać*, *chodzić*, *wytwarzać*, *wyrabiać* (Вјежбицки и др. 1985: 176), а у мађарском: *dolgozik*, *termel*, *üzemel*, *működik* (Апресјан–Пал 1982: 259–261).

С обзиром на то да у основи постоје три поменуте значењске модификације, коментари и закључци овом приликом биће представљени у складу с тим.

3. *Актуелно дејство* (’чинити, деловати, пословати, функционисати’)

Под актуелним дејством подразумева се активност субјекта која се поклапа с временом вршења глаголске радње, која има своје време трајања, може бити прекинута у сваком моменту и, што је веома битно – субјекат није маркиран с обзиром на такву активност. Глагол *радити* у оваквим примерима има праву временску употребу. Поседовање покретачке енергије иманентно је живим бићима и неким самоактивним неживим појавама (*У Јапану прорадио вулкан Асама*). Међутим, аниматност није рестриктивно обележје у погледу спојивости с глаголом *радити* па се с њим комбинују и многи неживи ентитети.

3.1. Како се допунска локативна констукција с предлогом *о* данас задржала углавном у устаљеном изразу *радити о глави*, негативне конотације (*Оптужили су председника владе да је радио о глави оцу данашњег Краља*), или у безличним конструкцијама уз неутрални облик глагола *радити* (*Мислим да се ради о некој забуни*), првобитно значење старања данас се, лишено податка о емпатијском односу, испољава кроз *чињење*, *деловање*, *пословање* у вези с неким појмом, који је заступљен генитивом с предлогом *код* или инструменталом с предлогом *с(а)*, нпр.:

> *Па су га одмах пребацили у Кенију да нешто ради око логистике*; *Баш као да смо и даље везаних очију и не видимо шта нам се то ради око државе*; *Онда не би требало више ништа радити око биљака*; *Једном тако зането радим око мојих рањеника* (СрпКор).

Комбинацијом са овим предлошким генитивом по правилу се семантизује ситуација у којој агенс обавља више различитих радњи (Антонић 2008: 164). Непрецизирани садржај рада поред мултипликативности и циркумлативности, синтаксички је оверен облицима допуна неконкретизованог значења – у корпусу најчешће неодређеним или одричним заменицама (*нешто*, *ништа*, *не видимо шта*), а неретко оваква синтаксичка потврда потпуно изостаје (последњи пример).

Нерегуларност реализације и неодређеност допунског конституента говори о семантичком превирању између првобитног значења глагола *радити* и новог, које нас углавном информише да је на снази чин деловања, чињења. Овакво семантичко померање пут је ка транзитивизацији глагола *радити* са директно обухваћеним објектом, почев од ове ситуације у којој је то сама радња (Грицкат 1966: 199–200), различито семантизована или неодређена, што показују претходни примери, као и они који следе.

3.2. Супституент посматраног предлошког генитива јесте инструментал с предлогом *с(а)*. Осим што нас обавештава о његовом старом општеиндоевропском пореклу, М. Ивић (2005: 175–177) каже да се ради о крњем социјативном односу где глаголи типа *чинити* заступају ситуацију у којој је уз субјекат активан и појам у инструменталу, јер се дата радња огледа и на њему:

> *Није знао шта да ради са златом*; *У први мах дечак није знао шта да ради са својим пленом*; *Шта ћемо с непријатељима радити зими* (СрпКор).

С обзиром на то да се инструментални аниматни објекти у овим примерима ни по чему не разликују од коагенса у социјативној структури, о њиховој дистинкцији неопходно је рећи неколико речи. Које је од два наведена значења заступљено у примеру типа *Она је наставила да ради са женама*, зависи од конкретног садржинског прецизирања глагола *радити*. Уколико он семантизује опште чињење намењено инструменталном појму (Ивић 2005: 176), тај појам ће бити обухваћен као објекат (’Она је наставила да нешто чини женама’) и разликоваће се од коагентивног појма у процесу заједничког пословања (’Она и жене су заједно наставиле да послују’).

3.3. Актуелност радње, карактеристична за претходно поменуте примере, није регулисана комплементацијом, тако да и глагол без наведених допуна има исту семантику. Фокус пажње се у таквим ситуацијама преусмерава са објекатског појма на саму акцију и околности у којима се она одвија, па је глагол *радити* обично детерми-

нисан према месту, времену, начину,[3] чија је актуелност симултана с актуелношћу радње, тј. просторна и временска локализација субјекта се поклапа с локализацијом радње (*сад радим у башти* = ’сад радим и сад се налазим у башти’), што илуструју следећи примери:

> *Прави Егон у овом тренутку ради, или спава, или једе, или разговара*; *Сад радим у башти*; *Пикасо је радио при светлости мале петролејке*; *Како ћу радити десном, када сам левак*; *Човек који има метлу мора њом и да ради и – крај* (СрпКор).

Преусмеравање пажње са објекта на неку другу карактеристику радње не утиче у основи на транзитивност глагола *радити*. Импликативни објекат – *рад*/*радња*, уграђен је у његов семантички потенцијал и може се говорити само о ситуационој интранзитивности (Грицкат 2004: 225).

3.4. Уз предикатски употребљен глагол *радити* субјекатску функцију обављају и различити неживи појмови међу којима су и делови тела живих бића. Из искуства знамо да је примарна улога различитих телесних органа да својим правилним функционисањем обезбеђују нормалан живот. Када обављају физичке и психо-физиолошке процесе неопходне за то, кажемо да они раде, тј. *функционишу*, нпр.:

> *Не ради ми мозак ако играм џабе*; *[...], при чему се кроз длаку видело како њен језик ради унутра*; *Многи још не знају да то што срце ради не значи неминовно и да је пацијент жив*; [...] *тако, да руке раде, али мозак не ради* (СрпКор).

3.5. Потпуно је јасно да се функционисање телесних органа доживљава као њихов рад, јер акциона енергија коју поседују аниматни појмови није увек свесно и вољно диригована него има и своје природне токове. Међутим, може се поставити питање каква покретачка сила другим неживим ентитетима омогућује повезивање с глаголом *радити* у значењу актуелног дејства. „Континуум агентивности“ који долази до изражаја када живи вршилац ставља у покрет оруђе да би обавио дату радњу (Ивић 2002: 53), може послужити као модел по којем и други неживи појмови у сличној улози, а не само типична оруђа, воде ка истом циљу.

Захваљујући томе што обезбеђују задовољавање одговарајућих потреба које човек има, рецимо, извесни уређаји или хемијска средства раде када испуњавају своју сврху (*телефон ради*: ’омогућен је пренос поруке’), као што ћемо и за неки простор рећи да ради уколико се оно

[3] И аутори *Речника глагола са граматичким и лексичким допунама* (Петровић–Дудић 1989: 96) под једним од значењем глагола *радити* наводе примере у којима се уз глагол појављују подаци о околностима које прате радњу.

чему је намењен може остварити (*пијаца ради*: ’омогућена је куповина намирница’). На морфо-синтаксичком плану актуелна је номинативно-локативна супституција: у питању је дијететичка промена *Људи на пијаци раде* у *Пијаца ради* (Тополињска 1996: 7). За илустрацију могу послужити следећи примери:

Нешто сам са списка и пропустила, пијаца је данас прескупа, претпостављам да ће радити и прекосутра; *Међутим, негде у унутрашњости зграде морали су грозничаво радити телефони*; *У Миланову мозгу почео је радити прашак* (СрпКор).

4. *Стваралачка и модификативана активност* (’правити, стварати, спремати, обрађивати’)

4.1. До следећег корака у подспецификацији (Ивић 2001: 8), тј. накнадној семантичкој доради глагола *радити*, долази у синтаксичком споју са језичким јединицама у функцији правог објекта. Њихово значење појмова обухваћених модификацијом маркира овај глагол типичном транзитивношћу, везаном за спецификацију типа *правити*, *стварати*, *спремати*, *обрађивати*. Граматикализација датог односа испољава се као номинативно–акузативна дијатеза, што илуструју следећи примери:

Кад радим торбу увек додам неки необичан дезен; *Филм радим већ годину дана*; *Други пут радим Поповића са истим редитељем*; *Овде с двојицом браће радим земљу*; *Она ради мирно у свом ћошку свој школски задатак* (СрпКор).

Природа ентитета обухваћених процесом креативних и модификативних активности, заступљених глаголом *радити*, није маркирана (*радим торбу*; *радим задатак*), а понекад су они и метафорички заступљени (нпр. аутором књижевног дела које се обрађује: *радим Поповића*).

4.2. Стваралачке активности чијом финализацијом настају овакви објекти укључују, макар имплицитно, материју или грађу која се обрађује, а податак о томе не мора увек бити расветљен. Уколико је тај моменат релевантан на комуникативном плану, поред акузативне допуне, глагол *радити* бива допуњен и генитивном конструкцијом с предлогом *од*, као додатним сигналом аблативности, на пример:

Термоизолациони слој се у нашим условима ради од минералне вуне, стиропора или пресоване трске; *Одећа од природног предива зими греје јер се ради од вуне врхунског квалитета* (СрпКор).

4.3. Другачија перспективизација посматрања стваралачког и модификативног процеса повлачи за собом и промену у концептуализацији

објекатског појма. Када он није потпуно и директно обухваћен радњом чијим спровођењем настаје или се мења, већ се у најширем смислу схвата као локализатор дате радње, односно целина чији део је захваћен процесом рада, који се одвија корак по корак, то се граматикализује локативним обликом допуне, за који су карактеристична ова обележја, нпр.:

Радим на једној карти, у ствари, графикону; *Пуно радим на свом гласу*; *Највише морам да радим на сервису и на кретању по терену* (СрпКор).

Говорећи о експликативним допунама у локативу, Т. Батистић (1972: 36–43) алтернативно наводи два предлошка решења – *у* и *на*. Како показују горе наведени примери, у овом објекатском локативу устаљен је предлог *на*. То није чудно с обзиром на обележја примарних просторних конструкција с овом препозицијом. Неомеђене површине, вањска страна неких тродимензионалних ентитета послужиле су као прототип за оне објекте који као носитељи целине обједињавају све њене сегменте, па и активности у којима ти сегменти учествују. Такође, уочено је да алтернација с предлогом *у* може бити заснована на дистинкцији кумулативног према дистрибутивном значењу (Арсенијевић 2008: 156–157), карактеристичном за етапно спровођење радње у овим примерима; као и нереференцијалног значења према референцијалном, где је предлог *на* сигнал референцијалности (Танасић 2005: 170–180).

5. *Занимање, запослење на неком радном месту*

5.1. Када је субјекат предикатски употребљеног глагола *радити* трајно ангажован на обављању неког посла, делатност којом се бави нема привремени карактер већ представља његово занимање, а он је по правилу једини аргумент, што показују и неки од примера:

Ја радим и чувам, да би новац узели други; *Није јој нужда да ради, хвала богу*, *али она неће да прода радњу*; *Али ја већ радим самостално* (СрпКор).

5.2. Идентификација управо овог значења глагола *радити* потпомогнута је обично и одговарајућим контекстом. Најчешће се глагол детерминише према месту, времену, начину и сл., јер неко трајније ангажовање у обављању посла подразумева и устаљене околности. Отуда се уз овај глагол реализују детерминатори различитог граматичког облика, нпр.: *Радим до пет*; *Ја радим за једанаест долара на сат*. Просторни детерминатори којима је сигнализирано управо ово значење глагола *радити* у највећем броју случајева заступљени су локативним конструкцијама с предлозима *у* и *на*:

Ваљарева сестра живи у Обреновцу, ради у апотеци; *Овде живи, ради у конзулату*; *Схватам колико је лакше радити на клиници, у великој болници* (СрпКор).

Тиме што се удружује с локативом у значењу институције или радне организације, глагол *радити* бива и просторно конотиран тако што је њихово седиште место обављања дате активности, тј. место запослења. Међутим, појава просторног детерминатора не значи и примарно физичко присуство субјекта у датом простору (Батистић 1972: 27), нпр.: *Она ради у апотеци, али је тренутно на мору*, јер овако семантизовани глагол *радити* пре свега квалификује субјекатски појам (*Она ради у апотеци* = ’она је апотекарка’).

5.3. Исту детерминативну улогу има и локативна конструкција с предлогом *при*. Таквих примера у посматраном корпусу знатно је мање од претходних:

До 2003. године сам радио при војсци; *Ради при Националној агенцији за лекове* (СрпКор).

5.4. Да се обављање неких активности не везује само за радну организацију већ и за физички простор извесних особа наговестио је још Ђура Даничић (1858: 198). Тако се у функцији детерминатора овако семантизованог глагола *радити* појављују и генитивне конструкције с предлогом *код*, заступајући не само институције и организације већ и аниматне појмове који, као главни организатори посла, конотативно обележавају радни простор:

Да би се издржавао радио је код неког фотографа; *Она ради код „Цветног шешира“* (СрпКор).

5.5. Интерперсоналне и друге врсте повезивања у професионалном ангажману могу бити нотиране и за то типичним обликом акузатива с предлогом *за*. Компонента наменског значења, којом је овај облик иначе повезан с дативом, није валидан аргумент за њихову супституцију у примерима где глагол *радити* обележава занимање. Док је у случају датива на снази референцијална ситуација с индикативно употребљеним глаголом у значењу неке конкретне радње, синтагма с акузативом има генеричко обележје, тј. глагол је квалификативно употребљен, на пример: *она ради обрачун осигуравајућем друштву ~ она ради за осигуравајуће друштво*. За илустрацију су одабрани следећи примери:

Радим за ЦИА; *јер отац ради за владу*; *Причало се да он ради за некакво осигуравајуће друштво*; *[...] ради за Лустоов мали лист* (СрпКор).

5.6. Рестриктивну улогу у значењу глагола *радити*, тако да он буде семантизован као професионална делатност, могу имати сви кључни моменти везани за одређену професију. Већ је поменуто да се као упечатљив детаљ помиње радни простор, организација, главни организатор или власник организације, али то могу бити и средства и објекти укључени у процес рада, а они су у посматраном корпусу заступљени инструменталном конструкцијом с предлогом *с(а)*, као на пример:

Ко ради са памуком, богат је човјек; *[...] да подстичу обуку стручних кадрова и особља које ради са особама са инвалидитетом*; *Знате, нико није такав формалист као човек који ради са новцем мјесец дана* (СрпКор).

На овај начин није прецизирано занимање којим се субјекат бави, јер то понекад и није могуће или није набитније, али се на основу домена деловања уобличава представа о датој професији.

5.7. У ситуацијама где се уз глагол *радити* реализује поредбена конструкција не само да нема дилеме које је од значења управног глагола актуелно већ је експлицирана и сама професија, што се види и у следећим примерима:

Радим као надничар; *Радим као преводилац код иностране особе*; *Ради као возач камиона* *већ дуже време* (СрпКор).

6. У основи данашњег полисемантичног глагола *радити* садржано је првобитно значење бриге, старања о неком ентитету, које је временом допуњено новим компонентама значења. Захваљујући развоју људске свести и способности манифестације људског рада су многоструке, па се осим значења самог чињења, овај глагол појављује да би означио креативну природу човека, што је био и пут ка транзитивизацији глагола, а затим и да би ствараоца, када је његова активност прерасла у трајнији ангажман, квалификовао према ономе што ради, приписујући му то као занимање. Све три семантичке компоненте регирају одговарајуће допунске облике, па се у значењу актуелног дејства он или самостално реализује или комбинује с конструкцијама *око* + генитив и *са* + инструментал, чиме се скреће пажња на ентитете у вези са којима је предузета дата активност. У складу са значењем стваралачког и модификативног деловања глагол *радити* допуњује се типичним објекатским обликом допуне у беспредлошком акузативу, уз који се може појавити и генитив с предлогом *од*, ради откривања грађе или материје која се обрађује. Квалификативно употребљени глагол *радити*, којим је обележено занимање, детерминисан је на разне начине, обично локативом с пре-

длозима *у*, *на* и *при* у значењу радне организације, затим генитивом с предлогом *код* и акузативом с предлогом *за*, обележавајући тако власника или организатора посла, док је инструменталом с предлогом *са* идентификован објекат укључен у процес рада. Експликација професије омогућена је везом овог глагола с поредбеном конструкцијом.

Осим што су резултати ове анализе примењиви у свакодневној пракси, надамо се да ће добити и научни значај приликом израде неког будућег рекцијског речника.

ИЗВОР

СрпКор: *Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду*, http://korpus.matf.bg.ac.rs.html] (приступљено 25. 9. 2019).

ЛИТЕРАТУРА

Антонић 2008: Ивана Антонић, Синтакса и семантика предлога *око*, у: *Семантичка проучавања српског језика*, ур. Милорад Радовановић, Предраг Пипер, Београд: САНУ, 161−181.

Апресјан–Пал 1982: J. D. Apreszjan, Erna Páll, *Orosz ige – magyar ige*, Vonzatok és kapcsolódások 2, Budapest: Tankönyvkiadó.

Арсенијевић 2008: Нада Арсенијевић, Прилог проучавању семантике конструкција с предлозима *у* и *на*, у: *Семантичка проучавања српског језика*, Милорад Радовановић, Предраг Пипер, Београд: САНУ, 151–161.

Батистић 1972: Tatjana Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.

Белић 1998: Александар Белић, *Општа лингвистика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Вјежбицки и др. 1985: Jan Wierzbicki, Uglješa Radnović, Józef Chlabicz, *Srpskohrvatsko-poljski; poljsko-srpskohrvatski rečnik*, Warszawa: Wiezda Powszechna.

Грицкат 1966: Ирена Грицкат, Префиксација као средство граматичке (чисте) перфективизације, *Јужнословенски филолог* XXVII/1–2, Београд, 185–222.

Грицкат 2004: Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Даничић 1898: Ђуро Даничићъ, *Србска синтакса*, Део првый, Београд.

Ивић 1995: Milka Ivić, Još o dekomponovanju predikata, u: Milka Ivić, *O zelenom konju, lingvistički ogledi*, Beograd: Biblioteka XX vek, 180–188.

Ивић 2001: Милка Ивић, Неки увиди у конструкције типа чекати некога/на некога и заборавити нешто/на нешто, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIV/1–2, Нови Сад, 7–11.

Ивић 2002: Milka Ivić, *Red reči, lingvistički ogledi, četiri*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Ивић 2005: Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструмента и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*, фототипско издање, Београд: САНУ.

Криле 1979: Ivo Krile, Poimanje ljudskoga rada u sadržajima glagola (u)raditi – (u)činiti – (na)praviti, *Jezik* XXVI/4, Zagreb, 102–108.

Миновић 1987: Milivoje Minović, *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika*, Sarajevo: Svjetlost.

Петровић–Дудић 1989: Владислава Петровић, Коста Дудић, *Речник глагола са граматичким и лексичким допунама*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.

РМС 1973: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 5, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ 2001: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 16. Београд: Српска академија наука и уметности; Институт за српски језик.

РСЈ 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Скок 1971: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU.

Станојчић и др. 1989: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, Стеван Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.

Стевановић 1981: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). I. Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научна књига.

Танасић 2005: Срето Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига.

Тополињска 1996: Зузана Тополињска, „Падеж“ и „глаголски род“ – две стратрегије граматикализације односа између „предиката“ и његових „аргумената“, *Јужнословенски филолог* LII, Београд, 1–9.

Нада Л. Арсениевич

К ВОПРОСУ О СЕРБСКОМ ГЛАГОЛЕ *РАДИТИ*

Резюме

Автор работы представляет результаты семантическо-синтаксического анализа глагола *радити*, проведенного на корпусе современного сербского языка. Указывается, что этот глагол имеет три значения: значение актуального действия, значение образования и модификации и значение профессиональной занятости. Данную полисемантичность сопровождают и различные способности управления. Во всех трех случаях глагол *радити* переходный, причем только во втором случае получает и морфологическое подтверждение того, в то время как в других двух случаях имеет силу ситуационная интранзитивность.

Ключевые слова: сербский язык, семантическо-синтаксические характеристики глагола *радити*.

УДК 811.163.41'367.332.7
811.163.41'367.625
811.163.41'371

Оригинални научни рад
Примљено 30. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИЛИВОЈ Б. АЛАНОВИЋ*
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет,
Одсек за српски језик и лингвистику)**

ЗНАЧЕЊСКИ РЕСУРСИ ФУНКЦИОНАЛНИХ ГЛАГОЛА: НА ПРИМЕРУ ПРЕДИКАТА ’СУКОБИТИ СЕ’

Задатак овога истраживања јесте да на различитим лексичко-граматичким изразима семантичког предиката ’сукобити се’ покаже да функционални глаголи нису синсемантичне речи већ да су значајан ресурс и средство којим се варира основно значење предикатског израза.

Кључне речи: српски језик, синтакса, семантика, предикатски израз, функционални глагол.

1. Увод

Проблематика предиката остаје један од важнијих истраживачких изазова у синтакси, при чему ни различити теоријски приступи нису увек од нарочите помоћи, особито ако их некритички следимо. Тако се у србистици полази од чињенице да је предикат реченични члан, небитно да ли главни, равноправан са субјектом или пак њему подређен (Стевановић 1979: 34; Белић 1998: 119; Станојчић–Поповић 2014: 235, 237, 245; Пипер–Клајн 2013: 280, 296), док се у депенденцијалној граматици ова категорија и не разматра (Еромс 2000; Енгел 2009; Мразовић 2009; Велке 2011), јер се тежиште ставља на селекционе и управљачке способности глагола, подразумева се у личном облику, нпр.:

* milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

(1) Хвата ме сан.

(2) Не постоји могућност избора.

Ако упоредимо структурну организацију реченица (1) и (2), уочавамо да је у првом случају реч о двовалентном глаголу са субјектом и објектом, док је у другом у питању једновалентни глагол са субјектом. Ипак, оно што омета и отежава недвосмислену интерпретацију ових примера јесте значењски план обеју реченица – ’спава ми се’ и ’не може се бирати’, што се у основи своди на проблем одређивања граница предиката – у (1) то је *хвата сан* а у (2) предикат је дословно цела реченица.

Примери (1) и (2) показују да се границе предиката не поклапају са границама личнога глагола. Ова појава условљена је значењским факторима, који се у бити своде на немогућност да глагол самостално и непосредно означи процес, што има озбиљне реперкусије и на исход синтаксичке анализе, која подразумева да је предикат потенцијално део реченице састављен од неколико релативно аутономних структурних јединица (Алановић 2018б: 189), чиме се отвара питање улоге управнога глагола, како у структури реченице тако и у саставу предикатскога израза. Кључ за решење проблема лежи у подели улога:

(а) управни глагол је структурно језгро реченице;

(б) управни глагол не означава процес већ неко својство или околност одвијања процеса;

(в) именица је семантичко језгро предикативности (Всеволодова 2000: 121, 123; Арутјунова 2003: 134; Енгел 2009: 120).

Због тога су посматрани глаголи позиционирани између лексичких и граматичких речи, те нам се чини да је најпримереније одредити их као функционалне јединице. Функционални глаголи, дакле, имају граматичку улогу али не граде нове граматичке облике или парадигме, немају самостално значење али доприносе конституисању значења предикатског израза (Алановић 2017: 90). Зато ћемо на једном типу семантичког предиката, и то ’сукобити се’, показати утицај функционалних глагола на значењски интегритет предикатског израза.

2. Глаголска перифраза и функционални глагол

Проблем унутрашњег структурног и значењског устројства предикатских израза заузима запажено место у српској лингвистичкој традицији, премда се ни до данас није дошло до јединственог става у погледу именовања ове категорије – декомпоновани предикат, декомпоновани глагол, перифрастични предикатски израз, глаголска перифраза

и сл. (Радовановић 1977; Тополињска 1982; Танасић 1995; Мразовић 2009).

На истом фону је, на известан начин, и термин функционални глагол, јер управо он одређује структурне координате саме перифразе. Именица *сукоб*, као семантичко језгро предикатског израза типа ’сукобити се’, појављује се на различитим структурним позицијама у реченици. Без обзира на то о ком моделу је реч, конкретан модел предикатског израза треба довести у непосредну вези са различитим мисаоним схемама и сценаријима, који омогућују да се формално субјектом, објектом или (транс)адвербијалом означи процес (Алановић 2018а), као у следећим примерима:

(3) Поново је избио сукоб међу демонстрантима.

(4) Он је имао сукоб са опозицијом.

(5) Нису се дали увући у сукоб.

Управо се због тога намеће једно важно питање, а оно се тиче улоге управног глагола при конституисању значења предикатског израза.

2.1. Релативно се мали број модела перифраза среће у обрасцу са глаголима *имати* и *јесам*/*бити*, који имају улогу егзистенцијално-фактивног оператора, при чему се глаголом *јесам*/*бити*, као по правилу, истиче временски неограничено а глаголом *имати* временски ограничено трајање радње ’сукобити се’. Разуме се, ова два глагола конституишу и перифразе различите структуре: S + $V_{\text{имати}}$ + O и S + $V_{\text{јесам/бити}}$ + $PP_{y + \text{локатив}}$. Нпр.: [1]

> […] ако **има сукоб** с једном земљом транзита, онда може да ток гаса пребаци преко неке друге […] (Политика); Говоримо о два одсто грађана, који **ће бити у сукобу** с једним или неколико велепоседника (Политика).

2.2. У истом се граматичком обрасцу, као уз *јесам/бити*, именица *сукоб* јавља и у моделу са глаголима типа *наћи се*/*налазити се*, с том разликом да се њима јаче указује на изненадан и непланиран карактер радње.

> Савет за борбу против корупције **се** на самом почетку рада **нашао у сукобу** на релацији Телевизија Пинк – Жељко Митровић – Чедомир Чупић (Република).

[1] Примери су преузети током октобра и новембра 2019. године са сајта Математичког факултета у Београду, и то са странице www.korpus.matf.bg.ac.rs. Прецизнији податак о извору наведен је у самом примеру.

Уз то, овај модел развијен је на транспозицији значења садржавања, што подразумева сценарио по ком је вршилац радње смештен у какав ситуациони оквир.

2.3. Међу учесталије перифразе са основним значењем ’сукобити се’ спадају оне које конституише неки од глагола кретања.

2.3.1 Непрелазни глаголи кретања означавају аутокаузативно деловање агенса, при чему имају различит утицај на поимање процеса и целе ситуације.

2.3.1.1. Тако се глаголом *доћи* сигнализира да означена радња настаје тек као пропратни ефекат, и то без неког јасног плана агенса, нпр.:

Ни са ким од тих људи ја **нисам дошао у сукоб** (Свет).

2.3.1.2. Сасвим супротно, глаголом *ући*/*улазити* истиче се управо компонента воље и спремности агенса да се ангажује у радњи, нпр.:

[…] **није желео** са њима **да улази у сукоб** тако да је мост деблокиран тек јутрос у десет часова (Политика).

2.3.1.3. Слично претходном, глаголом *кренути* означава се почетна фаза вољног и намерног деловања агенса, нпр.:

Тог дан су знали да до њих не могу да дођу, па **су кренули у сукоб** са полицијом – наводи Дачић (Политика).

2.3.1.4. Насупрот последњем, глагол *досјети* регулише невољно и непланско учешће агенса у радњи, нпр.:

Компликована је прича о томе како **су** САД и Србија **доспеле у сукоб** који је за последицу имао деведесете године […] (Политика).

2.3.1.5. Финије сегментирање радње на фазе омогућује глагол *закорачити*, који означава иницијалну фазу радње, нпр.:

[…] својим учешћем заправо **су закорачили у сукоб** интереса (Политика).

2.3.1.6. Блиски претходнима јесу и глаголи који означавају различите интерперсоналне односе.

Тако узимање учешћа у већ започетој радњи означава глагол *укључити се*, нпр.:

У сукоб се затим **укључује** Милошевић, тада већ председник СРЈ […] (Политика).

Затим, непожељно учешће агенса у већ започетој радњи са другим главним актерима означавају глаголи *мешати се* и *умешати се*, нпр.:

[…] и апеловао на косовске Албанце да **се не мешају у сукоб** у суседној земљи (Политика); **Нисам се умешао у сукоб**, јер ме је било стид професора […] (Политика).

И коначно, на непромишљено и рискантно учешће агенса у радњи сигнализира глагол *упустити се*, нпр.:

[…] ма колико прозиран наум оних који су мотивисали Грузију да **се упусти у сукоб** са премоћним комшијом, остаје опомена да судбина Грузије може да задеси сваку државу […] (Политика).

2.3.2. Прелазни глаголи кретања истичу каузативну компоненту ситуације.

2.3.2.1. На тај начин се, на пример, глаголом *водити* сукоб представља као неизбежна и сасвим извесна последица настала у околностима које објекат каузације доживљава као наметнуте, нпр.:

[…] а касније и злоупотреба војске без јасно створених услова **води** неминовно **у сукоб** са светом (Политика).

2.3.2.2. Сличан концепт деловања агенса каузатора означава и глагол *довести*, при чему се карактер последичне радње – сукоба – сагледава у светлу резултативности каузације.

[…] да је практично имуна на наредбе и налоге који **би** је **довели у сукоб** са народом (Политика).

2.3.2.3. Каузативни глагол са истакнутом принудном компонентом јесте глагол *гурати*, с тим да активност агенса каузатора произилази из војних импулса. Нпр.:

[…] а које **се**, на тај начин, такође, **гурају у сукоб** којим би цела ова перфидна игра могла да се заврши (Политика).

2.3.2.4. И глагол *увући* указује на војно деловање агенса каузатора, при чему се специфичност положаја објекта каузације огледа у томе да се укључује у какав сукоб, али као непосредан учесник и без своје воље, нпр.:

У саопштењу се истиче да треба онемогућити све који могу направити грешку и **увући** Албанце **у сукоб** са НАТО снагама (Политика).

2.3.2.5. Нешто је пак другачији сценарио учешћа за објекат каузације предвиђен у случајевима када перифразе конституише глагол *уплести*. Тада је његов ангажман, иако невољан и непланиран, споредан и летимичан, нпр.:

Али, током рата са Мишковићем, непромишљено **је у сукоб уплео** и амбасаду САД (Политика).

2.4. Када је експонент пропозиционог предиката на позицији граматичког субјекта, управни глагол обично означава неко фазно или интензитетско својство радње.

2.4.1. Тако, глаголи као *завршити*, *настати*, *окончати*, *почети* и сл., разуме се у одговарајућем парадигматском облику, означавају почетну или завршну фазу радње, нпр.:

Сукоб је завршен око 11 сати […] (Политика); **Сукоб је почео** пре годину дана када је Цветковић објавио снимке […] (Политика); **Сукоб је настао** и због доласка мисије ЕУ на Косово […] (Политика); **Сукоб је окончан** у Охриду потписивањем споразума између власти и опозиције (РТС).

2.4.2. На фазно-развојну или дуративну компоненту радње упућују глаголи *трајати*, *наставити* и сл., нпр.:

Сукоб је трајао целу ноћ […] (Политика); Вербални **сукоб је настављен** испред кафића […] (Политика).

2.4.3. На изузетно снажан интензитет при наступању радње указују глаголи типа *букнути*, *избити* и сл., нпр.:

Тај **сукоб је** сада поново **избио** поводом хапшења Бранимира Главаша, најодговорније особе у Осијеку […] (Политика); **Сукоб је** претходно **букнуо** када је полиција затражила од демонстраната да баце све мотке и шипке […] (РТС).

2.4.4. Узрочно-последична веза међу радњама уводи се глаголима типа *резултирати* и *проузроковати*, нпр.:

Сукоб је резултирао тужбама које су ЛДП и Јовановић поднели против Мишковића […] (Политика); **Сукоб је проузроковао** цивилне жртве, а још много њих је у опасности […] (Политика).

2.4.5. Раст интензитета радње ка своме климаксу означавају глаголи и изрази типа *ескалирати*, *кулминирати*, *добити на снази* и сл., нпр.:

Сукоб је кулминирао Резолуцијом Информбироа, објављеном 28. јуна 1948. (Политика); **Сукоб је добио на снази** када је Васиљковић порекао веродостојност изјаве […] (Политика); […] и у том тренутку **сукоб је ескалирао** (Политика).

2.4.6. Док се егзистенцијалним глаголом *постојати* радња одређује као чињеница, дотле се глаголом *избећи*, у пасивном облику, о радњи говори као о нереализованом сценарију, нпр.:

Према његовим речима, **сукоб је вероватно постојао** и раније […] (Политика); У самој хали **сукоб је избегнут** неколико минута пре почетка меча (Политика).

2.4.7. И коначно, изразом *изаћи у јавност* радња се представља као очигледна и нескривена чињеница, нпр.:

Сукоб је изашао у јавност након што се Понош није појавио на новогодишњем пријему Министарства одбране (Политика).

3. Закључак

Примери које смо у раду анализирали доказују да је граница између лексике и граматике врло флуидна и каткада варљива.

Тако се показало да глаголи, који се понегде разматрају и као синсемантичне речи, у значење предикатског израза уносе драгоцене компоненте које се неретко дају тек описно дефинисати. Управо због ове значењске хетерогености један основни садржај, похрањен у облику семантичког предиката ’сукобити се’, налази различите лексичко-граматичке форме чији се бројни варијантни облици међусобно разликују управо захваљујући значењским ресурсима функционалих глагола, што и ово а и сва будућа истраживања оправдава, будући да попуњавају празнину у синтаксичкој семантици.

ЛИТЕРАТУРА

Алановић 2017: Миливој Алановић, Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматичке службе, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LX/2, Нови Сад, 87–117.

Алановић 2018а: Миливој Алановић, Утицај лексичке селекције на значењску структуру конструкције, у: *Српска славистика. Колективна монографија. Том 1: Језик*, ур. Рајна Драгићевић, Вељко Брборић, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 37–48.

Алановић 2018б: Миливој Алановић, У потрази за реченичним предикатом – два пута, исти циљ, *Славистика* XXII/1, Београд, 178–192.

Арутјунова 2003: Нина Д. Арутюнова, *Предложение и его смысл*, Москва: УРСС.

Белић 1998: Александар Белић, *Општа лингвистика*, прир. Милка Ивић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Велке 2011: Klaus Welke, *Valenzgrammatik des Deutschen. Eine Einführung*, Berlin – New York: De Gruyter.

Всеволодова 2000: Майа Всеволодова, *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*, Москва: МГУ.

Енгел 2009: Ulrich Engel, *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*, Berlin: ESV.

Еромс 2000: Hans-Werner Eroms, *Syntax der deutschen Sprache*, Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Мразовић 2009: Pavica Mrazović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Пипер–Клајн 2013: Предрад Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Радовановић 1977: Милорад Радовановић, Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика), *Јужнословенски филолог* XXXIII, Београд, 53−80.

Станојчић–Поповић 2014: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Стевановић 1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Танасић 1995: Срето Танасић, Декомпоновање глагола и структура просте реченице, *Јужнословенски филолог* LI, Београд, 157–166.

Тополињска 1982: Зузана Тополињска, Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама, *Јужнословенски филолог* XXXVIII, Београд, 35–49.

Milivoj B. Alanović

SEMANTIC RESOURCES OF FUNCTIONAL VERBS: EXAMPLES OF SEMANTIC PREDICAT ’SUKOBITI SE’

Summary

The purpose of this research is to show that functional verbs are not synsemantic words, and to do this we will analyze various lexical-grammatical expressions of the semantic predicate ’sukobiti se’. Thanks to this research, we can show that functional verbs are an important resource which is often used to modify the basic meaning of a predicate construction.

Keywords: Serbian, syntax, semantics, predicate construction, functional verb.

УДК 811.163.41'367.625
811.163.41'373.61

Оригинални научни рад
Примљено 26. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИЛИЦА Љ. СТОЈАНОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

УТИЦАЈ ПОЛИПРЕФИКСАЦИЈЕ ГЛАГОЛА НА ЊИХОВО СИНТАКСИЧКО ОКРУЖЕЊЕ

У раду ћемо испитати утицај другог додатог префикса на валентност основног глагола. С обзиром на чињеницу да глагол у структури реченице има централну улогу и утиче на остале реченичне чланове, покушаћемо да прикажемо и утицај глагола са више префикса на друге чланове реченице у којој се налази. Циљ рада је да пружи одговор на питање да ли други додати префикс има могућност да изазове одређене синтаксичке промене у глаголу, а под тим подразумевамо промену аргументске структуре глагола, било да тражи објекат у акузативу или генитиву, допуну у неком другом падежу, или само узрокује модификацију морфолошке структуре глаголских допуна.

Кључне речи: полипрефиксирани глаголи, дистрибутивни префикс *по-*, кумулативни префикс *на-*, мајоративни префикс *над-*, трансформативни префикс *пре-*.

Као један од могућих начина творбе глагола у српском језику јавља се и полипрефиксација, тј. додавање префикса на већ префиксирани глагол. У српском језику је забележено преко 2000 овако изведених глагола (в. Стојановић 2017: 10). Префикси у творби глагола имају видску и творбену функцију. Додавањем префикса несвршени глаголи прелазе у свршене, а такође префикс има и функцију семантичког модификатора и утиче на акционалност глагола. Степен деловања префикса на значење основног глагола је различит – некад потпуно мења

* milica.stojanovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

значење глагола, а некад га само модификује. У одређеним случајевима префикси не утичу само на лексичко-аспекатску структуру глагола већ и на синтаксичку. Дакле, префикси модификују основно значење глагола и мењају његов вид, а код неких глагола је то пропраћено и извесним изменама на плану синтаксе. Уколико глагол у својој структури има више префикса, семантичка функција другог, трећег итд. додатог префикса је само да модификује основно значење глагола. Осим семантичке функције, други префикс може имати и граматичку функцију, што значи да може да промени вид већ префиксираног несвршеног глагола. Важно је истаћи стилску функцију другог префикса када префикс преноси реч из неутралног у стилски обојен регистар, као и функцију појачавања када други префикс не доноси глаголу нову семантичку нијансу, него појачава већ постојећу. Предмет овог рада биће испитивање способности другог додатог префикса да утиче на валентност основног глагола, као и на облик реченичних конституената.

Глагол у формирању реченице има централну улогу и он својом целокупном структуром утиче на све остале реченичне чланове – на њихов број, врсту, семантичке, синтаксичке и морфолошке карактеристике. Полазећи од овог схватања покушаћемо да прикажемо како глаголи са више префикса утичу на друге чланове реченице. Циљ рада је да понуди одговор на питање да ли други додати префикс има могућност да изазове одређене синтаксичке промене у глаголу, а под тим подразумевамо промену аргументске структуре глагола, било да тражи објекат у акузативу или генитиву, допуну у неком другом падежу, или само узрокује модификацију морфолошке структуре глаголских допуна.

Истраживање ће бити засновано на корпусу глагола ексцерпираних из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ), онолико колико је у том речнику до овог тренутка урађено, до речи *погдегод*. Грађа од *погдегод* до слова Ш ексцерпирана је из шестотомног *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС). Примери употребе, односно контекстуалне реализације, биће преузимани из наведених речника, као и подаци о изворима, чије се скраћенице користе у РСАНУ, а које су наведене у XIX тому, односно за РМС у I тому овог речника.

Детаљним прегледом грађе, трагајући за одговором да ли други додати префикс има способност транзитивизације глагола, приметили смо да он не утиче на прелазност глагола и да се не може од непрелазног монопрефиксираног глагола додавањем још једног префикса извести прелазан глагол. Грађа је показала да други додати префикс

најчешће изазива само одређене модификације морфолошке структуре аргумената.

У српском језику најфреквентнији префикси у творби полипрефиксираних глагола су префикси *по-* и *из-*.[1] Ови префикси се јављају као основни носиоци дистрибутивног значења. Према карактеру актаната, Храковски (1989: 23–24) издваја субјекатски дистрибутив, објекатски дистрибутив, адресатски дистрибутив и субјектни дисперсив. Субјекатско дистрибутивни глаголи, најчешће су непрелазни, и спајају се само са множинским субјектом:

Напољу се чује граја, разговор ... То *су подолазили* кметови, одборници, сељани (Ранк. С., РМС); Чим дођоше намести ја кума на његово си место, сви други редом *изнаседасмо* (Гол. Мих. 1, 56); Шта се догодило с осталијем консонантима по што и иза њих *изопадаше* јерови? (Дан. Ђ. 8, 405); Старије му *се* сестре *изудале*, остала само још једна (Јањетовић Ст., БК 1911, 579).

Множински карактер субјекта или објекта не мора се изразити само граматичким обликом множине именице, већ може бити изражен и збирном именицом (која може бити граматички или лексички збирна) и која већ у својој семантици садржи сему мноштва:

Браћа *су се изодвојила* (Бак. 1); Ситна *се* трава *исповијала* | Дол' по игришту, по девојачком (Вук, Рј.); Чељад *се испробуђивала, поустајала* (Лаз. Л. 1, 181).

Метонимијским преносом или синегдохом може се објаснити чињеница да и неке именице у једнини могу означавати збирност:

Цела варош (= *сви становници вароши*) *је поустајала*, нека вест се шапуће од ува до ува, ко је чује, застане, запањен (Миланк. 1, 24); Лук се никада не копа, него се плије; осим ако се трефи, да обритко *поизлази*, окопају га жене два, трипут (Варош, Слав., Лукић Л., ЗНЖ 24, 162).

На исти начин објекатско дистирибутивни глаголи захтевају објекат у множини:

У такве тешке ноћи моја мати ... *позатвара* прозоре (Кркл. 6, РМС); Сребрно и стаклено посуђе ... *испокрива* белим застирцима да на њега не пада прах (Шапч. 11, 240); Већ је у мислима гледала нове поклоне што јој *је* прота *подоносио* (Јакш. Ђ. 17, 368); Предложио сам му да *поразбија* неколико празних флаша (Пек. Б. 4, 286).

[1] У творби полипрефиксираних глагола нису сви префикси једнако заступљени. Највећи број полипрефиксираних глагола забележен је с префиксима *по-*, *из-*, *на-*, *за-* и *пре-* (в. Стојановић 2017: 89).

Префикс *на-* у кумулативном значењу означава да је велика количина објеката постепено акумулирана током процеса. Он не мења потпуно структуру глагола, не уводи нови аргумент, већ само захтева да постојећи промени падеж и уз њега се користи искључиво генитив множине, најчешће партитивни:

> [Он] ће дотерати до великог положаја, управљати времено пословима, и *надобивати* чинова (Глиш. 4, 26); Жене *надоносиле* јабука, чарапа и друге милоште да дарују путника (Весел., БК 1902, 641); На прсима јој прикачене, уместо ордена, кокарде у тробојци. По оном плашту *беше наприкачивано* неких плавих, црвених, жутих и љубичастих стризица (Ком. 7, 122); Доста се и он … *наубијао* Турака (Бож. Г. 2, 81); Посли тога напече она погача, *наразвија* пита (НПр, Краље, Босна, Кларић И., ЗНЖ 22, 292).

Споменућемо и утицај мајоративног префикса *над-*, који се јавља само у неколико полипрефиксираних глагола који не припадају стандардном језику већ покрајинској и застарелој лексици.[2] С обзиром на значење које префикс уноси у глагол, а то је надмашивање у погледу акције коју означава основни глагол, изведени глагол захтева агенс према чијим се резултатима мери учинак субјекта, а кога Митриновић назива „саучесником процеса“ (в. Митриновић 1990: 132). Овај агенс има форму акузатива и функцију директног објекта.

> Сада нека суди самъ, дописатель ... Єли ... црква наша, тако убога у кньигама религиознима, или може бити гдикою цркву *надобилази* числомь овихъ кньига (Лазић В., Дан. Ђ. 8, 74); Све се њему од браће, јер их *је* све *надоживио*, у мираз превали (Љубушко, Зовко, ЗНЖ 3, 153); *Надоживити* кога, остати у животу послије чије смрти, на пр. мене ће моја жена надоживити (Павлин., РЈА); С другом женом [га] *надоживило* мужко чедо (Бот. 1, XX); Кушање не умире као човјек ... оно *надоживљује* мимоилазеће нараштаје (Павлин., РЈА); Желяхъ да се мое магаре у Елефанда претвори … и да му уши као елени рози нарасту, да онъ може съ нима све оне камиле, и оне що на нима седе *надъпреузвисити* (Дос. 3, 131); Ако ли нас *надосвири* Иве, | нек избере понајљепшу вилу (НП, РЈА).

Још један префикс који се може јавити у позицији другог додатог префикса и који тражи отварање новог валенцијског места је префикс *пре-* с ретроспективном функцијом. Такви глаголи имају значење

[2] Овај префикс забележен је само у следећим глаголима: *надобилазити* ’превазилазити, надмашивати’, *надоживети* ’надживети’, *надоживљивати*, *надосвирати* ’надмашити, победити у свирању’, *натпреузвисити* ’надмашити висином, надвисити’, *натприповедати*, *надузвисити*.

накнадне радње, тј. префикс означава однос према некој претходно извршеној акцији, њеном производу или резултату (в. Митриновић 1990: 147; Поповић 2008: 222–223). Према класификацији В. Митриновић (1990: 147–148), препознајемо трансформативне формације код којих се уносе измене у објекат претходне акције, што доводи до стварања новог објекта, те се за означавање новог објекта отвара у контексту глагола ново валенцијско место, што овај тип изведеница уводи у класу мутационих, а не модификационих промена:

> Ово [нека алатка] би се лако могло *преоправити* на испирач (интернет); То је уствари хаљиница … ионако бих је требала ископати из ормара и *преоправити* у сукњу (интернет); 2008 *преоправљамо* шталу из веза у пуштену (интернет); У старој [је] књижевности необичан посао *пресачињавање* драме у епос (Радић А. 1, РМС); Како *преуредити* гаражу у гарсоњеру? (интернет); Та зграда је искључиво стамбена … Дакле, сигурно се неће *преуређивати* у хотел (интернет); Ливаде *преуредити* у спортске терене (интернет).

Што се тиче повратности глагола, треба истаћи да се она најчешће формира приликом прве префиксације, а приликом друге може једино уз префикс *на-* са сативним значењем (*просипао је крв : напросипао се крви*).[3]

> Зар сам *се* мало намучио, наишао, провео бесаних ноћи на седлу, крви своје и туђе *напросипао*? (Кнеж. Л. 3, 387).

Дакле, додавањем префикса на несвршени глагол добија се свршени, на плану семантике префикси модификују основно значење глагола којем се додају, а код неких глагола је све то пропраћено и променама на плану синтаксе. Битна одлика другог додатог префикса јесте да не утиче значајније на аргументску структуру глагола, али може да намеће одређена ограничења – дистрибутивни префикси захтевају мноштво или више објеката или субјеката; кумулативно *на-* додаје се само прелазним глаголима и захтева искључиво објекат у генитиву множине. На отварање новог валенцијског места утиче мајоративни префикс *над-*, који захтева агенс према чијим се резултатима мери учинак субјекта. Префикс *пре-* којим се означава измена објекта претходне акције, за означавање тог новог објекта захтева ново валенцијско место. Као што видимо из овог кратког прегледа, други додати префикс има сасвим мали утицај на синтаксичку структуру већ префиксираног глагола. Лудвиг (1995: 73) наводи да ова чињеница није неочекивана и то објашњава тиме што први додати префикс најчешће уноси синтак-

[3] Питање природе постформанта *се* у комбинацији са префиксом *на-* поставља се у Миљковић (2015).

сичку промену, па, у случају да и други префикс утиче на синтаксичку структуру глагола, дошло би до конфликта која би промена имала предност. Дакле, глаголи дозвољавају додавање само једног префикса који ће комплетно променити њихову структуру, док остали префикси не могу битније утицати на то.

ЛИТЕРАТУРА

Лудвиг 1995: Jonathan Ludwig, *Multiple verb prefixation in Russian, Polish, and Ukrainan*, Indiana University: PhD dissertation.

Миљковић 2015: Вања Миљковић, О префиксираним глаголима са значењем задовољења потребе у савременом српском језику, у: *Језици и културе у времену и простору* 4, ур. С. Гудурић. М. Стефановић, Нови Сад: Филозофски факултет, 301–314.

Митриновић 1990: Vera Mitrinović, *Poljski prefiks* prze- *i njegovi srpskohrvatski ekvivalenti* pre- *i* pro-, Beograd: Filološki fakultet.

Поповић 2008: Људмила Поповић, *Језичка слика стварности. Когнитивни аспект контрастивне анализе*, Београд: Филолошки факултет.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад, Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности — Институт за српски језик, 1959–.

Стојановић 2017: Милица Стојановић, *Полипрефиксирани глаголи у српском језику,* необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.

Храковски 1989: Виктор С. Храковский, Семантические типы множества ситуаций и их естетственная классификация, у: *Типология итеративных конструкций*, отв. ред. Виктор С. Храковский, Ленинград: Наука, 5–53.

Милица Л. Стоянович

ВЛИЯНИЕ ПОЛИПРЕФИКСАЦИИ ГЛАГОЛОВ НА ИХ СИНТАКСИЧЕСКОЕ ОКРУЖЕНИЕ

Резюме

Анализом влияния второго добавленного префикса на валентность основного глагола, а также на форму предложенческих конституентов, мы пришли к выводу, что важным отличительным признаком второго добавленного префикса является то, что он не влияет на аргу-

ментскую структуру глагола, но он может ввести определенные ограничения – дистрибутивные префиксы требуют множества или нескольких объектов или субъектов; кумулятивное *на-* добавляется только к переходным глаголам и требует исключительно объекта в генитиве мн. ч. На открытие нового валенционного места влияет майоративный префикс *над-*, требующий агенса, по результатам которого измеряется воздействие субъекта. Префикс *пре-* обозначает изменение объекта предыдущей акции и для обозначения этого нового объекта требует нового валенционного места. Это является последствием того, что первый добавленный префикс, в большинстве случаев, вносит синтаксическую перемену и глаголы позволяют добавление только одного префикса, совсем изменяющего его структуру, в то время как префиксы не могут оказывать значительное влияние на нее.

Ключевые слова: полипрефиксальные глаголы, дистрибутивный префикс *по-*, кумулятивный префикс *на-*, майоративный префикс *над-*, трансформативный префикс *пре-*.

УДК 811.163.41'374

Оригинални научни рад
Примљено 7. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ИВАНА Р. ЈОВАНОВИЋ*
(ОШ „Свети Сава“, Крушевац)

О (ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКИМ) ЗНАЧЕЊИМА ГЛАГОЛСКИХ РЕЧИ

У граматичкој литератури по правилу се говори о ’значењима’ именица (заједничке или опште, градивне, збирне, властите или сл.), придева (описни, градивни, присвојни или сл.) итд. Ако покушамо дефинисати природу тих ’значења’, чини нам се да ће дефиниције имати лексичко-граматички вид. На једној страни, то су речи које ’називају’ различите реалне, психичке итд. ’ентитете’, а на другој, оне те ентитете на неки начин класификују по граматичким начелима (опште именице у принципу поседују оба броја, једнину и множину: *кућа-куће*, *град-градови*, али *јагње-јагњад*; док остале само у начелу, или само делимчно, познају ту дистинкцију: *оружје-оружја*, али *грање*, *зрневље* итд.). Код глаголских речи се – изгледа према латинском узору – по правилу говори о активности, медијалности, пасивности итд. (глаголски род), и по традицији словенске граматике о свршености, несвршености и сл. (глаголски вид). Проблематика стварних значења, када је посматрамо са гледишта граматичког описа и класификације, испада врло сложена и тешко савладива. Овај прилог треба схватити као покушај да се с неке стране приђе тој материји, и као евентуални подстицај за даље напоре у том правцу.

Кључне речи: глаголски вид, аспект, глаголски род, стативност, мотивност, креативност.

1. Уводне напомене

1. Глаголи представљају полисемантичку и полифункционалну скупину речи, те су зато тешко сводљиви у неки општи систем јасно разграничених и дефинисаних одредница. Тај факат чини да је ова

* vasdejks@gmail.com

категорија речи и облички врло разуђена и сложена. „Глагол је – по речима В. Виноградова (1972: 337) – најсложенија и најразвијенија граматичка категорија руског језика. Глагол је и најсложенији по структури у поређењу са свима осталим врстама речи“. Ми се овде ограничавамо на проблем неких глаголских речи у српском језику обухваћених појмом тзв. лексичко-граматичких значења. Та су значења у граматичкој литератури груписана око категорија вида и рода, у новије време и око акционалности (Поповић 2007), али ови појмови не покривају целокупну проблематику о којој је реч. Узмимо само нпр. глагол *градити*, те појмове као имперфективност, на једној страни, и ’креативност’ (в. даље у овом раду), на другој. Имперфективност значи неограниченост трајања ’радње’, према ограничености перфективних глагола, као *саградити* или сл., које се бар делом и бар у начелу обележавају граматичким средствима (овде: ’0-’ : *са-*), док креативност не садржи ознаку за разграничење; нпр. креативни глаголи *градити*/*сагрдити* стоје према *чувати*/*сачувати*, који су очигледно неутрални по критерију креативности или сл., а тај факат није обележен никаквом ознаком. Поставивши питање ознака, залазимо заправо у расправу о начину испољавања језичких особености јединица, и чини се да постоје бар три таква начина: лексички, морфолошки и синтаксички. Кључно питање у вези са обележавањем јесте припадност сваке од категорија једном од тих домена. Овај рад ослоњен је на постојећу литературу, а расправа о теми заправо проистиче из прегледа литературе.

2. Теоријска интерпретација

1. Извесних настојања да се приђе теми о којој говоримо има нпр. у науци о језику у Хрватској.

а) Међу првима који се покушао суочити са темом граматички релевантних семантичких класа глагола био је, по нашем скромном сазнању – Ђ. Грубор у својој књизи *Аспектна значења* (1953), док је Маретић (1963) успоставио друкчију теоријско-методолошку парадигму. Грубор на једној страни говори о ’количини извршене радње’, и то би могао бити вид (по њему аспект) у ужем или правом смислу речи. На другој страни су глаголи ’по врсти радње’: једно је „кад нешто из радње настаје“, и то значење својствено је креативним глаголима (*градити – саградити*); друго „кад се нешто радњом мијења“, трансформативни (*оре – узоре*); а треће кад се „радњом мијења мјесто“, мотивни (*иде – дође*). Примери које Грубор наводи упућују на узајамну дискретност ’количине радње’, како је он схвата, вида, и ’врсте радње’, за коју није имао посебан термин.

б) Аутори *Приручне граматике хрватскога књижевног језика* (Барић и др. 1979: 144–147) држе се углавном Груборових схватања и говоре о „начину вршења, извршености и количини глаголске радње“, на једној страни, и о „начину радње“, на другој. О овоме последњем заступају необично, лингвистички неадекватно и у себи противречно гледиште, јер глаголе деле, „с обзиром на вршитеља радње“, на ’субјектне’ и ’објектне’, тј. на оне који „означавају радњу, стање или збивање особе, нпр.: *говорити*, *осјећати*, *слушати*, *косити*, *трчати*, *пјевати*“; и на оне што „означавају радњу, стање и збивање не-особе, тј. животиња, раслинства, неживе стварности, нпр. *мукати*, *кишити*, *пупати*, *занијемити*, *кипјети*, *угасити се*“. Поред тога – не изјашњавајући се о основи класификације – уводе две додатне класе: ’фактитивне’ (*белити – белети*, *седати – седети* и сл.) и стативне (*белети се*, *црвенети се*, *лежати*, *стајати*). Не чини се да у овој расправи има неког система, нити да одговара чињеницама. Али мисао о ’вршитељу радње’ у вези са примерима у форми како је развијају граматичари у Хрватској – пре свега оприморавајући своје погледе обликом инфинитива, који по себи не садржи видљив упут на субјекат – необична је, и свакако заслужује да се боље осмотри (исп. нпр. Брабец и др. 1970). Наиме, врло је важно размислити о необележеним и слабо обележеним појавама – куда их прибројити у расправи о језичким категоријама и поткатегоријама.

2. Граматичари у Србији датим питањима се баве из других углова посматрања, а њихови ставови су друкчији од Груборових, али су, као и ови, корисни јер олакшавају приступ тематици.

2.1. Томе је на свој начин пришао М. Стевановић, уводећи у расправу још једну важну дистинкцију. У оквиру категорије глаголског вида, дефинишући глаголски вид, на једној страни, као морфолошку (1991/I: 326), а на другој, као синтаксичку категорију (1991/II: 528) – он је поставио основ за прецизно разграничење морфологије и синтаксе као два категоријална нивоа:

> И с обзиром на ту претежност овога или онога вида за облик глаголски, систем вида с разлогом је у науци о језику сматран за морфолошку категорију. Он је и за нас, наравно, претежно морфолошког карактера. Али, с једне стране, зато што другим глаголским системима: систему рода, времена, начина […] као претежно синтаксичким, дајемо место у синтакси, – сматрамо да ни систем глаголског вида не треба одвајати од других система […].

а1) Излази да је глагол као реч (што важи свакако и за именице и, у начелу – за остале речи), у неким аспектима посматран, морфолошка, а у другима – синтаксичка категорија. Ако су све граматичке категорије глагола схватљиве и као синтаксичке и као морфолошке, онда је сврсисходно размислити бар толико по чему су једно, а по чему друго.

а2) На начин испољавања обележја (дистинктивних црта) подсећа нас и поменути појам ’вршитеља радње’. Заправо, ако је саставни део значења глаголске речи, поред ’радње’, такође и њен ’вршитељ’, онда је оправдано разматрати глаголске речи у суштини као бисемантичне: у првом плану је означавање радње, а у другом ’вршитеља’. Нпр., једно је значење речи *писање*, *ходање*, *врење*, *мишљење* итд., друго глагола *писати*, *ходати*, *врети*, *мислити* – и да додамо треће: презента *пишем*, *ходам*, *врим*, *мислим*. У потоњем случају значење вршиоца је скоро равноправно указивању на дати процес (’ја пишем’). Код инфинитива је вршилац заиста негде у позадини значења глаголског облика (’кад се пише’ // ’кад неко пише’), док код именице нема ни најмањег упута на вршиоца. Ово значи, у ствари, да је глагол схватљив као назив радње, али је потенцијално или стварно упућен на реч која означава носиоца те радње.

а3) А. Белић (1998: 199) на свој начин објашњава ову чињеницу: „Из тога што су глаголске речи несамосталне по природи својој, јасно је да се оне као глаголске речи морају јављати у вези са каквом самосталном речју […].“ Његово становиште у овом објашњењу јесте вањско – синтаксичко у свом основном смислу – тиче се међулексемских веза у низу који чине у дискурсу. Гледиште са којега ми посматрамо овај проблем јесте, за разлику од Белићевог – семантичко: нас се у првом реду мора тицати шта глаголска реч или облик значи. А то је нека врста биполарности ’вршилац’ – ’радња’ (исп. Остин 1994).

2.2. Наравно, глаголски род је у далеко већој мери упућен на однос радње и њеног вршиоца – него видско-аспекатске и њима сродне категорије. Род, у ствари, подразумева постојање и трећег ’актера’ (по структуралној граматичкој теорији ’актаната’) (Јовановић Симић – Симић 2015: 192).

а) М. Стевановић (1991/II: 551–553), у опширној расправи о глаголском роду, ове односе подробно описује, и при томе износи сопствено схватање о њима. Прелазност-непрелазност Стевановић узима за основу истраживања, а онда у оквиру сваке класе разликује заправо паралелне поткласе: код прелазности издваја следеће врсте: креативне (*градити*, *начинити*), трансформативне (*пратити*, *сећи*), мотивне (*бацити*, *пренети*) и неутралне (*волети*, *чекати*, *престићи*). Непрелазне

је разврстао у групу оних који „у реченицама […] казују да се нешто ствара, појављује, да настаје“, дакле, опет креативних (*ведри се*, *облачи се*, *грми*), групу оних „који означавају промене“, трансформативних (*Дрво расте*, *Човек се гоји*), те групу оних који „означавају померање субјекта-објекта с једног на друго место“, мотивних (*ићи*, *кретати се*) и неутралних (*седети*, *зеленети се*, *страховати*).

б) Систем рода, како га је овде Стевановић представио (у ствари, категорије паралелне роду: активу, пасиву и медију), и систем вида – међусобно се додирују, али нису истоветни, нити се с њима у начелу поклапа или преклапа категорија мотивности и креативности.

2.3. Р. Симић и Ј. Јовановић у својој *Српској граматици* (2007: 106) имају поглавље Врсте глагола по значењу и издвајају глаголе стања, неутралне (*лѐжати*, *стàјати*, *глѐдати*; *бѝти*; *ѝмати*, *нѐмати*; *доминѝрати*, *зàвисити* и др.), глаголе који означавају процесе (*блѐдети*/*блијѐдјети*, *зрѐти*, *рàсти*, *бѐлети*/*бијѐљети (се)*, *сѝјати*; *загрѐвати*/*загријѐвати*, *обàсјати*; *застѝдети*/*застѝдјети (се)*, *плàшити (се)*, *страхòвати*, *вòлети*/*вòљети*, *мѝслити*, *сàњати*), глаголе кретања, мотивне (*гòнити*, *дòнѐти*/*дòнијети*, *лѐтети*/*лѐтјети*, *лѐћи*, *пàсти*, *хòдати*, *бàцити*; *пòтòнути*, *пробѝјати се*; *тѝћи*, *урòнити*), глаголе који описују видљиве промене, трансформативни (*гòрети*, *захлàдити*, *захлађѝвати*, *мрѐзнути*, *мрѐкнути*, *отопљàвати*, *пѐћи (се)*, *свàнути (се)*, *свањѝвати (се)*, *тòпити (се)*, *хлàдити (се)*; *тѝћи*, *прѐснути*, *сѐћи*), глаголе који описују настанак и нестанак, креативни (*нѝкнути*, *нѝћи*, *пòстати*, *ствòрити*, *ствàрати*, *ѝништи̇ти*; *грàдити*, *зѝдати*, *пѝсати*, *плѐсти*, *рàзбити* итд.). Они ни терминолошки ни појмовно не супротстављају ’значење’ о којем говоре и предметно значење, што је такође тема за расправу.

2.4. П. Пипер у *Синтакси савременога српског језика* (2005: 608) од поменутих проблема расправља једино о појму који се у класичној лингвистици назива глаголским родом, и за полазиште узима категорије ’агентивности’ и ’пацијентивности’:

> За синтаксичку страну агентивности/пацијентивности од суштинског су значаја облици, значења и употреба глаголске категорије радног или трпног стања (genus verbi), глаголски род, односно правилно разграничење агенса и пацијенса као семантичких појмова од субјекта и објекта као граматичких појмова.
>
> Традиционално, мада не и општеприхваћено, дијатеза (синтаксичка агентивност или пацијентивност) обично се види као однос између агенса, пацијенса у семантичком садржају реченице, с једне стране,

и начина оформљавања тих значења у формалној структури реченице, с друге стране. Тако реченице

Жири је наградио глумицу.

Глумица је награђена од стране жирија.

имају исту семантичку структуру, али различите формалне структуре јер се први аргумент семантичке структуре (тј. агенс, у примеру ’жири’) у првој реченици појављује у улози синтаксичког субјекта, а у другој ту улогу игра семантички пацијенс ([...] ’глумица’).“

а) Дистинкција између семантичких и ’формалних’ категорија, колико нам је могуће разумети, могла би бити схваћена као разлика између интегралног значења лексеме и њених контекстуализованих варијетета. Хоћемо рећи да биполарност значења глаголских речи, како је горе представљена, има две значајне перспективе: једно је значење интегрисано у лексичку јединицу (нпр. *певати* = ’нечије певање’, ’кад се пева’), а друго међулексичка ситуација експлицирана конструкцијом (*Славуј пева*). О даљим могућностима проучавања ’врста глаголских радњи’ Пипер не расправља.

б) У *Нормативној граматици* П. Пипера и И. Клајна (2013: 149) о нашој тематици стоји само општа напомена: „Глаголи као врста речи имају опште значење процесуалности, нпр. *радити*, *трчати*, *пливати*, које је код неких глагола мање изражено и обично се тада назива стање, нпр. *лежати*, *седети*, *спавати*.“ Да су аутори подробније зашли у проблематику ’изражености значења процесуалности’, сигурно би дошли до идеје о ’врстама процесуалности’ или сл.

3. Корисне напомене сусрећу се и у неким радовима страних аутора које смо успели добити.

а) У Академијиној *Руској граматици* (Шведова и др. 1980/I: 582) аутори се кратком напоменом осврћу на ’значење глагола’, па кажу: да је „значење процеса својствено свим глаголима, независно од њиховог лексичког значења […]. Глаголом се као процес (процесуално обележје) представљају и радње (*трчати*, *товарити*, *копати*), стања (*лежати*, *спавати*, *патити*), и односи (*имати*, *доминирати*, *припадати*).“ Неодговарајућа је дефиниција последње класе као ’глагола односа’. На стативност је упутније било гледати као на положај, а не однос. Даље, тешко је прихватити мисао да је и однос (или положај) процес, ако га не схватимо као нулту вредност на некој скали степенованих обележја.

б) У. Енгел у граматици немачког језика (Енгел 1988: 410) у ’семантичкој класификацији’ глагола полази од два критерију, које

даље не објашњава, већ само даје називе класа: први је ’врста догађаја’ (*Geschehensart*) и други – ’проток догађаја’ (*Geshehensablauf – ’Actionsart’*).

б1) Према првом критерију издвојио је: глаголе стања (*лежати*, *спавати*, *бити*, *стајати* и др.), глаголе догађања, код нас ’збивања’ (*облачити се*, *свитати*, *поцрвенети*, *пасти*, *истицати* итд.), активне глаголе (*ходати*, *играти*, *платити*) и глаголе радње (*снабдевати*, *слати*, *помагати*, *посветити* и сл.).

б2) По другом је установио имперфективне и перфективне глаголе, па у прву подгрупу ставио дуративе и итеративе, а у другу ефективе и пунктуативе.

3. Закључна разматрања

1. Да закључимо. Очито је да су граматичари углавном поклањали пажњу двема категоријама које се одликују вањским ознакама. То је прво глаголски вид, тј. дистинкција имперфективности и перфективности (*падати–пасти*; *пити–попити*, али и *слушати–чути*), и неке друге које се придружују овима. Друго, то је глаголски род: прелазност (*градити кућу*, *читати књигу*) и непрелазност (*ходати*, *спавати*) и сл. Наша расправа показује, међутим, да је проблематика груписана око ’граматичких значења’ глагола веома сложена, те да су налази стручњака у неким детаљима међусобно готово неупоредиви. Посебно су запостављене неке категорије типа мотивност, креативност итд., за које такорећи не постоји ни одговарајући термин, нити адекватан опис. Расправа о овом важном и интересантном лигвистичком питању није далеко одмакла, али се ипак у свему разазнају неки обриси појмова чији је карактер неоспорно семантички. Сакупивши горенаведена мишљења и покушаје класификације, преостаје нам да учинимо двојак покушај: (1) прво да лоцирамо појаву у систему језичких нивоа између морфологије и синтаксе; и (2) друго да је дефинишемо и укажемо на могућност поткласификације.

а) Имали смо горе *саградити* према *градити* и *сачувати* према *чувати*, и по томе смо утврдили да су видске дистинкције у начелу обележиве морфолошким ознакама (’0-’ : *са-*). За разлику од тога, дистинкција креативности према неутралном значењу: *саградити/градити* : *сачувати/чувати*, није ничим обележена. Питање је како гледати на овај факат. Најбоље је ничим необележен однос међу лексичким јединицама сматрати унутарлексичким, док обележене дистинкције морају бити посматране са два гледишта: са гледишта система којем припадају лексеме, као и са гледишта система афикса, овде твор-

бених. Чисто међулексичке дистинкције, кад се тичу граматичких значења, можда би се могле назвати лексичко-граматичким. Префиксима оформљене творенице чине део фонда сложених речи, па је сферу у којој се формирају дистинкције међу префиксалним сложеницама довољно именовати лексичко-префиксалном (лексичко-композиционом), а оне које се тичу суфикса – лексичко-суфиксалном.

б) Горе смо се сусрели и са мишљењем о синтаксичком карактеру глаголских речи уопште јер обухватају значење ’радње’ и значења ’вршитеља радње’ (*пева̄ти* = *Неко* + *пева̄*, *Славуј* + *пева̄*). На другој страни је Белићева исправна идеја о глаголима као врсти речи чији чланови – без обзира на унутрашњи садржај – у комбинацији са другим речима имају статус зависних чланова кострукције (*Славуј* <– *пева̄*). По првоме схватању синтакса залази у област унутарлексичких односа, а по другоме је то међулексичка појава (исп. Симић – Јовановић Симић 2017). По нашем убеђењу, међутим, логично би било синтаксичким сматрати само ове последње, а они први заслужују посебну расправу, јер се код свих сложеница, па и изведених речи, може расправљати о ’синтаксичком односу делова’. Што се тиче терминолошког решења проблема, могла би се разграничити унутрашња, односно структурна у посебном смислу речи, унутарлексичка, од вањске, међулексичке синтаксе.

в) Крајњи исход наше расправе био би да су лексичка значења граматички релевантна у различитом степену, те да ту постоји степеновна скала појмова коју би ваљало даље развити и до краја извести.

ЛИТЕРАТУРА

Барић и др. 1979: Eeugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Priručna gramatika hrvatskoga kwiževnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Белић 1998: Александар Белић, *Општа лингвистика*, Београд: Завод за уџбенике.

Брабец и др. [9]1970: Ivan Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković, *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Виноградов 1972: Виктор В. Виноградов, *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Москва: Высшая школа.

Грубор 1953: Ђуро Грубор, Аспектна значења, *Рад Југославенске академије знаности и умјетности*, Загреб, 242–257.

Енгел 1988: Ulirch Engel, *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Julius Groos.

Јовановић Симић – Симић 2015: Јелена Јовановић Симић, Радоје Симић, *Вербатологија*, Београд: Јасен.

Маретић 1963: Tomislav Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zageb: Matica hrvatska.

Остин 1994: Џон Л. Остин, *Како деловати речима*, Нови сад: Књижевна заједница.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српаки језик, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

Пипер–Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 2007: Људмила Поповић, Когнитивни приступ категорији акционалности у словенским језицима, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1, Београд, 37–51.

Симић–Јовановић 2007: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска граматика*, Београд: Научно друштво за неговање српског језика, Јасен.

Симић – Јовановић Симић 2017: Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић, *Српска синтакса*, 1–7, Београд: Јасен.

Стевановић 1991/I–II: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). I. Увод, Фонетика, Морфологија; II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Шведова и др. 1980: Наталия Ю. Шведова (отв. ред.), *Русская грамматика*, Москва: Академия наук СССР.

Ivana R. Jovanović

APPROACH TO DISCUSSION OF (LEXICO-GRAMMATIC) MEANINGS OF VERBAL WORDS

Summary

As a rule, grammar literature refers to the ‘meanings’ of nouns (common or general, building, collective, proper, etc.), adjectives (descriptive, building, possessive, etc.), etc. If we try to define the nature of these ‘meanings’, it seems to us that the definitions will have a lexical grammatical form. On the one hand, these are the words they ‘call’ different real, psychic, etc. ‘entities’ and on the other they classify those entities by grammatical principles (general nouns in principle possess both numbers, singular and plural: house-houses, city-cities, but lamb lambs; while the others generally or partially know each other that distinction: weapons weapons, but branching, grain, etc.). In verbal words, it seems – according to the Latin model – as a rule, it refers to activity, mediality, passivity, etc. (verb genus), and

according to the tradition of Slovene grammar about completeness, imperfection, etc. (verb sight). The problem of real meanings when viewed from the point of view of grammatical description and classification, turns out to be very complex and difficult to overcome. Our work should be understood as the first attempt to approach this matter on the other hand, and as a possible impetus for further efforts in this direction.

Keywords: verb vision, aspect of action.

УДК 811.163.41'367.3
811.163.41'371

Оригинални научни рад
Примљено 9. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ЈЕЛЕНА Л. ПЕТКОВИЋ*
(Универзитет у Крагујевцу,
Филолошко-уметнички факултет,
Одсек за филологију)**

НЕГАЦИЈА КАО ЈЕЗИЧКА КАТЕГОРИЈА — ОПШТИ ОСВРТ

У раду се износе неке од општих поставки у вези са схватањем негације као језичке категорије, при чему се утврђује да се она мора нужно посматрати у садејству са негацијом као логичком и математичком категоријом. Даље се ова категорија разматра преко појмова сабирање негација и множење негација.

Кључне речи: негација, језичка категорија, двострука негација, сабирање негација, множење негација.

1. Језичка категорија негације или одрицања не постоји одвојено од логичке категорије негације, мада те две категорије нису ни у свему подударне.[1] Потврдни искази у језику јесу израз афирмативних логичких судова, исто као што су одрични језички искази израз негативних логичких судова. Афирмативни логички судови, као форма мишљења, одражавају логички закон постојања или присуства, док негативни логички судови одражавају логички закон одрицања или противуречности. Таква логика, генерално, пренета је и на језичке изразе и на грама-

* jelenapetkovic75@gmail.com

** Овај рад настао је у оквиру пројекта *Динамика структура српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] У једноставној исказној логици, негација је оператор који мења истинитосну вредност пропозиције. Према томе, када је *p* истинито, *не p* је лажно, и обрнуто. Док базично (језгрено) мишљење појма негације може бити објашњено на овај начин, негација ипак показује комплексну интеракцију са многим аспектима мишљења и структуре.

тичку класификацију исказа, па језичка категорија негације (одрицања) и афирмације (потврђивања) не може да има другачији основ него логички.[2] Суштина језичке негације јесте у томе да се негацијом указује на одсуство везе међу компонентама исказа и преноси негативна информација. Негација је у језику веома важна, она се јавља као једна од основних категорија и може се сматрати језичком универзалијом, будући да је присутна у свим језицима на различитим језичким нивоима: морфолошком, лексичком, синтаксичком, семантичком, изражена различитим средствима и формама. Са семантичке тачке гледишта негација је веома свеобухватна и подразумева широк спектар значења, од значења одсуства, неслагања до противуречности или опозиције (више у Бондаренко 1983: 138).

У зависности од обима негираног садржаја, тј. од опсега јединице чији се садржај одриче, у језику срећемо одрицање на нивоу лексеме, или на нивоу целе реченице или клаузе у саставу сложене, затим одрицање на нивоу реченичних чланова, те одрицање на нивоу везаног текста или дискурса. Одрицање се у језику врши јединицама које зовемо негаторима, од којих у српском језику постоји осам префиксалних негатора *не-*, *без-*, *ни-*, *а-*, *дис-*, *и-*, *ин-*, *анти-*, и само два негатора, негатори *не* и *ни*, за реченице и реченичне чланове. Реченична негација подразумева негацију која се остварује на нивоу реченице, а која по опсегу негираног садржаја може бити парцијална, када се одриче садржај неког реченичног конституента или тотална до које долази негацијом предиката реченице, када се негира цео реченични садржај.

2. Литература је сложна око универзалног статуса негације у језику. Сви људски језици поседују у најмању руку способност да представе негацију, и то је конструкција или су то конструкције чија је функција негирање клаузе, тј. сви људски језици су у стању да синтаксички изразе концепт негације. Чак и ако би искључили негативне операторе саме по себи (као нпр. српско *не* или енглеско *not*), концепт негације је пресупониран многим другим елементима, нпр. глаголи као што су *порећи* или *одбити*, предлог *без* и сличне речи у себи садрже имплицитну негацију као алтернативу[3] (уп. Кристенсен 2005). С друге

[2] Будући да је логичко одрицање категорија универзална за све људе, а одрицање као језичка категорија увек категорија одређеног језика, јасно је да се те две категорије не могу у потпуности подударати, јер „одричне језичке форме не изражавају увијек и логичко одрицање (тј. порицање нечега) нити свако логичко одрицање проналази свој израз у одричним формама једног језика, него то могу бити и потврдне“ (Ковачевић 2002: 81).

[3] У англосаксонској литератури заснованој на генеративном и минималистичком приступу употребљава се термин *negative polarity items* (NPI) за јединице које уносе значење негације у реченицу.

стране, Л. Хорн сматра да будући да животињски системи комуникације не укључују негативне исказе, самим тим немају ни способност за изражавање истине, лажи, ироније или за суочавање са лажним или контрадикторним исказима (Хорн 2001: xiii, цитирано према Кристенсен 2005: 36). О. Јесперсен (Јесперсен 1917: 80) каже и да основна функција лингвистичке негације јесте да појам (терм) пред којим се налази промени у контрадикторни појам или да, у неким случајевима, реч уз коју стоји промени у супротну реч. Општа је тенденција у језицима, с једне стране, да се негативни елемент (или реч) ставља напред, или што ближе почетку реченице, док са друге стране он тежи да буде што ближе речи коју негира, а позната је и тенденција о глаголу као речи која привлачи негацију у реченици (уп. Секулић 1973).

Упркос разликама у приступу, методологији и закључцима приликом проучавања негације између различитих аутора, неспорно је ипак да се логички може негирати један одређени појам или се може негирати веза између два појма.[4] У сербокроатистичкој лингвистичкој литератури говори се тако о лексичкој и реченичној негацији, у зависности од тога да ли је предмет негирања једна лексема (*лексичка негација*) или се негира глагол у личном глаголском облику у функцији предиката реченице (*реченична негација*). И О. Јесперсен говори о негацији једног појма, коју он зове специјалном негацијом (*special negation*) и за коју каже да се остварује углавном префиксацијом (у енгл. језику *never*, *unhappy*, *impossible*, …) или додавањем речи *not* и *no* на реч која се негира (*not happy*, *no longer*, …) и негацији везе између два појма (*he doesn't come* – nexal negation), која се може схватити као негативна веза две позитивне идеје *he* и *coming* (више у Јесперсен 1917: 42 и д.). Оваква дистинкција негације у теорији је потпуно јасна и оправдана, али у пракси често није лако разликовати ове две врсте негације, што признаје и сам О. Јесперсен, наводећи за то пример енглеске реченице *He doesn't smoke cigars* (*Он не пуши томпусе*, превод аутора), у којој теоретски имамо негацију везе између два појма (*nexal negation*). Међутим, уколико у реченицу додамо *only cigaretttes* (*само цигарете*, превод аутора), јасно је да је можемо разумети као реченицу у којој

[4] Новија англосаксонска литература обично говори о три типа негације, то су реченична негација (*sentential negation*), конституентска негација (*constituent negation*) и мета негација (*meta negation*). Под реченичном негацијом подразумева се негација широког опсега, тј. она која негира читаву клаузу, конституентска има ужи обим и њоме се негирају појединачни реченични конституенти, а мета негација, различита од обе, има обим који превазилази оквире једне клаузе и потенцијално има најшири опсег (више у Кристенсен 2005).

немамо негацију везе између два појма ’он пуши, али **не** томпусе, већ само цигарете’ (*special negation*).

Са мањим или већим разликама сличне класификације негације налазићемо и код других аутора. Тако, на пример, Ј. Сиган говори о општој или граматичкој негацији (*general*/*gramatical negation*), када се она односи на реченицу, у коју убраја глаголску негацију (*verbal negation*), тј. негативну реченицу (*negative sentences*) и специјалној или лексичкој негацији, када се ова односи на реч (*special*/*lexical negation*), тј. о квантитативној негацији (*quantitative negation*), односно негативном тоталитету (*negative totality*) (више у Сиган 1965: 17).

Стандардни енглески не допушта више од једног негативног квантификатора у реченици, нити комбинацију стандардног негатора *not* са негативним квантификаторима у истој реченици.[5] За језике који се одликују овом особином неки од аутора (уп. Бернини–Рамат 1996, наведено према Андервалд 2002: 42) предложили су термин *neg-impermeable*, док Хаспелмат (уп. Хаспелмат 1997, наведено према Андервалд 2002: 42) у нешто другачијој терминологији сврстава енглески у језике који не допуштају супостојање одричних квантификатора и глаголске негације у истој реченици. Оваква ситуација се јавља и у стандардном немачком језику и у поређењу са другим европским језицима она је веома ретка. Германски језици су данас једини језици који поседују искључиво особину *neg-impermeable*. Пејн (уп. Пејн 1985, наведено према Андервалд 2002: 42) наводи да је у словенским језицима пак ситуација таква да је истовремена употреба вербалне негације и одричних квантификатора у реченици обавезна. Већ помињани аутори су показали и територијалну дистрибуцију ове особине на европском подручју, тврдећи да је група германских језика доследно – [*neg-impermeable*], док су словенски језици доследно + [*neg-permeable*], док романски језици познају три могућности и већина њих је +/−, при чему се ова типологија не подудара са генетским сродством језика.[6]

О. Јесперсен (више у Јесперсен 1917) примере са више пута израженом негацијом у реченици поделио је на две класе, па тако, имамо случајеве у којима поновљена негација није афирмација, него негација и случајеве у којима је поновљена негација афирмација. Примере у којима поновљена негација није афирмација О. Јесперсен

[5] Ово доследно важи само за стандардни енглески језик, док се у колоквијалном језику овакве комбинације могу срести.

[6] Мађарски и румунски језик, који су оба + језици, не понашају се као већина других језика који припадају редом њиховим језичким породицама, нити као словенски језици са којима су у блиском контакту.

(више у Јесперсен 1917) зове термином двоструко привлачење (*double attraction*). Ови случајеви настају, сматра он, уколико су истовремено задовољене обе тенденције: једна је постављање негације уз глагол и друга која тежи спајању негативног елемента са неким речима способним да приме негативни префикс. На овај начин настају реченице са двоструком, троструком или четвороструком негацијом.[7]

Из литературе је познато (уп. Ковачевић 2004: 12) да у српском језику увек долази до усаглашавања форме предиката и форме, у реченици употребљеног, одричног универзалног квантификатора. Из тога следи да постоји слагање између негираног предиката и одричног универзалног квантификатора, за које у литератури срећемо термине *конгруенција негација* (Мразовић–Вукадиновић 1990), *слагање негација*, *двојна негација* (Белић 1950), а често и термин *двострука негација*.[8]

Писани текстови и говорени језик доводе у сумњу широко распрострањено мишљење да је негација истински различита од афирмације. Већина истраживача се слаже у томе да афирмацијом потврђујемо једноставну чињеницу (као у примеру *Шеф полиције је жена*, где тврдимо нешто о шефу полиције: да је она жена, пример преузет из Ђиора 2006: 982), док негација (*Шеф полиције није жена*) додаје претпоставку у коју слушаоци могу да верују (*да је шеф полиције мушкарац*) и због које могу бити доведени у заблуду. Терминима комуникативне прагматике речено афирмативне и негативне тврдње могу бити два различита говорна акта,[9] док се, тврди Р. Ђиора (уп. Ђиора 2006) употребом одричне реченице може постићи исто што и употребом потврдне. С друге стране, има аутора који тврде да се одричном реченицом преноси мања количина информације него што би се то урадило потврдном реченицом, те је у том смислу она мање информативна

[7] Ово је било убичајено у староенглеском, а у елизабетинском знатно ређе. О. Јесперсен (више у Јесперсен 1917) каже да не може са сигурношћу да објасни како је ово нагомилавање нестало за само два века, и он изражава сумњу да може бити случајно да нема примера од почетка 17. до краја 19. века, кад је примећено да у говору кокнија овакви случајеви постоје и у свакодневном говору.

У данском је, на пример, нагомилавање негација изузетно ретко, у шпанском није уопште ретко, као што није ретко ни у словенским језицима, у грчком је понављање негације врло често, у мађарском имамо такође сличан феномен, а он је чест и у другим језицима, а откривен је и у банту језицима.

[8] Сагласно овоме, слагање постоји и између потврдног предиката и потврдних универзалних квантификатора, за које се користе термини *конгруенција афирмација* или *слагање афирмација*.

[9] „Affirmative and negative assertions turn out to be two distinct speech acts“ (Живон 2002: 250, цитирано према Ђиора 2006, 982, превод аутора).

и самим тим биће избегнута увек када је могуће уместо ње употребити потврдну реченицу.

Теорија релеванције, заснована на концепту релеванције и двама принципима когнитивном и комуникативном, тврди да је људска комуникација у свом крајњем циљу увек остварена са јасном намером, тј. говорник увек у комуникацији поседује јасну намеру на основу које слушаоци долазе до одређеног закључка. Као резултат биолошке еволуције, људски ум се развија повећавајући своју ефикасност и човек почиње да обраћа пажњу на остензивне стимулусе који повећавају прецизна и предвидљива очекивања релеванције која у великој мери доприносе процесу интерпретације исказаног (Албу 2012: 7). Да бисмо могли да изразимо широк спектар мишљења, сваки природни језик поседује бројна језичка средства која управо томе служе. Учесници у комуникацији користе различите језичке исказе да постигну ефекте који изазивају сасвим другачију интерпретацију значења од оног кодираног у тим изразима (уп. Албу 2012).

Са прагматичког аспекта посматрано множење негација доводи до питања који су то разлози који у комуникативном чину условљавају да се говорник определи за двоструко негирани исказ уместо, формално и семантички, знатно једноставнијег позитивног исказа. Овакво опредељење, у први мах закључујемо, у супротности је са принципом језичке економије по коме би говорници требало да теже да у својим исказима користе језичка средства која изискују што мањи утрошак вербалне и менталне енергије, што води у правцу употребе афирмативних исказа насупрот њиховим двоструко негираним варијантама. Међутим, свакодневна комуникација и писани језик демантују овакву претпоставку, будући да се двоструко негирани искази срећу у свим функционалним стиловима и њиховим жанровима.

Л. Хорн (уп. Хорн 2001) сматра да говорници употребљавају двоструко негиране изразе у свим оним случајевима када желе да заобиђу да на једноставан начин о нечему реферишу речима позитивног значења. Његово мишљење је да двоструко негирани искази имају знатно јаче значење од једноставних позитивних исказа, и како он наводи *не-неX* ће у сваком контексту имати јаче значење од самог *X*, тј. неће бити *незнатно до умерено X*, него *екстремно X*[10] (Хорн 2001: 304).

[10] „We would expect to find a variety of contexts in which the use of the double negative might be motivated by a desire to avoid the simple positive description, including contexts in which not un-X would come out not weaker but stronger than X, conveying not 'slightly-to-moderately X' (as in the DNAA construction) but 'extremely X'" (Хорн 2001: 304).

Међутим, нису сви лингвисти оваквог мишљења, Х. Марханд (уп. Марханд 1960) сматра да Јесперсенова тврдња[11] о заобилазном путу који се постиже двоструком негацијом није у основи природног лингвистичког инстинкта који не прави тако префињен заобилазни пут да од негације негације добије афирмацију.[12] За њега су примери типа енглеског *not uncommon*, *not unhappy* једноставно колокације које стоје изван онога што је дозвољено природним лингвистичким инстинктом.

ЛИТЕРАТУРА

Албу 2012: Elena Nicoleta Albu, *The Pragmatics of Negative Structures in Political Discourse*, апстракт доступан на http://www.unibuc.ro/studies/Doctorate2013Februarie/ALBU%20ELENA%20NICOLETA%20%20The%20pragmatics%20of%20negative%20structures%20in%20political%20discourse/rezumat%20Elena%20ALBU%20%20The%20pragmatics%20of%20negative%20structures%20in%20political%20discourse.pdf.

Андервалд 2002: Liesellote Anderwald, *Negation in Non-Standard British English*, London: Routledge, dostupno na http://books.google.rs/books?id=k4aBAgAAQBAJ&pg=PA42&lpg=PA42&dq=PERMEABLE+NE0047ATION&source=bl&ots=D63PmsngdA&sig=H25vy5OXdjGYUKWEq4nj_dUPSpM&hl=sr&sa=X&ei=nSKkU7msB4GYO6u4gKgG&ved=0CCQQ6AEwAQ#v=onepage&q=PERMEABLE%20NEGATION&f=false.

Белић 1950: Александар Белић, Наш одговор – поводом чланка С. П.: Негација уз ’све што’ и сличне изразе, *Наш језик* I/5–6, Београд, 241–243.

Бондаренко 1983: Виктор Н. Бондаренко, *Отрицание как логико-грамматическая категория*, Москва: Наука.

Ђиора 2006: Rachel Giora, Anything negatives can do affirmatives can do just as well, except for some metaphors, *Journal of Pragmatics* 38, 981–1014, dostupno na http://www.tau.ac.il/~giorar/files/Giora2006_anything_negatives_can_do.pdf.

Јесперсен 1917: Otto Jespersen, *Negation in English and other languages*, Kobenhavn: Hovedkomissionaer Andr. Fred. Host & Son, Kgl. Hof-Boghandel, доступно на http://archive.org/stream/cu31924026632947#page/n5/mode/2up.

[11] У својим делима Јесперсен је о двострукој негацији говори као о заобилазном путу (*detour*) који двоструко негирани искази прелазе од формално одричног статуса до афирмативне семантичке вредности.

[12] „Natural linguistic instinct would not make the sophisticated detour of negativing a negative to obtain a positive“ (Марханд 1960, цитирано према Хорн 1989: 297).

Ковачевић 2004: Милош Ковачевић, *Огледи о синтаксичкој негацији*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Кристенсен 2005: Ken Ramshøj Christensen, *Interfaces Negation – Syntax – Brain*, Ph. D. dissertation, The Department of English, University of Aarhus, доступно на http://www.hum.au.dk/engelsk/engkrc/Papers/krc-phd.pdf.

Марханд 1960: Hans Marchand, *The Categories and Types of Present-Day English Word Formation. A Synchronic-Diachronic Approach*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Мразовић–Вукадиновић 2009: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Секулић 1973: Vladimir Sekulić, *Negacija u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*, Cetinje: Obod.

Сиган 1965: Jan Cygan, On the Systems of Negation in English and Polish, *Language Learning* XV/1–2, 17–27, доступно на http://www.readcube.com/articles/10.1111/j.1467-1770.1965.tb00783.x.

Хорн 2001: Laurence Horn, *A natural history of negation*, Chicago: University of Chicago Press, доступно на http://emilkirkegaard.dk/en/wp-content/uploads/A-natural-history-of-negation-Laurence-R.-Horn.pdf.

Jelena L. Petković

NEGATION AS A LINGUISTIC CATEGORY — GENERAL REVIEW

Summary

The paper presents some of the universal assumptions regarding the understanding of negation as a linguistic category, whereby it is deduced that as such must necessarily be viewed in conjunction with negation as a logical and mathematical category. Further, this category is considered through the concepts of negation addition and negation multiplication.

Keywords: negation, linguistic category, double negation, negation addition, multiplication of negations.

УДК 811.163.41'367.3
811.161.1'367.3

Оригинални анучни рад
Примљено 20. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

БИЉАНА Ж. МАРИЋ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за славистику)**

ЈЕДАН ТИП БЕЗЛИЧНИХ РЕЧЕНИЦА У СРПСКОМ И РУСКОМ (У КОНТЕКСТУ ЈЕЗИЧКЕ СЛИКЕ СВЕТА)

У раду дајемо контрастивну анализу једног типа рефлексивних безличних реченица у српском и руском језику са синтаксичког и семантичког аспекта. Испитујемо да ли се заиста ради о истом типу конструкција у двама језицима и, узимајући у обзир чињеницу да се руска конструкција сматра лингвоспецифичном, тј. значајном у контексту руске језичке слике света, покушавамо да сагледамо и српску конструкцију из тог аспекта.

Кључне речи: безличне реченице, српски, руски, језичка слика света.

0. У овом раду покушаћемо да дамо контрастивну анализу једног типа безличних реченица у српском и руском језику. На то нас је подстакло следеће: а) чињеница да се ради, на први поглед, о истом синтаксичком типу рефлексивних безличних реченица у оба језика, и б) посебан статус датих реченица у руској језичкој слици света (према Вежбицка 1996, Апресјан 2005). Стога, у раду би требало да дамо одговор на питања: да ли је у питању исти синтаксички тип и, ако јесте, да ли се исто значење налази иза датог модела у оба језика; имају ли српске реченице о којима је реч какав посебан статус у српској језичкој слици света.

* biljana.maric@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Появилась и барашкинская заветная тетрадка − тут были и песенки из кинофильмов, и разные чувствительные романсы. Впрочем, Кате *не пелось* сегодня (Э. Казакевич).

Мне не *спится*, нет огня;
Всюду мрак и сон докучный (А. Пушкин).

Ох, не *пьется*, не *поется* и не *спится*,
все на свете просто валится из рук,
даже дома вечерами не *сидится*,
серым кажется и тусклым все вокруг (Р. Чучилина).

Наведени примери нас упућују на закључак да се у посматраним језицима ради о сличној, ако не и истој конструкцији којом се изражава најчешће (у нашим примерима су одричне реченице у питању) негативан говорников однос према обављању какве радње. Међутим, чињеница да се у оба језика (а нарочито у српском) глаголска компонента изражава не само непрелазним већ и прелазним глаголом (што има своје последице и по синтаксички модел), као и могућност употребе датог модела без негације (где долази до продубљивања разлика између ових модела), приморава нас да мало пажљивије размотримо ове реченице у два језика.

1. Овом типу реченица у српском језику посебну пажњу поклонили су М. Ивић и С. Танасић у својим чланцима и студијама. Анализирајући типове српских реченица када је однос између субјекта и предиката у питању, М. Ивић (1961−1962) уочава четири могућа типа: два лична и два безлична. Код првог долази до подударања између формалног и семантичког субјекта (*Ја пјевам*), код другог (*Службеник се награђује*, *Рукави се цепају*) нема подударања, семантички субјекат није изражен; трећи тип (*Говорка се*) нема ни семантички ни формални субјекат, а четврти (*Једу ми се трешње*, *Спава ми се*) има обавезно изражени семантички субјекат у дативу, док формални, граматички може бити изражен, али и не мора. Испоставља се да три типа (сви осим првог) имају у предикату глагол обележен морфемом *се*, која, закључује М. Ивић, маркира специфичан однос између субјекта и предиката (тј. чињеницу да се граматички и семантички субјекат не поклапају). Четврти тип реченица – предмет нашег интересовања – према М. Ивић, има модално значење (в. о овоме у још једном раду М. Ивић 1953).

У својим чланцима (објављеним у књизи *Из синтаксе српске реченице*, 2012) С. Танасић успоставља јасну дистинкцију између безличних и пасивних модела на формалном плану. Оно што је за наш рад битно јесте установљавање сличности и разлика на синтаксичком и се-

мантичком плану када су рефлексивне конструкције у питању. Танасић, с једне стране, даје конструкције типа *Изазивају се сећања на јела и вина из разних крајева Француске* (двочлана пасивна реченица), а са друге *Понајвише се говори о кухињи* (једночлана обезличена реченица). Оно што ова два типа реченица зближава јесте деагентивизација, субјекат се у њима не изражава на уобичајени начин. Са друге стране, ако је из комуникативних разлога потребно указати на агенс, у оба типа реченица се то на исти начин чини – индиректно, употребом одговарајућег адвербијала или индиректног објекта. Два типа реченица могу се уклапати у шире синтаксичке јединице (вишеструко сложене реченице), па чак и уз преклапање морфеме *се*, тј. њену употребу истовремено у обема улогама: маркера пасивизације и маркера обезличења. Овај тип реченица за који се у нашој србистичкој литератури среће термин *обезличене*, Танасић у својим радовима назива безличним реченицама са уопштеним агенсом (в. Танасић 2012).

У свом раду посвећеном безличним реченицама са конструкцијом *до* + генитив С. Танасић помиње и тип безличних реченица који је предмет нашег интересовања. У жељи да уочи семантичку разлику између ових двају типова, Танасић наводи, позивајући се и на М. Ивић и М. Стевановића, значење које реченице типа *Спава ми се* имају у српском језику: „исказују одређена психолошка или физиолошка стања која се приписују лицу означеном дативском допуном предиката“ (Танасић 2012: 11).

2. Синтаксички модел у српском језику. У српском језику, испоставља се, дато значење (психолошка или физиолошка стања која се приписују лицу означеном дативском допуном предиката) изражава се двама различитим синтаксичким моделима: једним, безличним код непрелазних глагола (*Спава ми се*, *Не иде му се у госте*), а другим, пасивним код прелазних глагола (*Једу ми се трешње*, *Пије му се сок*), у оба случаја несвршеног вида. Оно што зближава ова два у семантичком погледу слична модела јесте, формално гледано, с једне стране, присуство морфеме *се* (и уз прелазне, и уз непрелазне глаголе, па чак понекад и уз повратне, рекло би се, ипак, у говорном стилу: *Смеје ми се*, *Чеше ми се*[1]) и обавезни дативски аргумент који изражава субјекат датог стања.[2] Изгледа да употреба двају синтаксичких модела (пасивног

[1] Можда пре као нека врста реакције на питање саговорниково: *Зашто се смејеш? – Зато што ми се смеје. Немој да се чешеш, разгребаћеш младеж. – Али чеше ми се, па се и чешем...*

[2] Одвојени су по семантици модели с морфемом *се* које наводи С. Танасић и назива безличним реченицама са уопштеним агенсом (*На излет се иде одмах након првог часа*), и пасивни модели (*Сок се пије хладан*).

и безличног) код ових реченица у српском језику указује на чињеницу да су ови модели могући начини изражавања деагентивизације, тј. изражавања првог актанта одређене ситуације (у датом случају носиоца стања) споредним синтаксичким средством, не-номинативом, овде дативом. Могућност употребе модела са малтене било којим глаголом (па чак и повратним) сведочи о његовој високој продуктивности (уз ограничење на глаголе несвршеног вида).

Кад је значење датог модела у питању, чини нам се да је М. Ивић била ближа правој слици. Примери *Не пева ми се, нећу да певам*; *Не пева ми се, али певам*; *Пева ми се, али морам да ћутим*; *Певај ако ти се пева* сведоче о следећем значењу: однос говорникoв према одређеној радњи (позитиван или негативан), дакле, значење је модално; о самој глаголској радњи, да ли је извршена или није, на основу саме конструкције са *се* не можемо извести закључке, већ на основу ширег контекста.

3. Синтаксички модел у руском. У руском се у сличним на први поглед конструкцијама употребљавају углавном непрелазни глаголи (*Как тебе спалось*?);[3] а у случају употребе прелазног глагола (*Мне не поется*; *Ему легко писалось*) блокирана је позиција формалног субјекта (**мне эта песня не поется*; **ему писалась курсовая*).[4] Ово је уједно и најзначајнија разлика између двају поређених језика: у српском формални субјекат није блокиран, овде се прибегава пасивном моделу *Није му се писао семинарски рад*. Осим израженог или подразумеваног обавезног дативног актанта, могућа је употреба и адвербијалних допуна: *X-у плохо (хорошо) работалось, легко дышалось, сегодня не поется, не стоялось на месте, рассуждается вольнее и яснее...*

Неки аутори (Вежбицка 1996; Књазев 2007; Фичи 2010) у руском и другим словенским језицима (в. и конфронтативно руско-пољско-српско истраживање Бабић 2007) указују на постојање двају различитих модела безличног модалног пасива (Књазев користи термин модално-деагентивне рефлексивне конструкције, Књазев 2007: 298): а) модел без адвербијалног квалификатора који има значење расположења/нерасположења за обављање какве радње (*Мне (не) спалось*) и б) модел са прилогом који указује на лакоћу или потешкоћу у обављању радње (*Мне хорошо/плохо спится у телевизора*).

[3] Аутори *Корпусне граматике руског језика* упућују на могућност појављивања у датој конструкцији повратних глагола – у говорном стилу (Летучи 2011, http://rusgram.ru).

[4] Исти ови глаголи могу бити употребљени у пасивним реченицама: *Работа писалась несколько лет*. Субјекат се у њима може изразити на друге начине, често инструменталом без предлога, али дативом не може.

С обзиром на чињеницу да се у оваквим реченицама употребљавају глаголи са семантиком занимања, делатности, ређе радње (в. Апресјан 2003), онда уз њих не могу ићи они прилози који карактеришу радњу (**ему быстро читалось*), већ они који оцењују однос према радњи као позитиван или негативан (*отлично работалось, плохо писалось*). Датим квалификативним прилозима не оцењује се, дакле, радња као добра или лоша, већ се њима додатно потцртава значење лакоће или тежине с којом се радња обавља/ла. Руски деагентивно повратни глаголи имају (на то упућују и бројна истраживања: в. на пример, Геритсен 1990; Фичи 2010; Вежбицка 1996; Булигина–Шмељов 1997 и др.) специфичну семантику која је неке од поменутих аутора навела на мисао о њиховом посебном месту у руској језичкој слици света. Апресјан на следећи начин тумачи ту семантику: *X-у P-ся* = ‘X делает P [пресуппозиция]; X находится в таком внутреннем состоянии, когда P не требует от него больших усилий [ассерция]; по мнению говорящего, это состояние возникло не потому, что X этого хотел, а в результате действия какой-то неопределенной и не зависящей от X-а силы’ [модальная рамка]. Позивајући се на ову семантичку специфичност (која се представља као «неподконтрольность ситуации субъекту и неопределенность той силы, которая является причиной наблюдаемого положения вещей») Апресјан и присталице московске семантичке школе издвајају и овај језички феномен као етноспецифичан[5] (Апресјан 2005).

4. У завршном делу рада покушаћемо да изведемо закључке у вези са значењем датог модела у два језика.

Из примера на које смо наишли у свом корпусу, као и из оних које наводе други аутори у својим истраживањима можемо утврдити да се значења двају модела, српског и руског, поклапају само када су негирани глаголи у питању. У случају потврдног модела, који је и у савременом руском језику постао далеко ређи него раније,[6] а нарочито у

[5] Иако се ради о синтаксичко-семантичком моделу који у савременом језику све више из области синтаксе прелази на територију лексике и фразеологије или тзв. мале синтаксе, тј. сужава се круг лексике која се може употребити у датом синтаксичком моделу, па би се могло помислити да то умањује значај датог феномена у контексту језичке слике света, Б. Норман (2013: 99−100), рецимо, управо скреће пажњу на удео конструкција мале синтаксе у начину класификације света својственом одређеној култури (поводом дате конструкције он, рецимо, наводи да је свега десетак таквих глагола који се у њој срећу у савременом руском језику).

[6] До овог закључка долазимо на основу примера из корпуса, као и на основу разговора са информантима. Занимљиво је да се овог типа конструкције појављују неретко у песничком језику, рецимо, код М. Цветајеве («Чтобы помнил не часочек, не годок...», «Попытка ревности»), где задобијају улогу магијских формула (*Чтоб дружочку не пилось без меня...*) – радња се, независно од вршиоца, обавља или не обавља,

случају модела са прилошким квалификативом – поклапања нема. Сам потврдни модел (*мне писалось*, *читается...*), па и кад је употребљен без прилошке компоненте која указује на лакоћу одн. тешкоћу у обављању радње, носи и значење обављања наведене радње. Н. Геритсен наводи пример: *Живите, пока живется, пейте, пока пьется, гуляйте, пока гуляется* као типичан за потврдни модел (Геритсен 1990). На први поглед би се могло учинити да и овде постоји паралела између руског и српског модела, међутим, то није случај. Српска реченица: *Живите док вам се живи, пијте док вам се пије...* има значење: *док желите да обављате неку радњу, обављајте је*. Руски модел има другачије значење: *живите све док живот траје, пијте док можете и имате шта да пијете, проводите се док можете то да чините и док вам то иде, тј. док траје могућност да се дате радње обављају*. Српски глаголи немају ту компоненту значења која није под контролом вршиоца радње, употребом овог модела говорник изражава одређено модално значење: позитиван или негативан однос према радњи (*пије ми се*, *не пије ми се*, *ради ми се*, *не ради ми се*).[7]

Наше истраживање је показало да су, иако формално сличне, у питању различите конструкције које се могу подударити само у једном свом делу. У српском су у питању два формално различита модела (пасивни у конструкцијама с прелазним глаголом и безлични у конструкцијама с непрелазним глаголом) који имају значење: вршилац радње изражава свој однос према одређеној радњи, позитиван или негативан. Модел је веома продуктиван у говорном стилу. У руском се ради искључиво о безличним конструкцијама које су ограничене на говорни и уметнички стил и, судећи према подацима које смо добили од информаната, ретке су и специфичне у датом значењу (везане за одређене ситуације), тако да се не може говорити о продуктивном синтаксичком моделу. Иако непродуктивне у савременом језику, дате конструкције мале синтаксе изазвале су својим специфичним значењем велико интересовање лингвиста. Семантичка компонента „радња се сама од себе обавља“ управо и представља оно значење које се „отима“ приликом проналажења преводног еквивалента датим конструкцијама

њен извор је у неку руку мистичног порекла. У савременој етикецији срећу се следеће полушаљиве формуле за празничном трпезом приликом наздрављања: *Чтобы елось и пилось, чтоб хотелось и моглось,чтоб всегда и чтоб везде было с кем и было где!*

[7] Испоставља се да је у српском, чак далеко више него у савременом руском језику, заступљена још једна слична група глагола који се употребљавају према истом моделу, али са значењем: вршиоца радње нешто приморава на обављање дате радње: *кашље ми се*, *кија ми се*, *повраћа му се*, *штуца му се* (овде нема жеље говорникове да се дата радња обавља).

у српском језику (па и другим европским језицима), оно значење које дате конструкције чини етноспецифичним у поређењу са другим језицима, па и српским.

ЛИТЕРАТУРА

Апресјан 2003: Юрий Д. Апресян, Фундаментальная классификация предикатов и системная лексикография, у: *Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие*, Санкт Петербург, 7–21.

Апресјан 2005: Юрий Д. Апресян, О московской семантической школе, *Вопросы языкознания* 1, Москва, 3–30.

Бабић 2007: Здравко Бабић, *Имперсоналност у савременом руском, пољском и српском језику*, магистарски рад, Београд: Филолошки факултет.

Булигина–Шмељов 1997: Татьяна В. Булыгина, Алексей Д. Шмелев, *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*, Москва: Языки русской культуры.

Вежбицка 1996: Анна Вежбицкая, *Язык. Культура. Познание*, Москва: Русские словари, 55–76.

Геритсен 1990: Nelleke Gerritsen, *Russian reflexive verbs. In search of unity in diversity*, Amsterdam: Rodopi.

Ивић 1953: Милка Ивић, Енклитички облик личне заменице као знак модалности, *Наш језик* IV/1–2, Београд, 61–64.

Ивић 1961–1962: Милка Ивић, Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационим методом (граматичка улога морфеме *се* у српскохрватском језику), *Јужнословенски филолог* XXV, Београд, 137–151.

Књазев 2007: Юрий П. Князев, *Грамматическая семантика. Русский язык в типологической перспективе*, Москва: Языки славянских культур.

Летучи 2011: Александр Б. Летучий, Безличность, у: *Русская корпусная грамматика*, https://rusgram.ru.

Норман 2013: Борис Ю. Норман, *Когнитивный синтаксис русского языка*, Москва: Флинта, Наука.

Танасић 2012: Срето Танасић, *Из синтаксе српске реченице*, Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ.

Фичи 2011: Франческа Фичи, Об одной модальной функции рефлексивных конструкций, у: *Слово и язык. Сборник статей к 80-летию академика Ю. Д. Апресяна*, ред. И. М. Богуславский, Л. Л. Крысин, Л. Л. Иомдин, Москва: Языки славянских культур, с. 645–652.

Биляна Ж. Марич

ОБ ОДНОМ ТИПЕ БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СЕРБСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ (В КОНТЕКСТЕ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА)

Резюме

В статье сопоставляются две похожих синтаксических конструкции в сербском и русском языках − безличные предложения с обязательным дательным субъекта и рефлексивной формой глагола (серб. *Не иде ми се на посао*, рус. *Мне дышится легко*). Обнаруживается, что в сербском языке, в отличие от русского, возможно употребление пассивной модели с формально выраженным подлежащим (*Пије ми се лимунада*), т.е. модели, не блокирующей дательный падеж субъекта.

Анализ показал, что сербские и русские модели конструкций могут совпадать только частично (отрицательные модели, сообщающие об отрицательном отношении к действию). Русские утвердительные модели и модели с наречием, указывающим на легкость или трудность протекания действия, в сербском языке отсутствуют или же не соотносятся с сербскими по своей семантике. Тот компонент семантики, который как раз отсутствует в сербской конструкции («действие протекает само по себе, независимо от воли субъекта»), считается некоторыми авторами лингвоспецифическим, т.е. занимающим особое место в русской языковой картине мира.

Ключевые слова: безличные предложения, сербский, русский, языковая картина мира.

УДК 811.163.41'367.3

Оригинални научни рад
Примљено 1. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИЈАНА Ч. КУБУРИЋ МАЦУРА*
(Универзитет у Бањој Луци,
Филолошки факултет)

АСИНДЕТСКЕ СТРУКТУРЕ С КОНЦЕСИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се говори о асиндетским (безвезничким) реченицама с концесивним значењем, тј. оне се освјетљавају из неколико аспеката. Након кратког прегледа досадашњих истраживања асиндетских структура, представљају се формално-семантички типови ових реченица, говори се о условима за њихову концесивну интерпретацију, те се помиње проблем њиховог одређења као имплицитно координираних или имплицитно субординираних реченица.

Кључне ријечи: асиндетске реченице, концесивност, координација, субординација, конкретизатори значења.

Увод

Синтаксичка асиндезија (тј. асиндеза/асиндетон, према грч. *asyndesía* – невезаност, неспојеност, недостатак везе у реченицама, према: Вујаклија 2004: 79), представља појаву да се однос међу простим реченицама у оквиру сложене реченичне структуре остварује без манифестовања везника. Другачије речено, асиндетске (безвезничке) реченице, како се то обично у литератури наводи, јесу реченице са имплицитном координацијом (нпр. *Пожурите, обрадујте је*) или субординацијом (нпр. *Нуђен – чашћен*) (Пипер–Клајн 2017: 460, 521). У њима се веза између предикацијских дијелова сложене реченице исказује интонацијом и њиховом лексичко-семантичком структуром, а у највећем броју случајева могу се посматрати као елиптичне

* mijana.kuburic-macura@flf.unibl.org

конструкције добијене изостављањем везника или везничке ријечи у синдетској реченици (Пипер–Клајн 2017: 521). Међутим, иако успостављају значењску и, у неким случајевима, формалну релацију са синдетским реченицама, данас је уобичајено да се асиндетске реченице не посматрају као њихове подврсте, већ као посебна, трећа врста сложених реченица (в. нпр.: Танасић 2015: 92; Танасић 2018: 598−599 и др.).

1. Преглед литературе

Асиндетске реченице у најзначајнијим сербокроатистичким граматикама у 20. вијеку биле су редовно регистроване, али тек на нивоу успутног инвентарисања, у виду напомена уз поједине врсте синдетских реченица. Једно од најранијих запажања о асиндетону налазимо у *Граматици хрватскога или српскога језика* Брабеца, Храста и Живковића (1958: 213). Такође, Михаило Стевановић наводи да се независносложене, али и неке врсте зависносложених реченица могу јавити у асиндетском облику (Стевановић 1989: 780−797, 914 и др.). Међутим, тек се у *Нормативној граматици српског језика* (Пипер–Клајн 2017: 521) асиндетској реченици посвећује посебно поглавље, кратко али информативно, у којем се дају њихове основне карактеристике.

Питање асиндетских веза у реченичним комплексима актуелизовано је и, у великој мјери, из различитих аспеката освијетљено у посљедњих тридесетак година, и то у радовима Иве Прањковића (1984, 2002), Богољуба Станковића (1987), Милоша Ковачевића (1998), Страхиње Степанова (2008), Срете Танасића (2015), Ладе Бадурине (2018) и др. Напосљетку, треба истакнути преглед асиндетских реченица у поглављу *Синтаксе сложене реченице у савременом српском језику*, чији је аутор Срето Танасић (2018: 957−633), који, свакако, представља досад најобухватнији и најсистематичнији прилог о овим реченичним структурама. Питања која су у овим прилозима разматрана, а од значаја су за овај рад, јесу питања класификације појединих асиндетских реченица као имплицитно координираних или имплицитно субординираних, питање да ли се неке од ових реченица могу посматрати не као сложене реченице већ као сегменти везаног текста, те појава прецизирања њихове семантике и синтаксичког статуса путем конкретизатора значења.

Ако фокус сузимо на асиндетске реченице са концесивном семантиком, у литертури ћемо такође наћи неке опште информације. На чињеницу да се допуштање може исказати асиндетским реченицама указано је у нашим граматикама већ одавно. Овакве реченице се први

пут помињу у *Граматици* Брабеца, Храста и Живковића, гдје се наводи да се допуштање може исказати и без везника, глаголским радним придјевима између којих се налази негација („*Радили – не радили*, сами нећете успјети“) те да се допуштање појачава ако главну реченицу започнемо ријечима *али* или *опет* (Брабец–Храсте–Живковић 1961: 211−212). И Стевановић такође биљежи да је допуштање могуће исказати асиндетоном: „*Посмица их, срца не искали* (Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 60) и у народној пословици *Крсти вука, вук у гору* (који значе *Иако их посмица, срца не искали* и *Ако и крстиш вука − вук ће у гору побећи*).“

О асиндетским реченицама са концесивном семантиком као о ријеткој појави, резервисаној готово искључиво за разговорни језик, пише Иво Прањковић: „За изрицање односа допусности међу дијеловима структура (међу реченицама) готово да су резервиране експлицитне субординиране реченице. Посебно је ријетка нетипизирана имплицитна допусност. То, међутим, није посебно тешко објаснити: за допусне реченице (у експлицитној субординацији) карактеристична је корелативност мање или више устаљених средстава којима се изриче тај однос (нпр. *иако – ипак* или сл.), а у нетипизираним допусним структурама таква средства изостају или бивају и у једном и у другом дијелу структуре интонативно компензирана. Стога се структуре тога типа одликују стилском обиљеженошћу и најчешће су у разговорном стилу, на примјер: Чекали смо до јутра – нитко се није појавио; Покушали смо све што нам је пало на памет – било је узалуд; Нитко их није звао, сами су дошли“ (Прањковић 2002: 174).

Срето Танасић у чланку о асиндетским реченицама с конкретизаторима значења (Танасић 2015) наводи, уз остале интерпретативне могућности које конкретизатори значења обезбјеђују, могућност прецизирања семантике оваквих реченица допусним конкретизаторима. Аутор наводи сљедеће примјере: Добро је што сам ту, а не негде горе у копну, где је сада прашњаво и знојаво, улице пусте, а свет кућа иза спуштених ролетни, добро је, *ипак* је добро што сам овде! (М. Капор, *Најбоље године и друге приче*, Аск, 42); У тиму су га запазили сви, *ипак* му тренер није дозволио да започне утакмицу; Био је најмлађи међу нама, *ипак* је први изишао на врх стазе; и коментарише: „Свака ова реченица би се могла трансформисати у зависносложену реченицу с допусним везником. У прикупљеној грађи нисам нашао већи број оваквих асиндетских реченица“ (Танасић 2015: 109). Такође, у поглављу о асиндетским реченицама у *Синтакси сложене реченице* Танасић наводи исте примјере реченица с конкретизатором допусног значења као

у горенаведеном чланку, уз додатни примјер: „Бранили су му да се искрада из куће, а нарочито да лута Авалом. *Ипак* се искрадао, и лутао“ (С. В. Јанковић). У наставку аутор наводи три запажања: да се свака од ових реченица може трансформисати у зависносложену реченицу с допусним везником, да се овакве реченице најчешће осамостаљују и да у грађи није забиљежен већи број оваквих реченица (Танасић 2018: 621).

2. Изражавање концесивног значења на реченичном нивоу

Концесивно значење на реченичном плану најчешће се исказује зависносложеним реченицама. На пољу зависносложених реченица с концесивним значењем јасно се могу уочити оне којима се исказује узрочноконцесивни тип овог значења, као и оне којима се исказује условноконцесивно значење.[1] Притом, субординираним клаузама са узрочноконцесивном семантиком допушта се реализација предикатске радње из главне клаузе упркос томе што њихов садржај представља за то реалну препреку или, другачије речено – ситуација из узрочноконцесивне клаузе представља неадекватан узрок појаве из надређене клаузе, који не омета реализацију те појаве. Ови модели клауза могу се уводити простим општеконцесивним везницима *мада*, *премда* и *иако*, те сложеним везничким конструкцијама *упркос томе што*, *и поред тога што*, *без обзира на то што, свеједно што* и др. Условноконцесивне клаузе могу се посматрати као клаузе које настају дјелимичном негацијом, тј. негацијом једног сегмента условних реченица (в. нпр. Д. Звекић Душановић 2007; Кубурић Мацура 2018а и др.), а у сложену реченицу уводе се везницима *ако и*, *уколико и*, *макар*, *ма* и др.

С друге стране, концесивну семантику, као додатну логичку импликацију, у српском језику могу имати и неке супротне реченице. Наиме, чињеница да логички однос супротности стоји у самој сржи концесивног значења условила је и могућност исказивања концесивних релација неким типично адверзативним језичким средствима. Да би се адверзативним реченицама уопште могли исказати концесивни смисаони односи, први и неопходан услов је да се у првој клаузи износи неадекватан основ за реализацију садржаја који слиједи у другој

[1] Категорија концесивности формирана је у процесу семантичког усложњавања узрочно-посљедичне везе, са једне стране, и везе услова и условљеног, са друге стране, тј. њиховог комбиновања са значењем супротности, а овакво непосредно заснивање једне нове, изведене категорије на двјема другим категоријама било је могуће због њихове евидентне семантичке сродности. Дакле, на основу тога да ли се концесивна релација заснива на разбијању везе узрока и посљедице или услова и посљедице – можемо разликовати два основна типа значења концесивности, тј. два основна концесивна семантичка субпоља – узрочну концесивност и условну концесивност.

клаузи.[2] И међу овим реченицама могу се уочити два семантичка подтипа – они са додатном узрочноконцесивном и они са додатном условноконцесивном семантиком.

3. Асиндетске реченице са концесивном семантиком

3.1. Асиндетске реченице са условноконцесивном семантиком

Асиндезијом се, када је концесивна логичка импликација у питању, готово искључиво исказује условноконцесивни тип овог значења. На првом мјесту, овдје треба поменути асиндетске реченице код којих, како то наводи Ксенија Милошевић (1986: 38), глаголска лексема у позицији предиката сугерише концесивни однос, а које се у писаној форми (мимо разговорног језика) ријетко јављају. На примјер:

> Можете провести поред њега још двадесет година, ништа подробније више о њему немате да сазнате (Милошевић 1986: 38); Погинућу, њу не дам! (Новости) и др.[3]

У првом примјеру, глаголска лексема „моћи“, која у себи садржи значење могућности, у ствари, како пише Ксенија Милошевић, „компензира значење модалног глаголског облика, и то потенцијала, у којем се исто значење манифестује и као граматичко“ (Милошевић 1986: 38):

> Можете провести поред њега још двадесет година [→ *Макар провели поред њега још двадесет година*], ништа подробније више о њему немате да сазнате.

У другом примјеру се, као и у синдетској варијанти оваквих клауза, које су у језику знатно чешће, футуром исказује прихватање свих негативних посљедица ако се реализује радња из друге по реду клаузе:

> Погинућу [→ *Макар погинуо*], њу не дам!

С друге стране, значење ових реченица било би непромијењено, али очигледније, ако би се веза међу клаузама исказала помоћу везника *али* и конкретизатора концесивног значења *ипак*:

---

[2] Када су у питању синдетске адверзативне реченице, са експлицираним везником, за исказивање концесивних односа оспособљени су само везници *али* и *а*, као и нешто рјеђе *но*, али само у ситуацијама када је замјењиво са *а* или *али*.

[3] Како се овај рад заснива на једном сегменту истраживања проведеног у оквиру израде докторске дисертације *Систем синтаксичких концесивних јединица у савременом српском језику* (одбрањене 2014. године на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, пред комисијом у саставу: проф. др Милош Ковачевић, проф. др Срето Танасић, проф. др Миланка Бабић), корпус за овај рад обиман је у толикој мјери да се може сматрати репрезентативним за савремени српски језик (изузевши разговорни стил).

[→ Можете провести поред њега још двадесет година, *али ипак* ништа подробније више о њему немате да сазнате; Погинућу, *али* њу *ипак* не дам!]

Условноконцесивну импликацију има и један специфичан тип асиндетских реченичних структура којима се исказује алтернативни подтип овог значења (више о реченицама с овим значењем в. у: Кубурић Мацура 2018б). Ове структуре имају комплекснију форму од претходно наведених асиндетских реченица. Будући да се њима исказује постојање минимално двије потенцијалне „отежавајуће“ околности за реализацију предикације с којом ступају у асиндетску везу, карактерише их (врло често, такође, асиндетска) дисјунктивна веза којом се исказују те околности, која, као цјелина, ступа на семантичком плану у концесивну релацију са том предикацијом. То су, дакле, асиндетске структуре у којима први дио има облик раставне конструкције.[4] Овакве структуре регистровали смо само у књижевном и журналистичком поткорпусу, али се са сигурношћу може рећи да су оне у језику знатно фреквентније од других асиндетских концесивних реченица:

Усшео не усшео, ништа се више поправити не може (Пекић, 41); Већина људи, *слушала не слушала*, једнако се понаша […] (Рисојевић, 10); *Хшио не хшио*, Тигар је почео да запажа како му се међу овим омладинцима крави срце (Ћопић, 125); *Веровао ши или не веровао*, тако је било (Куић, 138); На крају, *веровали или не*, добио је и пензију! (Куић, 86); *Сањали-не-сањали*, рекла је жена директора књижевних програма која нам се привукла иза леђа […], хоћу да вечерас будете будни и да играте (Албахари, 26); Нагледаћеш се ти овога чуда <u>па</u> *хшјела не хшјела*[5] (Ћопић, 242); <u>Свједно</u>, *дошао ја не дошао*, очекујем да ће се и даље радити на побољшању програма […][6] (НИН, 47); *Осудили*

[4] „Редупликоване“ клаузе, тј. дисјунктивне клаузе у синдетској или асиндетској форми, поједностављено сведене на модел „А-*не*-А“/ „А *или* не-А“, које на семантичком плану успостављају концесивну релацију са асиндетском координираном клаузом, реализују се, у ствари, у неколико конкретних облика: 1) глаголски придјев радни + његова одрична форма, тј. асиндетска форма раставне везе (нпр. *хшио не хшио*); 2) глаголски придјев радни + везник *или* + одрична форма глаголског придјева радног (нпр. *веровао ши или не веровао*); 3) глаголски придјев радни + везник *или* + партикула *не*, тј. форма у којој је елидирањем избјегнуто понављање, ради економичности језичког израза (нпр. *веровали или не*); и 4) потврдни облик + одрични облик 2. лица презента (нпр. *хоћеш-нећеш*) (в. Кубурић Мацура 2018б).

[5] Партикула *па* у овом примјеру додатно наглашава концесивну семантику конструкције.

[6] Партикула *свједно* у наведеном случају додатно указује на ирелевантност било које опције која се наводи у алтернативноконцесивној дисјунктивној вези.

га или не, Благојевић је доказао да је у Америци заиста све могуће (НИН, 73) и др.

Концесивна семантика оваквих реченица заснована је на чињеници да оне, заправо, представљају комбинацију два потенцијална условна низа опречне семантике који срастају у један. Притом, један од тих низова представља низ адекватног услова и посљедице, а други представља низ неадекватног услова и посљедице. На тај начин се у алтернативну, дисјунктивну везу доводе двије опречне ситуације, од којих је једна повољна за реализацију надређене предикације, а друга неповољна, а тиме се постиже и ефекат ирелевантности било повољног, било неповољног услова у том односу са надређеном радњом. Другачије речено, комбиновањем два условна низа крајње опречне семантике релевантност услова уопште, какав год он био, смањује се до минимума и укида се. Овакве асиндетске структуре на семантичком плану еквивалентне су алтернативноконцесивним субординираним реченицама с везницима *без обзира (на то) да ли*, *свеједно да ли* или *било да*:

Успео не успео [→ *Без обзира на то да ли ће успјети или неће/ Свеједно да ли ће успјети или неће/ Било да успије или не*], ништа се више поправити не може; Већина људи, *слушала не слушала* [→ *без обзира на то да ли слуша или не слуша/ свеједно да ли слуша или не слуша/ било да слуша или не слуша*], једнако се понаша […] и др.

3.2. Асиндетске реченице са узрочноконцесивном семантиком

За асиндетске реченице са узрочноконцесивном семантиком у најкраћем се може рећи да су ријетке или да су резервисане само за разговорни језик. Поменули смо већ у прегледу литературе да поједини аутори наводе примјере асиндетских веза у којима узрочноконцесивна семантика није прецизирана никаквим формалним средством, као што су:

Посмица их, срца не искали; Чекали смо до јутра – нитко се није појавио; Покушали смо све што нам је пало на памет – било је узалуд; Нитко их није звао, сами су дошли.

Оне су у писаном изразу ријетке, тј. може се рећи да су углавном карактеристика разговорног језика. Основ њихове концесивне интерпретације лежи у чињеници да се у њима у првој клаузи износи неадекватан основ за реализацију садржаја који се исказује другом клаузом. Услов који овакве клаузе морају испунити да би њихова веза, као саприсутну, имала концесивну вриједност јесте да прва клауза представља неадекватан основ за реализацију друге по реду клаузе, али да се ситуација исказана другом клаузом реализује упркос тој неадекватности. Дакле, у свим наведеним клаузама, другом у низу клаузом

казује се да се реализује нешто супротно од онога што би се очекивало на основу ситуације представљене у првој клаузи. У свим оваквим реченицама, супротстављене ситуације се јављају као реалне, спознате, евидентне ситуације у чију реализацију и истинитост нема сумње, тако да можемо рећи да се у њима јавља узрочноконцесивни тип концесивног значења. Потврдићемо то трансформацијама у узрочноконцесивне клаузе с везником *иако*, али и у синдетске адверзативне клаузе с конкретизатором концесивног значења:

> Посмица их, срца не искали [→ Посмица их, *али (ипак)* срца не искали/ *Иако их посмица*, срца не искали]; Чекали смо до јутра – нитко се није појавио [→ Чекали смо до јутра, *али (ипак)* се нико није појавио/ *Иако смо чекали до јутра*, нико се није појавио]; Покушали смо све што нам је пало на памет – било је узалуд [→ Покушали смо све што нам је пало на памет, *али (ипак)* је било узалуд/ *Иако смо покушали све што нам је пало на памет*, било је узалуд]; Нитко их није звао, сами су дошли [→ Нико их није звао, *али (ипак)* су сами дошли/ *Иако их нико није звао*, сами су дошли].

На крају, иако се у литератури помињу, у корпусу на којем је засновано ово истраживање нисмо забиљежили ниједан примјер асиндетских реченица с конкретизатором концесивног значења. Разлог за то највјероватније лежи у чињеници да је из нашег корпуса био искључен разговорни језик, а скоро сви примјери које биљежи литература из разговорног су стила.[7] Међутим, будући да, када је у питању разговорни језик, једино средство за идентификацију неке структуре као текста или као сложене реченице представља интонација, поставља се питање да ли су примјери типа „У тиму су га запазили сви, *ипак* му тренер није дозволио да започне утакмицу“ или „Био је најмлађи међу нама, *ипак* је први изишао на врх стазе“ интонативно заиста обједињени у сложену реченицу или не. Свакако, у осталим видовима употребе језика, ријечи и изрази који се јављају као конкретизатори концесивног значења врло су честе у улози текстуалних конектора, нпр.:

> Питање је звучало компликоано. *Ипак*, одговор оног најкрупнијег уследио је брзо (Маројевић, 155); Није било дозвољено унети бицикл у тролејбус. Она је то *ипак* повремено чинила (Живковић, 95); По томе смо одмах и закључили да је мртав. *Ипак*, за сваки случај, Јаков прислони своје мало и заврнуто уво на његове космате груди (Шћепановић, 88); Стари Грци дивили су се древности и трајности фараонског Египта исто као што су ценили богатство и величину

[7] Једина два примјера која нису из разговорног језика, у ствари, илуструју употребу партикуле *ипак* у функцији текстуалног конектора.

Персијског царства. *Упркос томе*, никада се нису потрудили да у сопственој земљи направе нешто томе слично […] (Време, 64) и др.

4. Закључак

Асиндетске реченице с концесивним значењем у српском језику јављају се у неколико формално-семантичких типова. Оне најчешће нису маркиране никаквим формалним средством које би сугерисало њихову концесивну семантику и, самим тим, не можемо говорити о концесивној семантици као њиховој јединој интерпретативној могућности. Дакле, иако су то реченице у којима се концесивна семантика одражава у чињеници да се у првој клаузи износи неадекватан основ за реализацију садржаја друге клаузе, ипак је њихова семантичка вриједност у таквим околностима препуштена слободној интерпретацији. То је видљиво и из чињенице да је могућа и њихова трансформација и у концесивне − субординиране (било условноконцесивне или узрочноконцесивне) и у адверзативне – координиране семантички подударне реченице. Једино асиндетске реченице којима се исказује алтернативни подтип условноконцесивног значења издвајају се од других реченица поменутих у овом раду, што због своје специфичне семантике и форме, што због чињенице да их је могуће трансформисати само у истозначне субординиране реченице.

У корпусу нисмо забиљежили ниједан примјер асиндетских реченица с конкретизатором концесивног значења, иако се у литератури помињу (додуше, као обиљежје разговорног језика), али смо забиљежили низ примјера у којима се јављају у осамостаљеном облику, на нивоу везаног текста.

Будући да је концесивност једно од значења које се формално остварује и на нивоу субординације и на нивоу координације, асиндетске структуре с овим значењем не могу се, у већини случајева, одредити ни као реченице с имплицитном координацијом ни као реченице с имплицитном субординацијом.

ИЗВОРИ

Албахари: Давид Албахари, *Светски путник*, Београд: Стубови културе, 2001.

Време: *Време* бр. 1047, 27. 1. 2011.

Живковић: Зоран Живковић, *Мост*, Београд: Лагуна, 2006.

Куић: Гордана Куић, *Преостале приче*, Београд: Алнари, 2009.

Маројевић: Игор Маројевић, *Медитерани*, Београд: Лагуна, 2006.

НИН: *НИН* бр. 3113, 26. 8. 2010.

Новости: *Новости*, www.novosti.rs (очитано 15. 1. 2013).

Пекић: Борислав Пекић, *Нови Јерусалим*, Београд: Политика, Народна књига, 2004.

Рисојевић: Ранко Рисојевић, *Фрагменти*, Бања Лука: Бесједа – Београд: Арс Либри, 2003.

Ћопић: Бранко Ћопић, *Глуви барут*, Београд: Просвета – Сарајево: Свјетлост, Веселин Маслеша, 1975.

Шћепановић: Бранимир Шћепановић, *Уста пуна земље*, Београд: БИГЗ, 1990.

ЛИТЕРАТУРА

Бадурина 2018: Лада Бадурина, Асиндетске структуре: координација, субординација и текст, у: *Сарајевски филолошки сусрети* 4, књ. 1, Сарајево: Босанско филолошко друштво, 24−38.

Брабец–Храсте–Живковић [3]1958: Иван Брабец, Мате Храсте, Сретен Живковић, *Граматика хрватскога или српскога језика*, Загреб: Школска књига.

Вујаклија [8]2004: Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.

Звекић-Душановић 2007: Душанка Звекић-Душановић, О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалност − негација − концесивност, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L/1−2, Нови Сад, 271−279.

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, Јесу ли закључне и искључне посебне врсте независних реченица, у: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице*, Београд: Рашка школа, 36–41.

Кубурић Мацура 2014: Мијана Кубурић Мацура, *Систем синтаксичких концесивних јединица у савременом српском језику*, докторска дисертација, Бања Лука: Филолошки факултет.

Кубурић Мацура 2018а: Мијана Кубурић Мацура, Реченице са условно-концесивном семантиком у роману „Глуви барут“ Бранка Ћопића, у: *Зборник радова посвећен проф. др Милану Драгичевићу (1947− 2017)*, Бања Лука: Филолошки факултет, 223−243.

Кубурић Мацура 2018б: Мијана Кубурић Мацура, Реченице с алтернативним концесивним значењем у савременом српском језику, *Филолог*, Бања Лука, 34−51.

Милошевић 1986: Ксенија Милошевић, Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 15/1, Београд, 33–45.

Пипер–Клајн [2]2017: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Прањковић 1984: Иво Прањковић, *Координација у хрватском књижевном језику*, Загреб: Хрватско филолошко друштво.

Прањковић 2002: Иво Прањковић, Сложене структуре без везника, у: Иво Прањковић, *Хрватска складња. Расправе из синтаксе хрватскога стандардног језика*, друго, измијењено издање, Загреб: Хрватска свеучилишна наклада, 107−210.

Станковић 1987: Богољуб Станковић, Асиндетске реченице у руском језику и њихови српскохрватски еквиваленти, *Јужнословенски филолог* XLIII, Београд, 65−82.

Стевановић [4]1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Степанов 2008: Страхиња Степанов, Асиндетске синтаксичке структуре у роману Фолиранти, *Прилози проучавању језика* 39, Нови Сад, 259–274.

Танасић 2015: Срето Танасић, Асиндетске реченице с конкретизатором, *Јужнословенски филолог* LXXI/3−4, Београд, 91−120.

Танасић 2018: Срето Танасић, Асиндетске реченице, у: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, у ред. Предрага Пипера, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 597–633.

Мияна Ч. Кубурич Мацура

БЕССОЮЗНЫЕ СТРУКТУРЫ С КОНЦЕССИВНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Бессоюзные предложения с концессивным значением в настоящей работе рассматриваются с нескольких точек зрения. После краткого обзора прежних исследований бессоюзных структур, речь идет о формально-семантических типах этих предложений, условиях их концессивного толкования, и проблемах их определения как косвенно сочиненных или косвенно подчиненных предложений. Бессоюзные предложения с концессивным значением в сербском языке представлены несколькими формально-семантическими типами, причем первичное подразделение подразумевает те, которые выражают обусловленно-

концессивное значение и те, которые выражают причиноконцессивное значение. В большинстве случаев они не маркированы никаким формальным средством, внушающим их концессивную семантику, и поэтому мы не можем говорить о концессивной семантике, как единственной возможности их толкования. Это замечается и в возможности их преобразования и в концессивные – подчиненные и в адверзативные – сочиненные предложения. Соответственно, поскольку концессивность является одним из значений, которое формально осуществляется на уровне подчинения и на уровне сочинения, бессоюзные структуры с этим значением не могут, в большинстве случаев, определиться ни как предложения с косвенным сочинением ни как предложения с косвенным подчинением. Только бессоюзные предложения, которыми выражается альтернативный подтип обусловленноконцессивного значения выделяется по отношению к другим предложениям, упомянутым в настоящей работе, как из-за своей характерной семантики и формы, так и из-за факта, что их преобразование возможно только в однозначные подчиненные предложения. В конце следует упомянуть, что в корпусе мы не заметили ни одного примера бессоюзных предложений с конкретизатором концессивного значения, хотя в литературе они отмечены (правда, как характерный признак разговорного языка), но мы заметили ряд примеров, в которых они встречаются в отдельной форме, на уровне связного текста.

Ключевые слова: бессоюзные предложения, концессивность, сочинение, подчинение, конкретизаторы значения.

УДК 811.163.41´367.3

Оригинални научни рад
Примљено 29. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ИВАНА З. МИТИЋ*
(Универзитет у Нишу,
Филозофски факултет,
Департман за српски језик)**

О УПОТРЕБИ ИЗРАЗА *ЈЕДАН/ЈЕДНО С ДРУГИМ* И *ЈЕДНА С ДРУГОМ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се испитују фактори који иницирају употребу израза *један/једно с другим* и *једна с другом* у српском језику. Досадашња литература бележи да тип субјекта са којим се предикат слаже условљава облик израза *један+други*, што је у овоме раду проверено детаљном анализом материјала ексцерпираног из *Српског мрежног корпуса*. Анализа је показала да употреба израза *један с другим* и *једна с другом* зависи од вредности рода субјекта са којим се предикат слаже, док се израз *једно с другим* употребљава без обзира на вредност рода субјекта. Овакви резултати упућују да је израз *једно с другим* лексикализован, те да његова употреба није директно условљена карактеристикама субјекта.

Кључне речи: српски језик, конгруенција, лексикализација, род, изрази *један/једно с другим* и *једна с другом.*

1. Увод

У овоме раду истражујемо факторе који условљавају употребу израза *један/једно с другим* и *једна с другом*. С обзиром на то да је у претходним истраживањима која се баве изразима типа *један/једна/једно другом* као значајан истакнут тип субјекта, односно његова вредност рода (Маретић 1899; Бабић 1998), проверићемо ког је рода субјекат,

* ivana.mitic@filfak.ni.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, и у оквиру пројекта *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* (бр. 360/1-16-10-01), чији је организатор Филозофски факултет у Нишу.

једночлани или координирани, када се у реченици јави израз *једно с другим,* а ког када се у реченици јави израз *један с другим* или *једна с другом*. Како Маретић наводи (1899), облик *једно друго* употребљава се када чланови нису истог рода, те је наша главна предикција да ће израз *једно с другим* бити употребљен када је субјекат средњег рода и када координирани субјекат чине чланови различитог рода (мушког и женског, мушког и средњег, средњег и женског – у оба могућа редоследа). Изрази *један с другим* и *једна с другом* биће пак употребљени када су субјекти мушког односно женског рода.

Рад је структуриран на следећи начин: у другом поглављу размотрена су истраживања која су директно или индиректно повезана са нашим истраживањем и дате су основне информације о корпусу; треће поглавље доноси анализу адекватних примера ексцерпираних из *Срӣског мрежног корӣуса*, док се у четвртом поглављу износе закључци.

2. Претходна истраживања

У овом делу рада представићемо резултате претходних истраживања која су индиректно повезана са нашим (Маретић 1899; Стевановић 1989; Бабић 1998; Бојовић 2008). Истраживања ћемо хронолошки навести.

Маретић (1899: 415) изразе *један други* сврстава у групу оних „гдје је субјекат по облику један, а предикат му стоји у множини“. Анализирајући примере слагања с речима као што су *један другога* и *један другоме* наводи да је „множина обичнија од једнине“ (1899: 416), као и да „средњи род (*једно–друго*) стоји ондје, гдје су родови помијешани“ (1899: 416). Иако изрази *један/једно с другим* и *једна с другом* нису идентични са изразима *један/једна/једно друго*, претпостављамо да се први део израза *један/једна/једно* понаша на исти начин, те да ће бити употребљена форма *једно с другим*, уколико су чланови координираног субјекта са којим се предикат слаже различитог рода.

М. Стевановић (1989) испитује када се предикат јавља у једнини, а када у множини у реченицама које садрже изразе *један другом, једно друго, један до другог* и сл. Предикат се може јавити у једнини јер број *један* (*једна*, *једно*) означава јединку (1989: 147), али може бити и у множини јер „један ту врши радњу с другим, делују дакле и један и други“ (1989: 147). Стевановић (1989: 148) примећује да је и формално слагање са субјектом сасвим могуће јер је „у облику субјекта у номинативу ту само први члан синтагме, а наиме само један, а други увек има облик неког зависног падежа“. Иако ово истраживање није директно повезано

са нашим истраживањем, наводимо га због чињенице да се у њему индиректно повезују облик предиката и изрази типа једно + друго.

С. Бабић (1998: 105) трвди да је за „срочност у изразима узајамности“ битно утврдити „какав је заправо субјект“. Према мишљењу овог аутора, ако је „узајамност изражена *један другоме*, *један другога*, *једно другоме*, *једно другога*, *једно друго*, а уз то субјект изречен и посебно, предикат је у множини и слаже се са изричитим субјектом“, док „ако нема изричитога субјекта, предикат је у множини, а предикатни се придјев слаже према роду, осим ако је род различит или је средњи; тада је предикатни придјев у мн. м. р.“ (1998: 105). Аутор бележи и примере у којима је предикат у једнини, при чему се не може са сигурношћу тврдити да ли је реч „о узајамној или једностраној објектности, нпр. *И један другоме рече* [...] може значити двоје: један је брат рекао другому и браћа су говорила један другому“ (1998: 106). Бабић (1998) није испитивао везу између типа субјекта и израза *један/једно с другим* и *једна с другом*.

Д. Бојовић (2008) истражује обрасце слагања у примерима који садрже „номинативно-инструментални субјекат”. Једнина или множина јавља се „у зависности од тога да ли је инструментални агенс одредбеног карактера или значењски координира с управним чланом, што показује и плуралски облик апозитивне одредбе и, наравно, плуралски облик предиката у напоредној реченици, без обзира на позицију предиката“ (2008: 195). Ауторка тврди да је једнина ипак чешћа, „што и није ништа необично с обзиром на граматичку структуру ове секвенце, у којој је инструментални агенс одредбеног карактера“ (2008: 196). На основу анализираног корпуса, Д. Бојовић препознаје да израз овог типа „чини прелаз ка језичкој експресији која је заснована на метонимији“ (2008: 196). Она није испитивала у каквој су вези род субјекта и употреба израза *један/једно с другим* и *једна с другом.*

Примери у којима се јавља израз *један/једно с другим* и *једна с другом* ексцерпирани су из *Српског мрежног корпуса*. За израз *један с другим* пронађено је 87 примера, а за израз *једна с другом* укупно 88 примера, док за *једно с другим* чак 253 примера. С обзиром на то да се у овоме раду не бавимо квантитативном већ квалитативном анализом, овом приликом нећемо квантитативно разматрати резултате, већ ћемо само описати репрезентативне примере.

3. Употреба израза *један/једно с другим* и *једна с другом* у српском језику

У овом делу рада испитујемо каква је веза између типа субјекта са којим се предикат слаже и израза *један/једно с другим* и *једна с дру-*

гом. Интересује нас који елементи иницирају употребу израза *једно с другим* (први одељак), а који употребу израза *један с другим* и *једна с другом* (други одељак).

3.1. *Једно с другим* у српском језику

Ексцерпиране примере у којима се јавља израз *једно с другим* поделили смо на оне у којима је предикат који се слаже са субјектом у множини (први пододељак), те на оне у којима је предикат у једнини (други пододељак).

3.1.1. *Једно с другим* и предикат у множини

У наведеним примерима (1–6) предикат је у множини, а у реченици је употребљен израз *једно с другим*. Питање је шта иницира употребу овог израза и да ли је координирани субјекат са којим се предикат слаже састављен из чланова различитог/истог рода. Како наша анализа показује, примери (1–3) подржавају Маретићеву (1899) тврдњу да ће субјекат пре свега чинити чланови различитог рода, али не и примери (4–6). Када је у реченици дат израз *једно с другим,* а предикат је у множини, координирани субјекат може се састојати из чланова различитог рода а истог броја (први члан мушког, а последњи члан женског рода једнине, као у примеру 1; први члан женског и последњи члан средњег рода једнине, као у примерима 2 и 3). Међутим, израз *једно с другим* употребљава се и када се координирани субјекат састоји од двају чланова женског рода а различитог броја (као у примеру 4) и од двају једнинских чланова женског рода (као у примерима 5 и 6).

1. Не расправљајте се овде са мном, зато што *закон* и *пракса* немају везе једно с другим (unijasprs.org.rs).

2. Колико су *глума* и *писање* повезани једно с другим (pancevac-online.rs).

3. Иако *књига* и *купатило* немају везе једно с другим (womenngo.org.rs).

4. Јесте да *пластичне операције* и *пољопривреда* некако не иду једно с другим (danas.rs).

5. *Вода* и *ватра* се не могу помешати једно с другим (opusteno.rs).

6. Тешко је поверовати, али *сланина* и *чоколада* врло добро иду једно с другим (bif.rs).

Како анализа показује, израз *једно с другим* употребљава се и када је на позицији субјекта именица мушког рода множине (као у примеру 7) и средњег рода множине (као у примеру 8).

7. Резултати су показали да је кључ успеха у томе да *партнери* и не поделе баш све једно с другим (opusteno.rs).

8. Руке им беху човечје под крилима на четири им стране, 9. и *лица* им беху на четири стране, састављена једно с другим hocuto.rs (eparhijaniska.rs).

Питање је шта повезује наведене примере (1–8) и зашто се израз *једно с другим* употребљава чак и онда када уопште није употребљена именица средњег рода (као у примерима 1, те 4–7). Добијени резултати упућују да је израз *једно с другим* лексикализован у српском језику, те да се користи када постоји неки вид супротности међу члановима (као у А и Б), без обзира на њихове вредности за род. Додајемо и чињеницу да је анализирани израз *једно с другим* потврђен највећим бројем примера у *Српском мрежном корпусу*, а висока фреквентност је пратилац лексикализације.

А) Када су координиране семантички неспојиве именице – *пластичне операције и пољопривреда*, у примеру 4; *вода и ватра*, у примеру 5; *сланина и чоколада*, у примеру 6.

Б) Када именица мушког рода множине, *партнери*, реферише на именице различитог рода: *мушкарац* и *жена*, у примеру 7.

3.1.2. *Једно с другим* и предикат у једнини

На основу претходних примера у којима се јавља израз *једно с другим*, а предикат је у множини, претпоставили смо да употреба наведеног израза не зависи од вредности за род једног или више чланова који су на позицији субјекта. Проверићемо да ли наведено важи и када је предикат са којим се субјекат слаже у једнини (примери 9–14). Уколико се израз *једно с другим* понаша на другачији начин, онда можемо рећи да је осетљив на вредност за број, односно да зависи од вредности за род субјекта само када је предикат у једнини. Ако разлика изостане, наша предикција да је реч о конструкцији која је лексикализована биће потврђена. Када је у реченици дат израз *једно с другим,* а предикат је у једнини, на позицији субјекта јавља се именица средњег рода (као у примеру 9), или показна заменица *ово* (као у примеру 10), те *то* (као у примерима 12 и 14), елидиране координиране именице женског рода (као у примеру 11), елидирана именица мушког рода (као у примеру 13), координирани инфинитиви (као у примеру 15).

9. Ипак, ствар је у преузимању одговорности, а *поређење* мачака и деце нема везе једно с другим (b92.co.rs).

10. Тај стални надзор се остварује и кроз повремене прегледе, претпостављам. *Ово* [стални надзор и повремени преглед] се једно с другим не слаже (otvoreniparlament.rs).

11. Како да ставимо звезду на круну? Рекох изненађено, сматрајући да [звезда и круна] једно с другим никако не иде (pancevac-online.rs).

12. Погледајте само трендове које нуде наши магазини. *То* [трендови] везе нема једно с другим (blog. rs).

13. *Роман* који повезује научну фантастику, роман катастрофе, криминалистички роман и метапрозу, али [роман] не брка једно с другим (zmajevedecjeigre.org.rs).

14. Ако хоћемо да радимо на националном пољу онда нећемо моћи да рушимо старе традиције, *то* [радити на националном пољу и рушити традиције] се коси једно с другим (pescanik.net).

15. Није ту у питању никаква лењост, јер, сложићете се са мном, *завршити* факултет и *бити* лењ не иде једно с другим (politika.rs).

Како наша анализа показује, израз *једно с другим* и предикат у једнини јављају се када је субјекат средњег рода (као у примеру 9), или када је субјекат елидиран, али се подразумева, при чему елидирани субјекат може имати форму женског (као у примеру 11) и мушког рода (као у примеру 13). Израз *једно с другим* јавља се и када је на позицији субјекта члан који нема род (као у примеру 15). Овакво стање потврђује да употреба израза *једно с другим* не зависи од вредности за род и онда када је предикат који се слаже са субјектом у једнини. Резултати иду у прилог тврдњи да је израз *једно с другим* лексикализован у српском језику.

3.2. *Један с другим* и *једна с другом* у српском језику

На основу ексцерпираних примера из *Српског мрежног корпуса* утврдили смо да се израз *један с другим* употребљава када је субјекат именица мушког рода (као у примеру 16) или заменица за треће лице множине – *они*, било присутна, било елидирана (као у примеру 17). Ово потврђују сви ексцерпирани примери са изразом *један с другим*.

16. Јединствена веза односа између две позитивно одређене позиције: и само у овом односу *прапојмови* постоје један с другим (rastko.org.rs).

17. Иако су они касније полицији признали да често [они] збијају шале један с другим (trojka.rs).

Ексцерпирањем примера са изразом *једна с другом* примећујемо да се са овим изразом увек употребљава именица женског рода, било координирана (као у примеру 18), било једночлана (као у примеру 19).

18. *Џамије* и *цркве* кохабитирају *једна с другом* (b92.rs).

19. У тишини ноћи *књиге* су причале *једна с другом* (laguna.co.rs).

Ако упоредимо примере у којима се јавља израз *један с другим* и *једна с другом,* приметићемо да се употребљавају када је субјекат мушког рода односно женског рода. Наведено показује да је употреба ових израза осетљива на тип субјекта, конкретно на вредност рода субјекта.

4. Закључак

У овом раду истраживали смо да ли употреба израза *један/једно с другим* и *једна с другом* зависи од типа субјекта са којим се предикат слаже. Истраживање је извршено на примерима ексцерпираним из *Српског мрежног корпуса*. Наша првобитна претпоставка, утемељена у ставу Маретића (1899), била је да се израз *једно с другим* употребљава када је субјекат, било једночлани било координирани, средњег рода или различитог рода. Међутим, ексцерпирани примери показали су да се овај израз употребљава и када су координирана два субјекта мушког рода или два субјекта женског рода. Поред овога, спроведена анализа потврдила је и да се израз *једно с другим* употребљава када се на позицији субјекта нађу два координирана инфинитива. Изрази *један с другим* и *једна с другом* употребљавају се пак само када се предикат слаже са субјектом мушког односно женског рода, те су осетљиви на вредност рода субјекта. Овакви резултати упућују да израз *једно с другим* представља један вид лексикализоване форме чија употреба не зависи од вредности за род и број субјекта са којим се предикат слаже.

ИЗВОР

Српски мрежни корпус 2014: Nikola Ljubešić, Filip Klubička, *Serbian web corpus (srWac)*, http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=srwac;align=.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић 1998: Stjepan Babić, *Sročnost (kongruencija) u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Matica hrvatska.

Бојовић 2008: Драга Бојовић, О неким аспектима конгруенције у језику Михаила Лалића, у: *Лалићеви сусрети*, ур. Жарко Ђуровић, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 191–197.

Маретић 1899: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Стевановић 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Ivana Z. Mitić

RELATIONAL MORPHOSYNTACTIC ITEMS *JEDAN/JEDNO S DRUGIM* AND *JEDNA S DRUGOM* IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper examines the factors that initiate the use of the terms *jedan/jedno s drugim and jedna s drugom* in Serbian language. The previous research showed that the type of subject with which the predicate agrees directly initiates the use of terms such as *jedan/jedno s drugim and jedna s drugom* (see Maretić 1899, Babić 1998). We tested previous prediction on the examples extracted from the *Serbian Web Corpus*. The analysis showed that the use of the term *jedan s drugim, jedna s drugom* depends on the value for gender of subjects with which the predicate agrees, while the expression *jedno s drugim* is used regardless of the value for gender and the number of subjects and predicates. Our results indicate that the term *jedno s drugim* is an expression of a lexicalized type whose use is not directly conditioned by the characteristics of the subject and the predicate.

Keywords: Serbian language, agreement, lexicalization, gender, relational morphosyntactic items *jedan/jedno s drugim, jedna s drugom.*

УДК 811.163.41'367.3

Оригинални научни рад
Примљено 7. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МАРИЈА М. ОПАЧИЋ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет)

ЛИНЕАРИЗАЦИЈА ПРОТОСОЦИЈАТИВНИХ И ПСЕУДОСОЦИЈАТИВНИХ КОНСТРУКЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Рад се бави исказивањем социјативних значења унутар категоријалног центра конструкција са социјативним инструменталом и њиховом линијском структуром у српском језику. Анализиран је материјал који илуструје линеаризацијске особености категоријалног центра, протосоцијатива, и категоријалне периферије, псеудосоцијатива. Приказане су могућности фокализовања аргумената у социјативно-реципрочним конструкцијама непосредног типа, исказаних социјативно-реципрочном допуном, док су из богате типологије псеудосоцијатива издвојена два семантичка типа – пропријетивни и пратилачки. Појава предлошке контактности разматра се у псеудосоцијативним оквирима.

Кључне речи: протосоцијативност, псеудосоцијативност, линеаризација, предлошка контактност, српски језик.

1. О псеудосоцијативности и њеном месту међу варијантним социјативним значењима у српској лингвистичкој славистици писано је, почев од окоснице њеног одређења у науци о српском језику и увођења терминолошког израза (Ивић М. [2]2005: 195) највише у синтаксичко-семантичким прилозима,[1] који, употпуњујући веома разгранату семантичку типологију псеудосоцијатива, превасходно, указују на одступања у односу на (ин)варијантну категоријалну социјативност.

* mayaopacic@gmail.com

[1] Подсетимо изнова на сродност семантичких типологија које наводе србистичка и русистичка испитивања (Ивић М. 2005: 195–211; Пипер 2002: 26; Пипер и др. 2005: 706–708), као и на другачије позиције у Стевановић 1991: 453–462.

Како смо питање међуодноса псеудосоцијативности и протосоцијативности дотакли у посебном чланку, када смо предочили начелну типологију и терминолошка решења с освртом на досадашња истраживања социјативних значења (Опачић 2019), у наредним редовима настојаћемо да у склопу синтаксичко-семантичке анализе укажемо и на особености линијске организације конструкција којима се исказују супкатегоријална значења друштва. Из обимне грађе која припада центру[2] конструкција са социјативним инструменталом издвојићемо социјативно-реципрочне конструкције непосредности, у којима се најизразитије отелотворују протосоцијативне карактеристике. С друге стране, предмет наше пажње су и пропријетивне псеудосоцијативне конструкције карактеристичне појединости и пратилачки псеудосоцијативи, два појавна облика која оличавају гранично[3] семантичко подручје на периферији инструменталских конструкција с предлогом *с(а)*.

2. Први корак у даљем разматрању захтева враћање полазиштима србистичке граматикографије у дескрипцији једног од супкатегоријалних сегмената антропоцентричног категоријалног комплекса, где се псеудосоцијативност дефинише истоветним временским и просторним јављањем најмање двеју појава (Пипер и др. 2005: 706). То сасвим прозирно указује на отклон од инваријантних социјативних показатеља, којима смо се у неколико наврата бавили анализирањем руског и/ли српског језичког материјала (Опачић 2018а; Опачић 2018б), које, укратко речено, представља њихова међузависност, односно перцептивним јединством повезана градуелно појмљена подударност улога учесника категоријалне ситуације, у чијој основи лежи и параметар нејединичности. Ови критеријуми уједно чине и облигаторне показатеље протосоцијативности, која се код варијантне социјативно-реципрочне семантике моделује још и према обавезности суделовања учесника у предметној релацији и прерасподели семантичких функција кумулативног и некумулативног типа.[4]

3. Како је предмет овог чланка везан за линијску организацију исказа, за нас је, у првом реду, од значаја утврђивање потенцијалних различитости у тематско-рематској структури и фокализовању[5] аргу-

[2] О центру и периферији функционално-семантичког поља из угла функционалнограматичког приступа в. у Бондарко 1984: 21–22.

[3] О граматици границе в. у Пипер 2008: 307–322.

[4] Уп. запажања о изражавању рефлексивности и реципрочности сукцесивног и симултаног типа на словенском језичком простору у Пипер 1986: 9–20.

[5] О информативној актуализацији реченице, реченичним перспективама, фокусу као „информационом тежишту“ и распоређивању синтагматских конституената у

мената код наведених типова протосоцијативних и псеудосоцијативних конструкција. И код једних, и код других језичких датости немаркирана, неутрална линеаризација[6] подразумева такав редослед који искључује (псеудо)социјативну допуну на иницијалној позицији, а код (не)кумулативних конструкција са значењем друштва и узајамности у релацији облигаторне непосредне укључености несингулативних учесника и нејављање глаголске управне речи која репрезентује наведену семантику на почетку линијског реда.

Уп. примере немаркиране линеаризације у двема групама протосоцијативних и псеудосоцијативних конструкција:

1) У јурењу за бољим животом душа човечја не може да раскине *с ѿелом*, а не може да раскине ни *са ѿежњом својом* да се ослободи и усами (Секулић, 54).

2) Разлика је између сарадње Бога *с човеком* и сарадње човека *с Богом* (Секулић, 314).

3) Сујетан колико Мирабо амбициозан […] бојао се да у дружби *с њиме* не постане његов послушник (Јовановић, 55).

4) Мирабовљеви односи *с двором* нису били онакви какве је он желео (Јовановић, 61).

5) Ко беше овај Аврам, да се удостоји толиког благоволења Божјег за живота, и похвале по смрти и од апостола (Гал. 3; Јевр. 11) и чак од самог Господа Христа (Лк. 16, 22; Јов. 8, 39)? […] Човек *са ѿврдом вером у Бога*, правдољубив, гостољубив, милосрдан, храбар, послушан, чист и смеран (Пролог, 1007).

6) Два човека путника *са смислом за свеѿосѿ и сѿрах Госпо̏дњи*, осетише дрхтавицу, […], и рекоше Христу кога на путу сретоше: „Дан је нагао, ноћ је близу, не иди од нас“ (Секулић, 316).

7) Водич *с којим* смо путовали показао нам је све стазе на планини (Разг.).

4. У првом низу социјативно-реципрочних некумулативних конструкција социјативно-реципрочна допуна долази иза социјативно-реципрочног некумулативног предиката непосредног типа (1),

---

српском језику в. у Станојчић–Поповић 2000: 360–372.

[6] О редоследу речи у реченици и синтаксичкој групи, те о прогресивном, регресивном, контактном, дистантном, слободном, везаном, субјективном, директном и инверзивном реду, а затим и о линеаризацијским могућностима исказивања екстралингвистичког значаја објеката, као и о испољавању структурно-граматичке функције линијског реда у светлу прецизирања веза међу реченичним члановима в. у Јарцева (ред.) 1990: 388–389. О реченичној линеаризацији в. и у Поповић 1997.

или се пак налази у зависном делу именског израза са социјативно--реципрочном семантиком у чијем се склопу, након обележавања једне суделујуће стране генитивним теонимом,[7] номинује други учесник у предметном односу, да би се затим уз непотпуну редудантност, тј. уз измењену фокализацију, учесници означили именском групом у пермутованом тематско-рематском редоследу (2), за разлику од примера (3) у којем се допуна некумулативног социјативно-реципрочног типа јавља на позицији непосредно иза главног дела именске фразе у локативу с предлогом *у*, при чему се обележава само један од учесника, а потпуна информација о другом облигаторно укљученом лицу даје се у главној реченици.[8] У примеру (4) контактна социјативно-реципрочна допуна представља зависни део именског израза с посесивним придевом којим се посредно указује на једну ангажовану страну која учествује у релацији обостране, симултане укључености.

На другој страни низ настављају примери пропријетивних псеудосоцијатива карактеристичне појединости у којима зависни део именске групе има унутрашњу (5) и/ли спољашњу одредбу (5–6), при чему оба типа детерминатора могу бити отелотворена у предлошко-падежним спојевима елемената у координативном односу, нпр., синдетском с конјунктором *и* (6). Најзад, наводимо и пример (7) с допуном којом се исказивање карактеристичног обележја везује за односну клаузу[9] и саопштавање информације о идентификацији носиоца обележја путем успостављене социјативне релације, која је у овом случају факултативно социјативног типа.

5. Могућност промене тематско-рематске организације и фокуса који се изражава именским изразом у социјативном инструменталу не убраја се у ред појава са одликом регуларности у размерама целовитог система раздвојеног на две велике целине према исказивању протосоцијативног и псеудосоцијативног значења у српском језику. Такође, напоменимо и то да на овом месту не излажемо ни све могућности варирања у линијском низу уколико их има више, као у примеру (1):

1)' У јурењу за бољим животом *с телом* душа човечја не може да раскине, а не може да раскине ни *са тежњом својом* да се ослободи и усами.

---

[7] В. о именовању Бога теонимима у појмовнику теолингвистике Кончаревић 2017: 324.

[8] О дистинкцији основне реченице и клаузе в. у Пипер и др. 2018: 8.

[9] О односним атрибутским клаузама унутар сложене реченице у српском језику в. у Павловић и др. 2018: 224–225.

3)’ Сујетан колико Мирабо амбициозан […] бојао се да *с њиме* у дружби не постане његов послушник.

4)’ *С двором* Мирабовљеви односи нису били онакви какве је он желео.

5)’ […] *Са тврдом вером у Бога* човек, правдољубив, гостољубив, милосрдан, храбар, послушан, чист и смеран. (?)*

6)* *Са смислом за светост и страх Господњи* два човека путника, […] осетише дрхтавицу…

С обзиром на то да смо у овом раду анализирали само мањи број (псеудо)социјативних семантичких типова, и то управо оних који су према параметру доминантности значења друштва смештени на осу која полази од категоријалног центра, где се значење друштва уобличава према узајамности деловања учесника предметне ситуације, а завршава на периферији, где се оно сустиче с категоријалном семантиком квалификације, закључујемо да померање именске фразе, допуне у социјативном инструменталу, није могућно у конструкцији (1)’ с двоструком негацијом и партикулом *ни*[10] без надовезивања клаузе, те као тако датој реченичној структури није својствено, као ни у конструкцијама с контактним генитивним зависним делом (2). Остали примери дозвољавају рематизовање и фокализацију социјативно-реципрочне допуне.

У другом низу примера затечено стање одговара уопштеном закључку о несвојствености померања зависног дела именске групе код појединих типова псеудосоцијатива, међу којима су и анализиране пропријетивне псеудосоцијативне конструкције карактеристичне појединости. Уколико је, међутим, измештање псеудосоцијативне допуне на антепозицију и могућно, код овог семантичког типа псеудосоцијатива, оно имплицира неопходност дубљег испитивања одлика такве маркираности црквено-религиозног[11] и књижевноуметничког функционалног стила, као и семантичке непрецизности која се пружа на граници пропријетивности и пратилачког значења (6)*.

Уз то, оно је блокирано када се квалификација исказује у атрибутској односној клаузи (7), док се, с друге стране, у примерима (5–6) у

[10] В. о улози речца у модалној квалификацији исказа и подели модалних партикула у конфронтативно-типолошкој граматици руског и српског језика (Пипер 2005: 220–222), као и о експресивизацији исказа с речцом *ни* у српском језику (Стијовић 2015: 164).

[11] О сакралном функционално-стилистичком комплексу в. у Кончаревић 2017: 229–236.

даљем варирању унутар саме допуне може уочити појава упитне *...са у Бога тврдом вером...* или неприхватљиве предлошке контактности *... са за светост смислом...*, потекле из потоње линијске реорганизације исказа, када након предлошко-падежног споја у акузативу с предлогом *за* у функцији спољашњег детерминатора позиција за други члан координативног низа остаје затворена, а два предлога – социјативни *са* и акузативни *за* – долазе у додир.

6. Имајући у виду чињеницу да спојивост недеклинабилних предлошких елемената није уобичајена у српском језику,[12] она се, ипак, среће и када су у питању предлози који се јављају с другим падежним формама, што, нпр., илуструје пример линијског прекида акузативне конструкције с предлогом *за* локативном именском групом с предлогом *у*. Пример који наводимо потиче из научног функционалног стила (1), што и иначе одговара запажању да се предлошка контактност пре проналази у писаном језику, док се у усменој реализацији она понајпре може везати за званична обраћања. В. пример (1):

1) Исто вреди, уосталом, и *за у* кајкавском широко распрострањену палатализацију консонаната *д* и *н*, ређе *л*, испред вокала предњег реда (Ивић 2018: 120).

Осим тога, у српском језику линијски прекид проналази се, ипак, и код појединих псеудосоцијативних типова. Дакле, линијска неправилност у псеудосоцијативним конструкцијама, чију анализу на овом месту ограничавамо на пратилачки семантички тип, одликује се интерполирањем предлога, односно контактном предлошком повезаношћу. В. пример (1), у којем се између предлога *са* и именског израза у социјативном инструменталу налази лично-показна заменица за 3. лице у слободном дативу. Као што се види, он се лако може трансформисати у акузативну конструкцију с предлогом *за*. Уп.:

1) С *њему* својственим смислом за хумор, не би било изненађење да је још актуелни председник Европске комисије Жан-Клод Јункер био тај који је […] рекао да је у реду то што ће га заменити Урсула фон дер Лајен […] (Политика, 13. 7. 2019).

1)' *Са за њега* својственим смислом за хумор, не би било изненађење да је још актуелни председник Европске комисије […] рекао […].

[12] Тако, нпр., Е. Фекете истиче да у српском стандардном књижевном језику после предлога искључиво долазе именице или заменице, или пак прилози за време, те отуда, на пример, изван подручја књижевне норме остају конструкције типа „за овде“ (Ћупић–Фекете–Терзић 1996: 129–130).

Најзад, све што смо изложили не затвара тему информационе актуализације реченице са (псеудо)социјативном конструкцијом – слика о њој ће, свакако, бити потпунија када се на целовитом категоријалном корпусу детаљније размотри статус и заступљеност предлошке контактности.

ИЗВОРИ

Ивић 2018: Павле Ивић, *Целокупна дела*, *Расправе, студије, чланци*, *2. О дијалектологији*, *X/2*****, прир. Слободан Реметић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јовановић 1990: Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1920; Београд: Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга.

Политика: *Политика*, дневне новине, електронско издање.

Пролог 2009: Николај Велимировић, *Охридски пролог*, Манастир Лелић – Шабац – Ваљево: Глас цркве.

Секулић 2010: Исидора Секулић, *Изабрани есеји*, Нови Сад: Академска књига.

ЛИТЕРАТУРА

Бондарко 1984: Александр В. Бондарко, *Функциональная грамматика*, Ленинград: Наука.

Ивић М. [2]2005: Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструмента и њихов развој*, Београд: Београдска књига, САНУ, Институт за српски језик САНУ.

Јарцева (ред.) 1990: Виктория Н. Ярцева (ред.), *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва: Советская энциклопедия.

Кончаревић 2017: Ксенија Кончаревић, *Језик и религија, појмовник теолингвистике*, Београд: Јасен.

Опачић 2018а: Марија Опачић, Критеријуми диференцирања социјативних значења у руском језику, *Славистика* XXII/2, Београд, 104–109.

Опачић 2018б: Марија Опачић, Квазипаралелне конструкције у савременом руском језику и њихови српски еквиваленти, на примеру категорије социјативности, *Зборник Матице српске за славистику* 94, Нови Сад, 67–78.

Опачић 2019: Марија Опачић, Међуоднос псеудосоцијативности и протосоцијативности у српском језику, *Наш језик* L/1, Београд, 17–27.

Павловић и др. 2018: в. Пипер и др. 2018.

Пипер 1986: Предраг Пипер, Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима, *Јужнословенски филолог* XLII, Београд, 9–20.

Пипер 2002: Предраг Пипер, Проспект синтаксе руског језика у поређењу са српском, на примеру категорије социјативности, *Славистика* VI, Београд, 19–29.

Пипер [2]2005: Предраг Пипер, *Граматика руског језика у поређењу са српском*, 2. измењено издање, Београд: Завет.

Пипер 2008: Предраг Пипер, Граматика границе, *Јужнословенски филолог* LXIV, Београд, 307–322.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

Пипер и др. 2018: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, у ред. Предрага Пипера, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ.

Поповић 1997: Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Станојчић–Поповић [7]2000: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић [5]1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Стијовић [2]2015: Рада Стијовић, *Језички саветник*, Београд: Чигоја штампа.

Ћупић–Фекете–Терзић 1996: Драго Ћупић, Егон Фекете, Богдан Терзић, *Слово о језику – језички поучник*, Београд: Партенон.

Мария М. Опачич

ЛИНЕЙНЫЙ ПОРЯДОК ПРОТОСОЦИАТИВОВ И ПСЕВДОСОЦИАТИВОВ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В работе речь идет о выражении значений совместности в рамках категориального центра конструкций с творительным социативным, а также об их линейном порядке в сербском языке. Анализирован материал, иллюстрирующий линейные характеристики категориального центра, протосоциативов, и категориальной периферии, псевдосоциативов. Показаны возможности актуализации информации через посредство дополнения в конструкциях со значением совместности и взаимности, в то время как среди псевдосоциативов выделены два семантических типа – со значением проприетивности и сопровождения. Наряду с этим рассматривается и явление контактной связи предлогов.

Ключевые слова: протосовместность, псевдосовместность, линейный порядок, контакт предлогов, сербский язык.

УДК 811.163.41'366.593'37
811.161.1'366.593'37

Оригинални научни рад
Примљено 2. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ДРАГАНА М. КЕРКЕЗ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за славистику)

ИМПЕРАТИВ КАО МАРКЕР НЕОЧЕКИВАНОСТИ

Рад је посвећен једној од пренесених употреба императивних глаголских облика у савременом руском и српском језику – приповедачком императиву. У првом делу овог рада аутор износи тезу да и у српском језику императивни облик може преузети на себе улогу маркера неочекиваности, док се у другом бави анализом семантичке структуре „концепта“ приповедачког императива и долази до закључка да се она битно разликује од семантичке структуре „канонског“ императива.

Кључне речи: императив, пренесено значење, неочекиваност, семантичка структура концепта.

0. Премда су први радови посвећени употреби императива настали релативно давно, тачније почетком 19. века (према Гусев 2013: 14), може се рећи да је највећи део радова посвећених проучавању овог језичког феномена светлост дана угледао током друге половине 20. века, односно почетком 21. века, макар када су у питању радови на руском и српском језику (детаљније о томе в. Гусев 2013; Јањушевић 2005).

У не тако малом броју радова аутори су се бавили полисемичношћу императивних глаголских облика, већим делом оних значења императива која се могу тумачити као изражавање воље говорног лица (на материјалу словенских језика в. нпр. Изотов 2005; Маслова 2009), али и неких других, међу којима посебно место заузима императив чије се значење може формулисати на следећи начин „ситуација S која је била актуелна за тренутку t неочекивана је за говорно лице или посматрача“.

* draganakerkez@hotmail.com

Тема овог рада пак јесте управо дата пренесена употреба императива у савременом руском и српском језику која у руској лингвистичкој литератури носи назив *драматический* или *повествовательный императив*, а у српској – *приповедачки* или *наративни* императив:

1. *Но купец думает: пущай работает. А Антипка-то и* ***убеги*** *от него* […] (РК).

2. *А онда ти он* ***утеци*** *Турцима* (СРБ-У).

Приповедачки императив у оба посматрана језика био је и до сада предмет лингвистички пажње (Шахматов 1925/2015; Исаченко 1960; Фортејн 2000; Попел 2017; Пешикан 1956; Томановић 1962; Јањушевић 2005 и др.), али није, колико је нама познато, био објекат детаљније компаративно-контрастивне анализе.[1]

1. Премда приповедачки императив и у руском и у српском језику упућује на ситуацију која је била актуелна у прошлости, међу њима постоје извесне разлике.

Преглед литературе на дату тему омогућује да се већ на први поглед лако уоче две неподударности:

• прва – у руском језику приповедачки императив се везује искључиво за маркирање неочекиваности, док се у српском језику сфера његове употребе одређује као шира (нпр. деонтичка употреба императивних облика: *Сва деца се играју у дворишту, а ти Марко* ***седи*** *у кући и* ***учи***; употреба императива за означавање радње која се редовно понављала: *Милић никад није казивао шта намерава, већ кад му падне на памет* ***заврзи*** *се својом верном латинком,* ***накукуљи*** *струку,* ***запали*** *чибук, па лагано* /Стевановић 1989: 709/ и др.), али се нигде не говори о могућности употребе императива као маркера неочекиваности;[2]

• друга – приповедачки императив се у српском језику (за разлику од руског) углавном везује или за дијалекте (Пешикан 1956), или се карактерише као граматички архаизам (Пипер–Клајн 2013: 406).

---

[1] У литератури коју смо ми овом приликом консултовали, употребу приповедачког императива у руском и српском језику коментаришу двојица аутора В. Томановић и Ј. П. Књазев. В. Томановић у наведеном раду о императиву на неколико места упућује на материјал из руског језика. Ј. П. Књазев примећује да се императив у нарацији, осим у руском, може срести у македонском и у српском (тј. српскохрватском), у ком има функцију емоционалне актуализације радње (Књазев 2007: 125).

[2] Истини за вољу, може се рећи да својеврстан изузетак у том погледу чини А. Јањушевић, у чијој магистарској дисертацији читамо: „Приповједачким императивом у српском језику обично се (*истицање је наше – Д. К.*) не исказују радње које су се изненада десиле. Уколико је потребно назначити да се нешто десило изненада, обично ће приповједач употријебити узвик“ (Јањушевић 2005: 76).

1.1. Уколико упоредимо пример који наводи А. В. Исаченко *И **приснись** мне в эту ночь моя покойная матушка* (Исаченко 1960: 498) и пример 2 *А онда ти он **утеци** Турцима*, само по себи се намеће питање да ли су императивни облици у њима употребљени са истом семантичком вредношћу или не.

Значење реченице *И **приснись** мне в эту ночь моя покойная матушка* можемо парафразирати на следећи начин: ’Говорно лице каже да је његова мајка умрла. У трентуку t^1 нису постојале никакве назнаке да ће му у сан доћи мајка. У тренутку t^2 он је сањао своју мајку’, а значење реченице *А онда ти он **утеци** Турцима* на следећи: ’Говорно лице каже да су Х-а били заробили Турци. У трентуку t^1 није било никаквих назнака да ће Х успети да се ослободи турског ропства. У тренутку t^2 Х се ослободио турског ропства’.[3]

Другим речима, у обама примерима имамо две реалне ситуације, од којих друга не проистиче из прве, или, како кажу Храковски и Володин, друга ситуација по мишљењу говорног лица не само да не представља логичан след прве, већ је са њом у односима дисјункције (Храковски–Володин 2001: 245).

На основу реченог сматрамо да и у руском и у српском језику приповедачки императив може преузети на себе улогу маркера ситуације која је у одређеном тренутку, који на временској оси претходи тренутку говора, била неочекивана. При томе, ситуације које се маркирају приповедачким аористом могу бити контролисане (*утеци*) и неконтролисане (*приснись*) (Исаченко 1960: 499).

Приповедачки императив се у српском језичком корпусу заиста среће неупоредиво ређе него у руском. Дата чињенице се, највероватније, може објаснити постојањем аориста,[4] који је у српском један од вербализатора граграмеме неочекиваности (Керкез 2012).

На могућу везу између приповедачког императива и аориста својевремено је указао А. А. Шахматов, приметивши да је до ове транспозиција императива могло доћи управо под утицајем аориста,[5] но, постоје и другачија мишљења.

---

[3] Врло често ситуација која се маркира приповедачким императивом није пожељна са становишта једног од учесника у ситуација (Главинска 2001: 198).

[4] М. Стевановић бележи, између осталог, да се приповедачки императив користи у потпуно истој функцији као и други глаголски облици за приповедање, тј. аорист, презент и перфекат, те да у односу на прва два представља њихову потпуну синтаксичку опозицију (Стевановић 1989: 709).

[5] «Возможно, что употребление в значении прошедшего вызвано влиянием аориста; ср., например, совпадение форм *скачи*, *попроси*, *уступи*, *отложи* во 2-м лице повелительного и 23-м лице аориста; впрочем, во многихслучаях, в частности в приве-

1.2. У руском језику приповедачки императив је често део, како у већ наведеном делу каже Исаченко, стереотипне конструкције: императив глагола *взять* и императива глагола који је носилац лексичког значења:

3. *Табло! И не успел он оглянуться, как этот прохвост Катькин* ***возьми и плюнь*** *ему пярмо в рыло!* (РК).

4. *Калмыков в шутку предложил ей к нам присоединится. А она –* ***возьми и согласись*** (РК).

Чини нам се да би у одређеним контекстима наведеној руској конструкцији могла одговарати следећа конструкција у српском језику: императив глагола *ударити* плус императив глагола који је носилац лексичког значења:

5. *А он* ***удри загрћи*** *оним жаром; а оно пишти, пуца, истура жишке чак у пајанте… А он једнако загрће* […] (Глишић).

Међутим, за разлику од конструкције у руском језику, наведена конструкција у српском језику не мора да указује на неочекиваност:[6]

6. *Пас луталица стао да обилази око куће Џона Милера у саму поноћ, нема ни две недеље, па све* ***удри завијај****!* (СК).

2. Када је реч о односу значења „канонског“[7] и приповедачког императива, на основу постојеће литературу и у њој изнетих ставова, може се закључити да се аутори углавном придржавају једног до два поларна става: једни сматрају да приповедачки императив несумњиво представља реализацију инваријантног значења императива (Фортејн 2008), док други говоре о граматичкој хомонимији (Виноградов 2004: 448; Храковски–Володин 2001). Негде не размеђи ова два међусобно искључива става[8] налази се мишљење Перцова, који каже да семантика приповедачког императива не садржи компоненту императивности, али да његову везу са инваријантним значењем чини експресивност, коју Перцов одређује као „тривијалну“ компоненту семантике императива (Перцов 2001: 222).

Нама је ближе становиште лингвиста који сматрају да се „канонски“ и приповедачки императив налазе у односима граматичке хомоније, што ћемо даље у тексту покушати образложити.

денных, они отличались друг от друга ударением, но, например, в *постави*, *прослави*, *увѣри*, *замѣти* было уже полное совпадение» (Шахматов 2015: 254−255).

[6] Наведено износимо само као хипотезу. За било какве категоричније тврдње потребна су додатна истраживања.

[7] Под „канонским“ императивом подразумевамо императив са категоријално парадигматским значењем које се реализује у типском синтаксичком окружењу (Храковски–Володин 2001: 226).

[8] У целини гледано, Перцова такође можемо прикључити првој групи.

Да бисмо то учинили, потребно је поћи од одређења инваријантног значења „канонског“ императива. Без обзира на извесне разлике које постоје између тумачења семантике императива, уочљиво је да „концепт“ императивности увек претпоставља субјекта говорног чина, прескриптора, субјекта каузиране радње, тј. онога коме је прескрипција упућена или адресата, те саму прескрипцију.

Оваква семантичка структура императива условљава његову презентско-футуралну перспективу и његову усмереност на преобраћање иреалне ситуације у реалну (Јањушевић 2005: 4; Књазев 2007: 111–112).

Међутим, ако се вратимо примерима 1–5, видећемо да „концепт“ приповедачког императива подразумева:

- ситуацију S која је била актуелна у одређеном тренутку;
- својство те ситуације, тј. учесника са семантичком улогом ’својство’ (Q);
- оног који тај догађај перцепира, тј. учесника са семантичком улогом ’експеријенсер’ (Y);
- оног који је каузирао актуелност ситуације S, тј. учесника са семантичком улогом ’каузатор’ (X).

Речено потврђује тезу Храковског и Володина, који кажу да сва пренесена значења императива у оквиру ванпарадигматског типа његове употребе губе своје општекатегоријално значење (Храковски–Володин 2001: 227; 234).[9]

3. Надамо се да смо чак и на основу овог врло штурог увида у семантику приповедачког императива на материјалу руског и српског језика успели да покажемо да приповедачки императив и у српском језику може функционисати као маркер неочекваности, као да се његова семантичка структура у оба посматрана језика битно разликује од семантичке структуре прототипског императива.

ИЗВОРИ

РК: *Национальный корпус русского языка*, www.ruscorpora.ru.
СК: *Корпус савременог српског језика*, www. korpus.matf.bg.ac.r.
СРБ-У: http://srb.ucioogle.rs/str.aspx?id.

[9] Сва пренесена значења императива према Храковском и Володину припадају једном од двају типова секундарне употребе: унутарпарадигматском и ванпарадигматском.

За унутарпарадигматску секундарну употребу императивног облика карактеристично је да непромењеним остаје његово општекатегоријално значење изражавања воље, али не и значења лица и броја: она се или мењају или проширују. Осим тога, обично ни синтаксичко окружење императивног облика не остаје исто.

Глишић: Милован Глишић, *Приповетке*, Антологија српске књижевности, www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs.

ЛИТЕРАТУРА

Виноградов 2001: Виктор В. Виноградов, *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*, Москва: Русский язык.

Главинска 2001: Мария Я. Гловинская, *Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола*, Москва: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН.

Гусев 2013: Валентин Ю. Гусев, *Типологи императива*, Москва: Языки славянской культуры.

Изотов 2005: Андрей И. Изотов, *Функционально-семантическая категория императивности в современном чешском языке в сопоставлении с русским*, Брно: L. Marek.

Јањушевић 2005: Ана Јањушевић, *Форме са императивним значењем у српском језику*, необјављена магистарска теза, Београд: Филолошком факултету.

Керкез 2012: Драгана Керкез, Претеритална времена и неочекиваност у српском језику (у поређењу са руским), у: *Српско језичко насљеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас*, ур. Јелица Стојановић, Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори. Одјељење за српски језик и књижвеност, Матица српска у Новом Саду, 459–468.

Књазев 2007: Юрий П. Князев, *Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе*, Москва: Языки славянских культур.

Маслова 2009: Алина Маслова, *Коммуникативно-семантическая категория побудительности и ее реализация в славянских языках (на материале сербского и болгарского языков в сопоставлении с русским)*, dspace.kpfu.ru › xmlui › bitstream › net.

Перцов 2001: Николай В. Перцов, *Инварианты в русском словоизменении*, Москва: Языки русской культуры.

Пипер–Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Попел 2017: Ludmila Pöppel, Конструкция *возьми и* + Vimp: корпусное исследование, *Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures* 58, 50−62.

Стевановић 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Томановић 1962: Васо Томановић, О значењима императива, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Скопје* 13, Скопје, 223–238.

Фортејн 2008: Эгберт Фортейн, Полисемия императива в русском языке, *Вопросы языкознания* 1, Москва, 3–24.

Храковски–Володин [2]2001: Виктор С. Храковский, Александар П. Володин, *Семантика и типология императива: Русский императив*, отв. ред. Вадим Б. Касевич, Москва: Едиториал УРСС.

Храковски 2007: Виктор С. Харковский, Эвиденциальность, эпистемическая модальность, (ад)миративность, у: *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*, отв. ред. Виктор С. Харковский, Санкт-Петербург: Наука, 600–632.

Шахматов [2]2015: Алексей А. Шаматов, *Синтаксис русского языка*, Москва: Флинта.

Драгана М. Керкез

ИМПЕРАТИВ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ НЕОЖИДАННОСТИ

Р е з ю м е

Настоящая работа посвящена одному из типов непрямых употреблений императива в русском и сербском языках – повествовательному императиву, в контексте его сравнительно-сопоставительного анализа. В первой части работы автор попытался показать, что в сербском, как и в русском языке, повествовательный императив может быть показателем неожиданности. Во второй части работы автором указана разница между набором семантических участников в „концепте“ прототипического и повествовательного императива.

Ключевые слова: императив, переносное значение, неожиданность, семантическая структура концепта.

УДК 811.163.41'276.6:34"18"
811.163.41'367"18"

Оригинални научни рад
Примљено 27. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ЈЕЛЕНА М. ПАВЛОВИЋ ЈОВАНОВИЋ*
(Универзитет у Крагујевцу,
Филолошко-уметнички факултет,
Центар за проучавање језика и књижевности)**

СТАТУС ФИНАЛНИХ РЕЧЕНИЦА У *ЗБОРНИЦИМА ЗАКОНА И УРЕДБЕНИХ УКАЗА* ИЗ ПЕТЕ ДЕЦЕНИЈЕ 19. ВЕКА

У раду се указује на најважније особине финалних реченица у *Зборницима закона и уредбених указа Кнежевине Србије* штампаних у току пете деценије 19. века. Утврђено је да се финалне реченице уводе најчешће семантички неспецификованим контекстуално условљеним везницима *да* и *како,* а у мањем броју и архаичним сложеним везником *како да.* Сложени везници се срећу само спорадично и налазе се у процесу формирања. Циљне реченице у уводним деловима докумената носиоци су идеолошког кода и садрже информацију о мотивацији законодавца за доношење одређеног прописа.

Кључне речи: 19. век, предстандардни период, финалне реченице, административно-правни стил.

1. Циљ рада

Циљ рада је испитивање статуса финалних реченица у *Зборницима закона и уредбених указа* из пете деценије 19. века. Као корпус узети су *Зборници* из 1840, 1845. и 1847. године. Документи обухваћени анализом припадају различитим жанровима административно-правног стила. Према досадашњим проценама у правним документима предстандардног периода коришћен је доситејевски језички тип (Луковић 1994: 36).

* jeca.pavlovic.krusevac88@gmail.com, jelena.pavlovic@filum.kg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Да би се остварио финални однос, потребно је да се реализује „семантички суоднос свјесне акције и циља који се подузимањем те акције жели постићи“ (Ковачевић 1998: 85). У средњовековној пословноправној писмености финална реченица се уводила везницима да, како да, ꙗко да, како, ꙗко и ѥда (Павловић С. 2009: 281). Граматике настале током 19. века бележе следеће везнике *да*, *(ј)е да*, *(нека)*, упитни облик и погодбен начин (Новаковић [2]1870: 70), односно *ако*, *да*, *е да*, *како*, *ли*, *(нека)* (Маретић 1899: 501). У савременом српском језику финалне реченице уводе везници *да*, *е да*, *не ли*, *како* (Ковачевић 1998: 98; Стевановић [4]1989: 845–850), као и велики број сложених везника, који служе за прецизније изражавање финалних значења и који су настали као последица интелектуализације српског језика (нарочито у оквиру специјалних стилова) (Ђуркин 2018: 247–283; Ковачевић 1998: 97–98). У Луковић 1994 не говори се о финалним реченицама у правном језику 19. века, а ми смо се делимично осврнули на њихов статус у Павловић Ј. 2018б.

2. Анализа

У испитиваном корпусу финалне реченице се јављају у оквиру 280 сложених реченичних комплекса, који садрже укупно 324 циљних клауза. Доминирају контекстуално неусловљени семантички неспецификовани једнолексемски везници *да* (74,64%) и *како* (15%), а јавља се и архаичан контекстуално неусловљен сложени везник *како да* (2,5%). За сложени везник *зашто да* (2,14%) може се сматрати да је у процесу формирања. У преосталим примерима *да* се јавља као експликативни везник уз прилошке изразе са циљним значењем и уз глаголски прилог садашњи глагола *желети*. Пронађени резултати се слажу са хипотезом да у предстандардном периоду контекстуално условљени везници преовладавају над контекстуално неусловљеним везницима (Павловић Ј. 2018а: 197).

2.1. Везник *да*

Највећи број циљних реченица уведен је општезависним субординатором *да*. Нешто мање од половине циљних клауза је са предикатом у потенцијалу (48,32%), више од трећине примера је са свршеним презентом (35,89%), док је несвршен презент заступљен у 13,39% примера и предикат са презентом глагола *моћи* у 3,83% примера. Највећи број реченица је у постпозицији (65,07%), што је и најобичнија позиција за финалне реченице (Војводић 2018: 456). Значајан број реченица се налази у препозицији (29,19%). Најмање реченица је у интерпозицији (7,18%), што се и слаже са запажањима у литератури (Војводић 2018: 456).

Интенционалност законодавца је најизраженија у финалним реченицама са везником *да* и потенцијалом. У главној реченици се јавља уз различите предикате, од којих се издвајају они који се односе на процедуре доношења закона. Предикати управних клауза често су модификовани модалним оператером. Најтипичнији положај ових реченица је постпозиција:

> Но како о оваковомъ, тако и о онакомъ догађаю […] мора се неотложно надлежной власти рапортъ доставити, **да бы се лешови убієны, коє ће међутимъ стража чувати, по санитетскомъ пропису, као оны кужны, укопали** (Правила /30/ 1841/45: 125).

У највећем броју примера предикат у зависној реченици је потврдан, међутим, изразито су експресивни примери у којима је предикат негиран, јер показују тежњу законодавца да спречи негативне последице које може да изазове недоношење прописа:

> […] да бы и главне препоне предупредили и съ пута уклонили, опредѣлити, какова ће и колика казнь непремѣнно постићи свакога онога, кои бы себе и срећу отечества заборавивши, на поколебаніє Устава, народны права, законны властій, и на нарушеніє мира и поредка тежіо, **да се никако изговарати небы могао, да величину злочинства и казни познавао и предвидіо ниє** […] (Уредба /74/ 1843/45: 272).

Посебно истакнуто место имају циљне реченице са потенцијалом у препозицији, које су изразито идеолошки обојене.[1] Овакве реченице срећу се највише у уводним деловима докумената и у члановима који садрже аргументацију за доношење одређеног прописа:

> **Да бы се право Правителства на сва добра, коя є оно набавило, и коя нѣму, као праве нѣгове собственности, припадаю**, законно обезбѣдило и утврдило, Я *самь*, у согласію са Совѣтомъ *за нуждно нашао* […] слѣдуюће *правило поставити* […] (Указ /49/ 1842/45: 178).

По правилу се реченице у препозицији се јављају без корелатива. Само у седам примера среће се корелатив *то*, који служи да омогући чвршћу структурну организацију реченичног комплекса:

> **Да бы трговцы наши изъ Новина Србски дознати могли и цѣну раане, стоке и т. п. по свима знатнима піяцама странны, а осото нама сосѣдны земаля**: *то* ће се постарати Учредникъ, да изъ странны Новина, коє ће Типографія имати, такове цѣне вади, и у Србске Новине ставля (Пропис /26/ 1841/45: 45).

[1] О идеолошком коду у административно-правним текстовима предстандардног периода в. Павловић Ј. 2018: 205–207.

Циљне реченице са презентом јављају се најчешће у постпозицији, нешто мање у препозицији и најређе у интерпозицији. Оне у испитиваном корпусу нису тако изразито интенционално обојене као реченице са потенцијалом и, по правилу, не служе као носиоци мотивације законодавца:

> […] а по потреби и путемъ Суда, *поступити*, **да га Правителственымъ осталымъ добрама причисли и присакупи** […] (Указ /49/ 1842/45: 179); […] ако се не чува и не држи, *бѣжи, и иде*, **да крозъ прозоръ наполѣ или у воду скочи** (Уредба /29/ 1841/45: 117).

Уз глаголе *чувати*, *мотрити*, *пазити*, *надгледати* јавља се зависна реченица са негираним презентом:

> *Чувати се*, **да се на Састанку, кадъ се на нѣму ради, или узъ люде, кадъ ій на оной страни прате, не помѣшаю,** и *добро мотрити и одвраћати*, **да се онакимъ приликама ни међу людма мѣшавина не учини** (Уредба /29/ 1841/45: 111).

Најређе се циљне реченице налазе у интерпозицији. Разликујемо два случаја. Први је када се нађу у интерпозицији у случајевима који одговарају и стању у савременом језику:

> Чиновницы, кои бы заграничне пасоше потребовали, *дужни су*, **да таковый получе**, Началничеству или Управителству писменно дозволенѣ одъ предпоставлѣне имъ Власти *показати* […] (Уредба /36/ 1841/45: 144).

Друга група примера је типична за предстандардни период, а циљна реченица се налази у интерпозицији јер се глагол налази иза своје допуне:

> Войницы, коима бы роблѣ, отете артиллерійске ствари, оружіє, амуніція, баряцы, коньи, магазини, воєнна касса, канцелларія, и тима подобна, **да пропрате, предана была** […] (Извод закона XXII 1839/40: 159–160).

2.2. Везник *како*

Циљне реченице уведене везником *како* јављају се најчешће са потенцијалом. Ове реченице се најчешће налазе у постпозицији, а ређе у препозицији и интерпозицији. У проучаваном корпусу имају сличну употребу као и циљне реченице уведене везником *да*, с том напоменом да „везник *како* [нагласак ставља] на инструментални карактер финалне реализације“ (Ковачевић 1998: 100):

> Желећи свако бреме, колико є могуће и колико се са потребомъ и ползомъ обштомъ слаже, олакшати, **како бы народъ после бурны, за Отечество наше, времена у самомъ почетку сладость правде и**

правице, благотворнымъ Уставомъ земальскимъ утврђене, окусити и уживати могао, *рѣшили смо* […] (Уредба /57/ 1842/45: 195).

У ретким случајевима циљна реченица је са предикатом у футуру првом. Оваква конструкција се у савременом језику посматра као архаизам (Ковачевић 1998: 100; Стевановић [4]1989: 847):

[…] и у случаю, кадъ бы збогъ важне законне причине какове изостати морали, *треба да* то Ректору благовременно *яве*, **како ће се моћи наредба учинити**, да се одъ другога у дужности заступе (Устројеније /82/ 1844/45: 341) [→ *треба да то Ректору благовремено јаве, да би се наредба могла учинити*].

2.3. Сложени везник *како да*

Сложени везник *како да* литература посвећена савременом језику не бележи као везник циљних реченица. Овај везник се среће у средњовековној пословноправној писмености (Павловић С. 2009: 292–295). Јавља се у постпозицији. У функцији предиката налази се презент. Предикат може бити у потврдном и у негираном облику:

[…] кадъ бы се войницы у болницы налазили, ова три цванцыка на рану опредѣлена неће се ньима издавати, но ће се при болницы на рану ньину употребити, тако да ће се къ томе іоштъ и додатакъ одъ Правительства учинити, **како да болестницы по прописима лѣкарскимъ удобно ранити се могу** (Устројеније /1/ 1845/47: 15) [→ *да би се болесници могли удобно ранити по лекарским прописима*].

2.4. Сложени везник *зато да* у процесу формирања

Сложени везник *зато да* уводи циљне реченице (Ђуркин 2018: 252–255). Јавља се са мало потврда. Кад се финална реченица налази у постпозицији, тумачењу да се ради о сложеном везнику у процесу формирања доприноси и употреба запете испред заменичког прилога. Међутим, ово може бити и правописни манир:

А у оно време за ове наведене случає нарочито и особито време застарѣлости опредѣлити, и тако пресећи властъ законодателна ніє хотела нарочито ***зато*, да не бы на єдан путъ обтеретила Судове са наваломъ овакви потраживаня** (Толковање /90/ (Пр.) 1844/45: 359).

2.5. Остали примери

У неколико примера налазимо спојеве прилошких израза и општезависног везника *да*. На то да сложени везници нису још формирани указује присуство демонстративне заменице у саставу прилошког израза (уп. Ђуркин 2018: 260–277):

[…] мы смо за добро нашли нека благодѣянія […] Обштинама уступити, **на тай конацъ, да бы оне, одтуда своє Обштинске потребе подмиривати, и потребна заведенія подизати могле** (Уредба XXVIII 1840/40: 205); При устрояваню Централногъ Правленія, Правителство є имало у виду пространство овога дѣла, и зато є опредѣлило Попечителству Финансіє довольно персонала, **съ томъ намеромъ, да оно по той потреби изъ свогъ персонала кадъ єдногъ кадъ другогъ Чиновника свога употреблява** […] (Указ /68/ 1843/45: 226).

Контактна позиција среће се и у случају глаголског прилога *желе̄ти* и експликативног везника *да*:

Желећи, да се у куплѣню данка правичность наблюдава, опредѣли смо, Уредбу […] (Уредба /59/ 1842/45: 199).

3. Закључак

Циљ рада је био да се укаже на основне црте везане за статус финалних реченица у *Зборницима закона и уредбених указа* штампаних у петој деценији 19. века. Утврђено је да доминира употреба семантички неспецификованих контекстуално неусловљених једнолексемских везника *да* и *како*. Оваква ситуација је и очекивана за дати период. Поред тога, јавља се и архаични сложени везник *како да* и сложени везник *за̄то да* у процесу формирања. Највише има финалних реченица уведених везником *да*. Обично се налазе у постпозицији, али посебно су истакнуте у препозицији у уводним деловима докумената када кодирају мотивацију законодавца за доношење правног прописа.

ИЗВОРИ

Зборник закона: *Сборникъ законâ и уредбâ и, уредбены̀ указа, изданы̀ у Княжесте̄ву србскомъ*, I–III, Београд: у Кньигопечатньи Княжевства србскогъ, 1840–1847.

ЛИТЕРАТУРА

Војводић 2018: Дојчил Војводић, Реченице са клаузама категоријалног комплекса условљености: узрочним, посљедичним, циљним, погодбеним, допусним, у: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синта̄кса сложене реченице у савременом срѝском језику*, Предраг Пипер, Нови

Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 433–490.

Ђуркин 2018: Веселина Ђуркин, *Сложени зависни везници у српском језику (и њихова функционалностилска дистрибуција)*, Београд: Јасен.

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.

Луковић 1994: Милош Луковић, *Развој српскога правног стила: прилог историји језика и права у Србији*, Београд: Службени гласник.

Маретић 1899: Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.

Новаковић [2]1870: Стојан Новаковић, *Српска синтакса за ниже гимназије и реалке Кнежевине Србије*, Београд: Државна штампарија.

Павловић Ј. 2018а: Јелена Павловић, Методолошки аспекти анализе зависносложених реченица у правним текстовима на српском језику (предстандардни период), у: *Словото – идеи, идеали, утопии*, ред. Красимира Чакърова, Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 196–209.

Павловић Ј. 2018б: Јелена Павловић, Категорија *повода* у неким језичким стиловима 19. века, у: *Паисиеви четения, Чуждоезикова лингвистика, Научни трудове 55/1, сб. Б, 2017, Филология*, ред. Жоржета Чолакова, Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 334–345.

Павловић С. 2009: Слободан Павловић, *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Стевановић [4]1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Jelena M. Pavlović Jovanović

THE STATUS OF INTENTIONAL CLAUSES IN THE CODES OF LAW AND LEGAL ACTS FROM THE FIFTH DECADE OF THE 19TH CENTURY

S u m m a r y

In the paper we highlight the most important characteristics of intentional clauses within the codes of law and legal acts of the Principality of Serbia printed during the fifth decade of the 19th century. We have come to the conclusion that the intentional clauses are introduced, in most cas-

es, via semantically unspecified, contextually conditioned conjunctions *da* and *kako*, and in fewer cases via the archaic complex conjunction *kako da*. Complex target conjunctions are appearing sporadically and only in their developmental stage. Intentional clauses within the introductory parts of the documents entail ideologies and contain the information concerning the motivation behind the establishment of a specific legal act.

Keywords: 19th century, pre-standardization period, intentional clauses, administrative and legal style.

Лексикологија, лексикографија и терминологија

УДК 811.163.41'374"18/20"

Оригинални научни рад
Примљено 18. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ДАНКО М. ШИПКА*
(Државни универзитет Аризоне,
Одсјек за њемачки, румунски и словенске језике)**

РЈЕЧНИЦИ КАО СРЕДСТВО УСПОСТАВЉАЊА АУТОРИТЕТА

У раду се представља која су од три типа ауторитета које је издвојио Макс Вебер (традиционалног, харизматског и рационалног) била у основу стратегија у кључним српским једнојезичницима. Анализа се проводи на основу модела предложеног у Шипка (2019), гдје се диференцирају макроманеври – широки наративи језичких елита, и микроманеври – конкретна занатска рјешења. У раду се прихвата периодизација Хобзбаума, која издваја дуги XIX и кратки XX вијек. Кључни рјечник дугог XIX вијека, Вуков *Српски рјечник*, био је претежно заснован на рационалном типу ауторитета. Два главна рјечника кратког XX вијека, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, те *Речник српскохрватскога књижевног језика* уз мијењање типа рационалног идентитета, обилато користе харизматски и традиционални идентитет. Сви ови типови ауторитета присутни су у измијењеном облику и у *Речнику српскога језика*, насталом у XXI вијеку, али је харизматски ауторитет знатно слабији у односу на претходни период.

Кључне ријечи: ауторитет, идеологија, српски рјечници, историјска лексикографија, макроманеври, микроманеври.

Увод

У овом раду анализирају се начини утјеловљивања ауторитета у четири кључна српска једнојезичника: Караџићевом *Српском рјечнику* (Караџић 1818, 1852), *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), *Речнику српскохрватскога књижевног језика*

* Danko.Sipka@asu.edu

** Дио грађе за овај рад прикупљен је током истраживачког боравка у Бечу у јануару 2019. године, који је финансирала Школа међународних језика и писмености Државног универзитета Аризоне.

(РМС), те *Речнику срйскога језика* (РСЈ). Анализа се врши унутар модела предложеног у Шипка (2019), па ће најприје бити назначене карактеристике тог модела, а након тога појмови ауторитета, историјске периодизације која је у основи ове анализе, те појам народа (ради се о националним једнојезичницима).

Епистемолошки конструкт на који се опире анализа у овом раду предложен у Шипка (2019) види опште једнојезичнике (заједно са граматикама и правописима, који чине својеврсно свето тројство нормативистике у словенским земљама) као средства успостављања нормативног ауторитета и обезбјеђивања националног јединства. Овај процес одвија се на два нивоа. Постоје широки наративи (у различитим чланцима, иступима, што се у рјечницима најчешће огледа у предговорима), који се одређују као макроманеври. Макроманеври се у тексту рјечника преводе у конкретне кораке, који се одређују термином мимкроманеври. Тако су онда макроманеври опште идеолошке и културне смјернце дјеловања, а микроманеври њихово утјеловљење, које има директан утицај на кориснике рјечника.

Појам ауторитета изводи се из класичног рада Макса Вебера (Вебер 1992 /1919/), гдје се издвајају три типа ауторитета: традиционални, харизматски и рационални. Традиционални ауторитет оприје рује религија и слични системи вјеровања. Ауторитет се осигурава не рационалним путем односно харизмом оних који тај ауторитет успостављају, него првенствено чињеницом да такав систем вјеровања постоји у одређеној, широј или ужој, друштвеној заједници. Извор харизматског ауторитета представља сама личност онога ко ауторитет успоставља или личност онога или оних на које се неко позива. Тако је, рецимо, код популистички оријентисаних харизматичних политичара. Коначно, рационални ауторитет заснован је на принципима, како је рецимо у случају владавине права. Такав ауторитет има, рецимо, правна држава.

Како је показао Хумер (2013), постоји низ различитих схватања ауторитета. Међутим, класична веберовска дефиниција најподатнија је у анализи рјечничких макро и микро маневара. Састављачи рјечника старају се, сасвим разумљиво, да докажу како су њихови макро и микро маневри засновани на рационалном ауторитету. У стварности, како ћемо видјети из анализе која слиједи, у тим маневрима налазимо и елементе харизматског и традиционалног ауторитета.

Кад је национално јединство у питању, овдје се полази од Гелнеровог (Гелнер 1983) и Брубејкеровог (Брубејкер 2002) конструктивистичког и динамичког приступа етничкој припадности, илустрованог сљедећим цитатом:

Ethnicity, race and nation should be conceptualized not as substances or things or entities or organisms or collective individuals − as the imagery of discrete, concrete, tangible, bounded and enduring 'groups' encourages us to do – but rather in relational, processual, dynamic, eventful and disaggregated terms (Brubaker 2002: 176).

Појмови дугог XIX вијека (1789–1914) и кратког XX вијека (1914–1991) предложени су у радовима Ерика Хобзбаума (Хобзбаум 1995, 1996). По његовом мишљењу, почетак дугог XIX вијека (као историјског периода чија је главна карактеристика била доминација империја у свијету) одредила је Француска буржоаска револуција, а његов крај Први свјетски рат, чија је посљедица била нестанак речених империја: њемачке, руске, аустроугарске и турске. Кратки XX вијек почиње управо тим ишчезавањем империја, а завршава се распадом Совјетског Савеза. Овдје се користи Хобзбаумова периодизација зато што указује на главне геополитичке промјене и најпрецизније одређује периоде релевантне у анализи фактора социокултурног окружења који утичу на лексикографску праксу и дјеловање рјечника у друштву.

У овом раду разматра се питање типова ауторитета на који се аутори српских једнојезичника ослањају, те макро и микро маневри, којима се тај ауторитет успоставља. Анализа прати улогу ауторитета у историјском развоју српске лексикографије, гдје дуги XIX вијек представља Караџићев *Српски рјечник* (Караџић 1818, 1852), кратки XX вијек *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), те *Речник српскоохрватскога књижевног језика* (РМС), а XXI вијек *Речник српскога језика* (РСЈ). Усто, одређена запажања тичу се Даничићевих лексикографских пројеката (Даничић 1862; РЈАЗУ), као својеврсне повезнице XIX и XX вијека.

Дуги XIX вијек

Почетком дугог XIX вијека Срби су распоређени у двије европске империје: турској и аустријској. На идеолошком плану присутна је и руска империја, јер је на тој сцени међу Србима присутан утицај панславизма, који она подржава (више о том идеолошком усмјерењу в. Кон 1960) и аустрославизма (о чему више в. Морич 1996). Једновремено се одвија конфликт између нове српске буржоазије која се формирала посљедно устанцима против Турака (првог – 1804–1813, другог – 1815–1817) и традиционалне клерикално-феудалне елите јужне Угарске. Коначно, на идеолошкој и културној равни, ово је вријеме романтизма. Сасвим је јасно да је Караџић представник нове буржоазије и романтичар. Кад је у питању однос панславизма према аустрославизму, ствари нису тако

јасне. На њега је кључни утицај вршио Копитар, како је већ писано, између осталог, у „Gerade Kopitar dirigierte Vuk zur konkreten Reform der serbischen Sprache und Orthographie, aller Wahrscheinlichkeit nach beeinflußte er auch seine Auswahl“ (Погачник 1978: 105) и „Копитар је волео и ову постојећу – Метернихову Аустрију. Не само као чиновник но и из личног патриотизма и грађанског увјерења, он се борио за њен културни процват и хтио је да прошири њен духовни и политички утицај на јужнословенско становништво на Балкану“ (Поповић 1964: 70). Међу бројним радовима о односу Вука и Копитара (уп. Батлер 1969; Добрашиновић 1980; Ивић 1981, 1998; Водопивец 1988; Кропеј 2013), издваја се рад Бонаце, гдје се наводи:

> Auf jeden Fall – und unabhängig von Vuks Wollen und Absichten der Austroslavismus erwies sich als ein wichtiger Gefährte, der Vuk auf dem Weg zur Begründung der serbischen Literatursprache und damit zur Erringung der kulturellen Emanzipation seines Volkes begleitete (Бонаца 1988: 369).

Слични су погледи и других аутора. Дакле, састојак аустрославизма свакако је присутан у Вуковом дјеловању, а на питање да ли је и његова мотивација била таква тешко може да се одговори.

Караџићеви макроманеври успостављања ауторитета засновани су на представљеној идеолошкој позадини, а суштина им је тврдња о неопходности једнакости књижевног и разговорног језика, што онда цјелокупном народу омогућава приступ књижевном језику. Ово је, несумњиво, новобуржоаски и романтичарски начин мишљења, а тиме што су панславистичке клерофеудалне елите на супротним позицијама, ово дјеловање је истовремено и аустрославистичко. Кључни Караџићев аргумент јесте потреба исправљања недосљедности славјаносербске писмености. Расап међу књижевним и разговорним језиком по њему је дио опште недосљедности. Он у агресивном тону тврди како се цијела традиција ослања на „правила бабе Смиљане“, дакле, на одсуство конзистентних правила (о његовој расправи са Милованом Видаковићем може се наћи у Николић 2009). Занимљиво је да Караџић о потреби јединства књижевног и народног језика пише у Бечу, гдје се књижевни нововисокоњемачки језички варијетет битно разликује од говорног језика баварске дијалекатске групе. Исто тако, чисто теоријски, славјаносербска писменост могла се организовати помоћу конзистентних правила без укључивања народног језика. Како је познато, постоје словенски језици, попут чешког и словеначког, гдје се неформални говорни варијететі битно разликују од формалног језика. О свим проблемима који произлазе из оваквог радикалног прекида с

традицијом писао је веома компетентно Селимовић (1967). Макроманеври се заснивају на рационалном ауторитету. Наиме, у основи свега је тврдња да треба увести ред – постоји, дакле, рационални ауторитет конзистентности. Основа конструисања националног јединства јесте теза да су сви штокавци Срби.

Микроманеври могу да захвате практички све елементе рјечничке структуре, како сам показао у Шипка (2019). Овдје ћу поћи по тим елементима тражећи конкретна занатска рјешења у рјечнику која могу бити повезана са успостављањем рационалног ауторитета. Друга је ствар то колико је заиста рационалан тај рационални ауторитет – како смо рекли, постоје бројни језици гдје постоји досљедна разлика између књижевног и разговорног језика. Макроманевре можемо видјети не само у полемикама са савременицима него и у самом чину објављивања *Рјечника* (Караџић 1818). А ево како су ти макроманеври преточени у микроманевре у самом рјечнику.

Већ сам назив *Рјечника* прекида са дотадашњом словенском традицијом. Слично је и са избором лексике, о чему Ивић (1998: 185) пише сљедеће:

> Карактеристично је да у Вуковом предговору и у граматици прикљученој уз речник има на стотине речи које у самом речнику нису наведене, таквих као *глагол*, *нарјечје*, *ѿредговор*, *рјечник*, *својсѿво*, *славенски*, или *библија*, *грамаѿика*, *диѿлома*, *исѿорија*, па и таквих као *изјавиѿелни*, *класически*, *неоѿредјелен*, *објавленије*, које показују да се Вук још није био ослободио рускословенских наноса. Речи пописане у Рјечнику све припадају народном говору; Вук намерно није црпао из књига.

Сасвим јасно се види да су лексеме повезане са претходном славјаносербском традицијом биле плански изостављане из *Рјечника* (мада их је аутор у свом идиолекту имао). Може се претпоставити да је основна мотивација, како именовања *Рјечника*, тако и лексичке селекције, највјероватније било успостављање сопственог ауторитета и промоције на културноисторијској сецни, унутар романтичарске идеологије схваћеног, народа. Још једна посљедица, намјерена или ненамјерена, била је оштар рез према досадашњој традицији а тиме и кидање везе с Русијом, што је, опет, на линији аустрославизма. Овај радикални раскид са дотадашњом традицијом у лексичкој селекцији, како је познато, унеколико је ублажен у другом издању *Рјечника* (Караџић 1852), међутим, то издање долази након тога што је рез у односу на претходну традицију већ извршен и након што је успио – знаковита 1847. година са кључним књижевним дјелима унутар Вуковог про-

грама пада пет година прије појављивања овог издања (о овоме више в. Поповић 1964, те Милановић–Драгићевић 2018). Исто тако, цијела идеолошка динамика тог издања увелико је другачија због укључивања Ђуре Даничића.

И са избором писма којим је *Рјечник* наштампан је тако да је у темељу микроманевра нешто друго, али су резултати на линији аустрославизма. Основни аргумент и овдје је досљедност (дакле, и њему је у основи рационални ауторитет). Сам микроманевар детаљно је образложен у Предговору (Караџић 1818: ix–xi) уз закључак „да ће сваки паметан човјек признати, да се Српски језик Славенском ортографијом не може писати“ (Караџић 1818: v). Наравно, аргументи које Караџић наводи о потреби подударности фонолошког и графијског система нису нешто што је очигледно – огроман број језика у свијету нема те подударности, укључујући ту и неке словенске језике, па најнормалније задовољавају све оне потребе којима служе. Микроманевар је првенствено у функцији наметања рационалног ауторитета, али, поново, сама рационалност рационалног ауторитета је упитна.

Предговор *Рјечнику* и иначе је у сличној функцији. У основи, аутор успоставља свој ауторитет на основу тврдње о потреби јединства говорног и писаног језика, ово јединство мотивише се надаље императивом јединства народа. Директна резултанта таквог става је афирмација нове буржоаске класе и одређена класна нивелизација, али је исто тако, да ли случајна или намјерена посљедица, и одвајање од словенске традиције, на линији аустрославизма. Ово се види из сљедећа три цитата у предговору.

> Већ има близу иљада година како Србљи имају своја слова и писмо, а до данас још ни у каквој књизи немају правога свог језика! (Караџић 1818: iii).

> Ни једном списатељу није пало на ум, да барем за себе постави каквагођ правила у језику, и њи да се држи, него је писао сваки по својој вољи (како му се кад навр пера десило); тако, као да наш језик (осим свију језика на овом свијету) никакви правила нема! (Караџић 1818: v).

> Понајвише наши књижевника и веће господе Српске по Мађарској кажу, да је Славенски језик (што имамо данас на њему библију и остале црквене књиге) прави Српски језик, а овај, што њим говори народ (и они), да је само свињарски и говедарски језик и да је покварен од првога (Караџић 1818: v).

Врло су ријетки случајеви позивања на традиционални ауторитет, нпр.:

У млогим старим књигама српским стоји написано Српски, н.п. у Душановој дипломи (Караџић 1818: xxx).

Занимљиво је и то да, суочен са варирањем у „говору народа“, у другом издању, Караџић индиректно предлаже рјешење за уклањање чак и ове „недосљедности“:

Ако кад Срби у писању књига приме једно макар које од својијех нарјечија, онда у рјечницима не ће ни требати ријечи по сваком нарјечију писати за себе, него само по ономе којијем се књиге успишу, макар назначивши код сваке ријечи како се говори по другијем нарјечјима, н.п. *дјед* (јужно *ђед*, источно *дед*, западно *дид* (Караџић 1852: ii).

Стратегија наметања рационалног ауторитета провлачи се и кроз рјечничке дефиниције. Тако, на примјер, под одредницом *школа*, која у стилу романтичарске лексикографије садржи обимне енциклопедијске информације, стоји, између осталога, и ово:

А у Сријему, у Бачкој и у Банату, има сад у сваком селу школа, и учитељима свуда плаћа општина; али се науке слабо разликују од оније у Србији: и овђе још уче ђеца чатити из славенскога часловца и из пслатира (које не разумију сви ни директори, а камо ли учитељи и ђаци); и то је и овђе још (готово) сва Српска књига (Караџић, 1818: 920).

Постоје, јасно, одређене разлике између два издања рјечника. Кад је у питању општа селекција, битно је напоменути да је прво издање имало око 26.000 ријечи, а друго око 47.000. Добар дио ове лексичке масе посљедица је Вуковог пребивања у различитим јужнословенским подручјима, дакле, махом тршићка лексика првог издања сада је проширена лексиком из других крајева (Поповић 1964: 409416 именује конкретна подручја поријекла ове нове лексике). Ово проширење не уноси нове моменте – и даље се ради о чисто дијалекатској лексици, па и овдје имамо стратегију успостављања рационалног ауторитета на основу досљедности подударности говорног и књижевног. Оно што је занимљиво и што представља неку врсту отклона јесте лексика унесена или калкирана из славјаносербског. Ово уношење има предисторију у преводу Новог завјета (о чему више в. Поповић 1964: 369–372). Већ ту долази до ублажавања радикалног народњачког програма првог издања *Рјечника*, што се онда преноси и на друго издање *Рјечника*. Посебно у сфери апстрактне лексике, наћи ћемо посуђенице (и оне из српскословенског) и калкове – у преводу Новог завјета Вук се суочио са недостатношћу радикалног народњачког програма и тај програм у *Рјечнику* донекле ублажио. Наиме, језик се, у складу са романтичар-

ским програмом, представља као „народни“ мада добар дио апстрактне лексике из другог издања не би њиме владао – за необразоване слојеве становништва (а они су тада чинили огромну већину) апстрактна лексика ових проширења била је непозната. Слично је и у односу према опсценим ријечима. Наиме, како смо то показали у Шипка (1987), прво издање укључује како пробавне опсцене ријечи (нпр. *говно*), тако и сексуалне (рецимо, *курац*), док друго издање задржава пробавне, а елиминише сексуалне. Кад су у питању разлике међу двама издањима у рјечничкој микроструктури, не може се говорити о неким радикалним промјенама. Рјечник и даље има елементе интертекстуалности са причама, народним умотворинама, етнографским биљешкама и сл. укљученим у одреднице, што је директан резултат романтичарског програма. Довољно је погледати Караџић 1852: 275, гдје у одредници *клинчорба* имамо читаву причу, а у одредници *клис* детаљан етнографски опис народне игре.

Дакле, мада друго издање (у чије је припремање, како је познато, био укључен Даничић) остаје на линији успостављања рационалног ауторитета јединства књижевног и говорног језика и романтичарског програма, већ у њему постоје одређена одступања (надовезујући се на поменути Ивићев цитат, можемо рећи да се већ овдје „црпе из књига“). Међутим, темељита промјена парадигме у дугом XIX вијеку наступа тек с пројектима које Даничић води (Даничић 1862, те РЈАЗУ). Промјена типа ауторитета је двострука. Прво, рационални ауторитет пребацује се са народњачког романтичарског на филолошки програм, извор рационалног ауторитета је прије свега „наука“, а не „народ“. Друго, навођењем примјера дотадашње књижевне традиције (и појављивање „из књижевних старина српских“ у Даничић 1862 је индикативан), рационалном ауторитету додаје се традиционални, а укључивањем вијенијих писаца придодаје се и њихов харизматски ауторитет. Види се ово из реакција на Даничићеве пројекте, нпр.:

> Prvi rječnik u našoj literaturi, izrađen po sistemi tačnoga i obilatog navođenja primjera jeste Daničićev Rječnik iz književnih starina srpskih. To je djelo zaslužilo mnogu hvalu pred filologijom jevropskom i slovenskom (Новаковић 1878: 182).

Изузетно је занимљиво да у полемикама тог доба, уз очекивана размимоилажења око тога које изворе треба укључити, већ има опирања харизматском ауторитету и указивања на потребу служења кориснику (што је неки наговјештај рационалног ауторитета XXI вијека), како се види из сљедећег цитата:

> Glavno svojstvo svakoga riečnika jest i to, da se lahko može pregledati; u tom smeta Daničićevu djelu dvoje: preobilje primierah i kadkada nelogicko razporedanje gradiva (Ткалчевић 1878:163).

Два поменута Даничићева пројекта овдје су заправо спона са кратким XX вијеком, гдје нови извори ауторитета већ попримају своје обрисе. Овдје су поменути успутно јер Даничић (1862) није општи једнојезичник, а РЈАЗУ није првенствено српски рјечник. Наравно, постоје и други наговјештаји дешавања у кратком XX вијеку, поглавито Новаковић (1888), који је и дао потицај за израду Речника САНУ, и то у пригодничарском тексту у славу Вука Караџића.

Кратки XX вијек

Кратки XX вијек почиње уједињењем Срба у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца (и касније Југославију) и тиме овјеравањем интеграционих процеса српскохрватског језика из XIX вијека, а завршава њиховим поновним разједињавањем у постјугословенским државама, а тиме и праксом засебног нормирања српскохрватских етничких стандарднојезичких облика. Релативно рано у овом периоду успостављају се два битна тренда. Прво, устоличено је „свето тројство“ нормативног ауторитета: нормативна граматика, једнојезички рјечник и правописни приручник. Дакле, успоставља се одређена нормативна традиција, чији је рјечник дио. Друго, извор ауторитета се са „народа“, дјеломично пребацује на „добре писце“. Самим тим рационални романтичарски ауторитет (колико год да је био или није био заиста рационалан, ради се о рационалном типу ауторитета) бива замијењен харизматским ауторитетом „добрих писаца“. И једно и друго видимо из сљедећег цитата:

> Говорећи о изградњи књижевног језика наши најкомпетентнији лингвисти, управо они који су писали дескриптивно--нормативна дела (граматике, речнике, правописе), а то су, у XX веку, пре свих несумњиво били А. Белић и М. Стевановић, увек су полазили од поставке да је основни извор језичке грађе која је релевантна за изградњу норме – језик добрих писаца белетристике (Станојчић 2018: 7).

Макроманевре успостављања харизматског ауторитета писаца, па и традиционалног ауторитета, на основу филолошке традиције Вука, а потом и Даничића, већ на самом почетку кратког XX вијека проводи Александар Белић. Ови макроманеври стоје у директној вези са два главна једнојезичника овог периода тако што им претходе и што им ударају темељ. О овоме свједочи Ивановић (2016: 319–20):

> У историји српске лингвистике Белићев речнички програм је присутан од почетка 20-их до краја 60-их година 20. века, када је и остварио највише утицаја на ову дисциплину.

Ови Белићеви макроманеври створили су и тзв. „београдску лингвистичку школу“, о којој пише Станојчић (2018), а и битно одредили микроманевре унутар једнојезичника који су конципирани у годинама о којима пише Ивановић (2016). Мада биљежимо битне друге једнојезичнике, какав су Бакотићев (Бакотић 1936, први једнотомник, подухват једног правника), те Московљевићев (Московљевић 1965, који остаје забрањен све до 90-их година XX вијека), свакако су најдубљи траг у српској једнојезичној лексикографији оставили *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), те *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РМС). Није без значаја у цијелом контексту макроманевара да иза првог пројекта стоји Српска академија наука, а иза другог Матица српска. Наравно, у овом периоду, на националном плану, конструише се српскохрватско језичко, па и културно јединство (види се то јасно у насловима рјечника).

Индикативно је да након упућивања на раније кориштене рјечнике (поглавито *Рјечник* ЈАЗУ) и чињеницу да грађа обухвата период „почевши од Вука и Доситеја“, аутори предговора првог од ова два рјечника пишу:

> Заслуга је свих ових речника и њихових састављача што је Речник Српске академије наука могао да обухвати овако богату грађу. Али, уствари, најглавнији извори за овај Речник били су пространа штампана књижевност наших народа за поменуто време и знатне Академијине збирке речничке грађе скупљене у народу, и пре и после покретања рада на овом Речнику (РСАНУ I: vii).

Помињу се у Предговору и извори изван књижевности, како се види из сљедећег:

> За сто и педесет година свога развитка развио се у наших народа богато и врло многострано језик целокупне наше културе. То је језик просветних, књижевних, научних, етнографских и фолклорних дела, затим језик књижевности, административне, политичке и државне власти, војних и уопште пословних дела, техничких дисциплина и језик уметности и различних спортских грана. Све то улази у образованост наших људи, па према томе и у њихов речник (РСАНУ I: vii).

Јасно је, међутим да књижевници и њихов ауторитет имају посебно мјесто. Види се то и из одређене хијерархије харизматског ауторитета која се успоставља у лексичкој селекцији.

> Наравно, из опсежне књижевности XIX и XX века морао је бити извршен избор: од најбољих писаца црпена је већина њихових дела, а од осталих (знатнијих) мањи број (РСАНУ I: xvii).

Притом, ауторитет Вука Караџића је централан (он није само изразито харизматски, него сада и традиционални, на основу филолошке Вук–Даничићевске традиције):

> Караџићева општа правилност вреди за све речи које би се хтеле из дијалеката узети; оне остају са својим значењем, својом морфолошком структуром; али по гласовима, акценту и промени оне, ако се унесу у књижевни језик, добијају његове особине (РСАНУ I: xxiv).

Када се погледа списак извора и примјери који се у самој микроструктури рјечничких одредница наводе, примијетно је да су заступљена различита тематска подручја (нарочито је изразито присуство права, али ту су различите практичне и теоријске области: од савјета за подизање кокошињца до геологије и ботанике). Ово је свакако битан елеменат модерности и знак да рационални ауторитет рјечника сада чврсто стоји на ауторитету лингвистике као науке (и то друкчије од младограматичарског приступа код Даничића, који је још у XIX вијеку наговијестио промјену парадигме). То, међутим, не мијења чињеницу да је харизматски ауторитет писаца присутан, па чак и доминантан, како по броју извора, тако по броју цитата (кад се изузму они дијалекатски). Изразита је присутност народне, ауторске и преводне књижевности, а кључни писци заступљени су великим бројем извора.

Речник српскохрватскога књижевног језика (РМС) још изразитије успоставља харизматски ауторитет књижевника. На појединим мјестима у Предговору Уредништво говори искључиво о књижевности као извору, као да других извора и нема:

> Архаичне и застареле речи, уколико се у књижевности употребљавају из стилских разлога, ушле су у Речник с ознаком арх. и заст. […] Неологизми су уношени ако се налазе у књижевним текстовима и означавани су ознаком неол. или нов. (РМС I: 11).

Слично је и са изворима и навођењем примјера у самим одредницама. Присуство књижевних дјела (кад изузмемо дијалекатске изворе, који концепцијски не улазе у овај рјечник, и раније рјечнике, који су различит тип извора) пропорционално је већи у односу на остале текстове него што је то био случај са Речником САНУ. Наравно, не треба заборавити ни чињеницу да су управо расправе о заступљености српских и хрватских писаца биле једна од области неслагања двију матица (више о тим споровима из хрватске перспективе в. Брозовић 1969

и из српске Пешикан 1970), што говори о посебном мјесту ауторитета писаца у цијелом пројекту.

На крају се може рећи да су одређени трендови успостављени већ у другој половини дугог XIX вијека у току кратког XX вијека сасвим устоличени: рационални ауторитет успоставља се на основу лингвистичке науке (онодобног структурализма) а добрим дијелом и на аргументу за потребу српскохрватског јединства, а њему се придодају харизматски ауторитет писаца („најбољих“, а онда и „знатнијих“), те традиционални ауторитет Вук–Даничићевске филологије. Наравно, чињеница да иза та два пројекта стоје двије кровне српске културне институције – Академија и Матица – доприносе како успостављању традиционалног, тако и харизматског ауторитета. Ово посљедње, међутим, није нешто што налазимо у микроманеврима, у самом рјечнику, мада је на нивоу макроманевара присутно.

XXI вијек

Како је речено, XXI вијек почиње распадом југословенске заједнице и засебним нормирањем српског стандарда. Јасно је да императив више није српскохрватско јединство, па тај аргумент не учествује у успостављању рационалног ауторитета. Умјесто њега, ту је потреба свесрпског јединства, што се огледа и у наслову и једнаком третману екавског и ијекавског изговора:

> Линеарно, једна иза друге, наводе се одреднице с различитим рефлексом јата (по азбучном реду екавског лика), и то прво екавски лик, а потом (и)јекавски, нпр. место јек. мјесто с. (РСЈ 2011: 8).

Посебно је занимљиво, међутим, то што се у макроманеврима ранији лингвоцентрични и текстолошки структурализам замјењује социолингвистичким приступом (у смислу социолингвистике друштва, онога како стандард функционише у друштву, о чему више в. Фазолд 1994). Дјеловање језичких ауторитета види се као партнерство са укупном масом говорника, што је битан помак ка задовољавању потреба тих говорника. Види се то из сљедећег цитата из пера Предрага Пипера и Ивана Клајна, свакако двијице најутицајнијих српских лингвиста у вријеме када се у XXI вијеку појављује српски једнојезичник (при чему је Ивану Клајну, рецензенту једнојезичника, харизматично дјеловање на популаризацији језичких тема у маси образованих говорника обезбиједило мјесто културне институције највишег ранга).

> […] за квалитет књижевнојезичке норме важни су и „кодификатори“, и „едукатори“, и „реализатори“ […] Неко ко као „кодификатор“ учествује у доношењу извесне одлуке из области нормативне лин-

> гвистике, свакако је и примењује у свом говору, као „реализатор“, а поучавајући или исправљајући млађе од себе, нпр. као наставник или као родитељ, узима на себе и улогу „едукатора“ (ПиперКлајн 2013: 7).

Видимо овдје масу говорника као реализаторе, кодификаторе, који широким наративима и кључним приручницима утврђују норму, те едукаторе, који је онда утјеловљују. Модел је онда битно различит од угледања на језик добрих писаца. Харизматски ауторитет, ако га и има, извире из лингвиста кодификатора, а онда и едукатора, а не из „добрих писаца“.

Лексикографски подухват карактеристичан за овај период је *Речник срӣскога језика* (РСЈ 2011 – прво издање објављено је 2007). Сама чињеница да је објављен једнотомник одређени је помак ка потребама корисника. Већ у лексичкој селекцији види се пребацивање харизматског ауторитета са књижевника на лексикографе. Лексикографи су ту „судије“ које одређују шта улази у књижевни језик, а шта не.

> Овај речник замишљен је првобитно као (шест пута) скраћена верзија Речника српскохрватскога књижевног језика Матице српске, при чему би аутори одлучивали само о томе која реч улази у једнотомни речник, а која не. Како се током рада број аутора удвостручио […] Речник САНУ постао је, нужно, речник који читалац има у рукама. У њему се, наиме, због обима његовог, морало ’судити’ речима […] (РСЈ 2011: 8).

Дакле, мада је само објављивање рјечника одређен помак ка задовољавању потреба корисника у складу са социолингвистичким принципом партнерства из макроманевара Пипера и Клајна, у самој лексичкој селекцији полази се од харизматског ауторитета лингвиста. Она се врши на основу њихове оцјене, а не на основу фреквенције у корпусима или анкета у циљним корисничким групама.

То да се лексикографи више не ослањају на харизматски ауторитет писаца види се кад се упореди иста одредница у шестотомнику и једнотомнику. Први цитат који слиједи (из шестотомника) садржи цитате из писаца (са назнаком извора), док други (из једнотомника) доноси примјере из стварноживотног говора. Ради се ту не само о ненавођењу извора (то би могло бити урађено зарад уштеде простора и да је концепција друкчија) него о замјени књижевних примјера стварноживотним.

> **aj** узв. **1.** *за дозивање и одзивање*. — Ај, браћо, не дајте…! стаде га опет дрека. *Глиш*. Ај, море! Удрите хајдука. *Вук*. **2.** *за изражавање бола, жаљења, вајкања, дивљења, чуђења и сл*. — Па овако Милош

попијева: Ај, гдје си ми Драго војевода! *НП Вук.* Ај, што мари св'јет за муку. *Крањч. С.* (РМС I: 53).

ај узв. **а.** *за дозивање, заѿомагање или одазивање.* — Ај, браћо, помагајте! **б.** *за изражавање различиѿих емоција (бола, вајкања, дивљења, чуђења и др.).* — Ај, што ме боли нога. Ај, дивних ли ружа! Ај, где си досад?! (РСЈ 2011: 20).

Видимо, дакле, да у XXI вијеку долази до битних промјена у кориштењу и рационалног и харизматског ауторитета. Наравно, треба рећи да *Речник срѿскохрваѿског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и даље излази као нека врста споне између XX и XXI вијека, а по принципима који и даље утјеловљују харизматски ауторитет писаца.

Закључак

Враћајући се основном питању о улози три веберовска типа ауторитета у српској једнојезичној лексикографији, можемо рећи да су сва три присутна. Међутим, то који тип ауторитета је више или мање присутан, те сама основа на којој се гради одређени тип ауторитета варира од периода до периода. У дугом XIX вијеку ауторитет је рационалног типа, а његова основа романтичарски идеал поистовјећивања књижевног и народног. Већ пред крај тог периода можемо видјети кориштење харизматског и традиционалног ауторитета и помјерање од романтичарског ка младограматичарском програму као основи рационалног ауторитета. Ове тенденције добијају пуни облик у кратком XX вијеку, гдје се рационали ауторитет помјера ка структурализму, а харизматски ауторитет писаца и традиционални ауторитет Вук–Даничићевске школе бива потпуно утемељен. Новум XIX вијека јесте помак ка социолингвистичком приступу, те напуштање харизматског ауторитета писаца.

ИЗВОРИ

Бакотић 1936: Лујо Бакотић, *Речник срѿскохрваѿског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижара Владимира Н. Рајковића и комп.

Даничић 1862: Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних сѿарина срѿских*, Београд: Књажеско српска књигопечатња.

Караџић 1818: Вук Стефановић Караџић, *Срѿски рјечник*, Беч: Штампарија јерменског манастира.

Караџић 1852: Вук Стефановић Караџић, *Срѿски рјечник*, Беч: Штампарија јерменског манастира.

Московљевић 1965: Милош Московљевић, *Речник српскохрватског књижевног језика са језичким саветником*, Београд: Техничка књига.

РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 18801976.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI, Беогад: Српска акадимија наука и уметности, Институт за српск(охрватск)и језик САНУ, 1959–.

РСЈ: *Речник српскога језика*, ур. и ред. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска, 2007, [2]2011.

ЛИТЕРАТУРА

Батлер 1969: Thomas Butler, Jernej Kopitar's Role in the Serbian Language Controversy, *The Slavic and East European Journal* 13/4, 479–488.

Бонаца 1988: Sergio Bonazza, Vuk Stef. Karadžić und der Austroslavismus, *Europa orientalis* 7, 361–371.

Брозовић 1969: Dalibor Brozović, *Rječnik jezika ili jezik rječnika*, Zagreb: Kultura.

Брубејкер 2002: Rogers Brubaker, Ethnicity without Groups, *Archives of European Sociology* XLIII/2, 163189.

Вебер 1992 /1919/: Max Weber, *Politik als Beruf*, Ditzingen: Reclam.

Водопивец 1988: Peter Vodopivec, Jernej Kopitar entre l'Autriche Vuk et les Slovènes, in: *Vuk Stef . Karadžić*, ed. Paul-Louis Toma, Paris: Université de Paris Sorbonne, 99–104.

Гелнер 1983: Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca: Cornell University Press.

Грчевић 2009: Mario Grčević, Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme, *Filologija* 53, 1–53.

Даничић 1878: Gjuro Daničić, *Ogled rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, obradjuje Gj. Daničić, Zagreb: Dionička tiskara I–XII, 1–39.

Добрашиновић 1980: Голуб Добрашиновић, *Копитар и Вук*, Тршић: Вуков сабор

Ивановић 2016: Ненад Ивановић, Лексикографска мисао Александра Белића (1926–1955), у: *Александар Белић српски лингвиста века. Књ. 1. О Александру Белићу на Научном саставку слависта у Вукове дане (1971–2016)*, ур. Драгана Мршевић-Радовић, Бошко Сувајџић, Александар Милановић, Београд: Међународни славистички центар Филолошког факултета Универзитета у Београду, 319–343.

Ивић 1981: Pavle Ivić, Kopitarov uticaj na Vuka Karadžića i razvoj Vukovih stavova, *Slavistična revija* 29/2, 149–157.

Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Целокупна дела, књ. 8, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Караџић 1849: Вук Стефановић Караџић, *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, Беч: Јерменски манастир.

Кон 1960: Hans Kohn, *Pan-Slavism. Its History and Ideology*, Second revised edition, New York: Vintage books.

Кропеј 2013: Monika Kropej, The Cooperation of Grimm Brothers, Jernej Kopitar and Vuk Karadžić, *Studia mythologica slavistica* XVI, 215–231.

Милановић 2016: Александар Милановић, Филолошки текстови из прве половине 19. века као ресурс за истраживање српског језика, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 45/3, Београд, 135–147.

Милановић–Драгићевић 2018: Александар Милановић, Рајна Драгићевић (ур.), *Година 1847: преломна тачка српске културе*, Београд: Савез славистичких друштава Србије.

Морич 1996: Andreas Moritsch (Hrgs.), *Der Austroslavismus. Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*, Wien: Böhlau.

Николић 2007: Ненад Николић, Полемика Вука и Видаковића – рат култура, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* LV/3; Нови Сад, 477–510.

Новаковић 1878: Stojan Novaković, Pismo Stojana Novakovića predsjedniku, u: *Glasovi o Ogledu Rječnika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 165–213.

Новаковић 1888: Стојан Новаковић, *Српска краљевска академија и неговање језика српског*, Београд: Краљевско-српска државна штампарија.

Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије.

Погачник 1978: Jože Pogačnik, *Bartholomäus Kopitar. Leben und Werk*, München: Rudolf Trofenik.

Пипер–Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 1964: Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, Београд: Нолит.

Селимовић 1967: Меша Селимовић, *За и против Вука*, Београд: БИГЗ.

Станојчић 2018: Живојин Станојчић, „Београдска лингвистичка школа“ А. Белића и књижевни језик нашег времена, у: *Семинар српског језика, књижевности и културе. Предавања*, 7, ур. Драгана Мршевић Радовић, Бошко Сувајџић, Београд: Међународни славистички центар Филолошког факултета Универзитета у Београду, 5–14.

Ткалчевић 1878: Adolfo Veber Tkalčević, Mnijenije akademika Adolfa Vebera, u: *Glasovi o Ogledu Rječnika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 161–165.

Фазолд 1994: Ralph Fasold, *The Sociolinguistics of Society*, Oxford: Basil Blackwell.

Хобзбаум 1995: Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes The short twentieth century 1914–1991*, London: Abacus.

Хобзбаум 1996: Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution 1789–1848*, New York: Vintage Books.

Хумер 2013: Michael Huemer, *The Problem of Political Authority: An Examination of the Right to Coerce and the Duty to Obey*, New York: Palgrave Macmillan.

Шипка 1987: Данко Шипка, Вуков лексикографски поступак /на примјеру односа према вулгаризмима и хомонимији/, у: *Зборник радова о Вуку Караџићу*, Сарајево: Институт за језик и књижевност, 117–122.

Шипка 2019: Danko Šipka, *Lexical Layers of Identity: Words, meaning, and culture in the Slavic languages*, Cambridge: Cambridge University Press.

Danko M. Šipka

DICTIONARIES AS TOOLS OF ESTABLISHING AUTHORITY

Summary

The present paper discusses the role the three types of authority differentiated by Max Weber (traditional, rational, and charismatic) in key Serbian monolingual dictionaries. The methodological framework for the analysis presented in this paper is elaborated in Šipka (2019). The framework proposes that linguistic authority is asserted in a series of broad narratives by linguistic elites (they are termed macro narratives), which are then embodied through a series of practical activities (called micro maneuvers). The paper accepts Hobsbawm's periodization, which differentiates the long 19th century (from the French Revolution to the First World War, 1789–1914) and the short 20th century (from the First World War to the fall of Communism, 1914–1991). The key 19th century dictionary, *Srpski rječnik* (first edition was published in 1818, the second in 1852) by Vuk Stefanović Karadžić, relies mostly on rational authority of romanticism and Austroslavism. The two key dictionaries of the 20th establish the authority of structuralist linguistics as the main source rational authority (that replaces romanticism and Austroslavism, both of which became anachronous). More importantly, these two dictionaries (*Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, 1957– and *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, 1967–1976) add charismat-

ic authority of „good writers," and traditional authority of the philological tradition established by the aforementioned Vuk Stefanović Karadžić and his followers, most notably Djuro Daničić. These two types of authority are strengthened by the fact that the first of the two dictionaries has been published by the Serbian Academy of Arts and Sciences, and the second by Matica srpska (the two most respected scholarly and cultural societies of the Serbian nation). The three Weberian types of authority continue to be present in the 21sth century *Rečnik srpskoga jezika* (2011). However, the rational authority shifts somewhat from structuralism to sociolinguistics and the needs of the users, and charismatic authority is much less present and not based on „good writers," but rather on linguists themselves.

Keywords: authority, ideology, Serbian dictionaries, historical lexicography, macro maneuvers, micro maneuvers.

УДК 811.16'374"19/20"

Оригинални научни рад
Примљено 5. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ВІКТОРІЯ Л. ІВАЩЕНКО*
(Київський університет імені Бориса Грінченка,
Інститут журналістики)

СЛОВ'ЯНСЬКА ТЕРМІНОГРАФІЯ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ У ДІАЛОЗІ ТРАДИЦІЙНОЇ ТА ЕЛЕКТРОННОЇ БІБЛІОГРАФІЇ

Потреба задовольнити міжнародну наукову спільноту термінографічною інформацією, необхідність розбудови міждисциплінарних досліджень, що з'являються на межі взаємодії функціонально-прикладного бібліографознавства й прикладного термінознавства, е-бібліографії та е-термінографії, продукує запит сучасного інформаційного суспільства на створення та ведення електронних бібліографічних ресурсів[1] як баз даних традиційних бібліографічних покажчиків (посібників). Виявом такої кореляції є складання зведеного бібліографічного покажчика *Слов'янська термінографія (1990–2017)* у традиційному форматі та формування на його основі багатомовної *Термінографічної бази даних TERM_IN. Слов'янська термінографія (1990–2017)*. Над обома проєктами сьогодні успішно працюють члени Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів (ТК МКС).

Ключові слова: слов'янська термінографія, зведений бібліографічний покажчик (посібник), термінографічна база даних, електронний бібліографічний ресурс, традиційна бібліографія, е-бібліографія, е-термінографія, термінологічний словник.

---

* vicivashchenko@ukr.net

[1] Поняття „комп'ютерний (електронний) бібліографічний ресурс" (КБР = ЕБР) доволі часто ототожнюють із поняттями „електронний каталог" (ЕК), „база / банк даних" (БД). Як справедливо зазначає Галина М. Швецова-Водка, співвідношення цих понять сьогодні чітко не визначене, а тому неясно, чи можна будь-який комп'ютерний бібліографічний посібник та е-каталог називати базою/банком даних. Дослідниця надає перевагу використанню загальних понять „комп'ютерний (електронний, або машиночитаний) бібліографічний посібник" та „комп'ютерні бібліографічні ресурси" на позначення джерел комп'ютерної бібліографічної інформації (Швецова-Водка 2001: 13). На нашу думку, ці поняття можуть бути взаємозамінними залежно від ракурсу висвітлення проблеми.

Термінографічна практика слов'янських країн має свою специфіку, зумовлену багатьма чинниками, що частково відбито в збірниках наукових праць *Слов'янська термінологія сьогодні* (Піпер–Йованович 2017), *Фахова комунікація* (Іващенко та ін. 2017) та в колективній монографії *Слов'янське термінознавство кінця XX – початку XXI століть* (Іващенко 2018).[2]

Про формування й розбудову зіставної термінографії слов'янських мов в її теоретичному осмисленні частково йдеться в одній із праць В'ячеслава К. Щербіна, який зазначає, що сьогодні зіставна термінографія слов'янських мов – це окрема наукова дисципліна зі своєю специфічною структурою, в якій можна окреслити межі **прикладної зіставної термінографії** і **теоретичної зіставної термінографії**. Науковець зосереджує увагу на розмежуванні проблематики міжмовного історичного та синхронного зіставлення галузевих словників, типологія яких, власне, й об'єднує ці підрозділи (Щербін 2017: 36). В'ячеслава К. Щербін розрізняє такі напрями слов'янської металексикографічної компаративістики: зіставна слов'янська енциклопедистика, зіставні метатермінографія, спеціальна метадериватографія і метаморфемографія та зіставна спеціальна метаконцептографія слов'янських мов (Щербін 2017: 40–41).

У нашій розвідці зосередимо увагу лише на одному з аспектів термінографії слов'янських мов – бібліографознавчому. Звичайно, у кожній країні вже є певний досвід зі складання бібліографічних посібників як особливого різновиду самостійних видань або рукописів таких видань у системі традиційної бібліографії. Пор., напр.:

– в **Україні** – 1) бібліографічний покажчик *Українська термінографія (1948–2002)* (Комова 2003), який містить 663 словники переважно науково-технічного спрямування (у ньому літературу розміщено за хронологією, а в межах року – за абеткою прізвищ авторів і назв; додатки складаються з іменного та предметного покажчиків); 2) рукопис бібліографічного посібника *Українська термінографія XIX – початку XXI ст.* (Іванова 2015), який станом на 2015 р. містив близько 2 000 словників (у ньому зібрано термінологічні словники української мови від 1861 до 2014 рр. та упорядковано за двома розділами: хронологічний покажчик, де праці систематизовано за роками, а в межах року – за абеткою, та галузевий покажчик, що містить словники, систематизовані за

[2] У цій статті засвідчуємо свою глибоку повагу та висловлюємо щиру подяку за корисні й цінні поради проф. др **Сретові Танасичу** як одному з рецензентів монографії *Слов'янське термінознавство кінця XX – початку XXI століть* (2018) та збірника наукових праць *Слов'янська термінологія сьогодні* (2017).

галузями знань, а в межах галузі – за роками в алфавітному порядку; додано абетковий іменний покажчик авторів та укладачів). Принципи складання постбника, особливості добору термінологічних словників, а також загальний огляд прикнижкових і пристатейних бібліографічних покажчиків галузевих словників, наявних в Україні, див. у статті Ольги А. Іванової (2015);

– у **Білорусі** – бібліографічний довідник *Термінологічні словники (окремі видання): 1918–1998 рр.* (Чернявська–Цихун 2000), у якому зареєстровано 263 праці (довідник має покажчики: іменний – перелік прізвищ та імен авторів, укладачів, редакторів та інших фахівців, які складали словники або їхні білоруські частини, і тематичний – відбиває вузькі терміносистеми, подає їхні назви переважно так, як на титулі окремих видань; у ньому використано також загальноприйняті в білоруській бібліографії скорочення). Короткий огляд переліків термінологічних словників, розміщених у наукових статтях і бібліографічному довіднику білоруських словників та енциклопедій дає В'ячеслав К. Щербін (Щербін 2017: 34);

– у **Польщі** – 1) бібліографія термінологічних словників Катерини Воян *Англійська мова в польській лексикографії. Термінологічні словники, опубліковані в 1782–2012 роках* (Воян 2014), яка містить 3 800 праць, розподілених за 285 тематичними групами; 2) бібліографія *Польська термінографічна практика. Традиційні галузеві словники (1980–2016)* (Лукасик 2017), що нараховує 1 361 детально описаний бібліографічний запис (до покажчика додано: таблиці а) статистичних даних словників на польському видавничому ринку, виданих у різних роках, б) числової та відсоткової часток одно-, дво- й багатомовних словників, в) кодів скорочень мов за ISO (639-1); анотовані записи, упорядковані хронологічно, а потім в алфавітному порядку за доменним іменем). Ґрунтовний термінографічний і бібліографознавчий аналіз пристатейних і прикнижкових переліків галузевих словників, бібліографій за окремими галузями знань, каталогів видавництв, списків та бібліографій термінологічних словників у загальних лексикографічних покажчиках, у періодичних та книжкових виданнях тощо, які є в Польщі, дає колектив співаторів на чолі з Мареком Лукасиком в одній зі своїх наукових праць (див. Лукасик та ін. 2017: 112).

На особливу увагу **зведені бібліографічні покажчики термінологічних словників**. Нам удалося віднайти лише кілька з них.

Першою ластівкою в укладанні таких покажчиків (посібників) англійською та французькою мовами є *Бібліографія міжмовних науково-технічних словників*, яку з 1949 р. укладав Джон Е. Холмстром

(Holmstrom 1951; 1952; 1953; 1961; 1969). У посібнику з-поміж інших натрапляємо й на славістичні словники. Ця праця мала 5 видань, перше з яких вийшло в 1951 р. Воно містило: 550 бібліографічних записів оригінальних словників, а разом із кількома перевиданнями того самого словника – 1 044; покажчик мов (їх 45), предметний покажчик (близько 360 галузей знань) та покажчик авторів.

У 1955 і 1959 рр. Ойген Вюстер склав посібник *Бібліографія одномовних науково-технічних словників* у 2-х томах англійською та французькою мовами (Вюстер 1955; 1959), серед яких є й слов'янські. Цей бібліографічний посібник структуровано за: універсальною десятковою класифікацією, загальною таблицею мов, власне бібліографією, списком абревіатур та символів, 4-ма покажчиками – предметним (близько 420 галузей), мовним (27 мов), авторських колективів/організацій та індивідуальних авторів.

Активно укладалися зведені покажчики, щоправда, лексикографічних праць у польському мовознавстві й бібліографознавстві. Це насамперед серія зведеної бібліографії словників 7-ми країн *Бібліографія словників, опублікована в Народній Республіці Болгарія, Китайській Народній Республіці, Чехословацькій Соціалістичній Республіці, Німецькій Демократичній Республіці, Польській Народній Республіці, Румунській Народній Республіці, Угорській Народній Республіці, Союзі Радянських Соціалістичних Республік* у 1945–1961, 1962–1964, 1965–1966, 1967–1968, 1969–1970, 1971–1972, 1973–1974, 1975–1976, 1977–1978 роках, які побачили світ у 1965, 1968, 1969, 1970, 1972, 1974, 1976, 1978, 1981 роках у Варшаві. Перелік та аналіз цих бібліографічних праць див. (Лукасик та ін. 2017).

Серед оригінальних видань можна назвати також серію зведених посібників *Бібліографія славістичного мовознавства* за 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997 роки з доповненнями (Руднік-Карватова 1995; 1996; 1997; 1999; 2001; 2003), у яких, окрім наукознавчих і теоретичних праць зі славістичного мовознавства, спорадично реєстровано й поодинокі термінологічні словники слов'янських країн. В одному з останніх видань теоретичні й лексикографічні праці систематизовано за рівнями вивчення мови та мовознавчими дисциплінами у межах 6-ти мовних груп, структурованих за 11-ма підрозділами відповідно до титульних назв мов. Галузеві словники можна віднайти в рубриці *Лексикографія* (див. Руднік-Карватова 2003).

Бібліографічні посібники (покажчики) – це основа для створення електронних бібіліографічних, зокрема й термінографічних, ресурсів (термінографічних баз даних як різновиду бібліографічних баз даних

= е-каталогів), що збирають на спільній платформі різні галузеві словники, тобто є своєрідною словниковою базою або однієї країни (**національною словниковою базою**[3]), або різних країни (**бібліотекою світової лексикографії**[4]).

До національної словникової бази можна віднести, напр., *Корпус енциклопедичних видань України: бібліографічний онлайн-покажчик* (КЕВУ 2017–2019), що його створив Інститут енциклопедичних досліджень Національної академії наук України, в якому зібрано українські енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники – загальні, регіональні, галузеві та персональні, а також упорядковано дані про них. Користувацький інтерфейс розроблено українською та англійською мовами. Галузеві енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники датовані періодом 1926–2018 рр. Бібліографічний е-покажчик надає таку довідкову інформацію про видання: повну назву джерела, його творця (укладача, упорядника, головного чи відповідального редактора / редакторів), місце та рік друку. Перелік енциклопедичних видань представлено у формі таблиць із можливістю пошуку й сортування інформації за кількома бібліографічними параметрами.

Прикладом загальнодоступної бібліотеки світової лексикографії як електронного бібліографічного ресурсу можна назвати, зокрема, об'єднану онлайнову пошукову систему двомовних та багатомовних термінографічних праць *Lexicool*, яка містить 8 000 е-словників, має користувацькі інтерфейси англійською, іспанською, французькою та італійською мовами, групує словники за мовами (усього 70 мов) та галузями знань, надає послуги перекладу й купівлі видання (LC 2000–2019).

Відсутність у славістичному термінознавстві кінця XX початку XXI століть зведених бібліографічних посібників, які б відбивали реальний стан сучасної термінографії на зламі століть, спонукала членів ТК МКС до укладання такої праці. Ідея створення зведеного бібліо-

---

[3] Термін *національна словникова база* на позначення сукупності лексикографічних праць тієї чи іншої країни засвідчено в тексті Указу Президента України *Про розвиток національної словникової бази* від 07.08.1999 р. N 967 (УПУ 1999), де він функціонує в контексті створення нового покоління академічних україномовних словників та їхніх електронних відповідників для комп'ютерних інформаційних систем (проєкт *Словники України*).

[4] Про комплектування репрезентативної загальнодоступної бібліотеки світової лексикографії (ширший аспект проблеми) вперше йшлося в тексті *Концепції Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази України на 2009–2015 роки* (РКМУ 2009). Це завдання покладалося на Український мовно-інформаційний фонд НАН України як координатора робіт із розвитку *Національної словникової бази України*.

графічного покажчика галузевих словників *Слов'янська термінографія* виникла в 2014 р. Тоді ж авторка цієї статті розробила його робочу концепцію, а в 2015 р. на засіданні ТК МКС, що відбулося в Києві 21 квітня, було прийнято рішення про інвентаризацію національних термінологічних словників і власне термінознавчих праць (дисертацій, монографій, навчальних посібників). Так з'явився міжнародний дослідницький проєкт членів ТК МКС, який отримав назву *Слов'янське термінознавство і термінографія (2014–2018)*.

У 2016 р. на засіданні ТК МКС у Белграді, яке зібралося 11 травня, члени Комісії уперше звітували про виконання роботи щодо складання зведеного бібліографічного покажчика зі слов'янського термінознавства кінця XX – початку XXI ст., а в його контексті й покажчика *Слов'янська термінографія (1990–2017)*. Обговорювалася також можливість створення електронної бібліографічної бази слов'янської термінографії з 1990-х до 2017 р. У цьому ж році за ініціативи координатора польської делегації у складі ТК МКС проф. Еви Вольніч-Павловської до співпраці долучилася Лабораторія сучасних методів прикладної лінгвістики Поморської академії в Слупську. Основні етапи роботи над цим проєктом, який став першою спробою всебічно охопити термінографічну практику в Польщі за окреслений проміжок часу, описано в (Лукасик та ін. 2017: 112).

30 травня 2017 р. у Варшаві на черговому засіданні ТК МКС обговорювалося питання про структуру й формат упорядкування покажчика. Планувалося закінчити роботу над ним до кінця 2017 р., проте до зазначеного терміну вдалося лише зібрати й частково упорядкувати національні бібліографії. Загалом було інвентаризовано близько 8 000 термінографічних праць різними слов'янськими мовами за країнами їх видання. Словники збирали та впорядковували: Марек і Маржена Лукасики, Домініка Новацька, Матеуш Жбіковький, В'ячеслав К. Щербін, Володимир В. Дубічинський, Наталія В. Писарська, Олена В. Дяченко, Зоя І. Комарова, Сергій Д. Шелов, Наталія А. Казак, Євгенія М. Какзанова, Катерина П. Любецька, Олена Й. Голованова, Ольга М. Ковальова, Міліца Міхалєвіч, Христіан Льюїс, Оксана Чмелікова, Мойца Жагар Карер, Симон Ателшек, Владан Йованович, Ружица Левушкіна, Яна Левіцька, Катерина Вельяновська, Христіан Міцкоскі) – 25 науковців із 10-ти країн. Загальне впорядкування – Вікторія Л. Іващенко.

Зведення бібліографії національних термінологічних словників до єдиного формату розпочалося з 2018 р., а 9 травня 2019 р. на засіданні ТК МКС у Загребі бібліографічний посібник *Слов'янська тер-*

мінографія (1990–2017) було затверджено до друку. Наразі триває його редакційна підготовка.

У макроструктурі посібника галузеві словники, які вийшли на видавничому ринку Хорватії, Словенії, Польщі, України, Білорусі, Сербії, Росії, Чехії, Македонії, Словаччини в період 1990–2017 рр., зведено за 4-ма основними покажчиками – абетковим, галузевим, мовним і хронологічним. У переліках за галуззю, мовою та хронологією словники також вибудовано за абеткою. Кожен покажчик рубриковано за країною. Детальніше структуру бібліографічного посібника *Слов'янська термінографія (1990–2017)* буде описано в одній із наших наступних розвідок.

Зведений покажчик слов'янської термінографії став основою для проєктування багатомовної *Термінографічної бази даних TERM_IN. Слов'янська термінографія (1990–2017)*, архітектоніку та основні етапи формування якої детально описано в одній із наших праць, яку подано до друку. Робочу версію бази з користувацькими інтерфейсами 11-ма мовами (англійською, українською, польською, білоруською, чеською, словацькою, словенською, хорватською, македонською, сербською, російською) розміщено на сайті ТК МКС (ТБД 2019). Наразі триває робота над конвертацією зведеного покажчика *Слов'янська термінографія (1990–2017)* у формат таблиць Excel та автоматичною конвертацією таблиць у *Термінографічну базу даних TERM_IN. Слов'янська термінографія (1990–2017)*.

З огляду на сучасне розмаїття електронних бібліографічних ресурсів термінографічну базу даних зведеного бібліографічного покажчика галузевих словників можна кваліфікувати[5]: за суспільним призначенням – бібліотечно-каталожною і водночас науково-допоміжною, орієнтованою на фахівців-термінологів та лексикографів, які працюють із термінологією різних галузей знань, а тому політематичною; за видом відображення документів – е-каталогом окремих видань; за типом відображення літератури – е-каталогом довідкової літератури; за змістом відображення документів – багатогалузевим, зокрема комплексно-тематичним е-каталогом; за місцем видання документів – електронним бібліографічним ресурсом, що містить термінографічні праці місцевого друку; за мовою – це полімовна база даних; за часом видань – ретроспективна й поточна; за методом бібліографування, зокрема за видом бібліографічного відбору – вибіркова (призначена для фахівців), за способом бібліографічної характеристики – сигнальна (складається

[5] Характеристику даємо за класифікацією електронних бібліографічних ресурсів, яку розробила Галина М. Швецова-Водка (2001).

лише з елементів бібліографічного опису) і водночас предметизована (має предметні рубрики); за способом бібліографічного групування – можливий пошук за кількома формальними ознаками, зокрема автор, назва, місце і рік видання, мова; за способом доступу – інтерактивна, доступна онлайн.

Підсумовуючи зазначимо, що створення такого ресурсу з можливістю інформаційного пошуку за різними параметрами сприятиме ефективному обмінові інформацією про наявні термінографічні праці в тій чи іншій слов'янській країні та виявлення нових знань про них, що стане платформою для здійснення наукових досліджень із проблем зіставної традиційної та е-термінографії, е-бібліографії, е-лексикографії, комп'ютерної лінгвістики, славістики, бібліографознавтсва тощо.

ЛІТЕРАТУРА

Воян 2014: Wojan Katarzyna, *Język angielski w polskiej leksykografii. Słowniki terminologiczne wydane w latach 1782–2012*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Вюстер 1955: Eugen Wüster, *Bibliography of monolingual scientific and technical glossaries* 1. National standards, Paris: UNESCO.

Вюстер 1959: Eugen Wüster, *Bibliography of monolingual scientific and technical glossaries* 2. Miscellaneous sourses; glossaries published privately, Paris: UNESCO.

Іванова 2015: Ольга А. Іванова, *Бібліографічний покажчик „Українська термінографія XIX – початку XXI с.“: принципи укладання, Термінологічний вісник 3(1), 150–156.*

Іващенко 2018: Вікторія Л. Іващенко (наук. ред.), *Слов'янське термінознавство кінця XX – початку XXI століть*, Київ: Жнець.

Іващенко та ін. [6]2017: Wiktoria Iwaszczenko, Ewa Wolnicz Pawłowska, Łukasz Karpiński, Mariusz Górnicz, Anna Kozłowska, Marta Małachowicz (red.), *Komunikacja specjalistyczna* 14, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej, Uniwersytet Warszawski.

КЕВУ 2017–2019: *Корпус енциклопедичних видань України: бібліографічний онлайн-покажчик (2017–2019)*, http://corpus.encyclopedia.kiev.ua.

Комова 2003: Марія В. Комова, *Українська термінографія (1948–2002): Бібліографічний покажчик*, Львів: Ліга-Прес.

Лукасик 2017: Marek Łukasik (red.), *Polska praktyka terminograficzna. Tradycyjne słowniki specjalistyczne (1980–2016) = Polish terminographic practice. Traditional specialised dictionaries (1980–2016)*, Słupsk: Akademia Pomorska w Słupsku – Pomeranian University in Słupsk.

Лукасик та ін. [4]2017: Marek Łukasik, Marzena Łukasik, Dominika Nowacka, Mateusz Żbikowski, Polska praktyka terminograficzna. Badania bibliograficzne, *Komunikacja specjalistyczna* 14, Warszawa, 109–126.

Піпер–Йованович [2]2017: Предраг Пипер, Владан Јовановић (ур.), *Словенска терминологија данас*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ.

РКМУ 2009: *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.02.2009 р. N 140-р. „Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази України на 2009–2015 роки"*, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/140-2009-р.

Руднік-Карватова 1995: Zofia Rudnik-Karwatowa (red.), *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1992*, Warszawa: SOW.

Руднік-Карватова 1996: Zofia Rudnik-Karwatowa (red.), *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1993 z uzupełnieniami za lata 1992* 1, Warszawa: SOW.

Руднік-Карватова 1996: Zofia Rudnik-Karwatowa (red.), *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1993 z uzupełnieniami za lata 1992–1996* 2, Warszawa: SOW.

Руднік-Карватова 1997: Zofia Rudnik-Karwatowa (red.), *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1994 z uzupełnieniami za lata 1992–1993*, Warszawa: SOW.

Руднік-Карватова 1999: Zofia Rudnik-Karwatowa (red.), *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1995 z uzupełnieniami za lata 1992–1994*, Warszawa: SOW.

Руднік-Карватова 2001: Zofia Rudnik-Karwatowa (red.), *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1996 z uzupełnieniami za lata 1992–1995*, Warszawa: SOW.

Руднік-Карватова 2003: Zofia Rudnik-Karwatowa (red.), *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1997 z uzupełnieniami za lata 1992–1996*, Warszawa: SOW.

ТБД 2019: *Термінографічної бази даних TERM_IN. Слов'янська термінографія (1990–2017)*, http://term-in.net/term-slovniki/; http://term-in.net/en/term-slovniki/.

УПУ 1999: Указ Президента України від 07.08.1999 р. № 967 „Про розвиток національної словникової бази", *Офіційний вісник України* 32, Київ, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/967/99/sp:java-.

Холмстром 1951: John E. Holmstrom, *1, Bibliography of interlingual scientific and technical dictionaries*, Paris: UNESCO.

Холмстром 1952: John E. Holmstrom, *2, Bibliography of interlingual scientific and technical dictionaries*, Paris: UNESCO.

Холмстром 1953: John E. Holmstrom, *3, Bibliography of interlingual scientific and technical dictionaries*, Paris: UNESCO.

Холмстром 1961: John E. Holmstrom, *4, Bibliography of interlingual scientific and technical dictionaries*, Paris: UNESCO.

Холмстром 1969: John E. Holmstrom, *5, Bibliography of interlingual scientific and technical dictionaries*, Paris: UNESCO.

Чернявська–Цихун [2]2000: Л. Чарняўская, Генадзь Цыхун *(уклад.), Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918–1998 гг.: Бібліяграфічны даведнік*, Мінск: МГА „Беларускі кнігазбор“.

Швецова-Водка 2001: Галина Швецова-Водка, Ком'ютерні бібіліографічні ресурси: питання класифікації, *Бібліотечний вісник* 5, Київ, 13–17.

Щербін 2017: Вячеслав К. Щербин, Сравнительная терминография славянских языков, *Komunikacja specjalistyczna* 14, Warszawa, 31–46.

LC 2000–2019: *Lexicool*, https://www.lexicool.com.

Виктория Л. Иващенко

СЛАВЯНСКАЯ ТЕРМИНОГРАФИЯ КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI ВЕКОВ В ДИАЛОГЕ ТРАДИЦИОННОЙ И ЭЛЕКТРОННОЙ БИБЛИОГРАФИИ

Резюме

Теория и практика славянской терминографии, в частности переводной, сопоставительной, компьютерной, имеет свою специфику в разных странах, что свидетельствует о неравномерности ее развития, обусловленной многими факторами. Важно проанализировать и обобщить этот опыт, теоретически его осмыслить и представить в фундаментальных исследованиях, которых сегодня нет.

Не менее актуальным аспектом славянской терминографии является библиографоведческий. В каждой стране есть определенный опыт по составлению библиографических указателей (пособий), в том числе и терминографических трудов. Некоторые из них уже заинтересовали ученых, другие ждут своих исследователей. Сегодня внимание в большей степени привлекают сводные библиографические указатели терминологических словарей. Их не так уж и много, а в некоторых странах вообще нет, что предполагает активную работу в этом направлении, а также создание интегрированных электронных терминографических ресурсов, которые собирают на общей платформе отраслевые словари либо одной страны (формирование национальной словарной базы), либо разных стран (формирование библиотеки мировой лексикографии).

В славянской терминографии конца XX начала XXI веков нет сводных терминографических пособий и интегрированных многоязыч-

ных терминографических баз данных, которые отражали бы реальное состояние современной терминографии на рубеже веков. Потребность удовлетворить международное научное сообщество в терминографической информации, необходимость развития междисциплинарных исследований, способствуют взаимодействию функционально-прикладного направления библиографоведения и прикладного терминоведения, е-библиографии и е-терминографии, что формирует запрос современного информационного общества на создание и ведение электронных библиографических ресурсов в виде баз данных традиционных библиографических указателей (пособий). Проявлением такой корреляции является составление сводного библиографического указателя *Славянская терминография (1990–2017)* в традиционном формате и формирование на его основе многоязычной *Терминографической базы данных TERM_IN. Славянская терминография (1990–2017)*. Над этими проектами сегодня успешно работают члены ТК МКС.

Ключевые слова: славянская терминография, сводный библиографический указатель (пособие), терминографическая база данных, электронный библиографический ресурс, традиционная библиография, е-библиография, е-терминография, терминолгический словарь.

УДК 811.163.41'276.6:338.482"20"
811.163.41'373.4

Оригинални научни рад
Примљено 8. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

НОВА ЛЕКСИКА У ОБЛАСТИ ТУРИЗМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се анализира нова лексика у области туризма која се у српском језику појавила после 2000. године. Неологизми су подељени у четири групе: видови туризма, начини путовања, забава и разонода, медицински третмани који се спроводе у туристичким објектима. Многи неологизми имају развијена творбена гнезда. Фемининуми су бројни. Већина лексема су позајмљенице, а највише је англицизама. У ексцерпираним изворима уз велики број неологизама срећу се металингвистички маркери, што показује да ове лексеме још увек нису одомаћене у стандардном српском језику.

Кључне речи: неологизми, туризам, англицизми, фемининуми.

1. УВОД

Туристичка индустрија се непрекидно развија, и у свету и код нас. У њу је данас укључено близу двесто милиона људи и у неким земљама представља најважнију привредну грану.

Туристички дискурс одликује се специфичном лексиком. Могуће је издвојити четири групе носилаца лексике туризма: 1) радници у туризму, 2) научници и специјалисти који се баве туризмом, 3) туристи, 4) лингвисти који се баве лексиком туризма. Тарнајева и Дацјук издвајају три врсте туристичког дискурса, од којих се сваки одликује специфичном лексиком, стилским особеностима и специфичним комуникативним стратегијама и тактикама: професионални, академски

* djordje.otasevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и јавни (Тарнајева–Дацјук 2013: 231). Лексиком у области туризма у српском језику није се бавио већи број лингвиста.

Грађа за овај рад ексцерпирана је с интернета, највећим делом са сајтова туристичких агенција, организација и објеката. Анализирају се неологизми који су се у српском језику појавили после 2000. године. Пошто српска неографска лексикографија успева да попише и опише само мали део неологизама, обично с великим закашњењем,[1] у многим случајевима било је веома тешко одредити тачно време када се нека лексема појавила у српском језику, због чега је велики део грађе морао да буде изостављен.

2. ПОДЕЛА

Нову лексику из области туризма разврстали смо у следеће групе.

1) Видови туризма

Туризам се непрестано развија и туристички посленици стално смишљају нове видове туристичке понуде. Неки видови туризма постоје одавно, али у српском језику за њих није коришћен посебан назив. У време социјалистичке Југославије посета партизанским споменицима и местима битака из Другог светског рата била је масовна, али у то време нису коришћени термини *меморијални туризам* или *туризам сећања*. Именовање различитих видова туризма и туристичких садржаја може имати и персуазивну функцију.

авантуристички туризам[2]
агритуризам // агритуристички, -а, -о
ајаваска туризам
апитуризам // апитуристички, -а, -о
астрономски туризам
балнеотуризам // балнеотуристички, -а, -о
вампирски туризам
вамп-туризам
волонтерски туризам

[1] Број речника неологизама српског језика врло је скроман. Најновији дескриптивни речник нових речи објављен је 2008. године (Оташевић 2008), а највећи део у њему обрађених неологизама појавио се у српском језику крајем 20. века. Нова издања *Великог речника страних речи и израза* (Клајн–Шипка 2006) допуњују се новим речима, али ново допуњено издање није објављено од 2010. године. Нове речи најажурније пописују, описују и коментаришу различити језички сајтови. Свакако треба поменути *Језикофил*.

[2] Семантичке дефиниције и илустративни цитати наведених неологизама изостављени су ради уштеде простора. Биће објављени у неколико бројева *Новоречја : научно-популарног неолошког часописа* („Грађа за речник нових речи“).

волонтуризам // волонтурист(а) / волонтуристикиња / волонтуристички, -а, -о
вулкански туризам
геноцид туризам
геотуризам // геотуристички, -а, -о
глампинг туризам
гробљански туризам
дизастер туризам
духовни туризам
езотеријски туризам
еко-духовни туризам
еколошки туризам
еко-туризам
етно-туризам // етнотуристички, -а, -о
затворски туризам
зелени туризам
кампинг-караванинг туризам
кејвинг туризам
кримитуризам // кримитуристички, -а, -о
магијски туризам
меморијални туризам
мистични туризам
морбидни туризам
мрачни туризам
наркотуризам // наркотуристички, -а, -о
одговорни туризам
одрживи туризам
политички туризам
прекомерни туризам
пчеларски туризам
ратни туризам // ратнотуристички, -а, -о
селективни туризам
сетџетинг туризам
спори туризам
танатотуризам
тематски туризам
туризам базиран на природи
туризам бола
туризам духова
туризам жалости
туризам за номаде
туризам катастрофа
туризам сећања
туризам туге

туризам црних тачака
црни туризам
шаманистички туризам

2) Начини путовања

бекпекинг // бекпекер / бекпекерка / бекпекерски, -а, -о / бекпекерски (прил.) / бекпекерство / бекпековање / бекпековати

каучсурфинг (коучсурфинг) // каучсурфер / каучсурферица / каучсурферка / каучсурферски, -а, -о / каучсурфинг (прид. непром.) / каучсурфовати

3) Забава и разонода

У овој групи неологизама најбројнији су различити екстремни спортови. Налазе се у понуди бројних туристичких објеката. Интересантан је оказионализам *фо̄токеш*. Ради се, претпостављамо, о игри у природи, вероватно сличној геокешингу, коју су измислили у једном од туристичких објеката на Фрушкој Гори. Детаље о самој игри на свом сајту не откривају („Avantura Fotokeš je igra koju smo mi izmislili i kreirali, tako da ovde nećemo otkrivati detalje, osim da pobednike očekuje žestoka nagrada“[3]).

акропараглајдинг // акропараглајдериста
алтимет (алтимет-фризби) // алтимет (прид. непром.) / алтимет-фризби (прид. непром.)
бејзџампинг // бејзџамп / бејзџампер / бејзџамперка
бодисурфинг
бординг // бордер / бордерка / бордерски, -а, -о / бординг (прид. непром.)
вејкбординг (вејкборд) // вејкборд (прид. непром.) / вејкбординг (прид. непром.) / вејкбордер / вејкбордерка
вејкборд на жичари
вејкскејтинг // вејкскејт / вејкскејтер / вејкскејтовати
геокешинг // геокеш / геокешер / геокешерка / геокешерски, -а, -о / геокешинг (прид. непром.)
зиплајн
зорбинг // зорб (зорба) / зорбер
инлајн-скејтинг
кајтбординг
кајтинг // кајт / кајт (прид.) / кајташ / кајташица / кајтер / кајтерка / кајтерски, -а, -о / кајтинг (прид. непром.) / кајтовање / кајтовати
кајтсурфинг // кајтсурфер
кањонинг // кањонер / кањонинг (прид. непром.)

[3] Сви овде наведени примери налазе се на интернету. Адресе сајтова се не наводе јер заузимају много места, а уз помоћ било којег претраживача могу се лако пронаћи.

кејвдајвинг // кејвдајвер
кејвинг // кејвинг (прид. непром.)
маунтинбајкинг[4] // маунтинбајкер / маунтинбајкерка / маунтинбајкерски, -а, -о / маунтинбајкинг (прид. непром.)
маунтинбординг // маунтинборд / маунтинбординг (прид. непром.)
маунтинклајмбинг
парасејлинг // парасејлинг (прид. непром.)
роупџампинг // роупџампер
скајбол // скајбол (прид. непром.) / скајболаш / скајболашица / скајболер / скајболерка
скајранинг // скајранер / скајранерка / скајранинг (прид. непром.)
скиатлон
скимбординг
сноркелинг
сноублејд
сноуграфити
сноукајт (сноукајтинг) // сноукајт (прид. непром.) / сноукајтер / сноукајтинг (прид. непром.)
сноумобилинг
сурфкајт
трејл // трејл (прид. непром.)
трекинг
фрирајд // фрирајд (прид. непром.)
џетскиинг

4) Медицински третмани који се спроводе у туристичким објектима

Овде нису укључени најразличитији медицински третмани који сачињавају део савременог медицинског туризма[5] јер се они обављају у

[4] Именица *маунтинбајк* среће се и пре 2000. године. Забележена је у *Речнику новијих англицизама* (Васић–Прћић–Нејгебауер 2001). Именице *маунтинбајкинг*, међутим, у грађи за овај узорни речник није било. И у пет година касније објављеном *Великом речнику страних речи и израза* (Клајн–Шипка 2006) наведена је такође само именица *маунтинбајк*.

[5] Медицински или здравствени туризам код Срба има веома дугу традицију. Одлазак у бање до 50-их година 20. века вероватно је био најмасовнији облик туризма. Овде имамо у виду ново значење синтагме *медицински туризам*: „одлазак у друге земље ради коришћења тамошњих софистицираних медицинских услуга, у медицинским установама, због тога што су оне у страној земљи јефтиније или што у својој земљи такво лечење није могуће обавити“. Ово значење се у српском језику највероватније није појавило пре 90-их година прошлог века. У социјализму су медицинске услуге углавном биле бесплатне, а веће приватне клинике нису постојале, па странци нису долазили у знатнијем броју у СФРЈ ради лечења. Крајем 20. века све више странаца долази у Србију ради различитих стоматолошких услуга јер су оне у нашим приватним стоматолошким ординацијама знатно јефтиније него у већини западноевропских

медицинским установама (стоматолошким ординацијама, болницама, клиникама), а не у туристичким објектима.

вуликотерапија

дигитална детоксикација (дигитални детокс)

Иако Јургита Гирчиене наводи да је једна од одлика литванског туристичког дискурса, као и туристичког дискурса других језика, обиље гастрономских позајмљеница – у литванским текстовима туристичког дискурса оне чине чак 50% свих позајмљеница (Гирчиене 2017: 27) – овде није наведен ниједан назив националних јела и пића иако је у ексцерпираним текстовима њихов број огроман, а већина није забележена у дескриптивним речницима српског језика. Само на једном од туристичких сајтова, на форуму о храни и пићу у Грчкој („Šta ćemo jesti i piti u Grčkoj“), среће се више од тридесет мање познатих грчких јела и пића (клефтико, стифадо, ципура, гаврос, москофилеро, мандолада, колокифтокестедес, баиланти, бријам, папуцаки, саганики, мидиа, луканико, манитари, миди…). Гастрономска лексика, као и национални инструменти, музика, одећа и различити предмети у домаћинству, помажу ауторима туристичких текстова да дочарају културне специфичности и локални колорит одређене земље, па се у текстовима на сајтовима туристичких агенција, организација и објеката често срећу.[6] Овде се такве лексеме не наводе јер нисмо могли да утврдимо када су се појавиле у српском језику.

3. ТВОРБА

Многи неологизми имају веома развијена творбена гнезда: *кајтинг* м – *кајт* (им.), *кајт* (прид.), *кајташ*, *кајташица*, *кајтер*, *кајтерка*, *кајтерски*, -а, -о, *кајтинг* (прид. непром.), *кајтовање*, *кајтовати*.

Иако се ради о лексемама које су се у српском језику појавиле пре кратког времена, уочљиво је да су феминину ми (феминативи) бројни (*бејзјамперка*, *бекпекерка*, *бордерка*, *каучсурферица*, *каучсурферка*, *кајташица*, *кајтерка*…). Ексцерпирана грађа показује да је у последњих шест-седам година дошло до значајних језичких промена

земаља. У 21. веку странци почињу да долазе у Србију у већем броју и због многих других медицинских третмана. Држављани Србије одлазе у стране земље ради неких специфичних медицинских услуга.

[6] Интересантно је да у раду Јургите Гирчиене (2017) сви наведени примери спадају у ову лексику док се неологизми страног порекла наведени у овом раду тамо не помињу. Један од разлога за ову упадљиву разлику лежи у формалном приступу одређивању „нове речи“ у раду Ј. Гирчиене – предмет анализе су речи које нису забележене у речницима литванског језика објављеним до 1990. године, али и у разликама у туристичким текстовима у Србији и Литванији.

– оба моциона парњака у великом броју случајева појављују се истовремено: *скајболаш – скајболашица*, *скајболер – скајболерка*, *геокешер – геокешерка*. Ово је уочљиво и у другим неологизмима (в. Оташевић 2019). Због тога сматрамо да у будућим речницима неологизама семантичке дефиниције фемининума не треба доводити у везу са семантичким дефиницијама њихових моционих парњака, као што је у српској и словенској лексикографији било уобичајено (**водитељица** ж *жена водитељ*), већ фемининуме треба дефинисати засебно – **бејзџамперка** ж *особа женског рода која се бави бејзџамтингом, екстремним спортом који се састоји од скокова с падобраном с високих зиданих грађевина, мостова, антена и литица*.

4. МОРФОЛОГИЈА

Међу неологизмима туристичког дискурса далеко су најбројније именице и именичке синтагме – 145 (78,8%). Придева је знатно мање – 34 (18,47%). Многи од њих су непроменљиви – 19 (10,3%). Глаголи и прилози су ретки – 4 (2,17%) и 1 (0,54%).

5. ПОРЕКЛО

Већина неологизама је страног порекла. Далеко је највише англицизама. У групама „начини путовања“ и „забава и разонода“ све су лексеме англицизми. Да су овде наведени многобројни називи јела и пића, национални инструменти, музика, одећа и различити предмети у домаћинству, којих је у ексцерпираним изворима било изузетно много, доминација англицизама не би била овако изразита.[7]

6. ОДОМАЋЕНОСТ

У ексцерпираним изворима уз велики број овде наведених неологизама срећу се металингвистички маркери, што показује да ове лексеме још увек нису одомаћене у стандардном српском језику:

а) навођење значења

Kajtsurfing je relativno nov ekstremni vodeni sport u kojem vozač (kajter) upravlja zmajem (kajtom) koji mu služi kao jedro kako bi uz pomoć snage vetra glisirao na dasci. Kajtsurfing se kao sport pojavljuje

[7] Међу новим позајмљеницама туристичког дискурса у литванском језику 50% лексема долази из географски и културно удаљених језика: 10% позајмљеница пореклом је из јапанског језика, а 7% из кинеског (све ове позајмљенице су називи јела и пића који су постали популарни у Литванији). Англицизама је 20% (в. Гирчиене 2017: 31–32).

1998, а на Црногорском приморју од 2003. године. Међутим, праву експанзију код нас доживљава од 2010, када Велика плажа и Ада Бојана беleже знатно већу посету него ранијих година. За више од деset година постојања кајтсурфинга опрема је у великој мери еволуирала, па је данас она стабилна, једноставна за управљање, а сигурносни системи dovedeni su до савршенства.

б) издвајање лексеме наводницима или курзивом

Туристичке агенције, релевантна министарства, marketing експерти свi su наширoко говорили о „еко туризму“, новом начину путовања и креирања туристичких понуда који је популаран у свијету; „*Кауč surferi*“ тврде да од ovakvog нема бољег начина путовања. Доћи ћете у ситуације потпуно недоступне обичним туристима.

б) употреба лексеме *ѿакозвани*

Путовања имају многе сврхе – да човека опусте, повежу га с бližњима или да га натераju da iskusi нешто novo. Ipak, жеља за ispunjenijim животом, navela je mnoge da se upuste u takozvani volonterski turizam; Poslednjih godina na Krimu se aktivno razvija još jedan pravac – takozvani *ezoterijski turizam;* Čula sam da postoji i tzv. „grobljanski turizam“ – agencije organizuju posete grobovima poznatih pisaca, muzičara… Po interesovanju, na prvom mestu je Morisonov grob u Parizu; Turistička organizacija Banjaluke pripremila je ambiciozan plan za 2018. godinu, a neki od zacrtanih ciljeva su razvoj tzv. *kejving* turizma.

7. ЗАКЉУЧАК

Нова лексика у области туризма у савременом српском језику релативно је бројна. Овде су наведене 184 лексеме. Тај број би свакако био већи да је српска неографска лексикографија ажурнија и да је било могуће утврдити тачно време појављивања одређених лексема у српском језику.

Највећи број неологизама означава нове видове туризма или нове називе одавно постојећих видова, те нове врсте забаве и разоноде у туристичким објектима или местима.

Многе именице имају веома богата творбена гнезда. Фемининуми (феминативи) веома су бројни, што показује да се данас оба моциона парњака обично појављују истовремено, што до скоро није био случај.

Далеко су најбројније именице, док је придева знатно мање. Прилози и глаголи су ретки.

Уз већину туристичких неологизама срећу се металингвистички маркери (наводи се значење, лексема се издваја наводницима или курзивом, користи се лексема *ѿакозвани*).

ЛИТЕРАТУРА

Васић–Прћић–Нејгебауер 2001: Vera Vasić, Tvrtko Prćić, Gordana Nejgebauer, *Rečnik novijih anglicizama: Du yu speak anglosrpski?*, Novi Sad: Zmaj.

Гирчиене 2017: Jurgita Girčienė, New Loanwords in Lithuanian Tourism Discourse, *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika* 19/1, Vilnius, 19–37.

Клајн–Шипка 2006: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Оташевић 2008: Ђорђе Оташевић, *Речник нових и незабележених речи: сажето издање*, Београд: Алма.

Оташевић 2019: Ђорђе Оташевић, Семантичке дефиниције нових фемининума, *Новоречје: научно-популарни неолошки часопис* 1, Београд, 1–2.

Тарнајева–Дацјук 2013: Лариса П. Тарнаева, Василиса В. Дацюк, Туристический дискурс: лингвопрагматические характеристики, *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета* сер. 9, вып. 3, Санкт-Петербург, 229–235.

Джордже Р. Оташевич

НОВАЯ ЛЕКСИКА В ОБЛАСТИ ТУРИЗМА В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В работе анализируется новая лексика в области туризма, возникшая в сербском языке после 2000-го года.

Неологизмы подразделяются на четыре группы: вид туризма, способ путешествия, развлечение, лечебные процедуры в туристических объектах.

Многие неологизмы имеют развитые словообразовательные гнезда: *кајтинг – кајт* (сущ.), *кајт* (прил.), *кајташ*, *кајташица*, *кајтер*, *кајтерка*, *кајтерски*, -а, -о, *кајтинг* (прил. нескл.), *кајтовање*, *кајтовати*. Фемининумы многочисленны.Эксцерпированный материал показывает значительные языковые перемены в течение последних шести-семи лет – оба члена моционной пары в большом количестве случаев встречаются одновременно: *скајболаш – скајболашица*, *скајболер – скајболерка*, *геокешер – геокешерка*.

Большинство лексем составляют заимствования. Несомненно самые многочисленные англицизмы.

Между неологизмами туристического дискурса преобладают существительные и именные словосочетания – 145 (78,8%). Прилагательных гораздо меньше – 34 (18,47%). Глаголы и наречия редки– 4 (2,17 %) и 1 (0,54 %).

В эксцерпированных источниках, наряду с большим количеством неологизмов, встречаются металингвистические параметры, которые показывают, что эти лексемы все еще не приспособились в стандартном сербском языке.

Ключевые слова: неологизмы, туризм, англицизмы, фемининумы.

УДК 811.163.41'276.6:656
811.163.41'373.4

Оригинални научни рад
Примљено 27. октобра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ГОРДАНА Д. ДИМКОВИЋ ТЕЛЕБАКОВИЋ*
(Универзитет у Београду,
Саобраћајни факултет)**

САОБРАЋАЈНА ТЕРМИНОЛОГИЈА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Циљ рада је да укаже на основне карактеристике савременог српског саобраћајног терминолошког система. Резултати истраживања показују да је у саобраћајној терминологији присутно много англицизама, синонима, непрецизних преводних еквивалената и да неки еквиваленти немају статус стандардних термина. Такође је установљено да овај терминолошки систем садржи и буквалне преводе енглеских термина и терминолошке празнине. Да бисмо дошли до резултата, користили смо синхрону лексичко-семантичку методу и у извесној мери нормативни приступ.

Кључне речи: српски језик, енглески језик, саобраћајна терминологија, англицизми, синонимија, преводни еквиваленти, лексичко-семантичка анализа, нормативни приступ.

1. Увод

Српски језик мора стално да се богати новим терминима да би могао успешно да се примењује у разним областима. У том процесу би се, колико је могуће, ваљало клонити употребе туђица, а при превођењу страних термина морале би да буду поштоване особине српског језика.

Истраживања различитих терминолошких система су у свету веома актуелна. Све више је контрастивних анализа на свим лингвистичким нивоима у области специјализованих језика, језика за посебне намене. У највећем броју радова анализира се енглески језик у контакту с

* g.dimkovic@sf.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

неким другим језиком, односно другим језицима. Ово не изненађује, јер је енглески језик најзаступљенији у језику науке и струке и у писаном и у говорном дискурсу. Брз развој науке и технике захтева проналажење одговарајућих термина којима се именују нови појмови. Како нови термини често настају у енглеском језику, они се уносе у друге посебне/специфичне језике позајмљивањем или превођењем.

Шта данас одликује српску саобраћајну терминологију? Она још увек није довољно истражена. Неки покушаји су учињени (в. Димковић Телебаковић 2003: 148–251; 2007; 2009; 2013а; 2013б; 2013в; 2014а; 2014б; 2014в; 2015а; 2015б; 2015в; 2015г; 2017а; 2017б; 2017в; 2018а; 2018б). Досадашња истраживања обухватају морфосинтаксичке и семантичке анализе језика који се користи у телекомуникационом, поштанском и ваздушном саобраћају, друмском, железничком и водном транспортном и саобраћајном инжењерству, и у логистици (комбинованом транспорту). Посебна пажња посвећена је глаголима кретања, енглеским вишечланим изразима (сложеницама и фразним глаголима) и њиховим српским еквивалентима, стратегијама превођења енглеских термина и принципима стандардизовања термина у српском језику. Указано је на проблеме на које се наилази при стандардизовању српске саобраћајне терминологије и понуђена су нека решења. Истакнута је потреба укључивања инжењера из различитих области саобраћаја и језичких стручњака у решавању релевантних питања, уз помоћ друштвене заједнице.

2. Циљ рада, корпус и методи истраживања

Циљ рада је био да установимо основна обележја савременог српског саобраћајног терминолошког система. Посматране су неке именице, вишечлане лексеме и мањи број глагола кретања. Корпус обухвата због ограниченог простора само 130 анализираних лексичких јединица. Избор именица, сложених лексема и глагола кретања није случајан. Именице и глаголи су најчешће врсте речи у језику науке и струке, јер изражавају статичност и динамичност појава, на шта указује и Гортан Премк (2004: 121). Глаголи кретања су бирани у складу са уобичајеном дефиницијом саобраћаја (в. Проктер 1978: 1174). Корпус је сачињем на основу релевантне литературе садржане у одељку Извори. Да би се дошло до резултата, коришћени су синхрона лексичко-семантичка метода и у извесној мери нормативни приступ.

3. Анализа и резултати

У овом одељку ћемо анализирати англицизме и синониме који се могу наћи у саобраћајном регистру. Биће речи и о буквалним и непре-

цизним преводима неких енглеских саобраћајних термина и о терминолошким празнинама.

3.1. Англицизми

Стручњаци и научници из прагматичких разлога радо користе англицизме, на жалост и онда када постоје одговарајуће српске лексичке јединице. Најједноставније је преузети постојећи термин из језика-даваоца и увести га у језик-примаоца у изворном облику уз одређена прилагођавања циљном језику и његовим нормама. При том корисници имају утисак да су значајнији уколико употребљавају енглески термин, иако се дешава да нису сигурни шта он значи. Прецизно превођење енглеског термина захтева више знања, труда и времена, па се зато одлаже налажење адекватног еквивалента. Прћић (2005: 124) користи термин „преобликовање“, који се односи на прилагођавање англицизама српском језику на морфолошком нивоу (нпр. „улоговати се“ – енгл. *log in*, „скајп“ – енгл. *skype*, „твитер“ – енгл. *twitter*, „фејсбук“ – енгл. *facebook*), „антифриз“ – енгл. *antifreeze*, „микропроцесор“ – енгл. *microprocessor* итд.).

Наводимо неке примере који потврђују речено до сада. Англицизми „инпут“ (*input*), „оутпут“ (*output*), „овердрајв“ (*overdrive*), „даунло(у)довање“ (*downloading*), „компјутер“ (*computer*), „аеродром“ (*airport*) и „интерфејс“ (*interface*) имају следеће српске преводне еквиваленте који су ређе у употреби: „улаз“, „излаз“, „штедна брзина“, „преузимање података с Интернета“, „рачунар“, „ваздухопловно пристаниште“ и „међувеза“ или „веза између два система“. Напомињемо да је директни превод термина *interface* „међувеза“, док је „веза између два система“ функцијска апроксимација. Прћић (2005: 179) одређује функцијску апроксимацију као преводни поступак који подразумева изражавање садржаја из $Л_1$ лексичким средствима у $Л_2$, тако да се што верније одрази функција денотата. „Штедна брзина“ је непрецизан превод и било би потребно пронаћи екавивалент који задовољава све критеријуме принципа за превођење и стандардизовање термина. (О принципима стандардизовања термина и карактеристикама термина в. М. Радовановић (1979); Р. Бугарски (1996); Р. Дибик (Dubuc 1997: 154–158); Д. Шипка (2006: 151); Т. Прћић (2005). У овом раду смо користили модел превођења и стандардизовања термина који обухвата принципе једнозначности/несинонимности, прозирности, прецизности, продуктивности, краткоће, учесталости и ажурности. Више о поменутим принципима в. у Димковић Телебаковић (2013а: 65–67; 2014а: 387; 2017в: 103–104; 2018а).

Осим превођења и преобликовања, односно адаптирања облика, у стварању саобраћајног терминолошког система користи се и поступак скраћивања, као у примерима „јавни (градски) превоз“ и „(градски) превоз“ → *public transport* или „пешачки прелаз“ и „прелаз“ → *pedestrian crossing*. Подразумева се да је потребно тежити стандардизовању пуних облика како би се обезбедили прецизност и прозирност термина. Поступак скраћивања као свој резултат има синонимију.

3.2. Синоними

Већ смо раније помињали (в. Димковић Телебаковић 2017а: 85–98; 2017б) да, поред англицизама, синоними (речи и изрази истог или сличног значења) представљају озбиљан проблем при стандардизовању саобраћајних термина у српском језику. Семантичко поклапање – постојање више одредница за исти појам – можемо наћи у следећим примерима.

Синонимичне лексеме „писта“ и „полетно-слетна стаза – ПСС“ (*runway*), „кормило висине“, „висинско кормило (код авиона)“ и „хоризонтално кормило“ (*elevator*), „електро-покретач“, „стартер“ и „анласер“ (*electric starter*) употребљавају се у ваздушном саобраћају, као и многи други синоними.

Лексичке јединице „дужина прегледности“ и „даљина видљивости“ (*sight distance*), „експлотациони трошкови“ и „погонски трошкови“ (*operational costs*) користе се у друмском саобраћају, као и лексеме „надвожњак“ и „пасарела“ (*overpass*), и „подвожњак“ и „подземни пешачки прелаз“ – *underpass.* Осим ових примера синонимије у друмском саобраћају, наводимо и следеће дублете: „обилазница“ и „обилазни пут“ (*bypass*), „кружна раскрсница“ и „раскрсница с кружним током саобраћаја“ (*roundabout* у британскм енглеском (БрЕ) и *rotary* у америчком енглеском (АмЕ)), „загушење саобраћаја“ и „закрчење саобраћаја“ (*traffic jam* и *traffic congestion*), вршни час“ и „време најгушћег саобраћаја“ (*rush-hour* и *peak-hour*), „тротоар“ и „плочник“ (*pavement* (БрЕ) и *sidewalk* (АмЕ)), при чему термин *pavement* у америчком енглеском има значење „коловозни застор“/„коловоз“ у српском језику, што одговара термину *carriageway* у (БрЕ) (в. Димковић Телебаковић 2013а: 58–59).

У телекомуникационом саобраћају неки од синонима у српском језику су: „електроника високих учесталости“ и „микроталасна техника“ (*high-frequency electronics*), „бакарни проводници“ и „бакарни водови“ (*copper wiring* и *copper wires*), „укопана градска кабловска мре-

жа“ и „(подземна) кабловска канализација у граду“ (*underground city duct*), „предајник“ и „одашиљач“ (*the transmitter*).

Вишечлани изрази „једношинска железница“ и „железничка пруга с једним колосеком“ (*monorail*), „плато-вагон“ и „равни вагон“ (*flat bed car*) су, рецимо, дублети који су у употреби у железничком саобраћају.

У водном саобраћају „пловни пут“ и „пловни део канала (или реке)“ имају еквивалент *waterway* у енглеском језику, лексичке јединице „машински простор“ и „део брода с моторима“ одговарају термину *engine room* у енглеском, док „трајект за превоз аутомобила“ и „аутомобилски трајект“ имају еквивалент *carfloat*. „Тегљач“ и „реморкер“ (*tugboat*), „средина брода“ и „уздужна/паралелна средина брода“ (*amidships*), „надградња“ и „део брода изнад главне палубе“ (*superstructure*), „баржа с отвореном палубом“ и „баржа без заштите товарног простора“ (*open deck barge*), „интегрални систем вуче“ и „специјални тегљач“ (*ITB* (*Integrated-Tug-Barge*)), „несамоходна баржа“ и „баржа без сопственог погона“ (*non-propelled barge*) такође су синоними који се користе у водном саобраћају.

Глаголи „преносити“ (*transmit*), „послати“ и „слати“ (*send* и *forward*), и „слати пошту“ (*despatch*) показују да има примера када постоји непотпуно семантичко поклапање. Последњи наведени термин употребљава се само у поштанском саобраћају.

3.3. Буквални и непрецизни преводи неких енглеских саобраћајних термина

Буквални преводи сложених лексема често немају смисла. Такви су преводи „примењено оптерећење“ за *applied loading*, или „вентил изнад главе“ за *overhead valve* (*OHV*). Добар превод сложенице *applied loading* био би „деловање оптерећења“ (в. Димковић Телебаковић 2015в: 371), а за *overhead valve* „вентил на глави мотора“ (уп. Фишер Поповић и др. 1992: 85). *Double-park* такође може да нас одведе у погрешном правцу приликом превођења. „Дупло паркирање“ не значи ништа, али „паркирати возило поред већ паркираног возила“ има смисла (в. Фишер Поповић и др. 1992: 46).

Расправљајући о површинском превођењу, Прћић (2005: 66–69) указује на проблем постојања паралелних обичајних језичких норми које могу временом да доведу до промене норме у српском језику. Овакав утицај страног језика (језика-даваоца) на језик-прималац требало би избегавати. То је могуће ако се поштују одређени раније поменути принципи при превођењу и стандардизовању термина.

Непрецизни преводи не изражавају тачно значење енглеских терминолошких јединица. Такви примери превода су, на пример, „комутациони систем“ (*switching system*) и „коефицијент застоја“ (*delay ratio*). За термин *switching system* предлажемо српски преводни еквивалент „центар за успостављање веза и управљање мрежом корисника“, јер задовољава принцип прецизности. Овај превод показује да се у српском језику поред лексичких јединица срећу и синтаксичке јединице. Како је српски језик по типу синтетички, није чудно што се у српском користе реченице и релативне клаузе у преводним еквивалентима појединих енглеских термина. Наводимо још неке примере. Термин *low-polluting power source* → „извор погона који мало загађује околину“, или терминолошка јединица *Puffin crossing* → „пешачки прелаз с детекторима (који мењају дужину трајања црвеног светла за возаче да би пешаци добили довољно времена да безбедно пређу улицу“), или термин *upstream* → „саобраћајни ток супротног смера од тока у коме се налази посматрано возило“, или вишечлани израз *cleared hit-and-run accident* → „саобраћајна незгода после које возач незаконито напушта место удеса“.

Осим сложених лексема, и глаголи се у српским преводима јављају као синтаксичке јединице. Преводни еквиваленти који имају стандардну статусну ознаку (2) и илуструју функцијску апроксимацију у српском језику били би „уздужно се љуљати с кретањем таласа навише и наниже (прамцем горе – крмом доле и обрнуто) око попречне осе брода“ (енгл. *to pitch*) и „љуљати се с кретањем таласа око уздужне осе брода“ (енгл. *to roll*) у употреби у водном саобраћају, као и „пловити низ воду под утицајем снажног ветра или водених струја“ (енгл. *to drift*). Наводимо и српске еквиваленте с истим карактеристикама за глагол *to glide* и фразни глагол *to go (a)round*, који се користе у ваздушном саобраћају. Први глагол има стандардни еквивалент са ознаком (2) „спуштати се под утицајем земљине теже“, „безмоторно летети“, а фразни глагол „продужити летење (за још један круг) без додира полетно-слетне стазе (ПСС)“. Могуће је закључити да српски одликује описна семантизација, што значи да се значење појма изражава описно, а не коришћењем језичких средстава као што су сложенице и фразне сложене лексеме у енглеском језику. Ове разлике између два језика показују да су они по унутрашњој структури несиметрични. Међутим, потребно је поменути да су извесна морфолошка поклапања могућа. О њима в. у Димковић Телебаковић (2013а: 51–56; 2014в: 11–14).

3.4. Терминолошке празнине у српском језику

Динамику настајања нових термина у енглеском језику тешко је пратити задовољавајућом брзином долажења до адекватних прево-

да у српском језику. Велики је број новонасталих термина у енглеској саобраћајној терминологији за које још немамо одговарајуће српске изразе. За термин *box junction* предлажемо српски еквивалент „раскрсница с избегавањем застоја“. Сматрамо да овај еквивалент тачно и концизно изражава значење енглеског термина и да би зато могао да добије стандардни статус (1), за разлику од постојећег решења „раскрсница са посебним ознакама на коловозу (које спречавају возача да уђе у зону раскрснице уколико не може да је напусти за време трајања зелене фазе“ в. Фишер Поповић и др. 1992: 20), које садржи превише речи, односно не задовољава принцип језичке економије. За енглески вишечлани термин *subscriber loop plant* чини нам се да је најподесније решење српски еквивалент „претплатнички уређај за везе“.

Многи енглески термини у употреби у српском језику постали су интернационални термини, али сматрамо да би било пожељно понудити српске преводне еквиваленте који тачно изражавају њихово значење и који би могли да се стандардизују. Наводимо неке од њих: *address*, *analog transmission*, *bus*, *connector*, *coupler*, *digital transmission*, *file*, *format*, *geosynchronous orbit*, *hardware*, *host*, *hub*, *Internet*, *laser*, *modem*, *protocol*, *slot*, *software*, *splice*, *telecommunications* итд. Предлажемо одговарајуће српске термине: „место у меморији рачунара“, „пренос непрекидног сигнала“, „пут којим се крећу сигнали у рачунару“ (јер је у друмском саобраћају већ у употреби термин „магистрала“), „раздвојиви спој (оптичких влакана)“, „спој (оптичких влакана) с гранањем“, „пренос делова сигнала тако да се примећује испрекиданост“, „документ“, „облик, величина и састав документа“, „орбита удаљена од Земље 22. 282 миље“, „рачунарска опрема“ или „саставни елементи рачунара“, „крајњи уређај у систему Интернета“, „средиште“, „светска рачунарска мрежа мрêжа“, „појачана усмерена светлост настала помоћу изазваног одашиљања зрачења“, „уређај који мења аналогне у дигиталне сигнале и обрнуто“, „утврђена правила којима се одређују облик, величина и састав документа у електронском комуникационом систему“, „место у систему“, „рачунарски програми, примене, услуге“, „нераздвојни спој (оптичких влакана) настао лемљењем/настављањем“, „електронски саобраћај“ итд.

Следећи пример показује да и енглески саобраћајни терминолошки систем има празнина. Полисемични енглески термин *bandwidth* има два значења: „ширина фреквенцијског опсега (који заузима сигнал)“ и „пропусни опсег система“. У овом случају је јасно да у енглеском језику не постоје два термина, која изражавају поменута значења.

Могуће решење за термин „ширина фреквенцијског опсега (који заузима сигнал)“ је *bandwidth*, а за „пропусни опсег система“ *throughband*.

4. Закључак

Анализа корпуса од 130 српских лексичких јединица показала је да српски саобраћајни терминолошки систем садржи велики број англицизама, истозначних лексема, непрецизних и буквалних преводних еквивалената енглеских термина, као и терминолошке празнине. Долажење до адекватних српских еквивалената заснива се на принципима модела превођења и стандардизовања термина. То су принципи једнозначности/несинонимности, прозирности, прецизности, продуктивности, краткоће, учесталости и ажурности. Нису анализиране полисемичне лексеме, иако и оне, поред синонима, представљају озбиљан проблем при стандардизовању термина.

ИЗВОРИ

Димковић Телебаковић [6]2015в: Gordana Dimković-Telebaković, *English in Transport and Traffic Engineering*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet.

Димковић Телебаковић [6]2015г: Gordana Dimković-Telebaković, *Testovi, zadaci i teme iz engleskog jezika*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet.

Димковић Телебаковић 2018б: Gordana Dimković-Telebaković, *English Grammar for transport and traffic engineers*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet.

Проктер 1978: Paul Procter (ed.), *Longman Dictionary of Contemporary English*, Harlow, Essex: Longman Group Limited.

Фишер Поповић и др. [2]1992: Ana Fišer-Popović, Vera Mijušković, Jovan Radoš, *English-Serbian Dictionary of Road Traffic Engineering*, *Englesko--srpski rečnik drumskog saobraćaja*, Beograd: Savremena administracija.

ЛИТЕРАТУРА

Бугарски 1996: Ranko Bugarski, O vrednovanju termina, u: *Standardizacija terminologije*, ur. Nadežda Vinaver i dr., Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 25–27.

Гортан Премк 2004: Darinka Gortan-Premk, *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Дибик 1997: Robert Dubuc, *Terminology: a Practical Approach*, Place Portobello Brossard, Québec: Linguatech Editeur Inc.

Димковић Телебаковић 2003: Gordana Dimković-Telebaković, *Savremeni engleski jezik struke i nauke*, Novi Sad – Moskva: Naše slovo.

Димковић Телебаковић 2007: Gordana Dimković-Telebaković, An Investigation into the Internal Structure of Verbs of Motion, u: *Language for Specific Purposes*, ur. Igor Lakić, Nataša Kostić, Podgorica: University of Montenegro, Institute of Foreign Languages, 23–27.

Димковић Телебаковић 2009: Гордана Димковић-Телебаковић, Семантичка обележја глагола кретања у области саобраћаја у енглеском и српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LII/1, Нови Сад, 235–252.

Димковић Телебаковић 2013а: Gordana Dimković-Telebaković, Engleske složene lekseme i njihovi srpski ekvivalenti u oblasti drumskog saobraćaja, u: *Foreign Language in Transport and Traffic Engineering Profession and Science – Strani jezik u saobraćajnoj struci i nauci*, ur. Gordana Dimković-Telebaković, Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Transport and Traffic Engineering, 49–70, http://www.sf.bg.ac.rs/images/download/dokumenta/Foreign_Language_in_transport_and_ traffic_ engineering_profession_and_science.pdf.

Димковић Телебаковић 2013б: Gordana Dimković Telebaković, *Studies on English and Serbian Language*, Belgrade: Svet knjige.

Димковић Телебаковић 2013в: Gordana Dimković-Telebaković, The semantics and pragmatics of motion verbs in air traffic English and general English, *Token: A Journal of English Linguistics* 2, 183–205.

Димковић Телебаковић 2014а: Gordana Dimković Telebaković, Višeznačnost metaforičkih jedinica u savremenom engleskom i srpskom jeziku u saobraćajnom inženjerstvu, у: *Српски језик, књижевност, уметност*, I, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 381–388.

Димковић Телебаковић 2014б: Gordana Dimković-Telebaković, Prevođenje engleskih specijalizovanih složenih leksema na srpski jezik i njihovi prevodni obrasci, u: *Zbornik u čast Draginji Pervaz. Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi*, ur. Tvrtko Prćić i dr., Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 115–124.

Димковић Телебаковић 2014в: Gordana Dimković-Telebaković, The Dynamics of English Terminological Compound Lexemes and Their Serbian Equivalents, *Romanian Journal of English Ctudies* 11/1, 9–20.

Димковић Телебаковић 2015а: Gordana Dimković-Telebaković, Multi-meaningfulness in English and Serbian, *Romanian Journal of English Studies* 12/1, 58–66.

Димковић Телебаковић 2015б: Gordana Dimković-Telebaković, Teaching and Learning English Specialised Compound Lexemes, u: *Book of Proceedings Third International Conference Language for Specific Purposes Past, Present, Future – 26–27 Septemebr 2014*, ur. Vesna Cakeljić, Ana Vujović, Maja Stevanović, Belgrade: Faculty of Organizational Sciences – University of Belgrade, 145–152.

Димковић Телебаковић 2017а: Gordana Dimković Telebaković, *English and Serbian Language in Contact*, Belgrade: Svet knjige.

Димковић Телебаковић 2017б: Гордана Димковић Телебаковић, Неки проблеми стандардизовања научне и стручне терминологије (с примерима из саобраћајног инжењерства), *Липар* XVIII/63, 261–272.

Димковић Телебаковић 2017в: Гордана Димковић Телебаковић, Стандардизовање саобраћајне терминологије у српском језику, у: *Српски језик, књижевност, уметност*, I, ур. Милош Ковачевић, Јелена Петковић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 103–112.

Димковић Телебаковић 2018а: Gordana Dimković-Telebaković, Standard Serbian Terminological Expressions in Telecommunications and Postal Traffic Created by Borrowing and Translating English Terms, *Romanian Journal of English Studies* 15/1, 105–114.

Прћић 2005: Tvrtko Prćić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.

Радовановић 1979: Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Beograd: BIGZ.

Шипка [2]2006: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.

Gordana D. Dimković Telebaković

TRAFFIC ENGINEERING TERMINOLOGY IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Summary

The aim of this paper is to reveal the main characteristics of contemporary Serbian traffic engineering terminological system. By employing a lexico-semantic method and to a certain extent a normative approach, we have found that the terminological system under consideration contains a great number of Anglicisms, synonymous lexemes, imprecise and literal translation equivalents, as well as terminological gaps. Some proposals for possible solutions for a number of imprecise and literal translations of English terms are made.

Keywords: Serbian, English, traffic engineering terminology, Anglicisms, synonymy, translation equivalents, lexico-semantic analysis, normative approach.

УДК 811.163.41'276.6:634.1
811.163.41'373.2:634.1

Оригинални научни рад
Примљено 12. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

НЕЂО Г. ЈОШИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

ВИНАВЕРОВЕ КРУШКЕ *КРУСТУМЕНКА* И *БЕРГАМКА* И РИЈЕЧ-ДВИЈЕ ПОВОДОМ ЊИХ

Рад се бави именима крушака *крусшуменка* и *бергамака* посвједочених у једном Винаверовом преводу, њиховом творбено-семантичком структуром и питањем поријекла. Надаље, унеколико се прати талас ширења воћака западноевроспског поријекла на штокавском тлу с којим је скопчан процес адаптације њихових имена у српском језику.

Кључне ријечи: српски језик, лексикологија, воћарска терминологија, еквивалентне форме, творбено-семантичка адаптација.

У сатиричном роману *Гарганшуа и Паншагруел* (*La vie de Gargantua et de Pantagruel*, објављеном као петокњижје између 1532. и 1564. године), у првој књизи српскога издања, које је 1950. године изашло у преводу Станислава Винавера, помињу се имена двију крушака изведена од страних основа. Онамо Пантагруел савјетује Панургија: *Појешћеше коју крушку крусшуменку и бергамку, јабуку кращке пешељке, неколико шурских шљива и неку шрешњу из мог вођњака. У шоме случају немаше да се плашише како ће вам снови бити варљиви, обманљиви или подозриви…* (*Гарганшуа и Паншагруел*, књ. I, Београд 1950, 335).

У наведеном цитату из Винаверова превода *крусшуменка* и *бергамка* су једине посве одређене и именоване воћке, али даљи дио текста садржи и неке друге појединости из области воћарства. Помињу се

* nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвисшичка исшраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрвашског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

јабуке „кратке петељке“, турске шљиве и „неке трешње“. Узгред, напоменимо само да је талас ширења воћака западноевропског поријекла у јужнословенске земље отпочео у XIX вијеку и да је најснажнији био у његовој другој половини. Ријеч је углавном о воћкама са њемачког тла. У наш традиционални именослов воћака овај први талас унио је нова адаптирана или дјелимично адаптирана имена. Други талас отпочео је по завршетку Другог свјетског рата уносећи у нашу номенклатуру неадаптирана страна имена, која су се у њој задржала до данас, углавном на нивоу стручне воћарске терминологије. Прије него што се упустимо у разматрање имена *крушшуменка* и *бергамка*, осврнућемо се укратко на њемачка имена за поједине јабуке кратке петељке и на шљиве турскога поријекла.

У српском воћарском именослову, чији је индекс начинио аутор овога рада (исп. Јошић 2016: 159–214), евидентирана је једино јабука *краљева краткопетељка*. Она се помиње у *Српским новинама* из 1887. године на стр. 1022, одакле је њено име преузето и уврштено међу одреднице Речника САНУ. Овај термин представља еквивалент њемачком *Königlicher Kurzstiel* или *Königlicher roter Kurzstiel*. Опис назначене јабуке и цртеж оловком дали су Енгелбрехт 1889, под бр. 543 и Лукас–Обердик 1859–1875, под бр. 68. Цртеж у боји садрже албуми: Гаухер 1894, Гете–Дегенколб–Мартенс 1894, Лаухе1882–1883. и др. У њемачкој воћарској терминологији, како то посвједочују бројни помолошки извори, постоје и други називи јабука с чланом *Kurzstiel* (*Brüchler Kurzstiel*, *Schwarzer Kurzstiel*, *Weißer Kurzstiel* и др.), а у српској не, иако неке наше аутохтоне врсте јабука (нпр. *колачара*, *погачарка*) имају упадљиво кратку петељку. Такво обиљежје воћке једноставно се код нас у народу није наметнуло као мотив именовања.[1]

[1] У погледу именовања воћака с дугом петељком као карактеристичним обиљежјем, ствари стоје нешто другачије. Дуга се петељка или дуги реп и у српским изворима, како то показују поједина локална имена наведена у Речнику САНУ (исп. и Јошић 2016: 173), јавља као мотив: *дугдпатљица* (крушка), *дугопетељка* (јабука), *дугдпетља* (крушка), *дугорепњача* (јабука). Тешко је данас да се каже јесу ли се наведена имена спонтано развила на нашем тлу, или је могуће и међу њима налазити еквиваленте настале према именима странога поријекла. Њемачком називу *Langstielerin* одговарао би наш *дугдпатљица* или *дугдпетља*, али у свком случају страни узор не треба безрезервно наметати и сва таква образовања проглашавати еквивалентним формама. Опис крушке под њемачким именом *Langstielerin* и цртеж оловком дали су Лукас–Обердик 1859–1875, под бр. 217, а цртеж у боји Пфау-Шеленберг 1863. Подозрење би тек изазвало довођење домаћих имена јабука *дугопетељка* или *дугорепњача* нпр. с њемачким именом *Klainer Langstiel*. Опис ове јабуке и цртеж оловком дали су Лукас–Обердик 1859–1875, под бр. 75 и Енгелбрехт 1889, под бр. 669. Цртеж у боји садржи нпр. албум Лукас 1867, под бр. 13. Зато би у оваквим случајевима и те како од помоћи био интердисциплинарни приступ који би пратио ширење воћака западноевропскога поријекла

А што ли се тиче Винаверових „турских шљива“, оне, судећи по именима, као да нису доспјеле на тло некадашње њемачке царевине. У њемачким помолошким изворима јављају се појединачна имена воћака с чланом *Türken*, *Türkische*: *Türkenapfel* (јабука), *Türkische Gelbe Sommerbirne* (крушка), *Türkische Muskierte Sommerbirne* (крушка), *Grosse Türkische Kirsche* (трешња), те једночлано име *Türkine* (трешња). Међутим, у њиховим помолошким изворима нема трагова о шљивама које би својим именима указивале на турско поријекло, као што их нема ни у дјелу *Pomona Franconica* (Мајер 1776–1801), које садржи алтернативна имена – француска и њемачка. У српским изворима опет постоје имена шљива која указују на турско поријекло. Тако је нпр. проф. Живојин Јуришић забиљежио назив *сшамболка* као локално име (да ли у Старој Србији?) за шљиву *Prunus italica* (исп. Симоновић 1959: 382). Уз ово, у западној Србији, а можда и још гдјегдје, у живој су употреби имена *шуркошљива* и *шуркуља* (Горобиље, Николић М., усмена потврда). Сасвим је могуће да су ова имена првобитно у основи имала ријеч *шургуља*, те да су касније изгубила мотивациону везу са њом.[2] Ови подаци недвосмислено свједочи о томе како је Станислав Винавер при преводу поменутога француског романа укрштао факте, западне и наше, и уткивао их у превод како би створио живљу, савременију слику, представу ближу нашем човјеку, унеколико различиту од оне што читаоцима пружа Франсоа Рабле у поменутом сатиричном штиву из прве половине XVI вијека. Таква укрштања код Винавера очигледно нису заобишла ни помолошке факте. Овакав преводилачки поступак није непознат у преводилачкој пракси. Он подразумијева мања или већа одступања од оригинала, одступања код којих долази до изражаја стваралачки дух самога преводиоца, осјећај за актуелно, ново, оно што ретушира представе из неких далеких времена. У својим преводима са словенских и несловенских језика Станислав Винавер је жив, иновативан, необичан, преводилац и стваралац у подједнакој мјери који увелико размиче устаљене оквире преводилачкога умијећа.

Да се вратимо именима *крусшуменка* и *бергамка*. Термином *Bergamotte* у њемачком и француском језику обједињује се већи број сродних сорти крушака, као што то показују њемачка имена: *Bergamotte*

на штокавском тлу, с једне стране, а с друге, саме особине воћака, наших и страних, међу чијим плодовима постоји сличност (у погледу, боје, облика, мириса, укуса и сл.). За утврђивање такве сличности једино би оцјене помолога мјеродавне могле да буду.

[2] Лексеме *шургуља*, *шургуња*, *шдргуња* Вук Караџић је забиљежио без назнаке за локацију: „Тургуље су и зреле накиселе и не љуште се од кошчице“ (Вук, Рј.). У појединим крајевима у употреби су и други називи за исту шљиву: *торгуља*, *тргуља*, *тргоњке* (исп. Симоновић 1959: 382).

aus Soulers, *Esperens Bergamotte*, *Renettartige Bergamotte*, *Bergamotte Crassane*, *Kleine Bergamotte*, *Orangebergamotte* и др., или француска: *Bergamotte de Soulers*, *Bergamotte d'Espéren*, *Bergamotte Renée* и др. Другим ријечима, *Bergamotte* нигдје не фигурира као једночлани термин, већ само као један од чланова вишечланих имена. Код Винавера крушка се једноставно зове *бергамка*. То је изведена лексема настала додавањем суфикса *-ка* (*Bergam-* + -ка). Код Шулека то је *бергамот* (Шулек 1879). То би могла да буде једна од горенаведених крушака, али је са језичког аспекта бесмислено да се надаље трага за њеном помолошком идентификацијом. Код Бубића и Тодоровића ријеч је о сасвим одређној врсти чија се идентификација очитује у имену *Есперен*: „Прије 20 година било је по башчама Сарајева Есперенове бергамоте" (Бубић 1948: 30); код Тодоровића то је *Есперенова такуша* (Тодоровић 1899: 258). Интересантно је да је Тодоровић посрбио главни члан замјењујући га термином *такуша*. То су дакле еквивалентна имена начињена према њемачком терниму *Esperens Bergamotte* или према француском *Bergamote d'Espéren*. Опис ове крушке и цртеж оловком дали су Лукас–Обердик 1859–1875, под бр. 341, а цртеже у боји садрже албуми Gaucher 1894, Гете–Дегенколб–Мартенс 1894, Stoll 1888 и др.

Винаверова крушка *крустуменка* још је загонетнија у језичком погледу. Ми сматрамо да је ријеч о надалеко чувеној крушци код нас познатој као *вȉљамōвка*. Код Нијемаца је то *Williams Christ* или *Williams Christbirne*, код Енглеза *Bon Chretian Williams* итд. Откуд онда *крустуменка* у Винаверовом преводу дјела које потиче из XVI вијека, када је она откривена и регистрована знатно касније![3] Поводећи се за преводиочевим творачким поступком, нама се чини да је језику даваоцу ближе **христуменка*, ако ли је језик давалац њемачки језик. Француски еквивалент је *Bon Chrétien* или *Williams Bon Chrétien* (што би у преводу значило *добри Хришћанин* или *добри хришћанин Вилијам*).[4] Зна се добро да је Винавер преводећи сатирично штиво *Гарганту а и Пантагруел* осавремењивао текст француског приповједача Франосоа Раблеа. Оту-

[3] У магазину за хортикултуру *Nach der Arbeit* дат је историјат крушке *Williams Christ*. Она води поријекло из Беркшира, гдје је откривена око 1770. године. Име је добила по свом пропагатору који се звао Williams. У документацији Лондонског хортикултурног друштва први пут је описана 1816. године као *Bon Chretian Williams*. Она се у Америци данас уобичајено назива *Barlett of Boston*, или скраћено *Barlett*. У Аустрији ову крушку обично зову *Williams Christbirne* (исп. оригинални тек на њемачком у часопису *Nach der Arbeit*, год. 1935–1956, под бр. 18).

[4] Ако је наведена крушка откривена око 1770. године (како се то наводи у часопису *Nach der Arbeit*, није чудо што је нема у Мајеровом албуму (Мајер 1776–1801) ни под њемачким, ни под француским именом.

да овамо и конкретни називи крушака *крушуменка* и *бергамка*, иако оне у то доба Французима (а ни другима) нису могле да буду познате. Још је загонетније име ове прве: откуда то да је преводилац назив творио од другог члана имена *Williams Christ*, када је она у Винаверово вријеме, а и знатно раније, код нас била позната као *ви̏љамōвка* (Сељачки буквар1938, бр. 6, стр. 11), *ви̏лијāмка*: „Између … крушака највише се препоручују за ова места … базва … вилијамка, владарка“ (Тодоровић 1899: 257), *ви̏лијāмōвка*: „Вилијамовка је најраширенија племенита крушка на свијету“ (Бубић 1948: 27). Одговор би могао да буде посве једноставан – као стваралац склон језичком твораштву, Винавер је једноставно активирао други члан њемачког термина *Williams Christ*. Било је и других творачких могућности, нпр. да се при адаптацији употријеби какав продуктивнији суфикс, рецимо -*ōвка* (**христōвка*), мада можемо само да се довијамо да ли је преводилац уопште покушавао да термин *Williams Christ* посрби на други начин. Било како било, *крушуменка* звучи веома лијепо и њен други творбени чинилац (-*умēнка*) у потпуности функционише као прави суфикс.[5] Отуда се у воћарским приручницима и енциклопедијама те међу познаваоцима воћних сорти као еквивалент свугдје јавља *ви̏љамōвка* и сл. – а *крушуменка* једино код њега. У погледу настанка овог Винаверовог термина можда ствари и не стоје баш тако, али је факат да је продор одређених страних термина, па и оних из области помологије, праћен настанком еквивалената на нашем тлу. Грађење еквивалентних форми код појединих аутора испољавало се као стваралачки чин код којег је изражена тежња ка свођењу вишечланих станих термина (њемачких и других) на један члан, на начин карактеристичан за творбени систем српског (српскохрватског) језика и његов творбени дух.

Први талас ширења воћака западноевропског поријекла отпочео је за вријеме Аустријског царстава (1804–1867), али је најактуелнији био за вријеме Аустроугарске монархије (1867–1918). У том периоду на штокавско тло (посебно на његов западни дио) доспјеле су бројне воћке одгајане у расадницима Монархије, али су исто тако на штокавском истоку у Књажеству (1815–1882) и Краљевни Србији (1882–1918)

[5] У приручницима који за предмет имају творбу ријечи узалуд ће да се трага за суфиксом оваквог гласовног склопа. Не наводи га ни Стјепан Бабић међу појединачним суфиксима мањега значаја (исп. Бабић 1986), ни Иван Клајн (2003). У поретку његових чинилаца јасно се распознаје формант -*ēнка*. И иначе, у српском језику посве су ријетке ријечи с оваквим завршним слоговима. У Николићевом *Обратном речнику* то је именица *руменка*, ојконим *Руменка* и женско име *Разуменка* (Николић 2000), али такав завршетак код њих обухвата и поједине гласове основе идући линеарно од почетка ка завршетку ријечи.

у расадницима обновљене српске државе његоване воћке странога поријекла као племенитије и прикладније за гајење. Талас ширења воћака западноевропског поријекла на штокавском тлу у XIX вијеку подстакао је развој нових видова именовања какви нису били карактеристични за традиционални именослов. У том погледу инспиративна је номенклатура у воћарским приручницима с краја XIX и прве половине XX вијека, у Тодоровићевом, Лукмановом и Бубићевом приручнику као репрезентативним изворима, у којима се срећу на овај или онај начин адаптирана страна имена. Као илустрацију навешћемо само неколико примјера:

Alencons Dechantsbirne → *алесонка*, *декан̄товка* или *декан̄това* (крушка) (Тодоровић 1899); *деканка* или *декан̄ткиња* (крушка) (Лукман 1938)
Diels Buterbirne → *Дилова масловка* (Бубић 1948)
Doktor Lucaspfirsih → *док̄торка* (трешња) (Бубић 1948)
Claudiusapfel → *клудијевка* (јабука) (Тодоровић 1899)
Napoleons Butterbirne → *На̄полеонова водењача* (Тодоровић 1899); *На̄полеонова масловка* (Бубић 1948)
Florianer Rosenapfel → *ле̄поцве̄тка*, *цве̄тача* (Лукман 1938); *ље̄поцвје̄тка* (Бубић 1948)
Williams Christ → *вилијамка* (Тодоровић 1899); *вилијамовка* (Бубић 1948).

Воћке доспјеле на штокавско тло у назначеноме периоду нису малобројне ни безначајне, али се њихова имена кориштена у земљама одакле су потекле углавном нису у потпуности саобразила с именима у већ постојећој уобличеној номенклатури. Отуда и појава изведеница са страним основама за које може да се каже да су се духом и формом у приличној мјери саобразиле с постојећом терминологијом, нпр. *Alencons Dechantsbirne* → *алесонка*, *декан̄товка* (Тодоровић 1899), али и двочланих, дјелимично адаптираних термина, нпр. *Napoleons Butterbirne* → *На̄полеонова водењача* (Тодоровић 1899), *На̄полеонова масловка* (Бубић 1948). Страни двочлани термин почесто је тежио потпуној адаптацији, на што недвосмислено упућују и поједина имена која су заживјела у народу, нпр. *на̄полѐо̄нка* (← *Napoleons Birne* или *Napoleon*): „Наполеонка је крушка, сазрева септембра, траје до новембра, одлична као асталско а врло добра као привредно воће“ (околина Ужица, Димитријевић Т., Речник САНУ),[6] или *цве̄тача* за јабуку (фран-

[6] Према њемачким помолошким изворима, *Napoleons Butterbirne* је општепозната крушка, а *Napoleons Birne* посве ријетка. Њен цртеж у боји уприличио је једино Сиклер 1796–1804, назначујући је у албуму као *Die Napoleons Birn*. Зиклерови цртежи показују да и међу крушкама *Die Napoleons Birn* и *Napoleon* (како их је именовао) постоје битне разлике у појединим сегментима (нпр. облику и боји).

цускога поријекла) код Нијемаца именовану као *Florianer Rosenapfel*: „Лепоцветка је француска сорта … која се код нас зове још и цветача“ (Лукман 1938: 11).

Судбина воћака са запада доспјелих на штокавско тло била је различита: на терену оне углавном и даље живе, преносе се и калеме, али су се њихова имена губила у некој мјери или су остајала на маргини воћарског лексикона, тек као свједочанство углавном познато ријетким воћарским стручњацима, поред оних који су својевремено креирали њихова имена. Винаверова имена крушака *крушшуменка* (: *Williams Christ* или *Williams Christbirne*) и *бергамка* (: *Bergamotte*) као индивидуалне лексичке креације с једночланим именима у назначеним приручницима очигледно обједињује један творбени дух, дух својствен традиционалном развоју воћарске терминологије код Срба.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus.

Бубић 1948: Šerif Bubić, *Izbor sorti voćaka za Bosnu i Hercvegovinu (voćni sortiment)*, Sarajevo: Svjetlost.

Вук, Рј.: Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник*, Београд: четврто државно издање, 1935.

Гаухер 1894: Nicolas Gaucher, *Pomologie des praktischen Obstbaumzühters*, Stuttgart: Verlag A. Jung.

Гете–Дегенколб–Мартенс 1894: Rudolph Goethe, Hermann Degenkolb, Reinhold Martens, *Die wichigsten deutschen Kernobstsorten*, Berlin: Gera. Verlag A. Nugel.

Енгелбрехт 1889: Theodor Engelbrecht, *Deutschland Apfelsorten*, Braunschweig: Vieweg.

Јошић 2016: Нађо Јошић, *Воћарска лексика и терминологија у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део: Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

Лаухе 1882–1883: Wilhelm Lauche, *Deutsche Pomologie – Äpfel & Birnen*, I–II, Berlin: Verlag Paul Parey.

Лукас 1867: Eduard Lucas, *Pomologische Tafeln zum Bestimmen der Obstsorten*, Ravensburg: Verlag Eugen Ulmer.

Лукас–Обердик 1859–1875: Eduard Lucas, Johann George Oberdieck, *Illustriertes Handbuch der Obstkunde*, Stuttgart: Ebnert & Seubert.

Лукман 1938: Фрањо Лукман, *Које сорте јабука и крушака треба гајити* (монографија), Сељачки буквар, св. 16, Београд.

Мајер 1776–1801: Johann Prokop Mayer, *Pomona Franconica*, Nürnberg: Adam Wolfgang and Johann Samuel Winterschmidt.

Николић 2000: Мирослав Николић, *Обратни речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, Палчић.

Пфау-Шеленберг 1863: Gustav Pfau-Schellenberg, *Schweicarische Obstsorten*, Sankt Gallen–Zürich: Eigenverlag desVereins.

Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1973.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Сиклер 1796–1804: Johann Volkmar Sickler, *Der teutsche Obstgärtner*, Weimar: Erscheinungsjahr.

Симоновић 1959: Драгутин Симоновић, *Ботанички речник. Имена биљака*, Посебна издања САН, књ. 3, Београд: Научно дело.

Стол 1888: Rudolf Stoll, *Österreichisch-Ungarische Pomologie*, Closterneuburg: Selbstverlag des Herausgebers.

Тодоровић 1899: Благоје Тодоровић, *Воћке и воће*, Београд: Српска књижевна задруга.

Шулек 1879: Vjekoslav Šulek, *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb: Jugoslavenska akademija.

Неджо Г. Йошич

ГРУШИ ВИНАВЕРА *КРУСТУМЕНКА* И *БЕРГАМКА* И НЕСКОЛЬКО СЛОВ ПО СЛУЧАЮ ТОГО

Резюме

Фруктовые деревья западноевропейского происхождения получили распространение в начале XIX века, а их сильнейшая волна охватила штокавскую территорию во время Австро-Венгерской монархии (1867–1918). Их имена (преимущественно немецкого происхождения) тем или иным способом поддались процессу словообразовательно-семантической адаптации в сербской языковой среде. Сербизирование специальных садоводческих терминов характерно для отдельных авторов наших садоводческих справочников конца XIX и первой половины XX вв. (Тодоровича, Лукмана, Бубича), тяготевших к адаптации многочисленных имен фруктовых деревьев и к творческому включению в

уже существующий садоводческий лексикон. Проявив наклонность к языковому созиданию в переводе сатирического романа Рабле *La vie de Gargantua et de Pantagruel*, Винавер по иностранному образцу создал имена груш *крушуменка* и *бергамка*. Это индивидуальные лексические создания – их можно привести в тесную связь с адаптированными иностранными именами в прежней сербской садоводческой литературе. Имена Винавера с именами в упомянутых справочниках объединяет один языковой дух – дух, который опирается творчески на традиционную сербскую садоводческую номенклатуру, возникшую до распространения фруктовых деревьев западноевропейского происхождения и их имен на штокавской территории.

Ключевые слова: сербский язык, лексикология, садоводческая терминология, эквивалентные формы, словообразовательная адаптация.

УДК 811.163.41'282
811.163.41'373.22

Оригинални научни рад
Примљено 3. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МАРИНА С. ЈУРИШИЋ*
ЈЕЛЕНА Д. ЈАНКОВИЋ**
(Институт за српски језик САНУ, Београд)***

НАЗИВИ ЗА ПЕЧУРКУ У СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА

У раду се даје инвентар општих назива за печурку у српским народним говорима и утврђује се њихов географски распоред. На основу доступних података из дијалектолошких монографија, речника и упитника може се закључити да је најфреквентнија лексема за означавање овога појма *печурка*, затим *гљива*, а онда следи низ назива који су везани за мања језичка подручја или чак поједина места: *губа*, *чепурка*, *бубина*, *капурица*, *колач*, *бабушка*, *гл'иба*, *фунги*, *шатор вранин*, *попова капа*, *попадија*, *јада*.

Кључне речи: српски народни говори, дијалекатска лексика, лексеме *печурка*, *гљива*, *губа*, *чепурка*, *бубина*, *капурица*, *колач*, *бабушка*.

1. Печурке[1] су у српској традиционалној култури биле помало занемарене, а остале су „неистражене“ и са језичке стране.[2] У овом раду пошло се од тога да треба најпре утврдити којим лексемама се означава

* jmarina011@gmail.com
** enanikolic11@yahoo.com

*** Овај рад је настао у оквиру пројеката *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020) и *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* (бр. 178007), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Грана биологије која се бави проучавањем гљива – микологија – донедавно се сматрала граном ботанике. По новој систематици коју је предложио Р. Витакер (R. H. Whittaker), гљиве (Fungi) припадају посебном царству живог света. У Србији је та нова систематика живог света уведена 2003. године. Независно од тога какав је званични став биолога о статусу ових организама, овде ће се говорити о ономе што се у народу сматра гљивама, односно печуркама.

[2] В. рад Б. Сикимић Увод у етномиколошка истраживања Заплања и Тимока (2017), који обједињује сва досадашња сазнања о овој теми и представља добар увод

пе̄чурка у српским народним говорима, а затим и да се покаже њихов географски распоред. Занимљиво је да у једном делу народних говора битну чињеницу у именовању овога појма представља податак да ли је у питању јестива или отровна печурка. Потврда да ни народним говорима широм словенског света није страна оваква врста диференцијације присутна је и у *Опште̄словенском лингвистӣчком атӣласу* (ОЛА), где су обрађена четири питања везана за печурке: јестива печурка ’съедобный гриб’, отровна, нејестива печурка ’ядовитый, несъедобный гриб’, труд ’гриб-паразит, растущий на деревьях’ и вргањ ’белый гриб’ (ОЛА 2000).[3] Ипак, стиче се утисак, на основу досадашњих истраживања, да се у већини српских народних говора не прави оваква разлика у називима за печурку.[4]

2. Домаћи дијалектолози најчешће нису посвећивали посебну пажњу миконимима (називима за печурке) у својим радовима. У монографијама о појединим српским народним говорима ретко се среће та врста лексике и обично је на местима где се описује нека занимљива језичка особина или појава (нпр. *ште̄ру̂д* – Стевовић 1969: 542; Симић Р. 1972: 318), а само по изузетку у речницима тих монографија нађу се и називи за врсте печурака (нпр. *скрипӣьᵃц*; *срндáк*; *црвéнка*; *челадúнка* – Ћирић 1983: 156, 158, 162, 163). Ситуација је слична и са општим називима за печурку – они се у монографијама обично помињу када се говори о некој другој језичкој особини истраживаног говора. Тако, рецимо, када говори о акцентима, М. Симић (1978: 23) бележи *о̀д гљӣва̄* у селу Обади у босанском Подрињу, Р. Симић (1972: 306) *пе̄чу̂рка* (Сек) у левачком говору, Љ. Недељков (1984: 295) *пѐчӯрка* у говору Каћа, а Ј. Вуковић (1940: 226) *пѐчӯркā̄ма (по̄ред пѐчӯркăма)* у говорима Пиве и Дробњака; затим, када говори о метатези, М. Пешикан (1965: 127) бележи *чѐпӯрка* у средњокатунским племенима (Цуце, Бјелице) на простору Црне Горе, а Љ. Ћирић (1983: 49) у говору Лужнице, међу потврдама за прелазак

и у дијалектолошка истраживања. Такође, истраживањем народних назива гљива из лингвистичког угла бавио се И. Хаџић (1995–1996).

[3] Лексеме са значењем ’јестива гљива’ у ОЛА изведене су од општесловенских лексема које припадају гнезду псл. **pekti* (> *пе̄чурка*) и **gliva* (> *гљива*, *глива*).

[4] Узгред, када је у питању стандардни назив за ову врсту, у једнотомном *Речнику српскога језика*, лексема *гљиве* (у множини) дефинисана је као „ниже талусне бесхлорофилне биљке са стабљиком и проширеним горњим делом, клобуком *Fungi*, које саме не стварају органске материје него се хране као сапрофити или паразитски“, док је *пе̄чурка* са три подзначења: а. „врста јестиве гљиве с високим и великим шеширом Agaripestris“ (sic! Agaricus campestris), б. „породица таквих гљива Agaricaceae“ и в. „општи назив за разне врсте гљива“ (РСЈ 2007). Дакле, оба назива – *гљива* и *пе̄чурка* – прихватљива су у стандардном језику, али у овом прилогу ће се употребљавати назив *пе̄чурка* због тога што је фреквентнији од назива *гљива* у српским народним говорима.

веларног [*к*] испред [*е*, *и*] у [*ћ*], даје и: *пе̄чу́рке* МБ (: *пе̄чу́рће* ГС), такође се у поглављима где су обрађивани глаголски облици могу срести и следеће потврде: Ако дȍђēш зȁрана, ѝћемо *у̀ гљиве* (Симић М. 1978: 99), Онде пѐкосмо *пе̄чурке* (Стевовић 1969: 485). У дијалекатским речницима се врло често само посредно (тј. преко илустративног материјала из других одредница) могу наћи општи називи за овај појам, нпр., за говор Љештанског из одредница *ну̀да̄мо* и *прӣсо́јњача* можемо закључити да је тамо *гљива* општи назив за печурку: Ну̀да̄мо ѝма̄ гљѝва̄; Ѝма̄ гљѝва̄ у присо́јњачи (Тешић 1977: 280, 285).

2.1. Најбогатији извор података за ово језичко истраживање представљају попуњени упитници за потребе *Срѝ̄ског дијалекто̄лошког а̄тласа* (СДА).[5] Они употпуњују и прецизирају слику коју пружају досада објављени дијалектолошки речници и монографије, али, нажалост, српски језички простор није подједнако истражен. Ипак се може закључити, захваљујући густој мрежи пунктова припремљеној за СДА, да је најфреквентнији од назива *пе̄чурка*, затим следи *гљива*, а тек онда долазе називи који функционишу на мањим просторима или чак имају потпуно локални карактер, тј. везани су само за једно место, а потпуно су непознати у другим народним говорима.

3. Дакле, на основу доступне дијалектолошке литературе и упитника потврђени су следећи општи називи за печурку: *пе̄чурка* (*пе̄ћурка*, *че̄урка*), *гљива* (*глива*), *губа* (*гоба*, *губина*), *бубина*, *ка̄урица*, *колач*, *глиба*, *фунги*, *ша̄тор вранин*, *по̄пова ка̄па*, *по̄падија*, *јада*, *бабушка*.[6]

3.1. *Печурка* је најчешћа лексема и појављује се у великом броју различитих фонолошких ликова, при чему су најфреквентнији облици: *пе̄ч̄ урка*, *пе̄чу́рка*, *пе̄ч̄ урка*, а далеко ређи: *пе̄ч̀урка*, *пе̄ч'у́рка*, *пе̄ћу́рка*, *пе̄ч'ȕрка*, *пе̄чу́рка*, *пе̄чу̀рка*, *пе̑ч̄ урка*, *пе̑чурка*, *пе̑ч̄ урка*, *пе̑ч'урка*. Забележена је у говору северне Метохије (Букумирић 2012: 421); Црне Траве и Власине (Вукадиновић 1996: 293; Стојановић 2010: 311, 982); Заплања (Марковић Ј. 2000: 109, 205); Пирота (Златковић 2017: 654, 710, 793, 881, 946, 987, 664, 681, 730, 734, 735, 880, 939); Лужнице (Ћирић 1983: 49; Ћирић 2018: 309, 342, 563, 675, 938, 1025); Понишавља (Ћирић 1999: 80, 154); Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987: 223); Црне Реке (Марковић М. 1986: 453, 476); села Мрче (код Куршумлије) (Радић 1990:

[5] Прецизније, у питању бр. 1219 у *Упитнику за Срѝскохрва̄тски/Хрва̄тскосрѝски дијалекто̄лошки а̄тлас* тражи се општи назив за печурку у ном. јд.

[6] За ову прилику било је неопходно пажљиво проучити досада објављене монографске описе и речнике српских народних говора како би се на основу њих утврдио репертоар свих примећених назива за печурку, док су у Литератури и изворима овога прилога наведене оне библиографске јединице у којима је регистрован истраживани појам или/и из којих су ексцерпиране потврде тражених лексема.

48); Ужичке Црне горе (Марковић С. 2011: 663); Качера (Петровић–Капустина 2011: 92, 177, 206, 255); Груже (Стевовић 1969: 485); средње Колубаре (Радовановић 2006: 367); Златибора (Лончар Раичевић 2018: 617); Пиве и Дробњака (Вуковић 1940: 226); Левча (Симић Р. 1972: 87, 306); села Каћа, у близини Новог Сада (Недељков 1984: 295); Баната (Ивић и др. 1994: 99, 130, 177, 186); Новог Пазара (Вељовић 2018: 444); затим у западнобосанским ијекавским говорима (Дешић 1976: 230) и гламочком говору (Бојиновић 2015: 32, 86, 97, 118, 134, 173, 181, 237, 244, 245).[7] На основу упитника за потребе СДА може се закључити да је *пе̄чурка* готово једина лексема у призренско-тимочким говорима,[8] а да је убедљиво најчешћа у косовско-ресавском и смедеревско-вршачком дијалекту,[9] да је, затим, и у зетско-сјеничким говорима најфреквентнија (при чему је и једино присутна на српском простору овога дијалекта).[10] У шумадијско-војвођанским говорима *пе̄чурка* такође представља најчешћу лексему.[11] Географски посматрано на простору Србије, који покрива овај дијалекат, уобичајен је назив *пе̄чурка*, али у западнијем делу ових говора, који се граничи са (херцеговачко-крајишким) говорима на територији Босне и Херцеговине и са говорима на територији Славоније и западног Срема у Хрватској, обичнији је назив *гљива* (или се могу чути обе лексеме). Када су у питању западни српски говори на територији Босне и Херцеговине и Хрватске, изгледа да се код оних северно од линије Приједор – Бања Лука – Зеница – Сарајево – Бијељина обично употребљава лексема *гљива*, док је југозападно од те линије обичнији назив *пе̄чурка*.[12]

---

[7] У *Ускочком речнику* постоји одредница *пе̏чӯрка*, али је у њој наведено само фигуративно значење ове лексеме „неразумна, глупа особа“ (Станић 1991: 91).

[8] У 78 испитаних пунктова за призренско-тимочку дијалекатску област *пе̄чурка* није забележена једино у 3 пункта – од тога су два са простора Румуније (Свиница и Равник), а један је Вратарница код Зајечара, док је у 5 пунктова, поред *пе̄чурке*, забележен још по један назив: *губа* (Власе и Крива Феја код Врања и Доњи Душник код Гаџиног Хана), *глива* (Мали Извор код Зајечара) или *гљива* (Јелашница код Ниша).

[9] Од 59 испитаних пунктова за косовско-ресавски дијалекат *гљива* је забележена једино у 3 пункта (у општинама Зајечар и Бор), а у 8 пунктова је, поред *пе̄чурке*, забележен још један назив – *гљива* (или *глива*), док је у свим осталим пунктовима *пе̄чурка*. У смедеревско-вршачким говорима *пе̄чурка* је забележена у 18 пунктова, док је *гљива* забележена само 4 пута (а од тога је један пункт у Румунији, а други су Галипољци).

[10] За овај дијалекат постоје подаци из 40 пунктова, и у половини је записан назив *пе̄чурка*, затим је у 10 пунктова забележена *гљива* и тек онда долази 9 назива који су сасвим локалног карактера (тј. присутни су само у једном или два пункта).

[11] Тачније, 44 пунктова има само лексему *пе̄чурка*, 15 пунктова само *гљива*, а у 9 пунктова функционишу оба назива.

[12] Ова констатација је заснована на материјалу који је досад прикупљен за потребе СДА и који, нажалост, није потпун, а посебно му недостају подаци са простора Хрватске, тако да је немогуће извести поузданије закључке.

3.2. Облик множине именице *пе̄чурка* у тимочко-лужничким говорима гласи *пе̄чу̏рће*. Наиме, у овим говорима присутна је једна упечатљива гласовна појава: велари [*к*, *г*] испред [*е*, *и*] и иза [*ј*, *љ*, *њ*] захваћени су палатализацијом, која се манифестује и у облику множине истраживане лексеме. Бројни истраживачи су скренули пажњу на ову форму:

Печу̏рће расту̏ на и̏гришта – Белоиње (Богдановић 2008: 457); До пла́дне сам кантоса́л пред за́другу да ми пла́те за *пе̄чу̏рће* што сам преда́л, а блага́јникат не дојде́ (кантоше – 396, Динић 1990);[13] А́јде да и́демо у Чурко́в-дол, да сече́мо *пе̄чу̏рће* с трво́њ. Км/ЦД (Златковић 1990: 696); па између напрсли́не изле́зне жи́лава *пе̄чу̏рка* која́ се те́шко ки́да (Зс) (дивизма – 664); Меришљи́вку *пе̄чу̏рку* зове́мо ђурђе́вка (ВЛк) (ђурђевка – 681), али: Чељади́нће *пе̄чу̏рће* у Шугри́н се зову́ играо́рће (играорка – 710), а расту́ и оне́ на и́гриште куде́ расту́ и дру̏ђе печу̏рће (модрокорка печурка – 793) (Златковић 2017); Све́ се ди́гло у брање́ *пе̄чу̏рће* В. (Ћирић 1999: 154); и направи́м га окру̏гло ко *пе̄чу̏рка* (тобек – 1025), али: *Печу̏рће* се сва̏ћи дѣн не нао́де (изнаоди – 309), *Печу̏рће* јајча́ре се пр̏же на ма́з ил зејти́н сас ја́јца (јајчара – 342), *Печу̏рће* и буда́ле се не се́ју, оне́ саме́ ни́цају (ница – 563), От *пе̄чу̏рће* и од буда́ле семе́ не́ма (семе – 938) (Ћирић 2018).

3.3. Назив *пе̄ћурка* сасвим је уобичајен у говорима на југу Србије (Врање са широм околином, Горња Пчиња), а забележен је и северније, у оклини Ниша, и то у Каменици (Јовановић 2004: 533) и Малчи (Упитник СДА), као и у Алексиначком Поморављу, тј. у селу Суботинац: истрова́ли се с *пе̄ћу̏рке* Сб (Богдановић 1987: 207).[14] Такође је евидентиран у говору Свинице у Румунији: *пе̄ћ'у̏рка* мн. *пе̄ћ'у̏рке* ж. (Томић 1984: 192), али и у зетско-сјеничком дијалекту, тачније у новопазарском говору: *пе̄ћу̑рка* (Упитник СДА) и у херцеговачко-крајишком дијалекту, тј. у Потпећу код Фоче: *пѐћӯрка* (Упитник СДА).

3.4. У неким народним говорима на простору Црне Горе може се приметити још једна занимљивост – метатеза у лексеми *пе̄чурка*: *чѐпӯрка*. Тако је забележено у пунктовима за СДА: Ржани До, Трешњево, Чево (Цетиње), Броћанац (Никшић), Кисјелица – Братоножићи (Подго-

[13] Ради лакшег сналажења, у загради након потврде дата је одредница (у којој је уочена истраживана појава) и страна (на којој се та одредница налази), а тек након изношења свих потврда из истог извора – наводи се његов назив (тј. назив речника одакле су потврде преузете). Осим тога, преузете потврде дате су на исти начин као у литератури из које су цитиране, уједначавање је извршено само у виду доследног истицања истраживане лексеме италиком.

[14] У Алексиначком Поморављу је забележен и облик *пе̄чурке* у селу Црна Бара: Они́ па́ и́шли у *пе̄чу̏рке* ЦБ (Богдановић 1987: 223).

рица), Лијева Ријека – Васојевићи (Подгорица), али и у дијалектолошкој литератури, прецизније у говорима средњокатунских племена – Цуце, Бјелице (Пешикан 1965: 127).[15]

3.5. *Гљива*, као општи назив за истраживани појам, налази се на другом месту по учесталости. Генерално, присутнија је у западнијим српским говорима (на територији Босне и Херцеговине и Хрватске) и у србијанским говорима који су у суседству са њима (уп. т. 3.1.). Тако је у говору села Обади у босанском Подрињу (Симић М. 1978: 23, 99, 102); Велико Блашко код Бања Луке (Савић 2017: 1008, 1021, 1027, 1028, 1042, 1051), затим у говору источнобосанских Ера, смештених на подручју Кадилука – између Бирча и Нишићке висоравни (Реметић 2012: 508, 539), и у говору Срба западне Босне (Далмација 2017: 55). Назив *гљива* забележен је и у селу Љештанско у близини Азбуковице (Тешић 1977: 280, 285), а у говору Ваљевске Подгорине присутна су два назива: *гљи̏ве* и *пѐчӯрке* (Радовановић 2014: 30, 47, 53, 72, 73, 87, 113, 123, 146, 205, 208, 256, 280, 295, 344; 100, 206, 207, 216, 292).[16] Занимљиво је да је лексема *гљива* забележена и у Доњој Мутници код Параћина (Ракић-Милојковић 1990: 91) и још неким местима на простору косовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора (која су се нашла у мрежи пунктова СДА),[17] као и у селу Јелашница код Ниша.

3.6. У говору Свинице (у Румунији) регистрована је лексема *глива*: *Гли́ве* добре́ за је́ло; *Гли́ве* проле́тње; *Гли́ве* рђ'а́ве за је́ло; *Гли́ве* шаре́не, ч'рне́ и беле́ (Томић 1984: 131). Иста форма, гл̏ива, забележена је и код Бољевца.[18] Интересантно је да *Тимочки дијалекатски речник* такође има одредницу *гли́ва* у значењу 'гљива, печурка': Набра́ла сам пр̥́ну ко́тарку с *гли́ве* (Динић 2008: 99). Међутим, у илустративном материјалу из других речничких чланака овога речника редовно се наилази на лексему *пе̄чу́рка* (мн. *пе̄чу́рће*) (Динић 2008: 323, 808, 827), а постоји и одредница *пе̄чу́рчица*, са тумачењем да је у питању деминутив од именице *пе̄чурка*: Нашла́ сам две́ *пе̄чу́рчице*, па чу да и

[15] Занимљиво је да је метатезу у лексеми *пе̄чурка* забележио и А. Белић (*Галички дијалекат*) у југозападној Македонији (Белић 1935: 144). Такође, на карти бр. 54 „јестива гљива" у ОЛА евидентирана је лексема '*čepurka* Лазарополе (Дебар, Република Македонија). Уп. још и буг. *чепурка* „Agaricus campestris", укр. дијал. *чепери́ця* „id.", мађ. *czöpörke*, рум. *ciupercă* (Шивиц Дулар 1978: 77–78).

[16] Тако је и у Радимњи (Румунија): *гљи̏ва* ж., *гљи̏вица* ж. (дем.) и *пе̄чу̂рка* ж. (Томић 1989: 27, 102), док је у Свиници (Румунија): *гли́ва* мн. *гли́ве* ж. и *пе̄ћ'у́рка* мн. *пе̄ћ'у́рке* ж. (Томић 1984: 131, 192).

[17] То су пунктови: Доња Мутница (Параћин), Дубница (Свилајнац), Ореовица (Жабари), Кула (Мало Црниће), Звездан и Рготина (Зајечар), Доња Бела Река (Бор), Бело Поље (Пећ), Кијево и Дрсник (Клина).

[18] У питању су пунктови за СДА, Јабланица и Криви Вир.

опечéм за детé (Динић 2008: 568). У *Речнику тимочког говора* нема одредница *печурка*, али постоји *печу̀рче*, деминутивни облик, затим *печуркáр* и *печуркáрка* ’берач и берачица печурки’ (Рајковић Кожељац 2014: 378). Занимљиво је и то да у *Допуни Речнику пиротског говора* такође постоји и лексема *глива*, али са специфичним значењем: „врста јестиве печурке која расте на (сувом) дрвету (букви, ораху, дуду, клену)“ (Златковић 2017: 650).

3.7. У појединим говорима на простору југоисточне Србије *гу̀ба* је општи назив за печурку, при чему у неким местима ова лексема има и прецизније значење ’већа, обично нејестива печурка’.[19] Тако је, нпр., у селу Палојце (Јабланички округ), где су 60-их година прошлог века све велике и отровне печурке звали *губе*, док су оне ситне (које нису увек јестиве) – *печурке*, затим, у упитнику СДА за пункт Крива Феја (Пчињски округ) такође је дата напомена да су *печурке* јестиве, а *губе* нису. У *Црнотравском речнику*, међутим, не помиње се та врста диференцијације у називима за печурку; постоји само одредница *губа* (у значењу ’печурка’), а судећи према потврди, то је назив и за јестиве печурке: Отишлá деца̀ сабáјле да бéру *гу̀бе* (Стојановић 2010: 152), истовремено, у оквиру илустративног материјала за друге одреднице наилази се доследно на назив *печу̀рка*: Изнабéремо *печу̀рке*, па ги су̀шимо куде шпóрет; Свѝ се потрувáли с некé *печу̀рке*; Уросѝл се идéјеħи рáно по *печу̀рке* (Стојановић 2010: 311, 709, 982). *Гу̀ба* је још забележена у селу Власе код Врања и Доњем Душнику код Гаџиног Хана, док је у Вратарници код Зајечара регистрована форма *го̀ба*.[20] Занимљиво је, међутим, да је лексема *гу̏ба* забележена и у једном зетско-сјеничком пункту на простору Црне Горе – Парци, Ријека Црнојевића (Цетиње) – и у два херцеговачко-крајишка пункта у околини Требиња – Главска и Тодорићи, док је у једном пункту у околини Мостара – Приграђани – забележена лексема *гу̏бина*.

3.8. У говору Пиве (село Безује) забележена је лексема *бу̏бина* као општи назив за печурку (Гаговић 2004: 24), а тако је и у околини Колашина у пунктовима Међуријечје и Сјерогоште (Упитници СДА).

3.9. Најшаренију слику општих назива за печурку (поред најчешћег назива *печурка*, а затим *гљива*) нуди зетско-сјенички дијалекат: *ка̏пурица* (околина Бара и Цетиња), *ко̏лач* (околина Бара), *гл’ѝба* (Зупци – Бар),

[19] У ОЛА се назив *губа* јавља у српским говорима само у значењу ’отровна гљива’ – Тријебине, оп. Сјеница, Пљачковица, оп. Врање и Доњи Душник, оп. Гаџин Хан (в. карту бр. 56 у ОЛА 2000).

[20] Назив *губа* и фонетска варијанта *гоба* су општесловенски називи за печурку од псл. **gǫba*, уп. слн. *góba* ’гљива’.

фу̂нги (Прчањ – Котор), *ша̏тор вра̏пӣн* (Косор /Кучи/ – Подгорица),[21] *пӣо̏ва ка̏пӣа* (Курило – Подгорица), *пӣопадӣ̏ја* (Кујава /Бјелопавлићи/ – Даниловград), *ја́да* (Гусиње – Плав), *ба̨бу̂шка* (Анџелате /Васојевићи/ – Беране). Лексему *ба̨бу̂шка*[22] у значењу ’печурка’ садржи и речник *Из лексике Васојевића*: На́род је ово̏гā љѐта до̀бро зарāдӣо на ба̨бу̂шке. Ѐвце мло̀го во̀лē ба̨бу̂шке (Стијовић 1990: 134).[23]

4. На основу овога истраживања о општим називима за печурку може се закључити да је *пӣечурка* готово једина лексема у призренско-тимочким говорима, а да је убедљиво најчешћа у косовско-ресавском и смедеревско-вршачком дијалекту, да је, затим, и у зетско-сјеничким говорима најфреквентнија (при чему је и једино присутна на србијанском простору овога дијалекта). У шумадијско-војвођанским говорима *пӣечурка* такође представља најчешћу лексему, али у западнијем делу ових говора, који се граничи са (херцеговачко-крајишким) говорима на територији Босне и Херцеговине и са говорима на територији Славоније и западног Срема у Хрватској, обичнији је назив *гљива* (или се могу чути обе лексеме). Када су у питању западни српски говори на територији Босне и Херцеговине и Хрватске, изгледа да се код оних северно од линије Приједор – Бања Лука – Зеница – Сарајево – Бијељина обично употребљава лексема *гљива*, док је југозападно од те линије обичнији назив *пӣечурка*. Поред најчешћих лексема *пӣечурка* и *гљива*, затим лексеме *губа*, која је честа у југоисточној Србији, забележен је и читав спектар лексема у говорима са простора Црне Горе (од којих су понеке везане само за једно место): *чѐпӣӯрка*, *бу̏бина*, *ка̏пӣурица*, *ко̀лач*, *гл’ѝба*, *фу̂нги*, *ша̏тор вра̏пӣн*, *пӣо̏ва ка̏пӣа*, *пӣопадӣ̏ја*, *ја́да*, *ба̨бу̂шка*.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Белић 1935: Александар Белић, Галички дијалекат, *Срӣски дијалекӣолошки зборник* VII, Београд, 1–350.

Богдановић 1987: Недељко Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља, *Срӣски дијалекӣолошки зборник* XXXIII, Београд, 7–302.

[21] У *Речнику Куча* забележена је следећа потврда: С'а^{е}[д] бер'ē п'ечӯрке (м'ӣ смо и звāл’'и ш'атор вр'анӣн) (Петровић и др. 2013: 450).

[22] О домаћем пореклу тог назива у значењу ’врста гљиве, Phallus impudicus’ в. ЕРСЈ 2006 s.v. *бабушка*^{2}.

[23] У *Речнику Васојевића*, међутим, стоји да је *бабушка* врста гљиве (Стијовић 2014: 31), а не да има значење ’печурка’, како је аутор записао раније (Стијовић 1990: 134). На основу грађе дате уз ову лексему, али и уз друге одреднице (в. *ӣрлијегнуӣ*), стиче се утисак да *бабушка* означава и отровну и јестиву гљиву, тј. да је то ипак општи назив за печурку.

Богдановић 2008: Недељко Богдановић, Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* LV, Београд, 429–518.

Бојиновић 2015: Милош Бојиновић, Рјечник гламочког говора, *Српски дијалектолошки зборник* LXII, Београд, 1–246.

Букумирић 2012: Милета Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Вељовић 2018: Бојана Вељовић, Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, *Српски дијалектолошки зборник* LXV/1, Београд, 1–476.

Вукадиновић 1996: Вилотије Вукадиновић, Говор Црне Траве и Власине, *Српски дијалектолошки зборник* XLII, Београд, 1–317.

Вуковић 1940: Јован Вуковић, Акценат говора Пиве и Дробњака, *Српски дијалектолошки зборник* X, Београд, 185–417.

Гаговић 2004: Светозар Гаговић, Из лексике Пиве (село Безује), *Српски дијалектолошки зборник* LI, Београд, 1–312.

Далмација 2017: Стево Далмација, *Рјечник говора Срба западне Босне*, Бања Лука: Матица српска, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.

Дешић 1976: Милорад Дешић, Западнобосански ијекавски говори, *Српски дијалектолошки зборник* XXI, Београд, 1–316.

Динић 1990: Јакша Динић, Додатак речнику тимочког говора, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVI, Београд, 381–422.

Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

ЕРСЈ 2006: *Етимолошки речник српског језика*, Св. 2: БА–БД, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ.

Златковић 1990: Драгољуб Златковић, Фразеологија омаловажавања у пиротском говору, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVI, Београд, 423–740.

Златковић 2017: Драгољуб Златковић, Допуна Речнику пиротског говора, *Српски дијалектолошки зборник* LXIV, Београд, 603–993.

Јовановић 2004: Властимир Јовановић, Речник села Каменице код Ниша, *Српски дијалектолошки зборник* LI, Београд, 313–688.

Лончар Раичевић 2018: Александра Лончар Раичевић, Акценатски систем говора Златибора, *Српски дијалектолошки зборник* LXV/1, Београд, 477–636.

Марковић Ј. 2000: Јордана Марковић, Говор Заплања, *Српски дијалектолошки зборник* XLVII, Београд, 7–307.

Марковић М. 1986: Миодраг Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, *Српски дијалектолошки зборник* XXXII, Београд, 243–500.

Марковић С. 2011: Славољуб Марковић, Говор Ужичке Црне горе, *Српски дијалектолошки зборник* LVIII, Београд, 337–672.

Недељков 1984: Љиљана Недељков, Прозодијске особине говора села Каћа, *Српски дијалектолошки зборник* XXX, Београд, 267–356.

ОЛА 2000: *Общеславянский лингвистический атлас*: Серия лексико-словообразовательная, Выпуск 3: Растительный мир, Минск.

Петровић–Капустина 2011: Драгољуб Петровић, Јелена Капустина, Из лексике Качера, *Српски дијалектолошки зборник* LVIII, Београд, 1–336.

Петровић и др. 2013: Драгољуб Петровић, Ивана Ћелић, Јелена Капустина, Речник Куча, *Српски дијалектолошки зборник* LX, Београд, 1–461.

Пешикан 1965: Митар Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник* XV, Београд, 1–294.

Радић 1990: Првослав Радић, Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVI, Београд, 1–74.

Радовановић 2006: Драгана Радовановић, Морфолошке особености говора средње Колубаре, *Српски дијалектолошки зборник* LIII, Београд, 189–374.

Радовановић 2014: Драгана Радовановић, Говор Ваљевске Подгорине, *Српски дијалектолошки зборник* LXI, Београд, 7–366.

Рајковић Кожељац 2014: Љубиша Рајковић Кожељац, *Речник тимочког говора*, Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.

Ракић-Милојковић 1990: Софија Ракић-Милојковић, Основе морфолошког система говора Доње Мутнице, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVI, Београд, 75–118.

Реметић 2012: Слободан Реметић, Текстови из говора источнобосанских Ера, *Српски дијалектолошки зборник* LIX, Београд, 485–637.

РСЈ 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Савић 2017: Биљана Савић, Народна медицинска лексика Великог Блашка (код Бања Луке), *Српски дијалектолошки зборник* LXIV, Београд, 995–1066.

Сикимић 2017: Биљана Сикимић, Увод у етномиколошка истраживања Заплања и Тимока, у: *Гора божурова*, *Биљни свет у традиционалној култури Словена*, ур. Зоја Карановић, Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека, 211–226.

Симић М. 1978: Милорад Симић, Говор села Обади у Босанском Подрињу, *Српски дијалектолошки зборник* XXIV, Београд, 1–124.

Симић Р. 1972: Радоје Симић, Левачки говор, *Српски дијалектолошки зборник* XIX, Београд, 1–618.

Станић 1991: Милија Станић, *Ускочки речник*, II, Београд: Научна књига.

Стевовић 1969: Игрутин Стевовић, Шумадијски говор у Гружи с особитим освртом на акценте, *Српски дијалектолошки зборник* XVIII, Београд, 401–635.

Стојановић 2010: Радосав Стојановић, Црнотравски речник, *Српски дијалектолошки зборник* LVII, Београд, 1–1060.

Тешић 1977: Милосав Тешић, Говор Љештанског, *Српски дијалектолошки зборник* XXII, Београд, 159–325.

Томић 1984: Миле Томић, Говор Свиничана, *Српски дијалектолошки зборник* XXX, Београд, 7–265.

Томић 1989: Миле Томић, Речник радимског говора, *Српски дијалектолошки зборник* XXXV, Београд, 1–173.

Ћирић 1983: Љубисав Ћирић, Говор Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник* XXIX, Београд, 1–190.

Ћирић 1999: Љубисав Ћирић, Говори Понишавља, *Српски дијалектолошки зборник* XLVI, Београд, 7–262.

Ћирић 2018: Љубисав Ћирић, Речник говора Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник* LXV/2, Београд, 1–1166.

Упитник СДА: *Упитници за Српскохрватски/Хрватскосрпски дијалектолошки атлас*, Београд: Одбор за дијалектолошке атласе Српске академије наука и уметности.

Хаџић 1995–1996: Ибрахим Хаџић, Новозабележена народна имена гљива, *Наш језик* XXX/1–5, Београд, 96–108.

Шивиц Дулар 1978: Alenka Šivic-Dular, A. P. Nepokupnyj, Balto-severnoslavjanskie jazykovye svjazi, *Slavistična revija* 26/1, Ljubljana, 75–79.

Марина С. Юришич
Елена Д. Янкович

НАЗВАНИЯ ДЛЯ ГРИБА В СЕРБСКИХ НАРОДНЫХ ГОВОРАХ

Резюме

В настоящем очерке дается инвентарь общих названий для гриба в сербских народных говорах и определяется их географическое распределение. По доступным данным из диалектологических монографий, словарей и вопросников можно прийти к выводу, что самой частотной лексемой для обозначения этого понятия является *печурка*, затем *гљива*, а потом следует ряд названий, относящихся к более маленьким языковым областям или даже отдельным пунктам: *губа*, *чепурка*, *бубина*, *капурица*, *колач*, *бабушка* и пр.

Ключевые слова: сербские народные говоры, диалектная лексика, лексемы *печурка*, *гљива*, *губа*, *чепурка*, *бубина*, *капурица*, *колач*, *бабушка*.

УДК 811.163.41'373.45
811.163.4'374

Оригинални научни рад
Примљено 27. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МАРИЈА С. ЂИНЂИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

ТУРЦИЗМИ У 20. ТОМУ РЕЧНИКА САНУ

У 20. тому Речника САНУ забележен је немали број турцизама, а циљ овога рада јесте њихова регистрација и опис, уз утврђивање њиховог статуса у лексичком фонду српскога језика. Уједно, спровешће се и семантичка контрастирања турцизама и одговарајућих речи у турскоме језику, с посебним освртом на оне турцизме који нису забележени у постојећим речницима турцизама.

Кључне речи: турцизам, позајмљеница, речник, лексема, дериват, покрајинска лексика, српски језик, турски језик.

Речник САНУ, велики тезаурусни речник српскога језика, описује лексички фонд књижевног, као и народног језика. У досадашњих 20 томова Речника САНУ обрађено је нешто више од 241.000 речи. У последњем, 20. тому обрађено је 9.370 одредничких речи, од одреднице *пешогодан*, закључно са одредницом *погдегод*.[1]

У 20. тому су забележене и речи странога порекла, на чије нас порекло упућује етимон који се наводи у оквиру речничке одреднице, а међу њима значајно место имају и турцизми. Лексеме које су пореклом из турскога језика означене су квалификатором *тур.*, уз који се у загради наводи турски етимон. Ознака порекла се не наводи код деривата уколико је реч настала домаћим творбеним процесима (нпр. *пешић*,

* msdjindjic@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] О последњем, 20. тому Речника САНУ в. Ђинђић (2018).

пешкирић, *пирјанити*, *пишманина*, *пишманка*, *пихтијав*, *пихтијаст*, *поазгинити*, *поајгирири се*, *повећилити* и сл.).

Првих 20 томова бележи преко 4.500 одредница које су означене као турцизми.[2] Двадесет томова Речника САНУ пружа најпотпунији попис турцизама у српском језику и представља основу за писање речника турцизама којим би били обухваћени сви турцизми из књижевног и народног језика (исп. Ђинђић 2015: 487). Око 3.000 турцизама броји корпус турцизама у савременом српском језику, од којих више од 50% представља одомаћене и фреквентне турцизме (Ђинђић 2013: 553).

Међу турцизме овога тома који припадају стандардном језику спадају именички турцизми *пеш*, *пешкир*, *пилав*, *пиринач*, *пихтија*. Лексема *пешкир* изведена је од турског модела *peşkir* и има богату полисемантичну структуру, коју чине пет семантичких реализација. Само прва семантичка реализација припада стандарду, док су преостале означене квалификаторима покр., заст., жарг., разг.:

> **пѐшкӣр,** -ира м (дијал. пешћир) (тур. peşkir) **1. а.** *убрус за лице, руке и тело, ручни отирач, ручник.* **б.** покр. *мањи убрус за брисање уста и руку при јелу, салвета.* **в.** етн. покр. *марама или шал који се обавија око главе и капе мушкарца(као део народне ношње), арук, турбан; онај који носи такав пешкир око главе;* исп. пешкиран. **г.** етн. покр. *дужи комад платна, украшен нарочитим везом, који носи девер на свадби, односно којим се обавија икона, слика, огледало и сл.* **д.** покр. *велики комад платна којим се нешто прекрива, застире и сл., прекривач, застирач.* **ђ.** покр. *в. софрански (трапезни) пешкир (софра-пешкир) (изр.).* **2.** анат. заст. *танка опна којом су обавијени или обложени органи у трбушној дупљи, трбушна марамица.* **3.** анат. покр. **а.** *широк кожни набор испод врата говечета, подвратник, подвољак, марамица*. **б.** *једна од реса под вратом у петла, минђуша, подушњак*. **4. а.** покр. *сводник, подводач; неваљалац*. **б.** жарг. *хомосексуалац, педер*. **5.** спорт. разг. *сигнал, знак за предају борбе у спорту;* исп. бацити пешкир (изр.).

Свим значењима заједничка је иста архисема – *комад платна*. Ова позајмљеница преузета је са општим значењем *комад платна за брисање, заштиту од прљања*, а од њега су се развила значења различитих примена. Када је реч о творбеном развоју ове лексеме, иако она бележи релативно велики број деривата, у питању је мања способност индуковања различитих семантичких процеса у деривацији, јер већи број деривата представља речи субјективне оцене, попут *пешкирак*, *пешкирина*, *пешкирић*, *пешкирићак*, *пешкирче*, *пешкирчина*, *пешкирчић*.

[2] О турцизмима 17. и 19. тома в. Ђинђић (2007) и Ђинђић (2015).

Лексема *peşkir* је персијског порекла и део је пасивног лексичког фонда у савременом турском књижевном језику. Овом лексемом именује се *тањи пешкир од памучног конца; памучни убрус, салвета*, док се лексемом *havlu* именује *пешкир* у примарном значењу које има у српском језику. У турским говорима Елазига, Малатје, Ордуа, Ушака користи се у значењу које има и у српском језику (ДС).[3] Поређење значења лексема са значењима у савременом турском књижевном језику, као и у турским народним говорима само донекле и условно може дати одговоре у вези са семантиком и семантичким развојем тих лексема, јер је за то неопходан увид у историјску семантику лексике у оба језика. Турцизми у српском језику су у највећој мери дијалекатског порекла, усвајани су путем директних контаката говорника (Адамовић 1973: 236) из западнорумелијских дијалеката турског језика.[4]

С друге стране, дијалекатска грађа Речника САНУ обилује потврдама турцизама из различитих српских говора који нису забележени у постојећим речницима турцизама. И у овом тому Речника САНУ издвојиле су се лексеме које нису нашле своје место у Шкаљићевом (Шкаљић 1979) или Скоковом етимолошком речнику (Скок). Међу њима се налазе прилошке лексеме *пешин* и *пишим*, *пишин*:

> **пѐшин** прил. (тур. peşin) покр. **1. а.** *у овом тренутку, истог тренутка, одмах, сместа* (пирот. крај, Ник. Ј.). **б.** *први пут; у први мах, прво* (ниш. крај, Христ.). **2. а.** *испред осталих, испред свих других, напред* (пирот. крај, Живк. М. 2). **б.** *најпре, примарно* (пирот. крај, Пеј. С.).

> **пѝшим** / **пѝшин** прил. (према тур. peşin, пре, унапред) покр. **а.** *пре, раније; најпре, прво.* — Ја сам пишим дошао па онда ти (Кост. Тод.). Пишин куршум после барут (ниш. крај, Стој. Д.). **б.** *одмах.* — Пишин да ни пратиш, викају, оно Јолче, да ни поје песму: „Славеј пиле, не пој рано!“ (Срем. 3, 111).

Ови прилози имају заједничку етимологију, али су посебно обрађени у Речнику САНУ, јер су у питању фонолошки различите одреднице. С обзиром на то да међу њима нема семантичког поклапања, изостала су и упућивања.

---

[3] У говору Кандире, области Коџаелија, лексема *peşkir* користи се у значењу женске кецеље од пунијег лана (ДС).

[4] Уз термин *румелијски дијалекти*, у литератури се користи и термин балкански турски дијалекти, поготово међу турским дијалектолозима (нпр. Коркмаз 2010; Гуншен 2012) стога што се под термином *румелијски* не подразумевају сви говори турских народа који су живели или живе на Балкану, попут Протобугара, Татара, Гагауза и Јурука, већ само дијалекти који припадају турском османском језику и који су се говорили или се и даље говоре на територији европског дела Турске, Бугарске, Македоније, Србије (углавном Косова и Метохије), Грчке и Албаније (Петровић 2012: 15, у фусноти).

У турском језику *peşin* има придевску, именичку и прилошку употребу, док је код нас усвојено прилошко значење.

peşin *pers.* **I.** *prid.* **1.** koji se odmah ili unapred plaća; supr. **veresiye**. **2.** koji se unapred isplaćuje (o dnevnici, plati i sl.). **II.** *im.* avans. **III.** *pril.* pre; unapred (Ђинђић 2014).

Турцизам *пириз*, који бележи 20. том, јавља се у 19. тому Речника САНУ и код Скока у фонетској варијанти *периз* у истом значењу, док Шкаљић не бележи ову лексему ни у једној варијанти:

пѝриз[1] м (тур. perhiz) покр. *дијетална исхрана, дијета*. — Јели ти одредио лекар пириз? (Ниш, Стој. Д.).[5]

У турском језику примарно значење је исто као и у српском језику:

perhiz *im. pers.* **1.** dijeta. **2.** *relig.* post kod hrišćana i jevreja. – **yapmak/etmek 1)** držati dijetu; **2)** postiti (Ђинђић 2014).

Приликом поређења са грађом Шкаљићевог и Скоковог речника држали смо се принципа да као потврде узимамо и специфичне фонетске варијанте одређених лексема, нпр. у Речнику САНУ је под одредницом *пилав*, која је део стандарда, наведен и дијалекатски облик *пилаф* (**пилаф** *в. пилав*): Тако се, после свршене работе, госте мобе и међу Помацима, радичега им као јела „пеку баницу, варе пасуљ (или боб), чорбу, а неки богатији госте их и пилафом“ (Влај. 3, 302). У призренском турском говору јавља се фонетски облик *пиљаф*, док овај балкански турцизам у бугарском бележи варијанту *пилаф*, а у румунском и арумунском *pilaf*.[6] У западнобалканским турским говорима постоји неколицина примера промене где сонант *v* у финалној позицији прелази у њему најближи глас по месту артикулације, консонант *f*, што је случај и са лексемом *пилав*: *pilaf* < pilav (Хафиз Кучукуста 2018: 191). Управо овакав пример илуструје колико је важно приликом анализе турцизама имати у виду и дијалекатске потврде из локалних турских говора из којих су позајмљенице преузете, јер су управо у њима садржани оригинални фонетски ликови, односно етимони.[7]

---

[5] Губљење гласа *h* у медијалној позицији једна је од карактеристика турског призренског говора (Јусуф 1987: 62–64). У турским говорима на Косову, када се *h* губи иза консонанта, вокал који следи се продужава: *meyane* < meyhane (кафана), *periz* < perhiz (дијета), *tena* < tenha (тишина) (Хафиз Кучукуста 2018: 187).

[6] Уп. Петровић 2012: 239–240.

[7] Балкански турски дијалекти показују највећу сличност са говорима Трабзона, Ризеа, који припадају североисточноанадолијском дијалекту, и говору Ерзурума, који припада источноанадолијском дијалекту (исп. Карахан 1996: 54–96).

Затим, другачију фонетску варијанту лексеме *пускул* (*пушћул*)[8] из Шкаљићевог речника налазимо у Речнику САНУ, у облику *пискуљ*:

пи̏скӯљ м (дијал. писћул) (тур. püskül) покр. **1.** *кићанка као украс на фесу.* — На глави [носи] морен фес с кратким писћулом накривљен мало на лево око (Крст. А., ЦГл 1904, из грађе Р. САНУ). Лепо им [играчима у колу] стоји долама и дугачки пискуљ на фесу (Вељ. М., Браство 9–10, 397). Поврх свега тога се [у Врању] на капу пришије и писћул или китка. Писћул је ранијих година био од златне срме, а последњих година трајања ове ношње и од неколико низа ситна азбисера (Васиљевић Ј., ГлЕМ 1932, 26). **2.** *украсна кићанка на гајтану код завеса, ћилима и сл.* (Влај. 1). Ова лексема је део стандарда у турском језику и јавља се само у значењу *кићанке* (исп. Ђинђић 2014).

Највећи број турцизама овога тома јесу покрајинизми, попут лексема *пешкеш*, *пешлија*, *пештахта*, *пислук*, *писмилет*, *пештахта*, *пештемаљ* (*пиштимаљ*), *пис*, *пиринџик*, *пирјан*, *пифћула* (*пифћуља*, *пифчула*), *пишерма*[9], *пишим* (*пишин*), *пишкин*, *пишман*[1], *пишманлук*.

Међу покрајинским речима издваја се лексема *пештемаљ* са богатијом полисемантичном структуром:

пештѐма̄љ, -аља м (тур. peştamal) покр. **1. а.** *велики пешкир за брисање тела или огртање доњег дела тела после купања (обично у хамаму).* — На захтев суда … изложиће јавној продаји … три комада пештемаља за купање (СН 1890, 129). Преко рамена преметне пештемаљ, од којега стражњи део виси низ леђа, а предњи држи младожења десном руком на устима, те се тако „срамује“ (Петр. А. 1, 469). Пештемаљ је убрус или чаршав у бањикоји не мора бити плаветан, како вели Вук (ГлСУД59, 170). Никад није ишла сама [у хамам] … За сваку [другарицу] узме по два чупава пештемаља. Први је половином увијала око паса … Други, још већи и дебљи, долазио је тек на суво топло тело (Нинчић В., XX век 1938, 111). Онда сам се опет брисао чаршавом, ћебетом, завесама, јастуком, ћилимом, зеленим застирачем, пачавром, убрусом, носницом, пештемаљем (Вин. 5, 39). (Вук, Рј.; Р–К 2; Скок 5; И–Б 2). **б.** *простирка, поњава, застирач.* — Ценету се отворише врата … | Изашле су ценетске хурије, | У рукама крмзли-пештемаљи, | Да прифате од шехита душе (НП, БВ 1902, 319). Ценету се отворила врата | Изишле су ценетске хурије | Изнијеле крзли пештемаље, | А да крвцу купе од шехита (НП Херм. 1, 216). Пештемаљем се застире одијело (Скок 5; РЈА). (НП Херм. 2, 642).

[8] Скок не бележи ову лексему.

[9] Код Шкаљића ова лексема има лик *пишурма* (Шкаљић 1979).

2. а. *марама или шал који мушкарци носе око врата; војнички оковратник* (Дубица, Хрв., Хрвић.; Лика, Богдановић Ј., РЈА; Скок 5). **б.** *комад платна, крпа уопште.* — Пештемаљ је она крпа, којом се завезује оно место где улази лулак у казанску лулу. Да не би одисало то се место замаже глином па се пештемаљ намаже џибром, која влагу одржава, и обавије да одржава влагу да се глина не оскори (Дучаловићи, Драгачево, Ков. Р.). **в.** *прекривач за запрегу* (Левач, Буш. 1).

3. а. зан. *врста кецеље, прегаче коју шегрт добија у знак унапређења у калфу.* — Пошто би шегрт положио стручни испит, није постао калфа, док га не би кушатисали, т. ј. док му не би шејх или његов замјеник припасао пештемаљ (кецеља) (Крешевљаковић Х., ЗНЖ 30, 100). Кад је под Турцима калфа хтео да добије мајсторско писмо, убаба (старешина еснафски) опасао би га пештемаљем (Тројо. 7, 256). Нове мајсторе убаба би опасао „пештемаљем“, „кушатисао“ би их (Кост. К. 2, 132). **б.** етн. *врста вунене сукње која се везује узицом.* — Пештемаљ је врста сукње, део доње женске одеће — вунене, ткане отворено; до отвора црвене боје на вертикалним пругама: зелене, жуте, плаве боје; остали део је плав и без украса; око паса убрана је и завезује се узицом (околина Лесковца, КЕМ).

У *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (Речник МС) лексема *пештемаљ* оквалификована је као застарела и има само једно значење: *убрус од памука за брисање после купања*.

Попут лексеме *пештемаљ*, већина турцизама 20. тома данас не припада стандардном српском језику. Они су део или покрајинског или застарелог лексичког фонда. Међу застарелим речима је и војни термин, историзам *пијаде* (војник у пешадији, пешадинац), који је послужио као основ за патронимизацију на основу занимања. Презиме *Пијаде* говори да је у језику некада била у употреби лексема *пијаде* и управо кроз презиме она наставља да живи у српском језику.

Издвојени турцизми које не бележи Шкаљић углавном имају потврде само у збиркама речи из јужне Србије (Пирот, Ниш). Лексика турског порекла из народних говора српскога језика забележена у 20. тому представља још једну допуну броју досад незабележених и непротумачених турцизама и указује на потребу да се формира и комплетира корпус турцизама у српском језику.

ЛИТЕРАТУРА

Адамовић 1973: Милан Адамовић, О пореклу српскохрватских османизама, *Јужнословенски филолог* XXX/1–2, Београд, 229–236.

Гуншен 2012: Ahmet Günşen, Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/4, Fall, 111–129.

ДС: *Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü)*, https://sozluk.gov.tr/, 15. 11. 2019.

Ђинђић 2007: Марија Ђинђић, Турцизми у седамнаестом тому Речника САНУ, у: *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова* II, ур. Срето Танасић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 45–51.

Ђинђић 2013: Марија Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.

Ђинђић 2014: Marija Đinđić, *Yeni Türkçe – Sırpça Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ђинђић 2015: Марија Ђинђић, Лексика турског порекла у 19. тому Речника САНУ, у: *Путевима српских идиома*, ур. Милош Ковачевић, Владимир Поломац, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 479–488.

Ђинђић 2018: Марија Ђинђић, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига XX, *петогодан–погдегод*, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2017, стр. 800, *Prevodilac* XXXVII, 3–4 (80), 84–87.

Јусуф 1987: Sureja Jusuf, *Prizrenski turski govor*, Priština: Jedinstvo.

Карахан 1996: Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Коркмаз 2010: Zeynep Korkmaz, Balkan Türkçesi Ağızları İle Türkiye Türkçesi Ağızları Arasında Sosyo-Lengüistik Açıdan Kısa Bir Karşılaştırma, *Belleten* II, 103–118.

Петровић 2012: Снежана Петровић, *Турцизми у српском призренском говору*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 1959–.

Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Хафиз Кучукуста 2018: Ajla Hafiz Küçükusta, *Uporedna analiza turskih dijalekata zapadnog Balkana*, Doktorska disertacija, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet.

Шкаљић [4]1979: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Marija S. Đinđić

TURCISMS IN THE 20TH VOLUME OF THE DICTIONARY OF THE SERBO-CROATION LITERARY LANGUAGE AND VERNACULARS (RSA)

Summary

The Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language and Vernaculars (RSA) includes a large number of turcisms and represents an important source for studying turcisms of literary language and vernaculars as well. The aim of this paper is to register and describe the turcisms registered in the 20th volume of RSA, as well as determination of their status in the lexical fund of Serbian language. The biggest number of turcisms from this volume belong to dialect lexical fund. This research confimed the fact that RSA possesses the richest inventory of turcisms in Serbian language and that represents the important starting point for creation the complete corpus of turcisms including all turcisms from literary language and vernaculars.

Keywords: turcism, loanword, dictionary, lexeme, derivative word, regional lexis, Serbian Language, Turkish Language.

УДК 811.163.41'367.623'37

Оригинални научни рад
Примљено 26. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

НАТАША М. МИЛАНОВ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

ПРИЛОГ ОПИСУ СЕМАНТИКЕ ПРИДЕВА *ПРАЗАН*

У раду се указује на неке семантичке карактеристике придева *ӣразан*. Овај придев се сврстава у групу лексема којима се означава одсуство, недостатак нечега, а за које се у литератури среће назив каритивне лексеме. Циљ рада је да се укаже на изузетно разуђену семантику овог придева и на нека творбено најпродуктивнија значења (а то су она којима се описује духовно својство човека или његов социјални статус), на примерима које даје обимна грађа за РСАНУ. У тексту се указује и на неке деривате и синониме овог придева.

Кључне речи: придев *ӣразан*, каритив, семантички богата лексема, семантичка анализа, творбено продуктивно значење.

Придев *ӣразан* спада у групу семантички изузетно богатих лексема. Такав статус има захваљујући, између осталог, свом прасловенском пореклу, те општесловенској употреби, што је, како се наводи у лингвистичкој литератури, одлика и других семантички најбогатијих лексема. Према П. Скоку, овај „prvobitni praslav. pridjev raširen je u svim slavinama općim pridjevskim sufiksom *-ьn* > *-an*“ (Скок 3: 28, под празан). Најстарије потврде у српско(хрватско)м језику су, по историјском *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (РЈАЗУ), забележене у 15. веку, а потврђен је у великом броју значења и у речницима књижевног језика – *Речнику срӣскохрваӣскога књижевног језика* (РМС) (15 значења) и једнотомном *Речнику срӣскога језика* (РСЈ) (11 значења).

* natasa.milanov@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвисӣичка исӣраживања савременог срӣског књижевног језика и израда Речника срӣскохрваӣског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Према речницима и нама доступној грађи, придев *ӣразан* представља семантички и деривационо изузетно богату лексему, те ћемо овом приликом представити нека значења која су била полазиште за извођење бројних деривата. Примере употребе преузећемо из грађе за *Речник срӣскохрваӣског књижевног и народног језика* (РСАНУ). Овим прилогом због ограниченог простора не можемо да укажемо на целокупну семантичку разуђеност придева *ӣразан*, већ само на нека значења овог семантички изузетно комплексног придева.

Придев *ӣразан* је једна од доминантних лексема са примарним просторним значењем. Генерално, основни, базични придеви који именују неко својство у највишем/најнижем степену најчешће су и семантички најбогатији (какви су и други придеви сличног типа – *висок*, *мали*, *ошӣар*, *јак*, *ӣун* итд.). За именовање степена својства смештеног између крајњих тачака на скали користе се семантички мање богати придеви, те се оно што је између тих крајњих граница чешће исказује описним конструкцијама или придевима добијеним различитим творбеним средствима (нпр. *ӣолуӣразан*) (в. Драгићевић 2012: 83; Миланов 2017: 523).

Придев *ӣразан* спада у групу лексема којима се придаје својство каритивности (према лат. caritas ’недостатак’, ’оскудност’). Ова карактеристика се приписује превасходно придевима и њиховим деривати-ма, чије је опште обележје семантика оскудности, недостатка нечега (Толстој 2008: 51). С. Толстој (2008: 50–98) наводи да каритивност подразумева семантички модел језика којим се утврђује својеврсна унутрашња регуларност у организацији смисаоне структуре језика. Ауторка је ово својство лексема анализирала на примеру полисемичних придевâ *сухой*, *пресный* и *пустой* и навела да полисемичност каритивних придева представља резултат попуњавања каритивне компоненте значења разнородним конкретним елементима. Тачније, она је резултат супституције полазне каритивне компоненте значења другом врстом мањка – нпр. код придева *сув* (*сухой*) полазна каритивна компонента представљена у основном значењу је ’влага’ (*сухая земля*), а у његовим секундарним значењима каритивност се може схватити као одсуство разноврсних елемената регуларно својствених одређеном објекту, као што су виталност, здравље (*сухой человек*), својство музике (*сухой танец*) итд. (Толстој 2008: 51). Према С. Толстој (2008: 83), придев *пустой* подразумева одсуство уопште, невезано за конкретну предметну област, а ово опште значење се потом у процесу семантичке деривације не замењује, него се пуни неким конкретним садржајем.

За разлику од руског језика, у коме је, према С. Толстој, придев *пустой* каритив *par exellence*, у српском језику је придев *пуст* примарно резервисан за означавање својства одсутности живих бића на неком простору (уп. дефиницију придева *пуст* у РМС „који ничим није испуњен, који је без људи, ненасељен: пуста кућа, пусте улице“). У српском језику би каритив у правом смислу те речи био придев *празан*. Његовим примарним значењем уопштено се указује на одсуство неког својства, недовољност, недостајање нечега. На то упућују дефиниције примарног значења дате у речницима српског језика: „у коме нема ништа, који није ничим испуњен, напуњен“ (РМС), „у коме или на коме нема ничег, ненапуњен: ~ сто, ~ кеса, ~ папир“, „у којему нема ништа“ (РЈА), „leer, vacuus [cf. ташт]“ (Вук, Рј.).

Изразити каритивни карактер овог придева може се потврдити и преко синонима који су изведени префиксом *без-*, а који су, према С. Толстој (2008: 84), једно од мерила каритивности неке лексеме. Придев *празан* може се у контексту заменити бројним придевима изведеним поменутим префиксом: *бескористан* (Ја као слаб љубитељ сујетна умора и *празнога* зноја, повучем се), *бесадржајан* (Држао је *празан* патриотски говор), *безизразан* (Милан сећаше с *празним* очима), *безгласан* (Залајали су пси једне *празне* ноћи), *бесмислен* (Живот ми је био горак и *празан*), *безосећајан* (Он је био *празан*, хладан чиновник), *безразложан* (Сад већ није Украјину обузимао *празан* страх), *беспослен* (Човекъ … 8 сатій своимъ снагомъ ради, а остало време иде *празанъ*) итд.

Насупрот изузетној полисемичности, овај придев у СрпКор има мали број потврда (свега око 7500), за разлику од других општепознатих, полисемичних придева са примарним просторним значењем, какви су нпр. *пун*, *висок*, *низак*, *велик*, који су у овом извору потврђени са више десетина хиљада примера. Претпостављамо да овакво стање има везе са изразитом општошћу придева *празан*, јер се за прецизније описе својства појма употребљавају други придеви који га у одређеном контексту могу заменити: *испражњен*, *опустео*, *пуст*, *го*, *огољен* и сл., као и читав низ поменутих придева изведених префиксом *без-*.

Код примарног значења придева *празан*, у центру пажње није простор у коме нема ничега, већ предмети у најширем смислу који недостају на одређеном месту, односно предмети који су способни да буду спремиште за неке друге појмове (уп. Толстој 2008: 89). Као и код придева *пустой*, и код придева *празан*, својство одсутности може се односити на сличне денотате. Празна може бити посуда (нпр. *празна* флаша), простор без намештаја (нпр. издајем *празан* двособан стан), намештај без карактеристичних предмета (гости су седели за *празним*

столом), делови тела човека (војницима ваља давати на бљување кад су са свим *ӣразног* желудца). Даље се семантика шири и на друге ентитете – нпр. за *ӣразну* кост ни пашче не мари; од *ӣразне* пушке двојица се боје; на *ӣразну* хартију ветар ми наноси | црн видик; погнавши у варош *ӣразна* парипа, упути се кући. Уопште, код каритивних придева значење се од примарног може ширити тако што слаби 'локативност' и 'предметност' носиоца обележја (в. Толстој 2008: 89). Тако, денотат може бити и храна (деца кусала *ӣразну* варенику), ментални појмови (на част по гдекојим „госпођицама" њихово *ӣразно* знање француског језика), јединице или одсечци времена (у *ӣразним* часовима учио би их … певању), различити апстрактни појмови (опколише краља … исказавши му *ӣразну* пошту) итд.

Поменути примери показују да се својство које описује придев *ӣразан* може приписати многим појмовима, што овај придев сврстава у лексеме изразито широке семантике. То могу бити запремина или површина у најширем смислу, и у физичком и у апстрактном – предмети, просторије, насељена места, жива бића уопште, човек (и његове мисли, срце, осећања), временски појмови, појмови са значењем мере и интензитета итд.

Међу творбено најпродуктивнијим значењима придева *ӣразан* су она која описују својства човека, а примери потврђују досад успостављене закључке о односу конкретно : апстрактно да придеви са примарним конкретним значењем најчешће секундарно описују различита апстрактна својства, јер се апстрактне појаве разумевају преко конкретних (Гортан Премк 1997: 107).

Физичке карактеристике човека придевом *ӣразан* ретко се описују. Једно од значења којим би се то својство могло исказати јесте „који је умро, мртав" (Груну пуцањ и неста у њој. Она се полуокрете и сруши на трем, *ӣразна*). С друге стране, према примерима који су заступљени у грађи за РСАНУ, међу творбено најпродуктивнијим значењима су она која се односе на човекове духовне карактеристике и социјални статус, те ћемо овом приликом указати на њих.

Ова значења су била основ за бројне деривате и у књижевном језику и у народним говорима. Једно од таквих јесте оно где се семантичким садржајем исказује духовна карактеристика човека (значења смо извели на основу примера из грађе за РСАНУ):

– „који је без духовних, моралних, интелектуалних и сл. вредности", са синонимима *исӣразан*, *ограничен* (Нико није ни сањао колико је он [Иван] *ӣразан*, чак Петар … веровао је да он има спреме и начита-

ности; Жена чим не живи у сиротињи … постаје сујетнија … *празнија*, у опште гора него … човек из истога сталежа);

– „који је мањег или ужег интелектуалног, мисаоног домашаја (о памети, уму)“, са синонимима *скучен*, *сужен*, *мален* (Куда ми се ђеде памет *празна* | да се кажем царом русинскијем; Где научи говор тај умова *празних*?).

Поменута значења придева *празан* мотивисала су бројне деривате, од којих је велики број њих настао слагањем (*пра̀знпк*, *празниш*, *празнов*, *празнòглав*, *пра̀зноглāв*, *празноглавац*, *празноглавица*, *празноглавић*, *празноглавоспи*, *празноглавшпина*, *празномислен*, *празнућа*, *празнуља*, *празњикав* и др.):

Душевни *празниши*, али уз то снобови … били су му мрски; То је … песник … пука простачина по начину мисли, *празнов*; Проклињао [је] жену, што му није барем јазавца родила, а не овакога тутумрака и *празноглава*; Малина разумни претеже множество *празноглаваца*; Шупљоглавац … значи онога, који има шупљу главу, т. ј. празну, па се говори и *празноглавић*; Промислите само: живјети у вароши од десет хиљада становника … који вам очи боду својом … *празноглавшпином*; И *најпразномисленији* човек морао би … залутати у неку философију; Пада у очи … грамжење за уживањем … ништавост мушка и *празнућа* женска; Оженио сам се глупом, *празњикавом* особом.

Друго продуктивно значење припада сфери описа социјалног статуса човека, а можемо га описати следећом дефиницијом:

– „који нема довољно средстава за живот; који је без новца“, са синонимима *сиромашан*, *бедан*, *го*, *убог* (Нема тврђега града од *празна* чоека; Брзо ће јој приспјети и други *празни* брат, е немају никад ништа, па ће их сестра с Црногорском муком ранити; Подај му по који грош, нек није *празан*).

Овом творбено-семантичком гнезду припадају следећи деривати: *пра̀знпк*, *празнило*, *празнина*, *празнов*, *празнопрб*, *празнокесић*, *празнопрбац*, *празнопрбиле*, *празноцепарош* итд.:

То је отац Рога … | Фемкицу салеће, | Ал’ га Фема неће, | Неће Фемка кала – | Танких је ребара. | („И то ми је дика | Волети *празника*! …“); Није земља дукат да се прићути у ћеси … а рађаше се наопако. Ко има доста, њему притовари још и више. Ко зијева *празнодроб*, њему мали размјерак, војнички, колико да има ђе закопат себе и фамилију; А кеса *празна*, добри мој боже, | Она се само напунит’ може; | И то је утех свих голих тића | *Празнокесића*; Пепо [ће] јасно видјети да има жену и дјецу … да је *празнорук* и убог.

Обема групама примера описују се непожељна својства или стања човека, она која указују на његове недостатке, духовне или материјалне, а такве појаве су оне које прво привлаче пажњу говорника. У језику се радије маркира оно што је негативно, непожељно и што одудара од прототипа него оно што је регуларног, очекиваног облика, изгледа и размера (в. Драгићевић 2001: 169, у напомени).

Број синонима који могу у одређеном контексту заменити придев *ӣразан* потврђују његову широку семантику и доминантност у српском језику. У речницима српског језика, нашли смо готово четрдесет једнолексемских синонима за различите семантичке реализације овог придева, од којих нису сви истог семантичког ранга, неки се поклапају у већем броју значења са придевом *ӣразан*, а неки само у појединачним. Ипак, може се запазити да се готово свима њима указује на непожељно својство појма: *безгласан*, *безвредан*, *безизражајан*, *безначајан*, *безосећајан*, *бесадржајан*, *бескористан*, *бесмислен*, *беспослен*, *го*, *глуп*, *залудан*, *испразан*, *јалов*, *монотон*, *мртав*, *незанимљив*, *незаузет*, *некористан*, *нем*, *ненасељен*, *неоснован*, *неостварљив*, *неродан*, *неплодан*, *неуслужен*, *неугошћен*, *ништаван*, *оглодан*, *опустео*, *ӣразнорук*, *ӣуст*, *сиромашан*, *слободан*, *узалудан*, *ташт*, *тӣуп*, *штур*, *шупаљ*. Поменути придеви „детаљније“ изражавају особину појма (уп. Грицкат 1967: 225), што говори о изузетној широкозначности придева *ӣразан*.

Велики број значења која има придева *ӣразан*, његови деривати, од којих се неки истичу и полисемичношћу (нпр. именица *ӣразнина* и глагол *ӣразнити*), као и велики број синонима, упућују на то да цело творбено гнездо заслужује детаљну и дубоку анализу, која ће, поред осталог, показати и колико је општа и широка семантика придева *ӣразан* и колико је често тешко наћи прецизну дефиницију и адекватан синоним за неко од бројних значења овог семантички изузетно комплексног придева.

ИЗВОРИ

Вук, Рј.: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч 1852.

Грађа за РСАНУ: Грађа за *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (в. списак извора у XIX тому РСАНУ).

РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски/српски језик, 1959–2017.

РСЈ: *Речник српскога језика*, ур. и ред. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Скок 3: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973.

СрпКор: *Korpus savremenog srpskog jezika*, http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/.

ЛИТЕРАТУРА

Гортан Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Грицкат 1967: Ирена Грицкат, Стилске фигуре у светлу језичких анализа, *Наш језик* XVI/4, Београд, 218−235.

Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина (творбена и семантичка анализа)*, Београд: Институт за српски језик.

Драгићевић 2012: Рајна Драгићевић, Компарација и други начини степеновања придева у настави српског језика, *Књижевност и језик* LIX/1–2, Београд, 79–87.

Миланов 2017: Наташа Миланов, *Полисемија српске лексике на корпусу Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Толстој 2008: Светлана М. Толстая, *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*, Москва: Индрик.

Наташа М. Миланов

К ВОПРОСУ ОБ ОПИСАНИИ СЕМАНТИКИ ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО *ПРАЗАН*

Р е з ю м е

Работа занимается описанием некоторых семантических свойств прилагательного *празан*. Это прилагательное по данным в литературе относится к каритивным лексемам, выражающим отсутствие, недостаток чего-н, в чем-н. В работе указывается на весьма развитую семантику этого прилагательного и на некоторые словообразовательно самые продуктивные значения – значение нежелательного духовного

свойства человека и его социального статуса. Примеры употребления подобраны из материала РСАНУ. Анализ так же показывает, что прилагательное *ӣразан* в сербском языке представляет собой каритив par excellence, и что численность синонимов, между прочим, подтверждается его предельной многозначностью.

Ключевые слова: прилагательное *ӣразан*, каритив, семантически богатая лексема, семантический анализ, словообразовательно продуктивное значение.

УДК 811.163.41(091)

Оригинални научни рад
Примљено 11. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ИРЕНА Р. ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ*
(Универзитет у Нишу,
Филозофски факултет,
Департман за српски језик)**

ЈЕДНО ЗАПАЖАЊЕ О ПРИЛОГУ *ВУКОВСКИ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду биће речи о прилогу *вуковски*, који је још у првој половини XIX века употребио Јован Хаџић (Милош Светић) у чувеној десетогодишњој полемици са Вуком Караџићем. Постојећи речници српског језика не бележе наведени прилог, већ само придев *вуковски*, *-а*, *-о*. Употреба придева и прилога *вуковски* посведочена је и у примерима из савременог српског језика.

Кључне речи: Вук Караџић, Јован Хаџић (Милош Светић), прилог *вуковски*, XIX век.

1. Прву половину XIX века у развитку српског књижевног језика обележиле су три значајне полемике Вука Стефановића Караџића са најугледнијим људима онога времена: Лукијаном Мушицким, Милованом Видаковићем и Јованом Хаџићем (Милошем Светићем). Сву тројицу књижевника, осим образовања, повезивао је и сличан однос према књижевном језику.[1] У веома оштрој рецензији на *Глас*

* irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, као и пројекта *Српски језик некад и сад*: *лингвистичка истраживања* (бр. 360/1-16-10-01), који се реализује на Филозофском факултету у Нишу.

[1] Припадајући славеносрпском периоду у развитку српског књижевног језика, залагали су се, као и многи други, за употребу славенизама ради означавања појмова апстрактног значења за које српски народни језик није имао одговарајуће речи. Поједини писци су тако у рускословенском језику видели „оставу“, а други „источник“ из којега ће се богатити српски књижевни језик (Ивић 1988: 171).

народољуп̄ца Лукијана Мушицког из 1819. године,[2] Вук врло рано изговара реч *рат̄*, који по његовом мишљењу није штетан, већ је од велике потребе и ползе (Селимовић 1967: 43). У сличном тону Вук је нешто раније написао и рецензију на Видаковићев роман *Усамљени јуноша* 1815. године, која је била само увод у полемику, која је трајала неколико година. Трећи Вуков противник био је Јован Хаџић, у књижевности познат као Милош Светић, утицајни правник, један од оснивача Матице српске и њен први председник. Познато је да је полемика започела Хаџићевим кратким списом *Сит̄нице језикословне*, који је објавио 1837. године,[3] при чему је уследио Вуков *Одговор*,[4] да би Хаџић узвратио текстом под насловом *Ут̄ук или одговор на одговор на Сит̄нице језикословне* 1839. године.[5] Сама полемика између Вука и Хаџића продужила се све до 1847. године, када је окончана књигом *Рат̄ за срп̄ски језик и п̄равоп̄ис* Ђуре Даничића, а своје литерарно уобличење добила је у песми *Пут̄* Бранка Радичевића.

2. Прихватајући народни језик као основицу књижевног језика, Хаџић се почео, међутим, супротстављати Вуку у погледу азбуке и правописа, а био је и против прогона славенизама, будући да често нису имали адекватну замену у српском народном језику.[6] Од самог почетка полемику на релацији Караџић – Хаџић (Светић) карактерише оштар полемички тон, на који је Вук, по свему судећи, већ навикао ондашњу читалачку публику.[7]

У *Одговору* на *Сит̄нице језикословне* Вук после детаљне анализе износи на крају често цитирану оцену рада Јована Хаџића (Милоша Светића):

„Код овакијех погрјешака Г. би Светић у другијех народа био између најгоријех списатеља (каковијех и нема у народа, који литературу имају), но у нас је, несрећом, опет између првијех, јер их има и много горијех од њега; и тако се по правди за њега може рећи: *он, као*

[2] Рецензија је објављена тек 1897. године у *Бранковом колу*.

[3] Овај спис штампан је поменуте године у Новом Саду као посебна публикација на укупно петнаест страна.

[4] *Одговор* је штампан у Бечу 1839. године као самостална књижица на деветнаест страна.

[5] И овај спис је објављен као самостална књижица у Новом Саду 1839. године, а потом се исте године појавило донекле измењено издање у Београду (Јовановић 2004: 381). У овом раду служили смо се првим издањем, доступним на сајту *Дигит̄алне Библиот̄еке Мат̄ице срп̄ске* (www.digital.bms.rs).

[6] О Хаџићевом језику в. монографију Суботић 1989.

[7] М. Селимовић наводи тако да је Вукова рецензија на Видаковићев роман *Љубомир у Јелисијуму* 1817. године „jedna od najbezobzirnijih u našoj književnosti uopšte“ (Селимовић 1967: 71).

данашњи Српски списатељ, зна доста; али према ономе, што мисли, и о чему би рад друге увјерити, да зна, он не зна ништа; и кад не би ништа друго знао боље од Српскога језика и од етимологије, он би у ученоме свијету био прави фушер и шарлатан“ (Вук 1839: 18–19).

На овакве Вукове увреде Светић одговара истом мером у спису *Ушук или одговор на одговор на Ситнице језикословне*. Вук је за њега пакосно дериште које једва чека да се дочепа улице, како би се каменом или блатом осветило и човека осрамотило, али да га ваља (Вука) зато мало прошибати како би му то „за науку служило“ (Светић 1839: 4). Осврћући се, између осталог, и на увредљиве и оштре Вукове примедбе, Светић истиче да је Вук:

„у руги и погрди до тога савршенста већъ дотерао, да є већъ узъ речь постало, кадъ се што одвећъ неслано, безобразно и погрдно хоће да означи, да є то управъ *Вуковски*, говорити [истакла И. Ц.]. По томе судећи може се праведно узети, да є похвала изъ Вуковы уста готова хула, а грдня нѣгова права похвала“ (Светић 1839: 26).

Даље додаје:

„Вуковски’ пакъ погрда’и блювотина’ [истакла И. Ц.], коє изъ єдне пакости, у крылу кньижевне зависти и злобе, рођене и залюляне проистичу, и іоштъ нѣкомъ нечувеномъ подлостю питаю се и подржаваю, и противу личности, чести и доброга имена управляюсе, и на срамоту рода свога служе, да Богъ да не было у свѣту Србскога рода и кньижества никада, па ишле оне одъ кога му драго, и противу кога му драго!“ (Светић 1839: 29).

3. У примеру „Вуковски’ пакъ погрда’и блювотина’“ придев *вуковски* употребљен је у значењу које је наведено и у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* под одредницом **вȳковскӣ**, -ā, -ō: *који је својствен Вуку Караџићу* („Даничић је… прожет Вуковом моралном снагом и вуковском постојаношћу [истакла И. Ц.] у раду. Бел.“ (РМС 1: 450)). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* придев **вȳковскӣ**, -ā, -ō, дефинише на следећи начин: *који је као у Вука Караџића, по угледу на Вука, у духу Вукове реформе*, при чему се наводе потврде у којима се придев *вуковски* реализује уз именице: *став*, *простота*, *језик* и *начин* (РСАНУ 3: 118). У *Речнику српскога језика* пак под одредницом **вȳковскӣ**, -ā, -ō, налазимо: *који је у духу језичке реформе Вука Стефановића Караџића: својствен Вуку Караџићу*, ~ стил, ~ логика, ~ постојаност у раду (РСЈ: 177).

4. У претходно наведеном примеру из *Ушука*, где се истиче: „кадъ се што одвећъ неслано, безобразно и погрдно хоће да означи, да є то

управъ *Вуковски*“, употребљен је прилог *вуковски*. Тако је *вуковски* (на *вуковски*/Вуков начин) *шшо кад се шшо одвећ неслано*, *безобразно и пошрдно хоће да означи*. Прилог *вуковски*, међутим, не региструју поменути речници српског језика.[8] Иначе, сам прилог данас није фреквентан, ако је судити према примерима наведеним из извора коришћених за израду *Корпуса савременог српског језика* Групе за језичке технологије Универзитета у Београду.[9]

5. Претрага поменутог *Корпуса савременог српског језика* (у верзији СрпКор 2013, чији су аутори Душко Витас и Милош Утвић) показала је да се на упит *вуковски* приказује укупно једанаест резултата. Од овог броја у седам случајева[10] забележен је придев *ву̂ковскӣ*, -ā, -ō уз који долазе именице *десешерац*, *језик*, *завичај*, *казивач*, *кулш*, *реч*, *српски*, *шрадиција* и *шековина*:

> „Po logici – ako može Vukov, vukovski, vukovac, Andrićev, andrićevski, andrićevac i sl., može i Crnjanskijev, crnjanskijevski, crnjanskijevac“ (*Jezik danas – glasilo Matice srpske za kulturu usmene i pisane reči*, u: *Slavistika*, Beograd: Slavističko društvo Srbije, 1997); „Svojim bogatim delom proslavio je i svoj vukovski zavičaj i svoj narod u čitavom svetu, sledeći uporedo vukovsku tradiciju i tekovine najsavremenijih naučnih dostignuća u proučavanju zemlje, naroda i narodnog života“ (*Danica*: *srpski narodni ilustrovani kalendar za 2000*, Beograd: Vukova zadužbima, 2000); „Jezik i reč ovoga priručnika su srpski, vukovski, jasni i nedvosmisleni“ (Duška Klikovac, *Gramatika srpskog jezika za osnovnu školu*, Beograd, 2002); „Kroz Matavulja su u jednom glasu progovorili daroviti vukovski kazivač i učeni evropski intelektualac, koji je čitao (i prevodio) Zolu, Mopasana, Tena, Čehova“ (*Politika*, 4. 2. 2006); „Makedonski pak jezik izdvojio se iz srpskog u poseban južnoslovenski jezik (ni Makedonci nisu uzeli Vukov i vukovski srpski pa ga prosto preimenovali u makedonski)“ (*Politika*, 9. 12. 2006); „Ali, meni je u nasleđe (i na čuvanje) dato ovo što ste Vi lepo nabrojali – srpska tradicija i kultura čija je ključna tačka Kosovo, pravoslavna vera odnosno svetosavlje, vukovski jezik i deseterac“ (*Politika*, 17. 8. 2007); „Dakle,

[8] Поменути речници српског језика, чији је списак дат у списку литературе, не бележе ни облик *караџићевски.*

[9] Уп. у РСАНУ 16: 89: придев **ну̏шићевскӣ** и **ну̏шићевскӣ**,-ā, -ō у значењу: *који је у духу Нушићеве комике, Нушићевог комедиографског пошшуйка*: *~ комика*, *~ сшил*, као и прилог ну̏шићевски и ну̏шићевски, који се дефинише: *на Нушићев начин, онако како шшо чини Нушић, у духу Нушићеве комике* („Кад би се желело да се парадоксом обележи карактер ове његове комедије, могло би се рећи да је она замишљена нушићевски [истакла И. Ц.]“ (Финци Е., Књиж. 7, 687)).

[10] Променом падежног облика придева у захтеву за претраживање *Корпуса* добили би се, свакако, другачији резултати.

za manje od dvesta godina vukovski kultovi (tj. oni koje je proizvela, hotimično ili ne, njegova 'naučna' i društvena svest) zaživeli su na našim prostorima kao svojevrsni huk neke elementarne nepogode ili prirodne stihije" (*Politika*, 1. 3. 2008).

Прилог *вуковски*, међутим, јавља се у укупно четири потврде, од којих су три из листа *Политика*, у чланцима објављеним 2000, тј. 2009. године:

„Ako je Dučić, a jeste, svojim delom na Trebinju otvorio vrata, ako ga vukovski rečeno, učinio svetu na vidiku, Trebinje i naša ukupna kultura su tek povremeno uzvraćali Dučiću" (Dragomir Brajković, *Politika*, 14. 11. 2000); „Ispostavlja se, ako stavimo u zagradu utehu od umetničke lepote, da se na planu života malo šta pomerilo, da su u mnogo čemu život nekad i život sad bili, vukovski rečeno, 'isto to, samo malo drukčije'" (*Politika*, 21. 12. 2000); „Čitaoci novina odavno znaju da se one mogu čitati vukovski, onako kako piše, ali i između redaka" (*Politika*, 30. 10. 2009)). Једна потврда забележена је у језику Данила Киша у тексту *Homo poeticus* у примеру: „On se zalaže, sasvim vukovski, za upotrebu narodnog, to jest govornog jezika, koji bi bio zapisan fonetskim pismom".[11]

6. У овом кратком прилогу указано је, пре свега, на једну од најранијих потврда придева *вуковски*, *-а*, *-о*, са основним значењем: „који је својствен Вуку Караџићу".[12] Придев *вуковски*, *-а*, *-о*, који региструју и сви речници српскога језика, употребљен је тако у тексту *Ушук или одговор на одговор на Ситнице језикословне*, који данас чини део чувене десетогодишње полемике вођене 30-их година XIX века између Јована Хаџића (Милоша Светића) и Вука Караџића. С друге стране, у спису *Ушук или одговор на одговор на Ситнице језикословне* Милоша Светића из 1839. године налазимо и прилог *вуковски*. Тако је *вуковски* (на *вуковски* / Вуков начин) према Светићу када се што „одвећ неслано, безобразно и погрдно хоће да означи". Употреба прилога *вуковски* није непозната ни савременом српском језику, имајући у виду податке преузете из *Корпуса савременог српског језика* (СрпКор 2013). Речници српскога језика, међутим, бележе само придев *вуковски, -а, -о*, али не и прилог *вуковски*, чију употребу у српском језику подробније треба испитати.

[11] Сви примери дати су на начин како су наведени у *Корпусу савременог српског језика* (СрпКор 2013), у складу са условима за коришћење ове базе података. Истицања у тексту су ауторова.

[12] Уп. РЈАЗУ 89: 632, под одредницом *vukovski*: *adj. poss.*, *načinen prema prezimenu Vuković*.

ИЗВОРИ

Вук 1839: ВСК (Вук Стефановић Караџић), *Одговор на Ситнице језикословне Г. Ј. Хаџића = М. Светића*, у Бечу: у штампарији Јерменског манастира.

Светић 1839: Милош Светић, *Утукъ, или одговоръ на одговоръ на Ситнице єзыкословне, кои є печатанъ у Бечу у Штампаріи Єрменскога Манастира, у Февруарію 1839. одъ В. С. К.*, У Новомъ Саду: Писмены Павла Іанковића, Ц. К. Привил. Тѵпографа.

СрпКор 2013: *Korpus savremenog srpskog jezika (verzion SrpKor 2013) Copyright Grupa za jezičke tehnologije Univerziteta u Beogradu*, http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/, 11. 12. 2019.

ЛИТЕРАТУРА

Ивић 1988: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Целокупна дела, књ. VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јовановић 2004: Мирослав Јовановић (прир.), *Против Вука. Српска грађанска интелигенција 18. и 19. века о језику и његовој реформи*, Београд: Стубови културе.

РЈАЗУ 89: *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1974.

РМС 1: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I, Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967.

РСАНУ 3: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, III, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1965.

РСАНУ 16: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, XVI, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.

РСЈ: *Речник српскога језика*, ред. и ур. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Селимовић 1967: Meša Selimović, *Za i protiv Vuka*, Beograd: BIGZ – Sarajevo: Svjetlost.

Суботић 1989: Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.

Ирена Р. Цветкович Теофилович

ОДНО НАБЛЮДЕНИЕ О НАРЕЧИИ ‘ВУКОВСКИЙ’ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В настоящей работе речь идет о наречии *вуковский*, использованное еще в XIX веке Йованом Хаджичем (Милош Светич) в знаменитой десятилетней полемике с Вуком Караджичем. Существующие словари сербского языка не упоминают данное наречие, а только прилагательное ‘*вуковски*, *-а*, *-о*’. Использование прилагательного и наречия *вуковский* зафиксировано и в примерах из современного сербского языка.

Ключевые слова: Вук Караджич, Йован Хаджич (Милош Светич), наречие *вуковский*, XIX век.

УДК 811.163.41'255.4
81'255.4

Оригинални научни рад
Примљено 9. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

НЕНАД Б. ВУКОВИЋ*
(Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица)

ПРЕВОЂЕЊЕ КАО КРЕАТИВНИ И ЛИНГВИСТИЧКИ ИЗАЗОВ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У многим културама на разним нивоима не јењава проблематизовање питања превођења умјетничког дјела, почевши од конфронтације два језика: језика оригинала и језика превода. Сагледава се аспект умјетничког превода: да ли се ствара ново дјело, или, да ли се превођењем дјело по други пут ствара. Да ли је преводилац стваралац, самим тим умјетник. Неминовно је питање умјетничких амбиција. Да ли и шта преводиоца обавезује ако прати мисао Јана Кота везано за Шекспира као нашег савременика? Поставља се и питање: кад превод застаријева? Познавање језика на који се преводи може да се види као почетно питање – још је Томас Ман упозорио: „Умјетност превођења мање је у познавању другог језика него у познавању свог.“

Кључне ријечи: умјетничко дјело, оригинал, превод, аутор, преводилац, језик оригинала, језик превода, застаријевање превода.

Превођење, као процес и резултат, и даље остаје отворен изазов за преводиоце, теоретичаре и саме ауторе дјела, као и за примаоце (читаоце) превода. У овом раду ријеч је, превасходно, о превођењу умјетничких дјела (књижевних) – прозних или написаних у стиху, јер друга врста дјела (научних радова и др.) од преводиоца захтијевају неку другу врсту знања и креације.

Честе су тврдње да је поезију тешко (чак немогуће) преводити, јер је поезија по свему посебна: поезија се догађа у ријечима и ван њих, с мрежом значења, има своју мелодију, свој карактер, подлијеже одређеним верификационим моделима и стиловима у умијећу пјесничког претварања онога што носи стварност; шта урадити с пјесниковим умијећем у одузимању снаге ријечима у корист

* nenad.vukovic@unimediteran.net

тишине! Како да се не изгуби оно што чини пјесму пјесмом?! Ријеч у пјесми је обавијена значењима карактеристичним за одређену културу. Све је тешко ухватљиво! Како ухватити магичну моћ ријечи и изнаћи у другом језику, у другој култури одговарајућу моћ?! Како се снаћи у најфлуиднијем лавиринту?! Како пратити и сачувати динамику ријечи, стиха, строфе, цијеле пјесме?! Све се то преводиоцу роји пред очима послије дубљег понирања у пјесму. Преводилац мора бити свјестан и да се преводи култура на културу. Али, ваља преводити! Не преводи се само текст (одређено дјело), преводи се и аутор, култура. Преводилац је стално у сјени, а одговоран је за све. Може се прочитати да је још 1934. године на конгресу ПЕН клуба у Единбургу расправљано о превођењу као важном питању за литературу, о контроли превода и о бризи о преводима као културним добрима.

Богатство и љепота српског језика (често у свијету истичу то добри познаваоци, а што потврђују и велика дјела, свјетског нивоа, написана у прози и поезији на српском језику) охрабрује преводиоца да крене у „претакање“ значајних свјетских дјела на српски језик. Стално је пред њим и упозорење да је све câмо за себе у знаку посебног: које то врсте текста дозвољавају (омогућавају) лагано превођење, а које захтијевају посебно чување колорита културе којој припадају!?

Искусан преводилац, добар зналац свог језика, умије себи да дозволи удаљавање од оригинала, а да се не ради о препјеву, и да читаоца на магичан начин окрене оригиналу.

Петар Вујичић, наш врсни преводилац пољске прозе и поезије, одлично зна како да тумачи поезију (и саму културу у којој та поезија настаје), што на одређени начин често бива изразито видно у преведеној пјесми, на примјер: „[…] velika seoba, grozna ambicija, | o vratu konopčić – krstić čenstohovski, | tri sprata psovki, jastučić od perja | i velika vutka, želja za ženama, duša nesigurna, iz tla iščupana […] (Вујичић 1964: 77). Зашто *вутка*!? Навикли смо на *вотку* (и да „вотка није ракија“, и зашто и кад)! Руско *вотка* (руски деминутив за воду) и пољско *wódka* с истог су словенског извора, али у тексту чисто пољском, чисто пољске емотивне обојености читаоцу (примаоцу), који не зна пољски језик, уз *вутка* наметаће се питање. Вујичић неће написати за нас уобичајено вотка, јер би се сувише удаљио и ушао у неки други емотивни контекст. Готово да само та једна ријеч наметне осјећај да се чита превод, али уједно читаоца приближава оригиналу и ствара неку врсту блискости и омогућава хватање општег тоналитета пјесме у оригиналу. Таква мјеста знају и да упућују на суптилност превода. У многим културама (и код нас) сусрећу се велика имена као преводиоци, а многи су и

конгенијално препјевавали. Од посебне је важности аспект на који је још Томас Ман упозорио: „Умјетност превођења мање је у познавању другог језика него у познавању свог.“ Познато нам је и да писци великих језика често не маре за преводе, јер се због њих уче језици.

Ђорђе Живановић, велики познавалац пољске и наше књижевности, уопште културе, и истакнути преводилац, с наглашеним увјерењем и утемељењем истицао је да је превођење умјетничких дјела стваралачки умјетнички чин исто тако као и свако друго стваралаштво. Живановићево искуство као преводиоца пољских књижевних дјела највише умјетничке вриједности потврђује и његово познавање стваралачких могућности које се налазе у ширини и могућностима српског језика. Отуд се оправдавају и умјетничке амбиције преводиоца. Преводилац не „копира“ дјело, он осјећа као да га ствара по други пут у свом језику. Значи да преводилац пролази кроз стваралачке процесе, *као да се дружи с аутором* – многи истичу као важан моменат у оцјени стваралачког преводилачког процеса. Али, не треба занемаривати да аутор оригинала чува и лошег преводиоца. Сусреће се и упоређивање преводиоца са сликаром – копистом.

Посебно је питање: шта са значајним дјелима из прошлости, која су некад превођена, како их данас читати – тумачити? Данас се на многе старе преводе гледа као на историјска документа. Ако један од највећих савремених шекспиролога, Јан Кот (Jan Kott), говори о Шекспиру као нашем савременику, поставља се питање с ког аспекта то говори и шта то од нас (читалаца, драматурга, редитеља) тражи. Шта то обавезује данашњег „посредника“ (преводиоца) између нас и Шекспирова дјела!?

У пољском језику сусрећемо ријечи *przekład* и *tłumaczenie* с истим значењем, што значи да су синоними. Али, на одређени начин упућују (омогућавају нам) да преко загледаности у слику и етимологију ријечи идемо ка некој врсти опредјељења (или избора) у процесу превођења. Некад ће нас задовољити однос: *przekład – превод* (позивајући се и на етимологију), док нас ријеч *tłumaczenie* усмјерава (на одређени начин кад је ријеч о умјетничком дјелу), упућује на још нешто значајно – на тумачење, у правом смислу. Преводилац ствара себи обавезу да тумачи нешто. И то нас одмах упућује и на Ингардена (Roman Ingarden), великог пољског, и европског, филозофа, и на његова промишљања о умјетничком дјелу: „Wszystkie dzieła pisane (’literackie’) odznaczają się tym, że są wielowarstwowe tudzież wielofazowe dzięki swym następującym po sobie częściom. Warstw tych jest co najmniej cztery: *a*. warstwa brzmień słownych i zjawisk brzmieniowo-językowych; *b*. warstwa jednostek

znaczeniowych niższego i wyższego rzędu; *c*. warstwa przedmiotów przedstawionych, i wreszcie: *d*. warstwa wyglądów uschematyzowanych. Wedle dość rospowszechnionych teorii języka nie zachodzi związek konieczny między brzmieniem słowa a jego znaczeniem, można więc – jak się wydaje – t o s a m o znaczenie 'wiązać' z r ó ż n y m i brzmieniami słowa" (Ингарден 1955: 107). Неопходно је стално имати на уму те слојеве, као и однос звучне слике ријечи и њеног значења. Ако се темељито не анализира сваки слој, неће се ухватити све оно што садржи умјетничко дјело.

Нужно су преводиоци затрпани рјечницима. Искусни преводиоци, прије свега умјетничких дјела, добро осјећају и варљивост рјечника. Рјечник увијек не спашава преводиоца. Једном приликом (наводим као примјер) прочитао сам књигу преведену с пољског језика и наишао на реченицу у којој се каже да се морнар попео на *родино гнијездо*! Шта то значи, гдје и кад!? Како довести у везу морнара с родиним гнијездом? Навикли смо да гледамо роде на гнијездима високо на стубовима и на напуштеним старим димњацима. У пољском језику *bocianie gniazdo* (родино гнијездо) некад је означавало осматрачницу на јарболу. Биле су то неке врсте платформе или плетене корпе са којих су морнари осматрали шта се догађа на пучини. Постојале су све до појаве радара. Значи, морнар се попео на осматрачницу.

Преводилац треба да има и осјећа као нека стална упозорења, попут Јакобсонових упозорења кад се ради о „równorzędności jednostek kodowych": „Angielskiego słowa *chesse* nie można identyfikować z jego podstawowym rosyjskim heteronimem 'сыр', gdyż twaróg jest serem, ale nie nazywa się 'сыр'. Rosjanie mówią: 'принеси сыру и творогу" (Јакбсон 1975: 110).

Зенон Клеменсјевич (Zenon Klemensiewicz), незаобилазно име у пољској лингвистици, седамдесетих година минулог вијека на одређени начин је отворио значајан угао промишљања о превођењу као лингвистичком питању, о релацији односа између два језика, два стилистичка система; наспрам себе стоје два језичка система: оригинал и превод. Посматрајући та два система и процес „претакања" из једног у други, неминовно се улази у основне појмове (каже Клеменсјевич): језик, мисли и њихов однос према стварности. Шта је шта? „Rzeczywistość obiektywna to rzeczy, wydarzenia, zjawiska. Myślenie jest odbiciem tej rzeczywistości obiektywnej przez uchwycenie ogólnych cech rzeczy i znajdywanie stałych związków i stosunków, które między składnikami rzeczywistości zachodzą. Język jest rzeczywistością myśli, w języku myśl się realizuje; język i myśl, myśl i język są nierozerwalne" (Клеменсјевич

1955: 86). У слиједу тих прецизних анализа долази се до становишта да је оригинал (умјетничко или научно дјело) стварност мисли, да је одраз неког дијела „објективне стварности“. И кад Клеменсјевич говори о „мисли“, он поима не само одређене појмове и судове него и њихове структуре које одражавају (освјетљавају) компликовану структуру одређеног фрагмента стварности. Значи да настаје друго језичко дјело, превод оригинала. Поставља се питање какав је њихов однос, какав је однос тог „другог дјела“, подразумијеваног као превод, према оригиналу. Клеменсјевич упозорава на то да преводилац нема непосредан контакт са „стварности“, него са мислима о томе уплетеним у језичку форму; а обавеза му је да „обавијести“ читаоца о тој стварности с истом одговорношћу као и аутор оригинала. Превод се реализује у низу језичких форми (језика) – и настаје низ превода. „То је бит језичке дјелатности превођења. […] Сударају се два језика: језик оригинала и језик превода“ – закључује Клеменсјевич. „Сударају“ се два система.

Дуги низ година бавио сам се превођењем прозе и поезије с неколико језика. Овдје бих посебно истакао превођење поезије. У процесу превођења бавио сам се „тумачењем“, тражећи могућности које ће помоћи да се у савременом (наглашавам савременом) српском језику нађе оно што чува мост између двију култура, а управо на одређени начин нас удаљује и враћа оригиналу. Преводилац је увијек загледан у исход. На пример, шведски пјесник Артур Лундквист (Artur Lundkvist), један од највећих свјетских пјесика друге половине XX вијека, у циклусу *Велике ријеке свијета* пише о Инду и Гангу. (Био је пјесник на великим ријекама свијета: […] *Vidio sam ih, | iako sa njih nisam pio vode, | zamišljen nastojeći da pročitam njihove virove.*) Пише о ријекама чије су воде изгубиле бистрину присуством крављег измета и пепела умрлих (Лундквист 1978: 77). У преводима на многе језике сусреће се да су те воде *замућене*, *заиврљане* баш тиме. Да ли је велики пјесник негативно видио (одређивао) судбину те воде? Лундквист зна и дубоко осјећа да се ради о човјеку – његову пепелу и измету крава – светих животиња! Шта се то догађа с водом Ганга кад у њу доспијевају те супстанце (како би рекли хемичари). Ствара се, на одређени начин, слика воде као кад се планинске ријеке замуљају, кад надођу послије великих киша или наглог топљења снијега, кад понесу велике количине муља (а муљ не ствара негативну конотацију). И преко таквог промишљања дошло се до превода: *Gang, | zamuljan kravljim izmetom i pepelom umrlih, | zamoren svetinjama sličnim tortama | što se roje ljudskim muhama, potresan jezama odvratnosti | kad ugleda čireve | blistave kao crvenovioletne dinje,*

| *zadovoljan delfinima – čistiteljima,* | *očaran jutom koja u nj zaranja svoje pletenice,* […] (Лундквист 1978: 77).

Жељко Иванковић, босанскохерцеговачки писац, теоретичар и књижевни критичар, пратећи превођење Лундквистове поезије, а у том времену Лундквист је добио „Златни вијенац“ Струшких вечери, у опсежном приказу записао је: „U očekivanju da Lundkvista upoznamo još bolje preko njegovih najboljih ostvarenja potrebno je reći i slovo o prevodiocu koji to po svemu zaslužuje. […] što su svi njegovi prijevodi izrazi ljubavi prema literaturi i želja da se i drugomu saopći poetsko ’otkrivanje’. Još uvijek pamtimo njegove prijevode Pessoe, njegove prijevode iz vijetnamske i poljske književnosti. […] Sve to govorimo zato što pjesme koje *Vatra i led* donosi čitamo s takvom lakoćom i užitkom da imamo dojam da su pisane na hrvatskosrpskom, a od ovog komplimenta prevodiocu se bolji ne može izreći. Prepjevi Lundkvista predočavaju nam da iza njih stoji i znalac literature i znalac jezika, ali i znalac poetike, čovjek koji osjeća ritam pjesme i sve tajne prevođenja lirike, kao što je pokazao i u ranijim slučajevima. Prevođenje kao vrst literarne kreacije Vukoviću je omogućilo da ne prigušujući Lundkvista, njegovoj poeziji dâ i dio vlastitosti zbog koje i ističemo ovaj prijevod“ (Иванковић 1979: 10).

Осјећа се да преводилац (и превођење) и даље иште достојну оцјену с обзиром на његово значајно посредничко дјеловање између народā и културā. Остаје и даље као трајна велика обавеза наших културних посленика да прате и помажу превођење (тумачење) наших значајних дјела на стране језике, и тако доприносе познавању нас и наше културе у свијету.

ЛИТЕРАТУРА

Вујичић 1964: Petar Vujičić, *Savremena poljska poezija*, odabrao i preveo Petar Vujičić, Beograd: Nolit.

Живановић 1975: Đorđe Živanović, Granice możliwośći w przekładzie, in: *Przekład artystyczny. O sztuce tłumaczenja*, Księga druga, ed. Seweryn Pollak, Michał Rusinek, Wrocław: Ossolineum, 367–381.

Иванковић 1979: Željko Ivanković, *Lirika i angažman*, Sarajevo: Odjek.

Ингарден 1955: Roman Ingarden, O tłumaczeniach, in: *O sztuce tłumaczenja*, ed. Michał Rusinek, Wrocław: Ossolineum, 127–191.

Јакобсон 1975: Roman Jakobson, Językowe aspekty tłumaczenia, in: *Przekład artystyczny. O sztuce tłumaczenja*, Księga druga, ed. Seweryn Pollak, Michał Rusinek, Wrocław: Ossolineum, 109–117.

Клеменсјевич 1955: Zenon Klemensiewicz, Przekład jako zagadnienie językoznawstwa, in: *O sztuce tłumaczenja*, ed. Michał Rusinek, Wrocław: Ossolineum, 85–99.

Кот 1965: Jan Kott, *Szekspir współczesny*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawn.

Култура 1969: Ladislav Dvorský (ed.), *Kultura českého jazyka*, Liberec: Severočeské nakladatelství.

Леви 1982: Jirži Levi, *Umjetnost prevođenja*, preveo Bogdan L. Dabić, Sarajevo: Svjetlost.

Лундквист 1978: Artur Lundkvist, *Vatra i led*, izbor i prevod Nenad Vuković, Sarajevo: Veselin Masleša.

Маркјевич 1984: Henryk Markiewicz, *Wymiary dzieła literackiego*, Kraków–Wrocław: Wydawnictwo literackie.

Рајић 1981: Ljubiša Rajić (prir.), *Teorija i poetika prevođenja*, Beograd: Prosveta, XX vek.

Чомски 1972: Noam Chomsky, *Gramatika i um*, Beograd: Nolit.

Nenad B. Vuković

TRANSLATION AS A CREATIVE AND LINGUISTIC CHALLENGE IN MODERN SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

In many cultures and at various levels, problematizing the issue of translating a work of art does not subside, starting with the confrontation between the two languages: the source language and the target language. The aspect of artistic translation is examined: is a new work created by means of translation, or is the work which is being translated created for the second time? Can a translator be considered a creator, therefore an artist? The question of artistic ambitions is inevitable. Is there anything that obliges the translator to follow the thought of Jan Kott regarding Shakespeare as our contemporary? Another question arises: when does the translation become outdated? Knowing the target language can be seen as an initial question, and Thomas Mann once warned: „The art of translation is less about knowing another language than knowing your own.”

Keywords: artistic text, translation, author, translator, source language, target language, outdated.

УДК 811.163.41'38
811.163.41.08-31 Андрић И.

Оригинални научни рад
Примљено 18. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ГАЛИНА Г. ТЈАПКО*
(Универзитет МГИМО, Москва)

О СТИЛИСТИЧКИМ ОСОБИНАМА АНДРИЋЕВА НАРАТИВА У РОМАНУ *НА ДРИНИ ЋУПРИЈА*

Роман И. Андрића *На Дрини ћуприја* одавно је ушао у ризницу узорних текстова књижевног језика и постао темељ за проучавање различитих језичких и књижевних дисциплина. Веома је информативан за истраживање компаративне и контрастивне стилистике – релативно младе и веома перспективне гране контрастивне лингвистике. Основна метода контрастивностилистичких студија је „метода превођења“, која се базира на упоређивању текстова генетски различитих језика. Поступак превођења омогућује поређење и изналажење њихових изражајних средстава и стилистичких особина.

Међутим, та метода није лишена својих мана. Уметнички текст је увек личан и одсликава ауторов светоназор. Превођењем текста на други језик може доћи до неугодног преиначења садржаја изворног текста због неколико фактора, такође субјективне природе: 1) због погрешне перцепције ауторове замисли од стране преводиоца; 2) због неумећа преводиоца да адекватно пренесе смисао изворника чију садржину је потпуно разумео; 3) због тога што сам језик превода не поседује потребна средства за адекватан пренос информације.

Да се избегну поменуте сметње, контрастивна стилистика има на располагању још један поступак екстралингвистичке природе, који се састоји у одабиру и одвојеном проучавању изражајних средстава типских текстова разних језика истога жанра у којима се обрађује иста ситуација.

Идеја водиља да је стилистичка анализа књижевног дела сама по себи потенцијалан прилог међујезичким студијама подстакла нас је да се бавимо анализом појединих „стваралачких технологија“ у познатом тексту великог писца.

Стилистичке особине Андрићева наратива у роману *На Дрини ћуприја* разматрају се у оквиру тријаде: композиција – стилске фигуре –

* galina606@mail.ru

језичка средства. После краћег образложења следи анализа сваке од ових саставница.

Кључне речи: Иво Андрић, ћуприја, стилистичке особине, композиција, реторичке фигуре, говор ликова.

И научник и писац описују живот, али чине то различито, јер имају разне сврхе и разну грађу. Као и научник, писац жели рећи истину, али поред епистемичке саставнице његово дело има уметничку вредност и врши естетичку функцију, посебно када је аутор вешт мајстор речи, стила и композиције. Ову тријаду одређује и цементира лик приповедача (Виноградов 1971: 113–114; Лихачев 1971: 212–232), иза којег стоји писац, детерминанта књижевног дела. Према својој уметничкој замисли, он формира језичко ткиво дела, комбинујући разне облике, врсте и средства нарације. У овом чланку хтели бисмо размотрити стилистичку палету великог мајстора епског жанра и психолошког приповедања Иве Андрића у роману *На Дрини ћуприја*, чији живот умногоме личи на ток бурне Дрине. На први поглед, историја једне мале касабе босанског вилајета, која је описана у роману, могла би бити занимљива само уском кругу историчара. Међутим, снагом уметничке речи, стваралачке фантазије, дубоким познавањем етничке психологије и месних прилика, Андрић је реконструисао огроман пласт људске историје, изневши своју визију Босне, која никог не оставља равнодушним.

Композиција романа

Композиција овог Андрићевог дела промишљена је до у танчине. Прелепи мост и касаба, *која је из њега израсла као из свога неуништивог корена*, јесу у роману главне одреднице простора и времена што (које) назначују композицијске оквире радње.

Зашто уметничким категоријама простора и времена Андрић посветио је толико пажње и стваралачке фантазије?

У жељи да предухитри начелна питања која се постављају у свим временима: „Где сам ја?“ и „Колико је сати?“ писац је одредио крајње тачке свих збивања и мизансцена већ на самом почетку романа.

Као што је познато, колективно памћење способно је да обухвати највише три столећа, након чега се истина мифологизира и преиначује. Животни циклус Андрићева моста дужи је од три столећа и несразмеран са кратким веком људског бића. Мењају се нараштаји касабалија које се крећу мостом и виде исти крајолик – водени простор јогунасте (ћудљиве, својеглаве) Дрине и складне линије *трајног чуда од камена*. Животни циклус моста чини им се вечношћу у односу на њихов вла-

стити живот. Зато је сасвим природно што се „невидљиви део“ историје моста у колективном памћењу сублимира у легенде и бајке које једна генерација преноси другој, допуњавајући их све новим детаљима.

С друге стране, дуга временска перспектива моста, који је у роману главно место радње, пружи писцу могућност да покаже повезаност разних генерација касабалија и континуираност ликова различитих поглавља чији се живот развија у вези са мостом. Само на први поглед ликови романа нису међусобно повезани и живот живе само у једној новели која се прича у сваком новом поглављу (Иљина 1995: 336). Међутим, текст романа се не дели на одвојене новеле. Он је изведен као целина јер су сва поглавља описују историју касабе, повезану с мостом. У њима писац с лакоћом прелази из једног столећа у друго показујући међусобну повезаност генерација.

Кораком месечара пролази поред капије картарош Милан Гласинчанин, а столеће касније на истој капији слуша разговоре *побуњених анђела* његов унук Никола Гласинчанин, блед и крут младић, који је рано изгубио оца и морао због сиромаштва напустити гимназију. Поред моста је виђен и Мухамедбег, који служи војску у Бечу, унук оног Шемсибега који није прихватио нову окупацију па је остао за старе Турке недостижан узор моралне величине. Мухамедбег је беспрекорно обучен у војну униформу европског кроја и држи се са свима *као човек који једе царски хлеб и нити сумња у себе* (Андрић 2004: 231). Црвена феска на његовој глави једина је веза са старим Шемсибегом. На капији воде жустре расправе о новим животним вредностима студенти из Беча, Прага, Граца и Загреба, који долазе кући за време распуста. Између њих је и Ранко Михајловић, ћутљив и доброћудан младић, студент права из Загреба, праунук оног проте Михаила чија је глава, са цигаром у устима, била натакнута на колац и изложена на истој капији. На мосту дискутује о избору студија Тома Галус, син чиновника из једне старе бургенландске породице, који је дошао у касабу одмах након окупације, и Фехим Бахтијаревић, касабалија по мајци, која је из оне велике породице Османагића што и лепа Фата, која је столеће пре након венчања скочила с моста, одбивши суживот с невољеним човеком.

Има нешто заједничко и у ликовима малоумног младића из агинске породице Турковића из Незука и Салко Ђоркана, главног шерета механе и касабе с којим се терају и најружније шале. Мада их одваја у роману неколико столећа и статус, слични су по једном „подвигу“. Обојица се воле успети на уску, клизаву камену ограду моста и несташно пројурити по њој забачене главе и раширених руку, остављајући без даха раскалашно, пијано друштво са којим су дошли.

Слика касабе у роману је алегорија Босне. Андрићева касаба није толико насеље колико центар посебног света, заштићеног простора са својим вредностима и предрасудама. Дрина је њена граница између „свога“ и „туђега“, природна препрека у комуникацији са спољним светом, посебно зими када скела не ради и касабалије остају у пуној изолацији. Изградњом моста полако се мења њихов живот. Високом ценом и огромним жртвама плаћају они домете цивилизације који у скромним размерама допиру и до њих.

Вешто користећи елементе простора и времена писац поступно прелази од описа фолклорне слике света ка стварној.

У почетку романа Андрић назначује основне елементе водоравног и успоравног крајолика (поље природе): река, зелена и запењена водена маса, тесне гудуре, стрме планине, дубоки кањони, земља, брежуљци, шумарци, ретки скупови црногорице; елементе простора повезане са човеком: њиве, испаше, шљивици, плотови; касаба, чаршија, друм, камени мост.

Квантитативне одлике фолклорног простора описују се обично у оквиру опозиција велик – мален, дуг – кратак, близак – далек, широк – узак и сл. (Цивјан 1990: 10). Исту перцепцију простора налазимо и код Андрића на самом почетку романа: *Мост је око две стотине и педесет корака дугачак, а широк око десет корака* (Андрић 2004: 7).

Мада радња романа обухвата неколико столећа, највећи део текста – осамнаест поглавља посвећен је деветнаестом и почетку двадесетог столећа. Рано, дуже раздобље сажето је у шест првих поглавља. Описујући га писац користи временске одреднице у складу с перцепцијом времена средњовековног човека који живи у затвореној средини. Он периодизира време по природном календару, природним поремећајима, изванредним догађајима (потопи, поплаве, буне, ратови, пандемије куге).

Изградњом моста почиње нова епоха у животу касабе, отварање простора према Истоку и Западу. Мења се слика света и перцепција времена. У текст романа уводе се датуми догађаја. Уметничке категорије времена и простора Андрић приказује и индиректно, колоритно описујући артефакте – одећу ликова, домаће потрепштине, справе, алатљике, опрему.

1. Стилске фигуре

Величанствена идеја романа *На Дрини ћуприја* остварена је уз помоћ синтезе оригиналног композицијског решења и сликовитог језика. Андрић је веома пробирљив у креирању различитих облика

уметничког и публицистичког дискурса, психолошког портретисања ликова, у опису природних и људских катаклизама. Мада роман има огроман број ликова, глас сваког појединца се чује. Говор приповедача, који цементира, објашњава и коментарише слојевиту радњу романа, одликује се одмереним, филозофским стилом, каткад елементима хумора и ироније. Та врста текста је добро усклађена са другим облицима дискурса. Посебно интонирање нарацији дају реторичке фигуре, које појачавају нагласак појединих речи, заокружују поједине реченице и њихов смисао. Комбинирањем тих фигура Андрић ствара посебан интелигентан стил приповедача, који се одликује правилним књижевним језиком, и директан пучки говор других ликова. Тај контраст даје живост и динамичност приповедању.

Између реторичких фигура, које доста често налазимо код Андрића, честа је *анафора*. Њена особина је у понављању једне или више речи на почетку неколико узастопних реченица:

> А над свима је био *један ред* и *један закон*, *тврд ред* и *строг закон* (270); Чак и онај древни и устаљени *живот* на капији, *живот* тихих разговора и мирног размишљања […] почиње да се мења (234).

Анафору Андрић користи као добар предавач, који жели да нагласи неку семантички најважнију реч, а с њом и рему реченице. У примерима друга позиција поновљене речи обично садржи код Андрића допунску информацију у облику проширеног атрибутива. Поређење исте реченице с анафором и без ње показује функцију ове фигуре у:

> *Граница*, та одувек лако запаљива *граница*, није овога пута планула (233).

Пажљивим читањем у овој реченици отварамо још једну фигуру – *оксиморон*, који здружује два опречна појма:

> […] одувек *лако запаљива граница*, *није овога пута планула* (233).

Оксиморон и анафора у тексту романа често иду заједно, на пример:

> *Густав*, *мргодни и потуљени* али *вешти и поуздани Густав*, напустио је после толико година њен [Лотикин] хотел (271).

Ове две фигуре показују да је одлазак Густава велики губитак за Лотику (попут издаје). Без оксиморона и анафоре трагизам ситуације не би се осећао толико јако. Уп.:

> Густав […] напустио је после толико година њен [Лотикин] хотел (271).

Анафора може прожимати и цео пасус:

На капији и око капије су *прва* љубавна маштања, *прва* виђења у пролазу, добацивања и сашаптавања. Ту су и *први* послови и пазари, свађе и договори, ту састанци и сачекивања. Ту се на ћупријској огради од камена, излажу на продају *прве* трешње и бостан, сабахзорски салепи и врући симити (11).

Оксиморон је стилска фигура која у себи обједињује два или више супротна појма. По учесталости у говору приповедача налази се на другом месту иза анафоре. Врло често се јавља у портретисању ликова:

[Лотика] *грабежљива а несебична*, *лепа и заводљива*, а *чедна и хладна* (183); Тај младић у двадесет и трећој години био је *џиновског раста* и *дечије душе*, *снажан као медвед* и *стидљив као девојка* (160).

На трећем месту по учесталости употребе у тексту романа је *синегдоха*, иначе троп и врста метонимије. Препознаје се по томе што денотат множине означује се само једнином. Другим речима, целину означава њена јединка. Често се користи за народско означавање народне припадности, али и у другим случајевима. Забележена је у живом говору ликова, у дијалозима, понекад и у говору приповедача:

Хоће *Швабо* да има тефтер од свега (158); Многи је од тих чиновника, *жустар Мађар* или *надмен Пољак*, са зебњом прешао овај мост […] А коју годину доцније *он је седео* сатима на капији, пушио на дебели ћилибарски цигарлук (179); Главно је да се *душманин* не пусти у земљу без боја (114); *Многи* се путник тада замори да мољака и убеђује заптије, и враћа се утучен, несвршена посла (97).

На више места у тексту романа И. Андрић користи још једну реторичку фугуру – *гомилање*. Настаје навођењем и семантичком кохезијом неколико различитих по значењу израза исте структуре (или речи исте морфолошке врсте) за обрис неке ситуације, неког појма или лика:

Код Лотике *се и пило и картало и певало и играло и водили озбиљни разговори и свршавали послови, и добро јело и чисто спавало* (182); Она [нова власт] је била *безлична, посредна* и већ зато *лакше подношљива* од бивше турске власти (178); Они живе *од свирке, шале и ракије* (194).

Слично гомилању је *набрајање*. Разлика је само у томе што се ради о навођењу већег броја речи или израза истог семантичког поља у једној реченици:

Сви путници одувек маштају *о добром друму, сигурном друштву и топлом коначишту* (15); На тој тераси смештен је кафеџија са својим *џезвама, филџанима, увек распаљеном мангалом, и дечаком који преноси кафе* преко пута, гостима на софи (7).

Градација:

Свак *жели више, тражи боље*, или *стрепи од горег* (234).

Омиљена стилска фигура код Андрића је *поређење*. По учесталости је сигурно на првом месту. Познато је да без поређења нема метафоре. Поређење је стимуланс за стварање метафоре. Андрићев језик је прожет домишљатим, сликовитим, тачним, духовитим поређењима. У тексту се стално среће иницијална реч компарације *као* и израз *као да*:

Река је брза и *сива као мутно стакло* (162); Ово *кратко коло*, у ком је више младића него девојака, разиграно је и *лети као бачена ниска* (293).

Поређењем (компарацијом) писац веома сликовито преноси психологизам појединих епизода у роману. Навешћу као пример драматичну сцену ноћног двобоја двојице картароша, у којој један од њих стоји на рубу пропасти, а други је неумољив у свом насртају тражећи од губитника све већу и већу жртву, а на крају и живот:

Задња *игра* је *као бујица све однела* и претворила Милана у сиромаха; Очајнику који нема снаге да прекине игру *уста* су дошла *као дрвена* и *речи као туђе*; Играо је *као нем и слеп*; *Као да су карте* између њих двојице *постале споредне* и само *као повод за очајничко рвање без предаха* (149); Његов *противник* у игри *прснуо је као мехур од сапунице* (152); Био је сломљен и у грозници, *као да су га ватреним прућем шибали* (154).

Посебну изражајност казивању даје *персонификација*. Уз помоћ ове стилске фигуре Андрић често оживљава неживе денотате, придајући људске особине стварима:

Касаба личи на несрећника који пред ударцима од којих не може да се одбрани прекрије очи рукама, и тако чека (306); *Земље се кидају, главе лете од њих* (228).

Сликовитост текста појачава се здруженом употребом уметничке метафоре, која се среће само код Андрића, и језичке метафоре коју не треба стварати: она се узима из лексичког блага као већ готов „производ“: *живе душе* није било на капији (Андрић 2004: 162); *ђаволи дукат* (155); *здрава мађарија* (154); *цене су скакале* (229) и сл. Живи говор је препун таквих метафора (Скљаревска 2004: 34).

Још једну стилску фигуру – *антифразу*, у којој се речи употребљавају супротно од правог значења, Андрић користи за изражавање лаке ироније:

Тај човек у годинама, *коме ракија није мрска*, дремуцкао је, седећи непрописано на каменој софи (162); *Аферим*, Ћоркане, *пиле од сокола! – Аферим, газијо!* (205).

Додатну информацију о расподели стилистичких фигура у различитим облицима дискурса у роману добили смо методом међујезичког упоређења, наиме, упоређењем изворника и његовог руског превода (Андрич 1985). Међујезичка анализа је показала да употреба фигура много фреквентнија у дискурсу приповедача (анафора, оксиморон, набрајање, поређење, персонификација). Неке од њих преводилац је жртвовао због другог начина преноса смисла реченице. Навешћемо као пример српску реченицу која садржи анафору и њен аналог у руском преводу без те фигуре:

Граница, та одувек лако запаљива *граница*, није овога пута планула (233). – Граница, обычно столь легко воспламеняемая, на этот раз оставалась спокойной (240).

Управо превод је показао да за народско означавање народне припадности у изворнику користи се углавном синегдоха, док у дискурсу приповедача, напротив, налазимо правилне облике множине. Тако, у пучком говору босанских Турака аустроугарски војници презирно називају се обликом једнине *Швабо*, док приповедач назива их у складу са књижевном нормом, уп.: Половином августа *Аустријанци* су ушли у Сарајево (Андрић 2004: 115). У преводу се види како преводилац није одразио ову законитост омах на почетку текста, али запазивши ју је касније нашао успешно решење. Ево, неколико примера:

А ја сам мислио да ви хоћете да истерате *Швабу* из Босне (114) – А я думал, вы хотите *австрийцев* из Боснии прогнать (118); Безобзирно и неуморно је доказивао [Алиходжа] [...] да је одбрана бесмислена кад је „*Швабо* већ прешишао Босну, с краја на крај“ (115). – Самозабвенно и неутомимо он доказывал, что [...] бессмысленно защищать город, когда «*австрийцы* всю Боснию уже к рукам прибрали» (120); Али не да *Швабо*, него одмах крпи што је напрсло – филозофира један познат нерадник из чаршије, и срче Алиходжину кафу (214) – Но *австрияк* не поддается, сейчас давай залатывать, где прорвалось, – разводил философию, первый, известный лодырь из базарных рядов, потягивая кофе Али-ходжи (221); Ама не зна *Швабо* да је жив док не куцка и не чепрка око нечег (214) – Но *австрияку* жизни нет без того, чтоб не тюкать молотком и не ковыряться в чем-нибудь (221); Хоће *Швабо* да има тефтер од свега (158) – Неймется *австрияку* на все опись составить (162).

2. Друге језичке особине

Динамичност радње остварује се у роману променом и ређањем разних облика говора, разних стилова који се синтезирају у „лику аутора“ (Виноградов 1971: 181) и његових супституената (заменика). Заједно са стилским фигурама и троповима уметничком дотеривању текста служе јединице језичког система разног статуса. Њихово учешће у том поступку је различито и не поклапа се увек са статусом у језичком систему. Улога непунозначних речи – речци, узвика, предлога – у стварању уметничког дојма понекад је много већа него што се чини на први поглед. Избор изражајних средстава зависи од врсте текста који ствара писац и од његове стваралачке замисли. Састав језичких јединица које користи Андрић у стилском поступку изузетно богат и спада у укупно благо поетике романа *На Дрини ћуприја*. Језику, стилу и поетици Андрића посвећене су опсежне монографије Ж. Станојчића (1967), О. Кирилове (1992), серија радова Б. Тошовића (Andrić-Initiative 2013) и других аутора. Не бисмо хтели понављати оно што је већ речено другима о стилу великог писца. Ми ћемо скренути пажњу само на једну али веома битну карактеристику коју Андрић никад не заобилази у портретисању својих ликова. Реч је о „репродукцији“ у тексту људског говора који је за писца важан извор информације о човеку и одсликава слободу стваралачке фантазије Андрића.

Ликови романа *На Дрини ћуприја* су веома реални. Ми чујемо њихове гласове, како они говоре, певају, свађају, псују, муцају, сричу, кашљу, јецају, галаме и праве ларму у механи. Андрића репродуцира људски говор уз помоћ *ономатопејских* речи. Његов Мула Ибрахим збори веома споро (*Треба да је човек докон па да са Мула Ибрахимом разговара*, истицале су касабалије у шали), јер има говорну ману, муцав је:

> Крвава работа ова војска, Мула Ибрахиме! – рекао је поп Никола.
> *Ппправо кажеш, ккккркрвава* – муцао је Мула Ибрахим (132).

Описујући ликове странаца који су дошли у касабу силом прилика и остали тамо да живе заједно са касабалијама Андрић боји њихов језик особинама туђег изговора који остаје заувек и поред тога што неометано комуницирају с месним живљем. Немоћ језика понекад је средство да се покаже слабост и незаштићеност самог човека који се нашао у неприлици. Такав је мајстор Перо којег вређају дрски турски младићи када прелази преко моста враћајући се с посла. Код куће се горко жали жени на турску дечурлију, али супруга неће да га схвати, него још и тврди да је сам крив, јер би по њој требало да распали крив-

ца чекићем „по ћиверици“. Јадни Перо не може се с њом сложити у томе и мало жалосно каже:

> Ех, Стана, Стана, како *мозе човјек човјека чекицем по циверици*? (236).

С друге стране, Лотики, власници хотела *На мосту*, страни изговор, граматичке грешке, неправилан нагласак не умањују шарм и женскост:

> Са дрским и насртљивим гостима Лотика је разговарала слатко, смело, духовито, оштро, ласкаво, умирујуће (фигура набрајање). Глас јој је храпав и неједнак, али на махове прелази у неко дубоко и мазно гукање (оксиморон). А *говорила је погрешно, јер никада није научила добро српски, својим нарочитим сочним и сликовитим језиком, у коме падежи нису никад на свом месту и род именица није никад сигуран, али који иначе по тону и смислу потпуно одговара народном начину изражавања* (182).

Када је реч о странцима који не знају српски, Андрић, по правилу, уводи неки „маркер“, којим саопштава да странац говори на свом матерњем језику. Индивидуализацију портрета ликова Андрић постиже и уз помоћ дијалекатских особина говора. Описујући говорне особине месног становништва писац често користи јекавски изговор, иако није увек доследан у томе. Јекавски говори картарош Милан Гласинчанин и странац који је играо са њим. Има јекавизама у говору Алихоџе. Више-мање доследно јекавизми употребљавају се у говору Гласинчанина млађег. Јекавски говоре и други ликови – Галус и Бахтијаревић. Али размишљајући „у себи“ Бахтијаревић прелази на екавски изговор (Андрић 2004: 257). Службени прогласи аустријске власти, упућени месном становништву, сви су написани јекавски и читају се наглас јекавски (Андрић 2004: 228–229). У језику приповедача је екавска норма изговора.

Описом особина људског говора Андрић до у танчине допуњује психолошке портрете својих јунака. Њихови гласови остају у сећању. У најтежим тренуцима људски говор одсликава расположење човека, његов немир, очај, језу. Потресна је слика погубљења недужног човека који покушава на слабом туђем језику доказати преком аустријском суду своју невиност (Андрић 2004: 302).

Андрић зна показати не само квалитет и индивидуалне особине људског говора него и звучање гласа – кашаљ старог Авдаге (VIII, 106); песму пијаног Ћоркана на кљизавој огради моста (Андрић 2004: 204).

Живост, експресивност и модалност говора Андрић имитује помоћу речци (*ама*, *зар*, *бар*, *чак*, *значи*, *ипак*), узвика (*Ех!*, *Ух!*, *Аферим!*), везника, описа мимике и гестова.

Уметничку вредност имају и реторичка питања. Кроз њих скрушена Зорка размишља о својој несрећној љубави (Андрић 2004: 289).

Оријентални штимунг приповедању придају бројни турцизми који се употребљавају у роману при опису различитих животних ситуација, природе и пејзажа. Андрићев текст показује колико је био снажан утицај исламске духовне културе на језик аутохтоног живља. Улогу турцизама у роману можемо посматрати из неколико углова: 1) турцизми код ликова Турака; 2) турцизми код ликова обраћеника; 3) турцизми код ликова раје; 4) турцизми у портретисању дошљака; 5) турцизми у опису животних прилика; 6) турцизми у опису природе и пејзажа. Турцизми су посебна неисцрпна тема у стваралаштву Андрића.

Писац показује да исламска култура није утицала само на припаднике исламске вере него и на хришћански свет. Реч није о животној филозофији или кућном стилу живота, него о предметима материјалне културе – намештају, одећи, посуђу, храни. У тексту романа наилазимо на цитате на турском језику. Посебно је занимљиво што наилазимо и на граматичке, односно синтаксичке особине, преузете из турског језика:

> У *аташласи чакширама* и *чохали џемаданима* (153); Кућа са четрнаест *џамли пенџера* (100); кафеџија је опет распалио мангалу и поређао *кафени ташкум* (90); Кад је Алах *џеле шануху*, бива, овај свијет, земља је била равна и глатка ко најлепша *саватли тешсија* (215).

Дуга историја моста коју описује Андрић наликује на трагичну људску судбину. Без обзира што је леп и свима потребан брутално је погубљен (уништен експлозивом). Од самог почетка приповедање је обојено тамним колоритом. Превладавају мрачне, суморне боје. Посебну негативну конотацију добија тамнозелена боја која подсећа на Абидагин дуги зелени штап – симбол бруталности и насиља, као и на очи овог предатора, *код кога се и за мању реч глава губи* (Андрић 2004: 21). Стога и зелена вода Дрине нас више узнемирава него умирује. Касније колорит постаје светлији, али свеједно прекида се тамнијим бојама.

Стилистичка креативност Андрићева приповедања у роману *На Дрини ћуприја* постиже се хармонијом форме и садржаја – јединством лика приповедача, савршеном композицијом, бираном уметничком речи и љубављу према завичају. Уверљивост књижевника почива се на дубоком познавању етничке психологије, историјских прилика и амбијента „балканског котла“. За расплетање „босанског чвора“ мало

је прочитати уџбеник историје. Треба прочитати Андрићеву епопеју моста на Дрини.

ИЗВОРИ

Андрић 2004: Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, Zagreb: Biblioteka Jutarnjeg lista.

Андрич 1985: Иво Андрич, *Мост на Дрине*, перевод с сербско-хорватского Т. Вирты, Москва: Изд-во «Правда».

ЛИТЕРАТУРА

Andrić-Initiative 2013: Branko Tošović, *Funkcijsko čitanje ćuprije: Andrićeva ćuprija*, Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität i dr.

Виноградов 1971: Виктор В. Виноградов, *О теории художественной речи*, Москва: Изд-во «Высшая школа».

Иљина 1995: Галина Я. Ильина, *Литература Югославии: История литератур Восточной Европы после второй мировой войны*, Т. 1. 1945–1960 гг., Москва: Изд-во «Индрик».

Кирилова 1992: Ольга Л. Кириллова, *Между мифом и игрой: о поэтике Андрича*, Москва: Ин-т славяноведения РАН.

Лихачев 1971: Дмитрий С. Лихачев, Послесловие, у: Виктор В. Виноградов, *О теории художественной речи*, Москва: Изд-во «Высшая школа», 212–232.

Скљаревска [2]2004: Галина Н. Скляревская, *Метафора в системе языка*, Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ.

Станојчић 1967: Živojin Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića*, Beograd: Filološki fakultet.

Цивјан 1990: Татьяна В. Цивьян, *Лингвистические основы балканской модели мира*, Москва: Наука.

Галина Г. Тяпко

О СТИЛИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ РОМАНА И. АНДРИЧА *МОСТ НА ДРИНЕ*

Резюме

Особенности художественной аранжировки текста, используемые Андричем в романе *Мост на Дрине*, рассматриваются в статье в свете триады: композиция – стилистические фигуры – языковые средства.

Идейный замысел, композиция и сюжетная линия романа позволили автору легко переходить из одной эпохи в другую, совмещать и

раздвигать временные планы, останавливать движок времени, чтобы рассказать новый захватывающий эпизод в истории моста, связавшего судьбы персонажей разных поколений.

Особая выразительность текста достигается контрастным использованием разной стилистики повествования – от образцово литературного языка рассказчика до живой речи многочисленных персонажей «из народа». Живость и динамизм литературному действу придают избирательно используемые Андричем стилистические фигуры и тропы, в частности, анафора, оксиморон, сравнение в речи рассказчика, синекдоха и фразеологизированная метафора в народной речи. В бытовых сценах писатель раскрыл себя как тонкий знаток этнической психологии, мастер психологического портрета и «шумовой аранжировки» действия.

Национальную специфику повествования, не поддающуюся переводу, составляют диалектные речевые особенности персонажей, экавская и екавская нормы произношения, иностранный акцент. В переводе неизбежно теряются и некоторые стилистические фигуры оригинала.

Текст романа И. Андрича *Мост на Дрин*е является весьма информативной основой для изучения межъязыковых технологий художественного перевода, а также сравнительной и сопоставительной стилистики.

Ключевые слова: Иво Андрич, *ћуприја*, стилистические свойства, композиция, риторические фигуры, речь образов.

УДК 811.163.41'367
811.163.41.08-31 Андрић И.

Оригинални научни рад
Примљено 1. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

БРАНКО Ђ. ТОШОВИЋ*
(Универзитет „Карл Франц“ у Грацу,
Институт за славистику)

ЗАГРАДЕ У АНДРИЋЕВИМ РОМАНИМА

У раду се анализира употреба, значење и функција заграда у Андрићевим романима – завршеним (На Дрини ћуприја – НДЋ, Травничка хроника – ТХ, Проклета авлија – ПА, Госпођица – ГОСП) и незавршеним (Омерпаша Латас – ОПЛ, На сунчаној страни – НСС). У заградама писац даје додатну информацију, разјашњава, тумачи различите појмове, износи своја размишљања и туђе ставове, уноси коментаре, презентира унутрашњи монолог и сл. У раду се издваја више од тридесет типова заграда. Највише су заступљене пројекционе заграде, које одражавају двије основне наратолошке перспективе: анафору (претежно) и катафору (много мање). Анализа је извршена на материјалу Гралис Корпуса (стога се уз грађу не даје број страна). Због ограничености простора наводе се само илустративни примјери.

Кључне ријечи: заграда, Иво Андрић, анафора, катафора, кореференција, деиксис, уметање, парентеза, значење, функција.

0. У шест Андрићевих романа употријебљено је 2.283.028 знакова (не рачунајући размак између ријечи). Међу њима налази се једанаест интерпункцијских знакова, који чине 3,23% (73.846), што значи да изразито превладавају словни симболи (96,77%). Међу интерпункцијским знаковима доминира запета са више од половине примјера (40.445 – 54,77%). На другоме је мјесту тачка (24.358 – 32,98%), која са запетом даје 87,75% (64.803). Сви остали не прелазе више од три процента: дуга црта (2.253 – 3,05%), кратка црта (1.406 – 1,90%), наводници (1.189 – 1,61%), ускличник (1.080 – 1,46%), двотачка (966 – 1,31%), тачка са запетом (927 – 1,26%), упитник (839 – 1,14%). Заграде (иницијалне и

* branko.tosovic@uni-graz.at.

финалне узете заједно) заузимају препосљедњу позицију (370 – 0,50%) – иза њих налазе се само полунаводници (13 – 0,02%).

1. Заграде представљају један од облика парентезе. Уметање у заграде, међу црте и сл. сматра се посебном стилском фигуром, а долази у више појавних облика: као епексегеза (додатна конструкција која прецизира смисао основне конструкције), катаплока (уметање у облику реторичног узвика), анаподатон (инволвирање ширег, комплекснијег садржаја), алотриологија (слаба или никаква повезаност између основног и уметнутог исказа), парембола (тијесна веза између основног и додатног текста), парембола (веома тијесна веза између главне и уметнуте конструкције). Посебну врсту чини библографска парентеза (оно што у скраћеном облику упућује на потпуни библиографски податак о тексту који се цитира).[1]

2. Постоје различите Андрићеве заграде: абревијативне, антропонимске, адјунктивне, цитатске, детерминатске, дисјункцијске, ексклама тивне, генерализирајуће, искључне, издвајајуће, изостављајуће, компарацијске, конјункцијске, метафоричке, мислилачке, мнеморичке, модалне, наратолошке (ретроспективне, проспективне), посљедничне, релацијске, синегдошке, сумирајуће, супротне, транслационе, упитне, условне, узрочне, временске и др. У наставку ћемо покушати да кратко представимо и објаснимо најчешће од њих.

1) У Андрићевим романима највише су заступљене пројекционе заграде, које одражавају двије основне наратолошке перспективе: ретроспекцију у облику анафоре[2] (веома често) или проспекцију у облику катафоре (веома ријетко). Прва изразито преовладава (на сто анафора долазе само три катафоре). Анафорска приповједачка стратегија за Андрића је потпуно разумљива будући да је у своме књижевном опусу био далеко више заинтересован за оно претходно, што је било (прошлост) него за оно што треба да буде (будућност). Осим тога у језичкој комуникацији анафора је чешћа од катафоре, између осталог и због тога што се ова посљедња теже когнитивно структурира.

---

[1] Анализу *парентезе* као облика посредовања стварности дао је Тихомир Брајовић (2004). О синтаксичким аспектима Андрићеве парентезе писао је Живојин Станојчић (1992). О заградама у дјелима Колара, Раичковића и Салтикова-Шчедрина в. Čunčić 1980; Кршић-www; Јефимов 1961.

[2] Анафора се као термин користи у (а) теорији језичке комуникације и теорији текста, (б) реторици и стилистици за ознаку различитих појмова: у дисциплинама под (а) има се у виду посебна врста кохезије, а под (б) фигура свјесног понављања (фонема, лексема, синтаксема) у ријечима, реченицама, стиховима и строфама. У овоме раду разматра се само оно што је под (а).

Садржај дат у заградама може да се односи на оно **(а)** што је било речено, **(б)** што се наговјештава да ће бити речено или да ће се десити. Позивање на претходну информацију спада у домен анафоре. Она се реализује у облику деиксиса којим се помоћу замјеница и прилога упућује на лице, предмет, вријеме и простор. Анафора увијек има два конституента: један (**А**) на који се упућује, други (**Б**) који упућује на **А**. Конституент **А** увијек стоји антериорно, **Б** увијек постериорно. У заградама се, облигаторно, налази само **Б**. Оно на шта се односи **Б** представља антецедент. Садржај заграда или пак само један њихов дио/елеменат може чинити анафору. Пошто је у тексту све на овај или онај начин повезано, треба разликовати имплицитну и експлицитну анафору. Имплицитна је она која без посебних маркера корелира са оним што је било, што је претходно речено/наведено. Експлицитна анафора има формално изражен Б-конституент. Она и јесте предмет ове анализе.

Ако се посматра само Б-члан, Андрићева анафора изразито је прономинална (39). Међу показним замјеницама (25) доминира *тај*, нпр.: *Наместо старинских дућана са дрвеним ћепенцима саграђени су* [**А**] *нови*, *тврдо зидани*, *са крововима покривеним црепом или лимом и са металним ролетнама на вратима*. (***Као жртва т и х м е р а*** [**Б**] ***требало је да буде порушен и Алихоџин дућан*** […]) [НДЋ]. Андрић анафору много рјеђе гради на замјеницама *овај*, *онај*, *овакав*. Нпр. *Увек опасани*, *обувени и потпуно одевени*, *како* ***их*** [**А**] *позив на полазак не би затекао неспремне*. (***Док о в и цариградски ситни и крупни хаташеници*** [**Б**] ***сматрају Проклету авлију као део свог живота*** […].) [ПА]. Личним замјеницама (16) писац упућује на антецедента, нпр.: *Нова власт* [**А**] *је*, *после првих неспоразума и сукоба*, *остављала код света одређен утисак чврстоће и трајности*. (***О н а*** [**Б**] ***је и сама била испуњена том илузијом, без које нема сталне ни јаке власти.***) [НДЋ]. Носиоци анафоре су много мање присвојне замјенице (4), рецимо: *Нашао се* [**А** = он] *на малоазијској обали*, *без војске*, *са неколико најоданијих људи*. (***Мајка и жена м у*** [**Б**], ***са троје нејаке деце, остале су у Египту.***) [ПА]. Андрић ријетко гради анафору на везнику / везничкој ријечи *који* и прилогу / прилошкој ријечи *тако*.

2) Катафора је врло слабо заступљена у Андрићевим романима (3). Она има три констутуента: **А** – онај који упућује, **Б** – онај на кога се упућује (постцедент) и **В** – оно шта ће се десити са **А**/**Б**. Сљедећи примјер показује ту трочлану природу катафоре: *Подигнут је први хотел* [**А**]. (***О њ е м у*** [**Б**] ***ће још бити говора*** [**В**].) [НДЋ].

3) Цитирање представља други најчешћи Андрићев поступак а (35). У заградама се користе наводници да се пренесе туђи говор, наведе нека мисао, искаже унутрашњи монолог и сл. Примјери су готово равномјерно распоређени у двије скупине. Прву (16) чине заграде у којима се налази само садржај у наводницима. Он може бити једноставан – […] *пјевање* **(„*само за своју душу*“)** [НДЋ], […] *преклињање* **(„*Јозеф, за Бога милога…*!“)** [ТХ], а може долазити у облику шире реченице: *Све је ред и мир у тој ћелији по ко јој се нечујно креће високи, кратковиди и мршави ликар. Фра-Лукина мршавост је била пословична у целој Провиндији.* **(„*Двије ствари ни најученија улема не зна, на чему земља стоји и о чем хабит на фра-Луки виси.*“)** [ТХ]. У другог скупини (19) у заградама се паралелно са цитатима у наводницима појављују ауторови коментари, напомене, додатне информације и сл. Овдје доминирају verba dicendi (глагола говорења) који слиједе непосредно иза наводника или се налазе између раздвојених дијелова цитата. Андрић најчешће користи глагол *говорити* (9), знатно мање *рећи*, *казати* (2), *ругати се*, *понављати*, *исправљати се* (1). Уп.: *Та су времена била давно и заборавила се.* **(„*Одавно сам и ја другу памет стекао и наши Турци откофрчили*“, *г о в о р и о је пот Никола у шали.*)** [НДЋ]. Слабије су заступљени глаголи другог значења – *мислити*, *писати*, *забележити* (1).

4) Сљедећу групу по броју јављања (32) чини екскламација (тврдња изречена узвичном интонацијом и обиљежена/финализована ускличником). Она се одликује сљедећим специфичностима: убацује се говор јунака, потенцира интензитет, квантитет или се он ублажава, појам се попраћа емоционално обојеним епитетима, уводе се клетве, заклињања и слични искази, исказује се варљивост слике, користе се узвици за преношење емоционалног набоја, исказује узрок.

5) Значајан број заграда (15) изражава узрочност помоћу везника *јер* (15). Такви искази могу бити кратки: *Он је увек прописно одевен као хотелски момак* **(*ј е р на све то Лотика пази*)** [НДЋ], али могу бити и комплексни. Један дио заграда Андрић отвара везник *и* (15). Понекад се помоћу њега уводи додатна информација везана само за једну ријеч: […] *осуђујући код Делила употребу* **(*и злоупотребу*)** *срока* […] [ТХ]. Посебну врсту чине антропонимске заграде (16). У њима се даје додатна информација о именима и презименима странаца или ликова странога поријекла. Писац, рецимо, у основном исказу користи антропониме прилагођење домаћем начину писања, а у заградама даје оригинал. Најчешће се ради о француским именима и презименима

типа *Жан Баптист Етјен Давил* (***Jean Baptiste-Etienne Daville***) [ТХ]. На низу мјеста Андрић у заграде убацује исказе које отвара везник *а* (15). Највећи број примјера има анафорски карактер с тим што се испред заграде појављују именице као антецеденти: *Они су за њега*, *као и сва остала* ***о м л а д и н а***, *просто несхватљиви и неурачунљиви*. (*А за* ***о м л а д и н о м*** *иду из потребе или слабости и многи старији*.) [НДЋ]. Везник *а* користи се и за исказивање модалне импликације: *Видећи великог и гласовитог сераскера Омерпашу како се гологлав* (***а то што је без феса, као да је напола го*** […]) [ОПЛ]. У заграде Андрић уноси модалне склопове (10), нпр.: *То је била права отмица*, *са пуцањем из револвера* (***н а р а в н о у мрак а не у месо***), *са трком*, *узбуном и полицијом* [ГОСП].

6) Код Андрића се појављују генерализирајуће заграде (10) којима се уоштавају ситуације, универзализују особине, понашање и дјеловање људи. Међу особинама писац издваја изузетност, успјешност, незадовољство и бесплодност, па каже да о изузетним створењима пјесме никну однекуд саме, да се велики успјеси не праштају и да постоји од давнина читав систем како се руши човјек који је успјешно нешто урадио. Као негативне особине Андрић универзализује људску несрећу и бесплодност. Он генерализује и једну животну позицију (трансформацију) – конвертирство, детаљно описано у роману Омерпаша Латас. У генерализовању Андрић прави компарације за животињама, рецимо каже да код једног јунака ниједан покрет, ниједна ријеч нису самостални нити слободни исто као код мале животиње без снаге и одбране када се изненада нађе пред неком опасном и сасвим надмоћном звијери па изводи смијешне и безумне покрете, у жељи да обмане и бар за тренутак задржи противника. Андрић ставља у заграде своје мисли, афоризме (7) о појединим типовима људи, људским слабостима и поступцима. Аутор извлачи закључке о томе (а) да се при растанцима љубавници најлакше одају, (б) да побједници рано лијежу и добро спавају (в) да се усамљени конзули почну лако сматрати не само напуштеним од владе и гоњеним од противника него и људима на које се судбина са нарочитом пакошћу лично окомила.

7) Заграде са упитним исказима нису честе (7). Андрић поставља реторичко питање којим се објашњава антериорни гест (одмахивање): *И опет је Зимоњић одговарао као и раније*; *на прва ћутањем и лаким одмахивањем* (***„Ја, ко ће то знати?“***), *а на друга полаганим и подробним изношењем свих народних потреба и незгода*. [ОПЛ]. Писац уводи реторичко питање да би ствар генерализирао у комплексном исказу (са

више реченица, од којих прва такође почиње питањем): *Шта је све то ако није љубав*? *А љубав није*! *То види*, *боље и јасније него што би желела*. *Али с тим опет не може трајно и истински да се помири*. **(*Ко се икад с тиме потпуно помирио*?)** [НДЋ]. Андрић даје унутрашњи монолог странца о људима који га окружују у облику низа питања (6): *И све његове сопствене мисли о тим људима* **(*Откуд потичу*? *Како се рађају*? *Чему теже*? *У шта верују*? *Како воле и мрзе*? *Како старе и умиру*?)** […]. [ТХ]. У дисјунктивним заградама помоћу везника *или* (7) предлажу се алтернативна рјешења: *Кривица и несрећа и нису у неком* ***његовом*** *„циљу“*, *него у том да човека доведу* **(*или да се сам доведе*)** *у положај да га о том испитују*, *и још овакви људи – хтео је да каже*. [ПА], нешто се прецизира (другачије изражава), истиче варљивост утиска, допуштају могућности супротног односа, обрнуте позиције. Квантитативне заграде (7) доносе тачан збир нечега: **(*тридесет и један*)** [НДЋ], старосну границу (праг), хетерогени количински збир, прецизирање антериорно наведене неодређене количине (*много*), линијске бројчане вриједности. У транслационим заградама (6) дају се преводи страних ријечи и израза. Овдје постоје двије групе: **(а)** превод страног исказа наведеног у наводницима – *„D a s i s t e i n U r j a m m e r“* **(*То је древни исконски јад*)**, *рекао је он*. [ТХ]; **(б)** превод страног исказа датог без наводника – *Та формула је C r e d o* **(*Вјерују*)** *римске католичке Цркве*. [ТХ]. Бар-заграде (3) праве ограду у односу на оно што је прије њих речено: *нешто моћи* **(*бар у теорији*)** [НДЋ], *бити увијек присутан* **(*бар тако изгледати*)** [НДЋ], *изгледа* [*оваквим или онаквим*] **(*бар по неким схватањима*)** [ГОСП]. Адјунктивне (апендиксне) заграде (3) доносе додатну, успутну, мање важну информацију, која може имати и прецизирајући карактер, рецимо *треба да ствар испадне довољно брза* **(*свака фаза у свој одређени час*)** [ТХ]. У негацијским заградама (3) ради се о паралелном одричном исказу у двије варијанте. У првој се негација из заграда *ни* наслања на негацију испред заграде *не*, *није* (2): *н и ј е много слушао* **(*н и ј е му више потребан*!)** [ОПЛ]; *ничим н е одаје шта мисли* **(*н и напор од мишљења н е види му се на лицу*)** [ГОСП]. У другој заграда доноси двоструку негацију: **(*н и сама н е зна зашто*)** [ТХ]. Постоје заграде у којима се истиче супротност (*али*, *већ*), концесивност (*иако*). Заграде могу бити абревијативне (садрже само скраћеницу), релационе (са ријечима *то јест* или *односно)*, анадиплозне (основна се мисао завршава а уметнута почиње истом ријечју): *тишину* ***прати*** **(*п р а т и а не прекида*)** [ГОСП], монолошке, резимирајуће, синегдошке (исказује се однос дијела и цјелине), условне, појачавајуће (чак-заграде), климаксне (још-

-заграде), временске, посљедичне, епифорске (основна и уметнута мисао имају на крају ријеч истога коријена), заграде истицања, издвајања, изузимања, изостављања.

3. Анализа се може резимирати на сљедећи начин. Постоји више од тридесет типова заграда у Андрићевим романима. Оне заузимају препосљедњу позицију у систему интерпункцијских знакова (0,50%). Највише су заступљене пројекционе заграде, које одражавају двије основне наратолошке перспективе: ретроспекцију у облику анафоре (претежно) и проспекцију у облику катафоре (врло ријетко, свега три пута). Основни носиоци анафоре су показне замјенице. Међу њима издваја се *тај*. Катафора се врло ријетко сусреће. Цитирање представља чест Андрићев поступак. У заградама се користе наводници да се пренесе туђи говор, наведе нека мисао, представи унутрашњи монолог и сл. Цитирање се врши на два начина: а) уноси се садржај само у наводницима, б) паралелно се са цитатима у наводницима појављују ауторови коментари, напомене, додатне информације и сл. Доста има екскламација (тврдњи изречених узвичном интонацијом и обиљежених ускличником) којима се презентира говор јунакâ, потенцира или ублажава интензитет, квантитет, показује варљивост слике, уводи узвик итд. Значајан број заграда изражава узрочност помоћу везника *јер.* Садржај једног дијела заграда отвара везник *и.* Посебну врсту чине антропонимске заграде, у којима се даје додатна информација о именима и презименима странаца или ликова странога поријекла. У низу заграда појављује се везник *а*. У заграде се уносе модални искази, чији су основни маркери *наравно*, *заиста*, *изгледа*, *срећом*, *ваљда.* Писац примјењује генерализирајуће заграде за уоштавање ситуације, универзализацију особина људи, понашања и дјеловања. Он ставља у заграде своје мисли, афоризме о карактерима људи, њиховим манама и поступцима. Заграде са упитним исказима нису честе. У дисјунктивним заградама помоћу везника *или* предлажу се алтернативна рјешења. Квантитативне заграде доносе тачан збир нечега, старосну границу, хетерогени збир; оне прецизирају антериорно дату неодређену количину (*много*) и линијске бројчане вриједности. У транслационим заградама долазе преводи страних ријечи. Адјунктивне заграде нуде додатну, успутну, мање важну информацију. У негацијским заградама јавља се паралелни одрични исказ у двије варијанте: у првој се негација из заграда *ни* наслања на негацију испред заграде *не*, *није,* у другој се у загради даје двострука негација. У заградама се ријетко истиче супротност (*али*, *већ*) и концесивност (*иако*). Врло су мало заступљене абревијативне, релационе, анадиплозне, а још мање монолошке, резимирајуће, синег-

дошке, условне, појачавајуће, временске, посљедичне, епифорске заграде, као и заграде истицања, издвајања, изузимања, изостављања.

ИЗВОРИ

Gralis-www: *Gralis-Korpus*, http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html, 25. 11. 2019.

ЛИТЕРАТУРА

Брајовић 2004: Тихомир Брајовић, Поетика парентезе, *Књижевност и језик* LI/1–2, Београд, 1–21.

Јефимов 1961: Александр И. Ефимов, Стилистические функции пунктуационных знаков, Александр И. Ефимов, *Стилистика художественной речи*, Москва: Изд-во Московского ун-та, 438–450.

Кршић-www: Бранимир Кршић, *Тајна Стеванове заграде*, http://casopis.skd-prosvjeta.hr/tajna-stevanove-zagrade/, 15. 11. 2019.

Станојчић 1992: Живојин Станојчић, Синтакса Андрићеве парентезе, *Научни састанак слависта у Вуквое дане* 22/1, Београд, 369–377.

Чунчић 1980: Marica Čunčić, *Stilematika Kolarove proze*: *Jezična podloga humora*, Zagreb: Liber.

Branko Đ. Tošović

KLAMMERN IN ANDRIĆS ROMANEN

Zusammenfassung

Der Gegenstand vorliegender Untersuchung ist der Gebrauch, die Bedeutung und die Funktion von Klammern in Andrićs abgeschlossenen (Die Brücke über die Drina, Wesire und Konsuln, Der verdammte Hof, Das Fräulein) und unvollendeten Romanen (Omer-Pascha Latas, Auf der Sonnenseite). Mit Klammern führt der Autor zusätzliche Informationen an, erklärt, deutet, interpretiert, definiert, äußert seine eigene Meinung, stellt Ansichten dar, führt Kommentare ein, strukturiert interne Monologe u. a. m. Im Beitrag werden über 30 Arten von Klammern erhoben und analysiert. Die bekanntesten davon sind Projektionsklammern, die mit Anaphern und Kataphern zwei grundlegende narratologische Perspektiven widerspiegeln. Die Analyse wurde anhand von Materialien des Gralis-Korpus durchgeführt.

Schlüsselwörter: Klammern, Ivo Andrić, Anapher, Katapher, Korrelation, Deixis, Einfügung, Bedeutung, Funktion.

УДК 811.163.41'367.622
821.163.41.08-3 Кочић П.

Оригинални научни рад
Примљено 30. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ДРАГО В. ТЕШАНОВИЋ*
(Универзитет у Бањој Луци,
Филолошки факултет)

ДРАГАНА Д. ЛАЗИЋ**
(ЈУ ОШ „Кнез Иво од Семберије“, Бијељина)

СУФИКСИ -*ИЦА* И -*КА* У ЈЕЗИКУ ПЕТРА КОЧИЋА

У овоме раду извршили смо суфиксалну анализу именица са суфиксима -*ица* и -*ка* у језику Петра Кочића. У новије вријеме истраживачи говоре о суфиксима у окриљу творбених категорија и поткатегорија. Међутим, ми смо се опредијелили за теорију професора Стевановића, као и свих његових дериватолошких присталица, који тврде да је суфикс -*ица* централни суфикс у српском језику, а што потврђује и ексцерпирана грађа из дјела Петра Кочића. Суфикс -*ка* такође улази у окриље централних суфикса у српском језику, потврђено је анализом суфиксалне творбе именица са суфиксом -*ка* у језику писца. Дакле, суфикс -*ка* је мање заступљен у поетским остварењима Петра Кочића, али га то не дисквалификује да са суфиксом -*ица* чини окосницу централних суфикса у српском језику.

Кључне ријечи: суфиксална творба, централни суфикси -*ица* и -*ка*, деминутиви и хипокористици у језику Петра Кочића.

УВОД

Петар Кочић, гледано са аспекта књижевности и књижевне критике, доста је проучаван као позни реалиста, што потврђује низ научних радова. Међутим, када је у питању језик, треба казати да се Кочић лично залагао за чистоту и љепоту српскога језика. О његовом језику налазимо низ научних радова који на свјетлост дана доносе истражива-

* drago_tesanovic@yahoo.com
** draganaldj@gmail.com

чи из области научних дисциплина као што су фонетика, морфологија, па и синтакса. Ипак, када је у питању творба ријечи, веома је мали број објављених научних радова. Дакле, то нас је и заинтересовало да се бавимо творбом и значењем изведеница са суфиксима *-ица* и *-ка*, који су и централни суфикси у српском језику, што потврђује и ексцерпирана грађа из прозних остварења Петра Кочића.

Овај рад показаће да је творба именица веома интересантна у језику Петра Кочића, те у раду налазимо облике суфиксалне творбе ријечи које нису забиљежили аутори нормативних граматика српскога језика.

СУФИКС *-ИЦА*

Међу најпродуктивније именичке суфиксе у српском језику убрајамо управо суфикс *-ица.* Њиме се творе именице од различитих врста ријечи (именице, глаголи, придјеви, бројеви и прилози). Све новонастале именице можемо подијелити на неколико семантичких типова.

Суфикс *-ица* улази у круг најпродуктивнијих творбених средстава за обиљежавање лица у српском језику (Стевановић 1975: 524).

Као и у српском језику, тако и у ексцерпираној грађи, најбројније изведене именице творене су суфиксом *-ица*, који им даје различита значења.

У грађењу деминутива и хипокористика од именица женског рода на *-а*, суфикс *-ица* је најпродуктивнији.

Деминутивност и хипокористичност се врло често прожимају, па тешко можемо раздвојити једно од другог значења. То је један од разлога због којих је већина дериватолога заједно разматрала деминутиве и хипокористике. Пошто смо у разматрању ексцерпиране грађе наишли на исте потешкоће, сврстали смо их у исту категорију.

Наша грађа показује да је суфикс *-ица* распрострањенији, што у српској науци констатују аутори нормативних граматика, као и дериватолози, који се баве овом научном дисциплином.

За кратко вријеме, дјецо, диже се око чардака читава мала *касабица* (З[1] 24); На стрњишту испод села у једној забрдици скупио се Лујо сав под *хаљиницу* (Ј 33); Твој је бак стари мејданџија – соколи га један *чи-*

[1] Скраћенице за приповетке из којих су примери: Змијање = З; Ратково= Р; Јаблан= Ј; Гроб Слатке Душе = ГСД; Ђурини записи = ЂЗ; Код Марканова точка = КМТ; Са збора = СЗ; Туба = Тб; Мргуда = Мр; Ракијо, мајко = РМ; Јуре Пилиграп = ЈП; Тајна невоља Смаје Субаше = ТНСС; Папакало = Пп; Илица Одалица и Лазица Вуцалица = ИОиЛВ; Чврко = Ч; Мрачајски прото = МП; Мејдан Симеуна Ђака =МСЂ; Кроз маглу = КМг; Кроз свјетлост = КС; Тежак = Тж; Тавновање = Тв; Жалобитна пјесма = ЖП; Суданија = С; Низ друм = НД; О, проклете вечерашње вечери! = О, ПВВ; Јазавац пред судом = ЈПС.

чица (Ј 36); Од старије' брвана и дасака подиже му село нешто *колибице*, јер није ћио да се потуца по туђије' кућа' (ГСД 39); Имо је само једну једину *кравицу* (ГСД 39); Мијо би само слегно раменије', па би се упутио својој *долиници* (ГСД 40); Даде ми Максим своју *кобилицу* (ЂЗ 45); Вала ти од неба до црне земље – црне и свете *земљице*, у коју ћемо сви… (ЂЗ 45); Ево, господине, записа – вели Ђуро и дрхћући извади једну прљаву кончану *кесицу* иза црвеног, широког појаса, којим се сељаци опасују испод припашаја (ЂЗ 49); Оде ми брат у солдачију, отац умрије послије неколико нећеља, остадосмо ја, двије ми *сестрице* и упатна, саката нам мати… (КМТ 55); Груди му се дизаху, а руке просто играле по *рупицама* јасне ћурлике (Тб 67). Старица устаде, извади из једног дрвеног заструшчића пушчано зрно, пресјече га тупом *сикирицом*, па један комадић остави у заструшчић, а други метну на машу, да се истопи (Тб 71); Стара поврже машу, насу у једну *здјелицу* воде, прекрсти је и нешто прошапта, па онда сали с маше растопљено олово (Тб 71); Туба покупи брашно у *торбицу*, па пође кући (Тб 79); Дрхће и намиче на се власнату, меку *пољавицу* (Мр 98). Љети: бијеле набране гаће, па преко гаћа танку, а некад богме, и дебелу кошуљу; бијели кратки зубун, навезен и поткићен сприједа ситним расутим *ресицама*; на ногама радним даном потковани опанци кузолаши, а кад пође онако суду или миси, обује стајаће опанке каишлије (ЈП 123); Двоје, троје јаја на таву убити, изнијети *здјелицу* варенике или киселине, онда донијети „вришке" воде – па ти је одма царски службеник задовољан (ЈП 125); Те дај угњечи мало гра, те дај укувај на копрен *погачицу*… те дај изнеси један полић ракије („Макар и шпиритуше, вели, стаје ми кру' у грлу!") (ЈП 125). Сваком би испекао каву и напунио лулу дувана, а и чардаку су често стизале милоште и поклони од кметова: неко кокош, неко пиле, неко јање (ТНСС 130); Преко дана не излази из своје *ћелијице*, која је препуна босиља, девесиља, јабука и крушака што му народ ко милошту даје о празницима и зборовима (Пп 136); Многи су се опет забили у наше *касабице*, те се зими уз какву сиромашну, али обично подебелу удовицу паре, а љети раде у башчи код богатијих газда (ИОиЛВ 138). Његова *кућица* накрај села, затворена мртвим коцем и обливена пуном свјетлошћу дизала се као каква авет, и он је из ње слушао сваке вечери пријекорне и грке ријечи, које је он једини разумио (Ч 141); Сиједа кесераста *брадица* у нереду, а коса с понеким црнкастим праменом, замршена, масна, разастрла се по широким, угнутим плећима (МП 143); Кобна је јесен на прагу, а зима се ледена примиче, па је тешко самотном чељадету зиму презимити, дугу планинску зиму, кад оштра мећава бијесно звижди око смрзнутих јелових брвана малене *зградице* из које се шири јак мирис сува цвијећа и увелих,

миришљавих јабука и крушака; кад чврсте, младе смрчике, засуте бијелим, дебелим ињем, од љуте студени пуцају; кад испод планине гладни и бијесни вуци урличу, па кад се човјеку, од страха и студени, у жилама крв леди а у костима срж смрзава (КМг 177). Наједанпут снажно духну вјетар, разби маглу на све стране, и преда мном се, у мутној, дрхтавој свјетлости, указаше крда оваца, говеда, и *гомилице* чобана с накукуљеним црним хаљинама (КМг 178); Он узлети уз басамаке и одшкрину врата на малој *собици* (КС 183). Једног уторка, преко високих тавничких зидина, пребацише једну *цедуљицу*, привезану уз камен (Тв 192); Зловољан и уморан, попео сам се био на једну апсеничку *клупицу* и наслонио на отвор замазаног прозорчића да кроз ледене и гвоздене шипке удахнем мало освјежавног ваздуха што обилно струјаше са наших мрких и натмурених планина изнад Бање Луке (ЖП 193); На столу су двије празне канте за воду и једна крпа у облику јањеће коже; без сумње corpus delicti: двије качице и јањећа *кожица*! (С 199); Бранитељ устаде, одбаци некакву *арпијицу* на страну, накашља се и поче мирним и одмјереним гласом: – Наша високоиста влада зида жандарске касарне, а суду оставља да се пати и девера с овом једном *уцерицом* и за суђење и за вијећање! (С 205); Већ девет мјесеци, велеславна суданијо, труне и гњије у Црној Кући, одвојено и далеко од своје кућице, од своје *слободице* и своје ситне дјечице, честити и царским властима препокорни житељ и старовник Дугог Села Ћирило Трубајић, у цивиљу назван Ћико, право Ћиро Трубајић звани Куљић. (С 228); Тек и понеки *калфица* бојажљиво промакне у ону собицу гдје стоје већ ишчитани књижевни листови, као: Босанска вила, Зора, Бранково коло, Тежак, Васпитач, Привредник, Искра, Просвјета, Vienac и др. (О, ПВВ 246); ДАВИД: Пуна и' долина више оне моје јадне и једине *њивице* што се зове *Ни Давидова ни царска ни спаиска* (ЈПС 265).

Сви ексцерпирани деминутиви и хипокористици настали су додавањем суфикса *-ица* на именичку основу мотивирајуће ријечи (*кућа*: *кућ-* + *-ица* = *кућица*, *слобода*: *слобод-* + *-ица* = *слободица*, *глава*: *глав-* + *-ица* = *главица*, *чича*: *чич-* + *-ица* = *чичица*, *калфа*: *калф-* + *-ица* = *калфица*, *њива*: *њив-* + *-ица* = *њивица*, *соба*: *соб-* + *-ица* = *собица*, *кожа*: *кож-* + *-ица* = *кожица*, *земља*: *земљ-* + *-ица* = *земљица*, *рупа*: *руп-* + *-ица* = *рупица, зграда*: *зград-* + *-ица* = *зградица*, *реса*: *рес-* + *-ица* = *ресица*, *хаљина*: *хаљин-* + *-ица* = *хаљиница*…).

За разлику од већине изведеница у чијој основи се углавном налазе именице, у нашој грађи посведочене су и изведенице са глаголском основом. Овакав тип изведеница није фреквентан.

Боји се јадница оног рђавог обичаја: *отмице* (Тб 70); То су планинци моји, који кажу да жене и *кукавице* шапћу (Тв 192); Већ се и птице *селице* спремају на пут, и њихов пискави цврркут жалобитно се разлијеже око Црне куће. (ЖП 194); ДАВИД: То ти је некаква *варица*, нешто шарено, нешто буди бог с нами! (ЈПС 262).

Изведенице могу настати и додавањем наставка *-ица* на глаголски придјев трпни. Оне нису продуктивне, што показује и наша грађа (само три примјера):

Кад би стала, па наслонила пуне руке на накићену *тканицу*, па те погледала оним враголастим очима; на моју душу, да си Краљевић Марко морао би задрхтати (Тб 69); „Да није шале – настави Симеун меко и благо – да није шале, еглена и ове благословљене, што се каже, *мученице*, вјерујте ми, дјецо моја, да би пола свијета у нашем несретном отечеству од грког јада и чемера полуђело и сишло с ума (РМ 119).

У творбеној основи изведене именице може се наћи и прилог. У нашој грађи пронађен је само један примјер:

То јест једна овде данас опасна особа по дотићно властништво, и он јест уђерал у страх и трјепет по свој оној *околици* (С 203).

У основи неких изведеница налазимо и придјеве (у овом случају мјесне, присвојне и описне) јер је суфикс *-ица* веома плодан у оваквој врсти творбе.

Само се бојим, отупиће ти сабља, малаксаће ти јуначка *десница*, док исијечеш само све Босанчиће, а камоли све Бабиће, Кнежевиће, Мачкиће, Гвозденовиће, Кочиће, Гуслове… Благојевиће! (З 26); Кнез се јопе љутио на Слатку Душу кад би мирио и одвраћо тежаке да не иду суду за сваку *ситницу* (ГСД 39); На мјесто посјечених стабала одмах би он поткресавао и подгајивао *младице* (ВГ 58); Синуше двије *свјетлице*, једна иза друге, и тамно зеленило јела и смрчика окупа се у блиједољубичастој боји (СЗ 65); Кад мину поред Бореновића кућа, лијепо осјети како је румен обли и ухвати дрхтавица (Мр 95); На млинским *лакомицама* шуми вода и пада у бадањ (Мр 98); Почеше *здравице* (РМ 117); Отпоче писанија: неко овна, неко овцу с јањетом, неко *јаловицу*, неко шиљеже, неко јање (РМ 122); Нестаде оног богатог и искреног чашћавања и гошћења; не одјекују више страшни штуцови иза пуних сопара, нити се прелијева у оним крупним цариградским филџанима блистава и жута *шљивовица* од седам година (Пп 136); Послије је радио на надницу, па би често пута у пола дана остављао посао и тражио да му се плати пола *дневнице*, те би пребацио преко себе гуњ, и одшврљао некуд у свијет као метиљаво бравче

(Ч 141); Вришти ђогин пода мном ко царски ат, гризе ђем и разбацује пјену, пропиње се на предње ноге, а из стражњи прште варнице ко небеске *свјетлице* (МСЂ 153); Иза мене се, под блиједом, мутном свјетлошћу, шири Радмањско поље и сви брежуљци и *равнице* доље до Козаре, над којом се, као и обично у јесен, бијаху наднијели мрачни, згуснути, при дну загаситоплавичасти облаци (КМг 176); То ти је, синко Ћико, зато, ако почем нијеси знао, да ти лакше дрмну што више мјесеци или година тешке *тамнице*, куће необичне, а да ти у оној побожности и светитељству и не ошјетиш да то долази од људи већ од бога и правде божје!… (С 202); Први присједник Омеша Мустић, који са пуно заједљивости посматраше оба суца, одговори одмах чврсто и одсјечно: – И без размишљања и без ћутања, а по саслушању данашње расправе и свједока, ја ко један први присједник суданије и судац народни не налазим никакве *кривице* при оптуженику, и прилажем да се оптуженик пусти одма из затвора (С 234).

Неке од изведеница насталих од придјевских основа означавају женска бића са положајем и стањем исказаним придјевом у творбеној основи.

Некако се *јадница* копрљала и деверала (Тб 68); Обуј се, зеницо моја! – вели *старица* (Тб 69); Гдје би он онако згодан и богат гледао на једну убогу *сиротицу* која иде по надницама да шаку соли изради (Тб 71); Вришти пода мном ат и пријеча упопријеко, а ја само ћевшим и пазим ђе ћу угледати капетанов чадор, док га не угледа управ на ’ном мјесту ђе је сада кантина и дућан наше поштене и честите *газдинице* Милеве, бог јој сваку срећу дао! (РМ 106).

Говорећи о развоју суфикса *-ица*, Радосав Бошковић истиче „наставак -ица је као такав добио и природу наставка којим се *променом граматичке категорије* граде нове речи“, те „-ица је само у случајевима суплетивне моције познато као моциони наставак свим словенским језицима (реч је о односима типа *старац–старица*)“ (Бошковић 1936: 21).

У нашој грађи су присутне и бројне именице које се изводе додавањем творбеног наставка *-ица* на основу збирних бројева (*троје*: *трој-* + *-ица* = *тројица, двоје*: *двој-* + *-ица* = *двојица*, *четворо*: *четвор-* + *-ица* = *четворица*). Овакве именице увијек означавају број мушких лица (Стевановић 1975: 528).

Сва смо *тројица* шутјела и грабила уза страну до првог хлада (З 17); Ми од њи *двојице* за тај посо бољије људи бели немамо, па бог им а душа им! – викнуше сви, осим Теше и Ристе (З 27); Зато, ваљада, *обојица* и бијаху тужни и замишљени на растанку (СЗ 64); Налисмо нас *четворица* плоске и један товар дадосмо логору на увеселеније (РМ 118)

Изузетак је бројна именица *седмица*, која је настала додавањем суфикса *-ица* на творбну основу основног броја (*седам*: *седм-* + *-ица* = *седмица*).

Седмицу пика – кажу – грациозније густира и од самог грофа од Такова (О, ПВВ 246).

У посебну семантичку категорију сврстали смо изведенице за означавање жене са звањем или жене супруге личности са звањем. У нашој грађи пронађен је само један примјер (*цар*: *цар-* + *-ица* = *царица*).

Ај, Ђурђија, дабогда, сестро, и данашња света нећеља – небеска *царица* – никад среће не имала! (ЂЗ 51).

Значење изведене лексеме (*царица*) у овом случају је прилично прикривено, па не можемо са сигурношћу тврдити да ли се ради о супрузи цара, жени царици или обоје, тј. супрузи и жени. Такве су изведенице типа *калуђерица* и *царица* у којима суфикс *-ица* има, прије свега, моциону функцију, функцију женских у односу на мушка лица, док означавање носилаца занимања има секундарни карактер, и оно је прије ствар контекста него семантичке структуре саме именице (Тешановић 2003: 52).

У исту категорију можемо убројити и изведенице које означавају различита занимања настале додавањем суфикса *-ица* на именице мушког рода.

Ћа кравуљо, нагрдуљо!
Нагрдим ти говедара
и у кући *кућаницу*
и на струзи *стругарицу* (Ј 34–35);

Прошћеш, *домаћица* тога му сина преуда се горе у Локваре и преведе са собом малог Стојана, једино унуче Мијино… (ГСД 38); Она је искрена и одана Тубина *другарица* (Тб 80); Као мало припознатијем човјеку и царском службенику могла му је и најсиромашнија *станарица* лијеп ручак или ужину спремити (ЈП 125);

О, прими ме, *крчмарице*,
У свој лепи стан! (НД 241).

Специфичан тип творбе имају изведенице које такође настају од именица мушког рода тако што се на њихову окрњену основу дода наставак *-ица*. У нашој грађи пронађен је само један примјер (*удовица: удов-* + *-ица* = *удовица*).

ДАВИД: Ништа ти нема горе, главати господине, него кад се *удовица* распали, да бог милостиви сачува! (ЈПС 258)

У језику Петра Кочића постоје и неке изведенице које не можемо срести код неких других писаца, лексеме које су само њему својствене. Једна од њих је свакако изведеница *косовица*, настала додавањем наставка *-ица* на творбену основу коју чини топоним Косово.

> Ако је ђекад тежаку и било криво у чаршији и на суду, било је криво и чаршилији на селу и планини, ђе *косовица* суди, па се то некако испорављало и везало једно с другим… (Тж 190).

Изведеница *косовица* има два потпуно различита значења. Право значење ове изведенице је „женка птице коса“, а пренесено „подручје гдје влада закон јачега“. Као велики патриота, Кочић је често истицао славну прошлост нашег народа, али није крио ни огорчење туђинском влашћу. Имајући у виду ову чињеницу, потпуно је разумљиво што се, у оваквом контексту употребе, одлучио баш за ову лексему.

СУФИКС *-КА*

У творби изведеница женског рода, поред суфикса *-ица*, веома је продуктиван суфикс *-ка*. Овај суфикс је настарији словенски моциони суфикс. Код изведеница женског рода које означавају имаоце занимања или вршиоце радње, суфикс *-ка* често замјењује суфикс *-ица.*

О поријеклу, распрострањености и другим особинама суфикса *-ка* говорили су многи домаћи и страни дериватолози.[2] Значајно мјесто међу њима заузима Радосав Бошковић, који у студији о развитку суфикса у јужнословенској језичкој заједници истиче: „Наставак ka дошао је само као знак асимилације изведеним речима једне групе именица које је историјски развитак увео у изведене речи; као, дакле, једна п а р т и к у л а да формално обележи један суфиксни однос у језику који је семантички већ био формиран“ (Бошковић 1936: 27). Говорећи о замјени суфикса *-ка* суфиксом *-ица*, Бошковић истиче да „уз masculinum на *-ук*, *-ник* стоји увек femininum на *-ица*“, али да постоји и једна група именица гдје је „femininum изражен само помоћу наставка *ка*, никад помоћу наставка *ица*“. „Међутим уз наставак *ац* који значи име становника према крају одакле је, стоји само femininum са наставком *ка*“ (Бошковић 1936: 37). Већина дериватолога убраја суфикс *-ка* међу најфреквентније суфиксе у свим словенским језицима. Говорећи о централним суфиксима у словенским језицима Т. И. Вендина истиче да „суфикс *-ка* у српском језику има феминативно значење“ (Вендина 1986: 46) док у осталим словенским језицима има и деминутивно

[2] Земска 1992: 151–152; Вендина 1990: 25–51; Белић 1949: 82–84; Матијашевић 1970–1971: 524–526; Ђорић 1982: 108–116; Стевановић 1975: 479–483.

значење. Поменућемо и посматрање овог суфикса са више аспеката у студији Стјепана Бабића (Бабић 1986: 238–248).

Ни српски дериватолози не поричу фреквентност суфикса *-ка*, приписујући му још нека значења. Јелка Матијашевић сматра да суфикс *-ка*, поред деминутивног, изражава и пејоративно и аугментативно значење (Матијашевић 1970–1971: 563). При проучавању моционих суфикса, Божо Ћорић констатује: „суфиксом *-ка* граде се женска nomina agentis, nomina attributiva, nomina nationalia et regionalia, животињске врсте и друга ређа образовања“ (Ћорић 1982: 88). Стевановићева граматика садржи мноштво изведеница насталих додавањем суфикса *-ка* на различите творбене основе.

Иако, све напред речено, говори у прилог фреквентности и разноврсности значења суфикса *-ка* у српском језику, наша грађа то не потврђује. Наиме, посвједочен је мали број изведеница са овим суфиксом.

Већ смо напоменули да се суфиксом *-ка* творе изведенице женског рода које означавају имаоце занимања или вршиоце радње. Оваквих изведеница нема у нашем материјалу. Суфикс *-ка* је врло продуктиван када означава женска лица – становнице неких мјеста или предјела. У нашој грађи пронађена је само једна изведеница творена од заједничке именице.

– Извол’те, госпоја! – окрену се комендијаш једној *сељанци* (ИОиЛВ 139).

Суфикс *-ка* у овом случају додат је на окрњени облик именице мушког рода *сељанин* (*сељан-* + *-ка* = *сељанка)*.

Некада се наставак *-ка*, упоредо са наставком *-ица*, употребљавао за грађење деминутива. Данас су овакви примјери ријетки јер такве изведенице означавају нешто што је само по себи мало. У нашој грађи забиљежили смо једну изведеницу која означава јединку издвојену из збира онога што означава основна ријеч.

> Збаци поњавицу с облог, загријаног, уздрхталог тијела, завуче руку под миришљави простирач, извади *сламку*, па је стаде грискати, немирно се протежући (Мр 98).

Суфиксом *-ка* граде се и именице код којих овај наставак није продуктиван и којима се не зна шта имају у основи, а означавају различита лица и предмете женског рода.

> Само онај Бајо не да ништа: нити оће шта да плаћа Турцима, него једнако говори људима да би требало попу завити око *камилавке* чалму, а кнеза послати да клања ићиндију у чардаку са субашом (З 24); Поп Симо је био млад ко кап – истом што се запопио – и лијеп,

веле, ко најљепша *дјевојка* (З 24); У спољашњој хартији, која је била бијела – по свој *прилици* од омота шећерне главе – смотана је друга (ЂЗ 49); Дабогда се ти, добри чојече и медено љето моје, дичио и поносио својом силом и моћи ко Локвари крађом, Дујаковци свађом, ко Павићи десетарима, а Татићи катарима; ко Гомјеница делијама и калуђерима, а Лусићи поповима; ко Стричићи пиром, а Добрња провом; ко Перван удовицама, а Мелина цурама; ко Кочића Главица висином, а Тимар низином; ко Кола *плоскама*, а Шљивно шљивама; ко Рекавице касаплуком, а Бања Лука газдинским лоповлуком и невјерлуком! (РМ 117); Висок је, сув, а прав као *шипка*; опаљених упалих образа, а мале пиргаве очи испод слубљеног чела увијек су му нешто напрегнуте, као да непрестано у нешто пиље (ЈП 123).

Творба изведеница суфиксом *-ка* од именичких основа није нарочито плодна, што потврђују и свега два пронађена примјера.

Кад се чељаде развије и од силне једрине забрекне да кошуља на њедрима попуцкује; кад се набубриле усне зарумене; кад врела и успламћела крв снажније заструји кроз набрекле жиле: у напону снаге, младости и здравља јави се та немилостива *бољка* и чељаде провиче, што народ каже (КМг 178); Башче и њиве око Црне куће голе су већ и празне; на *воћкама* поломљене гране са опаљеним и сасушеним лишћем, без рода и плода, са болним и тужним изгледом. (ЖП 194).

Слабо је плодна и творба именица од глаголских основа:

Разлијеже се јаук и *писка* дјетиња – чојеку се од големе жалости срце цијепа! (З 25); Јаук и *вриска* да уши заглуну (ВГ 61); Оптуженик наједном сав погружен и потиштен ушути, и послије мале *почивке* јаукну као изван себе: Ај, Лука Ћулуме, душманине мој, кућа ти се међу кућама бијељела од швапскије позивница ко звијезда Даница међу звијездама, што ме биједиш на правди бога! (С 217).

У ексцерпираној грађи пронашли смо и једну изведеницу за коју сматрамо да је настала од глаголског придјева трпног (*кићен*) и суфикса *-ка*:

Човане чакшире, па поврх њих цариградски појас, онда фермен са сребрним иликама, па по фермену биоградски гуњ, а на глави повисок фес, омотан црном памуром, испод које је вирила дебела *кићанка* (Тб 68).

Њена морфолошка структура је уобичајена, али на семантичком плану она може указивати на два различита значења: окићену капу и женску особу која воли да се украшава, „кити“. Контекст у којем се налази у овом случају указује да се ради о окићеној капи.

Да суфикс *-ка* учествује и у сложеној суфиксалној творби потврђује и сљедећи примјер (*чедоморка: чед- + -о- + мор- + -ка = чедоморка*):

Керкермајстор се вратио са рапорта и одвео све жене осим Јелке *чедоморке* на Врбас (С 232).

Чињеницу да се суфикс *-ка* често замјењује суфиксом *-ица* потврђује ексцерпирана грађа јер је број изведеница са суфиксом *-ица* неупоредиво већи од оног са суфиксом *-ка.*

ИЗВОРИ

Петар Кочић, *Сабрана дјела*, Бања Лука: Бесједа – Београд: Ars libri, 2002.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*, Zabreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Белић 1949: Александар Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик. II део: Наука о грађењу речи*, Београд: Научна књига.

Бошковић 1936: Радосав Бошковић, Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници, *Јужнословенски филолог* XV, Београд, 1–154.

Вендина 1986: Татьяна И. Вендина, О некоторых аспектах сопоставительного изучения славянского именного словообразования, *Советское славяноведение* 6, 99–107.

Вендина 1990: Татьяна И. Вендина, *Дифференциация славяских языков по данным словообразования*, Москва: Наука.

Земска 1992: Елена А. Земская, *Словообразование как деятельность*, Москва: Наука.

Матијашевић 1970–1971: Јелка Матијашевић, Неки руски творбени типови и њихови српскохрватски еквиваленти, *Живи језици* XII–XIII, 15–23.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(охрватск)и језик САНУ, 1959–.

Стевановић 1975: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). I. Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научна књига.

Тешановић 2003: Драго Тешановић, *Творбене категорије поткатегорије у језику Бранка Ћопића*, Бањалука: Филозофски факултет, Бањалука.

Ћорић 1982: Божо Ћорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.

Drago V. Tešanović
Dragana D. Lazić

THE SUFFIXES -*ICA* AND -*KA* IN THE LANGUAGE OF PETAR KOČIĆ

Summary

In the science of word formation in the Slovenian languages, we find different terminology, regardless of the scientific disciplines. In the Serbian language, the terms derivative and the suffix are used in the derivative literature. Thus, by suffix analysis of the derivatives with the suffix -*ica* and -*ka* in the language of Petar Kočić, we came to the realization that most derivatives in the function of a motivating word have a dominant noun, while a smaller number of derivatives in the function of a motivating word have a verb. So, this mean that we could observe the suffixal analysis in the auspices of the creative categories of *nomina attributiva* and *nomina agentis*.

Keywords: suffix word formation, central suffixes -*ica* and -*ka*, deminutives and hypocorists in the language of Petar Kočić.

УДК 811.163.41'373.6
821.163.41.08 Секулић И.

Оригинални научни рад
Примљено 8. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ВЕСЕЛИНА В. ЂУРКИН*
(Универзитет у Новом Саду,
Педагошки факултет у Сомбору)**

ИНДИВИДУАЛНА ЛЕКСИКА У ДЈЕЛУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ (ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКЕ ОДЛИКЕ ИМЕНИЦА)

У раду се на жанровски разнородном корпусу дјела Исидоре Секулић анализирају творбено-семантичке одлике именичких индивидуализама и њихов стилски потенцијал. Анализа показује да су све забиљежене лексичке јединице грађене према већ постојећим творбеним моделима српскога језика, најчешће у поступку извођења од просте творбене основе, али и од изведених и сложених основа. Главнина именичких индивидуализама припада домену апстрактних именица, укључујући и глаголске којима је именована глаголска радња, а чешће су заступљени и у категоријама вршиоца радње и носиоца особине. Стилска маркираност и експресивност датих лексичких јединица условљена је употребом нетипичног творбеног средства (нестандардног творбеног форманта или творбеног форманта експресивне семантике) и контекстом у којем су употријебљене.

Кључне ријечи: Исидора Секулић, индивидуална лексика, именице, торбено-семантички модел, стил.

Увод

1.1. Међу писцима изузетног стваралачког темперамента, пажљивог и проницљивог односа према језику и ријечима, високо мјесто у српској књижевности заузима Исидора Секулић. Судећи према ономе што у литератури налазимо, Исидора је један од оних књижевника

* veselinaso@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

чија је креативност у коришћењу лексичко-творбених образаца веома допринијела укупном лексичком фонду српског језика, о чему свједочи податак да „потврде из њених дела долазе на отприлике сваких десетак страна Речника, гдекад и чешће, а то значи да једна књига има отприлике око 80 примера из њеног дела“[1] (Радовић Тешић 2010: 118). У склопу неколико начелних констатација које у своме раду о лексици Исидоре Секулић са становишта савремене стандардизације износи М. Радовић Тешић, за нас је посебно важна она која се односи на „творачки лексички слој“, који је „често на граници индивидуализама“, „приметан и препознатљив у Исидориној реченици“, а који је данас, по мишљењу ауторке, прилично запостављен, успорен, и који новија српска књижевност не његује, „а књижевна критика не афирмише или довољно не препознаје“ (Радовић Тешић 2010: 119).

Да Исидора спада међу оне малобројне српске писце склоне лексичким иновацијама, прецизније, међу најуспјелије творце индивидуализама који су значајно обиљежили своју епоху, потврђује и Н. Ивановић (2011)[2] у раду посвећеном анализи творбено-семантичких и стилских одлика индивидуално скованих именица које су забиљежене у РСАНУ, запажајући притом да њено књижевно стваралаштво одликује „систематско коришћење индивидуализама“ и да је ријеч о писцу који „радо истражује значењске односе између творбених синонима, као и семантички потенцијал различитих творбених форманата“.

1.2. О терминолошко-појмовном разјашњењу термина *индивидуализам* и релевантним критеријумима за његово разграничење од сродних појмова и термина, уз разматрање могућности „продора индивидуализама у општи лексички фонд“, пише Р. Драгићевић (2011). Ауторка указује на проблем честог укрштања сродних термина *индивидуализам*, *оказионализам*, *неологизам*, *кованица*, *хапакс*, *потенцијална ријеч* у славистичкој литератури и сматра да она проистиче из чињенице да сви они означавају појмове с нејасним границама, који се додирују и у мањој или већој мјери преклапају у сегментима својих садржаја.[3] Она прихвата одређење по којем су индивудуализми лексеме за које постоји једна или мали број потврда, а које су творенице, дакле, ријечи домаћег

[1] У питању је РСАНУ.

[2] У раду је дат исцрпан преглед литературе и изнесени важни закључци о природи индивидуалне лексике уопште, њеној структури и односу према цјелини лексичког фонда.

[3] Попис кодираних лексема (неологизама, кованица и индивидуланих ријечи) у РМС и статистичке податке о њиховој заступљености налазимо у раду Г. Штасни (1997–1998).

поријекла настале творбом ријечи, и које се могу класификовати на оказионализме и потенцијалне ријечи (Драгићевић 2011: 49).

1.3. Овакво одређење термина *индивидуализам* и готово општеприхваћена подјела заснована на степену уобичајености творбеног модела и творбених средстава, као разликовном критеријуму, представљају теоријско полазиште и у нашем раду у којем смо анализирали индивидуално творене именице у дјелу Исидоре Секулић (в. одјељак извори). При утврђивању статуса ексцерпираних језичких јединица руководили смо се према критеријуму забиљежености односно незабиљежености у рјечницима – РСАНУ и РМС. Такође смо у корпус уврстили и именичке лексеме које су у рјечницима означене као индивидуализми, а њих је свега седам (*бесповодност*, *високан*, *вртиверац*, *доиме*, *досуђивач*, *језиконосац*, *незадржај*). Ексцерпирану лексику класификовали смо према творбено-семантичким категоријама, а поткласификацију у оквиру сваке категорије извршили према творбеном типу којем именичка лексема припада,[4] дајући уз сваку лексичку јединицу семантичку интерпретацију и контекстуалну потврду.

Анализа корпуса

2. Именице са значењем вршиоца радње

2.1. Именице мушког рода

2.1.1. *-ар*: *авлијар* („онај који иде од авлије до авлије и разноси вијести“), *кифлар* („онај који прави кифле“) и *питаличар* („онај који смишља питалице“), од сложене основе *пођонар* („онај који поправља ђонове“) – Ту негде … сахрањен је био љубимац слуга гос-Тошин, баштован и *авлијар* Љуба… (КПГ, 46); Да Цветан није тако леп, угушио би га онај чешки *кифлар*…(КПГ, 306); Измамљивао је учитељ Лесковац дарове дечје … имао добре певаче, цртаче, декламаторе, рачунџије, *питаличаре* (КПГ, 251); … Сава Бајић, шустер по занату, некада крпа, а после *пођонар*… (КПГ, 273–274). За разлику од прве именичке лексеме, у чијој је основи именован простор на којем лице врши радњу (*авлијар*), именице *кифлар* и *питаличар* у основи имају назив објекта који настаје у процесу вршења радње. Са истом творбеном основом и суфиксом *-ара* у РСАНУ налазимо само именицу женског рода *авлијара* са значењем „жена која иде од авлије до авлије и разноси вести; исп. аброноша, стокућа“, док према именици *кифлар* РМС наводи лексичку јединицу идентичног творбеног типа *перечар* („онај који прави и продаје перетке“).

[4] О односу творбене категорије и творбеног типа, као и средствима карактеризације творбеног типа в. Ђорић (2008: 19–20).

2.1.2. *-аш*: *мо̄тикаш* („радник који ради мотиком“) – За неки дан потом дођоше *мо̄тикаши*, зидари, и дунђери, и кућа стаде расти као из воде… (КПГ, 274). РСАНУ биљежи лексеме *мо̄тикар* и *мо̄тичар* (покр.) са значењем „онај који земљу обрађује примитивно, служећи се само мотиком“. Из контекста је јасно да се лексема *мо̄тикаш* не поклапа у потпуности семантички са наведеним лексемама. Према истом начину творбе у српском језику творена је и именица *ло̄па̄таш*, чије је значење засновано на механизму метафоре („нар. шаљ. назив за католика, јер се крсти целом шаком као лопатом“).

2.1.3. *-ач*: Од глаголске сложене основе и суфикса *-ач* скована је именица *досуђивач* („онај који досуђује, доноси пресуде, одлуке“), чијом се употребом настоји истаћи надмоћ оних који одлуке и пресуде доносе над онима који их трпе, чему посебно доприноси и емфатичка употреба личне замјенице *ви*, што знатно увећава стилски ефекат не само новостворене ријечи него и цјелокупног исказа – Излазите … ви *досуђивачи* награда и казни (Сек. 3, 21).

2.1.4. *-ац*: Од сложене основе суфиксом *-ац* изведена је лексема *језиконосац* („онај који има развијено осећање за свој језик, онај који добро познаје свој језик, зналац свог језика“) према истом моделу као и лексема *ва̄троносац*, коју биљежи РСАНУ – Има људи који са лакоћом … читају свој језик … Таквим људима … *језиконосцима* бисмо их могли назвати – таквима имају велике литературе да благодаре (Сек. 9, 20).

2.2. Именице женског рода

2.2.1. *-ка*: Према претпостављеном *сиричар* изведена је моционим суфиксом именица *сиричарка* („она која прави сир“) – Слуга нас тада још обавести: да је Ингрид савршена сетерка, млекарка и *сиричарка*… (С, 352). У РМС налазимо *сирар*, *сирарка* и *сирарица*. Јасно је да стилска маркираност лексичке јединице *сиричарка* потиче од њене товрбене структуре. Могуће је да је овако творена лексема присутна и у дијалекатској лексици.

3. Именице са значењем имаоца/носиоца особине

3.1. Именице мушког рода

У анализираној грађи забиљежили смо свега неколико примјера именичких лексема из категорије *nomina attributiva*, којима се врши именовање према некој доминантној, физичкој (спољној) или духовној (душевној, карактерној) особини.

3.1.1. *-ов*: *сака̄тов* („сакат мушкарац“) – А да се тај *сака̄тов* не врзма око тебе? (КПГ, 91);

3.1.2. *-ан*: *високан* („онај који је на високом положају“) – У својој великој поеми … говори овај … песник … о лудој и грешној моћи великана и *високана* (Сек., АСК 1955, 329);

3.1.3. *-о*: *фуриозо* („онај који је фуриозан, жесток, силовит“) – … с криком једним улеће у ждрело ватре и каоса, и, узједаред, на леђима живих људи појављује се велики беседник и трибун, појављује се Мирабо *фуриозо* (АИ, 318);

3.1.4. *-ац*: *брзоплетац*, од сложене основе („онај који је брзоплет, несмотрен, несрећен, ужурбан“) – Јеси видео како су му брзоплете руке, као да има три руке и ниједна не зна шта ради… Пфуј! и то ми је доктор: доктор Равноселац, доктор-*брзоплетац* (КПГ, 236);

3.1.5. *-ац*: *вртиверац* од сложене основе, настала у процесу комбиноване творбе („вероломац, превртљивац“) – А комшије сами Грци. Сам *вртиверац*, не волим Грке! (Сек. 5, 193).

Од свих наведених лексема само је лексемом *сакатов* именован носилац особине засноване на физичком недостатку, док остале означавају носиоца неке духовне или карактерне особине формиране под утицајем темперамента или неких спољних околности. Пејоративно значење, али и стилски ефекат, лексема *сакатов* остварује не само зато што у својој основи има придјев којим је именован озбиљан физички недостатак већ и захваљујући томе што својим творбеним ликом, с једне стране, подсјећа на лексеме са придјевском творбеном основом којима се у српском језику образују називи паса или коња према тјелесним особинама (*мрков*, *шаров*), а с друге стране, и на лексеме које представљају пејоративне називе за људе (*гадов*, *празнов*) (в. Клајн 2002: 130). Занимљиво је да РМС биљежи само лексему *сакатуља* („саката жена“) без назнаке о могућем погрдном значењу, премда су изведенице овог творбеног типа када се односе на жене по правилу пејоративне (*бјеснуља*, *погануља*) (Клајн 2002. 154–155). У дијалекту налазимо потврде за лексему *сакатин* такође с погрдним значењем: Ено *сакатина* онога, ја, саката му нога, не виче га нико именом (Ђуркин 2006: 132). – Постављена у напоредан однос са именичком лексемом *великан*, образованом истим начином творбе, лексема *високан* има важну улогу у креирању и спецификовању утиска о надрастању просјечног и нормалног, будући да лексема *велик* у свом основном значењу подразумијева одступање од уобичајеног, просјечног у једној или више димензија, а *висок* вертикално одступање. – Лексема *фуриозо* изведена је од редуковане основе придјева *фуриозан* и суфикса *-о* помоћу којег се у српском језику твори веома мали број именица, као што је на примјер именица *југо* (назив вјетра), што указује на степен

онеобичајености остварен при творби овог индивидуализма. Замјеном лексеме *фуриозо* придјевом *фуриозан* знатно би се снизио стилски учинак цјелокупног исказа. Именица *брзоплетац* јавља се у оквиру полусложеничког споја *доктор-брзоплетац*, чиме је додатно стилски маркирана, а такође је занимљиво да је настала као продукт дјечије оштроумности, сензитивности и проницљивости. – Формирана од сложене основе лексема *вртиверац*, с једне стране, асоцира на именичке лексеме које у првом дијелу имају глаголски дио, а у другом именицу *вртив(ј)етар*, *вртигаћа*, („вјетропир“), *вртигуз*, *вртирепт*, *вртикапа* („несталан, несигуран човек, превртљивац“), *вртиколо* (покр. „живахна, несташна или нестална особа“), а с друге стране, на лексему *в(ј)ероломац*, која јој је сродна по значењу („онај који прекрши веру, погази заклетву, не одржи задату реч“), али формирана према различитом моделу (именица + инфикс + глагол + *-ац*), што знатно увећава њену експресивну вриједност и стилски учинак.

3.2. Именице женског рода

3.2.1. Само једна лексема женскога припада овој категорији и изведена је моционим суфиксом *-ка* од већ изведене именичке творбене основе *свакојаковић* (формиране од замјенице *свакојак* и суфикса *-ић*), која је у РМС означена као лексема пејоративног значења („свакојак, сумњивих квалитета човек; безвредан човек“) – *свакојаковићка* („жена сумњивих моралних квалитета; неусмјерена, која лута без одређеног циља“) – Муж јој је био чиновник, писао квите, а она, *свакојаковићка*, ко зна куда тумара и шта ради (КПГ, 251).

4. Именице са значењем занимања

4.1. *-ик*: *космогоник* („онај који се бави космогонијом“) – Ја сам почео онда кад је препукао први атом – *космогоници* нас уче: кад се распао први атом почело је настајање света… (АИ, 66).

5. Именице са значењем мјеста (дијела простора)

5.1. *-ина*: Префиксално-суфиксална твореница *проветрина* („мјесто изложено вјетру“) образована је према истом начину творбе као и у рјечницима забиљежена лексема *зав(ј)етрина* („место заклоњено од ветра, заклон“) – Гробови те деце … леже … тамо доле, на *проветрини*, где се све њише, па и крстови… (КПГ, 231).

6. Именице са значењем становника именованог према дијелу насељеног мјеста у којем борави

6.1. Именице мушког рода

6.1.1. *-аш*: *чаршијаш* („становник чаршије“) – Јасно: нова кућица на Кашикари врста је берзе и магацина за ону некада златну трговину,

са Србијом, а преко Србије са Турском, коју су, уз реку, рукама и ногама веслали аласи, а главом водили крупни *чаршијаши* на обадве стране (КПГ, 275).

6.2. Именице женског рода

6.2.1. *-ка*: *сетерка* („она која борави у сетеру, љетном сточарском насељу у планини с колибама и торовима где се стока напаса и музе, у бачији“) – Сетер један, што ће рећи бачија, високо на фјелу Доверском … У сетеру је лепа *сетерка* Ингрид, девојка мајка (ПН, 349). Дата лексичка јединица изведена је моционим суфиксом *-ка* од именице мушког рода *сетер*, коју налазимо у РМС, али једино са значењем „врста ловачких паса птичара дуге длаке“.

7. Именице са деминутивним значењем

7.1. *-ељак*: *ирдељак* – Богату бенгалску ватру са звездама, и ружама, и петловим реповима, и змајским *ирдељцима*… Шта се смејеш? Тако се то зове (КПГ, 114).

7.2. *-ичак*: *кујничак*, *црквичак* – Собичак, *кујничак*, човек, жена и двоје деце. (КПГ, 274); Мали један *црквичак*, који смо видели долазећи пре два дана према станици… (ПН, 353).

7.3. *-чић*: *одељењчић* – Живео је Миша Богдановић, у својој старинској али лепој кућици, мало вертепског изгледа изнутра: ваздан *одељењчића* и степеничица… (КПГ, 239).

Стилска маркираност забиљежених деминутива проистиче из статуса самог суфикса с обзиром на његову продуктивност (*-ичак*, *-ељак*) или из неке необичности која је везана за саму творбену основу (*одељењчић*) или експресивности основе (*ирдељак*). Деминутивни суфикс *-чић* врло је продуктиван у поступку деминуирања именица мушког рода, али не и у категорији именица средњег рода. У том смислу деминутив *одељењце* стилски је неутралан у односу на облик *одељењчић*, дијелом и због чињенице да се суфикс *-чић* „најрадије спаја с основама са завршетком *-н*, *-л* и *-ј* (*станчић*, *анђелчић*, *трамвајчић*)“ (Клајн 2002: 167).

8. Именице са пејоративним значењем

8.1. *-урија*: Међу индивидуално скованим лексемама забиљежили смо и збирно образовање *тичурија* („зб. и пеј. од птица, разне врсте птица“), чија је стилска обиљеженост остварена већ употребом суфикса *-урија*, који се иначе јавља у веома малом броју ријечи, а „уклапа у већу групу збирно-афективних суфикса на *-ија*, какви су *-арија*, *-адија* и други“ (Клајн 2002: 157). Њена експресивна вриједност наглашена је не само замјеничким атрибутом *којекакав*, који већ у својој семантици подразумијева негативне особине појма уз чије име стоји, интензифико-

ване његовом постпозицијом у односу на именицу (*тичурија којекаква*), него и низом атрибутских одредаба употријебљених уз деминутивну изведеницу *тичица* (*наше*, *рођене тичице*) – *Тичурија* којекаква, госпоја, Бог зна откуд навади се па наше рођене тичице само плаше (КПГ, 125).

9. Именице којима се именује глаголска радња (*nomina acti*)

9.1. Међу именичким лексемама којима се именује радња, а које нису наведене у рјечницима, највише је оних творених суфиксом *-је*, са трпним глаголским придјевом у основи: *говљење*, *насиловање*, *одомаћење*, *помонашење*, *прокисавање*, *сатрептавање* („заједничко подрхтавање, треперење“), *узвитлавање*, *цирикање*, с напоменом да готово све потичу од глагола који су обрађени у рјечницима, изузев двију – *помонашење* и *сатрептавање* – које наспрам себе немају глагол забиљежен у рјечницима (*помонашити* и *сатрептавати*; постоји једино лексема *замонашити*) – …природа не лежи у неком предмету, који се, најзад, жив или мртав савлађује, него у бесној хајци с ножевима, у *говљењу* страсти кроз перверзност и злочин… (АИ, 342); То је, видиш, оно ваше *насиловање* деце да уђу у калуп, буду стари, остану хладни, ничији (КПГ, 309); Доста је ако на једном комаду божје земље има застајања, и *одомаћења*, и паланачке среће и културе... (С, 346); Имао је неко фантастично убеђење, да ће у том храму моћи довршити оно што је он звао својим унутрашњим *помонашењем* (ЂБЦ, 32); Море се разлило и узмутило … и само се чули болни тонови *прокисавања* (АИ, 49); Доби се неки скоро очигледан доказ о *сатрептавању* бића, која су, с музичког гледишта, хармоније или истоветности (ЂБЦ, 52); … и тамо горе га стаде такво урлање и *узвитлавање* као да ће небо на комаде исцепати (АИ, 127); … и снажно *цирикање* је натпевало моју лепу и срдачну бригу (С, 15).

9.2. Са општим значењем резултативности глаголске радње је префиксално-суфиксална твореница образована помоћу суфикса *-ај незадржај* („стални, незаустави ток, незадржавање“) – Шта од машине има жива вода са својим неумором и *незадржајем*? (Сек. 3, 33).

10. Апстрактне именице

У оквиру категорије апстрактних именица са значењем стања или особине (које нисмо пронашли у рјечницима) у анализираном корпусу најзаступљеније су именице са творбеним формантом *-ост*, што није необично ако се узме у обзир да је ријеч о творбеном суфиксу спојивом са различитим типовима творбених основа, што дати творбени тип чини врло погодним за „разне креативне лексичке експерименте“ (Ивановић 2011: 89).

10.1. Са глаголском основом

10.1.1. *-ост*: Од трпног глаголског придјева (*закинутост*, *занесвешћеност*, *успетост*, *неразмотаност*) или радног (*одживелост*, *полуделост*) − Ето вам, господо, земља Бачка и њен лик на човеку и стварима, кроз лепоту и гримасу, кроз беријет и *закинутост*, кроз светлост и таму (АИ, 377); Девојчица је између две *занесвешћености* била сведок најстрашнијег момента (КПГ, 71); … око распећа лежи нека *успетост* причања (АИ); Мислим, оне тајне које надјачају и обиђу своју ситну судбину, да се открију, прођу, раздрље и у лаж утерају, и боје се да изгубе драж своје *неразмотаности* (Сапутници, 111); Куд је *одживелост* ове наше паланке, а она је чињеница, стварност? (АИ, 67); …код Коњовића је цела жетва завитланост, *полуделост*, бекство, дионизијски пораз и падање (АИ, 380).

10.2. Са придјевском основом

10.2.1. *-ост*: *апартност* („својство или особина онога што је по својим особинама изузетно, изванредно, упадљиво“), *бившост* („прошло вријеме, прошлост“) – …г. Јовановића истиче одједаред *апартности* и загонетности, и то коштујаве неке *апартности* и загонетности (АИ, 331); Јер, да ли ће иза једне прохујале величине доћи друга, то ће знати они који вашу модерност буду читали као старину, и вас, ваше генерације, као бившу *бившост* (АИ, 304). У другом примјеру стилска обиљеженост исказа, као и појачана експресивност, остварена је не само употребом лексеме *бившост* него и плеонастичним навођењем атрибутске одредбе исказане придјевом *бивши*, већ садржаним у творбеној основи сковане ријечи, чиме је и на семантичком плану реализован поступак онеобичајења – „прошлост која припада прошлости, прошла прошлост“.

10.2.2. *-ост*: Као префиксално-суфиксалне творенице са суфиксом *-ост* образовене су још двије лексеме женскога рода: *бесповодност* („непостојање повода, непотребност“) и *разобимљеност* („стање духа у којем се укидају границе“) – Ана ... ћутањем је изражавала слагање и допадање, и, према томе, *безповодност* сваког даљег разлагања те ствари (Сек. 1, 75); Не волиш више *разобимљеност* и скок помрчину, враћаш се јер хоћеш да си међу људма, и над дубином свога ћутања дижеш мост од речи (АИ, 64). Обје лексеме асоцирају на већ постојеће лексеме из истог или сличног семантичког круга, као што су *безразложност*, *безузрочност* (у основи су придјевске лексеме изведене од лексема (пот)категоријалне: *узрок*, *разлог*), и *разобрученост* („особина онога што је разобручано“; „фиг. распојасаност, распуштеност“).

10.2.3. -*лук*: *бахатлук* („бахатост“) – Од чега је онда живела душа тог света [Турака] … од лажног *бахатлука* кад се над рајом бесни (Сек. 4, 186). Лексичка јединица *бахатлук* стилистички је маркирана у односу на творбено неутралну лексему *бахатост* будући да је изведена творбеним суфиксом турског поријекла (који налазимо у лексемама *миндерлук*, *дуњалук*), због чега је стилски ефектније уклопљена у лексичко окружење (*раја*, *свет Турака*).

10.3. Са именичком основом

10.3.1. -*штина*: *гркштина* („оно што је својствено Грцима, грчком духу, грчком начину живота“) – … Папастергије, купио малу у Римској улици … и задивљао отада у *гркштини*, и расприродио и своје последње семе, свога унука (КПГ, 306). Дата лексичка јединица *гркштина* творена је на основу творбеног модела према којем су у српском језику грађене изведенице као што су *немштина*, *мађарштина* и сл. Клајн (2002: 175) сматра да је мало изведеница од етничких именица са суфиксом -*штина* које би биле у потпуности неафективне и износи запажање да их „РМС, вероватно и из политичких обзира, дефинише неутрално“ и да се оне „данас не би могле употребити без пејоративне интенције“. То потврђује и контекст у којем је употријебљена именица *гркштина*, чију пејоративну семантику и експресивност подупиру и глаголи *задивљао*, *расприродио* у непосредном окружењу.

10.3.2. -*лук*: *мртваклук* („јаловост, беживотност, мртвило“), творена од већ изведене творбен основе – Зна се да смо *мртваклук*, да нас је тако мало да не вреди неко да долази и овде започиње посао (КПГ, 300). Изведенице овога творбеног типа, које најчешће значе карактерну особину или начин понашања, у српском се језику сматрају погодним језичким средствима за изражавање емоција (Радић 2001: 71, према Клајн 2002: 110–111). У наведеном примјеру експресивност именице *мртваклук* појачана је и њеном синтаксичком позицијом у реченици.

10.3.3. -*ство*: *пролетерство* („стање онога који је пролетер“) – Деца Маријина, остављена по читаве дане сама себи, ударише такође у неко *пролетерство*, но без икакве организације, а често и сасвим без потребе (КПГ, 251). Да је лексема *пролетерство* негативно конотирана и да означава не само материјални и друштвенокласни статус него и духовно стање онога који га заузима, потврђује и увид у шири контекст „Марија шпацира, а деца како знају“, „пролетерка“, „много напуштала кућу и децу“, „почела код нас еманципацију жена“, „Преко дана рад, увече, почешће, неки договори или разговори, и, наравно, по мушком избору, увек у пивари, или у ’бирцузу’, чак тамо на вашаришту“. У прилог реченоме иде и чињеница да се у неким народним говорима лексемом

пролетер именује углавном женска особа ослобођена моралних стега средине у којој живи, о чему свједочи сљедећи примјер њене употребе: Била је она *пролетер* тешки док се није удала (Ђуркин 2006: 124).

11. Сложенице

11.1. Лексема *кућепоседник* („онај који посједује кућу, власник, посједник куће“) образована је према творбеном моделу по којем је грађена и сложеничка лексема *земљопос(ј)едник* и наспрам себе као конкурентску лексичку јединицу има лексему *кућевласник*, која је својствена административном стилу. Одлучивши се да у позицији другог дијела сложенице употријеби именицу *поседник*, маркирајући притом цјелокупну сложеницу наводницима, писац појачава емоционално-експресивну вриједност именичке јединице истичући у први план други дио сложенице нагласивши тако горчину ироније коју ишчитавамо и из ширег контекста: „Насеље се звало Горња варош, али о вароши није могло бити помена: на узвишици која се постепено дизала из главне улице малога градића, то је био само ’окрајак градића’, заправо село“. И као што је насеље у којем станују „*кућепоседници*“ само „окрајак градића“, тако је и све што његови становници „посједују“ само окрајак нечијег љепшег и свјетлијег живота – Становници, „*кућепоседници*“ и остали, пука сиротиња, оновременска потиштена сиротиња: надничар, слуга, кочијаш, вешерка, овде-онде занатлија са радионицом у ћошку кујне, занатлија за преко нужне поправке обуће, одела, посуђа, дакле сам мајстор-крпа (КПГ, 272).

11.2. замјеница + *-о-* + именица: *самопутник* („онај који путује сам“) – О земљо исконске камене материје … на којој је човек, ратар, пастир или рибар, *самопутник* и гост, онај који не може покуцати другде до на прозорчић станице од брвана на путу-беспућу (ПН, 348). Први дио сложенице изабран је у жељи да се нагласи остављеност и препуштеност човјека-путника себи самоме. Емоционално-експресивна вриједност сложенице и стилски учинак интензивирани су и употребом полусложеничког споја у служби прилошке одредбе *на путу-беспућу*.

11.3. префикс + именица: *доиме* („додатак имену, надимак“) – Симеун је наређао себи име, *доиме*, званије и резиденцију … Симеун Пејић Рудар, ђак од манастира Гомјенице (Сек. 4, 40); *пратренутак* („исконски, први тренутак“) – Ти си створен у једном од оних *пратренутака* буђења и кретања, кад је од најлепшег сна душе природине и од најлепше песме маште природине и од зноја њеног створена прва капља крви (С, 81).

12. Закључак. Анализа ексцерпираних примјера показује да су све забиљежене лексичке јединице грађене према већ постојећим творбеним моделима српског језика, најчешће у поступку извођења од просте (именичке, придјевске, глаголске) творбене основе, али и од изведених и сложених основа. Главнина именичких индивидуализама припада домену апстрактних именица са значењем стања или особине и творене су од глаголских основа (трпног или радног глаголског придјева) најчешће суфиксом *-ост* (*занесвешћеност*, *одживелост*) и придјевских простих или сложених основа (*бившост*, *апартност*, *бесповодност*, *разобомљеност*). Велик број чине глаголске именице формиране суфиксом *-је*, којима је именована глаголска радња, од којих су понеке образоване и од глагола које рјечници не биљеже (*помонашење*, *сатрептавање*), а само је један примјер глаголске именице формиране суфиксом *-ај*, образоване у процесу комбиноване творбе (*незадржај*). Такође су заступљени и именички индивидуализми из категорије вршилац радње, углавном именице мушког рода, што је иначе општа одлика, изведене од именичких простих (*кифлар*, *питаличар*, *мотикаш*) или сложених творбених основа (*досуђивач*, *језиконосац*) и именички индивидуализми из категорије ималац или носилац особине изведени од простих или сложених придјевских основа (*сакатов*, *високан*, *фуриозо*, *брзоплетац*, *вртиверац*) и само један примјер именице женског рода од изведене придјевске основе (*свакојаковићка*). Међу ексцерпираним примјерима које рјечници не биљеже јесу и именичке лексеме деминутивног значења (*прдељак*, *црквичак*, *кујничак*, *одељењчић*), именичка лексема са пејоративним значењем (*тичурија*), лексеме образоване према именичкој творбеној основи са значењем мјеста (*проветрина*), мјеста становања или боравка (*чаршијаш*, *сетерка*), као и сложеничке лексеме *кућепоседник*, *самопутник*, *доиме*, *пратренутак*.

Велик број именичких индивидуализама има према себи регистровану основинску ријеч, што значи да су творбено рашчлањиви и семантички прозирни (*питаличар*, *свакојаковићка*), другим ријечима, главнину забиљежених примјера чине потенцијалне ријечи. Изузетак су именице творене од основа којих у рјечницима нема (*сетерка* од *сетер*, *сиричарка* од *сиричар*). Међу створеним лексемама неке имају конкурентску јединицу истог творбеног типа или начина творбе (*кифлар* : *перечар*, *мотикаш* : *мотикар*, *мотичар*), док поједине наспрам себе имају лексеме формиране истим начином творбе са истим општим творбеним значењем, али су различитог творбеног типа (*сиричарка* : *сирарка*, *сирарица*, *вртиверац* : *вероломац*, *кућепоседник* : *кућевласник*).

Стилска маркираност, чији извор може бити творбена структура именице или контекст у којем је употријебљена, и експресивност датих лексичких јединица обично је реализована као посљедица избора неуобичајеног или стилски обиљеженог суфикса за дати творбени тип или нетипичне творбене основе (*бахатлук* : *бахатост*, *одељењчић* : *одељењце*). Неријетко је асоцирање индивидуалне лексеме на већ постојеће лексеме које су само дијелом своје творбене структуре подударне са њом врло значајно извориште њене експресивности и стилске обојености (*вртиверац* : *вртигуз*, *вртирет*).

ИЗВОРИ

АИ: *Изабране странице Исидоре Секулић*, Предговор, избор, редакција и коментари Драшко Рађеп, Нови Сад: Прометеј, Гимназија „Исидора Секулић“, 1995.

ЂБЦ: Исидора Секулић, *Ђакон Богородичине цркве*, Београд: Плави јахач, 1997.

КПГ: Исидора Секулић, *Кроника паланачког гробља*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Просвета, Нолит.

С, ПН: Исидора Секулић, *Сапутници*, *Писма из Норвешке*, Београд: Вук Караџић, 1977.

ЛИТЕРАТУРА

Драгићевић 2011: Рајна Драгићевић, Лексика квалификована као индивидуална у српским дескриптивним речницима, у: *Зборник у част Гордани Вуковић. Лексикологија. Ономастика. Синтакса*, ур. Владислава Ружић, Слободан Павловић, Нови Сад: Филозофски факултет, 47–57.

Ђуркин 2006: Веселина Ђуркин, *Лексика Угљевика и Забрђа*, Сомбор: Педагошки факултет.

Ивановић 2011: Ненад Ивановић, Индивидуална лексика у српском језику: творбено-семантичке одлике класе именица (на материјалу из Речника САНУ), у: *Савремена проучавања језика и књижевности* II/1, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 79–94.

Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. 1. Слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. 2. Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

Радовић Тешић 2010: Милица Радовић Тешић, Лексика Исидоре Секулић са становишта савремене стандардизације, у: *Српски језик, књижевност, уметност. I. Језички систем и употреба језика*, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 115–119.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(о-хрватск)и језик, 1959–.

Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Штасни 1997–1998: Гордана Штасни, Неологизми, кованице и индивидуално означене речи у Речнику српскохрватског и књижевног језика, *Прилози проучавању језика* 28–29, Нови Сад, 87–113.

Veselina V. Đurkin

PROPER NAME LEXICOLOGY IN THE WORK OF ISIDORA SEKULIĆ (TEMPORARY-SEMANTIC FEATURES OF NOUNS)

Summary

This paper analyzes the morpho-semantic features of proper noun lexemes and their stylistic potential based on the genre-diverse body of work of Isidora Sekulić. The analysis shows that all recorded lexical units are built according to already existing morhological models of Serbian, most often in the process of derivation from a simple and complex nominal bases. The majority of proper noun lexemes belong to the domain of abstract nouns and verbs, and are represented in the categories of nomina agentis and nomina attributiva. Stylistic marking (the source of which may be the noun's morphological structure or the context in which it is used) and the expressiveness of the given lexical units are realized in many ways, mostly by choosing an unusual suffix or morphological base for a given formation type, or by chooing a less productive suffix. Thus formed, they happen to contribute to the stylistic marking of the entire sentence. The stylistic effect of the proper noun lexemes is often enhanced by its syntactic or semantic position in the sentence.

Keywords: Isidora Sekulić, proper nouns vocabulary, nouns, morpho-semantics models, style.

УДК 811.163.41'373.231
821.163.41.08-31 Ћопић Б.

Оригинални научни рад
Примљено 25. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИРЈАНА Н. СТОЈИСАВЉЕВИЋ*
(Универзитет у Бањој Луци,
Филолошки факултет)

„УНУТРАШЊОСТ“ ПОЕТОНИМА *ТИГАР* БРАНКА ЋОПИЋА

Рад тематизује темељни интердисциплинарни проблем ономастике књижевног текста: однос литерарног имена, поетонима *Тигар* из романа *Глуви барут* Бранка Ћопића и његовог протоимена из пишчевог говорног модела те лика и протоликова.

Кључне ријечи: поетоним, протооним, надимак, протолик, асоцијација.

1. Нема ништа дословније при организацији приповиједања која подразумијева успостављање „везе између поступка склапања сижеа и општих стилских поступака“ (В. Шкловски) од карактеризације лика кроз име. У томе је сажета умјетност ријечи, посебно у именовању искључиво путем надимка у коме долази до „поистовјећивања ријечи и денотата које је толико карактеристично за митолошко схватање“ (Лотман–Успенски1979: 366). По својој природи надимак је онеобичавајућа форма именовања и најједноставнији начин карактеризације лика који сасма непосредно „денунцира“ његовог носиоца. Као такав, омиљен је код Ћопића, који је нарочито његовао поступак персифлаже, у коме је наступао као својеврсни подсмјевач и подругљивац. У том погледу најупечатљивији је поетоним *Тигар*, који срећемо у знаменитом *Глувом барутu*, у коме овај надимак наступа као својеврсна поетска слика. Ослободивши је испод седиментних наноса идеологије, која је унапријед задавала регистар у коме ће бити прочитана, третирали смо је не као окамењену слику мишљења, већ прустовски, као знак са сјећањем на протознак потекао из пишчевог првостепеног језика.

* mirjana.bl@gmail.com

„Преломили“ смо га кроз својеврсну подгрмечку слику свијета, коју добро познајемо, будући да потичемо из Ћопићевих Хашана и прочитали га у регистру његовог завичајног идиома. У „читању“ овог поетонима са становишта пишчевог „трећег“ дискурса, како га именује Цветан Тодоров, ослонили смо се на наше интуитивно знање о подгрмечкој култури, које се тиче познавања „унутрашњег говора“, тих многобројних тананих комуникационих кодова и конвенција које се тичу знања о унутрашњости ријечи, тзв. *verbum interiusu* (Гронден 2010: 10). Тек читање овог знака окренутог изнутра омогућило нам је да допремо до његовог запретеног значења које се односило на сложену појмовну мрежу, која није никакав „предјезички“ свијет него, према Грондену, филозофском херменаутичару, један на језику саздан свијет. Он се поуздано може одгонетнути једино путем асоцијације као трансјезичког процеса који није дословно језички, али зато јесте посредован језиком. Асоцијација, наиме, шири семантичко поље поетског знака тако што се кроз присутни поетоним са његовим изразом и значењем асоцира одсутни протооним, а кроз књижевни лик асоцијативно призивају могући протоликови који су у процесу поетског моделовања били, према ријечима Густава Гијома, „у дну пишчеве мисли институисани и спремиштени“.

На тај начин пружена нам је јединствена прилика за другачију читљивост запретених семантема, које су досад биле утамничене у предјелу означеног. Путем својеврсне транстекстуалне реконструкције значења „пробудили“ смо у овом динамичном, мозаичном знаку његово аутентично значење, онакво какво је писац уградио у њега с намјером да се, поред осталог, подсмјехне у лице оновременој идеолошкој цензури тиме што је команданта цијеле Подгорине назвао само *Тигром.* Речено шкловскијевски, тим знаком семантизованим да наступа као „изневјерено очекивање“, писац је изразио оно што је најамбициозније у овоме јунаку; да буде означитељ воајерске, нарцисоидне, уљепшане (ауто)презентације партизанског команданта, који се као такав цинично огледа у једном управо супротном надимку *Зеко*, како је гласио *Тигров* тајни надимак у дјетињству.

Име *Зеко* најкраћа је антитеза славном шпанском борцу с којим чини надимачки парњак, који за собом повлачи у асоцијативно-мотивационом низу и остале слободне вербалне асоцијације дате у виду значењских антиномија: домаће–туђе, дјетињство–младост, Шпанија–Подгорина, као и ону зоонимску: *зеко* – мала, плашљива животиња, наспрам *тигра* – велике и храбре животиње. *Зеко* као подрутљиви надимак из дјетињства доима се као метафора за тог јунака „ријешеног

да се огледа са самим поскоком, с највећом змијурином, с аждајом“. Контрастивно накалемљен на фигуративни надимак *Тигар*, тајно име *Зеко* временом као да ишчезава, уступајући своје означитељско мјесто надимку *Тигар*. Међутим, испоставиће се да је оно и даље присутно, али у одсуству, у тренутку јунаковог убиства, кад су се оба надимка, од којих ниједно није добило пуну означитељску репрезентацију, изједначили „у равнодушној тишини шума, лишћа и трава“.

> „На тврду друму, савијен у грчевито клупко, ситан као дјечак, уска лица, лежи у војничкој униформи, смирен и утишан, Зеко, с ознаком команданта одреда на мртву рукаву. […] Тутањ канонаде хучно надире и свија се, чини се, око једва уочљива центра на пусту друму, мртва команданта.
>
> – Тигре, устај, ено их, буде се из сна мрке кожунлије, кравоперци, преживари! Устани, команданте, поведи, твоји омладинци крећу на пробој!“ (260).

2. У овом постидеолошком времену, у коме је дошло до „промјене режима видљивог и невидљивог“, стекли су се услови да поетоним *Тигар* прочитамо у другачијем регистру, као новчић са двије стране; на једној страни би био грб као ознака својеврсног идеолошког регистра у коме га ваља читати, а на другој профил команданта *Тигра*, који му даје идеолошку вриједност. Господари над означитељима отишли су, канда, у историју, отворивши простор да овај поетоним, као и Ћопићево цјелокупно дјело, сагледамо изван окамењеног режима знакова који је задавао тачно одређен хоризонт значења. Таква је била и интерпретативна машинерија, која је наметала своју унапријед задату „кутију са алатом“, оспособљену за једнодимензионално читање поетског текста. Промјеном идеолошког режима у коме се ово дјело сагледава, дошло је до промјене у самој унутрашњости ријечи поетонима *Тигар*, тако да смо данас у прилици да видимо оно што је досад било невидљиво.

У семиогенези овог поетског знака пошли смо од питања: која је била изворна, употребна норма за ријеч „тигар“ у пишчевом завичајном говору и шта је у устима подгрмечких устаника она значила? Како ју је писац потом адаптирао у властити поетоним поигравши се њоме тако што је у предњи план истурио означитељ са његовим денотативним, афирмативним, зоонимским значењем, док је изворни означитељ са његовим мутним поријеклом сакрио, премда је управо у њему била садржана изузетна конотативна вриједност овог знака?

Поставивши ријеч „тигар“ у центар испитивања, анализом вербалних асоцијација установили смо да у оновременој језичкој ствар-

ности која се односила на период почетка 1942. године, коју тематизује роман *Глуви барут*, ријеч „тигар“ уопште није постојала у подгрмечкој природнојезичкој средини и њеној слици свијета. Пишчев „трећи дискурс“ познавао је само сродну ријеч „арслан“ као име за лава, која је опет потицала из јединог другостепеног моделативног система који је Ћопићев првостепени језик познавао, а то је епска народна пјесма. Ријеч „тигар“ у мрежи вербалних асоцијација активирала је тако знање о другој ријечи, штавише, синтагми „љути арслан“. Ова вербална асоцијација указивала је на дисперзију асоцијативног поља омогућујући нам „увид у мјесто које је ова ријеч имала у систему ријечи с којим је повезана асоцијативним односима“ (Пипер 2009: 85). Ти односи су, према ријечима Предрага Пипера, коаутора *Асоцијативног речника српског језика* (Пипер–Драгићевић–Стефановић 2005), вишедимензијални и имају своју језичку и ванјезичку основу. Лексички центар ријечи-стимуланса зване „тигар“ до 1942. године имао је ријеч „арслан“.

Тек с почетка 1943. године долази до промјене асоцијативног поља ове ријечи, која за свој фреквенцијски врх опет нема зооним „тигар“ већ према њему изведени назив – њемачку „Тигар дивизију“. Наиме, све док се није десила Четврта непријатељска офанзива, у чијем саставу је била и ова опака њемачко-усташка дивизија, која је начинила погром у Грмечу, камо се у збјег склонио силни подгрмечки живаљ, домаћи човјек није знао за ријеч „тигар“. Одједном, кроз назив ове њемачке дивизије, ријеч „тигар“ улази у лексички фонд подгрмечког човјека као страшна страна ријеч са заузетим значењем, која је доспјела из управо непријатељског, њемачког језика, која ће као туђица бити адаптирана у „тигер“.

3. Из њемачког језика потиче протознак који ће писцу послужити као градиво у стварању крвавог *Тигровог* лика, тог туђег, непознатог човјека, посланог да буде командант цијеле Подгорине, који би да „бутум спепели тај смрдљиви животињски брлог“. *Тигар* је дошао по директиви „одозго“, да као комуниста и Шпанац смијени „њиховог“ дотадашњег команданта, Милоша Радекића, само зато што је овај био предратни краљев официр. И као што је *Тигар* као јунак са Гвадалахаре залутао у беспуће Подгорине, тако је и његово туђе име залутало у српски именослов да би га устаници, али и „Турци“, усташе, адаптирали по народски у *Тигер*.

Оди вамо, Тигеер! (70).

Слободна вербална асоцијација на ријеч „тигар“ гласила је „љути убица“ харангера, који спречавају развитак револуције, а у основи пуке сиротиње која је каткад знала да „пружи језик“. Одмазда на лицу мјеста

била је смрт стријељањем од стране тог убице горег него што су били нацистички фолксдојчери из њемачке „Тигар дивизије“, са којима су се те „кожунлије“ бориле по беспућима снијегом завијаног Грмеча.

Досадашње интерпретације имена *Тигар* упадале су у замку погрешне семасиологизације, јер су у овоме знаку по перцептивном аутоматизму читале само његов дословни смисао, проистекао из зоонимског лексичког значења. Међутим, у историографској литератури која нам је служила као прототекст за роман *Глуви барут* наишли смо на поуздан лексички траг који нас је водио ка „Тигар дивизији“, са којом су ти „камелеони“, „преживари“, како их погрдно назива *Тигар*, водили борбе на живот и смрт с почетка 1943. године. У њима је та швапска дивизија побила силни српски живаљ који се по партизанској директиви склонио у снијегом завијани Грмеч, како би био што лакши плијен окупатору.

Командант *Тигар* именован је по аналогији према сложеном знаку, посуђеници из њемачког језика, „Тигар дивизији“, која, опет, асоцијативно-мотивационо призива назив „Крајишка дивизија“, којом је командовао један од Тигрових преовлађујућих протоликова, Слободан Данко Митров, комуниста и шпански борац, што је у роману *Глуви барут* и *Тигар*. Ова партизанска дивизија „била је формирана 10. септембра 1941. у Мајкић-Јапри, у којој се налазио Штаб ’Крајишке дивизије’, који је био устаничко војно руководство за цијелу Босанску Крајину. Командант у овом Штабу био је Слободан Данко Митров, а политички комесар Бранко Бабић Словенац“.

Из информације да је командант *Тигар* добио име према њемачкој „Тигар дивизији“, лако се чита порука да се *Тигар* према Подгоранима односио горе него „охоли Наци“, како би казао Ћопић у својој херојици, *Пјесми мртвих пролетера*; чак је од њих опаснији јер предводи саме устаничке редове. Баш онако како је то у оновременој историјској стварности чинио *Тигров* протолик Данко Митров, запамћен као пријек на пиштољу, пресудитељ без суђења и ликвидатор бројних „петоколонаша“, те „банде из брлога, смрдљивог животињског брлога“. За његов штаб у Мајкић-Јапри у народу се говорило: „Ко оде Штабу, оде на ћабу“.

4. Многи Ћопићеви поетоними остали су досад непрочитани или су погрешно читани управо зато што њихови тумачи нису успијевали да пређу „праг видљивости“, већ су их радије анализирали у познатом идеолошком кључу који је Ћопић већ 60. година иронизовао стављајући на кушњу своје прогониоце. У његовом отпору тоталитаризму наметаном од стране неостаљинистичке идеологије, коју метафорички можемо представити као ђулад на ногама, настао је тако један ненадмашан лик на кога се сасвим поуздано може односити пишчев исказ како су

„сва његова имена и ликови стварни“, што је поновио и у предговору своје тестаментарне књиге *Баште сљезове боје*, у којој је записао:

> „Ти би [Зијо] најбоље знао да ништа нисам измислио и да се у овоме послу не може измишљати, а поготову добри људи и свети бојовници. На жалост, ни ове друге нисам измислио, мрке убице с људским лицем […].“

Један од таквих мрких убица је и командант *Тигар* као слика мишљења омеђена идеологијом, у чијем означеном су похрањени све сами партизански хероји. „Знање о сличности“ наводи нас на закључак да је у ужем семантичком језгру асоцијативног поља идеологема *Тигар* најзаступљеније заједничко значење са протоликом Слободаном Данком Митровим (Митровићем), народним херојем. У ширем семантичком пољу учествују и други хероји које је Ћопић одбио да канонизује у легенду, попут књижевника Хасана Кикића, тада званог Слободан Анђелић, који је као Муслиман узео за псеудоним српско име и презиме како би га лакше прихватили у партизанским редовима, у апсолутном омјеру српским. Према његовој смрти од „глувог барута“ Ћопић ће у суптилној аналогији описати смрт свога главног јунака. У *Тигровом* лику такође налазимо означеничке трагове који воде до козарског команданта Ивице Марушића Ратка, Хрвата, те четвртог протилика којег смо транстекстуално реконструисали, Косте Нађа, Јевреја, маленог растом и, попут *Тигра*, лошег пјевача. Сви они харали су српским Подгрмечом, том Ћопићевом родном *Подгорином*, која је била слободна територија током читавог рата, да би за награду у „осмој офанзиви“ била расељена и колонизована у Банат, на земљу фолксдојчера, с којим су српски борци јуначки војевали у Четвртој непријатељској офанзиви.

5. Бранко Ћопић први је посљератни књижевник који је доказао да у његовој мајсторској радионици као својеврсној кутији са алатом нема мјеста за тоталитарно мишљење. Он му се супротставио на више него плодоносан начин, одбијајући да учествује у канонизацији легенде о партизанским херојима и одлучујућој улози комуниста у устанку и народоослободилачкој борби. Романом *Глуви барут* увелико је заподјенуо своју неравноправну борбу са наметнутим идеолошким канонима који су били зацарили у тадашњој југословенској књижевности. Режим је одговорио тако што је великог писца под будним оком држао све до смртног часа,[1] о чему свједочи најобимнији досије од свих

[1] Умјесто да тога дана, 26. марта 1984. године, оде на још један од бројних информативних разговора, на које је деценијама морао да одлази, Ћопић је радије изабрао да прискочи смрти, не чекајући да она дође по њега.

досијеа о српским књижевницима, откривен деведесетих година у безбиједносним службама.

ИЗВОР

Ћопић 1975: Бранко Ћопић, *Глуви барут*, Сабрана дела Бранка Ћопића, Јубиларно издање, књ. 6, Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

Гронден 2010: Жан Гронден, *Увод у филозофску херменаутику*, Нови Сад: Академска књига.

Лотман–Успенски 1979: Јуриј М. Лотман, Борис А. Успенски, *Миш – име – култура*, Београд: Трећи програм Радио-Београда.

Пипер–Драгићевић–Стефановић 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгичевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика*, Београд: Службени лист, Филолошки факултет, Београдска књига.

Пипер 2009: Предраг Пипер, Реч *Косово* и њене вербалне асоцијације у српском језику, *Даница* 15, Београд, 85–95.

Миряна Н. Стойисавлевич

«ВНУТРЕННОСТЬ» ПОЭТОНИМА *ТИГАР* БРАНКО ЧОПИЧА

Р е з ю м е

Наименование главного героя романа *Глуви барут* (русск. *Бесшумный порох*) Бранко Чопича посредством прозвища *Тигар* (русск. *Тигр*) является самым простым способом характеризации героя. К «чтению» этого поэтонима мы подошли с точки зрения, опирающейся на говор места рождения писателя, с целью установить норму употребления слова «тигар». Анализом вербальных ассоциаций мы устанавливаем, что слово «тигар» поступило в подгрмечский говор в 1943 году вместе с Четвертым вражеским наступлением и немецкой «Тигр дивизией». Прозвище *Тигар* партизанского командующего писатель произвел в соответствии с этим названием, из чего следует и отрицательная семантизация главного героя, подразумевающая, что он хуже нацистов.

Ключевые слова: поэтоним, протооним, прозвище, протогерой, ассоциация.

УДК 811.163.41'367.335
821.163.41.08-1 Денић С.

Оригинални научни рад
Примљено 27. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ТАЊА З. РУСИМОВИЋ*
(Гимназија „Бора Станковић“ Врање)

(НЕ)РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ АНТЕЦЕДЕНТА РЕЛАТИВНИХ КЛАУЗА У ПЕСМИ „ОН“ СУНЧИЦЕ ДЕНИЋ

Експресивност стихова у песми „Он“ постиже се, пре свега, специфичном употребом релативних клауза, посебно оних са ендоцентричним антецедентом. Овај антецедент анафорички упућује ка лирском субјекту, али и катафорички према дескриптивном садржају релативних клауза. Ендоцентрични антецедент представља нереференцијални израз, док је лична заменица на коју упућује референцијална. У тој игри форичких односа постиже се сугестивност стихова, те се исповест лирског субјекта при читању и доживљају песме препознаје као лична. А неодређени простори уоквирени релативним клаузама постају простори који се испуњавају искуством и сензибилитетом читалаца.

Кључне речи: експресивност, антецедент, форичност, (не)референцијалност, релативна клауза.

Увод

Песма „Он“ припада збирци песама *Невреме* Сунчице Денић.[1] „Ако судимо са чулноестетског и интелектуалног становишта, запа-

* tanjarusimovic@yahoo.co.uk

[1] Сунчица Денић Михаиловић (1956) рођена је у Угљару код Приштине. Дипломирала, магистрирала и докторирала је на приштинском Филолошком факултету. Пише поезију, прозу, књижевну критику и есеје. Награђивана је и превођена. Члан је Удружења књижевника Србије и Српског књижевног друштва.

Објављене књиге: *Погодба* (песме), *Племе у сну* (песме), *Клупко* (песме), *Обрнута година* (песме), *Невреме* (песме), *Матица* (песме), *Три света* (роман), *Свет изван* (роман), *Реторија* (са др Вером Ценић), *Књижевно дело Манојла Ђорђевића Призренца* (монографија), *Опште и лично*, *Огледи о књижевности* (студија), *Књижевност, избор књижевних и књижевнонаучних текстова* (хрестоматија), *Српски писци на Косо-*

жамо у делу сегменте слојевитости, асоцијативности, однегован језик и стил, ефекте који привлаче неком својом привлачношћу, уздижу и ’уче’ да волимо живот и животу нађемо смисао“ (Петровић 2017: 241). У саопштењу Књижевне заједнице истиче се да песникиња „сведочи о својој затечености у времену које добија предзнак *не*, као и већина ствари око ње: „неограђено двориште“, „незавршена кућа“, „неупаљено огњиште“. Око ње су пукотине и празнине, молитве и распећа, питања без одговора, али не и безнађе“. Михајло Пантић ће приметити да „кроз своје извештаје из „невремена“ Сунчица Денић заправо води дневник сопствене преосетљивости“ (Пантић 2016: 101). Односно, обитава у свеколикој изложености општим приликама времена и у сучељавању са својом најдубљом интимом.

Тако нам лирски субјект у контексту свог (не)времена, између *равнодушности* и *изгона* проговара „сада мање о заједници мужа и жене више о групној игри мноштва која овакав посао држи у тајности а ипак се открива преко ортака огртача и отирача“ (Алке и окови, 49). Заједница мужа и жене о којој промишља лирски субјект дугогодишња је заједница, самим тим обавезујућа, а лирски субјект ће проговорити врло интимно о браку, интимно до *стидних места*. А опет, изговорено лично сугерише неизговорена општа места многих дугогодишњих бракова. Ефекат личног и општег у песми „Он“ управо се постиже референцијалношћу/нереференцијалношћу[2] личних заменица ЈА/ОН и показних заменица ОНА/ОНАЈ/ОНИ, које су у песми употребљене као антецеденти релативних клауза.

ву и Метохији (1871/1941) (монографија), *Мера и привид, етиком до књижевне естетике*, *Огледи о књижевности. Прогон и завичај* (монографија), *Библиографија радова наставника и сарадника Учитељског факултета у Врању 1993–2013* (коаутор Ненад Дејковић), *Књижевост за децу, огледи* (монографија), *Serbian Literature In Kosovo And Metohia* (монографија), *Поетички модели између традиције и савременог у српској књижевности* (монографија). Сунчица Денић Михаиловић аутор је више десетина научних и стручних радова. Члан је редакције научних часописа у земљи и иностранству.

Награде: *Повеља* и *Плакета Бранко Миљковић* за поезију, *Перо деспота Стефана Лазаревића*, *Вук Филиповић* за књижевну критику, *Мајсторско писмо*, за изузетан допринос српској књижевности, *Сима Цуцић*, награда за најољу књигу из области науке о књижевности за децу, *Ана Франк*, међународна награда за изузетна остварења у књижевности за децу коју додељује издавачка кућа „Феникс“ и „Македонија презент“ из Скопља, *Григорије Божовић*, награда за књижевно стваралаштво, *Милица Стојадиновић Српкиња*, награда за књигу песама *Невреме*, *Јефимијин вез*, награда за књигу песама *Матица*.

Признања: *Специјално признање „31. јануар“* Града Врања, *Светосавска награда.*

[2] Лингвистичке категорије референцијалност и нереференцијалност у роману *Три света* Сунчице Денић проучавао је Срето Танасић (2010: 353–360).

Типови антецедента са форичким елементом у свом саставу

Реченица добија свој пуни смисао у дискурсу/тексту као надреченичном јединству. Повезана је с другим реченицама и с њима представља структурно-семантичко, ритмичко и стилистичко јединство. Под дискурсом подразумевамо усмени или писани језик у контексту, али оно што је неодвојиво од дискурса као теоријског појма јесте његова друштвена условљеност, а то је сагледавање језика као „динамичког, социјалног, интерактивног феномена – како између говорника и слушаоца, тако и између писца и читаоца“ (Кристал 1987: 116). Другим речима, „дискурс је текст који је могуће успешно интерпретирати уз упућивање на ванјезички контекст“ (Русимовић 2014: 50).

Како кохезија подразумева употребу лингвистичких средстава ради повезивања клауза и реченица у целину, као значајну издвајамо улогу форичких односа[3] у структурисању реченице као конститутивног дела дискурса. У раду анализирамо контекстуално условљено лексичко и реченичко значење, што значи да је њихова адекватна интерпретација пресудно условљена *језичким* и *ванјезичким контекстом*, али и међусобном сарадњом комуникатора. Под термином *језички контекст* подразумевамо интеракцију најмање два чиниоца: на парадигматској равни то је избор лексичких јединица; на синтагматској равни то је њихов секвенцијални редослед, као и њихови граматички односи. *Језички контекст* јавља се у оквиру дискурса, зато и алтернативно користимо назив *дискурсни контекст*

[3] У раду анализирамо форичност супстантивног антецедента. Синонимни термин је дискурсна деикса. У лингвистичкој теорији термин деикса обухвата оне језичке особине које се односе непосредно на личне, временске или месне карактеристике ситуације у чијим оквирима се догађа неки исказ, па је стога њихово значење у складу са том ситуацијом (нпр. сада, тада, онда; овде, тамо, онде; ја, ти; ово, то, оно – јесу деиктичке или егзофоричне речи). Егзофора (спољна деикса) је „термин неких лингвиста за процес или резултат непосредног упућивања неке језичке јединице на ванјезичку ситуацију која прати исказ (Кристал 1988: 59). Ендофора (унутрашња деикса) означава упућивање на појмове поменуте у дискурсу, то је „термин којим се служе неки лингвисти да означе односе кохезије који помажу да се одреди структура неког текста“ (Кристал 1988: 63). Термин деикса користи се, дакле, за речи које илуструју форичке односе, односно, које упућују напред или назад у дискурсу, тј. анафорички или катафоричи. Анафора означава процес или резултат упућивања на неки елемент који претходи датој језичкој јединици. „Анафорска референција је један од начина за означавање идентичности онога што се исказује и онога што је већ исказано“ (Кристал 1988: 24). Катафора означава процес или резултат упућивања једне језичке јединице на неку другу јединицу која јој следи. Катафоричко упућивање је један начин да се означи истоветност онога што се изражава и онога што ће се тек изразити (Кристал 1988: 115). Зато се понекад назива дискурсна деикса.

и он представља максималистичко поимање контекста. У раду под *оптималним контекстом* подразумевамо онај део дискурса који „пружа реално довољно потребних података“ (Прћић 2008: 35) и то у нашој анализи представља домен анафоричког или катафоричког упућивања. Језички контекст уоквирен је *ванјезичким контекстом* који представља скуп „општих и посебних просторних, временских, друштвених, индивидуалних, али и општекултурних чинилаца, који доприносе успостављању, одвијању и остварењу неке комуникације, укључујући и помињане околности везане за стилске варијације у језику“ (Прћић 2008: 33–34). Знање о свету представља домен прагматике и подразумева свеукупну материјалну и духовну стварност. Оно може варирати по степену општости и то почевши од појединца, преко друштвене заједнице, па све до човечанства у целини (Лич 1981: 158).

За наше истраживање релевантна су форичка упућивања антецедента релативне клаузе. Антецедент представља термин који „означава језичку јединицу на коју упућује нека друга јединица у реченици (анафоричка референција), типично јединица која следи“ (Кристал 1988: 25). Под термином *референција* подразумевамо однос између конкретно употребљене лексеме и неког тачно одређеног ванјезичког ентитета, означеног термином *референт*. Самостална лексема има само смисао и денотацију, док се о референцији говори тек уколико је лексема део дискурса (Лајонс 1977: 206). Референција тако зависи од комуникатора јер обухвата примену кодне и комуникативне компетенце у говорном или писаном дискурсу.

Из егзофоричке употребе заменица настаје ендофоричка употреба, која је усмерена не више директно на ентитет него на његово „име“, на супстантив као антецедент – анафора или постцедент – катафора. Значења термина антецедент (оно што претходи) и постцедент (оно што следи) показују „позициону диференцијацију анафоре и катафоре“ (Ковачевић 2007: 49). Специфичност релативне заменице која уводи релативну клаузу је у томе што искључиво анафорички упућује, тј. односи се на антецедент, а на тај начин се и читава релативна клауза односи на антецедент.

Референцијалност/нереференцијалност антецедента

Референцијалност представља својство језичког знака да индивидуализира неки ентитет, који је узет појединачно или као мноштво истоврсних ентитета из класе којој он припада, тј. могућност за

локализацију ентитета у односу на време, место и учеснике говорне ситуације. На тај начин „референцијалност омогућује актуелизовање пропозиционог садржаја реченице, односно појединих њених делова, путем којег се реченица претвара у исказ и преводи из језика у говор“ (Пипер 2005: 915).

Нереференцијалност ће онда представљати одсуство референцијалне употребе језичког знака. То су ситуације кад језички знак има генеричко значење (*Ружа је цвет*) као и синтагме са квантификаторима *сваки*, *сав*, *читав*, *цео* (в. Станојевић 2010: 125). Као нереференцијалне одређују се и ситуације када се језички знак односи на нешто што је једна од више могућности, тј. нешто што је потенцијално, фиктивно, а не представља издвојени део ситуације означене исказом у којем је тај знак употребљен. То би биле неспецифичне интерпретације у значењу *било који*, *било ко*, *ма који*, *ма ко*, *икоји*, *ико*, *који год*, *какав год*, *колико год*, *ко год*.

Такође, за нас је релевантно дефинисање одређене референцијалности које узима у обзир и говорника и саговорника. На тај начин о одређености говоримо и „ако контекст омогућава говорном лицу: 1) да идентификује индивидуу на коју упућује именска синтагма и 2) да закључи да је и саговорник идентификовао исту индивидуу“ (Станојевић 2010: 128). Под *референцијалном употребом* подразумевамо ситуације када је ентитет контекстуално *одређен*, било да је претходно поменут, било да је учесницима у комуникацији познат на основу њиховог знања о ванјезичкој стварности, или пак може бити нов у дискурсу, те самим тим *неодређен* и непознат говорнику и/или саговорнику. У *нереференцијалним употребама* немогуће је говорити о познатости или непознатости денотата именског израза, „будући да у овом типу употреба референт није неки индивидуализован, односно просторно-временски делимитиран ентитет, који би се евентуално могао идентификовати“ (Станојевић 2010: 124–125). Зато и сматрамо да када имамо нереференцијалну употребу именског израза говоримо у ствари о *денотату*.

Категорија *одређеност/неодређеност* је упућивачка (деиктичка) категорија, јер било који ентитет може бити познат или непознат само одређеном лицу. Да ли ће референт именског израза бити окарактерисан као одређен или неодређен зависи и од степена познатости/непознатости, расподеле познатости/непознатости међу учесницима у комуникацији, тј. коме је нешто познато/непознато (говорнику, саговорнику, обојици, или неком трећем лицу). Категорија одређеност/неодређеност на тај начин показује „да се извесна језичка

информација, садржана у реченици или у неком њеном делу, пореди с менталним искуством учесника у комуникацији и квалификује се као нешто што је већ локализовано у њиховом менталном искуству – одређеност – или се налази изван њиховог менталног искуства – неодређеност“ (Пипер 2005: 918).

Релативне клаузе у песми „Он“

Песма „Он“ премрежена је релативним (односним) клаузама. Ако узмемо у обзир да је реч о одредбеним клаузама дескриптивног садржаја, онда и не чуди њихова учесталост, нарочито када је реч о квалификацији која је у вези са лирским субјектом (ЈА-форма). Све релативне клаузе могли бисмо класификовати према типу супстантивног антецедента на оне са лексичкосемантичким, формалним или ендоцентричним антецедентом.

А) Лексичкосемантички антецедент

Примери[4]:

1) ...**време** У КОЈЕ леже и У КОЈЕ устаје...

2) ...(наоко) **неколико ситница**
КОЈЕ живот чине подношљивијим
рекло би се лакшим и угоднијим...

3) Онда многи могу већ данас да се радују
казни КОЈА мене чека

На лексичкосемантички антецедент у песми упућује релативизатор *који.* Овакве релативне клаузе најмање су фреквентне. Антецедент је редуплицирана именица *време* у првом примеру, именица *казна* у трећем и синтагма *неколико ситница* у другом примеру. Могли бисмо закључити да је степен њихове стилистичности нулти, тј. да су, што се експресивности тиче, неутралне.

Б) Формални антецедент

Примери:

4) **то** ШТО јесте

5) **све** ШТО он учини и ШТО не учини

6) **оно** ШТО изговори и **оно** ШТО не изговори

[4] У примерима антецедент је болдиран, релативизатор је истакнут великим словима, а релативна клауза је подвучена.

Уз ове формалне антецеденте уврштене су релативне клаузе са релативизатором *што,* док су у функцији формалног антецедента показне заменице *то* и *оно* у неутруму и општа заменица *све.* Овакав антецедент јесте формалан, пошто је синсемантичан, непунозначан, те катафорички упућује на релативну клаузу која је одредбена допуна. Дакле, релативна клауза није комплетна допуна – експликација, већ је дескриптивна, те самим тим одредбена. Оваква релативна клауза упућује на заједничко знање комуникатора (песникиње и читалаца), те ће стихови бити комуникативнији уколико је искуство и сензибилитет читалаца већи. То је и разлог што у оваквим примерма имамо већи степен стилистичности, управо због подразумеване рецепције читалаца.

B) Ендоцентрични антецедент

Примери:

7) Ако сам ***ја*** **она**
ЗБОГ КОЈЕ је он
то ШТО јесте

8) **Она** КОЈОЈ смета
све ШТО он учини
и ШТО не учини
време У КОЈЕ леже и У КОЈЕ устаје
његов сан и његова јава
његово здравље и његове болести
лична његова хигијена
природа његовог посла
начин на који га обавља

9) КОЈОЈ сметају
повремени његови сарадници
његове вајкадашње жеље...
...његове терапијске шетње
његови изласци и његов останак код куће

10) Сметају **они** СА КОЈИМА се дружи
и **они** СА КОЈИМА не

11) **Она** КОЈА га провлачи кроз блато
с оружјем на слепоочници

12) КОЈА га овако разорених нерава
још увек развлачи по судовим

13) Ако сам **она** КОЈОЈ смета све

14) О КОЈОЈ је испевао

15) КОЈОЈ и данас пева
толике песме љубави
зачудо

16) **она** КОЈОЈ смета све

17) А ***он*** **онај** КОЈИ
давно прижељкује
наоко **неколико ситница**
КОЈЕ живот чине подношљивијим
рекло би се лакшим и угоднијим
да му западне
бар трен нежности и разумевања
неколико топлих речи
без трагова мржње и без цинизма
без звоцања и без знакова питања

18) Ако сам дакле ***ја*** **она**
О КОЈОЈ је све ово речено

19) ... питам се све време
и како је **онима** СА КОЈИМА делим
своје дане и године

20) Ако сам заиста ***ја*** **она**
ЗБОГ КОЈЕ је он ***шшо*** ШТО јесте...

У песми „Он“ најфреквентније су релативне реченице уврштене релативизатором *који* и са ендоцентричним антецедентом *она*, *онај*, *они.* У оваквој функцији употребљене показне заменице нису детерминатори, већ као једини конститутивни чланови номиналне синтагме оне представљају *суйсшаншивашй* и остварују референцију и синтаксичку функцију читаве номиналне синтагме (она жена, онај мушкарац, они људи). Супстантивна функција адјектива резултат је процеса *функционалне шрансйозиције или функционалног йреобразовања* неке синтаксичке категорије речи. Наведе ли се именица, адјективи су атрибути, без именице они су супстантивати „преузимају функцију синтагме с редукованом именицом“ (Ковачевић 2000: 268).

Ово елиптирање именице из антецедента омогућено је контекстом. Због тога је форичност антецедента пресудна у постизању одређености референта, а на тај начин и информативности дискурса. У оваквим примерима адјективна клауза односи се на именицу чији се лексички садржај и граматичка својства подразумевају и кад име-

ница није у антецеденту. Овакав антецедент, „који се односи на групу синтаксички повезаних речи, у којој је подређени члан функционално еквивалентан групи, односно супстантиватизиран, називамо *ендоцентрични*[5] *антецедент*“ (Русимовић 2014: 179).

Примерима смо илустровали да су релативне клаузе са ендоцентричним антецедентом и најопширније, у њима се гомилају квалификације или се сугеришу, такође, у њима су инкорпориране и релативне клаузе са лексичкосемантичким и формалним антецедентом (пр. 7, 8, 17 и 20). Као ендоцентрични антецедент најфреквентнија је заменица *она* експлицирана (пр. 7, 8, 11, 13, 16, 18 и 20) и неексплицирана (пр. 9, 12, 14 и 15).

Издвојићемо пример:

Ако сам ***ја*** **она** ЗБОГ КОЈЕ је он **то** ШТО јесте.

Релативном клаузом ЗБОГ КОЈЕ је он **то** ШТО јесте квалификација *ње* и *њега* сугерисана је њиховим узрочно-последичним и дуготрајним односом. Ендоцентрични антецедент *она* најпре анафорички упућује до личне заменице *ја*, затим катафорички до наведене релативне клаузе.

Према референцијално-семантичком критеријуму личне заменице карактерише референцијална одређеност. Личне заменице *ја* и *ти* не именују, већ упућују на саговорнике. Употребом заменице *ја* одређена особа преузима на себе улогу говорника и дискурс је уређен из њене перспективе, на тај начин конкретни референт на који заменица упућује је ситуационо зависан, тј. током дијалога заменица *ја* реферира и на једног и на другог учесника у дијалогу, тако да је у писаном дискурсу неопходна интервенција приповедача који ће одређени референт придружити заменици *ја* или *ти*.

У песми „Он“ заменица *ја* упућује на лирски субјект, а то је анафоричко упућивање. У наведеном примеру илустровано је контактно интрафрастичко анафоричко упућивање. То значи да у примерима имамо референцијалну анафору, тј. анафором се упућује на одређени референт, с тим да се у антецеденту подразумева денотат. Реконструисаћемо пример са подразумеваном заменицом *ја* у антецедентду како бисмо показали да је израз у том случају неграматичан:

[←*Ако сам ***ја*** **она ја** ЗБОГ КОЈЕ је он **то** ШТО јесте].

[5] У односу на термин ендоцентричан, како га одређује Кристал (1988: 63), где је управни члан одредиви центар унутар синтагме и има исту дистрибуцију као целина (нпр. *онај човек* ← *човек*) у нашем случају ендоцентрични антецедент представља конституентску јединицу која је супстантиватизирана, те може бити функционално еквивалентна синтагми (нпр. *онај човек* ← *онај*).

Једино је граматична реконструкција са подразумеваном лексемом *жена* у антецеденту:

[←Ако сам ***ја* она жена** ЗБОГ КОЈЕ је он **то** ШТО јесте].

Личне заменице трећег лица, и у једнини, и у множини учествују у изградњи кохезије текста упућујући на именицу или замењујући је. Оне упућују на неког трећег, тј. на неговорника и несаговорника или на неког неприсутног.

Дакле, очекивано упућивање ових личних заменица било би према лирском субјекту (заменица ја) и према супружнику (заменица он) и према непосредном окружењу (заменица они). Но, специфичност ових стихова је у томе што имамо игру форичких односа где се инсистира на томе да нереференцијални антецедент *она (жена*) анафорички упућује на референцијални израз *ја.* Овако конципиран стих уводи нереференцијалност (било која жена) у субјективну интимну исповест лирског субјекта стварајући утисак да *ја* референра и на читаоца, односно читатељку, те се тако постиже универзалност значења. Да оваква конструкција стиха има стилистичку вредност показуије и могућност реконструкције:

[←Ако је због мене он **то** ШТО јесте]

Реконструисаним примером исти садржај изразили смо стилски неутралније. То значи, да је употребом релативне клаузе постигнута експресивност стиха.

Но, песникиња не престаје да се игра перспективама и да изневерава очекивања. Наиме, већ смо истакли да се релативне клаузе најчежће односе на ендоцентрични антецедент *она*. Очекивали бисмо и да се квалификације које су садржај релативних клауза односе на лирски субјект, но дискурс је уређен тако да се нижу карактеристике које се односе на *њега* и када је у антецеденту заменица *он*, али и када је у тој функцији заменица *она*, а лирском субјекту припада вредносни суд о *његовим* карактеристикама (она којој смета све...). Жена је у сенци, она се преиспитује (ако сам ја она која...; ако сам дакле ја она која...; ако сам заиста она која...) у том преиспитивању препознајемо да је стуб и ослонац, но од свеколике борбе у невремену изостали су тренуци „нежности и разумевања, неколико топлих речи“.

Ипак, да је тачка ослонца у њој љубав обострана, потврђују стихови у опкорачењу (о којој је испевао / којој и данас пева толике песме љубави / зачудо...). Упркос невремену, несигурности, упркос неспоразумима са другима, са најближим, са самим собом, лирски субјект не одустаје од потраге за трунчицом љубави, за жаром љубави...

Закључак

Богато стваралаштво Сунчице Денић сведочи о томе да се сваки стих и одређује, и осмишљава кроз унутрашњи свет памћења, емоција и реалитета. Експресивност казаног у песми „Он“ постиже се, пре свега, специфичном употребом релативних клауза, посебно оних са ендоцентричним антецедентом. Овај антецедент анафорички упућује ка лирском субјекту, али и катафорички према дескриптивном садржају релативних клауза. Ендоцентрични антецедент представља нереференцијални израз, док је лична заменица на коју упућује референцијална. У тој игри форичких односа постиже се сугестивност стихова, те се исповест лирског субјекта при читању и доживљају песме препознаје као лична. А неодређени простори уоквирени релативним клаузама постају простор који се испуњава искуством и сензибилитетом читалаца. Постају дубине у којима се трага за смислом у невремену „...јер колико је зло видно свуда, толико је љубав могућа свуда. Тако је било, тако јесте, а требало би и да буде. Књижевност, као и сва уметност може да пренесе ту заједничку истину, да упути на општу меру правде и права...“ (Денић 2018: 26).

ИЗВОР

Денић 2016: Сунчица Денић, *Невреме*. Београд: Албатрос Плус.

ЛИТЕРАТУРА

Денић 2019: Сунчица Денић, Дело изнад реалности, *Љубостињска приношења*. *Годишњак Јефимијиних дана* 4, Трстеник–Љубостиња.

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Српистичке теме*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет.

Кристал 1988: Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije.

Лајонс 1977: John Lyons, *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Лич [2]1981: Geoffrey Leech, *Semantics*, Harmondsworth: Penguin Books.

Пантић 2016: Михајло Пантић, рецензија за збирку песама *Невреме* Сунчице Денић, Београд: Албатрос Плус.

Петровић 2017: Тихомир Петровић, *Огледи и критике*, Сомбор: Градска библиотека „Карло Бијелицки“.

Пипер др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антоњић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд:

Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

Прћић [2]2008: Tvrtko Prćić, *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad: Zmaj.

Русимовић 2014: Тања Русимовић, *Релативне реченице са суп̄стантивним формалним антецедентом у савременом срп̄ском језику*, необјављена докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Станојевић 2010: Веран Станојевић, О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику, у: *Интердисциплинарност и јединство савремене науке* 4/1, ур. Милош Ковачевић, Пале, Универзитет у Источном Сарајеву, 123–135.

Танасић 2010: Срето Танасић, Референцијална и нереференцијална прошлост у дјелу *Три света* Сунчице Денић, у: *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, књ. 1, *Језик и народна традиција*, ур. Софија Милорадовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 353–361.

Таня З. Русимович

(НЕ)РЕФЕРЕНЦИАЛЬНОСТЬ АНТЕЦЕДЕНТА РЕЛЯТИВНЫХ КЛАУЗ В СТИХОТВОРЕНИИ «ОН» СУНЧИЦЫ ДЕНИЧ

Резюме

Экспрессивность сказанного в стихотворении «Он» из сборника *Невреме* (*Ненастье*) Сунчицы Денич осуществляется, прежде всего, характерным употреблением релятивных клауз, особенно тех с эндоцентрическим антецедентом. Этот антецедент анафорически указывает на лирического субъекта, но и катафорически на дескриптивное содержание релятивных клауз. Эндоцентрический антецедент представляет собой нереференциальное выражение, в то время как личное местоимение, на которое указывает референциальное. В той игре форических отношений достигнута внушаемость стихов, и исповедь лирического субъекта при чтении и восприятии стихотворения понимаетя как личная. А неопределенные пространства, обрамленные релятивными клаузами, становятся пространствами, которые пополняются опытом и чувствительностью читателя. Такая концепция стиха введет нереференциальность (какая-н. женщина) в субъективную интимную исповедь лирического субъекта, создавая впечатление, что реферирует и к читателю, причем достигается универсальность значения, а такая конструкция стиха получает стилистическое значение.

Ключевые слова: экспрессивность, антецедент, форичность, (не)-референциальность, релятивная клауза.

УДК 811.163.41'276.3
811.163.41'271
811.163.41:81'42

Оригинални научни рад
Примљено 28. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

БОЈАНА С. МИЛОСАВЉЕВИЋ*
(Универзитет у Београду,
Учитељски факултет)**

О ПРУЖАЊУ УТЕХЕ САГОВОРНИКУ У ГОВОРУ СВАКОДНЕВНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ

У раду су са семантичко-прагматичког аспекта представљена два типа говорних стратегија којима се у говору свакодневне комуникације пружа утеха саговорнику, односно представљене су комуникативне јединице (КЈ) којима се те стратегије остварују. Анализа је показала да КЈ којима се остварују стратегије у пружању утехе на формалном плану имају препознатљиву синтаксичку структуру, да садрже карактеристичну лексику и да многе функционишу у језику као формуле говорне етикеције.

Кључне речи: пружање утехе, изражавање саосећања, говорни жанр, говорне стратегије, говорна етикеција, свакодневна комуникација.

1. Уводне напомене

Истраживање које овде представљамо надовезује се на наша ранија истраживања – на истраживање о емпатији и изражавању саосећања саговорнику саопштено на Научном састанку слависта у Вукове дане 2019. године (в. Милосављевић 2020).

Говорећи о емпатији и изражавању саосећања саговорнику, пружање утехе смо издвојили као једну од стратегија којима се у говорној интеракцији изражава саосећање. Међутим, пружање утехе, иако се може издвојити као једна од стратегија којима се изражава

* bojana.milosavljevic@uf.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

саосећање, у говору се остварује као својеврстан жанр – има своју особену структуру употребе и устаљене типове исказа којима се остварује, те захтева посебну пажњу истраживача.

2. Предмет, метод и циљ истраживања

Отуда су предмет нашег истраживања у овом раду комуникативне јединице (КЈ), као што су – *Није то ништа*, *Биће све у реду*, *Не бој се* и др., које у одређеном контексту добијају опште прагматичко значење ’пружање утехе саговорнику’. Наиме, те КЈ у говорној интеракцији препознају се као типски искази, тј. као експоненти појединих говорних чинова и сигнали одређених говорних стратегија. Сагледавајући функционалне особине ових КЈ и њихову илокутивну снагу, циљ нам је представити неке семантичко-прагматичке одлике жанра пружања утехе, а нарочито специфичности његових језичких реализација. Анализу смо спровели на корпусу говореног језика, тачније на корпусу дијалошких разговора из књижевних дела, као и на говору свакодневне комуникације. Што се тиче теоријско-методолошког оквира истраживања, реч је о семантичко-прагматичком истраживању говора свакодневне комуникације, које укључује анализу конверзације и теорију говорних чинова, односно теорију говорних жанрова.

3. Изражавање саосећања и пружање утехе – сличности и разлике

Изражавање саосећања – нпр. *Баш ми је жао!* и пружање утехе *Не бој се!*, *Биће све у реду!*, као што смо у уводним напоменама истакли, несумњиво су сродни језички феномени – на прагматичком плану комуникације смисаоно се преплићу. Комуникативна ситуација у којој се појављују подразумева да је другога, саговорника задесила несрећа, невоља, да је доживео непријатно искуство и сл. Реактивни су чинови – јављају се или као реплика реакција на одговарајућу реплику стимулус или као спонтана реакција проистекла из одређене пресупозиције. Стога им се и прагматичке структуре преклапају, те се могу издвојити њихове заједничке структурне компоненте, које уједно представљају и Серлова конститутивна правила неопходна за реализацију говорних чинова (Серл 1991). Реч је о следећим компонентама, односно правилима:

1) говорник примећује да саговорник емотивно доживљава, проживљава нешто лоше;

2) говорник жели да умањи или уклони такво саговорниково стање;

3) говорник изриче исказ под претпоставком да ће то имати утицаја на саговорника.[1]

Последња компонента, која се тиче Серловог суштинског правила, односно говорникове намере да произведе одређени ефекат у комуникацији, показује нам да и изражавање саосећања и пружање утехе имају конативну функцију – функцију деловања на саговорника. Но, како истичу поједини истраживачи, ова два чина се у начину деловања на саговорника разликују. Наиме, изражавањем саосећања на другога се делује преко емоција (емоционално солидарисање), док се пружањем утехе на другога настоји деловати преко рација, разума, аргументовано (Казачкова, према Нестерова 2011: 75–76).

Према нашем виђењу, разлика између изражавања саосећања и пружања утехе огледа се и у следећем. Саосећање је илокутивно садржајније од пружања утехе, те може обухватати, између осталог, и саму илокуцију пружања утехе (в. Милосављевић 2020). Или, другачије речено, пружање утехе уједно има и илокуцију изражавања саосећања, али нема свако изражавање саосећања и илокуцију пружања утехе.

Запажања слична нашим налазимо и код и Т. В. Нестерове. Она сматра да се у комуникацији изражавање саосећања може јавити самостално, или како то она каже, у чистом виду, а може и удружено са пружањем утехе (Нестерова 2011: 76).

Те комуникативне специфичности пружања утехе ову врсту говора свакако чине посебном и на језичкоизражајном плану. Из тог разлога у даљем нашем раду представићемо језичке реализације пружања утехе – говорне стратегије којима се саговорник теши и КЈ којима се те стратегије остварују.

4. Језичка реализација пружања утехе – резултати истраживања

Језичка реализација пружања утехе, како налазимо у литератури, има две компоненте: 1) мотивисати, наговорити саговорника да промени емоционално стање и 2) аргументовано оправдати такво настојање (Федосюк, према Нестерова 2011: 75–76). То емоционално стање саговорника подразумева узбуђеност, узнемиреност, узрујаност, те стога, према нашем схватању, можемо говорити о двама типовима говорних стратегија којима се у говору остварује пружање утехе. Први тип стратегија има за циљ – ’наведи саговорника да се смири’. Дру-

[1] Реч је о компонентама које Т. В. Федорова издваја у структури говорног чина пружања утехе (Федорова 2014: 89).

ги тип стратегија има за циљ – ’убеди, увери саговорника да је све у реду, односно да ће све бити у реду’. Комуникативне јединице којима се ови типови стратегија остварују различите су, како по синтаксичким обележјима тако и по илокутивној снази, па ћемо их у даљем тексту детаљније представити узимајући у обзир резултате нашег истраживања, као и резултате других аутора (Захарова 2011; Несторова 2011; Рабјенко 2012).

4.1. Говорне стратегије које имају за циљ ’наведи саговорника да се смири’

У говорној интеракцији говорник, да би саговорника навео да се смири, умири, чини следеће.

1) На конвенционално директан начин говорник захтева од саговорника да се смири – нпр.

Не, ја то нећу издржати! Мама, ја ћу се убити!…

Кринићу мој, лепи мој Кринићу, *умири се* (МЈ 2002: 344–345).

Немој, кумо, *да се толико узбуђујеш*, стићи ћемо кући па ћеш видети (МЈ 2002: 263).

То се чини, као што се из илустрација види, јединицама које се на синтаксичком плану препознају пре свега као императивне форме, и то општег значења ’престани бити узнемирен’.

Реч је, наиме, о императивним формама које садрже глаголе са значењем умиривања, смиривања нпр. *Смири се*; *Умири се*.

Ту су и негативне императивне форме (са одричним речцама *не* или *немој(те)*) које садрже глаголе несвршеног вида негативног емоционалног значења, нпр. *Не брини (се)*; *Не узрујавај се*; *Не тугуј*; *Не плачи*; *Не бој се* и сл.

У говору се може јавити и форма сведена само на одричну императивну речцу *Немој*, док се допунски глагол разазнаје из контекста:

Пала је … и зајецала на сав глас. Обе жене се ужурбаше да је умире.

Кринићу, *немој*, дете моје! Можда то и није истина (МЈ 2002: 344).

Ове форме могу се илокутивно и интензивирати, нпр. *Ништа се ти не бој!*

Прибојавао се да ће се борци колебати…

Ништа се ти не бој! Омладинска ударна запуцаће ако ћеш и на светог Петра – увјеравао је Николетина (БЋ 1963: 93).

Јављају се и потврдне императивне форме које садрже глаголе са значењем прекидања, обустављања оне активности која представља спољну манифестацију стања немира, узнемирености, као што је плакање – *Престани да плачеш*, *Престани да бринеш* и др.

2) Говорник рационализује ситуацију. Овом стратегијом говорник одриче сврху, смисао, разлог или оправданост саговорниковог емоционалног стања. То се, према нашем језичком корпусу, остварује одричним формама које садрже безличне глаголе са значењем ’бити од користи, требати, ваљати, вредети, постојати и сл.’, а који се допуњују глаголима негативног емоционалног значења – *Не вреди туговати*, *Не треба бринути*, *Нема сврхе плакати*, *Нема разлога да бринеш (тугујеш и др.)* и сл. Оправданост саговорникове узнемирености може се одрицати и ексклaмативно-упитним формама којима се саговорник наводно пита за разлог, сврху таквог стања:

А млада девојка је плакала. Он се наже и помилова је по руци.

Госпођице, немојте да плачете. *Нашто толико туговати?!* – шапутао јој је тихо.

Она се трже…

То је тако тешко! (МЈ 2002: 260).

Говорник ситуацију рационализује и када саговорнику указује да су околности такве да се нема времена за испољавање емоција већ да треба делати, предузети нешто:

Сузе му стадоше капати…

Стриче Блажо, *нема се кад плакати*, него спремај оружје, сад ћемо и ми на устанак – узе да га соколи Гојко (БЋ 1963: 93).

Јединице овога типа, осим илокуције умиривања, имају и илокуцију саветовања, храбрења, бодрења или опомињања саговорника на дужности, обавезе и сл.

Ситуацију говорник рационализује и онда када саговорнику указује на своје (туђе) стање, проблеме, који су, из угла говорника, сложенији од саговорникових, као што показује наш пример из грађе:

Зашто сте тако замишљени, готово тужни? *А ви немате разлога да будете тужни. Ако би ко имао, онда ја највише имам разлога да се растужим.*

Ви? Зашто бисте ви били тужни? – зачуди се млада девојка и осмехну се болно (МЈ 2002: 216).

3) Говорник говори саговорнику да виновник настале ситуације не завређује да буде у центру његове пажње. За илустрацију наводимо следећи пример:

Јаој, бестидница једна! Да нападне тебе. Умири се, сине. *Зашто да те то тако потресе? Зар ти не знаш ко је она и каква је она?* … (МЈ 2002: 337).

Ова говорна стратегија остварује се КЈ које су, без обзира на синтаксичку форму, општег квалификативног значења ’Особа Х је лоша’, односно ’Особа Х није добра’.

4) Говорник скреће саговорнику пажњу на нешто друго. Један од начина да се саговорнику пажња скрене на нешто друго јесте позивање саговорника на активност која би му, према процени говорника, у том тренутку пријала, годила, те и умирила. Но, није ретко да те активности укључују и говорника, те искази који се с том комуникативном функцијом јављају имају облик императива за 1. л. множине – *Идемо*, *’Ајдемо*, *Ми ћемо…* или се неким другим лексичким средством назначује то заједништво говорника и саговорника, нпр. прилогом *заједно* итд.:

Глава му је била оловно тешка, стегнута потмулим болом, језик му је горио […] а онда је одједном […] чуо […] шапутање:

Ником ја тебе не дам, знаш ли … *Идемо ми код наше Катице. Тамо ће теби ... тамо ћемо ми* … ништа се ти не бој (БЋ 1963: 170, 172).

Пажња се саговорнику може скретати на нешто друго и увођењем нове теме у разговор, отпочињањем, дакле, друге врсте разговора (нпр. шала).

5) Говорник нуди саговорника водом. У ситуацијама у којима говорник уочава да се настало стање емоционалног шока може негативно одразити на целокупно физичко здравље саговорника, саговорник се нуди водом, чајем, кафом или нечим другим што би му помогло да се смири. Занимљиво је поменути да се у српској култури у тим ситуацијама обично нуде шећер (слатко) и вода. Комуникативне јединице које се с том функцијом јављају у комуникацији јесу императивне форме типа *На*, *Узми*, *Пиј* и др.

Умири се, сине. … *На! Узми мало воде! ... Ево и слатко* … (МЈ 2002: 337).

4.2. Говорне стратегије са циљем ’убеди, увери саговорника да је све у реду и да ће све бити у реду’

У говорној интеракцији за уверавање саговорника да је све у реду и да ће бити све у реду говорник користи следеће говорне стратегије.

1) Показује пред саговорником оптимизам поводом крајњег исхода настале ситуације. Ова стратегија најексплицитније се остварује карактеристичним КЈ – *Све ће бити у реду*, *Све ће проћи*, *Све се да решити* и др., које, као што се види, садрже глаголе с општим значењем позитивног исхода – *решити (се), проћи* итд. Говорник свој оптимизам може заснивати и на веровању у божју помоћ, те није ретко чути и *Даће бог, све ће бити добро* и сл.

Да би био уверљивији, говорник ове форме може допуњавати и исказима *Ево, видећеш*, *Пази шта ти кажем* и сл.

2) Говорник умањује постојећи проблем. У ту сврху користе се КЈ које су по форми одричне – *Није то ништа*, *Ништа страшно* и сл. и које имају опште значење ’то је незнатно, неважно, безначајно, ситница’.

У собу упаде Драган са мамом.

Шта је то, Анђо?

Јавља ми кум да је Бора болестан и да дођемо.

Ти одмах на најгоре. *Није то баш толико страшно*.

Тешите ви мене, али ја имам неке слутње, Јаој, куку мени! (МЈ 2002: 253).

У том настојању говорник може бити и експресивнији и уверљивији, и то тако што не настоји само умањити значај саговорниковог проблема него настоји указати и на друге веће проблеме који, захваљујући срећи, судбини, богу и др., говорника нису задесили – нпр. *Ништа страшно, штета ће се надокнадити, него сва срећа (хвала богу) да се ниште повредили*. Отуда те јединице садрже партикуле *на (сву) срећу*, *сва срећа*, *срећом*, *хвала богу* и др., којима се у говору пропраћа повољан стицај околности.

3) Говорник указује на позитивне стране настале ситуације. И указивање саговорнику на позитивне стране онога што му се догодило може се издвојити као једна од стратегија којом се настоји уверити саговорник да се ствари упркос насталој ситуацији могу одвијати повољно по њега. У нашем језику као дискурсна формула те илокутивне снаге усталила се јединица *Ко зна зашто је то добро*. Јављају се додуше и друге јединице које експлицитније, одређеније указују на

то шта је то што саговорнику може користити – нпр. *Таман ћеш сад имати више времена за себе*.

4) Говорник позива саговорника да се помири са ситуацијом. Позивање саговорника на помирљив став, на прихватање настале ситуације јер се ништа не може даље изменити такође је једна од стратегија којом говорник жели уверити саговорника да се не треба бринути око онога што се већ догодило. Треба поменути да се у говору с том илокуцијом јављају често јединице гномског карактера, нпр. *Што је било, било је!*, *Из коже се не може!*, *Шта је, ту је!*, али и други, нпр. – *Што је до тебе, ти си све урадио (урадила), више не можеш ништа*, *Дао (дала) си све од себе* и сл.

5) Говорник позива саговорника да заборави догађај. У тесној вези са стратегијом позивања саговорника на помирљив став стоји и стратегија којом се саговорник позива да заборави, занемари оно што се догодило, да пређе преко тога и сл. – *Заборави*, *Пусти*, *Не обраћај пажњу*, *Не узимај к срцу* и сл. Ове јединице су императивног облика и садрже глаголе опште семантике ’не обраћати пажњу на нешто’.

6) Говорник позива саговорника да поднесе, издржи насталу ситуацију. Ова стратегија остварује се јединицама с илокуцијом храбрења, бодрења, сокољења саговорника: *Држи се*, *Не дај се*, *Буди храбар (храбра)*, *Буди јак (јака)*. Посматрано са синтаксичког и семантичког аспекта, реч је о императивним формама са општим значењем ’издржи до краја, истрај, не предај се’.

У говору се саговорнику позив на савлађивање ситуације може представљати и као његова обавеза, дужност и сл., па те јединице садрже глаголе модалног карактера *морати, требати*, *смети* употребљене у значењу ’чинити нешто из нужде, потребе’ – *Мораш бити јака (јака)*, *Не смеш клонути духом* и др.

> *Треба бити храбар* и немојте да очајавате, све ће бити добро. Кринка и Лоло, немојте, децо, толико да плачете. Умирите се! (MJ 2002: 253).

7) Говорник указује саговорнику на неминовност ствари. Комуникативним јединицама као што су *Ниси ни први ни последњи*, *Дешава се*, *Догађа се*, *Такав (ти) је живот*, *Судбина*, *Божја воља* и сл. указује се на типичност ситуације, на неминовност неких природних, животних закона и сл.

8) Говорник указује саговорнику на штету коју му наноси његово емоционално стање. То постиже КЈ са илокуцијом савета, препоруке

и сл. – *Немој плакати, због деце* или *Немој, покваришеш шминку* или *Смири се, не дозволи да те виде такву* и др.

5. Закључне напомене

Запажања проистекла из спроведене анализе иду у правцу следећих наших закључака.

КЈ којима се остварују стратегије у пружању утехе на формалном плану имају препознатљиву синтаксичку структуру и садрже карактеристичну лексику, те су се усталиле као типски искази у тој говорној делатности. Такође, многе представљене КЈ функционишу у језику као формуле говорне етикеције које би се, сходно граматичким, лексичким и прагматичким особеностима, могле наћи и у лексикографским описима.

Друго, верујемо да се на ширем корпусу говорног језика могу издвојити и друге стратегије којима се у говору пружа утеха саговорнику, као и друге КЈ којима се те стратегије реализују. Тиме би се свакако употпунило не само ово истраживање него и истраживања уопште у домену говорне етикеције и говора свакодневне комуникације.

ИЗВОРИ

БЋ 1963: Branko Ćopić, *Prolom*, Rijeka: Otokar Keršovani.

МЈ 2002: Милица Јаковљевић Мирјам, *То је било једне ноћи на Јадрану*, Београд: Драганић.

ЛИТЕРАТУРА

Захарова 2011: Галина П. Захарова, Лексико-грамматические средства выражения интенции поддержки в русском языке, *Вестник Сам. ГУ* 1/2, Самара, 124–128.

Милосављевић 2020: Бојана Милосављевић, О емпатији и изражавању саосећања – прилог изучавању интенције слагања, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 49/1, Београд, 61–72.

Нестерова 2011: Татьяна В. Нестерова, Непрямые способы выражения интенций «сочувствие» и «утешение» в обиходном общении русских, *Русский язык за рубежом* 5, Москва, 75–81.

Рабјенко 2012: Татьяна Г. Рабенко, Жанр утешение и средства его языковой реализации, *Вестник Кем. ГУ* 4, Кемерово, 107–111.

Серл 1991: Džon Serl, *Govorni činovi*, Beograd: Nolit.

Федорова 2014: Татьяна В. Федорова, Средства выражения семантики вежливости в ситуации утешения, *Филологos* 21/2, Елец, 88–93.

Бояна С. Милосавлевич

К ВОПРОСУ ОБ УТЕШЕНИИ СОБЕСЕДНИКА В РЕЧИ ПОВСЕДНЕВНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Резюме

В работе с семантико-прагматической точки зрения представлены два типа речевых стратегий, которыми в речи повседневной коммуникации дается утешение собеседнику. Первый тип стратегии имеет целью – ’навести собеседника успокоиться’. Второй тип стратегии имеет целью – ’убедить, заверить собеседника в том, что все в порядке, т. е., что все будет в порядке’. Коммуникативные единицы (КЕ), осуществляющие те стратегии на формальном плане, имеют отличительную синтаксическую структуру, содержат характерную лексику и многие из них функционируют в языке как формулы речевого этикета.

Ключевые слова: утешать (кого-н.), выражение сочувствия, речевой жанр, речевые стратегии, речевой этикет, повседневная коммуникация.

УДК 811.163.41:811.161.1
811.163.41'42
811.161.1'42

Оригинални научни рад
Примљено 28. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

РАДОСЛАВА М. ТРНАВАЦ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за славистику)**

РЕТОРИЧКА СТРУКТУРАЛНА ТЕОРИЈА И РЕАЛИЗАЦИЈА ЕЛЕМЕНТАРНИХ ЈЕДИНИЦА ДИСКУРСА НА ПРИМЕРУ ОНЛАЈН КОМЕНТАРА У СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се врши анализа дискурсивних односа на бази реторичке структуралне теорије Мана и Томсонове (1988) на корпусу онлајн коментара новинских чланака публикованих у оквиру онлајн издања дневних новина *Политика* и руске верзије онлајн сајта *Russia Today*. Анализа разматра начине којима се реализује сигнализација дискурсивних односа и фреквентност сигнализације у поменутом корпусу у српском и руском језику.

Кључне речи: реторичка структурална теорија, корпус онлајн коментара, сигнализација дискурсивних односа.

I. Увод

Циљ наше студије је да укратко презентујемо основне поставке реторичке структуралне теорије која се бави анализом дискурса и да на примеру српског и руског језика опишемо однос између елементарних јединица дискурса дефинисаних у оквиру реторичких релација и дискурсивних сигнала који их најављују. Анализа је спроведена на корпусу који чине коментари постављени у оквиру онлајн издања дневних новина *Политика*, и руске верзије онлајн сајта *Russia Today*.

* radoslava.trnavac@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Подробнија студија о односу релација и дискурсивних сигнала која је спроведена на корпусу новинских чланака у српском и руском језику може се наћи у монографији Трнавац (2018).

Дати рад има задатак да одговори на следећа питања:

(а) Да ли су односи кохерентности често сигнализовани у дискурсу у издвојеним српским и руским онлајн коментарима новинских чланака?

(б) Да ли неки други сигнали сем дискурсивних маркера могу сигнализовати односе кохерентности у поменутом корпусу?

У првом делу рада ћемо представити основне принципе реторичке структуралне теорије, као и елементарне јединице дискурса. У другом делу следи анализа корпуса, која има за циљ да пружи одговоре на горенаведена питања.

II. Основни принципи реторичке структуралне теорије

Реторичка структурална теорија је теорија која представља структуралну организацију текста и створена је као резултат детаљне анализе текстова описаних код Мана и Томсонове (1988). Теорија је била примењивана у многим областима, посебно у рачунарској лингвистици, где је често коришћена да би се исконструисао кохерентан текст и да би се анализирала структура текстова. Она представља дескриптивну теорију и лингвистички је корисна за опис текстова у оквиру природног језика јер карактерише примарно њихову структуру у смислу односа који се одржавају између делова текста. Ова теорија такође идентификује хијерархијску структуру у тексту и описује односе међу деловима текста у функционалном смислу одражавајући и транзициону тачку односа и степен повезаности између различитих појмова.

Реторичка структурална теорија била је популарна од самог почетка.[1] Први пут је приказана у оквиру техничког извештаја (Ман–Томсонова 1987), где су описани принципи према којима функционише текст. Она представља дескриптивни лингвистички приступ великом броју феномена везаних за организацију дискурса. Креирана је 80-их година у Институту за информационе науке у оквиру Универзитета Јужне Калифорније од стране групе научника који се баве облашћу генерисања природног језика, Вилијама Мана, Кристијана Матисона и Сандре Томсон. Настала је да би служила рачунарском генерисању

[1] Подробније о самој теорији на српском језику може се наћи у монографији Трнавац (2018).

текста, али њена каснија примена је изашла ван домена рачунарске лингвистике.

Развој реторичке структуралне теорије је започео од неколико претпоставки како писани текст функционише, те на који начин укључује речи, фразе, граматичке структуре или друге лингвистичке ентитете (Ман и др. 1992; Матисон–Томсонова 1988). Теорија се фокусирала на допуњавање појединих текстуалних дескриптивних метода, дефинисана је на флексибилан и на отворен начин, те адаптирана за различите примене у лингвистици и ван ње. Она организује текст уз помоћ релација које се формирају између његових делова и објашњава кохерентност на основу хијерархијске повезаности дискурса у којој сваки део има улогу и функцију у оносу на друге делове дискурса.

Реторичка структурална теорија пружа могућност аналитичару да на систематичан начин представи анотацију структуре у тексту. Пример (1)[2] приказује на који су начин јединице у тексту повезане у оквиру дијаграма представљеног помоћу реторичке структуралне теорије.

(1)

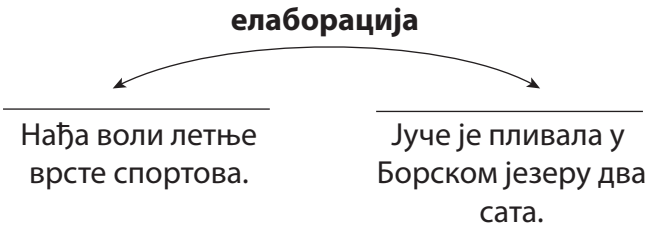

Фигура I Релација елаборације

Односи који су део реторичке структуралне теорије дефинисани су у оквиру четири поља: 1) ограничења у саставу нуклеуса; 2) ограничења у саставу сателита; 3) ограничења у односу на комбинацију нуклеуса и сателита; и 4) ефекта (постигнутог у односу на примаоца текста). Да би представио спецификацију за било који пример одређеног односа, аналитичар мора да примени верификативни тест који се базира на контексту и на интенцијама писца. Сви односи су дефинисани у оквиру дата четири поља. Дефиниције су базиране на функционалним и на семантичким критеријумима, а не на морфолошким или синтаксичким сигналима, јер не постоји релевантан или уникатан сигнал за било који од односа кохерентности.

Реторичка структурална теорија успоставља два различита типа јединица. Нуклеуси се сматрају најважнијим деловима текста, док сате-

[2] Пример је преузет из монографије Трнавац (2018: 15).

лити доприносе значењу нуклеуса и секундарни су по својој важности. Нуклеус је фундаменталнији за потребе писца, односно читаоца него што је то сателит. Сателит даје најчешће нејасно значење без нуклеуса, док текст у коме је сателит избрисан може до извесне мере да буде разумљив. Принцип нуклеарности представља базу за хипотаксичке односе који се упостављају на нижим нивоима језичке организације у оквиру сложене реченице. Језици такође демонстрирају паратаксичку координацију структура које имају подједнаки значај међу собом. У оквиру реторичке структуралне теорије паратаксис се рефлектује у виду мултинуклеарних односа у оквиру којих ниједан део није релевантнији за циљеве аутора од оног другог. У ствари, Матисон и Томсонова (1988) залажу се за хипотезу да је оно што се назива субординацијом на нивоу клаузе постало захваљујући граматикализацији реторичких односа.

Реторички односи се примењују на текст у рекурзивном облику док све јединице у једном тексту не постану конституенти у оквиру одређене релације која припада реторичкој структуралној теорији. Анализа текста се врши применом схема које поштују ограничења комплетности (једна схематизована примена укључује друге односе), повезаности (свака веза између две јединице осим оне која садржи цео текст јесте или минимална јединица или члан друге схематичне примене), уникатности (свака схематична примена има другачији скуп текстуалних јединица) и суседства (јединице било које схематичне примене имају у свом суседству везу са другим текстуалним јединицама). Структуре реторичке структуралне теорије су типично представљене у облику дрвета, као у формалној синтакси. Већи део истраживања који је оријентисан на рачунарски приступ према дискурсу ослања се на анализе помоћу дрвета (Ашер–Ласкаридес 2003; Грош–Сиднер 1986; Пољани 1988; Вебер 2004). Међутим, многи истраживачи тврде да је ово неправилан приступ (на пример, Чејф 1996). Недавно, Волф и Гибсон (2005) заложили су се да се укључе моћније структуре од дрвета ради креирања репрезентације дискурсивне структуре. Они су анотирали текстове из новина, користећи односе кохерентности који су базирани на Хобсовој (1985) и Келеровој (2002) теорији. Наишли су на велики број међусобних зависности и чворова са више од једног родитеља (извора), што би било немогуће ако се представља дискурс само уз помоћ дрвета.

За реторичку структуралну теорију текст који се анализира подељен је у јединице, које могу да постану минимални елементи у анализи. Подела се спроводи на једноставан начин. Идентификација текстуалних јединица се врши пре саме анализе да би се избегла циркуларност

– да анализа зависи од јединица и да избор јединица зависи од анализе. Уобичајено правило поделе је да било која независна клауза, заједно са свим својим зависним елементима, чини јединицу. Поједини научници су критиковали метод класификације јединица као неадекватан или су истицали тешкоће при одређивању основних текстуалних јединица (Марку 1998; Николас 1994; Шауер 2000; Верхаген 2001).

Реторичка структурална теорија је иницијално била примењивана на јединице већег формата, параграфе (Гренвил 1993; РидЛонг 1997), међутим, генерално, приликом такве анализе настајале су тешкоће јер је у оквиру већих јединица вероватније да постоје многобројни елементи који су у неком односу са елементима који су изван ових јединица. У већини случајева анализа већих јединица има тенденцију да буде случајна и недовољно информативна. С друге стране, постоје анализе које се узимају као основ за анализу у оквиру интраклаузалних односа (Николас 1994).

По реторичкој структуралној теорији, извор кохерентности је у ефекту који две текстуалне јединице спојене у однос имају на читаоца. Ефекат такође може да буде назван и интенцијом. Иако приликом изражавања реторичког односа постоји интенција, интенције ипак не дефинишу односе и не могу представљати њихове еквиваленте. Присуство односа је обично наглашено лексичким сигналима, али односи могу да буду присутни чак и када не постоји јасна сигнализација. У дискурсивној теорији се често поставља питање да ли су односи у ствари у свести језичких говорника или су они сами продукт текстуалне анализе. Пропоненти реторичке структуралне теорије верују да се идеја психолошке валидности сувише снажно везује за тип и број реторичких односа, док велики број студија показује релевантност реторичких односа у процесирању дискурса.

Кохерентност у оквиру дате дефиниције извире из релације између два или више сегмената текста. Овакав принцип обухвата релациону кохерентност која је супротстављена тзв. ентитетској кохерентности. Кохерентност, дакле, чине два различита али повезана механизма: присуство ентитета који формирају ланац у дискурсу (ентитетска кохерентност), као и присуство имплицитних или експлицитних релација између делова који сачињавају текст. Двојни механизам се још наслућује од тренутка када је настао појам кохезије код Халидеја и Хасана (1976). Кохезија укључује не само неструктуралне релације у тексту (понављање, супституцију, итд.), већ такође и везничке односе који су увек сигнализирани неким маркером (адитивним, супротним, каузалним и темпоралним). Однос између референце и структуре већ

је претходно истражен (Фокс 1987), али је тек однедавно закључено да оба феномена припадају општој кохерентности (Кехлер 2002; Поезио и др. 2004). Реторичка структурална теорија би била само један део те целине (Кибл–Повер 2004).

Једно од питања које је од посебне важности за дискурсивну теорију јесте покушај да се одреди колико има реторичких односа, како за поједине, тако и за све језике. Ово је упарено заједно са покушајем да се класификују односи у заједничке групе. Ман и Томсон су већ на почетку свога рада упозорили да не постоји „уникатна и јединствена таксономија“ (1988: 256). Предлог у чланку из 1988. године је да постоји 24 односа, који могу бити класификовани у тематску (ЕЛАБОРАЦИЈА, ОКОЛНОСТИ, РЕШЕЊЕ, КАУЗАЛИТЕТ, ПОНОВНА ИЗЈАВА) и у презентацијску групу (МОТИВАЦИЈА, ПОЗАДИНА, ОПРАВДАЊЕ, КОНЦЕСИЈА). Класификација је базирана на ефекту који је планиран: у тематским релацијама креатор текста намерава да читалац препозна однос, а у презентацијским односима намеравани ефекат је да повећа неке склоности код читаоца (позитивну перспективу, веровање или прихватање нуклеуса). Дистинкција је повезана са семантичком/прагматичком поделом коју је предложио Ван Дајк ради класификације дискурсивних везника према типу релације коју они сигнализирају: „прагматски везници изражавају однос између говорних чинова док семантички везници изражавају однос међу означеним чињеницама“ (Ван Дајк 1979: 449).

Реторичка структурална теорија била је примењена у великом броју рачунарских примена, што је чини посебно привлачном. У почетку је била примењена у Институту за информатичке науке на Универзитету Јужне Калифорније као део система за производњу текстова (Хови 1993; Хови и др. 1992; Ман 1983а,1983б). Њене примене у оквиру рачунарске лингвистике су многобројне: генерисање, анализа, сумаризација, евалуација аргумената, машинско превођење и оцењивање есеја. Теорија је највише коришћена у оквиру генерисања природног језика. Постоји велики број пројеката који је користио релације реторичке структуралне теорије као део текстуалних планера и дискурисвних модула. Хови (1993) сумира резултате рада на генерисању текстова.

Реторичка структурална теорија је првобитно била ограничена односом између два текстуална сегмента који сачињавају једну релацију. Ако постоји неколико кандидата за одређену релацију, онда истраживач мора да изабере најверодостојнији однос. Понекада, ипак, постоји неколико типова релација који се могу применити на текстуалне сегменте,

као у случају следећег примера, где би се могло закључити да између два текстуална сегмента постоје релације УЗРОКА, ЕЛАБОРАЦИЈЕ и ЕВАЛУАЦИЈЕ:

(2) ...*Некако одмах осетим – овај ће дан бити нарочит. Ведро небо, чист ваздух, сунце се умиљава*... (Политика онлајн, 12. 5. 2019).

Мур и Полак (1992) и Редекер (2000) запазили су да често постоје два потенцијална односа између две текстуалне јединице. Аутори су поделили текстуалне нивое на информације и на интенције изражавајући да таква организација постоји у оригиналним публикацијама о реторичкој структуралној теорији, у њиховој подели на тематске и презентацијске односе. Они, на пример, анализирају текст у (3) као однос ДОКАЗА или као однос УЗРОКА, дајући контекст за сваку од могућих анализа:

(3) *Џорџ Буш подржава велики бизнис. Он сигурно неће повећати порез најбогатијем слоју становништва*.

Дискурсивни маркери се генерално сматрају најпроминентнијим сигналима односа кохерентности. У овом раду користићемо термин дискурсивни маркер. Дати термин је функционално оријентисан. Дискурсивни маркер представља функционалну класу експресија које се користе да повежу компоненте у дискурсу. Једно од најстаријих и најтемељнијих истраживања представљено је у раду Шифрина (1987). Шифрин (1987: 31) дефинише дискурсивни маркер као секвентно зависни елемент који спаја јединице конверзације, те запажа да дискурсивни маркери учествују у изградњи кохерентности дискурса. На основу проучавања дискурсивних маркера у оквиру социолингвистичке студије, Шифрин истражује понашање израза као што су *и*, *јер*, *али*, *мислим*, *онда*, *знаш*, и илуструје параметре који су потребни да би поједини изрази били квалификовани као дискурсивни маркери. Ови параметри укључују следеће: 1) дискурсивни маркер би требало да буде синтаксички изолован од реченице; 2) дискурсивни маркер се обично налази на почетку реченице; 3) дискурсивни маркер треба да поседује велики број прозодијских карактеристика; 4) дискурсивни маркер мора да буде способан да оперише на локалном и на глобалном нивоу дискурса, и 5) дискурсивни маркер треба да функционише на различитим нивоима дискурса. По мишљењу Шифрина, класа дискурсивних маркера треба да укључује не само лингвистичке елементе већ такође и паралингвистичке црте и невербалне гестове.

Односи кохерентности, као што смо већ представили у претходном поглављу, веома су често сигнализирани дискурсивним маркерима. Ипак, стратегије за идентификацију односа искључиво су базиране

на дискурсивним маркерима, који су често неадекватни јер дискурсивни маркери обухватају само мали број релација у дискурсу.

Студије које се баве рачунарском дискурсивном анализом обимно користе познавање текстуалних сигнала за развијање текстуалних структура. Скот и Де Соуза (1990) демонстрирали су да синтаксичке особине могу да служе као индикатори одређених односа. На пример, из главне клаузе односне реченице неко може да закључи присуство односа ЕЛАБОРАЦИЈЕ на следећи начин: именица из главне клаузе може да означава ентитет који је елабориран у зависној релативној клаузи. Такође, синтаксичка средства као што су време и начин могу такође да буду коришћени као сигнали одређених односа. Ове особине укључују време (садашње и прошло), вид (статив или прогресив) и поларитет (позитиван или негативан). Марку (1999) презентује алгоритам за рашчлањивање који је научен да конструише дискурсивну структуру текстова користећи разноврсно лексичко, синтаксичко и семантичко познавање извора за идентификацију односа кохерентности.

Пољани и др. (2004) презентовали су дискурсивну анализу и рашчлањивање да би одредили текстуалне структуре. Ови сигнали су укључивали лексичку информацију (лексеме, синониме, антониме и хипероними), синтаксичку информацију (паралелне синтаксичке структуре, топик/фокус, синтаксички статус лексема и адвербијала), и семантичку информацију. Међу тим особинама детерминација односа кохерентности је најбоље постигнута синтаксичком сличношћу, преклапањем речи, сличношћу између речи, континуираном интерпункцијом и многим особинама референтности. На другој страни, особине као што су временска референца и заједничка именица биле су корисне за увођење нових топика или аргумената у дискурс.

У следећем поглављу ћемо представити нашу анализу корпуса на бази реторичке структуралне теорије.

III. Анализа корпуса

У овом раду за анализу корпуса користили смо проширену таксономију реторичке структуралне теорије коју су креирали Карлсон и др. (2001), чији скуп има 16 релационих група. Таксономија релационих група Карлсона и др. илустрована је у табели 1:

	Релациона група	Релација
1	Приписивање	Приписивање, негативно приписивање
2	Позадина	Позадина, околност
3	Узрок	Узрок, резултат, последица
4	Поређење	Поређење, предност, аналогија, пропорција
5	Услов	Условна, хипотетичка, непредвиђена ситуација
6	Контраст	Контраст, концесија, антитеза
7	Елаборација	Елаборација-додатна Елаборација-генерална-специфична Елаборација-целина-део Елаборација-процес-корак Елаборација-објекат-атрибут Елаборација-скуп-члан Пример-дефиниција
8	Омогућавање	Циљ, омогућавање
9	Евалуација	Евалуација, интерпретација, закључак, коментар
10	Објашњење	Доказ, објашњење-аргументација Разлог, оправдање, мотивација
11	Заједништво	Списак, дисјункција
12	Начин-средство	Начин, средство
13	Топик-коментар	Проблем-солуција Питање-одговор Изјава-одговор Топик-коментар Коментар-топик Реторички-питање
14	Резиме	Резиме, преправљање
15	Темпоралност	Темпоралност-пре Темпоралност-после Темпоралност-у исто време Секвентност
16	Промена топика	Промена топика, Напуштање топика

Табела 1: Релационе групе Карслона и др. (2001)

У датој студији спровели смо експерименталну анализу на корпусу онлајн коментара из архиве *Политике онлајн* на српском језику и онлајн издања сајта на руском језику *Russia Today*. Наш експеримент у оквиру анализе корпуса обухвата следеће кораке: 1) анотацију коментара на бази реторичке структуралне теорије, 2) испитивање сваке појединачне релације и 3) идентификацију сигнала који указују на појаву датих релација.

За циљеве ове студије анализирали смо коментаре на текстове из области политике и економије у току 2019. године. У анализи нашег корпуса користили смо софтвер UAM Corpus Tool (O'Donnell 2008) за текстуалну анотацију сигнала. Овај софтвер омогућује анотацију текстова у оквиру више ступњева који су претходно дефинисани од стране корисника (на пример, анотација може бити на нивоу документа, семантичко-прагматичком нивоу, синтаксичком нивоу итд.).

У оквиру проблематике избора минималних дискурсивних јединица при анализи нашег корпуса одабрали смо перспективу Карлсона и Маркуа (2001) по којој су углавном клаузе такве јединице.[3] Издвојићемо неколико специфичних типова клауза у српском и руском материјалу:

- Главне клаузе изјавних реченица (које садрже говорне чинове или когнитивне глаголе) представљају минималне дискурсивне јединице.

(4) *[Судије сматрају] да је закон примењив* (Политика онлајн, 2. 11. 2019).

(5) *[Считаю], что кому-то очень не хочется дружеских отношений Сербии и России* (РТ, 22. 11. 2019).

- Релативне клаузе се не сматрају самосталним дискурсивним јединицама:

(6) *То је најтужнија прича [коју знам]* (Политика онлајн, 2. 10. 2019).

(7) *Это элитная военизированная группа, [которую, как утверждает испанская газета, подозревают в отравлении двойного агента Сергея Скрипаля]* (РТ, 22. 11. 2019).

Карлсон и Марку сматрају релативне клаузе засебним дискурсивним јединицама. Ми се у нашој анализи придржавамо мишљења да релације кохерентности могу да се одржавају само између пропозиција, а не између објеката, односно ентитета и пропозиције или између два ентитета. С обзиром на то да релативна клауза најчешће спецификује

[3] Дати принципи издвајања елементарних дискурсивних јединица преузети су из монографије Трнавац (2018).

однос између енитета у главној клаузи и пропозиције у помоћној клаузи, релативну клаузу не узимамо за минималну дискурсивну јединицу.

- Клаузе у улози именичких модификатора или уметнуте клаузе у оквиру других сегмената анализирају се као несамосталне дискурсивне јединице, односно као делови тих сегмената:

(8) *Неопозива је чињеница [да је земља равна]* (цела реченица представља један дискурсивни сегмент) (Политика онлајн, 5. 10. 2019).

(9) *Дебату [коју је у Вашингтону поводом годишњице Дејтона организовао угледни часопис за међународне односе]...* (Политика онлајн, 8. 7. 2019).

(10) *Ну черные? Ну и что? Факт, [что они граждане Европы и что стоят за получением пособия... пока белые работают]* (РТ, 25. 7. 2019).

За разлику од појединих начина сегментације у енглеском језику, којих се између осталих придржавају Карлсон и Марку (2001), у случају српског и руског језика падешко-предлошке фразе које започињу дискурсивним маркером не сегментирају се као засебне дискурсивне јединице. Као илустрација изреченог може послужити реченица у српском језику:

(11) *То су деманти [без чињеница]* (Политика онлајн, 10. 5. 2019).

У датом примеру падешко-предлошка фраза *без чињеница* представља део већег дискурсивног сегмента – целе реченице.

У следећем сегменту рада представићемо резултате наше корпусне студије. Посебно ћемо се осврнути на статистичку дистрибуцију релација и сигнала и размотрићемо природу корелације међу њима у српском и руском језику.

IV. Дистрибуција релација у корпусу

Наш корпус укључује 500 релација у српском и 500 релација у руском језику. Њихова дистрибуција је представљена у табели 2.

Као што се може закључити из табеле, оба језика показују сличну дистрибуцију примера када је у питању издвајање водеће релације. То је однос ЕЛАБОРАЦИЈЕ. На другом месту је однос ЕВАЛУАЦИЈЕ у српском језику и ОБЈАШЊЕЊА у руском језику. У српском језику затим следе релације ОБЈАШЊЕЊА и ТЕМПОРАЛНОСТИ, док у руском језику следе ПОЗАДИНА и ТЕМПОРАЛНОСТ. Најмање заступљен однос у оба језика је релација АТРИБУЦИЈЕ.

#	**Релацијске групе**[4]	**Број група у српском језику**	**Број група у руском језику**
1.	Атрибуција	4	2
2.	Евалуација	48	29
3.	Елаборација	121	164
4.	Заједништво	14	22
5.	Контраст	15	18
6.	Начин-средство	28	45
7.	Објашњење	43	46
8.	Омогућавање	32	31
9.	Позадина	28	36
10.	Поређење	10	9
11.	Промена топика	30	22
12.	Резиме	12	5
13.	Темпоралност	41	29
14.	Топик-коментар	24	25
15.	Узрок	29	6
16.	Услов	21	11
УКУПНО		500	

Табела 2: Дистрибуција релацијских група у корпусу

Табела 3 демонстрира дистрибуцију сигнализованих (релација које су индиковане дискурсивним маркерима и другим сигналима) и несигнализованих релација.

Табела 3 показује донекле сличне тенденције у српском и руском језику. Највећи број релација није сигнализован дискурсивним маркером нити другим сигналима ни у једном од анализираних језика у тексту коментара. Након тога по броју долазе релације сигнализиране дискурсивним маркером у руском језику, а у српском језику су то релације које су сигнализиране другим сигналима. У оба случаја односи који су сигнализирани дискурсивним маркером и другим сигналима

[4] Релацијске групе укључују дискурсивне односе.

Тип релације	Сигнализиране релације	Број релација у српском језику	Број релација у руском језику
Сигнализоване релације	Релације сигнализиране дискурсивним маркером	128 (25,6 %)	157 (31,4%)
	Релације сигнализиране другим сигналима	156 (31,2%)	121 (24,2%)
	Релације које су сигнализиране дискурсивним маркером и другим сигналима	34 (6,8%)	48 (9,6%)
	УКУПАН БРОЈ	318 (63,6%)	326 (65,2%)
Несигнализоване релације	Релације које нису сигнализиране дискурсивнм маркером нити другим сигналима	182 (36,4%)	174 (34,8%)
УКУПАН БРОЈ		500 (100%)	500 (100%)

Табела 3: Дистрибуција сигнализираних и несигнализираних релација

су најмање заступљени. Ови резултати се битно разликују од резултата анализе новинских чланака у руском и српском језику, где су дискурсивни маркери били далеко заступљенија средство сигнализације релација.[5]

Као што је у претходном одељку поменуто, релације могу да буду сигнализиране са више сигнала. Табела 4 демонстрира дистрибуцију релација у односу на број сигнала у српском језику.

Дистрибуција релација у српском језику илуструје да је већи број односа кохерентности (66,98%) обележен једним сигналом, док је 33,02% сигнализиран са више од једног сигнала. Релацијске групе као што су ЕЛАБОРАЦИЈА и ЗАЈЕДНИШТВО често се појављују са два сигнала, док се ЕЛАБОРАЦИЈА и РЕЗИМЕ могу појавити и са три сигнала.

У руском корпусу 61,03% релација сигнализовано је једним сигналом, а 33,89% са два или више сигнала. ЕЛАБОРАЦИЈА и ОМОГУЋАВАЊЕ се могу појавити са два сигнала, а ПОЗАДИНА и ЗАЈЕДНИШТВО са три сигнала.

[5] Погледати Трнавац (2018).

Број сигнала	Број сигнализираних релација	Проценат сигнализираних релација	Уобичајене релацијске групе
1 сигнал	213	66,98%	елаборација евалуација омогућавање темпоралност
2 сигнала	68	21,38%	елаборација заједништво позадина
3 сигнала	37	11,64%	елаборација резиме

Табела 4: Дистрибуција релација у односу на број сигнала у српском језику

Број сигнала	Број сигнализираних релација	Проценат сигнализираних релација	Уобичајене релацијске групе
1 сигнал	236	72,39%	елаборација евалуација начин-средство објашњење
2 сигнала	71	21,78%	елаборација омогућавање
3 сигнала	19	5,067%	позадина заједништо

Табела 5: Дистрибуција релација у односу на број сигнала у руском језику

Индивидуалне релације такође се појављују са одређеним сигналом или групом сигнала. Следећа табела илуструје најчешће сигнале уз одређене групе релација у оба језика.

Релације у оквиру онлајн коментара су показале исту тенденцију у смислу типова сигнализације, као и релације у новинским чланцима (Трнавац 2018), што се може искористити у случајевима аутоматске анализе односа кохерентности.

Релацијске групе	**Фреквентни сигнали**
Заједништво	Дискурсивни маркер (*и*) Синтаксички + семантички (паралелне синтаксичке конструкције + лексички низ)
Околност	Дискурсивни маркер (*када, након*) Лексички (индикативна реч) Морфолошки (време)
Контраст	Дискурсивни маркер (*али/но, ипак/однако, иако/хотя*)
Позадина	Морфолошки (време) Лексички (индикативна реч)
Услов	Дискурсивни маркер (*али/но, ипак/однако)*
Елаборација	Семантички (лексички низ, репетиција) семантички + синтаксички (лексички низ + именски субјекат; репетиција + именски субјекат)
Атрибуција	Синтаксички (индиректан говор)
Омогућавање	Синтаксички (*да/чтобы* + презент/инфинитив)
Елаборација	Семантички (лексички низ); Графички (две тачке, повлака)
Упоређивање	Семантички (лексички низ); Референтност (компаративна референтност)

Табела 6: Фреквентни сигнали за релације кохерентности у српском и руском корпусу

V. Закључак

На крају овог рада изложићемо детаљније закључке у вези са резултатима наведене корпусне студије. Један од важнијих циљева у овој студији је одговор на питање да ли су односи кохерентности често сигнализовани у дискурсу у српским и руским новинским текстовима. Одговор на ово питање је позитиван. У нашем корпусу у оба језика анотирали смо по 500 релација, од којих је 63,6% сигнализовано у српском и 65,2% у руском језику барем једним сигналом, било да је то дискурсивни маркер или други сигнал. С друге стране, 36,4% у српском језику није сигнализовано ниједним сигналом, док је у руском језику тај број нешто нижи – 34,8%. Ове бројке указују на то да је степен

сигнализације у онлајн коментарима у оба језика значајно нижи ако се упореди са резултатима из новинских чланака, где је сигнализација реализована у око 90% примера (в. Трнавац 2018).

Други циљ овог истраживања јесте одговор на питање да ли неки други сигнали сем дискурсивних маркера могу сигнализовати односе кохерентности. У нашој корпусној анализи у српском језику свега 32,4% је сигнализовано дискурсивним маркером (укључујући ту и комбинацију дискурсивног сигнала и другог сигнала), док је 25,6% сигнализовано само дискурсивним маркером. У руском језику тај проценат је сличан, те је број сигнализованих односа дискурсивним маркером, као и комбинацијом дискурсивног маркера и другог сигнала 41%, односно 31,4% ако се има у виду сигнализација искључиво дискурсивним маркером. У исто време, у српском језику 31,2% релација се појављује сигнализовано уз помоћ само других сигнала. У руском језику њихов број је за нијансу мањи и обухвата 24,2% односа кохерентности.

Из наведене анализе можемо закључити следеће.

Прво, већина односа кохерентности у дискурсу садржи сигнал (или дискурсивни маркер или други сигнал) у оба језика. Друго, релативно мали број сигнализованих релација и у српском и у руском језику означено је дискурсивним маркером, док је већина сигнала (приближно 70% у српском, односно 60% у руском језику) представљена другачијим текстуалним карактеристикама. Супротно традиционалном мишљењу да су дискурсивни маркери једини сигнали у дискурсу, наша студија показује да сигнализовање релација није ограничено само употребом дискурсивних маркера. Постоји распон различитих текстуалних сигнала, као што су референтност, лексичке, семантичке, синтаксичке или графичке вредности, које доприносе разумевању релација кохерентности.

Релације такође могу бити означене вишеструким сигналима.[6] На пример, релацијска група ЕЛАБОРАЦИЈА може бити сигнализована дискурсивним маркером, лексичким низом и комбинованим сигналом као што је то референтност + именски субјекат. Сигнализација помоћу више идентичних сигнала је веома честа. На пример, појединачна релација КОНТРАСТА може бити означена са два семантичка сигнала, као што су антонимија и лексички низ.

Треба нагласити да присуство сигнала означава да релација постоји. То не значи да се такви сигнали користе само да би означавали релацију, што се може доказати постојањем паралела између многих релација и њихових сигнала. Такође то означава да се сигнали, као тек-

[6] В. детаљније о овим примерима у Трнавац (2018).

стуални инструменти, не користе само да би обележили релацију – они могу имати и другачији циљ у тексту (на пример, реч *од* може да игра улогу предлога, а у исто време да се употребљава као дискурсивни маркер). Оваква слика говори да су сигнали компатибилни са релацијом, али исто тако да нису само индикатори релације.

Примарни циљ овог рада био је да се истражи начин на који су односи кохерентности сигнализирани у дискурсу онлајн коментара новинских чланака у српском и руском језику. Оба језика показују сличне карактеристике у сигнализацији односа, као и у смислу одсуства сигнализације. Један од истраживачких циљева у српској и руској лингвистици требало би да буде велика база података са релационим сигналима који указују на односе кохерентности у дискурсу. Од такве базе користи би имали рачунарски, корпусни и дискурсивни правци у језичкој науци.

ЛИТЕРАТУРА

Ашер–Ласкаридес 2003: Nicholas Asher, Alex Lascarides, *Logics of Conversation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ван Дајк 1979: Teun Van Dijk, Pragmatic Connectives, *Journal of Pragmatics* 3, 447–56.

Вебер 2004: Bonni Webber, DLTAG: Extending Lexicalized TAG to Discourse, *Cognitive Science* 28, 751–779.

Верхаген 2001: Arie Verhagen, Subordination and Discourse Segmentation Revisited, or: Why Matrix Clauses May be more Dependent than Complements, in: *Text Representation: Linguistic and Psycholinguistic Aspects*, eds. Ted Sanders, Joost Schilperoord, Wilbert Spooren, Amsterdam–Philadelphia, PA: John Benjamins: 337–57.

Волф–Гибсон 2005: Florian Wolf, Edward Gibson, Representing Discourse Coherence: A Corpus-based Analysis, *Computational Linguistics* 31/2, 249–87.

Гренвил 1993: Robert Granville, An Algorithm for High-level Organization of Multiparagraph Texts, in: *Proceedings of ACL Workshop on Intentionality and Structure in Discourse Relations*, ed. Owen Rambow, Columbus: OH, 19–22.

Грош–Сиднер 1986: Barbara Grosz, Candace Sidner, Attention, intentions, and the structure of discourse, *Computational Linguistics* 12/3,175–204.

Карлсон–Марку 2001: Lynn Carlson, Daniel Marcu, *Discourse Tagging Manual*, unpublished manuscript, available at: http://www.isi.edu/marcu/discourse/tagging-ref-manual.pdf.

Келер 2002: Andrew Kehler, *Coherence, Reference, and the Theory of Grammar*, Stanford, CA: Center for the Study of Language and Information, Stanford University.

Кибл–Повер 2004: Rodger Kibble, Richard Power, Optimizing referential coherence in text generation, *Computational Linguistics* 30/4, 401–416.

Ман 1983а: William Mann, *An Overview of the Nigel Text Generation Grammar: ISI/RR- 83–113*, Information Sciences Institute, University of Southern California.

Ман 1983б: William Mann, *An Overview of the Penman Text Generation Grammar: ISI/RR-83-114*, Information Sciences Institute, University of Southern California.

Ман–Матисон–Томсон 1992: William Mann, Christian Matthiessen, Sandra Thompson, Rhetorical Structure Theory and Text Analysis, in: *Discourse Description: Diverse Linguistic Analyses of a Fund Raising Text*, eds. Willliam Mann, Sandra Thompson, Amsterdam–Philadelphia, PA: John Benjamins, 39–78.

Ман–Томсон 1987: William Mann, Sandra Thompson, Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization, ISI: Information Sciences Institute, Los Angeles, *CA. ISI/RS-87-190. 1–81*, Available from: http://www.sfu.ca/rst/pdfs/Mann_Thompson_1987.pdf.

Ман–Томсом 1988: William Mann, Sandra Thompson, Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organization, *Text* 8, 243–281.

Марку 1988: Daniel Marcu, To Build Text Summaries of Higher Quality, Nuclearity is not Sufficient, *Proceedings of AAAI-98 Spring Symposium on Intelligent Text Summarization*, Stanford, CA, 1–8.

Матисон–Томсон 1988: Christian Matthiessen, Sandra Thompson, The Structure of Discourse and Subordination, in: *Clause Combining in Discourse and Grammar*, eds. John Haiman, Sandra Thompson, AmsterdamPhiladelphia, PA: John Benjamins, 275–329.

Николас 1994: Nick Nicholas, *Problems in the Application of Rhetorical Structure Theory to Text Generation*, unpublished Master's thesis, University of Melbourne.

О'Донел 2008: Michael O'Donnell, The UAM CorpusTool: Software for corpus annotation and exploration, *Paper presented at the XXVI Congreso de AESLA*, Almeria, Spain.

Поезио 2004: Massimo Poesio, Rosemary Stevenson, Barbara Di Eugenio, Janet Hitzeman, Centering: A Parametric Theory and its Instantiations, *Computational Linguistics* 30/3, 309–63.

Пољани 1988: Livia Polanyi, A Formal Model of the Structure of Discourse, *Journal of Pragmatics* 12, 601–38.

Рид–Лонг 1997: Chris Reed, Derek Long, *Generating Punctuation in Written Documents (Technical Report No. RN/97/157)*, London: Department of Computer Science, University College.

Скот Де Соуза 1990: Donia Scott, Charisse de Souza, Getting the Message Across in RST-based Text Generation, in: *Current Research in Natural Language Generation*, eds. Robert Dale, Chris Mellish, Michael Zock, London: Academic Press, 47–73.

Трнавац 2018: Радослава Трнавац, *Кохерентност и евалуација у тексту у српском и руском језику*, Београд: Српска академија наука и уметности.

Халидеј–Хасан 1976: Michael Halliday, Ruqaiya Hasan, *Cohesion in English*, London: Longman.

Хобс 1985: Jerry Hobbs, On the coherence and structure of discourse, *Technical Report CSLI-85-37*, Standford, CA: Center for the Study of Language and Information, Stanford University.

Хови 1993: Eduard Hovy, Automated Discourse Generation Using Discourse Structure Relations, *Artificial Intelligence* 63, 341–85.

Хови и др. 1992: Eduard Hovy, Julia Lavid, Elisabeth Maier, Vibhu Mittal, Cecile Paris, Employing Knowledge Resources in a New Text Planning Architecture, in: *Aspects of Automated Natural Language Generation*, eds. Robert Dale, Eduard Hovy, Dietmar Rösner, Oliviero Stock, Berlin: Springer, 57–72.

Чејф 1996: Chafe, Wallace, Beyond Beads on a String and Branches in a Tree, in: *Conceptual Structure, Discourse, and Language*, ed. by Adele Goldberg, Stanford: Center for the Study of Language and Information, 49–65.

Шауер 2000: Holger Schauer, From Elementary Discourse Units to Complex Ones, in: *Proceedings of 1st SIGdial Workshop on Discourse and Dialogue*, eds. Laila Dybkjær, Kolti Hasida, David Traum, Hong Kong, 46–55.

Шифрин 1997: Deborah Schiffrin, *Discourse Markers*, Cambridge: Cambridge University Press.

Radoslava M. Trnavac

RHETORICAL STRUCTURE THEORY AND REALIZATION OF ELEMENTARY DISCOURSE UNITS IN THE SERBIAN AND RUSSIAN ONLINE COMMENTS

Summary

In this paper, we develop the analysis of discourse relations on the basis of Rehtorical Structure Theory (Mann–Thompson 1988) on the corpus of online news comments which are published in the Serbian broadsheet *Politika Online* and the Russian site *Russia Today*. We look at the way and the frequency discourse relations are signalized in Serbian and Russian. The analysis shows that signalization of discourse relations in both languages is relatively frequent, while discourse markers are by far not the only signals that annouce them.

Keywords: Rhetorical Structure Theory, corpus of online comments, signalization of discourse relations.

УДК 811.163.41'282(497.6)
811.163.41'366.54

Оригинални научни рад
Примљено 9. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд
АНУРС, Бања Лука)**

О ЈЕДНОЈ СТАРОЈ ПАДЕЖНОЈ КОНСТРУКЦИЈИ У ГОВОРУ ИСТОЧНОБОСАНСКИХ ЕРА – ГЕНИТИВ ИЗДВАЈАЊА ИЗ СКУПИНЕ

У раду се износе трагови једне старе падежне конструкције у говору источнобосанских Ера. У примерима генитива издвајања из скупине (Тô млòгӣ *дȍктӧрā* нѐ-знā, нѝје тê ствâри нѝкад ра́дијо; Кȍја-нӧ *вâс* ѝмā брѧ̀та у Њѐмачкӧ̄ј, забȍравила сам) аутор види резултат дијалекатске интерференције, особину преузету из говора суседа Бошњака, носилаца источнобосанског дијалекта.

Кључне речи и изрази: источнобосанске Ере, дијалекатска интерференција, генитив издвајања из скупине, источнобосански дијалекат, херцеговачко-крајишки дијалекат.

1. Пре шест деценија угледни хрватски лингвиста Далибор Брозовић је подсетио да „дијалекатска слика хрватскосрпског језичног подручја није још потпуна – без лингвистичких атласа, с великим бјелинама на карти дијалектолошке литературе и с несигурности и онога, што је обрађено, наше су четири средишње републике славенски дијалектолошки елдорадо: у нас су још увијек могућа изненађења као говори с фонолошким јатом или опћа структура говора на Суску“ (Брозовић 1966: 119). И даље смо без дијалектолошких атласа, а непријатно пророчке речи о „изненађењима“ су у међувремену потврђиване на готово целом српско-хрватском дијалекатском

* profesorremetic@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

простору, на коме се ни данас не оскудева у белинама, а само на простору Републике Србије пред струком је задатак утврђивања ареала трију фонолошких особина које су дуго промицале пажњи струке. Реч је о чувању фонолошке индивидуалности јата у широком појасу северозападне Србије, затим показало се – пространој зони чувања неоакута, те о префонологизацији некадашњег вокалског квантитета у вокалски квалитет (различита судбина акцентованих вокала Е и О на терену призренско-јужноморавског дијалекта (о томе детаљније у Реметић 2017: 88–93 и тамо нав. лит.). У домену изразите неуједначености степена испитаности српског дијалекатског комплекса на најнепријатнијој позицији столују српски идиоми на тлу двеју бивших република донедавно заједничке нам државе, у којима, нарочито у Хрватској, српски говори, стицајем више, добро познатих околности, нису имали статус приоритета (о томе детаљно у Реметић 1999: 278–279; Драгичевић–Реметић 2001; Реметић 2009а: 152–153; Реметић 2017: 98). Недавна истраживања изнела су на видело простране области српских икавских и српских ијекавских шћакавских говора у Босни, немале области једног реда африката (*маћка*, *ођа*), друге крупне резултате интерференције, уплива говора иноверних суседа, носилаца дијалекатских типова различитих од оних које су донели Срби, у нову постојбину приспели у оквиру добро познатих миграција српског живља током протеклих векова (о томе датељно у Реметић 2009а). Управо на територији источнобосанског дијалекта, који је свога реномираног истраживача инспирисао да испише на почетку овога прилога наведене речи, недавно је оспорена важећа славистичка доктрина и утврђено да се у шестоакценатском систему говора Кладња и непосредне околине чува, да није истрвена опозиција двају старих кратких акцената: кратког циркумфлекса и кратког акута (о томе у Реметић 2004; Реметић 2009б). Кратки акут је, како ствари стоје, по свему судећи, очуван и у многим другим штокавским идиомима „од сарајевске околине, преко источне Босне и Посавине, до Доње Подравине, Барање и западне Бачке“ (о томе у Петровић 2018). Ова крупна фонолошка појединост није, сасвим је сигурно, остала неутрална ни на пољу српских говора у суседству и(ли) суживоту са носиоцима шестоакценатског система, с тим што су кратки акут православни Срби „чули“ као већ познати им краткоузлазни акценат (Ђуркин 2006: 13 [*кȕћа*, *шȕма*, *ӣрѐђа*, *кȍ̄шлић* и сл.]). У говору носилаца вуковског херцеговачко-крајишког дијалекта кратки акут је доживео судбину незамењеног јата, односно затвореног *е*, у Азбуковици, који су придошлице из старе Херцеговине „чули“ као *и*, поставши икавци, а уједно направивши велике проблеме, малтене

пометњу у домену језичке и етнографске струке (о томе детаљно у Реметић 1981: 90–99, посебно 96–97; в. и Ивић 1991: 106). На месту кратког акута у неким српским говорима на терену или у непосредном суседству носилаца источнобосанског дијалекта изговара се кратки узлазни акценат (већ наведени случајеви типа: *кȕћа*, *шȕма*), стављајући пред српске дијалектологе задатак утврђивања ареала појаве.

2. У оквиру разматрања уплива дијалекатске интерференције у формирању мозаика босанских српских говора овлашно је дотакнута и појава, по Ивићевим речима (Ивић 1988: 37), „генитива издвајања из скупине“. Наведено је десетак потврда из говора источнобосанских Ера (Реметић 2009а: 153)[1] и две из Горњег Бирча (село Пепићи). За ову прилику из богате грађе прикупљене понајвише снимањем говора избеглица са ерског подручја издвојена је још извесна количина потврда чувања овога несумњиво од других преузетог западноштокавског архаизма. Највише нових потврда односи се на а) именице, с тим да особина није ретка ни код б) личних заменица:

а) Штȁ-је-тō, бȍлан, с вȁма, да нѐ-знāте да ȕвијек *нѐкӣ бȁлвāнā* мȏрā и ȍстат и стрȕнут на па́њу Вуч; Јѐдан *вȍлōвā*, мешчѝнӣ, протȍпијо крв, јȕтрōс крвāва лȍквица пȍд-њима Ков; Ȕзми нѐкȳ *тије-врȗпкā* с-онē-кȁмарē и донѐси да пȍдупрēмо сѝјено, дȍбро се нȁгēло Ков; Чȕје се лȕпа ȕ-штали, трчте, ђѐцо, да се нѝје кȍјē *гȍвēдӣ* одве́зало Ков; Нѐкō *гȍвēдӣ* сȁм што-је-прȍшло, бȁлега се, ѐно, пȕшӣ, јȍш врȕ́ћа Ж; Кȍјӣ ће *шѐфōвā*, бȍлан, јал-*дȕректōрā* тѐби тȏ потпи́сат? ГДр; Тȏ млȍгӣ *дȍктōрā* нѐ-знā, нѝје тȇ ствȃри нѝкад ра́дијо Коњ; На́ђок тȍрбу с књѝгама и те́кама зȁ-оградōм, бѐлћим нѐкӣ *њѝовије ђа́кā* забȍравијо Сл; Мȏрāш тȋ тō-свȍје нѐкō *ђѐцē* àбриктоват ДДр; Кȍјē те *ђѐцē*, ȍчијȳ ти, нȁјбољē слȕшā, рѐци ми Коњ; Бѝће дȍбро ако ѝједно *њѝовē ђѐцē* ȍдē ȍвцама Ков; Кȁлавраиње тȁкō зȃђȳ ȍт-куће̄ дȍ-куће̄, кȍјā-ӣм *жéнā* штȁ дȃ Ков; Или да тȋ ȍдēш ȕ-Олово ако нѐће кȍјā *жéнā* с тȍбōм да ȍдē, бȍже сȁчȕвāј! ДДр; Мȏрā нѐкā *жéнā* пóћи сȁ-цурама на с"јéло Кр; Сѝгло за пȍрез, мóрађу, стѝјо нѐ-стијо, јѐдну *јȕнӣцā* прȍдат Гр; Кȍјā-ти се *мȍије крȃвā*

[1] Област источнобосанских Ера чини терен омеђен рекама Дрињачом и Биоштицом, односно падинама Коњуха и Романије. Од ерских села обухваћених нашим истраживањима Федерацији БиХ данас припадају: Араповача (Ар), Берисалићи (Брс), Брда (Бр), Велика Кула (ВК), Вучинићи (Вул), Горњи Дрецељ (ГДр), Грабовица (Гр), Доњи Дрецељ (ДДр), Жеравице (Ж), Ковачићи (Ков), Коњевићи (Коњ), Крајшићи (Кр), Мала Кула (МК), Метиљи (М), Оловске Луке (ОЛ), Понор (По), Понијерка (Пн), Радачићи (Рад), Рудине (Руд), Сливње (Сл), Солун (Сол), Ћуда (Ћ), а Републици Српској: Врпци (Вр), Горње Бабине (ГБ), Горњи Драпнићи (ГДп), Доњи Драпнићи (ДДп), Кнежина (Кн), Крушевци (Кш), Пјениовац (Пј).

нȁјвишē дòпала? Ћ; Рѐци тӣ мѐни кȍјӯ-би-тō тӣ *мòује крâвā* нȁјвòлијо ỳзēт? Ков; Нѐко ми јȕчē, бел-нѐки *лȍвāцā* прогòријо, ѐно, и нȍвӯ мушѐму Ков; Кад бѐкан мр̀кућē, нѐкā се ова́цā вѐћ мр̀чē Ков; Кȍјā-[о]нō *швòује сестā́рā* знâ ћѝлиме ткȁт, бȁж-би-ми трѐбала? Коњ; Понѐси-тӣ нȁма јѐдну *шује-сȕкӣрā*, нȁјбољē ȍнӯ с крàткијем штȉлом, ако-нам-гȍр зàтребā Вуч; А њô[ј]-је, нàкōј бѐтернōј, свàкā *сна́ā* дȕшман^и^ца Ков; Знȁло се кȍјā *сна́ā* му́зе и ѝжљевā мл^и^је́ко, кȍјā глѐдā бȉјелӣ мр̀с Ж; Дòдāј ми јѐдну *шује-сшâрије ци́глӣ* да пòтурӣм под-овō-бȕре Ков; Зòвē ме нѐкӣ *чȍбāнā*, штȍ-л-ме зòвē, да ми нȉје штȁ ȍвце рàћерало? Вуч; Ȍвō је нѐкō *чòбанчāдӣ* нàправ^и^ло Вуч; Јѐна ми *ћѐрӣ*, кат-се-ȕдāла, нàшла и свѐкра и свѐкрву, а јѐна сȁмо свѐкра Ж; Јâ сам, бòме, нѐкӯ *њѐговије ћѐрӣ* вȉдијо прȍшлē гȍд^и^нē на ва́ширу у Влàсан^и^цама ВК; Дȁђеш-тӣ, бо́на, а штȍ нѐ-би да́ла, јѐдну *ћѐрӣ* зà-мōга сѐстрића ОЛ; Бȍљā ми је би́ла него-ијѐдна *мòује ћѐрӣ* Ков;

б) Нѐкӣ је *нâс* љȕљнуо кȍјӯ, ѐно про́фо пȉшē-л – пȉшē! Ков; *Нâс* јѐдан, сȉнови мòји, јѐз да-је-мрȁз, вечѐрас мôрā на че́ку Коњ; Кȍјā-[о]нō *вâс* ѝмā брàта у Њѐмачкōј, забòрав^и^ла сам Ков; Нѐкијем се *њȕјā* дòпало, а нѐкијем ѝ-није Ков; Јā-пòгледак да нȉје кȍјӣ *њȕг*, ал не загле́дик-сејā љȕцки и нѐ-вићек нȉшта Ков; Дȁђе бôг да ѝ-мени *њȕјā* нѐкā дòпанē јѐднōг дâна Рад; Ако ијѐдна *њȕјā* ћѐднē ȳ-Олово у нѐђељу, мо́раће ѝ-ōн, ја-штȁ-ће?! Сол; Ђѐца, кô ђѐца, нѐкō *њȕјā* не притвòр^и^ло врàтн^и^це и ȍвце му сàтрле зôб Вр.

Уместо посебног закључка на крају скромног прилога писаног у част угледном српском лингвисти који се, између оталог, успешно огледао и на пољу дијалекатске синтаксе, искрена нада аутора да ће ови редови подстицајно подсетити колеге из струке да је српски босански говорни комплекс и данас захвални дијалекатски елдорадо који вапи за знатижељним истраживачима.

ЛИТЕРАТУРА

Брозовић 1966: Dalibor Brozović, O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta, *Hrvatski dijalektološki zbornik* II, Zagreb, 119–208.

Драгичевић–Реметић 2001: Милан Драгичевић, Слободан Реметић, Српска дијалектологија на почетку XXI века, у: *Филозофско-филолошке науке на почетку 21. вијека – проблеми и правци развоја*, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, 143–158.

Ђуркин 2006: Веселина Ђуркин, *Лексика Угљевика и Забрђа*, Сомбор: Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору.

Ивић 1988: Pavle Ivić, Narečja, у: изватку из II издања Енциклопедије Југославије Prof. dr Dalibor Brozović, Prof. dr Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 54–88.

Ивић 1991: Павле Ивић, *Изабрани огледи III. Из српскохрватске дијалектологије*, Ниш: Просвета.

Петровић 2018: Драгољуб Петровић, О кратком акуту, у: *Зборник радова посвећен проф. др Милану Драгичевићу (1947–2917)*, ур. Драгомир Козомара, Слађана Цукут, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 26–44.

Реметић 1981: Слободан Реметић, О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* XXVII, Београд, 7–105.

Реметић 1999: Слободан Реметић, Српски дијалекатски комплекс – степен досадашње испитаности и даљи задаци, у: *Српски духовни простор*, Научни скупови, књ. 1, Одјељење друштвених наука, књ. 1, Бања Лука – Српско Сарајево: Академија наука и умјетности Републике Српске, 275–283.

Реметић 2004: Слободан Реметић, О шесточланом прозодијском систему у говору Кладња и околине, у: *Живот и дело академика Павла Ивића*, ур. Јудита Планкош, Суботица: Градска библиотека – Београд: САНУ, Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, Филозофски факултет, 651–659.

Реметић 2009а: Слободан Реметић, Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LII/1, Нови Сад, 149–178.

Реметић 2009б: Слободан Реметић, Прозодијске одлике босанско-херцеговачких говора, *Годишњак за српски језик и књижевност* XXII (9), Ниш, 437–454.

Реметић 2017: Слободан Н. Реметић, Српска дијалектологија јуче, данас и сутра, *Јужнословенски филолог* LXXIII/3–4, Београд, 85–112.

Слободан Н. Реметич

К ВОПРОСУ ОБ ОДНОЙ СТАРОЙ ПАДЕЖНОЙ КОНСТРУКЦИИ В ГОВОРЕ ВОСТОЧНО-БОСНИЙСКИХ ЭРОВ – ГЕНИТИВ ВЫДЕЛЕНИЯ ИЗ ГРУППЫ

Резюме

В работе приведены подтверждения генитива выделения из группы (примеры типа: То млоги *докӣора* не-зна, није те ствари никад радијо; Даће бог да и-мени *њија* нека допане једног дана) в говоре восточно-боснийских эров, где, несомненно, вошли под влиянием соседей бошняков, носителей восточно-боснийского диалекта.

Ключевые слова и выражения: восточно-боснийские эры, диалектная интерференция, генитив выделения из группы, восточно-боснийский диалект, герцеговинско-краинский диалект.

УДК 811.163.41'373.423
811.163.41'373.612.2
811.163.41'374.4

Оригинални научни рад
Примљено 17. октобра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МАРТА Ж. БЈЕЛЕТИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

ТРЕТМАН ПОЛИСЕМИЈЕ И ХОМОНИМИЈЕ У ДИЈАЛЕКАТСКИМ РЕЧНИЦИМА

У раду је приказано како је – са становишта раздвајања полисемије и хомонимије – обрађен глагол *ка̏пати* у шест дијалекатских речника са грађом из југоисточне Србије. Закључено је да се овом проблему приступа произвољно и неуједначено, а да су конкретна решења заснована углавном на језичком осећању аутора речника.

Кључне речи: дијалекатски речник, полисемија, хомонимија, глагол *ка̏пати*.

0. Важан проблем са којим се суочава лексикографија јесте разграничење полисемије и хомонимије. Поређењем разних речника једног истог језика стиче се утисак да принципијелно решење тог проблема није могуће (в. Јакубович 2010: 18). Познато је, наиме, да ни за књижевни језик не постоје општеприхваћени и једнозначни критеријуми разграничења полисемије и хомонимије – описни речници обилују противречним тумачењима случајева истог типа, па чак и једних те истих случајева. У дијалекатској лексикографији пак одговарајући критеријуми нису ни формулисани (в. Толстој 2008: 45).

1. Наведене констатације добро илуструје пример с.-х. глагола *ка̏пати*. У ранијем прилогу (в. Бјелетић 2017а) анализирана је лексикографска обрада овог глагола у два описна речника српско-хрватског језика, РЈА и РСА. Установљено је да оба речника дефинишу

* marta.bjeletic@gmail.com; marta.bjeletic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* (бр. 178007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

исто основно значење (‘падати кап по кап’), али да се дијапазон секундарних значења не поклапа у потпуности.[1] Са становишта раздвајања полисемије и хомонимије, *ка̏пати* са својим префигираним облицима углавном се третира као полисемантичан глагол (чија се сва секундарна значења изводе из основног и одређују као пренесена односно фигуративна), осим у случају облика са префиксом *од-*, где су у РСА издвојена два хомонима: *о̀ткапати*[1] ‘капљући исцурити, отећи, оцедити се’ и *о̀ткапати*[2] ‘јако озепсти, смрзнути се’ (op. cit.: 544).

2. У овом прилогу позабавићемо се третманом глагола *ка̏пати* у дијалекатским речницима. Определили смо се за оне који доносе лексичку грађу из југоисточне Србије. Ти су речници у нашој дијалекатској лексикографији најбројнији, а ми смо за ову прилику одабрали речнике говора Лесковца (Митровић 1984), Јабланице (Жугић 2005), Тимока (Динић 2008; Кожељац 2014), Црне Траве (Стојановић 2010) и Пирота (Златковић 2014).

2.1. Дијалекатски речници се међусобно разликују по више основа. Они могу бити комплетни или диференцијални, са примерима употребе или без њих, њихови аутори могу бити стручњаци или аматери, а од тога зависи прецизност семантичких дефиниција, тачност граматичког одређења, па и раздвајања хомонимије од полисемије.

2.1.1. Сви поменути речници припадају диференцијалним дијалекатским речницима, што значи да доносе само лексеме које се у фонетском, морфолошком, структуралном и семантичком погледу

[1] У РЈА су дефинисана следећа секундарна значења глагола у основном облику: ‘чезнути (о очима)’ и ‘гинути, пропадати, чамити (о људском телу, чељадету уопште)’. У РСА је дијапазон секундарних значења нешто шири: ‘притицати, добити (о новцу)’, ‘постепено настајати, ширити се, узимати маха’, ‘тећи, ређати се један за другим’, ‘нестајати, ишчезавати’, ‘радити без предаха, изгарати, мучити се’, ‘чамити, злопатити се, пропадати, скапавати, трунути’, ‘пропадати услед упорног гледања, напрезања (о очима)’, ‘жудети, чезнути’ (op. cit.: 543). Кад су у питању префигирани облици, у РЈА је ситуација следећа: *до̀капати*, *за̀капати*, *ѝскапати*, *на̀капати*, *и̏докапати*, *про̀капати* и *у̀капати* носе само основно значење или његове варијанте; *о̀капати*, поред основног, има и значења ‘измучити се’ и ‘скапати, пропасти, сагњити’; *ска̏пати* има само значење ‘погинути, умрети’. Нешто другачије стоји ствар у РСА: *за̀капати*, *на̀капати* и *о̀ткапати*[1] носе само основно значење; повратни облик *на̀капати се*, поред основног, има и значење ‘намучити се, напатити се’; *о̀капати*, поред основног, има низ секундарних значења: ‘опасти крунећи се, окрунити се (о презрелом житу)’, ‘проћи, протећи, минути (о времену)’, ‘провести већи део времена, задржати се на неком месту, на некој дужности и сл.’, ‘проводећи много времена на нечему, негде, заморити се, намучити се’, ‘пропасти, настрадати, скапати (у затвору или у каквој тешкој неприлици)’, ‘распасти се, иструнути (о костима, остацима људског тела)’, ‘пропасти од хладноће, зиме, смрзнути се’ (op. cit.: 544).

разликују од лексема стандардног језика (Жугић 2005: XXXVII; уп. и Попов 1987: 167; Динић 2008: XIV).

2.1.2. Поједини речници бележе лексику која је (била) у живој употреби током последњих стотину година (Динић 2008: XXV; Стојановић 2010: 12), док други нотирају новије стање, нпр. из две последње деценије XX века (Жугић 2005: XLI).

2.1.3. Речници се међусобно разликују и у погледу ширине захвата. Док већина аутора бележи искључиво лексику живог народног говора, има и оних који грађу прикупљају и из писаних извора, као и из народних умотворина, односно усмене традиционалне културе (Митровић 1984: 5;[2] Златковић 2014: 17[3]).

2.1.4. Што се тиче територијалног одређења, има речника који доносе искључиво лексику одређеног говора (нпр. Жугић 2005), али и оних који доносе речи из читавог региона, тј. и из осталих призренско-тимочких говора (Митровић 1984; Динић 2008; Кожељац 2014).

2.1.5. Самим тим што су диференцијални, сви поменути речници су непотпуни.[4] Вероватно је најбоље представљен тимочки говор, будући да је обрађен у два различита, међусобно комплементарна речника.[5]

2.1.6. У погледу методологије израде наведене речнике сврставамо у три групе: речници рађени по методологији РСА, чији су аутори обучени лексикографи ангажовани на изради РСА (нпр. Жугић

[2] „Ексцерпцијом лесковачких дијалектизама из разноврсне стручне литературе и локалне белетристике Митровић је несумњиво много обогатио свој речник. Велики број речи који не би могао бити директно сакупљен нашао се тако у речнику. Кад се томе дода ексцерпција репрезентативног корпуса лесковачких народних умотворина, добија се комплетна слика о свеобухватности ауторовог метода и о приљежности његовог рада“ (Попов 1987: 168).

[3] „Бележим све што народ говори: приповедања, песме, загонетке, стајаће речи, дечји фолклор, народни живот, народну медицину, митологију, обичаје, домаћу радиност, занимања, ономастику“ (l.c.).

[4] „Први пут јавности дајемо на увид део лексичког блага црнотравског говора, знајући да то није све и није коначно – овим речником није исцрпено све лексичко и језичко благо црнотравског краја“ (Стојановић 2010: 13).

[5] „Из свог рукописног *Речника народног говора у средњем Тимоку* изоставио сам све речи обухваћене Динићевим речником. Много речи је избачено, али их је много и остало. То је највише стога што Динићев речник доноси првенствено речи из Заглавка, а много мање из тзв. Средњег Тимока“ (Кожељац 2014: 9). „Тимок у ширем смислу, од Грамаде и Миџора до Дели-Јована, обухвата пет мањих предела: Сврљиг, Буџак, Заглавак, Тимок и Црну Реку. Матични Тимок, дакле Тимок у ужем, чисто географском значењу речи, то је тимочка долина од Књажевца до Вратарнице. […] У овај речник ушле су само дијалекатске речи које су још у живој, иако у све ређој, употреби управо у том (матичном, Средњем) Тимоку (26 села). […] На овај речник треба гледати као на допуну Динићевог речника. Тек кад се оба имају у виду, стиче се прави утисак о лексичком богатству тимочког говора“ (op. cit.: 10).

2005); речници рађени по методологији установљеној за припрему дијалекатских речника које издаје Институт за српски језик САНУ (нпр. Стојановић 2010; Златковић 2014); речници рађени по одређеним лексикографским принципима, али без консултација са стручњацима (нпр. Митровић 1984). У последња два случаја аутори су образовани лаици, лексикографи аматери.

2.1.7. За наше истраживање од посебног су значаја дефиниције значења дате у анализираним речницима. И ту је ситуација шаролика. Понегде се речи тумаче, кад год се то сматра довољним, само књижевним синонимима, уз упућенице на дијалекатске синониме или варијанте (нпр. Митровић 1984),[6] другде се настоји да објашњења лексема буду што концизнија и краћа (нпр. Стојановић 2010), а има и случајева када се даје шири опис значења (Динић 2008).[7]

2.1.8. И коначно, има речника у којима се експлицитно указује на проблем хомонимије: „За речи које имају исти лик, исти акценат и исто граматичко обележје а различито значење установљен је експонент и оне су даване као посебне одреднице“ (Динић 2008: XXVI).

3. Изложићемо ексцерпирани материјал, условно га поделивши у две групе. У првој су примери у којима се разматрани глагол (са својим префигираним облицима) третира као полисемантичан, а у другој они где се издвајају хомоними. Напомињемо да је број потврда и значења глагола *ка̀пати* у прегледаним изворима далеко већи, али ми смо се сконцентрисали само на примере релевантне за тему овог рада.

3.1. ПОЛИСЕМИЈА:

3.1.1. Јабланица (**Жугић 2005**):

капе̏м[8] impf. 1. ‘пада, цури кап по кап’, 2. фиг. ‘залуду трећим време чекајући’: Еве̏, још капе̏м овде̏ пред вра̏та, не̏ће ме пу̏штив да уле̏гнем.

3.1.2. Пирот (**Златковић 2014**):

ка̀пе impf. 1. ‘капати’, 2. фиг. ‘дреждати, висити’: Жена̀та му по це̏л дѝн ка̀пе на сока̀к – Се̏ди, и ка̀пи, и у̏мри са̀ма.

нака̀пе pf. 1. ‘накупити се капањем, накапати (о течности)’, 2. фиг. ‘дозлогрдити, додијати (људи, живот, патња, непријатна свакодневица)’:

---

[6] Описне дефиниције најчешће се дају уз термине и обично су концизне и веома прецизне (в. Попов 1987: 170).

[7] „Трудио сам се да код што већег броја речи дам ширу али језгровиту дефиницију. Свако значење речи давано је под посебном тачком обележеном арапским бројем. У случајевима када се ради о блиским значењима она су навођена под словима азбуке, а када су у питању нијансе раздвајање је вршено тачком и запетом“ (op. cit.: XXVI).

[8] О наставку садашњег времена *-е* (уместо *-ље*) в. Белић 1905: 503–504.

Нака́пе ми, па одрове́м – Накапа́ло ми на́-срце – Ме́н ми је од свекр̏ву мло́го накапа́ло – Накапа́сте ми, че ви́ поко́љем.

п̄ока́п̄е pf. 1. ‘почети капати па престати’: Покапа́ло ма́лко, па исте́кло, 2. пеј. ‘распасти се, пропасти (од хладноће, дугог чекања, седења, стајања)’: Че пока́пемо од сту́д.

3.1.3. Тимок (**Кожељац 2014**):

скап̄у́е се impf. 1. ‘омекшава, трули (воће и поврће)’: Попри́ка ми се скапу́е по ц̏а́кови, 2. ‘капље, стиче се капањем’: Овде́ ми се скапу́е ћи́шница проз това́н.

3.2. ХОМОНИМИЈА:

3.2.1. Тимок (**Динић 2008**):

ка́п̄е[1] impf. ‘истиче кап по кап, капље’: Це́лу но́ч ка́пе си́рутка у чеб̏р.

ка́п̄е[2] impf. 1. ‘пропада, скапава’: Води́ ме, си́не, до́м да не ка́пем по бо́лнице, 2. ‘чека, чами’: Ка́пем пред о́пштину чека́ечи пресе́дникатога, а о́н га нема́.

3.2.2. Лесковац (**Митровић 1984**):[9]

ка́п̄е́м impf. ‘капљем’: Ако не цу́ри а оно́ капе́.

ка́п̄е́м impf. 1. ‘чамим’: Које́ ћу рабо́тим, капе́м како сва́ки ста́р чове́к, 2. ‘излежавам се’: Докле́ ће капе́ш у кре́вет, а работа да ти стоји.

3.2.3. Црна Трава (**Стојановић 2010**):

ка́п̄е[1] impf. ‘капље, прокапава’.

ка́п̄е (се)[2] impf. ‘седи, борави, окапава, дангуби’: У Село́ ка́пе сва́ки дȉн а куде на́с неје́ ка́ил да до́јде ни едȉн са́т – Нек се о́н ка́пе по кафа́не, а ја́ ћу сама́ овде́ по ридȉшта да кр̏шим грби́ну.

ка́п̄е се[3] impf. ‘скапава се, трули’: Ка́пе ми се се́но у о́ткосје, а ја́ не́мам ка́д да га збе́рем – Оно́лка дрва́ ти се ка́пу на дрвни́к, а ти́ још не кладе́ш ку́бе у со́бу.

4. Најчешћи критеријуми за разграничење полисемије и хомонимије јесу присуство или одсуство заједничких компонената значења и заједничко порекло. Ти критеријуми нису строги. Први због тога што

[9] У Митровићевом речнику хомоними нису означени експонентом, већ само раздвојени у посебне одреднице. Анализирајући ауторов третман хомонимије односно полисемије, Попов (1987: 172) констатује: „Пре би се могло говорити о полисемији него о хомонимији код преко 50 речи (нпр. *бумбуле́*, *врзло́*, *далак*, *жва́ле*, *зуба́н*, *и́т̄рим се*, *куску́н*, *лозја́рка*, *мајка́на*, *нат̄амија*, *орни́ца*, *п̄ерде́*, *редњичѐ*, *самови́ла*, *ча́вче* итд.). […] Истина, замерки ове врсте могло би се наћи у сваком речнику, јер су критеријуми у великој мери субјективни. Друга група речи, која пре представља примере хомонимије, код Митровића је под општом одредницом (8 случајева: *гугут̄а́н*, *ел*, *за́л*, *ла́рма*, *ми́т̄им*, *ни́шт̄о*, *Си́нац*, *ћуко́вац*).“

ни само семантичко одређивање не подлеже строгим правилима, нарочито у дијалекатском речнику (2.1.7), што значи да присуство или одсуство заједничких компонената значења зависи од тумачења које је дао сакупљач или лексикограф (в. Толстој 2008: 45–46). Тако, на пример, за опште значење ‘бити неактиван (дуже време)’, у цитираним речницима срећемо следеће семантичке дефиниције: ‘залуду трећим време чекајући’ (3.1.1), ‘дреждати, висити’ (3.1.2), ‘чека, чами’ (3.2.1), ‘чамим’, ‘излежавам се’ (3.2.2) и ‘седи, борави, окапава, дангуби’ (3.2.3). Несумњиво је да свака дефиниција истиче одређену специфичну нијансу значења, али примери употребе показују да је понекада значење заправо исто, али да је различито дефинисано, нпр. ‘залуду трећим време чекајући’: Еве̏, још капе̏м овде̏ пред вра̀та, не̏ће ме пу̏штив да уле̏гнем (3.1.1) и ‘чека, чами’: Ка̀пем пред о̏пштину чека̀ечи пресе̏дникатога, а о̏н га нема̀ (3.2.1), или ‘дреждати, висити’: Се̏ди, и ка̀пи, и у̏мри са̀ма (3.1.2) и ‘чамим’: Које̏ ћу рабо̀тим, капе̏м како сва̀ки ста̀р човѐк (3.2.2). Из тога следи да наша представа о присуству или одсуству семантичког јединства зависи од начина експликације семантике речи (Толстој 2008: 28).

4.1. Релативност ‘семантичког’ критеријума огледа се и у томе што се често у оквиру вишезначних речи наводе значења која немају заједничке смисаоне компоненте (op. cit.: 46), барем не на синхроној равни.[10] То је проузроковано чињеницом да дијалекатски речници, будући углавном диференцијални (2.1.1), не укључују општејезичка значења, те тако не дају потпуни семантички инвентар забележених речи.[11] Последица тога је да међу појединачним значењима ‘вишезначне’ дијалекатске речи, која се у речнику наводе под редним бројевима, не можемо установити односе семантичке изводивости или семантичке деривације (op. cit.: 45). Када је реч о глаголу *ка̏пати*, поједина његова значења толико су међусобно удаљена да неки састављачи дијалекатских речника издвајају два (3.2.1. и 3.2.2) или чак три хомонимна глагола (3.2.3). И заиста, на први поглед не може бити јасно каква веза постоји између „основног“ значења ‘падати кап по кап’ и „секундарних“ значења: ‘залуду трећим време чекајући’ (3.1.1), ‘дреждати, висити’, ‘дозлогрдити, додијати’, ‘распасти се, пропасти’ (3.1.2),

[10] Отуда поједини лингвисти полисемију сматрају искључиво синхроном појавом. Међутим, апстраховање дијахроније не мења чињеницу да је свако значење морало од нечега постати, имати неки почетак. Полисемија је заправо одраз ефеката семантичких промена посматраних синхронијски (в. Јакубовић 2010: 18).

[11] То се врло добро види на примеру глагола *капати*, када упоредимо значења забележена у разматраним дијалекатским речницима са онима која су нотирана у РЈА и РСА (в. нап. 1).

‘омекшава, трули (воће и поврће)’ (3.1.3).[12] Та се веза може успоставити само на дубљој језичкој равни уз увид у целокупан семантички потенцијал разматраног глагола.

5. Тако долазимо до критеријума ‘заједничког порекла’, према којем се речи које су континуанте једног истог праоблика третирају као вишезначне, а оне које потичу од различитих праоблика као хомоними. Међутим, и овај критеријум је непоуздан, најпре стога што у великом броју случајева нема једнозначног етимолошког решења (в. Јакубович 2010: 18–19). У такве случајеве спада и глагол *ка̏пати*, будући да његов псл. предложак **kapati* нема општеприхваћену етимологију.

5.1. Један део његових континуаната доводи се у етимолошку везу са лит. *kãpanoti* ‘убијати, клати’, *nusikãpanoti* ‘умирати, цркавати’, што би указивало на исконску истоветност са псл. **kopati*. У том случају, за примарно значење псл. **kapati* ваљало би узети значење ‘ударати’ из којег се – као секундарна – радијално развијају значења ‘падати кап по кап’, ‘слабити, пропадати, умирати’ итд.[13] (в. Бјелетић 2017б: 91).

5.2. Други део континуаната псл. **kapati* сматра се сродним са лит. *kópti* ‘вући се, пети се, верати се’, лет. *kâpt* ‘пузати, милети, ићи, ходати’, бацајући другачије светло не само на његово порекло већ и на развој појединих значења. Балтски облици указују на то да је првобитно значење псл. **kapati* могло бити ‘и ћ и, кретати се (полако, милети; ићи споро увис, узбрдо)’, одакле се могло развити значење ‘полако, корак по корак, кап по кап ићи надоле, п а д а т и’, при чему је секундарно значење ‘пропадати, умирати’ као своје исходиште могло имати оба та значења (в. Бјелетић 2017в: 35).

6. Летимичан увид у третман полисемије и хомонимије у дијалекатским речницима показује да се у њима овим појавама приступа произвољно и неуједначено (различито од случаја до случаја), и да се конкретна решења најчешће заснивају само на језичком осећању аутора речника. При непоузданости два основна критеријума за разграничење полисемије и хомонимије (4 и 5), јасно је да су дијалекатској лексикографији неопходна темељна теоретска истраживања везана за вишезначност речи, заснована превасходно на дијалекатском

[12] У овом случају „секундарно“ значење наведено је на првом месту, пре „основног“, јер је оно у разматраним говорима лексикализовано.

[13] Тиме се коригује широко прихваћено тумачење према којем се значење ‘слабити, пропадати, умирати’ изводи непосредно из ‘капати, падати у капима’ (op. cit.: 91–92).

материјалу. Решавању овог, не само лексикографског проблема, свој допринос мора да пружи и етимологија.

ИЗВОРИ

Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Жугић 2005: Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, Српски дијалектолошки зборник LII.

Златковић 2014: Драгољуб Златковић, *Речник пиротског говора*, I–II, Београд: Службени гласник.

Кожељац 2014: Љубиша Рајковић Кожељац, *Речник тимочког говора*, Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.

Митровић 1984: Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац: Библиотека Народног музеја у Лесковцу.

РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Стојановић 2010: Радосав Стојановић, *Црнотравски речник*, Српски дијалектолошки зборник LVII.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1905: Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Српски дијалектолошки зборник I.

Бјелетић 2017а: Марта Бјелетић, Лексикографска обрада с.-х. глагола *капати* ‘stillare’ (полисемија или хомонимија?), у: *Путевима речи. Зборник радова у част Даринки Гортан Премк*, ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 537–548.

Бјелетић 2017б: Марта Бјелетић, Прилог проучавању псл. глагола **kapati*, *Jezikoslovni zapiski. Ob jubileju Ljubov Viktorovne Kurkine* 23/2, 83–94.

Бјелетић 2017в: Марта Бјелетић, К изучению чешского диалектного глагола *kapati* ‘лезть’, in: *Etymological Research into Czech*, eds. Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 27–36.

Јакубович 2010: Mariola Jakubowicz, *Drogi słów na przestrzeni wieków. Zarys słownika motywacji semantycznych na materiale przymiotników słowiańskich odziedziczonych z prasłowiańszczyzny*, Prace slawistyczne 131, Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Попов 1987: Бојан Попов, Брана Митровић, Речник лесковачког говора (Библиотека Народног музеја у Лесковцу књ. 32, Лесковац, 1984, 386

стр., *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXX/2, 167–180.

Толстој 2008: Светлана Михайловна Толстая, *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*, Москва: Индрик.

Marta Ž. Bjeletić

THE TREATMENT OF POLYSEMY AND HOMONYMY IN DIALECTAL DICTIONARIES

S u m m a r y

This paper deals with the problem of treatment of polysemy and homonymy using the example of the verb S-Cr. *kapati*, as recorded in six dialectal dictionaries from South-East Serbia. The conclusion is reached that this problem has been solved in various fashions, unsystematically and arbitrarily – mostly according to the language feeling of the authors of respective dictionaries. Since establishing two basic criteria for discriminating between polysemy and homonymy (presence or absence of common semantic elements and common origin) remains uncertain, it becomes apparent that dialectal lexicography necessitates thorough theoretical research into lexical polysemy, based predominantly on dialectal material. Etymology should also contribute to solving this problem.

Keywords: dialectal dictionary, polysemy, homonymy, verb S-Cr. *kȁpati*.

УДК 811.163.41'282.2
811.163.41'374

Оригинални научни рад
Примљено 30. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

НЕДЕЉКО Р. БОГДАНОВИЋ*
(Универзитет у Нишу,
Филозофски факултет,
Департман за српски језик)**

ЈЕЗИЧКЕ КРХОТИНЕ И ДИЈАЛЕКАТСКИ РЕЧНИК

У раду се указује на постојање деформисаних ликова речи (*ч* < чеш) и синтагми (*це* < ће се) у дијалектима и тешкоћама да се такви облици обраде у дијалекатском речнику. Основу чини лексикографска пракса призренско--тимочких говора српског језика.

Кључне речи: српски језик, дијалекатски речници, језичке крхотине (облички деформисане речи).

Остављамо по страни расправу о томе шта је реч у говору, писању, речнику па и у – дијалекатском речнику.

Ако би се за појам „реч у тексту“ прихватила једноставна дефиниција да је то „део текста између две белине“ (која никако не би била без мана!), онда је сваки такав елемент „реч“, а свака се реч одвајала белинама од осталог текста. При томе би остало питање двеју речи спојених у једну изговорну (једноакценатску) целину. Да ли би се и оне могле сматрати речју (јер не видимо могућност за „полуреч“, иако се употребљава појам „полусложеница“), иако их (од правописа до правописа) дели белина (у ствари / уствари и сл.).

Живи говор је говор са сврхом, али он се не заснива само на потреби и интересу, већ има контекст, позадину, и емоционални набој, који му обезбеђује квалитет, односно уверљивост. Као резултат више чинилаца долази и стварање нових облика речи не само кроз поступак

* nedb@ni.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 148001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

деривације него и као бесправилно подешавање стању духа и важности поруке. Долази до прекрајања облика, вероватно у свим говорима, што ствара одступања у односу на стандардни/књижевни језик. Да наведемо само неке назнаке, уз наду да ће и то некад бити шире обрађено. Облици: *вође*, *нође*, *ѿудије*; *вамо*; *волико*, нису „по норми“, али су читљиви, могу се разумети и без додатних објашњења. Речи *секлеѿар*, *паѿека*, *капиѿулар* (= капилар), *пoлувер* деформацијом сугеришу нека другачија значења и објашњења.[1] Скраћени облици императива: *држ*, *нос*, *сѿан*, *дик се* не могу бити лишени психолошке основе појачане интенције.

Међутим, у говору се појављују и таква прекрајања облика речи синтагматских конструкција да се губи значење, односно да се значење може видети тек из целине комуникационе јединице, односно реченице.

Формално гледано, оно што остане иза таквог процеса буде деформисано до гласа, односно до једногласне форме, која као преостатак или резултат, будући крхотина од нормалне форме и уобичајеног израза, ипак остварује функцију у реченици, али тешко да се може назвати речју.

Појављује се питање како третирати реалне остатке речи, *крхоѿине* – како смо из нужде назвали, формалне преостатке од неке речи или граматичке конструкције, настале у поступку асимилација, дисимилација или контракција, каквима обилује живи народни говор. Да ли би и тај ентитет „између двеју белина“ имао право да буде насловна реч азбучника – самостално, или макар као обличка варијанта (кад није облички синоним насловној речи)?[2] Олако гледано, нема разлога за азбучник, јер није реч; али: има разлога да буде у азбучнику, јер је то једино место речника које служи за идентификацију, а пошто већ нешто постоји у језику, треба да буде и идентификовано у говору и верификовано статусом јединице азбучника. Може ли се ово мало појаснити?!

---

[1] Неретко су та решења резултат пуког етимологисања, што бива увек занимљиво, а неретко асоцијативно: *секлеѿар* (: суклета, проклетник, непожељник), *паѿека* (: место где се држе лекови против патње, болова), *капиѿулар* (: капилар, у селу Гредетину код Алексинца забележили смо: „Прсо гу (баби) *капиѿулар* у мозак“). У истом месту зависно од места акцента стоји *и́нфрак* према *инфа́рк*, *пoлувер* (нешто што је само пола хаљетка).

[2] Нешто удаљенија аналогија може се пронаћи и кад се за насловну реч употреби тек један облик (граматички), који се онда једино тако и може дефинисати – граматички. То је случај кад речник доноси *гу*, или *вој* као енклитике акузатива или датива заменице *она*, која се у основном лику, будући општепозната, не појављује у азбучнику.

Рецимо, речи су: *како*, *шако*, *горе*, *доле*; али речи су и: *како-шако*, *горе-доле*, *овде-онде*; *двашри*, или: *два-шри* (али само: *шри-чешири*), без обзира на спрезање[3] које се у говору обележава једним или са више акцената.

Оно што је у књижевном језику, или у говорима ближим њему: *пешшесш*, то је у говорима Сврљига: *пешéс*, које може бити и *пéшес*, које у синтагми може бити атонирано: „Дојдóше *пешез-дýше* на ручњк“. Таквих случајева у дијалекатским речницима, разуме се и у говору, има, иако се неуједначено обрађују.

Има, међутим, и оваквих резултата: *ч*, *ш*, *д* насталих од: *чеш* (= ћеш): ти *ч* да дојдеш; где *ч* ти с њи; а од: чу ти > чти > ш ти: *ш* ти кажем ја; *ш* ти ишчукам зуби; или од *да*: *д* имо (поред: димо)…

„Реч“ **И**

У *Тимочком дијалекашском речнику* насловна реч азбучника: **и**.

„**и** предл. < и[з/с] (испред неких сугласника) *из*. – Ови́ја конпи́р *и* Сóрћичаво. – Тéрам óвце *и* Студеньц“ (Динић 2008: 265).

То значи да је *и* постало реч, да је то предлог и да има место у дијалекатском речнику. Ако би сад требало набрајати предлоге у дотичном говору, *и* се никако не би појавило као предлог а да му се не дода: и[з/с].

У *Речнику говора Јабланице*, презентација овакве ситуације даје се као: *и[з] Сшуденац* (Жугић 2005), вероватно с импликацијом *„овде постоји *з*, али га не чујеш, зато га подразумеваш!?“

У *Речнику пирошског говора* налазимо још једну *и* реч:

„**и** […], 2. енкл. облик акуз. личне зам. они. – Несьм *и* питáла“ (Златковић 2014/I: 317).

У овом случају један „окрњени“ падежни облик промовисан је у одредницу азбучника, односно у – реч.

„Реч“ **О**

„**о** предл. < о[д] *од* […]. – Не мош се спасиш *о* туџинци“ (Динић 2008: 486).

„Реч“ **Ч**

У *Речнику говора Лужнице*, у азбучнику налазимо:

„**ч** краћи облик од ’чеш’ (’ћеш’). – *Где-ч* да будеш […]“ (Ћирић 2018: 1120).

[3] Не мислимо овде на *спрезање* са значењем конјугација, које се некад јављало као граматички термин, већ на просто здруживање двеју јединица, које и самостално живе, у новој јединици, некад и семантички и облички, а некад само семантички.

Ч је постало реч, добило место у азбучнику речника, а, колико нам је познато, остварује се само у конструкцијама с другим речима. Такве примере даје и аутор *Речника*, у истом речничком чланку: *кво-ч* (= шта ћеш[4]), *куде-ч* (куда чеш), *како-ч* (како чеш), *са-ч* (сад чу), *ти-ч* (ти чеш).

„Реч“ **ЧЬ**

У *Тимочком дијалекатском речнику* налазимо:

„**чь** прил. *в. ча*. – Однéли га *чь* у Пи́сану бу̑ку […]“ (Динић 2008: 884).

Ово је једна од речи које су настале трансформацијом речце *чак*, јер се у истом речнику јавља: „ча̀ прил. чак. – Стигáл сам *ча̀* доле у Сару́шу“ (Динић 2008: 486), али и: „чé прил. чак. – *Чé* онáм трéбе да сти́гнемо.“

„Реч“ **Ш**

Јавља се у говорима где се једначење сугласника по месту творбе јавља у конструкцији предлог *с* + реч која почиње палаталним сугласником.

Тако добијамо *ш њим* < с њима. И овде понављамо питање: је ли *ш* овде реч или није. Писано овако, јесте. Може ли ово бити реч *шњим*, јер се спојено, једносложно и изговара. У говору може.

„Реч“ **ЦЕ**

Це има у *Црнотравском речнику*:

„**це** скраћени, сливени облик од *ће се*. – Рекла-е *це* убије.“ Али и као: – *Ка*[*д*]-*це* жениш, девојко, немој да ти прође срећа?“ (Стојановић 2010: 1004).

„Реч“ **ЦИ**

Познато нам је изворно, има тога и у говору мога завичаја (сврљишки крај), тамо где је у употреби заменица *си*: – Ти *ци* (< че си) оти́деш, ал куде́ чемо ми. – Како́ су дошли́ тако́ј *ци* оти́ду.

Кад пуна реч почиње вокалом *и*, могуће је и: ци-и́ду > ци́ду / *ц-иду*.

Динић у свом *Тимочком дијалекатском речнику* не даје примере настала од *шта-ћу*, али већ у допуни (коју смо имали у рукама) доноси: **шчу**, **шчеш**, **шче**, *скраћени облици од: шта ћу, шта ћеш, шта ће*. –

[4] О односу *шта* : *(ка)кво* овде не бисмо говорили.

Шчу ја туј, само да смитам. – *Шче́ш* ми, за каквó ми не тре́беш. – *Шче* тој дете́ код ва́с, штó си не и́де дом, веч се ставѝна.[5]

Постоје и друге речи које би се могле сврстати у нашу групу крхотина или преостатка, које сасвим добро функционишу у говору, али, као и код већ наведених, остаје питање: да ли их као такве треба уносити у речник. Да наведемо само неке:

са / **сь** < саг (= сад): – *Са́* чу сле́знем од слбу. – Че́кај ме *сь* чу ја. : **са́** прил. сада. – Неје било ко *са* (Ћирић 2018: 914), али и **сьг** прил. сада (упор. са). – Од *сьг* па до ју́тре (Ћирић 2018: 924).

ка < кад. – *Ка* се, бре́, она́ј пьс о́брну па на ње́га.

Доиста, ентитети *ч*, *ш* (а вероватно има и других), јесу делови текста (макар од једног слова!) између две белине, уз то су још сажете форме неких других, пуних речи, или неких облика пуних речи, познатих у говору који се речником описује (представља), али се не јављају свуда на месту одреднице (насловне речи речничког чланка), иако су толико дијалекатске чињенице колико и друге речи, можда и више јер се не јављају у књижевном језику. Мислимо: и не треба да се јаве, али такође мислимо: можда не треба ни у тексту да се јаве онако како се јављају, да се одвајају белинама и тако себе промовишу у засебне речи. Боље је да су другачије презентоване у тексту, да су наслоњене на реч с којом чине изговорну целину, јер једино се тако и јављају у говору, односно формирају у облику који читамо. Дакле, нико неће под „ш“ разумети „ћеш“ сем у споју „ти *ш* да дојдеш“ (< ти чеш / чеш да дојдеш). Мислимо да је решење укинути једну белину и тиме одузети могућност да се *ч*, *ш*, *д* макар и по наведеном (заиста споредном али очигледном критеријуму) сматрају засебним речима. Овако, рецимо: а́јде *д-и́мо*; *кво-ч* да работиш даньс; *ш-ти* кажем ја. Што се говора тиче (односно звучне целине), одакле се и узимају потврде, то и јесу целине, истина нове, комбиноване с локалним навикама изражавања.

Овде има места једној напомени и још једном питању.

Наиме, иако се ове ситуације („остатак речи у саставу изговорне целине“) јављају у тексту аргументације, односно у потврдама (примерима народнога говора уз поједине речи, те читалац с правом очекује да и такве, иначе врло маркантне / маркиране речи нађе у азбучнику дотичног речника), неке ће се такве „крхотине“ ипак наћи и у азбучнику?!

[5] Ј. Динић, *Допуне Тимочком дијалекатском речнику* (рукопис понуђен Уредништву *Српског дијалектолошког зборника* за објављивање).

У истом речнику као засебне речи (насловне речи азбучника) дају се *ча* и *чь* (као остаци од „чак“).[6]

А питање: ако смо *ч*, *ш*, *д* „скинули“ с евентуалног списка засебних речи, зар нисмо добили нове конструкције („полуречи“): *д-имо*, *где-ч*, *ш-ћу*, односно: *димо*, *гдеч*, *шћу* (види напред *шњим*). Зар и то нису (сада нови) „ентитети између двеју белина“? Шта с њима? Чини се да то још нису довољно лексикализоване целине, да се могу читати на основу познавања карактеристика локалне граматике, али не би било без смисла да се јаве као празне одреднице, с упутима на речи од којих су настале. Тако ће их корисник речника лакше одгонетнути с формалне стране.

Ипак, такве јединице делују колико изузетно, толико загонетно:

шчу, *шчеш*, *шче*, *шћу*, *шћеш*, *шће*;
ћа, *ћала*, *ћали*, *ћамо*, *ћасте*, *ћаше*;
оч, *квоч*, *шточ*, *гдеч*.

Ако не би биле промовисане у насловне речи, одреднице, овакве би крхотине (иначе сажети и дефектни граматички облици неких конструкција), вероватно и неразумљиве кориснику речника, биле скривене, под неком од речи саставница, ако би се уопште тамо дале. Истина, неком би пало на памет да под *ш* (шта) погледа *шточ* (што ћеш), али *це* већ не би тако могао открити, јер је то резултат више процеса који су од: *ће се*, довели до *це*, а онда и: *ц* (*не-ц-иде* – неће си иде!).

Ни ово није без мана јер се у лексикографски опис уплиће граматичка интерпретација, али се текст ипак чини јаснијим и читљивијим.

ЛИТЕРАТУРА

Богдановић 2006: Недељко Богдановић, Двообличке речи у српском језику, *Научни састанак у Вукове дане* 35/1, Београд, 333–338.

Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Жугић 2005: Радмила Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник* LII, Београд.

Златковић 2014: Драгољуб Златковић, *Пиротски речник*, I, Београд: Службени гласник.

Стојановић 2010: Радосав Стојановић, Црнотравски речник, *Српски дијалектолошки зборник* LVII, Београд.

[6] Динић (2008: 884) са примерима: Отишьл *ча* у Америку; Однели га *ч* у Писану буку, да га там скутају.

Ћирић 2018: Љубисав Ћирић, Речник говора Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник* LXV/2, Београд.

Неделько Р. Богданович

ЯЗЫКОВЫЕ ОБЛОМКИ И ДИАЛЕКТНЫЙ СЛОВАРЬ

Р е з ю м е

В работе указывается на наличие деформированных образов слов (*ч* < чеш) и словосочетаний (*це* < ће се) в диалектах, а также на трудности обработки таких форм в диалектном словаре. Основу составляет лексикографическая практика призренско-тимокских говоров сербского языка. Некоторые авторы оставляют такие энтитеты в языке предложений, отобранных для подтверждения основных слов, в то время как некоторые провозглашают их заглавным словом, в качестве единицы азбучника, причем в определении обращают внимание на способ их возникновения: **са** / **сь** < саг (= сад); **и** предл. < и[з/с].

Ключевые слова: сербский язык, диалектные словари, языковые обломки (деформированные слова).

УДК 811.163.41'282.2(497.16)
811.163.41'34

Оригинални научни рад
Примљено 8. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИОДРАГ В. ЈОВАНОВИЋ*
(Универзитет Црне Горе,
Филолошки факултет,
Српски језик и јужнословенске књижевности)

ГОВОРИ ЦРНЕ ГОРЕ У ОСНОВИЦИ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Више од два вијека, српски језик се развијао на основама млађих ијекавских говора, који заједно са већим дијелом Хрватске, Босне и Херцеговине, па и Србије у Вуково вријеме, заузимају више од половине територије Црне Горе, или прецизније, њен северозападни дио. Наиме, говори северозападне Црне Горе, укључујући штокавске говоре суседних подручја, који данас припадају Србији и Босни и Херцеговини, чине недјељиву цјелину. Сасвим је јасно да језичка граница између црногорских и суседних говора не постоји. То је разлог што Вука и његов модел српског књижевног језика није могуће искључити из Црне Горе. Истовремено, говор дурмиторског краја, нарочито Дробњака, одакле су Вукови преци дошли у Тршић, представља подручје које је унијело највише стваралачке снаге у Вуков модел књижевног језика.

Кључне ријечи: Вук Стефановић Караџић, српски језик, Црна Гора, ијекавски говори, фонетика, морфологија, синтакса.

Познато је, и онима којима лингвистика и дијалектологија као језичке дисциплине нијесу нарочито блиске, да је Вук Стефановић Караџић за основицу српског књижевног језика узео источнохерцеговачке говоре. То је дијалекат у којем постоје четири акцента, доста стабилан вокалски систем, уједначене замјене старога вокала *јат* (*дијете*, *дјеца*), књижевно *а* као рефлекс некадашњег полугласника (*дан*, *пас*), новији облици деклинације и сл. Дакле, српски језик се задњих скоро два вијека развијао на основама „млађих“ ијекавских говора, који

* jmisko@ucg.ac.me

заједно са већим дијелом Хрватске, Босне и Херцеговине, па и Србије у Вуково вријеме, заузимају више од половине територије Црне Горе – прецизније речено, њен сјеверозападни дио. С друге стране, у југоисточној Црној Гори налазе се говори зетско-рашког типа, међу којима постоје на свим нивоима језичке структуре значајне разлике, које су често упадљивије него сличности. Доста оштра дијалекатска линија, идући од Пераста у Боки которској, преко Грахова, околином Никшића, Колашина и Бијелог Поља, раздваја простор Црне Горе на два различита говорна типа. Ако упоредимо ова два дијела Црне Горе, област са херцеговачким говорима заузима више од двије трећине. При томе, говори дурмиторског краја, посебно Дробњака, одакле су Вукови преци дошли у Тршић, заузимају једно од централних мјеста међу говорима источне Херцеговине, односно Дурмитор са околином важи за регију која је унијела „највише творачке снаге у Вуков модел књижевног језика“ (Остојић, 2003: 253). Знаменити лингвиста са ових простора, Ускок Милија Станић, чак је сматрао да је то зона која својим карактеристикама само минимално одступа од битних својстава српског књижевног језика (Станић 1974: 19).

На примјер, прозодијски систем дурмиторских говора, и поред тога што се акценат у нијансама понекад разликује и у појединим селима овога краја, те разлике нијесу толико велике да би чиниле паралелни систем Вук–Даничићевом акценатском обрасцу. Без обзира на неке несагласности, ови говори носе све типичне особине новије акцентуације и спадају међу оне говоре који дају праве подстицаје за развијање савременог четвороакценатског система српског књижевног језика. И инвентаром и дистрибуцијом прозодема сјеверозападна Црна Гора представља област прогресивних ијекавских говора са развијеном политонијом у којима је преношење акцента на проклитику врло живо: *ȍд брāта*, *ӣрекȍ ӣрага*, *ȳ јаде*, *исӣȍд бачвē*, *ȳ Фочу*. У овој се говорној зони и неки бројеви могу понашати као проклитике: *двȉ/е́ краве*, *тӣрѝ бадњāка*. Преношење акцената се врши и без измјене квалитета акцента: *дȍ Бога*, *ȳ вōз*, *ӣȍд дрво*, *нȁ крōв*, *нȉз воду*.

Између новоштокавских говора сјеверозападне Црне Горе тешко је очекивати неке оштре границе – у крају који представља исту говорну нијансу не може ни бити ријечи о неким специјалним особинама једног говора које, са мањим или већим степеном очекиваности, не бисмо забиљежили на цијелом простору, често и много даље од Црне Горе. То, међутим, никако не значи да се црногорски говори новоштокавског типа у свим елементима граматичке структуре слажу са књижевним језиком. Апсолутне идентичности између Вуковог језика и овог говор-

ног ареала није било ни на самим почецима његова стварања. Овај реформатор је изграђујући књижевни језик вршио одабирање говорних црта, тј. има подоста особина ових говора које нијесу ушле у књижевни језик – Вук је осјећао њихов локални карактер. Чињеница да говори сјеверозападне Црне Горе, као и говори окружења, припадају новоштокавским говорима које је Вук Стефановић Караџић узео за основицу књижевног језика, када је у питању ситуација са сугласником *х*, губи на значају. Овом реформатору, на путу устаљивања гласа *х* у гласовни систем српског књижевног језика, ови говори нијесу могли бити узор: у говорима Пиве, Дробњака и Ускока, ни у сусједним говорима источно и западно од Дурмитора, изговор овог гласа ни у једној позицији у ријечи не постоји, па је, познато је, узет из западнијих говора. Основица за трећу Вукову подјелу, на јужно, источно и западно нарјечје, јесте дијалекатски материјал сабран током његових истраживања нарочито у Црној Гори, Боки и Дубровнику. Посебно је исцрпно обрадио употребу сугласника *х* у овим крајевима. До тога времена Вук је овај глас већином изостављао (нарочито од издања *Рјечника* 1818. године) – пошто га је ту нашао „у тачној и лепој употреби, он је одмах одлучио да га од тада, тј. од предговора Српских народних пословица, издатих на Цетињу 1836. год. примењује у своме језику“ (Белић 1998: 99). Неки дијалектолози судбину сугласника *х* у одређеном степену детерминишу различитом конфесионалном структуром становништва у тим крајевима, као што је на примјер Драго Ћупић констатовао за говор Пљеваља и околине – „иако се код муслимана *х* јавља у систему говора, ни код њих овај глас није стабилан и једва да се нешто више чува него код православних“ (Ћупић 1988: 84). Исту констатацију износи Асим Пецо за говор источне Херцеговине (Пецо 1964: 68).

Глас *ф* је у новоштокавским говорима Црне Горе непознат и замјењује се гласом *в*: *вѐњер*, *вȕруна*, *вѐс*, *Сȍвија*, *вилозȍвија*, *сȍвра*. Палаталне африкате *ћ* и *ђ* редовно су у говорима Вукових предака у резултату додира дентала *т̄* и *д* са сонантом *ј* – јекавско јотовање (*ћѐрат̄и*, *ђѐвōјка*, *ћѐпат̄и*). Многе дијалекатске црте црногорских говора су присутне и у другим новоштокавским говорима – *ђед* и *ђевојка* чује се и на Палама, надомак Сарајева. Уосталом, тако је у почетку своје реформе писао и сам Вук, али када је увидио да „Бошњаци по варошима, а особито Турскога закона, не промјењују, као што је у Ерцеговачком нарјечију обично, пред *ј д* у *ђ* ни *т̄* у *ћ*, н. п. *дјевојка*, *дјед*, *дјеца*, *ӣрелет̄јет̄и* итд.“ (Белић 1998: 95) и сам је одустао.

Битну везу између старијих и новијих црногорских дијалеката, и шире између (и)јекавских говора у цјелини, појава која представља

једну од најизразитијих унутарштокавских дијалекатских граница, јесте присуство палаталних гласова *с'* и *з'*. О артикулационо-акустичким својствима сугласника *с'* и *з'* доста је говорено у нашој дијалектолошкој литератури. Како физиологија ових гласова зависи и од индивидуалних артикулационих одлика појединаца, додатно је отежана могућност да се са сигурношћу утврди да ли је за ова два звука пискавост основна карактеристика (меки или умекшани спиранти *с* и *з*) или је шушкавост једна од њихових главних артикулационих особина. Артикулационо-акустичке карактеристике гласова *с'* и *з'* прецизно су видјели и описали руски дијалектолози Мешћерски и Авањесов, у књигама *Русская диалектология* (Мешћерски 1972: 71; Авањесов 1964: 86). И Вук Караџић је писао како Херцеговци изговарају *с'* и *з'* – као пољско *ś* и *ź*.

Пратећи образовање гласова *с'* и *з'* од група *сј* и *зј* на пространом појасу јекавских говора, од Баније и Кордуна, те Босанске Крајине, на западу наше језичке територије, до говора села Горобиља код Ужичке Пожеге, у централном дијелу западне Србије, нашле су се бројне подударности које су много примјетније него разлике. Узимајући село Горобиље као важан пункт за наше анализе, увидјели смо да нијесмо изабрали крајње мјесто на истоку територије српског језика у којему је консонантски систем проширен употребом гласова *с'* и *з'* (они се, на примјер, могу чути и још источније у Гружи). Док је у западним периферним говорима проблем јотовања нешто сложенији него у другим ијекавским зонама, тј. иако је систем спираната и ових говора проширен гласовима *с'* и *з'*, ипак је исто тако висока и фреквенција облика са нејотованим фонетизмом – дотле је у говору Горобиља на српском ијекавском југоистоку ново и најновије јотовање захватило спиранте *с* и *з*. Примијећено је да су групе *сје* и *зје* (посебно *сје*) у црногорским приморским говорима много стабилније него што би се, према стању у говорима окружења, очекивало. Иако је укупно гледано у овом говору неупоредиво више потврда за *с'е* < *сје* на примјер у паштровском говору ипак јотовање може и изостати: *сједник*, *запосјели*, *сјећан*, *осјећање*, *пресјекли*, *сјекирица*. Други црногорски говори, заједно са говорима источне Херцеговине, па готово у истом степену и са говорима србијанског Полимља, дио су појаса у којему су јотовања најизразитије заступљена.

Простори на којим се јављају искључују сваку помисао да су гласови *с'* и *з'* црногоризми, како се тамо ненаучно често карактеришу. Штавише, њихово постојање у гласовном систему јесте јака веза не само између међусобно различитих говорних зона сјеверозападне и југоисточне Црне Горе, него веза између јекавских говора уопште – и

са онима на западу, и са онима источно од граница Црне Горе. То што домашаји одређених појава нијесу свуда исти, што су нека значајна ограничења створила разлике и међу самим црногорским говорима, не може промијенити основне закључке: начином настанка и степеном употребе палатала *с'* и *з'* простор Црне Горе дијели судбину других ијекавских говора српскога језика.

Системски ликови који би код именица требало да имају секвенцу *ије* (прЂ > *ӣрије*), а који су за Вуков језик и његово вријеме били карактеристични, све више се у савременим говорима Црне Горе повлаче пред аналошким екавским ликовима насталим према глаголима с кратким слогом у префиксу *ӣре-*. Форме са *ије* у именичком префиксу забиљежене у источној Херцеговини 30-их година прошлога вијека: *ӣријелом*, *ӣријенос*, *ӣријелаз*, *ӣријеглед*, *ӣријешок*, *ӣријевод*, *ӣријекор* (Вушовић 1927: 8) не могу заступати савремено стање – штавише, изгледају данас у овој форми на овом простору готово немогући. Првобитна колебљивост између изворнога рефлекса некадашњег дугог јата *ије* и аналошког *е* у новије вријеме је разријешена готово искључивом употребом екавскога – међутим, данашњи нормативни приручници у Црној Гори, чија се правила често поштују у школама и средствима информисања, поново су оживјели непостојеће у говору ијекавске ликове.

Неслагања између књижевног језика заснованог на вуковским принципима и црногорских говора херцеговачког типа временом су се још више продубила: један народни говор, макар био и херцеговачког типа, био је, за разлику од књижевног језика, слободан у своме развитку. Створене су, а многе су већ постојале и у Вуково вријеме, посебно у фонетици и морфологији, а нешто мање у синтакси и акцентуацији, разлике које често нијесу ни тако ситне и неуочљиве. А разлике између књижевног језика и новоштокавских црногорских говора могу бити из још једног разлога: због односа дробњачког говора који су Вукови преци донијели у Тршић, Вуково родно мјесто, и тршићког говора у времену када се нормирао језик – наиме, питање је да ли је тадашњи тршићки говор у свему сагласан са структуром дурмиторских говора? Поред све блискости, за више од двјеста година откако су се Караџићи преселили из Дробњака ови су говори имали сваки свој посебан развитак, а то је дуг период и за крупније језичке промјене које доводе до великих разлика.

Препознатљива карактеристика падежног система црногорских говора, али у првом реду оних старијих, зетско-рашког типа, јесте неутрализација дистинкције падежа мјеста тока радње у цјелини и циља кретања, која је извршена у корист падежа циља (*Била је скуӣ-*

штина на Ждребаник, *Он је у Титоград на посо*). Ова се појава у Црној Гори, у новијим ненаучним анализама, сматра црногоризмом, мада је, у ствари, присутна у великом броју дијалеката српског језика – Павле Ивић је констатовао да су ове појаве присутне у косовско-ресавским, смедеревско-вршачким и зетско-сјеничким говорима. Често неразликовање падежа мјеста од падежа правца: *живи у нашу кућу*, *био у Крушевац*, *ја сам у трећи разред* карактеристика је и косовско-ресавских говора у Србији, тј. у већини говора нарушено је или чак потпуно уклоњено разликовање акузатива као падежа правца од локатива као падежа мјеста. Процес није свуда завршен и на терену се, идући од говора до говора, може пратити његово напредовање (Ивић 1985: 102). У банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, у границама Србије, најмаркантнија појава у области синтаксе падежа је необиљежавање разлике између значења мјеста и значења циља кретања: *седио на чамац* ноћом, ја сам *држала на таван* // *у Вршац је била*, девојке су *ишле у свилене кошуље и прслуке атласке* (Ивић–Бошњаковић–Драгин 1997: 297–300). Што се тиче падежне проблематике, карактеристично је да сви штокавци мијешају акузатив и локатив у корист акузатива, пише Јосип Лисац у *Хрватској дијалектологији* и указује на обичност ове појаве и у околини Сплита: *Путује у Сплит* и *Живи у Сплит* (Лисац 2003: 27).

У црногорским говорима источнохерцеговачког типа овај процес се одвија смањеним интензитетом. Наиме, иако њихов испитивач Јован Вуковић износи оцјену да је у говору Вукових предака „место лок. синг. уз глаголе мировања с предлозима *на* и *у*, обичан акузатив: *бијо сам у Нишић*, *начинијо кулу на Пишче*, *стоји у Дубровско*“, у закључку наговјештава њену спорадичност – „по свој прилици ово ће бити донесено из црногорских говора преко говора околине Никшића“ (Вуковић 1938–1939: 83–84).

Морфолошко-синтаксички феномен једначења локатива са генитивом, појава која је искључиво везана за просторно-дистрибутивно значење, подијелио је црногорске говоре – синтагме *по* + *генитив* умјесто *по* + *локатив*: *скиће по тућије жена*, *обија по катуна*, *води је по доктора* употребљавају се углавном у архаичнијим говорима југоисточне Црне Горе. Додуше, Јован Вуковић и у говорима Пиве и Дробњака наводи облик *по овије поља* – али га сматра новијим, и неће се чути од старијих људи (Вуковић 1938–1939: 37). Вушовић у истом говорном типу, у трећој деценији прошлога вијека, констатује доста честу употребу таквог облика „обично с предлогом *по*: *по села*, *по њива*, *по брда*, *по ливада*“ (Вушовић 1927: 38–39), која очигледно у савреме-

ним црногорским новоштокавским говорима више није актуелна. Чак то није карактеристика само црногорских говора зетско-рашког типа, него и косовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора, а Александар Белић ову појаву налази и у неким босанским и славонским говорима (Белић 1962: 73). Можда је важно рећи и то да се у свим случајевима ради о ивичним зонама српског језика, у којима је, с једне стране, помало нарушена ситуација чувања локатива са предлогом *по*, односно зависно од говора до говора, смањена је или уопште не постоји употреба наставка *-има*, који је херцеговачког поријекла.

Језички таласи су се током вијекова из многих жаришта ширили у разним правцима, сударали се, укрштали и стварали сплетове и снопове изоглоса на простору једног или другог дијалекта у Црној Гори, често и прелазећи преко њихових граница. Да бисмо могли утврдити прецизну изоглосу неке језичке појаве, морамо је, дакле, пратити и преко границе, у сусједним говорним областима. На простору на којем се дијалекти додирују и с једне и с друге стране расипају се многе заједничке особине, тако да је прелаз између дијалеката постепен, обично са безброј нијанси. Отуда постаје јасније зашто говори зетско-рашког дијалекта учествују у двојако усмјереним регионалним појавама: поред тога што учествује у процесима који обједињавају источнохерцеговачке говоре, овај дијалекат показује и врло значајне везе са својим другим сусједом – косовско-ресавским. Разликује их највише екавски рефлекс јата, мада је и то на сјеверу Црне Горе релативизирано – наиме, и тамо је, због близине екавских говора успостављен ијекавско/екавски однос *дијете-детета*. Употреба замјеничких енклитика *ни*, *ви*, *не*, *ве* захвата косовско-ресавски и зетско-рашки дијалекат у цјелини, осим тога и дјелове источнохерцеговачког (евентуално и понеке сусједне икавске говоре), најчешће главнину смедеревско-вршачког дијалекта, а рјеђе дјелове шумадијско-војвођанског дијалекта. Општа сродност акцентуације, једначење генитива и локатива те датива и инструментала множине, неразликовање падежа мјеста од падежа циља кретања, чување лика *(х)оте* у 3. лицу множине презента, *мене*, *тебе*, *себе* у дат.-лок. личних замјеница 1, 2. и сваког лица још су неке од бројних потврда блиских веза говора југоисточне Црне Горе са косовско-ресавским. Исто тако, говори сјеверозападне Црне Горе представљају нераскидиву цјелину са новоштокавским говорима у сусједству, који данас припадају Србији и Босни и Херцеговини. Сасвим је јасно да лингвистичка граница између црногорских и сусједних говора не постоји. Зато се Вук и његов модел српског књижевног језика из Црне Горе, како смо рекли у једном појављивању у *Политици*, не могу истјерати. Па и прва књига на сло-

венском југу штампана је на Цетињу у Ободској штампарији, екавски, српскословенским језиком.

ЛИТЕРАТУРА

Аваньесов 1964: Рубен И. Аванесов, *Русская диалектология*, Москва: АН СССР.

Белић [2]1962: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика. Речи с деклинацијом*, књ. II, св. 1, Београд: Научна књига.

Белић 1998: Александар Белић, *О великим стваралоцима. Књижевни и народни језик у Вука*, Изабрана дела Александра Белића, том 6, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Вуковић 1938–1939: Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, *Јужнословенски филолог* XVII, Београд, 1–113.

Вушовић 1927: Данило Вушовић, Диалект источне Херцеговине, *Српски дијалектолошки зборник* III, Београд, 1–71.

Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.

Ивић–Бошњаковић–Драгин 1997: Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Морфологија, синтакса, закључци, текстови, *Српски дијалектолошки зборник* XLIII, Београд.

Лисац 2003: Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija*, Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.

Мешћерски 1972: Никита А. Мешћерски, *Русская диалектология*, Москва: Изд. „Высшая школа“.

Остојић 2003: Бранислав Остојић, *О црногорском књижевнојезичком изразу* III, Подгорица: Универзитет Црне Горе, Библиотека филозофско-филолошка.

Пецо 1964: Асим Пецо, Говор источне Херцеговине, *Српски дијалектолошки зборник* XIV, Београд.

Станић 1974: Милија Станић, Ускочки говор, *Српски дијалектолошки зборник* XX, Београд, 1–259.

Ћупић 1988: Драго Ћупић, Основне особине говора Пљеваља, *Гласник Одјељења умјетности* ЦАНУ 8, Титоград, 79–108.

Miodrag V. Jovanović

THE SPEECHES OF MONTENEGRO AS PART OF THE FOUNDATIONS OF THE SERBIAN LITERARY LANGUAGE

S u m m a r y

Over the past two centuries, the Serbian language has been developing on the foundations of the much younger Ijekavian dialects, which along with most of Croatia, Bosnia and Herzegovina, and even Serbia during Vuk's life, dominated more than one half of the territory of Montenegro, or more precisely put, its north-western part. Thus, the speeches of northwest Montenegro, along with the Shtokavian speeches of the surrounding areas, which today belong to Serbia and Bosnia and Herzegovina, make up an indivisible whole. It is quite clear that the linguistic border between Montenegrin and any neighboring speeches does not exist. That is why Vuk and his model of the Serbian literary language cannot be excluded from Montenegro. At the same time, the speech of the Durmitor area, especially in the vicinity of Drobnjak, the origin of Vuk's ancestors who came to Tršić, is a region which has provided most of the creative power for Vuk's model of literary language.

Keywords: Vuk Stefanović Karadžić, the Serbian language, Montenegro, Ijekavian dialect, phonetics, morphology, syntax.

УДК 811.163.41'282.2(497.6)
811.163.41'373

Оригинални научни рад
Примљено 29. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ЕКАТЕРИНА И. ЯКУШКИНА*
(Московский государственный
Университет им. М.В.Ломоносова,
Филологический факультет,
Кафедра славянской филологии)**

ЗАПАДНОБОСНИЙСКАЯ ДИАЛЕКТНАЯ ЛЕКСИКА В ОБЩЕСЕРБСКОМ КОНТЕКСТЕ (НА ПРИМЕРЕ ГОВОРА МАНЯЧИ)

В статье представлены результаты исследования лексики говора Манячи, собранной по вопроснику *Сербского диалектологического атласа* (всего около 500 лексем) в ходе полевой работы. Собранная лексика сопоставлена с литературной, в ней выделены локализмы, архаизмы, слова, характерные для западных говоров сербского языка, и описаны возникающие между лексемами синонимические отношения.

Ключевые слова: сербский язык, диалектная лексикология, западнобоснийские говоры, ареалогия.

Настоящее исследование вызвано к жизни интересом к лексическому своеобразию западных сербских говоров. Сведениями об ареальном распределении сербской диалектной лексики наука располагает пока в незначительном объеме. Мало изучены и лексические особенности различных говоров герцеговинско-краинского диалекта. В сводных описаниях сербских диалектов анализ лексического своеобразия отдельных групп говоров герцеговинско-краинского диалекта прежде всего касается иноязычного влияния. Так, П.Ивич, характеризуя лексику герцеговинско-краинских говоров, отмечает романское,

* jkatia@yandex.ru

** Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ в рамках научного проекта *Ареальное членение и ареальные связи сербскохорватских говоров в области лексики* (№ 19-012-00471).

турецкое и немецкое влияние, выделяя на этой базе такие ареалы, как Приморье и Военная граница (Ивић 1994: 136). М.Окука при описании герцеговинско-краинской лексики также останавливается, главным образом, на заимствованиях. Другие аспекты лексической дифференциации (значительную стратификацию лексики, связанную с различными геополитическими факторами, интерференцию между говорами в результате миграций) исследователь только констатирует, подчеркивая неоднородность и сложность устройства герцеговинско-краинской лексической системы (Окука 2008: 68–69).

Представляется возможным и обоснованным, поставить вопрос о существовании лексических изоглосс, которые выделяют герцеговинско-краинскую территорию в окружении других штокавских говоров, а также делят эту территорию и связывают отдельные ее говоры с соседними диалектами. Первостепенное значение при решении этого вопроса, как нам кажется, имеет описание лексики говоров северо-западной части герцеговинско-краинского диалекта (Ивић 2009: 18). Мы придаем важное значение описанию этой группы по ряду причин: это говоры переселенческие, географически удаленные от материнского ядра герцеговинско-краинского диалекта, вступившие на новой территории в контакт с говорами другого типа и составляющие периферию сербского диалектного пространства.

В силу того, что диалектная лексикография герцеговинско-краинских говоров не дает полностью сопоставимых лексических подборок (состав семем сильно разнится по словарям), для решения поставленного вопроса мы прибегли к полевому сбору материала по лексическому вопроснику, составленному на основе вопросника Сербского диалектного атласа. Данная публикация – первая в планируемой серии статей, которые предположительно могут стать основой для сопоставления лексических типов нескольких сербских говоров.

В задачи данной работы входит лексическое портретирование говора, относящегося к западнобоснийской группе. В работе представлен анализ диалектного материала, записанного в мае 2019 г. в Боснийской Краине. Материал собран в селах, расположенных на горе Маняча: селе Кола, находящемся в пятнадцати километрах к юго-западу от Баня-Луки, и селе Ситница, которое находится несколько южнее, чем Кола, по направлению к г. Мрконич-Град). Сбор материала был организован проф. Д.Црняк, проф. Б.Бабич и проф. Д.Козомара, за что автор выражает им глубокую благодарность. С заполненным вопросником можно ознакомиться в отдельной публикации (Якушкина 2019).

Результаты исследования

Отношение собранной лексики к лексике литературного языка. Собранная лексика проверена на представленность ее в словаре сербского литературного языка (РМС). Среди записанных слов содержится 20% лексики, отличной от литературного языка, причем всего 4% приходится на значения, для выражения которых используются только диалектные слова. Остальные 16% составляют диалектизмы, которые сосуществуют в говоре со словами, употребляющимися и в литературном языке.

Приведем список лексем, не зафиксированных в словаре РМС. Большая часть диалектизмов приходится на тематические группы: «одежда», «еда и приготовление пищи», «домашнее хозяйство», «домашние животные»[1]: *образ* ’лицо’, *шклобучић* ’волдырь, появляющийся при ожоге’, *губица* ’губа’ (нейтр.), *заѿјевак* ’затылок’, *п̄ерчин* ’волосы’, *црна ц̧игара* ’печень’, *кажиѿуѿ* ’указательный палец’, *средоѿрсѿ* ’средний палец’, *п̄лачковасѿ*, *п̄лачко* ’плакса’, *беćеда* ’слово’, *диванити* ’разговаривать’, *п̄аросник* ’ровесник, сверстник’, *сесѿрићка* ’дочь сестры’, *п̄иранија* ’свадьба’, *млада п̄уница* ’жена шурина’, *ѿегоѿна*, *куљава* ’беременная’, *п̄улија*, *седеп̄ић*, *седеп̄че* ’пуговица’, *шиѿак* ’шов’, *баба^е^ц* и *баб^и^ца*, *брукерић* ’застежка’, *кундура* ’туфля’, *ледер* ’подошва’, *верѿун*, *ферѿун*, *ѿканце (у ношњи)* ’фартук’, *висѿан* ’юбка’, *гањак* ’пространство под стрехой’, *п̄рep̄рашѿ* ’полоскать белье’, *ћуѿа* ’круглое полено’, *облић* ’полено’, *жера* ’угли’, *п̄оглавач* ’подушка’, *биљ* ’одеяло, покрывало’, *бешика* ’колыбель’, *асѿал* ’стол’, *срча* ’бутылка’, *ардов* ’бочка’, *овршак* ’щепа’, *лукшија* ’пепел, зола’, *жишка* ’искра’, *басамаке*, *лоѿре*, *скале* ’лестница приставная’, *надвор* ’(выйти) на улицу’, *коѿлуша*, *брема*, *маса*, *ламп̄ер*, *вучија* ’ведро (сосуд) для воды’, *герма* ’то, что добавляют в тесто, чтобы оно подошло (дрожжи)’, *укувам* ’замесить тесто’, *крижа* ’кусок (хлеба)’, *п̄ерушна* ’листья от кукурузного початка’, *окошна*, *кошња* ’луг’, *брнача* ’борона’, *благо*, *ајванче*, *сермија* ’скот, скотина’, *п̄аоци* ’спицы в колесе’, *омужа*, *п̄овлака* ’сырое молоко (парное)’, *п̄расил^и^ца* ’самка свиньи’, *ћуко* ’собака’, *п̄јевел^и^ца* ’кукушка’, *грокѿи* ’звук, издаваемый вороном’, *крѿ^и^на* ’крот’, *бурњак* ’дождевой червь’, *ѿрнка* ’улей’, *свјеѿњак* ’светлячок’, *жуга* ’моль’, *шп̄ица* ’плодовая косточка’, *ришак* ’картофель’, *цикла* ’свекла’, *шљеја* ’бревно, переброшенное через реку’, *шп̄инашѿ* ’шпинат’, *ѿрља* ’болтун’, *милошѿа* ’подарок’.

[1] Диалектные лексемы приводятся в данной статье в упрощенной записи, которая не является точной фонетической транскрипцией.

Для говора очень характерна дублетность как в форме «местное слово / слово общее с литературным языком», так и в форме сосуществования различных общих с литературным языком слов для выражения одного значения.

Локализмы. К этой группе отнесены слова, не зафиксированные в словарях Сербской академии наук и Матицы Сербской (фиксация проверялась по словарю www.srpskijezik.com) или зафиксированные в отдельных западных областях. Среди собранных лексем встретилось всего несколько слов ограниченного территориального распространения. Большая их часть зафиксирована в словаре змиянского говора (Регодић 2011): *седепић* ’пуговица’ (с. 257), *шитак* ’шов’ (с. 232), *ришак* ’картофель’ (с. 246), *шклобучић* ’волдырь’ (в Регодић 2011: 333, *шклобукови*). Встретилось и несколько лексем, не подтвержденных в этом словаре: *треповке* ’ресницы’[2], *жера* ’искра’ (не ’угли’). Как правило, локализмы функционируют в составе синонимических пар и рядов, в которых один из членов – общесербское слово (это касается как говора села, так и индивидуального говора). Можно выделить также семантические локализмы: *пири* (о ветре) в значении ’дуть’ (синоним для *дувати*) при общесерб. ’слабо дуть’ (www.srpskijezik.com).

Архаизмы. Под архаизмами мы понимаем лексику праславянского происхождения, которой на части территории распространения сербского языка, а именно в центральных и восточных областях сербской языковой территории, соответствуют заимствования и новообразования. Для описываемого говора характерны следующие архаизмы: *жељезо* ’железо’, *здјела* ’миска, глубокая тарелка’, *жлица* ’ложка’, *мрква* ’морковь’, *гра* ’фасоль’, *лаче* ’штаны’, *плата* ’простынь’.

В большинстве случаев можно с говорить о том, что данные архаизмы были вытеснены из ряда сербских областей. Такова история слов *лжица* ’ложка’ и *здјела* (**sъkděla*, древний романизм, Скок 3: 646) ’миска, глубокая тарелка’, употреблявшихся в древнесербском языке (Даничић 2: 27; Даничић 1: 374) и замененных турцизмами *кашика* и *чинија*, а также слова *жељезо* ’железо’ (Даничић 1: 333), на смену которому пришел штокавский неологизм *гвожђе*, не имеющий инославянских паралеллей (ЭССЯ 7: 185–187). К этой же группе можно отнести слова *мрква* ’морковь’ и *гра(х)* ’фасоль’, хотя они и не зафиксированы в словаре древнесербского языка: это общеславянские слова, вытесненные соответственно унгаризмом и грецизмом.

Слова *мрква* и *гра* функционируют в говоре опрошенных информантов без дублетов, другие архаизмы имеют дублеты или синонимы:

[2] Лексема зафиксирована в речи одного информанта (Ковильки Удовчич).

жељезо – гвожђе, *лаче – чакшире*, *панталоне*, *здјела – чинија*, *плата – чаршав*, *жлица – кашика.* Как правило, эти дублеты не доминируют в речи: в большинстве случаев в речи людей старшего поколения, рассказывающих о прошлом, устойчиво преобладают названные архаизмы. Слово *чаршав*, например, оценивается информатом как новое. Исключение составляет лексема *жељезо*, которая встречается примерно с той же частотностью, что и слово *гвожђе*.

При выявлении архаизмов в говоре встает вопрос о том, действительно ли архаические лексемы органичны для говора. По словам нескольких информантов, лексема *ручник* является новой для говора, тогда как раньше ей соответствовало слово *пешкир*[3]. Похожая ситуация наблюдается и в случае с лексемой *лаче* ’штаны’ (**xolča*, ЭССЯ 8: 56), которая обозначает брюки современного покроя, тогда как для штанов, которые носили прежде и которые ныне вышли из употребления, в говоре используется турцизм *чакшире*.

Лексемы, характерные для западных областей сербскохорватского/штокавского ареала. Для говора Манячи типичны следующие слова, распространенные преимущественно на западе сербскохорватского ареала (некоторые лексемы фиксируются восточнее Дрины, но основной ареал лексемы тяготеет к западу): *пир* ’свадьба’ (центр.- и вост.-шток. *свадба*), *заручница* ’невеста’ (вост.-шток. *в(ј)ереница*), *зоб* ’овес’ (вост.-шток. *овас*), *кажипут* ’указательный палец’ (центр.-шток. *кажипрст*) (см. соответствующие карты *Общеславянского лингвистического атласа*), *кру* ’хлеб’, *пла(х)та* ’простынь’, *тржница* ’рынок’, *рижа* ’рис’, *пунац* ’тесть’, *цикла* ’свекла’, *шпинат* ’шпинат’, *ставор* ’крыса’, *вани* ’снаружи’, *благо* ’скот’, *пура* ’каша из кукурузной крупы’, *тава* ’сковорода’, *плац* ’рынок’, *пунац* ’тесть’, *пуница* ’теща’, *цеста* ’дорога’. Данные слова были проверены по словарям (Бојанић–Тривунац 2002; Букумирић 2012; Гаговић 2004; Далмација 2004; Динић 2008; Жугић 2005; Митровић 1984; Петровић–Капустина 2011; Петровић–Ћелић–Капустина 2013; РСГВ; Стијовић 1990; Томић 1989; Трошић 2014; Ћупић 1997). В словаре говора Подкозарья (Далмација 2004) зафиксировано большинство перечисленных слов (кроме *пунац*, *пуница*, *рижа*, *ставор*, *тржница*). На втором месте по числу засвидетельствованных из этого списка слов – говоры Черногории, в которых распространены наименования: *парник* ’гост на слави’, *пл’аца* ’рынок’, *цеста* ’дорога’ (Ћупић 1997), *пуничић* (Гаговић 2004), ср. также *пуромет* ’дрво којим се меша качамак при кувању’ (Гаговић 2004).

[3] Спорный факт. Согласно устному сообщению проф.Д.Козомара, обычна обратная ситуация: *пешкир* – новое, *ручник* – старое.

Несколько слов характерно для сербских говоров Воеводины: *п̄арник* ’ровесник’, *п̄уница* ’теща’, *т̄ава* ’сковорода’ (РСГВ), Шумадии: *п̄арник* ’ровесник’, *благо* ’скот’, ср. также *п̄урењак* ’млад кукуруз печен на жару’ (Петровић–Капустина 2011), Косова: *цест̄а* и *ван* (Букумирић 2012), *т̄ава* ’земљани суд нарочитог облика у коме се готови јело што се у београдском говору каже ђувеч’ (Елезовић 1935). В словарях говоров восточной Сербии данные лексемы не обнаружены.

У перечисленных лексем разная степень устойчивости в говоре. *Зоб* ’овес’ – самая устойчивая номинация из рассмотренных в этой группе, она не имееет вариантов. Также очень устойчивы номинации *заручница* (ср. и в Далмација 2004: 96) и *п̄ир* (в последнем случае – когда речь идет о прошлом).

Синонимические пары, образованные исконными словами и турцизмами и грецизмами. Как указывалось выше, для говора очень характерна дублетность. Один из источников дублетности – сосуществование в говоре исконной и заимствованной лексики. Ср.: *лубеница – бост̄ан* ’арбуз’, *ручник – п̄ешкир* ’полотенце’, *рубац – марама* ’платок’, *мост̄ – ћуп̄рија* ’мост’, *вал – т̄алас* ’волна’, *цип̄ела – кундура* ’туфля’, *ст̄ока – хајван* ’скот’, *жага – т̄ест̄ера* ’пила’, *седмица – јефт̄а* ’неделя’, *сукња – вист̄ан* ’юбка’, *п̄уце – п̄улија*, *дугме* ’пуговица’, *ст̄о – аст̄ал* ’стол’, *уље – зејт̄ин* ’растительное масло’, *п̄розор – п̄енџер* ’окно’, *п̄оглавач – јаст̄ук* ’подушка’, *п̄лат̄а – чаршав* ’простынь’, *жлица – кашика* ’ложка’, *скорун̄ – кајмак* ’слой жира на кипяченом молоке’, *колијевка – бешика* ’колыбель’. В данных парах одно слово – более употребимо, второе – менее, и как правило архаизм. Турцизмы и грецизмы могут функционировать в говоре и как новые слова, и как архаизмы. Устаревшими, вышедшими из употребления информанты называют слова *п̄ешкир*, *аст̄ал*, *зејт̄ин*, *п̄енџер*, а инновационными – *јаст̄ук*, *чаршав*, *кашика*, *кајмак*, *бешика*. Некоторые турцизмы, представленные в сербском литературном языке, в говоре отсутствуют: отсутствует турцизм *маказе* ’ножницы’ (только *нож^{и}це*), *качамак* ’каша из кукурузной муки’ (только *п̄ура*).

Семантическая дифференциация синонимов. В говоре наблюдается семантическая дифференциация слов, которые в общесербском языке являются синонимами. Так, слово *цест̄а* связывается с асфальтированной дорогой, а *друм* и *п̄ут̄* – с другими видами дорог: *до сад није било цест̄е, друм* (МК); *Бачва за воду, буре за ракију* (ЉВ); *бачва за шљиве* (ЛВ); *буре дрвено, бачва п̄ласт̄ична* (*КУ*); *Врећа већа, џак од т̄ањег мат̄еријала за брашно* (ЉМ); *Тржница за п̄оврће, п̄ијаца за ст̄оку* (МК); *Брдо веће, бријег мањи* (ЛВ).

Выводы. Проведенный анализ позволяет выделить ряд признаков, актуальных для лингвогеографической характеристики западнобоснийской диалектной лексики (сохранность некоторых исконных славянских лексем и употребление некоторых лексем западного типа), и сформулировать проблему их генезиса. Решение этих проблем, однако, требует рассмотрения собранного материала в широком контексте с использованием метода картографирования, что планируется сделать в последующих публикациях.

Список информантов:

1. Ковиљка Удовчић 1946 г.р.
2. Лазарка Вуковић 1955 г.р. (ЛВ)
3. Љепосава Вуковић 1938 г.р. (ЉВ)
4. Душанка Вукојевић 1958 г.р.
5. Љиљана Милојевић 1966 г.р. (ЉМ)
6. Мара Глувић 1943 г.р.
7. Миломирка Вуклишевић 1935 г.р.
8. Милош Кнежевић 1932 г.р. (МК)
9. Нада Плавшић 1946 г.р.
10. Сока Милекић 1948 г.р.

ЛИТЕРАТУРА

Бојанић–Тривунац 2002: Михаило Бојанић, Растислава Тривунац, Рјечник дубровачког говора, *Српски дијалектолошки зборник* XLIX, Београд.

Букумирић 2012: Милета Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Гаговић 2004: Светозар Гаговић, Из лексике Пиве (село Безује), *Српски дијалектолошки зборник* LI, Београд, 1–312.

Далмација 2004: Стево Далмација, *Рјечник говора Поткозарја*, Бања Лука: Глас српски.

Даничић 1975: Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, 1–3, Београд: Вук Караџић.

Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Елезовић 1932–1935: Глиша Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта, I, *Српски дијалектолошки зборник* IV, Београд; II, *Српски дијалектолошки зборник* VI, Београд.

Жугић 2005: Радмила Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник* LII, Београд.

Ивић 1994: Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој*, Целокупна дела, књ. III, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић 2009: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Митровић 1984: Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац: Библиотека народног музеја у Лесковцу.

Окука 2008: Miloš Okuka, *Srpski dijalekti*, Zagreb: SKD „Prosvjeta“.

Петровић–Капустина 2011: Драгољуб Петровић, Јелена Капустина, Из лексике Качера, *Српски дијалектолошки зборник* LVIII, Београд.

Петровић–Ћелић–Капустина 2013: Драгољуб Петровић, Ивана Ћелић, Јелена Капустина, Речник Куча, *Српски дијалектолошки зборник* LX, Београд.

Регодић 2011: Грозда Регодић, *Бесједа и слика старог Змијања*, Бања Лука: Завичајно друштво „Змијање“.

РМС: *Речник српскога језика*, ред. и ур. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска, 2007.

РСГВ: *Речник српских говора Војводине*, 1–10, Нови Сад: Матица српска, 2000−2010.

Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Стијовић 1990: Рада Стијовић, Из лексике Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVI, Београд, 121–262.

Томић 1989: Миле Томић, Речник радимског говора, *Српски дијалектолошки зборник* XXXV, Београд.

Трошић 2014: Драгиша Трошић, *Речник говора Трстеничког краја*, Трстеник: Народна библиотека „Јефимија“.

Ћупић 1997: Драго Ћупић, Жељко Ћупић, Речник говора Загарача, *Српски дијалектолошки зборник* XLIV, Београд.

ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, вып. 1–, Под ред. О.Н.Трубачева, Москва: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 1974.

Якушкина 2019: Екатерина И. Якушкина, Диалектные материалы из западной Боснии, *Stephanos* 6, Москва, 44–54.

Јекатерина И. Јакушкина

ЗАПАДНОБОСАНСКА ДИЈАЛЕКАТСКА ЛЕКСИКА У ОПШТЕСРПСКОМ КОНТЕКСТУ (НА ПРИМЕРУ ГОВОРА МАЊАЧЕ)

Р е з и м е

У раду су представљени резултати истраживања лексике говора Мањаче, прикупљене према упитнику *Српског дијалектолошког атласа* (око 500 лексема). Међу прикупљеним речима издвојене су оне које нису посведочене у српском књижевном језику, локализми, архаизми, као и речи које су карактеристичне за западне говоре српског језика. Такође су у раду описани синоними забележени током истраживања.

Кључне речи: српски језик, дијалекатска лексикологија, западнобосански говори, ареална дијалектологија.

УДК 81'276.6:674.3(498)
81'373.45(498)
811.163.41:811.135.1

Оригинални научни рад
Примљено 28. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИХАЈ Н. РАДАН*
(Западни универзитет у Темишвару,
Филолошки, историјски и теолошки факултет,
Студијски програм за српски и хрватски језик и књижевност)

МИЉАНА-РАДМИЛА М. УСКАТУ**
(Западни универзитет у Темишвару,
Филолошки, историјски и теолошки факултет,
Студијски програм за српски и хрватски језик и књижевност)***

НЕКЕ ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ У КОЛАРСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ ГОВОРА КАРАШЕВА

Рад је настао у оквиру нашег пројекта о испитивању разних области сеоског живота карашевске енклаве у југозападном делу румунског Баната, у оквиру којега смо већ објавили неке радове о терминологијама разних занимања и домена активности (ковачка, пастирска, кожухарска, кућа и покућство и др.).[1] Основни циљ овога рада, као и претходно наведених радова, јесте да се прибележи и, на тај начин, конзервише терминолошка лексика разних заната који су при издисају или су већ нестали. У раду је приказан и анализиран један део, наиме, позајмљени термини у коларској терминологији прибележени у Карашеву 2004. године. Поред основног циља да се запише и спасе од заборава коларска карашевска терминологија, аутори су у овом раду имали за циљ да установе порекло позајмљеница и интензитет утицаја других језика у овом сегменту карашевске лексике.

Кључне речи: коларски термини, Карашево, румунски Банат, позајмљени термини, етнички контакти, утицаји.

---

* mradan54@yahoo.com
** miliana83@yahoo.com

*** Овај рад је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који финансира Савез Срба у Румунији.

[1] В. Радан 2014: 439–446; Радан и др. 2016: 55–67; Радан 2017: 329–344; Радан и др. 2018: 41–53.

1. Нагли развитак науке у протеклих сто година, као и све снажнији глобалистички процеси који су задњих деценија захватили цео свет, допринели су, с једне стране, убрзаном технолошком развоју и, имплиците, наглом развоју индустрије и индустријске производње, а с друге стране, да традиционално село доживи велике промене, другим речима, модернизацију у свим својим сегментима. Наведени чиниоци имали су такође за последицу постепено, али релативно брзо изумирање и, на крају, нестанак бројних традиционалних заната, као што су грнчарски, ковачки, кожухарски, ткачки, столарски и многи други. Коларски занат, иначе предмет овог рада, међу првима је претрпео нагле и велике промене, које су веома брзо довеле до његовог нестанка, а са његовим изумирањем (као и било којег другог заната) неизбежно и веома брзо је нестала или, тамо где је још има, нестаје и стручна, специфична терминологија.

2. Обрада и прерада дрвета је од најстаријих времена била једна од најцењенијих људских делатности. Будући да су карашевска насеља смештена у котлини Караша, опкољеној брдима и банатским планинским масивима, покривеним највећим делом столетним шумама, међу Карашевцима били су развијени занати везани за прераду дрвета – тесарски, столарски, коларски. Све до 60-их година прошлога века, свако иоле веће насеље имало је бар једног колара, а данас је права реткост наћи таквог занатлију у карашевским и, уопште, у банатским руралним насељима. То су људи који се већ деценијама континуирано не баве својим занатом, него су ретко, понекад израђивали по неки део кола за све мањи број сељана који су још користили то превозно средство док оно није потпуно изашло из употребе. У прошлости су колари тесно сарађивали са ковачима, јер су први израђивали дрвене, а други гвоздене компоненте за кола. Данас је овај занат нестао у карашевским насељима. Традиционална кола са највећим делом компонената од дрвета данас се више не праве, она су пре неколико деценија (негде почев од 1970. године) замењена колима са гвозденим компонентама у највећој мери и са гуменим точковима, а која се данас такође не израђују више, јер се користе скоро искључиво трактори са приколицама индустријске производње.

Треба нагласити да су Карашевци били, неки у мањој, а други у већој мери, вешти прерађивачи дрвета, самоуки мајстори, тако да је већина њих била у стању израдити или оправити поједине мање дрвене компоненте својих кола, а они најобдаренији – и било који део кола. У том контексту, напомињемо да је мој отац, односно коауторкин деда,

Микола Радан,[2] наш информатор у овој анкети, спадао у ову другу категорију. Осим што је на питања из упитника дао усмене одговоре, израдио је и детаљне цртеже, на којима је својом руком исписао називе саставних делова кола, коњске опреме и разних предмета у вези са коларством (илустрације ради, види слике I и II на крају рада). Све цртеже, као и целокупну забележену грађу о коларству, даћемо у једном засебном раду.

2.1. Анкета је спроведена новембра 2008. године у Карашеву, највећем карашевском насељу, на основу упитника коришћеног у монографији *Војвођанска коларска терминологија* Г. Вуковић, Ж. Бошњаковића и Љ. Недељков, објављене у Новом Саду 1984. године (даље у раду: ВКТ). Те 2008. године није било у Карашеву ниједног колара који се бавио искључиво овим занатом. Коларски занат је тада већ био нестао, те је била права срећа што смо нашли за казивача самоука и обдареног мајстора, који је дао одговоре скоро на сва питања из упитника.

2.2. Имајући у виду да је обим прикупљене грађе доста велик, а простор за штампање рада ограничен, аутори су зацртали постизање следећих циљева: а) да се записивањем похрани (конзервише) коларска терминологија Карашева;[3] б) да се установи порекло позајмљеница и интензитет позајмљивања у овом сегменту карашевске лексике.

3. Термини страног порекла (позајмљенице)

Од укупног броја позајмљеница, за овај рад издвојили смо и анализирали укупно 56 позајмљеница, од којих су:

3.1. Немачког порекла (21)

гиви́нт /син. *филе́т* (< рум. *filét* < фр. *filet*)/ „навој завртња, спирала, спирални рез“ (< нем. *Gevinde*); *ко́мад* /ф. ликови: *ко́мат*, *ко́мот*; мн.: *ко́мати* (син: *јарма́ш*, *-ши* и *хам*, *ха́мове*) „део коњске опреме, сложенији прибор за упрезање који се налази коњу на леђима (14.1.2;[4] в. слику I)“ (< нем. *Kummet* < ст. нем. *chamo*); *гу́мин*: /ф. лик: *гу́ми*/ „1. каучук; /2. гума за брисање/“ (< нем. *Gummi*)/; [*ко́ла с ка́риками од гу́мина* /вар.: *ко́ла на гу́мину*/ „заштитна кожа на ланчићу са ама (17.11)“; *гу́мин од фурту́на* /син. *ч’ере́во од фурту́на*/ „заштитна гумена цев на ланцу (17.11)“]; *пара́дија* „парада“ [*ко́ла за пара́дију* „парадна, свечана

[2] *Микола Радан* (надимак *Грабник*), рођ. 12. 12. 1930 († 2010) године у Карашеву, Карашево, кућа бр. 120/А.

[3] На основу података којима располажемо, веома су ретке разлике у коларској терминологији Карашева и осталих карашевских насеља.

[4] Ради боље оријентације, бројеви дати у заградама означавају семантичка поља у монографији ВКТ у која се уклапа карашевски термин (и његова поједина значења).

кола (1.2.4.2)“] (< нем. *Parade*); *ла́дица /ко́ла с ла́дицом/* (К, Ј) „лотре од дасака, сандук на кочији, колима или саоницама“ /син.: *ћ̄ьрга́ч’и* (Кл) „лотре с дасками“/ (< нем. *Lade*); *ла́нац* (или/и *ш̄тра́нга*) /дем.: *ла́нч’иħ’*, мн.: *ла́нч’иħ’и/* „део чији је један крај везан за јасле а други за улар (16.2.2) метални ланчић испод браде коњу (15.2.6.4); гвоздени делови ама који се везују за ждрепчанике (17.10.2; в. слику II)“ (<нем. /*mhd. lanne*/ *Stand.*); *ла́нч’иħ’* „жвале које се везују коњу испод браде (15.2.6.4)“; *ла́нч’иħ’и* „гвоздени делови јармаша/комата који се везују за ждрепчанике (17.10)“; *ло́ј̄тре* (исто у оКГ) „бочна страна на колима од летава, лотра (5.1.2, 5.2.1.2.1)“; ~ *от̄ ба́п̄ка* „лотре од летава (5.2.1.2)“ (< нем. *Leiter* „мердевине, стубе“); *му́т̄ер* „матица на кочници“ (< нем. *Mutter*); *му́фа* „утичница на кочници“ (< нем. *Muffe*, уп. и рум. *múfă*); *п̄и́кса*: *ве́лика* ~ „цев у глави точка (4.2.9)“, *ма́ла* ~ „гвоздена чашица на крају осовине (4.2.10)“ (< нем. *Büchse*, нем. дијал. *Buchsel*); *п̄ренц* м /мн.: *п̄ре́нцове*; син.: *п̄у́мел/* (К, Кл) „предмет којим се кола могу кочити, кочница (10.2)“ (< нем. *Bremst*); *п̄ре́нцујем* /син.: *сап̄и́нам/* „кочити, сапињати“; *п̄у́мел* „предмет којим се кола могу укочити (10.1)“ (< нем. *bummeln?*); *т̄ри́т̄ел* /фонет. лик: *т̄ри́т̄ер/* (мн. *т̄ри́т̄ели*, *т̄ри́т̄ери*) (К) /вар.: *т̄ри́т̄ла*, *-ле* (Кл), *т̄ри́п̄ка*, *-ке* (Р)/ „ждрепчаник“ (< нем. *drei* „три“, *dreiteilig* „тројак, састављен од три дела“); *рундајс* (мн. *рундајси*) „гвоздене водоравне шипке на шарагама (ограде на предњој и задњој страни кола)“ (< нем. *Rundeisen*, *rund* „округао“); *сиц* (мн. *си́цове*) „седиште на колима/кочији са федерима (9.8.1)“ (< нем. *Sitz* +) [~ *с фе́дери* (< нем. *Feder*)]; *сп̄и́ца* „део између наплотака и главе точка (4.2.5)“ (< нем. *Spitze*; в. и рум. *spiţă* < нем. *Spitze*); *форбо́к* (К, Кл) „дуже дрво преко кракова руда“ (вероватно из нем. *Vorbock*) (3.14); *шара́гље* /јд.: *шара́гља/* „две тојаге једнаке дужине које служе за (пре)ношење малог пластића сена на мале раздаљине, носила (9.7)“ (< нем. *Schragen*); *ши́нт̄ер* „кочијаш који вози кола за псе луталице (12.3)“, *шинт̄ерска ко́ла* (1.2.5.5) (< нем. *Schinder*); *шраф* /мн. *шра́фове/* „ш/а/раф“ (< нем. *Schraube*); *ш̄тра́нга* /мн.: *ш̄тра́нге*, дем.: *ш̄тра́нгица/* „предмет од канапа којим се причвршћује воз на колима (9.5.2); део чији је један крај везан за јасле а други за улар (16.2.2) [*п̄р̄т̄ена* ~ /син.: *п̄а́јван/* „део ама који се везује за ждрепчанике (17.10)“; „предмет од канапа којим се учвршћује воз на колима (9.5.2); штранга, уже, конопац“] (< нем. *Strang*).

3.2. Мађарског порекла (8):

бу́мба /мн.: *бу́мбе/* „метални украси на оглавини; дугмад (15.2.7.1)“ (< мађ. *gomb*); *гиљ̀ев* (Кл) /син.: *шу́ш̄тер* – К, Ј/ „ренде“ (< мађ. *gyalu*, в. и рум. *geală* < мађ.); *дрик* „трап (3.1)“ (несигурна етим., највероватније позајмљеница из мађ. *derék*, уп. рум. *dric*, тур. *direk*, срп. *дрек*) / *дри́кове*

„запрежно возило за превоз балвана (1.2.3.3)“ (термин познат само у југоисточном Банату – в. ВКТ: 19); *ка́рика* /дем. *ка́рич’ица/* „точак“ [*ӣредња́ка*, *ӣре́дња ка́рика*; *сӣражња́ка*, *сӣра́жња ка́рика*] (можда позајмљена из мађ. *kerék* „точак“, уп. и мађ. *karika* „прстен, алка, обруч, карика“, в. и срп. *ка̀рике* „гвоздени предмети којима се спајају дрвени делови трапа кола“ – ВКТ: 20); *коч’и́ја* „кола са коњском запрегом“ (< мађ. *kosci*); *кочија́ш*, *-ши* „општи назив за особе које возе кола са коњском запрегом (12.1)“; *хам*[5] /фон. ликови: *ˣам*, *ам*/ „најједноставнији прибор за упрезање који се налази коњу на леђима (14.1.1)“ (< мађ. *hám* < ст. нем. *chamo*) /син. *ко́маӣ*/; уп. рум. *ham* < мађ).

3.3. Турског порекла (11):

канџи́ја „тањи, кожни (или пртени) део предмета за терање коња /волова, крава/, камџија (19.3.1, 19.6)“ (< тур. *kamçi*); *ка́лез*[c] /мн. *ка́лез*[c]*и*/ „свечана кола на два точка (1.2.4.3)“ (< тур. *kafes*); *кири́ја* „превоз уз новчану накнаду (11.5)“, *кирија́ш /кирија́шим/* „особе које возе кола, превозе терет уз новчану накнаду (12.4.2)“ (< тур. *kira*; в. и рум. *chiríe*, *chiriáş*); *ӣа́јван* /мн. *ӣајва́ни*; син. *шӣра́нга/* „1. предмет од канапа којим се учвршћује воз на колима (9.5.2); 2. штранга, уже, конопац“ (< тур. *payvant* < перс. *pāybend*); *са́ндук* /мн. *санду́ци/* „дрвени ковчег“ [*ко́ла с санду́кам* „кола за превоз песка“ (1.2.3.4)] (< тур. *sandık*); *ула́р* /(делимични) син.: *о́главље/* „1. кожни део опреме који се ставља коњу на главу (15.1); 2. део опреме (кожни) чији је један крај везан за јасле а други за главу коња: *ӣр́ӣен ула́р* (16.2.1)“ (< тур. *yular* < грч. *eulēra*); *ч’е́рга*[6] „кола са чергом за превоз Рома (1.2.5.3)“ (< тур.*çerge*); *ч’иви́ја* „дебљи ексер што држи левчу да не спадне са осовине (4.2.12)“ / *ч’иви́ја ӣљо́чка* (< тур. *çivi*); *шу́шӣер* /мн.: *шу́шӣери/* (К, Ј) /*гиљ́в* (Кл) < мађ. *gyalu*, в. и рум. *gealău* < мађ.)/ „ренде“ [*ба́ӣке наӣи́сане шу́шӣерам* „украси на лотрама (5.2.1.4)“ (< тур. *sistire, sistre*)].

3.4. Румунског порекла (6):

корво́да ж /мн.: *корво́де/* „назив за превоз без новчане накнаде у оквиру обавезе сељака према држави или општини (11.4)“ (< рум. *corvádă* /*corvoádă/*) (антоним: *кла́ка*); *оӣриӣо́р* /мн.: *оӣриӣо́ри/* (у свим КГ) „део опреме /ланац/ чији је један крај везан за руду а други за предњи /доњи/ део ама/комота (16.1.2)“ (< рум. *opritór*); *фила́ре* /пл. тант./ „назив за

[5] Веома мали број Карашевака га је користио, обично су амове користили Цигани.

[6] Чергу су имали скоро сви Карашевци јер су све до поделе Баната 1919. године у равничарска насеља (Бела Црква, Вршац и др.) превозили воће, које су размењивали за кукуруз или пшеницу.

део /дрвени штап/ са унутрашње стране јарма (20.2.4)“ (< рум. дијал. *fiuláre* /мн. *fiulări*/ (< лат. **fibŭlaria*)[7] (в.: *карве, кашике, јармењаче, преслице, плећке...* у ВКТ: 109, 111); *филе́т* /мн.: *филе́ти*/ „навој завртња, спирала, спирални рез“ (< рум. *filét* < фр. *filet*) (син. *гиви́нт* < нем. *Gevinde*); *шаре́та* ж /мн.: *шаре́те*/ „лака кола на два точка (1.2.4.3)“ (< рум. *şarétă* < фр. *charrette*); *фурту́н* /мн.: *фурту́ње* и *фурту́ни*/ [*гу́мин од*^{т} *фурту́на* /син. *ч’ере́во од*^{т} *фурту́на*/] „заштитна гумена цев на ланцу (17.11) „заштитни омот на ланцу“ (< рум. *furtún* „гумено црево“).

3.5. Нејасног порекла или са непознатом етимологијом (10):

ве́дер /мн. *ве́дери*/ „по две дрвене летве косо постављене на дашчане ограде испред или иза лотри; пречка на крајевима дрвеног седишта на колима“ (неп. етим.) (в. 5.2.1.1.1); *гу́ша* „врат, грло“ [*реме́н под*^{т} *гу́шу* „каиш под вратом (15.2.2)“] – балканска реч пореклом, вероватно, из вулгарно-латинског *geusiae* />**gusia*/; рум. *gúşe*, алб. *gušë*, нгр. γχούσα, срп. *гуша*); *дрик* /мн. *дри́кове*/ „трап, предњи или/и задњи трап кола“ – исти термин забележен је само у југоисточном Банату (в. ВКТ: 19), иначе нејасног порекла (в. мађ. *derék*, тур. *direk*; уп. срп. *дрек*, рум. *dric* – ДЕР: 302) [уп. син.: *пре́дњи дрик* / *пре́дња́к* (3.1.1); *стра́жњи дрик / стражња́к* (3.1.2)]; *жа́рвица* „метални предмет у облику ⊔ фиксиран на доњој водоравној пречки лотре у који се увлачи доњи део *стра́мице*“ (неп. етимол.); *инташи́ри* /пл. тант./ „каишеви на аму (в. ВКТ: 17, стр. 87–97)“ [*инташи́ри це́ли* „комплетна опрема ама“; *инташи́ри при́ко крсти́на*] (можда из нем. *unter* „испод“ + ?); *кађ’у́ша* „гвоздени део на предњем делу руде у који се гвозденим клином фиксира јарам (в. у ВКТ: 8.2.2)“; *при́гла* /мн.: *при́гле*/ „1. дрвена пречка; усправна пречка на средини на лотри; водоравна кратка пречка на лотрама на које се поставља даска за седење /*при́гла за даска́ч’*/; 2. водоравне пречке на черги; 3. усправне пречке на шаљиберу /предњој или задњој огради/“ (етимологија нејасна, можда је овај термин у вези са лексемом „утврдити, притврдити“); *таљи́га* /мн. *таљи́ге*/ „таљиге (1.2.3.5)“ [*таљи́ге су на две ру́де, те́гле* ^{j}*и с ко́њам или мага́рцам*] према В. Михајловићу лексема је грчка позајмљеница (али не наводи грчки облик), док румунски речници, етимолошки (ДЕР) и експликативни (ДЕКС), наводе више језика из којих је могла бити позајмљена (в. и уп. рум. *teleaşcă* или *tăliga*, слов. *telěga*, буг. *talěg*, срп. *тељига*, рус. *telьega*, пољ. *telěga*, слвн., мађ. *taliga*, тур. *talika*, укр. *teliga*); *у́рак* /мн. *у́ркове*/ „део којим се спаја држаље и горњи део бича (19.3.2); чвор“;

[7] Стара позајмљеница која представља једну од индиција велике старине Карашевака у Банату.

шаљи́бер /мн.: *шаљи́бери*/ (К, Кл) „ограда на предњој и задњој страни кола (6.1)“ [*пре́дњи* и *стра́жњи шаљи́бер* (К), *пре́дњи* и *тра́жњи шаљи́бер* (Кл), *ма́ли шаљи́бер* / *шаљи́бер пре̑дња́к* „ограда на предњој страни кола“, *ве́лики шаљи́бер* / *шаљи́бер стражња́к* „ограда на задњој страни кола“] (неп. етим.) [„*шаљи́бер се ме̑ђ'е од остра́га на ко́ла и по́си се ме́ђ'е се̑но, де̑телина за ма́ру*; *куку́руц се но́си у ла́дици или у ло́јтра с шаљи́бери* (в. 9.2.1)“].

4. Завршна разматрања

4.0. Будући да у овом раду нисмо приказали и анализирали и прикупљену аутохтону, словенску/српску терминологију, као ни позајмљене термине у целини, изнећемо у наставку само поједине прелиминарне закључке, тако да ћемо завршне закључке донети у другом раду у којем ће бити анализирана целокупна коларска грађа којом располажемо.

4.1. Приказано је и анализирано укупно 56 термина и лексема везаних за коларску терминологију, од којих су: 21 позајмљеница из немачког језика, 11 из турског, 8 из мађарског, 6 из румунског, а за 10 термина (17,85%) нисмо могли установити из којег су језика позајмљени. Према статистичким подацима произилази да је највећи утицај у овом домену људске (сеоске) активности извршио, према очекивањима, немачки (37,5%) и турски језик (19,64%). Осредњи утицај остварио је мађарски (14,28%), а, помало неочекивано, најмањи уплив имао је румунски језик (10,71%).

4.2. Полазећи од историјске прошлости Баната, може се, углавном, закључити да су турске позајмљенице старије од немачких.[8] Тешко је прецизирати у којем су временском периоду позајмљени мађарски коларски термини; може се претпоставити да су неки термини позајмљени до турског освајања Баната, међутим, највероватније је већи број позајмљен у раздобљу од друге половине XVIII до почетка XX века (до краја Првог светског рата). Румунске су позајмљенице, осим ретких изузетака (нпр. *фила́ре*), новијег датума, нарочито после 1919. године (нпр. *филе́т*, *фурту́н* и др.).

4.3. Упоређујући словенске (аутохтоне) са позајмљеним коларским терминима, констатовали смо да су у значајном броју случајева у истовременој употреби домаћи, словенски и позајмљени термини (в. нпр.: *сапи́нам – пре̑нцујем*, *јарма́ш – ко́мат*, *ла́дица – тургáч'и* и др.).

[8] Турци су овладали већим делом Баната 1552. додине, а тек 1716. је Банат постао део Хабзбуршке царевине, дакле немачки (аустријски) утицај почео се испољавати након 150 година од турског утицаја.

4.4. Постоје реалије у коларском домену које се именују двама позајмљеним терминима (синоними), што је одраз смењивања владавине држава које су управљале Банатом и утицаја који су вршиле за време своје доминације Банатом (нпр. *па́јван – шпра́нга* и др.).

4.5. Упоређујући овај домен са другим доменима активности (занатима), констатујемо да је у коларству страни утицај био нешто слабијег интензитета (в. и уп. Радан 2014: 439–446; Радан и др. 2016: 55–67; Радан 2017: 329–344; Радан 2018: 41–53).

ЛИТЕРАТУРА

ВКТ: Гордана Вуковић, Жарко Бошњаковић, Љиљана Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*, Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језика, 1984.

Вукићевић 2009: Милосав С. Вукићевић, Запрежна лексика у Гружи, *Годишњак за српски језик и књижевност* год. XXII, бр. 9, Ниш, 79–88.

Голубовић 2007: Biljana Golubović, *Germanismen im Serbischen und Kroatischen*, München: Verlag Otto Sagner.

Михајловић 1974: Велимир Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*, Том II: М–Ш, Нови Сад: Институт за лингвистику.

Радан 2014: Михај Н. Радан, Румунске лексичке позајмљенице и псеудопозајмљенице у карашевским говорима, у: *Језици и културе у времену и простору*, III/1, ур. Снежана Гудурић, Марија Стефановић, Нови Сад: Филозофски факултет, 439–446.

Радан и др. 2016: Михај Н. Радан, Миљана-Радмила Ускату, Карашевска пастирска терминологија (са посебним освртом на страни утицај у њој), у: *Језици и културе у времену и простору*, V/1, ур. Снежана Гудурић, Марија Стефановић, Нови Сад: Филозофски факултет, 55–67.

Радан 2017: Михај Н. Радан, О пореклу карашевске ковачке терминологије у говорима Карашева и Клокотича, *Исходишта* 3, Темишвар–Ниш, 329–344.

Радан 2018: Михај Н. Радан, О кожухарској лексици и терминологији у српском говору Карашева, у: *Језици и културе у времену и простору*, VII/1, ур. Снежана Гудурић, Марија Стефановић, Нови Сад: Филозофски факултет, 41–53.

РЕЧНИЦИ

ДЕКС: *Dicţionarul explicativ al limbii române*, editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.

ДЕР: Al. Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă, de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti: Editura SAECULUM I.O., 2007.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(охрватск)и језик САНУ, 1959–.

Скок I–III: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Шкаљић [6]1989: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

СКРАЋЕНИЦЕ

арх. – архаизам
буг. – бугарски
вар. – варијанта (лексичка)
грч. – грчки
дем. – деминутив
ж – женски род
јд. – једнина
КГ – карашевски
м – мушки род
мађ. – мађарски
мн. – множина
нем. – немачки
оКГ – остали карашевски говори
перс. – персијски
пољ. – пољски
рум. – румунски
с – средњи род
син. – синоним
сл. – слика /цртеж/
слвн. – словеначки
слов. – словенски (прасловенски, старословенски)
срп. – српски
ст. нем. – старонемачки
укр. – украјински
ф. лик – фонетски лик (варијанта)
хрв. – хрватски
чех. – чешки

Mihai N. Radan
Miljana-Radmila M. Uskatu

LOANS IN THE WHEEL THROWN POTTERY TERMINOLOGY FROM THE SERBIAN DIALECT OF CARAŞOVA

Summary

The present study is the result of the authors' pursuits in the context of a more ample project concerning the various aspects of rural life, in particular the traditional crafts, in the Carasovan villages (the south-western area of the Romanian Banat), a research project that has already resulted in the publication of several scientific articles related to the terminology of various crafts – shepherding, furriery, blacksmithing – crafts that are gradually dying out or have already disappeared).

In this study we focus on elements of the wheel thrown pottery terminology, recorded in Caraşova (the largest of the 7 Carasovan villages) in the period 2004–2018. What the authors aimed at in this terminology study, was, on the one hand, recording and thus preserving the specific terms, and on the other, pursuing the origin of the lexical loans and the strength of other languages impact upon this segment of the Carasovan vocabulary.

Keywords: Carasovans, Banat, crafts, terminology, wheel thrown pottery, loans.

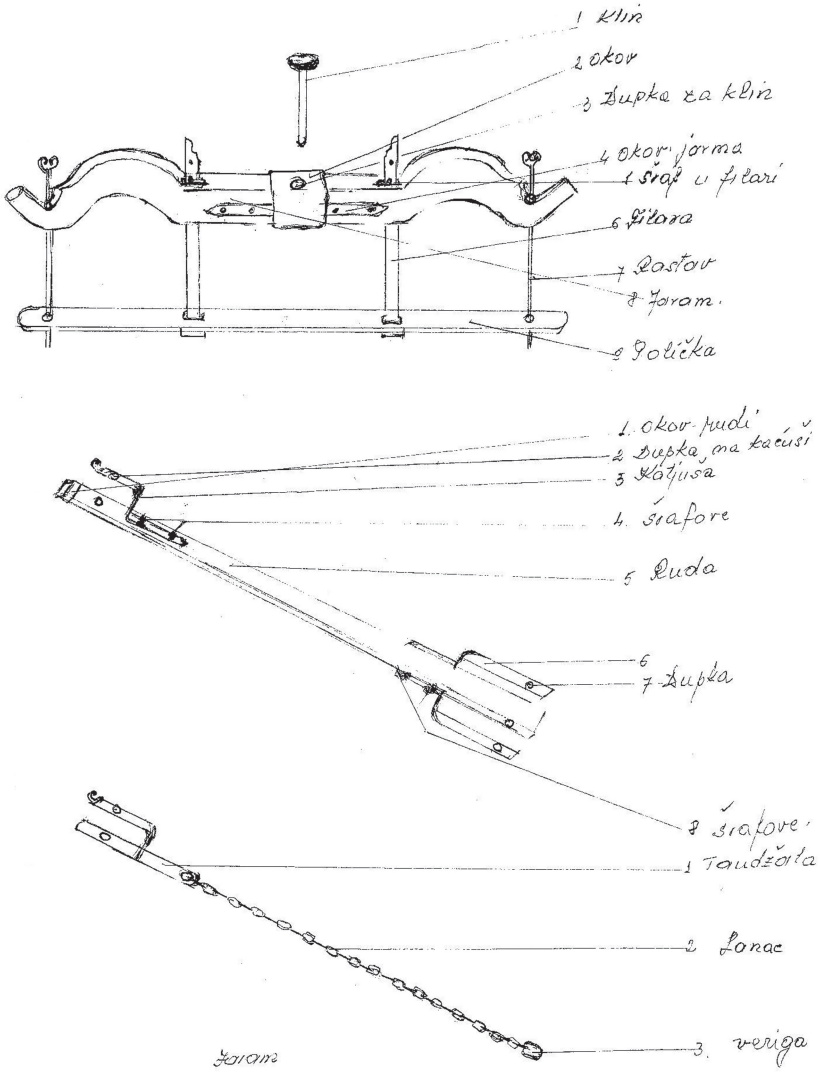

Jaram

6 Gitara se čini od drva jesena
7 Rastav -"- od -"- drena i železa
8 Jaram. -"- -"- oreja ili Breze.
9 Golička -"- -"- Jesena

Ruda

3 Kačuša se čini od železa
5 Ruda -"- Jesena

Tandžala

1. Tandžala se čini od železa
-"-

Слика I (коњска опрема)

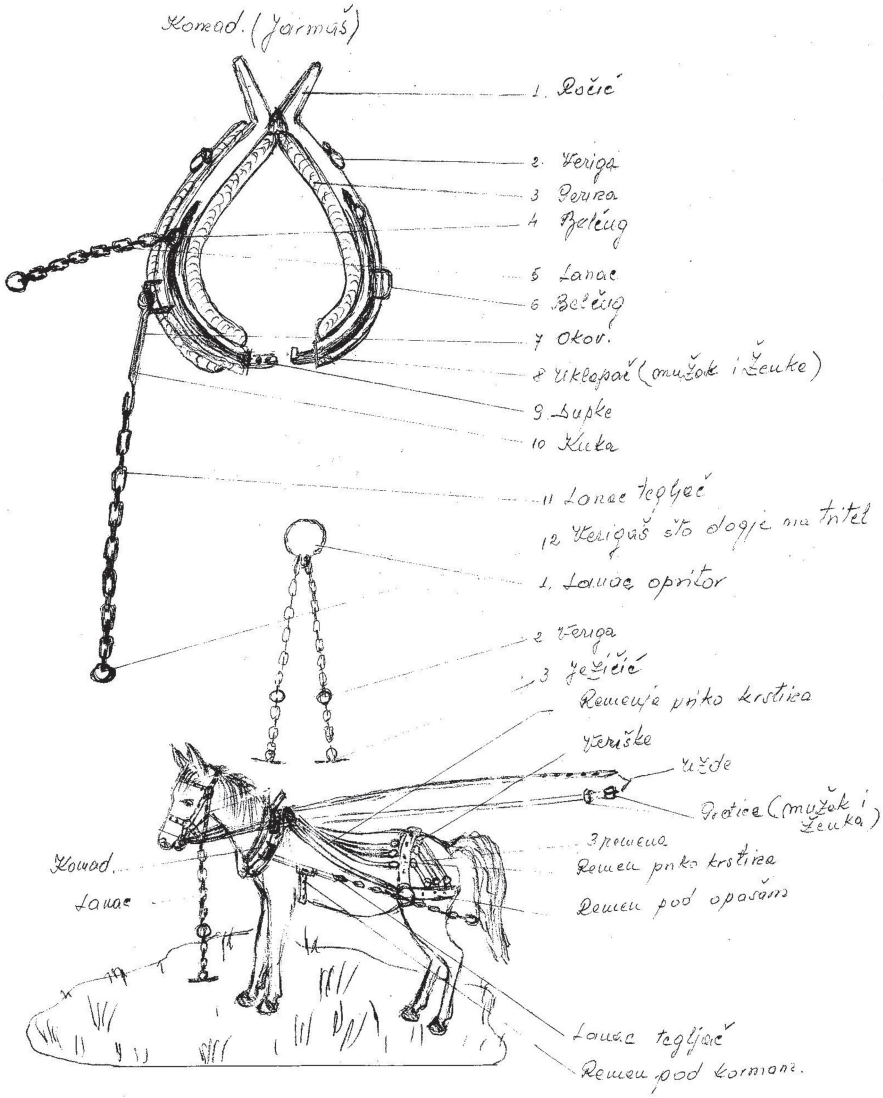

Слика II (јарам, руда)

УДК 811.163.41'342.8
811.163.41'282.2

Оригинални научни рад
Примљено 2. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ЈОРДАНА С. МАРКОВИЋ*
(Универзитет у Нишу,
Филозофски факултет,
Департман за српски језик)**

О АКЦЕНТУ КАО ПРИЛОГУ ОЧУВАЊУ ДИЈАЛЕКТА

Чињеница је да дијалекат и стандардни језик егзистирају истовремено и да су у паралелној употреби у говору сваког појединца. То неминовно доприноси да се ствара трећи идиом као мешавина стандарда и дијалекта. Језички стручњаци често дискутују о томе шта ће се у будућности десити са дијалектом – хоће ли опстати и у којем виду или ће пред налетом стандарда путем школе и средстава јавне комуникације отићи у заборав. За сада дијалекти опстају упркос чињеници да на њих доста утицаја има стандардни идиом. У овоме раду износи се податак у вези са акцентом у говору младих који представља прилог очувању дијалекта.

Кључне речи: акценат, експираторни акценат, систем, говор, призренско-тимочки.

0. Старо је питање у вези с тим хоће ли стандардни идиом преузети превагу над дијалектом и хоће ли дијалекат нестати пред надмоћним стандардом који усвајамо у школи и слушамо или читамо из разних медија. Одговор није једноставан, те га лингвисти обично и не дају експлицитно. „Обично се тврди да до међусобног ’приближавања’ дијалекта и стандарда неминовно долази, али о томе шта ће превладати – тешко је са сигурношћу тврдити“ (Марковић 2006: 46).

Јордана Марковић у раду На раскршћу социолингвистичких истраживања (Марковић 2006) анализира две монографије у којима

* jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

се дају резултати истраживања двају урбаних говора – говора Великог Трнова у Бугарској и говора Ниша (и околних села) – и ставови аутора тих монографија. Аутори рада о великотрновском говору експлицитно тврде: „Выходит, что через одно-два поколения в болгарской городской языковой (речевой) ситуации не будет норм типа с и в – литературная норма будет распространена повсеместно“ (Виденов–Бајчев 1999: 373). Пол-Луј Тома, аутор рада о говору града Ниша, истиче да се примећује „жигосање говорника дијалекта у фази прилагођавања стандардном језику од стране људи који владају нормом“ (Тома 1988: 439). Ј. Марковић долази до спознаје да закључак аутора монографија о граду Нишу и Великом Трнову јесте „да је стандард нешто чему се тежи и оно што на дијалекатски говор утиче у континуитету. Тај утицај је до те мере агресиван да се предвиђа и повлачење дијалекта пред престижним стандардом“ (2006: 47) и таква претпоставка везује се за блиску будућност.

У новије време се у вези са овом проблематиком говори о смењивању кодова, тј. о језичкој диглосији.[1]

1. Вечита дискусија о томе шта ће у „сукобу“ дијалекта и стандарда превладати – ипак још увек остаје дилема. Многе језичке особине, поготово оне најмаркантније, у додиру са стандардним идиомом, бивају замењене зато што маркирају говорника дајући податке о његовом пореклу. И ма како то изгледало апсурдно, баш те особине се и најдуже задржавају као дијалекатско наслеђе. То, међутим, не може да се прихвати када је у питању акценат, па је баш због тога ова особина и најподеснија да да одговор на старо питање без одговора.

2. Акценатски систем српских говора је једна од црта на основу које је могуће извршити поделу ових говора. Неке говоре карактерише четвороакценатски систем близак стандарду, други у основи имају систем од два силазна акцента,[2] а говори југоисточне Србије знају само за један (експираторни) акценат.

У овоме раду даје се осврт на говор припадника призренско-тимочке дијалекатске области с освртом на однос према акценту. Одавно је примећено да је акценат говорника са југоистока Србије њихова лична карта. Тај акценат дефинисан је као „експираторан: један се слог по јачини гласа истиче међу осталим. Он је носилац акцента“ (Белић 1905: 271).

[1] У вези са диглосијом (и билингвизмом) говори се и у раду Марковић 2018, као и у радовима Виденов 2005; Гранић 2013; Грковић-Мејџор 2007; Димитрова 2004.

[2] Истина, то ће обично бити троакценатски систем, са два силазна и дугоузлазним, мада има крајева у којима се јавља и акут (Богдановић–Марковић 2000: 81–89).

Најпрецизније је о акценту овога краја говорио први истраживач говора призренско-тимочке области Александар Белић још 1905. године. „Сви истраживачи ових говора после њега само су га цитирали када су говорили о природи и месту акцента“ (Марковић 2000: 100). Обично пажњу истраживача заслужују дублетни примери – они који поред старог акценатског места у појединим случајевима могу да се јаве и са пренесеним акцентом.

Акцентом говора призренско-тимочке области бавила се и Ронел Александер у „пребогатој акцентолошкој студији“[3] *Torlak Accentuation* (Александер 1975).

3. Карактеристика акценатског система говора призренско-тимочке области јесте један експираторни акценат. Настао је „неутрализацијом квантитета“ тако што се јавио „акценат којим се обележавало место акцента, али су изостале могућности диференцирања по квантитету и квалитету“ (Богдановић–Марковић 2000: 86). Овај акценатски систем развио се из претходног двоакценатског система, у којем је постојала опозиција само по квантитету. Губљењем те опозиције, уместо краткосилазног и дугосилазног акцента, скраћивањем дужина, настао је експираторни акценат. У овим говорима ће стога диференцијалну улогу имати место акцента.[4]

4. У вези с местом акцента у призренско-тимочким говорима Јордана Марковић налази три акценатска система (2008): са старим акценатским местом, са пренесеним акцентом за слог ка почетку речи или са везаним акцентом (на пенултими или антепенултими). Ова констатација исправљена је подацима из рада Татјане Трајковић Говор Прешева, те се овој тврдњи додаје и податак о постојању тзв. морфолошког, односно парадигматског акцента.[5]

Уколико се јавља старо место акцента, а то је у највећем делу ове дијалекатске области, онда се оно поклапа са акценатским местом у косовско-ресавским говорима, а у односу на књижевни језик „биће на истом месту на коме и силазни акценти, а за слог ближи крају речи када је у књижевном узлазни акценат“ (Марковић 2000: 100). Одступања у вези са старим акценатским местом су могућа и она су „индивидуална или аналошка“ (Марковић 2000: 100).

---

[3] Овако ту књигу квалификује Павле Ивић у Предговору књизи француског лингвисте (Тома 1998: 12).

[4] У Богдановић–Марковић 2000: 80 налазе се примери који то потврђују: *ȍдђе* – 3. лице једнине презента, према *ȍдђȅ* – 3. лице једнине аориста.

[5] То је акценат везан за слог основног облика (Марковић 2019: 284, 285).

5. Такав акценат је иновација у овоме говору и представља балканистичку црту.[6] Будући да је дошао као поједностављење акценатског система, мора се посматрати као економичност у језику, што чини да се дистрибуција оваквог акцента протеже и на говоре изван призренско-тимочке области.

О квалитету овога акцента стоји и констатација да је „по аудитивном утиску близак краткосилазном акценту стандардног језика“[7] (Богдановић–Марковић 2000: 86, 87). Недељко Богдановић, истражујући акценат Алексиначког Поморавља, експлицитно тврди да је „по природи кратак и интензиван […] и силазне природе“ (Богдановић 1987: 136), а слично налази и Тома у говору Ниша: „Акцентовани слог се разликује од неакцентованих слогова углавном већим интензитетом. Фонетски, овај акценат је врло близак стандардном краткосилазном акценту“ (Тома 1998: 131).

Говорећи о акценту Пољанице, Асим Пецо разматра ставове и констатације у вези са акцентом говора призренско-тимочке области, полазећи од Олафа Брока и Александра Белића до Владимира Стевановића и Данила Барјактеревића, и закључује да је то „један посебан акценат који се у нашој науци назива експираторним и који по својим основним квалитативно-квантитативним компонентама није у свему једнак ни нашем краткосилазном ни нашем краткоузлазном. То је, дакле, кратки акценат, јачег интензитета и не увијек истога квантитета“[8] (Пецо 1994: 167).

За лаика је видно да је ово кратак акценат, па говорнике овога идиома карактерише бржи темпо говора. Носиоци говора са експираторним акцентом за говорнике са других простора – оне који у свом говору имају квантитативна и квалитативна акценатска обележја – примећују да „отежу“, тј. „надижу“ када говоре, при чему се прва констатација односи на квантитет, а друга на квалитет акцента.

6. Ваља имати у виду и могућност појаве дугих вокала на овом простору. То дужење је, по Белићу, ново, настало на овом терену, а бележе га сви истраживачи – и они најстарији, и сви доцнији (Марковић 2000: 106). Овакви примери последица су губљења сугласника, после

[6] У Говору Заплања налазимо констатацију да је у том погледу ова дијалекатска област најпрогресивнија (Марковић 2000:100).

[7] А. Пецо, позивајући се на А. Белића, каже: „Акценат ове зоне има својих посебности и разликује се од кратких акцената у нашем стандардном језику“ (Пецо 1994: 163).

[8] О квалитету и квантитету експираторног акцента у новије време се говори на основу показатеља до којих се долази путем електронског система и разних програма за проучавање говора.

чега је „дошло до сажимања двају једнаких самогласника, или је до тога дошло елизијом“ (Марковић 2000: 106).[9]

У вези са појавом дужина, а и других евентуалних акценатских варијација, ваља имати у виду да је таква одлика без фонолошких вредности (Богдановић 1989: 136).

7. О томе може ли говорник који је учећи језик усвојио говор са експираторним акцентом научити стандардни четвороакценатски, има повремених осврта, али они који о томе говоре нису јединствени у свом ставу.

Асим Пецо у вези са акценатским системом ових говора верује да у овим крајевима „нема никаквих припрема за цјеловиту измјену акценатске системе“ (1994: 176), тј. „уклапање ове акцентуације у нашу стандардну акцентуацију неће бити ни лако ни брзо“, јер „системске промјене ту нису могуће“ (1994: 177).

Миливој Поповић Мавид у уџбенику дикције, рецитовања и реторике *Лепота казане речи*, залажући се за увођење дикције као предмета, мисли да би она младима који би тај предмет слушали „помогла да се ослободе свих неправилности“ (Поповић 1996: 11) и наводи да „најизразитији пример вољом стечене личне језичке културе представља случај Мирослава Виторовића, једног од врхунских југословенских новинара старије генерације“ (1996: 8), за којег истиче да не потиче са четвороакценатског говорног подручја.

8. Као члан комисије за израду школских програма, потписник ових редова учествовао је у дискусијама у вези с тим шта се као исход у савладавању градива из српског језика очекује од деце у основношколском образовању. Тада је предлагано да нико не може имати петицу уколико већ у најнижим разредима (од првог до четвртог основне школе) не усвоји стандардни акценатски систем. Будући да сам ја једина у том тренутку била са простора јужније од Крагујевца, веома тешко је било објаснити осталим члановима комисије да је то немогућ захтев и да би то дисквалификовало, а тиме и деморалисало, децу са простора југоисточне Србије. А ако неко не може (или то може уз превелике напоре) да усвоји неки елемент стандарда, намеће се питање да ли онда то треба да буде његов стандард.[10] Наравно, то никако не значи да носиоци говора са експираторним акцентом не покушавају да усвоје стандардни акценат – они чине оно што могу. У жељи да се приближе

[9] То су примери типа: за један *са̀ат*, у пет *са̀ти*, не *до̀ди*, ја ћу *си̏дем* (Марковић 2000: 106).

[10] Овим ставом ја не спорим могућност усвајања акценатске норме од стране појединаца са простора са експираторним акцентом, али већина то сигурно не може.

стандарду, говорници са овог простора настоје да речи акцентују тако да експираторни акценат буде на оном месту на којем се налази и у стандарду, а то је често један слог ближе почетку речи. Такво стање забележено је и у бројним монографијама, где налазимо акценатске дублете, тј. једна иста реч може имати акценат на различитим местима.[11]

Павле Ивић у Предговору монографији Говори Ниша и околних села тврди „да усвајање прозодијске структуре у најбољем случају остаје на пола пута. Акценти се могу изговорити на њиховом новоштокавском месту, али је готово немогуће заменити ЈЕДАН акценат системом од ЧЕТИРИ јединице које се међу собом разликују суптилним особеностима и уз то научити у којој од многих хиљада речи треба употребити коју од те четири јединице. Перспектива је, дакле, да се учврсти (и на неки начин легализује) један регионални изговор стандардног језика чија би одлика била неутрализација тонских и квантитетских опозиција уз изговор акцента на месту које прописује норма“ (Тома 1998: 12).

Можда би се овде могла применити и теорија језичког неуспеха,[12] по којој постоји *праг*, тј. *ограничење*, при чему „се морају узети у обзир *језичке могућности*“ (Димитрова 2004: 55).

Ако је оваква стварност – а јесте – онда ово стање сигурно значи очување дијалекатског акцента, макар се то односило само на квалитет и квантитет, а не и на место.

9. У овом прилогу бележи се појава супротна овој, тј. померање акцента за слог ближе крају тамо где је то могуће, а да то није старо акценатско место. Та појава региструје се у говору најмлађих, често у говору јутјубера.

Грађа за ову анализу потиче од једног дванаестогодишњака (Д. С.), одличног ученика шестог разреда основне школе и успешног учесника такмичења из српског језика. У његовом дому се говори неки вид урбаног нишког говора, а то значи неки стандард „у покушају“, тј. не говори се на дијалекту, али ни беспрекорним стандардним идиомом. Ни он сам у свакодневном животу не говори на дијалекту, али у његовом говору има дијалекатских елемената несвојствених говору из породичног окружења. То значи да је његов идиолект формиран под утицајем неслужбене комуникације са школским друговима.

Примери су узети из спонтаног разговора са старијим братом док му је објашњавао шта се, са ким и како игра на интернету.

[11] О томе, између осталог, налазимо податке и у опису говора Ниша (Тома 1998). Један део у овој студији је тако и насловљен – Дублети (142–144).

[12] Ово је мој превод бугарског термина *теория на езиковата недостатъчност*.

Е, ба̀те, да ти прича̀м шта̀ сам ради̇о сино̀ћ. Зове̏ ме Мила̀н да се и̇грамо и ја̀ сам га позва̀о да дође̏ код мене̏ да се игра̀мо.

Сети̇о сам се да ти̇ не̏ћеш да се игра̀ш са на̀ма јер треба̀ да чува̀ш бра̀та.

Шта карактерише овај говор?

1. У њему налазимо жаргонске одлике карактеристичне за говор младих и оне су евидентне у форми обраћања. Вокативни лик *баѿе* је веома фреквентан и користи се готово као поштапалица.[13]

2.1. Гласови су стандардне артикулације – нема полугласника,[14] а нема ни других дијалекатских одлика овога краја, што у овом тексту документују облици радног глаголског придева са *-о*<*-л*: *радио*, *ѿозвао*, *сеѿио*. За говор Ниша као представника призренско-јужноморавског говора типична је замена *-л*<*-а*, тј. завршетак радног глаголског придева у мушком роду на *-ја*:[15] *радија*, *сеѿија* и сл.

2.2.1. Темпо говора је брз, што показује да је у питању краткоћа трајања и акцентованих и неакцентованих слогова, те заправо у овом говору региструјемо две прозодеме – акцентовану и неакцентовану, тј. реч је о једноакценатском систему.[16]

2.2.2. У ретким случајевима акценатско место се поклапа са стандардним: *ба̀ѿе*, *бра̀ѿа*, *и̇грамо*, *не̏ћеш*, *на̀ма* и, наравно, у једносложним речима: *шѿа̀*, *ја̀*, *ѿи̇*.

2.2.3. У неким случајевима акценатско место је старо, што је дијалекатска одлика краја: *ради̇о сино̀ћ*, *зове̏*, *Мила̀н*, *ѿозва̀о*, *сеѿи̇о*.

---

[13] Лик *баѿе*, али и друге варијанте (*баѿке*, *баћа*, *баћо*, *баја*, *бајла*, *баки*) забележени су у *Речнику жаргонизама јужне ѿруге* (Марковић–Трајковић 2018).

[14] Истражујући говор Ниша, француски лингвиста Пол-Луј Тома налази релативно оскудан инвентар са полугласником у говору града (Тома 1998: 49–52). Имајући у виду ко су били његови информатори, очекивано је да у говору најмлађих Нишлија овог гласа нема.

[15] „Град Ниш, у зони призренско-јужноморавског дијалекта, налази се врло близу границе између овог и сврљишко-заплањског дијалекта. Ова два дијалекта разликују се, између осталог, по наставку мушког рода једнине глаголског придева радног (*ја* у призренско-јужноморавском, а *-л* у сврљишко-заплањском)“ (Тома 1998: 20).

[16] Овде би се могао уврстити и однос према деклинацији. У овом кратком тексту он је евидентан само у примеру *са нама*, одакле је очигледно да се ради о синтетизму. То не значи да су говорници са овога простора у потпуности усвојили тај деклинациони систем. О томе да и овај језички сегмент представља потешкоће за просечног говорника са ових простора налазимо и речи Павла Ивића: „У нашем случају, две су простране области структуралних разлика које треба да савлада Нишлија приликом усвајања стандардног језика: акцентуација (тачније, прозодија речи) и исказивање падежних односа. Показује се да се, упркос свему, падежни облици и њихова употреба могу некако научити“ (Тома 1998: 11, 12). Деклинација, међутим, није била предмет интересовања у овоме рааду.

2.2.4. У појединим примерима акценатско место се не поклапа са дијалектом: *п̄ричам*,[17] *дође̍*,[18] *мене̍*, *игра̍мо*, *игра̍ш*,[19] *т̄реба̍*,[20] *чува̍ш*[21].

Сличну појаву налази и Тома. Говорећи о речима са два акцента, у примеру *свекрва*, он налази или два акцента или акценат на пенултими иако је ова реч у стандарду са краткосилазном акцентом (Тома 1998: 146 и напомена 157 на истој страни).

2.2.4.1. Примери *дође*, *т̄реба* и њима слични у зависности од места акцента могу бити презент или аорист. Са акцентом на ултими они би требало да буду облици аориста, док би у презенту акценат био на иницијалном слогу.[22] Међутим, из контекста је очигледано да је у питању презент са акцентом на последњем слогу.

2.2.4.2. Заменички облик *мене* у стандарду може бити двојако акцентован – са краткосилазним или краткоузлазним, али акцентован је увек иницијални слог.[23]

Недвосмислено је да овде анализирани говор представља један вид карикирања – то је вештачки говор и индивидуална црта, идиолект изазван одређеном ситуацијом. Међутим, оно што је значајно јесте чињеница да је млади говорник свестан односа идиома свог краја према стандарду и он готово несвесно, инстиктивно, оваквим креирањем свог идиолекта у одређеној ситуацији стаје у одбрану говора свога краја.

10. Да закључимо. Ако се посматра само акценат, чини се да је лако дати недвосмислен одговор на питање постављено на почетку.

Најмање три елемента у вези са акцентом иду у прилог тврдњи да ће се на овим просторима дијалекат очувати. Први је чињеница да је то експираторни акценат, други да се често чува старо акценатско место, а трећи тежња да се акценат помера ка крају речи како би се говору још више додао осећај дијалекатске припадности.

А ако ће дијалекат опстати у овим крајевима који су јако удаљени од стандарда и чији обичан говорник свој идиом не сматра престижним

---

[17] Код Белића налазимо: *ја ћу п̄очнем п̄ри̍чам* (Белић 1905: 641).

[18] Белић има презент: *до̏ђеш*, *до̏ђе* (Белић 1905: 139).

[19] Код Белића стоји пример: *ож да и̍граш*, са акцентом на првом слогу (Белић 1905: 511).

[20] Са акцентом на иницијалном слогу пример *не т̄и т̄ре̍ба* бележи Белић (1905: 630).

[21] Белић бележи: *да у чу̍ваш* (Белић 1905: 410).

[22] У уводном делу Белић говори „о акценту типа *дођо̀* и *дође̍* према садашњем времену *до̏ђе*“ (Белић 1905: CIV).

[23] Белићеви примери су: *за ме̍не ич не добро* (Белић 1905: 133), *ме̍не ми казаше* (Белић 1905: 400).

и често покушава да га прикрије, још је вероватније да ће се он очувати у крајевима где је ближи стандарду будући да ти говорници свој идиом сматрају супериорним у односу на друге српске дијалекте и поносно чувају и ситније диференцијалне црте свога дијалекта готово несвесни да не спадају у норму.

ЛИТЕРАТУРА

Александер 1975: Ronelle Alexander, *Torlak Accentuation*, München: Verlag Otto Sagner.

Барјактаревић 1977: Данило Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*, Приштина: Јединство.

Белић 1905: Александар Белић, Диалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* I, Београд.

Богдановић 1987: Недељко Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља, *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII, Београд.

Богдановић–Марковић 2000: Недељко Богдановић, Јордана Марковић, *Практикум из дијалектологије*, Ниш: Филозофски факултет.

Виденов–Бајчев 1999: Михаил Виденов, Боян Байчев, *Великотърновският език. Социолингвистическо проучване на великотърновската градска реч*, второ преработено издание, Велико Търново: Издателство „Абагар“.

Виденов 2005: Михаил Виденов, *Диглосията с оглед на българската езикова ситуация*, София: Академично издателство „Марин Дринов“.

Гранић 2013: Jagoda Granić, Diglosija i dinomija vs. bilingvizam i bikulturalizam, u: *Jezici i kulrure u vremenu i prostori* II/1, ur. Snežana Gudurić, Novi Sad: Filozofski fakultet, 35–44.

Грковић-Мејџор 2007: Јасмина Грковић-Мејџор, *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Димитрова 2004: Евгениа Димитрова, *Диглосиата в град Криводол*, Софија: Херон Прес ООД.

Марковић 2000: Јордана Марковић, Говор Заплања, *Српски дијалектолошки зборни* XLVII, Београд.

Марковић 2008: Јордана Марковић, Прозодијски систем(и) призренско--тимочких говора, у: *Зборник Института за српски језик САНУ* I. *Посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота*, ур. Срето Танасић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 293–297.

Марковић 2018: Јордана Марковић, Диглосија у говору Влаха у Србији, у: *Милорад Ћорац, педагог и научник*, ур. Голуб Јашовић, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 189–202.

Марковић–Трајковић 2018: Јордана Марковић, Татјана Трајковић, *Речник жаргонизама јужне пруге*, Ниш: Филозофски факултет.

Поповић 1996: Миливој Поповић Мавид, *Лепота казане речи, уџбеник дикције, рецитовања и реторике*, Београд: Књижевне новине – Енциклопедија.

Тома 1998: Пол-Луј Тома, Говори Ниша и околних села, *Српски дијалектолошки зборник* XLV, Београд.

Трајковић 2016: Татјана Трајковић, Говор Прешева, *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, Београд, 277–578.

Йордана С. Маркович

К ВОПРОСУ ОБ УДАРЕНИИ И СОХРАНЕНИИ ДИАЛЕКТА

Резюме

Диалект и стандартная идиома существуют одновременно, наряду с параллельным употреблением, в зависимости от ситуации. Это неминуемо благоприятствует образованию третьей идиомы как смеси стандарта и диалекта. Языковые специалисты часто дискутируют о том, что случится в будущем с диалектом – продолжит ли он существование и в каком виде или он будет передан забвению под натиском школы и средств массовой коммуникации.

На данный момент диалекты выживают, несмотрая на факт, что на них оказывает влияние стандартный язык.

В настоящей работе приводятся данные в связи с ударением в говоре молодых людей на юго-востоке Сербии, представляющим собой приложение сохранению диалекта. Ударение благоприятствует сохранению диалекта как минимум тремя элементами: отсутствием акцентной качественности, отсутствием акцентной количественности и положением. Первые два, по мнению языковых специалистов, выживут, в то время как третий подвержен стандартному влиянию.

Ключевые слова: ударение, экспираторный, система, говор, призренско-тимокский.

УДК 811.163.41'342.4
811.163.41'282.2

Оригинални научни рад
Примљено 29. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ЉУБИСАВ Н. ЋИРИЋ*
(Универзитет у Нишу,
Филозофски факултет,
Департман за српски језик)**

РЕПАРТИЦИЈА РЕФЛЕКСА ВОКАЛНОГ *Л* У ГОВОРИМА ЛУЖНИЦЕ И ПИРОТА

У раду се анализира судбина вокалног *л* у пиротском и лужничком говору и утврђује размештај његових рефлекса условљених претходним сугласником.

Кључне речи: вокално *л*, рефлекси, репартиција, пиротски говор, лужнички говор.

Српски језик је до пред крај XII века у свим својим говорима имао вокално *л* (л̥). Оно је било континуант прасловенских група *ьл*, *ъл*; *ль*, *лъ*, од којих су прве две биле континуант праиндоевропског вокалног *л* (Бошковић 1990: 49–54). Онда је у већини говора дошло де префонологизације и вокално *л* је замењено вокалом *у*. Тако је данас и у књижевном језику српском. Ово су општепознате ствари.

У призренско-тимочкој говорној области судбина вокалнога *л* је другачија. Оно је негде опстало као вокално *л* (л̥), негде је еволуирало у рефлекс *ль*; негде у рефлекс *лу*; али се у целој области у одређеним гласовним окружењима појављује и рефлекс *у*. Први писмено потврђени рефлекси су *лу* и *у* с краја XII века (Мирослављево јеванђеље у примерима *слунце* и *Бугарин*). И ово су општепознате ствари.

* ljubcir@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Управо полазећи од очуваности вокалнога *л* и његове рефлексације, Александар Белић је говоре призренско-тимочке области поделио у три групе: тимочко-лужничку, сврљишко-заплањску и призренско-јужноморавску (Белић 1905: 90–123). Ова подела је постала класична у српској дијалектолошкој науци. Распоред рефлекса, по Белићу, изгледа овако: у тимочкој подгрупи вокално *л* је доследно очувано; у лужничкој подгрупи се чува *л̥*, али су присутни и *ль* и *у* у одређеним гласовним окружењима; у сврљишко-заплањској групи основни рефлекс је *ль*, а у одређеним гласовним окружењима *у*; у призренско-јужноморавској групи основни рефлекс је *у*, али се као посебна иновација развио и рефлекс *лу* иза *с*, *д*, *ж* и *к* (уп. о овоме и Ивић 1991: 205–214).

Белић је у својој монументалној монографији давао изванредне описе физиолошких процеса образовања појединих гласова и прелажења једних у друге, али није обраћао посебну пажњу на то који претходни сугласник тражи и омогућава чување конкретно *л̥*, односно његово прелажење у *ль*, *лу* или *у*, јер се оно никада не реализује на апсолутном почетку речи. Каснији исраживачи појединих говора простране призренско-тимочке области су овај моменат узимали у обзир, па су налазили и нешто другачију рефлексацију. Тако Недељко Богдановић у свом прецизном опису два сврљишка говора – Бучума, који припада тимочко-лужничкој групи, и Белог Потока, који припада сврљишко-заплањској групи – налази да је у Бучуму присутно само *л̥*, али у доста примера и *у* (*бува*, *вуна*, *жут̄*, *јабука*, *ӣуж*); а да су у Белом Потоку, поред речи са *ль* (*дльг*, *дльбок*, *жльна*, *гльта̄*, *ст̄льчен*), присутне и речи са *у* (*гута̄*, *дубе*, *куне*, *музе*, *обучен*, *суза*, *сунце*), које се у Бучуму изговарају са *л̥* (Богдановић 1979: 13–16).

У овоме раду задржаћемо се на питању реализације и репартиције *л̥* и његових рефлекса полазећи од сугласника који им претходе у два говора: пиротском и лужничком.[1] Ради се, како је познато, о два суседна говора, од којих први припада тимочкој подгрупи и заузима најјужнији њен простор, други лужничкој и заузима најсевернији њен простор. Обимну грађу која ово питање осветљава из нешто другачијег угла садрже два скорашња дијалекатска речника ових говора – Златковић[1] 2014; Златковић[2] 2014 и Ћирић 2018. За сваку реализацију примери ће бити навођени конфронтирано, како би се што јасније истакле конвергенције и дивергенције, а на крају ће се извући одређени закључци.

[1] Скраћенице које ћемо користити у раду биће ПГ и ЛГ.

Примери са *л*̥

<u>иза *ӣ, б, м, в*</u>

ПГ: п + л̥: *ӣл̥ж*; *оӣл̥зне* (покисне до голе коже); *ӣл̥н*, *-а*, *-о*; *ӣл̥начьк*, *-чка*, *-чко* (пуначак); *ӣл̥ни* (*наӣл̥ни – доӣл̥ни – ӣреӣл̥ни*); *ӣл̥њен*, *-а*, *-о*; *ӣл̥нка* (испуна, оно чиме се попуњава каква шупљина); *ӣл̥њеница* (кућа са зидовима пуњеним блатом, чатмара); *ӣл̥сти* (мрси); *ӣл̥ти* (порекло; породично стабло); *ӣл̥тьн*, *-тна̀*, *-тно̀* (сушти, исти, пљунути);

б + л̥: *бл̥ну̀је* (бунца у сну); *бл̥ска* (говори неповезано и неразумно); *бл̥та* (скита, шврља); *обл̥чѐ (се)*; *обл̥чен*, *-а*, *-о*; *бл̥а* (бува); *бл̥шица* (хип. од бла); *ја̀бл̥ка*; *ја̀бл̥чка*; *јабл̥ка̀рник*;

м + л̥: *мл̥за̀р / мл̥за̀ч / мл̥за̀рција* (музач), *мл̥за̀ра*; *мл̥зѐ* (*измл̥зѐ*, *намл̥зѐ*, *ӣомл̥зѐ*); *мл̥кома / мл̥чачћи* (мучке); *мл̥не* (гурне); *мл̥сак* (тресак, гром); *мл̥сне* (тресне); *мл̥ца* (муче);

в + л̥: *вл̥к*; *вл̥чи*, *-а*, *-о* (вучији); *вл̥кода̀вина* (лешина животиње коју су удавили вукови); *вл̥на*; *вл̥на̀р* (трговац вуном); *вл̥њен*, *-а*, *-о*;

ЛГ: б + л̥: *бл̥та*;

м + л̥: *мл̥сне* (удари, тресне песницом или каквим предметом); *мл̥ца*; *скомл̥ца* (замуцкује).

<u>иза *д, ти, с*</u>

ПГ: д + л̥: *дл̥бѐ* (дуби, продубљује); *дл̥бѝна*; *дл̥бо̀к*, *-а*, *-о*; *дл̥г*, *-а*, *-о*; *дл̥га* (дуга после кише), *дл̥гњавес*, *-ста*, *-сто* (дугуљаст); *дл̥говѐчан*, *-чна*, *-чно*; *дл̥гошѝја* (који је дугог врата); *дл̥жан*, *-жна*, *-жно*; *дл̥жѝна*; *удл̥жи* (одужи, учини дугачким);

т + л̥: *тл̥с*, *-ста*, *-сто* (мастан, лојан); *стл̥сти се*; *тл̥ц* (мотка за заустављање воденичног кола); *тл̥ца – тлче*; *тл̥цањ / тлчѝло / тл̥чник / тл̥чњак* (тучак, оним чиме се туца); *тл̥чен – стл̥чен*, *-а*, *-о*;

с + л̥: *засл̥не* (засени, заклони); *засл̥нут*, *-а*, *-о*; *сл̥ба* (стуба, лестве);[2] *сл̥за̀*, *сл̥зи*; *сл̥нце*; *слнча̀ница*; *слнча̀н*, *-а*, *-о*; *сл̥нчичи* (искре у ваздуху у време велике жеге); *слнчо̀глед* (сунцокрет); *слнчо̀ше* (добије сунчаницу); *сл̥ӣ – слӣ̀ьц*[3] (стубић на колима или саоницама као бочни држач лотри или каната);

ЛГ: т + л̥: *тл̥ца*, *тлчѐ*; *тл̥чен*, *-а*, *-о*; *тл̥чник*;

с + л̥: *сл̥ба сл̥за̀*; *сл̥зѝ* (*засл̥зѝ*); *засл̥не – засл̥та* (заклони – заклања); *сл̥нце*; *слнча̀ница*; *слнчо̀глед*; *слнчо̀ше*.

[2] Примарно је *стьлба* (Белић 1905: 97).

[3] Примарно је *стьлӣ* (Белић 1905: 98).

<u>иза *ж*</u>

ПГ: ж + л̥: *жл̥̑ве* (жваће); *жл̥̑на / жл̥̑тарка / жл̥̑тарьц* (жуна); *жл̥̑нчи* (мољака, досађује); *жл̥̑т̄, -а̑, -о̑*; *жл̥̑т̄ачьк, -чка, -чко* (прилично жут); *жл̥̑т̄е̏је* (постаје жут); *жл̥̑т̄е̏ница* (биљка жутог цвета, горчика); *жл̥̑т̄и̏ло* (жути избљувак); *жл̥̑т̄и̏ца* (златник); *жл̥̑т̄ка / жл̥̑чка* (жуманце); *жл̥̑т̄кав, -а, -о / жл̥̑т̄ињ̑а̑в, -а, -о* (жућкаст); *жл̥̑т̄ьк* (врста шљиве); *жл̥̑т̄ља – жл̥̑т̄на* (који је жут у лицу); *жл̥̑ч* (жуч);

ЛГ: ж + л̥: *жл̥̑на жл̥̑т̄, -а̑, -о̑*; *жл̥̑т̄а̑ћа* (жутовољка); *жл̥̑т̄ачьк, -чка, -чко*; *жл̥̑т̄е̏је – жл̥̑т̄е̏је се* (жути се); *жл̥̑т̄е̏ница, жл̥̑т̄и̏ло*; *жл̥̑т̄ка* (врста шљиве); *жл̥̑т̄и̏ца*; *жл̥̑т̄ињ̑кав, -а, -о / жл̥̑т̄ињ̑а̑в, -а, -о*; *жл̥̑т̄ї̏је* (који је стално жут), *жл̥̑ч* (жуч); *жл̥̑чка* (жуманце).

<u>иза *г, к*</u>

ПГ: г + л̥: *гл̥̑чи̏* (гуче); *гл̥̑ч – гл̥̑чи̏ло* (галама, жамор); *гл̥̑т̄а – гл̥̑не – гл̥̑т̄не*; *гл̥̑т̄ – гл̥̑т̄ка* (гутљај);

к + л̥: *кл̥̑к* (кук); *кл̥̑не̏ (се)*; *кл̥̑не̏ње*; *кл̥̑н* (дрво из породице јавора, кун); *кл̥̑нак* (кунова шума); *кл̥̑но̏вина* (посечена кунова дрва); *кл̥̑ца – кл̥̑че̏*;[4] *кл̥̑ч* (мушко семе, сперма); *кл̥̑чи̏на / кл̥̑чи̏ш̄та* (кучина); *кл̥̑чи̏шан, -шна, -шно*; *кл̥̑чник* (в. тлчник); *скл̥̑ка* (жацне, јако заболи); *скл̥̑не (се)* (притегне одећу, упристоји се); *скл̥̑но̏п̄а̑д* (нахерена кућа склона паду);

ЛГ: г + л̥: *гл̥̑т̄а – гл̥̑не*; *гл̥̑т̄ка – гл̥̑чица* (гутљај, гутљајчић);

к + л̥: *кл̥̑к*; *кл̥̑н – кл̥̑новина – кл̥̑ње*; *кл̥̑не̏ (се) – закл̥̑не̏ (се) – про̏кл̥̑не̏*; *кл̥̑т̄а – закл̥̑т̄а (се) – п̄рикл̥̑т̄а (се) – скл̥̑т̄а (се)* (крије, скрива се); *скл̥̑не (се) / укл̥̑не се*; *кл̥̑ца*; *кл̥̑чник*; *кл̥̑чи̏на / кл̥̑чи̏ш̄та*.

Примери са *ль*

<u>иза *п̄, б, м, в*</u>

ПГ: в + ль: *вл̥̑ьна*;[5]

ЛГ: м + ль: *мл̥̑ьсне*; *мл̥̑ьца*.

<u>иза *д, т̄, з, с*</u>

ПГ: д + ль: *дльбо̏к, -а, -о*; *дл̥̑ьг, -а, -о*; *дльжни̏к* (онај који што дугује, дужник);

с + ль: *сл̥̑ьба*; *сл̥̑ьнце*; *сльп̄̑ьц*;

[4] Примарно је: *т̄л̥̑ца – т̄л̥̑че*.

[5] Овај пример изазива обазривост, с обзиром на то да аутор наводи да се среће само у једном селу: „Са̏мо До̏ћинчање у Висок ка̏жу: влн̑на“ (Златковић[1] 2014: 87).

ЛГ: д + ль: *дльбе̏*; *дльбина̀*; *дльбо̀к*; *дльг*, *-а*, *-о*; *дльгњо̀вес*, *-ст̄а*, *-ст̄о* (дугуљаст); *дльгуни̏ца* (дугачка тесна њива); *дльгу̏ша* (свиња дугог тела); *дльжи̏на* (дужина);[6]

т + ль: *т̄льца – ст̄льца*; *т̄льцан*, *-а*, *-о*; *т̄лькне* (удари песницом по темену); *т̄льст̄* (масноћа);

с + ль: *сльба – сльбица*; *сльза̀*; *сльзи̏* (*засльзи̏*); *засльне се – засльт̄а се*; *сльнце*; *сльнча се*; *сльнча̀ница*; *сльнчичи*; *сльнчо̀глед*; *сльнчо̀ше*; *сльт̄ьц*.

<u>иза *ж*</u>

ПГ: ж + ль: *жльт̄*, *-а*, *-о*; *жльт̄ка*; *жльт̄о̀јћа* (жуна);

ЛГ: ж + ль: *жльт̄*; *жльт̄а̀ћа*; *жльт̄е̏је се*; *жльт̄и̏ца*; *жльт̄и̏ло*; *жльт̄ка*; *жльт̄уньц* (сорта крушке); *жльчка*.

<u>иза *г*, *к*</u>

ПГ: г + ль: *гльт̄а*;

к + ль: *кльчник*;

ЛГ: г + ль: *гльне*; *гльт̄а*; *гльт̄ка*; *гльт̄не* (гуцне);

к + ль: *кльк*; *кльн – кльно̀вина*; *кльне̏ (се)*; *кльца – кльче̏*; *кльцан*, *-а*, *-о*; *кльчи̏шт̄а*; *кльчник*.[7]

Примери са *ьл*

<u>иза *п̄*, *б*, *м*, *в*</u>

ПГ: б + ьл: *бьла̀ – бьле / бьље* (бува); *бьлинац* (особа пуна бува); *бьлосе̏рина / бьлосе̏рка* (бувин измет); *ја̀бьᵃлка*; *ја̀балка – ја̀балчица – ја̀балче*;[8]

п + ьл: *п̄ьлн*, *-а*, *-о*; *нап̄ьлни – прап̄ьлни*; *п̄ьлњен*, *-а*, *-о*; *оп̄ьлзне*;

в + ьл: *вьлк – вьлци*; *вьлна*; *вьлњен*, *-а*, *-о*.

<u>иза *д*, *т̄*, *з*, *с*</u>

ПГ: с + ьл: *засьлне се*; *сьлба*; *сьлза̀*; *сьлнце*; *сьлп̄*;

д + ьл: *дьлбе̏*; *дьлбо̀к*, *-а*, *-о*; *дьлг*, *-а*, *-о*; *дьлгачак*, *-чка*, *-чко*; *дьлжан*, *-жна*, *-жно*;

---

[6] Ако није под акцентом, *ль* алтернира са *ла* (*длабе̏*; *длабо̀к*; *длагуни̏ца*; *жлат̄и̏ца*; *сланчо̀глед*; *сланчо̀ше*).

[7] У *льца – льцне – льцка̀ње* (штуца, штуцање) првобитно је у корену било *хл̥ц-*, које је после губитка *х* прешло у *льц-*. Ово су једини примери да се вокално *л* привидно реализије на почетку речи у овим говорима.

[8] У алтернативним ликовима *ја̀болка*, *ја̀болче̏*, *ја̀болчица* (Златковић[1] 2014: 346–347) не ради се о рефлексу *ол*, који је македонска особина, већ о затварању гласа *а* у суседству лабијала, као код *могла*, *собор*, *седом*, што је особина тимочко-лужничких говора.

т + ьл: *сѿьлца*.

<u>иза *ж*</u>

ПГ: ж + ьл: *жьлѿ*; *жьлѿа̏рка*; *жьлѿе̏ница*; *жьлѿи̏ло*; *жьлѿи̏ца*.

<u>иза *г, к*</u>

ПГ: к + ьл: *кьлне*; *кьлца*; *кьлцан*, *-а*, *-о*; *кьлчи̏на / кьлчи̏шѿа*; *скьлне*.[9]

Примери са *у*

<u>иза *ѿ, б, м, в*</u>

ПГ: п + у: *ѿу̏ж*; *ѿуже̏љ / ѿуже̏љћа* (празна пужева кућица); *ѿу̏њеница* (в. пљеница);

б + у: *буа̏ – бује̏*; *Бу̏гарин*, *Бугарска*; *ја̏бука*; *јабука̏рка* (жена која воли јабуке); *ја̏буковик* (ракија од дивљих јабука); *јабуча̏рник* (јабукар);

м + у: *му̏кома / му̏комачћи* (в. млкома); *му̏ца* (в. млца);

ЛГ: п + у: *ѿу̏ж / ѿуже̏вка*; *ѿуже̏љ / ѿуже̏љка*; *ѿу̏н*, *-а*, *-о*; *оѿу̏зне*; *ѿу̏ни* (*доѿу̏ни*, *наѿу̏ни*, *преѿу̏ни*); *поѿу̏ни се* (добије на тежини);

б + у: *буа̏ – бу̏је*; *Бу̏гарин*, *Бу̏гарска*, *бу̏гарско*; *ја̏бука*; *јабука̏рник*; *јабуча̏р* (сорта парадјза);

м + у: *музе̏ра* (она која даје доста млека); *музе̏ч*; *музе̏* (*измузе̏*, *намузе̏*, *ѿомузе̏*, *ѿремузе̏*); *ѿре̏муз* (уп. и пре̏млаз);

в + у: *ву̏к*; *вукода̏вина*; *вуче̏ѿина*; *ву̏на*; *ву̏нен*, *-а*, *-о*; *вуновлача̏р*; *вуновлача̏ра*.

<u>иза *д, ѿ, з, с*</u>

ПГ: с + у: *сунцогле̏д*; *сунча̏ница*.[10]

<u>иза *ж*</u>

ПГ: ж + у: *жу̏ѿ*, *-а*, *-о*; *жу̏ѿка*; *жу̏ѿкав*, *-а*, *-о* / *жу̏ѿкас*, *-сѿа*, *-сѿо* (в. жлткав); *жуѿуна̏јка / жуѿу̏рка* (в. жлтарка);

ЛГ: ж + у: *жу̏ѿ*; *жу̏ч; жу̏ѿка* (жуманце).[11]

---

[9] Међу примерима са *ьл* има неколико које сам забележио у Пиротском Понишављу током прикупљања грађе за докторску дисертацију (уп. Ћирић 1999: 61).

[10] Ово су називи једне траве, и као такви непоуздани (Златковић[2] 2014: 463). Таква је и именица *слунча* ('скитница, тумарало'), привидно са јужноморавским рефлексом *лу*, која је изведена од глагола *слуња се* 'скита се, вуцара се'. На то упућује и потврда коју аутор наводи: Куде̏ се слу̏њаш, слу̏нчо про̏клети, на ра̏боту те не̏ма (Златковић[2] 2014: 415).

[11] Лужнички говор обухвата и тзв. Лужничко Заплање, у коме је у неким примерима једино присутан рефлекс *у*, као што су: *жуѿ*, *жуѿка*, *жуч*; *кук*, *кучина* (Ћирић 1983: 25, 27).

Закључна разматрања

Ако се пажљиво размотре ови примери, долази се до следећих закључака.

Прво. Вокално *л* (ů) најдоследније се одржало у пиротском говору. Поједини примери из окружења *ӣ*, *б*, *м*, *в* + *л* и *д* + *л* једино се срећу у њему (*ӣлж*, *ӣлн*, *ӣлӣ*, *оӣлзне*; *облчѐ се*, *јàблка*; *млзàч*, *млзàра*, *млзѐ*, *млне*; *влк*, *влна*, *влњен*; *длбòк*, *длбѝна*; *длг*, *длжѝна*; *длжан*, *-жна*, *-жно*). Али се и они из окружења *ш*, *с* + *л*; *ж* + *л* и *г*, *к* + *л* у великој већини срећу овде.

Друго. Рефлекс *ль* је основни рефлекс у лужничком говору, али је присутан и у пиротском, додуше, спорадично, и не у свим окружењима (*мльца*; *дльбòк*, *дльг*; *сльба*, *сльнце*; *жльш*, *жльшка*; *гльша*, *кльчник*).

Треће. Рефлекс *ьл* је присутан једино у пиротском говору и реализује се у свим окружењима (*бьлà*, *јàбьлка – јабалка*; *ӣьлн*, *оӣьлзне*; *сьлба*, *сьлзà*, *сьлнце*, *засьлне се*; *дьлбѐ*, *дьлбòк*, *дьлг*, *дьлжан*; *сшьлца*, *сьлӣ*; *жьлш*, *жьлшàрка*, *жьлшѐница*, *жьлшѝло*, *жьлшѝца*; *кьлне*, *кьлца*, *кьлчѝна / кьлчѝшта*).

Четврто. Рефлекс *у* је у пиротском говору доследно присутан једино у примеру *Бу̀гарин*, *Бугарска*, *бугарско*. У лужничком говору он је, међутим, у доста широкој употреби, чак се у појединим окружењима једино он и реализује (*ӣу̀ж*, *ӣу̀н*; *буà – бу̀је*, *јàбука*; *музѐ, музàра*, *музàч*; *ву̀к*, *ву̀на*).

Пето. У оба говора већина рефлекса се реализују као алтернанти, и то у истим лексемама, а то се манифестује у виду лексичких варијанти као локална одлика појединих месних говора. Такви су примери: *бла / бьла / буà*; *јàблка / јàбьлка – јàбалка / јàбука*; *вла / вьлна / вльна / ву̀на*; *клчѝна / кьлчѝна / клчѝна / кучина*; *слзà / сльзà / сьлзà*; *жлӣ / жльш / жьлш / жу̀ш*; *клнѐ / клнѐ / кьлне / куне*; *наӣлни / наӣьлни / наӣуни*.

И, на крају, шесто. Очуваношћу старосрпског *л* и његовом рефлексацијом у *у*, *ль* и *ьл* наведени примери на најбољи начин сведоче о српској основици ова два наша говора, јер такво стање очуваности *л* и такву његову рефлексацију не познају ни суседни бугарски, ни суседни македонски говори.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1905: Алексанар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Срӣски дијалекшолошки зборник* I, Београд.

Богдановић 1979: Недељко Богдановић, Говори Бучума и Белог Потока, *Срӣски дијалекшолошки зборник* XXV, Београд, 1–178.

Бошковић 1990: Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика. Фонетика и морфологија*, Никшић: Универзитетска ријеч.

Златковић[1] 2014: Драгољуб Златковић, *Речник пиротског говора*, Том I: А–Ђ, Београд: Службени гласник.

Златковић[2] 2014: Драгољуб Златковић, *Речник пиротског говора*, Том II: О–Ш, Београд: Службени гласник.

Ивић 1991: Павле Ивић, О рефлексима слоговног *л* у призренско-тимочкој дијалекатској области, у: Павле Ивић, *Изабрани огледи* III. *Из српскохрватске дијалектологије*, Ниш: Просвета, 205–214.

Ћирић 1983: Љубисав Ћирић, Говор Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник* XXIX, Београд.

Ћирић 1999: Љубисав Ћирић, Говори Понишавља, *Српски дијалектолошки зборник* XLVI, Београд.

Ћирић 2018: Љубисав Ћирић, Речник говора Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник* LXV/2, Београд.

Любисав Н. Чирич

РЕПАРТИЦИЯ РЕФЛЕКСА СЛОГОВОГО *Л* В ГОВОРАХ ЛУЖНИЦЫИ ПИРОТА

Резюме

В работе анализируется судьба слогового *л* в пиротском и лужницком говорах, представляющих собой тимокский и лужницкий варианты тимокско-лужницкого поддиалекта в рамках призренско-тимокской диалектной области. Анализ большого количества примеров, выписанных из двух новых словарей этих говоров, показывает не только сохранение собственно слогового *л* (l) в обоих говорах, но и развитие рефлексов: *у*, *ль*, *ьл*. На сохранность *l* и явление этих рефлексов значимое влияние оказывают предыдущие согласные, определяющие и их репартицию в лексемах, в которых встречаются.

Анализом установлено, что *l* присутствует в обоих говорах, но оно в пиротском несравненно более частотно. Наряду с этим, только в нем имеется рефлекс *ьл*. Это характеристики, которыми пиротский говор господствует над лужницким. Рефлексы *у* и *ль*, хотя присутствуют в обоих говорах, несравненно более частотны в лужницком говоре. В отдельных лексемах замечается только рефлекс *у* (*буа*, *вук*, *вуна*, *јабука*, *пуж*, *музач*, *музара*, *музе*, *пун*). Это отличительные признаки, которыми лужниций говор господствует над пиротским.

Ключевые слова: слоговое *л*, рефлексы, репартиция, пиротский говор, лужницкий говор.

УДК 811.163.41'373.6
811.163.41'282.2

Оригинални научни рад
Примљено 29. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

АНА Р. САВИЋ-ГРУЈИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

РЕФЛЕКСИ ФИНАЛНОГ *Л* У ЛЕКСЕМИ *ЗАОВА* У ГОВОРИМА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЗОНЕ

У овом раду је картографским представљањем различитих дијалекатских ликова лексеме *заова* (*зьлва*, *зь^{а}лва*, *зьвла*, *за́лва*, *зьва*, *зь^{а}ва*, *за́ва*) на призренско-тимочком дијалекатском ареалу указано на територијалну распрострањеност континуаната сонанта *л* на крају слога, спецификума овог дела српске језичке територије. Грађа је ексцерпирана из материјала прикупљеног за I том *Српског дијалектолошког атласа* и допуњена релевантном дијалекатском грађом из речника с истог говорног подручја. Преглед монографских описа призренско-тимочких говора пружио је обиље података и омогућио прецизно сагледавање ове лингвистичке датости.

Кључне речи: српски језик, призренско-тимочка дијалекатска област, лингвогеографско представљање, финално -*л*, лексема *заова*.

Говори призренско-тимочке дијалекатске области добро су описани у српској дијалектологији, где се, почевши од *Дијалеката источне и јужне Србије* (Белић 1905), проучавају више од једног века.[1] Сваки монографски опис јасно приказује делимичну или потпуну диференцираност призренско-тимочких говора у односу на остале говоре српског

* anasavic81@gmail.com

**Овај рад је настао у оквиру пројеката *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] На основу података које даје С. Танасић (2017: 13), само у *Српском дијалектолошком зборнику* до 2014. године објављено је четрдесетак прилога посвећених говорима призренско-тимочке дијалекатске области, од којих је чак двадесетак монографских описа и десетак речника. Свакако, коначан збир радова је много већи јер се значајан број налази и мимо овог реномираног гласила.

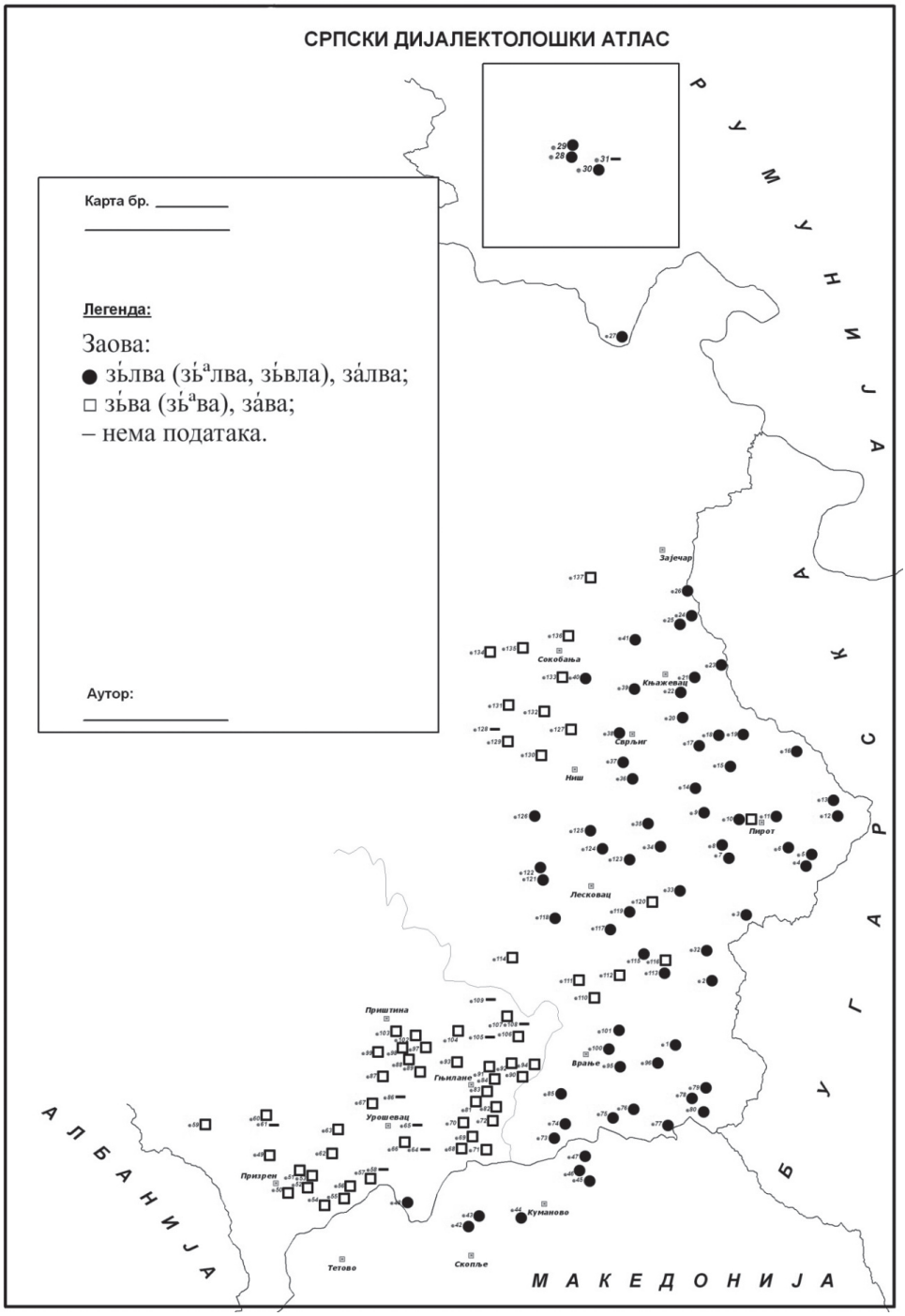
СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ АТЛАС
Карта бр.
Легенда:
Заова:
● зьлва (зь'алва, зьвла), за́лва;
□ зьва (зь'ава), за́ва;
– нема података.
Аутор:
РУМУНИЈА
БУГАРСКА
АЛБАНИЈА
МАКЕДОНИЈА
Зајечар
Сокобања
Књажевац
Сврљиг
Ниш
Пирот
Лесковац
Приштина
Гњилане
Врање
Урошевац
Призрен
Куманово
Тетово
Скопље

језичког простора, што им даје сасвим посебно место у оквиру штокавског наречја (Ивић 1985: 110).

Из комплекса потврђених архаизама и иновација овом приликом издвојили смо специфичну реализацију сонанта *л* на крају слога. Опште је познато да је у новоштокавским говорима српског језика у другој половини XIV века *л* које се налазило на крају слога прешло у *о* (Белић 2006: 74; Стевановић 1986: 152). Међутим, на подручју призренско-тимочке дијалекатске области судбина овог гласа је у позицији на крају слога била двојака: у тимочко-лужничким и сврљишко-заплањским говорима *л* на крају слога је сачувало своју фонетску вредност, док се у говорима призренско-јужноморавског типа, уз спорадично очување које се везује за одређене категорије речи, финално *л* деконсонантизовало и дало различите рефлексе.

Назначену језичку датост сагледаћемо кроз призму лингвогеографских чињеница, представљених картографисањем лексеме *заова*, и у конексту опсервација експлицираних у досадашњим проучавањима призренско-тимочких говора. Детаљнијем увиду допринеће и лексички материјал забележен у дијалекатским речницима који репрезентују сва три типа призренско-тимочке дијалекатске области.[2]

Карта коју прилажемо приказује географско распростирање различитих фонетских варијанти лексеме *заова* на подручју призренско-тимочке дијалекатске зоне. Будући да је у центру наше пажње судбина сонанта *л* на крају унутрашњег слога именице, на карти ће посебним знаковима бити представљени само облици у којима се уочавају различити континуанти овог гласа.[3]

Карта је израђена на основу индекса лексеме *заова*. Питање бр. 554 Njд. ЗАОВА налази се у I тому *Српског дијалектолошког атласа*.

Распоред језичких података на терену недвосмислено показује да су облици с неизмењеним финалним *л* (*зьлва*, *зь*^{а}*лва*, *за́лва*) сачувани широм тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског дијалекта. Да је ово општа појава у назначеним говорним зонама, потврђено је и у литератури.

---

[2] У Литератури се налазе само речници у којима је тражена лексема забележена.

[3] Иако се констатација С. Милорадовић у вези с картографским представљањем језичких датости односи на шири словенски контекст, свакако указује на значај овакквог расветљавања језичке грађе, које даље „нуди пак обиље података са датог језичког нивоа, као изузетно солидну аргументацију за извођење валидних закључака и, при том, графички представљена (*грађа*), пружа могућност прецизног убицирања одређене лингвистичке датости, њеног постављања у један прилично широк контекст, те свеобухватнијег сагледавања“ (Милорадовић 2007: 93).

Још се у монографији *Северно-тимочки дијалекат* као једна од основних особености тимочко-лужничког говорног типа истиче да „сугласник *л* на крају речи или слога није претворен у *о*: *зьлва*, *зьлвица*“ (Станојевић 1911: 383). У монографији *Говори Бучума и Белог Потока*, где Бучум припада тимочко-лужничком, а Бели Поток сврљишко-заплањском говорном типу, назначено је да се у оба говора *л* на крају слога задржава невокализовано. „Његово постојање у назначеној позицији доста се чврсто одржава и код људи који су прошли извесно школовање и боравили изван места рођења, и представља општу одлику говора Б и БП“ (Богдановић 1979: 17). Међу примерима којима се ова језичка датост потврђује, налазимо и картографисану лексему *заова* у облицима: *зьлва*, *за̀ᵒлвица*. Стању на карти сагласни су и подаци забележени у српским призренско-тимочким говорима на тлу Румуније, где се чувају облици с незамењеним *л*: *зьлва* (Томић 1984: 20). Постојање невокализованог *л* општа је појава и у лужничком крају, где је тражена лексема потврђена у облику *зьлва* (Ћирић 1983: 34). Судбина финалног *л* у говору Црне Траве и Власине иста је као у другим деловима сврљишко-заплањског и тимочко-лужничког дијалекта, односно финално *л* се чврсто држи у обема зонама говора (Вукадиновић 1996: 93), што је, између осталог, илустровано и обликом *зьлва*. Иако је судбина финалног *л* једна од кључних фонетских особина која говор Заплања дели на две зоне (Марковић 2000: 82), „сугласник *л* на крају слога, а у средини речи чува се у обема зонама“. Међу примерима који ову тврдњу поткрепљују забележен је и дијалекатски лик *за̀лва* (Марковић 2000: 83). Незамењен сонант *л* на крају речи и слога потврђен је и у истраживањима говора Горњег и Доњег Присјана (сврљишко-заплањски говорни тип), где су регистровани фонетски ликови *зьлва* и *за̀лва*. Т. Милосављевић (2009: 446) запажа да истраживани говор у погледу ове језичке особености „остаје доследан стању какво је Белић забележио на почетку XX века, те се подудара са приликама у савременом говору Лужничког Заплања (Ћирић 1983: 34) са источне стране и Горњег Заплања (Марковић 2000: 81–83) са западне стране“. Рефлекс финалног *л* представља битну изоглосу у разграничавању сврљишко-заплањског и призренско-јужноморавског говорног типа у сокобањском крају. О томе сведочи и опис говора села Милушница, које територијално припада сврљишко-заплањском дијалекту, чувајући незамењено финално *л* у свим категоријама речи (Гмитровић 2008: 353). Међутим, аутор наводи да су на терену забележени облици *за̀лва* и *за̀ва*, напомињући да се облик *за̀ва* чешће употребљава, што није сагласно описаном језичком

стању. Овакви облици могу се тумачити секундарним продором замене *-л>-а* из суседних јужноморавских говора.

Потврду да се у тимочко-лужничким и сврљишко-заплањским говорима сонант *л* још увек добро држи на крају слога налазимо и у дијалекатским речницима: – *Ја̀ сам има̀ла са̀мо едну̀ зьлву*, *Ра̀ду* (Динић 2008: 218); – *Дешѐ сьм оста̀ила куде зьлву* (Стојановић 2010: 276); – *Изорашѝмо се са-за̀лву* (Стојановић 2010: 249); – *Зашѐко шрѝ зьлве девѐјће и ја̀ ђи дарѝ* (Златковић 2014: 312); – *Ѝма две-за̀лве жѐњене* (Златковић 2014: 250); – *Зьлва је сесшра̀ на младожѐњу* (Ћирић 2018: 268).

Насупрот приликама у тимочко-лужничким и сврљишко-заплањским говорима, где је ситуација у вези с финалним *л* прилично јасна, стање на призренско-јужноморавском терену далеко је комплексније.

Најпре, картографисани материјал и обимна литература сведоче да је незамењено финално *л* у унутрашњим слоговима именица потврђено и у говорима призренско-јужноморавског типа. Љ. Ћирић (1999: 93–94) истиче да се *л* добро „држи на апсолутном крају речи, али и у средини на крају слога“. У приложеној теренској грађи тражена именица *заова* потврђена је у облицима *зьлва*, *за̀лва*. И у пчињском говору финално *л* на крају речи, као и на крају слога, а у средини речи, чува се у свим категоријама речи, изван радног глаголског придева м. р. једнине: *зьлва* (Јуришић 2009: 97–98). Прешевски говор, такође, доследно чува *л* код свих врста речи, осим код радног глаголског придева. Тако је глас *л* на крају слога, а у средини речи потврђен и код именице *зьлва* (Трајковић 2016: 378, 380).

Потврду да је незамењено финално *л* својина и призренско-јужноморавских говора проналазимо и у дијалекатским речницима: – *Сшарѐја зьлва ми је умрѐла*, *а она̀ј малѐја још рабо̀ши у Нѐмачко* (Жугић 2005: 102); – *Нѐће ши*, *ћѐрко*, *бу̀де лько*, *ѝмаш ши дѐвери и зьлве* (Златановић 1998: 127).

Картографисане језичке чињенице показују да су у Алексиначком Поморављу, потом на југу Србије у пунктовима који се простиру од Лесковца до Врања, као и широм призренско-јужноморавског дијалекта на тлу јужне српске покрајине Косова и Метохије забележени облици: *зьва* и *за̀ва*. Међутим, познато је да лингвистичке карте доносе језичка факта на синхроном пресеку, али, будући да су језичке чињенице резултат процеса који су текли до тренутка бележења, лингвистичке карте различитим реализацијама појединих језичких датости које се проналазе на терену и фиксирају преко карата појашњавају и историјски развој језика. Тако су и истоветни облици у поменутим зонама имали другачији историјски развој.

Судбина финалног *л* у унутрашњим слоговима речи у Алексиначком Поморављу разјашњена је констатацијом Н. Богдановића да се „на целом простору огледа контракција: -ьл > -ал > -аа > -а; -ал > -аа > -а“, која је потврђена и у случајевима: *за̀ва*, *завѝчић*, *завѝчња* (Богдановић 1987: 110). Иако прегледана дијалектолошка литература не нуди такве информације, исти развој имали су и облици *зѣ̀ва* и *за̀ва* потврђени на карти у пунктовима у околини Врања, Владичиног Хана и Лесковца. Оваквом стању кореспондира и податак из *Речника говора југа Србије*: – *За̀ва ми се ѿуј го̀дину о̀даде* (Златановић 2011: 145). Према наводима С. Реметића (1996: 419), иако се судбина финалног *л* „чврсто веже за типичне представнике призренско-јужноморавске зоне“, дајући у већини случајева *-(ј)а*, код већег броја именица *л* је остало незамењено на крају слога у унутрашњости речи и у српском призренском говору. Међутим, у богатом илустративном материјалу у вези с именицом *заова* налазимо облике који су по постању исти као облици потврђени у Алексиначком Поморављу: – *А зѣ̀ва гу нѝшѿо не зна̀јаше*; *Зѣвѝне гу дѐца до̀шл'е*; *Мо̀ејзи зѣ̀ве гу се на̀шло му̀шко* (Реметић 1996: 362, 486). И Р. Младеновић у вези са стањем финалног *л* у унутрашњим слоговима именица истиче да се призренски градски говор одликује скоро доследном заменом *л>(ј)а* код именица и придева (Младеновић 1999: 448). Исти рефлекс имало је финално *л* и у говору села Гатња, надомак Урошевца, посведочен и у облику *за̀ва*. „Судбина овога гласа у начелу је призренско-јужноморавска, карактеристична за косовски и метохијски ареал, разликујући се тако од оне у суседном Сиринићу по одсуству сиринићке замене у унутрашњем слогу и финалном слогу именских речи“ (Младеновић 2013: 114, уп. Младеновић 1999: 453–456).

Свакако, најкомплекснији је развој облика *за̀ва* и *зѣ̀ва* у шарпланинским говорима, који обухватају говоре Сретачке жупе, Сиринићке жупе и жупе Гора. Судбина финалног *л* оштро дистанцира шарпланинске говоре од јужнометохијских говора, везујући их за оближње македонске говоре, првенствено тетовски (Младеновић 1999: 447).

Будући да је Р. Младеновић (1999) дао детаљан приказ рефлекса финалног *л* у српским говорима на југозападу Косова и Метохије, осврнућемо се само на опште стање потврђено у студијама.

М. Павловић (1939: 80) као нарочиту особеност сретечког говора издваја доследну замену *л* на крају речи и на крају слога сугласником *в (-л>-ў>-w>-в)*, и то у свим категоријама. Међутим, у примерима којим се илуструје присуство датива забележен је облик *зь$_{а}^{л}$ве* (Павловић 1939: 165). У вези с рефлексом *в* Р. Младеновић (2001: 199) појашњава да је „Промена *л* у *в* на крају слога настала у микроинова-

ционом огњишту шарских говора: сретечком, сиринићком, горанском“, с тим да је у сретечком и горанском говору свако *ў (< л) > в*, док је у сиринићком појава захватила доследно само финално *л* у унутрашњим слоговима речи. Разматрана лексема *заова* у жупи Гора забележена је у облику *за̏ва* (Младеновић 2001: 144).[4]

Сем представљених рефлекса, типичних за дате дијалекатске структуре, у говору млађег становништва све се чешће може чути и промена финалног *л* у *о*. У том светлу, један од наших будућих задатака може бити да се судбина финалног *л* осмотри и са социолингвистичког аспекта праћењем нових појава у говору млађег нараштаја, који је под утицајем књижевног језика претрпео озбиљне промене.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1905: Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, књ. 9, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Белић [2]2006: Александар Белић, *Историја српског језика*, Изабрана дела Александра Белића, књ. 4, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Богдановић 1979: Недељко Богдановић, Говори Бучума и Белог Потока, *Српски дијалектолошки зборник* XXV, Београд, 1–175.

Богдановић 1987: Недељко Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља, *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII, Београд, 7–302.

Вукадиновић 1996: Вилотије Вукадиновић, Говор Црне Траве и Власине, *Српски дијалектолошки зборник* XLII, Београд, 1–317.

Гмитровић 2008: Јасмина Гмитровић, Говор села Милушинца (у Сокобањској котлини), *Српски дијалектолошки зборник* LV, Београд, 322–427.

Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Жугић 2005: Радмила Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник* LII, Београд, 1–470.

Златановић 1998: Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање: Учитељски факултет.

Златановић 2011: Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије*, Врање: Аурора.

Златковић 2014: Драгољуб, Златковић, *Речник пиротског говора*, 1–2, Београд: Службени гласник.

[4] У илустративном материјалу којим се потврђују неке друге језичке особености у говору Горе, забележен је облик *зо̀ва* (Младеновић 2001: 144).

Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.

Јуришић 2009: Марина Јуришић, *Говор Горње Пчиње: гласови и облици*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Марковић 2000: Јордана Марковић, Говор Заплања, *Српски дијалектолошки зборник* XVII, Београд, 7–307.

Милорадовић 2007: Софија Милорадовић, Лексема **korljь* и континуанти групе **tort* на словенској језичкој територији, *Јужнословенски филолог* LXIII, Београд, 83–96.

Милосављевић 2009: Тања Милосављевић, Говор села Присјана (Горњег и Доњег), *Српски дијалектолошки зборник* LVI, Београд, 383–558.

Младеновић 1999: Радивоје Младеновић, IV Судбина *-л* на крају слога у српским говорима на крајњем југозападу Косова и Метохије, *Српски језик* I/1–2, Београд, 447–468.

Младеновић 2001: Радивоје, Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора, *Српски дијалектолошки зборник* XLVIII, Београд, 1–606.

Младеновић 2013: Радивоје Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Павловић 1939: Миливој Павловић, Говор Сретечке Жупе, *Српски дијалектолошки зборник* VIII, Београд, 1–352.

Реметић 1996: Слободан Реметић, Српски призренски говор I, *Српски дијалектолошки зборник* XLII, Београд, 318–611.

СДА: *Српски дијалектолошки атлас* (рукопис).

Станојевић 1911: Маринко Станојевић, Северно-тимочки дијалекат, *Српски дијалектолошки зборник* II, Београд, 360–463.

Стевановић 1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). I. Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научна књига.

Стојановић 2010: Радосав Стојановић, Црнотравски речник, *Српски дијалектолошки зборник* LVII, Београд, 9–1060.

Танасић 2017: Срето Танасић, Призренско-тимочка дијалекатска област у Српском дијалектолошком зборнику, у: *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*, ур. Јордана Марковић, Ниш: Универзитет у Нишу и Филозофски факултет, 9–15.

Томић 1984: Миле Томић, Говор Свиничана, *Српски дијалектолошки зборник* XXX, Београд, 7–265.

Трајковић 2016: Татјана Трајковић, Говор Прешева, *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, Београд, 277–577.

Ћирић 1983: Љубисав Ћирић, Говор Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник* XXIX, Београд, 7–119.

Ћирић 1999: Љубисав Ћирић, Говори Понишавља, *Српски дијалектолошки зборник* XLVI, Београд, 7–262.

Ћирић 2018: Љубисав Ћирић, Лужнички речник, *Српски дијалектолошки зборник* LVX, Београд, 1–1166.

Ana R. Savić-Grujić

THE REFLEXES OF THE FINAL *-L* IN THEM LEXEME *ZAOVA* IN THE SPEECH OF THE PRIZREN-TIMOK DIALECT ZONE

S u m m a r y

Based on a cartographic representation of various dialectical versions of the lexeme *zaova* in the Prizren-Timok dialect areal, the territorial distribution of the continuant sonant *-l* in a syllable-final position has been presented, an idiosyncrasy of this part of the Serbian linguistic territory. The material used in the study was excerpted from the material compiled for Volume I of the *Serbian Dialectological Atlas*, and further expanded by the use of relevant dialectic material from dictionaries from the same speech area. An overview of the monographic descriptions of the Prizren-Timok speech provided an abundance of data and enabled the precise overview of this linguistic facet.

Keywords: the Serbian language, the Prizren-Timok dialect area, linguo-geographic representation, final *-l*, the lexeme *zaova*.

УДК 811.163.41'344
811.163.41'282.2(497.6)

Оригинални научни рад
Примљено 28. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ДРАГОМИР В. КОЗОМАРА*
(Универзитет у Бањој Луци,
Филолошки факултет)

ВОКАЛСКЕ РЕДУКЦИЈЕ У ГОВОРУ БАСТАСА

У раду је на основу прикупљене дијалекатске грађе дат преглед вокалских редукција у говору Бастаса, селу југозападне Босне које припада босанскограховској општини. Циљ рада је да се после навођења релевантних примјера опише стање у истраженом говору и утврде сличности и разлике са сусједним говорима, те одреди његово мјесто у корпусу западнобосанских српских говора.

Кључне ријечи: вокалске редукције, вокал *а*, вокал *е*, вокал *и*, вокал *о*, вокал *у*, источнохерцеговачки (херцеговачко-крајишки) дијалекат.

I. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ[1]

1. Село *Басшáси* смјештено је у доњем Ливањском пољу, а административно припада босанскограховској општини. Налази се у подножју планине Старетине, на половини пута између Ливна и Босанског Грахова. До краја 1994. године у Бастасима је живјело отприлике 170 становника, искључиво православне вјероисповијести. Због ратних збивања, крајем 1994. године комплетно становништво било је расељено, а куће готово у потпуности уништене. Послије потписивања Дејтонског мировног споразума мањи дио предратних становника уз помоћ међународне заједнице обновио је имовину и вратио се у Баста-

* kozomara.dragomir@yahoo.com

[1] Прелиминарни подаци о географском положају, поријеклу становништва и досадашњим радовима о говору Бастаса који ће овдје бити наведени чине скраћену верзију нашег уводног дијела рада о судбини вокалских секвенци у говору Бастаса (Козомара 2018: 513–515). Из тог разлога добар дио података је изостављен, а поједини дијелови наведени су без икакве измјене.

се. С обзиром на то да је повратничко становништво углавном старије животне доби, природна селекција учинила је своје, тако да данас у селу живи свега петнаестак становника.

2. Становништво Бастаса веома мало зна о свом поријеклу, а они који нешто „знају“ о својим коријенима, углавном кажу да су се доселили „из Дȁлмāнцијē“. И М. Петрић (1961а: 37) констатује да је више од половине Срба ијекаваца поријеклом из Далмације. Помињући Бастасе, исти аутор наводи и сљедеће: „Seljaci pričaju da je selo dobilo naziv po potoku Bastašici, a i po tome ’što je ovdje bila nekakva rimska vojska koja se zvala Bas’. U selu, na mjestu zvanom Crkvina, otkopano je nekoliko fragmenata rimskih nadgrobnih spomenika. Ima i srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika; svi su bez natpisa i ornamentike. Po svemu sudeći, ovdje je postojalo jedno staro naselje“ (Петрић 1961б: 72).

3. Према општој класификацији (в. Драгичевић 1986: 226–228; Ивић 1996: 146; Драгичевић 2001: 86–87), говор Бастаса припада источној скупини сјеверозападног огранка источнохерцеговачког (херцеговачко-крајишког) дијалекта. Прилози аутора овог рада: необјављени дипломски рад *Фонетске особине говора села Бастаса* (Козомара 2000); *Млинарска терминологија Бастаса* (Козомара 2002); *Судбина вокалских скупина у говору Бастаса (код Босанског Грахова)* (Козомара 2018); те коауторски рад из дијалекатске лексике *Ткачка лексика Бастаса* (Црњак–Козомара 2018) досадашњи су радови који су за тему имали искључиво говор Бастаса. Н. Рамић, изучавајући јатовску проблематику у говорима југозападне Босне, дио дијалекатске грађе навео је и из говора Бастаса, који су му, између осталих, били један од пунктова истраживаног ареала (обједињене радове в. у Рамић 2010). М. Дешић у студији о западнобосанским ијекавским говорима (Дешић 1976) допирао је до Бастасима сусједне Нуглашице. У вези са говором Бастаса треба поменути и рад Ђ. Чустовић о говору становништва Ливањског поља (Чустовић 1961), гдје је нешто података (не баш поузданих) дато и о говорним особинама Срба ијекаваца.

II. ГРАЂА

4. Вокали *а*, *е*, *о*, *у* у говору Бастаса нису често подложни редукцијама. Уколико се јављају, оне се остварују у ограниченом броју ријечи и обично су потпуне.

4.1. Потврде неутралисања вокала *а* забиљежене су у сљедећим случајевима:

а) Иницијално *а* досљедно се губи у ријечима *акумулатор*, *апетит* и *ашлама*: ку́пијō нȍв^{ф} *кумулâтор*, ѝзашла киселѝна ис *кумулâтора*, вȁздā је ѝмō дȍбар *пѐтит*, нêмām *пети́та*, *шлàме* вȁзда рȍдē, на òвōј *шлàми* повр̀ куће̄.

Губи се, мада не и досљедно, и у облицима: тô нам *Мѐрика* рâдӣ, *мѐричкā* пòсла; али: ра́дијō у *Ȁмерици*, *Ȁмерика* је кри́ва за òвō злȍ.

б) У медијалним позицијама ријечи редовно неутралисање вокала *а* присутно је у облицима именице *кравата*: вȁзда нȁ њему *крвàта*, ѝмām *крвàту*, стȁви *крвàту*.

Губљење се понекад спроводи и у именицама *парадајз* и *срамота*: *прдȁ^{ј}ис* нѝкет нѐ дозрē ко вàљā, ку́пи *прдȁ^{ј}иза*; тô ти је *срмòта*, нѐ мош *сàкрити срмòту*. Ипак, ове именице чешће се употребљавају без извршене редукције.

У вокативу именице *брат* вокал *а* губи се у присниј говорној комуникацији. Примјери овакве редукције вокала *а* биљежени су само код особа женског пола: ни́је, *бр̏те*, мȍреш, *бр̏те*, јȍш јѐдну пòпити, àјде, *бр̏те*, ка си нȁјāла. У оваквим и сличним говорним ситуацијама „основно значење именице *брат* сасвим је изблиједјело и свело се на функцију узречице, тј. ријечи која се у приповиједању често употребљава и служи говорнику за успостављање ближег (братског!) односа са слушаоцем“ (Дешић 1976: 56).

в) Ријечца *нека* обична је и у пуном облику и без финалног *а*: *нѐка* бȕдē шта ȍће, *нѐка* ѝдē, *нѐка* те с нȁми, *нѐка* ћȁћē жи́ва; *нѐк* је дȍшō, *нек* си тѝ мѐни жѝв ѝ здрав, *нѐк* идē куд^{т} ȍће, *нек* плȁчē.

4.2. Редукције вокала *е* своде се на ове случајеве:

а) У почетним позицијама потпуне редукције обавезне су у облицима именице *ешкија* (тур. *eskija*), те именице *електрика* и њеним дериватима: прѝје сē кȕповāла *шки́ја*, нѐ мош на́ћи дȍбрē *шки́јē*; Ми́ћо *лѐтр^{и}чāр*, про́ђошē *лѐтр^{и}чāри*, *лѐтричнӣ* шпòрет.

У грађи се налази и један примјер неутралисања почетног *е* у именици *економија*: ра́дијō на *конòмији*.

б) Медијално *е* редовно се губи у неколико именица: ѝ сат је Млȁден *ветрѝнāр*, зòви *ветрина́ра*; слòмило ми се *врѝено*, нàправи ми *врѝено*; нѐ ваљā вам *матрѝјāл*, трѐбā јȍш *матрија́ла*; ја́вљајӯ *метрòлози* кѝшу, р̀вāцкӣ *метрòлози* нâјбољē пòгодē.

Недосљедно губљење медијалног *е* јавља се у формама типа: *педѐс* пу́тā, ѝдē у *Сàрāјво*, жи́в^{и}ли у *Сàрāјву*, *седамдѐз* гȍдӣнā, *чѐтрес* пр̀вē, *шездѐст* ѝ двā.

в) Финално *е* понекад се потпуно редукује у прилогу *више* и приједлогу *(по)више*: не̏ћу *виш* нѝкет, *виш* нѝшта нѐмāм, *виш* кȕћē Бо̏жинē; вѝсē пȕшка *повиш* крѐвета, *повѝш* кућē па̏сȳ.

г) Дјелимичне редукције вокала *е* забиљежене су у мањем броју, а у свим примјерима биљежене су у медијалним позицијама ријечи: чу̏вала по *два̏д*^{е}*сēт* крâвā, нѐ дāј свôг *дјѐт*^{е}*та*, мôрāш да̀ти *дјѐт*^{е}*ту*, са̀т му је *три̏д*^{е}*сēт* го̀дѝнā.

4.3. За редукције вокала *о* карактеристично је сљедеће:

а) У почетним позицијама ријечи вокал *о* најчешће се губи у формама показних замјеница и прилога: *ва̀кā* љѐт^{и}на, *ва̀кāје* љу̏дѝ, *во̀*^{ј}*ишнā* би̏ла, *во̀л*^{и}*чачкī* му нôс, *на̀кā* жѐна, ѐно *на̀кī*; *на̀кō* ти бôг дâ, *на̀кō* тѝ жи̏в^{и}јо.

Потпуне редукције иницијалног *о* редовне су и у неким туђицама: мо̀гла би *кла̀гија* ра̏д^{и}ти, *кла̀гијōм* ра̀звѝјāм за пѝту; мо̏рō на *пара̏цију*, ѝдē се *пѐр*^{и}*сатти*, *пѐрисō* брȕк; *со̀в*^{и}*на* од во̀лȕњскѝ кôлā, пȕче *со̀в*^{и}*на*.

б) И у медијалним позицијама неких показних замјеница и прилога долази до неутралисања вокала *о*: *о̀вликā* гла̏ва, *о̀ликī* ћеш о̀стати; *о̀ликō* би ва̀љало.

У говору се може чути *прто̀коло* (< тур. *portokal*), али је овај облик скоро потпуно потиснула *на̀ра̊нџа*.

в) Замјеница *свако* и везник *него* често се јављају без финалног *о*: *сва̏к* се бо̀^{ј}ѝ, *сва̏к* ће те при̏м^{и}ти, нека *сва̏к* сво̀^{ј}е глѐдā; љѐвшī *нек* тѝ, ни̏је *нег*^{к} јȕтрōс, прѝје *нек* је до̀шō.

Редовно је *тра̏ф-стта̀н*^{и}*ца*.

4.4. Редукције вокала *у* биљежене су само у медијалним позицијама ријечи.

а) *У* се редовно губи у сљедећим облицима: нѐ волтм *жва̏нце*, уму̏ти два̂ *жва̏нцетта*; стру̏нō *жѐлдац*, кокòш^{и}њī *жѐлдац*; добрò *јтро*; а̀ј *о̀вдā*; *о̀ндā* ти је ла̀шњē; мо̀ре *о̏довдā*; *о̏дондā* ми је жѐна; кра̏тка ми *ѝдѝткошља*; а̀јмо *прѐкостра*.

Може се напоредо чути *бра̏зер* и *бура̏зер*, а *кукрзо̀в*^{и}*на* је рјеђа од хаплологијом формираног облика *курузо̀в*^{и}*на*.

б) Потврда за дјелимичну редукцију пронађена је само у облику именице *доручак*: *до̀р*^{у}*чак*.

5. За разлику од осталих вокала, вокал *и* веома је често подложан редукцијама.

5.1. Дјелимичне редукције много су чешће од потпуних. У већини случајева оне се јављају у медијалним позицијама (рјеђе у финалним) кад се вокал *и* нађе иза акцентованих вокала. Овакве редукције

најизраженије су кад се постакценатско *и* налази поред сонаната, мада нису ријетки ни случајеви редуковања уз друге сугласнике. О овој појави свједочи низ примјера:

ѝмā јȍш снᵘјêга по *брдᵘма*, *вѐлᵘкō* чељáде, *вѝлᵘца* му клàпā, полáгō *вòловᵘма*, наслȍнō нá ме *глàвᵘцу*, òвā *гȍдᵘна*, нѐ дāј *гȁдовᵘма*, мȍреш кроз *Дрȁжᵘцу*, ѝзвадѝ ми *жâвᵘцу*, Пéро ѝдē у *Зѐнᵘцу*, пȕна цѝма *злàшᵘцē*, гȍнѝ на кȍњскѝм *кȍлᵘма*, тȍ ʲе сѝњā *кȕкавᵘца*, тȁмо у *кȕћᵘци*, у *лàдᵘци* је нôш, *лѝсᵘца пȍкушᵘла* пѝлāт, на Стóјкину *љѐверᵘну*, вѝдѝш да је *мàнᵘш*, чȕвā *мȁшерᵘну* рȍбу, кȕма *Мѝлᵘца*, ѝмā *нѐдᵘљу* дáнā, дàнашњā *òмладᵘна* нѐ увā ȕ стāрē, лàдујȕ под *òрасᵘма*, ѝзлēгла *пѝлᵘће*, *рàсшовᵘна* слȁбо гòрѝ, лѐжō у *сàмᵘци*, зȁкључāла се ȕ *собᵘцу*, кȍд нāс је зȁдњā *сшàнᵘца*, пѝлāла се *шрѐнᵘца*, нѐће мȍћи стȁти *цјѐпанᵘца*, пȍлегла *шѐнᵘца*;

возᵘ даље, *бáцᵘли* пȍла, *весѐлᵘли* се вѝ, *вȁдᵘла* купᵘјéре, *вѝдᵘћеше* кȁшњē, *вѝдᵘћемо* кȁко, *вѝдᵘћеш* тѝ, *вòдᵘћу* те у Лᵘјéвно, *вòзᵘли* камѝјȍн, *гòнᵘће* вȁктом блâго, *дȍбᵘши* штȍгоћ, *зàрашᵘло* се у апри́лу, *кȍсᵘли* рȕчно, *кȕшᵘћемо* под грéдȍм, *мòлᵘћу* га да ми скѝнē чѐлу, *нȍсᵘ* тȍ, *òсјешᵘла* да нѐмā тѐлета, *òшᵘшō* ȕ Ђапе, *помòзᵘ ми*, *провòдᵘло* цѝркус, *рáдᵘли* свȕ зѝму, *рòдᵘла* сѝна, *рȕшᵘли* зѝт, *сшȁвᵘћемо* пȕну кȁцу, нѐмōј *шрáжᵘши* белáја, сȁмо ћемо га *ћȕшнᵘши*, *ȕвашᵘло* га ȕ лēђᵘма, *чàсшᵘли* нас свѝм и свȁчѝм, нѐ дā ђȁвō *шȕшᵘши*;

вòлᵘкō ми трѐбā, *нѐколᵘкā* пȕта, *нòлᵘко* нáрода итд.

Случајеви редукције у предакценатској позицији веома су ријетки. У грађи је забиљежено: ѝмā *љубᵘчѝцē*, Тȍдōр дȓжō *госшᵘјóну*, Стáна ѝм је би́ла *учᵘшѐљᵘца*, рѐци *учᵘшѐљᵘци*.

5.2. Примјери потпуних редукција иницијалног *и*, као и у другим српским говорима, и овдје су потврђени у именицама *инјекција* и *Италијан*: прѝмā *нéкције*, мôрā дȍбᵘти *нéкцију*; *Талијáни* су дȍбри би́ли и сл.

Без иницијалног *и* забиљежен је и глагол *имишираши*: *мѝшшрā* га, знâ дȍбро *мишѝраши*.

5.3. Медијално *и* редовно се неутралише у сљедећим именицама и бројевима: прâвā *кȁшȍлкиња*, ȍжāрѝ ме *кȍ̊ирва*, набѐри *кȍ̊ирвā*, прȁвѝ *кȍршо*, сјѐдē на *кȍршу*[2], бѝјō *милцáјац*, ȕдāта за *милцијонéра*, нѐмā *орјеншáције*, стȁви кљȕч на *ѝȍзду* (= подзида), рȁсȕла се *ѝȓжна*, чепȓкајȕ у *ѝȓжни*, ȍн је ȕ *Пржнама*, мòја Вѐсēлкā је у *Пȓлуци* (Пȓжине и Прѝлука – села у Ливањском пољу), прȍлѝла *сѝȕрне* (= спирине, помије), ѝмā *сшаблизâшор*, затвòри *фрѝждер*, вѝди ѝмā ли у *фрѝ-*

[2] Понекад се у овом облику иза сонанта *р* развија слоготворно *шва*: *кȍрȕшо*.

ждеру, нêмā га *чѐтри* дâна, *чѐтри-пêт* пу́тā, ньѝма *четрѝмā*, *чѐтрстō* кѝлā.

За овакве редукције знају и глаголи и прилози: *бјѐште* ѐвдалēн, *вѝћете* вѝ, *вѝћеш* кѐкō ʲе, *ѝзласте* ѝс куће̄, *кѝште* пр̏ње, *спре́мте* се зà вакта, *стѐанте*; *вòлкō* ти вòлѝм, *довђе́ња*, дâј *кòлкō-тòлкō*; *ѝколкō* ћемо мѝ тô ура́дᵢти.

Вокализација сонаната након губљења медијалног *и* није необична појава: ни́је зрѐла *лубѐ̥ца*, слòмᵢли *са̥́це*, вòлѝ бᵢјêлȳ *слѐ̥нну*, нòсᵢле *ткѐ̥цу*, пова́љало сву *шѐ̥цу*; *гу̥́лла* мѐ̥ло мр̏квē, *дᵢје̥́лли* зѐмљу, *мò̥лли* га.

5.4. У финалним позицијама ријечи вокал *и* доста често губи се у облицима императива, нарочито у положају испред партикуле *де*: *бјѐш* тѐмо, *довѐ*-дē ѝ вâмо, *донѐз*-дē, *нòс*-те ђѐвō, *мѝж*-дē (мучи-де), *помòз*-бôк, *стѐан*-дē и сл.

5.5. Везници *или*, *али*, *нити* и рјечца *ли* сасвим су обични и са финалним *и* и без њега: *или* тѝ, *или* jâ, *ил* ђѐђа, *ил* мѐтēр; *али* кѐко, *ал* нѐ знāм; *нити* сам те звâ, *нити* ми дòлази, *нит* гòворѝ, *нит* рòморѝ; ѝмā *ли* те, ђѐ *ли* сѐдᵗ ѝћи; је *л* те пи́тō, је *л* jâ и сл.

(О појави вокалских редукција у хијату в. Козомара 2018: 515–520.)

III. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

6. Укупни домашаји вокалских редукција у говору Бастаса, како је то показала презентована дијалекатска грађа, у суштини су у границама просјечности која влада у српским западнобосанским ијекавским говорима источнохерцеговачког (херцеговачко-крајишког дијалекта) и велика подударност са резултатима ранијих истраживања сасвим је евидентна (исп. Петровић 1973: 29–62; Дешић 1976: 56–72; Далмација 1997: 35–42; Драгичевић 2000: 16–17; Црњак–Козомара 2015: 699–702; Цукут 2018: 30–37 итд.).

Кад су у питању вокалске редукције на читавом простору западнобосанских ијекавских говора, подаци из наведене литературе указују да компактност овог ареала нарушава присуство, односно одсуство финалног вокала *и* у облицима инфинитива и глаголског прилога садашњег. По овом критеријуму (засад угрубо), западнобосанске српске говоре условно можемо подијелити на западну зону, која је карактеристична по пуним облицима типа *радити–радећи*, и источну зону, специфичну по веома честим редукцијама типа *радит–радећ*. Потпуно одсуство редукција финалног *и* у облицима инфинитива и глаголског прилога садашњег сврстава говор Бастаса у западну зону.

(Распростирање изоглосе *радити–радећи*: *радит–радећ* у говорима Срба западне Босне биће, након додатних истраживања, прецизно утврђено у неком од наредних радова.)

ЛИТЕРАТУРА

Далмација 1997: Стево Далмација, *Ијекавски говори Поткозарја*, Бањалука: Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић“, 1–264.

Дешић 1976: Милорад Дешић, Западнобосански ијекавски говори, *Српски дијалектолошки зборник* XXI, Београд, 1–316 + карте.

Драгичевић 1986: Милан Драгичевић, Говор личких јекаваца, *Српски дијалектолошки зборник* XXXII, Београд, 7–238 + карте.

Драгичевић 2000: Милан Драгичевић, *Списи о западнијим српским говорима*, Бања Лука: Медиа центар Прелом, 5–120.

Драгичевић 2001: Милан Драгичевић, Најзападнији српски говори данас, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетности* I, Бања Лука, 79–89.

Ивић 1956: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.

Ивић 1994: Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти (њихова структура и развој)* I, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић 1996: Павле Ивић, О језику, у: Група аутора, *Република Српска Крајина*, Книн–Београд, 143–158.

Козомара 2000: Драгомир Козомара, *Фонетске особине говора села Бастаса*, дипломски рад у рукопису, Бања Лука: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци.

Козомара 2002: Драгомир Козомара, Млинарска терминологија Бастаса, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност* II/2, Бања Лука, 197–200.

Козомара 2018: Драгомир Козомара, Судбина вокалских скупина у говору Бастаса (код Босанског Грахова), *Српски језик* XXIII, Београд, 513–522.

Окука 2008: Miloš Okuka, *Srpski dijalekti*, Zagreb: SKPD „Prosvjeta“.

Петрић 1961а: Mario Petrić, Geografski i historijski pregled, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, *Etnologija*, Sarajevo, 21–30.

Петрић 1961б: Mario Petrić, Porijeklo stanovništva, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, *Etnologija*, Sarajevo, 21–90.

Петровић 1973: Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Библиотека Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XIV/1–2 и XV/1–2, Нови Сад, 1–189 + карта.

Пецо 1978: Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd: Naučna knjiga.

Рамић 2010: Никола Рамић, *О јатовским изоглосама*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Црњак–Козомара 2015: Дијана Црњак, Драгомир Козомара, О вокализму говора Јаворана, *Српски језик* XX, Београд, 697–710.

Црњак–Козомара 2018: Дијана Црњак, Драгомир Козомара, Ткачка лексика Бастаса, у: *Зборник радова посвећен проф. др Милану Драгичевићу*, ур. Драгомир Козомара, Слађана Цукут, Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци.

Цукут 2018: Слађана Цукут, *Српски говори околине Шипова*, докторска дисертација у рукопису, Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци.

Чустовић 1961: Đenana Čustović, Narodni govor, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija*, Sarajevo, 91–117.

Dragomir V. Kozomara

REDUCTION OF VOCALS IN THE SPEECH OF BASTASI

Summary

On the basis of the collected dialectal material, the paper gives a survey of the reduction of vocals in the speech of Bastasi, a village in the south-western Bosnia, which belongs to the municipality of Bosansko Grahovo. After presenting relevant examples, the paper aims to describe the state of the researched speech, to determine the similarities and differences with the neigbouring speeches, and finally, to establish its place in the corpus of western Bosnian Serbian speeches.

Keywords: reduction of vocals, vowel *a*, vowel *e*, vowel *i*, vowel *o*, vowel *u*, Eastern Herzegovinian (Herzegovinian-Krajina) dialect.

УДК 811.163.41'367
811.163.41'282(497.6)

Оригинални научни рад
Примљено 9. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ЗОРАН М. СИМИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

О ПРИСТУПИМА У ДОСАДАШЊИМ ИСТРАЖИВАЊИМА СИНТАКСЕ ПАДЕЖА У ХЕРЦЕГОВАЧКО-КРАЈИШКИМ ГОВОРИМА

У раду се на основу детаљног увида у дијалектолошке изворе говори о приступима у досадашњим истраживањима синтаксе падежа у херцеговачко--крајишком дијалекту. Уочава се велика шароликост у инвентару синтаксичких црта и начинима њиховог презентовања, чешће регистровање изразитих дијалектизама, те недостатак минуциозније интерпретације посматраних појава. Међу радовима који шире захватају синтаксичку проблематику јасно се издвајају радови с примењеним традиционалним приступом груписања значења око падежне форме и радови с приступом „од семантике ка њеном формалном изразу“. Указује се на значај структуралног метода, тј. утврђивања позиције предлошко-падежних јединица у структурној мрежи одговарајућег семантичког поља, те се предност даје истраживачком приступу који у фокусу има семантику падежних конструкција.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, методологија изучавања дијалекатске синтаксе, синтакса падежа, херцеговачко-крајишки говори.

1.

За разлику од мноштва научно изузетно вредних дијалектолошких студија с детаљним описима фонолошког и(ли) морфолошког система у српским народним говорима, дијалекатској синтакси је дуго посвећивана далеко мања пажња у дијалектолошким истраживањима. Најчешће срећемо краће или дуже напомене о синтаксичким проблемима, понеки

* zosim04@yahoo.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

издвојен синтаксички феномен који би се аутору монографије учинио интересантним. Отуда у области синтаксе има највише разлика међу истраживачима у погледу избора проблема којима ће се посветити пажња. То је један од разлога што су описи синтаксе међу собом ограничено упоредиви. Такође, монографије су међусобно и веома неуједначене с обзиром на обим синтаксичке грађе којом се илуструју изабране појаве.

Чињеница коју пак треба истаћи јесте да је теренско истраживање синтаксе по правилу теже од прикупљања обавештења о осталим областима језичке структуре. Неопходно је на терену дуго водити спонтане разговоре с информаторима (носиоцима говора) и стрпљиво чекати да се појави жељени податак. „Не само што се до жељеног податка долази на много заметнији начин, него је и *интерпретација грађе суптилнији посао*“ [курзив – З. С.] (Ивић П. 2018б: 421). Стога је било очекивано да се рада на сагледавању синтаксичких проблема у српскохрватским дијалектима, а на основу разнородних података уврштених у дијалектолошке студије, прихвати професорка Милка Ивић, наш истакнути синтаксичар, сумирајући знања о њима и претачући их у репертоар синтаксичких црта који би требало да послужи „као подсетник дијалектолозима на терену“ и да буде „основа за даља попуњавања репертоара дијалекатских разлика у српскохрватској синтакси“ (Ивић М. 1963: 14). Свесна питања аутентичности одговора добијених испитивањем по квестионару, професорка раздваја питања која се могу директно укључити у морфолошки односно лексички квестионар, од питања која се могу добити једино у слободном разговору.[1]

Узевши у обзир сву сложеност проблема и недостатак синтаксичких описа штокавских говора у целини, међу студијама о говорима херцеговачко-крајишког (даље: Х-К) дијалекта ипак се среће доста опширнијих студија и драгоцених прилога о синтаксичкој проблематици, а у склопу ње и о синтакси падежа.

2.

Велика је шароликост како у инвентару синтаксичких црта тако и у начинима презентовања појава које се односе на синтаксу падежа у Х-К говорима.

[1] Тога је у свом истраживачком раду свесна и Софија Милорадовић, која је на основу три синтаксичка упитника Милке Ивић – поменутог репертоара, још раније сачињеног нацрта репертоара проблема словенске синтаксе (Ивић М. 1960) и *Квестионара за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику* (Ивић М. 1971) – и сама сачинила синтаксички упитник који обухвата проблематику косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне (Ракић-Милојковић 1995).

Чак и у оним најкраћим освртима на синтаксу падежа констатује се, рецимо, употреба конструкције *ЗА + генитив* у значењу намене или користи, па тако још у Будманијевом прилогу о дубровачком говору (Будмани 1883: 178) и Шурминовим белешкама о херцеговачком или тадашњем сарајевском говору[2] (Шурмин 1895а: 172; 1895б: 206).[3] Од Вушовићеве расправе о говору никшићког краја (Вушовић 1927), односно Вуковићевог описа говора Пиве и Дробњака (Вуковић 1938–1939) почиње се формирати листа синтаксичких појединости које и каснији истраживачи ревносно констатују доносећи их у својим студијама, поготово ако је реч о изразитом дијалектизму, тј. „ако одступају од књижевног говора“.[4]

У неким случајевима је и на тај начин прилично осветљена ситуација у погледу територијалне диференцијације Х-К говора, у другим пак

[2] Стари говор Сарајева јесте периферни ијекавскошћакавски (= источнобосански) говор који је претрпео јак утицај суседних ијекавскоштакавских говора – дакле, југоисточних говора Х-К дијалекта (Халиловић 2009: 66). Због важности изучавања међудијалекатске интерференције, посебно на босанскохерцеговачком терену, за истраживаче дијалекатске синтаксе Х-К говора обавезну литературу чине и извори о синтакси шћакавских говора, па се стога и у овом раду такви извори наводе, махом они већег обима (о једном примеру маркираности синтаксичких црта у односу на иновјерне носиоце говора у: Танасић 2004а). Истраживање периферних Х-К говора подразумева и консултовање суседних идиома.

[3] Постоје до данас опсежне потврде о широко заступљеном циљно-наменском *ЗА + генитив* на подручју Х-К дијалекта, али опсервације о степену доследности његове употребе су различите информативности. За највише говора стоји да се појављују изузетно или скоро доследно, односно да су врло честе, без порицања употребе *ЗА + акузатив*. Слични коментари стоје и уз многе друге издвојене синтаксичке цртице. Веома битан податак за истраживача синтаксе падежа, и дијалекатске синтаксе уопште, јесте и истицање потпуног одсуства одређеног феномена, што се некад сматра и диференцијалном цртом, као нпр. у случају изостанка циљно-наменског *ЗА + генитив* у говору славонских Срба (Секереш 1972: 235) наспрам широке заступљености на подручју Х-К дијалекта.

[4] Тако се у одељцима насловљеним са „Нешто из синтаксе (падежа)“, „Неке синтаксичке особености...“, „Из синтаксе падежа“, „Падежне синтагме и рекције појединих глагола“ и сл. поред поменуте конструкције најчешће констатује присуство (ређе изостанак) словенског генитива, употреба циљне конструкције *ЗА + акузатив* (уместо стандардној језичке *ПО + акузатив*), двострука рекција појединачних глагола (нпр. *лагати* са дативом и(ли) акузативом, *тицати се* с генитивом и(ли) дативом, а нарочито употреба генитивне уместо акузативне рекције уз глагол *питати*, те уз *чекати*, *слушати*, *жалити*, *видети* итд., употреба предлога *ОД* (уместо предлога *О*) с глаголом *знати* (тако и са *причати*, *питати*, *мислити*, *питати* и сл.). Истраживачи прате, можда и најдоследније, употребу предлога *С(А)* с инструменталом оруђа и повлачење предлошке форме датива. Синтаксичка црта присутна у великом броју дијалектолошких извора о штокавским говорима јесте употреба сингуларске форме посесивног слободног генитива лексикализованог презименом на *-ић*, плуралски интерпретираног и махом антепозиционо употребљеног.

недостаје минуциознија интерпретација неопходна за правилно тумачење издвојеног феномена регистрованог на терену. Тако нпр. илустрацију употребе енклитичког посесивног датива у дијалектолошкој литератури поред примера адноминалног посесивног датива најчешће чине и примери посесивног датива маркираног „посесорском саживљеношћу“ (Павловић 2006: 385), а по изузетку се разматра датив синтагматски везан само за именицу (Вуковић 1962: 44). Не можемо, такође, бити сигурни да ли су заиста изједначене циљне акузативне конструкције с предлозима *ПО* и *У*, као што се у неким изворима наводи, или пак изостаје напомена да је свођење циљне ситуације на допремање резервисано за конструкцију *ПО* + *акузатив* с глаголима усмереног кретања, док је конструкција *У* + *акузатив* експонент циљне клаузе и у њој је објекат двеју радњи, једне изражене глаголима са значењем ‘припремити’ и друге глаголима са значењем ’допремити’ (Павловић 2000: 118).

Прва подробнија, засебна истраживања синтаксе падежа у Х-К дијалекту за које су путоказ и полазиште при опису имали и квестионари Милке Ивић (најчешће они из 1963. и 1971. године), а на које се истраживачи и позивају, рађена су на грађи из говора Роваца (Пижурица 1967) и говора Змијања (Петровић Д. 1972).[5] У наведеним радовима, а и у другим монографским описима говора који садрже и обимнији део из синтаксе, анализа предлошко-падежних конструкција вршена је традиционалним приступом груписања значења око падежне форме, тачније одређеног падежног модела. При томе, аутори се од појаве граматике српскохрватскога језика (Стевановић 1969 и каснија издања), у којој је примењен управо такав приступ, радо позивају и на ово капитално дело, те из њега неретко ишчитавају дијалекатску ситуацију и територијалну распрострањеност појединих синтаксичких особености тамо наведених.

Дијалектолози су махом свесни важности материјала који се доноси за потврде одређене појаве, будући да оне повећавају вредност саме монографије, па отуд неретко читамо „како нам и примери показују...“, чиме се истиче потреба да *примери проговоре*. Па ипак, каткад за издвојеним синтаксичким појединостима следи свега један или два примера. Уколико, при томе, пример није дат заједно с мини-

[5] Идентичан приступ и значајну вредност за испитивање Х-К дијалекта има и студија о синтакси падежа у говору староседелаца босанске Посавине (Баотић 1971). Незаобилазна међу дијалектолошким монографијама посвећеним синтакси падежа јесте свакако и она о употреби падежних облика у говору Левча (Симић Р. 1980). Дескрипција синтаксичких прилика у домену употребе падежних облика темељно је урађена у још једном косовско-ресавском говору – у говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003).

малним контекстом, а обавезно и с управним делом синтагме, истраживач дијалекатске синтаксе остаје ускраћен за основне информације неопходне за синтаксичко-семантичку интерпретацију представљене појаве. Зато је нпр. део о синтакси падежа у монографији о говору околине Колашина (Пижурица 1981) посебно драгоцен за истраживача пошто њен аутор темељито приступа већини релевантних момената, дајући мноштво запажања и нудећи низ интерпретација о семантички изнијансираним типовима појединих падежних структура.

Прва монографија која нуди опис детерминативних падежних система, дајући за одређено семантичко поље све регистроване предлошко-падежне формализаторе, урађена је на корпусу говора северозападне Боке (Павловић 2000). Примењивост приступа „од семантике ка њеном формалном изразу“ проверена је на још једном Х-К говору – на говору романијског платоа (Симић З. 2018).[6] Полазиште у овом раду биле су предлошко-падежне конструкције представљене у семантичкој структури функционисања сфере просторности које механизмом метафоризације просторних односа налазе своје место у низу апстрактних семантичких категорија, што је, с укљученим предлошко-падежним конструкцијама које употпуњују структуру апстрактних семантичких поља, резултирало успостављањем више система падежа са адвербијалном семантичко-функционалном вредношћу.

У протекле две деценије појављују се и прилози о појединим детерминативним падежним системима у Х-К говорима, па су тако испитивани падежи с посесивним значењем у семберијском говору (Суботић 2000), падежи са финалним значењем у говору Срба добојског краја (Танасић 2004б) или падежи за обележавање времена у говору источнобосанских Ера (Танасић 2013).[7]

---

[6] На исти начин је обрађивана и синтакса падежа у говору Горње Пчиње (Јуришић 2014).

[7] На основу грађе прикупљене према упитнику (Вуковић и др. 1975) у макропројекту Института за језик „Босанско-херцеговачки дијалекатски комплекс“, у којем се нашло седамдесетак питања посвећених појавама у синтакси, а у циљу увида у распрострањеност, односно заступљеност одређене синтаксичке појаве на целокупном босанскохерцеговачком терену, Баотић (2012) прави синтезу о употреби падежних и глаголских облика, употреби придева и проблематици реченице. У оквиру падежне проблематике аутор посматра просторне и временске односе, посесивност, функцију објекта, „функцију намене“, исказивање циља, категорију оруђа, основну карактеристику, предикативне, социјативне, пасивне, поредбене, узочне и циљне конструкције. Како аутор истиче, репертоар разматраних синтаксичких проблема и изабрани начин њиховог презентовања у оквиру тих целина одредила је грађа прикупљена у том пројекту (Баотић 2012: 166). Драгоцени су многи од презентованих феномена, с тим што многе резултате морамо узимати с резервом будући да су добијени квестионаром.

Поменућемо још неколико синтаксичких појединости из Х-К говора које се обрађују у засебним радовима. Тако нпр. Реметић (2000) на обиљу примера инструментала из корпуса говора источнобосанских Ера посматра његову употребу. У једном раду Танасић (2000) говори о занимљивим предлошко-падежним структурама у говору Вучијака сложеним од предлога *У*, *НА*, *ПО*, али и предлога *УЗ*, *ДО*, *ПРЕД*, *КРАЈ*, *КОД* и *СПРАМ* и сегмента *по* који условљава локализатор у генитиву, а семантички служи за посебно истицање места радње (без информације о средини или половини именованог простора), сравњујући употребу те структуре с подацима о конструкцији *У ПО* + *генитив* која се у говору Змијања доследно појављује место *УСРЕД* + *генитив*. У другом раду исти аутор бави се употребом и специфичностима конструкције *ПОД* + *акузатив* у српском говору Подновља и околице, не разматрајући њену распрострањеност у нашим народним говорима,[8] али дајући семантичке типове лексичких експонената ове конструкције, што је изузетно битан аспект проучавања синтаксе и семантике падежа. Тако на основу корпуса из говора Гласинца (источна Босна) аутор овог прилога анализира концептуализацију појмова из сфере куће и покућства који су у функцији просторних локализатора, у локативу и акузативу с предлозима *У ~ НА*, а у генитиву с предлозима *ИЗ ~ С(А)*, и случајеве другачије концептуализације самог локализатора која мења основну дистрибуцију ових предлога (Симић З. 2011). На истом корпусу сагледава се и дистрибуција употребе *У ~ НА* / *ИЗ ~ С(А)* у поменутим падежним моделима са локализаторима у значењу догађајних појава, а при избору опозитних предлога улогу игра више семантичких индикатора идентификованих на дубинској структури израза (Симић З. 2013а). У раду о конкурентности беспредлошког датива и генитива с предлогом *КОД* као формализатора просторне адлативности у говору романијског платоа, долази до изражаја улога управног глагола и његове инхерентне семантике у одређивању значења падежног модела, те значај спровођења анализе на већем броју регистрованих потврда (Симић З. 2016).

У прилог осветљавању дијалекатске слике српских народних говора на синтаксичком плану и разматрању питања дијалекатске интерференције Танасић (2015) узима за предмет пажње неколике падежне конструкције регистроване на терену источне Босне, које Реметић (2009) наводи у својој студији о босанским српским говорима у светлу дијалекатске интерференције, и пореди их са стањем у говору Вучијака у босанској Посавини, а ограничено и са стањем у другим говорима. Једна

[8] О распрострањености ове конструкције у временском значењу на основу дијалектолошких извора в. Симић З. 2018: 124, нап. 137.

од њих је необична посесивна конструкција *У + генитив* личне заменице, којој је посвећен и посебан рад с веома обимном, детаљно прокоментарисаном грађом (Реметић 2008), а о којој се, како Танасић каже, западно од Босне не може говорити. Остале три конструкције су забележене и у области Вучијака, међу којима је и давно уочена конструкција типа *шта чине с оне ђеце* (Реметић 1981). Поменути тип посесивне конструкције разматран је и на грађи из Рађевине (Петровић-Савић 2010), а потом и у говору романијског платоа, при чему се у другом случају посматра и позиционираност конструкције *У + генитив личне заменице*, те присвојна заменица као конкурентна посесивна форма, како би се што прецизније утврдила фреквентност и територијална распрострањеност посматраног феномена и његових појединачних типова – све засновано на обимном језичком корпусу (Симић З. 2013б).

Рад на дијалекатској синтакси с примењеним приступом „од значења ка формалној јединици“ умногоме олакшава теоријски добро разрађена структура већине семантичких категорија у домаћој лингвистичкој литератури (уп. Пипер 2005 и тамо цит. лит.), а за само испитивање синтаксе падежа добар темељ представља опис овог дела језичког система у стандардном српском језику Иване Антонић (2005), у којем је примењен интегрални синтаксичко-семантички приступ (Антонић 2007: 349; – детаљнији увид у радове ове ауторке у: Симић З. 2018). Будући да комплетан увид у функционисање синтаксичко-семантичких структура можемо имати, заправо, тек у комбинацији приступа „од семантике ка њеном формалном изразу“ и „од форме ка семантици“, нова примена теоријски разрађене структуре семантичких категорија усклађена је с расположивим емпиријским корпусом, у овом случају дијалекатским, што може довести и до модификације полазишне семантичке структуре. Обавезно посматрање комплементарног и(ли) конкурентног односа међу предлошко-падежним јединицама, те утврђивање њихове позиције у структурној мрежи одговарајућег семантичког поља говоре о значају структуралног метода у оваквом истраживању. Стављањем семантике падежних конструкција у фокус истраживачког приступа омогућујемо лакше сравњивање историјских синтаксичких података међу говорима, односно, примену компаративног метода, неизоставног за озбиљан дијалектолошки рад.

3.

На основу увида у досадашња истраживања дијалекатске синтаксе падежа на штокавском терену, и посебно на терену Х-К говора,

издваја се неколико општих запажања и могућих смерница за будућа истраживања.

За успешност синтаксичког истраживања неопходан је обимнији дијалекатски корпус заснован на спонтаном, опсежнијем везаном говору. Иако је могуће да у одређеним сегментима грађа не буде у потпуности прикупљена, увек је боље предност дати везаном говору, него прибегавати изнуђеним, сугерисаним одговорима.

Податке о заступљености одређених падежних модела као формализатора у оквиру једног значења, као и податке о територијалној распрострањености посматраног феномена и његових појединачних типова, треба заснивати на тоталној ексцерпцији грађе, а статистичку обраду вршити када то пружа количина регистрованих потврда.

Уочава се и неопходност равноправног приступа конкурентним јединицама без обзира на њихов дијалекатски, специфичан или стандардни карактер, односно идентификовања присутности/изостанка посматране појаве. За разумевање и диференцирање појавних облика неизоставан је шири контекст и комплетна анализа како зависног тако и управног дела синтагме.

Тек уједначеним приступом одређеном феномену из синтаксе падежа на различитим странама Х-К дијалекта, и штокавског подручја уопште, можемо добити прави увид у стање конкурентног односа двеју (или више) падежних структура и у њихову заступљеност на Х-К и штокавском подручју.

Свестан сложености истраживања синтаксичке проблематике, Павле Ивић послове на дијалектолошком атласу који се тичу синтаксичког нивоа препушта стручњацима за синтаксу (Ивић П. 2018а: 258). Стога не чуди што је међу радовима о синтакси и семантици падежа у Х-К дијалекту највише оних који су потекли из пера нашег врсног синтаксичара, професора Срете Танасића, у чију част се пише овај прилог.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Антонић 2005: Ивана Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

Антонић 2007: Ивана Антонић, Синтакса и семантика падежа у новој „Синтакси савременога српског језика“, *Зборник Матице српске за славистику* 71–72, Нови Сад, 343–356.

Баотић 1971: Јосип Баотић, Синтакса падежа у говору старосједилаца босанске Посавине, *Прилози проучавању језика* 7, Нови Сад, 105–140.

Баотић 1983: Josip Baotić, Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* IV, Sarajevo, 7–208.

Баотић 1985: Josip Baotić, Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne. Iz sintakse, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* V, Sarajevo, 337–372.

Баотић 2012: Josip Baotić, Iz sintakse bosanskohercegovačkih govora, u: Josip Baotić, *Približavanje jeziku ili približavanje jezika*, Sarajevo: Slavistički komitet, 166–213.

Бојовић 2008: Драга Бојовић, Из синтаксе говора Потарја, *Српски језик* XIII/1–2, Београд, 323–341.

Брабец 2012: Ivan Brabec, Govor Tuzle i okolice, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* X, Sarajevo, 51–241.

Брозовић 1966: Dalibor Brozović, O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 2, Zagreb, 119–208.

Будмани 1883: Pero Budmani, Dubrovački dijalekt, kako se sada govori, *Rad JAZU* LXV, Zagreb, 155–179.

Вујадиновић 2007: Ненад Вујадиновић, *Говор Каменара*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Вуковић 1938–1939: Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, *Јужнословенски филолог* XVIII, Београд, 1–113.

Вуковић 1959: Jovan Vuković, Narodni govor (Etnološko-folkloristička istraživanja u Neumu i okolini), *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* XIV, Sarajevo, 111–116.

Вуковић 1962: Jovan Vuković, Govorne osobine (Imljani), *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* XVII, Sarajevo, 27–49.

Вуковић 1964: Jovan Vuković, Govorne osobine (Žepa), *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* XIX, Sarajevo, 45–62.

Вуковић и др. 1975: Jovan Vuković, Dalibor Brozović, Asim Peco, Dragomir Vujičić, Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* I, Sarajevo, 341–407.

Вушовић 1927: Данило Вушовић, Диалект Источне Херцеговине, *Српски дијалектолошки зборник* III, Београд, 1–70.

Дешић 1976: Милорад Дешић, Западнобосански ијекавски говори, *Српски дијалектолошки зборник* XXI, Београд, 316 + карте.

Драгичевић 1986: Милан Драгичевић, Говор личких ијекаваца, *Српски дијалектолошки зборник* XXXII, Београд, 7–241.

Ђукановић 1983: Петар Ђукановић, Говор села Горње Цапарде, *Српски дијалектолошки зборник* XXIX, Београд, 191–294.

Ивић М. 1960: Милка Ивић, Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свету, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* V, Нови Сад, 49–74.

Ивић М. 1963: Милка Ивић, Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима, *Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику* VI, Нови Сад, 13–30.

Ивић М. 1971: Милка Ивић, Квестионар за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику, *Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику* XIV/1, Нови Сад, 159–170.

Ивић П. 1998: Павле Ивић, Српски дијалекти и њихова класификација, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLI/2, Нови Сад, 113–132.

Ивић П. 2018а: Павле Ивић, Почетак организованог рада на лингвистичкој географији код нас, у: Павле Ивић, *Расправе, студије, чланци. Књ. 2: О дијалектологији*, прир. Слободан Реметић, Целокупна дела Павла Ивића, X/2*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 256–262.

Ивић П. 2018б: Павле Ивић, Осврт на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских народних говора, у: Павле Ивић, *Расправе, студије, чланци. Књ. 2: О дијалектологији*, прир. Слободан Реметић, Целокупна дела Павла Ивића, X/2***, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 409–433.

Јахић 1981: Dževad A. Jahić, *Ijekavskoštakavski govori istočne i jugoistočne Bosne*, Doktorska disertacija, II, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

Јуришић 2014: Марина Јуришић, Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције), *Српски дијалектолошки зборник* LXI, Београд, 367–534.

Кашић 1995: Zorka Kašić, Govor Konavala, *Српски дијалектолошки зборник* XLI, Београд, 241–396.

Милорадовић 2003: Софија Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља*, *Балканистички и етномиграциони аспект*, Београд: Етнографски институт САНУ.

Николић Б. 1968: Берислав Николић, Тршићки говор, *Српски дијалектолошки зборник* XVII, Београд, 367–473.

Николић М. 1972: Мирослав Николић, Говори Горобиља (код Ужичке Пожеге), *Српски дијалектолошки зборник* XIX, Београд, 619–746.

Павлица 1984: Драган Павлица, О говору околине Удбине, *Српски дијалектолошки зборник* XXX, Београд, 357–424.

Павловић 2000: Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Павловић 2006: Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*, Нови Сад: Матица српска.

Петровић 1972: Драгољуб Петровић, О говору Змијања. IV део. Синтакса, *Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику* XV/2, Нови Сад, 151–211 (с картом).

Петровић 1978: Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад: Матица српска – Загреб: Просвјета.

Петровић-Савић 2010: Мирјана Петровић-Савић, Исказивање посесивности у Рађевини конструкцијом предлог *у* + генитив личне заменице, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIII/2, Нови Сад, 123–129.

Пецо 1957: Асим Пецо, Говор села Буне. Прилог проучавању говора централне Херцеговине, *Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику* I, Нови Сад, 169–180.

Пецо 1964: Асим Пецо, Говор источне Херцеговине, *Српски дијалектолошки зборник* XIV, Београд, 1–200 + карта.

Пижурица 1967: Мато Пижурица, Употреба падежа у говору Роваца, *Прилози проучавању језика* 3, Нови Сад, 141–176.

Пижурица 1981: Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, Титоград: ЦАНУ.

Пипер 2005: Предраг Пипер, Семантичке категорије у простој реченици: Синтакстичка семантика, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

Ракић-Милојковић 1995: Софија Ракић-Милојковић, Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне, *Српски дијалектолошки зборник* XLI, Београд, 521–570.

Рамић 1999: Никола Рамић, Ливањско-дувањски говорни тип, *Српски дијалектолошки зборник* XLVI, Београд, 263–426.

Реметић 1981: Слободан Реметић, Конструкције типа „шта чине с оне ђеце“ у говорима источне Босне, *Јужнословенски филолог* XXXVII, Београд, 265–272.

Реметић 2000: Слободан Реметић, Употреба инструментала у говору источнобосанских Ера, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, Нови Сад, 505–521.

Реметић 2008: Слободан Реметић, О посесивној конструкцији *у* + *генитив* личне заменице на источнобосанском терену, *Јужнословенски филолог* LXIV, Београд, 391–400.

Реметић 2009: Слободан Реметић, Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LII/1, Нови Сад, 149–178.

Секереш 1960: Stjepan Sekereš, Govor baranjskih Srba, *Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику* III, Нови Сад, 181–187.

Секереш 1972: Стјепан Секереш, Говор славонских Срба, *Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику* XV/1, Нови Сад, 211–240.

Секереш 1980: Stjepan Sekereš, Govor Srba u južnoj Baranji, *Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику* XXIII/2, Нови Сад, 127–188.

Симић З. 2011: Зоран Симић, Просторни локализатори из сфере куће и покућства у говору Гласинца, у: *Зборник у част Гордани Вуковић. Лексикологија. Ономастика. Синтакса*, ур. Владислава Ружић, Слободан Павловић, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 293–304.

Симић З. 2013а: Зоран Симић, Догађајне појаве као имплицитни просторни локализатори (на примерима из гласиначког говора), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVI/1, Нови Сад, 103–117.

Симић З. 2013б: Зоран Симић, Заменички генитив с предлогом *У* као формализатор посесивности у романијским говорима Старог Влаха, *Годишњак за српски језик и књижевност* 26 (13), Ниш, 481–495.

Симић З. 2016: Зоран Симић, Конкурентност беспредлошког датива и генитива с предлогом *КОД* као формализатора просторне адлативности у романијским говорима Старог Влаха, у: *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1 [Електронски извор]*, ур. Радмила Жугић, Лесковац: Лесковачки културни центар – Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, 331–342, http://www.lkc.org.rs/images/dokumenta/zbornik/ZbDSJ1.pdf; http://www.pfvr.ni.ac.rs/dokumenti/tekstovi/76_1_Dijalekti_srpskog_jezika_-_zbornik.pdf.

Симић З. 2018: Зоран Симић, *Синтакса падежа у говору романијског платоа: метафоризација простора*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Симић М. 1978: Милорад Симић, Говор села Обади у босанском Подрињу, *Српски дијалектолошки зборник* XXIV, Београд, 1–124.

Симић Р. 1980: Радоје Симић, Синтакса левачког говора. I. Употреба падежних облика, *Српски дијалектолошки зборник* XXVI, Београд, 1–146.

Станић 1977: Милија Станић, Ускочки говор II, *Српски дијалектолошки зборник* XXII, Београд, 1–157.

Стевановић 1969: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Степановић 1994: Предраг Степановић, *Говори Срба и Хрвата у Мађарској. Штокавско наречје*, Горњи Милановац: Дечје новине – Београд: Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска.

Суботић 2000: Љиљана Суботић, Падежи с посесивним значењем у семберијском говору, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, Нови Сад, 581–588.

Танасић 2000: Срето Танасић, Један тип сложене предлошко-падежне конструкције у говору Вучијака, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, Нови Сад, 589–593.

Танасић 2004а: Срето Танасић, О конструкцији *к/ка + дативу* у говору Срба добојског краја, *Српски језик* IX, Београд, 351–355.

Танасић 2004б: Срето Танасић, Из синтаксе говора Срба добојског краја: падежи са финалним значењем, у: *Живот и дело академика Павла Ивића*, ур. Јудита Планкош, Суботица: Градска библиотека – Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, Народна библиотека Србије – Нови Сад: Филозофски факултет, Матица српска, 479–488.

Танасић 2009: Срето Танасић, Једна специфична употреба конструкције *под + акузативу* у српском говору Подновља и околице, *Годишњак за српски језик и књижевност* 22 (9), Ниш, 493–502.

Танасић 2013: Срето Танасић, Падежи за обиљежавање времена у говору источнобосанских Ера, *Годишњак за српски језик и књижевност* 26 (13), Ниш, 529–542.

Танасић 2015: Срето Танасић, Из синтаксичке проблематике српских говора у Босни и Херцеговини, у: *Путевима српских идиома*, ур. Милош Ковачевић, Владимир Поломац, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 53–82.

Тешић 1977: Милосав Тешић, Говор Љештанског, *Српски дијалектолошки зборник* XXII, Београд, 159–328.

Халиловић 1990: Senahid Halilović, Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja), *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* VI, Sarajevo, 249–358.

Халиловић 1996: Senahid Halilović, Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* VII, Sarajevo.

Халиловић 2009: Senadin Halilović, Sarajevski govor do kraja XX stoljeća, u: Senadin Halilović, Ilijas Tanović, Amela Šehović, *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Sarajevo: Slavistički komitet, 9–66.

Цукут 2018: Слађана Цукут, *Српски говори околине Шипова*, докторска дисертација, Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци.

Шимундић 1970: Мате Шимундић, Синтакса говора Имотске крајине и Бекије, *Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику* XIII/1, Нови Сад, 217–234.

Шурмин 1895а: Đuro Šurmin, Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom, *Nastavni vjesnik* III, Zagreb, 164–175.

Шурмин 1895б: Đuro Šurmin, Osobine današnjeg sarajevskog govora, *Rad JAZU* 121, Zagreb, 186–209.

Зоран М. Симич

К ВОПРОСУ О ПОДХОДАХ В ПРЕЖНИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ СИНТАКСИСА ПАДЕЖЕЙ В ГЕРЦЕГОВИНСКО-КРАИНСКИХ ГОВОРАХ

Резюме

В работе на основании подробного обзора диалектологических источников речь идет о подходах в прежних исследованиях синтаксиса падежей в герцеговинско-краинском диалекте. Замечается большая пестрота в отношении инвентаря синтаксических черт и способа их представления, чаще присутствие характерных диалектизмов и отсутствие более точного толкования рассматриваемых явлений, целью которого является создание более ясного представления об употреблении и значении определенной падежной модели. Среди работ, занимающихся более широкими синтаксическими проблемными вопросами, четко выделяются работы с традиционным подходом группировки значений вокруг падежной формы и работы с подходом «от семантики к ее формальному выражению».

Указывается на значение структурального метода, т. е. на установление позиции предложно-падежных единиц в структурной сети соответствующего семантического поля, что подразумевает подробный семантический анализ лексических экспонентов и анализ ингерентной семантики управляющего члена словосочетания. Чтобы легче сравнить однородные синтаксические данные среди говоров, в центре внимания исследовательского подхода оказалась семантика падежных конструкций.

Качественности одного синтаксического анализа способствует более объемистый диалектный корпус, полная эксцерпция материала, обязательно дан необходимый более широкий контекст ради понимания и дифференцирования видоизменений, и равноправный подход к

конкретным единицам несмотря на их диалектный, специфический или стандартный характер.

Ключевые слова: сербский язык, диалектология, методология изучения диалектного синтаксиса, синтаксис падежей, герцеговинско-краинские говоры.

УДК 811.163.41'367.3
811.163.41'282.2(497.115)

Оригинални научни рад
Примљено 28. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ*
(Универзитет у Крагујевцу,
Филолошко-уметнички факултет,
Катедра за српски језик)

БОЈАНА М. ВЕЉОВИЋ**
(Универзитет у Крагујевцу,
Филолошко-уметнички факултет,
Катедра за српски језик)

ЦИЉНЕ (НАМЕРНЕ, ФИНАЛНЕ) РЕЧЕНИЦЕ У СИРИНИЋКОМ ГОВОРУ

У прилогу је извршена анализа циљних реченица са граматичког, семантичког, историјског, ареалног и балканистичког аспекта у призренско-јужноморавском говору Сиринића. Утврђен је инвентар реченичних модела који се користе у сврху изражавања финалног (циљног, намерног) значења, као и граматичка средства којима се дати модели остварују.

Кључне речи: сиринићки говор, циљне реченице, граматички, семантички, историјски, ареални, балканистички аспект.

1. УВОД

Циљ овога рада јесте анализа финалних реченица у северношарпланинском сиринићком говору[1] са граматичког, семантичког, историјског, ареалног те балканистичког аспекта.

Посматрано са становишта граматике (синтаксе), намера је да се утврди инвентар реченичних модела који се користе у сврху изражавања финалног (циљног, намерног) значења, као и граматичких средстава

* radivoje.mladenovic@gmail.com
** bojana1919@hotmail.com

[1] О говору северношарпланинске жупе Сиринић в. у Младеновић 2016.

посредством којих се дати модели остварују. Сходно томе, утврдиће се веза између граматичких и семантичких (условљеност значењских нијанси и синтаксичке форме) момената.

Мали број везничких показатеља за циљ у сиринићком говору последица је балканистичке тежње да се смањи број алтернаната.[2] Финалне реченице у овом говору уводе се најчешће везником *да*, ретко везником *како*, док је у мањем броју примера конструкција *да* + презент ојачана предлогом *за*.[3] Конструкција *за да* + презент у сиринићком говору инфилтрат је из граничних македонских области, у којима је она обична.

Присуством презента и потенцијала у предикату, сиринићки говор део је ареала који чине јужнометохијски и косовски говори призренско-јужноморавског типа (према нашем материјалу), пошто се и јужније и источније од ове зоне предикат среће само у презенту.[4] Опстанак потенцијала у сиринићком говору подржан је везом говора метохијско-косовско-сиринићког ареала са говорима косовско-ресавског типа у Метохијској и Косовској котлини.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.1. Финалне реченице у српском језику уводе се везницима *да*, *како*, *не ли* и *е да* (*еда*) (Ковачевић 1998: 98; Пипер и др. 2018: 451), поред којих се, у различитим функционалним стиловима и уз остварење различитих значењских нијанси, могу користити и сложени везнички изрази (*с циљем да*, *зашто да*, *због тога да*, *ради тога да* и сл.) (детаљније у Ковачевић 1998: 102; Пипер и др. 2018: 451). Сем тога што се разликују по фреквентности – везници *да* и *како* употребљавају се чешће, док су *не ли* и *е да* ређе у употреби – постоје неслагања и на семантичком плану. Наиме, реченице са везницима *да* и *како* потпадају под тип реалних финалних реченица, односно њима се исказују реалне намере, где „готово да се искључује било каква дилема у погледу остварења постављеног циља: подузета свјесна активност схвата се и нужним и довољним условом остварења датога циља у конкретној ситуацији“ (Ковачевић 1998: 100). С друге стране, „употреба везника *не ли* и *е да* по правилу подразумијева неизвјесност у погледу остварења постављеног циља“ (Ковачевић 1998: 100), те се реченице са овим везницима могу сматрати правим модалним потенцијалним финалним клаузама.

Код свих наведених везника радња у зависној клаузи која се намерава извршити може се исказати предикатом у потенцијалу, док

[2] О тенденцији ширења конструкције *да* + презент в. Грицкат 2004: 205–206.

[3] О балканистичком пореклу *за да* + презент в. Конески 1960: 103–104.

[4] Конески 1960: 103–104; Тополињска 1977: 87–91.

једино везник *да* допушта и употребу презента. Употреба потенцијала у предикату упућује на својеврсну граматикализацију финалности дате клаузе, и то имајући у виду да је конативни мотив жеље или хтења садржан у самој семантици овога облика.[5]

У говору Сиринића највећим бројем примера потврђен је везник *да*, и то у конструкцијама: а) *да* + потенцијал (старија) и б) *да* + презент (новија), док потврда са везником в) *како* + потенцијал нема много. Најзад, у употреби је и маркантни балканизам г) *за да* + презент, који је, у односу на претходне, најмање фреквенције. Сужени избор везника (са апсолутном превлашћу везника *да*) упућује на закључак да у испитиваном идиому функцију разликовања реалних финалних и потенцијалних финалних реченица, односно могућност остварења различитог степена уверености субјекта у могућност реализације радње у зависној клаузи не може носити везник. Имајући у виду да у овоме говору изостају везници *не ли* и *е да*, а функционишу *да* и *како*, којима се и иначе у српском језику исказују реалне намере, служба остварења поменутих семантичких нијансирања преноси се на предикат, односно дату функцију могу преузети једино глаголски облици у предикатима зависних реченица. Овакво сужавање инвентара везника део је општег упрошћавања система у српским балканизираним говорима.

Поређењем примера са везником *да*, показало се да се знатно чешће реченицама са предикатима у презенту исказује реална намера – радња је усмерена ка циљу чије је извршење готово извесно и у чији исход је субјект у већој мери уверен, те нема већих препрека при остварењу датога циља (примери (1)). С друге стране, у реченицама са потенцијалом таква увереност присутна је у мањем степену (неизвесно је или мало вероватно), док је семантика жеље, хтења, наде да ће се дата радња (чије извршење сада не зависи само од воље и активности субјекта већ и од неких других околности, на које се свесним деловањем не може утицати) остварити наглашенија (2). Овакво разграничење односи се на највећи број примера, али је, ипак, само начелно имајући у виду да постоји могућност саопштавања и једног и другог значења реченицама са предикатима у обама глаголским облицима (3):

(1) Истери́мо ко́ње у паси́ште *да ӣа́соў*; На Бо̑жић ују́тру пр́во иде̑мо *да узе̑мо* дре̑н.

(2) Пуца́а сэм сэс пу́шку *да би сӣаси́ја* ста́до; И неђа́ле да узи́моў до́ле него го̑ре узима́ле има́ње све́ *да би мо́гле* о́ўце *да чу́воў*.

[5] О овоме детаљније у Ковачевић 1998: 98.

(3) У́дри де́те *да не шту́ка* („штуца“);

Ме́шам *да би се стопи́ја* мѐд[г].

2.2. Реченице са везником *да* и предикатом у презенту могу се рашчланити на неколико типова, а у сиринићком говору најобичније су оне са глаголима кретања. Први подтип у оквиру овога типа јесу реченице у којима зависне клаузе имају службу циљне допуне. У њима су две предикације (са истим агенсима) „семантички и синтаксички повезане тако да чине својеврсно функционално-значењско јединство“, при чему се друга „може сматрати допуном циљног типа уз глаголе којима се реферише о свесно предузетом, усмереном кретању чији је исход, односно крајњи циљ, означен зависним делом па инкорпориран у јединствену целину“ (Ружић 2010: 422). То су, заправо, структуре са основним глаголима кретања: *ићи*, *поћи*, *отићи*, *доћи*, *изаћи*, *сићи*, те глаголима *сести*, *леђи* и сл., којима је сигнификована сама покретачка снага агенса да чини што, тј. постоји спремност да се циљна радња оствари.[6] У материјалу из Сиринића потврђене су следећим примерима (4):

(4) Изле́гле ста́ре же́не *да по́јоў* пе́сме; И по́сле, кəд је договорѐно, до́ђу *да* гу *у́зу*; Дру́го, о́н му је и́нат што и́дем ја́ *да* га *па́зим*; На Бо̀жић ују́тру пр́во идѐмо *да узѐмо* дрѐн.

Иако у овом говору изостаје из система глаголских форми, могућност замене конструкције *да* + презент инфинитивом у свим примерима је могућа.

Другом подтипу припадају клаузе које имају вредност циљне одредбе, будући да су „управни глаголи кретања детерминисани месном одредбом директивног типа, којом се заправо конкретизује место као крајњи циљ кретања, где ће бити финализована циљна радња о којој реферише зависна предикација … уз обавезно идентичне агенсе“ (Ружић 2010: 426–427). Забележени су примери (5):

(5) И о́ни и́шле та́мо *да ши́јоў*; А ова́мо да и́деш’ у р’ѐку *да испи́раш*; И та́ко ће ле́гноў у ту́ј цр́кву *да спи́јоў*.

Фактивно-циљне клаузе употребљавају се уз прелазне предикате типа *звати* или *слати*, *дати*, *понудити*, тј. реченице у чијим се управним предикатима налазе каузативни глаголи којима се означава узроковање кретања какве особе, односно њеног премештања у простору, при чему агенс каузира радњу планирану над пацијенсом коју треба да обави неко други (Ружић 2010: 429). Примери за трећи подтип су:

[6] О овоме детаљније у Ружић 2010: 422–426.

(6) Та́мо ме води́ле *да види́мо* та́ј гро́б[п]; И ње́га постаи́ја *да* ми *обу́је* ципе̑ле и *да* ме *у́зе*; Истери́мо ко́ње у паси́ште *да па́соў*.

Осим уз глаголе кретања, намерне реченице са везником *да* и презентом бележене су и са значењем свесне активности предузете од стране субјекта са циљем остварења каквог резултата, узроковања одређених радњи или стања, обично уз глаголе *ставити*, *турити*, *метнути* (7), или какве друге (8), при чему не постоји једнакост агенса главне и зависне клаузе:

(7) Па се ту́риў чети́ри со̑ве *да др̑жо* она́[ј] сто̑жар; Ту́ри га у ш'е́рпу *да се зала́ди* да би́не до́бро; Но́си из њи́ве, ту́ри у пл'е̑вњу *да не́* га *ва́ћа* вре̑ме; До́ста ће му ту́ру и́ме *да не́ су* све́ девојчи́ћи; Ста́им коко̑шку це̑лу *да* ми *се ску́ва*; Бо̑њак се ста́и *да прего̑ри* ус те́[ј] др̑ва; То́ј се ста́и у шпо́рет *да се накла́де*; Ако укра́днеш, ста́и ка́мењ обаве̑зно *да не́* те бо́лу *пле́[ј]ћи*; Доа́ти ме̑со висмени́це па м[ј]е̑та у [у]о̑гањ *да* ги *пе̑че*;

(8) Са́мо да гно́иш њи́ве *да ро́ди* по́ до́бро; Мо́жда пра́ју и *да* не *напу́ду*; Се вр̑же сə[с] жи́цу *да не пу́кне* це́ў; Це́ћ[ћ] прави́ле па *да се опе̑ре* ле́по. *Да се испа́ри*; То́ј ц̧ивц̧а́не смо је́л'е *да се ору́чи* чо́век пр̑wo.

2.3. Реченицама са везником *да* и потенцијалом у предикату зависне клаузе исказује се, осим основног, циљног значења, и семантика намере (9), смерања (10), намене (11), сврхе (12)[7] (в. Пипер и др. 2018: 457), уз, како је напред истакнуто, нижи степен уверености у извесност извршења радње дате у зависној клаузи:

(9) Се сəкри́ја *да би* га *уби́ја* кəд насипу́је на здрави́цу, на ве́чер Митровда́ну; А и́сто и бо̑њак, ал'и ма́ло *да не́ би изгоре̑ја* све́, него да оста́не за Ђурђе̑вдəн; И ту́ја мора́ле да прооду *да не́ би заоди́ле*, мло́го треба́ло та́мо да се за̑оди;

(10) А ова́ј дру́ги са́мо варди́ја *да не́ би до́шо* не́ки, знə́ш; О́не мога́ле да при́чоў за њи́но поре̑кло та́мо, а не́ поре̑кло о́ўде *да би сазна́ле* не́што от Попу́је по́ ви́ше;

(11) Ја́ но́сим ста́п па ма́ло ми да́ва по́моћ *да не́ би се сагну́ја* до зе́вње, знə́ш; Па иде́мо да бере̑мо па́прəћ, у шу́му бере̑мо па́прəћ па да ги просне́мо *да не́ би се каља́ле* сто́ка; Ко́лко *да би седе̑[ј]а* ко̑њ, да се́ди коно́пац *да би седе́[ј]а* ко̑њ кəт ше̑та, кə[д] тр̑чи да стро́ш'и оно́ј ж'и́то;

(12) И сва́ка ж'е̑на тру́дна мо́ра да ве̑та у Богорди́це *да би се* ла́кше *породи́ла*; И удара́мо ка от ка́мењ *да би се* бо́л'е *избел'и́ло*; И та́ко *да би се избељи́ле* ства́ри.

[7] Притом, ова подела је само условна, дата према преовлађујућем присуству једне од семантичких компоненти, имајући у виду да их је немогуће одвојити.

2.4. Везник *како*, мале појавности, бележен је искључиво у примерима са потенцијалом у предикату зависне клаузе, и то у намерним реченицама са глаголима кретања у којима постоји једнакост агенса (синонимним реченицама истога типа са везником *да*):

(13) Се сəкри́ја зат ка́рпу *како не́ би* га *виде́ле*; Па ће оти́не куд бра́та *ка́ко би* је́а *лѐба*.

2.5. Конструкција *за да* + презент у говору Сиринића има значење намене:

(14) Тр́ло је *за да се гно́ју* њи́ве; Лаза́ри кат се испра́ћоў *за да и́доў да по́јоў*; *За да се накр́ми* сто́ка, тура́мо со́л; У про́лећ и у ле́то бере́мо се́но *за да има́мо* за у зи́му за сто́ку; Тера́мо сто́ку у паси́ште *за да се напа́се*; Грее́мо мле́ко *за да сири́мо*; Тури́мо и су́ву тра́wу *за да упал'и́мо*.

Значењски је синонимна конструкцији *да* + презент, присутној у осталим штокавским дијалектима и у стандардном језику: Грее́мо мле́ко *за да сири́мо* (= *за сирити*).

2.6. Најзад, за разлику од стандардног језика, у коме је позиција зависне клаузе слободна – може заузимати и препозитивни и интерпозитивни и постпозитивни положај (Пипер и др. 2018: 456) – у говору Сиринића оне су редовно бележене у постпозицији. Овакво редуковање могућности, иначе својствено и другим балканизираним балканословенским језицима и дијалектима, може се сматрати балканистичком тежњом ка упрошћавању система.

ЛИТЕРАТУРА

Грицкат 2004: Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.

Конески 1960: Блаже Конески, *Историја македонског језика*, Београд: Просвета – Скопје: Кочо Рацин.

Младеновић 2016: Радивоје Младеновић, Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора, *Јужнословенски филолог* LVII/3–4, Београд, 67–91.

Пипер и др. 2018: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ружић 2010: Владислава Ружић, Зависне реченице са значењем циља, *Јужнословенски филолог* LXVI, Београд, 419–433.

Тополињска1997: Зузана Тополињска, *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, *Книга 1*, *Синтакса*, *Том II*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Radivoje M. Mladenović
Bojana M. Veljović

CLAUSES OF PURPOSE IN THE VERNACUALR OF SIRINIĆ

S u m m a r y

This paper contains an analysisof purpose clauses used in the Prizren-South Morava dialect as spoken in Sirinić from the apects of grammar, semantics, history and of Balkan studies. The author has established an inventory of clause models used to express purpose and grammatical means used for their formation.

Keywords: Sirinić vernacular, clauses of purpose, aspects of gramamr, semantics, area and of Balkan studies.

УДК 811.163.41'373.7
811.163.41'282.2

Оригинални научни рад
Примљено 5. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ТАЊА З. МИЛОСАВЉЕВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

ВЕРБАЛИЗАЦИЈА КОНЦЕПТА *ЗДРАВЉЕ* У ТИМОЧКО-ЛУЖНИЧКИМ ГОВОРИМА

У раду се са когнитивносемантичког и лингвокултуролошког становишта разматра вербална интерпретација концепта *здравље* на тимочко-лужничкој језичкој слици света. На материјалу којим је репрезентован концепт здравља у *Тимочком дијалекатском речнику* (Динић 2008), *Речнику пиротског говора* (Златковић 2014) и *Речнику говора Лужнице* (Ћирић 2018) покушали смо да реконструишемо модел концептуализације једног од базних аксиолошких и лингвокултурних концепата у језичком сазнању тимочко-лужничке дијалекатске личности. Анализа је показала да у традиционалном језичком и културном сазнању носилаца ових југоисточних српских говора појам здравља примарно асоцира на физички састав и телесну неозлеђеност, на шта указује семантика јединица које попуњавају језгрену и централну зону концептуалног поља (*здра̏в* „који нема обољења ни оштећења“, *здравачѣ̀к* „који је прилично здрав“, *здра̏в здравиша̏т* „сасвим здрав“; *здра̏вје*, *здравѝце / здравјѝце / здрављѝце* „повољно, непоремећено стање организма у коме се животне функције нормално обављају“; *здраве̏је / здраве̏е* „опоравља се од болести“, *заздраве̏је, заздраву̏је, заздра̏ви* „1. зацели рана, 2. оздрави“). Из концептуалног језгра обележеног семантичким знаком ’здравствено стање организма’ идеографска слика шири се на различите категорије објективне стварности, при чему на ближој периферији доминирају знаци из социјалне сфере ’поздрав’ (*здра̏ви се*, *здрављѐва се*, *здраву̏је се*, *изздраву̏је се*, *поздра̏вља се*, *поздра̏ви се*, *испоздра̏вља се*, *здра̏в / да си здра̏в*, *здра̏во-жѝво*, *жѝво-здра̏во*, *здра̏во ли си*) и ’поздравни говор’ (*здравѝца*, *здравѝчка*, *здра̏ви*, *наздра̏ви*, *наздраву̏је*), што је вербални одраз поимања здравља као суштинског чиниоца за нормално егзистенцијално

* tanja77nis@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и социјално функционисање појединца и основног фактора одржања заједнице.

Кључне речи: концепт *здравље*, дијалекатска језичка слика света, тимочко-лужнички говори.

Концепт *здравље* може се лингвистички двоструко посматрати – као позитивни опонент бинарног концепта *здравље – болесӣ* или као самостално концептуално поље. У овом раду испитаћемо семантичке ознаке и вербалну репрезентацију концептосфере *здравље* као јединственог фрагмента дијалекатске језичке слике света. Дати концепт описаћемо на основу његове вербалне репрезентације у речницима тимочко-лужничких говора новијег датума – *Тимочком дијалекаӣском речнику* (Динић 2008), *Речнику пироӣског говора* (Златковић 2014) и *Речнику говора Лужнице* (Ћирић 2018). Најпотпунију лексичко-семантичку интерпретацију концепта здравља налазимо у *Речнику говора Лужнице*. Лексикографским информацијама из тимочких говора (Динић 2008; Златковић 2014) допуњују се народне представе и сазнања у вези са здрављем у којима су садржани елементи традиционалне културе и поглед на свет карактеристичан за тимочко-лужничку дијалекатску личност. Лексикографски корпус преузет из наведених дијалекатских речника илустрован аутентичним разговорним секвенцама у којима се актуелизују поједини когнитивни знаци и реализује смисао репрезената концепта поуздан је материјал за реконструкцију концепта *здравље* на језичкој мапи југоисточних српских говора.

За разлику од маркираног члана опозиције – концепта *болесӣ*, номинационо поље концепта *здравље* далеко је суженије и парадигматски једноставније организовано, али семантичким потенцијалом превазилази оквире основног појма, што указује на значењски капацитет и функционалну искоришћеност идентификационог знака концепта – квалификатива *здрав*.

Вербални и когнитивни елементи концепта распоређени су по принципу поља са језгром, центром, ближом и даљом периферијом. Структурирање концепта базира се на позиционирању идентификационих и допунских когнитивних ознака, које се испољавају у семантичком садржају језичких јединица и препознају се као значењске компоненте концепта. Категоријално обележје концепта је појам здравља, који интегрише идеографске вредности ’добро, повољно, непоремећено стање организма’, што се на језичком плану транспонује у позитивно денотативно значење „нормално функционисање организма“ лексикализовано дијалекатским ликом *здра̏вје* (*Бо̏ље, са̏мо да̏ј здра̏вје, па за*

дру̏го како̀ о̀ч. – Пи̏ши ми како̀ си сьс здра̀вје. – Од здра̀вје не̏ма ни̏шта̄ по̀важно).

Лексеме *здравје* и *здрав* чине номинационо језгро концепта. Лексичко значење придева *здрав* у назначеним говорима дефинисано је семемом „који нема обољења ни оштећења“ (*Сви̏ смо здра̀ви и жи̏ви, а и ви̏ да сте̄ ни жи̏ви и здра̀ви. – Наӣре̏д ви̏ше здра̀вје има̀ло, не боли̏во, ово̀ је сьг мло̀го боли̏во, и мло̀го ра̀зне бо̀ље и̏ма, ово̀ј неѐ било̀ наӣре̏д*). Значењске реализације језгрених конституената углавном асоцирају на телесно здравствено стање, при чему се у свести говорника здравље првенствено повезује са физичким саставом и телесном неозлеђеношћу. На следећем когнитивном нивоу здравље се спознаје као нормално стање духа, што у речницима није вербално експлицирано. Примери којима се потврђује употреба лексема најбоље предочавају модел поимања здравља као основног и најважнијег чиниоца виталности, као драгоценост дату од бога коју треба чувати и неговати. Без обзира на „нездраво“ савремено доба говорници са тимочко-лужничког подручја одржавају и даље традиционални став према здрављу, здрав човек је прототипична вредност заједнице и основна колективна тежња. Субјективни однос према најзначајнијој стварносној категорији носиоци говора испољавају хипокористиком *здравји̏це / здрави̏це / здрављи̏це* (*Не у̏меје да си чу̏ва здравји̏цето̄, че изѕѐбне не̏где. – Чу̏вај си здравји̏цето̄, дор га и̏маш. – Му̏ж ми изѐде здрављи̏це*), чиме се интерпретационо поље концепта проширује појмовним метафорама (ЗДРАВЉЕ ЈЕ БЛАГО и ЗДРАВЉЕ ЈЕ ХРАНА) и конотативним ознакама (емотивно-експресивним и стилско-прагматичким значењским компонентама).

Антропоцентрички поглед на свет у фокус људског сазнања ставља човека и суштинске биолошке и социјалне факторе који детерминишу његов живот. Отуда је у перцепцији стварности телесно здравље примарни егзистенцијални услов, а концептосфера здравља један од базних сегмената националних језичких слика света. Представа о нераскидивој вези живота и здравља рефлектује се у лексичком споју *жив и здрав* карактеристичном за читав српски језички и културни ареал. Лингвокултурна специфичност испитиваног дијалекта препознаје се у изразу *оберѐ здра̀вје* са значењем „премлати намртво“ (*Немо̀ј ме ви̏ше изази̏ваш да тӣ не оберѐм здра̀вје за це̏л живо̀т̄*), где су појмови здравља и живота асоцијативно испреплетани до потпуног изједначавања.

Концептуализација здравог човека има градуални карактер, са вектором интензитета у семантичком опсегу од онога који је нежног

здравља, који је прилично здрав: *здравачѝк* (*Здравачѝк, здравачѝк, нѐ му сѣг нѝшта јáко*), преко денотативно најнеутралнијег *здрáв* „који нема обољења“, до појачане позитивне вредности „сасвим здрав, потпуно здрав“ у изразу *здрáв здравишáт* (*Óздраве дѐда, сá је здрáв здравишáт*).[1]

Скаларни модел лингвокогнитивне интерпретације може се применити у опису централних чланова концепта којима је вербализован процес оздрављења, тј. степенован прелаз из поремећеног у нормално здравствено стање. Линеарна зона која региструје цикличну промену стања са позитивним исходом: здравље – нарушавање здравља – болест – процес оздрављења – оздрављење – здравље припада сфери здравља елементима који носе информације о превазилажењу болести. У концептуалном центру фигурира скала на којој су градативно распоређене глаголске јединице које означавају различите фазе у процесу оздрављења, као и степен исцељења, манифестујући когнитивне ознаке:

1. ’почетак процеса оздрављења’: *заздравѐје / заздравѐе, заздравýје* (*Утепá си рýку, па нѝкако да ми заздравѐје. – Почѐло да заздравýје, нѐма вѝше гнòј. – Заздравýје болникáт, че га бýде*) →
2. ’процес оздрављења’: *здравѐје / здравѐе, прездравýје* (*Тѝ, брѐ, стáлно си бóлан, кадá че пóчнеш да здравѐјеш. – Ни здравѐје, ни се дѝѕа, лежѝ си. – Почѐл пóљк да здравѐе; дáче бóг да си оздравѐе. – Прездравýјем, примечýјем почѐ ми се врснѝк бýди с врѐме на врѐме, нáрочито пред зóру*). →

1. ’оздрављење у одређеној мери’: *заздрáви, позаздравѐје, пооздравѐје* (*Почѐ да пѝје лѐкови, и зáздрави, че га бýде. – Заздравѐ, ѝсцели се вѐч. – Позаздравѐ му ногá, почѐ се подѝцка из крѐвет и ѣóпка по авлѝју. – Сáмо да пооздравѐјем, сáмо да се мáлко придѝгнем, етѐ ме при вáс да настáвимо рабóту*). →
2. ’потпуно оздрављење’: *оздравѐје / оздравѐе, прездравѐје* (*Чóвек кад је здрáв на свѐ мѝсли, а кáд заболýје пóчне да мѝсли сáмо на једнò – какò да оздравѐје. – Бáбин унýк, òн че ми прездравѐје, па че ми бýде ко горýн*).

[1] Нарушавањем здравља појединца угрожава се социјална организација колектива и свако одступање од утврђене аксиолошке норме појмовно је регистровано и језички маркирано ознакама које фигурирају у сфери негативно обележених појава. Болесна особа квалификује се семантички изнијансираним синонимима који манифестују појмовни распон од болешљивости, склоности лаком и честом побољевању, крхкости здравља и слабости организма (*болешљáв*, *болешљѝв*, *болешњáв*, *болнѝкав*, *болњáв*, *бољњáв*), преко стања поремећеног функционисања организма (*бóлан*) до потпуне узетости од болести која се номинује пејоративима високог афективног тоналитета (*болечѝна*, *болештѝја*, *болешћѝна*).

Језички репрезенти денотативно неутралног центра концептосфере *здравље* обележени су категоријалним знаком ’здравствено стање’. Из концептуалног језгра идеографска слика шири се на различите категорије објективне стварности,[2] а у тимочко-лужничким говорима обимом концепта обухваћени су појмовни знаци ’поздрав’ и ’поздравни говор, наздрављање’. На ближој периферији смештене су лексичке јединице које појмовно излазе из основног биолошког домена и задиру у социјалну димензију, манифестујући културу поздрављања и наздрављања у чијем је средишту појам здравља. Здравље је приоритетна вредност у традиционалном српском сазнању која се као лингвокултурно национално обележје редовно актуелизује у комуникативним ситуацијама сусрета и растанка. Прилогом *здраво* у узвичној служби поздравља се и на тимочко-лужничком говорном подручју (*Сас „здраво“ се срет̄немо, сас „ајд здраво“ се рас̄танемо*). При сусрету се „прави“ *здра̏во-жи̏во / жи̏во-здра̏во (Ви̏домо се с у̏ћу, здра̏во-жи̏во пра̏вимо. – Видо̏мо се с т̄е̏т̄ку т̄и на п̄и̏јац и здрави̏мо се, прави̏мо жи̏во-здра̏во*). Сценарио сусрета изграђен је на народној етикецији поздрављања и има устаљену формулу, чији су обавезни елементи оптативни изрази типа *здра̏во-жи̏во*, *здра̏в / да си здра̏в* (*Здра̏во-жи̏во, де̏до! – Здра̏в, комши̏јо, нек и̏де на̄преди̏ца*) и интересовање (питање) за здравље особе са којом се сусреће (као и за здравље њене породице) по уобичајеном понашајно-комуникативном обрасцу: (*Здра̏во-жи̏во, Ве̏рће, ка̏ко сте, шт̄о̀ сте, кво работ̄и̏т̄е?* – А: *Здра̏во-жи̏во! Ка̏ко си, ка̏ко су т̄во̀ји?* Б: *Здра̏во-а̏рно!* – А: *Здра̏во, п̄а ка̏ко си? / Здра̏во ли си?* Б: *Здра̏во сам, т̄и̏ здра̏во ли си?*). Вербално поздрављање означава се глаголом *здра̏ви се* „поздравља се при сусрету поздравом *живо-здраво* и при растанку отпоздравом *здраво-живо*“ (*Та̏м се здрави̏ли, чини̏ли здра̏во-жи̏во, врши̏ли а̏деш̄ како̀ т̄ре̏бе. – При̏ча ми како̀ се здрави̏л с нечију̏ куми̏цу на сва̏дбу*). Истом глаголском јединицом и њеним морфолошким ликом *здраву̏је се* на испитиваном терену именује се још

[2] Значењска структура придева *здрав* у *Речнику* САНУ одражава модел концептуализације здравља карактеристичан за српску лингвокултуру: квалификатив *здрав* афирмативни је маркер појмова и појава који, углавном, чине основу људске егзистенције – простор за живот; храна, пиће, вода; средина, клима, атмосферске појаве, начин живота; плодови, биље; материјал, грађа, типови тла; предмети, тканине, рукотворине; мере; валута, новац. Семантички распон придевске лексеме указује на изузетни семантички потенцијал и његову функционалну искоришћеност, а самим тим и на позицију појма у аксиолошком систему и статус језичке ознаке којом се манифестује у лексичком систему српског језика. У српском језичком сазнању обимом концепта обухваћени су и појмовни знаци ’здравствене прилике у некој средини’, ’биолошко постојање, живот’, ’поздрав, поздравни говор, наздрављање’, ’нарочити колач или хлеб који се меси за Божић’ (РСАНУ 1969: 739–742).

један елемент сценарија сусрета и растанка, карактеристичан за менталитет српског народа – руковање и љубљење (*Тешѝм у со̀бу улѐзе командѝр сас једнога̀ милица̀ја̑ца, свѐ ји снѐг завеја̀л, здравува̀мо се, и пи̑та̀мо се како̀ је који̑. – Здра̀ве се на по̀оду*). Ситуација непосредног поздрављања (руковања) са више особа захтева посебан маркер, лексикализован глаголом *из[з]драву̀је се* (*Једва̀ се довлѐко, и̑ма једна̀ ста̀ница на пу̑т где ме пречеку̀ју родни̑не, другари̑ и при̑ја̑тељи, па са̀мо док се из[з]драву̀јемо трѐбе врѐме*). Специфична језичка црта ових говора огледа се у употреби рефлексивног облика *поздра̀вља се* за индиректно упућивања поздрава (*Сви̑ ти се поздра̀вљају и пи̑ту̑ју када̀ че доби̑јеш о̀суство да до̀јдеш о̀вам*), чија перфективна варијанта *испоздра̀вља се* реферира на већи број лица (*Испоздра̀вљај се на сви̑ ко̀лко су у ку̑ћу, а на̀јвише ми поздра̀ви унучети̑ћата*).

Појам здравља кодиран је у колективном памћењу као аксиолошки принцип на којем почива опстанак заједнице, стога се обавезно актуелизује приликом друштвених окупљања, у социјално важним моментима, најчешће у околностима везаним за локалну обредно-обичајну праксу, при чему се објективизује у виду краћег говора или формуле од неколико речи приликом наздрављања (обично уз чашицу која се испија за нечије здравље, успех, у нечију част). Наздрављање је периферни аспект концепта *здравље*, где идентификациони концептуални знак развија социјалну димензију значења, преузима функцију успостављања друштвене хармоније и колективног оптимизма, прерастајући основну сферу и ширећи слику у правцу општег здравља. Овом домену концептосфере *здравље* припадају јединице *здра̀ви*,[3] *наздра̀вља*, *наздрављу̀је / наздраву̀је*, *здрави̑ца*, *здрави̑чка*, *наздравља̀ње*, *наздрављува̀ње / наздравува̀ње*, носиоци лингвокултурних информација у овом сегменту интерпретације концепта (*А̀јд да смо жи̑ви и здра̀ви, му̀ка че се забора̀ви. – Не умѐјеш да наздра̀вљаш бо̀ље од Го̀цу. – Када̀ се у̀баво напи̑јемо, по̀чнемо па̀к да си наздрављу̀јемо. – На сла̀ве и прѐславе ни̑када се на̀ши и њи̑ни нѐсу наздравува̀ли.* – А:

[3] Глагол *здрави* секундарном реализацијом упућује на свадбени ритуал у тимочко-лужничком крају – поздрављање невесте са мушким дететом по уласку у двориште младожење (*Невѐста се пр̀во здра̀ви с нако̀ње, па по̀сле с дру̑ђи*). Итеративним обликом *здрављѐва се* вербализован је обичај поздрављања невесте са сватовима, а глаголском именицом *здравѐње* „обичај међусобног љубљење пријатеља и сватова са обе стране, уз шалу и задиркивање“ (*И му̀шћи и жѐнсћи сва̀тови се спремѐ̀ју за здравѐње и ѐдва чѐкају да се цу̀кају с приѐтељи и приетељи̑це*). Лексичке јединице етнографског садржаја манифестују периферни аспект концепта, при чему је здравље (испољено у виду жеље, тежње, понашања) суштински фактор успостављања друштвене равнотеже приликом преструктурирања заједнице и основа виталности новонасталих односа.

А̀јд, пријетељи̏це, здрави̏ца. Б: *Да си здра̀в, пријѐтеље*. – А: *А̀јд, здрави̏ца*. Б: *Бог ти здра̀вје*. –А: *А̀јд, пријѐтеље, здрави̏чка!* Б: *Здрави̏чка и тѐб, пријетељи̏це, и отели̏ла ти се крави̏чка*. – *На̀јбољ у наздравља̀ње бѐше Душа̀н, њего̀ве здра̀вице су се пантѝле. – У наздрављува̀њето превѐаре го̀сје домаћи̏на и напо̀је га*). Принцип добре жеље који је смисаона окосница држања здравице почива на архетипском уверењу да је здравље предуслов успешног функционисања појединца и колективног благостања и представља основно хуманистичко начело у систему вредности тимочко-лужничке говорне заједнице. На истом принципу изграђен је и (магијски) механизам одбране од болести, кодиран у узвику *здравча̀к* у значењу „наздравље“, који се симболично изговара у ситуацији када неко кине (*Кад неко̀ј ћи̏не, ка̀же се: Здравча̀к и дого̀дин! – а то̀ј зна̀чи да је ста̀лно здра̀в*).

У свести носилаца тимочко-лужничких говора здравље се примарно конципира као телесна карактеристика човека, као физичка спремност појединца да нормално обавља предвиђене друштвене улоге. Традиционалне представе о здрављу детерминисале су концептуалну и језичку слику овог сегмента стварности, чији идентификациони појам развија мрежу значења и изван централних орбита, залазећи у сферу народног живота и обичаја, где из позиције иманентног симбола креира аксиолошки план значења и лексичко-семантичку интерпретацију концепта. Семантички опсег концепта *здравље* и значењски капацитет његових основних репрезената одражавају опште и специфичне лингвокултурне црте поимања здравља у тимочко-лужничким говорима – као вредности која има суштински (и индивидуални и друштвени) егзистенцијални значај.

ИЗВОРИ

Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Златковић 2014: Драгољуб Златковић, *Речник пиротског говора*, I–II, Београд: Службени гласник.

РСАНУ 1969: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, VI, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик.

Ћирић 2018: Љубисав Ћирић, *Речник говора Лужнице*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Tanja Z. Milosavljević

VERBALIZATION OF THE CONCEPT OF *HEALTH* IN THE TIMOK-LUŽNICA SPEECH

Summary

The paper analyzes the verbal interpretation of the concept of health in the Timok-Lužnica linguistic image of the world from a cognitive semantic and linguacultural point of view. Based on the material compiled from the *Timočki dijalekatski rečnik* (Dinić 2008), *Rečnik pirotskog govora* (Zlatković 2014) and *Rečnik govora Lužnice* (Ćirić 2018), in which the concept of health is represented, we attempted to reconstruct a model of conceptualization of one of the basic axiological and linguacultural concepts in the consciousness of the Timok-Lužnica dialectical persona. The analysis has indicated that in the traditional linguistic and cultural knowledge of the bearers of these south-east Serbian speeches, the concept of health is primarily associated with physical composition and lack of bodily harm, which is indicated by the semantics of the units which comprise the kernel and central zone of the conceptual field (*здра̀в* "one who is free from illness or harm", *здравачѝк* "one who is quite healthy", *здра̀в здравиша̀ш̄* "completely healthy"; *здра̀вје*, *здравѝце / здравјѝце / здрављѝце* "a favorable, undisturbed state of the body in which vital functions are performed normally"; *здравѐје / здравѐе* "recovering from an illness", *заздравѐје*, *заздравӯје*, *заздра̀ви* "1. a wound that is healing, 2. recuperating"). From the conceptual core marked by the semantic sign 'health state of the human body' the ideographic image spreads into various categories of the objective reality, where the proximal periphery is dominated by signs from the social sphere of 'greeting' (*здра̀ви се*, *здрављѐва се*, *здравӯје се*, *изздравӯје се*, *ӣоздра̀вља се*, *ӣоздра̀ви се*, *исӣоздра̀вља се*, *здра̀в / да си здра̀в*, *здра̀во-жѝво*, *жѝво-здра̀во*, *здра̀во ли си*) and 'welcoming speech' (*здравѝца*, *здравѝчка*, *здра̀ви*), which is a verbal reflection of the understanding of health as an essential factor in the normal existential and social functioning of an individual and the basic factor of maintaining a community.

Keywords: The concept of *health*, a dialectical linguistic image of the world, Timok-Lužnica speech.

УДК 811.162.1'373.2
811.163.3'373.2

Оригинални научни рад
Примљено 14. септембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ZUZANNA V. TOPOLINSKA
(MANU, Skopje)

MARGINALIA ONOMASTYCZNE

Chciałabym w tym tekście przedstawić pewne zjawisko, które obserwuję w obu bliskich mi językach, macedońskim i polskim, zjawisko – w moim pojęciu – motywowane chęcią zawłaszczenia, przyswojenia przez lokalnych mieszkańców pewnych relewantnych, unikalnych w danym środowisku obiektów poprzez zmianę ich nazwy i zapewnienie im – jednoznacznej dla zainteresowanych – referencji; stąd i tytuł tekstu.

Słowa kluczowe: referencja, lokalna identyfikacja, *differentia specifica*.

Chciałabym w tym tekście przedstawić pewne zjawisko, które obserwuję w obu bliskich mi językach, macedońskim i polskim, zjawisko – w moim pojęciu – motywowane chęcią zawłaszczenia, przyswojenia przez lokalnych mieszkańców pewnych relewantnych, unikalnych w danym środowisku obiektów poprzez zmianę ich nazwy i zapewnienie im – jednoznacznej dla zainteresowanych – referencji; stąd i tytuł tekstu.

Lingwistyczna komponenta opisywanego procesu – zmiana nazwy – to zazwyczaj forma kondensacji tej nazwy; jeśli przyjmiemy, że wszelka minimum dwuelementowa nazwa sygnalizuje szerszą klasę semantyczną referenta oraz indywidualizującą go w tej klasie *differentia specifica,* opisywany proces oznacza redukcję nazwy do owej *differentia specifica.*

Moje polskie przykłady są niestety starsze i mniej liczne niż macedońskie, pochodzą niemal wszystkie sprzed trzydziestu paru lat, kiedy jeszcze mieszkałam w Polsce. Stąd, celem lepszej charakterystyki opisywanego zjawiska, zacznę od prezentacji przykładów macedońskich.

(1) Radio macedońskie nadaje *вести НА ПРВА*, literalnie ‘wiadomości na pierwszym’, czytaj: ‘na pierwszym programie’...

* ztopolin@on.net.mk

(2) Żeby wysuszyć wypraną chusteczkę, kładziemy ją *НА ПАРНО*, tj. na ’na centralnym’ – na rozgrzanym kaloryferze...

(3) Żeby kupić bilety na międzymiejską linię autobusową idziemy *НА АВТОБУСКА*, tj. do centralnej stacji autobusowej...

(4) Kolega informuje mnie, że musi jeszcze wpaść *ДО КОМЕРЦИЈАЛНА*, tj. do jednej z miejscowych filii banku, który *pleno titulo* nazywa się *Банка Комерцијална*…

O ile pierwszy przykład, w sensie geograficznym, ma charakter ogólnomacedoński, o tyle trzy następne to lokalna idiomatyka Skopia. Następny przykład to już lokalny *usus* konkretnej dzielnicy miasta, por.

(5) Dwaj koledzy wyznaczają sobie spotkanie *ПРЕД МЛЕЧЕН*, tj. przed jedynym w dzielnicy barem mlecznym...[1]

Moje polskie przykłady, jak wspomniałam, są starsze i w tym sensie mniej reprezentatywne dla aktualnego etapu opisywanego procesu. Koronny przykład to znany tytuł Młynarskiego:

(6) *Niedziela NA GŁÓWNYM...* – oficjalna nazwa: *Dworzec Główny* została zredukowana do *differentia specifica...*

Dalsze przykłady pochodzą ze znanej Piosenki o mojej Warsźawie:

(7–8) *Jak chciałabym...DZIEWIATKA pojechać W ALEJE... – DZIEWIATKA* to ’tramwaj nr 9’, a więc zastosowano tu konwencjonalną formę skrótu nazwy; *ALEJE* to *Aleje Jerozolimskie,* a więc skrót, zgodnie z lokalnym *ususem,* zachowując bazę semantyczną eliminuje *differentia specifica...*

Inna forma wykorzystania znanej mieszkańcom danej miejscowości specyfiki nazwy to asocjacje z nazwami ulic. O ile w Skopiu mieszkavcy rzadko posługują się nazwami ulic i w celach lokalizacji wykorzystują raczej nazwy mieszczących się przy tych ulicach charakterystycznych obiektów, w Warszawie to nazwa ulicy wywołuje oczekiwane asocjacje, por.

(9) Jeśli słyszymy; *Ciekawe, co o tym myślą NA WIEJSKIEJ...,* to jest to wyraźna aluzja do toku obrad sejmu,

(10) Jeśli w okupowanej Warszawie ktoś zwrócił ci uwagę: *Uważaj, co mówisz, bo znajdziesz się NA SZUCHA...* – to jest to wyraźna aluzja do siedziby Gestapo... – w ostatnich dwu przykładach punktem wyjścia dla narodzin lokalnej idiomatyki jest symbolika nazwy.

Zestaw stwierdzonych przeze mnie polsko-macedońskich literalnych paralelizmów jest skromny. Tu należy pol. *centralne* i mac. *ūарно*, jednak o ile *centralne* oznacza wyłącznie tryb ogrzewania lokalu, ew. instytucję

[1] Już po zakończeniu artykułu w jednym z ostatnich numerów *Newsweek’*a znalazłam kapitalną paralelę polską, tekst pod tytułem „*W MLECZNYM,*czyli u siebie”, a w nim szereg wypowiedzi mieszkańców dzielnicy, np. „Jako studentka stołowałam się często *W MLECZNYCH*”, czy „Przyjść *DO MLECZNEGO* to był wstyd...”

dostarczającą tego typu ogrzewania, znaczenie *ѝарно* rozciąga się również na nośnik tego ogrzewania, tj. rozgrzany kaloryfer. – Jedyny przykład w pełni paralelny w obu językach, a zarazem *par excellence* wyraz globalnej lokalizacji to pol. *komórka* i mac. *мобилен*, por.:

(11) pol. *Zadzwoń mi NA KOMÓRKE...* ~ mac. *Јави ми НА МОБИЛЕН… – komórka* czy *мобилен* to nie tylko i nie przede wszystkim mój czy twój aparat, ale jedna z instytucji / firm kontrolujących siatkę kontaktów telefonicznych realizowanych z pomocą odpowiednich aparatów.

Jeżeli przyjmiemy – a w moim pojęciu wypada nam przyjąć – że w naszym wokabularzu (tj. w prywatnym inwentarzu leksemów znanych i używanych przez danego użytkownika języka) istnieją trzy i tylko trzy typy jednostek semantycznych, a mianowicie:

1) predykaty, tj. pojęcia generyczne – rezultat naszej konceptualizacji świata; stanowią one ponad 90% całego inwentarza,

2) operatory referencji (jakobsonowskie *shifters*), które +/– odpowiadają klasie zaimków,

oraz

3) imiona własne (*nomina propria*), które – prymarnie użyte – są zawsze, *ex definitione,* referencyjnie jednoznaczne,

jeżeli przyjmiemy, że minimalny komunikat językowy to PROPOZYCJA, której referentem jest zdarzenie / sytuacja / proces / stan..., a uczestnicy tego zdarzenia / sytuacji... na powierzchni tekstu są reprezentowani przez ARGUMENTY predykatu konstytuującego propozycję,

to przyjdzie nam uznać, że wyrażenia, które są tematem tego tekstu, *centralne, komórka, mleczny, Główny* itd., funkcjonują z reguły jako referencyjnie jednoznacznie zidentyfikowane argumenty predykatu konstytuującego daną propozycję, tj. jako nazwy własne. Taki status zapewnia im semantyka, a nie sygnalizują go żadne specjalne eksponenty gramatyczne. – Szczególnie uderzający jest brak rodzajnika w macedońskich przykładach jak *ѝарно, ѝрва, авѿобуска...*

Pamiętam, jak przy pierwszych moich kontaktach z językiem macedońskim pytałam kolegów jaka jest różnica między wyrażeniami *Професор Конески* i *Професороѿ Конески.* W odpowiedzi usłyszałam, że *Професор Конески* sygnalizuje bliski stosunek / empatię mówiącego w stosunku do nazwanej osoby, podczas gdy *Професороѿ Конески* to nazwa oficjalna, sygnał braku podobnej bliskości. Stąd wniosek, że omawiane tu „skrócone nazwy" to specyficzne *nomina propria,* wyraz lokalnego folkloru. Wszystko to oczywiście kolokwializmy, które tylko „z przymrużeniem oka" otrzymują wstęp do tekstów standardowych. Jednak zarazem ich obecność w obu

językach, w skali słowiańskiej maksymalnie od siebie oddalonych tak pod względem historycznych warunków rozwoju jak i – w związku z tym – strukturalnie, zdaje się świadczyć, że mamy do czynienia z naturalnym procesem podkreślającym pewną bliskość i wspólnotę obyczajową odczuwaną przez mieszkańców danego terytorium.

Zuzanna V. Topolinska

ONOMASTIC MARGINALIA

Summary

The author comments on a process she observes in the two typologically maximally distinct Slavic languages, Polish and Macedonian; it concerns creation of specific abbreviated names for some objects in the given territory (region, city, city part, new settlement...) that the citizens living there treat with respect and/or empathy as representative and useful elements of their habitat. She defines these new local names as primarily used new nomina propria and the process of their creation as the proof of local patriotisme.

Keywords: referency, local identification, differentia specifica.

УДК 811.163.41'373.21
811.163.41'282.2

Оригинални научни рад
Примљено 26. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИРЈАНА С. ПЕТРОВИЋ-САВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

О РЕЛАЦИОНИМ МИКРОТОПОНИМИМА У РАЂЕВИНИ

У раду ћемо дати преглед микротопонима мотивисаних положајем у простору на терену Рађевине. Издвојићемо предлоге који се јављају у топонимима предлошко-падежне конструкције и у топонима који су настали срастањем предлога са именицом. Даћемо и семантику именица које су послужиле као оријентири при настајању релационих микротопонима.

Кључне речи: Рађевина, ономастика, релациони микротопоними.

На почетку рада појаснићемо шта подразумевамо под синтагмом „релациони микротопоними“. То су локалитети којима је као мотив именовања послужио њихов положај у простору у односу према другим објектима. За топониме овога типа карактеристично је да један обележени објекат служи за тачније лоцирање, односно именовање другог. Код ових топонима, предлог се јасно издваја. У случајевима где су предлози срасли са именицом то је, можда, изражено у мањој мери. У топономастичком фонду једне области знатан број топонима чине двочлане синтагме, међу којима је известан број топонима у чијем саставу се налази предлог – било да је реч о предлошко-падежним конструкцијама (*На̀ Брду*) или о случајевима где су предлози потпуно срасли са именицом (*За̀брдо*). У овом раду даћемо преглед релационих топонима који су забележени на терену Рађевине, као и кратак коментар у вези са топонимима тога типа.

* mirjana.petrovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Релациони микротопоними на посматраном терену исказују се на два начина: 1) предлошко-падежним конструкцијама типа предлог + именица (*По̀д Барама*, *У̀з Гранӣк*) и 2) сложеницама од предлога и именице (*На̏дгāј*, *За̀крсӣ*).[1]

1) Топоними предлошко-падежне конструкције

Предлози који се јављају у топонимима предлошко-падежне конструкције (*виш*, *за*, *код*, *крај*, *међу*, *на*, *над*, *ниже*, *ӣод*, *ӣреко*, *ӣрема*, *у* и *уз(а)*) као основно значење имају значење места и уносе га у семантику именица, односно у нашем случају топонима, које образују.

Топониме овога типа наводићемо према учесталости на терену.

Предлог ***ӣод***: *По̀д Барама* Тм,[2] *По̀д Ба̄шчом* Шљ, *По̀д Брȩ̄гом* Це, *Под Буква́ком* Бш, *Под Вр̏ӣљинōм* Це, *Под Гла̀в*ᵘ*цōм* БЦ Бш, *По̀д грōбљем* Ли Ст За, *Под Думѐром* Шљ, *По̀д јāзом* Вр Шљ, *Под Јѐдловӣшӣем* Лп, *Под каменом* За,[3] *Под Ка̀ӣурōм* Лп, *Под Ки́ком* За, *Под Ко̀зјōм сӣе́нōм* Бш, *Под Ко̀љебе* Кс, *Под кућом* Бо, *По̀д Лиӣōм* Кж Вр Ба, *Под Лѝсинōм* За, *Под Њива̀р*ᵘ*цōм* Лп, *Под О̀рловачōм* За, *Под Пѐћинōм* БЦ Кж, *Под Планѝнōм* Бо, *Под ӣлацом* Цв, *Под Сӣе́нōм* За Бш, *Под То̀чком* За, *Под Шума́ром* Бе.

Предлог ***код***: *Код анӣе́нē* Шљ, *Код Винограда* Кр, *Код Во̀дē* За, *Код Врȩ̏ла* Ко, *Код Гра̀ба* Кж, *Ко̀д Грōбља* За БЦ, *Код Ђе́рема* За, *Код Јѐзера* БЦ, *Код Ко̀лȩбē* Кж Тм, *Код крӯша̄кā* Ст, *Код куће* За, *Код Лѝӣē* БЦ, *Код Лѝӣ*ᵘ*ћа* Шљ, *Код Мочила* Ст, *Код Оско̀рушē* Бр, *Код Равне њиве* Бш, *Код Са̀сӣа̄нка* Кж, *Код Сӣе́нē* Бш, *Код Сӣо̀шарē* Бр, *Код Сӣуде́нца* Шљ, *Код Точка* За Цв Ко, *Ко̀д чардā̄ка* Ко, *Ко̀д шкōлē* Вр.

Предлог ***уз(а)***: *Уз А̏рсеновачу* БЦ, *У̀з Баре* Це Ко, *Уз брȩ̀зӣк* Кж, *Уз бу̀квā̄к* БЦ, *У̀з Гāј* За Бр Вр Шљ, *Уз Гра̀нӣк* Це, *У̀з друм* Бо Ко, *У̀з Јасēн* Бе, *Уз Кома̀д*ᵘ*ће* Ба, *Уз Кр̀жаву* Кж, *У̀з Крсӣ* Вр, *Уз Лу́к*ᵘ*новачу* Це, *У̀з Ма̄љевач* Бо, *У̀з Ограде* Бо, *У̀з ӣраг* Цв, *Уз Прљу́ге* Це, *Уз Ра̄ӣков*ᵘ*цу* Це, *Уз Со̀лла* Це, *У̏за Сӣра̄ну* Ли.

---

[1] „Традиционални приступ творби речи, по коме се префиксални начин творбе укључује у слагање, постао је непримењив када је у науку о језику уведен нов принцип класификације морфема“ (Радић 2005: 54).

[2] Скраћенице иза самог топонима замењују имена рађевских села: Бањевац (Бњ), Бастав (Ба), Бела Црква (БЦ), Белотић (Бе), Богоштица (Бо), Брезовице (Бр), Брштица (Бш), Врбић (Вр), Завлака (За), Комирић (Ко), Коњуша (Књ), Костајник (Кс), Красава (Кр), Кржава (Кж), Ликодра (Ли), Липеновић (Лп), Мојковић (Мо), Равнаја (Ра), Ставе (Ст), Толисавац (То), Томањ (Тм), Цветуља (Цв), Церова (Це) и Шљивова (Шљ).

[3] Неакцентовани примери забележени су у катастарским картама и нису потврђени на терену.

Предлог ***за***: *За Башчом* Кр, *За̏ Брдом* Кж Бо, *За̏ Брȩгом* Шљ То, *За Гла̀вцōм* Шљ, *За Ко̀сōм* Бш, *За Ли́цем* Шљ, *За̀ Плēћом* Це, *За̀ Сшȳблом* Тм, *За̏ Сшȳбом* Тм.

Предлог ***на***: *На̀ Бāшчи* Тм, *На̏ Брду* Бо БЦ За Ко, *На брегу* Кр, *На гли́бу* Бо, *На̀ Гуњи* Тм, *На Ѝвовūку* Кж, *На̀ Њивама* Тм, *На раскршћу* БЦ, *На̀ Чардāк* Тм.

Предлог ***виш(е)***:[4] *Вѝш Грōбља* Ли, *Вѝш кућē* Бњ, *Виш Пѐћинē* Це, *Више Лаза* Ли, *Више Ћȳūрије̄* Мо.

Предлог **у**: *У Ја́дру* Ко, *У мали* За, *У Реци* Вр За.

Предлог ***над***: *На̀д грōбљем* Шљ, *На̀д Лиūōм* Ст.

Предлог ***крај***: *Крај Ра̂внē* Кс.

Предлог ***међу***: *Међȳ јāзом* За.

Предлог ***ниже***: *Ниже Ћȳūрије̄* Мо.

Предлог ***низ***: *Низ Балȳдūн* БЦ.

Предлог ***ūреко***: *Преко Бȳковаче* Ко.

Предлог ***ūрема***: *Премà кућē* Тм Кж.

2) Сложенице од предлога и именице

Поред предлошко-падежних конструкција у топонимији Рађевине, релационим микротопонимима припадају и они који су настали топонимизацијом, односно срастањем предлога и именице. И код ових топонима присутна је веза предлог + именица, па зато и кажемо да су у нашој грађи, код топонима овога типа, забележени примери са предлозима *за*, *међу*, *над* и *ūод*. Топоними из ове групе који су забележени на нашем терену су: *За̏брдо* БЦ Вр, *За̀крсш* Кс, *За̀кућāни* Бо, *За̀сшруга* Бр, *За̏шоке* Мо, *За̀чардāк* Тм; *Међулу́шнūце* Кр За Вр Кр Кс; *На̏дгāј* Кс, *На̀дгајница* Кс, *На̀дгāјница* Це; *На̀њиве* БЦ, *По̏дгāј* Кс Це Лп, *По̏дгајница* Кс Це, *По̀дгāјница* Бш, *По̏дгōрје* Бо Кж Шљ, *Подгра̀динца* Кс, *По̏дјāз* Ли, *По̀дјазница* БЦ Ли Вр, *По̀длиūоваче* Кс, *По̏длȳг* Ли, *По̏длугови* Ли, *Подо̀сōје* Кс, *По̀дȳрине* Ба, *По̏шкūк* Шљ, *По̏шкољебница* Кс, *По̏шкрајница* Ли Кр, *По̏шкȳјница* Кс, *По̏шкујница* Бш Ли, *По̏шкућница* Лп Кр.

Префикси у топонимији уопште, било да је реч о предлошко-падежним конструкцијама или о сложеницама насталим срастањем предлога са именицом, одређују просторни однос једног објекта према другом. Таква ситуација је и на посматраном терену. Ови топоними мотивисани су положајем у простору и њихова основна семантичка специфичност јесте тежња ка томе да се помоћу обележеног објекта одреди положај другог који се именује. У литератури се именице овога типа

[4] У књижевном језику постоји једино облик *виш* (РМС).

зову префиксалним и префиксално-суфиксалним. Њихово присуство и бројност у речничком фонду потврђују да су ови творбени модели присутни и даље у језику (Радовић-Тешић 1985: 205).[5]

Заједничко за све релационе топониме јесте присуство тзв. именице оријентира. Избор предлога који ће се појавити као део релационог микротопонима у директној је вези са географским положајем локалитета који се именује – да ли је он *изнад* или *исӣод*, *ӣоред* или *иза* суседног, познатијег места које је већ именовано у топонимији и које би се могло третирати као оријентир (Радовић-Тешић 1987: 622). У већини случајева то је већ постојећи, по некој својој особини на терену изразитији локалитет. Забележен је и мањи број топонима предлошко-падежне конструкције код којих као оријентир није послужио постојећи топоним већ обичан апелатив. Да ли је као мотив именовања релационих топонима послужио апелатив или топоним, види се из начина на који је он написан (Богдановић 2002: 285). Уколико је именица у предлошко-падежној синтагми написана великим словом (*Под Буквáком*), мотив именовња био је топоним (*Бȕквāк*), а уколико је написана малим (*На рáскрӣшћу*), мотивација је био обичан апелатив (*рáскрӣшће*).

На позицији именице оријентира, на нашем ограниченом корпусу, налазе се топоними или апелативи, који се могу разврстати у следеће семантичке скупине:[6]

1. називи за рељеф: *брдо*, *брег*, *врӣљина*, *главица*, *коса*, *кик*, *сӣрана*, *ӣлећ*, *камен*, *ӣећина*, *ӣланина*, *раван*;

2. називи за фитониме:[7] *бреза*, *буква*, *гуња*, *јасен*, *граб*, *граница*, *ива*, *јелда/хељда*, *лиӣа*, *крушка*, *лиӣа*, *оскоруша*;[8]

3. називи за хидрониме: *бара*, *вода*, *ђерем*, *сӣуб(о)*, *сӣуденац*, *ӣочак*, *врело*, *река*, *јаз*, *мочило*;

4. називи за пољопривредне термине: *башча*, *њива*, *ограда*;

5. називи за култне објекте: *гробље*, *крс*;

6. називи за врсте земљишта: *кржава*,[9] *сӣена*, *глиб*, *ӣрљуга*;

7. називи за општу покривеност тла: *гај*, *шумар*, *лисина*;

8. називи за стамбене и друштвене објекте: *кућа*, *школа*, *чардак*.

---

[5] Још о именичким образовањима с префиксима *над-* и *ӣод-* в. Радовић-Тешић 1985: 205–219.

[6] Ради боље прегледности, у овом делу рада нећемо правити разлику да ли је оријентир био апелатив или топоним јер је акценат на семантици именица код релационих топонима.

[7] Нисмо пратили творбену структуру фитонима на терену, што би у неким другим сегментима истраживања било битно.

[8] О називима биљака у топонимији Рађевине в. Петровић-Савић 2017.

[9] ’Место на којем има железне руде’ (Лома 2005: 14).

О разноврсности података који се добијају посматрањем топонима, сведоче и подаци до којих смо дошли анализирајући сегмент топонима просторно ограничен на једну област, а семантички на део који смо назвали релациони топоними.

У настајању релационих топонима на терену Рађевине присутни су предлози: *виш*, *за*, *код*, *крај*, *међу*, *на*, *над*, *ниже*, *ӣод*, *ӣреко*, *ӣрема*, *у* и *уз(а)*. У овом раду посматрано је стотинак топонима, а најбројнији међу њима јесу они у чијој конструкцији се налазе предлози *ӣод*, *код* и *уз(а)*. Они чине више од половине укупног броја. Природни положај локалитета у великој мери утиче на избор префикса у овим конструкцијама. Рађевина је област која се дели на Горњу и Доњу Рађевину. Горња је брдовитија, стрмија, изломљенија, за разлику од Доње, где је терен равнији и приступачнији. Таква реална ситуација на терену оправдава постојање предлога у топонимији којима се, по висини, одређује положај другог објекта у простору: *виш*, *уз*, *ӣод*, *на*, *над* (*Вȉш кућē*, *Уз Бȕквāк*, *Нȁд Грōбљем*). Предлозима *код*, *крај*, *за* и *иза* одређује се близина неком другом појму (*Код Вȍдē*, *Код Јȅзера*, *Зȁ Брдом*). Употреба ових предлога на терену одговара њиховој употреби и у књижевном језику, односно они у топонимији Рађевине иду уз исте падеже као и у стандардном језику.

Топонимија је извор преко којег се могу пратити разне језичке појаве и дијалекатске особености испитиванога краја. То потврђује и овај огрничени корпус наших микротопонима. Рађевина је терен на којем је преношење акцената на проклитику, како стари тип преношења, тако и нови, жива категорија.[10] Та појава потврђена је и на корпусу који смо користили у овом раду (*Нȁ Брду* Бо БЦ За Ко, *Пȍд јазом* Вр Шљ, *Ȕза Сӣрану* Ли, *Зȁ Брдом* Кж Бо, *Зȁ Брȩ̄гом* Шљ То; *Пȍд Барама* Тм, *Пȍд Башчом* Шљ, *Нȁ Башчи* Тм, *Међȕ јазом* За). На ограниченој грађи, срећемо и врло изражену дијалекатску црту Рађевине – редукцију вокала (*Уз Сȍл*ᵘ*ла*, *За глȁв*ᵘ*цом*).[11]

Именица оријентир код релационих топонима, посматрано из семантичког угла, најчешће припада називима за рељеф, називима за фитониме и називима за хидрониме. Прво што нам падне у очи посматрајући одређени терен јесте његова конфигурација, односно изглед. То се у топонимији „разрешава“ именима за географске термине (*брдо*, *главица*, *коса*, *кик*, *раван*…), па је и оправдано и очекивано присуство назива за географске термине у функцији именице оријентира

[10] О преношењу акцената на проклитику у говору Рађевине в. Петровић-Савић 2012.

[11] Уп. Петровић 2005: 276.

код релационих топонима. Биљна покривеност тла, односно присуство појединачних биљних врста на терену такође је једна од првих особина које запажамо на терену. Није неочекивано што су се називи за фитониме (*бреза*, *граб*, *липа*, *оскоруша*), по бројности, нашли у самом врху именица оријентира. У нашем раду, треће место као именице оријентири заузимају називи за хидрониме и бројчано су готово исти као и претходне две поменуте групе (*бара*, *ђерем*, *точак*). Хидроними се, такође, издвајају у простору и сасвим је јасан и разумљив удео хидрографских апелатива и хидронима у мотивацији именовања других топонима. Основни мотив за именовање другог објекта јесте извесна посебност, истакнутост објекта који служи као оријентир. Ту особеност испуњавају наше именице оријентири и јасно је зашто су се нашли на врху називи које бисмо у топономастичким истраживањима при семантичкој подели сврставали у географске термине.

На терену Рађевине забележено је знатно више релационих топонима предлошко-падежне конструкције од оних где је предлог срастао са именицом.

Топонимија једнога краја, па чак и кад се посматра само њен један мали део, представља, слободно можемо казати, непресушни извор за истраживања. Пружа информације различитога типа у зависности од тога како је посматрамо и на који начин анализирамо. Пратећи предлоге у топонимији Рађевине кроз релационе микротопониме, добили смо информацију о конфигурацији терена, о типу објеката који су били доминантни приликом именовања других локалитета, а потврдили смо и постојање раније познатих дијалекатских особености испитиванога подручја.

ЛИТЕРАТУРА

Богдановић 2002: Недељко Богдановић, Предлошко-падежне синтагме у топонимији сврљишког краја, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLV/1–2, Нови Сад, 285–290.

Лома 2005: Александар Лома, Из историјске топонимије Пљеваљског краја, *Гласник Завичајног музеја* 4, Пљевља, 9–15.

Петровић 2005: Мирјана Петровић, Основне фонетске особине рађевског села Бела Црква, *Прилози проучавању језика* 36, Нови Сад, 269–292.

Петровић-Савић 2012: Мирјана Петровић-Савић, Преношење акцента на проклитику у говору Рађевине, *Прилози проучавању језика* 43, Нови Сад, 215–235.

Петровић-Савић 2017: Мирјана Петровић-Савић, Називи биљака у топонимији Рађевине (творбено-семантички аспект), *Српски језик* XXII, Београд, 571–586.

Радић 2005: Јованка Радић, Префиксална творба речи – деривација или композиција (наставни и ваннаставни аспект), *Наш језик* XXXVI/1–4, Београд, 54–67.

Радовић-Тешић 1985: Милица Радовић-Тешић, Именичка образовања с префиксима *над-* и *под-*, *Наш језик* XXVI/4–5, Београд, 205–219.

Радовић-Тешић 1987: Милица Радовић-Тешић, Именичка образовања с префиксима у српскохрватској топонимији, у: *Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције*, ур. Павле Ивић и др., Београд: Српска академија наука и уметности, 621–626.

Радовић-Тешић 1998: Милица Радовић-Тешић, Творба топонима с префиксом *за-*, *Српски језик* III/1–2, Београд, 65–69.

Радовић-Тешић 2002: Милица Радовић-Тешић, *Именица с префиксима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Миряна С. Петрович-Савич

К ВОПРОСУ О РЕЛЯЦИОННЫХ МИКРОТОПОНИМАХ В ОБЛАСТИ РАДЕВИНА

Резюме

В работе анализировано около ста топонимов, мотивированных положением в пространстве. Мы называем их реляционными микротопонимами. Выделены предлоги, находящиеся в топонимах предложно-падежной конструкции и в топонимах, возникших сращением предлога с именем существительным. Дана и семантика имен существительных, служащих ориентиром при возникновении реляционных микротопонимов. Следуя за предлогами в топонимии области Радевина через реляционные микротопонимы, мы получили информацию о конфигурации местности, о типе объектов, преобладающих при наименовании других местоположений, причем мы подтвердили и наличие ранее известных диалектных особенностей исследуемой области.

Ключевые слова: область Радевина, ономастика, реляционные микротопонимы.

УДК 811.163.41'373.21(497.6)

Оригинални научни рад
Примљено 3. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ЈЕЛЕНА В. ЈАЊИЋ*
(Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука)

ПРИЛОГ РЕКОНСТРУКЦИЈИ ОЈКОНИМА *ВȍГОШЋА*

У раду је дата творбено-семантичка реконструкција ојконима *Вȍгошћа*. Указано је на прве историјске помене овог ојконима. Значајно мјесто посвећено је посвједоченим топонимима на *-gostь* у руском/староруском језику.

Кључне ријечи: ојконим, *Вȍгошћа*, творбено-семантичка реконструкција, лична имена на *-gostь*.

1. Предмет овога рада је истраживање поријекла ојконима *Вȍгошћа*, што је одувијек привлачило нашу пажњу. Вогошћа је данас једна од девет општина Кантона Сарајево, а до распада бивше Југославије и избијања грађанског рата у Босни и Херцеговини била је једна од десет општина Града Сарајева. Током грађанског рата Вогошћа је била у саставу Српског Сарајева и Републике Српске[1] (1992–1995) све до потписивања Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини у Дејтону 21. новембра 1995. године.

Вогошћа се налази око шест километара сјеверозападно од Сарајева између Сарајевског и Височког поља. Лежи у сливу ријеке Босне на мјесту гдје се Вогошћански поток улијева у Босну.

2. Изузетно вриједну етнографску студију о Вогошћи написао је Миленко С. Филиповић (1902–1969), један од значајнијих српских етнолога и етнографа. Студија насловљена Вогошћа и Биоча у Босни

* jelena.janjic@nub.rs

[1] Према Дејтонском споразуму, сарајевске општине Вогошћа, Илијаш, Илиџа, Хаџићи и Грбавица припале су Федерацији Босне и Херцеговине и српско становништво је расељено током јануара и фебруара 1996. године.

објављена је у *Српском етнографском зборнику* (књ. 46) 1930. године.[2] Географско друштво Босне и Херцеговине 1967. године објавило је књигу *Вогошћа* Станоја Ј. Јовановића.

2.1. Осврнућемо се на прве сачуване помене ојконима *Вòгошћа*, јер да бисмо испитали историјски развој „неке категорије, мора се претходно утврдити полазно стање у најстаријим писаним споменицима, још тачније: мора се реконструисати примарни систем на основу података сачуваних у најстаријим писаним споменицима и остатака у словенским језицима и дијалектима“ (Маројевић 1996: 1).

Из наведеног разлога скренућемо пажњу на прве сачуване помене овог имена. Помен ојконима *Вòгошћа* налазимо у првом турском катастарском попису Босанског крајишта (тимарска села посаде Ходидједа). „Selo Vogošća javlja se u popisu iz 1455. g. u vidu Gogoša“, „javlja se 1485 g. u vidu *Vogošta* i tada je brojilo 97 hrišćanskih porodica i 10 ledičnih hrišćanina, zatim 38 muslimanskih kuća i 20 inokosnih muslimana“ (Шабановић 1958: 207). Ојконим *Вогошћа* помиње се и у османском попису из 1468/69. године *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*:[3] „Selo Ogošta, hasa njiva 1, domova muslimana 2, domova kršćana 47, neoženjenih; Prihod 2.321“ (Аличић 2008: 71). Xâc je „carsko imanje, dvorsko imanje; lenski posjed turskih sultana, članova dinastije ili visokih dvorskih i državnih funkcionera, koji je donosio preko 100.000 akči godišnjeg prihoda“ (Шкаљић 2014: 296).

Писари ових турских катастарских пописа, према Аличићу, регрутовани су из редова турских службеника који су знали не само начела и технику тог посла, него су, сматра, уз то познавали језик и обичаје краја који су пописивали (Аличић 2008: 178). Ипак, у тим пописима могло је доћи и до грешака. А. Ајубов је указао на проблем приликом записивања топонима у историјским изворима писаним на другим

[2] Филиповић о тадашњем становништву овог насеља биљежи да је „међу 129 православних родова свега три стариначка рода са 18 кућа, а међу 53 муслиманска рода шест је стариначких са 21 кућом“ (Филиповић 1930: 639). „Код муслимана се старинци називају ’старјеницима’ или се вели да су ’од фета’, а православци своје старинце зову ’Бошњацима’. Бошњацима сматрају и оне који су доселили из сусједних крајева а старином су Босанци“, „православни старинци, будући кметови, кретали су се с чифлука на чифлук“ (Филиповић 1930: 639). Филиповић биљежи да су називи *Вогошћа* и *Биоча* „несумњиво врло стари и сигурно још из средњег вијека, помињу се у писаним изворима из 16. вијека“ (Филиповић 1930: 623).

[3] Приређивач у напомени биљежи: „U originalu Ogošta. Vjerovatno naselje Vogošća kod Sarajeva. Na ovakvu ubikaciju sam se odlučio, zbog toga što u ovom popisu naselje današnje Vogošće nije na drugom mjestu upisano. Naselje je dosta brojno i mislim da se radi o tome naselju. Ima varijanta po kojoj bi se moglo dešifrovati kao Ivgošta, pa bi onda stari naziv za ovo naselje bio Vgošta“ (Аличић 2008: 71).

језицима: „Проблема заключается в том, что топонимы создаются различными языками в соответствии со словообразовательными моделями национального языка, но при произношении либо фиксации в источниках представителями других языков они теряют изначальную форму“ (Ајубов 2018: 54). Митар Пешикан у раду Дијалектолошка сведочанства штокавске историјске ономастике биљежи да ови пописи писани на турском језику брзописном арабицом пружају „веће могућности за геолингвистичка проучавања“, али „на жалост, записи фонетске структуре наших имена у турским пописима врло су непрецизни, делом због самог система арабице као писма, а делом и због брзописне праксе турских писара“ (Пешикан 1987: 50).

Као први писани извор овог ојконима Филиповић помиње рукопис сиџила сарајевског муле из 1565/66. године (Филиповић 1930: 635). У *Попису приложника од 1682. године* који су даровали уље за кандила храма Светих архангела Михаила и Гаврила у Сарајеву (Старе цркве), а који је објавио Владислав Скарић у књизи *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*, налазе се и имена *Лазо с Вогоще*, *Милинко из Вогоще*, *Дабо из Вогоще* (Скарић 1937: 148–149, 152).

У *Босанском вјестнику*, првом листу штампаном у Босни, који је покренуо 1866. године Игњат Сопрон, у рубрици Домаће и стране в[и]јести наш ојконим налазимо у лику: *Вогошча* (*у селу Вогошчи*) (Сопрон 1866: 10).

У једанаестој књизи *Етнографског зборника* објављено је дјело попа Стјепе и Владимира Трифковића Сарајевска околина, Сарајевско поље I (с поднасловом Антропогеографска разматрања), а ојконим се помиње у лику *Вогошта* (и село и поток) (Трифковић 1908: 267).

У *Српском рјечнику* Вука Стефановића Караџића (1818. и 1852) нема помена ојконима *Вогошћа*. Није забиљежен ни у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности.

2.2. О поријеклу назива *Вȍгошћа* писали су Миленко С. Филиповић, Павао Анђелић и Ален Калајџија. Сматрамо да је погрешно тумачење П. Анђелића да данашњи облик *Вȍгошћа* потиче од имена *Vydogossa*, забиљеженог, како наводи аутор, у тексту *Stara bosanska župa Vidogošća ili Vogošća* (с поднасловом: *проблем убикације средњовјековних жупа уже или средње Босне*), у Повељи бана Нинослава (…*Item in supa Vydogossa Lubinchi*…). Анђелић сматра да је то име жупе у средњој Босни, што је, како аутор наводи, једини директни податак писаних извора о постојању ове жупе (Анђелић 1971: 339–340). Анђелић закључује да се име *Вогошћа* могло развити из облика

Видогошћа (од имена *Видогостъ*). Као другу могућност аутор наводи да је ојконим *Вогошћа* погрешно написан у поменутој повељи (Анђелић 1971: 342).

У новије доба на поријекло овог ојконима осврнуо се Ален Калајџија у раду Etimologija pojedinih ojkonima u dolini gornjeg i srednjeg toka rijeke Bosne. Калајџија данашњи топоним *Вогошћа* изводи из: *Velьgostьja > *Velgostja > *Veogošća > Vogošća, наводећи и сам да се лингвистички гледајући „može ponovno preispitati i pokušati ustanoviti nekakav drukčiji način nastanka ovoga imena“ (Калајџија 2006: 132).

Тибор Живковић у раду О првим главама Летописа попа Дукљанина изнио је мишљење да је поријекло имена *Вогошћа* готско (дериват из готског имена) (Живковић 1997: 31). Можемо закључити да су поменути аутори различито тумачили поријекло овог имена. Миленко С. Филиповић у поменутој студији истиче да је име *Вогошћа* „вјероватно постало од неког старог личног имена на ’-гост’“ (Филиповић 1930: 623). Блиски смо овом тумачењу, а потврде за то налазимо у староруским споменицима у којима је посвједочено лично име *Воигостъ*.

2.2.1. Пошто је задатак ономастичара „да утврди примарни лик топонима и да објасни његове даље фонетске промене“ (Маројевић 1985: 24), настојаћемо овдје изнијети творбено-семантичку реконструкцију ојконима *Вòгошћа*. По својој структури то је двотематско образовање, тј. посесивна изведеница од личнога имена *Воигость* супстантивизирана након елипсе именице женског рода *vьsь* у значењу ’село’. Вòгошћа је Воигостова вас (село). Лично име *Воигость*, како смо поменули, посвједочено је у староруском. У антропониму *Воигостъ* чува се, без промјене, финални дио ријечи (друга основа јотовања суфиксом *-jь*), али је упрошћен иницијални дио ријечи (прва основа). Прва основа је била оформљена као императив 3. лица једнине, па је интервокално *j* изгубљено, а секвенца *oи* упрошћена: *voji-* > *vo-*.

Бројни српски топоними (и уопште словенски топоними) настали су „елипсом управне именице и супстантивизацијом посесивног придева“, а њихов род и број зависио је од рода и броја некадашње управне именице: „српско *Живогошће* < Живогошће (= Живогостово) село“ (Маројевић 1996: 5).

Говорећи о творбено-семантичкој реконструкцији староруских топонима, Р. Маројевић истиче: „Топоними настали супстантивизацијом посесивних придева од личних имена чија се основа завршава сугласничком групом -st имали су основу која се завршавала сугласнич-

ком групом -šč. Овај тип посесивних придева посведочен је само у топонимији“ (Маројевић 1985: 32).

„Највећи број топонима овога типа настао је од личних имена са другом компонентом -*gostь*. Као и именица *gostь*, ова лична имена су некада припадала ĭ основама, али су од најстаријих руских споменика пришла деклинацији *ĵo* основа: заложи *Воигость*. цр҃квь ст҃го Федора Тирона [ЛН XIII, л. об. (1175)]…“ (Маројевић 1985: 32). Аутор наводи и бројне топониме овога типа.

В. Л. Васиљев у дјелу *Славянские топонимические древности Новгородской* наводи изворе XII вијека који потврђују име Новгороћанина Воигоста (*Воигость*). У поглављу насловљеном *Етимолошки и етно-историјски развој топонимије са елементима -гощ/-гост* (с мотом: *Гость на гость – хозяину в радость*) аутор доноси бројне новгородске топониме овога типа (*Будогощь*, *Видогоща*, *Витогощ*, *Негоща*, *Онегость*, *Радогоша*, *Мирогоша*, *Стогоша*…). Васиљев биљежи да је топонимија ове врсте позната свим словенским језицима, а посебно раширена у новгородској области. „U toponomastici Bosne i Hercegovine poznate su bliže analogije sa toponimima istoga ili sličnoga korijena: zaselak Vogošćica u selu Čajnu kod Visokog, L[LJ – J. J.]ubogošta kod Sarajeva, Delegošća kod Srebrenice, Dobrigošće kod Jablanice, Radogost kod Vareša i slično“ (Анђелић 1971: 341–342). Поменућемо и топоним *Оногошт* (данашњи Никшић), настао од личног имена *Оногост*.

Међу бројним топонимима које наводи Васиљев, посебну пажњу заслужује ојконим *Вогоща*,[4] „выводящие гидроним из личн. *Воегость/Воигость*; новгородец с таким именем упоминается летописью под 1115 г.“ (Васиљев 2012: 161). Васиљев биљежи и топониме: *Воегоща*,

[4] „*Вогоща* л. пр. Тишинки, л. пр. Шелони, по [СНМРИ 34: № 10710] – *Вагоща* в Порх. у., фиксируется впервые под 1539 г. [НПК IV: 245]. Правы А. И. Попов [1981: 112] и П. Арумаа [Arumaa 1960: 168], выводящие гидроним из личн. *Воегость / Воигость*; новгородец с таким именем упоминается летописью под 1115 г. [НПЛ: 20, 204]. Ср. еще личн. *Воигость* из новг. бер. гр. № 974 конца XII – 1-я четверти XIII в. [Зализняк, Торопова, Янин 2011: 6], *Воиго*[*сть*] из надписи 2-й пол. XI в. — 1-й пол. XII в. на штукатурке в Софийском соборе Новгорода [Медынцева 1978: 91]. Антропонимия с препозитивным компонентом **voj-* (значение ‘воин’) присутствовала в древненовгородской диалектной области; ср. личн. *Воеславъ / Воиславъ* в бер. гр. № 50, 509, 531 [Зализняк 2004: 720], а также *Воин,гъ*, *Воим,ръ*, обусловившее новг. геогр. *Вон,жица* р., *Вонижицы* дер., *Воимеричи* дер. (подр. анализ этих топонимов дан в гл. 4). Личн. *Воегость / Воигость* далее следует извлечь из ойконима ***Вогостицы*** дер. Ясенского пог. Шел. пят. под 1498 г. [НПК IV: 156], *Вогостици* под 1575/76 г. [ПКНЗ 6: 185], = *Вагостищи* дер. и ус. при колодце в Ясенской вол. Порх. у. 2-й пол. XIX в. [СНМРИ 34: № 11701, 11702]; слог *Во-* в этом названии (впоследствии *Ва-* благодаря псковскому аканью) иллюстрирует сокращение препозитивного компонента: *Воје-* > *Вој-* > *Во-*, какое наблюдается и в геогр. *Вогоща* (< **Воигоща*)“ (Васиљев 2012: 161).

Воегоща Верхняя, *Воегоща Нижняя*, *Воегоще*, *Воегощенка*, *Воегощь* (Васиљев 2012: 161).

Ојконим *Вȍгошћа* у прошлости се јављао у два морфолошка лика: *Вогошћа* и *Вогошта*. Лик *Вогошћа* је старији (примаран), док је варијанта *Вогошта* настала упрошћавањем сугласничке групе *vojigoštša > *vojigošta. Као старија варијанта овог имена, судећи по језичком развићу, потврђено је *Вогошћа* (Бошковић 1990: 102). „Графија турских пописа омогућује и поуздано разликовање група *шт* и *шћ*, којег доста често налазимо у топонимији“ (Пешикан 1987: 51).

3. Реконструкција ојконима *Вогошћа* заснована је на фонетским законима које је српски наслиједио из прасловенског језика и на чињеници да је лично име *Воигост* посвједочено у староруским споменицима из XII вијека. По својој структури то је двотематско образовање, тј. посесивна изведеница од личнога имена *Воигость* („новгородец с таким именем упоминается летописью под 1115 г.“, Васиљев 2012: 161) супстантивизирана након елипсе именице женског рода *vьsь* у значењу село. У антропониму *Воигост* чува се, без промјене, финални дио ријечи (друга основа јотовања суфиксом *-jь*). Упрошћен је иницијални дио ријечи (прва основа). Прва основа била је оформљена као императив 3. лица једнине, па је интервокално *j* изгубљено, а секвенца *ои* упрошћена: *voji-* > *vo-*.

Топоними су могли настати транспозицијом личног имена у име територије (области) на којој та личност живи или којој припада. Тако је од антропонима *Воигост* настао и ојконим *Вогошћа*: Вȍгошћа је Воигостова вас (село). У Новгородској области посвједочени су и топоними: *Вогоща*, *Воегоща*, *Воегоща Верхняя*, *Воегоща Нижняя*, *Воегоще*, *Воегощенка*, *Воегощь* (Васиљев 2012: 161), као и бројни топоними на *-гост*. У српском језику то су *Љубогошта* (код Пала) и *Оногошт* (некадашњи назив за Никшић) и др.

Несумњиво је да су ојконим *Вȍгошћа* и хидроним *Вȍгошћански поток* настали према антропониму *Воигост*: њиме је означено да је (некада село) *Вогошћа* припадала *Воигосту*, а поток који је протицао селом именован као *Вогошћански поток*.

Овај наш ојконим у прошлости јављао се у два морфолошка лика: *Вогошћа* и *Вогошта*. Лик *Вогошћа* је старији (примаран), док је варијанта *Вогошта* настала упрошћавањем сугласничке групе **vojigoštša* > **vojigošta*.

ЛИТЕРАТУРА

Ајубов 2018: Абдусалом Р. Аюбов, Топонимы как ценное наследие культуры. *Номаи Донишгох: учёные записки* № 4 (57), Худжанд, 54.

Аличић 2008: *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, prev. i prir. Ahmed S. Aličić, Mostar.

Анђелић 1971: Pavao Anđelić, Stara bosanska župa Vidogošća ili Vogošća, *Glasnik Zemaljskog muzeja. Arheologija* 26, Sarajevo, 337–346.

Бошковић 1990: Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика. Фонетика и морфологија*, Никшић: Универзитетска ријеч.

Васиљев 2012: Валерий Л. Васильев, *Славянские топонимические древности Новгородской земли*, Москва: Рукописны памятники Древней Руси.

Живковић 1997: Тибор Живковић, О првим главама Летописа попа Дукљанина, *Историјски часопис* XLIV, Београд, 11–34.

Калајџија 2006: Alen Kalajdžija, Etimologija pojedinih ojkonima u dolini gornjeg i srednjeg toka rijeke Bosne, *Istraživanja*1/1, Mostar, 129–142.

Маројевић 1985: Радмило Маројевић, Прилози творбено-семантичкој реконструкцији староруских топонима, *Ономатолошки прилози* VI, Београд, 21–58.

Маројевић 1996: Радмило Маројевић, Историјски развој словенских посесивних изведеница у антропонимији и топонимији: (са социоономастичког и творбено-семантичког аспекта), *Ономатолошки прилози* XII, Београд, 1–7.

Маројевић 1997: Радмило Мароевич, Методологические вопросы реконструкции древнеславянских топонимов (деривационно-семантический и деривационно-фонетический аспекты), *Вопросы языкознания* 3, Москва, 76–88.

Маројевић 2000: Радмило Мароевич, Личные имена в системе антропонимических категорий праславянского языка, *Этимология* 1997–1999, Москва, 96–102.

Пешикан 1987: Митар Пешикан, Дијалектолошка сведочанства штокавске историјске ономастике, *Јужнословенски филолог* XLIII, Београд, 49–56.

Скарић 1928: Владислав Скарић, *Српско-православна сарајевска парохија у 17. и 18. вијеку*, Сарајево: Државна штампарија.

Скарић 1985: Владислав Скарић, *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације*; Избрана дјела, књ. 1, избор и редакција Милорад Екмечић, Сарајево: Веселин Маслеша.

Сопрон 1866: Игњат Сопрон ур., Домаће и стране вјести, *Босански вјестник* год. 1, бр. 2, Сарајево, 10.

Трифковић 1908: Владимир Трифковић, Стјепо Трифковић, Сарајевска околина: Сарајевско поље: антропогеографска проматрања, *Српски етнографски зборник* XI, Београд.

Филиповић 1930: Миленко С. Филиповић, Вогошћа и Биоча у Босни, *Српски етнографски зборник* XLVI, *Насеља и порекло становништва*, 26, Београд, 619–696.

Шабановић 1957: Hazim Šabanović, Bosansko krajište: 1448–1463, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine* 9, Sarajevo, 177–220.

Шкаљић 2014: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u našem jeziku*, Beograd: Ind Media Publishing.

Елена В. Янич

К ВОПРОСУ О РЕКОНСТРУКЦИИ ОЙКОНИМА *ВОГОШЋА*

Резюме

В работе представлена словообразовательная и семантическая реконструкция ойконима Вогошча. Вогошча расположена примерно в шести километрах к северо-западу от Сараево. Первые исторические упоминания об этом ойкониме указаны в турецких кадастровых переписях XV века. Значительное место в работе отведено засвидетельствованным топонимам на *-gostь* в сербском и русском языках.

По своей структуре данный ойконим имеет двухтематическое образование, т.е. поссесив от имени собственного Воигост субстантивирован после выпадения существительного женского рода *vьsь* в значении ‘деревня’. Вòгошћа – это Воигостова весь (село). Имя собственное Воигость засвидетельствовано в древнерусском языке. Данный ойконим в прошлом существовал в двух морфологических формах: *Вогошћа* и *Вогошта*. Форма Вогошћа более старая (основная).

Ключевые слова: ойконим, *Вòгошћа*, словообразовательно-семантическая реконструкция, личные имена на *-gostь*.

УДК 811.163.1'27
94(=16)

Оригинални научни рад
Примљено 26. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

MOTOKI Y. NOMACHI*
(Hokkaido University,
Slavic-Eurasian Research Center)

LINGUISTIC IDEOLOGY AND THE ART OF RE-EDITION ON THE SECOND EDITION OF IOANN RAJIĆ'S *HISTORY OF VARIOUS SLAVIC PEOPLES* (1823)

This article analyzes the second edition of *History of Various Slavic Peoples* – written by Joann Rajić but published in 1823, long after his death – by raising the following three questions: 1) What was the editor's linguistic strategy for the second edition?, 2) What were the concrete changes?, and 3) What was the sociolinguistic background at the time of editing that encouraged the editor to change Rajić's text? The analysis of this article shows that the main strategy for the second edition was the Slavicization of the text, particularly excluding features of the Russian literary language. This editorial policy was likely made by the fact that, contrary to the general tendency to replace Church Slavonic with the Serbian vernacular in the 18th century, Church Slavonic did have a status and functioned as the national language of Serbs, whose elites – eligible to read in Church Slavonic – were potential readers of Rajić's *History*.

Keywords: Ioann (Jovan) Rajić, Church Slavonic, Serbian, Russian, Slaveno-Serbian.

1. Multiglossia in 18th century Serbia and the place of the Russian language

It is well known that three linguistic registers coexisted as literary varieties in the 18th and 19th centuries in Serbia: the Russian recension of Church Slavonic (i.e., Russian Church Slavonic), the Russian literary language of the 18th century, and a mixture of Russian Church Slavonic and Serbian vernacular, known as Slaveno-Serbian (Tolstoj 1998: 243). These

* mnomachi@slav.hokudai.ac.jp

registers were used differently depending on the literary genre, while the proportion of the coexisting registers changed over time. Among these registers, literary Russian was used in serious secular literature, particularly in historiographical works (Ivić 1998: 179). Among Serbs who published their works in Russian, Ioann (Jovan) Rajić (1726–1801) was one of the most eminent figures who also wrote in Russian Church Slavonic, Slaveno-Serbian, and Serbian vernacular (cf. Mladenović 1989).[1]

2. Periodization of the Serbian 18th and early 19th centuries

According to the standard periodization of the history of the Serbian language, advanced by Unbegaun (1935) and accepted by Tolstoj (1998) and others, the 18th century can be roughly divided into three periods: (1) from 1690 to 1740, (2) from 1740 to 1780, and (3) from the last 20 years of the 18th century to the beginning of the 19th century. In Vuletić's opinion, this periodization relates to the degree of Russian influence (Vuletić 2006). He names the first period *srpskoslovensko doba*, or the "Serbo-Slavic period", in which direct contact with the Russian language strengthened. The second period is referred to as *ruskoslovensko doba*, or the "Russo-Slavic period", in which Russian influence was dominant in every aspect. It is suggestive that, at that time, Russian was identified as *our* language/the Serbo-Slavic language (cf. Julinac 1765: 13).[2] The third period is called *slaveno-serbsko doba*, or the "Slaveno-Serbian period", in which the role of the Orthodox Church was weakening in secular life, and Serbian elites started discarding Russian Church Slavonic. In addition to these periods, Vuletić speaks of another period in the 19th century, between 1814 and 1860, and labels it *srpski preporod*, or the "Serbian Renaissance."

3. Publication of Rajic's *History of Various Slavic Peoples*

Following the abovementioned periodization, one can surmise that Rajić was particularly active in Periods 2 and 3. Indeed, his most important book – *Istorija raznyx slavenskix narodov*, or *History of Various Slavic Peoples* (hereafter referred to as *History*) – was completed in 1768, when

[1] According to Piper (2012: 17), Russian functioned as a language of education at *Slavenska škola* in Sremski Karlovci in the 18th century.

[2] "*...[x]otja ne na našem rossijsko- ili serbo-slavenskog jazyke*" (…though not in our Russian or Serbo-Slavic language.) On the other hand, it is important to note that, in the preface of *Slaveno-Serbskij magazin*, Zaharija Orfelin wrote: "…*drugija stixotvorčeskija poetičeskija na našem i rossijskom eziku sočinenija*…" (other poetic works in *our* and *the Russian language*"). See Orfelin (1768: 11).

the Russian influence was strongest among Serbian elites.[3] However, the book was published 26 year later, around 1794–95, literary Russian was no longer used and Slaveno-Serbian had started gradually to take the place occupied by literary Russian and Russian Church Slavonic.

Notwithstanding the fact that his language (and linguistic style) was outdated even when the book was published, Rajić's *History* was practically the only rigorous and reliable historiographical work at that time and remained an influential piece of scholarship for decades within the field of Serbian historiography, as Jagić acknowledged (1908: 184).[4] Furthermore, the book functioned as a fundamental source of motifs for Serbian literary works (Deretić 2007: 448). Because the following three decades did not produce any other work that would come close to the quality and scope of Rajić's book, it is not surprising that an idea to republish his *History* appeared, which was realized in 1823.

As Tolstoj noted (1998: 179), the pace of literary development in Serbia was much faster than in Russia or other European countries, which – in effect – meant that the linguistic circumstances were quite different between two editions, and Rajić's language must have been perceived differently in the changed linguistic circumstances. Specifically, the size of educated readership increased in the 1820s, compared to the 1790s, whereas literary Russian became much less comprehensible to the readership. This led the publisher to update the language of Rajić's text, but without Rajić – as the second edition of *History* was published 20 years after his death. Here arise the following questions: (1) What was the editor's linguistic strategy for the second edition? Considering the abovementioned periodization, one could guess that the text would have been vernacularized. If not, why? (2) What were the concrete changes? (3) What was the sociolinguistic background at the time of editing that encouraged the editor to change Rajić's text?

4. How Rajić's idiolect was edited in the second edition of *History*

There are various views on Rajić's language, as represented in *History*. According to Kulakovskij (1882: 9), it is *Slaveno-Serbian* or *Russian Slavonic* with a modest admixture of Serbian lexemes and expressions. Belić (1935: 9) argues that Rajić wrote *History* in Russian Church Slavonic, a

[3] However, according to Georgijević (1946: 11), it is probable that Rajić continued revising the book until the 1790s.

[4] Jagić writes the following: "Sočinenije Raiča pol'zovalos' ne bez osnovanija bol'šim avtoritetom…Ved' ono v polnom svoëm ob″ëma s odinakovo širokimi vzgljadami eščë do six por ne zameneno drugim lučšim… ("Rajić's work enjoyed a high repute, and not unfoundedly so. After all, there has not been another, better publication equal in size and scope…").

view Skerlić (1967: 70) endorses. Deretić (2007: 448), following Vuk, calls Rajić's language an artificial language that is neither Serbian nor Russian nor (Church) Slavonic. Alternatively, Unbegaun (1935: 47), Mladenović (1988: 46), Ivić (1998: 127), and Tolstoj (1998: 274) believe it is literary Russian for the historiographical style. Indeed, there is no rigid line between the literary Russian historiographical style and Russian Church Slavonic, and Rajić's idiolect can be said to contain ample Church Slavonic elements – more so than the idiolects of other writers at that time who used Russian, including Zaharija Orfelin (Gudkov 2007: 58).

Regarding the second edition of *History*, it is important to note that the proportion of Church Slavonic elements changed significantly. However, one has to detect that Slavicization of Rajić's text is primarily observed in the *Introduction*, while the changes in the main text of *History* were less significant. Furthermore, in some cases, Slavicization is of "pseudo Slavic" nature, as some changed forms are – in reality – incorrect. Here are just a few examples of the Slavicization of the text, for illustration:

1. Phonetics/Phonology

1.1. Second palatalization of velars

	1st edition	2nd edition
k/c	vo svoix slovax i porjad**ke**	vo svoix slověx i porjad**cě**
g/z	dru**g**ij že očesam	dru**z**i že očesam[5]

1.2. *dj>ž, žd[6]

1st edition	2nd edition
ču**ž**ym pčelam	ču**žd**ym pčelam

1.3. Pleophony

	1st edition	2nd edition
*tolt	na g**olo**vu pobili	na g**la**vu pobili
*tort	pri g**oro**dkě	pri g**ra**dě

[5] This "correction" is inaccurate, as Church Slavonic does have the form *drugij*, but not *druzi*, which is a hypercorrection.

[6] The "correction" is inconsistent. For instance, there are cases in which the same Russian form is used in both editions: …*kotoryj čužeju bědoju umudrjaetsja* ("who becomes cleverer thanks to other's misfortune").

1.4. Slavicization of Serbian names

1st edition	2nd edition
bědoju V**u**kašina kralja	bědoju V**ol**kašina kralja

2. Nominal morphology

	1st edition	2nd edition
neut.pl.dat.	k različnim děl**am**	k različnim děl**om**
mas.pl.dat.	vysokim um**am**	vysokim um**om**
neut.pl.loc.	v zěrn**ax**	v zěrn**ěx**
mas.pl.loc.	o Serb**ax**	o Serb**ěx**
mas.pl.ins.	pozdnimi dožd**ami**	pozdnimi dožd**mi**
sg. vs. du.	iz **ruk** Gosudarja svoego	iz **ruku** Gosudarja svoego

3. Verbal morphology

	1st edition	2nd edition
copula *byti*	čto ešče udivitelnee *ø*	eže ešče udivitelnee *est'*
copula *byti*	no i togo *ø* nedovolno	obače i togo *nest'* dovolno
aorist	kaja obače pričina *byla*	kaja obače pričina *bě*
imperfect	dolžno *bylo* vospomjanuti	*podobaše* vospomjanuti
perfect	xudoe...ustroilo *ø* estestvo	xudoe...ustroilo *est'* estestvo
perfect	vsja že sija delalasja *ø*	vja že sija dělalasja *sut'*

4. Microsyntax

	1st edition	2nd edition
acc. vs.gen.	vidim my ljudej, *kotoryx*... slučaj světa očes...lišil.	vidim my ljudej, *kotoryja*...slučaj světa očes lišil est'.
pred.ins.	*Samovlasnim* stal.	*Samovlasnik* postal est'.

5. Macrosyntax

	1st edition	2nd edition
relative cl.	najpače *gdě* o nix	najpače že na městěx, *ideže* o nix
relative cl.	prozorlivyja oči, *kotoryja*...	prozorlivi oči, *iže*...
subordinate cl.	zane oni, *kak* primetiti lět est'	ubo oni, *jakože* lět est'

6. Lexicon of Slavic origin

1st edition		2nd edition
"if"	*Estli*by paki teplota solnečnaja ne nagrevala	*Ašče* by paki teplota solnečnaja ne sogrevala
"therefore"	blagopolučno *potomu* onoe obščestvo	blagopolučno ubo est *togo radi* onoe obščestvo
"but"	*no* k različnym delam	*obače* razlilnym delom
"must"	takovo byti *dolžno*	takovo byti *podobaet*
"when"	ešče *kogda* priskivanna byla	ešče *egda* ikaxusja
"for that purpose"	*togo dlja* i sočinitel' Istorii...	*togo radi* sočinitel' Istorii...

7. Lexical borrowings (West European and Ukrainian)

1st edition		2nd edition
"arms"	podavši... voinstvu *špagu* zaščiščenija	podavši... voinstvu *oružie* zaščiščenija
"anonym"	onyj někto *Anonim* načavyj pisati Istoriju	onyj *bez načertanija sobstvennago imene svoego* načal pisati Istoriju
"disposal"	obe onyja *dispozicii* v delo	oba preždě pomjanuta *raspoloženija* v delo
"house"	ot *familii* Švevladovoj	ot *plemene* Švevladova
"for example"	*na priklad* nabykl byl Dragutin	*na priměr* nabykl byl Dragutin
"however"	*odnak* vo mnogix	*obače* v mnogix

5. Why did the editor change Rajić's text?

What was the purpose for the editor to Slavicize the text in *doba pobede narodnog jezika* (Ivić 1998: 159), or "the period of the victory of the Serbian vernacular language"? One may wonder whether Slavicization was the best strategy to make Rajić's publication accessible to the readership in 1823. To answer this question, in my opinion, two sociolinguistic factors should be considered: (1) the language policy in the Habsburg Empire at that time, and (2) the educational system among Serbs.

5.1. New language policy of the Habsburg Empire after 1776

When Maria Theresa introduced *Školski ustav*, "the School Constitution" – and other related laws in the 1770s – as one of the enlightenment policies in the Empire, teaching had to be conducted in vernacular, and the right to use one's vernacular was guaranteed. To this

end, all substantial administrative documents, including official documents such as Johann Felbiger's general school-ordinance and other texts, had to be translated into their "vernacular" (Xruščëva 2003: 122).

For Serbs, however, it was impossible to introduce the Serbian vernacular as a language of education and administration, simply because this language could not service multiple functions that any standard language must possess. Thus, it was a natural consequence for Serbs at that time to acquire Church Slavonic – or, to be more precise, a variety of Church Slavonic used for administrative purposes – for their "vernacular." This is because, first, this language had established a norm with various learning manuals (cf. Ivić 1998: 124, Tolstoj 1998: 301); second, it was closely connected to the Serbs' Orthodoxy, unlike other Slavs in the Empire who did not use this language. In other words, for defending their religious tradition and identity, Church Slavonic was to be defended from the authorities, as well (Kirilović 1929: 76). Third, among the Serbs – such as Theodor Janković-Mirijevski or Mojsije Putnik – Church Slavonic was regarded as a highly prestigious and "more perfect," "cleaner," and "clearer" language, comparable to Old Greek. In addition, although they were conscious of this language being different from the language spoken in their daily life, it was never regarded as foreign, but as their own.[7]

Thus, it was not by chance that admirers of Church Slavonic, such as Stefan Vujanovski and Avraam Mrazović, occupied the most important positions in the education of Serbs in the Empire.

5.2. Language use in the educational system among Serbs

By then, language education was realized mostly by the Church, using manuals in Russian Church Slavonic introduced from Russia, such as Meletius Smotrickij's *Slavonic grammar* and Prokopovič's *Primary* (cf. Kulakovskij 1903: 201). Later, these language manuals, as well as new ones, were adjusted for the Serbs, so works such as Orfelin's *Primary* (1762), *Latest Slavonic Manual* (1776) or *Slavonic and Valachian calligraphy* (1778) never became vernacularized after the reformation of the educational system introduced in the Empire. On the contrary, the number and kind of textbooks, such as religious manuals, textbooks for foreign

[7] For instance, in his Church Slavonic grammar Mrazović (1794: 6) calls this language *sobstvennyj jazyk* 'own language' and the knowledge of this language is useful to learn other things needed in society. See also Xruščëva (2003: 124). In addition, it is worth mentioning the fact that Pavle Kengelac, who was an admirer of Church Slavonic, came to the idea to write his book *Jestestvoslovije* 'Science of natures' (1811), when he knew that there was no book on geography in "our mother tongue" (*na maternem jazycě našem*), treating *slavenski* as a high register (non-colloquial) of his mother tongue (Kengelac 1811: 13, 78).

languages, dictionaries, mathematics books, oratory, and morality written in the administrative variety of Church Slavonic, were introduced into the educational system (cf. Kirilović 1929).

In this context, it is important to note the role of the language manuals for learning Church Slavonic written by Avraam Mrazović. His *Slavonic Orthography* (1792, 1797, 1800, and 1806) and *Slavonic Grammar* (1794, 1800, 1811, 1821, & 1840) had an authoritative position, used in schools as well as in Bulgaria (Vălčev 2008: 61). In addition, his mathematics textbook in Church Slavonic was repeatedly printed until 1833, and the *oratory* textbook – published in 1821 – was used for decades, until Đorđe Maletić's textbook *Rhetoric* in the Serbian vernacular arrived in 1856. Moreover, Vujanovski's *Slavonic grammar* and his *Orthography* were likewise widely used.[8]

In sum, all cultural elites among the Serbs were continuously educated in Church Slavonic, and the language was deeply rooted in their secular lives. The use of this language even expanded, though they were conscious that the language that was spoken by the Serbs in everyday life should be introduced into education. According to Mladenović (1989: 48), individuals who regard that Serbs should write in Russian Church Slavonic were indeed rare at the beggining of the 19th century. However, it does not mean that those who were familiar with Church Slavonic were rare. In the end, this period could be characterized as a transitional era from Church Slavonic to Serbian vernacular as the basis for a new literary language of Serbs.

Considering educated Serbs were familiar with Church Slavonic and no longer Russian, one could better understand why Rajić's *History* was more Slavicized in 1823. According to Ivić (1998: 140), Church Slavonic was nearly ideal for a standard language among Serbs.[9] Although Slavicization was not a "democratization" *per se* in this case, one could still say that Slavicization of Rajić's *History* was completed to improve the book's accessibility for a wider audience among the elites. Specifically, the content of Rajić's *History* was clearly not for common Serbs at the time, but – presumably – for the elites, thus his book still needed a specific style and register that could be shared among educated Serbs.

[8] Vujanovski had prepared his grammar for publication, but due to unacceptable conditions offered to him by the publishing house, it did not see the light of day. However, various versions of the grammar based on the manuscript were circulated (Kostić 1937: 264).

[9] However, Church Slavonic could not serve as a standard language, except for elites, who found this language rather foreign.

Conclusion

In this article, what I have discussed can be summarized as follows:

1. Rajić's *History* was not vernacularized but significantly Slavicized in the second edition, from the phonetics/phonology to the lexicon, against the general tendency of language choice among the Serbs at that time.

2. Although it is true that the use of Church Slavonic as a literary language among the Serbs gradually went out of use, that process was not straightforward. Furthermore, it did not involve the simple replacement of Church Slavonic with the Serbian vernacular. Rather, after Maria Theresa's Reform, a new sociolinguistic opposition appeared between Church Slavonic and then-emerging Slaveno-Serbian, in which Church Slavonic functioned as a polyvalent standard language that could have been functional even after 1800, though to a lesser extent.

3. This new, but short-lived, sociolinguistic situation was made possible by the educational system at that time. Church Slavonic was continuously taught to the Serbs in various ways, allowing the Serbian elites to obtain knowledge of this language. This was one of the reasons for Rajić's *History* to be Slavicized, as the content of the book was particularly important for elites.

A crucial question – to which there is no answer at this moment – still remains, unless some relevant historical document might be found: Who Slavicized Rajić's *History*, as Rajić was already dead? Could the editor have been the Metropolitan of Karlovci, Stefan Stratimirović, who was Ioann Rajić's close pupil, an admirer of Church Slavonic, and a major opponent of Vuk's Reform? When Stratimirović's idiolect in his works is analyzed thoroughly, there may be hints as to whether Stratimirović was the editor.

LITERATURE

Belić 1935: Александар Белић, *Борба око нашег књижевног језика и правописа*, Београд: Библиотека Коларчевог народног универзитета.

Deretić 2007: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Sezam Book.

Georgijević 1946: Крешимир Георгијевић, Када је Јован Рајић завршио своју историју, *Глас Српске академије наука* CLX, други разред 95, Београд, 5–12.

Gudkov 2007: Владимир П. Гудков, *Исследование частных вопросов истории славянских языков*, Москва: Издательство Московского университета.

Ivić 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Jagić 1908: Игнатий Викентьевич Ягич, *История славянской филологии*, Санкт Петербург: Изд. Отделения рус. яз. и словесности Имп. АН.

Julinac 1765: Павле Јулинац, *Кратко введение в историју происхожденија славено-сербскаго народа*, Венеција: Тип. Димитрије Теодосије.

Kengelac 1811: Павле Кенгелац, *Јестествословије*, Будим: Кралевскија всеучилиште пештанскија.

Kirilović 1929: Димитирје Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18 веку (1740–1780)*, Нови Сад: Српска Манастирска Штампарија.

Kulakovskij 1882: Платон А. Кулаковский, *Вук Караджич. Его деятельность и значение в сербской литературе: документально-художественная*, Москва: Типография быв. Ф. Б. Миллера.

Kulakovskij 1903: Платон А. Кулаковский, Начало русской школы у Сербов в XVIII веке, *Известия ОРЯС* VIII/2, 246–311; VIII/3, 190–297.

Milanović 2004: Александар Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Mladenović 1989: Александар Младеновић, *Славеносрпски језик: студије и чланци*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Mrazović 1794: Аврам Мразовић, *Руководство к славенстеј граматице*, Беч: Тип. Г. Стефана Новаковича.

Orfelin 1768: Захарија Орфелин, *Славено-сербскиј магазин*, Венеција: Тип. Димитрије Теодосије.

Piper 2012: Предраг Пипер, *Лингвистическа русистика. Студије и чланци*, Београд: Филолошки факултет.

Skerlić 1967: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Просвета.

Tolstoj 1998: Никита И. Толстой, *Избранные труды II. Славянская литературно-языковая ситуация*, Москва: Языки русской культуры.

Unbegaun 1935: Boris O. Unbegaun, *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes*, Paris: Champion.

Vălčev 2008: Боян Вълчев, *Възрожденските граматики на българския език*, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Vuletić 2006: Витомир Вулетић, *У руско-српском књижевном и историјском простору*, Београд: Славистичко друштво Србије.

Xruščëva 2003: Анна А. Хрущёва, К изучению своеобразия церковнославянского языка русской редакции у сербов, *Славянский вестник* 1, Москва, 120–163.

Мо̄токи Ј. Номаћи

ЛИНГВИСТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА И УМЕЋЕ ПРИРЕЂИВАЊА ДРУГОГ ИЗДАЊА *ИСТОРИЈЕ РАЗНИХ СЛОВЕНСКИХ НАРОДОВ* (1823) ЈОВАНА РАЈИЋА

Р е з и м е

Овај рад анализира друго издање *Ист̄орије разних словенских народов* Јована Рајића, објављено 1823. године, дуго после његове смрти – покрећући следећа три питања: 1) која је била приређивачева језичка стратегија за друго издање; 2) које су биле конкретне промене; и 3) која је била социолингвистичка позадина у време издавања која је мотивисала приређивача да измени Рајићев текст. Анализа у овом чланку показује да је главна стратегија за друго издање била славенизација текста, нарочито враћање искључиваних одлика руског књижевног језика. Приређивачка политика вероватно је вођена чињеницом супротном основној тенденцији замене црквенословенског језика српским народним језиком у 18. веку. Црквенословенски је имао статус и функционисао као књижевни језик Срба, чија је елита – оспособљена да чита на црквенословенском – представљала потенцијалне читаоце Рајићеве *Ист̄орије*.

Кључне речи: Јован Рајић, црквенословенски, српски, руски, славеносрпски.

УДК 811.163.41'35
378-057.875(497.11)

Оригинални научни рад
Примљено 9. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ВЕЉКО Ж. БРБОРИЋ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима)**

ЗНАЊЕ СТУДЕНАТА О АУТОРСТВУ НАШИХ ПРАВОПИСА

У прилогу се говори о томе колико студенти Филолошког факултета Универзитета у Београду познају ауторство српских правописа и имена њихових приређивача, а односе се на правописе из 1923, 1993. и 2010. године. Заправо, реч је о резултатима неколико питања са тестова (колоквијум и испит), где се очекивало да студенти знају и нека теоријска питања, која се не тичу правописних области, тј. правописних правила.

Кључне речи: српски језик, правопис, ауторство правописа, приређивачи правописа.

1. Увод

До сада немамо целовиту и свеобухватну студију о историји српског правописа. Истина, постоје радови и делови појединих студија у којима се говори о историји српског правописа, па су тако осветљени неки периоди у развоју српске ортографије. Заправо, савремена историја српског правописа требало би да обухвати све значајне догађаје у последња два века, а то значи да би ту биле укључене све значајне године и сва значајна дела, али и неке нелингвистичке околности (Ивић 1998: 11–12). Историја нашег правописа свакако би укључила наше најистакнутије правописне нормативисте, односно ауторе (приређиваче) наших правописа, али и оне догађаје и скупове

* brboricv@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примена* (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

где се одлучивало о важним правописним питањима. Ауторства наших правописа нису спорна, неки од њих су ауторски, неки коауторски, а неке правописе потписују правописне комисије и редакторске групе.[1]

2. О историји српског правописа

Период пре Вука Стефановића Караџића и *Српског рјечника* не би био предмет поменутих истраживања, а правописна продукција у 19. веку није била превише богата, што се не може рећи за 20. век, посебно за његов крај (Брборић 2004: 18–33). Српску правописну норму у последњих стотину година обележила су три правописа. Први је *Правопис српскохрватског књижевног језика* Александра Белића из 1923. године, и његова каснија издања (друго 1930, треће 1934, четврто 1950). Њега је 1960. године заменио *Правопис српскохрватскога књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске. Овај правопис потписује правописна комисија од једанаест чланова, коначну стилизацију текста урадили су Михаило Стевановић и Људевит Јонке. Тако да се тешко може говорити о ауторству овог значајног ортографског дела.[2] Почетком последње деценије 20. века нестало је језичко и правописно заједништво, па је правопис двеју матица код Срба заменио *Правопис српскога језика* Матица српске и њега као приређивачи потписују Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица. Они су заправо аутори овога правописа, мада је аутор правописних правила, без сумње, био Митар Пешикан. У предговору јасно стоји: „У међусобној подели посла први потписани писао је општи део, а друга двојица састављали су речник“ (Правопис 1993: 12). Овај *Правопис* је 2010. године имао **измењено и допуњено издање**, ово издање потписује четворочлана редакторска група: Мато Пижурица (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић и Живојин Станојчић (Правопис 2010).

3. Правопис у образовном систему

Ако се осврнемо на наставни програм за основну школу, онда ћемо лако доћи до закључка да се са свим правописним областима наши ученици сусрећу још у основној школи, посебно у старијим

[1] О развоју и периодизацији српске ортографије писано је у неколико књига: Брборић 2004, Брборић 2015, Брборић 2016 и Брборић 2019.

[2] Овај *Правопис* је резултат Новосадског књижевног договора из 1954. године, *Правопис* потписује правописна комисија од једанаест чланова: Радомир Алексић, Александар Белић, Јован Вуковић, Људевит Јонке, Радован Лалић, Славко Павешић, Павле Рогић, Михаило Стевановић, Јосип Хам, Милош Хаџић и Мате Храсте (Правопис 1960: 6).

разредима. У званичном Наставном плану и програму, још од петог разреда сусрећемо издвојене правописне области, у сваком разреду појединачно, и оне су насловљене као Ортографија, при чему се увек прилично јасно наводи које ће од правописних области обрађивати у сваком разреду, па се редовно сусреће и напомена да је задатак понављање раније (на)ученог градива и, као посебан задатак, навикавање ученика да још од петог разреда користе правописни приручник за школе (школско издање).[3]

Правописне области се у средњој школи понављају, систематизују, проширују и утврђују. Тако бисмо очекивали да свршени средњошколци добро владају правописном нормом српског језика. На универзитетској настави, по правилу, нема наставе правописа, изузев на филолошким/филозофским и педагошким (учитељским) факултетима. На њима је правопис некада засебан предмет (курс), а некада се изучава у оквиру неког другог предмета, па ни ту нема доследности.

Од 2006. године, када су реформисани универзитетски наставни програми, на Филолошком факултету Универзитета у Београду изводи се настава из засебног предмета *Правопис српског језика*. До тада су правописне компетенције студената провераване кроз друге предмете, највише кроз испит који се звао *Савремени српски језик IV* (*Језичка култура*). Курс на Филолошком факултету је једносеместрални, он је обавезан за студенте који студирају студијску групу Српски језик и књижевност на првој години студија, док за студенте других студијских група има статус изборног предмета и може се бирати у непарним семестрима.[4]

Задатак предмета (курса) јесте да студенти понове и у целини усвоје правописна правила српског језика, како би били способни да сами коректно пишу и да исправљају правописне грешке других. Ово је, на неки начин систематизовање и понављање знања стеченог у основној и средњој школи из свих правописних области: писама, екавског и ијекавског изговора, гласовних алтернација и гласовних односа, писања великог и малог слова, састављеног и растављеног писања

[3] Истина, овде постоји озбиљан проблем, од 2010. године, када је штампано **измењено и допуњено издање** *Правописа српскога језика* из 1993. године и када је правописна норма у појединим случајевима промењена, ми нисмо добили одговарајуће школско издање Матичиног правописа. Тако сада уз важећи *Правопис српскога језика* Матице српске немамо одговарајуће школско издање или приручник за школе (Брборић 2019: 215–236).

[4] Иако је изборни курс, њега редовно бирају скоро сви студенти на студијским групама Српска књижевност и Српска књижевност са општом књижевности. Мањи број студента страних филологија узима овај курс.

речи, преношења речи у нови ред, скраћеница, интерпункције и правописних знакова и писања имена и речи из страних језика. Посебна пажња поклања се оним областима где су грешке честе. На крају курса студенти полажу колоквијум и потом испит. Колоквијум и испит се састоје из различитих питања, која покривају све правописне области, али су у тестове укључена и нека теоријска питања из правописа.

4. Резултати истраживања

Овде ћемо приказати резултате и коментаре који се односе на три питања (једног са колоквијума и два питања са испита, из школске 2018/19. године), којима је проверавано познавање ауторства наших правописа.[5]

Питања на тестовима била су следећа:

1. Аутор *Правопис српскохрватског књижевног језика* из 1923. године је: _____ и тај правопис је био у употреби до _____ године.
2. Напишите имена и презимена **приређивача** (**аутора**) *Правописа српскога језика* Матице српске из 1993. године:

   _____, _____,
   _____.
3. Напишите имена и презимена (ауторе) **редакције измењеног и допуњеног издања** *Правописа српскога језика* Матице српске из 2010. године:

   _____, _____,
   _____, _____.

Посреди су питања која су студентима објашњена и приближена на уводном часу (уводним часовима) о српском правопису и свакако су, током курса, више пута поновљена. Ова питања су објашњена и у додатној литератури коју користе студенти за припремање испита и она се налази на крају рада.

На прво питање одговарало је 167 студената присутних на колоквијуму (децембар 2018), док је на друго и треће питање одговарало 155 студената, колико их је полагало испит у првом испитном року (јануар 2019. године).

Студенти су показали веома добро знање у првом питању, где се од њих тражило да напишу име аутора *Правописа српскохрватског књижевног језика* из 1923. године. Већина студента, њих 138 (82,63%)

[5] Колоквијум су студенти радили на крају наставе у зимском семестру (24. 12. 2018), а испит у јануарском испитном року (21. 1. 2019).

овде је тачно одговорила, 18 студената није дало одговор (10,78%), док је 11 студената (6,59%) написало погрешна имена аутора (Александар Бјелић, Јован Белић, Иван Боранић, Ђуро Даничић, Митар Пешикан), што је приказано у Табели бр. 1. Тако је укупан број тачних одговора био 82,63%, док је проценат нетачних одговора био 17,37% (Табела бр. 2).

ИА	УС	УО	%
Александар Белић	167	138	82,63%
Без одговора	167	18	10,78%
Погрешна имена	167	11	6,59%

Табела 1[6]

ИА	УС	УО	%
Тачни одговори	167	138	82,63%
Нетачни одговори	167	29	17,37%

Табела 2

На друго питање, где се тражило да студенти напишу имена приређивача (аутора) *Правописа српскога језика* Матице српске из 1993. године, добили смо изненађујуће лош резултат. Само 39 од 155 студената (25,16%) овде је написало тачан одговор (Табела 4). Тачан одговор подразумевао је да студенти напишу сва три имена приређивача (Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица), јер се навођење једног или два имена не може сматрати тачним одговором. Било је изненађујуће да је само четвртина студената знала имена приређивача, а њихова имена (имена приређивача) налазе се у основној књизи коју су користили за припремање испита. На уводним часовима наставе скренута им је пажња на приређиваче (ауторе), уз помињање важних година и важних личности из наше правописне историје. Значајан број студента, њих 67 (43,23%) није одговорио на ово питање и то је свакако представљало додатно изненађење (Табела 3). Ако гледамо појединачно, наведено по именима, студенти су као приређиваче најчешће писали имена Мате Пижурице и Јована Јерковића, по 55 студента (35,48%), док је име стварног аутора Митра Пешикана написао 51 студент (32,90%), што је дато у Табели 3. Овде смо признавали као тачне одговоре ако су студенти уз презиме аутора наводили и прво слово имена, док је један број студената грешио код навођења пуних имена, па смо тако уз презиме Пешикан бележили имена Драган, Јован, Милан и Александар, уз презиме Пижурица имена Милан и Мило, док уз презиме Јерковић није било погрешних имена. Укупно је 35 студената навело погрешно (непостојеће) име аутора (приређивача) правописа (22,58%). Наводимо и погрешна имена аутора (приређивача), која су

[6] У табелама смо користили следеће скраћенице: ИА – истраживано ауторство, УС – укупно студената, УО – укупно одговора.

студенти написали као одговор на ово питање: Александар Белић, Милорад Дешић, Иван Клајн, Павле Ивић, Павле Илић, Стево Чутурило, Јован Деретић, Стојан Новаковић, Живојин Станојчић, Јован Поповић, Јован Јанковић, Иван Броз, Драгутин Боранић, Томислав Маретић и Јован Хаџић.

Табела са тачним/нетачним одговорима у вези са именима и презименима **приређивача** (**аутора**) *Правописа српскога језика* Матице српске из 1993. године.

ИА	УС	УО	%
Митар Пешикан	155	51	32,90%
Мато Пижурица	155	55	35,48%
Јован Јерковић	155	55	35,48%
Без одговора	155	67	43,23%
Погрешно име	155	35	22,58%

Табела 3

ИА	УС	УО	%
Тачан одговор	155	39	25,16%
Нетачан одговор	155	116	74,84%

Табела 4

Убедљиво најгори резултат студенти су показали на трећем питању, где се од њих захтевало да напишу имена редакције **измењеног и допуњеног издања** *Правописа српскога језика* из 2010. године, односно важећег правописа. Сва четири имена написало је само 11 од 155 студената (7,10%), што је заиста више него забрињавајући резултат (Табела 6). Колико је ово питање студентима било тешко и неочекивано сведочи и то што више од половине студената (58,06%) на ово питање није одговорило (Табела 5).

ИА	УС	УО	%
Тачан одговор (М. Пижурица, М. Дешић, Ж. Станојчић и Б. Остојић)	155	11	7,10%
Без одговора	155	90	58,06%
Погрешно име	155	54	34,84%

Табела 5

ИА	УС	УО	%
Тачан одговор (М. Пижурица, М. Дешић, Ж. Станојчић и Б. Остојић)	155	11	7,10%
Нетачан одговор	155	144	92,90%

Табела 6

Ако погледамо појединачно по именима, може се запазити да је највећи број студената написао име Мате Пижурице (41,29%), док су имена осталих чланова редакторске групе знатно мање навођена: Милорад Дешић (17,42%), Живојин Станојчић (12,90%) и Бранислав

Остојић (8,39%), што се може видети у Табели 7. Међу погрешним именима редакције **измењеног и допуњеног издања** из 2010. године најчешће су помињани Митар Пешикан и Јован Јерковић,[7] али смо наилазили и на друга имена: Јован Деретић, Милован Поповић, Јован Поповић, Александар Белић, Иван Клајн.

ИА	УС	УО	%
Мато Пижурица	155	64	41,29%
Милорад Дешић	155	27	17,42%
Живојин Станојчић	155	20	12,90%
Бранислав Остојић	155	13	8,39%
Без одговора	155	90	58,06%
Погрешна имена	155	77	49,68%

Табела 7

5. Закључак

Резултати три питања о ауторству српских правописа, са колоквијума и испита на Филолошком факултету, јасно показују неколико неспорних чињеница.

а) Студентима ово градиво није довољно познато. Очито је да се до студија нису сусретали са оваквим питањем, па је њихово знање о ауторству наших правописа историје српског правописа веома скромно. Ни на једносеместралном курсу то знање није усвојено у довољној мери.

б) Студенти добро познају ауторство првог целовитог правописног приручника из 1923. године, док се то не може рећи за ауторство и приређивање правописних приручника Матице српске из 1993. и 2010. године, где је знање недопустиво лоше.

в) Укупан број тачних одговора од 39,41% сматрамо веома лошим. Истина, огромна је разлика између тачних одговора добијених на прво питање и тачних одговора добијених на друга два питања (Табела 8). Да је Александар Белић аутор *Правописа* из 1923. године, зна 82,63% студената, док само четвртина студената (25,16%) зна ко су аутори (приређивачи) *Правописа* из 1993. године, а имена чланова

[7] То сведочи да студенти нису правили разлику између аутора *Правописа* из 1993. године и имена чланова његове **редакције измењеног и допуњеног издања** из 2010. године.

редакције измењеног и допуњеног *Правописа* из 2010. године зна само 7,10% студената (Табела 8).

ИА	УС	УО	%
Правопис 1923, аутор А. Белић	167	138	82,63%
Правопис 1993, приређивачи (аутори): М. Пешикан, Ј. Јерковић и М. Пижурица	155	39	25,16%
Правопис 2010, имена редакције **измењеног и допуњеног издања** (М. Пижурица, М. Дешић, Б. Остојић и Ж. Станојчић)	155	11	7,10%
Укупно	477	188	39,41%

Табела 8

Најбољи показатељ да студенти ово нису савладали у довољној мери је велики број питања без одговора (36,69%), као и неуједначени резултати по питањима где је одговор изостао (Табела 9).

ИА	УС	УО	%
Без одговора на прво питање	167	18	10,78%
Без одговора на друго питање	155	67	43,23%
Без одговора на треће питање	155	90	58,06%
Укупно питања без одговора	477	175	36,69%

Табела 9

г) Разуме се да ова питања нису пресудна за процену у којој мери су студенти Филолошког факултета савладали правопис српског језика и какво је њихово правописно знање, али свакако јесу нешто што опомиње и говори о њиховом коришћењу и консултовању важећег *Правописа српскога језика* из 2010. године и његових каснијих издања.

д) Наравно да је неупоредиво важније да студенти филологије добро познају правописна правила и да не праве грешке приликом писања, али је неопходно да поседују и теоријска знања о нашем правопису, па и о ауторству наших најважнијих ортографских приручника.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1923: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Брборић 2004: Вељко Брборић, *Правопис српског језика у наставној пракси*, Београд: Филолошки факултет.

Брборић 2015: Вељко Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Брборић 2016: Вељко Брборић, *О српском правопису*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Брборић 2019: Вељко Брборић, *Муке око језика и правописа*, Нови Сад: Прометеј.

Дешић 2015: Милорад Дешић, *Правопис српског језика. Приручник за школе*, Београд: Клет.

Ивић 1998: Павле Ивић, Из прошлости српског правописа, у: *К новој писмености*, прир. Бранислав Брборић, Радојко Гачевић, Београд: Народна књига, 11–15.

Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником* (израдила правописна комисија), Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

Правопис 1993: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, I. *Правила и њихови односи*, II. *Речник уз правопис*, Нови Сад: Матица српска.

Правопис 2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, измењено и допуњено издање [редакција измењеног и допуњеног издања: Мато Пижурица (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић], Нови Сад: Матица српска.

Veljko Ž. Brborić

STUDENTS' KNOWLEDGE ABOUT THE AUTHORSHIP OF OUR ORTHOGRAPHIES

S u m m a r y

The article discusses how much the students of the Faculty of Philology at the University of Belgrade know about the authorship of Serbian orthographies. In fact, there are the results of several test questions (colloquium and exam), where students were expected to know some theoretical questions as well, which did not concern orthographic rules. We tested the authorship and editors' names of our orthografies from 1923, 1993 and 2010.

Keywords: the Serbian language, orthography, authorship of orthographies, editors of orthographies.

УДК 811.163.41'271-057.874(497.113)
811.163.41'242

Оригинални научни рад
Примљено 28. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

НАТАША Б. КИШ*
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет,
Одсек за српски језик и лингвистику)**

СТАНДАРДНИ И МАТЕРЊИ ЈЕЗИК ИЗ ДРУГАЧИЈЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Циљ рада јесте да се утврди како средњошколци одређују појмове *матерњи* и *стандардни језик*, као и да се укаже на ставове о улози, статусу и симболичкој вредности стандардног српског језика међу припадницима овог дела говорне заједнице.

Кључне речи: стандардни језик, матерњи језик, језичка култура, ставови, социолингвистика, српски језик.

1. Два варијетета *матерњи и стандардни језик* имају важно место у модерним друштвима, а њихово одређење варира у мањем или већем степену у зависности од критеријума на основу којих се дефинишу, али и од типа културе и друштвених параметара релевантних у некој говорној заједници. Овом приликом желели смо да утврдимо како ове појмове размеју и одређују представници средњошколске популације, какве ставове имају у вези са улогом и симболичком вредношћу стандардног српског језика у нашем друштву.

Истраживање, у којем је учествовало 88 ученика једне новосадске гимназије,[1] спроведено је у виду анонимне анкете. Анкета се састојала

* natasakis14@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Ученичка популација укључена је у ово истраживање због чињенице да се стандардној језичка норма усваја првенствено у основној и средњој школи.

из питања отвореног типа (питања везана за демографске податке и одређивање појмова матерњег и стандардног језика) и питања затвореног типа, а ставови ученика испитивани су на основу њихове процене степена слагања или неслагања са 22 тврдње.

2. У фокусу првог дела истраживања били су критеријуми[2] на основу којих испитаници одређују појам *матерњи језик*. За већину ученика[3] то је идиом који се у детињству прво научи (44% свих добијених одговора), односно језик родитеља и породице (25% одговора).[4] Дакле, критеријум *порекла* свакако је примаран. Ипак, уочава се и значајна улога *ставова* који показују повезивање матерњег језика са елементима групног и националног идентитета: језик неке *државе* (13% одговора) или неке *територије* (6,6%) и језик једног *народа* (4,9%). Занимљиво је да свега два односно три ученика сматрају да је то језик који се *најбоље зна* (1,6%) и који се *најчешће употребљава* (2,5%).

3. Насупрот овако, могло би се рећи, уједначеном схватању појма *матерњи језик* од стране средњошколаца, комплексност појма *стандардни језик* потврдило је и ово истраживање. Погледајмо најпре његово одређење у нашој лингвистичкој традицији. Стандардним се језиком сматра језик формиран договором, избором одређеног/одређених варијетета као основице, у процесу језичке стандардизације односно нормирања језика, а његова форма се кодификује у граматикама, речницима и правописима.[5] Стандардни језик обично постаје језик државне управе, писмености, школства, средстава масовних комуникација, културе, науке и већег дела литературе (Шкиљан 1987: 148; Бугарски 1991: 162). Милорад Радовановић истиче да „normirani jezik funkcioniše kao standardni jezik društva i kulture koji su ga normirali ili su tu normu kao svoju prihvatili. Pri tom standardni jezik društvu i kulturi kojima služi obezbeđuje i omogućuje sporazumevanje i stvaralaštvo, kao i interakcije raznih vrsta – u svim oblastima njihovog života i postojanja,

[2] Према класификацији Тове Скутнаб Кангас издваја се пет основних критеријума за одређивање матерњег језика: *популарни критеријуми* (нпр. језик на којем сањамо, мислимо, рачунамо и сл.), *порекло*, *степен компетенције*, *функција* и *ставови* (Скутнаб-Кангас 1991: 21−71).

[3] Забележена су 122 одговора са различитим критеријумима за одређивање појма *матерњи* језик, а њихов број знатно је већи од броја испитаника јер је често било навођено више критеријума истовремено.

[4] Често су испитаници наводили оба параметра напоредо: „Језик који учимо од малена и са којим причамо са својим родитељима.“ Занимљиво је да су само двоје испитаника довели у везу *матерњи језик* са језиком мајке.

[5] Детаљније о планирању језика и процесу језичке стандардизације код нас видети у: Радовановић 2004.

u svim njihovim funkcijama (od proizvodnje do umetnosti, od privatnog života pojedinca do njegove javne društvene delatnosti, od obrazovanja do nauke, od trgovine do novinarstva, itd.). Standardni jezik, međutim, pod određenim uslovima može da postane i važan elemenat u spisku nacionalnih obeležja kolektiva koji se njime služi...“ (Радовановић 1986: 196).

У самој анкети није прављена разлика између термина *књижевни* и *стандардни* језика будући да се ученици у основној и средњој школи не баве процесом стандардизације и с обзиром на то да постоји терминолошка традиција, карактеристична за словенске језике, а по којој се термин *књижевни језик* схвата шире од језика књижевности, и блиско значењу *стандардни* језик (Пипер−Клајн 2013: 5).[6]

3.1. Истраживање показује да су два параметра релевантна приликом одређења појма стандардног језика: *кодификованост*, односно усклађеност са експлицитном нормом и *домен употребе*.

3.1.1. Ученици овај идиом одређују као граматички и правописно *правилан* језик (19,7% добијених одговора),[7] идиом без жаргона (10,7% одговора), без страних речи (2,7%) и без дијалектизама (1,8%). Само два ученика одређују га према *функцији* коју обавља у друштву као језик за писмено изражавање (1,8%).

3.1.2. Највећи проценат испитаника дефинише *стандардни* језик према *доменима* његове употребе, и то као идиом који се користи у књижевности (18,85%), у формалним ситуацијама (12,6%) и у школи, односно образовању (11,6%).

У одговорима на питање када се овај идиом обавезно мора користити уочава се да се појам *стандардног* језика изједначава са појмом *службеног*: према 25,4% одговора стандардни језик се првенствено употребљава у званичним државним институцијама – у државним/градским установама, у званичним/правним документима, то је језик закона, владе и језик политике, државни језик, и обавезан је у службеним/формалним дешавањима; у 24,8% одговора он се везује за школу, притом само 3,1% одговора упућује на то да се његова употреба повезује са писањем састава на часовима српског језика; у 10,6% ситуација уочава се да ученици сматрају стандардни језик обавезним у литератури, односно у књижевним делима; у 7,4% одговора наводи се да је обавезан у медијима, на телевизији и у штампи. Ипак, одговори средњошколаца указују на потребу разликовања *јавне службене* и *јавне*

[6] Термин *стандардни језик* није близак ученицима, на шта упућује податак да у њиховим одговорима ниједном није употребљен овај термин, већ искључиво *књижевни језик*.

[7] Наведени проценти изводе се на основу укупног броја добијених одговора на питање шта значи појам књижевни или стандардни језик.

неслужбене употребе језика. Ранко Бугарски наводи да граница између ова два типа употребе језика није јасно утврђена и да се „generalno može reći da je službena upotreba onaj naročito važni i merodavni segment javne upotrebe koji na neki način nosi državni pečat. To su pre svega zvanični dokumenti države i njenih organa, kao i paradržavnih institucija u administraciji, obrazovanju, sudstvu, medijima i dr. Nasuprot tome, privatna štampa, predavanja, pozorišne predstave, filmovi itd. pripadaju javnoj ali neslužbenoj upotrebi“ (2005: 85). Тако 17,8% одговора испитаника стандардни језик везује за употребу на јавним местима, фестивалима, конференцијама, културним манифестацијама, за њих је то идиом који се обавезно употребљава у јавним обраћањима, у комуникацији код доктора, на послу, интервјуима за посао, на пословним састанцима, у науци и сл. Надаље, одговори ученика јасно показују и да праве разлику између јавне и приватне комуникације. Као илустрацију издвојићемо један од одговора у којем се каже да се стандардни језик употребљава „у свим ситуацијама, сем у разговору са пријатељима, породицом“. Веома је интересантно да само два ученика сматра да је то идиом који се мора употребљавати увек, односно у свим облицима јавног и приватног комуницирања.

3.1.3. Овај део истраживања показује да ученици добро разумеју појам стандардног језика, те да су свесни његове полифункционалности, али притом не уочавају да су заправо сви варијетети одређени доменима употребе, које су у одговорима засебно наводили, обухваћени појмом стандардни језик. Ретки су одговори који обухватају све, или готово све најважније домене његове употребе: „Језик који је установљен граматичким правилима, општеприхваћен у књижевности, документацији и говору“; „У формалним, свакодневним ситуацијама и у свакој врсти књижевног дела.“

3.2. Други део истраживања имао је за циљ да покаже како средњошколци вреднују стандардни језик, како схватају његову позицију у улогу у друштву, и какве ставове имају према говорницима који не поштују норму.[8]

Видели смо да су ученици у отвореним питањима у упитнику одредили ситуације и домене живота у којима се стандардни језик обавезно употребљава и да притом овај идиом не сматрају кодом који се употребљава у свакодневној, приватној комуникацији. Међутим,

[8] Други део анкете заснива се на анализи ставова према Ликертовој петостепеној скали, а резултати су добијени квантитативном анализом и представљају фреквенцију оцена ставова. У подбелешкама биће навођени комплетни статистички подаци у вези са конкретним ставовима.

већина испитаника (69%) изјаснила се да увек настоји да користи стандардизовани облик језика.[9] Са тврдњом да у *свакодневним животним ситуацијама (разговор у породици, са пријатељима, на тренингу) размишља док говори о томе шта је правилно, а шта неправилно рећи* слаже се 62% ученика,[10] док 86% њих тврди да ће проверити како се нешто пише уколико нису сигурни.[11] Заправо, већина ученика подржава став да би се у свим доменима употребе језика, од приватне до јавне службене, на пијаци, у банци, на утакмицама, у ресторанима и код лекара, требало придржавати прописане норме.[12]

Ако пођемо од концепта културе говора[13] који подразумева идеале *правилности* и *чистоте* језика, видећемо да се као непожељни елементи у стандардном језику првенствено издвајају *жаргони*, док свега неколико испитаника издваја *дијалектизме* и *стране речи*. Истраживање показује да средњошколци имају подељене ставове о жаргонизмима и о самом жаргону. Жаргон као варијетет не сматрају делом стандардног језика, на шта упућује став да га не треба користити на часовима или у комуникацији са старијим и непознатим особама (то је став 91% ученика),[14] а висок је и проценат оних који сматрају да би било неоправдано његово уношење у језик школских уџбеника ради лакшег савладавања градива.[15] С друге стране, сматрају да овај социолекат јесте важан део сваког језика (став 63% ученика),[16] што имплицира да када говоре о језику као примарном комуникацијском средству, заправо не мисле на његов стандардизовани облик.

Сличан став имају средњошколци и према употреби страних речи. Иако их у свакодневној приватној комуникацији често користе,[17]

[9] Уопште се не слажем: 3%; не слажем се: 13%; немам став о томе: 15%; слажем се: 46%; потпуно се слажем: 23%.

[10] Уопште се не слажем: 5%; не слажем се: 23%; немам став о томе: 10%; слажем се: 42%; потпуно се слажем: 20%.

[11] Уопште се не слажем: 0%; не слажем се: 5%; немам став о томе: 9%; слажем се: 33%; потпуно се слажем: 53%.

[12] Уопште се не слажем: 6%; не слажем се: 11%; немам став о томе: 20%; слажем се: 30%; потпуно се слажем: 33%.

[13] О ширем, социолингвистичком концепту језичке културе и о култури говора као једног од њених сегмената видети у: Бугарски 1996, 1997, 2001, 2005.

[14] Уопште се не слажем: 1%; не слажем се: 0%; немам став о томе: 8%; слажем се: 27%; потпуно се слажем: 64%.

[15] Уопште се не слажем: 16%; не слажем се: 20%; немам став о томе: 26%; слажем се: 23%; потпуно се слажем: 15%.

[16] Уопште се не слажем: 1%; не слажем се: 6%; немам став о томе: 30%; слажем се: 36%; потпуно се слажем: 27%.

[17] Уопште се не слажем: 6%; не слажем се: 23%; немам став о томе: 22%; слажем се: 31%; потпуно се слажем: 18%.

ученици наводе да стране речи нису део стандардног језика. Чак 51% испитаника мисли да их не треба користити на часовима, док 64% сматра да стране речи и жаргони, који су део њиховог свакодневног говора, не треба употребљавати ни у домену јавне неслужбене употребе језика, нпр. код лекара. Постоји могућност да општи став о томе како су управо стране речи узрочници лошег стања језичке културе код наших испитаника изазива формирање крајње супротних ставова према овом делу лексикона. С једне стране, половина испитаника сматра да је српски језик угрожен због употребе страних речи.[18] С друге стране, средњошколци мисле да је употреба позајмљенице ипак неопходна у сваком језику,[19] те да могу разликовати речи према њиховом пореклу.[20] Међутим, према истраживању чак 93% ученика не идентификује тачно већ интегрисане позајмљенице које су постале део општег лексичког фонда. Овакви резултати упућују на то да би се у школама морало више пажње посветити процесу језичког позајмљивања, степену одомаћености и степену адаптираности позајмљеница, позитивним и негативним аспектима овог процеса у контексту језичке културе и неговања стандардног језика.

Наше истраживање, иако засновано на релативно малом узорку, може бити показатељ одређених тенденција и у вези са односом стандардног језика и дијалеката. Наиме, испитаници имају веома позитиван став према чувању дијалекатских елемената у приватној комуникацији сматрајући их индикаторима личног и групног идентитета. Тако се већина ученика слаже са тврдњом да свако у свом говору треба да чува језичке особине града или регије из које долази.[21] Међутим, када се ради о стандардном језику и његовој употреби у школству, образовању и у медијима, став испитаника је нешто другачији. Овога пута подједнак је проценат оних који сматрају да дијалекатске црте не треба да улазе у стандардни језик и оних супротног мишљења.[22]

3.3. Још један важан задатак овог истраживања био је да покаже како средњошколци вреднују стандардни језик. Предуслов за очување

[18] Уопште се не слажем: 5%; не слажем се: 23%; немам став о томе: 10%; слажем се: 42%; потпуно се слажем: 20%.

[19] Уопште се не слажем: 5%; не слажем се: 23%; немам став о томе: 30%; слажем се: 34%; потпуно се слажем: 8%.

[20] Уопште се не слажем: 1%; не слажем се: 9%; немам став о томе: 13%; слажем се: 45%; потпуно се слажем: 32%.

[21] Уопште се не слажем: 1%; не слажем се: 6%; немам став о томе: 27%; слажем се: 36%; потпуно се слажем: 30%.

[22] Уопште се не слажем: 12%; не слажем се: 23%; немам став о томе: 32%; слажем се: 22%; потпуно се слажем: 11%.

стандардног језика јесте свест о постојању језичке норме као и свест о огрешењу о норму. Средњошколци у високом проценту тврде да уочавају грешке које се праве како у стандардном језику, као еквиваленту језика јавне комуникације, тако и у приватном говору. Чак 83% ученика примећује језичке грешке код својих пријатеља, наставника, на телевизији,[23] а већина има обичај да својим пријатељима на њих скреће пажњу.[24] Према говорницима који се не придржавају језичке норме у приватној комуникацији негативан став има готово половина ученика, а када је у питању језик медија, 76% ученика сматра оне који праве различите језичке грешке необразованим и без потребне језичке културе, док само 7% види у томе природност и опуштеност.

Сасвим другачији однос имају ученици према комуникацији на друштвеним мрежама на интернету. У тој врсти коминикације сасвим су уобичајена и прихватљива огрешења о језичку норму,[25] штавише 56% ученика сматра да се то догађа зато што *говорници на друштвеним мрежама пишу онако како иначе говоре*[26] и они у томе не виде ништа лоше. Закључак је да ову врсту комуникације доживљавају као приватну, без обзира на бројне карактеристике јавне комуникације, и потврђују став да је приватна комуникација знатно мање обавезујућа у погледу поштовања нормативних принципа.

4. На самом крају можемо закључити да средњошколци, као будући носиоци језичке културе, итекако добро схватају појам, улогу и симболичку вредност стандардног језика, а резултати спроведеног истраживања указују на то да књижевни односно стандардни језик ужива отворени престиж међу представницима овог дела говорне заједнице, што је у основи гаранција његовог очувања.

ЛИТЕРАТУРА

Бугарски 1991: Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.

Бугарски 1996: Ranko Bugarski, *Jezik u društvu*, Beograd: Čigoja štampa.

Бугарски 1997: Ranko Bugarski, *Jezik u kontekstu*, Beograd: Čigoja štampa.

[23] Уопште се не слажем: 1%; не слажем се: 5%; немам став о томе: 11%; слажем се: 42%; потпуно се слажем: 41%.

[24] Уопште се не слажем: 6%; не слажем се: 10%; немам став о томе: 15%; слажем се: 34%; потпуно се слажем: 35%.

[25] Уопште се не слажем: 9%; не слажем се: 13%; немам став о томе: 28%; слажем се: 26%; потпуно се слажем: 24%.

[26] Уопште се не слажем: 8%; не слажем се: 18%; немам став о томе: 18%; слажем се: 31%; потпуно се слажем: 25%.

Бугарски 2001: Ranko Bugarski, *Lica jezika. Sociolingvističke teme*, Beograd: Čigoja štampa.

Бугарски 2005: Ranko Bugarski, *Jezik i kultura*, Beograd: Čigoja štampa.

Пипер−Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Радовановић 1986: Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik.

Радовановић 2004: Milorad Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Sremski Karlovci − Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Скутнаб-Кангас 1991: Tove Skutnab-Kangas, *Bilingvizam da ili ne*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Шкиљан 1987: Dubravko Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Zagreb: Školska knjiga.

Nataša B. Kiš

STANDARD LANGUAGE AND MOTHER TONGUE FROM A DIFFERENT PERSPECTIVE

Summary

The aim of this paper is to identify how high school students define the concepts of the *mother tongue* and *standard language*, as well as to indicate their attitudes towards the role, status and symbolic value of standard Serbian among members of this part of the speech community. The results show that the students are able to understand the concept of the *standard language* and its multifunctional nature, as well as that this variety is prestigious in this part of the speech community.

Keywords: standard language, mother tongue, linguistic culture, attitudes, sociolinguistics, Serbian.

УДК 811.163.41(497.115)
929.52ХАЏИ-МИЛИЋИ

Оригинални научни рад
Примљено 28. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИТРА М. РЕЉИЋ*
(Универзитет у Приштини,
Филозофски факултет,
Катедра за руски језик и књижевност)**

О УНИШТЕНОМ ПИСАНОМ НАСЛЕЂУ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ (НА ПРИМЕРУ САЧУВАНОГ ДЕЛА ЈЕДНЕ ПОРОДИЧНЕ АРХИВЕ)

У раду се, на примеру случајно сачуваног дела архиве једне од најстаријих приштинских породица, скреће пажња на обим и врсту уништеног српског језичког наслеђа заједно са хиљадама сличних архива несталих на Косову и Метохији током последње две деценије. Показује се да, иако у функционалностилском погледу ограничена, сачувана документарна грађа представља занимљив извор података како о функционисању српског језика поткрај османске владавине и у првим деценијама по слобођењу тако и о неким специфичностима на плану ономастике, граматике, комуникативне културе, преводилачке праксе, службене и приватне употребе писма.

Кључне речи: породична архива, тапија, административни стил, ономастика, граматика, ћирилица, комуникативна култура, превођење.

„Да би једна архива пропала, било је довољно да њен власник избегне пред зулумима или да умре или погине без наследника, или да породица осиромаши и падне у неписменост“ (Ивић 2001: 127). На простору на којем писана баштина убрзано пропада постаје драгоцено безмало све што није завршило у пожару или под рушевинама. Отуд ми се чинило да је, уз истраживање похаране споменичке и језичке баштине на српским гробљима Косова и Метохије, вредно позабавити се

* hvostanskazemlja@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178012), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

спасеним делом писане заоставштине једне од најстаријих приштинских породица Хаџи Милића,[1] у коју, стицајем околности, почетком XX века улази Милан П. Благотић, постајући њен достојан мушки наследник. Заоставштину чине три оригиналне, османским турским језиком срочене исправе са преводима на српски језик – тапија о поседовању куће, тапија о праву коришћења земљишне парцеле и тапија о дозволи узгајања винограда на тој парцели, као и најразличитији службени документи који прате живот породице Хаџи Милић, потом Милана П. Благотића, његове супруге Јелисавете и сина Момчила све до завршетка Другог светског рата.

Осим историјских, социолошких, етнографских и др. обавештења, наведена грађа пружа и одређену количину језичких података, у првом реду из домена административног стила, који се очитују на плану ономастике, граматике, преводилачке праксе, службене и приватне употребе писма, комуникативне културе итд.

Реч *тапија* (тур. *tapu* са пореклом у грч. *τόπος* – место) у административном турском језику током времена мењала је обим и карактер значења – од значења потврде о наплаћеној такси до значења документа којим је потврђивано право поданику да држи одређени посед. Законом о тапијама из 1858. и Правилником о тапијским исправама из 1859. тапија постаје штампана исправа са прецизним описом врсте поседа, његове локације, величине, границама, именима суседа, начину и сврси издавања документа (Тодоровић 2016: 42–58). Тапије издате Хаџи Милићима из Приштине поткрај XIX и почетком XX века, судећи по њиховим преводима на српски језик, представљају исправе садржајно обликоване у складу са поменутим Законом о тапијама и Правилником о тапијским исправама. Из њих се може закључити да су приштински Срби, осим кућама у личном власништву, располагали и тзв. *харачком* или *миријском* (државном) *земљом* (в. Тодоровић 2016: 12–13), тачније – правом на држање и коришћење *мири* земље. Наиме, према преводу трију тапија које је 1923. потписао судски тумач у „Скопљанском Првостепеном суду“, на двема исправама које се односе на земљишну парцелу и виноград под ознаком квалитет (тј. врста) стоји *миријско земљиште* и *миријска земља*, а у тапији која се односи на кућу, у истој рубрици, стоји *самосопственство*.

Облик *самосопственство*, као и потврђивање намене земљишне парцеле речима *нива за виноград*, а врсте земљишта речју *мирјалики*,

[1] А. Урошевић (1951: 21) наводи да су Хаџи Милићи једна од стариначких породица у Приштини за које се заборавило када и одакле су досељене, али да се у њима „огледа то одржавање континуитета српства у Приштини кроз турску владавину“.

које срећемо на једној од исправа, неадекватна употреба речи *квалитет* и сл., што је, како се види из докумената, пре судске овере морало бити колико-толико исправљено, указује на то да је на преводу радио и корисник неког од македонских дијалеката, да су у народу коришћене различите варијанте домаћих и турских административних назива, као и на то да се само деценију по ослобођењу Старе Србије и настојања да се на поменутој територији успостави власт, у много чему оскудевало, па и у довољно компетентним преводиоцима. Недоследност у превођењу огледа се и у томе што се за турске називе административно-територијалних јединица (*санџак*, *каза*) проналазе српски еквиваленти (*округ*, *срез*), док се за назив документа користи и позајмљени турцизам *сенед* (гдекад и *сенет*), али и *исправа*. Исти је случај са навођењем назива месеци, па у преводу једног те истог документа на једном месту стоји *мај 1313 (1897)*, а на другом – *6. Рецеба 1315*. У случају назива царске регистарске канцеларије (Дефтерхане-и хакани), уместо уобичајеном називу Дефтерхана, прибегава се непрецизној транслитерацији (*Дефтер Ханри Хакани*), а падежна промена речи *хакан*, употребљавана у значењу *цар* (Гореописана кућа у *Дефтер Ханри Хаканији* заведена је…), резултира значењском неисправношћу.

Османски документи пружају и одређене ономастичке податке. Они, најпре, потврђују званичну употребу искључиво турске микротопонимије Приштине, као и двојне називе појединих пунктова. Тако се српска махала *Варош* уз цркву Светог Николе у преводима османских докумената среће под називом *Јашар-Церебаши*, али и под називом *Берарце-Баши* (Нушић 2007: 161, као и Веселиновић 1895: 9, исту махалу помињу под именом *Јарар-Церебаши*). У Веселиновићевом „Погледу кроз Косово“ (1895: 9) налазимо објашњење и микротопонима *Паша-сују* (локације винограда Хаџи Милићевих): „Турци зову Велушу (реку – прим. М. Р.) и Паша-сују (пашина вода, јамачно због каквих пашиних чесама горе узбрдо, које можда воде порекло од старих кладенаца…)“. Поменути турски микротопоними задржали су се и деценију и по након ослобођења, што се види из једног уверења о плаћеном порезу издатог 1927. године. Кад је реч о антропонимима, османске тапије пружају податке о најучесталијим српским именима у још увек окупираној Приштини (*Антоније*, *Стеван*, *Стефан*, *Јосиф*, *Трајко*, *Илија*, *Димитрије*, *Марко*, *Михаило*, *Спира*, *Јован*, *Јелисавета*, *Манасија*, *Крстина*, *Каранфила*, *Живка*, *Савета*), као и о одступањима у српском, посебно мушком, именослову у време османске власти (већем присуству календарских имена), што потврђују и споменички натписи на српским гробљима Косова и Метохије из истог периода.

Из датих исправа се такође види да су женске особе и у службеним документима редовно идентификоване према имену или презимену оца или мужа у, слично средњовековним, дескрипцијама (*Савета кћи Хаџи Милићева*, *Живка кћи Стевана Х. Милића*, *Јелисавета кћи Мила Х. Перића* итд.). Пада у очи и знатан број имена и презимена с префиксом *хаџи* (поред наведених, ту је и *Хаџи Димитрије*, *Хаџи Трајко* и др.), што говори не само о верској устрајности већ и о солидном материјалном положају одређеног броја Приштинаца или њихових предака, јер је одлазак на поклоњење Христовом гробу у време османске власти, уз немали физички ризик, подразумевао и приличан новчани издатак. Анализирана грађа сведочи и о неким занимањима или статусу приштинских Срба крајем XIX и почетком XX века (*терзија*, *трговац*, *књижар*, *крчмар*, *кмет*, *чиновник* итд.).

Иако у функционалностилском погледу представљају ограничен домен употребе језика, документи из породичне архиве Хаџи Милића – Благотића (преводи тапија, пореске књижице и уверења о измиреном порезу, дозволе за обављање услужних делатности, рачуни за пружене услуге, пописи покретне и непокретне имовине, признанице о личном дохотку, уверења о пензионисању, најразличитије чланске карте итд.) пружају и одређене податке о српском језику у новоослобођеној Старој Србији. С једне стране, службени формулари у којима је представљен колико-толико стандардизован језик администрације, сведочи о приоритету појединих граматичких и лексичких облика, правописним специфичностима, употреби писма и, с тим у вези, променама на плану језичке политике. С друге стране, језик локалних чиновника и грађана различитих образовних профила и нивоа писмености који попуњавају формуларе, сведочи како о локалним језичким особинама тако и о комуникативној култури оног времена.[2]

На основу нешто више од 30 различитих докумената из постосманског, тј. из периода од 1912. до 1950. године могуће је пратити службену употребу писма очитовану у штампаним обрасцима – с једне стране, и примарну употребу писма у локалним службама, где су се ти обрасци попуњавали – с друге стране. Уочљиво је да су сви документи до почетка 20-их година (два су сачињена само у рукопису) и одштампани и попуњавани искључиво ћирилицом. Нешто касније, обрасци нпр. пореских листова из 1929, 1930. и наредних година штампани су на

[2] Неки изрази и формулације занимљиви су само са аспекта функционисања државне управе и обавеза грађана према држави. Нпр., на обрасцима се и даље среће *порез на личност* који асоцира на османску џизију, па није сасвим јасно шта се у ослобођеној Србији под њим подразумева.

оба писма,[3] али и даље попуњавани, ручно или на машини, ћирилицом. Први образац (уверење о дозволи точења алкохола) одштампан само латиницом је из 1937. године, што значи да се и из свакојаких штампаних формулара увиђа однос према српском писму, какав се запажа и на основу штампаних књига у Београду у истом периоду. Из прегледа заступљености српског писма у књигама од 1919. до 1938. који даје С. Стефановић (2014: 15), види се да је то период када и започиње постепено истискивање ћирилице, јер од, нпр., 98,14% ћирилицом штампаних књига 1923. тај проценат је до 1938. пао на 83,47%. Из Стефановићевог даљег прегледа је евидентно да, што се у народу југословенство више примало, то је мање било ћирилице, па су и ћириличне машине, као сувишне, на дуже време биле нестале. Први и једини образац у корпусу разматраних докумената (одштампан ћирилицом) попуњен је на латиничној машини у војном одсеку у Приштини 1950. године. Из свега се дâ закључити да је, без обзира на језичку политику, и неовисно од тога што је латиница и „у косовскометохијским пределима освајала терен […] као компромис између језика једних и писма других…“ (Ивић 2001: 223), све до измака XX века, у сфери интимне и неометане употребе на Косову и Метохији ћирилица увек представљала примарно писмо. Овакав закључак лако је проверљив и на српским гробљима Косова и Метохије, где међу споменичким натписима скоро да нема латиничних.

Анализиране текстове, сходно врсти докумената, карактерише у првом реду терминолошка лексика, коју, са становишта савременог корисника српског језика, одликује разумљива лексичка и граматичка архаичност, неретко ограничен обим значења и творбена недоследност. Тако у оквиру терминологије која се односи на покретну и непокретну имовину реч *баштина*[4] означава искључиво земљишни посед, не и наслеђе, *убаштињач* или *убаштитељ*, као и *сопственик* је власник, *течевина* – наслеђе, реч *својство* се у преводима докумената користи у значењу занимање, а *наименовање* у значењу назив. У терминологији покућства (*черга од козине*, *тевсије*, *сахани*, *долаф од кафе*, *тенцери*, *бакрачи*, *маша за ватру* итд.) евидентан је висок проценат турских позајмљеница, а из предочених цена предмета означених

[3] Занимљиво је да су банкарски документи (књижице о задужењима и отплатама зајмова) у континуитету штампани искључиво ћирилицом.

[4] Према поједностављеном мишљењу Љ. Гавриловић, термин је проблематичан зато што му је порекло у стсл. *башта* – отац, па отуд „упућује на искључиво наслеђивање од оца“ те самим тим сугерише очување патријархалних односа „иако су они у супротности са свим међународним конвенцијама о људским правима, као и уставном дефиницијом равноправности полова“ (Гавриловић 2010: 46, 50).

том терминологијом, дознајемо, између осталог, понешто и о имовном стању приштинских Срба почетком XX века.

На граматичком плану уочљива је творбена недоследност, где-кад и неинвентивност (*убаштињач* и *убаштитељ*, *притежање* и *притежавање*, тј. вршење туђе фактичке власти – детенција и сл.), приметан далеко учесталији облик женског рода именица порез и прирез (*пореза*, *прореза*), доминантан генитив множине на *-а* код именица друге деклинације (законских *сметња*, на пренос *од радња*) код којих је у истом падежу данас уобичајен наставак *-и*, вокализација непостојаног *а* у свим падежима код показних придевских заменица овакав, такав, онакав (*овакове* случајеве, *таковог* дужника, *таковом* дужнику), падежна промена само последње речи у сложеном називу (Пододбор *господа Књагиња Љубице*). Између инфинитива и аналитичке *да* конструкције, како је и очекивано у разматраној врсти текстова, доминира инфинитив, последње једва да се и среће. О неоправданом истискивању инфинитива из српског језика сведочи Закон о парничном поступку донет 2011. године, на који се лингвистички аргументовано (иако му то није основна струка) осврће Лука Бренеселовић (2012: 140). Наводећи мноштво примера из овог и поредећи га са текстом истог Закона из 2004. године, аутор показује и доказује да је на многим местима „текст не само стилски унакажен, него су изгубљене многе значењске нијансе“. На фонетском плану пажњу скреће редован изостанак упрошћавања сугласничке групе *дт* уз претходну сибиларизацију, тј. промену *к* у *ц* (*додатци*, *остатци* и сл.), а на правописном плану је уочљиво велико слово у називима месеци (*6. Априла*, *12. Маја*), што данас срећемо као ненормативну појаву насталу првенствено под утицајем енглеског језика.

На страницама докумената издваја се и текстуални слој писан на машини или руком локалних службеника или самих грађана са нормативним одступањима или препознатљивим цртама месног говора. У том погледу региструју се, мање или више, и данас присутне специфичности попут неразликовања *ћ* и *ч*, *ђ* и *џ* (Хаџи *Миличка*, *Рађеп* и *Рецеп*, иако је реч о истој особи), вишак језичких средстава (до приштинске *цркве Храма Светог Николе*), падежне неправилности (*изашао сам на лицу места*, *умро у Скопље*, *налазио се на службу*) и сл.

Обраћање лица која се баве продајном и услужном делатношћу корисницима тих услуга и обрнуто, у свим приликама одликује висок ниво комуникативне културе. Наводимо пример доставе рачуна за извршене услуге од стране власника електричне централе у Приштини, извесног Живка Стојиљковића: *Рачун / За Господ. Милан Благотић admin. капетан / Част ми је известити Вас, да ми за извршену*

инсталацију електричног осветљења – мотора у Вашој згради, улица Краљице Марије дугујете по следећем обрачуну…

О настојању поробљених косовскометохијских Срба да прате друштвена и културна збивања у већ ослобођеној отаџбини – Кнежевини, потом Краљевини Србији, сведочи и породична библиотека Хаџи Милића (Благотића), у којој су сачувани вредни примерци књига и часописа из књижевности, историје, етнологије, правне науке итд. У њој нпр. налазимо студију професора Београдског лицеја Стојана Вељковића *О казнителномъ поступку судскомъ (на основу усмености и явности)*, штампану славеносрпском графијом (са Вуковим решењима за слова ћ и ђ) у Београду 1860. године, часопис *Отаџбина* из 1875, па животопис Јована Ристића аутора Јована Бошковића, професора Велике школе из 1898, укоричене све бројеве *Хришћанског весника* из 1905. итд. Да су те књиге пажљиво читане, показују руком писани утисци о прочитаном на празним деловима страница.

Ако се у непотпуној архиви само једне породице нашло толико писано сведочанство, треба замислити колико се тапија, крштеница, писама, вредних старих књига и записа њихових читалаца на маргинама листова могло наћи у породичним архивама старих Приштинаца (а тако и Призренаца, Пећанаца, Ђаковчана, Гњиланаца …) које су албански узурпатори српских домова месецима 1999. године приколицама извозили на сметлиште.

ИЗВОРИ

Архива породице Хаџи Милић – Благотић.

ЛИТЕРАТУРА

Бренеселовић 2012: Luka Breneselović, Crtica o infinitivu i analitičkoj konstrukciji u jeziku naših zakona – povodom opravdane kritike profesorke V. Rakić-Vodinelić, *Pravni zapisi* III/1, Beograd, 139–147.

Веселиновић 1895: Милојко В. Веселиновић, *Поглед кроз Косово*, Београд: Издање трговине Јевте М. Павловића и Компаније.

Гавриловић 2010: Ljiljana Gavrilović, Nomen est omen: *baština* ili *nasleđe* – (ne samo) terminološka dilema, *Етноантрополошки проблеми* 5/2, Београд, 41–53.

Ивић 2001: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, прир. Милорад Радовановић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Нушић 2007: Бранислав Нушић, *Косово*, Приштина: Панорама.

Стефановић 2014: Синиша Стефановић, *Преглед положаја српске ћирилице у култури и јавној комуникацији (Прелазни извештај прве фазе истраживања)*, Београд.

Тодоровић 2016: Миљана Ј. Тодоровић, *Тапијски систем у XIX веку – отоманска заоставштина јужнословенским народима*, докторска дисертација, Београд: Правни факултет.

Урошевић 1951: Атанасије Урошевић, Приштина (Антропогеографска испитивања), *Зборник радова Етнографског института САНУ* 2, Београд, 135.

Митра М. Релич

ОБ УНИЧТОЖЕННОМ ПИСЬМЕННОМ НАСЛЕДИИ В КОСОВО И МЕТОХИИ (НА ПРИМЕРЕ СОХРАНЕННОЙ ЧАСТИ ОДНОГО СЕМЕЙНОГО АРХИВА)

Резюме

В работе анализируется случайно сохраненная и до наших дней дошедшая часть семейного архива одной из старейших приштинских семей Хаджи Миличей. Выявляется, что, помимо исторических, социологических, этнографических и пр. данных, в личных документах данного архива хранятся и важные факты касающиеся языковой истории и языковых изменений в плане ономастики, грамматики, переводческой практики, языковой политики, коммуникативной культуры и т. д. Делается вывод, что, если в одной семье хранилось такое языковое богатство, нетрудно предположить сколько богатства хранилось в семейных архивах сотни тысяч сербов, которые албанские узурпаторы сербских домов в течение всего 1999-го года колясками отвозили в свалку.

Ключевые слова: семейный архив, тапия, административный стиль, ономастика, грамматика, кириллица, коммуникативная культура, перевод.

УДК 811.163.41'373.4

Оригинални научни рад
Примљено 2. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

СОФИЈА Р. МИЛОРАДОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ВЛАДАН З. ЈОВАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

СЛОЖЕНИЦЕ СА ИМЕНИЦОМ *ВОДА* У СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА И СРПСКОЈ КУЛТУРИ

У раду је дат осврт на творбену и лексичко-семантичку структуру сложеница са именицом *вода* у основи првог сложеничког дела. У прикупљеној грађи нашао се немали број именица са различитих подручја српског говорног простора забележених у лексикографским делима (*вододерина*, *водоте̄чиште̄*, *водоте̄чина*, *водо̄лавина*, *водо̄лав*, *водо̄лавштӣна*, *водоваљ*, *водоношљина*, *водо̄ј*, *водоношина*, *водоноша*, *водовираст̄*, *вододражина*, *водо̄туш*, *водочајина* итд.). Поред примера из дијалекатских речника и збирки речи забележених у РСАНУ, у раду су анализирани и примери сложеница са обележјем српске хришћанске православне духовности и културе, као што су *водокршће*, *водосвет̄*, *водоосвећење*.

Кључне речи: сложенице, творба речи, семантичко поље, народни говори, српска култура, хришћанска православна духовност, речници, српски језик.

1. Увод. Вода је један од најважнијих елемената у природи и човековом животу, без којег нема биолошког опстанка на земљи. Када је човек у питању, вода не само што утољује жеђ, у чему се огледа њен основни значај за човеков физички опстанак, већ вода служи за прање и

* sofija.miloradovic@sanu.ac.rs; vladjovanovic@hotmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројеката *Дијалекто̄лошка исто̄раживања српског језичког про̄сто̄ра* (бр. 178020) и *Лингвисто̄чка исто̄раживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

одржавање његовог телесног здравља. То је „жива“ или чиста вода, коју су људи одвајкада примењивали у обичајним и обредним радњама, без обзира на то којој религији или култури припадали. У праверовањима вода је схватана као разделни простор, граница између земаљског и загробног света[1] (СМ 2001: вода). Према Библији, тј. Новом завету вода симболизује очишћење душе и живот вечни. Поменуте функције и симболика воде свој израз налазе у језику, у чијим се контекстима очитују одређени концептуални смислови: вода је ’благослов’, ’живот’, ’средство очишћења’ итд. Међутим, именица *вода* и њен лексички садржај не ограничава се само на ову лексему, већ се преко творбе речи проширује и на јединице сложеније структуре – изведенице и сложенице. Њихов немали број и семантичка разуђеност потврђени су на ширем простору српског језика. У овом раду пажњу смо усмерили на сложенице настале комбинованом творбом речи, што представља један од четири засебна начина њихове творбе, поред суфиксације, префиксације и претварања (конверзије). У предметном смислу, рад представља наставак раније започетог истраживања С. Милорадовић (2013), у којем су, такође с творбеног и лексичко-семантичког аспекта, анализиране суфиксалне изведенице с именицом *вода* у основи.

Грађа за ово истраживање прикупљена је из дијалекатских речника српског језика, из Вуковог *Српског рјечника*, затим из великог описног речника – РСАНУ, енциклопедија и лексикона у којима се описују речи са основом *вода*, као и из других извора из којих смо, уз сложеницу са именицом *вода* у основи, дали дефиницију значења (због ограниченог обима рада нисмо наводили контексте у којима су оне употребљене).

2. Поглед на творбену структуру. Творбена структура сложеница са именицом *вода* тесно је повезана са морфемском, будући да се при творбеној анализи до основе долази рашчлањивањем (одвајањем) прве лексичке основе од друге по реду, као и од других везивних елемена-

[1] У Вуковом *Српском рјечнику* забележена је лексема *смрт̄њак* – „каже се у шали за чун (јер је човек у њему на великој води близу смрти)“ (Вук, Рј.), која можда чува „траг о старој словенској (а одатле и српској) погребној пракси. […] Ово Вуково тумачење могло би бити на трагу лажног, народног етимологизирања, јер археолошка евиденција (сахрањивање покојника у чамцу све до XIV/XVI века, стећци у облику чамца), као и подаци из других словенских култура показују да би ова лексема могла чувати сећање на древно (балто)словенско поступање са покојником који се полагао у сандук исклесан у облику чамца и тако сахрањивао или пуштао низ неки словенски Стикс да отплови. Ова погребна пракса могла је бити у вези са старом, још (пра)индоевропском по пореклу представом о воденој препреци која раздваја овај и онај свет“ (Вучковић 2018: 227–228).

та (несамосталних творбених морфема). Грађа коју смо прикупили показује да су сложенице са именицом *вода* у основи првог сложеничког дела настале композицијом, односно комбинованом творбом речи – слагањем и суфиксацијом, при чему су добијене сложено-суфиксалне творенице. У свим примерима сложеница из наше грађе, у првом делу налази се основа од именице *вода*, а после спојног вокала (интерфикса) у другом делу сложенице долази основа неке друге речи. У највећем броју случајева, сложеница има суфикс уколико је реч о сложено--суфиксалном начину творбе, нпр. *водоваљ* (вод+о+ваљ+-Ø), *водоваља* (вод+о+ваљ+а) итд.

Посматрано према суфиксима, у резултату сложено-суфиксалног начина творбе издвајају се следећи примери сложеница у категорији именица – *-Ø*: *водогаз* „плитко место у текућој води где се преко ње може прећи, брод“, *вододер* „бразда или усек који начини вода кад се слива, корито бујице, потока и сл., вододерина“, *водоплав* „излив реке преко обале, поплава“, *водоваљ* „граница двају слива, линија (гребен, венац и сл.) од које се вода слива у два правца, развође, вододелница“, *водопој* „место на којем се стока поји“, *водопуз* „в. водопуст“; *водопуст* „мокраћни канал; спољни део мокраћно-полног органа код женске стоке“, *водоскок* „водени млаз који шикља увис“, *водостој* „застој мокраће“; *водоштуш* „локва у коју се слива вода“ итд.; *-а*: *водоваља* „вододерина“; *-ац*: *водоцревац* „онај који пије много воде“; *-ача*: *водопушњача* „спољни део мокраћно-полног органа код женске стоке“; *-иља*: *водоносиља* „који доноси воду (о пчели)“; *-ина (-штина*, *-љина)*: *вододерина* а. „јаруга, канал који је вода начинила протицањем или сливањем“, б. „прокопан канал за наводњавање или отицање сувишне воде“, *водотечина* „водоток“, *водоплавина* „водоплавно земљиште“; *вододажина* „земљиште које не пропушта воду“, *водоношина* „особа која је умно лабилна“, *водоточина* „бујица“, *водоношљина* а. „оно што је донела вода, што је избацила поплава“, б. „кршно место с којега киша спира земљу“, *водоплавштина* „земљиште које је често поплављено, водоплавина“; *-иште*: *водопојиште* „место на којем стока пије воду“; *-ја*: *водоноша* „који доноси воду са јавне чесме, бунара; разносач воде“; *водопија* а. „који пије много воде“, б. „врста врбе уз реку чије су неке гране у води“; *-је: водокршће* „водоосвећење“ итд.

Чистом композицијом настао је мали број примера, оних попут *водомеђа* „вододелница“, *водоосвећење* „обред освећења воде“ и сл.

3. Лексичко-семантички опис сложеница (према семантичким пољима). На основу прикупљене грађе из народних говора примећујемо да највећи број сложеница са именицом *вода* у основи припада семан-

тичком пољу ’земљиште’, што је и очекивано јер је човек на селу везан за земљу својим свакодневним радом у пољу. Овом семантичком пољу најближе су лексеме из поља ’река (ток, корито, природни објекти)’, ’обала’ итд. У семантичком пољу ’особина’ налазе се лексеме којима се означавају спољашње и унутрашње карактеристике људи. У мањој мери јављају се примери чије се значење односи на друга семантичка поља, као што су ’појило (за стоку)’, ’напитак’, ’вршилац радње везане за воду’ итд. У издвојеним примерима сложеница у оквиру семантичких поља дали смо опис значења и извор из којег је пример преузет.

’земљиште’

водоваљ / *водовар* „земљиште са којега се слива кишница и улива се у бистијерну (резервоар за воду, поред куће, укопан у земљу)“ (Ћупић Д. и Ж. 1997); *водоваља* „увала, јаруга низ коју покуља вода у провали облака“ (Станић 1990); *вододерина* а. „место које је излокала вода спирањем, обично удубљено“ (Ћупић Д. и Ж. 1997; Војводина 2012), б. „јарак који издуби водени ток или бујица; уопште тло изровано водом“ (Богдановић 2008), в. „прокопан канал за наводњавање или отицање сувишне воде“ (Војводина 2012); *вододражина* а. „земљиште које не пропушта воду“ (Динић 2008), б. „водоплавно земљиште“ (Левач, Буш., РСАНУ; Врњци, Јов. Ђ., РСАНУ); *водоношина* „оно што је донела вода, што је избацила поплава“ (Динић 1990); *водоношљина* „брдовито земљиште које односе кише и воде“ (Динић 2008); *водоплав* а. „излив реке на околно земљиште, поплава“ (Радић Д., РСАНУ; Војводина 2012), б. „в. водоплавина“ (Банат, Сим. Р., РСАНУ); *водоплавина* „поплављено земљиште“ (Богдановић 2008; Митровић 1984); *водоплавштина* „земљиште које је често поплављено, водоплавина“ (Дубравица, Моск., РСАНУ; Војводина 2012); *водотечина* „водоток“ (Стојаковић–Мандарић 2013); *водоточина* „јаруга којом повремено тече вода (за време киша или топљења снега)“ (Динић 2008); *водотуш* „локва у коју се слива вода“ (ЦГ, Маговч., РСАНУ); *водочајина* „место где се вода задржава“ (Дубровник, Арс., РСАНУ).

’река (ток, корито, природни објекти и сл.), бујица, млаз’

водогаз „плитко место у текућој води где се преко ње може прећи, брод“ (Даница 1866, РСАНУ); *водоваља* „бразда или усек који начини вода кад се слива, корито бујице, потока и сл., вододерина“ (Куш., РСАНУ; Дуч. С., РСАНУ; Ђукић Т., РСАНУ; Васојевићи, Стијовић 2014); *вододражина* „речно корито“ (Левач, Буш., РСАНУ); *водоскок* „водени млаз који шикља увис“ (РСАНУ); *водотечиште* „корито потока, реке, водоток“ (Динић 2008).

’ОБАЛА’, ’РАСТИЊЕ КРАЈ ОБАЛЕ’

водопија а. „врста врбе“. – Водопија, врба која се надквесила над воду тако, да су јој неке гране у води (Ресава, Мел., РСАНУ). б. „летораст; бујно израсла гранчица“. – Водопија значи исто што и млађар (летораст) (Левач, Мij. С., РСАНУ).

’ВОДОДЕЛНИЦА’

водоваљ „граница двају слива, линија (гребен, венац и сл.) од које се вода слива у два правца, развође, вододелница“ (ЦГ, Шоћ, РСАНУ); *вододеља* „вододелница“ (Васојевићи, Стијовић 2014); *водоразлив* „вододелница“ (Васојевићи, Стијовић 2014); *водомеђа* ’развође’ (Стојаковић–Мандарић 2013).

’МЕСТО, ПРОСТОР / ПРОЛАЗ (за отицање воде и других течних материја у кући и око куће)’

водоваља а. „отвор у зиду (куће, стаје и др.) за отицање воде, сливник“. – Да се у котац не би скупљао … глиб, при дну зида имаде по која мазгала, што се зове „водоваља“, којом заглибљена вода из коца искаче напоље (Дуч. С., РСАНУ). б. „јаз, канал око куће“ (ЦГ, Вук, Рј.); *водовача* „в. водоваља“ (Призрен, Симић М., РСАНУ).

’ПОЈИЛО’

водопој ’место где стока пије воду’ (Станић 1990); *водопој* ’појилиште за стоку’ (Вук, Рј., Ћупић Д. и Ж. 1997); *водопојиште* ’водопој, појило’ (Златановић 2011).

’ОСОБИНА’

водопија „онај који пије много воде“ (Војводина 2012; Станић 1990); *водноцревац* „в. водопија“ (Динић 1990); *водоцревац* „в. водопија“ (Јовановић 2007); *водномозгиле* „мушкарац слабе памети, глуп, приглуп“ (Станић 1990); *водномозга* „женска особа *водномозгиле*“ (Станић 1990); *водноглав* „празноглав, блесав, глуп“ (Гаговић 2004); *водоношина* „умно лабилна особа“ (Динић 2008).

Када је у питању карактеризација људи, ових неколико назвања с негативном конотацијом представљају још један прилог закључцима изнетим у неким радовима Радмиле Жугић (1997), Недељка Богдановића (2012) и Драгане Цвијовић и Иване Маринковић (2011) – да дијалекатски лексикон садржи више речи за означавање негативних него позитивних човекових страна.

’ВРШИЛАЦ РАДЊЕ’

водоноша „особа која доноси воду са јавне чесме, бунара; уопште разносач воде“ (Војводина 2002; Васојевићи, Стијовић 2014).

У дијалекатском речнику Војводине забележена је лексема *водоноша*, која се употребљава за означавање разносача воде, поред чешћег *водар*, као и у другим српским крајевима. У тимочком крају срећу се лексеме *водоношина* и *водоношљина* за именовање онога што велика вода нанесе, поплава избаци, односно – за именовање земљишта које је подложно спирању при наиласку јаких киша или водених бујица, а где је дистинкција направљена тако што наспрам облика са суфиксом *-ина* постоји варијанта са проширеним суфиксом *-љина*. Међутим, у прегледаним речницима није се нашла дијалекатска лексема са основом *вод-* којом би се, ваљда очекивано, именовао дрвени лук за ношење воде на рамену, при чему једна од тзв. ексклузивних лексема карактеристичних за руске дијалекте у односу на друге словенске јесте и реч *водонос* (*vod-o-nos-ъ*), а то је управо предмет који у српском језику именујемо као *обрамица*, у пољском се именује као *nos-i-dl-a*, у бугарском као *kobyl-ic-a*, у чешком и словачком као *vag-y*, *važ-ьk-y* (Вендина 2014: 398).

ʼмокраћа / урин'

водопуз „в. водопуст“ (Левач, Буш., РСАНУ); *водопуст* „спољни део мокраћно-полног органа код женске стоке“ (Бачка, Радон. Н., РСАНУ); *водопушњача* „спољни део мокраћно-полног органа код женске стоке“ (Бачка, Радон. Н., РСАНУ; Срем, Борј., РСАНУ; Жун., РСАНУ); *водостој* „застој мокраће“. – Кад коњу стане вода, каже се обично: зама'а је воду, или има водостој (Банија, Ворк., РСАНУ).

ʼбиљка'

водопија а. „млади ластар, прав и дуг, који је израстао из главе чокота и који узима превише воде и хранљивих материја потребних за развој и живот лозе, па га стога треба уклонити“ (Динић 2008); б. „бујна гранчица у воћке“ (Златановић 2011).

вода у српској хришћанској (православној) култури и њен језички израз у именичким сложеницама

Према Библији, *вода* се налази на почетку стварања света, када Господ Бог, другог дана стварања, растави „воду над сводом“ од „воде под сводом“ (в. 1Мој 1, 7). *Вода* је благодат за људе и за остали живи свет, али *вода* је и казна, проклетство за починјене грехове (Лујић 2011: 2). У представи о потопу, који је уследио због људских грехова, вода је представљена као казна, с једне стране, али будући да је улога Бога да искорени зло и остави праведнике на земљи, дејство Божје силе преко *воде* има функцију очишћења и испуњења Божје правде на земљи. Вода, затим, симболизује пут избављења, јер је Мојсије из воде извађен

пошто га је фараонова кћи спустила у реку Нил да би му сачувала живот од погубљења. Затим, Бог преко Мојсија изводи воду из стене (Изл. 17, 6) итд.

Значај воде за хришћанску културу огледа се у њеној симболици у Новом завету. Телесно чишћење Израелаца у јудаизму[2] има симболичку функцију у хришћанству за означавање духовног чишћења. Водом, као средством чистоће, Бог „пере“ грешника, а тај симболизам воде налази своје пуно значење у хришћанској Светој тајни крштења. Свети Јован Крститељ крштава „водом за покајање“ (Мат. 3, 11), користећи у ту сврху воду Јордана, која је некад очистила Наамана од губе (2Цар 5, 10–14) (Енц. правосл.: под вода, глад, жеђ).

Чиста, бистра вода сматра се живом водом. Таква је могла бити само изворска вода. Кишница, која није жива вода, није се могла користити за обредна прања. Јеремија (2, 13) описује Бога као извор живе воде, а друге богове као несигурне цистерне које не могу ни држати воду (Лујић 2011: 5): „Јер два зла народ мој учини: остави мене, Извор воде живе, те ископа себи кладенце, кладенце испуцане што воде држати не могу“ (Јер 2, 13). У разговору са Самаријанком, Исус најављује снагу нове воде коју ће он дати. Заправо, сам Исус је извор *живе воде*, која даје живот вечни: [Исус Самаријанки] „А који пије од воде коју ћу му ја дати неће ожедњети довијека, него вода коју ћу му дати постаће у њему извор воде која тече у живот вјечни“ (Јн 4, 14). Бог први прима на себе глад и жеђ, показујући да је реч Божја најважнија човекова потреба (Мт 4, 4). Његовим ученицима дужност је да нахране гладне, јер нахранити гладнога и напојити жеднога значи утолити глад и жеђ Христову (Енц. правосл.: 392).

У овом подручју српске културе, на основу прикупљене грађе, издвајају се следеће сложенице: *водоосвећење*, *водосвет*, *водокршће*.

ВОДООСВЕЋЕЊЕ

водоосвећење „обред освећења воде“. – Водоосвећење и резање колача извршено је у учионици Српске Основне Школе (СН 1917, РСАНУ). Ову је икону поп добио … кад је било прво водоосвећење у новосаграђеној школи (Сам., РСАНУ). Радило се, наиме о томе, да при крстовданском водоосвећењу и на Богојављење све појање … буде у устима певача (Сек., РСАНУ).

[2] „Зашто се Син Божји морао појавити у народу јеврејском, а не у неком другом народу? Из два разлога. Прво зато, што је тај народ показао се најупорнији и најземљанији. А друго зато, што је тај народ кроз сву историју своју највећу пажњу обратио на телесно чишћење“ (Велимировић 2003: 63).

Према *Енциклопедији православља* (Енц. правосл.), водоосвећење је литургијски чин освећења воде: призива се благодат Божја на воду која се освећује (освештава) и ова добија силу освећења, очишћења, опраштања грехова, исцељења болести душе и тела. Освећена (освештана) вода користи се за Свету тајну крштења, као и за свако молитвословље које имплицира какво друго освећење: храма, дома, темеља новога здања, надгробнога споменика, врбе, грожђа, соли итд. Водоосвећење се, најпре, временски гледано, јавља у чину Свете тајне крштења, одакле се развило као посебан чин. Код Срба се тзв. мало освећење врши уочи крсне славе, и та се вода употребљава за мешење славског колача, а освећење уз пост ускршњи или после Богојављења сматра се малим редовним годишњим освећењем куће. *Агиазма* (чесма; богојављењска вода) чином водоосвећења је излечена од инфекције греха и његових последица (трулежи, односно разлагања материје), па је, као таква, неукварива – зато делује исцелитељски и освећујуће. У београдском старом граду „налази се вода (агиазма) св. Петке, која чудотворно лечи све оне болеснике који с вером у Бога и љубави према овој светитељки к њој притичу“ (Велимировић 2008: 755).

ВОДОСВЕТ

У Речнику САНУ забележена је сложеница *водосвет* у истом значењу као *водоосвећење* „обред освећења воде“, потврђена примерима из двају извора, међу којима један из народног говора – збирке речи из Параћина (1903), коју су саставили Никола Вељић и Јован Срећковић.

ВОДОКРШЋЕ

Према нашој грађи, *водокршће* је забележено у следећим значењима: „богојављенска водица“ (Динић 2008), затим „народно име за верски празник Богојављење[3] (на којем „захваћена вода добија профилактичну моћ, а воде које се тада не захвате посвећују се изјутра крштењем (отуда: Водокршће), бацањем крста од леда у воду“ (СМР 1988, *Богојављење*), а у Енц. правосл. сложеница *водокршће* издвојена је као одредница, која се упућује на *водоосвећење*.

4. Закључак. Сложенице са именицом *вода* у српским народним говорима и српској култури чувају у свом садржају основни семски састав ове именице. Будући да је вода један од најважнијих елемената у природи и човековом животу, она је, поред биолошког опстанка, важна и за човеков духовни живот, па је отуда срећемо као средство у

[3] Поред овог, код Срба су *Водица* или *Водице* чести називи за празник Богојављења (Енц. правосл.: под водице).

обредним радњама, што у класи сложеница показују примери попут следећих: *водоосвећење*, *водосвет* и *водокршће*. Највећи број сложеница са именицом *вода* у основи настао је сложено-суфиксалним начином творбе, тј. слагањем и суфиксацијом (*водопој*, *водогаз*, *водоплавина*, *водопојиште* итд.), док је чистом композицијом настао мали број примера (*водомеђа*, *водоосвећење*).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Богдановић 2008: Недељко Богдановић, Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* LV, Београд, 429–518.

Богдановић 2012: Недељко Богдановић, Нос у народном језику, фразеологији и култури, *Етно-културолошки зборник* XVI, Сврљиг, 83–89.

Велимировић 2003: Николај Велимировић, *Нове беседе под Гором*, Ваљево: Глас цркве.

Велимировић 2008: Николај Велимировић, *Охридски пролог*, Ваљево: Епархија ваљевска, манастир Лелић.

Вендина 2014: Татьяна И. Вендина, *Типология лексических ареалов Славии*, Москва: РАН – Санкт-Петербург: Институт славяноведения.

Војводина 2002: *Речник српских говора Војводине*, св. 2: В–Д, ред. Драгољуб Петровић, Нови Сад: Матица српска.

Вук, Рј.: *Српски рјечник*, прир. Павле Ивић, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића, Београд: Просвета, 1969.

Вучковић 2019: Снежана Вучковић, Историјски речници и њихов значај за историјсколексиколошка истраживања, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 48/1, Београд, 219–229.

Гаговић 2004: Светозар Гаговић, Из лексике Пиве (село Безује), *Српски дијалектолошки зборник* LI, Београд, 1–312.

Динић 1990: Јакша Динић, Додатак речнику тимочког говора, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVI, Београд, 381–422.

Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Енц. правосл.: *Енциклопедија православља*, I–III, гл. ур. Димитрије М. Калезић, Београд: Савремена администрација, 2002.

Жугић 1997: Радмила Жугић, Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, *Јужнословенски филолог* LIII, Београд, 135–145.

Златановић 2011: Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије*, Врање: Аурора.

Јовановић 2004: Властимир Јовановић, Речник села Каменице код Ниша, *Српски дијалектолошки зборник* LI, Београд, 313–688.

Јовановић 2007: Властимир Јовановић, Додатак Речнику села Каменице код Ниша, *Српски дијалектолошки зборник* LIV, Београд, 403–520.

Лујић 2011: Božo Lujić, Voda – biblijski simbol čišćenja i života. Polazišta za razumijevanje obrednoga znaka vode, *Živo vrelo* XXVII, Zagreb, 2–7.

Милорадовић 2013: Софија Милорадовић, Вода и понешто од воде у српским дијалекатским речницима, у: *Aquatica, књижевност, култура*, ур. Мирјана Детелић, Лидија Делић, Београд: Балканолошки институт САНУ, 11–32.

Митровић 1984: Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац: Библиотека Народног музеја у Лесковцу.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Свето писмо Старога и Новога завјета. Библија, ур. епископ бачки Иринеј (Буловић), Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 2018.

СМ 2001: *Словенска митологија*. Енциклопедијски речник, ред. Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић, Београд: Zepter Book World.

Станић 1990: Милија Станић, *Ускочки речник*, књ. I: *а–њу.шкало*, Београд: Научна књига.

Стијовић 2014: Рада Стијовић, *Речник Васојевића*, Београд: Чигоја штампа.

Стојаковић–Мандарић 2013: Анка Стојаковић, Јован Мандарић, *Рјечник личког говора*, Београд: Ауторско издање.

Ћупић Д. и Ж. 1997: Драго Ћупић, Жељко Ћупић, Речник говора Загарача, *Српски дијалектолошки зборник* XLIV, Београд, 1–615.

Цвијовић–Маринковић 2011: Драгана Цвијовић, Ивана Маринковић, Антрополошка лексика у двама дијалекатским речницима, у: *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, ур. Радмила Жугић, Лесковац: Лесковачки културни центар, 230–240.

София Р. Милорадович
Владан З. Йованович

СЛОЖНЫЕ СЛОВА С СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫМ *ВОДА* В СЕРБСКИХ НАРОДНЫХ ГОВОРАХ И СЕРБСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Резюме

В работе дан обзор словообразовательной и лексико-семантической структуры сложных слов с существительным *вода* в основе их первой части. В собранном материале оказалось немалое количество существительных из различных областей сербского языкового пространства, вошедших в состав лексикографических произведений (*вододерина*, *водоте̄чиште̄*, *водоте̄чина*, *водопла̄вина*, *водопла̄в*, *водоваљ*, *водопӣј*, *водоношина*, *водоноша*, *водовирасте̄*, *вододражина*, *водоте̄уш*, *водочајина* и т. д.). Наряду с примерами из диалектных словарей и сборников слов, представленных в РСАНУ, в работе проанализированы и примеры сложных слов с характерным признаком сербской христианской православной духовности и культуры. Сложные слова с существительным *вода* в сербских народных говорах и сербской культуре сохраняют в своем содержании основной семный состав этого существительного. Имея в виду, что *вода* представляет собой один из самых важных элементов в природе и в жизни человека, она, рядом с биологическим существованием, важна и для духовной жизни человека, и поэтому ее встречаем как средство в обрядах, что в классе сложных слов показывают примеры вроде *водоосвећење*, *водосвете̄* и *водокршће*. Самое большое количество примеров с существительным *вода* в основе возникло сложно-суффиксальным способом словообразования, т. е. словосложением и суффиксацией (*водопо̄ј*, *водогаз*, *водопла̄вина*, *водопо̄јиште̄* и т. д.), в то время как маленькое количество примеров возникло чистой композицией (*водомећа*, *водоосвећење*).

Ключевые слова: сложные слова, словообразование, семантическое поле, народные говоры, сербская культура, христианская православная духовность, словари, сербский язык.

УДК 811.163.41'373.7

Оригинални научни рад
Примљено 2. децембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

НАТАША С. ВУЛОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

„БОГАТСТВО“ – КОНВЕНЦИОНАЛНИ СУД У СИСТЕМУ ВРЕДНОСТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И КУЛТУРИ

У раду се разматра и утврђује однос према материјално-утилитарној вредности „богатство“ у народном систему вредности и у фразеолошко-паремиолошком корпусу српског језика. Док се помињање богатства у етнографско-антрополошком материјалу везује уз моралне врлине, као што су рад, трудољубивост и поштење неког домаћина, фразеолошко-паремиолошке јединице показују амбивалентан однос према богатству и новцу (*пун као брод*; *живети као мали бог*; *новац душогубац*; *у богата мужа ваљана жена* итд.).

Кључне речи: фразеолошко-паремиолошка јединица, слот, епитаф, (анти)вредност, богатство, конвенционални суд.

У савременој фразеолошкој литератури велики број радова посвећен је проучавању вредносних концепата у оквиру различитих националних једнојезично или контрастивно проучаваних језичких корпуса, што је резултирало новим терминима: *аксиолошка фразеологија*, *аксиологема*, *лингвоаксиологија*, *аксиолошки потенцијал*, *аксиолошки вектор* итд. (Вуловић 2018: 291). Систем вредности се у социологији схвата као саставни елемент културе, али и као вредноснонормативан механизам социјалне регулативе, као усмереност ка заједничкој лествици вредности стабилизованој у структурама које се заснивају на институционализацији културних узора, правила и статута (Марковић–

* natasa.vulovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

улатовић 2014: 17). Човек као свесно биће својим стваралаштвом претвара свет вредности у свет стварности, он и мисли и ствара, док разумевањем и усвајањем одређених вредности и норми оне тиме постају интегрални део личности. Одавно је познато да вредности имају конвенционални карактер, тако да посматрајући појаву било које вредности, она може бити квалификована као добро (корисно), тј. има позитивну оцену или као лоше, тј. има негативну оцену, односно биполарна структура подразумева да свакој вредности одговара антивредност (Гибатова 2011: 128). Постојање вредности остварује координирајућу улогу (између човека и света који га окружује), стимулишућу (усмерену на активност, делање) и дидактичко-регулативну (прескриптивну) улогу (Арутјунова 1999: 896).

Вредносна значења могу се изражавати на различитим нивоима језичког система. У овом раду део једне дијаде вредности и антивредности посматра се на фразеолошком нивоу, уз консултовање етнографског материјала. Узимајући у обзир поделу на конвенционалне вредности и антивредности у оквиру лингвоаксиологије (Бајрамова 2009: 184), као и то да су оне различите (виталне, духовне, хедонистичке итд.), пажња ће бити посвећена изражавању и процењивању човековог материјалног успеха, користи. Наиме, разматрање је усмерено на представљање колективне оцене вредности „богатство“ као дела аксиолошке дијаде (богатство–сиромаштво), којом се означава материјални положај човека,[1] како на етнографском узорку (на текстовима споменика), тако и при просуђивању и формирању значења у фразеолошко-паремиолошким јединицама. Етнографско-антрополошки резултати које чине текстови натписа значајни су при опису карактеролошке слике једног етноса (у овом случају српског), они нам служе као *tabula picta*, јер се бележењем личних особина покојника изражавала аксиолошка парадигма народа, његове вредности и народ у стварности и у замисли какав би желео да буде. На споменицима у Западној Србији као највиша вредност истицала се човечност, људскост, доброта, а потом поштење, јунаштво, рад, дакле, као најцењеније су навођене духовне, етичке вредности. За основ угледа су узимане особине које се односе на морално понашање и умно-професионалне способности, ређе богатство и имање, нарочито ако није стечено личним залагањем (Николић 1991: 193).[2] Али, напоредо са етичко-духовним постоји и земаљско-

[1] Са значењем „материјална сигурност“ које гравитира концепту „богатство“.

[2] На епитафима је заступљена првенствено карактерна, а не егзистенцијална имовина: „нигде богатство није претежније од поштења, а корисност од доброте“ (Николић 1991: 52).

-материјални круг, где се вреднују имућство и тежња за стицањем. Тако је сваки „великорадни житељ“ зарадио велико имање, тј. доста земље, а описи су такви као да се њима откривају карактерне црте и не назиру се нечасне и непоштене ујдурме, као да су за сваког од њих хтели да посведоче: „власништво ми је од мене створено, од мог личног, и поштеног капања, уз поштовање људскости“ (Николић 2018: 51). Онај који је стекао или проширио имање наводи се као добри, одабрани, одлични, врли, угледни, чувени, трудољубиви или великорадни домаћин.[3] Углавном се придев *леп* јавља у синтагми *лепо имање*, веома ретко *добар* и *велик*, када се за тежака каже да је нешто стекао (лепо имање, доста имања „из сиротог стања“), зарадио или закупио. Налазе се и примери да се „великим и упорним залагањем сиромах преображавао у имашног домаћина“ (Николић 1991: 57). Тим наглашавањем да су стекли имовину из сиротног стања, посредно се упућује на неколико личних особина: радни, истрајни, паметни, (пољо)привредно успешни.

Консултовани контролни етнографско-антрополошки материјал потврђује постојање материјално-утилитарне вредности „богатство“ у аксиолошкој слици српског етноса, док ће у облику слотне структуре[4] бити представљена фразеолошко-паремиолошка парадигма те вредности у српском језику.

Именица „богатство“ има више значења у РСАНУ: „стање, особина онога који је богат, онога што је богато; иметак, имовина; материјална добра; ствари од велике вредности, драгоцености“. Придев *богат* у примарном значењу означава онога „који има у изобиљу материјалних добара, врло имућан“, док се богат човек именује различито: *богатар* (покр.), *богатац* (заст.), *богаташ*, *богатир* (секундарно значење, заст.), *богатирац*, *богатлија* (покр.), *богатош* (покр.), *богатун*, *богатур* (покр.), *богатуш* (покр.), *буржуј* (жарг.),[5] *(мулти)милионер*, *милијардер*, *парајлија*, *пуниша/пунишић* (жарг.), а богата жена као: *богаташица*, *богаташка*, *богатунка*, *буржујка* (жарг.), *(мулти)милионерка*, *пунишићка* (жарг.) итд. Збирном именицом *богатиња* означавају се богаташи.

У наредном делу биће представљени слоти фразеолошке парадигме материјално-утилитарне вредности „богатство“ у фразеолошко-паремиолошком корпусу српског језика, као својеврсни хипероними, као и фразеолошка парадигма сваког од њих.

---

[3] За жене је добра домаћица углавном означавала вредну кућаницу, а у ређим случајевима се истиче као богата (нпр. у селу Рти (1895), Станија Ђекић се „у животу провела као газдарица и председниковица“) (Николић 1991: 184).

[4] О термину слот, слотна структура в. Вуловић 2018.

[5] Бележи се и аугментатив *буржујчина* с пејоративном конотацијом.

Богат човек, богаташ:

богаш као Крез; *богаш као Рокфелер*;
шрули богашаш („претерано богат човек“);

Живети у богатству, изобиљу:

бишти у богашу („живети у богатству“); *бишти пун као брод*; *имашти дубок џеп (дубоке џепове)*; *пуна кућа као сашт*; *(шече) мед и млеко*; *живешти као бубрег у лоју*; *живешти у сласти и масти*; *живешти у свили и кадифи*; *живешти као краљ Милан*;[6] *живешти као мали бог (гроф, паша ишд.)*;

Извори богатства:

злашна кока; *кока која носи злашна јаја*; *злашни рудник*;

Начини богаћења и порекло богатства: нечасни послови, брак и сл. (–):

богаш као шајкун; *ловишти у мушном*;
Досша блага, ал' му нема шрага.
Узех врага поред блага, благо пропаде, а враг осшаде.
У богаша мужа ваљана жена.

Себичност богатог човека (–):

У богаша на глас, у сиромаха на част.

Лексеме *новац* и *пара* у примарним значењима означавају средства плаћања и симболи су материјалног богатства, и оне чине компоненте фразеолошко-паремиолошких јединица, док се у пар примера појављују лексеме *грош* и *дукат* (РСАНУ). Занимљиво је да Николић наводи да се новац као знак богатства на споменицима из 19. века сасвим ретко помињао, можда стога што „још увек није био доживљен као велико божанство, тек понегде где се спомиње колико је коштао споменик или колико су неком газди или трговцу отели лопови или хајдуци“.[7] У фразеолошком корпусу српског језика *новац*, *пара* се у оквиру материјално-утилитарне вредности „богатство“ појављују у оквиру наредних слотова и фразеолошке парадигме.

[6] О фразеолошком поређењу *живи као краљ Милан* и мотивационој бази за његов настанак в. Мршевић-Радовић 2016.

[7] Пошто је „кућна привреда са неробном и беспаричном производњом подалеко од правог света робе и философије новца“, новац се јавља као платежно средство за куповину земљишта (Николић 1991: 50). Та ситуација се мења касније на текстовима споменика из 20. века.

Новац као показатељ богатства:

имати пара као блата (пљеве); *лежати (спавати) на новцу (парама)*; *пливати у новцу*; *пада (капље) пара*;

Новац је неопходан за живот (пожељан):

Новци се не бране и двапут бројати.
Новци су и у искрпљеној кеси повољни.

Новци (паре) су моћни / нису свемогући:

Ни(је)су новци мене стекли, него ја њих.
Нису благо гроши ни дукати.
Новци ситно звече, ал' се далеко чују.
Паре од мртвога живог чине.

Новац је повезан с грехом и нечасношћу:

новац душогубац; *новац ловац*; *новци трговци*;

Похлепа (–):

хтети (желети) и овце и новце (и јаре и паре);

Расипништво (–):

бацати новац кроз прозор (у воду);
Ко се родио за стећи, а ко за растећи.

Штедљивост богатог човека (+):

Онај је новац најбоље потрошен с којим се четири заштеде.
Штедња је прво течење.

Богатство / новац и здравље: здравље је важније од богатства:

Без здравља нема богатства.
Здравље је највеће благо овога св(иј)ета.
Не зна здрав колико је богат.

Новац и пријатељство:

Неста блага, неста пријатеља.
Сита госта частити и богата пријатеља дариватн, тешко је.

Новац и моралне особине / врлине:

Беговац је беговац, ако неће имати ни новац.
Поштење је претежније од новаца.
Не пече питу ко има, него ко ум(иј)е.

Новац и Бог / новац и свештенство:

не давати ни богу (попу) тамјана; *у попа дубока торбица*;
Ни Божиј' се гроб за бадава не чува.
Поповска јуха до дно котла густа.

На текстовима споменика уочава се истицање позитивно конотиране особине која је повезана са богатством, односно са извесним богатим, а добростивим људима и женама, који су помагали сиротне и убоге комшије и земљаке, те је за њих уписивана покаткад права „препорука“ Богу. Тако је нпр. Неранџа Ћаловић из Зеока „гладнога нахранила, жедна напојила, сиротне преодела, божјацима уделила, мртвима наменила, ради Бога и севапа“. Сличан је запис и на споменику Стефана Стојића из Врана: „Стефан се од рођења па до смрти своје придржавао Светог писма те нагог одено, страног у дом привео, болна посетио“ (Николић 2018: 324). У огледалу фразеолошког корпуса налази се прагматичко-иронијски одраз као оцена неједнаког материјалног статуса и упућивање на емпатију, милостињу и помоћ сиромашнијима: *сит гладноме не в(ј)ерује*; *Богати на мазгу с(ј)еде, а сиромаси иду на ноге*; *Ласно је сироту уцв(ij)елити, ал' је мучно од(ј)енути*; *Ласно је с туним трбухом пост хвалити* итд.

Узимајући у обзир садржај текстова на контролном материјалу, може се рећи да су за основ угледа узимане особине које се односе на морално понашање и умно-професионалне способности, ретко богатство и имање, нарочито уколико није стечено личним залагањем (Николић 1991: 193). Када је навођено, увек је истицано уз рад, трудољубивост и стицање имања одређеног домаћина, тако да је однос богатства и моралног понашања у народном моралу конгруентан. У фразеолошкој слици конвенционалног суда о вредности „богатство“ уочљив је амбивалентан однос према богатству и новцу (*новци су и у искрљеној кеси повољни*; *имати новчану болест*; *новац душогубац*), до негативно конотираних (најчешће иронијски) фразеолошко-паремиолошких јединица о богаташима (*дебело л(ij)епо, а богато мудро*; *Богат једе кад хоће, а сиромах кад може* и др.). Веома је занимљиво запажање Р. Николића о споменицима с почетка 20. века да се „богатство и зарађевина све видљивије … стављају упоредо, па и испред, родољубља, јунаштва и човештва … да се сеоски патријархалац постепено одвикавао од херојско-чојствене етике и све више приклањао зарађивачко-домаћинском 'вјерују'“ (Николић 1991: 187). Наведено треба узети у обзир при даљем проучавању састава и природе фразема које чине фразеолошке парадигме вредности „богатство“ у

српском језику и култури, што ће и бити предмет будућих радова из лингвоаксиологије.[8]

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Арутјунова 1999: Нина Д. Арутюнова, Язык и мир человека, у: *Языки русской культуры*, Москва: Наука, 894–899.

Бајрамова 2009: Луиза К. Байрамова, О проекте Славянского фразеологического словаря: универсально-уникальный, историко-этимологический, аксиологический параметры, у: *Проблемы истории, филологии, культуры. Научный журнал РАН*, ред. Михаил Г. Абрамзон, Москва–Магнитогорск–Новосибирск: Издательство ООО „Аналитик“, 184–188.

Гибатова 2011: Гульнара Ф. Гибатова, Аксиология в языке, *Вестник ОГУ* 2, Оренбург, 127–132.

Вуловић 2018: Наташа Вуловић, Аксиологеме као одреднице у фразеолошком речнику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 47/1, Београд, 291–300.

Марковић–Булатовић 2014: Данило Марковић, Иван Булатовић, *Социологија, основни појмови и савремено друштво*, Београд: Београдска пословна школа – Висока школа струковних студија, 47–52.

Мршевић-Радовић 2008: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, Филолошки факултет.

Мршевић-Радовић 2016: Драгана Мршевић-Радовић, Краљ Милан у српској фразеологији, у: *Семинар српског језика, књижевности и културе. Предавања*, 5, ур. Драгана Мршевић-Радовић, Бошко Сувајџић, Београд: Међународни славистички центар, Филолошки факултет, 191–194.

Николић 1991: Радојко Николић, *Сељакова душа на камену*, Горњи Милановац: Дечје новине.

Николић 2018: Радојко Николић, *Камена књига предака*, Чачак: Народни музеј.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1959–.

[8] Овом приликом изостављен је слот који се односи на однос материјално--утилитарне вредности „богатство“ и етничких стереотипа (нпр. *Цигански је црн образ, али пуна торба* и др.), што би требало посебно анализирати.

Наташа С. Вулович

«БОГАТСТВО» – КОНВЕНЦИОНАЛЬНОЕ УТВЕРЖДЕНИЕ В СИСТЕМЕ ЦЕННОСТЕЙ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ И КУЛЬТУРЕ

Резюме

Предмет работы – рассмотрение конвенционального утверждения о материально-утилитарном значении «богатство» в сербском языке и культуре. В качестве контрольного корпуса проконсультирован этнографическо-антропологический материал, содержащий текст надгробий Западной Сербии (19 века и первой половины 20 века), а затем и фразеологическо-паремиологический материал, классифицированный в форме структуры, называющейся в лингвоаксиологии слотом. Когда упоминание богатства в этнографическо-антропологическом материале связано с нравственными ценностями, в том числе прилежность, трудолюбие и честь кого-н. хозяина, фразеологическо-паремиологические единицы показывают амбивалентное отношение к богатству и деньгам, наряду с прагматическо-оценочным утверждением и коннотациями (напр. *ӣун као брод*; *живе̄ти у сласти и масти*; *новац душогубац*; *у бога̄та мужа ваљана жена*; *ловити у мӯтном*; *у бога̄та на глас, у сиромаха на част* и т.д.).

Ключевые слова: фразеологическо-паремиологическая единица, слот, эпитаф, (анти)ценность, богатство, конвенциональное утверждение.

УДК 811.163.41'373.42
811.163.41'282.2
81:39(=163.41)

Оригинални научни рад
Примљено 25. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ДАНИЈЕЛА С. СТАНИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

СТЕРЕОТИП О ЕРИ

Циљ овог истраживања је долажење до когнитивне дефиниције етничког стереотипа *Ера*. Истраживање ће се обавити према методологији Јежија Бартмињског, представника етнолингвистичке лублинске школе. Методологија Бартмињског подразумева да се за реконструкцију језичко-културне слике света одређеног појма или концепта узимају различити подаци, системски, текстуални и анкетни. Етник *Ера* је локални назив за житеље Ужица, а често и житеље Златиборског региона. С обзиром на то да *Ера* функционише у савременом српском језику, кроз вицеве и анегдоте, као синоним за Србина, можемо сматрати да се етник Ера у језичкој слици света говорника српског језика концептуализовао као једини српски локални етник подигнут на раван стереотипног Србина и свега што стереотипно обухватају придев и прилог *срӣски*.

Кључне речи: Ера, етнолингвистика, фолклор, семантика, етимологија, говор Ужица.

За конституисање српског и ужичког аутостереотипа о Ери важна је историјска позадина везана за етнички положај Ужичана под турским ропством. Даћемо основне податке о датом историјском раздобљу.

Први писани спомени о постојању града Ужица потичу из 1329. године. Ужицем је у XIV веку господарио Никола Алтомановић, али података о Ужицу све до пада Ужица у турске руке готово да нема. Турци су Ужице освојили најкасније 1459. године. Тада започиње исламизација Ужица. Број хришћана се, у самом граду, убијањима и

* danijela.stanic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвисӣичка исӣраживања савременог срӣског књижевног језика и израда Речника срӣскохрваӣског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

сеобама у Угарску после сваког аустро-турског рата смањује, а број муслимана расте. Турско Ужице вековима расте и напредује. Тако је 1476. године уписано као село, затим почетком XVII века названо је великом турском касабом, а 1664. године прераста у шехер. Срби с краја XVIII века живе махом по забаченим брдима и селима у околини Ужица.

Реч Ужичанин је више означавала Турчина него Србина. Срби Ужичани су вековима плаћали данак Турцима, што драконским порезима, што петогодишњим „данком у крви“. Последњих деценија XVIII века број муслимана се нагло повећава досељавањем из Босне и Санџака. Тада су ужички Турци староседеоци, тзв. *ерлије* те дошљаке прозвали јабанцима. Током Првог српског устанка, од 1804. до 1807. године, извршени су покољи над Србима, тако да је у тадашњем Ужицу према 2900 муслиманских било стотинак српских кућа.

Покретање тзв. „ужичког питања“ јесте резултат преговарачке политике Карађорђа и проте Матије Ненадовића са Турцима. Српски преговарачи највише инсистирају на томе да ерлије из града отерају јабанце (Омер-агу, бега Новљанина и Осман-агу Фочића) и да Срби добију своје судове и своју власт, у чији се рад Турци ерлије неће мешати. Из овог раздобља и потиче фразеологизам *кадија те тужи, кадија ти суди*, као поента шаљиве приче *Еро и кадија*.

Србима је војно-политички Ужице било значајно као полазна тачка за ослобађање Старог Влаха, али и за узнемиравање Босне. Зато су га Турци више пута преотимали, а Срби опет освајали. И поред формалног постојања судова и магистрата, од 1808. године до краја Другог српског устанка, специфична атмосфера у ондашњем Ужицу била је таква да су дојучерашње аге и бегове замениле неписмене српске војводе и кнежеви, који су још суровије терали на кулук, судили и убијали без суда и закона. Међу Ужичанима најистакнутија личност Другог српског устанка био је Јован Мићић, бивши хајдук, Милошев намесник, због чијег се владања у хајдуке одмећу и сами пандури, калуђери, па и жене.

Треба напоменути да ни Турци јабанци, који су се Милошу Обреновићу обавезали 1833. године на то да ће се у року од пет година иселити из Ужица, нису поштовали услове споразума, већ настављају са својим злоделима, најчешће позиционирани у војном бедему поврх Ужица, тзв. кули, коју су пре њиховог досељавања запоседале ерлије. Коначно исељавање Турака ће се догодити тек 1862. године, после подметнутог другог великог пожара. Тада Турци освајачи, тј. сами некада потурчени Срби доживљавају судбину некадашњих поробљеника који су избегли из Ужица неколико векова пре пожара.

После одласка Турака Ужичани, све до краја XIX века, настављају да живе како су научили под Турцима. Путописци кажу „да се на српским главама […] међу сто црвених фесова, могла зацрнети тек једна једина шубара“ (Симовић 1996: 152). Али, у другој половини XIX века развијају се и занати, оснивају еснафска удружења, кириџијска трговина цвета, покрећу се листови. Један од читанијих, а у Првом светском рату забрањиванијих часописа, јесте хумористичко-сатирични часопис *Ера*. Рајински дух прича и досетки пре свега је негован по градским кафанама.

Као трајно сведочанство историјске муке Ужичана Срба – и са османлијским поробљивачима и са домаћим самовољним силницима – Вук је у књизи *Срйских народних йриповедака* забележио две хумористичке приче и једну новелу о Ери: Еро с оног свијета, Еро и кадија и Еро и Турчин. Ова три текста представљају аксиолошко-прецедентне текстове на којима је базиран стереотип о Ужичанину – Ери, носиоцу етничких, националних и социјалних одлика, несаломивом борцу против Турака, кадија, трговаца и других етничких група. Модел стереотипног етничког противника на турској страни био би Мујо.

Као битан историјски податак из новије историје истаћи ћемо и постојање Ужичке републике, једине слободне територије за време ратне 1941. године, на којој је три месеца Тито са Врховним штабом налазио уточиште и у којој су несметано радиле школе, фабрика муниције и излазио часопис *Борба*. Ужичка република престаје да постоји 29. новембра 1941. године потпуним поразом Радничког батаљона на Кадињачи. Овом битком ужички одред сакупљен „с колца и конопца“ од радника, занатлија и трговаца уписао се у светске историјске читанке као протагониста једне од најважнијих битака које су се одиграле у Другом светском рату.

Постојање Ужичке републике, као и пораз Радничког батаљона, утицали су на политичко опредељење, али и на локалну националну самосвест и самоидентификацију ужичког Радничког батаљона са некадашњом Лазаревом војском и пораза на Косову. Као пример тог податка је песма Славка Вукосављевића *Кадињача* („Пао је четрнаести километар, али никада неће Кадињача“).

Етимологија и стање у речницима

Етимологија етника Ера потврђује историјску позадину везану за Ужице и Ужичане. *Ерлија* или *јерлија* (Србија) представљају изведенице турског порекла од *yerli* „место“ и суфикса *-li*. Синоними су јој: *грађанин*, *мјешйанин*, *домородац*. Сложеница *jerlikul* м. (Босна, народна песма)

означава „месног заповедника“, где је други део сложенице „кула“. Потом долази до испадања *ј* (јерлија – ерлија). Етимологија потврђује историјске податке везане за етничку подељеност средњовековног Ужица, где се назив Ужичанин или Еро углавном односио на турско домородачко становништво, које је своје упориште првенствено имало у војном утврђењу тзв. кули (Скок 1971: 494).

Друга, мање вероватна, претпоставка је да је реч о хипоростици *Херо* од немачког *herzog*, преко мађарског *herceg* „дух, војвода“, „према Вуку Срби западно од Лаба до Косовске Митровице“. Овако су названи зато што потичу махом из Херцеговине (Скок 1971: 664).

Речници савременог српског језика потврђују етимолошке податке. У Речнику САНУ налазимо дублетне облике за етник *Еро*, -а, -и и *Ера*, -е, -и, дакле, са променом по I и III именичкој врсти, с тим да је у ужичком крају доминантнија промена по III врсти. Оба морфолошка облика имају вокатив *Еро*. Етник *Ера* се семантички разликује од етника *Ерац*, -рца покр. „назив који дају становници једног дела Косова становницима на западу од реке Лаба (К.М.)“. Овакав податак из речника нам је дао приоритет при етимолошком одређењу назива.

Полисемија етника *Ера*, као и његови придевски и прилошки деривати, одраз су колективне језичке слике света и моделирање становника једне регионално релативно уске територије на ранг етничког стереотипа и носиоца примарно позитивних етничких особина. *Ера* у својој полисемији има два значења: **а.** „назив за становника Херцеговине, Херцеговца“; **б.** „шаљиви назив за човека из ужичког краја; духовита, мудра особа која се прави глупа, шерет – будала“: „Ако прође који *ера* са катраном у недељи дана и то је доста“ (Ђорђ. Вл. 1, 21); „Ово је слика и прилика кад се састану само *ере*, и кад се заваде! – рече нам познаник из Кремана, месташца у подножју Таре“ (Пол. 1959, 16607/8).

Постоје три придевска образовања од овог етника: *ерачки*, -а, -о „који се односи на Еру (1), који је својствен Ерама“: „Био је речит, и његов *ерачки*, но чист слог, импоновао је“ (Игњ. Ј., Бршљан 1885, 22); *ерски*, -а, -о **1.а.** „који се односи на становника Херцеговине, херцеговачки“; **б.** „који се односи на становника ужичког краја“: „Ново је само да је Келкен умро … Цело му је Ужице било на пратњи … Келкен му није … име … Тако га је прозвао неки од … реалаца … чијем је тврдом *ерском* уву одвише звучило француско: quelqu’un“ (Уск., СКГл 20, 330); **в.** „шаљив; досетљив, духовит“: „Бре ако ви хоћете *ерских* прича, ја да вам причам“ (Ђорђ. Вл. 2, 125); **2.** муз. „отегнут (о песми, мелодији)“: „Путничке се песме певају отегнуто. Тако певање зове се *ерско*“ (Павл. Јер. 2, 147) и *еровски*, -а, -о „в. ерски (1): ~ прича, ~ шала, ~ духови-

тост итд.“. Сва три ктетика односе се на начин приповедања, казивања Ужичана, прозодијске особине њиховог говора, а придев *ерски* је још и терминологизован у музици, вероватно по облику певања уз гусле, опет карактеристичног за турско Ужице.

Ктетик *ерски* је конверзијом добио и граматичку категорију придева за начин: **а.** „на ерски начин, шаљиво, духовито“: „Он је све то *ерски* рекао“ (Ред.); **б.** „отегнуто (о певању)“: „Девојке … певају на глас (отегнуто – *ерски*) разне песме“ (Павл. Јер. 3, 93). Прилог *еровски* такође потврђује стереотипни статус нашег етника: „в. ерски (а)“: „Могу мало побегати с Ером, једно да ми се коњ одмори, а друго да се ја мало насмејем, јер не сме валити да ће он какву … *еровски* рећи“ (Ђорђ. Вл. 1, 29). Ктетик *ерски* добио је конверзију и у презимену *Ерски*, а са деминутивним извођењем од основног именичког облика имамо и презиме *Ерлић*.

Проверили смо податке и у *Речнику ужичког говора* Ратомира Цвијетића, које ћемо представити. Етник је добио и своје апелативно образовање *ера* „врста јужног ветра“. Остатак деривације се односи на пејоративна или еуфемистичка именичка образовања, један придев и један глагол. Побројаћемо их: *еркуша* „крупна снажна и проста жена“, *ерла* (често погрд.) „приглупа, припроста жена“, *ерлав*, -а, -о „блесав, приглуп“, *ерлача* погрд. „глупава жена“, *ерло* погрд. „прост, приглуп човек“, *ерчин*, -ина „лепо одевен мушкарац, кицош; охол човек“, *ерчинити*, ерчиним несвр. „**I.** бити горд, разметљив, изигравати великог кицоша презирући друге; **II.** ~ **се** кицошити се“, као и пејоративни покрајински етник *Ерџопаћ* „Ера, Златиборац“. У грађи још једном налазимо забележен назив *ерлија* за „староседеоца, мештанина (обично о некадашњем турском становништву)“. Ако пођемо од податка да је етник *Ера* реликт некадашњег назива за ужичке Турке староседеоце, ми у великом броју локалних пејоративних образовања за лица (*еркуша*, *ерла*, *ерлача*, *ерло*, *Ерџопаћ* и придев *ерлав*) можемо да ишчитамо преко опозиције паметан : глуп и опозиције Србин : Турчин и свој : туђи.

Покрајински називи

С обзиром на то да стереотип о *Ери* чини склоп његових духовних, карактерних и менталитетских особина, који се конституисао и учврстио кроз низ историјских догађаја и нашао рефлексије у фолклорним текстовима, а у новије време и у вицевима, прегледали смо дијалекатску грађу за неколико менталитетских и карактерних особина за које сматрамо да су експоненти Ере као етничког симбола. *Ера* се свуда појављује као самоуверен човек бритке интелигенције, који на

досетљив начин надмудри свог супарника, носиоца других етничких обележја, и на тај начин изађе као морални и интелектуални победник.

Речник ужичког говора бележи велики број афирмативних покрајинских назива за особе мушког рода који су маркирани као несташне особе, шаљивџине, обешењаци и спадала, што га чини нешто другачијим у односу на друге дијалекатске речнике. Побројаћемо те називе: *анамешљак*, *аламуња*, *бисламента*, *бишпек*, *вишкал*, *воркија*, *враголомник*, *милнешаш*, *малне*, *окачењак*, *паскали* (зб.), *пецкало*, *шаљивџија*, *шалџија*, *шемкула*, *шикуџија* (зб.); ту је и фразеологизам за преозбиљног човека *не зна за шалу*, као и три придева *опменит*, -а, -о, *отресит*, -а, -о и *отрзан*, -а, -о.

Као део опозиције паметан : глуп, изузетно се негативно маркира приглупа и луцкаста особа, и то пејоративима: *бамбак*, *акмак*, *бећак*, *бена*, *брав*, *будак*, *кебло*, *мазгов*, *муталь*, *тујько*, *ћалов*, -ова, *ћупара*, *умјерак*, *чукурук*, *шамшула*, *шушумига*; придевима: *анталаст*, -а, -о, *акнут*, -а, -о, *безисаван*, -а, -о, *блентав*, -а, -о, *блесав*, -а, -о, *глопурастан*, -а, -о, *замужен*, -а, -о, *запрден*, -а, -о, *недокусуран*, -а, -о, *соглав*, -а, -о, *студенклеп*, -а, -о, *сумашеш*, *суђнут*, -а, -о, *шанталаст*, -а, -о, *шуврстан*, -а, -о, *шумашеш*; фразеологизмима: *липова глава* „празна глава“, *глава му празна као пакља*, *бог му узео ушур* и *ударен мокром чарапом*.

Тврдоглавост и плаховит темперамент иду у опис динароидног типа типичног Ере. За тврдоглавост и саможивост има велики број пејоратива: *јауд*, *запредало*, *мазгараћ*, *надрибанда*, *задрибанда*, *задрибалда*, *недоказаник*, *ненавид*; придева: *кимљив*, -а, -о, *недоказан*, -а, -о; фразеологизам *напред не зна, а водити се не да*.

Плаховит, љут и свађалачки темперамент је маркиран следећим пејоративима: *даргин*, *злојед*, *зољ*, *инаџија*, *корница*, *куштрик*, *загуљеник*, *згранило*, *нацак*, *одљуд*, *пргавац*, *рчин*, *сајепарија*, *ценабет*; придевима: *јерезан*, -а, -о, *кимос(т)ан*, -а, -о, *косиван*, -а, -о, *живчан*, -а, -о, *дамарљив*, -а, -о, *загрижљив*, -а, -о, *задорљив*, -а, -о, *напрашит*, -а, -о, *прзан*, -а, -о, *сансузан*, -а, -о, *сансуз*; фразеологизмима: *накриво насађен*, *пишати на жару* и *пишати у коприве*.

Анкета и њени резултати

Да бисмо боље сагледали да ли стереотип о *Ери* живи у савременом српском језику, спровели смо краћу анкету међу ђацима и наставницима Ужичке гимназије. Било је укупно 47 попуњених анкетних листића.

На први задатак требало је да испитаници напишу неколико придева који најбоље осликавају типичног *Еру* и типичног *Ужичанина*. Резултат анкете овако изгледа.[1]

а) Типичан *Ера* је:

1. духовит, шаљив, хумористичан: 18; 2. сналажљив, промућуран, досетљив, довитљив, домишљат: 11; 3. весео, човек весељак, насмејан: 8; 4. мудар, оштроуман, паметан, интелигентан: 6; 5. Србенда, Србијанчина, патриота: 5; 6. темпераментан: 5; 7. гласан, бучан: 5; 8. лукав: 3; 9. лењ: 3; 10. (добар) домаћин: 3; 11. храбар: 2; 12. опуштен: 2; 13. дружељубив: 2; 14. има змију у џепу:[2] 2.

б) Типичан *Ужичанин* је:

1. духовит, забаван: 10; 2. интелигентан, паметан, оштроуман, виспрен: 10; 3. сналажљив, досетљив: 7; 4. гласан, бучан: 7; 5. друштвен, дружељубив: 4; 6. темпераментан, љут: 4; 7. брз, брзоплет: 4; 8. весео: 4; 9. лењ: 4; 10. незадовољан, намргођен: 3; 11. стипса, себичан: 3; 12. вредан, радан: 2; 13. миран: 2; 14. похлепан: 2; 15. леп: 2; 16. снажан: 2.

Као одговор на други задатак требало је да испитаници добуне именицом придеве *ерски*, -а, -о и *ужички*, -а, -о, за сва три рода. Резултат анкете је следећи:

а) *ерски*: хумор (21); дух (3); обичаји (3); кајмак (3); акценат, нагласак (2); кабаре (2); *ерска*: ношња (7); улица (6); изрека (3); шала (2); прича (2); песма (2); пршута (2); *ерско*: коло (13); срце (4); друштво (3); надмудривање, подбадање (2).

б) *ужички*: кајмак (10); акценат, говор, нагласак (5); ћевап (4); трг (3); сир (3); хлеб (2); *ужичка*: лепиња (36); република (3); *ужичко*: коло (38).

У трећем задатку испитаници су попуњавали табелу оценама -2, -1, 0, +1, +2 на питање *Типичан Ера је* ___. Понуђено је девет група придева. Представићемо резултате: духовит (77); темпераментан (65); бучан (57); интелигентан (43); љут (-6); себичан, шкрт (-15); опуштен, миран (-21); похлепан (-23); глуп (-58).

Закључци спроведене анкете би били следећи. Етник *Ера* функционише као стеротипни појам и у одређеним духовним особинама се

[1] Приказаћемо само забележене менталитетске, карактерне и духовне особине са најмање два одговора.

[2] *Обратни асоцијативни речник српског језика* на стимулус *шкрт* бележи један одговор *Ера*. То је једина употреба овог етнонима у *Асоцијативном речнику* (Драгићевић и др. 2011).

разликује од типичног *Ужичанина*. Типични *Ера* мора да је духовит, досетљив, сналажљив и промућуран. У одговорима је фреквенца 18 и 10 за *Еру* и 10 и 7 за *Ужичанина*. Типичан *Ера* је патријархалан, добар домаћин, интелигентан, а као носилац типичних менталитетских особина динароидног човека, плаховит, темпераментан и бучан (задатак 3: у одговорима 65 и 57). Као типични *ерски* појмови јављају се *ерски хумор* (21), што се поклапа са стањем у речницима и појмови из фолклора, *ерско коло* (13) и *ерска ношња* (7), са чешћим синонимом *ужичко коло* (38), познатим и као *ужичанка*. Отегнут начин музичког извођења је управо из фолклора ушао и у терминологију музичких уметности као *ерски*. Појмови досетљивог причања, казивања и певања у збиру износе 9 (наведени као *ерска изрека*, *шала*, *прича* и *песма*), што указује на традиционално негован култ ерске приче и песме. Најпознатији етнобренд из овог краја није понео придев ерски (*ужичка комплет лепиња* – 36).

Ужичани су свој вековима каљени трпилачки дух претварали у мудру досетку, хумор и инаџијски сарказам, који им је био врло често једино оруђе и оружје у борби за властити идентитет и физички опстанак. У непостојању школа и ученијих људи још у турско доба *Ере* су култ приче неговали по сокацима, дућанима и чаршијским механама, а затим коларским путевима преносили свој историјски удес заоденут у шалу све до српске престонице. У Београду се појам *ерски* профилисао са нивоа локалне самоидентификације на српску колективну идентификацију и остао све до данас нашавши своје упориште у вицевима и анегдотама.

ЛИТЕРАТУРА

Драгићевић и др. 2011: Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српског језика*, Београд: Службени гласник, Београдска књига.

Караџић 1870: Караџић Вук, *Српске народне приповјетке*, https://www.rastko.rs/književnost/usmena/vkaradzic-price/vkaradzic-price_3.html (приступљено 20. 11. 2019).

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Симовић 1996: Љубомир Симовић, *Ужице са вранама*, Београд: Српска књижевна задруга – Ужице: Културно-просветна заједница Ужице.

Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Цвијетић 2014: Ратомир Цвијетић, *Речник ужичког говора*, Београд: Службени гласник – Универзитет у Крагујевцу – Учитељски факултет у Ужицу.

Danijela S. Stanić

TERM *ERA* FROM THE POINT OF VIEW OF COGNITIVE ETHNOLINGUISTICS

S u m m a r y

The paper defines terms *Era* and *erski* in Serbian language from the point of view of cognitive ethnolinguistics. For the analysis were used historical data, literary folklore data, systematic data (thesaurus vocabulary, dialectal vocabulary of Uzice speech, etymological vocabulary and associative vocabulary) and a survey. Each of the data showed that the term *Era* had risen from the level of local self-identification to the level of the Serbian collective being and its linguistic image of the world.

Keywords: Era, ethnolinguistics, folklore, semantics, etymology, Uzice speech.

УДК 811.163.41:811.163.1
81'362

Оригинални научни рад
Примљено 28. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

НАЈДА И. ИВАНОВА*
(Софијски универзитет „Св. Климент Охридски“,
Факултет за словенске језике)

СРПСКО-РУСКОСЛОВЕНСКИ МЕЂУОДНОСИ У СРПСКИМ ГРАМАТИКАМА РУСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 19. ВЕКА

У чланку се образлаже неопходност целовитог истраживања улоге школске литературе из рускословенског језика у развоју српског књижевног језика прве половине 19. века. Анализирају се неке кључне лингвистичке и лингводидактичке идеје садржане у две граматике: *Рѣководство къ Славенстѣй Грамматіцѣ* (1794) А. Мразовића, која је у разматраном периоду доживела четири издања, те *Рѣководство къ Славенской Грамматицы* (1830) Г. Захаријадиса.

Кључне речи: српске граматике рускословенског језика, А. Мразовић, Г. Захаријадис.

У историји српског књижевног језика током прве половине 19. века долази до постепеног ограничавања дотадашње употребе рускословенског језика у административној, правној и књижевној сфери, те до његовог коначног и трајног утврђивања као званичног црквеног језика. Занимљиво је да истовремено са сужавањем функционалне диференцијације рускословенског језика у српском друштву јача интересовање за његово учење, што је проузроковало не само поновно издавање и преписивање низа приручника, коришћених током друге половине 18. века него и настанак нових буквара, речника и граматика (Младеновић 1989). У тако насталој ситуацији примећују се индикације да се рускословенски утицај на формирање филолошке културе и језичких компетенција говорника српског језика датог пе-

* naida_iv@yahoo.mail

риода у знатној мери остварује управо преко школске литературе из рускословенског језика. У овом раду биће учињен покушај да се утврде неке посебности механизама дотичног утицаја на основу три поглавља (*правоглаголаније*, *гласоудареније* и *правописаније*) двеју граматика.

1. Најпопуларнија школска књига из тог предмета, чији је аутор Аврам Мразовић (1756–1826), а која је од почетка до средине 19. века имала четири издања: *Рѣководство къ Славенстѣй Грамматіцѣ во Оупотребленію Славено-Сербскихъ народныхъ Оучилищъ*. 1794[1]; 1800[2], 1811[3], 1821[4], 1840[5];

2. Граматика рускословенског језика Георгија Захаријадиса (1778–1850) у два тома: *Рѣководство къ Славенской Грамматицы Содержаще Правоглаголаніе, Гласоѹдареніе и Правописаніе на Употребленіе Часловаца и Ѱалтираца* (1830) и *Славенска Грамматїка Содержаща Етѵмологїю и Сѵнтаѯїсь* (1832).

Већина сличности у структурисању, систематизацији и тумачењу језичких чињеница у два уџбеника резултат је околности да аутори поштују и надграђују традицију раних источнословенских граматика, речника и буквара из 16–17. века, насталих у религиозним центрима Југозападне Русије и Московске Русије, који се у вези са организованим изучавањем рускословенског језика распрострањују у Србији још од прве половине 18. века. Истовремено, сваки од уџбеника настаје у специфичној социокултурној и језичкој средини, услед чега се у њима испољавају утицаји различитих новијих источнословенских, немачких, грчких и других граматичких традиција, те исто тако долазе до изражаја индивидуалне лингвистичке и лингводидактичке идеје аутора. Књиге су писане црквеном ћирилицом, метајезик код Мразовића је рускословенски, код Захаријадиса – славеносрпски са карактеристичним широким дијапазоном прекључивања и мешања регистара.

1. Циљеви и намена граматика

Мразовићева граматика створена је у периоду школске реформе Марије Терезије и Јозефа II, а у вези са спровођењем Фелбигерове методе, која има за циљ да ограничи улогу цркве и уведе свеопште световно образовање на савременим језицима народа у Хабзбуршкој монархији. У предговору А. Мразовић изражава своје убеђење о неопходности и корисности увођења рускословенског језика као наставног предмета у народне школе у административним областима монархије насељеним српским становништвом.

Према Мразовићу у уџбенику рускословенске граматике наставна грађа мора бити изложена на максимално сажет начин како би извођење

наставе било завршено за једну школску годину. Сличан приступ олакшао би не само учење датог језика него би омогућио савладавање и других језика који су „благопотребни“ за развој српског грађанског друштва. Другим речима, српски филолог ставља себи за циљ да у опис својстава рускословенског језика укључи и лингвистичка знања високог степена апстракције која би била релевантна и примењива уопште у учењу страних језика.

Књига Захаријадиса садржи посвету „високородном господару“, мецени Јеврему Обреновићу, написану у складу са ондашњом нормом тог жанра. У *Предисловију* је истакнуто да је граматика састављена шест година пре него што је штампана у Шапцу (тј. 1824. године), где је аутор предавао српској младежи словенску граматику и филологију. Уџбеник је намењен часловцима и псалтирцима (тј. могао би се користити у најтрадиционалнијем (предграматичком) првом степену наставе словенског језика који укључује читање азбуке, *Часослова* и *Псалтира*). Истовремено Захаријадис посебно подвлачи своју намеру да се дају ђацима одређена знања о појмовима *членъ*, *періодъ*, о врстама „членова“ (*главним* и *побочним*, *предидућим* и *послѣдующим*), тј. формирати вештине препознавања одређених синтаксичких и текстовних структура у писменој и усменој форми. Поред тога аутор изражава намеру да развије код ученика не само умећа правилног писања диктата (*кадъ мѹ учитель диктира*) него и самосталног стварања текстова (*кадъ сѣдне какво писменце да напише*) VII–IX.

2. Особине лингвистичке интерпретације

Прва три поглавља словенске граматике – *правоглаголаније*, *гласоудареније* и *правописаније* – имају кључну улогу у целовитој лингвистичкој концепцији аутора. Основне компетенције које се формирају њиховим савлађивањем јесу читање (у прва два поглавља) и писање (у трећем поглављу). Наведена усмереност условљена је традицијама ширења и функционирања црквенословенског језика међу православним Словенима у претходним раздобљима.

Обојица филолога начелно прихватају представу, утврђену у ранијим источнословенским граматикама, о постојању четири језичка нивоа, чије су основне јединице: 1) слово/глас (*писмѧ*, *бѹква*) – самостална и најмања конструктивна јединица језика; 2) слог (*слогъ*); 3) реч (*реченіе*); 4) микро, макросинтаксичке и текстовне целине различитог степена структурне сложености (*слово*/*періодъ*/*колонъ*). Једна од специфичности граматика А. Мразовића и Г. Захаријадиса јесте што се свака од наведених јединица узастопно описује из две перспекти-

ве – с обзиром на читање (од писане према говореној форми језика) и с обзиром на писање (од говорене према писаној форми језика). У метајезичкој интерпретацији се графемски знаци, надсловни (акценатски знаци и титле), а исто тако и интерпункцијски знаци, описују у свом писано-говореном двојству, при чему се испољава њихова моделирајућа и организујућа функција у односу на језичку супстанцију.

На основу тога се приликом формулисања правила употребе датог графијског или интерпункцијског знака наводе поједине релевантне гласовнокомбинаторне, творбене и лексичко-семантичке особине рускословенског језика, као и специфичности поткласа одговарајућих врста речи, у којима се реализује дотично правило. Даље ће бити детаљније размотрен овај последњи дескриптивни поступак везан за тумачење морфолошког система рускословенског језика из ортоепске и ортографске перспективе.

С тим у вези вредна пажње је чињеница да се у обе граматике уводе и дефиниције одговарајућих врста речи у чијим се поткласама систематски употребљава одговарајући знак.

> На пример, набрајајући положаје у којима се уместо *и* пише *ы*, А. Мразовић не само што издваја групу именица, које се завршавају на *-ынѧ* (наводећи примере као *Рабынѧ*, *пѹстынѧ*, *гордынѧ*) него додаје у посебној примедби (*Примѣчанїе*) и дефиницију именице: *Сѹществинелное имѧ єсть, ємѹже єдино точїю ѿ слѣдѹющихъ реченїй, той, таѧ, тое, приложитисѧ можетъ. Н.п. той члкъ, таѧ жена, тое дѣтище* 22. На исти начин Г. Захаријадис формулише правило писања *ы,* илуструје га примерима, те уводи дефиницију именице као врсте речи: *Писмо ы пишесе* … 2. *У сѹществителны имена, коѧ се ѡкончаваю на ынѧ, на пр: Рабынѧ, гордынѧ, пѹстынѧ, милостынѧ, и прочаѧ. Примѣчанїе. Сѹществително име єсть оно, кое само собомъ у словѹ разѹмѣти се може, или съ коимъ лице каково, или вещь каковѹ именѹемо. На пр. Человѣкъ, древо, скотъ, трава. Зовесе Сѹществително, ибо значи сѹщество лица или вещи.* 59.

Начелно, у разматраним приручницима морфолошки систем језика није приказан у целини (што је урађено у поглављу *Етимологија* /*художнословије*/*истиннословије*), него се селектују само оне компоненте одговарајућих морфолошких подсистема, релевантне с тачке гледишта правила читања или писања. Дакле, у обе граматике примењује се сличан дескриптивни приступ, при којем се у облику примедби врсте речи појашњавају као непознати лингвистички термини. На тај начин се нуде неопходне додатне информације помоћу којих ученик може боље схватити особине одговарајућег словног или интерпункцијског знака у његовој писаној или говореној реализацији, али се имплицитно

ствара и једна целовита, општија представа о датој врсти речи и њеним категоријама.

Дефиниције врста речи тог типа карактерише висок степен апстракције, тј. већина њих су важеће за конкретне поткласе дате врсте речи и њених категорија (у којима се испољава дато ортоепско или ортографско правило); на снази су и у односу на остале поткласе исте врсте речи рускословенског језика (тј. и на оне од њих у којима се дато правило не остварује), али исто тако адекватно „покривају“ и особине аналогне врсте речи (која најчешће постоји) и у српском језику.

У вези с тим издваја се комплекс теоријских знања која би се потенцијално могла искористити за лингвистичко осмишљавање и матерњег језика, а која су предмет различите лингвометодичке интерпретације од стране двају филолога.

У приступу А. Мразовића испољава се начелно разумевање о неопходности јасног разграничења матерњег од другог језика с циљем да се избегне интерференција која се према аутору у највећој мери манифестује на гласовно-словном нивоу. Уп. примере уз једно од главних правила изговора вокалских знакова (*Самогласнаѧ в произношенїи єдино вмѣстѡ дрѣгагѡ да не премѣнѧютсѧ*), у којима се читање рускословенских речи с елементима српског фонетизма оцењује негативно: *Творе́цъ а не Тво́рацъ, свѧты́й а не светы́й* 5. Сличан став изражен је и у примерима који илуструју правило да се ниједно слово не сме додати ако се не чува у „правилном изговору“: *єсмь а не єсамь, прелщенїе а не прелащенїе* 31.

Са своје стране Г. Захаријадис пак не само да доста чешће уводи дефиниције врста речи у ортоепска и ортографска правила него на основу тога примењује различиту стратегију. Славеносрпски језик, који у његовој граматици врши функцију метајезика, у примерима и појашњењима почиње функционисати и као језик-објекат. У употреби рускословенског и славеносрпског језика у сегментима граматичког текста који представљају језик-објекат реализују се три могућности: 1) наводе се примери на рускословенском језику; 2) истовремено са примерима на рускословенском језику дају се и њихове српске кореспонденције (то су најчешће библијски цитати преведени с циљем да ученик разуме садржај или глосе); 3) за правило које би приказивало особине рускословенског језика наводе се примери на српском књижевном језику епохе у његовој функционално-регистарској диференцијацији. Неретко се запажа комбиновано коришћење наведених опција.

Специфика метајезичке интерпретације А. Мразовића и Г. Захаријадиса огледа се у начину на који оба филолога описују употребу једног

те истог интерпункцијског знака. На пример, у поглављу о ортографији протумачена је функција зареза да издвоји одређене интонацијско--синтаксичке целине у оквиру просте реченице или просте реченице у саставу сложене, при чему се тумачења два филолога битно разликују.

А. Мразовић наводи следеће правило о писању зареза: *Запѧтаѧ(,) раздѣлѧетъ реченїѧ непосредственнагѡ союза неимѣщаѧ, обаче цѣломѣ членѣ принадлежащаѧ, єще же раздѣлѧетъ и малыѧ члены, составлѧющаѧ вѧщшїй членъ. Н. п. Демокрїтъ Благородный гражданинъ Аѳинскїй, великагѡ своегѡ Богатства, своегѡ великодѣшїѧ, и своегѡ пространнагѡ вѣжества ради, былъ оутѣха оубѡгимъ, примѣръ богатымъ, и оукрашенїе отечества своегѡ* 36–37.

На другој страни Г. Захаријадис преводи исто правило на српски језик (*Запѧта употреблѧвасе найчешће. Она раздѣлюе реченїѧ, коя непосредственногъ союза не имадѣ, обаче цѣломъ членѣ принадлеже; їоштъ рздѣлюе и мале члене, кои сви вѣїй членъ саставлѧю ...* 77), али га даље детаљније објашњава издвајајући осам положаја употребе датог интерпункцијског знака. У његовој интерпретацији саоднос матерњег и другог језика јесте знатно сложенији.

> Као пример могло би се навести правило о писању зареза испред везника. У самом набрајању везника мешају се (понекад груписане као међујезички синоними) јединице рускословенског и српског порекла: *да, нежели, него, а, но, алъ, али, обаче, же, кадъ, убо, єръ, єрбо, и проч*. Релативно ретко наводе се примери употребе зареза на рускословенском језику (*Дѣхъ убѡ бодрый, плоть же немощна 78*), док српски примери (међу њима и пословице, афоризми и обрасци других кратких жанрова) преовлађују (на пр.: *Болѣ є сѣвъ лѣбацъ съ миромъ, нежели богата трапеза съ чиромъ. ... Дрво отъ плода, а человѣкъ отъ дѣла познаесе*... 77). Даље аутор уводи и дефиницију везника као врсте речи (*Союзъ єсть часть слова нескланѧема, коѧ реченїѧ и цѣле члене чиновнѡ свеже*), коју илуструје јеванђелским цитатом на рускословенском језику (Мат. 24.35), додајући његов превод на српски језик: *Небо и землѧ мимоидетъ, словеса же моѧ не мимоидѣтъ, то єсть небо и землѧ оће мимоићи, слова обаче моѧ неће мимоићи. У овомъ примѣрѣ: и, и же єсѣ два союза, кои слово чиновнѡ свежѣ* 78.

*

Мали број наведених примера, који су у граматикама знатно бројнији и разноврснији, омогућава да се пропрате неки битни механизми преосмишљавања рускословенске граматичке и језичке традиције у односу на актуелне тенденције у развоју српског књижевног језика из

прве половине 19. века. Специфично структурисање прва три поглавља граматика А. Мразовића и Г. Захаријадиса преекспонира двоструку гласовно-графијску природу основних јединица књижевног језика, приказујући радње читања и писања у симетричком саодносу као процесе декодирања писаних знакова, те кодирања гласовних знакова језика.

У Мразовићевој граматици испољава се концепција о другом језику као систему, састављеном од хијерархијски поређаних подсистема, чији елементи функционишу под дејством одређених правила, а која спречавају случајеве интерференције са матерњим језиком на гласовно-словном нивоу. Истовремено, изражен је став о постојању одређених апстрактних особина и принципа функционисања језика, који су вишег категоријског ранга, а чијим познавањем се може досећи не само адекватнији опис језика који се изучава него и олакшање учења било којег другог језика.

Уз битна подударања с Мразовићевом граматиком (која овде неће бити разматрана) у граматици Г. Захаријадиса може се пратити супротна тенденција. Мразовићеву концепцију Захаријадис прихвата и осмишљава као базу спровођења експлицитне аналогије међу рускословенским и српским књижевним језиком епохе. На осонову тога долази до остварења свесног трансфера општетеоријских знања стечених приликом учења рускословенског језика као другог језика, у циљу оптимизације наставе матерњег језика. На тај начин, поред своје функције метајезика, славеносрпски језик постаје конкурентан (а у трећем делу *Руководства* чак и потпуно доминантан) у улози граматичког језика-објекта. Према томе језички курс почиње као настава рускословенског језика, а завршава се као настава о битним синтаксичким, стилистичким и лексичким особинама српског књижевног језика.

Можда није случајно да наведена тенденција у највећој мери долази до изражаја управо у поглављима посвећеним ортоепским и ортографским правилима о интерпункцијским знацима, где Захаријадис укључује и српске текстове из области географије, астрономије, биологије, примере епистоларног стила епохе, обрасце јавног говора и сл. Будући да су правила употребе интерпункцијских знакова везана за нормирање битних особина синтаксе просте и сложене реченице, као и за процесе стилистичке диференцијације, њиховом применом на српску језичку грађу остварује се једна од могућности интелектуализације српског књижевног језика на тим нивоима која се одвија у разматраном периоду.

Вредна пажње је и чињеница да Мразовићева и Захаријадисова граматичка концепција егзистирају истовремено у ондашњем српском образовном систему, што потврђује изузетну сложеност и специфич-

ност развоја филолошких идеја у сфери наставе страног језика. У том контексту могло би се рећи да је можда П. Ј. Шафарик и имао својих разлога (с тачке гледишта упоредне историјске лингвистике која се управо у том периоду формирала као самосталан научни правац) оценити Захаријадисов рад као ... *само веома површно правило о правопису, није граматика*… (Шафарик 2004: 259), али су, с обзиром на процесе везане за рускословенски утицај на развој српског књижевног језика прве половине 19. века, две граматике које су овде размотрене, као и остала наставна литература из рускословенског језика дотичног периода, вредне даљег истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

Младеновић 1989: Александар Младеновић, Рускословенски језик у првој половини XIX века, у: Александар Младеновић, *Славеносрпски језик*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Горњи Милановац: Дечје новине, 48–53.

Шафарик 2004: Павел Јозеф Шафарик, *Историја српске књижевности*, с немачког превеле Мирјана Д. Стефановић, Милана Мразовић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска.

Najda I. Ivanova

SERBIAN AND CHURCH SLAVONIC INTERACTIONS, AS DISPLAYED IN THE SERBIAN GRAMMARES OF CHURCH SLAVONIC IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary

In this article, the necessity of conducting a thorough exploration of Church Slavonic teaching literature in respect to the development of Serbian literary language in the first half of the 19th century is outlined. Some specificities of the following two grammars are examined, namely, these of *Рѣководство къ Славенстѣй Грамматіцѣ* (1794) by A. Mrazovich which has four editions published in the aforementioned period and *Рѣководство къ Славенской Грамматицы* (1830) written by G. Zahariadis.

Keywords: Serbian grammars of Church Slavonic, A. Mrazovich, G. Zahariadis.

УДК 811.163.41'36
37.016:811.163.41(075.3)

Оригинални научни рад
Примљено 12. октобра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

МИЛОШ Ђ. ОКУКА*
(Универзитет Лудвиг Максимилијан, Минхен)

СРБСКА ГРАМАТИКА ЗА ГИМНАЗІЯЛНУ МЛАДЕЖЬ КНЯЖЕСТВА СРБІЄ ВЛАДИМИРА ВУЈИЋА (1856)

У раду се анализира и оцјењује *Србска Граматика за гимназіялну младежь Княжества Србіє* Владимира Вујића (1856), која је дуго била официјелни уџбеник у Кнежевини и као таква има значаја за историју српског књижевног језика.

Кључне ријечи: српски језик, модели српског књижевног језика, славеносрпске граматике, Вујићева граматика, графија и ортографија.

Срби су у 19. вијек ушли без граматике свога језика. У славеносрпском периоду граматичку функцију обављала им је донекле тзв. славенска граматика, тачније Мразовићево *Рꙋководство къ славєнствѣй грамѧтїцѣ* (1804) или Тиролова *Славенска Граматика* (1827). Но, то су биле граматике општесловенског књижевног језика, а не српског. Граматику славеносрпског језика вјероватно и није било могуће написати јер је он био мјешавина разних језичких израза.

На потребу израде граматике српског језика указивали су многи српски списатељи на почетку 19. вијека, најгласније Сава Мркаљ и Вук Стеф. Караџић. Мркаљ је у свом *Азбукопротресу* (1810) био најавио и *Језикопротрес*, али се он, из познатих разлога, никад није појавио у јавности. А Вук је на самом почетку своје списатељске дјелатности (1814) указао на то да српски писци не могу (и не знају) писати српски јер „немају ни граматике ни рјечника“ па онда није ни чудо да свако пише „како зна, и како му је воља“, јер недостају правила у писању, како граматичка тако и правописна. То је практично значило да Срби морају описати и кодификовати свој језик и у том процесу прописати

* milos.okuka@slavistik.uni-muenchen.de

правила за његову писану и говорну употребу. То је, онда, Вук покушао да учини својом *Писменицом сербскога іезика по говору простога народа* (1814) и, много успјешније, *Српском граматиком* у оквиру *Српског рјечника* (1818). Тако је у тој почетној фази израде будућег стандарда донекле извршена селекција и дескрипција граматичких норми српског језика, што је био основни предуслов да оне временом постану експлицитне и кодификоване. До тога је, међутим, био потребан дуг и трновит пут.

Вук је описао норме, прије свега морфолошке, српског народног језика. Но, под тим појмом – *српски народни језик* – код Срба је тада схваћан „како народни језик вуковског тако и онај доситејевског типа, па чак и славеносрпски језик“ (Бјелаковић 2016: 65). С тим у вези, од те 1818. године сукобили су се у основи два теоријска концепта књижевног језика, вуковски и доситејевски (србизирани славеносрпски), што је добило одраза и у изради граматика (и језичких приручника уопште) у Србији све до 70-их година 19. вијека. Овај други концепт је, уз то, и официјелно пропагиран и наметан.

Кад су у питању израде граматика „српског“ језика према томе концепту, оне су у прво вријеме биле дјела *појединаца* настале „из жеље, ентузијазма, или из врсте револта и отпора“ према Вуковим граматикама, односно „према постојећим приручницима истог профила“ (Бјелаковић 2016: 65). И то је трајало до средине четврте деценије 19. вијека. У том периоду појавиле су се сљедеће граматике: *Вход к’ Писменицы или єзыкознанію* Павла Соларића (*Летопис* МС, Будим, 1831), *Србска Граммаѿика саставлѣна за црногорску младежь* Димитрија Милаковића (Цетиње, 1838), *Граматіка Сербска или паче краткое по испытословію у Сербскій эзыкъ Руководство, по чистому, у садашне време, нарѣчію: не самw какw у Сербіи, и у Срему; у Бачки, Славоніи и т. д. Сербли обичнw говоре, но и какw треба да говоре, а нарочитw да книге пишу, придержаваюћисе своихъ, єзыку своиственныхъ, Правила и орѳографіе* Милована Видаковића (Пешта, 1838), *Србска Граммаѿика или Писменица: по начину коимъ найславніи наши Списательи пишу, нарочито на ползу премиле младежи Србске* Јована Поповића (Нови Сад, 1843) и *Србска граммаѿика* Илије Захаријевића (Београд, 1847).

Све те граматике (са дјелимичним изузетком Милаковићеве): а) Пружају опис граматичког система у којем се налазе „и књишки наноси из раније писмене традиције (рускословенски пре свега)“, па се може рећи да су њихови аутори под *српским именом* подразумијевали „онај језички идиом који се данас назива славеносрпским језиком“ (Бјелаковић 2016: 62); б) „Највише рускословенских елемената има код

Соларића – чији је рад настао пре осталих – и код Видаковића, који је изината према Вуку и даље упорно кокетирао са славеносрпском традицијом“ (Ивић 1988: 305–206); г) Све су оне (опет с дјелимичним изузетком Милаковићеве) антиподи Вуковим граматикама и његовим начелима заснованим на законитостима народног језика, особито Соларићева и Видаковићева, у којима је учињен покушај уједначавања норми српског језика ослањајући се и на флексију и лексику (руско)-словенског језика; д) Све су оне (па и Вукове) писане „доситејевским типом језика“ (Бјелаковић 2016: 62); ђ) Све граматике славеносрпског типа писане су традиционалном ћирилицом, старим нереформисаним правописом и биле су уперене против вуковских начела.

Ниједна од тих граматика није нашла примјену ни у школи ни у друштву, а поготово нису прихваћене граматике Вука Караџића. То је због тога што све до средине 70-их година 19. вијека није било консензуса о српском књижевном језику и правопису и због језичке политике Кнежевине. Конкурисала су два књижевнојезичка модела, посрбљени славеносрпски (доситејевски) са неким упрошћеним етимолошким (руско)словенским правописом и народни српски са фонолошким правописом. Док је овај други до средине вијека био практично уобличен, стандардизиран, с фонолошком графијом и ортографијом, овај први се остваривао на неким уобичајеним (нестандардизираним) књижевнојезичким нормама, са славеносрпском графијом и ортографијом. Официјелна језичка политика у Србији је не само прихватила србизирани славеносрпски (доситејевски) језик и етимолошку (орто)графију него је то и наметала, односно законски је забранила фонолошку ортографију.

Од средине 19. вијека издаване су граматике не само као плод појединаца него и на захтјев власти и институција (Попечитељства просвештенија кнежевине или Друштва српске словесности). Од ових других имамо (у пројекту Друштва српске словесности „Грађа за србску граматику“) *Србску граматику* Петра Нинковића (Београд, 1848) и *Теоретическо-практично руководство ко основномъ наставленію у србской граматики* Јована Балугџића (1850), те (прегледане од Школске комисије Попочетиљства просвештенија кнежевине, која је имала задатак да за потребе школа израђује и прегледа уџбенике) *Србска граматика за основне србске школе* Косте Цукића (Београд, 1850) и *Србска Граматика за гимназіялну младежь Княжества Србіє. Частъ Прва. Словопроизводство (етимологія)* (Београд, 1856) Владимира Вујића. Оба уџбеника су имала више издања и била су дуго у употреби.

Вујићев је, заједно с Исаиловићевим рјечницима,[1] био мјерило ствари у званичној писаној комуникацији.

Вујићева граматика је, значи, написана у славеносрпском духу, али у односу на претходне граматике из „те радионице“ далеко их надвладава. Она се једним дијелом ослања и на Вукову и Даничићеву граматику кад је у питању опис морфолошког система (и то екавске варијанте књижевног језика). Њене велике слабости су идеологија и неизграђена теоријска и терминолошка база, што се посебно одразило у поимању књижевног језика као цивилизацијског идиома, у односима између говора и језика, писма и језика и начина језичког записивања (правописа). Уз то, и ауторов метајезик је оптерећен старим славеносрпским (доситејевским) формама.

Тако Вујић у уводу истиче да је „преблагій Богъ“ између „свію створеня’ на земльи“ једино човјеку даровао „ту нарочиту моћь и способностъ, да може различите гласове одъ себе издавати, и помоћу ньіовомъ изявити све оно, што у себи мисли и чувствує“ те да он у томе „потребує […] кромѣ беле ꙗигарице: грло, єзыкъ, устне, зубе и небце“. Помоћу тих „говорны’ орудія научи се онъ зарана іоштъ просте своє звукове и гласове на неке членчиће или слогове преламати, изъ нь’ речи саставляти, и тако звучнимъ овымъ знацима своя чувствованя изражавати и своє мисли другимъ саобштавити“ (1)[2]. То Вујић назива *говоромъ*, док о појму *језика* (или књижевног језика) ништа не говори, него само упозорава да сваки „правый Србинъ треба да зна матернымъ своимъ єзыкомъ правилно и говорити и писати.“

А то га учи, како каже, „србска Грамматика“, која се дијели „на науку *Правоговореня* и науку *Правоп҃исаня*“. Прва „садржи у себи опетъ две главне части: *Словоп҃роизводст҃во* (Етимологію) и *Словосочиненіє* (Синтаксисъ)“. Одмах иза тога Вујић истиче да *словоп҃роизводст҃во* „садржи у себи: 1-во науку о писменима; 2-го науку о слоговима; 3-ће науку о речима“ (3). А то онда значи да су у *словоп҃роизводст҃ву* (што бисмо ми данас рекли: у морфологију) укључени и ортоепија и фонологија (фонетика) и творба ријечи и морфологија и, на крају, и ортографија. Прве *т҃ри* језичке гране Вујић је обрадио у првој „части“, у којој му „део првый“ носи наслов *О п҃исменима*, а „део другій“ *О Слоговима* (гдје је укључена: а) творба ријечи [*Предмет҃ци* – префиксална творба и *Домет҃ци* – суфиксална творба, 16–28] и б) акценат [*Гласоудареніє слогова*, 28–36]). Тако оно што је поднасловом најављено предметом

[1] Димитрије Исаиловић, *Французско-србскій Рѣчникъ* (Београд, 1846), *Нѣмачко-србскій Рѣчникъ* (Београд, 1847), *Лат҃инско-србскій Рѣчникъ* (Београд, 1849, 1850).

[2] Број у загради означава страницу граматике из 1856. године.

граматике – *Словопроизводство* (Етимологію) – чини тек „део третьій“ (36–217), иза којега долазе *Правила данашнѣгъ нашег „Правописа“* (218–244).

Тај „део третьій“ вриједан је пажње, а све друго је пуно противрјечности, компилаторско (некритично) понављање тада увријежених схватања (славено)српских граматичара (нпр. о односу говора и језика, о писму и гласовном систему српског језика, о акценту, правопису итд.). То је (као и у морфологији) оптерећено и неиздиференцираном (али ипак добрим дијелом посрбљеном) рускословенском терминологијом, што се посебно изражава честом употребом и контактних термина. Тако нпр. за графеме Вујић употребљава „слова, писмена или букве“ (којих има чак 35), за српско писмо „*Азбука* или *Буквица* (алфавитъ); за преимућствено у насъ іоштъ и *Кирилица* или *Кирилова Азбука*“ (3), знак за означавање вокалности му је „знакъ раставляня или *изоставляня (Апострофъ)*“ (7), акценат му је *гласоудареніє* или *удареніє гласа* (28–29) итд.

С тим у вези „занимљиво“ му је и науковање које назива *(не)-претварањем „нейраво[гъ]* или споляшнѣ[гъ]“ слова (а мисли на *глас*), које „быва онда, кадъ коє *мекше слово* дође предъ друго *тврђе*, онда се оно изговра као *оштріє* и *тврђе*; исто тако и *тврђе* опетъ предъ *мекшимъ* изговара се као *мекше*, али се она зато *непретвараю*, па тако и пишемо ій своимъ коренима и *непретворенымъ словима*“[3] („са *ж* а не *ш*: мужкій, пражкій“, са *з* а не *с*: узкій, низкій итд., 10–11). Исто тако му је чудан и „наук“ о „гласоударенію“ (акценту), гдје тврди (као и други славеносрпски граматичари) да постоје *само* „три ударенія гласа“, и то а) „Удареніє *оштро*“ (нпр. нѐбо, грòмъ, свòдъ, сȕдови), б) „Удареніє *дуго*“ (нпр. гла́ва, зве́зда, ду́га) и в) „Удареніє *обло*“ (нпр. дâнъ, глâдъ, здрâвлѣ) (20–30). Но, ипак је прихватио Вуково и Даничићево означавање (знакове) акцената (: ̀ ́ ̑), па макар они били и непотпуни или дијелом погрешно употријебљени.

Морфолошке категорије (и парадигме) Вујић је приказао исцрпно, угледајући се на Нинковића, Цукића и Даничића. Врсте ријечи назива „части говора“, којих у српском има девет: 1. Име Суштествително, 2. Име Прилагателно, 3. Име Броително, 4. Мѣстоименіє, 5. Глаголъ, 6. Нарѣчіє, 7. Предлогъ, 8. Саюзъ, 9. Међуметіє. Све ријечи могу бити „*Изменьиве* или *Скланяєме*“ и „*неизменъиве* или *нескланяєме*“ (38–39).

Имена суштествителна по значењу Вујић дијели на *Собствена* (Марко, Морава, Косово), *Нарицателна* или обшта (човекъ, зверъ, кньига), *Сабирателна* (народъ, челядъ, войска), *Вештествена* (млеко,

[3] Наша подвлачења.

месо, воздухъ) и *Одлучна* (любавъ, смртъ). Као и други (славено)српски граматичари, признаје само *шесш* падежа, задржавајући њихове (руско)-словенске називе: Именителный, Родителный, Дателный, Винителный, Звателный и Творителный. Међутим, у Примѣтби каже да неки „граматици узимаю іоштъ и седмый падежъ: *сказашелный*“ (мислећи вјероватно на Даничића), али будући да тај падеж „по оконачнію ніє у насъ нимало различанъ падежъ одъ дателногъ, само што увекъ съ предлозима долази“. Зато ће га он „при скланяню“ изоставити, али ће га на „свакомъ месту у *Словосочиненію*“ показати „кадъ се онъ као дателный и съ каквымъ предлозима употреблява“ (48).

Поред обухватног описа новоштокавских (стандардних) именичких парадигми српског језика, Вујић наводи (и признаје) и неке супстандардне и/или старе форме. Тако он каже да се:

а) падежи „дател. и творит. множественогъ броя“ често употребљавају „скраћено, т. є. или безъ крайнѣгъ слога *ма*, или безъ писмена *и* предъ реченымъ слогомъ, н. п. съ пріятельи, предъ волови, у котлови, по путови, по брегови, са орлови, за єлени, за куряци; или: зубма, съ лыд’ма, предъ кон’ма, волов’ма, съ пріятель’ма, и т. д.“ (60–61);

б) исто је и с именицам 2. „склоненія“ у дативу множине (с чудним објашњењем!?), „у комъ случаю последнѣ *а* добыва на краю мало потежій гласъ збогъ изоставѣногъ тамо писмена х; н. пр. у новина’, по ливада’, по дубрава’ и шума’ и т. д.“ (66);

в) исто је и у 3. „склоненію“ кад се „творителный множественогъ броя“ употребљава „безъ писмена *и*“ (нпр. „ствар’ма, у реч’ма, кћер’ма, момчад’ма, челяд’ма, бурад’ма и т. д.“) (70);

г) и у 4. „склоненію“ ријечи „у дателном и творителном множествен. често се налазе скраћене“ (нпр. „са слов’мави; подъ коли; съ дрви; по деци; на усти; за врати; за лежи; на крили; у недри; о бедри; по брди; и т. д.“) (78);

д) ријечи „на *о* уобште радіє примаю окончаніє *има*“, али „Изузимаю се ипакъ“ *ӣисмо* – *ӣисмама* и „нека прилагателна, коя су узета за суштествителна“ имају наставк -*ама* (нпр. *добро* – *добрама*, *благо* – *благама*, *ӣраво* – *ӣравама* итд.) (75).

Имена прилагателна Вујић по саставу дијели на *корена* (лепъ, пунъ, сувъ) и *изводна* (речитъ, милостивъ, господскій), а по виду на *цела* и *усечена*. За ове посљедње употребљава и контактне (старије) термине: „Цела иначе и *оӣредѣлна* постала су одъ усечены̂ (єрбо су ова ближа корену), окончаваю се на ый или ій и означаваю свагда стварь выше као извѣстну и болѣ опредѣлену на пытанѣ *кои?* н. пр. Силный

царъ Душанъ, Мудрый Доситей, Трудолюбивый Раићъ, Одважный Обилићъ, и т. д. Усечена иначе и *неопредѣлена* окончаваю се на *ъ* или *ь* и означаваю свойство ствари выше уобште и манѣ опредѣлено, на пытанѣ *какавъ?* н. п. Душанъ є быо силанъ; Доситей мударъ; Раићъ дѣлателанъ; Обилићъ одважанъ и т. д.“ (78–79).

И код придјевских парадигми Вујић наводи неке субстандарне и/или старе (историјске или књижевне) форме. Тако он каже да се:

> а) придјеви „првый, последный, горный, долный, предый, стражный, средный, крайный и задный“ употребљавају и у „превасходномъ степену, н. пр. найпрвый, найгорный, найдолный, найстражный, найкрайный, и т. д.“ (96);
>
> б) „у падежима дателном и творителном множеств. последный слог *ма*“ („као и кодъ суштествителны’“) често изоставља, на п. „Са златны’ слови’, По велики’ мости’, На туђи’ коли’, Предъ наши’ собны’ врати’, За Божіи’ лећи’ и т. д.“ (89);
>
> в) у „књижевномъ нашемъ єзыку, и као у вишемъ слогу или отмѣніємъ начину говора, употребляваю […] доста путій и са славенскимъ окончаніємъ *ѣйшій*, *айшій*, н. пр. Любезнѣйшій, милостивѣйшій, преостенѣйшій, пресветлѣйшій, нижайшій, строжайшій, дражайшій, и т. д.“ (96).

Као и именице, Вујић је и глаголе и глаголске облике описао врло исцрпно. Међутим, његова терминологија је комплексна и вишеслојна и почива на различитим критеријумима. Она је углавном остала у традицији (славено)српских граматика. Али у једном је Вујић раскинуо с том традицијом (највјероватније под Даничићевим утицајем). Наиме, до 1850. године сви српски граматичари су као посебне врсте ријечи издвајали *глаголе* и *причастија*, а Даничић и Вујић их обрађују у оквиру одјељка о глаголима (Мацановић 2018: 248). Вујић је у *Причастія* уврстио *Причастіє времена садшнѣгъ* (на *-ћи*), *Причастіє времена пршлогъ* (на *-вши*), *Причастіє стрежно* (*-о*, *-ла*, *-ло*) и *Причастіє страдателно* (на *-нъ*, *-на*, *-но* и, као „изузетакъ“, на *-т*, *-та*, *-то*). Уз то Вујић напомиње да „іоштъ имамо и *дѣєпричастія* (у латинском gerundia)“, која „кодъ насъ нису ништа друго него одъ глагола произведена *нарѣчія*, коя означаваю неку радню или станѣ; али само као обстоятелство поредъ друге неке главне раднѣ, коя быва; или станя, коє єсте“ (166).

Глаголе Вујић дефинише као „речи, коє показую радню (дѣйство), или трплѣнѣ (страданѣ), или мирно станѣ лица и стварій заєдно съ временима“ (116). Они по значењу могу бити а) *Дѣйствителни* („као

уобште будикакву радню или посао означаваю“, нпр. Пишемъ кньигу. Сечемъ дрва), б) *Безлични* (Смркло се. Ведри се) и г) *Неподпуни* или *недостаточни* („моћи, морати, смети и іоштъ неки подобни“) (116–118). Посебно издваја:

> а) глаголе *єсамъ* и *оћу* који се „преимућствено“ називају „*помоћни* глаголи, зато што свима осталима у спрезаню неки’ времена’ помажу“ (119) и
>
> б) „неколико *оскудниы’* глагола т. є. таковы’, кои се само у некимъ временима или наклоненіяма употребляваю; а осталогъ спрезаня или немаю или га са другимъ глаголима надокнађую. Такови су: *велимъ*; *мнимъ*; *дела*; *немой*; *айде*; *подай*; *удри*; *еле* (скраћено одъ гледай); *оди* и *помагай*. – *Велимъ* има само време садашнѣ: велимъ -лишъ -ли -лимо -лите -ле. (Каже се у 1. лицу єднобр. и велю) и прошло-несвршено веля-ляше-лише-лисмо-листе-ля’у. – *Мнимъ* исто тако има само садашнѣ: мнимъ-ишъ-мни; и прошло-несвршено: мняше-яше-ясмо-я’у, и єрцеговачко млимъ, млидія-діяше. *Дела*; *немой*, *айде*; *подай*; *удри*; *еле*; *оди* и *помагай*, немаю ништа друго осимъ начина заповедаюћегъ“ (164).

За замјенице Вујић је задржао рускословенски термин *Мѣстоименіє*, али је увео доста реда у њиховој класификацији[4] и обради. Тако их дијели на *Личне*, *Повратне*, *Присвоителне* и *Питаюће*. Уз ове посљедње дао је и једну напомену:

> „Съ предметцима *где*, *буди*, *ма*, *не*, *нити*, или: дометцима: *годъ* и *мудраго*, кои се не скланяю, постаю ова мѣстоименія *неопредѣлена* или *одричућа*, н. пр. неко, нико, ма’ко, гдекои, будикои; коигодъ; ко’мудраго; ма’шта; нешто; ништа; чіи’годъ; некакавъ, никакавъ; ма’каколикій; чіймудраго и т. д.“ (115).

За *Име броително* то се не би могло рећи као за *Мѣстоименіє*. Напротив, ту је Вујић слиједио своје претходнике, нпр. Захаријевића и Балугџића, а не Даничића, који има само *просте* и *редне* бројеве. Тако је он у бројеве уврстио разне категорије ријечи (нпр. бројне именице *двоица*, *петорица*, *десеторица*; форме *савъ*, *многій*, *осталый*, *ниєданъ* и др.) и издвојио чак шест скупина: *Основна* (имена бројителна) (једанъ, два), *Самостойна* (двое, десеторо), *Редна* (првый, трећій), *Умножителна* („Постаю одъ основны’ броєва’ додаткомъ *струкій*, *губый* или *якій*“, нпр. єднострукій, дрогубый), *Повторителна* (или нарѣчна) (једанпутъ, петъ путій) и *Неопредѣлена* (свакій, а, о; гдекои, я, є) (97–104).

[4] Прије њега то су слично урадили Јован Балугџић и Коста Цукић (в. Мацановић 2018: 238–239).

Непромјенљиве врсте ријечи (Нарѣчиє, Предлогъ, Саюзъ и Међуметіє, 198–217) Вујић је обрадио углавном слично као и дотадашњи (славено)српски граматичари. Ту су, дакле, и стари (рускословенски) термини, изузев што је *сајуз* (рускославенизам: *сојуз*) посрбљен. Но у том облику већ су га раније употребљавали Јован Поповић (1843), Јован Суботић (1845) и Јован Балгуџић (1850) (в. Мацановић 2018: 290).

*

Владимир Вујић (1818–1882) био је професор гиманазије у Шапцу и Београду и богословије у Београду. Све до седме деценије 19. вијека био је оштар Вуков противник. Према *Успоменама* Владана Ђорђевића, он је често хулио на Вуково дјело и његов правопис, указивао на „велику опасност која србству прети од вуковизма“, Вука и његове подражаватеље оптуживао да желе „цело књижество србско да погејаче“ како би им послије било „лако да у место православне ћирилице заведу и у нас шокачку латиницу и католички календар а већ после неће бити далеко ни до унијаћења са Рим-папом“, он је здушно подржавао свјетовне и црквене власти Кнежевине што су забраниле „уношење у Србију свију Вукових књига и свију књига писаних јотом!“ (Ђорђевић 1927: 49–51).

Но, с промјеном социолингвистичке ситуације почетком седме деценије 19. вијека и он се мијењао и прилагођавао новој стварности, па је већ 1863. своју граматику издао Вуковом ортографијом: *Срѿска граматика за гимназије у Кнежевини Србији ѿ исѿочном говору* (поново 1867). И не само то. Годину дана иза тога (1864) Вујић је издао и нови уџбеник – *Теорија ѿрозе осветљена ѿримерима за ученике виших разреда у гимназијама Кнежевине Србије*, у којем је дијелом примијенио и Вуков фонолошки начин записивања.[5] Послије

[5] То је било вријеме кад су се и други славеносрпски гимназијски и високошколски уџбеници издавали (или преиздавали) Вуковом ортографијом. Тако је нпр. и Сава Сретеновић издао своју граматику Вуковим језиком и правописом (у ијекавској верзији) *Немијењајуће се ријечи и синтакса срѿског језика* (1865), дјело које је први пут штампано у Београду 1853. године (а 2. издање је изашло 1861), под насловом *Немѣняюће се рѣчи и Словосачинѣніє*. Године 1862. Милован Јанковић, један од вођа либералне омладине, објавио је *Буквар за сѿаро и младо* без непотребних словенских слова (али умјесто Вуково јоте /j/ унио је Мркаљево /i/). Вуковим словима издао је и Милан Јовановић *Хемију за ѿоѿребу више женске школе* (1865), а Милан Милићевић прерађену *Француску граматику* Шарла Арена за гимназије (1864). Ту су и *Маѿемаѿична и физична географија за средње школе* Ђорђа Мишковића (1864), *Исѿорија свеѿа за народ и школе* Стојана Бошковића (1866), *Наука о геометријском цртању* Драгутина Јовановића (1866), *Минералогија за ниже реалке и гимназије* Јосифа Дусла, *Дијеѿеѿика за више женске заводе* Милана Јовановића Морског (1866) и др.

тога је као члан комисије за преуређење основних школа (заједно са Стојаном Новаковићем и Ђорђем Натошевићем) активно учествовао у изради елабората о реформи основног школства, који је 1. марта 1868. године упућен Министарству просвете на усвајање. Између осталих, у елеборату је био и захтјев „да се и за све основне школске књиге узме као редован нов правопис“, те да се постојећи школски буквари прераде и модернизују. Брзо иза тога, 7. марта, министар просвете Димитрије Црнобарац упутио је Државном Совету приједлог да се укину забране новог правописа и у јавном животу и у основној школи, што је Совет 9. марта 1868. прихватио, а кнез Михаило Обреновић „19. истогъ месеца“ одобрио и издао закон о његовом укидању.

То је, дакле, било вријеме кад је коначно било одзвоњено славеносрпским граматикама и уџбеницима. Посљедња граматика славеносрпског типа коју је израдила група аутора по налогу Попечитељства просвештенија била је *Мала Србска Граматика за основне србске школе*, издата 1866. „У Београду у државной Кньигопечатньи“. А већ од почетка те деценије доминирале су граматике вуковско-даничићевског типа: *Српска писменица* Јована Илића (1860), *Облици српскога језика* Ђуре Даничића (1863, 1867; и латиницом *Oblici srpskoga jezika*, 1864), *Извод из српске граматике* Јована Бошковића (1863, 1864), *Извод из српске граматике. Синтакса* Јована Бошковића (1864) и *Српска синтакса* Стојана Новаковића (1870).

ЛИТЕРАТУРА

Бјелаковић 2016: Исидора Бјелаковић, Језикословци и њихове писменице (Структура граматичких приручника „српског“ језика у XIX веку), у: *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију. Зборник у част Љиљане Суботић*, ур. Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић, Нови Сад: Филозофски факултет, 55–67.

Даничић 1850: Ђура Даничић, *Мала српска граматика*, У Бечу: у штампарији Јеременског манастира.

Ђорђевић 1927: Владан Ђорђевић, *Успомене. Културне скице из друге половине деветнаестог века*, књ. прва, Нови Сад: Славија.

Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, прир. Александар Младеновић, Целокупна дела Павла Ивића, књ. VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Караџић 1966: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник (1818)*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. 2, прир. Павле Ивић, Београд: Просвета.

Магарашевић 1890: Ђорђе Магарашевић, Историјско-критички преглед словено-српске граматике до године 1847, *Летопис Матице српске* 161/1, Нови Сад, 1–28; 162/2, 1–29.

Мацановић 2018: Ана Мацановић, *Српска језикословна терминологија у 19. веку*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Нинковић 1848: Петар Нинковић, *Србска Граматика*, Издало Друштво србске словесности, У Београду: Печатно у Правительственой Кньигопечатньи.

Окука 2016: Милош Окука, Србска Грамматика или Писменица Јована Поповића (1843), у: *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију. Зборник у част Љиљане Суботић*, ур. Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић, Нови Сад: Филозофски факултет, 69–87.

Окука 2019: Милош Окука, *На путевима стандардизације српског језика и усвајања Вуковог језика и правописа*, Минхен–Београд (рукопис).

Симић 2008: Радоје Симић, Српска граматика Димитрија Милаковића – први покушај обухватног описа морфолошке структуре српског језика, у: *Слово, часопис за српски језик, књижевност и културу* V/19–20, Никшић, 20–27.

Суботић 2008: Љиљана Суботић, Модел граматике Доситејевског типа књижевног језика, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 37/1, Београд, 153–163.

Miloš Đ. Okuka

DIE SERBISCHE GRAMMATIK VON VLADIMIR VUJIĆ FÜR GYMNASIEN IM FÜRSTENTUM SERBIEN (1856)

Zusammenfassung

Im 19. Jahrhundert haben bei den Serben die Grammatiken der serbischen Sprache vom slavenoserbischen und vom Vuk-Typ miteinander konkurriert. Das entsprach den beiden gegensätzlichen Modellen der serbischen Literatursprache. Einerseits gab es das Modell von Vuk Stef. Karadžić, das eine völkische, neustokavische Sprachstruktur abbildete, die auf einem ostherzegovinischen Dialekt basierte (also eine Sprache ländlicher Provenienz) mit einem völligen Bruch mit Slavismen und einer restriktiven und selektiven Aneignung von Fremdwörtern und einer phonologischen Grafik und Orthografie. Andererseits das sogenannte serbisierte slavenoserbische Modell, das auf ekavischen Dialekten der Vojvodina hauptsächlich urbaner Provenienz beruhte, auf Sprachtradition und Slavismen (sogar mit einigen Wortbildungen und slavenoserbischen grammatischen Formen), altslasischer

Schrift und etymologischer Rechtschreibung. Dieses zweite Modell und die slavenoserbischen Grammatiken wurden im Fürstentum Serbien offiziell eingeführt und vom 30. bis. 70. Jahr des 19. Jahrhunderts vorgeschrieben, als schließlich Vuks Sprache und Rechtschreibung angenommen wurde.

In der relativ großen Anzahl slavenoserbischer Grammatiken hebt sich die Grammatik von Vujić (1856) hervor, die lange Lehrbuch an den Gymnasien war und deswegen ihre Bedeutung in der serbischen Literatursprache besitzt. Sie stützt sich teils auf Vuks Grammatik (1818), wenn es um die Beschreibung des morphologischen Systems geht, teils beinhaltet sie viele Vorzüge der slavenoserbischen Grammatiken. Das heißt, dass ihre großen Schwächen die Ideologie und die nicht ausgearbeitete theoretische und terminologische Basis waren, was sich besonders widerspiegelte in der Auffassung der Literatursprache als zivilisatorisches Idiom, im Verhältnis zwischen Dialekten und Hochsprache, Schrift und Sprache und der Niederschrift der Sprache (Rechtschreibung). Auch die Sprache des Autors ist befrachtet mit slavenoserbischen Formen.

Schlüsselwörter: serbische Sprache, Modele der Schriftsprache, slavenoserbische Grammatiken, die Grammatik von Vladimir Vujić, Orthographie.

Библиографија

УДК 014.3НАШ ЈЕЗИК"1973/2018"
011/016:050НАШ ЈЕЗИК"1973/2018"

Оригинални научни рад
Примљено 25. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

АНА В. ГОЛУБОВИЋ*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Библиотека Катедре за славистику)**

ПРЕГЛЕД БИБЛИОГРАФИЈА ОБЈАВЉЕНИХ У ЧАСОПИСУ *НАШ ЈЕЗИК*

У часопису *Наш језик* објављено је шест персоналних библиографија научника: Миливоја Павловића, Митра Пешикана, Бранислава Милановића, Петра Ђукановића, Мирослава Николића и Ивана Поповића. Објављена је једна тематска библиографија из области морфологије и творбе речи. Аналитичка библиографија чланака у самом часопису је посебно негован вид библиографије у *Нашем језику*, у неколико наставака.

Кључне речи: *Наш језик*, лингвистичке библиографије, персоналне библиографије, тематске библиографије, аналитичке библиографије.

Српска академија наука и уметности, уз све претходне организације на које се гледа као на њене претече, као и оне у њеном саставу, издавач је бројних периодичних публикација посвећених широком спектру научних области, дисциплина и областима научног деловања. Часописи који су се издвојили у објављивању библиографија из области лингвистике и неговању такве делатности су: *Гласникъ Дружтва србске словесности*, *Годишњак Српске краљевске академије (САН, САНУ)*, *Јужнословенски филолог*, *Наш језик* и *Лингвистиче актуелности*. Потоња три часописа данас су издања Института за српски језик САНУ.

* ana.golubovic@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала Појмовник српске културе* (бр. 47016), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад представља наставак истраживања аутора (Голубовић 2018).

Први број часописа *Наш језик* објављен је у Београду за 1932/1933. годину, као гласило Лингвистичког друштва Србије. Осмишљен као часопис чији ће садржај бити посвећен темама из области изучавања српскохрватског језика, био је препоручен од стране Министарства просвете свим школама (Уредништво *Нашег језика* 1933). При оснивању Института за српскохрватски језик САНУ 1947. године донета је одлука да три часописа буду означена као званична гласила Института: *Срӣски дијалекӣолошки зборник*, *Јужнословенски филолог* и *Наш језик*. У оквиру часописа *Срӣски дијалекӣолошки зборник* до данас је објављена једна тематска библиографија, посвећена дијалекатској лексикографији штокавског наречја (Недељков–Марковић 2015). Редовну рубрику текуће националне лингвистичке библиографије и развијену делатност на високом нивоу бележи *Јужнословенски филолог* (Голубовић 2013).

Персоналне и тематске библиографије из области лингвистике у часопису *Наш језик* објављиване су у неколико наврата. Персоналних библиографија до данас је одјављено шест. Прва је преглед научних радова које је у самом часопису објавио Миливој Павловић. Тај преглед је настао након смрти професора и објављен је у броју XXI (1975). Подаци су преузети из аналитичке библиографије објављене у претходном броју часописа, а аутор није наведен.

Андреј Пешикан је у броју XXXI (1996) објавио библиографију радова Митра Пешикана. Грађа је у њој распоређена хронолошки, од 1956. до 1996. године, и нумерисана је, са укупно 192 библиографске јединице. Библиографски опис карактеришу наслови дати курзивом, док су остали елементи одвојени зарезима или знаком тачка зарез. Код описа монографских публикација наслов је одвојен од остатка описа знаком тачка-размак-црта-размак, а присутне су и напомене мањег обима.[1]

Поводом смрти Бранислава Милановића у наредном, броју XXXII, свесци 1–2 (1997), Никола Рамић је приредио библиографију његових радова. Грађа је приказана хронолошки, од 1949. до 1981. године, без нумерације. Библиографски опис се састоји од наслова, одштампаног курзивом, и другог дела, који је одвојен знаком тачка-размак-црта-размак. Целокупну приказану грађу чине чланци објављени у научној

[1] Пример описа монографске публикације:

23. *Речник срӣскохрваӣског књижевног и нарадоног језика*, књ. IV. – Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1966; (8)+798+(1); 4.

(Библиографија Митра Пешикана / Андреј Пешикан // Наш језик. – Бр. XXXI (1996), стр. 9).

Пример описа чланка у часопису:

157. *Именослов Врбаса XVI–XVIII века*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1990, XXXIII; 379–386.

(Исто: 17).

периодици, тако да су након назива часописа наведени нумерички подаци, одвојени зарезима. Име самог аутора се не понавља у опису.[2]

Свеска 3–4 истог броја изашла је наредне, 1998. године, где је објављена библиографија радова Петра Ђукановића, такође поводом смрти, аутора Михаила Шћепановића. Карактеристике те две библиографије су сличне претходној.[3]

Весна Ломпар је за свеску 3–4 броја XLVIII (2017) израдила библиографију Мирослава Николића, дугогодишњег уредника, када је часопис обележио седамдесет година његовог живота. Грађа је приказана хронолошки, од 1969. до 2017. године, и она није нумерисана. Библиографски опис има форму цитиране литературе и опадајућег пасуса. Име аутора се не понавља у описима, наслови монографских публикација и називи часописа су дати курзивом.[4] Опис речничких одредница М. Николића дат је у угластој загради након података о самом речнику.[5]

Библиографија лингвисте Ивана Поповића, аутора Владимира Живановића, објављена је у првој свесци боја XLIX 2018. године. Грађа обихвата научне радове И. Поповића објављене у периоду од 1947. до 2007. године (122 јединице), као и податке о оним који су посвећени научнику (24 јединице). Примењен је хронолошки принцип приказа грађе и у оквиру једне године азбучни. Такође су засебно издвојени

---

[2] Пример описа:
– *Јубилеј професора А. Белића*. – Јужнословенски филолог, књ. XVIII, св. 1–4, Београд, 1949–1950, 223–242.
(Објављени радови Б. Милановића / Никола Рамић // Наш језик. – Бр. XXXII (1997), стр. 128).

[3] Пример описа:
– *Октроисана екавица*, Ријеч II/1–2, Никшић 1996, 86–90.
(Објављени радови П. Ђукановића / Михаило Шћепановић // Наш језик. – Бр. XXXII, св. 3–4 (1998), стр. 303).

[4] Пример описа монографске публикације:
Обратни речник српскога језика, Београд: Институт за српски језик САНУ, Палчић – Нови Сад: Матица српска, 2000, 1394 стр.
(Библиографија радова проф. Мирослава Николића / Весна Ломпар // Наш језик. – Бр. XLVIII, св. 3–4 (2017), стр. 6).

Пример описа чланка у часопису:
Говор села Горобиља код Ужичке Пожеге, *Српски дијалектолошки зборник* 19, Београд, 1972, 619–746.
(Исто: 1).

[5] *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 10, колити–кукутица, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1978, 800 стр. [самостална обрада *кришћин–крнтијетина*, 593–621; помоћна редакција *комун–коница*, 89–127].
(Исто: 2).

бројни текстови које је И. Поповић писао за рубрику „Наш језик“ у листу *Борба* (254 наслова). Библиографски опис у првом и трећем сегменту прати међународне ISBD стандарде.[6] Уз наслове из листа *Борба* у загради су наведени нумерички подаци о броју, датуму и страници на којој је текст објављен.[7]

Једина тематска библиографија у часопису *Наш језик* јесте библиографија научних радова из области морфологије и творбе речи насталих у периоду од 1950. до 2000. године коју су израдиле Милица Радовић Тешић и Весна Ломпар у броју XXXIII, свесци 3–4 (2000). Та библиографија је настала као резултат рада Комисије за морфологију и творбу речи Одбора за стандардизацију српског језика. У уводној речи ауторке су изнеле објашњења о њеном настанку. Највећи део грађе обрађен је *a visu*, док је један део преузет из годишњих библиографија *Јужнословенског филолога*. Представљени материјал односио се на издања из целе СФРЈ до 1989. године, а након тога на говорно подручје српског језика. Библиографска грађа је распоређена азбучно према презименима аутора и насловима. Одредницу чине име и презиме аутора у инверзији, са зарезом, одштампани масним словима. Грађа није нумерисана. Писмо и језик радова су верно пренети у опис. Наслови су дати у курзиву. Имена појединих часописа су у скраћеном облику, што је разрешено на крају библиографије.[8]

---

[6] Пример описа монографске публикације:

122. Историја српскохрватског језика / Иван Поповић; уредили Ранко Кебара, Ненад Кебара. – Београд : Требник; Крагујевац : Лира; Лазаревац : Елводпринт, 2007. – 496 стр. : илустр. ; 24 cm.

(Библиографија Ивана Поповића : 1923–1961. / Владимир Б. Живановић // Наш језик. – Бр. XLIX, св. 1 (2018), стр. 104).

Пример описа чланка у часопису:

38. Einige albanische Lehnwörter im Serbokroatischen / Ivan Popović // Zeitschrift für Slavische Philologie. – Књ. 23, св. 1 (1954), стр. 121–133.

(Исто: 97).

[7] 14. Синоћни, синоћњи или синотњи (27, 1. 2. 1956, 5).

(Исто: 104).

[8] Пример описа монографске публикације:

Белић, Александар. *Савремени српскохрватски књижевни језик. II. Наука о грађењу речи*. Београд 1949, 329 стр.

(Библиографија радова из области морфологије и творбе речи : 1950–2000. / Милица Радовић-Тешић, Весна Ломпар // Наш језик.
– Бр. XXXIII, св. 3–4 (2000), стр. 350).

Пример описа чланка у часопису:

Kakridis, Yannis. *Утврђивање творбених категорија : синтагматски и парадигматски приступ*, НССУВД 28/2, 1999, 181–187.

(Исто: 357).

Аналитичка библиографија, односно преглед објављених текстова у њему самом, посебно је негована у часопису *Наш језик*. Први такав преглед радова у часописима који су званична гласила Института за српски језик, *Нашег језика* и *Јужнословенског филолога*, израђен је заједно. Његов аутор је Јованка Миловановић у броју XX (1973–74) *Нашег језика*. Том приликом су засебно дати библиографски подаци за сваки од часописа. Како је назначено у поднаслову, распоред библиографске грађе у оба одељка је азбучни, према презименима аутора. Сва имена су одштампана у оригиналу, а иницијали разрешени у угластим заградама. Одредница је истакнута масним словима и не понавља се код сваког описа, већ се испод имена аутора наводе хронолошки сви његови радови у датом часопису. Наслови су засебно нумерисани у оквиру сваке одреднице. С једне стране, то пружа јасан преглед који су аутори најзаступљенији, али не и колико је радова укупно у часопису објављено. У том периоду Александар Белић је био најпродуктивнији аутор јер је у *Јужнословенском филологу* објавио 122, а у *Нашем језику* 125 чланака. У оквиру библиографског описа ништа није истакнуто. Подаци су прегледно одвојени зарезима.[9]

У броју XXVI, свесци 1 (1983) Ј. Миловановић је израдила нов преглед у међувремену објављених чланака у *Нашем језику*. Распоред грађе и библиографски опис су остали исти, с тим што је сада име у одредници било одштампано верзалом. Аутор са највише објављених радова био је Петар Митропан, са 18.[10]

Трећи наставак аналитичке библиографије *Нашег језика* објављен је у броју XXX (1995–96), када су приказани чланци и распреве од броја XXVI до XXX. Иста библиографија садржи преглед радова из *Јужнословенског филолога* за дужи временски период, од 1975. до 1995. године, као и комплетну аналитичку библиографију часописа *Српски дијалектолошки зборник*, од 1905. до 1995. године. Аутор тог прилога је Мирослав Николић. Начином приказа и обраде грађе та библиографија се надовезује на претходне објављене у часопису.

---

[9] Пример описа чланка А. Белића из *Јужнословенског филолога*:

122. О значају западног штокавског говора за историју српскохрватског језика, књ. XXIII, св. 1–4 (1958), стр. 69–75.

(Попис расправа и чланака објављених у *Јужнословенском филологу* и *Нашем језику* : датих по азбучном реду / Јованка Миловановић // Наш језик. – Бр. XX (1973–74), стр. 53).

[10] Пример описа:

13. Двојаки облици глагола *мрети/мријети*, књ. XXIV, н.с., св. 4–5 (1980), стр. 272–275.

(Попис расправа и чланака : *Наш језик* XXI–XXV / Јованка Миловановић // Наш језик. – Бр. XXVI, св. 1 (1983), стр. 67.)

Четврти наставак библиографије радова објављених у *Нашем језику* израдиле су Марина Спасојевић и Драгана Настановић за број XL (2009), обухвативши грађу од броја XXXI. Аутор са највише објављених радова у том периоду је Срето Танасић, са 16. Оно што се може назначити као новина у оквиру библиографског описа јесте одређење, уколико је неки чланак приказ. Информација о томе је на самом крају у угластој загради.[11]

Поводом обележавања осамдесетогодишњице од првог броја часописа *Наш језик*, у броју XLIII (2012) Владимир Живановић, Марина Спасојевић, Драгана Цвијовић и Анета Спасојевић објавили су комплетну библиографију у њему објављених радова. Уводним текстом аутори су, поред основних података о самом часопису, изнели и принципе израде библиографије. Грађа је распоређена хронолошки и прати редослед чланака у садржају сваког броја. Нумерација библиографских јединица је јединствена на нивоу целе библиографије и износи 1618. Библиографски опис израђен је према међународном стандарду за опис саставних делова публикација ISBD (CP). Иницијали су у њему разрешени у угластим заградама, а напомене мањег обима су одвојене усправном цртом.[12] У посебном делу библиографије су побројане рубрике „Језичке поуке“, „Наша пошта“ и „Језички пабирци“, са списковима бројева, годишта и броја страна везаних за те наслове.

Посебну вредност ту чине израђени обимни ауторски и предметни регистар. Сва имена аутора у регистру су транслитерисана на ћирилицу. Предметни регистар представља кључни елемент за коришћење библиографије. На преко педесет страна побројани су појмови, азбучним редоследом, који одражавају теме научних чланака објављених у часопису. Тако организован регистар представља разгранат систем термина из свих области науке о језику. Аутори се тако нису ослонили на неку од уврежених шема при предметном представљању библиографске грађе из области лингвистике.[13]

Библиографије из области лингвистике објављене на страницама часописа *Наш језик* вредан су допринос укупним резултатима у оквиру

---

[11] Пример описа:

Пецо Асим

6. Херцеговачка презимена, књ. XXXVII, св. 1–4 (2006), стр. 73–75. [приказ]
(*Наш језик* : књ. XXXI–XL / Марина Спасојевић, Драгана Настановић // Наш језик. – Бр. XL (2009), стр. 139).

[12] Пример описа:

298. Богаћење језика / А[лександар] Б[елић]. – Год. 5, св. 4 (1937), стр. 97–100.
(*Наш језик* : I–XLIII : библиографија са регистрима : 1932–2012. / Владимир Живановић, Марина Спасојевић, Драгана Цвијовић, Анета Спасојевић // Наш језик. – Бр. XLIII (2012), стр. 151).

[13] Систем какав је у употреби у библиографијама у *Јужнословенском филологу* или у иностраним библиографијама *Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego и Linguistic Bibliography.*

те делатности, коју више деценија негује у својим издањима Институт за српски језик САНУ.

БИБЛИОГРАФИЈЕ ОБЈАВЉЕНЕ У ЧАСОПИСУ *НАШ ЈЕЗИК*

ПЕРСОНАЛНЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ:

1. Библиографија радова пок. проф. Миливоја Павловића у *Нашем језику* // Наш језик. – Бр. XXI (1975), стр. 198–199.
2. Библиографија Митра Пешикана / Андреј Пешикан // Наш језик. – Бр. XXXI (1996), стр. 8–19.
3. Објављени радови Б. Милановића / Никола Рамић // Наш језик. – Бр. XXXII, св. 1–2 (1997), стр. 128–129.
4. Објављени радови П. Ђукановића / Михаило Шћепановић // Наш језик. – Бр. XXXII, св. 3–4 (1998), стр. 302–303.
5. Библиографија радова проф. Мирослава Николића / Весна Ломпар // Наш језик. – Бр. XLVIII, св. 3–4 (2017), стр. 1–8.
6. Библиографија Ивана Поповића (1923–1961) / Владимир Б. Живановић // Наш језик. – Бр. XLIX, св. 1 (2018), стр. 95–112.

ТЕМАТСКЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ:

1. Библиографија радова из области морфологије и творбе речи : 1950–2000. / Милица Радовић-Тешић, Весна Ломпар // Наш језик. – Бр. XXXIII, св. 3–4 (2000), стр. 345–379.

АНАЛИТИЧКЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ:

1. Попис расправа и чланака објављених у *Јужнословенском филологу* и *Нашем језику* : датих по азбучном реду / Јованка Миловановић // Наш језик. – Бр. XX (1973–74), стр. 45–143.
2. Попис расправа и чланака : *Наш језик* XXI–XXV / Јованка Миловановић // Наш језик. – Бр. XXVI, св. 1 (1983), стр. 61–69.
3. Садржај часописа чији је издавач (или суиздавач) Институт за српски језик САНУ : Наш језик (књ. XXVI–XXX) (1983–1995) / Мирослав Николић // Наш језик. – Бр. XXX, св. 1–5 (1995–1996), стр. 149–155.
4. *Наш језик* : књ. XXXI–XL / Марина Спасојевић, Драгана Настановић // Наш језик. – Бр. XL (2009), стр. 131–145.
5. *Наш језик* : I–XLIII : библиографија са регистрима : 1932–2012. / Владимир Живановић, Марина Спасојевић, Драгана Цвијовић, Анета Спасојевић // Наш језик. – Бр. XLIII (2012), стр. 139–280.

ЛИТЕРАТУРА

Вранеш 1997: Александра Вранеш, *Српска библиографија у периодици: 1766–1941*, Београд: Драганић.

Вранеш 2013: Александра Вранеш, *Библиографија*, Београд: Филолошки факултет.

Голубовић 2013: Ана Голубовић, *Библиографија у часопису Јужнословенски филолог*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Голубовић 2018: Ана Голубовић, *Библиографије из области лингвистике у српској научној периодици XIX и XX века*, Београд: Филолошки факултет.

Голубовић 2011: Ана Голубовић, Српска лингвистичка библиографија у научној периодици у XX веку, *Зборник Матице српске за славистику* 79, Нови Сад, 167–180.

Марковић А. 2002: Александра Марковић, Наш језик XXXIV/1–2, *Књижевност и језик* XLIX/3–4, Београд, 359–362.

Марковић С. 2010: Слободан Ж. Марковић, Друштво за српски језик и књижевност и часопис Наш језик, *Наш језик* XLI/3–4, Београд, 107–111.

Недељков–Марковић 2015: Љиљана Недељков, Бранкица Марковић, Дијалекатска лексикографија штокавског наречја: од 1818. до 2014. године: библиографија, *Српски дијалектолошки зборник* LXII, Београд, 247–326.

Николић 1995: Мирослав Николић, Наш језик, књ. XXIX/5, *Књижевност и језик* XLII/1–2, Београд, 154–157.

Пешикан 1983: Митар Пешикан, Пола века од покретања Нашег језика, *Наш језик* XXVII, Београд, 3–5.

Спасојевић 2012: Марина Спасојевић, Развој концепције и структуре часописа Наш језик за 80 година излажења, *Наш језик* XLIII/3–4, Београд, 11–19.

Спасојевић 2015: Марина Спасојевић, Александар Белић као покретач лингвистичке периодике на почетку XX века, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 44/1, Београд, 39–48.

Танасић 2007: Срето Танасић, Два наша јубилеја: седамдесет пет година Нашег језика и шездесет година Института, *Наш језик* XXXVIII, Београд, 1–4.

Танасић 2009: Срето Танасић, Мјесто Нашег језика у изучавању српског стандардног језика: поводом XL књиге нове серије, *Наш језик* XL, Београд, 3–5.

Уредништво *Нашег језика* 1933: Наша реч, *Наш језик* I, Београд, 1–3.

Уредништво *Нашег језика* 1949: Пред новим задацима, *Наш језик* н.с. I, Београд, 1–6.

Ана В. Голубович

БИБЛИОГРАФИИ ОПУБЛИКОВАННИ В ЖУРНАЛЕ *НАШ ЈЕЗИК*

Р е з ю м е

Библиографии в области лингвистики, опубликованные на страницах журнала *Наш језик*, являются ценным вкладом библиографской деятельности в публикациях Института сербского языка САНУ. В журнале опубликовано шесть персональных библиографий ученых: Миливой Павлович, Митар Пешикан, Бранислав Милановић, Петар Джуканович, Мирослав Николич и Иван Попович. Только одна тематическая библиография была опубликована, по морфологии и словообразованию. Аналитическая библиография статей в самом журнале, особенно культивирована форма библиографии, опубликована несколько раз.

Ключевые слова: *Наш језик*, лингвистические библиографии, персональние библиографии, тематические библиографии, аналитические библиографии.